

Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

6

(33)

2016

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 6 (33) червень, 2016 р.

Члени редакційної колегії журналу:

Adamczyk Arkadiusz – доктор габілітований політології (Республіка Польща)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глуценко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Гриценко Дмитро Сергійович – кандидат технічних наук (Україна)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебедева Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидат юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошнікова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)
Index Copernicus (IC™ Value): 5.77 (2014)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена державному святу України – Дню Конституції, що відзначається щороку 28 червня. Цього дня у 1996 році на ранковому засіданні Верховна Рада України прийняла Основний закон країни – першу Конституцію незалежної української держави. Спроби прийняти Конституцію в Україні робилися з перших років проголошення незалежності. У 1996 році була створена спеціальна парламентська комісія під керівництвом депутата Михайла Сироти. Саме 27 червня почався розгляд запропонованого документа у Верховній Раді. Робота тривала всю ніч із 27 на 28 червня, йшли гарячі дебати, обговорювалися спірні питання стосовно державної символіки, мови і, нарешті, зранку Закон був остаточно затверджений. Вважається, що прийняття Конституції закріпило правові основи незалежної України, її суверенітет і територіальну цілісність і стало найважливішим кроком у забезпеченні прав та свобод людини та громадянина, сприяло подальшому підвищенню міжнародного авторитету України на світовій арені.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Александрова Г.М.

Проблеми та перспективи розвитку страхування ризиків підприємницької діяльності в Україні.....1

Александрова Г.М., Кондакова Ю.Б.

Сучасний стан пенсійної системи України.....4

Анискова И.А.

Особенности экономического развития Сингапура: путь к стране первого мира.....9

Буяк А.Є.

Концептуальні засади управління інвестиціями в енергетичну галузь.....13

Гасій О.В.

Особливості регіональної банківської системи на основі системного підходу.....17

Гладка Л.І., Мироненко А.О.

Проблемні аспекти енергозбереження на промислових підприємствах України.....21

Гнатишина Н.Д.

Перспективи розвитку підприємств легкої промисловості Карпатського регіону.....25

Голубка М.М.

Внесок українських вчених на популяризацію фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях кінця XIX – початку XX століття.....30

Гордєєва-Герасимова Л.Ю.

Ринок праці як соціальна передумова формування фінансової бази регіону.....33

Громова А.Є.

Методи та критерії активізації підприємства у досягненні стабільних фінансових результатів.....38

Кам'янецька О.В.

Інституційно-економічна підтримка підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.....42

Ковтун Є.І.

Аналіз системи управління персоналом підприємства та розробка заходів щодо її удосконалення 46

Козачишина Д.В.

Роль домогосподарства в реформі економіки України.....51

Коркач І.В.

Розвиток державних фінансів України та зарубіжних країн.....54

Кравченко О.О.

Соціальне партнерство в Україні та його особливості в розвинених країнах.....57

Маслак М.О.

Визначення факторів інвестиційної привабливості підприємства.....61

Мірзоева Т.В., Собчук І.А.

Розвиток рослинництва у Вінницькій області (на прикладі виробничої діяльності ТОВ «Поділля Агроінвест»).....65

Намазило А.О.

Сучасні підходи до монетарного стимулювання економіки України.....69

Новак Н.П.

Організаційно-економічний механізм функціонування аграрних підприємств з виробництвом органічної продукції 73

Панасенко А.М.

Перспективи використання інструментів маркетингу території для підвищення інвестиційної привабливості туристичної галузі Черкащини.....76

Пандас А.В., Бойчук М.О.

Сталий просторово-територіальний розвиток міста за допомогою функціонального, кадастрового і цінового зонування.....80

Пономарьова Н.А., Лоїк О.І.

Внутрішній аудит: сутність та значення у діяльності суб'єктів господарювання.....85

Радченко Д.М.

Сутнісна характеристика фінансового планування на підприємстві.....89

Радченко Д.М.

Структурно-функціональне моделювання бізнес процесу управління фінансовим плануванням на підприємстві.....94

Рарок О.В.

Менеджмент малих підприємств: проблеми і перспективи.....100

Рудь І.Ю., Біловус Т.В.

Особливості функціонування фінансового посередництва: теоретичний аспект 104

Солодовник Г.В.,**Шаповалова О.О., Перун М.Ю.**

Детермінована модель оптимального розподілу ресурсів.....108

Табінський В.А.,**Колеснік Є.О., Сіліна І.С.**

Аналіз стану фермерських господарств в Україні.....111

Тараруєв Ю.О., Телятник С.В.

Аналіз і визначення поняття «бізнес-адміністрування».....116

Твердохліб К.Г.

Особливості організації стратегічного фінансового аналізу діяльності підприємства.....119

Третяк Д.Д.

Медицинское страхование в системе финансового обеспечения здравоохранения в Украине.....123

Харченко Т.Б.

Впровадження бенчмаркінгу як інструменту управління якістю 128

Хаустова К.М., Антошук М.М.

Стратегічні аспекти розвитку підприємств малого бізнесу в регіоні.....131

Чернищенко Я.Г.

Формування облікової інформації про придбання та введення в експлуатацію основних засобів підприємства.....135

Чернишова А.В.

Мотивація та стимулювання праці в системі управління персоналом підприємства.....141

Чиж А.П., Бойко М.О. Особливості формування системи управління економічною безпекою портального оператора.....	145
Чирва Ю.Є., Нестеренко О.М. Методичні засади механізму управління економічною безпекою підприємства.....	150

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Ільчук Р.В. Урожайність картоплі залежно від строків садіння і рівнів живлення в умовах Західного Лісостепу України.....	154
Коваленко Н.П., Аль-Джанаби К.Т.Б. Економічна ефективність вирощування пшениці озимої при різних системах обробки ґрунту в сівозмінах Южної Степи України.....	158
Сербенюк В.О., Сербенюк Г.А. Екологічна оцінка способів основного обробітку та удобрення торфво-глейових ґрунтів в умовах гумідної зони.....	162

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В. Визначення електричної напруги на електродах п'єзокерамічного циліндричного приймача при падінні на нього плоскої акустичної хвилі.....	167
Нестеренко О.В., Сенько А.В. Застосування системи дистанційного навчання Moodle у педагогічній діяльності зі студентами денної форми навчання.....	170

ХІМІЧНІ НАУКИ

Найда А.М. Випробовування труб з НПВХ і ПВХ-О з використанням методів тензометрії і акустичної емісії.....	175

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Зінчук І.І., Донець О.С. Молекулярна біологія вірусу імунодефіциту людини.....	179
Миздренко О.М. Рациональне харчування як один з важливих компонентів гармонійного фізичного розвитку підлітків.....	184
Осипчук Н.О. Видовий склад грибкової мікрофлори біотопу ротової порожнини в осіб молодого віку.....	187

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Амірханов Е.Д., Кравченко В.І. Аналіз технічного стану основних засобів, що застосовуються для побудови студії Інтернет телебачення.....	191

Глоба А.С., Курдеча В.В., Дундяк Р.Р. Розвантаження мобільних мереж за допомогою поєднання технологій Wi-Fi offload та LTE. Хендовер між двома технологіями.....	195
Дахненко В.А., Бишко М.С. Експериментальне дослідження вузла очищення магнітних фільтрів.....	199
Котречко О.О. Методи визначення статичної і ударної мікротвердості металів та їх сплавів по Котречку.....	203
Fedorov V.N., Heryk B.V., Lukomsky Y.Y., Shtefan N.I. Method of determining the position of the geographic meridian threefold pendulum gyrocompass during natural stop its rotor.....	205
Хайдуров В.В. Ефективні методи чисельного розв'язку точкових обернених задач теплопровідності.....	209
Щербакова Т.В., Селютіна Г.А., Хацкевич Ю.М., Виродова О.В. Кількісна оцінка кольору нових продуктів з коренеплодів редьки.....	213

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Лисоконь І.О. Національна ідентичність в умовах глобалізаційних викликів часу.....	217
Юрченко О.О. Гене́за та зміст нумерологічного матеріалу в оригінальних пам'ятках козацького літописання: «Літопис Самовидця» (друга половина XVII-XVIII століття).....	221

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Крайнюков О.М., Кривицька М.І. Еколого-токсикологічна оцінка стану водних об'єктів міста Харкова.....	226

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Глиняна К.М. Правові засоби державного захисту сім'ї в Україні.....	230
Гончаренко В.О. Договір дарування у цивільному праві України.....	233
Жидченко К.П. Порівняльний аналіз механізмів правового регулювання виплат пов'язаних із ризиком для життя військовослужбовців у розвинутих країнах світу.....	238
Косова Е.В. Рахункова палата України: еволюція правового статусу.....	243
Кривенко Ю.В. Принципи здійснення волонтерської діяльності.....	246
Нагорна О.В., Васи́лишен Ю.В. Фінансові ресурси регіону як основа формування його інвестиційного потенціалу.....	250

Нестеренко А.С., Барін О.Р. Принципи організації і функціонування податкової системи України.....	254
Омельчук О.С. Деякі питання майнових відносин подружжя в Ізраїлі при розлученні.....	258
Осипова В.В. Становлення інституту реадмісії у рамках ЄС.....	262
Петренко В.С. Зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві	265
Хижняк Ю.В. Джеймс Бойд Вайт – відданий прихильник напряму «право і література».....	269
Цибульська О.Ю. Право користування рухомим майном як предмет заповідального відказу: проблемні питання.....	273

МЕДИЧНІ НАУКИ

Антошук Р.Я. Цукровий діабет: етиологія захворювання.....	277
Афонічев Т.Е., Тишківцев Ю.О., Філіппова М.В. Дослідження дерматогліфічних фенотипів у студентів.....	280
Дученко Е.А. Действие фуросеми на водно-солевой обмен при внеклеточной гипергидратации организма.....	284
Парфьонов І.В., Шевчук Н.М. Сучасні підходи до лікування гастроудоденальної патології у дітей.....	288
Salata Y.V., Plyushina A.A., Vivsiannyk V.V., Proskurnyak Y.N., Beychuk N.N., Hretchyn V.N. Differential treatment of patients with chronic kidney disease and features changes in gastric mucosa against erosive and ulcerative lesions duodenum.....	292
Сидорчук А.С., Рандюк Ю.О., Богачик Н.А., Венгловська Я.В., Костіна Н.В. Клінічний випадок вторинно-вогнищевої форми кишкового ерсиніозу із затяжним поліартритом.....	295
Тарнавська С.І., Січкач І.Б., Манойленко Г.І. Клінічно-параклінічні особливості окремих фенотипів бронхіальної астми у дітей.....	299

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Ландяк О.М. Морфологічні особливості дудлу як жанру нет-арту в сучасному інтернет-просторі.....	303

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Головка А.А., Токарський О.О. Роль ЗМІ в сучасній інформаційній війні.....	309

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Герасименко Н.М. Обмін податковою інформацією як об'єкт наукового аналізу.....	312
Гонтар З.Г. Державне управління діяльністю добровільної пожежної охорони в Галичині і європейський досвід волонтерської допомоги в країнах ЄС.....	316
Криштанович М.Ф. Модернізація механізмів державного управління, щодо реформування ОВС на сучасному етапі.....	320
Макосій С.Д. Зарубіжний досвід реалізації стратегії сталого розвитку.....	324

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Кругляк А.В., Шевченко Л.Ю. Особливості функціонування прес-центрів як складової соціально-комунікаційної діяльності вищих навчальних закладів України та Польщі (на прикладі Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Університету імені Адама Міцкевича у Познані).....	329
Мітева К.О. Замовні матеріали в інтересах власника на загальнонаціональних телеканалах «1+1», «Інтер» та «Україна».....	333
Назаренко Д.С., Сухомлин О.Ю. Становлення карикатури як самостійного жанру візуальної комунікації.....	339

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Беспалова Н.В. Обучение русскому языку студентов-иностранцев на кафедре международного туризма и языковой подготовки.....	343
Беляєва А.В. Класифікація частин мови у китайській мові.....	346
Білик Г.М. Ораторія «Небесна сотня» Богдана Бойчука як монументальний зразок української майданної поезії	350
Добощ О.С. Міфологічний аспект метафори в американському і українському політичному дискурсі (на матеріалі публічних промов президентів Б. Обама і П. Порошенка)	354
Карбан А.А. Специфіка часово-просторової структури усних наративів про голодомор 1932-1933 років.....	358
Крупка В.П. Імперативи родового буття в ліриці Петра Перебийноса.....	362
Леонтьев А.Н. Сравнительный анализ перевода стихотворения Д.Г. Лоуренса ‘The elephant is slow to mate’.....	365

Малишева-Кочубей М.В. Білі та чорні символи у сучасній канадській поезії.....	369
Неврева М.Н., Дуванская И.Ф., Кудинова Т.И. Определение терминологических единиц в словообразовании.....	372
Подопрігора В.С. Когнитивный и бихевиористский подходы к обучению русского языка как иностранного	376
Сеньків О.М., Летнянка О.І. Неологізми-скорочення в англomовних версіях міжнародних соцмереж.....	379
Сушко О.І., Кириленко М.В. Функціонально-стилістична організація фразеологічних одиниць офіційно-ділового стилю української мови.....	386
Шапран Д.П. Когнітивна структура маркетингового термі- на як відображення динаміки наукового знання.....	390
Юзьвяк О.О. Використання новітніх комп'ютерних техно- логій при викладанні іноземної мови професійної комунікації.....	394

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Бочаріна Н.О. Особливості розвитку особистості дитини в умовах психічної деривації	398
Гуріна З.В. Проблема розвитку уяви дошкільника у психолого-педагогічних дослідженнях.....	402
Клименко М.Р. Нарцисична саморегуляція як чинник суб'єктивного благополуччя.....	407
Клименко О.Є. Модуси життєвої перспективи в ситуації набуття інвалідності.....	413
Кондратенко В.С., Губа Н.О. Вплив мотивів на вибір майбутньої професії старшокласників.....	419
Шамардак Ю.А. Особливості педагогічної атракції.....	422

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Волошин С.М. Психологічні засади духовно-морального ви- ховання учнів інтернатних закладів в Україні	426
Дяченко М.Д. Науково-методичне забезпечення розвитку творчих здібностей майбутніх журналістів	429
Єжова Т.Є. Забезпечення права дітей на працю: педагогічний аспект.....	433
Кашуба О.М., Кравчук Т.О., Навольська Г.І. Особливості формування граматичної компетенції студентів філологічних факультетів під час вивчення іноземних мов.....	438
Молчанова В.В. Проектування як вид навчальної діяльності учнів початкової школи.....	441
Носова К.В. Формування культури професійного спілку- вання майбутніх тележурналістів у системі вищої школи.....	446
Прохорова О.О. Розвиток індивідуального стилю діяльності викладачів ВНЗ медико-фармацевтичного профілю.....	450
Рукасова С.О., Крутогорська О.В. Засоби заохочення та покарання учнів середніх закладів освіти у середині XIX століття.....	454
Самойленко Н.І. Передумови виникнення ґендерного підходу у педагогічній науці.....	458
Сердюк Н.Ю., Марченко Н.М. Мотивація як складова частина професійної спрямованості навчання майбут- ніх учителів, які вивчають німецьку мову як другу іноземну.....	462
Titova S.V. Innovation educational technologies as base of preparation of the future teachers-philologist in condition of modern educational environment.....	466
Ткачук О.Г. Мотиваційно-ціннісна складова фізичної підготовки майбутніх лікарів.....	469
Furth D.V., Novikova K.O. Didactic conditions of senior high school students' policultural competence development.....	473
Харченко Н.А. Природно-соціальні небезпеки молодого покоління: причини, наслідки, профілактика	477
Цимбал О.Ю. Самоменеджмент в структурі професійної підготовки майбутнього керівника навчального закладу.....	481
Черевична Н.І., Скирда О.Є. Огляд етапів становлення вищої освіти за часів Київської Русі та козацтва.....	484
Штихно А.В. Дистанційне навчання як перспективний напрям розвитку сучасної освіти.....	489
Штохман А.М. До питання організації занять з англійської ділової мови для ділових людей.....	493
Яценко О.М. Лідерські якості в структурі складових компетентностей менеджерів.....	496
Яцканич Н.М. Основні підходи в процесі збагачення словникового складу іноземної мови.....	501

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Капустіна Н.Б. Ірраціональне і влада.....	505

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Latynin D.A. Research the current state of the problem of corruption in Ukraine.....	509

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCE

Aleksandrova H.M. Problems and prospects of risk insurance business in Ukraine.....	1
Aleksandrova H.M., Kondakova Y.B. The modern state pension system of Ukraine.....	4
Aniskova I.O. Features of Singapore's economic development: the way to the first world.....	9
Buyak A.E. Conceptual principles of management investments are in power industry.....	13
Hasii O.V. The features of regional banking systems based on the systematic approach.....	17
Gladka L.I., Mironenko A.O. Problem aspects of energy in industrial enterprises of Ukraine.....	21
Gnatyshyna N.D. Development prospects of light industry enterprises of the Carpathian region.....	25
Holubka M.M. Contribution of Ukrainian scientists in promotion of the financial, economic and cooperative education in Western Ukraine in late nineteenth and early twentieth century.....	30
Gordeyeva-Gerasimova L.Yu. Labor market as a social prerequisites of financial base of the region.....	33
Gromova A.E. Methods and criteria for enterprise activation in achieving stable financial results.....	38
Kamianetska O.V. Institutionally-economic support of enterprises-subjects of foreign economic activity	42
Kovtun E.I. Analysis of personnel management enterprise and development activities for its improvement.....	46
Kozachyshyna D.V. Role in the reform of the household economy Ukraine.....	51
Korkach I.V. The development of public finances of Ukraine and foreign countries.....	54
Kravchenko O.O. Social partnership in Ukraine and its features in developed countries.....	57
Maslak M.O. Identify factors of investment attractiveness of the business entity.....	61
Mirzoeva T.V., Sobchuk I.A. Development of plant-grower in Vinnytsya area (on the example of LTD «Podillya Agroinvest»).....	65

Namazylo A.A. Modern approaches to monetary stimulus of Ukraine.....	69
Novak N.P. Organizational-economic mechanism of functioning of agricultural enterprises with organic production.....	73
Panasenko L.M. Prospects of place marketing tools using for increasing of investment attractiveness of tourism industry in Cherkasy region.....	76
Pandas A.V., Boichuk M.O. Sustainable spatial and territorial development of the city with the help of functional, cadastral and price zoning.....	80
Ponomareva N.A., Loik O.I. Internal audit: essence and value of business entities.....	85
Radchenko D.M. The essential characteristics financial planning the enterprise.....	89
Radchenko D.M. Structural and functional modeling business process management financial planning for the enterprise.....	94
Rarok S.V. Management of small enterprise: problems and prospects.....	100
Rud I.Yu., Bilowus T.V. Features of functioning of financial intermediation: theoretical aspect.....	104
Solodovnik G.V., Shapovalova O.O., Perun M.U. Deterministic resource allocation model.....	108
Tabensky V.A., Kolesnik E.A., Silina I.S. Analysis of the state farms in Ukraine.....	111
Tararuyev Yu.O., Telyatnyk S.V. Analyzing and definition the conception of business administration.....	116
Tverdokhlib K.G. The features of the strategic financial analysis organization.....	119
Tretiak D.D. Medikal insurance in the financial support of health care in Ukraine	123
Kharchenko T.B. Benchmarking implementation as a tool of quality management.....	128
Khaustova K.M., Antoshchuk N.N. Strategic aspects of small business enterprises in the region.....	131
Chernyshenko Y.H. The formation of accounting information by purchasing and commissioning of assets.....	135
Chernyshova A.V. Motivation and stimulation of labor in the personnel management system of the enterprise.....	141
Chizh L.P., Boiko M.O. Features of formation management system of economic security of port operator.....	145

Chirva Yu.E., Nesterenko O.M. Methodical bases of mechanism of management economics security of enterprise.....	150

AGRICULTURAL SCIENCES

Ilchuk R.V. Potato yield depending on planting dates and levels of food in terms of Western forest-steppe of Ukraine.....	154
Kovalenko N.P., Al-Janabi K.T.B. Economic efficiency of growing of wheat winter-annual is at different systems of till of soil in crop rotations of South Steppe of Ukraine.....	158
Serbenyuk V.O., Serbenyuk G.A. Environmental assessment of the main methods and fertilizer peat-gley soils under humid zone.....	162

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

Babaev A.A., Shtefan N.I., Gnatejko N.V. Definitions volnage to the electrodes of piezoceramic cylindrical receiver to fall on it plane acoustic wave.....	167
Nesterenko A.V., Senko A.V. The use of distance learning system Moodle in educational activities with the full-time students.....	170

CHEMICAL SCIENCES

Naida A.M. Test pipes of unplasticized PVC-O using the methods strain gauges and acoustic emission.....	175

BIOLOGICAL SCIENCES

Zinchuk I.I., Donets A.S. Molecular biology of human immunodeficiency virus.....	179
Myzhdrenko O.N. Balanced diet as one of important components to harmonious physical development of teenagers.....	184
Osypchuk N.O. Species composition fungal microflora of the biotope oral cavity of young aged people.....	187

ENGINEERING SCIENCES

Amirkhanov E.D., Kravchenko V.I. Analysis of the technical state of equipment, which are used to build the Internet-television studio.....	191
Globa L.S., Kurdecha V.V., Dundiak R.R. Offload mobile networks through a combination of technology Wi-Fi and LTE. Handover between the two technologies.....	195
Dakhnenko V.L., Byshko M.S. Experimental research of knot of cleaning of magnetic filters.....	199

Kotrechko A.A. Methods of static and percussion microhardness metals and alloys in Kotrechku.....	203

Fedorov V.N., Heryk B.V., Lukomsky Y.Y., Shtefan N.I. Method of determining the position of the geographic meridian threefold pendulum gyrocompass during natural stop its rotor.....	205
Haydurov V.V. Effective methods of numerical solution point heat inverse problem.....	209
Shcherbakova T.V., Seljutina G.A., Khatskevych Yu.M., Vyrodova O.V. Quantitative estimation of radish roots color.....	213

HISTORICAL SCIENCES

Lysokon I.O. National identity in conditions of globalization's challenges.....	217
Yurchenko O.O. The genesis and content of numerological material in the original monuments of the Cossack chronicles: «The chronicle of Samovydyts» (second half of XVII – XVIII century).....	221

GEOGRAPHICAL SCIENCES

Krainiukov A.N., Kryvytska M.I. Ecological and toxicological assessment of water bodies Kharkiv.....	226

LAW SCIENCES

Glyniana K.M. Legal ways to protect the state of the family in Ukraine.....	230
Goncharenko V.O. The donation contract in civil law of Ukraine.....	233
Zhydchenko K.P. Comparative analysis of instruments of legal regulation payments related to the risk for life of military servicemen in developed economies.....	238
Kosova E.V. The accounting chamber of Ukraine: the evolution of the legal status	243
Kryvenko I.V. Principles of volunteer activities.....	246
Nagorna O.V., Vasulushen U.V. Financial resources of region as basis of forming investment potential	250
Nesterenko A.S., Barin A.R. Principles of organization and functioning of the tax system of Ukraine.....	254
Ometchuk O.S. Some questions of property relations of the spouses in divorce in Israel.....	258
Osipova V.V. Formation of readmission institute within the framework of the EU.....	262
Petrenko V.S. Abuse of procedural rights in civil proceedings.....	265

Khyzhniak Y.V. James Boyd White – committed advocate of «law and literature».....	269

Tsybulska O.Yu. The right to use movable property as a subject of testamentary refusal: problematic issues.....	273

MEDICAL SCIENCES

Antoshchuk R.Ya. Diabetes: etiology of disease.....	277

Afonichev T.E., Tyshkovets Y.O., Filippova M.V. Research dermatoglyphic phenotype in students.....	280

Duchenko E.A. Furoxan effects on water-salt metabolism in organism extracellular hyperhydration	284

Parfyonova I.V., Shevchyuk N.M. Modern approaches to treatment of gastroduodenal pathology in children.....	288

Salata Y.V., Ilyushina A.A., Vivsiannyk V.V., Proskurnyak Y.N., Beychuk N.H., Hretchyn V.N. Differential treatment of patients with chronic kidney disease and features changes in gastric mucosa against erosive and ulcerative lesions duodenum.....	292

Sydorchuk A.S., Randiuk Yu.O., Bohachyk N.A., Venhlovs'ka Ya.V., Kostina N.V. A clinical case of secondary focal form of intestinal versiniosis with prolonged polyarthritis.....	295

Tarnavska S.I., Sichkar I.B., Manojlenko G.I. Clinical-paraclinical peculiarities of some asthma phenotypes in children.....	299

HISTORY OF ART

Landiak O.M. Morphological peculiarities of Doodle as the genre of the net art in the modern internet space.....	303

NATIONAL SECURITY

Holovka A.A., Tokarskiy O.O. Role of the media in modern information war.....	309

STATE ADMINISTRATION

Gerasymenko N.M. Tax information exchange as the subject of scientific analysis.....	312

Hontar Z.G. State administration of voluntarily fire prevention in Galychina and European experience of volunteer help activity are in countries of EU.....	316

Kryshtanovych M.F. Modernization of the mechanisms of government, to reform the police at this stage.....	320

Makosy S.D. Foreign experience of sustainable development strategy.....	324

SOCIAL COMMUNICATIONS

Krugliak A.V., Shevchenko L.Y. Features of functioning of press service as a component of social communication activity of Ukrainian and Polish universities (on the example of the Taras Shevchenko National University of Kyiv and Adam Mickiewicz University in Poznań).....	329

Mitieva K.O. Advertorial in the interest of the owner on «1+1», «Inter», «Ukraina» nationwide TV channels.....	333

Nazarenko D.S., Sukhomlyn O.U. Creation of cartoons as an independent genre of visual communication.....	339

PHILOLOGICAL SCIENCES

Bespalova N.V. Teaching Russian to foreign students at the international tourism and language training department.....	343

Bieliaieva A.V. Classification of parts of speech in Chinese language.....	346

Bilyk H.M. The Bohdan Boichuk's oratorio «Heavenly hundred» as monumental example of Ukrainian maidan poetry.....	350

Dobosh O.S. Mythological aspect of metaphor in the American and Ukrainian political discourse (on the basis of public speeches of the presidents B. Obama and P. Poroshenko).....	354

Karban A.A. Specificity of time-spatial structure of oral narratives about Holodomor (famine) 1932-1933.....	358

Krupka V.P. Imperatives of existence in the lyrics of Petro Perebyinis.....	362

Leontyev A.N. A comparative analysis of the translation of D.G. Lawrence's 'The elephant is slow to mate'.....	365

Malysheva-Kochubey M.V. White and black symbols in contemporary Canadian poetry.....	369

Nevreva M.N., Duvanskaya I.F., Kudinova T.I. The definition of terminological units in word-formation.....	372

Podoprygora V.S. Cognitive and behaviourist approaches to teaching Russian as a foreign language.....	376

Sen'kiv O.M., Letnyanka O.I. English abbreviated neologisms in international social networks.....	379

Sushko O.I., Kirilenko M.V. Functional-stylistic functional-stylistic organization phraseological units official style of the Ukrainian language.....	386

Shapran D.P. Cognitive structure of marketing term as the reflection of scientific knowledge dynamics.....	390
Yuzvyak O.O. Using of the latest information technologies for teaching of foreign language of professional communication.....	394

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Bocharina N.A. Especially of the child's personality development in terms of mental derivation.....	398
Gurina Z.V. The problem of development of imagination preschool children in psychological and educational research.....	402
Klymenko M.R. The narcissistic self-regulation as a factor of subjective well-being.....	407
Klymenko O.Ye. Modus of life perspective in the situation of acquired disability.....	413
Kondratenko V.S., Guba N.A. Effect of motives on choose of a future profession of high school students.....	419
Shamardak J.A. Characteristics of interpersonal attraction.....	422

PEDAGOGICAL SCIENCES

Voloshyn S.M. Psychological basis of spiritual and moral education of pupils in boarding schools of Ukraine.....	426
Dyachenko M.D. Scientific and methodological support of development of creative abilities of future journalists.....	429
Yezhova T.E. Providing the children's right to work: pedagogical aspect.....	433
Kashuba O.M., Kravchuk T.O., Navolska H.I. Peculiarities of grammatical competence formation in the process of foreign languages learning by the students of philological faculties	438
Molchanova V.V. Projecting as type of training activities for primary school pupils.....	441
Nosova K.V. Firming a professional culture of communication for future television journalists at the university.....	446
Prochorova H.A. Elaboration of individual style of pedagogical activity for university educators of medical and pharmaceutical profile.....	450

Rukasova S.A., Krutogorie L.V. Means of encouragement and punishment of students in secondary education institutions in the middle of the nineteenth century.....	454
Samoilenko N.I. Formation conditions of the gender approach in pedagogics	458
Serdiuk N.Y., Marchenko N.M. Motivation as a constituent part of the professional orientation in training future teachers studying German as a second foreign language.....	462
Titova S.V. Innovation educational technologies as base of preparation of the future teachers-philologist in condition of modern educational environment.....	466
Tkachuk O.G. Motivational-value component of physical training of future doctors.....	469
Furth D.V., Novikova K.O. Didactic conditions of senior high school students' policultural competence development.....	473
Kharchenko N.A. Natural and social danger young generation: causes, consequences, prevention.....	477
Tsybmal O.Yu. Pre-service self-management for educational leaders	481
Cherevychna N.I., Skirda E.E. Overview stages of formation of higher education in Kievan Rus' and Cossacks.....	484
Shtykhno L.V. Distance learning as a promising direction of developing modern education.....	489
Shtokhman L.M. On the issue of employment of English business language for business.....	493
Yatsenko O.M. Leadership qualities in the structure of the manager's competence construction.....	496
Yatskanych N.M. The main stages in the process of foreign language vocabulary enrichment.....	501

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Kapustina N.B. Irrational and power.....	505

POLITICAL SCIENCES

Latynin D.A. Research the current state of the problem of corruption in Ukraine.....	509

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 336.72

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ РИЗИКІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Александрова Г.М.

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

У статті розглянуто страхування ризиків підприємницької діяльності. Проаналізовано проблеми страхування ризиків підприємницької діяльності в Україні. Наведена сучасна картина стану. Розглянуто перспективи розвитку страхування ризиків підприємницької діяльності. Запропоновано деякі рішення щодо нормалізації ситуації на страховому ринку.

Ключові слова: страхування, ризики, підприємницька діяльність, страховий ринок, бізнес.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки, соціальних перетворень та розвитку міжнародних відносин особливого значення набувають питання страхування різноманітних сфер господарювання та життєдіяльності людей. Страхування створює певні фінансові гарантії стабільності і прибутковості виробництва на випадок настання несприятливих ситуацій у будь-якій підприємницькій структурі, що входить до складу ринкового механізму.

Розвиток страхування підприємницької діяльності в кожному регіоні України сприяє удосконаленню сучасних технологій страхового бізнесу, отриманню певних гарантій своєчасної та в потрібному обсязі виплати необхідних компенсацій, а також зацікавленості в потенційних клієнтах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними та закордонними фахівцями детально досліджена специфіка сучасного соціально-економічного становища України. Безпосередньо підприємницькі ризики досліджуються в працях Вітлінського В.В., Вяткіна В.Н., Гамзи Ю.Ю., Гранатунова В.М., Єкатеринославського Ю.Ю., Макаревича Л., Хохлова Н.В., Чернової Г.В. та інших. В них аналізуються сутність підприємницького ризику, його різноманітні види та методи управління.

Однак, недостатньо висвітленими є вивчення проблем та перспектив розвитку страхування ризиків підприємницької діяльності в Україні. Все це свідчить про актуальність обраного напряму дослідження.

Головною метою цієї роботи є проведення аналізу щодо існуючих проблем страхування ризиків підприємницької діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Підприємницька діяльність в основі своїй є ризикованою. В першу чергу, причиною тому є руйнівний вплив стихійних сил природи чи негативні наслідки інших надзвичайних подій (пожарів, вибухів, епідемій, травматизму та ін.). Тому провадження безперервної, успішної діяльності можливе не тільки за умов попередження, подолання та локалізації стихійних та інших лих, а також при безумовному відшкодуванні нанесених збитків. Механізм такого відшкодування забезпечується страхуванням визначених ризиків. Воно дає можливість

розподілити масштабні втрати в часі та просторі між зацікавленими у страхуванні особами і, чим більша їх кількість, тим дешевшим і ефективнішим є для них є страховий захист [3, с. 95].

У страхуванні підприємницьких ризиків дві підгалузі: страхування ризику прямих і непрямих втрат прибутків. До прямих втрат відносяться, наприклад, утрати від простою устаткування, до непрямих – страхування від перерв у торгівлі, страхування упущеної вигоди.

Страхування підприємницьких ризиків є найбільш непрозорим і загадковим на страховому ринку України. Страховий ризик – являє собою вирогідність подій або сукупність подій, на випадок настання яких проводиться страхування. Страхування та управління ризиками на вітчизняних підприємствах нефінансового сектору свідчать, зокрема, результати опитування в 2015 р. керівників київських малих та середніх підприємств свідчать про те, що, наприклад, маркетинговій сфері 50% компаній не застосовують управління і страхування ризиків, в виробничій – 39,5%, інноваційній – 72,6% [5, с. 22-24].

До ризиків підприємницької діяльності які необхідно страхувати відносяться:

- ймовірність втрати в результаті пожежі та інших стихійних лих;
- ймовірність втрати в результаті автомобільних аварій;
- ймовірність втрати в результаті псування продукції при перевезенні;
- ймовірність втрати в результаті помилок працівників фірми;
- ймовірність втрати в результаті припинення ділової активності фірми;
- ймовірність втрати в результаті невиконання обов'язків субпідрядних;
- ймовірність втрати в результаті можливого захворювання, смерті або нещасного випадку з працівником фірми.

Найпоширенішим і навіть традиційним видом страхування підприємницьких ризиків є страхування майна промислових підприємств від вогню та інших небезпек. Страхування від вогню полягає у відшкодуванні збитків від раптових і передбачуваних випадків пожежі або вибуху, а та-

кож деяких інших супутніх явищ. За цим видом укладаються основний та додатковий договори страхування. За основним договором страхуванню підлягає все майно, що належить підприємству.

До початку економічних реформ в країні монополне право на проведення страхових операцій мали організації, що входять в систему Держстраху СРСР. В останні роки почався процес створення страхового ринку. На страховому ринку зараз діють як державні страхові організації, так і акціонерні, кооперативні суспільства, асоціації.

Досвід розвинених країн показує, що без правильного оцінювання та організації страхування ймовірних ризиків не може ефективно функціонувати жодне підприємство. Окремі країни навіть запроваджують обов'язкове страхування відповідальності юридичних осіб за можливе завдання збитку. На жаль, у нашій країні страхування міцно не увійшло до звичаїв ділового обігу. Залишається сподіватися, що бізнесмени другого, третього покоління будуть усвідомлювати, що краще сплатити меншу суму за страховий поліс, ніж втратити бізнес через один великий збиток [6, с. 122-23].

Нині малий і середній бізнес постійно балансує на межі ризику. Організувати фірму – справа нескладна. А ось утримати бізнес на плаву вдається не багатьом. Адже навіть за стабільних продажів усе можна втратити за один день. Пожежі, аварії та звільнення провідних працівників – усе це піддає загрози не тільки прибуток компанії, але й саме її існування. Однак неприємні наслідки можна мінімізувати. Для цього й існує інститут страхування бізнесу.

Наприклад, районна перукарня фінансово значно менш стабільна, ніж великий fashion-холдинг. І те, що для останнього лише неприємність, для невеликої фірми може стати катастрофою. Затоплення сусідами зверху швидше за все викличе серйозний ремонт зали. Однак у бюджеті комерсанта не завжди передбачені витрати на позаплановий ремонт. Припинення діяльності у такому разі неминуче.

У цьому випадку власник бізнесу зацікавлений у компенсації можливих збитків. І важливо, щоб страхова сума, на яку застраховане підприємство, відповідала можливим втратам під час настання страхового випадку, оскільки виплата за ним найчастіше є для підприємця єдиним джерелом покриття збитків.

Другий момент, який відіграє важливу роль, – розмір страхового внеску. Як правило, всі фінансові кошти власники малого і середнього бізнесу вкладають у справу. Нерідко під час виникнення форс-мажору вони навіть не мають резервів для ліквідації його наслідків. Але, попри це, мало хто з підприємців зважається спрямувати гроші на страхування, хоча ці витрати складають лише невеликий відсоток від сум можливих втрат. З метою економії, а також за старою російською традицією, дрібні бізнесмени все ще віддають перевагу сподіванню на везіння.

Нині страхові компанії включають до пакета страхування малого бізнесу такі основні види страхування [4, с. 35]:

- майнове страхування дозволяє застрахувати майнові ризики, пов'язані з експлуатацією і використанням приміщень офісу, устаткування, меблів, товарів на складах тощо. А також на ви-

падок їх крадіжки, псування або інших шкідливих впливів. За настання страхового випадку СК повинна буде компенсувати потерпілому підприємству (страхувальникові) збиток у повному обсязі за умови, що страхова сума відповідає реальній вартості застрахованого майна. У випадку недострахування майна СК (за законом) має право виплатити тільки частку збитку, що дорівнює частці страхової суми до дійсної вартості майна;

- страхування відповідальності дозволяє застрахувати відповідальність страхувальника за завдання шкоди третім особам (наприклад, клієнтам) після виставлення ними претензій до підприємства. Наприклад, майстер-перукар зіпсував волосся клієнта (пофарбував в інший колір або пересушив). Або під час надання СПА-послуг, використання хімічно активних речовин (профкосметика) було завдано шкоди здоров'ю клієнта та ін. У цьому випадку потерпілий може виставити претензії до підприємства або його власнику. А що робити останньому, якщо у нього немає вільних коштів для відшкодування шкоди? Тут і допоможе договір страхування професійної відповідальності. Варто зазначити, що страхова компанія виконає вимогу про відшкодування шкоди тільки в межах страхової суми;

- страхування від перерв у виробництві дозволяє застрахувати втрати, що виникають за позапланових перерв на виробництві. Часто бізнес малого підприємства зосереджено в одному місці (як правило, це орендований офіс). Під час пожежі в офісі діяльність фірми виявиться фактично паралізованою. Від вимушеної перерви компанія зазнає збитків: неотриманий прибуток, додаткові витрати з метою скорочення збитків; неминучі поточні витрати (зарплата персоналу, оренда, податки, амортизація) та ін. Розмір відшкодованих страховою компанією збитків буде прямо залежати від фактичного часу простою. Звичайно, страховик встановлює франшизу (невідшкодована частина збитку). У цьому випадку це мінімальний термін перерви діяльності. Тільки після його закінчення простій буде страховим випадком.

Крім усього вищенаведеного, страхові компанії пропонують своїм клієнтам також інші послуги. Приміром, пакети із медичним страхуванням персоналу (як від нещасного випадку на виробництві, так і в цілому), автомобілів (ОСАЦВ, викрадення та інші ризики), страхування товарів і устаткування під час перевезень тощо. Є і пакети, актуальні для підприємців: страхування цивільної відповідальності у здійсненні підприємницької діяльності. Страховим випадком тут визнається завдання шкоди третім особам під час здійснення страхувальником господарської діяльності, експлуатації орендованих приміщень, обслуговування приміщень, які здають в оренду, надання масових послуг населенню [2, с. 219].

Але, не забуваймо, що зараз відбуваються Бойові дії. В результаті дій терористів гинуть невинні люди, безліч компаній і приватних осіб зазнають значних збитків. Ситуація справді не проста і, на перший погляд, безвихідна. Адже у всіх договорах страхування обумовлені ситуації, які страховка не покриває. До них відносяться і страхові випадки, які мали місце в зоні бойових дій. Логічно припустити, що страховики мають повне право відмовити у відшкодуванні постраждалим.

Якщо ми уважно розглянемо статтю 26 Закону України «Про страхування», то виявимо, що в переліку умов відмови виплати компенсації відсутнє таке поняття, як АТО. Формально, антитерористична операція не є бойовими діями. Тому, якщо вона не згадується безпосередньо в вашому договорі страхування, то підстав для відмови у відшкодуванні у страховика немає [1].

Можливо найближчим часом АТО все-таки почнуть класифікувати як форс-мажор. Це матиме не кращі наслідки для клієнтів, що здійснюють страхування ризиків підприємства на Сході. Тим не менш, на сьогоднішній день, мені не зустрічалися договори страхування майна з таким пунктом. Таким чином сторона, що постраждала в ході АТО, має законні підстави отримати компенсацію або оскаржити в суді відмову по її виплаті.

Ситуацію ускладнюють українські ЗМІ, називаючи ДНР і ЛНР терористичними організаціями (незважаючи на те, що рішення суду з визнання їх такими не було). Подібна риторика засобів масової інформації стимулює страховиків відмовляти клієнтам у компенсації збитку. Оскільки збитки, завдані в результаті терористичних дій, стандартним договором страхування підприємницьких ризиків не покриваються. Насправді, відмова з подібною мотивацією також підлягає оскарженню.

Окремий момент, на якому хочеться зупинитися, обговорюючи страхування майна підприємств в зоні АТО, це грамотне оформлення документів компетентними органами (ДАІ, РУВС). Вони повинні відповідати інтересам страховальника, а для цього важливо дотримуватися правильних формулювань. Наприклад:

- викрадення транспортного засобу – «протиправне заволодіння транспортним засобом»
- попадання уламків міни або гранати – «ушкодження, завдані тупим важким предметом»
- конфіскація майна бойовиками – «таємне розкрадання майна».

Такі формулювання допоможуть постраждалому зайняти більш міцну позицію в переговорах зі страховиками.

Заручниками ситуації, що склалася стали не лише страховальники, які зазнали шкоди в результаті АТО, а й самі страхові компанії. Незважаючи на те, що бойові дії на Сході країни носять явний форс-мажорний характер, Торгово-промислова палата України офіційно не визнає цього. В результаті клієнти, що оформили страхування діяльності підприємства, піддаються неправомірним відмовам у відшкодуванні збитків.

Незважаючи на явний конфлікт інтересів страхової компанії та страховальника, існує єдиний шлях, щоб уникнути його: сісти за стіл переговорів в пошуках взаємовигідного рішення. У ряді випадків страхова компанія буде готова піти назустріч клієнтові:

- якщо ви – корпоративний клієнт, подальша співпраця з яким в пріоритеті;
- якщо не можна однозначно обґрунтувати відмову з юридичної точки зору;
- якщо потенційний збиток від судових витрат перевищує розмір компромісного відшкодування збитку.

Неоціненну допомогу в переговорах із страховою компанією може надати страховий брокер. Його вагомим аргументом є весь портфель страховальників. Це значно переконливіший аргумент, ніж кількість договорів страхування у будь-якого з клієнтів СК.

Тобто правильний підхід до справи допоможе вирішити будь-яку запутану проблему. І кваліфікована допомога страхового брокера в пошуках найбільш вигідного рішення виявиться тут більш ніж доречною.

Висновки і пропозиції. Таким чином, попри різноманіття, ринок страхування малого бізнесу майже не охоплений. І сьогодні такі послуги пропонують лише СК, що стабільно працюють. Це пояснюється тим, що страховики несуть низку неминучих витрат за оцінкою як застрахованого майна, так і ризиків, яким воно може бути піддано. І це попри те, що розміри страхових премій, отриманих від невеликих фірм, досить невеликі.

Рішення різноманітних проблем, пов'язаних зі страховим захистом підприємств і працівників підприємств в умовах ринкового господарства, можливо лише при поєднанні різних форм страхування: державного, взаємного, кооперативного, акціонерного товариства. При цьому необхідно розмежувати сфери діяльності кожної з цих форм страхування та забезпечити їх взаємодію з метою найкращого задоволення потреб підприємств (страховиків).

Отже, роблячи висновок можна сказати, що підприємницька діяльність завжди супроводжується різного роду ризиками. Під підприємницькими ризиками розуміють такі, що виникають при будь-яких видах підприємницької діяльності, пов'язаних з виробництвом продукції, товарів і послуг, їх реалізацією; товарно-грошовими і фінансовими операціями; комерцією, а також здійсненням науково-технічних проектів.

Список літератури:

1. Закон України «Про страхування» № 85 / 96-ВР від 07.03.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>.
2. Агеєва П.П. Страхування: теорія, практика та зарубіжний досвід [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.П. Агеєва. – К.: Ельга, 2013. – 724 с.
3. Вовчак О. Д. Страхіві послуги [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Д. Вовчак. – Л.: Компакт, 2012. – 656 с.
4. Говорушко Т. А. Страхіві послуги [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. А. Говорушко. – К.: ЦНД, 2012. – 396 с.
5. Кравченко В. Міжнародна нормативна база управління ризиками підприємств та організацій і можливостей її застосування в Україні [Текст]: В.Кравченко // Страхування. – 2015. – № 8. – с. 22-24.
6. Осадець С.С. Страхування [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. С. Осадець. – К.: КНЕ, 2013. – 599 с.

Александрова А.Н.

Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СТРАХОВАНИЯ РИСКОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье рассмотрены страхования рисков предпринимательской деятельности. Проанализированы проблемы страхования рисков предпринимательской деятельности в Украине. Приведенная современная картина состояния. Рассмотрены перспективы развития страхования рисков предпринимательской деятельности. Предложены некоторые решения по нормализации ситуации на страховом рынке.

Ключевые слова: страхование, риски, предпринимательская деятельность, страховой рынок, бизнес.

Aleksandrova H.M.

Donetsk National University of Economics and Trade
of Mikhail Tugan-Baranovskogo

PROBLEMS AND PROSPECTS OF RISK INSURANCE BUSINESS IN UKRAINE

Summary

The article examines risk insurance business activities. The problems risk insurance business in Ukraine. The above picture of a modern state. The prospects of development of insurance risk business activities. Certain decisions to normalize the situation in the insurance market.

Keywords: insurance, risk, entrepreneurship, insurance market, business.

УДК 336.13

СУЧАСНИЙ СТАН ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Александрова Г.М., Кондакова Ю.Б.

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

У даному дослідженні розглянуто теоретичні аспекти пенсійної системи, сучасний стан пенсійної системи України, розглянуто місце Пенсійного Фонду України, як головного фінансового інституту та досліджено причини неефективного його функціонування на теренах нашої держави.

Ключові слова: Пенсійний фонд, Пенсійний Фонд України, пенсійне забезпечення, пенсійна система, недержавний пенсійний фонд, реформа.

Постановка проблеми. Важливою складовою соціального захисту населення будь-якої держави є пенсійна система, а головним чином ефективність її політики. Від ефективності пенсійної системи залежить рівень стабільності в суспільстві та добробут населення загалом.

Пенсійні витрати держав з кожним роком становляться вище, проте жодна країна, навіть найзаможніша, не зможе забезпечити виплату пенсій громадянам своєї держави на рівні середньомісячної заробітної платні. А відсутність пенсійної культури, надійних фінансових механізмів, соціальної справедливості, що є характерними рисами вітчизняної пенсійної системи, майже не дають шансів накопити кошти на старість.

Тому, як не дивно, проблема захищеності найуразливіших верств населення – людей похилого віку, інвалідів, тощо, залишається актуальною і сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі Пенсійної забезпеченості багато уваги приділяють як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, серед яких можна виділити І. Гнібиденко, В. Мельничука, В. Базилевича, О. Залетову, О. Гаманкову, В. Колбуна, В. Рудика, В. Яценка, Н. Вігдорчика, М. Папієва, М. Шаповала, М. Столярова, М. Бойко, тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, не дивлячись на велику увагу багатьох вчених до дослідження даної проблеми, не всі питання щодо пенсійної системи, а головним чином її сучасного стану є вирішеними та потребують подальшого розгляду.

Мета статті. Метою даного дослідження є визначення концептуальних засад сучасного стану пенсійної системи України та аналіз актуальних проблем реформування вітчизняної пенсійної системи в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальні основи формування і розвитку соціального за-

хисту населення були закладені ще в роботах класиків економічної думки, серед яких можна виділити А. Сміта, Дж. Кейнса, Ф. Хайєка, Дж. Стігліца та інших.

Так, Дж. Стігліц писав, що завданням уряду є не досягнення надвисоких показників в економіці, не економічний розвиток, а гарантування стабільного соціального захисту населення, складовою якого є пенсійне забезпечення. Будь-яка пенсійна система – це могутній фактор, який впливає на економічну поведінку людини. Норми пенсійного забезпечення структурують життєвий цикл людей, впливають на їх поведінку в трудовій сфері та на фінансову поведінку.

Досліджуючи пенсійну систему, доречним буде проаналізувати і такі поняття як пенсійне забезпечення та пенсійне страхування.

Поняття «система», згідно з словником слів іншомовного походження: 1) значна кількість закономірно пов'язаних один з одним елементів, що становлять певне цілісне утворення, єдність; 2) порядок, зумовлений плановим, правильним розміщенням частин у встановленому зв'язку, суворій послідовності; 3) форма, спосіб організації чого-небудь; 4) те, що стало звичним, регулярним [4, с. 628]; внутрішньо впорядкована структура елементів, яка становить цілісність, сукупність організаційних засад, норм та правил, обов'язкових для певної галузі; сукупність способів дій (метод). Система – тільки та сукупність вибірково залучених елементів, у яких взаємодія та взаємовідносини набувають характеру взаємодії діяльності елементів на отримання визначеного корисного результату (мети або цілей функціонування системи). Саме мета або запрограмований результат виступають як системоутворюючий фактор [3, с. 338].

Згідно з довідником, «пенсія» – гарантована щомісячна грошова виплата, що надається громадянам після досягнення певного віку, у разі інвалідності, втрати годувальника, а також за вислугу років в окремих сферах трудової діяльності [4, с. 527];

Пенсійне забезпечення – це державне мінімальне забезпечення трудовими (за віком, у зв'язку з інвалідністю, в разі втрати годувальника, за вислугу років) та соціальними пенсіями усіх непрацездатних громадян (за виключенням короткотермінової втрати працездатності у випадку хвороби чи тимчасової непрацездатності, пов'язаної з безробіттям) за рахунок коштів соціальних фондів та державних асигнувань [5, с. 26].

Основою соціального захисту населення, а головним чином осіб, що втратили працездатність внаслідок досягнення пенсійного віку є пенсійне страхування.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та Положенням про Пенсійний фонд, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 № 1261, передбачено, що Пенсійний фонд у своїй діяльності керується Конституцією України та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України та цим Положенням [2].

Пенсійне страхування – це гарантована державою система заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок хвороби, втрати працездатності; одна з найважливіших основних форм со-

ціального захисту, в основу якої покладено страховий метод, тобто внесення в особливі фонди обов'язкових платежів суб'єктами підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів господарської діяльності та особами найманої праці, які працюють на умовах трудового договору, й використання державою цих коштів для матеріального забезпечення громадян [6, с. 58]

Щодо сутності поняття пенсійна система, то єдино вірного визначення немає, незважаючи на тривалість його використання. В досліджуваних джерелах практично відсутнє його визначення.

На думку М.Б. Ріппи, пенсійна система є складним комплексом інститутів, відносин та механізмів, за допомогою яких здійснюється формування пенсійних фондів і створюються умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення [7, с. 19]. Н.А. Волгін, в енциклопедичному словнику, термін пенсійна система трактує як сукупність правових, економічних і організаційних інститутів і норм, які мають за мету надання матеріального забезпечення у вигляді пенсій громадянам при досягненні ними встановленого законодавством віку, настанні інвалідності, втраті годувальника і з інших підстав, визначених законодавством [8, с. 414].

На думку Л.Г. Стожок, пенсійна система являє собою складний організм, який поєднує економічні, соціальні і правові інститути, призначені для задоволення інтересів різних верств населення. Економічні, організаційні і правові форми резервування матеріальних ресурсів на випадок настання старості, інвалідності, втрати годувальника і є інститутами цієї системи [9].

Таким чином, пенсійна система – це складний соціальний інститут, що містить в собі компоненти соціальних, правових та економічних підсистем для забезпечення надійним та фіксованим доходом, переважно осіб, що досягли пенсійного віку.

Пенсійна система України – сукупність створених в Україні правових, економічних і організаційних інститутів і норм, метою яких є надання громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсії. Пенсійна система України в сучасному вигляді започаткована в січні 2004 року і містить у собі відносини по формуванню, призначенню і виплаті пенсій в трирівневій пенсійній системі [1, с. 1].

Згідно з Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів.

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених цим Законом [2].

Солідарна пенсійна система має на меті забезпечити мінімальною, а головним чином гарантованою пенсією кожного громадянина після виходу на пенсію, від імені держави. Така система є елементом соціального захисту. Фінансування таких виплат відбувається шляхом обов'язкових відрахувань від заробітної плати громадян до Пенсійного фонду України.

Нарахування пенсії відбувається лише за той період, коли підприємством, на якому працює

необхідний суб'єкт, сплачувались пенсійні внески, що відбувається за умови розміру заробітної плати не менше від мінімально встановленої законодавством. Таким чином пенсія нараховується відповідно до страхового стажу, а не до трудового, тобто враховується лише період сплати суб'єктом обов'язкового платежу до Пенсійного фонду. Мінусом даної системи є мінімальність виплати, проте з іншого боку ми маємо гарантовану мінімальну виплату, що є в свою чергу і плюсом даної системи.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом [2]. Ці кошти інвестуються в економіку країни з метою отримання доходу. Всі накопичені кошти є власністю громадян, а виплати з Накопичувального фонду здійснюються додатково до загальнообов'язкових пенсійних виплат. [10]

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення [2]. Розмір пенсійних виплат залежить від розміру пенсійних внесків, терміну, протягом якого ці внески накопичувалися і розміру отриманого на них інвестиційного доходу. Ці виплати здійснюються незалежно від отримання виплат за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням [10].

З моменту прийняття в Україні законів «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення» було розпочато впровадження трирівневої

пенсійної системи, проте ці нововведення мали місце бути тільки законопроектом, в загальнодержавне використання їх впроваджено не було, хоча і передбачалося ввести другий рівень накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в дію ще у 2012 році.

Вважається, що стабільності пенсійної системи можна досягти за умови функціонування усіх трьох рівнів одночасно, проте, в Україні другий і третій рівні здійснюються добровільно і це, на жаль, говорить про існування трирівневої системи лише на папері. Отже, говорячи про недосконалість пенсійної системи в Україні чи нестачу коштів на забезпечення пенсій можна посила- тись саме на небажання впровадження трирівневої пенсійної системи в дію.

Відсутність довіри до банківської системи, економічні проблеми, відсутність інфляційних індексів заробітної плати та пенсій – все це є чинниками того, що в населення просто не вистачає коштів для участі в другому, а тим паче третьому рівнях пенсійного забезпечення. Таким чином основна частина пенсійних виплат здійснюється за рахунок коштів Пенсійного фонду. А як нам відомо, солідарна система, з існуючими в країні як фінансовими, так і демографічними негативними факторами впоратися не може.

Говорячи про демографічний фактор, ми маємо на увазі притаманну Україні, як і більшості інших держав тенденцію до збільшення частки осіб похилого віку. Вже зараз, за даними Верховної Ради, на 10 платників страхових внесків припадає 13 пенсіонерів. Згідно з цим, ми маємо підстави вважати, що дотації держави у пенсійний фонд надалі тільки зростатимуть, що не є добре для економічного становища країни загалом і ставлять під сумнів впровадження трирівневого пенсійного забезпечення і надалі.

Проблеми в Пенсійній системі Україна гостро відчула починаючи з 2013 року, передумовами цього були: по перше, зростання частки населення пенсійного віку; по-друге, економічні проблеми, через що відбулося зменшення зарп-

Рис. 1. Соціально-економічне задоволення людей пенсійного віку в Україні та зарубіжних країнах

латні і як наслідок зменшення надходжень до пенсійного фонду та державного бюджету загалом; по-третє, збільшилась частка внутрішнього державного боргу. Також, до проблем у пенсійній системі можна віднести великий відсоток працюючих пенсіонерів, проте даний феномен супроводжується багатьма причинами, серед яких можна виділити нестачу коштів для існування, через недостатнє пенсійне забезпечення пенсіонерів державою; потреби до самовираження, тобто підтримання своєї значимості у суспільстві, через що молоді спеціалісти не можуть реалізувати свій потенціал у повній мірі і залишаючись на менш кваліфікованій посаді, а отже і на мінімальній ставці стримують надходження до пенсійного фонду; також через відсутність розважальних, комунікативних, спортивних закладів для пенсіонерів відбувається сприйняття того, що пенсіонером бути неприємно, на відміну від країн Європи, де і пенсії вище (рис. 1), і закладів для пенсіонерів більше.

Із вище запропонованого можна побачити, що в зарубіжних країнах пенсійне забезпечення державою майже повністю задовольняє всі потреби пенсіонерів, в той час як нашим пенсіонерам вистачає грошей для задоволення найелементарніших потреб, та чи вистачає дійсно, це ще питання.

Аналіз української пенсійної системи, створює необхідність у дослідженні світового досвіду. Так, в Німеччині, наприклад, ми спостерігаємо принцип солідарності поколінь та функціонування трирівневої системи. Трудова база відраховується у пенсійний фонд складає 5-35 років, пенсійний вік для чоловіків – 65 років і 60 років для жінок відповідно, а середня пенсія становить 70% зарплатні [11, с. 45].

У Великобританії пенсійне забезпечення має назву «Національна система страхувань». Пенсійний вік для чоловіків і жінок такий самий, як і у Німеччині. Також існує 2 види пенсій: державна базова – однакова для всіх, і державна страхова – 25% зарплатні. Трудовий стаж з 2010 року складає для всіх 30 років. А розмір пенсії дорівнює 95,25 стерлінгів на тиждень [11, с. 46].

Франція відзначилась тим, що замість накопичувального фонду має спеціальний фонд, де кожен суб'єкт вкладає ту суму, яку вважає необхідною. Також державою підтримується існування недержавних пенсійних фондів, шляхом звільнення їх від податків. Проте, недержавні пенсійні фонди – це лише невелика частка від французьких пенсіонерів. Пенсії французів складають 50% зарплатні за останні 11 років. Пенсія Франції – 6-12 тисяч євро [11, с. 47].

Пенсійна система України характеризується принципом солідарності, коли до Пенсійного фонду надходять платежі від працюючих, що сподіваються на платоспроможність майбутніх поколінь вже на їх користь.

Дана система непогано функціонувала протягом багатьох років, проте коли частка пенсіонерів по відношенню до працюючих перевищила норму, ця система дала збій, хоча це не завадило її «вдосконаленню» після трансформацій. Пенсійне забезпечення абсолютної більшості українців залишаються мізерними і сьогодні. Так, середній розмір місячної пенсії українця складає 1590 грн. У 2014 році, частка пенсійних видатків склала 16,4% ВВП, що є найвищим показником серед країн Європи, в той час як пенсія українця, навпаки, є найнижчою. Пенсійному фонду хронічно бракує власних коштів для виконання пенсійних зобов'язань, обсяг яких щорічно зростає, якщо не вжити кардинальних заходів, ситуація лише загострюватиметься.

Висновки і пропозиції. Отже, нинішній стан пенсійної системи України є недосконалим, та потребує кардинальних перетворень, як в економічній, так і в соціально-організаційній сферах. Солідарна система на сучасному етапі розвитку вже не здатна забезпечувати достатній рівень пенсій, тому реформування пенсійної системи повинно відбуватись не лише за рахунок реформування солідарної системи, а і за рахунок впровадження в активне користування накопичувальної системи, розвитку системи добровільного пенсійного забезпечення та заохоченням недержавних організацій.

Держава, насамперед, повинна забезпечити всіма необхідними умовами суб'єктів майбутнього пенсійного забезпечення, шляхом надання усіх можливостей для заробітку достойної зарплатні і як результат достойної пенсії у майбутньому. А опіка держави повинна бути спрямована, головним чином, лише на тих, хто не міг працювати чи не зміг заробити на гідну пенсію з відповідних на те причин.

Вдосконалення системи пенсійного забезпечення в Україні повинно включати цілий ряд заходів, зокрема це зміна пенсійного віку, забезпечення обов'язкового державного пенсійного страхування, оптимізація сфери нарахування пенсій, зменшення навантаження на розподільну систему, фактичне впровадження та удосконалення трирівневої пенсійної системи.

Також стимулюючим чинником для виходу людей на пенсію і звільнення місць для молодих спеціалістів, є створення розважальних, комунікативних, спортивних закладів для пенсіонерів, тощо.

Список літератури:

1. Електронний ресурс https://uk.wikipedia.org/wiki/Пенсійна_система_України
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» / електронний ресурс / <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>
3. Державне управління та державна служба: словник-довідник / [уклад. О. Ю. Оболенський]. – К.: КНЕУ, 2005. – 480 с.
4. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / [укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
5. Грушко В.Н., Н.В. Грушко, О.В. Бевзенко, О.В. Красота, С.М. Лаптев, О.С. Любунь, І.І. Рулік, К.В. Павлюк, К.В. Рясна, Т.І. Шпильова, Пенсійна система України, за редакцією доктора економічних наук, професора Грушка В.І., навчальний посібник, Київ, «Кондор», 2009 рік, С.-26.

6. Юрій С. І. Соціальне страхування: підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К.: Кондор, 2006. – 464 с.
7. Ріппа М. Б. Державне пенсійне забезпечення в Україні та шляхи його розвитку: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / М. Б. Ріппа. – К., 2007. – 19 с.
8. Соціальна політика: енциклопедичний словник / [ред. Н. А. Волгін, Т. С. Сулімова]. – М.: Академ. проект; Трікста, 2005. – 688 с.
9. Стожок Л. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі соціальної політики: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Л. Стожок. – К., 2007. – 20 с.
10. Офіційний сайт Всеукраїнської організації пенсіонерів «Пенсійна реформа: як справляються інші країни і що робити в Україні» – [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://uarp.org/ua/news/1424784278#VT-OW_D9yz8
11. Терещенко Г. Проблеми розвитку недержавного пенсійного страхування в Україні / Г. Терещенко, Т. Мусатова // Фінанси України. – 2008. – № 12. – С. 76.

Александрова А.Н., Кондакова Ю.Б.

Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Аннотация

В данном исследовании рассмотрено теоретические аспекты пенсионной системы, современное состояние пенсионной системы Украины, рассмотрено место Пенсионного Фонда Украины, как главного финансового института и исследованы причины неэффективного его функционирования на территории нашего государства.

Ключевые слова: Пенсионный фонд, Пенсионный Фонд Украины, пенсионное обеспечение, пенсионная система, негосударственный пенсионный фонд, реформа.

Aleksandrova H.M., Kondakova Y.B.

Donetsk National University of Economics and Trade
of Mikhail Tugan-Baranovskogo

THE MODERN STATE PENSION SYSTEM OF UKRAINE

Summary

This study examined theoretical aspects of the pension system, the current state pension system of Ukraine, considered the place the Pension Fund of Ukraine as the main financial institution and investigated the causes of inefficient its operation in our country.

Keywords: Pension Fund, Pension Fund of Ukraine, pensions, pension system, non-govermental pension fund, reform.

ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СИНГАПУРА: ПУТЬ К СТРАНЕ ПЕРВОГО МИРА

Анискова И.А.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

В статье рассмотрен процесс трансформации национальной экономики Сингапура. Изучаются этапы последовательных реформ города. Проанализированы потоки иностранных прямых инвестиций и приоритетные сферы применения иностранного капитала. Определено значение показателей сбережения и потребления домашних хозяйств Сингапура. Сделаны выводы о ключевых факторах успеха страны в системе мирового хозяйства.

Ключевые слова: новые индустриальные страны, Сингапур, иностранные инвестиции, валовые сбережения, валовое потребление.

Постановка проблемы. Стремительное экономическое развитие новых индустриальных стран во второй половине XX века доказало, что с помощью последовательного плана и грамотных социально-экономических реформ у стран есть возможность значительно укрепить положение своей национальной экономики, благосостояние населения и найти свою нишу в структуре мирового хозяйства. Бывшие колониальные страны за короткий период времени смогли достичь значительных успехов в индустриализации, стали активно участвовать в международном разделении труда и международной торговле. В результате преобразований некоторые страны, включая Сингапур, смогли перейти в число развитых стран и создать постиндустриальную экономическую систему.

Анализ последних исследований и публикаций. Процесс трансформаций экономик новых индустриальных стран рассматривался в работах таких авторов Е. Брагиной, А. Булатова, А. Каримуллиной, Н. Кравченко, Б. Лановика, Т. Монгое, А. Никифоровой, Л. Пахомовой, О. Пидлущего, А. Погорлецкого, Н. Ткачевой, В. Чужикова.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Опыт развития национальных систем новых индустриальных стран, в целом, и Сингапура, в частности, можно использовать для модернизации экономики Украины. Конечно, наше государство находится в других условиях, существуют иные проблемы и факторы. Но грамотное государственное руководство, логичные и последовательные планы и единая общая цель могли бы стать отличным стратегическим ориентиром для развития украинской национальной экономики и формирования конкурентоспособного участника системы мирового хозяйства.

Цель статьи. Изучение экономических преобразований Сингапура и их влияния на развитие экономической системы страны, а также оценка воздействия прямых иностранных инвестиций на национальную экономику государства.

Изложение основного материала исследования. Сегодня Сингапур, который относят к новым индустриальным странам «первой волны», считается одним из крупнейших экономических центров в Азии, через него проходит множество торговых и финансовых потоков, здесь расположены филиалы крупнейших ТНК мира и многие научно-исследовательские институты. Город-государство является

с коммерческими воротами и научным центром Юго-Восточной Азии, лидером в области высоких технологий данного региона. Сингапур занимает важное место не только в региональной политике и экономике, а также в системе мирохозяйственных связей и международной политике. Примечательно, что для превращения в один из крупнейших индустриальных центров региона Сингапур понадобилось менее сорока лет. Экономические реформы, проводимые государством, грамотное руководство и единая национальная идея сделали Сингапур страной первого мира.

Главным приоритетом развития страны после получения независимости стало создание необходимых государственных институтов и новых рабочих мест в отраслях с максимальной отдачей (туризм, судоремонт, строительство), а также поиски источников финансирования. При построении своей экономической системы Сингапур опирался на потоки иностранного капитала, в виде прямых иностранных инвестиций и финансовой помощи. В основном, источниками капитала выступали США, Япония, Великобритания и другие европейские страны [1].

Целенаправленная промышленная политика государства позволяла стимулировать структурную перестройку экономики, опираясь на поддержку перспективных отраслей, которые в будущем были способны создать для страны сравнительные преимущества. Особенностью экономического развития Сингапура является то, что город полагался на собственные силы, он не хотел зависеть от более сильных соседей и других крупных государств. Поэтому все силы направлялись на индустриализацию и развитие собственной промышленности.

Уже на первом этапе экономических реформ (1959-1965 гг.) Сингапур начал проводить либеральную политику для привлечения прямых иностранных инвестиций. Суть политики состояла в освобождении местных и иностранных предпринимателей в приоритетных отраслях от подоходного налога, пошлин на сырье и оборудование на пять лет, им также предоставлялась возможность ускоренной амортизации [2]. Предполагалось одновременное создание большого количества отраслей экономики, которые позволили бы поддерживать спрос благодаря межотраслевым связям. В основном, происходила реализация инфраструктурных проектов (аэропорт, портовая

инфраструктура), создавались трудоемкие производства (полупроводники, текстиль) развивался туризм.

В 1961 году было создано Управление экономического развития, которое помогало созданию совместных предприятий с ТНК и способствовало привлечению ПИИ и их распределению. Инвестиции направлялись в важнейшие для государства отрасли – судостроение, машиностроение, химическую промышленность, производство электрооборудования и приборов [3]. Значительный приток инвестиций позволил за короткий период создать приоритетные отрасли, ставшие основой промышленности, и способствовавшие перестройке всей структуры экономики.

На втором этапе развития города (1966-1977 гг.) постепенно происходит переход к экспортной ориентации экономики, либерализации внешнеторговой политики. Государство снизило количество импортных квот, стали использоваться импортные пошлины, также создаются зоны свободной торговли внутри страны (статус зоны свободной торговли был предоставлен порту Сингапура и промышленному району «Джуронг») [4, с. 23]. Правительство сдерживало рост заработной платы, ужесточало трудовое законодательство и ограничивало роль профсоюзов, создавало государственные предприятия в стратегических отраслях [1]. Приоритетными отраслями становятся электроника, нефтехимия, строительство, судостроение. Главной целью государственных компаний было обеспечение условий для роста частного предпринимательства. Кроме того, государственные и частные компании ставились в одинаковые условия: основным фактором выступала прибыльность. Поэтому государственные компании не получали особых привилегий и льгот, что позволило снизить неэффективность государственного предпринимательства и коррупцию [4, с. 27]. В этот период иностранные инвесторы приобретали право на беспошлинные переводы прибылей и репатриацию капиталов, гарантии капиталовложений, освобождение от двойного налогообложения.

В период 1978-1985 происходит реструктуризация экономики, путем создания и развития капиталоемких отраслей промышленности, сокращается роль трудоемких производств. Особое внимание уделялось производству химических и фармацевтических препаратов, промышленного оборудования и станков, программного обеспечения, электронной техники и оборудования, оптических и медицинских инструментов. Также немаловажное значение получило развитие сектора услуг, включавшего транспортные, финансовые, банковские телекоммуникационные и прочие услуги. Помимо этого, важную роль играла квалификация рабочей силы и политика повышения

заработной платы, которая должна была способствовать перенаправлению ресурсов и инвестиций в более высокотехнологичные отрасли.

В 1986-1997 годах снижаются конкурентные преимущества Сингапура в трудоемких отраслях, по сравнению с НИС «второй волны», приоритет отдается наукоемким отраслям (электроника, фармацевтика, химическая промышленность, биотехнологии). В этот период происходит плавная экономическая либерализация, связанная с приватизацией многих государственных компаний, оказывается поддержка малому и среднему бизнесу. Правительство реализует программы, связанные с переносом трудоемких производств в Малайзию, Индонезию, Китай, Индию, стимулируются сингапурские инвестиции за рубеж [1]. В 1991 году был создан Национальный совет по делам науки и технологий [4, с. 42], главная цель которого состояла в разработке концепции дальнейшего развития страны и формировании новой модели экономического роста, связанной с развитием наукоемких технологий. Предполагалось широкое применение научных и технических достижений во всех отраслях промышленности.

В период 1960-х годов норма валовых сбережений домашних хозяйств Сингапура оставалась на низком уровне при высоком показателе потребления. Среднее значение индикатора валового накопления капитала в этот период составляло, в среднем, 18% от ВВП страны. С началом привлечения иностранных инвестиций в экономику Сингапура наблюдается рост валового накопления капитала, одновременно с увеличением показателя сбережений домашних хозяйств. Однако решающее значение в период 1960-1980-х годов имели активное привлечение в город ТНК и потоков иностранного капитала, которые способствовали приросту показателя валового накопленного капитала до 45% в начале 1980-х годов. Также наблюдаются противоположенные тенденции в объемах сбережений и потребления домашних хозяйств, показатель сбережений резко вырос после индустриализации национальной экономики, потребление же постепенно сокращалось. Кроме того в конце 1990-х годов наблюдается увеличение прямых иностранных инвестиций за границу, что связано с переносом производств в менее развитые страны Юго-Восточной Азии с более дешевой рабочей силой.

В результате финансового кризиса 1997-1998 годов Сингапур пострадал незначительно. Произошло сокращение темпов экономического роста (с 7-8% в 1996 году до 2% в 1999 году) и объемов внешней торговли на 5% [4, с. 43]. Основными причинами можно считать устойчивую финансовую систему, сильные позиции сингапурского доллара и наличие резервных активов, а также отсутствие долгового бремени.

Таблица 1

Динамика показателей Сингапура в % от ВВП в период 1972-1997 гг.

Показатель / Год	1960-1970	1970-1977	1978-1985	1986-1997
ПИИ в Сингапур	-	5,602	7,937	11,109
ПИИ из Сингапура	-	0,783	0,988	4,537
Валовое сбережение домохозяйств	8,920	30,099	41,222	46,488
Валовое потребление домохозяйств	81,231	59,154	48,147	43,994

Источник: [5]

В последние годы в стране продолжается развитие и поддержка сектора услуг в сферах торговли, логистики, финансов, туризма. Также уделяется внимание развитию медицины и образования [1]. В промышленном секторе упор делается на авиакосмическую отрасль, биотехнологии, фармацевтическую промышленность, по-прежнему высока доля электроники, химической отрасли и судостроения. Проводится поддержка малого и среднего бизнеса, работающего в сфере инноваций [1].

В процессе перестройки экономической системы страны, государство постепенно переходит к инструментам косвенного регулирования, в первую очередь фискальным механизмам, значительно снижается роль мер протекционизма. В конце XX произошла общая либерализация экономической системы Сингапура. Такой гибкий подход и целенаправленная государственная политика позволили городу стать значимым участником мировой системы, повысили национальное благосостояние, способствовали развитию современной экономической системы и повышению ее конкурентоспособности.

Немаловажное значение для стимулирования капиталовложений играет инвестиционная привлекательность страны. Сингапур занимает высокие места в мировых индексах (2 место – Индекс глобальной конкурентоспособности, 1 место – Индекс легкости ведения бизнеса, 2 место – Индекс экономической свободы) благодаря высокоразвитой инфраструктуре, наличию высококвалифицированных кадров, прозрачному законодательству, обеспечению прав и свобод предпринимателей и инвесторов.

Потоки прямых иностранных инвестиций (ПИИ) в Сингапур продолжают увеличиваться, в среднем, на 12,7% в год в период 2000–2014 гг., что отмечено на рис. 1. В 2014 году объем привлеченных ПИИ в страну составил 1005,4 млрд. долл. США, что позволило Сингапуру занять третье место в азиатском регионе по объему привлеченных инвестиций после Китая и Южной Кореи. Также происходит рост ПИИ Сингапура в другие страны, в частности, в Китай, Великобританию, Гонконг, Индонезию, Австралию, страны Южной и Центральной Америки и Карибского бассейна. Но объем инвестиций Сингапура в другие страны находится на гораздо меньшем уровне, по сравнению с объемами привлеченных ПИИ в страну. Доля Сингапура в общем объеме ПИИ из региона Юго-Восточной Азии составляет 9,4%.

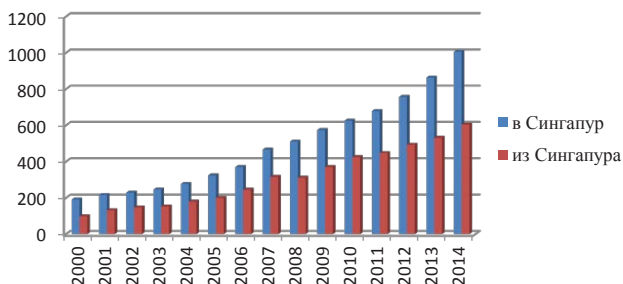

Рис. 1. Динамика ПИИ Сингапура в млрд. долл. США в 2000–2014 гг.

Источник: [6]

В основном, привлеченные Сингапуром инвестиции направляются в сектора финансовых услуг (45,2%), оптовой торговли (17,8%), производства фармацевтической продукции, а также компьютеров и электроники (11%). Большая часть инвестиций приходит из европейских стран (36,8%), а также азиатского региона (25%). В 2014 году Сингапур привлек в страну 5,5% инвестиций от общего объема потоков ПИИ в мире.

Если в начале 2000-х годов показатели сбережений и потребления домашних хозяйств находились приблизительно на одном уровне в 40 млрд. долл. США, что заметно на рис. 2, то в период 2003–2007 годов заметен рост показателя сбережений домашних хозяйств. В 2008–2009 годах, в результате мирового финансового кризиса, сбережения немного сократились, но вновь выросли уже в 2010 году. В последние годы среднее значение показателя составляет 149,4 млрд. долл. США или 52,7% от ВВП. Показатель потребления домашних хозяйств также увеличивается, но в значительно меньших объемах. Потребление выросло с 39,5 млрд. долл. США в 2001 году до 116,7 млрд. долл. США в 2014 году. Однако в процентном соотношении наблюдается противоположенная ситуация: в период 2003–2007 годов происходило постепенное снижение показателя: с 45% до 36,5%. В последние годы показатель потребления домохозяйств держится на уровне 37,6% от ВВП Сингапура.

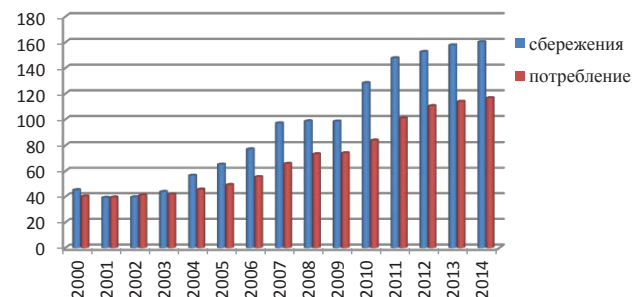

Рис. 2. Динамика валового сбережения и потребления домашних хозяйств Сингапура в % в период 2000–2014 гг.

Источник: [5]

Сегодня на развитие экономики Сингапура по-прежнему в значительной мере влияют потоки иностранного капитала, однако постепенно возрастает и роль внутренних ресурсов страны.

Выводы. Экономические реформы Сингапура проводились в соответствии с азиатской моделью для новых индустриальных стран: сначала политика импортозамещения, затем ориентация национальной экономики на мировой рынок, развитие инноваций. Ввиду узкого внутреннего рынка и ограниченных природных ресурсов, экономическая политика страны изначально была направлена на установление внешних контактов и привлечение иностранных инвестиций, что позволило Сингапуру направлять капитал в приоритетные для государства отрасли и на их основе построить эффективную экономическую систему. Сингапур в кратчайшие сроки смог осуществить переход из страны третьего мира в крупный торговый и финансовый центр. При этом активное государственное вмешательство способствовало развитию экономики, а не тор-

мозило его, политика правительства ориентировалась на экономический рост и повышение благосостояния населения, путем подъема образования, науки, здравоохранения. Сегодня приоритетом для страны является развитие сложных наукоемких отраслей, инноваций и технологий. Опыт Сингапура по привлечению иностранного

капитала, который может быть полезен Украине, показывает, что для привлечения иностранных инвесторов необходима прозрачная система законодательства, которая должна обеспечивать защиту интересов капиталовкладчиков, также немаловажное значение имеет создание инфраструктуры и системы институций.

Список литературы:

1. Каримуллина А. В. Промышленная политика Республики Сингапур: этапы, инструменты, результаты / Каримуллина А. В. // Проблемы национальной стратегии. – 2012. – № 3. – С. 153–167.
2. Пахомова Л. Ф. Модели процветания (Сингапур, Малайзия, Таиланд, Индонезия): научное издание / Пахомова Л. Ф. – М.: Институт востоковедения РАН, 2007 – 256 с.
3. Ли Куан Ю. Сингапурская история: из «третьего мира» – в «первый» (1965–2000) / Ли Куан Ю; Пер. с англ. – МГИМО (У) МИД России, 2005. – 439 с.
4. Пахомова Л. Ф. Модели процветания (Сингапур, Малайзия, Таиланд, Индонезия): научное издание / Пахомова Л. Ф. – М.: Институт востоковедения РАН, 2007 – 256 с.
5. The World Bank. Data. Indicators [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://data.worldbank.org/indicator>
6. Department of Statistics Singapore. Statistics. Economy. Investment [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.singstat.gov.sg/statistics/browse-by-theme/investment>

Аніскова І.О.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІНГАПУРУ: ШЛЯХ ДО КРАЇНИ ПЕРШОГО СВІТУ

Анотація

У статті розглянуто процес трансформації національної економіки Сингапуру. Вивчаються етапи послідовних реформ міста. Проаналізовано потоки іноземних прямих інвестицій та пріоритетні сфери застосування іноземного капіталу. Визначено значення показників заощадження і споживання домашніх господарств Сингапуру. Зроблено висновки про ключові фактори успіху країни у системі світового господарства.

Ключові слова: нові індустріальні країни, Сингапур, іноземні інвестиції, валові заощадження, валове споживання

Aniskova I.O.

Odessa National I.I. Mechnikov University

FEATURES OF SINGAPORE'S ECONOMIC DEVELOPMENT: THE WAY TO THE FIRST WORLD

Summary

The article describes the process of transformation of the Singapore's national economy. There were explored the stages of successive reform in the city. The flows of foreign direct investment played the prominent role in formation of Singapore's economic system, so it is vital to analyze the priority areas of the application of foreign capital. The value of gross savings and gross consumption of Singapore's households also should be determined. The conclusions are connected with the key factors of the country's success in the world economy.

Keywords: newly industrialized country, Singapore, foreign investment, gross saving, gross consumption.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЯМИ В ЕНЕРГЕТИЧНУ ГАЛУЗЬ

Буяк А.Є.

Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена розробці концептуальних основ встановлення закономірностей інвестиційного розвитку енергетики регіону, прогнозування інвестиційних процесів, пов'язаних з нею, оптимального управління ними з метою виявлення складових чинників впливу на цей процес. Об'єкт дослідження – процеси інвестування регіональної економіки та її ефективність у Західному регіоні. Предмет дослідження – економічні закономірності інвестиційного розвитку енергетики регіону.

Ключові слова: менеджмент інвестицій, інвестиційний ринок, інвестиційна привабливість, енергетика регіону, управління.

Постановка проблеми. Світовий досвід свідчить, що країни з перехідною економікою не в змозі розвивати господарство без залучення й ефективного використання інвестицій. Акумуляуючи підприємницький, державний та змішаний капітал, забезпечуючи доступ до сучасних технологій та менеджменту, інвестиції не тільки сприяють формуванню національних інвестиційних ринків, але й пожвавлюють ринки товарів та послуг. Крім того, інвестиції, як правило, сприяють заходам макроекономічної стабілізації та дозволяють вирішувати соціальні проблеми трансформаційного періоду.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Несформованість інвестиційного ринку ускладнює реалізацію багатьох народногосподарських завдань, що потребує нових економічних розробок в сфері регіональної економіки. Тому на сучасному етапі розвитку продуктивних сил регіони поставлені перед об'єктивною необхідністю активізації інвестиційної діяльності та вирішення завдань інвестиційного розвитку.

Розвиток регіональної економіки потребує змін у всіх сферах її діяльності, зокрема, енергетики. Енергетика – це важлива складова економіки держави. Розвиток енергетики у вирішальній мірі впливає на покращення виробничої діяльності, позначається на побутових умовах громадян, сприяє становленню енергетичної незалежності нашої країни.

Сьогодні для розвитку енергетики регіону важливо поєднати її технологічне переоснащення з інвестиційним розвитком та вдосконаленням організаційного управління її підприємствами. Щоб розгорнути інвестиційне оновлення енергетики в регіоні важливо виявити довготривалі прогнозні тенденції його розвитку.

За підрахунками, зробленими у Енергетичній стратегії України до 2030 р., розвиток та функціонування ПЕК потребує 1045,0 млрд. грн., зокрема: у теплову енергетику – 183,4 млрд. грн.; у гідроенергетику – 19 млрд. грн.; ядерну енергетику – 208,2 млрд. грн., розвиток відновлювальних джерел виробництва електроенергії – 7,1 млрд. грн.; розвиток електричних мереж – 82,9 млрд. грн. тощо [1].

Фінансування розвитку ПЕК України передбачається за рахунок:

- оптимізації цінової і тарифної політики (інвестиційну складову тарифу на електроенергію на кінець прогнозованого періоду довести до 25%);

- активізації інвестиційної політики в ПЕК через нормативно-правове визначення частки прибутку на інновацію (до 20-25%);

- законодавчого запровадження прискореної амортизації основних фондів ПЕК, цільового використання амортизаційного фонду;

- використання коштів від реалізації положень Кіотського Протоколу;

- залучення коштів від реструктуризації та погашення боргових зобов'язань минулих років учасників енергоринку відповідно до Закону України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування паливно-енергетичного комплексу»;

- залучення зовнішніх кредитних ресурсів та інвестицій.

Енергетична безпека країни буде гарантуватися за рахунок заходів, вжитих на чотирьох напрямках:

- 1) зменшення рівня енергозалежності держави від зовнішніх поставок палива (природний газ, нафта, уран) до 12,4% у 2030 р.;

- 2) зростання виробництва електричної і теплової енергії на власному паливі до 91,7% у 2030 р.;

- 3) диверсифікація джерел і маршрутів постачання природного газу та нафти через участь України в міжнародних енергетичних проектах, розробці нафтогазових родовищ і розвитку нафтогазової інфраструктури за кордоном;

- 4) створення в Україні стратегічного резерву нафти і природного газу для використання у надзвичайних ситуаціях і ринкового регулювання цін [1].

Застосування модельних підходів до вивчення інвестиційного розвитку енергетики допоможе розробити ефективні заходи щодо поточного управління інвестиціями регіону, сприятиме покращенню її довготривалого стратегічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним основам інвестиційного розвитку присвячені роботи І.О. Бланка, М.С. Герасимчука, І.І. Лукінова, М.М. Недашківського, А.А. Пересади, В.М. Гесця, Б.В. Губського, Б.Є. Кваснюка, В. Беренса, Ю.В. Ніколенко, В.В. Шеремета та ін. Але, незважаючи на значні досягнення в цій галузі науки, досі не виконано комплексного дослідження впливу інвестування на розвиток основних секторів енергетики регіону, не розкрито закономірностей впливу регіо-

нальних економічних умов на інвестиційний розвиток енергетики.

По-друге, для дослідження інвестицій в енергетику регіону в умовах стабілізації ринкових відносин важливо побудувати, опираючись на реальні дані, математичні моделі, котрі відображають актуальні процеси інвестування, регіонального й галузевого розвитку енергетики.

Метою статті є побудова концептуальних основ інвестиційного розвитку енергетики регіону і створення відповідного інструментарію для їх моделювання.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо концептуальну модель ЕГР, що відповідає сучасному стану. Вважатимемо, що в регіоні відбувається виробництво та споживання енергії та триває процес інвестування в енергетику зі сторони зовнішніх щодо неї інвесторів – дійсних й потенційних власників енергетичних підприємств. Оскільки у досліджуваному регіоні мало покладів енергетичних викопних ресурсів, необхідно додатково концептуально уточнити структуру енергетичних підприємств які приймають участь у виробництві й постачанні енергії.

Візьмемо до уваги два види діяльності в зовнішньому середовищі – видобуток енергоносіїв і генерування енергії на основі викопних енергоносіїв та генерування енергії на основі «відновлюваних» її джерел. Вважатимемо також, що в досліджуваній регіоні ззовні поступають енергоносії від генеруючих енергетичних підприємств, а в межах регіону діють енерготранспортні підприємства, які постачають ці енергоносії до споживачів.

Будемо вважати, що споживання енергії охоплює споживання енергоносіїв в побуті та в промисловості. Побутове споживання енергії включає обігрів житла, освітлення і витрати на особистий транспорт. Ці види споживання суттєво відрізняються попитом, особливостями ціноутворення.

Виробниче споживання енергоносіїв охоплює їх споживання в промисловості, аграрному виробництві та на підприємствах енергетики, а також у видобувній, генеруючій й транспортній галузях енергетики.

Інвестування в ЕГР пов'язане з інвестиційною привабливістю діючих підприємств видобувної, генеруючої і транспортної галузей і залежить від капіталозабезпечення їх власників та інвесторів. Тому показник інвестиційної привабливості (ІП)

залежить від дохідності підприємств ЕГР та капіталозабезпечення інвесторів щодо цих підприємств. Інвестування відбувається у ЕГР і поза нею [3]. Схематично таку концептуальну структуру ЕГР зображено на рисунку 1.

Рух енергії відбувається у такій послідовності. Видобувні підприємства постачають енергоресурси генеруючим підприємствам. На їх основі, а також на основі «відновлювальних» джерел енергії генеруючі підприємства створюють енергоносії і постачають їх енерготранспортним підприємствам. Енерготранспортні підприємства набувають окремі види енергоресурсів (газ) у видобувних підприємств і енергоносії в генеруючих підприємств та постачають їх споживачам.

Інвестиції у ЕГР охоплюють взаємодію підприємств видобувної, генеруючої й транспортної галузей із зовнішніми інвесторами. Тобто, в моделі необхідно врахувати інвестиції в ЕГР та інвестиції щодо енергетики в зовнішньому середовищі. Знехтування останніми приведе до ігнорування глобальних впливів на енергетичне споживання в регіоні, що суперечить поставленій задачі [3].

Отже, вважатимемо, що структуру енергетики регіону становлять енерготранспортні підприємства, місцеві видобувні та генеруючі підприємства, кінцеві споживачі (побутові й промислові). Зовнішній вплив на енергетику регіону чинять енерговидобувні й енергогенеруючі підприємства.

Дальше розглянемо концептуальні закономірності щодо процесів інвестування в підприємства енергетики.

Функціонування описаної вище моделі ЕГР дає основу для формування ціни енергоносіїв, виникнення інвестиційної привабливості щодо підприємств ЕГР зі сторони потенціальних інвесторів та відповідної зміни капіталозабезпечення виробництва в ЕГР.

Для моделювання пресів інвестування в ЕГР необхідно взяти до уваги такі параметри: інвестиційна привабливість підприємства, капіталозабезпечення, кількість технологій, впроваджених в експлуатацію завдяки інвестуванню. Дальше встановимо зміст цих параметрів [4].

Підприємства видобувної, генеруючої й транспортної енергетичних галузей регіону належать до різних ланок паливно-енергетичного комплексу, проте з погляду інвестиційної привабливості вони мають одну і ту ж економічну природу.

Нехай, кількість виробничих технологій (основних фондів), які інвестор вводить в експлуатацію, маючи капіталозабезпечення z , описує функція інвестування $Q_v(z)$. Якщо заощадження (a , отже – і капіталозабезпечення) власника малі (нижчі прожиткового мінімуму), тоді він не експлуатує устаткування і прагне його передати інвесторам. Нехай кількість основних фондів, котрі власник збуває інвесторам описує функція $\tilde{Q}_v(z)$, котра має сенс функції пропозиції виробничих потужностей щодо їх інвестування. Графічно функції інвестування $Q_v(z)$, $\tilde{Q}_v(z)$ в залежності від капіталозабезпечення власника z зображено на рисунку 2.

Природно, що бажання збути основні фонди інвестором $\tilde{Q}_v(z)$, є величиною,

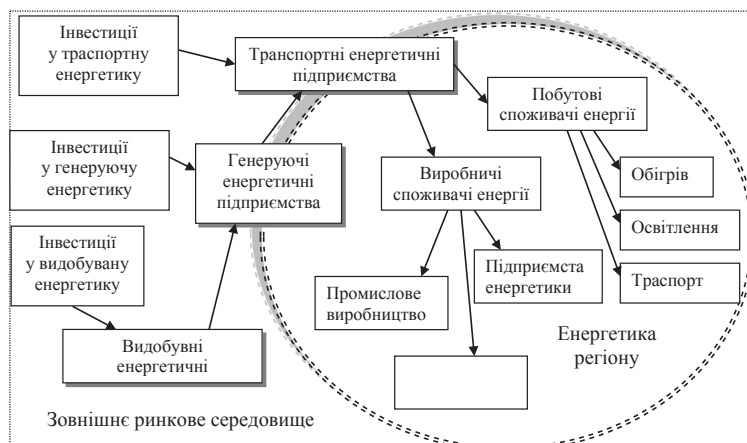

Рис. 1. Структура інвестування енергетичної галузі регіону

протилежною за знаком до бажання вкласти в них інвестиції $Q_v(z)$ при $z < z_{min}$, тобто $Q_v(z) = -\tilde{Q}_v(z)$ на відрізку $[0, z_{min}]$. На рисунку 2 графік функції інвестування $Q_v(z)$ з ділянкою від'ємних значень показано суцільною лінією, графік протилежної функції пунктирною. Економічний зміст параметра z_{F0} полягає в тому, що він відображає мінімальне капіталозабезпечення, при якому виникає інвестиційна діяльність. Тобто на відрізку $[z_{F0}, z_F]$ проявляються дві протиречиві тенденції – бажання вступити в інвестиційну діяльність на основі акціонерного й приватного володіння підприємством. Очевидно, що капіталозабезпеченість (власників підприємства й потенційних інвесторів) величиною $z_{F0} < z_F$ викликає конкуренту протидію цих двох груп підприємств.

Під час «паперової приватизації» в суспільстві відбувалися процеси, які динамічно залежали від різниці $Q_v(z_2) - Q_v(z_1)$, $z_1 < z_2$, де z_1, z_2 – капіталозабезпечення громадян, відповідно байдужих і охочих до інвестування. Ця різниця двох функцій інвестування в області малих z привела до лавиноподібного процесу приватизації.

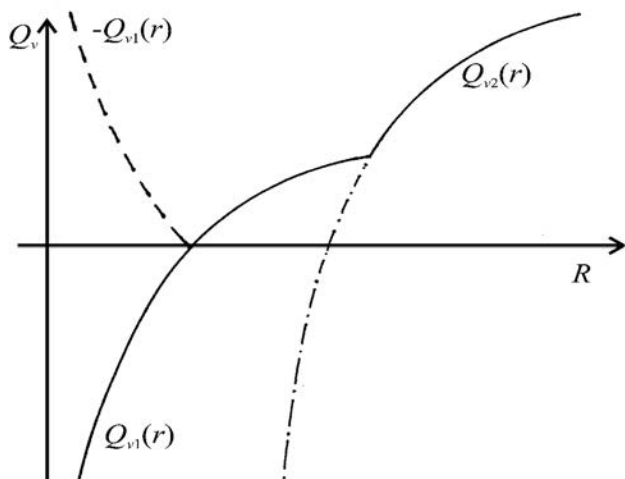

Рис. 2. Графіки функції інвестування $Q_v(z)$

Розглянемо особливості поведінки функції $Q_v(z)$ при малих z , тобто при $z \rightarrow 0$. Функція $Q_v(z)$ умотивована бажанням збути наявні у власності основні фонди, кількісне її значення рівне кількості основних фондів, вимірених в деяких одиницях (площі, будинки, верстати тощо). За цих умов основні фонди не працюють, вони лише зберігаються і тому перетворюються на товар з притаманним йому ціноутворенням. Тобто з економічного погляду функція $Q_v(z)$, при $z \rightarrow 0$ є обмеженою. Зокрема, коли капіталозабезпечення z власника основних фондів і відповідна купівельна спроможність щодо них r – малі, описана вище компонента функції збуту основних фондів втрачає зміст.

Отже, в деякому околі, правіше від точки $z = 0$, при $z < z_{min}$, швидкість зміни бажання збути основні фонди при зменшенні купівельної спроможності щодо них є обернено-пропорційною до величини основних фондів. Тобто

$$\frac{d}{dr} \tilde{Q}_v(r) = -\frac{1}{\tilde{Q}_v(r)}.$$

Це співвідношення для функції інвестування набирає виду

$$\frac{d}{dr} Q_v(r) = \frac{1}{Q_v(r)}, \text{ при } r \rightarrow 0.$$

Розв'язком цього рівняння є логарифмічна функція $Q_v(r) = \ln r$. Отже, функцію інвестування $Q_v(r)$, $r \in [0, r_F]$ наближає логарифмічно крива, тобто функція виду:

$$Q_{v1}(r) = \alpha_1 \log_{\beta_1}(\gamma_1 r) + \delta_1,$$

де $\alpha_1, \beta_1, \gamma_1, \delta_1$ – деякі параметри, що відповідають попиту на основні фонди в області їх збуту та придбання в обсягах колективної акціонерної власності – тобто на відрізку $[0, z_F]$.

Розглянемо детальніше властивості функції інвестування в околі точки $z = z_F$, (правіше від неї покупець бажає заволодіти всім підприємством, або більшістю акцій). При зменшенні z в сторону зліва від z_F капіталозабезпеченість z спадає так, що покупець не може претендувати на одноосібне володіння підприємством, більше того – він вимушений позбутися такого володіння, адже низька купівельна спроможність не дозволяє фінансувати виробництво. Тому подовження швидко спадаючої ділянки $Q_v(z)$ вліво веде до виникнення бажання збути основні фонди. Зрозуміло, що швидкість зростання цього бажання при зменшенні капіталозабезпеченості також обернено пропорційна величині основних фондів, тому функцію інвестування при $z > z_F$ також наближає логарифмічна крива

$$Q_{v2}(r) = \alpha_2 \log_{\beta_2}(\gamma_2 r) + \delta_2,$$

де $\alpha_2, \beta_2, \gamma_2, \delta_2$ – деякі параметри, що відповідають попиту на основні фонди в області збуту та придбання підприємства в цілому (більшості акцій).

Отже, функцію інвестування $Q_v(z)$ відображає співвідношення

$$Q_v(x) = \begin{cases} Q_{v1}(x); & \text{якщо } x \in [0, z_F] \\ Q_{v2}(x); & \text{якщо } x > z_F, \end{cases}$$

Встановлена вище функція Q_v дозволяє відображає кількість одиниць основних фондів, введених в експлуатацію через інвестування в залежності від капіталозабезпечення інвестора. Ця функція дозволяє імітувати динаміку інвестування в розмірі одиниць основних фондів. Якщо швидкість зміни розміру основних фондів v , якими володіє власник підприємства й інвестор, пропорційно різниці між капіталозабезпеченням z попереднього власника і купівельною спроможністю r інвестора (можливо, наступного власника)

$$\frac{dv}{dt} = Q_v(r) - Q_v(z), \quad (1)$$

і капіталовитрати прямо залежать від $z = \lambda(v)$ основних фондів v підприємства (тобто функція $\lambda(v)$ – зростаюча), тоді рівняння (1) імітують характерний процес коливання навколо двох стійких положень рівноваги, що притаманне динаміці інвестиційної активності. Схематичний розв'язок рівняння (1) з таким хаотичним коливанням навколо положень рівноваги показано на рис. 3.

У точках A, B, C, D (рис. 3), затрати на купівлю основних фондів відповідають капіталовитратам на основне виробництво $\lambda(v)$ (на особливості цієї функції щодо енергетики звернуто увагу в роботі [5]). Оскільки прогрес технологій, оновлення фондів та інші аспекти ефективності використання капіталу, вкладе-

них у виробництво $\lambda(v)$ змінюють положення цих точок стійкості, виникають характерні інвестиційні коливання.

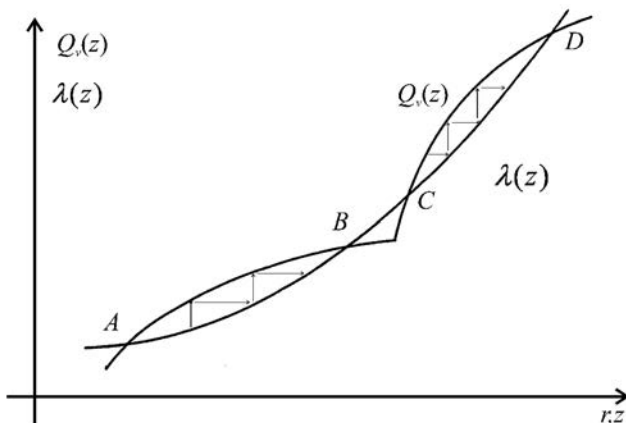

Рис. 3. Ілюстрація до виникнення стійких станів при інвестиційних коливаннях

Функції інвестування Q_v підприємств окремої галузі енергетики дозволяють записати рівняння для динаміки параметра інвестиційної привабливості щодо підприємства енергетики. Вважатимемо, що власники підприємств окремої енергетичної галузі володіють основними фондами енергетичних підприємств в розмірах v і зазнають виробничих витрат $z = \lambda(v)$. За одиницю основних фондів приймемо кількість обладнання, устаткування, необхідного для зайнятості одного працівника протягом одиниці часу. Інвестиційну привабливість такої одиниці основних фондів для окремої галузі енергетики позначимо p_v . В тому випадку, коли швидкість інвестиційної привабливості основних фондів p_v енергетичних підприємств цієї галузі залежить від різниці між кількістю інвестованих фондів $Q_v(r)$ й кількістю фондів, що потребують інвестицій $Q_v(z)$, тоді динаміку інвестиційної привабливості p_v описує рівняння

$$\frac{dp_v}{dt} = f_1(Q_v(r) - Q_v(z)), \quad (2)$$

де f_1 – деяка функція, яка є зростаючою в околі z_F .

В інших випадках інвестиційна привабливість основних фондів p_v енергетичного підприємства окремої галузі енергетики залежить від різниці між величиною доходу підприємства $F(z)$ й розмірами накладних виробничих витрат $\lambda(v)$. Тоді

динаміку показника інвестиційної привабливості p_v описує рівняння

$$\frac{dp_v}{dt} = f_2(F(z) - \lambda(v)), \quad (3)$$

де f_2 – деяка функція вартості, яка є зростаючою в околі оптимальних співвідношень між розмірами капіталозабезпечення z і основних фондів v . Формули (2), (3) при відомих виробничих функціях $F(z)$, функціях виробничих витрат $\lambda(v)$ та функціях інвестування в основні фонди описують процеси інвестування в ЕГР з урахуванням динаміки споживання та ціноутворення енергоносіїв.

Зауважимо, що введення величини інвестиційної привабливості p_v через рівняння (1)–(3) є своєрідними її визначенням, котре є концептуально звуженим, адже йдеться про залежність p_v лише від двох параметрів: z (або v) – капіталу того, хто «потребує інвестицій» (інвестиційної ємності основних фондів); r – капіталозабезпечення інвестора. Оскільки величини z , v , r – є питомими (є приведені до одного робочого місця, одиниці часу й одиниці вартості продукції), тому показник p_v також відображає інвестиційну привабливість одиниці основних фондів відносно одного робочого місця.

Додамо, що показник p_v має сенс ціни одиниці основних фондів, і в деяких публікаціях його називають «інвестиційною вартістю» основних фондів []. Втім, щоб не торкатися питань, нових для економічної теорії, надалі для величини p_v вживатимемо загальний термін «показник інвестиційної привабливості».

Висновки і пропозиції. Встановлена модель ЕГР відображає постачання енергоносіїв в регіон ззовні, транспортування й споживання цих енергоносіїв споживачами в межах регіону. Споживання енергоносіїв складені побутовими й виробничими потребами. У виробничих функціях, які імітують зовнішній енергетичний вплив на досліджуваний регіон, враховано нестационарну залежність їх продуктивності від часу, що пов'язано з вичерпуванням викопних енергоресурсів та триваючим вдосконаленням енергетичного обладнання.

У моделі враховано особливості купівлі та продажу підприємств енергетичної галузі на рівні акціонування капіталу енергетичних підприємств та на рівні приватного володіння ними. Ця модель слугує основою для встановлення комплексу моделей, що імітують економічні процеси в енергетичній галузі регіону.

Список літератури:

1. Енергетична стратегія України до 2030 року.
2. Лапко О.О. Механізм фінансування інноваційної діяльності в енергетиці / О.О. Лапко // Енергетика та ринок. – 2009. – № 1. – С.30–33.
3. Завгородній Ю.С. Залучення інвестицій в енергетику через приватизацію енергокомпаній / Ю.С. Завгородній // Енергетика і електрифікація. – 1999. – № 6. – С.12–13. 14.
4. Буяк А.Є. Ресурсно-виробнича модель регулювання інвестицій в енергетику / А.Є.Буяк // Економіст. – 2008. – № 8. – С.66–72.

Буяк А.Е.

Тернопольский национальный экономический университет

**КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЯМИ
В ЭНЕРГЕТИЧЕСКУЮ ОТРАСЛЬ****Аннотация**

Статья посвящена разработке концептуальных основ установления закономерностей инвестиционного развития энергетики региона, прогнозирования инвестиционных процессов, связанных с ней, оптимального управления ими с целью выявления составных факторов влияния на этот процесс. Объект исследования – процессы инвестирования региональной экономики и ее эффективность в Западном регионе. Предмет исследования – экономические закономерности инвестиционного развития энергетики региона.

Ключевые слова: менеджмент инвестиций, инвестиционный рынок, инвестиционная привлекательность, энергетика региона, управления.

Buyak A.E.

Ternopil National Economic University

**CONCEPTUAL PRINCIPLES OF MANAGEMENT INVESTMENTS
ARE IN POWER INDUSTRY****Summary**

The article is devoted development of conceptual bases of establishment of conformities to law of investment development of energy of region, prognostication of investment processes, related to it, optimum management by them with the purpose of exposure of component factors of influence on this process. A research object is processes of investing of regional economy and its efficiency in the Western region. The article of research is economic conformities to law of investment development of energy of region

Keywords: management of investments, investment market, investment attractiveness, energy of region, management.

УДК 336.71:322.145

**ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ
НА ОСНОВІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ****Гасій О.В.**

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Досліджено теоретичні питання сутності дефініції «регіональна банківська система». Здійснено порівняння сутності національної банківської системи з регіональною. Уточнено складові регіональної банківської системи. Визначено її основні характерні риси із застосуванням принципів системного підходу. Запропоновано авторське бачення динамічної моделі регіональної банківської системи.

Ключові слова: банк, банківська система, регіональна банківська система, регіон, система.

Постановка проблеми. Складні економічні процеси, що мали місце у світі впродовж останніх років, ще раз переконливо засвідчили визначну роль банківських систем у розвитку національної та міжнародної економіки. Лише при забезпеченні стійкості, фінансової міцності та ефективності діяльності банківських установ формуються передумови стабільного економічного розвитку держав, зростання їх добробуту та конкурентоспроможності. Причому ефективність повинна розумітися не просто як фінансова, а як соціально-економічна категорія, що відображає здатність банківських систем у найближчій та віддаленій перспективі комплексно та повноцінно виконувати притаманні їм функції, реалізуючи

визначені стратегічні цілі шляхом задоволення фінансових потреб економічних суб'єктів.

В умовах необхідності розв'язання складних завдань соціально-економічного розвитку регіонів України необхідне різностороннє вивчення банківської діяльності, яка має неоднакові форми в різних регіонах. Тобто виникає проблема дослідження сутності регіональної банківської системи та її особливостей на основі застосування положень системного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтування сутності й принципів організації банківської системи країни, розроблення напрямів удосконалення грошово-кредитних відносин знайшли чільне місце у працях вітчиз-

няних і російських учених-економістів, серед яких О. Васюренко, О. Дзюблюк, О. Лаврушин, В. Масленников, А. Мороз, С. Мочерний, М. Савлук, Т. Смовженко, К. Тагірбеков та інші. Науковці, які досліджували цю проблему, акцентують увагу в основному на статистичному аналізі діяльності та розвитку регіональних банківських систем, зокрема регіональних банків, але частіше не надається визначення цього терміна. Здебільшого, дослідження спрямовані на вивчення макроекономічних проблем розвитку банківської системи держави в цілому або на вивчення проблем діяльності окремих банків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Новизна і невизначеність сутності регіональної банківської системи ускладнюють обґрунтування її структури, що, у свою чергу, може призвести до неточностей при оцінюванні та аналізі й як наслідок до її неефективного функціонування та незбалансованого розвитку. В зв'язку з цим виникає необхідність запропонувати власне бачення регіональної банківської системи як системного об'єкта дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне дослідження особливостей регіональної банківської системи на основі застосування основних положень системного підходу.

Виклад основного матеріалу. Національні банківські системи відносяться до класу складних високоорганізованих систем, яким одночасно притаманні властивості самоорганізації [1], нелінійності, багатоваріантності розвитку, здатності до різких змін поточного стану, тому їх можна вважати суперсистемами [2]. На наш погляд, до загальних характеристик суперсистем слід віднести й надзвичайно складну внутрішню структуру, що включає багатоманітність елементів, які періодично змінюються та оновлюються; стабільні та періодично виникаючі зв'язки між ними; підсистеми нижчих рівнів, котрі грають суттєву роль у забезпеченні оптимального функціонування єдиного цілого.

До таких підсистем слід віднести і регіональні банківські системи, які формуються у межах певних територій держави, відчувають вплив різноманітних факторів, розвиваються відповідно до певних закономірностей й тому становлять окремий предмет дослідження теорії банківської справи. Втім, теоретичне виокремлення банківської системи регіону не означає її повного виділення у самостійну структуру, що існує поряд з національною.

Слід зазначити, що при аналізі банківських систем у регіональному розрізі дослідники використовують декілька схожих за змістом термінів, серед яких: «банківська система регіону» [3; 4], «регіональна банківська система» [5; 6], «банківський сектор регіону» [7]. При їх співставленні звертає на себе увагу суттєва відмінність понять «система» і «сектор». Так, сектор – це ділянка, обмежена радіальними лініями, район; частина народного господарства, яка має певні соціальні й економічні ознаки, галузь; складова частина чого-небудь [8]. Під системою (від давньогрец. – «сполучення») розуміється будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин [8], інакше кажучи, це множина взаємопов'язаних елементів, що відо-

кремлена від середовища й взаємодіє з ним, як ціле [9].

Банківська система стала предметом активних досліджень науковців пострадянських країн після переходу до побудови національних господарств на ринкових засадах. Деякі точки зору стосовно її сутності, наявні в економічній літературі [10-14] дали змогу виокремити такі підходи до сутності банківської системи як нормативно-правовий [10], суб'єктний [11; 12], функціональний [13] та історичний [14]. Аналіз всіх зазначених підходів, які не суперечать, а доповнюють один одного, приводить до висновку, що сукупність різноманітних банківських установ певної країни є дійсно системою, оскільки її елементи об'єднані спільними функціями, цілями діяльності та єдиною правовою основою. Крім того, їй притаманні ознаки, які свідчать про системний характер такого об'єднання: цілісність, структурованість, взаємодія із зовнішнім середовищем, ієрархічність побудови, керованість та ін. [15; 16].

Науковці В. В. Масленников й Ю. А. Соколов звертають увагу ще на такий аспект банківської системи, як її поведінковий, біхевіоральний характер [1], яким визначається тип її відносин із зовнішнім середовищем (реактивний, адаптивний, активний). Врахування поведінки системи дозволяє отримати додаткові знання щодо її функціонування та можливості його прогнозування: оцінюється міра впливу зовнішнього середовища на зміни, що постійно відбуваються у системі; спроможність системи самостійно трансформуватися під впливом зовнішніх факторів; здатність системи чинити зворотній вплив.

Узагальнюючи вищевикладене, банківську систему, на нашу думку, можна визначити як складну структуровану цілісну сукупність різних за формою власності, організації та характером операцій банків, яка історично склалася у певній країні на основі її законодавства та яка постійно трансформується відповідно до внутрішніх закономірностей розвитку та зовнішніх впливів.

Таким чином, аналіз існуючих точок зору щодо сутності банківської системи дає змогу зробити ряд висновків по відношенню до регіональної її складової. Насамперед, банківська система регіону формується й об'єктивно існує незалежно від міри теоретичного пізнання її сутності, що знаходить відображення у публікаціях вітчизняних та зарубіжних науковців. Практично усіма дослідниками підкреслюється двоїста природа цієї системи, яка одночасно є складовою національної банківської системи та елементом соціально-економічної системи регіону.

Отже, під регіональною банківською системою пропонуємо розуміти історично сформовану, структуровану, цілісну сукупність регіональних суб'єктів банківської діяльності, що функціонують на законних підставах у межах певної територіально-адміністративної одиниці країни й неподільно пов'язані з її соціально-економічним середовищем, взаємодіють й розвиваються у цьому середовищі, виконуючи внутрішню притаманні їм функції [17]. У цьому визначенні, на нашу думку, відображені як загальні риси, що поєднують регіональну систему з національною, так й її специфіка, об'єктивні умови її діяльності та зміст функціонування регіональних банківських установ.

Для поглиблення теоретичного уявлення щодо сутності РБС варто застосувати методологію системного підходу, згідно з якою система є чимось більшим, ніж проста сукупність її елементів. Специфіка системного підходу полягає у тому, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта, виявлення різноманітних внутрішніх та зовнішніх зв'язків складного явища та зведення їх у єдиний комплекс.

Регіональна банківська система є, безперечно, системним утворенням, яке має спільні з національною системою (дворівність та універсальність) та специфічні властивості, обумовлені регіональними умовами функціонування економіки, до яких можна віднести географічне розташування, господарську спеціалізацію, рівень розвитку, інвестиційну привабливість, рівень доходів населення тощо. Тому поняття РБС, відповідно до системного підходу, описується не лише складом банківських установ, а й взаємодією між ними та їх клієнтами, що й визначає соціально-економічну орієнтацію діяльності регіональної банківської системи, спрямованість, насамперед, на підвищення ефективності реального сектора та рівня добробуту населення.

Кожна окремо взята банківська установа у регіоні є лише елементом системи. Перебуваючи у динамічних взаємозв'язках один з одним та з зовнішнім середовищем, ці банківські інститути реалізують кінцеву мету своєї діяльності: збільшення вартості власного бізнесу у процесі використання та примноження економічного й фінансового потенціалу регіону.

Одночасно функціонування сукупності регіональних банківських установ як системи має за мету створення нових кредитних ресурсів (ефект грошово-кредитного мультиплікатора), у тому числі, для підтримки регіональної економіки, та всебічне задоволення потреб її суб'єктів в отриманні банківських послуг. Кожен елемент

сам по собі не може реалізувати поставлену мету. Отже, формування та реалізація загальної цілі діяльності регіональних банківських установ трансформують їх у системне утворення з певною, достатньо складною внутрішньою структурою. Особливості банківської системи регіону як системного утворення наведені у таблиці 1.

Деякі автори не погоджуються з визначенням РБС як відкритої системи, мотивуючи це існуванням банківської таємниці. Проте таке обмеження стосується не всієї інформації про діяльність банку, а лише відомостей, чітко зазначених у статті 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність». При цьому статтею 62 встановлюється порядок розкриття банківської таємниці, що вказує на її не абсолютний, а відносний характер [18].

Теорія систем визначає відкриту систему як таку, що перебуває у стані постійної взаємодії (обміну) зі своїм оточуючим середовищем, причому об'єктом обміну може бути не лише інформація, а, насамперед, енергія та матерія. Банківська система за своїм призначенням, виконуючи функції фінансового посередника як на національному, так і на регіональному рівні, приймає вхідні фінансові потоки й створює вихідні, без чого її діяльність втрачає сенс (рис. 1). Крім того, вона не може існувати, не отримуючи ззовні великих обсягів різноманітних даних, а фінансова інформація, що нею генерується, виступає для господарюючих суб'єктів орієнтирами економічної поведінки.

Схема, подана на рис. 1.1, акцентує увагу на взаємодії регіональної банківської системи із зовнішнім середовищем. Така взаємодія здійснюється, по-перше, шляхом впливу системи на регіональне середовище через результати її цілеспрямованого функціонування – цільовий продукт (виходи системи). Цільовим продуктом РБС є фінансові послуги, фінансові активи, фінансова інформація.

Таблиця 1

Характерні риси регіональної банківської системи

Риса РБС	Зміст характеристики
Невипадкова сукупність елементів, специфічність	До РБС, крім банківських установ, не можна включати інших суб'єктів фінансового ринку, функції яких відрізняються від банківських.
Складність	Наявність значної кількості елементів, складний характер взаємодії між ними та функцій, що виконуються, ієрархічний характер управління, вплив різноманітних непередбачуваних факторів.
Цілісність	РБС одержує інтегральний результат лише завдяки взаємодії компонентів, які є різноякісними, проте одночасно сумісними. При потребі елементи системи можуть стати взаємозамінними.
Синергізм	РБС має інтеграційні властивості, які не притаманні жодному з елементів окремо. Це здатність створювати нові гроші та найповніше задовольнити потреби регіональної економіки у банківських послугах.
Динамічність	Проявляється у змінюваності РБС під впливом зовнішніх факторів та внутрішніх управлінських рішень, її вдосконаленні, інноваційному розвитку.
Відкритість	РБС доповнюється новими елементами, які мають спільні з нею властивості, а також позбавляється певних елементів через ліквідацію й реорганізацію; взаємодіє із зовнішнім середовищем.
Самоорганізованість	Зв'язки між елементами РБС визначеним чином упорядковані через наявність нормативно-регулюючих та внутрішніх контактів. Елементи банківської системи мають розвиватися завдяки механізмам, характерним для цієї системи.
Цілеспрямованість	РБС має можливість й прагнення до формування цілей у самій системі, які мали б відповідати основній меті та завданням Концепції розвитку банківської системи України.
Адаптивність	Здатність РБС змінювати свою структуру й вибирати варіанти поведінки відповідно до нових цілей та під впливом зовнішнього середовища.

Джерело: складено автором на основі опрацювання [1; 9; 15; 16]

Рис. 1. Динамічна модель регіональної банківської системи

Джерело: розроблено автором

У свою чергу, оточуюче середовище впливає на РБС через ресурсне забезпечення, управління та різного роду контрольовані й неконтрольовані фактори, які сприяють чи перешкоджають нормальному функціонуванню системи. Ці зв'язки зовнішнього середовища з системою (його вплив на систему) й будуть її входами. Виділення меж регіональної банківської системи є підкресленням її цілісності, відособленості від зовнішнього оточення та взаємодії її складових елементів.

Таким чином, діяльність як елементів РБС, так її самої, у цілому, не можна розглядати незалежно від економіки регіону (виробничого процесу, створення матеріальних благ), а також політики, права, науки, культури та інших со-

ціально-економічних сфер діяльності суспільства.

Висновки і пропозиції. Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження сутності та особливостей регіональної банківської системи, зазначимо, що на основі системного підходу РБС слід розглядати як:

- територіально розташовану сукупність банківських установ різних типів, які функціонують в єдиному соціально-економічному та інформаційному середовищі регіону, підпорядковуючись Національному банку України;

- частину цілісної національної банківської системи, що розвивається у відповідності до територіальних, економічних та інших особливостей регіону та є самоорганізованою, відкритою та динамічною;

- складову фінансової інфраструктури регіону, яка здійснює фінансування процесу відтворення регіонального виробництва через надання банківських послуг, сприяє покращенню інвестиційного клімату та бере участь в комплексних програмах регіонального економічного розвитку;

- основний сегмент регіонального фінансового ринку, що визначає ефективність його функціонування й перспективи розвитку, а також механізм регіональної збалансованості функціонування грошової системи і грошового обігу держави.

Втім, дослідження регіональної банківської системи не може вважатися завершеним без визначення її елементів та їх взаємозв'язків, що формують інституціональну структуру РБС.

Список літератури:

1. Масленников В. В. Национальная банковская система. Научное издание / В. В. Масленников, Ю. А. Соколов. – Москва: ТД «Элит-2000», 2002. – 256 с.
2. Карчева Г. Т. Системно-синергетичний підхід до оцінки ефективності функціонування та розвитку банківських систем / Г. Т. Карчева // Вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 2 (25). – С. 28–37.
3. Кондрашихін А. Б. Методологічні засади територіальної організації банківської системи регіону / А. Б. Кондрашихін // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 14–15 жовтня 2010 р.). – Черкаси: ЧІБС УБС НБУ, 2010. – С. 39–40.
4. Могильницька М. П. Підвищення ефективності банківської системи регіону: автореф. дис... канд. екон. наук: спец. 08.04.01 „Фінанси, грошовий обіг і кредит” / М. П. Могильницька; НАН України Ін-т рег. дослідж. (м. Львів). – Львів, 2005. – 20 с.
5. Коваль В. Ю. Суть та призначення регіональної банківської системи / В. Ю. Коваль // Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. Вип. 3 / 2. – С. 34–37.
6. Копилук О. І. Застосування класичних та сучасних теорій і концепцій у формуванні регіональної політики розвитку банківської системи / О. І. Копилук // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2013. – Вип. 4. – С. 34–39.
7. Миленков А. В. Банковский сектор региона и его влияние на социально-экономическое развитие территории: (на примере Ставрополья): дис... к.э.н.: 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Миленков А. В.; Академия бюджета и казначейства Мин-ва фин-сов Украины (г. Москва). – Москва, 2005. – 187 с.
8. Новий тлумачний словник української мови. У трьох томах [уклад. В. Яременко та О. Сліпущо]. – К.: Вид-во «Аконіт», 2006. – Т. 1. – 928 с. – Т. 2. – 928 с. – Т. 3. – 864 с.
9. Могилевский В. Д. Методология систем / В. Д. Могилевский. – М.: Москва «Экономика», 1999. – 251 с.
10. Дзюблук О. Сутність банківської системи та її роль в економіці ринкового типу / О. Дзюблук // Фінанси України. – 2002. – № 8. – С. 79–85.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – 3 дод., допов. та CD. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
12. Васюренко О. В. Банківські операції: навч. посібник / О. В. Васюренко. – К.: Знання, 2006. – 311 с.
13. Банківські операції: підручник / [А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.]; за заг. ред. А. М. Мороза. – [3-тє вид., перероб і доп.]. – К.: КНЕУ, 2008. – 608 с.
14. Єпіфанов А. О. Операції комерційних банків: навч. посібник / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 523 с.
15. Лямець В. І. Системний аналіз. Вступний курс / В. І. Лямець, А. Д. Тевяшев; 2-е вид., перероб. та допов., – Харків: ХНУРЕ, 2004. – 448 с.

16. Маца К. А. Системы неорганические, органические, социальные: свойства и принципы организации: монография / К. А. Маца. – К: Издательство географической литературы «Обрії», 2008. – 196 с.
17. Шиндер О. В. Регіональна банківська система як соціально-економічна категорія / О. В. Шиндер // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія: Економічні науки. – 2009. – № 2 (33). – С. 153–157.
18. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 7 груд. 2000 р. № 2121-III: станом на 1 квіт. 2016р. / Законодавство України: [веб-сайт Верховної Ради України]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 25.04.2016.

Гасий Е.В.

ВУЗ Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»

ОСОБЕННОСТИ РЕГИОНАЛЬНОЙ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ НА ОСНОВЕ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы сущности дефиниции «региональная банковская система». Проведено сравнение сущности национальной банковской системы с региональным. Уточнено составляющие региональной банковской системы. Определены ее основные характерные черты с применением принципов системного подхода. Предложено авторское видение динамической модели региональной банковской системы.

Ключевые слова: банк, банковская система, региональная банковская система, регион, система.

Hasii O.V.

Poltava University of Economics and Trade

THE FEATURES OF REGIONAL BANKING SYSTEMS BASED ON THE SYSTEMATIC APPROACH

Summary

The paper studies theoretical issues of the essence of the definition of «regional banking system». The comparative analysis has been performed between the essence of the national and regional banking systems. The parts of regional banking systems have been concretized. The main features have been determined with the principles of system approach. The new vision of a dynamic model of regional banking systems has been proposed by the author.

Keywords: bank, banking, regional banking system, region, system.

УДК 658.26(477)

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Гладка Л.І., Мироненко А.О.

Університет митної справи та фінансів

Розглянуто теоретичні аспекти енергозбереження та енергоефективності. Виявлені основні проблеми енергозбереження на промислових підприємствах України. Визначено стратегію енергозбереження та її вплив на підвищення ефективності виробництва та діяльності підприємства в цілому. Запропоновано етапи впровадження енергетичної стратегії на підприємстві. Визначено вплив стратегії на подальший розвиток промислових підприємств України.

Ключові слова: енергозбереження, енергоефективність, енергетична стратегія, енергоємність, промисловість.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день збереження та раціональне використання енергоресурсів є досить важливим питанням, оскільки через нераціональне використання та вичерпність цих ресурсів може виникнути економічна та екологічна загроза

для економіки як окремої держави, так і цілого світу.

В Україні корисні копалини, такі як вугілля, нафта та газ є стратегічними для розвитку економіки. На протязі багатьох років у нашій державі використовувалось достатньо заходів щодо

збереження, раціонального використання та відновлення енергії, однак вони не досить ефективні відносно промислових підприємств через високу потужність та енергомисткість останніх. Саме тому, енергозбереження є одним з визначальних факторів енергетичної стратегії України, від якого залежить ефективне функціонування як окремої організації, так і національної економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми раціонального використання енергоресурсів, впровадження та обґрунтування альтернативних джерел енергії на промислових підприємствах досліджували такі вчені – економісти як: Р. Акофф, Т.М. Афонченкова, Ю.І. Бакаліна, І.О. Башмаков, С. Бегза, Ю.В. Глазунов, Л.А. Голованова, В.А. Жовтянський, Д.В. Зеркалов, Дж. Мітчелл, І.М. Мигас, А.В. Чернявський та інші. Проте, більшість з них розглядають енергозбереження тільки з теоретичної точки зору та не зосереджують увагу на практичному впровадженні енергозберігаючих технологій з урахуванням сучасного стану енергосистеми українських промислових установ та економіки країни в цілому.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на достатню кількість наукових праць із проблем стратегічного управління суб'єктами господарювання, проблема формування енергетичної стратегії та енергозбереження на промислових підприємствах в них практично не розглядається. Тому відповідні практичні заходи потребують подальшого дослідження та висвітлення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження поняття та основних проблем енергозбереження та розробка стратегії енергозбереження на промислових підприємствах України.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день в українській науковій думці неможливо знайти єдиного визначення сутності поняття «енергозбереження». Згідно із Законом України «Про енергозбереження», енергозбереження – це діяльність (організаційна, наукова, практична, інформаційна), що спрямована на раціональне використання та економне витрачання первинної та перетвореної енергії та природних енергетичних ресурсів у національному господарстві й реалізується із використанням технічних, економічних та правових методів [1].

О.С. Гордієнко трактує «енергозбереження» як процес, під час якого скорочується викорис-

тання енергоресурсів на одиницю продукції що виробляється за їх участі. Тобто збереження енергії зводиться лише до ощадливого використання цих видів ресурсів при збереженні максимального ефекту від використання. [2, с. 13].

О.М. Суходоля та Г.М. Дзяна у своїх працях застосовують два поняття: «енергоефективність», як певний стан об'єкту господарювання при якому відбувається мінімізація витрат енергії на одиницю виготовленої продукції та «енергозбереження», як сукупність певних дій, що направлені на ощадливе використання ресурсної бази держави [4, с. 37]. Тобто автори акцентують увагу на нерозривності понять збереження енергії і технології, адже саме вони можуть впливати на ефективність впроваджуваних заходів [7, с. 19].

Таким чином, енергозбереження – це комплексна програма, яка складається з технологічної та організаційної складової, які спрямовані на раціональне та дбайливе використання у різних сферах господарювання на певній території.

Енергоефективність – це ступінь ефективності споживання енергоресурсів на певному об'єкті господарювання. Підвищення енергоефективності відбувається у результаті зменшення норми витрат даних ресурсів для виробництва певної продукції. Це зниження може виникати в результаті технологічних змін або впровадження ефективної політики у сфері управління трудовими ресурсами та підприємством зокрема.

Енергоефективність та енергозбереження є спорідненими поняттями, оскільки енергозбереження є головною складовою підвищення рівня ефективності використання ресурсів [3, с. 61].

Основним показником ефективності політики ресурсозбереження на промислових підприємствах є показник енергоємності ВВП, за допомогою якого можна досить точно оцінити ефективність використання енергоресурсів на промислових підприємствах. Динаміка енергоємності ВВП за 2003-2013 роки відображена в таблиці 1.

Згідно даних таблиці 1 можемо сказати, що рівень енергоємності у світі є досить високим, відповідно, програми щодо ощадливого збереження енергії не дуже ефективні. Що стосується України, то впродовж аналізованого періоду спостерігається позитивна динаміка показника енергоємності ВВП: у 2013 році в порівнянні з 2003 роком він впав на 23,66%, але ще й досі не відповідає рівню розвинених країн світу.

Таблиця 1

Динаміка енергоємності ВВП за 2003-2013 рр.

Рік	Середньо-світовий рівень	США	Країни Південної Америки	Європа	Китай	Азія	Росія	СНД	Україна	Казахстан	Узбекистан
2003	0,207	0,2	0,144	0,139	0,229	0,228	0,47	0,469	0,617	1,129	1,131
2004	0,207	0,197	0,145	0,136	0,235	0,234	0,436	0,435	0,547	1,02	1,022
2005	0,204	0,192	0,143	0,133	0,232	0,231	0,414	0,413	0,545	0,897	0,899
2006	0,199	0,185	0,141	0,13	0,227	0,226	0,393	0,392	0,528	0,87	0,872
2007	0,195	0,184	0,138	0,125	0,22	0,219	0,364	0,363	0,519	0,792	0,794
2008	0,193	0,18	0,137	0,123	0,218	0,217	0,348	0,347	0,508	0,753	0,755
2009	0,193	0,175	0,138	0,121	0,221	0,22	0,342	0,341	0,499	0,675	0,677
2010	0,194	0,177	0,139	0,123	0,218	0,217	0,36	0,359	0,482	0,653	0,655
2011	0,195	0,178	0,14	0,125	0,215	0,214	0,378	0,377	0,480	0,631	0,633
2012	0,194	0,177	0,138	0,121	0,221	0,22	0,342	0,341	0,475	0,675	0,677
2013	0,193	0,176	0,137	0,12	0,218	0,217	0,359	0,358	0,471	0,653	0,655

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

Основними чинниками, які перешкоджають подальшому зниженню енергоємності ВВП, є:

- фізичне зношення основних фондів і технологічне відставання в найбільших енергоємних галузях і житлово-комунальній сфері;
- невідповідність тарифів і цін на енергоресурси до видатків на їх виробництво;
- неефективність функціонування природних монополій;
- втрата великої частки енергоресурсів при їх споживанні та передачі;
- низький рівень впровадження енергоефективних технологій і устаткування як у промисловості, так і серед населення [5].

При оцінці раціонального використання енергоресурсів також слід враховувати потенціал енергозбереження країни, тобто максимальну економію паливно-енергетичних ресурсів, яка може бути одержана в результаті ліквідації всіх видів втрат енергії (оборотних втрат енергії) у національному господарстві.

Загальний потенціал енергозбереження в Україні у 2015 році склав 135,11 млн т у.п. і за прогнозними даними до 2030 року досягне 318,36 млн т у.п. (табл. 2).

Таблиця 2

Загальний потенціал енергозбереження

Складові енергозбереження	2010	2015	2020	2030
Енергозбереження, млн. т у.п.				
За рахунок технічного фактору	66,36	109,81	137,47	198,06
За рахунок структурного фактору	7,94	25,30	54,37	120,30
Разом	74,30	135,11	191,84	318,36

Джерело: [5]

Серед важливих напрямків, які доцільно впроваджувати для раціонального використання енергоресурсів в Україні, слід виділити освоєння нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії (НВДЕ). Використання потенціалу НВДЕ в Україні має не тільки внутрішнє, а й значне міжнародне значення як чинник покращання загального стану енергетичної безпеки Європи. На даний час цей потенціал використовується недостатньо. Частка НВДЕ в енергетичному балансі країни становить лише 7,2% [5].

За даними Енергетичної стратегії України на період до 2030 р., Україна має величезний потенціал розвитку і впровадження нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії (НВДЕ) (табл. 3).

Аналізуючи прогнозні дані таблиці 2 можемо зробити висновок, що технічно досяжний річний енергетичний потенціал НВДЕ України в перерахунку на умовне паливо становить біля 79 млн. т у.п. Економічно досяжний потенціал цих джерел за базовим сценарієм складає 57,7 млн. т у.п., в тому числі відновлюваних природних джерел енергії – 35,5 млн. т у.п., позабалансових (нетрадиційних) – 22,2 млн. т у.п. Таким чином, кількість енергії, виробленої нетрадиційними джерелами у 2030 році буде складати 50% усього видобутку. Це дозволить зменшити видобування традиційних видів палива для потреб промисловості, підготувати фундамент для переходу на

замкнутий цикл виробництва (наприклад, установка електропечей у металургії, електроприладів у інших сферах національного виробництва) та використовувати новий вид енергії.

Таблиця 3

Основні напрямки та показники розвитку НВДЕ (прогнози), млн т у.п./рік

Напрямок нетрадиційної енергетики	Рівень розвитку НВДЕ			
	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2030 р.
Позабалансові енергії, разом	13,85	15,96	18,5	22,2
у тому числі: Шахтний метан	0,05	0,96	2,8	5,8
Відновлювані джерела енергії, разом у тому числі:	1,661	3,842	12,054	35,53
Біоенергетика	1,3	2,7	6,3	9,2
Сонячна енергетика	0,003	0,032	0,284	1,1
Мала гідроенергетика	0,12	0,52	0,85	1,13
Геотермальна енергетика	0,02	0,08	0,19	0,7
Вітроенергетика	0,018	0,21	0,53	0,7
Енергія докільля	0,2	0,3	3,9	22,7
Усього	15,51	19,83	30,55	57,73

Для зменшення енерговитрат саме на промислових підприємствах доцільно використовувати, так звану, «стратегію енергозбереження», яка повинна відповідати основним напрямкам реалізації енергетичної стратегії держави та складатися з наступних напрямів:

- розробка та моніторинг діяльності системи управління раціональним енергоспоживанням;
- дослідження ринку на вигідність придбання енергоресурсів (диверсифікація постачальників);
- технологічне переоснащення підприємства на менш енергомістке обладнання;
- перегляд та вдосконалення норм витрат на енергоресурси у сторону їх зменшення без істотної втрати якісних та кількісних показників діяльності підприємства;
- впровадження системи альтернативних джерел енергії для часткового та повного задоволення потреб промисловості [1].

Рис. 1. Стратегія енергозбереження як сукупність важливих стратегічних напрямів

Джерело: розроблено авторами

Процес розробки енергетичної стратегії

Послідовність етапів	Опис етапу
Перший етап	Оцінка ефективності використання енергоресурсів у виробництві. Інвентаризація діючого обладнання. Дослідження його на предмет ресурсоемності.
Другий етап	Визначення доцільності розробки та впровадження стратегії на підприємстві.
Третій етап	Оцінка потенційного впливу макро- та мікросередовища на базову стратегію збереження енергоресурсів.
Четвертий етап	Виявлення основних резервів збереження енергії на промисловому підприємстві
П'ятий етап	Розробка основних заходів що до зменшення показників енергоемності виробництва.
Шостий етап	Розробка системи оцінки найбільш ефективного плану заходів по енергозбереженню.
Сьомий етап	Розрахунок прогнозного ефекту для підприємства від намічених заходів.
Восьмий етап	Коригування системи заходів шляхом відкидання найменш ефективних згідно дослідження.
Дев'ятий етап	Погодження стратегії енергозбереження з цілями організації (мінімізація впливу енергозбереження на якісні та кількісні показники діяльності промислового підприємства).
Десятий етап	Впровадження заходів передбачених програмою та контроль за виконанням пунктів стратегії.

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Процес розробки стратегії енергозбереження на промислових підприємствах складається з десятих етапів та відображений в таблиці 4.

При розробці стратегії енергозбереження також необхідно враховувати вплив зовнішнього та внутрішнього середовища (макро- та мікрорівня), які є рівноправними у житті будь-якої організації (рис. 1).

Макрооточення підприємства – це політичні, правові, економічні, соціальні і технологічні фактори впливу. В той же час, оцінка макросередовища повинна бути розширена за рахунок аналізу енергетичної складової, яка зумовлює політику держави в області формування енергетичної стратегії підприємств і регіонів. На мікрорівні безпосереднє оточення підприємства формують споживачі, постачальники ресурсів і конкуренти.

На сьогоднішній день проблеми в енергетиці також пов'язані з нераціональним державним управлінням, яке гальмує впровадження стратегії енергозбереження. Для їх вирішення необхідні здійснити:

- реструктуризацію та модернізацію законодавства під нагальні проблеми у сфері енергозбереження на промислових підприємствах;
- перегляд старих та розробка нових стандартів енергоспоживання;
- моніторинг з боку держави динаміки енергоемності ВВП;

– будівництва чіткого механізму контролю за впровадженням законодавчо обґрунтованої політики ресурсозбереження, формування системи санкцій та винагород за якість дотримання даних заходів.

Енергозбереження є одним з визначальних факторів енергетичної стратегії України та впливає на ефективне функціонування національної економіки.

Висновки і пропозиції. Таким чином, процес впровадження енергетичної стратегії на промислових підприємствах залежить не тільки від самої організації, макро- та мікросередовища, а й від органів державного управління, яким відведена законодавча, регулююча, контрольна та мотиваційна функції у цій сфері реформування. Адже саме неврегульованість дій з боку органів влади змушує підприємців вести екстенсивну політику зменшення витрат, в тому числі і на енергоресурси.

Планування та реалізація енергозберігаючих заходів на промислових підприємствах повинні мати пріоритетний характер, оскільки від кількості та вартості спожитих енергоресурсів залежить подальше ефективне функціонування організацій та рівень їх економічного потенціалу, а також зміцнення позицій України в аспектах енергетичної безпеки та енергоемності ВВП.

Список літератури:

1. Закон України «Про енергозбереження» від 01.07.1994р. № 74 / 94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/94-вр>
2. Гордієнко О. С. Енергозбереження транспортних підприємств / О.С. Гордієнко // Технологический аудит и резервы производства. – 2012. – Вып. № 1 (7), том 5. – с. 13 – 14.
3. Джеджула В.В. Методологічні основи економіко-енергетичного обстеження промислового підприємства / В. В. Джеджула // Вісник ВПІ. – 2012. – № 3. – С. 60 – 62.
4. Дзяна Г.О. Соціально-екологічні аспекти реалізації державної політики у сфері енергозбереження України: монографія / Г. О. Дзяна, Р. Б. Дзяний; Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – Л.: [ЛРІДУ НАДУ], 2010. – 205 с.
5. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13>
6. Полтавець М. М. Енергетична стратегія як основний фактор енергозбереження на підприємстві // Наукові праці КНТУ. Економічні науки, випуск 15, 2009 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/259>
7. Суходоля О.М. Енергоефективність національної економіки: методологія дослідження та механізми реалізації: монографія. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – 400 с.
8. <http://yearbook.enerdata.net>

Гладкая Л.И., МIRONENKO A.A.

Университет таможенного дела и финансов

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ УКРАИНЫ

Аннотация

Рассмотрены теоретические аспекты энергосбережения и энергоэффективности. Выявлены основные проблемы энергосбережения на промышленных предприятиях Украины. Предложена стратегия энергосбережения и ее влияние на повышение эффективности производства и деятельности предприятия в целом. Предложены этапы внедрения энергетической стратегии на предприятии. Определено влияние стратегии на дальнейшее развитие промышленных предприятий Украины.

Ключевые слова: энергосбережение, энергоэффективность, энергетическая стратегия, энергоемкость, промышленность.

Gladka L.I., Mironenko A.O.

Customs and Finance University

PROBLEM ASPECTS OF ENERGY IN INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE

Summary

The theoretical aspects of energy conservation and energy efficiency. The basic problems of energy saving industrial enterprises of Ukraine. A strategy of energy efficiency and its impact on the efficiency of production and the enterprise as a whole. An stages of implementation of energy strategy in the enterprise. The influence of the strategy for further development of the industrial enterprises of Ukraine.

Keywords: energy conservation, energy efficiency, energy strategy, energy, industry.

УДК 332.1:338.45

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Гнатишина Н.Д.

Чернівецький торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена розгляду ключових проблем та перспектив розвитку підприємств легкої промисловості Карпатського регіону. Здійснено аналіз динаміки загального обсягу та структури реалізації продукції підприємств даного виду діяльності. Окреслено основні причини, що можуть перешкоджати функціонуванню підприємств галузі. З метою визначення шляхів потенційного стимулювання розвитку легкої промисловості, здійснено аналіз можливостей формування регіональних економічних утворень, зокрема кластерних. Визначено основні стратегічні напрямки розвитку галузі у майбутньому.

Ключові слова: легка промисловість, кластер, коефіцієнт локалізації, коефіцієнт експортної орієнтованості, спеціалізація.

Постановка проблеми. Легка промисловість є важливим видом промислової діяльності, який має соціальну спрямованість, і посідає друге місце після харчової щодо задоволення потреб людини першого рівня за ієрархією А. Маслоу. Українці витрачають значну частку своїх доходів на одяг та взуття. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України у галузі легкої промисловості функціонує понад 10 тис. підприємств, з них у текстильній промисловості – близько 2,5 тис., з виробництва готового одягу і хутра – близько 6 тис., шкіри і шкіряного взуття – близько 1,5 тис. Практично всі підприємства легкої промисловості приватизовані, а ті, що знаходяться у державній власності, станов-

лять менше 1%. Проте частка обсягу реалізованої продукції українських підприємств легкої промисловості [1] є незначною у загальному підсумку продукції вітчизняної промисловості. Це зумовлено низкою проблем, що є характерними для даного виду економічної діяльності.

В Карпатському регіоні дана галузь набула значного розвитку й орієнтується як на місцеву, так і на привізну сировину. У її структурі найбільшу частку становить продукція текстильної, швейної та хутрової підгалузей. У структурі територіально-виробничих комплексів району легка промисловість, як правило, є допоміжною або обслуговуючою, проте її наявність посилює комплексність розвитку Карпатського економіч-

ного району [2]. Тому актуальним є питання оцінки перспектив розвитку підприємств легкої промисловості з метою виявлення проблем в даній галузі та знаходження шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питань розвитку легкої промисловості зробили такі вітчизняні вчені як Жук М.В., Нижик В.М., Шарко В.В, Сазонець І.Л., Чернюк Л.Г., Фаріон Н.О.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність вагомого доробку в дослідженні проблем функціонування легкої промисловості, науковцями ще не достатньо обґрунтовано перспективи розвитку підприємств легкої промисловості Карпатського регіону.

Мета статті. Метою статті є окреслення основних проблем функціонування підприємств легкої промисловості та визначення перспектив їх розвитку в Карпатському регіоні.

Виклад основного матеріалу. Характер територіальної організації легкої промисловості Карпатського регіону насамперед визначається споживчим і сировинним чинниками з винятково великим впливом забезпеченості виробництва трудовими ресурсами [2, с. 32]. Саме в Карпатському районі, як ніде в Україні, розвинуті народні промисли: ткацтво, килимарство, вишиван-

ня, гончарство, виготовлення виробів з дерева, лози тощо.

Для кращого розуміння особливостей розвитку легкої промисловості проаналізуємо детальніше динаміку загального обсягу та структури обсягів реалізації продукції легкої промисловості Карпатського регіону. Такий аналіз здійснимо за 2010-2014 рр.

Насамперед проаналізуємо динаміку загального обсягу реалізації продукції легкої промисловості областей Карпатського регіону та в регіоні в цілому (табл. 1).

Як бачимо з даних таблиці 1, усім областям Карпатського регіону у 2010-14 рр. були притаманні позитивні динамічні зміни. Найвищим темпом росту обсягів реалізації продукції легкої промисловості характеризувалася Закарпатська область (200%). Також високий темп росту продемонструвала Чернівецька область – 182,6%. В цілому по Карпатському регіону темп приросту обсягів реалізації продукції даного виду промисловості становив 64,2% і це значення є вищим, ніж у цілому по Україні – 34,6%.

В абсолютному значенні найвищий обсяг реалізації зазначеної продукції спостерігався у Львівській області. У 2014 році він становив 1342,9 млн. грн. В цілому в Карпатському регіоні даний показник зріс з 1635,5 млн. грн. у 2010 році до 2658,8 млн. грн. у 2014 році.

Таблиця 1

**Динаміка обсягів реалізації продукції підприємств легкої промисловості
Карпатського регіону за 2010-14 рр. ***

Області Карпатського регіону	Роки					2014 до 2010, %
	2010	2011	2012	2013	2014	
Закарпатська область	346,3	361,9	357,7	414,2	692,5	200
Івано-Франківська область	265,9	350,5	328,8	260,6	382,2	143,7
Львівська область	876,4	1007,5	895,5	939,3	1342,9	153,2
Чернівецька область	146,9	149,1	184,1	205,7	268,2	182,6
Всього по Карпатському регіону	1635,5	1869,0	1766,1	1819,8	2685,8	164,2
Всього по Україні	8348,6	9676,2	9763,6	9606	11234,4	134,6

* Таблиця складена за даними Державної служби статистики України за відповідні роки [1]

Таблиця 2

**Структура обсягів реалізації продукції підприємств легкої промисловості
Карпатського регіону за 2010-14 рр. ***

Області Карпатського регіону	Роки					2014 до 2010, +,-
	2010	2011	2012	2013	2014	
Закарпатська область	21,2	19,4	20,3	22,8	25,8	4,6
Івано-Франківська область	16,3	18,8	18,6	14,3	14,2	-2
Львівська область	53,6	53,9	50,7	51,6	50	-3,6
Чернівецька область	9	8	10,4	11,3	10	1
Всього по Карпатському регіону	100	100	100	100	100	-

* Таблиця складена за даними Державної служби статистики України за відповідні роки [1]

Таблиця 3

**Частка обсягів реалізації продукції легкої промисловості Карпатського регіону
в загальному обсязі реалізації продукції легкої промисловості по Україні за 2010-14 рр. ***

Області Карпатського регіону	Роки					2014 до 2010, +,-
	2010	2011	2012	2013	2014	
Закарпатська область	4,1	3,7	3,7	4,3	6,2	2
Івано-Франківська область	3,2	3,6	3,4	2,7	3,4	0,2
Львівська область	10,5	10,4	9,2	9,8	12	1,5
Чернівецька область	1,8	1,5	1,9	2,1	2,4	0,6
Всього по Карпатському регіону	19,6	19,3	18,1	18,9	23,9	4,3

*Таблиця складена за даними Державної служби статистики України за відповідні роки [1]

Структуру обсягів реалізації продукції легкої промисловості Карпатського регіону наведемо у таблиці 2.

Як бачимо з даних таблиці 2, найвищу питому вагу обсягів реалізації продукції легкої промисловості продемонструвала Львівська область. Щоправда в аналізованому періоді вона зменшилася на 3,6% і становила 50%. Зменшення даного показника було також притаманне Івано-Франківській області. Натомість найбільшим зростанням частки реалізованої продукції характеризувалася Закарпатська область (4,6%).

Частку обсягів реалізації продукції легкої промисловості областей Карпатського регіону в загальному обсязі реалізації продукції легкої промисловості по Україні наведемо у таблиці 3.

Найвища питома вага обсягів реалізації в загальному обсязі реалізації продукції легкої промисловості України спостерігалася у Львівській області. Частка її у 2014 році становила 12%, що більше на 1,5% в порівнянні з 2010 роком. В досліджуваному періоді найбільше зросла частка продукції легкої промисловості у Закарпатській області (на 2%). Загалом питома вага всіх областей зросла, а по Карпатському регіону в цілому вона зросла на 4,3% і склала 23,9% на кінець 2014 року.

Також проаналізуємо як змінилася в досліджуваному періоді частка обсягів реалізації продукції легкої промисловості кожної з областей

Карпатського регіону та регіону в цілому в загальноукраїнському обсязі реалізації продукції. Відповідні дані наведемо в таблиці 4.

Як бачимо з даних таблиці 4, легка промисловість має дуже низьку частку в загальному обсязі реалізації продукції по Україні. Так найбільшою вона є у Львівській області (0,033% на кін. 2014 р.), а найнижчою у Чернівецькій (0,007% на кін. 2014 р.). Позитивним є те, що питома вага легкої промисловості у досліджуваному періоді дещо зросла у всіх областях Карпатського регіону.

Частку обсягів реалізації продукції легкої промисловості кожної з областей Карпатського регіону в загальному обсязі реалізації області наведемо в таблиці 5.

Частка легкої промисловості кожної області в загальнообласному обсязі продажу є також невисокою. Найвищою вона була у Закарпатській області (1,98% на кін. 2014 року). Не суттєво їй поступалася Чернівецька область – 1,87% в загальному обсязі продажу. У досліджуваному періоді у структурі обсягів реалізації дещо зменшилася частка легкої промисловості лише у Львівській області (на 0,04% в порівнянні з 2010 роком).

Підсумовуючи загальні аналітичні розрахунки, можна зазначити, що в цілому галузі притаманна позитивна динаміка обсягів реалізації продукції. Але регіон та його області мають дуже низьку частку обсягів реалізації продукції галу-

Таблиця 4

Частка обсягів реалізації продукції легкої промисловості Карпатського регіону в загальному обсязі реалізації продукції України за 2010-14 рр. *

Області Карпатського регіону	Роки					2014 до 2010, +,-
	2010	2011	2012	2013	2014	
Закарпатська область	0,010	0,009	0,009	0,010	0,017	0,007
Івано-Франківська область	0,008	0,009	0,008	0,006	0,009	0,002
Львівська область	0,026	0,025	0,021	0,023	0,033	0,007
Чернівецька область	0,004	0,004	0,004	0,005	0,007	0,002
Всього по Карпатському регіону	0,049	0,047	0,042	0,045	0,066	0,018

* Таблиця складена за даними Державної служби статистики України за відповідні роки [1]

Таблиця 5

Структура обсягів реалізації продукції підприємств легкої промисловості областей Карпатського регіону в загальному обсязі реалізації продукції областей за 2010-14 рр. *

Області Карпатського регіону	Роки					2014 до 2010, +,-
	2010	2011	2012	2013	2014	
Закарпатська область, %	1,71	1,37	1,30	1,38	1,98	0,27
Івано-Франківська область, %	0,87	1,01	0,86	0,63	0,9	0,03
Львівська область, %	0,94	0,81	0,68	0,72	0,9	-0,04
Чернівецька область, %	1,43	1,18	1,39	1,64	1,87	0,43
Частка обсягів реалізації продукції легкої промисловості в загальному обсязі реалізації регіону, %	1,06	0,95	0,84	0,85	1,11	0,05

* Таблиця складена за даними Державної служби статистики України за відповідні роки [1]

Таблиця 6

Коефіцієнт локалізації легкої промисловості областей Карпатського регіону у 2010-14 рр. *

Області Карпатського регіону	Роки					2014 до 2010, %
	2010	2011	2012	2013	2014	
Закарпатська область	6,900	5,660	5,593	5,816	7,148	103,6
Івано-Франківська область	3,520	4,175	3,690	2,649	3,243	92,1
Львівська область	3,792	3,361	2,921	3,021	3,234	85,3
Чернівецька область	5,785	4,875	5,963	6,908	6,719	116,1
Всього по Карпатському регіону	4,279	3,908	3,601	3,566	4,009	93,7

* Таблиця складена за даними Державної служби статистики України за відповідні роки [1]

зі в загальноукраїнському обсязі. Все ж це дає підстави здійснити аналіз можливостей та перспектив створення регіональних економічних утворень, зокрема кластерних, у легкій промисловості. З цією метою розрахуємо коефіцієнти локалізації, душевого виробництва та експортної орієнтованості. Дані показники також використовуються для економічного обґрунтування галузевого розміщення виробництв легкої промисловості і їх значення повинні перевищувати 1.

Розрахунок коефіцієнта локалізації легкої промисловості Карпатського регіону наведемо у таблиці 6.

Як бачимо за даними, наведеними у таблиці 6, значення коефіцієнту локалізації перевищує 1 у всіх областях Карпатського регіону та в цілому по регіону. У двох досліджуваних областях відбулося зростання значення вказаного коефіцієнту. Зокрема найвищим зростання було у Чернівецькій області (на 16,1% у 2014 році в порівнянні з 2010 роком). На 3,6% зріс коефіцієнт локалізації у Закарпатській області. Натомість зниження даного показника спостерігалось у Львівській області (на 14,7%), у Івано-Франківській області (на 7,9%) та в цілому по Карпатському регіону (на 6,3%).

Найвище значення коефіцієнту локалізації у 2014 році спостерігалось у Закарпатській області – 7,15. Майже на такому ж рівні було значення коефіцієнту локалізації у Чернівецькій області (6,72 у 2014 році). У 2012-13 рр. його значення навіть було найвищим у регіоні (5,96 та 6,91 відповідно). Найнижче значення даного показника спостерігалось у Львівській області (3,23 у 2014 році).

Значення коефіцієнту душевого виробництва наведемо у таблиці 7.

Отже, відношення питомої ваги легкої промисловості відповідної області в структурі цієї галузі країни до питомої ваги населення області в населенні країни було нижче нуля у Чернівецькій області у 2010-13 рр. та у Івано-Франківській – у 2013 р.

У всіх періодах та у всіх областях спостерігалось зростання значення коефіцієнта душевого виробництва. Зокрема найбільша позитивна динаміка була притаманна Закарпатській області. Темп росту в цій області у 2014 році становив 138%. В цілому по Карпатському регіону зростання показника склало 14,2%.

Значення двох наведених вище показників (більше 1) вказують на те що, легка промисловість сконцентрована в досліджуваному регіоні більше, ніж у середньому по країні. Відповідно чим більше значення коефіцієнтів, тим більша концентрація галузі. Такі значення показників вказують на потенційну можливість створення регіональних утворень (зокрема кластерних), які б підвищили ефективність діяльності підприємств легкої промисловості в Карпатському регіоні.

Значення коефіцієнта експортної орієнтованості наведемо у таблиці 8. Даний коефіцієнт визначається як відношення питомої ваги експорту регіону до експорту країни по легкій промисловості до питомої ваги обсягу реалізації регіону в загальному обсязі реалізації країни по легкій промисловості.

Як бачимо з даних таблиці 8, значення коефіцієнта експортної орієнтованості регіону перевищує 1 у всіх періодах та у всіх областях (окрім значення 2014 року у Чернівецькій області). І що найважливіше, значення даного показника в цілому по Карпатському регіону також перевищує 1. Він також підтверджує можливість створення кластеру в досліджуваній галузі.

Здійснений нами аналіз щодо можливості створення регіональних економічних утворень у легкій промисловості є лише одним елементом системи підвищення ефективності функціонування підприємств галузі. До питання створення кластерів необхідно підходити комплексно. В зв'язку з цим варто окреслити основні причини, що впливають на даний час і надалі можуть перешкоджати розвитку легкої промисловості в Карпатському регіоні. До таких чинників належать:

Таблиця 7

**Коефіцієнт душевого виробництва (реалізації) легкої промисловості областей
Карпатського регіону у 2010-14 рр. ***

Області Карпатського регіону	Роки					2014 до 2010, %
	2010	2011	2012	2013	2014	
Закарпатська область	1,524	1,366	1,331	1,559	2,103	138
Івано-Франківська область	1,056	1,197	1,110	0,891	1,056	100
Львівська область	1,897	1,878	1,651	1,757	2,032	107,1
Чернівецька область	0,892	0,778	0,948	1,072	1,128	126,5
Всього по Карпатському регіону	1,479	1,454	1,357	1,417	1,689	114,2

* Таблиця складена за даними Державної служби статистики України за відповідні роки [1]

Таблиця 8

**Коефіцієнт експортної орієнтованості легкої промисловості областей
Карпатського регіону у 2010-14 рр. ***

Області Карпатського регіону	Роки					2014 до 2010, %
	2010	2011	2012	2013	2014	
Закарпатська область	3,708	4,196	4,174	3,322	2,651	71,5
Івано-Франківська область	1,587	1,495	1,612	1,748	1,506	94,9
Львівська область	1,768	1,694	1,847	1,695	1,487	84,1
Чернівецька область	2,026	1,840	1,324	1,060	0,908	44,8
Всього по Карпатському регіону	2,173	2,153	2,220	2,001	1,732	79,7

*Таблиця складена за даними Державної служби статистики України за відповідні роки [1]

- дефіцит стратегічно важливих для галузі видів сировини (переважання привізної сировини);

- великий сегмент споживачів з низькими доходами;

- високий ступінь зношеності основних засобів виробництва, необхідність його модернізації та технічного покращення;

- високий рівень конкуренції з боку китайських та турецьких виробників продукції легкої промисловості;

- проблема захисту українського виробника [3, 4].

Стратегічними напрямками та пріоритетами перспективного розвитку галузі можна визначити наступні:

- збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції, яка вирізняється високою якістю;

- розвиток сировинної бази і відмова від давальницьких схем сировинного забезпечення виробництва;

- проведення реконструкції та технічного переоснащення підприємств (залучення іноземних інвестицій і технологій);

- створення системи захисту внутрішнього ринку (в тому числі від контрабандного ввозу товарів і тінювого виробництва) [5].

Варто зауважити, що легка промисловість має тісний взаємозв'язок з агропромисловим комплексом. Оскільки саме останній забезпечує підприємства галузі сировиною. Тому наша пропозиція може стосуватися також створення спільного кластеру у двох галузях.

Висновки і пропозиції. Легка промисловість належить до наймобільніших галузей господарства, яка в найкоротший термін може за невеликих капіталовкладень розширити виробництво, повернути інвестиційні кошти і сприяти розвитку інших важливих галузей. Тому розвиток галузі у перспективі має ґрунтуватися на впровадженні цілеспрямованої протекціоністської державної політики, спрямованої на інвестування виробництва, розвиток діючих та створення середніх і малих підприємств усіх форм власності.

Отже, незважаючи на ряд проблем, які склалися в розвитку підприємств легкої промисловості району, все ж таки її варто розглядати як перспективну галузь. Проаналізувавши дану галузь можна сказати, що головною метою її стратегічного розвитку є створення умов, направлених на підвищення ефективності виробництва сучасних конкурентоспроможних товарів, які будуть задовольняти потреби населення, що й забезпечить стабільний розвиток легкої промисловості в перспективі.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
2. Жук М.В. Методологічні аспекти розвитку та розміщення галузей Карпатського району / Автореферат дис. канд. ек. наук, – К.: НАНУ, 2009 р. – С. 32.
3. Нижик В.М. Сучасний стан та перспективи розвитку підприємств легкої промисловості // Інноваційна економіка / В.М. Нижик, В.В. Шарко // Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – 41-46 с.
4. Сазонець І.Л. Розміщення продуктивних сил: Навчальний посібник / І.Л. Сазонець. – К.: Центр навчальної літератури, 2011. – 320 с.
5. Фаріон Н.О. Сучасний стан легкої промисловості України: проблеми та шляхи їх вирішення / Н.О. Фаріон // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. – № 10, 2015 р.

Гнатышина Н.Д.

Черновицький торгово-економічний інститут

Київського національного торгово-економічного університету

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАРПАТСКОГО РЕГИОНА

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению ключевых проблем и перспектив развития предприятий легкой промышленности Карпатского региона. Проведен анализ динамики общего объема и структуры реализации продукции предприятий данного вида деятельности. Определены основные причины, которые могут препятствовать функционированию предприятий отрасли. С целью определения путей потенциального стимулирования развития легкой промышленности, осуществлен анализ возможностей формирования региональных экономических образований, в том числе кластерных. Определены основные стратегические направления развития отрасли в будущем.

Ключевые слова: легкая промышленность, кластер, коэффициент локализации, коэффициент экспортной ориентированности, специализация.

Gnatyshyna N.D.

Chernivtsi Trade and Economics Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

DEVELOPMENT PROSPECTS OF LIGHT INDUSTRY ENTERPRISES OF THE CARPATHIAN REGION

Summary

In the article we wrote key issues and development prospects of light industry of the Carpathian region. We analyzed the dynamics and structure of the total sales of products this type of activity. We described the basic reason that can influence on the functioning of the industry. In order to determine potential ways to stimulate the development of light industry we analyzed the possibilities to forming regional economic structures, particularly cluster. Also we identified main strategic development directions of the industry in the future.

Keywords: light industry, cluster, localization rate, the rate of export oriented, specialization.

УДК 37:33:93/94

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ НА ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТА КООПЕРАТИВНОЇ ОСВІТИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Голубка М.М.

Львівський кооперативний коледж економіки і права

У статті розглянуто успішні результати діяльності українських вчених-науковців, таких як: Л. Білінського, А. Волошина, С. Глобінського, Д. Коренця, С. Смаль-Стоцького. Результати діяльності цих діячів для зростання та кругозору широких мас населення, відображено з позиції їх впливу на популяризацію фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: фінансово-економічна освіта, кооперативна освіта, Торговельна школа, Товариство «Просвіта», діячі.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Внесок українських вчених у популяризацію фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях в кінці ХІХ – першої половини ХХ століття здійснювалася на основі плідної праці не лише діяльності громад, але й багато залежала від культурно-освітніх діячів та інших прогресивних діячів цього часу. Актуальність обраної теми дослідження підтверджує необхідність наукових обґрунтувань важливості економічної думки видатних діячів та їх внесок у популяризацію, розвиток фінансово-економічної та кооперативної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Проблематику даного дослідження, як свідчить практика, описують здебільшого або з точки зору історії, або з позиції педагогіки, дуже рідко зустрічаємо праці про видатні особистості, що характеризують їх діяльність та внесок на фінансово-економічну та кооперативну освіту. При цьому, основну увагу при підборі досліджень та публікацій з нашої тематики, на які опираємося, намагаємося черпати саме з більш давніх вітчизняних та іноземних джерел.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття.

В даній статті досліджується внесок українських вчених у популяризацію фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях кінця ХІХ – початку ХХ століття в рамках тих подій, котрі, на наш погляд, найбільшим чином вплинули на подальший розвиток освіти

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашого дослідження є розглянути внесок українських вчених у популяризацію фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях кінця ХІХ – початку ХХ століття

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Фінансово-економічна та кооперативна освіта Західного регіону у період ХІХ – першої половини ХХ століття здійснювалася на основі плідної праці не лише діяльності громад (таких як: першого українського кооперативу «Народна Торгівля», всеукраїнської діяльності Товариства «Просвіта», діяльності суботньої школи Товариства «Рідна школа», діяльності українського господарського товариства Галичини «Сільський Господар», діяльності провідної установи організаційного та ідейного об'єднання західно-української кооперації на теренах Галичини «Ревізійний Союз Українських Кооперативів», тощо [6, с. 142]), але й багато залежала

від культурно-освітніх діячів, зокрема Л. Білінського, А. Волошина, С. Глобінського, Д. Коренця, С. Смаль-Стоцького та інших прогресивних діячів цього часу.

Пропонуємо більш детально розглянути збудовки цих освітніх діячів детальніше та дещо структуровано.

Так, чималий внесок на популяризацію фінансово-економічної освіти Західного регіону того часу є наукова та викладацька діяльність Леона Білінського (1846-1923 рр.), котрий походить з м. Заліщики Тернопільської області. У 1868 Л. Білінському за дослідження на тему «Мальтузіанська теорія народжуваності та земельна рента Рікардо» присвоєно звання приват-доцента із галузі суспільної економіки [8]. Можемо засвідчити суттєвий внесок Л. Білінського на поступальний розвиток фінансово-економічної освіти також з огляду на дані факти його життєпису, а саме:

- вчений-науковець Л. Білінський був активним членом Союзу німецьких економістів, зокрема спеціалізувався за напрямком оподаткування та залізничної політики (1882-1889 рр.);

- отримавши науковий ступінь доктора права, продовжував займатися викладацькою діяльністю у стінах рідного Львівського університету (1868-1892 рр.). У ході своєї викладацької діяльності працював над написанням підручника на тему: «Система суспільної економіки»;

- є автором багатьох праць з економічної тематики, опублікованих здебільшого у Львові (серед них зокрема такі праці як: «Студія над податком від доходів», 1870 р.; «Історія суспільної економіки» в 2-х томах, 1873-1874 рр.; «Система фінансової науки, зокрема науки про податки», 1876 р.; «Система економіки іпотечної», 1880-1882 рр.), а також у Кракові («Про історію розвитку та стан соціалізму», 1883 р.).

Не можемо не зосередити увагу на діяльності відомого уродженця с. Калечин, що відноситься до Міжгірського району Закарпатської області Августина Волошина (1874-1945 рр.), котрий з 1919 р. став активним діячем громадсько-політичних осередків Закарпаття. Внесок вченого А. Волошина на поширення фінансово-економічної освіти на західноукраїнських землях ХІХ – першої половини ХХ ми вважаємо такі заслуги, зокрема:

- ініціатор Товариства «Просвіта» на Закарпатті (1919 р.);

- є автором праць, котрі стосуються освітніх проблем літературної та писемної мови на Закарпатті («Методическая грамматика угро-русского литературного языка для народных школ», 1901 р.; «Практична граматика малоруської (рутенської) мови», 1907 р.; «Читанка для руської молоді», що видавалася декілька раз у 20-30 роках ХХ ст.; стаття «Оборона кирилиці. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атак мідяризації перед переворотом?», 1937 р.);

- з економічної сфери відродження Закарпаття (20-30 рр. ХХ ст.) слід вважати ініціювання щодо створення сільськогосподарських та кредитових кооперативів; займав керівні посади, зокрема у Крайовому кооперативному союзі, асекураційному Товаристві «Бескид», Закарпатському банку, тощо [1; 3-4; 7, с. 9-10].

Ще одним активним діячем родом із Львівщини варто означити професора економіки у Львів-

ському університеті Станіслава Гломбінського (1862-1943 рр.). Найбільш цікавими напрямками для досліджень у царині освіти С. Гломбінського є монетарна економіка, оподаткування, статистика, економічна політика, тощо. У зв'язку з цим більшість праць науковця зосереджуються саме на проблемних аспектах вищеперелічених напрямлень. Видано дуже багато науково-дослідницьких праць, серед яких найбільш відомими варто вважати такі: «Система фізіократів в суспільній економіці», 1894 р. (перша праця автора); «Виклад фінансової науки», 1894 р.; «Народна економіка», 1927 р.; «Польське фінансове право», 1928 р.; найповніше погляди науковця представлені у двохтомній монографії на тему: «Історія економіки», 1939р., та відображають здебільшого антиліберальне спрямування світогляду вченого, щось на зразок німецької історичної школи та вчення фізіократів. Усі вище зазначені праці, як і переважна їх більшість були виданими саме у Львові, хоча має місце також і Варшава [8, с. 10; 9, с. 30; 10, с. 270; 10 с. 273].

Ще одним науковцем-активістом зі сфери кооперативної освіти здебільшого для шкільництва у Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. вважаємо Дмитра Коренця. Педагог неодноразово наголошував на тому, аби «народ зрозумів, що фактова школа – це не остання пристань для менш здібної або малозабезпеченої молоді, а й життєва школа, яка дасть нам продуктивних робітників на різних ділянках праці» [5, с. 23].

У 1924 року діячем Д. Коренцем було відкрито Торговельну школу (котра у скорім часі із дворічної була реорганізована на школу середнього типу із трирічним навчанням). Відзначимо, що при школі працювали різні курси навчання належним чином пристосовані до потреб суспільства цього часу, а саме тут діяли: а) однорічний вищий кооперативний курс (для тих осіб, котрі не мали належної освіти і працювали у кооперативних установах; б) однорічний торговельний курс (саме для випускників гімназії); в) однорічний торговельний курс (для осіб, котрі завершили гімназію, проте не склали випускного іспиту [7, с. 11].

Не можемо не оцінити освітню діяльність відомого вченого та професора Чернівецького університету, громадського діяча, а наприкінці 1916 року також і активіста просвітництва Степана Смаль-Стоцького (1859-1938 рр.), уродженця с. Немирів Радехівського району Львівської області. Про цього діяча можемо говорити дуже багато, оскільки величезну спадщину залишив за собою С. Смаль-Стоцький, проте зосередимо увагу на найбільш важливих його заслугах в частині популяризації саме кооперативної освіти Західного регіону ХІХ – першої половини ХХ, зокрема такими вважаємо:

- активна організаторська участь у складі Історичного Товариства (зокрема в частині організації курсів вищої освіти для селянства);

- ведення загальних курсів з навчання української мови та української літератури та декламації (1917 – 1918 рр.);

- професорсько-викладацька діяльність та наукова діяльність у Празі спершу на посаді декана, а згодом виконував обов'язки заступника декана факультету філософії. Будучи знову викладачем, науковець виступав на одному із фо-

румів науковців, де С. Смаль-Стоцький зазначив, цитуємо: «Доки ми самі там (на українських землях – О. Д.) працювали, мусили ми з konieczności займатись і іншими справами, не тільки наукою. Ми мусили бути діяльними і багато часу витрачати в просвітних, культурних, економічних, а також і політичних організаціях і установах. Треба по ширости сказати, що від того терпіла наша наукова праця. Тут, на чужині, стали ми свідомими цієї нашої власної вини, тут можемо сконцентрувати вповні усі наші сили коло науки і аж тут ширіше можемо дбати і про те, щоб для значіння наукової праці, як могутнього чинника національного визволення, не тільки здобути серед українського народу повне зрозуміння, але і загальну пошану...» [2, с. 282]

– брав участь / був членом у діяльності Товариств Галичини та Буковини («Просвіти» у Львові, «Української школи», «Руської Бесіди», «Запорожжя» у Чернівцях, «Союзу», тощо).

Подвижницька діяльність відомих економічних діячів, педагогів, організаторів кооперативно-господарських громад була здебільшого спрямована на вивчення та реалізацію навиків щодо ведення господарства та організації торгівлі українського населення Західного регіону. «Світлини», сподвижники українського народу, з одного боку, вважали, що мають впливати на розвиток як загальної, так і спеціальної освіти для практичної трудової діяльності населення; а з іншої, вважали життєвою необхідністю подавати українцям такі джерела інформації, зо-

крема у вигляді різних освітніх та економічних праць, здійснення викладацької та громадсько-політичної діяльності, активної участі в осередках кооперативного руху, – задля максимальної наближеності існуючих соціально-економічних потреб населення Західного регіону та суспільства в цілому. Такий досвід, як свідчить аналіз історії економічної думки на територіях Західної України XIX – першої половини XX, успішно використовувався задля забезпечення фінансової грамотності, сприяння розвитку та вдосконаленню економічної освіти на шляху до досягнення нею незалежності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Підсумовуючи проведені дослідження, зазначимо, що через відсутність мотивації в організуванні загальнодержавної системи освіти населення у Західному регіоні (наприкінці XIX – початку XX ст.) економічна освіта розвивалася, з одного боку, трудами культурно-просвітних товариств кооперативного типу. А з іншого боку активна організаційно-пропагандистська діяльність відомих та перспективних освітніх діячів (зокрема Л. Білінського, А. Волошина, С. Глобінського, Д. Коренця, С. Смаль-Стоцького, та ін.) здійснила свій важливий внесок у пошвавлення кооперативного руху на території Західної України, також на піднесення фінансово-економічної та кооперативної освіти, культури та підприємництва, торговельно та банківської справи. Перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку.

Список літератури:

1. Беднаршова Т. Є. Професор, доктор, отець Августин Волошин – ост. ректор УВУ в Празі / Т. Є. Беднаршова. // Визвольний шлях. – 1997. – № 5. – С. 27–45.
2. Західно-українська народна республіка: 1918–1923. Уряди. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Ярослав Ісаєвич; упоряд.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. – Львів. 2009. – 350 с.
3. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин. – Ужгород, 1995. – 705 с.
4. Йосипенко В. Зимові сутінки червневих днів. Деякі подробиці перебування Августина Волошина в Лефортово [Текст] / В. Йосипенко // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. [Гол. ред. Данилюк Ю.] – 1994 – № 1. – С. 140–147.
5. Коренець Д. Реформа фахового шкільництва в Польщі / Д. Коренець // Кооперативна республіка. – Львів. – 1934. – Ч. 2. – С. 21–23.
6. Нарис історії «Просвіти» / Львів-Краків-Париж, – 1993. – 1424 с.
7. Потапюк Л. М. Становлення економічної освіти на прикладі діяльності західноукраїнських громад (кінець XIX – початок XX століття) / Л. М. Потапюк, І. П. Потапюк // Економічний форум. – 2015. – № 2. – С. 5–12.
8. С.К. Uniwersytet imienia Cesarza Franciskai we Lwowie. Sklad universutetu s program wykladov. – Lwow, 1891. – 10 с.
9. Glabinski S. Ekonomia narodowa. Lwow, Ateneum, 1926. – 35 с.
10. Glabinski S. Historia ekonomiki. T. II. Historia ekonomiki polskej. Lwow, Tow-wo naukowe. – 1939. – 370 с.

Голубка М.М.

Львовский кооперативный колледж экономики и права

ВЗНОС УКРАИНСКИХ УЧЕНЫХ НА ПОПУЛЯРИЗАЦИЮ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО И КООПЕРАТИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ЗАПАДНОУКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ КОНЦА XIX-НАЧАЛА XX ВЕКА

Аннотация

В статье рассмотрены успешные результаты деятельности украинских ученых-ученых, таких как: Л. Билинского, А. Волошина, С. Глобинского, Д. Коренца, С. Смаль-Стоцкого. Результаты деятельности этих деятелей для роста и кругозора широких масс населения, отображено с позиции их влияния на популяризацию финансово-экономического и кооперативного образования на западноукраинских землях конца XIX – начала XX века.

Ключевые слова: финансово-экономическое образование, кооперативное образование, Торговая школа, Общество «Просвещение», деятели.

Holubka M.M.

Lviv Cooperative College of Economics and Law

CONTRIBUTION OF UKRAINIAN SCIENTISTS IN PROMOTION OF THE FINANCIAL, ECONOMIC AND COOPERATIVE EDUCATION IN WESTERN UKRAINE IN LATE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURY

Summary

The article reviews successful results of such Ukrainian scientists and researchers as L. Bilinskyi, A. Voloshina, S. Hlobinskyi, D. Korentsya, S. Smal-Stotskyj. The results of these figures activities for the sake of the outlook and growth of the wide range population were described from the perspective of their impact on the popularization of financial, economic and cooperative education in Western Ukraine in late XIX – beginning of XXth century.

Keywords: financial and economic education, cooperative education, Trade School, «Prosvita» fellowship, figures.

УДК 336.6

РИНОК ПРАЦІ ЯК СОЦІАЛЬНА ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БАЗИ РЕГІОНУ

Гордєєва-Герасимова Л.Ю.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Робоча сила є основною продуктивною силою суспільства та соціальною передумовою формування фінансової бази регіону. Тому дослідження у статті були спрямовані на визначення впливу ринку праці Дніпропетровського регіону на його фінансову базу. Розглядався рівень безробіття та його причини, рівень зайнятості населення регіону у цілому та його продуктивної робочої сили – робітників працездатного віку. Дослідження свідчать, що наразі молодь, яка вже набула достатнього рівня професіоналізму і та, що тільки закінчила середню освіту, відчуває значні труднощі при працевлаштуванні. В статті пропонується комплекс організаційних та економічних заходів щодо поліпшення працевлаштування та збалансування підготовки кадрів із створенням робочих місць як на сьогодні, так і на перспективу.

Ключові слова: фінансова база регіону, ринок праці, людський капітал, рівень безробіття, рівень працевлаштування.

Постановка проблеми. Ринок праці є невід'ємною та найголовнішою складовою частиною економіки як країни в цілому, так, відповідно, і її регіонів. На сучасний стан ринку праці впливають різноманітні фактори, які пов'язані з соціально-економічним станом держави, та її складових елементів – регіонів. Але, ринок робочої сили, яка є основною продуктивною силою суспільства, а також складовою ринку праці, також безпосередньо впливає на економічний стан як держави в цілому, так і її регіонів. Одним із значимих показників сучасного економічного стану регіонів, ми вважаємо, обсяг його фінансової бази.

З нашої точки зору, фінансова база регіону – це загально регіональний грошовий фонд, що складається із сукупності централізованих та децентралізованих фінансів, а саме: Зведеного бюджету регіону, позабюджетних фондів, кредитних ресурсів, фінансів підприємств, інноваційно-інвестиційного фонду, які утворюються на території в процесі розподілу валового внутрішнього загальнонаціонального та регіонального продукту і спрямований на забезпечення розширеного економічного розвитку регіону. Таке

визначення є універсальним для усіх регіонів України, зокрема для Дніпропетровського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення, формування та функціонування ринку праці є предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених, серед яких: К.С. Лазаренко [1], О.В. Поспелов [2], О. Стефанішин [4], О.І. Цимбал [7].

Виділення невирішеної раніше частини загальної проблеми. Не зважаючи на досить широкий інтерес науковців к проблемі визначення та формування фінансової бази регіону, у сучасній економічній літературі, з нашої точки зору, замало приділяється уваги розгляду теоретичних питань сутності фінансової бази регіону та факторів, які впливають на її формування, зокрема, такому важливому, як соціальний.

Мета статті – розкрити та дослідити теоретичні та практичні аспекти ринку праці як соціальної передумови формування фінансової бази регіону (на прикладі Дніпропетровської області).

Виклад основного матеріалу. Як відомо, немає жодного виду виробництва або надання послуг населенню, яке б не супроводжувалось викорис-

танням робочої сили – головної продуктивної сили суспільства або людського капіталу.

Ринок робочої сили є невід'ємною складовою частиною ринку праці. В умовах виробництва найбільше значення на ринку праці мають такі групи робітників, що безпосередньо використовують засоби виробництва та виробляють кінцевий продукт праці, це – кваліфіковані робочі кадри. Вони складають 60% зайнятої робочої сили.

Ринок праці поєднується з усіма елементами фінансової бази: бюджетом, позабюджетними фондами, інвестиціями та ін. У бюджетній сфері використання робочої сили призводить до поповнення місцевих бюджетів за рахунок податків на доходи фізичних осіб (що є бюджетоутворюючим податком), єдиного податку на підприємницьку діяльність фізичних та юридичних осіб та ін.

Ринок праці має також безпосередній зв'язок з фінансами підприємств через такий фактор, як прибуток підприємств. Це пояснюється тим, що робоча сила є єдиною і головною виробничою силою, що створює додатковий продукт або прибуток. Але, як ми вже означили, прибуток виступає важливою складовою частиною фінансової бази регіону. Тому робоча сила має вплив на обсяг ФБР через кількісну та якісну характеристику зайнятої у виробництві робочої сили.

Між тим через прибуток іде перерозподіл фінансових ресурсів регіону.

Інвестиційні проекти також не можуть бути виконані без залучення людського капіталу, що у кінцевому результаті веде до поповнення фінансової бази регіону.

Якщо ринок праці – це підґрунтя формування усіх елементів фінансової бази регіону, то перш за все, розглянемо його сутність.

Є багато трактувань визначення та формування ринку праці, однак, на нашу думку, найбільш розгорнуту характеристику ринку праці надають науковці, які вважають, що ринок праці – це складна соціально-економічна категорія. Як категорія він є системою економічних відносин, що опосередковують як рух матеріально-речових умов виробництва (ринку робочих місць), так і рух робочої сили, що з'єднуються в процесі суспільного виробництва. У зв'язку з цим правомірним буде таке визначення ринку праці, коли він виступає у вигляді тієї сфери, де відбувається поєднання основного та людського капіталу, а також збалансованість професійно-кваліфікованої структури кадрів і структури робочих місць.

Отже, ринок праці характеризується тим, що він виступає як система відносин, що має такі особливості: по-перше, ці відносини охоплюють всю структуру суспільного відтворення, що включає фази виробництва, розподілу, обміну і споживання суспільного продукту; по-друге, регулювання цих відносин засноване на умовах вільного попиту – пропозиції на робочу силу (умови найму, звільнення робітників, їх професійного переміщення); по-третє, вони потребують регулювання з боку держави, що, за допомогою раціонального сполучення бюджетного забезпечення і бюджетного регулювання виробництва, впливає на ринок праці розширенням або зменшенням сфери його функціонування.

Слід враховувати, що на ринку праці продається і купується специфічний товар – робоча

сила, як здатність людини до праці. Тому її реалізація стосується також усіх основних сфер життєдіяльності суспільства і залежить від політичних, ідеологічних, соціально-економічних, організаційних, правових, психологічних і інших чинників розвитку суспільства.

Як і будь-який інший, ринок праці характеризується такими показниками, як попит та пропозиція. В цьому випадку йдеться про попит – пропозицію на робочу силу, що виникають з боку суспільного виробництва, і про попит і пропозицію на робочі місця, що виникають з боку особистого елемента виробництва.

Попит на ринку праці на робочу силу – це платоспроможна потреба суспільства на робочу силу. Попит визначається обсягом і структурою суспільного виробництва, рівнем продуктивності праці, кон'юктурою ринку капіталів, товарів і послуг, обсягом отриманого підприємствами прибутку і розвитком на цій основі виробництва, ціною робочої сили, а також правовими нормами, які регламентують її використання.

Пропозиція робочої сили на ринку праці визначається контингентом зайнятої і незайнятої робочої сили, який пропонує роботодавцю свою здібність до праці в обмін на фонд життєвих коштів. Тиск на ринок праці характеризується демографічною ситуацією, впровадженням інноваційних процесів, інтенсивністю звільнення робочої сили, що веде до безробіття, ефективністю системи підготовки та перепідготовки кадрів, системами оплати праці і формами розподілу доходів підприємств, ціною товару робоча сила і іншими чинниками суспільного виробництва.

На Дніпропетровщині ринок праці має свою специфіку: в Дніпропетровській області найвищий рівень працевлаштування серед регіонів України, рівень безробіття складає 1,6%, а рівень працевлаштування становить 38,3% суспільної робочої сили. Ринок праці у Дніпропетровському регіоні є таким, що тут щорічно створюються нові робочі місця, особливо за рахунок підприємництва. У 2015р. працевлаштовані коло 48,0 тис. до того незайнятих громадян. Таким чином, створюються умови до підвищення попиту на робочу силу та згладжування ситуації на ринку праці.

Зазначимо, що у ринковій економіці ринок праці охоплює всіх здатних працювати: як зайнятих, так і незайнятих найманою працею. Серед незайнятих розрізняють наступні групи працездатних людей:

- особи, що не працюють, але бажають працювати і шукають роботу;

- особи, які хоча і мають роботу, проте незадоволені нею і шукають інше місце основної або додаткової роботи;

- особи, які зайняті, проте явно ризикують утратити роботу і тому шукають інше місце роботи.

Важливий показник ринку праці – кількість безробітних.

Враховуючи, що найбільш негативний вплив кризи зазнали великі підприємства, одним з негативних наслідків стало значне зростання кількості безробітних осіб. Згідно з даними Головного управління статистики в Дніпропетровській обл., на обліку в Державній службі зайнятості станом на 1 жовтня 2015 р. перебувало 32,8 тис. незайнятих громадян, що шукали роботу. Причому

найбільшу питому вагу із них – 58% становили жінки, а у віковому розрізі – 42,5% – були особи у віці до 35 років, тобто люди, які не мають необхідного досвіду роботи. Зараз, згідно з розрахунками за методологією МОП рівень, безробіття складає 6,8% [6].

Досить суттєвою характеристикою ринку праці є кон'юнктура ринку – це співвідношення попиту і пропозиції праці в певний період часу, яке визначає ставки заробітної плати на конкретні види праці та рівень зайнятості населення.

Виділяють три види (типи) кон'юнктури:

- працедефіцитна (коли на ринку праці спостерігається нестача пропозиції праці);
- праценадлишкова (коли існує велика кількість безробітних і відповідно надлишок пропозиції праці);
- рівноважна (коли попит на працю відповідає її пропозиції).

Тому кожному регіону властивий той чи інший тип ринкової кон'юнктури, що формує загальний ринок праці в країні.

Співвідношення попиту на робочу силу та її пропозиції складається під впливом конкретної економічної ситуації, зміни ціни робочої сили (оплати праці), рівня реальних доходів населення. Динаміка така, що у міру зниження реальної заробітної плати попит на робочу силу з боку роботодавців і, відповідно, зайнятість зростають. Зростання реальної заробітної плати, навпаки, супроводжується звільненням частини робітників, в наслідок чого збільшується пропозиція робочої сили на ринку праці. У точці перетину цих кривих – попиту і пропозиції робочої сили, вони збігаються, тобто виникає рівновага на ринку праці. Якщо ціна робочої сили вища від рівноважної, має місце безробіття; якщо нижча – дефіцит працівників.

На практиці загальна і структурна рівновага попиту і пропозиції робочої сили практично є недостижними. Наприклад, у досліджуваному регіоні (Дніпропетровщині), нажалю, у 2015р. зберігалась тенденція до зменшення попиту на робочу силу. За станом на 1 жовтня 2015р. в області налічувалось коло 4,2 тисячі вільних робочих місць (вакантних посад). Це низька цифра в порівнянні з минулим півріччям, коли вона становила майже 8000. Із робочих професій найбільшим попитом на ринку праці користуються водії, слюсарі, електрики, в торгівлі – продавці та касири, у легкій промисловості – швачки, які через низьку зарплату практично не працюють за фахом [6].

Таким чином, у Дніпропетровській обл. простежується дисбаланс на ринку праці: поряд із безробіттям населення існує велика потреба у працівниках, і найбільше у робочих кадрах.

Як і будь-яка система економічних відносин, ринок праці характеризується організацією управління його функціонуванням.

Організація державного управління ринком праці – це комплекс координуючих заходів, що включає до свого складу весь спектр виробничих, економічних, юридичних, соціальних і психологічних чинників, що визначають ефективне функціонування і розвиток ринку праці. Державне управління ринком праці здійснюється через управління науково-технічним прогресом і розвитком виробництва як матеріально-речової пе-

редумови функціонування ринку праці; за допомогою сформованої системи працевлаштування, що включає велику низку державних бюро зайнятості і комерційних бірж праці; через складання державних програм допомоги у придбанні професійних знань і працевлаштування незайнятого населення.

Так, державне управління спрямовано на те, що з метою підвищення на Дніпропетровщині мотивації безробітних до праці у 2015р. отримати понад 11,2 тис. безробітних професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації за направленням служби зайнятості; взяли участь у громадських та інших роботах тимчасового характеру понад 13,2 тис. осіб, з них у громадських роботах за рахунок коштів місцевих бюджетів та Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування – майже 4,2 тис. осіб [5].

Для сучасного етапу розвитку України в умовах кризи все ще характерні високий рівень концентрації суспільного виробництва, уповільнення темпів науково-технічного прогресу і технологічних перетворень, повільний до останнього часу ріст обсягів виробництва і внутрішнього ринку товарів. Ці властивості сучасного етапу розвитку економіки України істотно обмежують можливості розвитку ринку засобів виробництва, ринку капіталів, інвестиційних ринків, через що заважають трудовій мобільності населення і формуванню досконалого ринку праці.

Ми вважаємо, що ринок праці України розвивається в умовах, коли такі важливі інструменти його самонастроювання, як ціна робочої сили (рівень заробітної плати), рівень споживчого бюджету поки ще не приведені у відповідність до дійсної вартості робочої сили, яка у сучасних умовах неадекватна реальній вартості робочої сили (середня заробітна плата складає коло 4500 грн.) що неминуче деформує найважливіші компоненти ринку праці – попит та пропозицію. Слід вказати також на нерозвиненість інституту соціального партнерства контрагентів на ринку праці: держави, підприємців (роботодавців) і робітників (профспілок). Це заважає розробці відповідної політики з питань формування бюджету, ціноутворення, заробітної плати, оподаткування з урахуванням інтересів всіх суб'єктів ринку праці.

Наші дослідження свідчать, що у моделі українського ринку праці поки ще недостатньо сформовані такі методи управління ним, які ґрунтуються на активному використанні державних заходів для забезпечення збалансованості попиту та пропозиції робочої сили та робочих місць, створення дійсних соціальних програм щодо захисту населення від негативних наслідків переходу до капіталізації економіки, але без різкого придушення в ньому елементів самонастроювання.

Людський капітал на ринку праці має складну соціальну структуру. З цих позицій основними компонентами ринку праці є чисельність зайнятої і чисельність незайнятої робочої сили (незабезпеченої робочої сили).

Аналізуючи рівень і динаміку безробіття в Дніпропетровському регіоні, важливо підкреслити, що впроваджувані методи оцінки безробіття не можуть надавати абсолютно повного уявлення

щодо її масштабів і динаміки. Ці методи дають лише одноразову картину на ринку праці, яка, в свою чергу, постійно змінюється.

З метою дослідження рівня і динаміки безробіття, нами виділено декілька способів її вивчення.

Перший спосіб. Поділ ринку незатребуваної робочої сили на прихований і відкритий (офіційний). Прихований ринок робочої сили складається з робітників, що зберігають статус зайнятих, але можливість втратити роботу у деяких залишається дуже великою. Відкритий ринок робочої сили (безробіття) представляє те працездатне населення, яке шукає роботу у відповідності до своїх професійних інтересів, або потребують професійної підготовки або перепідготовки. Якщо в сьогоденні чисельність безробітних (відкрите безробіття) в Україні складає за різними оцінками науковців 5-6 млн. осіб, то прихований ринок праці перевищує відкритий приблизно у 2 рази. Тут важливо кваліфікувати безробіття за причинами незайнятості (табл. 1).

Із табл. 1 видно, що найбільшу питому вагу за 2011-2014рр. мають такі чинники безробіття, як звільнення за власним бажанням – 37 – 54 тис. осіб, звільнення з економічних причин (скорочення виробництва) – 29 – 49 тис. осіб. Причому, такий чинник, як не працевлаштування після закінчення освіти, також має досить високу питому вагу – до 17,7% від усіх безробітних.

Другий спосіб. Дослідження ринку робочої сили під кутом зору структури і контингенту безробітних по галузях промисловості, по їх соціально-економічним, демографічним та віковим характеристикам, а також по місцю проживання (табл. 2).

З нашої точки зору, найбільший інтерес викликає дослідження структури безробіття в галузевому розрізі. За результатами досліджень безробіття у низці областей (Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій і інших), можна уявити наступну картину розподілу коефіцієнту інтенсивності безробіття за галузями промисловості: на першому місці – чорна металургія, машинобудування, металообробка; на другому – легка та харчова промисловість; на третьому – будівництво та торгівля; на четвертому – невиробнича сфера. Аналізуючи табл. 2, слід відмітити що найбільша питома вага по безробіттю осіб віком від 15 до 29 років – 29,4%.

Наразі найбільша чисельність зайнятих робітників на транспорті, у енергетиці, у корпораціях, пов'язаних з експлуатацією інформаційних технологій та комунікацій.

Аналізуючи ситуацію на ринку України в цілому, відмітимо, що в результаті високого обсягу прихованого ринку робочої сили, ринок праці хоча і «перегрітий», але поки ще не має суворих соціальних наслідків. Однак за жорсткого обмеження відкритого ринку праці і відсутності амортизаційних мір з боку держави і місцевих органів влади, наприклад, здійснення громадських робіт, некерованість процесів зайнятості може збільшуватись.

Вирішуючи проблему раціональної зайнятості і зменшення рівня безробіття нами визначено, що забезпечення ефективної зайнятості не можна розглядати як відокремлену мету суспільного розвитку: вона має регулюватись в загальному контексті соціально-економічного розвитку країни та регіонів, загальній економічній і фінансовій стратегії здійснення суспільного відтворення,

Безробіття (за методологією МОП) за причинами незайнятості по Дніпропетровській обл. у 2011-2014 рр. (у віці 15-70 років)

Таблиця 1

	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.
Всього безробітних осіб, тис.	111,3	108,5	106,8	128,9
За причинами незайнятості, %:				
вивільнені з економічних причин	44,4	31,2	26,9	27,6
звільнені за власним бажанням	33,7	49,3	39,6	36,9
демобілізовані з військової служби	1,0	- 0,3	-	
не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I – IV р. акредитації	17,7	9,9	16,8	20,2
звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії, інвалідність	- 4,4	3,4	2	
звільнені у зв'язку з закінченням строку контракту	2,1	2,7	3,1	2,6
інші причини безробіття	1,1	2,5	9,9	10,7

Джерело: [3]

Рівень безробіття (за методологією МОП) населення за статтю та місцем проживання за віковими групами по Дніпропетровській обл. (2014 р.)

Таблиця 2

(% до кількості економічно активного населення вікових груп)

	Всього 15-70 років	У тому числі за віковими групами, років						
		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70
Все населення	8,0	22,5	6,9	9,2	5,1	6,4	6,6	-
жінки	6,3	28,5	5,9	3,6	3,7	5,0	4,8	-
чоловіки	9,7	18,8	7,8	13,8	6,4	8,0	8,5	-
міське населення	7,9	25,5	6,4	8,5	4,3	6,4	6,5	-
сільське населення	8,8	9,7	10,0	14,7	10,4	6,5	7,3	-

Джерело: [3]

орієнтований на тривалу перспективу, і стосується усіх вікових груп населення.

Вважаємо, що на державному рівні слід розробити необхідні норми і нормативи регулювання ринку праці, загальні принципи управління ним і рамки управління. Держава забезпечує уніфікацію системи соціального і трудового законодавства, визначає права роботодавців і працівників у сфері найму робочої сили, встановлює границі участі останніх в управлінні виробництвом, компетенцію місцевих органів влади в управлінні ринком праці.

Крім нормативного, прямого впливу, держава повинна забезпечувати непряме управління ринком праці через бюджетний процес. Вплив бюджетної політики на розвиток ринку праці здійснюється за допомогою низки фінансових маневрів, а саме:

1) бюджетного регулювання структурної перебудови економіки, що передбачає пріоритетне фінансування базових галузей як на регіональному рівні, так і в масштабах народного господарства. Розвиток цих галузей особливо в працевлаштованих регіонах країни, дає змогу розширити ринок робочих місць, що безпосередньо впливає на зменшення безробіття в цих регіонах. Для цього починаючи з 2008р. на місцях формується бюджет розвитку;

2) зміни політики державних капітальних вкладень відповідно до структурної перебудови економіки;

3) фінансового забезпечення розвитку інноваційних процесів. Здійснення інноваційної політики надає можливість поновити матеріально-технічну базу тих галузей, які озброєні старим, традиційним устаткуванням, і, тим самим впливає на ринок робочої сили, підвищуючи, з одного боку, її якісні характеристики, з другого – підвищуючи обсяги виробництва.

Розглядаючи структурну перебудову як найважливіший чинник впливу бюджетної політики на ринок праці, необхідно вказати, що головне її призначення – забезпечення раціонального використання природних ресурсів і трудового потенціалу країни, забезпечення розширеного відтворення, стабільного нарощування всіх видів продукції і послуг в кожному конкретному регіоні України.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. З нашої точки зору, подолання негативних

процесів у сфері зайнятості та відтворення робочої сили повинно відбуватися у двох напрямках: по-перше – це збільшення фінансування сфери відтворення робочої сили, по-друге – розробка стратегії кардинальної зміни матеріально-технічної бази виробництва, її реконструкції та інновації.

До числа соціально-економічних заходів, що впливають на якість робочої сили, безпосередньо належать загальноосвітня і професійна підготовка кадрів. Це підтверджується статистикою: у регіоні переважна більшість безробітних (29,4%) це молодь у віці до 29 років, особливо це стосується чоловіків – 26,6% (табл. 2).

Щодо професійної підготовки, то вона, як відомо, здійснюється як в професійно-технічних навчальних закладах, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, так і безпосередньо на підприємствах. Якщо говорити про підготовку кадрів в умовах виробництва, то при переході до ринкових відносин і капіталізації економіки тут спостерігається негативна тенденція – видатки підприємств на професійну підготовку кадрів постійно зменшуються. Тому держава має розробити комплекс заходів, що стимулюють підприємства до збільшення видатків на професійне становлення молодих працівників.

Ми вважаємо, що у зв'язку з цим конче необхідно у регулюванні соціального фактору виробництва – робочої сили, розробити регіональну програму вивчення потреби на прецедентування молодого покоління працівників. Це стосується, зокрема, молодих безробітних, що прагнуть зайнятися підприємницькою діяльністю. Таких працівників налічується коло 20 тис. осіб, для яких працюють десятки центрів та «бізнес-інкубаторів». На це витрачається близько 25 млн. грн. державних грошей у рік. Але ці заходи малоефективні: лише 50-60% представників юного покоління знають про діяльність цих структур.

Крім того важливо врахувати потребу у робочих місцях робітників різних поколінь. Для працюючих зрілого та передпенсійного віку спостерігається попит на традиційні робочі професії: токарі, газо – електрозварники, прокатники та ін. Достатньо молода за віковим показником група робітників претендує на більш престижні професії: оператори дистанційного зв'язку, системотехніки, робітники інформаційних технологій, інженерної механіки та ін.

Список літератури:

1. Лазоренко К. С. Структурні зрушення економіки Сумщини та їх вплив на розвиток регіонального ринку праці / К. С. Лазоренко // Регіональна економіка. – 2010. – № 4. – С.113-119.
2. Поспелов О. В. Теоретичні засади економічного розвитку регіону на основі оптимізації управління трудовим потенціалом / О. В. Поспелов, Н. А. Радченко // Економіка та держава. – 2011. – № 4. – С. 34-35.
3. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2014 рік. / Держкомстат України. Головне управління статистики у Дніпропетровській обл. За редакцією І.В. Почиталіної. – Дніпропетровськ. – 2015. – 524с.
4. Стефанишин О. Формування інноваційної моделі розвитку людського потенціалу національної економіки / О. Стефанишин // Формування ринкової економіки в Україні. Науковий збірник. ЛНУ. – 2010. – Вип.22. – С.287-289.
5. Програма соціально-економічного та культурного розвитку області на 2016 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oblrada.dp.ua/official-records/social-program>
6. Рівень безробіття у Дніпропетровській області: ситуація з працевлаштуванням [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://regions.lviv.ua/gospodarka/110450.html>
7. Цимбал О. І. Сутність та підходи щодо оцінювання трудових ресурсів потенціалу промисловості в контексті регіону / О. І. Цимбал, О. О. Лукашов // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2010. – № 5. – С. 78-84.

Гордеева-Герасимова Л.Ю.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

РЫНОК ТРУДА КАК СОЦИАЛЬНАЯ ПРЕДПОСЫЛКА ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ БАЗЫ РЕГИОНА

Аннотация

Рабочая сила является основной продуктивной силой общества и социальной предпосылкой формирования финансовой базы региона. Поэтому исследования в статье были направлены на определение влияния рынка труда Днепропетровского региона на его финансовую базу. Рассматривался уровень безработицы и его причины, уровень занятости населения региона в целом и его продуктивной рабочей силы – работников трудоспособного возраста. Исследования показывают, что в настоящее время молодежь, которая уже приобрела достаточный уровень профессионализма и та, что только закончила среднее образование, испытывает значительные трудности при трудоустройстве. В статье предлагается комплекс организационных и экономических мероприятий по улучшению занятости и сбалансирования подготовки кадров с созданием рабочих мест как на настоящее, так и на перспективу.

Ключевые слова: финансовая база региона, рынок труда, человеческий капитал, уровень безработицы, уровень трудоустройства.

Gordeyeva-Gerasimova L.Yu.

Dnipropetrovsk O. Honchar National University

LABOR MARKET AS A SOCIAL PREREQUISITES OF FINANCIAL BASE OF THE REGION

Summary

The labor force is the main productive force of society and social prerequisite for the formation of the financial base of the region. Therefore, research in the article focused on the definition of the labor market impact of the Dnepropetrovsk region on its financial base. We considered the level of unemployment and its causes, the employment rate of the population of the region as a whole and its productive workforce – workers of working age. Studies show that at present young people who have acquired a sufficient level of professionalism and the one that just finished secondary education, is experiencing considerable difficulties in finding work. The paper proposes a set of organizational and economic measures to improve employment and balance training with the creation of jobs both now and in the future.

Keywords: the financial base of the region, labor market, human capital, unemployment, the level of employment.

УДК 334.716:658.14(045)

МЕТОДИ ТА КРИТЕРІЇ АКТИВІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА У ДОСЯГНЕННІ СТАБІЛЬНИХ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Громова А.Є.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Досліджено питання активізації підприємства у досягненні стабільних фінансових результатів, з використанням певних методів та критеріїв. Розглянуто найефективніші методи дослідження діяльності підприємства. У статті було висвітлено основні переваги та недоліки застосування методів та критеріїв покращення фінансового стану підприємства. Запропоновано механізм поліпшення фінансового стану підприємства та шляхи його впровадження. Обґрунтовано необхідність застосування методів планування та моделювання в підприємницькій діяльності.

Ключові слова: фінансові ресурси, фінансовий результат, методи активізації підприємства, SWOT-аналіз, SPASE-метод.

Постановка проблеми. Досягнення стабільних фінансових результатів є завданням управління будь-яким підприємством. Тому постає проблема знаходження ефективного підходу, щодо управління фінансовими

ресурсами промислового підприємства, його аналізу та оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню шляхів ефективного використання фінансових ресурсів, задля отримання стабільних

фінансових результатів присвячено чимало праць як вітчизняних так і закордонних вчених-економістів, серед яких: О. Амоша, І. Александрова, І. Ансоффа, А. Афонін, Д. Богиня, М. Ведерніков, М. Войнаренко, Л. Горошкова, В. Герчіков, Т. Діллєка, Л. Купінець, О. Попова, В. Данюк, Г. Дмитренко, М. Дороніна, О. Єгоршін, А. Калина, А. Кібанов, А. Колот, Ю. Кокін, та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Автори враховували економічні підходи до оцінки ефективного розвитку підприємства, в основу поклалися різні методи та критерії, однак, поза увагою залишаються питання, що пов'язані з необхідністю вдосконалення механізму досягнення стабільних фінансових результатів на різних рівнях управління підприємством.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування методичних підходів та критеріїв активізації підприємства у досягненні стабільних фінансових результатів, що дозволить підвищувати їх здатність адекватно реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі та функціонувати у напрямі забезпечення результативної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Системний аналіз діяльності підприємства, показав що для отримання позитивних фінансових результатів необхідно здійснювати аналіз усіх сфер діяльності підприємства, а саме як внутрішніх так і зовнішніх.

Аналіз внутрішнього середовища підприємства охоплює питання методики проведення аналізу, принципів та засобів його здійснення, передбачає визначення стану внутрішніх чинників, їх вивчення та оцінку. Для його здійснення можна використовувати певну послідовність дій, серед яких:

- 1) Моніторинг внутрішнього середовища;
- 2) Аналіз фінансової ситуації;
- 3) Розробка загальної фінансової стратегії;
- 4) Складання поточних фінансових планів;
- 5) Коригування, узгодження та конкретизація фінансового плану;
- 6) Розробка оперативних фінансових планів.

При дослідженні перерахованих етапів діяльності визначають сильні і слабкі сторони підприємства. Перелік сильних і слабких сторін підприємства використовується для порівняльного аналізу діяльності підприємства з активними конкурентами і визначення його конкурентної сили.

При такому дослідженні обираються функціональні сфери діяльності підприємства і на основі них відбувається порівняння. Наприклад, такими ознаками можуть бути маркетинг, фінанси, виробництво, персонал, організація управління та інші.

Комплексно оцінити сильні та слабкі сторони діяльності підприємства можна використовуючи метод SWOT-аналізу та SPASE-методом.

SWOT-аналіз – це аналіз спрямований на визначення (у загальних рисах) корпоративної стратегії підприємства з урахуванням впливу зовнішнього та внутрішнього середовища одночасно [1, с. 59]. Назва цього методу утворилася як аббревіатура чотирьох англійських слів: strengths, weaknesses, opportunities, threats. У перекладі це означає: сильні та слабкі сторони, можливості та загрози.

Для виявлення зв'язків між сильними і слабкими сторонами підприємства та загрозами і його

можливостями доцільно використовувати також матрицю SWOT.

При застосуванні SWOT-аналізу слід пам'ятати, що він має як переваги, так і недоліки, які потрібно знати і враховувати (табл. 1). Позитивні риси SWOT-аналізу в більшості випадків переважають негативні, що зумовлює його популярність у сфері стратегічного управління.

Таблиця 1
Переваги та недоліки SWOT-аналізу

№ з/п	Переваги	Недоліки
1	Систематизація знань про внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на процес стратегічного планування	Суб'єктивність вибору та ранжування факторів зовнішнього і внутрішнього середовища
2	Визначення конкурентних переваг та формування стратегічних пріоритетів	Слабка підтримка прийняття конкретних управлінських рішень
3	Періодична діагностика ринку та ресурсів підприємства	Погана адаптація до середовища, що постійно змінюється

Конкурентна сила підприємства визначається шляхом порівняння оцінок певного підприємства з основними конкурентами. Критерієм порівняння є найвища оцінка підприємства-конкурента. Результат зі знаком «+» свідчить про перевагу над конкурентом, зі знаком «-» вказує на слабкі сторони [1, с. 62].

Серед найпростіших інструментів стратегічного аналізу середовища, які найкраще адаптовані до потреб підприємств середнього та малого бізнесу, можна назвати метод SPACE-аналізу.

Метод SPACE – це комплексний метод, призначений для аналізу позиції на ринку і вибору оптимальної стратегії для середніх і малих підприємств. Враховуючи те, що в Україні переважають невеликі підприємства, цей метод є дуже привабливим для практичного застосування. У методі SPACE передбачено виокремлення чотирьох груп критеріїв (характеристик) оцінки діяльності підприємства (табл. 2).

При формуванні критеріїв оцінки слід брати до уваги специфіку конкретного підприємства, завдання, що стоять перед ним, його виробничі можливості, а також прийняту на підприємстві систему орієнтирів і цінностей.

Вибір критеріїв, їх оцінка та визначення рекомендованої стратегії вимагають ґрунтовних знань як методології стратегічного аналізу, так і специфіки галузі та бізнесу підприємства. Тому для аналізу за методом SPACE потрібно залучати висококваліфікованих експертів із числа внутрішніх або зовнішніх консультантів.

Для того, щоб метод SPACE міг виконувати свою роль у визначенні стратегії підприємства, його застосування має супроводжуватися кількома організаційними етапами. Згідно проведених досліджень, основним методом управління, та одним з етапів, який дозволяє виконувати координаційну функцію управління підприємством, з нашої точки зору, є планування.

Планування – це безперервний процес встановлення та конкретизації цілей розвитку усього підприємства та його структурних підрозділів,

визначення засобів їх досягнення, термінів і наслідків реалізації, розподілення фінансових ресурсів [2, с. 106]. (див. рис. 1)

Таблиця 2
Перелік ключових критеріїв,
що використовуються у методі SPACE

№ з/п	Група	Критерії
1	Фінансова сила підприємства	1.Виробничі витрати; 2.Рентабельність вкладеного капіталу; 3.Стабільність одержання прибутку; 4.Рентабельність інвестицій; 5.Ліквідність; 6.Структура заборгованості; 7.Здатність до підвищення рівня капіталізації і залучення коштів
2	Конкурентоспроможність підприємства і його становище на ринку	1.Ринок і його обсяги; 2.Частка підприємства на ринку та її динаміка; 3.Асортимент продукції; 4.Здатність здійснювати маркетингові заходи; 5.Можливості активного впливу на рівень цін і витрат; 6.Зв'язки зі споживачами; 7.Рентабельність продажу
3	Привабливість галузі, у якій функціонує підприємство	1.Характеристика конкурентної ситуації в галузі; 2.Стадія життєвого циклу галузі; 3.Залежність розвитку галузі від кон'юнктури; 4.Суспільна привабливість галузі; 5.Використання виробів галузі в інших галузях
4	Стабільність галузі, у якій функціонує підприємство	1.Тривалість життєвого циклу галузі і стадія розвитку; 2. Маркетингові і рекламні можливості в галузі; 3. Стабільність прибутку (рентабельності); 4. Ступінь впливу іноземного капіталу

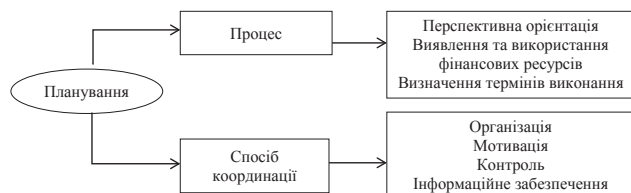

Рис. 1. Поняття та завдання функції планування

Методологічною основою планування на рівні підприємства є широке використання програмно-цільового підходу, який полягає у необхідності точного формулювання цілей підприємства та встановлення зв'язків з елементами планування.

Планування як функція управління фінансовими ресурсами підприємства має складну структуру і реалізується через свої підфункції, а саме: прогнозування, моделювання та програмування, в рамках яких використовуються методи передбачення певних подій (див. рис. 2).

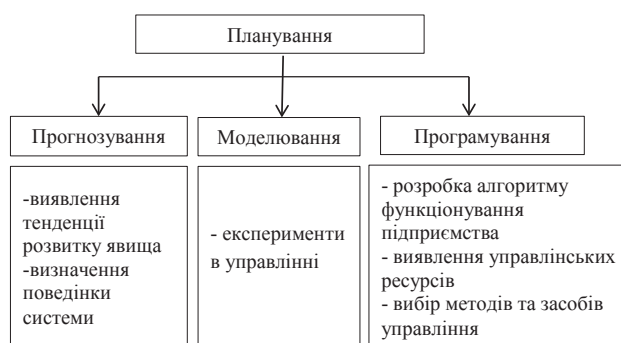

Рис. 2. Методи передбачення настання подій

Планування на підприємстві може відноситись до одного чи іншого типу, в залежності від ознаки за якою відбувається класифікація.

Існують багато поглядів на застосування наукових методів, а саме до економіко-математичних методів планування. В сучасних умовах функціонування промислових підприємств доцільно використовувати саме преактивне планування, а також часто застосовують стратегічне та оперативне планування.

Стратегічне планування визначає ціль організації на кожному етапі його життєвого циклу, формує систему цілей діяльності і стратегію поведінки на період п'яти років і більше [3, с. 81].

Оперативне планування ґрунтується на пошуках узгодженості ефективних шляхів і засобів реалізації впровадженої стратегії розвитку підприємства [3, с. 94].

Проведений аналіз літературних джерел дозволив визначити переваги та недоліки використаних на практиці методів. Внаслідок порівняння запропонованих методів виявлено, що неможливо скоординувати виробничі та фінансові ресурси підприємства на короткострокові періоди і вчасно спрогнозувати умови діяльності підприємства, у той час як специфічна побудова моделей, дослідження багатьох критеріїв і різноманітних параметрів підтверджує доцільність використання економіко-математичних методів у фінансовому плануванні.

Фінансове планування в співвідношенні з управлінням фінансовими та виробничими ресурсами зумовлює подальший розвиток не тільки фінансової системи а й усіх підсистем підприємства. Основні вимоги до фінансового планування це обґрунтованість, збалансованість, реальність і стабільність.

У процесі розробки фінансового плану підприємство вирішує ряд наступних завдань:

- забезпечує фінансовими ресурсами усі стадії виробництва;
- збалансовує матеріальні, фінансові та трудові ресурси;
- збільшує прибуток за рахунок впровадження досягнень технічного прогресу;
- підвищення виробничих потужностей;
- знижує собівартість продукції та підвищує рентабельність;
- визначення фінансових взаємовідносин підприємства з бюджетами;
- оптимізація структури капіталу на основі планування взаємовідносин з банками та кредиторами;

– організація і проведення фінансового контролю з метою реалізації усіх планів.

В якості періодів планування визначаються різні часові періоди: рік, місяць, квартал.

Основне завдання планування полягає у максимізації результатів при фіксованих ресурсах. Обмеженість ресурсів, гнучкість технології виробництва, можливість кількісного вираження цілей планування – це умова, необхідна для побудови економіко-математичної моделі – основного інструменту вирішення завдань оптимального поточного планування виробництва. Фактор динаміки не враховується в даних моделях. В якості критеріїв оптимальності у досліджених моделях використовують локальні критерії (прибуток, рентабельність). Результати розрахунків за цими критеріями не є досить задовільними, а отриманий економічний ефект в певному сенсі умовний. Важливість економіко-математичного моделювання в поточному плануванні і перспективи його розвитку пов'язані з необхідністю оптимального балансування ресурсів з впровадженням в процесі складання поточного плану виробництва.

Якщо розглядати моделювання – то це єдиний систематизований спосіб побачити варіанти майбутнього і визначити наслідки альтернативних рішень, що дозволить їх об'єктивно порівняти. Для прийняття організаційних рішень частіше усього використовують математичні моделі, в яких використовуються символи для опису властивостей або характеристик об'єкта або явища. Побудова моделі, як і управління нею є процесом. Основні етапи процесу – це постановка завдань, побудова, перевірка на достовірність, застосування та оновлення моделі.

Коло розвинутих на даний час методів дослідження діяльності підприємства достатньо широкий. Відмінною рисою математичних методів дослідження є чіткі та зрозумілі відповіді на точно поставлені питання. Але самі по собі моделі не приймають рішень. Процес прийняття рішень – це завжди вибір одного з великої кількості альтернатив. Кількісні моделі та методи допомагають вирахувати наслідки вибору тої чи іншої альтернативи, виділити за тим чи іншим критерієм. Однак саме формулювання моделі, оцінка її відповідності реальній бізнес-ситуації, визначення критеріїв і порівняння альтернатив – це завдання особи, яка приймає рішення.

Однак сучасний стан України характеризується високим ступенем зміни економічного стану, що значно підвищує рівень ризику функціонування підприємства. Для зниження такого ризику необхідно здійснювати щоденне планування та моделювання, яке дозволить своєчасно вносити необхідні корективи в управління і попереджува-

ти негативні явища. Більшість досягнень в області економічної реальності та удосконалення управління діяльності підприємства, досягнуті за останні роки, пов'язані з використанням моделювання. Тому його методологія є важливою складовою теорії оптимізації управління підприємством.

Проведений аналіз літературних джерел дозволив виділити чотири основних методи планування, а саме: балансовий, системний, нормативний, економіко-математичного моделювання. Найбільш ефективним методом планування діяльності підприємства, ми вважаємо, економіко-математичного моделювання, який дозволяє врахувати усі фактори функціонування системи в оперативному режимі з досягненням поставленої мети. Однак, математичні моделі, мають місце в теорії та практиці фінансового планування, характеризується вузьким спрямуванням і специфічністю у вирішенні завдань, а моделі в теорії організації виробництва приймають припущення про наявність достатньої кількості фінансових ресурсів, реалізація яких на практиці проблематична.

Висновки і пропозиції. Аналіз підходів до управління фінансовими ресурсами промислового підприємства і організації виробництва показали:

1. Складну структуру планування, обумовлену періодом охоплення, рівнем невизначеності та часовою орієнтацією. Сучасні умови діяльності диктують необхідність використання преактивного короткострокового планування.

2. Найефективніші методи планування визначено економіко-математичне моделювання, який дозволяє врахувати усі фактори функціонування системи в оперативному режимі з досягненням поставленої цілі.

3. Наявність моделей в теорії та практиці фінансового планування, який включає в себе:

– розробку фінансової частини бізнес-плану, складання прогнозних фінансових документів. В результаті зростає ризик отримання прибутку, не забезпеченого реальними фінансовими ресурсами.

– розрахунок операційно-фінансового циклу.

4. Використання припущення про наявність достатньої кількості фінансових ресурсів, в моделях теорії організації виробництва, реалізації якого на практиці проблематична.

5. Різноманіття критеріїв оцінки цілей фінансового планування, використовуючи дані бухгалтерського обліку, які не забезпечують повноту охоплення виробничих факторів.

6. Доцільність використання системи управління виробничими та фінансовими ресурсами на підприємстві щоденного преактивного планування, одним з найбільш ефективних інструментів якого є оптимізаційне моделювання.

Список літератури:

1. Гуляева Н.М. Фінансові ресурси підприємств / Н.М. Гуляєва // Фінанси України. – 2013. – № 12. – С.58-62
2. Зоріна В. Н. Фінансова звітність підприємств: Навчальний посібник / В. Н. Зоріна, Т. С. Осадча, Г. Г. Зорін; За ред. В. І. Покотилової; М-во освіти і науки України, Херсонський економічно правовий ін-т. -К.: Центр навчальної літератури, 2015. -199 с.
3. Кравцова А.М. Фінансові ресурси підприємств: механізм формування та використання / А.М Кравцова // Монографія.- Вінниця:ПП Балук І.Б., 2010-220с.
4. Марченко А.А. Аналіз джерел формування фінансових ресурсів / А.А. Марченко // Фінанси України. – 2012. – № 9. – С. 102-108
5. Філімоненков О.С. Фінанси підприємств: Навч. посібник / О.С. Філімоненков, Ред. Л. А. Кліменко. // К.: Ельга Ніка-Центр, 2012. -359 с.

Громова А.Е.

Винницький торгово-економічний інститут
Київського національного торгово-економічного університету

МЕТОДЫ И КРИТЕРИИ АКТИВИЗАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ДОСТИЖЕНИИ СТАБИЛЬНЫХ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ

Аннотация

Исследовано вопрос активизации предприятия в достижении стабильных финансовых результатов, с использованием определенных методов и критериев. Рассмотрены наиболее эффективные методы исследования деятельности предприятия. В статье были рассмотрены основные преимущества и недостатки применения методов и критериев улучшения финансового состояния предприятия. Предложен механизм улучшения финансового состояния предприятия и пути его внедрения. Обоснована необходимость применения методов планирования и моделирования в предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, финансовый результат, методы активизации предприятия, SWOT-анализ, SPASE – метод.

Gromova A.E.

Vinnitsia Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

METHODS AND CRITERIA FOR ENTERPRISE ACTIVATION IN ACHIEVING STABLE FINANCIAL RESULTS

Summary

The question of activation the enterprise to achieve stable financial results using certain methods and criteria were investigated. The most effective methods of studying the activity of the enterprise were considered. The article covered the main advantages and disadvantages of using methods and criteria of improvement the companies financial conditions. The mechanism of improving the financial condition of the company and ways of its implementation were offered. It justified the need of using planning and modeling methods in business.

Keywords: financial resources, financial results, enterprise activation methods, SWOT-analysis, SPASE- method.

УДК 330.131.7.003,1;336;339,564

ІНСТИТУЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНА ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМСТВ-СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кам'янецька О.В.

Київський національний торговельно-економічний університет

Проаналізовані теоретичні аспекти економіко-інституційної підтримки зовнішньої торгівлі. Визначено, що модель національної системи підтримки експорту в Україні не здатна повною мірою забезпечити ефективний захист експортерів та їх конкурентоспроможність на зарубіжних ринках. Досліджені напрямки вдосконалення національної системи підтримки експорту на базі створення комплексної та повноцінної експортної інфраструктури. Запропоновані методи ефективної інституційно-економічної підтримки вітчизняних підприємств-експортерів.

Ключові слова: експорт, інституційно-економічна підтримка, зовнішні ринки, зовнішньоекономічна діяльність, міжнародна торгівля, підприємства малого та середнього бізнесу, високотехнологічна продукція.

Постановка проблеми. В сучасних умовах вихід на зовнішні ринки для українських підприємств залишається складним завданням. Питання підтримки експортерів на державному рівні наразі постійно загострюється. Необхідно удосконалювати систему підтримки експорту в умовах загальної нестабільності світової економіки, посилення глобальної конкуренції та гострої боротьби за нові ринки збуту. Збільшується

вплив швидкозростаючих економік світу, передусім Китаю, Індії, Бразилії тощо, зростає активність держав у торговельно-політичній сфері, все більше, не зважаючи на формування глобальної політики лібералізації торгівлі, зростають прояви протекціонізму на рівні регіональних угруповань чи окремих країн.

Аналіз останніх досліджень та публікацій та виділення невирішених раніше частин загаль-

ної проблеми. Питанню економіко-інституційної підтримки зовнішньої торгівлі, в тому числі експорту, в науковій літературі приділено багато уваги. Вивченню сутності експортних взаємовідносин і проблем управління ними присвячені роботи А. Мазаракі, Т. Мельник, І. Бураківського, К. Клеутіна, В. Рогова, Н. Шалашової, І. Тивончука та інших вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, В. Роговим досліджено політику і практику державної підтримки експорту у зарубіжних країнах [1-3]. Н. Шалашовою та І. Тивончуком досліджено зарубіжну практику будування механізмів управління зовнішньоекономічною діяльністю та пошуку відповідних фінансово-економічних механізмів стимулювання експортного виробництва [5,6]. К. Клеутіним була запропонована система державного стимулювання експорту, яка включає інструменти, що складаються з організаційних, кредитно-фінансових, податкових і митних інструментів, законодавчого й інфраструктурного забезпечення [5]. В публікаціях підкреслено необхідність подальших досліджень і прийняття правових і нормативних документів саме у визначенні економічних механізмів державної підтримки експортної діяльності вітчизняних підприємств-виробників. Таким чином питання постійного моніторингу та пошуку шляхів вирішення завдань у цій сфері залишається актуальним.

Мета статті. Головною метою представленої роботи є аналіз та узагальнення факторів впливу та методів ефективної інституційно-економічної підтримки вітчизняних підприємств-експортерів.

Викладення основного матеріалу. Незважаючи на те, що в останні 10-15 років більшість країн включалися в процес зовнішньоторговельної лібералізації, що виявляється в усуненні кількісних обмежень та зниження тарифів, загальний рівень тарифного захисту залишається досить високим. Світова фінансова криза сприяла збільшенню кількості протекціоністських заходів і практик, що застосовуються урядами різних країн для захисту внутрішнього ринку. З початку фінансово-економічної кризи було зафіксовано значне зростання кількості протекціоністських заходів, в основному нетарифного характеру – це ліцензування, вимоги про технічний відповідно і про безпеку продукції тощо.

Існуюча на сьогоднішній день в Україні модель національної системи підтримки експорту не здатна повною мірою забезпечити ефективний захист експортерів та їх конкурентоспроможність на зарубіжних ринках. Україна стоїть перед складним завданням вдосконалення в найкоротші терміни системи підтримки експорту вітчизняних компаній з урахуванням стратегій розвитку країни і вимог міжнародних організацій [8].

Враховуючи успішний досвід зарубіжних країн в системі експортного розвитку і беручи до уваги рекомендації міжнародних організацій, сформульовані наступні пропозиції щодо вдосконалення системи експортної підтримки в Україні:

- необхідно сформулювати комплексну програму єдиної системи підтримки українських малих і середніх підприємств-експортерів або підприємств, які мають експортний потенціал. Український великий бізнес, як правило, має доступ до інструментів підтримки, для малого та

середнього бізнесу в Україні єдиної системи підтримки експорту немає;

- створення зв'язків між суб'єктами малого і середнього підприємництва, що спеціалізується на виробництві високотехнологічної продукції, виробничих ланцюжків і сприяння в формуванні альянсів малих і середніх підприємств з великими закордонними та національними торговими і виробничими компаніями;

- підтримка малого та середнього підприємства через практику державно-приватного партнерства;

- розмежування підприємств-експортерів на кілька груп: підприємства знаходяться на передекспортній стадії, що володіють експортним потенціалом, підприємства знаходяться на «вході на світові ринки», підприємства-експортери. Надання допомоги в залежності від ступеня інтернаціоналізації підприємств. Заходи підтримки підприємств експортерів повинні здійснюватися з урахуванням їх потреб, тобто носити адресний характер [10];

- удосконалення прямих заходів і методів підтримки експортерів, створення нових фінансових продуктів, розроблених на базі всього арсеналу дозволених інструментів – кредитування, відшкодування відсотків за кредитами, лізинг і т.д., забезпечення їх доступності, особливо для підприємств малого та середнього бізнесу;

- на даний момент існує необхідність у збільшенні обсягів фінансування експортних операцій, особливо це стосується наукоємних товарів і товарів з високим ступенем переробки. Необхідне створення умов для спрощення доступу українських експортерів до недорогих фінансових продуктів, створення більш вигідних умов кредитування експортних операцій;

- удосконалення системи виявлення та усунення торговельних бар'єрів і обмежень для української продукції на зовнішніх ринках;

- залучення компетентних українських фахівців та експертів з підприємницького співтовариства до цього процесу. Підготовка висококваліфікованих фахівців сфері норм і стандартів СОТ, з метою використання всіх механізмів захисту українських компаній, передбачених угодами цієї організації;

- удосконалення нефінансових методів підтримки експортерів, з використанням позитивного зарубіжного досвіду і практик;

- створення ефективних інструментів підтримки експортерів за кордоном, в тому числі оптимізація роботи торгових представництв України задоволення реальних потреб українських експортерів, особливо представників малого та середнього бізнесу та виконання завдання по залученню іноземних інвестицій в національну економіку. Доповнення функцій торгових представництв функціями «сервісні центрів» з повним комплектом супроводу клієнтів (пошук контрагентів, надання інформаційної підтримки, допомога в оформленні угод тощо);

- надання вітчизняним експортерам юридичної допомоги та юридичного захисту;

- проведення державної політики в галузі підтримки трансферу технологій та заохочення справедливої конкуренції;

- створення сприятливого інвестиційного клімату з метою залучення капіталу. Проведення відпо-

відної державної політики щодо залучення іноземного інвестування. Постійне поліпшення умов для залучення інвесторів, відхід від створення порівняльних переваг у залученні інвестицій за рахунок дешевої робочої сили і дешевої сировини;

– узгодженість галузевих програм розвитку з програмою експортного розвитку, а також з програмою розвитку малого і середнього підприємництва. Відсутність такої узгодженості може призвести до поступового зникненню малого та середнього підприємництва;

– поліпшення координації між різними відомствами і організаціями відповідальними за державну підтримку експорту;

– створення сприятливого антимонопольного середовища для малих і середніх підприємств. Цей напрям включає в себе: спрощення адміністративних і митних процедур, розвиток доступної інфраструктури – транспорт, телекомунікації, енергетика, та іншої інфраструктури, необхідної для внутрішньої і зовнішньої торгівлі – тестові лабораторії, центри сертифікації та ін., боротьба з корупцією та інші заходи [4];

– проведення відповідної тарифно-митної політики з метою створення експортно-орієнтованих технологічних галузей української економіки (стимулювання імпорту, що не має вітчизняних аналогів технологічного обладнання та експорт української високотехнологічної продукції);

– удосконалення податкових методів підтримки експортерів (вдосконалення практики повернення ПДВ, питань про прискорену амортизації та ін.);

– створення спеціалізованих структур, головною місією яких повинна полягати у підтримці та лобюванні інтересів вітчизняних експортерів;

– формування позитивного іміджу України та українських компаній за кордоном.

Таким чином, зараз перед Україною стоїть стратегічне завдання – це вдосконалення національної системи підтримки експорту на базі створення комплексної та повноцінної експортної інфраструктури, що міститиме увесь арсенал заходів та інструментів для підтримки українських експортерів та підвищення їх конкурентоспроможності на світових ринках. Від успішної реалізації цього завдання буде залежати, чи зможе Україна інтегруватися у світову економічну систему або залишиться сировинною базою розвинених країн.

Механізми розвитку експорту забезпечать появу нових об'єктів та суб'єктів експортної діяльності в Україні (галузі, підприємства, продукти, ринки).

Механізми підтримки експорту сприятимуть забезпеченню ефективної експортної діяльності вітчизняних підприємств (законодавчі, фінансові, інформаційні).

Механізми стимулювання експорту дозволять зацікавити підприємства до виходу на зовнішні ринки (зовнішньоекономічні, соціальні, законодавчі, фінансові, інформаційні).

До основних механізмів розвитку експорту належать:

– розвиток державно-приватного партнерства в інноваційних галузях;

– створення сприятливих умов для здійснення експорту;

– зниження трансакційних витрат на здійснення зовнішньоторговельної діяльності (митне та зовнішньоторговельне регулювання);

– активізація участі в регіональних інтеграційних об'єднаннях та угрупованнях;

– ефективна та виважена міжнародна політика у сфері зовнішньої торгівлі відповідно до національних економічних інтересів;

– проведення державними структурами досліджень, необхідних експортерам для виходу на нові ринки;

– допомога у створенні експортних об'єднань та корпорацій;

– державне інвестування в експортні галузі, які не досить цікаві приватним інвесторам;

– стимулювання розробки і створення інноваційної продукції (державні програми інноваційного розвитку);

– створення нових секторів і видів економічної діяльності та їх розвиток;

– розвиток системи довгострокового інвестиційного кредитування.

До критеріїв визначення пріоритетності галузей необхідно віднести:

– ступінь наукоємності продукції (інноваційність);

– динаміку попиту на продукцію на світових ринках;

– мультиплікативний ефект від нарощування виробництва продукції що експортується;

– економічну ефективність експорту продукції.

До основних механізмів розвитку експорту належать:

– розвиток державно-приватного партнерства в інноваційних галузях;

– створення сприятливих умов для здійснення експорту;

– зниження трансакційних витрат на здійснення зовнішньоторговельної діяльності (митне та зовнішньоторговельне регулювання);

– активізація участі в регіональних інтеграційних об'єднаннях та угрупованнях;

– ефективна та виважена міжнародна політика у сфері зовнішньої торгівлі відповідно до національних економічних інтересів;

– проведення державними структурами досліджень, необхідних експортерам для виходу на нові ринки;

– допомога у створенні експортних об'єднань та корпорацій;

– державне інвестування в експортні галузі, які не досить цікаві приватним інвесторам;

– стимулювання розробки і створення інноваційної продукції (державні програми інноваційного розвитку);

– створення нових секторів і видів економічної діяльності та їх розвиток;

– розвиток системи довгострокового інвестиційного кредитування.

Першочерговим завданням впровадження певних механізмів підтримки експорту є необхідність визначення галузей, що потребують підтримки, і того, на яких етапах реалізації Стратегії вони є пріоритетними для держави [9].

До критеріїв визначення пріоритетності галузей необхідно віднести:

– ступінь наукоємності продукції (інноваційність);

- динаміку попиту на продукцію на світових ринках;
- мультиплікативний ефект від нарощування виробництва продукції що експортується;
- економічну ефективність експорту продукції.

На майбутню структуру українського експорту у подальшому суттєво можуть вплинути переговори України з Європейським Союзом та Європейською асоціацією вільної торгівлі про створення зони вільної торгівлі; адаптація національних промислових, санітарних стандартів до європейських; заходи з підтримки бізнесу, у т. ч. у контексті податкової реформи, реформу-

вання дозвільної системи, спрощення митних процедур тощо.

Висновки. Основними результатами виконання рекомендацій будуть забезпечення збалансованого стану зовнішньої торгівлі України, зниження ризиків, пов'язаних з експортом українських товарів та послуг, покращення структури експорту стосовно збільшення експорту продукції з високою часткою доданої вартості, спрощення умов доступу національних виробників та експортерів до ринків країн світу, створення нових робочих місць, збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів, покращення міжнародного іміджу України тощо.

Список літератури:

1. Економічний суверенітет України: монографія / Мазаракі А.А., Юхименко В.В., Мельник Т.М., Кудирко Л.П., Костюченко В.М. [та ін.]; за заг.ред.: А.А. Мазаракі. – К.: КНТЕУ. – 2015. – 700 с.
2. Клеутин К. М. Система стимулирование экспортного производства на региональном уровне / К. М. Клеутин. – «Региональные перспективы» № 5, 2000, С. 100-101.
3. Мазаракі А. А. Регуляторна політика у сфері зовнішньої торгівлі: [монографія]. / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник. – К.: КНТЕУ, 2010. – 286 с.
4. Сиваненко Г.П., Торопков В.М. Розвиток українського підприємництва в контексті євроінтеграції / Г.П. Сиваненко, В.М. Торопков. «Актуальні проблеми економіки». № 173, 2015. – С. 64-70.
5. Тивончук І.О. Фінансово-економічні механізми стимулювання експортного виробництва / І.О. Тивончук. «Наукові записки». Вип. 9, ч. 2. Острог, 2007, С. 514-523.
6. Шалашова Н.Т. Зарубежная практика построения механизмов управления внешнеэкономической деятельностью / Н.Т. Шалашова. «Внешнеэкономический бюллетень» № 2 (февраль), 2001, С. 47-53.
7. «Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України». Аналітична доповідь http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_nauk_an_rozrobku/NS_report.pdf
8. «Напрями удосконалення бюджетно-податкового регулювання в Україні на засадах імплементації європейського досвіду» www.niss.gov.ua/2015_content/articles/files/budzh-47768.pdf
9. «Ризики і загрози економічній безпеці України у 2015-2016 рр. та механізми їх мінімізації» www.niss.gov.ua/content/articles/files/riziku_zagrozu1-bab4e.pdf
10. «Розвиток експортного потенціалу малих та середніх підприємств як чинник компенсації втрати традиційних зовнішніх ринків збуту» http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/eksportniy_potensial-69e44.pdf

Каменецкая О.В.

Киевский национальный торгово-экономический университет

ИНСТИТУЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА ПРЕДПРИЯТИЙ-СУБЪЕКТОВ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Проанализированы теоретические аспекты институционально-экономической поддержки внешней торговли. Определено, что модель национальной системы поддержки экспорта в Украине не способна в полной мере обеспечить эффективную защиту экспортеров и их конкурентоспособность на внешних рынках. Исследованы пути усовершенствования национальной системы поддержки экспорта на основе создания комплексной и полноценной экспортной инфраструктуры. Предложены методы эффективной институционально-экономической поддержки отечественных предприятий-экспортеров.

Ключевые слова: экспорт, институционально-экономическая поддержка экспортеров, внешние рынки, внешнеэкономическая деятельность, международная торговля, предприятия малого и среднего бизнеса, высокотехнологическая продукция.

Kamianetska O.V.

Kiev National University of Trade and Economics

INSTITUTIONALLY-ECONOMIC SUPPORT OF ENTERPRISES-SUBJECTS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

Summary

The theoretical aspects of institutional-economic support of foreign trade are analyzed. It is certain that the model of the national system of support of export in Ukraine is not able to a full degree to provide the effective securing of exporters and their competitiveness for foreign markets. The ways of improvement of national system of support of export are investigational on the basis of creation of complex and valuable export infrastructure.

Keywords: export, institutionally economic support of exporters, foreign markets, foreign economic activity, international trade, enterprises of small and midsize businesses, highly technological products.

УДК 331.101.3:331.108

АНАЛІЗ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА ТА РОЗРОБКА ЗАХОДІВ ЩОДО ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

Ковтун Є.І.

Університет митної справи та фінансів

У статті розкрито сутність, утримування і концепція системи управління персоналом підприємства. Освітлено аспекти управління персоналом підприємства в сучасних умовах. Визначено підсистеми в системі управління персоналом, які сформувались на провідних вітчизняних підприємствах під впливом запровадження прогресивних зарубіжних технологій управління персоналом та використанні власного досвіду, запропоновано заходи щодо підвищення ефективності роботи системи управління персоналом підприємства.

Ключові слова: персонал, управління персоналом, система управління, принципи менеджменту, принципи управління системою персоналу, механізм управління.

Постановка проблеми. Сучасні умови ринкової економіки зумовлюють потребу в розробленні принципово нових підходів до управління персоналом з усвідомленням того, що головним резервом підприємства є працівники, а за його межами – споживачі продукції, якість і конкурентоспроможність якої забезпечує персонал. Принципи, на яких базується система управління персоналом, потребують постійного оновлення та уточнення, оскільки ринкове середовище функціонування національних підприємств постійно змінюється. З метою побудови вискоєфективної системи управління персоналом необхідно дослідити суть та значення принципів функціонування відповідної системи в нових умовах ринку.

У статті визначається та проводиться аналіз існуючих проблем щодо систем управління персоналом. Обґрунтування необхідності розвитку даної системи дає поштовх для застосування на сучасних підприємствах побудови нових підходів та методів використання трудових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління персоналом підприємства та його практичного здійснення всебічно розглянули такі вчені та практики, як: Філіппин І.В., Бондаренко Н.В., Козинець А.О., Крикавський Є.В., Леонова С.В. та багато інших вітчизняних та зарубіжних науковців [1-11].

Невирішені складові загальної проблеми. Тем не менш, тематика розроблення принципів,

напрямів та методів управління персоналом, застосування нових методів і систем навчання та підвищення кваліфікації персоналу, розроблення та реалізації стратегії управління персоналом не втрачає своєї актуальності. Також через складність й багатоаспектність цієї проблеми в сучасних умовах деякі питання розроблені недостатньо.

Метою статті є виявлення актуальних принципів функціонування системи управління персоналом на підприємствах. Визначення існуючих проблем та розробка заходів щодо вдосконалення систем управління персоналом.

Виклад основного матеріалу дослідження. У постійно мінливому глобальному світі великі підприємства повинні спостерігати за розвитком надзвичайного конкурентного середовища, що характеризується економічною й соціальною турбулентністю, впливом трьох головних змінних: технологічної, економічної й конкурентної. Основою будь-якої організації і її головним багатством є люди. В умовах нової економіки роль і значення людини в господарюючих структурах не тільки не впали, але навпроти – збільшилися [1].

Система управління персоналом на сучасному підприємстві, незалежно від форми власності, є наймогутнішим інструментом забезпечення конкурентноздатності й розвитку. Тому виникає необхідність у підвищенні ефективності системи управління персоналом з урахуванням вимог ринкової економіки. Управління підприємством,

яке працює в ринкових умовах, висуває високі вимоги до професіоналізму управлінського персоналу. Проблема управління персоналом на підприємстві є ключовим моментом перебудови всієї системи управління.

Служба з управління персоналом реалізує кадрову політику та координує діяльність з управління трудовими ресурсами підприємства; необхідне розширення функцій до створення нових систем стимулювання трудової діяльності, управління ринку трудових ресурсів, створення резервів кадрів для управлінського персоналу. Система управління персоналом є надзвичайно складною та забезпечує безперервне вдосконалення методів роботи з кадрами й використання досягнень вітчизняної й закордонної науки, найкращого виробничого досвіду (рис. 1).

Рис. 1. Склад підсистем системи управління персоналом підприємства

Дана система включає підсистему лінійного керівництва, а також функціональних підсистем, що спеціалізуються на виконанні однорідних функцій. Кожна підсистема із представлених на рисунку має свої конкретні функції, чітке виконання яких повинне сприяти досягненню загальної мети діяльності підприємства.

Підсистема лінійного керівництва здійснює управління організацією в цілому, управління окремими функціональними і виробничими підрозділами. Функції цієї підсистеми виконують: керівник організації, його заступники, керівники функціональних і виробничих підрозділів, їх заступники, майстри, бригадири [2].

Останнім часом ведеться інтенсивний пошук шляхів формування оптимальної системи управління персоналом, котра б відповідала трьом основним вимогам: висока ефективність, регулярне оновлення та гнучкість.

П. Друкер вважає, що саме у сфері управління персоналом традиційні базові уявлення істотно суперечать реальності та є непродуктивними [3]. На думку цього автора, існує єдиний правильний принцип управління персоналом – використання диференційованих підходів і стилів управління для різних груп працівників і навіть окремих працівників у різних ситуаціях.

При управлінні персоналом найчастіше виникають такі проблеми: підбір, формування кадрів із сучасним економічним мисленням, забезпечення ефективності праці працівників, оцінювання

ефективності системи управління персоналом, збереження сприятливого клімату у колективі тощо [4].

Функціонування комплексної системи управління персоналом підприємства правомірно розглядати як частину ефективності діяльності підприємства в цілому. Однак, у даний час немає єдиного підходу до оцінки такої ефективності. Сьогодні багато вітчизняних підприємств, на жаль, або взагалі ігнорують систему управління персоналом, або в кращому разі визначають ефективність управління персоналом за допомогою спеціально створених для цього показників. Як методологічний підхід представляється доцільною оцінка ефективності на рівні окремих працівників, на рівні органу управління, на рівні системи управління, звертаючи особливу увагу при цьому на співставлення фактичної чисельності персоналу з плановою, відповідність професійно-кваліфікаційного рівня, освіти, практичного досвіду персоналу вимогам займаних робочих місць. Оцінка ефективності управління персоналом підприємства полягає у визначенні економічної ефективності за рахунок кращого використання трудового потенціалу, соціальної ефективності шляхом задоволення потреб і інтересів працівників підприємства, організації і мотивації праці, організаційної ефективності через цілісність і організаційну оформленість підприємства.

На думку авторів [5] оцінка ефективності управління персоналом – це систематичний, чітко формалізований процес, спрямований на вимір витрат і вигод, пов'язаних із програмами діяльності управління персоналом, для співвіднесення їхніх результатів з підсумками роботи, з показниками конкурентів і цілями підприємства.

В сучасних умовах господарювання оцінка функціонування системи управління персоналом вимагає систематичного досвіду, вимірювання витрат і вигод загальної програми управління персоналом і порівняння її ефективності з ефективністю роботи підприємства за той же період.

У ряді європейських країн отримали розповсюдження центри оцінки управлінського персоналу, діяльність яких полягає у виявленні на підставі спеціального комплексу тестів і вправ потенційних здібностей працівників управління проте такі центри не вільні від недоліків й не гарантують відсутності помилок [6].

Для рішення сучасних проблем оцінювання ефективності системи управління персоналом необхідно запровадити статистичні економіко-математичні моделі показників економічного обґрунтування управлінських рішень. Управлінські рішення, які приймаються керівництвом підприємства з метою вибору оптимальних (ефективних) варіантів, для їх впровадження в ту чи іншу систему операційної або іншої структури підприємства повинні мати достовірну статистичну інформацію управлінської діяльності підприємства, використовуючи експертні оцінки менеджерів високої фахової кваліфікації. На основі сформованого масиву достовірної інформації будується статистична оптимізаційна економіко-математична модель показників економічного обґрунтування управлінських рішень на підприємстві [7].

Багато керівників, рухаючись на шляху до максимального отримання прибутку, вирішення

матеріальних і фінансових проблем, оновлення технічної бази, забувають про благоустрій своїх підлеглих, створюючи їм неможливі для праці умови. Це є надто ризиковим, оскільки може призвести до втрат. Насамперед, це втрати дорогих, висококваліфікованих працівників. Якщо керівник дійсно зацікавлений у тому, щоб зберегти даного працівника, він може прийняти рішення про підвищення його заробітної плати відповідно до рівня, на який він заслуговує. Можливими також є такі заходи як підвищення, привілеї.

Щоб запобігти таким небажаним втратам працівників, на підприємстві доцільно розробити заходи для одержання інформації щодо психологічного клімату в колективі, ступеня задоволеності кожного співробітника роботою, умовами праці, відпочинку, задоволеністю рівнем зарплати. Для цього, на нашу думку, найкраще підходять такі методи як опитування, анкетування, бесіди (групові та індивідуальні). Ці заходи особливо важливі для працівників технічного рівня.

Цінність таких заходів полягає в можливості виявлення співробітників з високим потенціалом, перспективами. Це є позитивним, оскільки сприяє кар'єрному росту, зацікавленості працюючих у підвищенні продуктивності праці. Застосування даних методів допомагає вирішити психологічні проблеми у колективі: не кожен може прямо ви-

разити свою думку, а опосередковано це зробити легше. Отже, одним із факторів, що сприяє зменшенню проблем при управлінні персоналом є систематичний аналіз стану персоналу на підприємстві, його планів та проблем [8].

Здійснення процесів ефективного використання ресурсів на підприємстві вимагає впливу та участі здібних і навіть талановитих менеджерів на початковому етапі, який вимагає подолання закономірного опору змінам, окремим бар'єрам психологічного несприйняття у сфері впровадження нових проектів та нетрадиційних для працівників заходів у сфері ресурсного менеджменту. Наведемо окремі результати останніх досліджень у цьому напрямку. Американські компанії розглядають проблеми задіяння та ефективного управління талановитими людьми як стратегічний пріоритет. Менеджери вищої ланки та підлеглі їм лінійні менеджери надають цій проблемі значний обсяг свого часу та уваги. За даними американських аналітиків перешкоди, які не дають можливість отримати цінності для бізнесу від управління талановитими працівниками, можна згрупувати у 8 груп і вони розподіляються так:

– топ-менеджери не витрачають достатньо часу на управління талановитими працівниками – 54%;

– лінійні менеджери не достатньо віддані розвитку працівників – 52%;

– організації не мають конструктивної співпраці з метою обміну та ефективного використання ресурсів – 51%;

– лінійні менеджери не сприяють диференціації здібностей працівників, виділення талановитих, середніх працівників та тих, що недопрацюють – 50%;

– лінійні менеджери часто не задумуються і ні з ким не обговорюють постійну неефективність організації – 45%;

– неперервне планування та виділення ресурсів не є достатньо жорстким – 39%;

– вище керівництво не має спільної думки про ключові ролі працівників у бізнесі – 37%.

Це результати опитування 50 виконавчих керівників бізнесових одиниць та професіоналів відділів HR, які співпрацюють з 29 мультинаціональними компаніями різних галузях та регіонах Африки, Азії, Європи та Північної Америки [9]. Значну частину цих знань можна отримати у корпоративних університетах, яких немало вже організовано в Україні на базі великих українських корпорацій, корпорації з іноземним капіталом та банків. Навчання у корпоративних університетах дозволяє на конкретних ситуаціях у корпорації набути практичні знання та навички реалізації конкретних проблем бізнесу, мотивації працівників, ефективного управління персоналом, зокрема талановитими людьми.

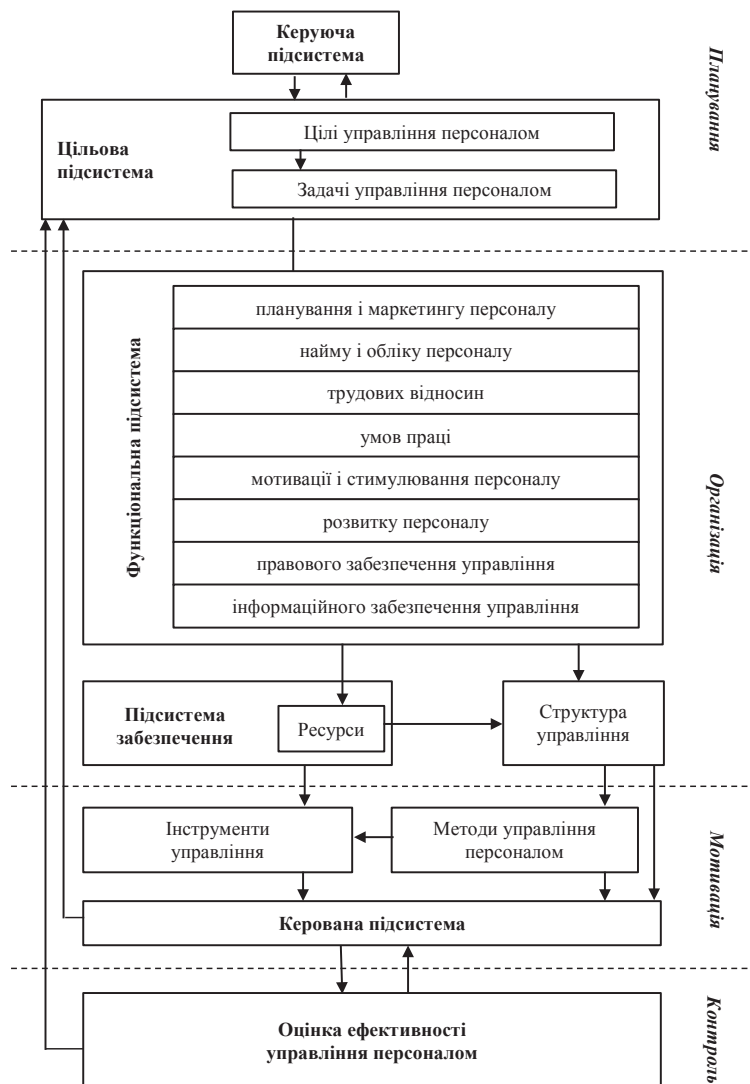

Рис. 2. Механізм системи управління персоналом

Також українські вчені відзначають значний вплив мотиваційних чинників на інноваційність та конкурентоспроможність вітчизняних підприємств [10; 11]. Формування дієвих механізмів мотивації найманих працівників у конкурентному ринковому середовищі передбачає такі напрямки та заходи:

- тісний взаємозв'язок освіти, складності та умов праці, кваліфікації та досвіду роботи із мотивацією праці;
- взаємозв'язок морального та матеріального стимулювання, удосконалення виробничої демократії;
- дієва система соціального захисту працівників, створення належних безпеки та умов праці;
- стимулювання впровадження інноваційних, технічних, економічних та управлінських нововведень;
- забезпечення корпоративної мотивації працівників через участь у власності, участь у прибутках, первинні та вторинні цінні папери;
- особливе відношення до мотивування інноваторів, талановитих людей, які забезпечують прибутки підприємств;
- застосування об'єктивних систем оцінювання персоналу;
- удосконалення системи розвитку персоналу (планування кар'єри, навчання та підвищення кваліфікації працівників).

Персонал є мотором будь-якої організації. Часто керівники основну увагу приділяють фінансовим, виробничим питанням, проблемам матеріально-технічного забезпечення чи збуту готової продукції, не приділяючи при цьому достатньої уваги людям, які забезпечують роботу підприємства в усіх напрямках.

Однією з причин нехтування розвитком персоналу є те, що підготовка кадрів у межах підприємства потребує власних засобів, яких не вистачає у підприємства. Ще однією причиною недостатнього розвитку підготовки кадрів на підприємстві є небажання управлінців витрачати кошти на навчання персоналу, через можливість зміну роботи останніми, власне побоювання втратити витрачені кошти. Також залишаються недостатньо розробленими питання щодо оптимізації витрат в управлінні розвитком персоналом у контексті дослідження механізму обґрунтування та структури витрат на інноваційну діяльність підприємств, що поєднує їх функціональні сфери, зокрема маркетинг, виробництво, організаційну структуру.

Враховуючи особливості діяльності підприємств, теоретичні основи формування та сутнісні характеристики механізму управління персона-

лом, задля підвищення ефективності роботи підприємства, нами запропоновано наступний механізм управління персоналом (рис. 2).

З вищезазначеного витікає, що управління персоналом, як багатогранний і винятково складний процес, має свої специфічні властивості і закономірності та повинне мати системний характер і завершеність на основі комплексного вирішення кадрових проблем, запровадження нових й удосконалення наявних форм і методів роботи. Для підвищення ефективності системи управління персоналом потрібно аналізувати та враховувати специфічні кризові умови ринкової економіки в Україні. Величезну значущість для кожного підприємства, незалежно від організаційно-правової форми, має розроблення методики оцінки, що дає змогу визначити дійсну ситуацію на підприємстві в сфері управління персоналом, виявити слабкі позиції і надати рекомендації щодо підвищення ефективності.

Щоб адаптуватися до умов ринку, який розвивається, потрібно здійснювати перехід від традиційного управління персоналом до концепції сучасного управління персоналом. Традиційні системи управління були відповіддю на стандартну технологію та незмінне зовнішнє середовище, коли нові системи управління персоналом – це відповідь на швидкі зміни, на постійне вдосконалення технологій виробництва та турбулентність зовнішнього середовища.

Також, з метою досягнення максимальної ефективності розвитку персоналу не варто обмежуватися застосуванням окремих його аспектів, а використовувати їх системно у поєднанні та взаємодії. Це дозволить досягти високої якості людського капіталу підприємств та, як наслідок, забезпечить високий рівень прибутковості та конкурентоспроможності українських суб'єктів господарювання як на вітчизняному, так і на світовому ринках.

Отже, можна зробити **висновок** про те, що кінцева мета роботи з управління персоналом в умовах ринкових відносин – максимальне зближення очікувань підприємства і інтересів працівника, відмова від політики мінімальних вкладень у персонал підприємства і відведення вирішальної ролі системи управління персоналом підприємства у формуванні кадрової політики і механізму її реалізації. Також важливим фактором щодо підвищення ефективності управління персоналом на підприємстві є наявність та зміст політики розвитку персоналу, яка повинна передбачати наявність адаптаційних програм, систем і програм навчання, підвищення кваліфікації та можливості саморозвитку особистості.

Список літератури:

1. Філіпішин І. В. Управління персоналом промислових підприємств і комплексна оцінка його трудової діяльності / І. В. Філіпішин // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2013. – № 2. – С. 41-47.
2. Бондаренко Н. В. Формування сучасних систем управління персоналом підприємства / Н. В. Бондаренко // Комунальне господарство міст. – 2013. – № 111. – С. 267-272.
3. Друкер, Питер, Ф. Задачі менеджмента в ХХІ столітті / Питер Ф. Друкер // Издательский дом «Вильямс». – 2004. – С. 196.
4. Козинець А. О. Проблеми та перспективи управління персоналом на сучасному підприємстві / А. О. Козинець // Менеджмент: теорія і практика. – 2014. – № 3. – С. 83-86.
5. Виноградський М. Д., Беляєва С. В., Виноградська А. М., Шканова О. М. // Управління персоналом. Навч. пос. для ВНЗ. – 2006. – С. 384.

6. Вдовиченко Р. П. Особливості сучасного управління персоналом / Р. П. Вдовиченко // Ефективна економіка. – 2012. – № 2.
7. Козак К. Б. Дослідження проблем управління персоналом на сучасних підприємствах / К. Б. Козак // Теоретичні та практичні аспекти менеджменту. – 2014. – № 4. – С. 52-54.
8. Репетацька В. В., Люльчак Л. О., Кройтор А. О. Сучасні тенденції та проблеми управління персоналом / В. В. Репетацька, Л. О. Люльчак, А. О. Кройтор // Економіка. – 2012. – № 5.
9. Guthridge M., Komm A.B., Lawson E. The human barriers / The people problem in talent management. – 2006, Number 2. 9.
10. Галаз Л.В. Вплив трудового потенціалу на конкурентний статус підприємства / Л.В. Галаз // Проблеми формування та реалізації конкурентної політики: аспекти молодіжного підприємництва.– Львів: ТзОВ «Компанія «Манускрипт», 2009.
11. Крикавський С.В., Леонова С.В. Людський потенціал машинобудівного підприємства: аспекти ідентифікації та оцінювання / С. В. Крикавський, С. В. Леонова // Вісник Нац. ун. «Львівська політехніка». – 2010. – № 669. – С.275–282.

Ковтун Е.И.

Университет таможенного дела и финансов

АНАЛИЗ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЯ И РАЗРАБОТКА МЕРОПРИЯТИЙ ПО ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ

Аннотация

В статье раскрыта сущность, содержание и концепция системы управления персоналом предприятия. Освещены аспекты управления персоналом в современных условиях. Определены подсистемы в системе управления персоналом, которые сформировались на ведущих отечественных предприятиях под влиянием введения прогрессивных зарубежных технологий управления персоналом и использовании собственного опыта, предложены меры по повышению эффективности работы системы управления персоналом предприятия.

Ключевые слова: персонал, управление персоналом, система управления, принципы менеджмента, принципы управления системой персонала, механизм управления.

Kovtun E.I.

University of Customs and Finance

ANALYSIS OF PERSONNEL MANAGEMENT ENTERPRISE AND DEVELOPMENT ACTIVITIES FOR ITS IMPROVEMENT

Summary

The article reveals the essence, content and concept of enterprise personnel management system. The aspects of the staff management in modern conditions are covered. It highlights the subsystems of the personnel management system that were formed at the leading enterprises under the influence of implementation of personnel management progressive foreign technologies as well as usage of own experience. It was proposed measures to improve the efficiency of enterprise personnel management system.

Keywords: staff, personnel management, system management, principles of management, principles of management system personnel management mechanism.

УДК 330.3

РОЛЬ ДОМОГОСПОДАРСТВА В РЕФОРМІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Козачишина Д.В.

Національний університет біоресурсів та природокористування України

У статті розглянуто теоретичне обґрунтування ролі домогосподарств в реформі економіки України. Сформульовано та показано, які є проблеми у розвитку домогосподарств. Досліджено проблеми отримання державної допомоги для оплати житлово-комунальних послуг, особливості стосунків домогосподарств із великими формами господарювання на селі, а також, ефективності управління соціальною сферою та якості соціальних послуг. Викладені пропозиції щодо вдосконалення та поліпшення діяльності домогосподарств. А також встановлені реформи для поліпшення діяльності економіки України.

Ключові слова: домашнє господарство, соціально-економічна система, форми господарювання, соціальна сфера, земельні перетворення, реформи.

Постановка проблеми. Зростання економіки України залежить від розвитку її господарюючих об'єктів. Однією із вагомих частин Української економіки являються домашні господарства. Тому потрібно впроваджувати реформи, які б покращували діяльність домогосподарств та економіки України в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес дослідження домогосподарств знайшли відображення у працях К. Менгера, Дж. Хікса, В. Джевонса, А. Маршалла, Л. Вальраса, Є. Слуцького, В. Парето. Їх ідеї та висновки суттєво збагатили методи та положення дослідження сектору домогосподарств. Помітно розширили горизонти дослідження життєдіяльності домогосподарств здобутки М. Фрідмена, І. Фішера, Ф. Модильяні. Значний внесок у визначення ролі та місця домогосподарств у національній економіці зробили А. Пігу, Д. Рікардо, М. Туган-Барановський, А. Сміт, К. Маркс, Г. Госсен, А. Маршалл, Т. Мальтус, Дж. М. Кейнс. Особливі підходи до вивчення деяких функцій домогосподарства були запропоновані Г. Беккером та іншими неокласичними економістами.

Метою статті є дослідити проблеми сучасного етапу розвитку економічних стосунків в Україні, спираючись на розвиток та роль домашніх господарств. Відповідно до цих проблем встановити перелік реформ для покращення діяльності домогосподарств, а також забезпечення подальшого розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна економіка включає велику кількість господарюючих суб'єктів. Серед них можна виділити домашні господарства, які виконують вагомий роль в розвитку економіки України.

Домашнє господарство – це економічна одиниця, що складається з однієї або більше осіб, які ведуть спільне господарство з метою забезпечення всім необхідним для життя.

Домогосподарство виконує чотири основні функції, а саме:

- споживча;
- заощаджувальна
- виробнича;
- відтворювальна

Споживча функція пояснює потребу виробництва товарів та послуг, а також виступає як засіб відтворення робочої сили. Виконання домогосподарствами саме цієї функції сприяє функціонуванню ринкового механізму.

Заощаджувальна функція (*вміщує в собі споживчу та інвестиційну функції*) – це можливість збільшити купівельну спроможність домашніх господарств.

Виробнича функція розглядається у двох аспектах. Перший аспект – це зовнішня виробнича функція, яка полягає у постачанні домогосподарствами товарів та послуг. А друга – внутрішня виробнича функція полягає в задоволенні потреб домашніх господарств в цілому.

Відтворювальна функція – це накопичення людського капіталу та відтворення робочої сили. Реалізація людського капіталу виконується через участь членів домогосподарств у ринковому господарстві, організацію бізнесу та ведення домашнього господарства тощо [4].

Протягом багатьох століть саме домогосподарство зазнало мінімальних змін і затвердилось як перша економічна одиниця, оскільки здійснює економічну діяльність, є виробником та споживачем товарів та послуг. Постійно посилюється значення домашніх господарств, оскільки цікавість до вивчення їхньої діяльності зростає. Через недостатню економічну міць, країни звальюють щоразу більше функцій на домогосподарства, оскільки не можуть їх виконати.

Наша країна потребує змін в домогосподарстві. Без подолання негативних тенденцій в розвитку домогосподарства, наша держава не зможе ефективно розвиватись. Тому не потрібно дивитись на проблеми домашніх господарств через заплученні очі, а варто впроваджувати реформи які стосуються проблем домогосподарств, та покращують їхню діяльність.

З метою реалізації потенціалу домогосподарств потрібно сприяти покращенню не тільки в окремих галузях, чи сферах які тісно пов'язані із діяльністю домашніх господарств але й приділяти велике значення тому, що оточує дану сферу і тому що, пов'язане із нею.

Чимало науковців зазначають про величезний вплив на розвиток нашої економіки різноманітних інституційних чинників, чільне місце серед яких посідає тіньовий сектор [1].

Тому в нашій роботі ми будемо притримуватись позицій інституціональної теорії щодо поведінки домогосподарств. Відповідно домогосподарство розглядається як суб'єкт економіки, який є частиною цілої соціальної структури. Тобто окремі цілі будуть піддаватися впливу з боку середовища в якому відбуваються взаємодії з іншими суб'єктами.

Серед основних принципів поведінки домогосподарств можна виділити наступні:

- орієнтація на середню думку: у ситуації невідомості, окремо взяте домогосподарство, не знаючи майбутніх результатів здійснюваних сьогодні дій, поводить ся так, як інші домогосподарства;

- «життєрадісність», яка означає, що домогосподарство діє, так чи інакше, на основі «спонтанного оптимізму», «природного бажання діяти»;

- звички, тобто правила поведінки, якими керуються домогосподарства у своїй діяльності. Використання цих правил є формою раціональності, тому що це дозволяє заощаджувати на витратах пошуку й обробки інформації;

- обмежена раціональність, що припускає, що домогосподарство діє раціонально, але розглядає можливі варіанти вибору доти, поки не буде обраний якийсь «задовільний» варіант;

- рутини. Дуже багато дій домогосподарств обумовлені проходженням якимсь укоріненим шаблоновим правилам поведінки-рутинами. Відмінність такого способу поведінки від попередніх полягає в тому, що він є несвідомим [2].

Вважаємо, що формування основних положень поведінки домогосподарств сприяє цілісному розумінню їхньої ролі в процесах реформування економіки нашої країни. Так мета економічної поведінки домогосподарств залежать від її цільової спрямованості. Щодо вибору методів, то вони залежать від конкретного економічного середовища, в якому функціонує домогосподарство, а також від інституціональних норм, що зумовлюють саму поведінку суб'єктів економічних відносин. Варіанти реалізації економічної мети є різними. Це можуть бути як стандартизовані дії, так ті, які базуються на індивідуальному досвіді домогосподарств. Всі ці дії, засновані на пріоритеті суб'єктивної раціональності. Отож після порівняння альтернативності варіантів здійснюється вибір на користь більш прийняттого варіанту.

Для формування основних положень ролі домогосподарств в українських реформах, перейдемо до розгляду деяких особливостей їхніх стосунків з різними економічними учасниками.

Незмінний розвиток домогосподарств сполучений із розвитком великих форм господарювання на селі, покращенням технічної бази, з'єднання дрібноторгових форм сільського господарства, створенням ефективних відносин між ними. Також, реалізація комплексу заходів за фінансової підтримки держави не зробила істотного впливу на збільшення обсягів виробництва та закупівель сільськогосподарської продукції в господарствах населення. Ще більш проблемним залишилася заготівля сільськогосподарської продукції, виробленої в індивідуальних господарствах населення. Споживчий характер виробництва і можливості вибору більш вигідних каналів збуту сільськогосподарської продукції все ж не забезпечує виконання параметрів.

На даний момент є дуже низьким рівень закупівель сільськогосподарської продукції в господарства населення. Виникає об'єктивна необхідність для створення нових підходів, а також науково обґрунтованих напрямів щодо подальшого розвитку.

Оскільки домогосподарства являються основними власниками сільськогосподарських угідь.

Задля ефективного використання земельних угідь необхідно підвищити джерела трудового потенціалу, потрібно слідкувати за станом та якістю землі, оскільки знижується родючість ґрунту та його раціональне використання.

Саме сільські домогосподарства забезпечують майже всім необхідним для задоволення потреб людини. Але кількість домогосподарств зменшується. Такі зміни віднесені до від'ємного природного приросту населення у сільській місцевості. А також підвищилась кількість незареєстрованих безробітних.

На сьогоднішній день дуже вагомою стала проблема в отримання державної допомоги для оплати житлово-комунальних послуг. Оскільки ціни на них із кожним місяцем все зростають. Загалом з початку року електрика подорожчала на 25%, а гаряча вода на 60%. Б'є рекорди опалення, воно зросло понад 70%. Тому отримання субсидій стало вагомою причиною для виживання.

Зараз налічується близько 20-25% бідних домогосподарств, з яких лише 15% звернулись за субсидіями. Тепер кількість охочих отримати державної допомоги зросла, але після підвищення цін на тарифи за комунальні послуги. Через брак коштів більше ніж половина бідних домогосподарств змушені обмежити виробництво і постачання товарів та послуг, зменшується купівельна спроможність, а також не відбувається накопичення людського капіталу [3].

Домогосподарства є важливими і незамінними елементами економіки України. Для покращення їхньої діяльності необхідно встановлювати низку реформ, які б запобігали проблемам та негараздам які виникають. Спираючись на поставлені проблеми можна запровадити низку реформ для покращення функціонування домогосподарств, відповідно і економіки України вцілому.

Задля незмінного розвитку домогосподарств сполучених із розвитком великих форм господарювання на селі варто запровадити реформи які б сприяли притоку інвестицій в сільськогосподарське виробництво. Також запобігали нарощуванню обсягів виробництва товарної продукції. Для таких цілей необхідно прискорити процес залучення в господарський оборот невикористаного рухомого і нерухомого майна та прийняти відповідні нормативні акти про залучення їх у господарський оборот [6].

Земельна реформа в Україні є одна із найскладніших, оскільки вона розпочалась без підготовки, без обґрунтованих концепцій земельних перетворень та покращеної законодавчої бази. Основним принципом ефективного сільськогосподарського виробництва є доцільне використання землі та її ресурсів. Тому капітальні вкладення в сільське господарство в першу чергу повинні бути використані на заходи щодо збереження земель, підвищення родючості ґрунтів, що створюють зростання продуктивності землеробства [5].

Оскільки сформулювалась проблема в оплаті житлово-комунальних послуг необхідна реформа щодо надання домашнім господарствам державної допомоги для оплати житлово-комунальних послуг. Потрібно покращити доступ та якість інформації про право на допомогу, зменшити кількість непотрібних документів та підвищити суму відшкодувань для цілковитої оплати.

Також варто здійснювати заходи щодо підвищення ефективності управління соціальною сферою та якості соціальних послуг. Варто розробити засоби заохочення в інвестування хатніх господарств, що поліпшить і саме виробництво і сприятиме покращенню сплати житлово-комунальних послуг, здійснювати заходи щодо відновлення та подальшого розвитку соціальної інфраструктури домогосподарств тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Домогосподарство відіграє важливу роль в економіці України. Задля покращення здійснення економічних реформ потрібно розглядати різноманітні аспекти економічної поведінки домогосподарств не як взаємовиключні, а як взаємодоповнюючі, тоді такий підхід сприятиме всебічному й більш повному аналізу економічних процесів та надасть можливість отримати більш дієві інструменти впливу на кризові явища.

Список літератури:

1. Гаврилюк В.П. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, «ЗЕЛЕНА» ЕКОНОМІКА – СТАЛИЙ РОЗВИТОК. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3994>
2. Олейник А. Домашние хозяйства в переходной экономике Вопросы экономики. –1998. – № 12. – С. 56-66.
3. Проведення обстеження домогосподарств щодо доступності субсидій на оплату житлово-комунальних послуг в Україні / Лібанова Е. М., Макарова О.В., Дмитрук Д.А. та ін.; підготовлений Українським центром соціальних реформ. -К. 2014.-104 с.
4. Домогосподарства як суб'єкти ринкової економіки. Режим доступу: http://pidruchniki.com/1880041362104/politekonomiya/domogospodarstva_subyekti_rinkovoyi_ekonomiki
5. Аграрні відносини в сучасних умовах. Режим доступу: http://referaty.pp.ua/abstracts/ua/econom-teoriya/econom-teoriya_6058_6.php
6. Домогосподарство як об'єкт економічної та соціальної політики держави. Режим доступу: <http://ukrbukva.net/page,14,122010-Domohozyaiystvo-kak-ob-ekt-ekonomicheskoiy-i-social-noiy-politiki-gosudarstva.html>

Козачишина Д.В.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

РОЛЬ ДОМОХОЗЯЙСТВА В РЕФОРМЕ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Аннотация

В статье рассмотрены теоретическое обоснование роли домохозяйств в реформе экономики Украины. Сформулированы и показано, какие есть проблемы в развитии домохозяйств. Исследованы проблемы получения государственной помощи для оплаты жилищно-коммунальных услуг, особенности отношений домохозяйств с большими формами хозяйствования на селе, а также эффективности управления социальной сферой и качества социальных услуг. Изложенные предложения по совершенствованию и улучшению деятельности домохозяйств. А также установлены реформы для улучшения деятельности экономики Украины.

Ключевые слова: домашнее хозяйство, реформы, социально-экономическая система, формы хозяйствования, социальная сфера, земельные преобразования.

Kozachyshyna D.V.

National University of Life and Environmental sciences of Ukraine

ROLE IN THE REFORM OF THE HOUSEHOLD ECONOMY UKRAINE

Summary

In the article the theoretical foundation of the role of households in the reform of Ukraine's economy. Formulated and shown that problems in the development of households. The problems obtaining state aid to pay for utility services, especially household relationships with large formats of agricultural business, as well as effective management of social and quality of social services. The above suggestions for improvement and improvement of domospodarstv. Also set of reforms to improve the economy of Ukraine.

Keywords: household, reform, socio-economic system, type of business, social, land conversion.

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Коркач І.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена аналізу розвитку державних фінансів України та зарубіжних країн. Розглянуто особливості розвитку державних фінансів. Запропоновано заходи реалізації, які мають сприяти стабілізації державних фінансів.

Ключові слова: державні фінанси, державний бюджет, місцевий бюджет, децентралізація, державні інвестиції.

Постановка проблеми. Державні фінанси відіграють важливу роль у розвитку країни. Ринкова економіка потребує не тільки державного регулювання, а й державного фінансування широкого кола програм, спрямованих на підтримку конкурентоспроможності бізнесу, забезпечення стандартів життєдіяльності громадян, проведення комплексних реформ, націлених на оновлення економічної системи в цілому. Ця роль зростає в періоди поглиблення кризових явищ у економіці, реалізації програм економічного зростання, проведення структурної перебудови господарського комплексу країни, впровадження інноваційної моделі розвитку економіки, створення адекватної системи міжнародного співробітництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку державних фінансів України присвячено праці відомих вітчизняних науковців, а саме С.С. Гасанова [1], В.П. Кудряшова [4], І.О. Луїної [5], О.О. Молдован [6], І.Я. Чугунова [12] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженню даній темі приділяється недостатня увага. У працях вітчизняних науковців містяться деяко спрощені визначення державних фінансів, мало пристосовані для використання на практиці. Державні фінанси не виділяються як окрема, порівняно самостійна сфера в рамках економічного сектору країни. Недостатньо чіткою є класифікація основних складових державних фінансів і функцій, які покладатимуться на дану сферу в цілому та її окремі елементи.

Метою написання статі є аналіз стану розвитку державних фінансів в Україні та зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні державні фінанси України опосередковують майже 70% від усіх фінансових ресурсів і містять різні фінансові інституції, за допомогою яких держава здійснює свою фінансову діяльність. Державні фінанси охоплюють державний бюджет, централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення, фінанси підприємств і організацій державної власності, державний кредит, державне страхування.

Усі ланки державних фінансів мають власну сферу функціонування, однак вони тісно пов'язані між собою. Основу державних фінансів становлять фінанси підприємств державної власності. Тут створюється понад 55% від валового внутрішнього продукту, який є головним об'єктом фінансових відносин. За умов розвитку ринкової економіки частка державного сектора зменшуватиметься, однак ще тривалий час цьо-

му сектору належатиме визначальна роль у процесах розподілу й перерозподілу, що здійснюються за допомогою фінансів [8].

Головне призначення державних фінансів – сприяти через різноманітні фінансові інституції успішному економічному і соціальному розвитку держави, забезпеченню прав і свобод людини. Досягають цього через методи і форми мобілізації фінансових ресурсів у розпорядження держави та використання їх на цілі розвитку економіки, забезпечення соціальних гарантій населенню, утримання армії, органів усіх ланок влади.

Необхідність державних фінансів зумовлена тим, що за будь-якого типу економічних відносин основним призначенням держави є забезпечення фінансовими ресурсами тих потреб, які не можуть бути задоволені через ринковий механізм, тобто через попит і пропозицію, а також особисто кожним громадянином у зв'язку з відповідними об'єктивними причинами. До них слід віднести структурну перебудову економіки, боротьбу з монополізмом, захист навколишнього середовища, захист тих громадян, які з'являються на ринку в ролі споживачів (інваліди, діти, престарілі), проведення фундаментальних наукових досліджень, загальну освіту, підготовку кадрів, соціальне забезпечення і страхування, охорону здоров'я тощо [10, с. 64-67].

Питання визначення змісту і складових державних фінансів є дискусійними. Вони не мають однозначного трактування в працях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Нерідко їх розгляд зводиться до визначення підходів, які мають деяко загальний характер та потребують подальшої конкретизації. До того ж у чинних законодавчих документах України не наводиться визначення змісту державних фінансів. Відсутні також поняття змісту й класифікації державного фінансового сектору.

Діяльність держави у фінансовій сфері здійснюється певними суб'єктами (інститутами), яким передаються (в порядку, регламентованому законодавством) відповідні повноваження від імені держави. Такі операції охоплюють діяльність суб'єктів із певними об'єктами. Суб'єкти сфери державних фінансів проводять операції із залучення, розподілу й використання фінансових ресурсів. Для виконання функцій управління державними фінансами залучається значна кількість суб'єктів. Це не тільки урядові структури, а й менеджмент державних цільових фондів, державних фінансових і нефінансових корпорацій. У виконанні функцій суб'єктів державних фінансів беруть участь також установи й уповноважені особи, котрі здійснюють функції власника (держав-

ви). Зокрема, вони чинять вплив на менеджмент шляхом використання як прямих, так і непрямих методів. До них належать призначення (або рекомендації до призначення) на посади провідних менеджерів, здійснення впливу на прийняття рішень зі стратегічних питань розвитку корпорацій, контроль їх фінансової діяльності тощо.

Центральною ланкою державних фінансів є державний бюджет як централізований грошовий фонд уряду, який він використовує для фінансування реалізації державних функцій. Як зазначає В. Стоян, «бюджет як фінансовий план державних витрат і джерел їхнього покриття відіграє важливу роль у діяльності держави. Він визначає її можливості й пріоритети розвитку, роль і форми реалізації закріплених за нею функцій» [9, с. 97].

У свою чергу Я. Жаліло, деталізуючи зміст, значення та функції бюджету, наголошує: «Державний бюджет має розглядатися не лише як кошторис надходжень і витрат, але насамперед – як засіб забезпечення макроекономічного збалансування та економічного зростання, фінансовий план, який, серед іншого, передбачає відтворення державою умов для власного фінансування у довгостроковому періоді» [2, с. 84].

Фінансисти схильні вважати, що бюджет держави виконує дві функції – розподільну і контрольну. Зокрема, С. Юрій та В. Федосов зазначають, що розподільна функція реалізується через процес концентрації грошових коштів у руках держави і їх використання з метою задоволення загальнодержавних потреб; контрольна функція дає змогу регулювати і слідкувати, наскільки своєчасно і повно фінансові ресурси надходять у розпорядження держави, як фактично складаються пропорції в розподілі бюджетних коштів, чи ефективно вони використовуються [11, с. 32].

Водночас Я. Жаліло, зважаючи на специфіку сучасної держави, пропонує більш розширену класифікацію функцій бюджету.

• Фіскальна – полягає у фінансовому забезпеченні основних функцій, які належать до сфери відповідальності держави. Згідно зі світовою практикою до беззаперечних завдань держави відносяться забезпечення зовнішньої та внутрішньої безпеки, підтримка соціально незахищених прошарків населення, забезпечення захисту навколишнього середовища. У країнах з перехідною економікою коло завдань держави суттєво розширюється та містить компенсацію негативного впливу недостатності розвитку ринкових механізмів та браку децентралізованих ресурсів.

• Регулююча – спирається на фіскальне перенаправлення частини ресурсних потоків у країні відповідно до встановлених пріоритетів. Вилучення частини суспільного продукту у вигляді податків та неподаткових надходжень до бюджету дозволяє коригувати використання цього продукту, здійснюючи вплив як на обсяг сукупного попиту, так і на пропорцію між споживанням та нагромадженням в економіці.

• Стратегічна структурна – визначається структурою державного споживання та державних інвестицій і реалізується через вплив на міжгалузевий і міжрегіональний перерозподіл ресурсів усередині країни відповідно до поставлених довгострокових стратегічних пріоритетів.

Зазначена функція набуває особливого значення в перехідних економіках, в яких відбувається суттєва структурна перебудова.

• Стимулююча – виявляється через вплив заходів державної політики на активізацію економічних процесів. Вона полягає в створенні максимально сприятливих умов для ефективної підприємницької діяльності відповідно до закону та національних інтересів країни за допомогою податкових стимулів, субсидій та дотацій, інвестицій у точки зростання тощо [3, с. 29].

Розмір бюджету тісно залежить від обсягу функцій, які взяла на себе держава. Наприклад, скандинавські країни, що наразі залишаються прихильниками реалізації на практиці концепції суспільства добробуту, характеризуються високою питомою вагою державного сектору у структурі ВВП, найвищою у світі заробітною платою за годину роботи, великим соціальним пакетом, що включає допомогу з безробіття, тривалу відпустку матері для догляду за дитиною, безкоштовне медичне обслуговування, безкоштовну освіту тощо. Проте для реалізації цих функцій потрібні значні фінансові ресурси, тому у скандинавських країнах один з найбільших у світі рівень оподаткування, а рівень перерозподілу ВВП через бюджет перевищує 50%. Натомість США завжди характеризувалися прагненням до обмеження державних функцій, особливо з питань соціальної політики, тому рівень перерозподілу ВВП через бюджет складає менше ніж 30%.

Досить часто центральний бюджет поєднує обидва підходи. Показовим прикладом є Україна.

Попри наявність спільних базових рис, бюджет як інститут має суттєві відмінності у різних країнах.

Перша відмінність стосується структури бюджету. Одні країни включають до нього всі доходи та видатки (в тому числі системи соціального захисту), інші – поряд з центральним фондом мають низку потужних юридично відокремлених позабюджетних фондів.

Зокрема, уряди Мальти та Великобританії контролюють через центральний бюджет понад 90% загальних доходів, що мобілізуються в державі, тоді як Естонія, Німеччина, Бельгія – лише близько третини. Натомість 52,3% загальних державних доходів у Франції, 40,4% у Словаччині, 39,9% у Бельгії, 38,3% у Німеччині, 38,2% у Греції знаходяться під управлінням соціальних фондів. У Данії, навпаки, соціальні фонди збирають лише 2% загальних доходів [13].

Друга відмінність полягає у різних підходах щодо формування бюджету. Одні країни в процесі формування бюджету відштовхуються від наявних фінансових ресурсів (так звана система «згори-донизу»), інші, навпаки, пріоритетом визначають обсяг необхідних видатків.

Відмінність у принципах формування бюджету виявляється в абсолютно різних моделях бюджетних систем.

Третя відмінність стосується бюджетного періоду. Так, у Франції, Німеччині, Італії, Бельгії, Голландії, Швейцарії він збігається з календарним роком; у Великобританії, Японії, Канаді бюджетний рік починається з 1 квітня і закінчується 31 березня; у Швеції, Норвегії – з 1 липня до 30 червня, у США – з 1 жовтня до 30 вересня.

Четверта відмінність полягає в різних термінах бюджетного планування. Ми звикли до того, що бюджет схвалюється на один рік. Водночас з 60-х років XX ст. унаслідок розвитку програмування як однієї з форм державного регулювання економіки поряд з однорічними бюджетами у багатьох країнах почали запроваджуватися бюджети на кілька років вперед.

П'ята відмінність стосується різних ступенів децентралізації бюджету. В більшості країн бюджетна система є децентралізованою, тобто, окрім державного бюджету, передбачається функціонування місцевих бюджетів, що

включають бюджети місцевого самоврядування. Водночас у різних країнах місцеві бюджети відіграють неоднакову роль. Для прикладу: в Швеції місцеві органи влади збирають 34,7% загального обсягу мобілізованих доходів в державі, в Ісландії – 25,9%, у Данії – 24,8%, у Фінляндії – 22,0%. Натомість у Греції місцеві органи влади отримують лише 0,8% доходів, на Кіпрі – 1,3%, в Естонії – 2,8%, у Румунії 3,2%, у Нідерландах – 3,3%, у Болгарії – 3,4% [13].

Бюджетні системи, особливо в розвинених країнах, в останні 40–50 років зазнали серйозних реформ. Навряд чи можна констатувати, що

вони рухаються в напрямі універсалізації чи гармонізації, проте окремі ідеї набувають популярності в значній кількості країн. Такі зміни хоч і не є глобальними, проте їх можна позначити як такі, що задають тренди в розвитку бюджетних систем світу [7, с. 62].

Висновки. На сьогоднішній день особливого значення набувають питання розвитку державних фінансів.

Стабілізації державних фінансів України має сприяти реалізація таких заходів: проведення послідовної політики зі скорочення зовнішнього суверенного боргу та посилення контролю використання запозичених фінансових ресурсів; моніторинг та підтримка безпечного рівня гарантійних зобов'язань уряду, включаючи зобов'язання за кредитами, отриманими від міжнародних фінансових організацій; оптимізація структури золотовалютних резервів України з урахуванням динаміки розвитку європейської валютно-фінансової системи; підвищення ефективності управління борговими зобов'язаннями суб'єктів державного сектору, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; скорочення дефіциту державного бюджету впродовж наступних років.

Список літератури:

1. Гасанов С.С. Досвід ЄС з антикризового управління державними фінансами та його використання в Україні / С. С. Гасанов, В. П. Кудряшов, Р. Л. Балакін // Фінанси України. – 2014. – № 7. – С. 17–30.
2. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія / Я. А. Жаліло. – К.: НІСД, 2009. – 336 с.
3. Жаліло, Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: монографія / Я. А. Жаліло. – К.: НІСД, 2003. – 368 с.
4. Кудряшов В. П. Державні фінанси в період проведення реформ / В. П. Кудряшов // Фінанси України. – 2012. – № 1. – С. 41–57.
5. Луніна І. О. Проблеми й перспективи розвитку системи державних фінансів в Україні / І. О. Луніна // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 3–12.
6. Молдован О. О. Стратегія реформування системи державних фінансів України: завдання, пріоритети, механізми: аналіт. доп. / О. О. Молдован. – К.: НІСД, 2014. – 48 с.
7. Молдован О. О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ: монографія / О. О. Молдован. – К.: НІСД, 2011. – 380 с.
8. Становлення та розвиток державних фінансів України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/35/2359.html>.
9. Стоян, В. Бюджет і бюджетна політика держави / В. Стоян // Світ фінансів. – 2005. – Вип. 1. – С. 95–101.
10. Феценко Л. Фінанси: Навчальний посібник / Лариса Феценко, Павел Проноза, Любов Меренкова; М-во освіти і науки України, Харківський держ. екон. ун-т. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2003. – 209 с.
11. Фінанси: підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
12. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку: монографія / І. Я. Чугунов, Я. Я. Дяченко, В. І. Міщенко та ін.; за ред. І. Я. Чугунова. – К., 2009. – 848 с.
13. Taxation trends in the European Union – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/index_en.htm.

Коркач І.В.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ УКРАИНЫ И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Аннотация

Статья посвящена анализу развития государственных финансов Украины и зарубежных стран. Рассмотрены особенности развития государственных финансов. Предложены меры реализации, которые должны способствовать стабилизации государственных финансов.

Ключевые слова: государственные финансы, государственный бюджет, местный бюджет, децентрализация, государственные инвестиции.

Korkach I.V.

Lviv National University named after Ivan Franko

THE DEVELOPMENT OF PUBLIC FINANCES OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

Summary

This article analyzes the development of public finances of Ukraine and foreign countries. The peculiarities of development of public Finance, the proposed implementation measures. Which should contribute to the stabilization of public finances.

Keywords: public Finance, state budget, local budget, decentralization, public investment.

УДК 316.42

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ В РОЗВИНЕНИХ КРАЇНАХ

Кравченко О.О.Черкаський інститут
Університету банківської справи

У статті викладено теоретичні основи соціального партнерства. Основними сторонами соціального партнерства в сучасному суспільстві виступають: держава, наймані працівники в особі профспілок, роботодавці або власники. Стаття висвітлює особливості соціального партнерства в розвинених країнах світу, його значення та роль в суспільстві. Проаналізовано проблеми розвитку соціального партнерства в Україні.

Ключові слова: соціальне партнерство, біпартизм, трипартизм, соціальний діалог, соціальний розвиток.

Соціальне партнерство виступає цивілізованим методом вирішення соціальних конфліктів на різних рівнях – від національного масштабу до конкретного підприємства, оскільки це своєрідна стратегія, це спосіб врегулювання соціальних відносин між виразниками інтересів різних соціальних груп і державою, в основі якого лежить соціальний діалог. Саме відносини соціального партнерства можуть сприяти суспільній згоді та подолати бар'єри України входження у світове співтовариство, що базується на правових і демократичних принципах свободи особистості, толерантності та ліберальної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної проблеми показує, що питанню розвитку соціального партнерства як фактору розбудови соціальної держави фахівці приділяли достатню увагу. Однією із перших в Україні соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності досліджувала Т.М. Ляшенко [1]. Практики глобального функціонування партнерських взаємодій (соціальних, політичних, військових і т. ін.), відображені в концепті «партнерство», детально розглянуті в статті В.М. Кузнецова «Культура партнерства як культура життя» [2]. Водночас у літературі недостатньо уваги приділялося проблемі формування ефективних та дієвих механізмів державного управління розвитком соціального партнерства у сфері забезпечення соціальної безпеки України. [3]

Метою даної роботи є висвітлення сутності соціального партнерства, його принципів, форм і моделей, реалізація в Україні та зарубіжних

країнах, а також виявити особливості розробки механізму соціального партнерства в умовах реформування всіх сфер громадського життя.

Виклад основного матеріалу. Важливо зазначити, що основними принципами соціального партнерства є:

- законність;
- рівноправність сторін;
- демократичні засади;
- добровільність і реальність зобов'язань;
- обов'язковість виконання домовленостей;
- відповідальність за виконання зобов'язань;
- контроль за виконанням домовленостей.

Основними сторонами соціального партнерства в сучасному суспільстві виступають: держава, наймані працівники в особі профспілок, роботодавці або власники [5, с. 43].

Формами соціального партнерства є: консультації, переговори, обмін інформацією, пошук компромісних рішень та контроль за їх виконанням.

У сучасному світі простежується тенденція до більш поширеного тлумачення соціального партнерства, як одного із засобів співробітництва різних сфер суспільного життя різних країн. При цьому, не слід забувати, що традиційно під соціальним партнерством розуміються відносини у соціально-трудовій сфері між робітниками і роботодавцями, які складаються за участю держави.

Умови формування й розвитку системи соціального партнерства в Україні суттєво відрізняються від інших країн та мають такі особливості:

1. Україна тривалий час була охоплена глибокою і гострою соціально-економічною кризою,

яка вразила не лише економіку, а й усі соціальні та політичні інститути одночасно, і нині ледь проглядаються початок стабілізації і покращання становища.

2. В Україні сформувалася вкрай поляризована соціальна структура, відбулося недопустиме для цивілізованих країн майнове розшарування населення.

3. Суттєвою перешкодою на шляху цивілізованого соціального партнерства є поширена в Україні корупція, переважання корпоративних інтересів і настрів, зрощення підприємництва з апаратними структурами. Підприємці потрапляють в умови, далекі від нормальних, законних відносин капіталу і влади. Створюється замкнене коло: держава не захищає інтереси підприємців, підприємці не дотримуються законів. Меншою мірою, але це стосується й інших громадян.

4. В нашій країні виник своєрідний клас псевдо власників – працівників підприємств, які володіють невеликими пакетами акцій і не можуть вплинути на рішення керівництва. Реальна влада знаходиться в руках директорського корпусу, який, хоча й не має у розпорядженні контрольного пакета акцій, цілком визначає політику підприємств як у сфері виробництва, так і в галузі розподілу прибутку. Феноменом перехідної економіки є різноспрямованість особистих інтересів директорату і соціально-економічної ефективності діяльності підприємств.

5. В Україні не просто запізнюється законодавче забезпечення системи партнерських відносин, але і склалася стійка практика ігнорування, невиконання чинних законів різними суб'єктами, починаючи з органів державної влади. За умов, коли повсюдно ігноруються державні закони, важко сподіватися на дієвість і чинність договорів і угод.

6. Особливістю умов в Україні є несформованість суб'єктів соціального партнерства та їхніх представників. За умов кризи, безробіття, зубожіння працюючого населення працівники (навіть об'єднані профспілками) не можуть реально протистояти роботодавцям, серед яких найбільшим є держава.

7. Держава сьогодні не захищає найманого працівника. Зокрема, це проявляється у наднизьких рівнях оплати праці (в тому числі висококваліфікованої) на державних підприємствах (передусім у галузях освіти, культури, охорони здоров'я, науки).

8. Здебільшого втратили довіру у громадян профспілки і їхні лідери, які вже мало ким сприймаються як виразники інтересів трудящих. Федерація профспілок України не має реальної соціальної підтримки, існує переважно за рахунок комерційного використання успадкованої власності, а не за рахунок членських внесків. У сфері малого бізнесу, в тіньовій економіці організацій найманих працівників немає як таких.

9. Значна частка «тіньової» економіки в Україні також не сприяє розвитку соціального партнерства. На «тіньових» підприємствах, як правило, недотримуються норми трудового законодавства, зокрема про охорону праці та соціальні гарантії, не сплачуються податки, не реєструються трудові угоди і т. ін.

Зазначені особливості української дійсності актуалізують завдання розвитку соціального

партнерства і свідчать, що партнерські відносини в нашій країні розвиваються у набагато складніших умовах порівняно з іншими країнами. Тому потрібен наполегливий цілеспрямований пошук оптимальних моделей соціального партнерства у наших умовах, розробка ефективного механізму соціальної взаємодії партнерів.

Наймогутнішим чинником розвитку соціального партнерства (як і його результатом) є створення сприятливого економічного клімату, зокрема шляхом послаблення податкового тиску і боротьби з корупцією, що приведе до оздоровлення національної економіки, її детінізації і поступового виходу з кризи [8, с. 12].

Підвищення доходів населення загалом, і передусім трудових доходів, подолання бідності, створення умов для розвитку середнього класу має стати пріоритетним завданням суспільства і держави.

Окремим масштабним завданням слід вважати оздоровлення морального клімату в суспільстві, подолання корумпованості, забезпечення законності й правопорядку, відновлення довіри до державних інститутів та держслужбовців.

Має оформитися роль роботодавців та їх представницьких організацій у суспільстві загалом і в організації соціального партнерства зокрема. Важливою є також активізація соціальної свідомості й ролі найманих працівників як учасників соціального партнерства. Профспілки повинні стати реальними виразниками інтересів трудящих. За профспілками владою і роботодавцями (і суспільством в цілому) має бути визнане право боротися за встановлення вигідніших (порівняно з необ'єднаними у профспілки працівниками) умов праці та її оплати для членів профспілок. Працівник повинен мати реальну мотивацію членства в профспілках, зокрема – можливість вигідніше колективно продати свої трудові послуги [6].

Державною владою і місцевим самоврядуванням мають бути сформовані такі умови, які б акцентували увагу сторін на спільних інтересах, заохочували їх до врегулювання соціально-трудових відносин за допомогою всіх зазначених вище кроків, до поширення практики соціального партнерства. Зокрема потрібно створити механізм, який би пов'язував можливості державних і муніципальних преференцій (бюджетних кредитів, податкових пільг, державних замовлень) з рівнем ефективності соціально-трудових відносин на конкретному підприємстві.

Задля забезпечення збалансування інтересів сторін соціального партнерства, ефективного розвитку системи трипартизму необхідне послідовне поширення ідеології й технології соціального партнерства.

Важливим завданням є також формування, виховання у громадян соціальної компетентності й нормативно-правової підготовленості у питаннях прав людини, побудови стосунків з роботодавцем, працевлаштування, соціального захисту, трудового права, діяльності профспілок, пенсійних, страхових та інших фондів тощо. Щодо молодого покоління це завдання потрібно вирішувати передусім через систему освіти, і це також має стати важливим внеском держави у формування відносин соціального партнерства.

Щодо громадян, які вже вийшли на ринок праці, таке навчання й виховання могло б стати однією з важливих нових функцій громадських організацій, передусім профспілок, їхнім внеском у справу поширення ідей соціального партнерства. Разом з тим, це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності найманих працівників, підвищенню їх соціальної та економічної активності, відповідальності за власну долю, що також матиме не лише соціальні, а й економічні результати.

Нинішній стан відносин соціальних партнерів у сфері праці в Україні слід охарактеризувати як переважання формальних процедур соціального партнерства, які не мають вагомих реальних економічних наслідків. Зазначені чинники розвитку соціального партнерства потрібно перетворити на конкретну програму дій соціальних партнерів. Необхідно розробити концепцію соціального партнерства для періоду стабілізації і економічного зростання, що почалися останніми роками.

Аналізуючи світовий досвід, накопичений розвиненими країнами в площині соціального партнерства, свідчить різноманітність його моделей, зумовлене національними й регіональними особливостями кожної з країн.

Так, зокрема, особливістю американської моделі ведення колективних переговорів є те, що до їх початку має бути сформована так звана колективно-договірна одиниця. Правила її формування визначаються Національним управлінням з трудових відносин (НУТВ), на нього ж покладена функція організації виборів колективно-договірного представника. Підставою для цього має бути подання заяви від працівників чи від профспілкової організації підприємства, підписаної не менше як 30% працівників. На основі таємного голосування більшістю голосів працівники цієї колективно-договірної одиниці надають повноваження провести переговори профспілковій організації чи іншій організації працівників, яка в такому разі отримує відповідний сертифікат від НУТВ, що засвідчує її виключне право на ведення переговорів.

Для європейської моделі характерною особливістю є те, що різні профспілки ведуть прямі переговори з роботодавцем з укладення колективного договору. При цьому найбільш представницькі профспілки мають певні переваги у колективно-договірному процесі. Також виділяють «німецьку» модель, що базується на залученні найманих працівників в управління виробництвом через спеціально створені органи на тарифній автономії та «скандинавську», яка полягає в залученні персоналу в розподіл результатів виробництва.

У зв'язку з цим корисним є висвітлення практики соціального партнерства у ФРН, де процеси співучасті набули широкого розвитку і постійно розвиваються, випереджаючи на певних історичних поворотах практику інших європейських країн.

Співробітництво соціальних партнерів у ФРН пройшло тривалий шлях еволюційного розвитку. Сучасна сутність соціального партнерства у Німеччині концентрується в основному у понятті «мітбештіммунг», або правовому забезпеченні участі найманих працівників в управлінні підприємством і прийнятті соціально-економічних рішень. «Мітбештіммунг» реалізується на рівні фірми. Під підприємством розуміється техніко-організаційна одиниця, а під фірмою – економічна. Вона може

складатися з декількох підприємств. У більшості випадків фірма є акціонерним підприємством.

Стрижневою формою соціального партнерства ФРН є виробнича рада, яка створюється на підприємстві і являє собою консолідований орган представництва робітників і службовців. Через виробничі ради трудящі відстоюють свої інтереси перед роботодавцем.

Виробничі ради утворюються відповідно до Закону «Про правовий порядок підприємств» на основі виборної процедури. У виборах не беруть участі особи, які представляють позиції роботодавця, зокрема, провідні службовці, члени правління акціонерного товариства. Роботодавець не менше одного разу на рік повинен доповідати на виробничих зборах про соціально-економічну ситуацію і перспективу розвитку підприємства.

Регулювання соціально-трудових відносин ґрунтується на законодавчо гарантованих правах найманих працівників. До них належить право на захист від звільнення, яке вимагає як від роботодавця, так і від працівника дотримання протягом певного часу відмови від укладеного між ними договору про найм. Це страхує роботодавця і працівника від несподіваних кроків стосовно один одного.

У процесі роботи звільнення можливе внаслідок порушення умов договору або з економічних причин. В останньому випадку на підприємствах практикується виважений підхід з урахуванням соціального стану кандидатів на звільнення. Взагалі захист працівника від звільнення, крім випадків банкрутства підприємства, певним чином обмежує дії роботодавця щодо скорочення штатів.

Право на захист від безробіття регулюється Законом «Про сприяння зайнятості працівника», який втратив постійне місце роботи. Йому надається допомога та здійснюється його перенавчання. Розмір допомоги в разі безробіття дорівнює 68% його останнього чистого доходу, а для одинокого – 63%. Після року безробіття їм надається соціальна допомога у розмірі 58% чистого доходу, якщо немає інших джерел існування.

Посилений соціальний захист мають інваліди відповідно до Закону «Про інвалідів». Для звільнення інвалідів з роботи за ініціативою роботодавця потрібна згода незалежного державного органу. Крім того, підприємства і державні установи зобов'язані надавати інвалідам робочі місця або грошима компенсувати їх відсутність.

Характерною особливістю регулювання соціально-трудових відносин у ФРН, яка відрізняє її від інших західноєвропейських країн, є розподіл функцій між радами підприємства та профспілками. Завданням профспілок є проведення тарифних переговорів і здійснення політики щодо підвищення стандартів життя. У процесі переговорів укладаються рамкові тарифні договори стосовно заробітної плати, посадових окладів та винагород за працю, Угоди щодо захисту працівників при раціоналізації виробництва, Угоди щодо розв'язання конфліктів мирними засобами тощо.

Крім узгодження позицій шляхом переговорів на рівні підприємства, існує, як зазначалося, «мітбештіммунг» у фірмах – акціонерних товариствах. У цих товариствах, згідно з законодавством ФРН, утворюється і функціонує наглядова рада, яка контролює роботу управління.

Наглядова рада обирає правління, щорічно затверджує баланс акціонерного товариства, за її згодою виносяться рішення щодо інвестиційної політики фірми, продажу та закриття підприємства.

У Центральній та Східній Європі піонером трипаратизму була Угорщина, де у 1988 році створено орган трипаратизму – Всеугорський союз узгодження інтересів. У 1990 році його реорганізовано у раду узгодження інтересів, функції і кола учасників якого розширені. Якщо раніше робота цієї структури визначалась в основному урядом, то після 1990 року усі три сторони (уряд, роботодавець, профспілки) виступають як рівноправні партнери [7, с. 256].

Наразі дії уряду Угорщини спрямовані на посилення основної функції ради, які полягають в узгодженні інтересів уряду, профспілок та роботодавців за таким основоположним питанням, як формування політики в сфері праці (зайнятості, заробітної плати, соціальних питань, освіти), правового регулювання відносин між робітниками і роботодавцями. В міру становлення ринкових відносин уряд передбачає вдосконалення системи трьохстороннього узгодження інтересів за рахунок активізації двосторонніх переговорів.

Важливим є те, що в Угорщині, як і в інших країнах, не існує окремого закону, який регулює тристороннє співробітництво. Воно базується на рішеннях уряду і домовленості сторін. Обов'язки уряду щодо узгодження інтересів визначені трудовим кодексом Угорщини, а Закон «Про зайнятість» передбачає значні юридичні права ради по узгодженню інтересів. Механізм соціального партнерства в Угорщині, як і в країнах Західної Європи та Азії, є ефективним засобом регулювання трудових відносин, попередження страйків та інших форм відкритого протистояння.

Висновки. Отже, розглядаючи особливості та сутність, показники, моделі соціального партнерства, аналізуючи перспективи його реалізації в

Україні та зарубіжних країнах можемо зробити відповідні висновки такі висновки:

1. Соціальне партнерство – являє собою такий тип і систему відносин між роботодавцями і працівниками, за якого в межах соціального миру забезпечується узгодження їхніх соціально-трудових відносин.

2. На сьогоднішній день найбільш розвинута система соціального партнерства існує в Німеччині, Австрії, Швеції. Меншою мірою вона розвинута в США і Японії.

3. Досвід зарубіжних країн свідчить, що ступінь розвиненості соціального партнерства залежить від ряду факторів:

а) ступінь демократизації управління виробництвом;

б) рівень життя більшості населення і ступінь диференціації доходів (чим нижчий рівень життя і чим більша різниця в доходах багатих і бідних, тим популярнішим є заклик до повалення влади і перерозподілу власності з відповідними практичними діями. І навпаки, в країнах з високим рівнем життя і помірною диференціацією доходів прагнення соціальних партнерів до соціального миру більше;

в) психологічні передумови і культурні традиції в суспільстві як фактор сприяють орієнтації населення розвинених країн на пошук соціальних компромісів, на розв'язання суспільних проблем раціоналістично, без крайніх заходів, на основі правил, визначених законами.

5. Зарубіжний і власний досвід переконує, що важливою умовою успішної реалізації соціально-економічних перетворень є соціальне партнерство. Однак, з прийняттям Закону України «Про соціальне партнерство» проблема розвитку трипартизму не вирішується. Необхідно формувати свідомість працівників у напрямі активної позиції щодо переговорного процесу, наполегливо формувати інфраструктуру соціального партнерства, підводити під неї наукову і методичну базу.

Список літератури:

1. Ляшенко Т. М. Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні: автореф. дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути і процеси» / Ляшенко Т. М. – К., 1998. – 18 с.
2. Кузнецов В. М. Культура партнерства як культура життя / В. М. Кузнецов // Безопасность Евразии. – 2010. – № 2. – С. 7–52.
3. Лобанова А. С. Соціально-політичне партнерство у контексті українських реалій: постановка проблеми / А. С. Лобанова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2010. – Вип. 16. – 716 с.
4. Пащенко І. Н. Економіка праці та соціально-трудові відносини. – Львів. – 2007. – 260 с.
5. Дарченко Н. Д., Рижигов В. С., Єськов О. Л., Мікрюков О. М. Економіка праці та соціально-трудові відносини. – К. – 2007. – 252 с.
6. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.2013 № 1045-XIV.
7. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини. / Знання. – 2007. – 559 с.
8. Діденко Н. Г. Роль і функції соціального партнерства у розвитку «сформованого» суспільства в Німеччині / Н. Г. Діденко // Розвиток зовнішньоекономічної діяльності в умовах інтеграційних та глобалізаційних процесів: матеріали міжнародної науково-практичної конференції – Львів, 2012. – С. 32–37.

Кравченко Е.А.Черкасский институт
Университета банковского дела**СОЦИАЛЬНОЕ ПАРТНЕРСТВО В УКРАИНЕ
И ЕГО ОСОБЕННОСТИ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ****Аннотация**

В статье изложены теоретические основы социального партнерства. Основными сторонами социального партнерства в современном обществе выступают: государство, наемные работники в лице профсоюзов, работодатели или владельцы. Статья освещает особенности социального партнерства в развитых странах мира, его значение и роль в обществе. Проанализированы проблемы развития социального партнерства в Украине.

Ключевые слова: социальное партнерство, бипартизм, трипартизм, социальный диалог, социальное развитие.

Kravchenko O.O.Cherkasy institute
of University of Banking**SOCIAL PARTNERSHIP IN UKRAINE
AND ITS FEATURES IN DEVELOPED COUNTRIES****Summary**

In the article the theoretical basis of social partnership. The main parties of social partnership in modern society are: state employees represented by unions, employers or owners. The article highlights the features of social partnership in developed countries, its importance and role in society. The problems of social partnership in Ukraine.

Keywords: social partnership, bipartyzm, tripartism, social dialogue, social development.

УДК 336.72

ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА**Маслак М.О.**

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Визначена сутність поняття «інвестиційна привабливість підприємства». Класифіковано фактори інвестиційної привабливості підприємств нафтопереробної галузі, виділені та охарактеризовані їх зовнішні та внутрішні чинники. Виявлено основні фактори, що визначають інвестиційну привабливість підприємств з використанням факторного аналізу. Досліджено внутрішню структуру зв'язків у системі показників.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, методика, оцінка, підприємство, фактори.

Постановка проблеми. Забезпечення економічного розвитку країни є неможливим без модернізації засобів виробництва, впровадження сучасних технологій та нової техніки. Формування інвестиційної привабливості підприємства необхідна умова для тривалого та стабільного його розвитку. Інвестиційна привабливість є важливим знаряддям у зміцненні позицій суб'єкту господарювання, оскільки забезпечує залучення додаткових конкурентних переваг на ринках праці, капіталу, ресурсів, цінних паперів та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та науково-методичні питання з управління інвестиційною привабливістю висвітлені у роботах зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких: І.А. Бланк [1], С.С. Донцов [4], Л.С. Ва-

лірунова [2], В.І. Гунько [3], Н.П. Макарий [7], О.В. Науменко [8], Є.М. Рудніченко [9], О.В. Товстенюк [10].

Постановка завдання. Втім, недостатньо дослідженими залишаються питання визначення факторів, які впливають на інвестиційну привабливість підприємства.

Мета статті. Метою статті є розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо визначення факторів інвестиційної привабливості підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ступінь інвестиційної привабливості промислового підприємства є індикатором, значення якого дозволяють зробити висновки потенційним інвесторам про необхідність і доцільність вкладення фінансових коштів саме в даний об'єкт.

Найбільший вклад в дослідження інвестиційної привабливості підприємств зробив І. Бланк [1]. Під інвестиційною привабливістю він розуміє інтегральну характеристику окремих підприємств – об'єктів майбутнього інвестування, з позицій перспективності розвитку, обсягу і перспектив збуту продукції, ефективності використання активів та їх ліквідності, стану платоспроможності і фінансової стійкості. І. Бланк розглядає оцінку потенційних і перспективних об'єктів інвестування за допомогою методів маркетингового і фінансового аналізу і наголошує на необхідності інтегрованого узагальнення результатів оцінки [1].

В. І. Гунько під інвестиційною привабливістю розуміє сукупність природно-географічних, соціально-економічних політичних та інших факторів, які формують уявлення інвестора про ефективність інвестування в об'єкти [3].

С. С. Донцов пропонує розглядати інвестиційну привабливість як можливість отримання прибутку у процесі вкладання грошей в цінні папери підприємств, тобто розглядати інвестиційну привабливість лише з точки зору інвестора [4].

Л.С. Валірунова розглядає її як наявність економічного ефекту (доходу) від вкладання грошей під час мінімального рівні ризику [2].

Н. П. Макарій вважає, що інвестиційна привабливість підприємства дозволяє потенційному інвестору оцінити, наскільки той або інший об'єкт інвестицій привабливіший за інших для вкладення наявних коштів [7].

О. В. Науменко пропонує розглядати інвестиційну привабливість як відносне поняття, що відображає думку певної групи інвесторів відносно співвідношення рівня ризику, рівня прибутковості і вартості фінансових ресурсів у тій або іншій державі, регіоні або галузі [8].

За результатами аналізу підходів вчених [1, 2, 3, 4, 7, 8], автор пропонує розглядати інвестиційну привабливість підприємства як систему зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на прийняття рішення інвесторами щодо вкладу коштів у відповідне підприємство. Тобто слід приймати інвестиційну привабливість підприємства як його комплексну характеристику, що створює підстави для перемоги у конкурентній боротьбі за інвестиційні ресурси на ринку на засадах врахування інтересів інвесторів.

На інвестиційну привабливість діючого підприємства впливає стадія його життєвого циклу. В теорії ринку виокремлюють шість послідовних стадій: «народження», «дитинство», «юність», «рання зрілість», «остаточна зрілість», «старіння». Загальний період усіх стадій життєвого циклу підприємства (ЖЦП) становить приблизно 20–25 років (залежно від галузі та впливу НТП), після чого воно припиняє своє існування або відроджується на новій основі. На стадіях зростання та стабільності (перші 4 стадії) підприємство є привабливим об'єктом інвестування. Технічне переоснащення, реконструкція, модернізація та ін., конкурентоспроможність підприємства, зростання обсягів інвестиційних ресурсів забезпечують привабливість об'єкта інвестування. На останніх двох стадіях («остаточної зрілості» та «старіння») підприємство практично втрачає свою інвестиційну привабливість тому, що всі свої потенційні можливості воно використало й потребує кардинальних змін [9].

Як свідчить вітчизняний і закордонний досвід, інвестиційно привабливими вважаються підприємства, що перебувають на стадіях, коли в них збільшуються обсяги продажів, рівень використання виробничих потужностей, тобто покращуються показники їх діяльності.

На стадіях «остаточної зрілості» та «старіння» інвестиції вважаються недоцільними, за винятком тих випадків, коли продукція підприємства має досить високі маркетингові перспективи, обсяг інвестицій у технічне переоснащення невеликий і вкладені кошти можуть повернутися інвестору в найкоротший термін (до 2 років) [10].

Інвестиційна привабливість навколишнього середовища для підприємства (регіону, галузі, країни) має опосередкований вплив на інвестиційну привабливість підприємства, по-перше, тому, що підприємство – це відкрита система. По-друге, зовнішні фактори мають універсальний характер і відіграють для потенційних інвесторів не менш важливу роль, ніж конкретний об'єкт інвестування.

Під факторами формування інвестиційної привабливості підприємства слід розуміти рушійні сили, котрі забезпечують створення переваг для підприємства у конкурентній боротьбі за обмежені інвестиційні ресурси. Для визначення методики оцінки інвестиційної привабливості підприємства необхідно враховувати все можливе поле факторів, що впливають на його інвестиційну привабливість [4].

Усі розглянуті фактори було згруповано у дві групи: фактори опосередкованого впливу і фактори безпосереднього впливу підприємства на інвестиційну привабливість.

До першої групи відносяться фактори, які не піддаються впливу окремого підприємства, на них можна впливати тільки на державному рівні.

До другої групи відносяться фактори, на які підприємство може впливати і змінювати їх показники, характеристики тощо. Для підприємства найважливішими є фактори безпосереднього впливу, саме завдяки ним воно самостійно може впливати на інвестиційну привабливість.

Виявлення основних факторів, що визначають інвестиційну привабливість суб'єктів підприємництва нафтопереробної галузі, проведено за допомогою математичних методів.

Пріоритетним для аналітичних цілей разом із спеціальними прийомами класифікації є дослідження структури сукупності суб'єктів методами сучасного факторного аналізу.

Використання факторного аналізу дозволяє дослідити внутрішню структуру зв'язків у системі показників, знизити розмірність опису економічного явища, виявити більш інформативні показники.

Ступінь зв'язку фактору з первісними змінними відображається коефіцієнтом кореляції, який називають факторним навантаженням або ваговим коефіцієнтом. До фактору включають змінні, які мають найбільш значущі значення коефіцієнтів кореляції з фактором. Тобто значення фактору являє собою лінійну комбінацію первісних змінних (суму добутків значень змінної та факторного навантаження на неї) [4].

Рівень впливу фактора на показники статистично характеризується дисперсією, інакше роз-

кидом значень показників при зміні значення фактору [5].

Основним варіантом формалізації постановки завдання слугувала лінійна стандартизована модель факторного аналізу з взаємно ортогональними загальними факторами (f_r) і з некорельованими залишками (ε_i):

$$X_i = \sum_{r=1}^m a_{ir} * f_r + \varepsilon_i, \quad (1)$$

де X_i – досліджувана i -та багатомірна ознака;
 a_{ir} – навантаження i -тої змінної на r -й фактор;
 f_r – r -й фактор;
 ε_i – випадкова величина i -ї змінної;
 m – кількість факторів [6].

Вивчення факторів, які визначають стан інвестиційної привабливості підприємств, відбувалося з використанням статистичних даних з 2013 по 2015 роки по 4 підприємствам нафтопереробної галузі.

Завдання виконано із застосуванням методу багатовимірного статистичного методу факторного аналізу. У даному дослідженні було використано пакет статистичного аналізу Manugistics STATGRAPHICS Centurion XVI.

Важливим з огляду на коректність результатів факторного аналізу є перевищення удвічі кількості спостережень за кожним показником кількості показників.

На основі аналізу літературних джерел щодо означеної проблематики [3,4,7,10] сформуємо систему первісних показників, склад якої подано у табл. 1.

Значення показників інвестиційної привабливості, наведених у табл. 1, представлено у табл. 2.

З огляду на дотримання критеріїв пояснювання варіації показників та значності навантажень доцільно навести величини вкладів факторів в загальну мінливість (табл. 3).

Як свідчить дані табл. 3, перший та другий фактори дають достатньо вагомий вклад. Вони пояснюють відповідно 62,06% та 27,01% мінливості, а разом два основні фактори пояснюють 89,07% загальної дисперсії показників, що досліджуються. Тобто, із 6 можливих факторів сформовано 2 основних, що відображено на рис. 1.

Таблиця 1

Визначення системи показників інвестиційної привабливості підприємства

Напрямок оцінювання	Первісний показник	Позначення показника
Інноваційно-інвестиційна діяльність	Середньозважена вартість капіталу	П1
Ефективність діяльності	Рентабельність власного капіталу	П2
Ділова активність	Оборотність власного капіталу	П3
	Оборотність виробничих запасів	П4
Фінансова стійкість	Коефіцієнт фінансового ризику	П6
	Коефіцієнт автономії	П5

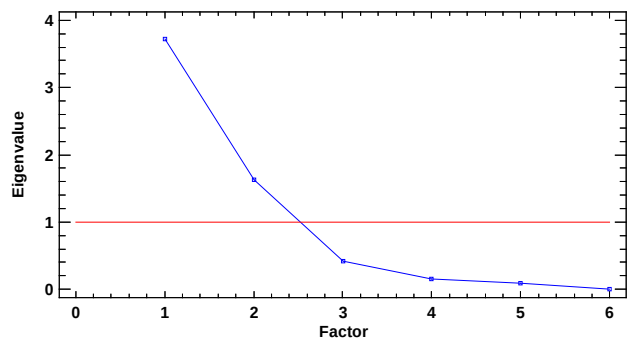

Рис. 1. Основні фактори інвестиційної привабливості підприємства

Отже, такі високі значення поясненої загальної мінливості (рис. 1) свідчать про те, що факторний аналіз дозволив на рівні 89,07% спільності представити первісні змінні, які відбивають стан інвестиційної привабливості підприємств.

Вважається, що показник увійшов до фактора, якщо відповідне навантаження є більшим за значення 0,70.

Після активізації показників факторного аналізу отримуємо структуру факторів, поданих у табл. 4.

Таблиця 2

Значення первісних показників для факторного аналізу за 2013–2015 роки

Підприємство	Значення показників за роками					
	П1	П2	П3	П4	П5	П6
2013 рік						
ПАТ «Укрнафта»	9,19	0,097	1,336	10,11	0,8719	0,5342
ПАТ «Галнафтогаз»	10,39	0,1478	0,059	31,125	1,1329	0,4689
НАК «Нафтогаз України»	14,28	-0,380	0,3049	5,701	2,8605	0,259
ПАТ «Укрнафтопродукт»	1,97	-0,0031	0,237	11,607	0,0822	0,9240
2014 рік						
ПАТ «Укрнафта»	11,44	0,0886	1,284	9,22	1,241	0,446
ПАТ «Галнафтогаз»	9,8	0,296	0,074	53,442	0,9525	0,5122
НАК «Нафтогаз України»	15,37	-0,177	2,1103	6,703	3,5468	0,227
ПАТ «Укрнафтопродукт»	5,3	-0,0006	0,0219	9,801	0,336	0,748
2015 рік						
ПАТ «Укрнафта»	8,21	0,117	1,301	12,27	0,603	0,624
ПАТ «Галнафтогаз»	13,77	0,3250	0,1201	50,180	2,288	0,304
НАК «Нафтогаз України»	9,27	-0,003	0,6658	19,366	0,7926	0,5578
ПАТ «Укрнафтопродукт»	2,57	-0,0012	0,0368	5,5989	0,0958	0,9125

Таблиця 3
Вклади факторів до загальної дисперсії

Фактор	Загальна дисперсія, %	Накопичена дисперсія, %
Перший	62,06	62,06
Другий	27,01	89,07

Таблиця 4
Структура факторів інвестиційної привабливості підприємства

	Фактор 1	Фактор 2
П1	0,98	-0,04
П2	0,82	0,45
П3	0,40	-0,82
П4	0,26	0,86
П5	0,94	-0,15
П6	-0,99	0,02

Згідно з розрахунками, поданими у табл. 4, з'ясуємо структуру факторів. Таке навантаження називають вагомим або значущим. Особливою характеристикою процесу інтерпретації результатів є суб'єктивність, тобто він відображує власні погляди людини, що приймає рішення за висновками факторного аналізу.

Отже, вагомими є навантаження фактора 1 на показники П1, П2, П5, П6 та фактора 2 на показники П3 та П4. Тобто, у факторі 1 найбільшу вагу має середньозважена вартість капіталу, рентабельність власного капіталу, коефіцієнт фінансового ризику та коефіцієнт автономії із значеннями 0,98, 0,82, 0,94 та -0,99 відповідно.

Значний відсоток пояснювальної мінливості та високі навантаження першого фактору на за-

значені показники свідчать, що для аналізованих підприємств саме у 2015 році дані характеристики є передумовою формування інвестиційної привабливості. Від'ємне значення навантаження другого фактора на показник фінансового ризику при позитивному впливі на показник автономії демонструє переважання у структурі пасивів аналізованих підприємств власного капіталу та дозволяє підтримувати на належному рівні їх фінансову стійкість. Отже, виходячи з економічної сутності показників, що сформували фактор, його слід інтерпретувати як: стратегія підвищення якості інвестиційного портфеля.

А до фактору 2 ввійшли оборотність власного капіталу та оборотність виробничих запасів із навантаженнями -0,82 та 0,86 відповідно, тобто другий фактор складається з ділової активності підприємства. Технічне оновлення виробничого процесу аналізованих підприємств сприяє підвищенню ефективного завантаження обладнання, що й викликає позитивну динаміку оборотності виробничих запасів. Зазначене дозволяє тлумачити сутність другого фактора як потенціал власних джерел фінансування виробництва.

Висновки. Під час дослідження, проведеного в даній роботі, було визначено поняття «інвестиційна привабливість підприємства», досліджено праці науковців, визначено основні фактори, що впливають на формування інвестиційної привабливості підприємства. Сформовано за допомогою методу факторного аналізу 2 основні фактори, що впливають на формування інвестиційної привабливості нафтопереробної галузі, це стратегія підвищення якості інвестиційного портфеля та потенціал власних джерел фінансування виробництва.

Список літератури:

1. Бланк И. А. Управление инвестициями предприятия / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2003. – 480 с.
2. Валірунова Л. С. Інвестування: підручник для ВУЗів / Л. С. Валірунова, О. Б. Казакова. – М.: Волтерс Клівер, 2010. – 448 с.
3. Гунько В. І. Фактори та показники формування інвестиційної привабливості / В. І. Гунько // Фінансовий простір. – 2013. – № 1 (9). – С. 21–25.
4. Донцов С. С. Оценка инвестиционной привлекательности предприятия посредством анализа надежности его ценных бумаг / С. С. Донцов // Финансовый менеджмент. – 2010. – № 3. – С. 46–51.
5. Економіко-математичне моделювання: навч. посібн. / Т. С. Клебанова, О. В. Раєвнева, С.В. Прокопович [та ін.]. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2010. – 328 с.
6. Катан Л. І. Оцінка інвестиційної привабливості підприємства / Л. І. Катан, К. С. Хорішко // Інвестиції: Практика та досвід. – 2010. – № 15. – С. 22–24.
7. Макарій Н. П. Оцінка інвестиційної привабливості українських підприємств / Н. П. Макарій // Економіст. – 2010. – № 10. – С. 52–60.
8. Науменко О. В. Напрями підвищення інвестиційної привабливості підприємства метою його розвитку / О. В. Науменко // Управління розвитком. – 2013. – № 21. – С. 21–23.
9. Рудніченко Є. М. Інвестиційний менеджмент: навч. посібник / Є. М. Рудніченко, Є. Г. Рясних, Н. І. Гавловська. – Хмельницький: ХНУ, 2010. – 415 с.
10. Товстенюк О. В. Інвестиційна привабливість як об'єкт діагностики / О. В. Товстенюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – 2012. – № 727. – С. 381–386.

Маслак М.А.

Харьковский национальный университет имени Семена Кузнеця

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ФАКТОРОВ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

Определена сущность понятия «инвестиционная привлекательность предприятия». Классифицировано факторы инвестиционной привлекательности нефтеперерабатывающей отрасли, определены и охарактеризованы внешние и внутренние факторы. Выявлены основные факторы, которые определяют инвестиционную привлекательность предприятия с использованием факторного анализа. Исследовано внутреннюю структуру связей в системе показателей.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, методика, оценка, предприятие, факторы.

Maslak M.O.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

IDENTIFY FACTORS OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE BUSINESS ENTITY

Summary

The essence of the concept of «investment attractiveness of the enterprise» was determined. The factors of investment attractiveness of the oil refining industry were classified. External and internal factors of investment attractiveness of the enterprise were isolated and characterized. The main factors of determining the investment attractiveness of the business entity were identified by the factor analysis. The internal structure of linkages in the scorecard was investigated.

Keywords: investment attractiveness, methodology, evaluation, enterprise, factors.

УДК 631.15:633(477.44)

РОЗВИТОК РОСЛИННИЦТВА У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (НА ПРИКЛАДІ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВ «ПОДІЛЛЯ АГРОІНВЕСТ»)

Мірзоева Т.В., Собчук І.А.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Досліджено сучасний стан виробництва сільськогосподарських культур у Вінницькій області (на прикладі ТОВ «Поділля Агроінвест»). Зокрема, проаналізовано динаміку розвитку рослинництва в 2012-2015 роках, основні показники економічної ефективності виробництва окремих видів рослинницької продукції. Приділено увагу факторам, що впливають на розвиток рослинництва. Запропоновано шляхи подальшого розвитку даної галузі з урахуванням змінних умов сьогодення.

Ключові слова: рослинництво, розвиток рослинництва, сільськогосподарські культури, урожайність, обсяги виробництва, економічна ефективність.

Постановка проблеми. Однією з головних галузей матеріального виробництва є сільське господарство. Попит на його продукцію постійно зростає, оскільки в світі збільшується кількість населення, особливо міського. Надзвичайно важливе значення має продукція рослинництва – однієї з провідних галузей аграрного виробництва. У вітчизняному валовому виробництві продукції сільськогосподарства на рослинництво припадає близько 45% [3]. Галузь рослинництва аграрної сфери нашої держави займається вирощуванням майже 350 різних видів рослин. Значна частина експортних надходжень до бюджету країни в останні роки забезпечується реалізацією продукції рослинництва. Ці та

низка інших факторів свідчать про важливість подальшого ефективного розвитку даної галузі для національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток сільського господарства завжди цікавив науковців і практиків. Перспективами розвитку сільського господарства загалом і галузі рослинництва, зокрема, тривалий час займаються такі вчені як Бородіна О.М., Залуцький І.Р., Збарський В.К., Лузан Ю.Я., Месель-Веселяк В.Я., Пасхавер Б.Й., Саблук П.Т., Юрчишин В.В. та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на досить ґрунтовний аналіз, здійснений у працях наведених авторів, проблема ефективного розвитку як

аграрної сфери та її складової – галузі рослинництва – потребує подальших теоретико-методологічних досліджень з урахуванням змінних умов сьогодення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є здійснити аналіз розвитку рослинництва у Вінницькій області на прикладі виробничої діяльності ТОВ «Поділля Агроінвест» та окреслити шляхи подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою розвитку як галузі рослинництва, так і аграрного виробництва в цілому є виробництво зернових і технічних культур. Так, в Україні в 2015 р. валовий збір зернових і зернобобових культур становив 60,0 млн т (у вазі після доробки), а їхня середня врожайність – 41,0 ц з 1 га. Порівняно з 2014 р. виробництво зерна скоротилося на 6,1% (на 3,9 млн т), що зумовлено зменшенням середньої врожайності з 1 га (на 6,2%) [4].

Важливим аграрним регіоном України є Вінницька область, де в 2015 р. було вироблено 6,3% валової продукції сільського господарства держави, в тому числі продукції рослинництва – 7,4%, тваринництва – 4,7% [7]. Область є типовим регіоном аграрної спеціалізації, де рослинництво

історично є провідною галуззю через сприятливі ґрунтові та агрокліматичні ресурси. Традиційними галузями спеціалізації, обумовленими природно-ресурсним потенціалом, є вирощування пшениці та інших зернових, цукрового буряку, плодове садівництво. Тепер до них додалося вирощування олійних культур (соняшнику, ріпаку, сої). Нині переважно рослинництво на Вінничині представлене виробництвом зернових і зернобобових культур, технічних культур і продукції садівництва [1].

Валовий збір у Вінницькій області зернових і зернобобових культур у 2015 році, порівняно з 2014 р. скоротився на 25,6% і склав 3,7 млн. т (у вазі після доробки) [2]. Переважно, як і в цілому по країні, це було обумовлено несприятливими погодно-кліматичними умовами, проте відіграла свою роль і низка загальнодержавних проблем – як то: девальвація гривні, подорожчання паливно-мастильних матеріалів, добрив тощо.

Наведені проблеми позначилися й на діяльності ТОВ «Поділля Агроінвест» – типового для Вінницької області середнього сільськогосподарського підприємства, що територіально розташоване в с. Скарженці Хмільницького району

Таблиця 1

Динаміка розвитку рослинництва (на прикладі ТОВ «Поділля Агроінвест»)

Показник	Роки				2015 р. у % до 2012 р.
	2012	2013	2014	2015	
	Вироблено продукції, ц				
Зернові та зернобобові – усього з них	91443	85397	65930	29099	31,8
Пшениця озима	16995	4060	9637	2544	15,0
Гречка	114	619	1064	397	зб. у 3,5 р.
Кукурудза на зерно	66075	78629	46882	14720	22,3
Ячмінь (озимий і ярий)	7169	1181	4890	8910	124,3
Овес	1090	908	3457	2528	зб. у 2,3 р.
Соняшник	398	-	2684	2692	зб. у 6,7 р.
Соя	300	466	1834	1919	зб. у 6,4 р.
Ріпак	2574	3325	1575	-	-
	Зібрана площа, га				
Зернові та зернобобові – усього з них	1549	1665	1851	1340	86,5
Пшениця озима	390	135	230	74	19,0
Гречка	15	53	98	61	зб. у 4 р.
Кукурудза на зерно	860	1289	1230	792	92,1
Ячмінь (озимий і ярий)	245	130	180	343	140,0
Овес	39	58	113	70	179,5
Соняшник	30	-	175	133	зб. у 4,4 р.
Соя	30	48	126	280	зб. у 9,3 р.
Ріпак	110	175	82	-	-
	Урожайність, ц/га				
Зернові та зернобобові – усього з них	59,0	51,3	35,6	21,7	36,8
Пшениця озима	43,6	30,1	41,9	34,4	78,9
Гречка	7,6	11,7	10,9	6,5	85,5
Кукурудза на зерно	76,8	61,0	38,1	18,6	24,2
Ячмінь (озимий і ярий)	29,1	9,1	27,2	26,6	91,4
Овес	27,9	15,6	30,6	36,1	129,4
Соняшник	13,3	-	15,3	20,2	151,9
Соя	10,0	9,7	14,6	6,9	69,0
Ріпак	23,4	19,0	19,2	-	-

Розроблено авторами за даними річної звітності ТОВ «Поділля Агроінвест»

Вінницької області. Площа ріллі в даному підприємстві в 2015 р. становила 1455 га, а середньооблікова чисельність працівників складала 75 чол. Спеціалізується ТОВ «Поділля Агроінвест» на виробництві продукції рослинництва, зокрема вирощуванні зернових і технічних культур. Аналіз динаміки розвитку рослинництва в зазначеному підприємстві свідчить, що виробництво зернових і зернобобових культур в 2015 р., порівняно з 2014 р., скоротилося на 55,9%, а порівняно з 2012 р. – на 68,2% (табл. 1).

Виробництво зернових і зернобобових в ТОВ «Поділля Агроінвест» представлено такими культурами як пшениця озима, гречка, кукурудза на зерно, ячмінь та овес. Протягом 2012-2015 рр. посівні площі зернових у середньому скоротилися – на 13,5%, а посівні площі та валові збори таких зернових як гречка, ячмінь та овес – зросли. В цей же період значно знизилась урожайність зернових і зернобобових культур – з 59 ц/га до 21,7 або на 63,2%. Можна припустити, що таке суттєве зниження врожайності зернових культур у досліджуваному господарстві пов'язане, в першу чергу, з економією виробника на мінеральних ресурсах і на впровадженні в виробництво високоврожайних сортів. Із сукупності зернових культур, які вирощуються в господарстві, протягом досліджуваного періоду зросла врожайність тільки вівса – на 29,4%.

Розвиток рослинництва в ТОВ «Поділля Агроінвест» на протязі 2012-2015 рр. характеризується зосередженням виробництва на вирощуванні таких зернових культур як гречка, овес і ячмінь та на виробництві технічних культур, зокрема соняшнику, та сої – зернобобової й одночасно технічної олійної культури. Що ж стосується пшениці озимої та кукурудзи на зерно, то в 2015 р., порівняно з 2012 р. обсяги їх виробництва скоротилися, відповідно, на 85 і 77,7%.

Хоча кон'юнктура аграрного ринку надзвичайно мінлива, протягом останніх років на сою та соняшник утримується постійний зростаючий

попит, який підтверджується закупівельними цінами. Відповідно така тенденція стимулює збільшення обсягів виробництва зазначених культур вітчизняними аграріями й ТОВ «Поділля Агроінвест» тут не є винятком. Так, протягом 2012-2015 рр. господарство постійно збільшувало посівні площі соняшнику та сої і в 2015 р. валовий збір цих культур в господарстві, порівняно з 2012 р., збільшився більше ніж у 6 разів. При цьому, якщо врожайність соняшника збільшилася на 52%, то врожайність сої зменшилася на 31%. Так як соя має потребу у великій кількості вологи, то однією з причин суттєвого зниження врожайності сої в 2015 р. експерти називають високий температурний режим і відсутність опадів на території регіону в період дозрівання культури [6]. Хоча, не можна не відмітити те, що в ТОВ «Поділля Агроінвест» протягом всього досліджуваного періоду спостерігається досить низька врожайність сої, порівняно з загальнодержавним рівнем – 21,6 ц/га [5].

Про те, що в ТОВ «Поділля Агроінвест» слідкують за ситуацією на ринку свідчить не тільки орієнтація на вирощування соняшнику й сої, а й розвиток виробництва гречки протягом 2012-2015 рр., на яку є стабільний попит і дефіцит якої в Україні в 2015 р. був на рівні 110 тис тонн. Так, якщо посівні площі під гречкою в країні зменшилися з 573,5 тис га у 2000 році до 137 тис в 2015 р., а валовий збір зерна гречки зменшився з 480,6 тис тонн в 2000 році до 110 тис у 2015 році [3], то в ТОВ «Поділля Агроінвест» посівні площі зазначеної культури в досліджуваній період збільшилися в 4 р., а валові збори – в 3,5 р. Хоча це відбулося при зниженні врожайності на 14,5% та за вкрай низького її рівня – 6,5 ц/га в 2015 р. В той час як врожайність гречки навіть в теперішніх екологічних умовах може сягати 20 центнерів з гектара, а потенційний рівень врожайності новостворених сортів 25-42 ц/га [8]. Тобто знову ж таки стоїть питання впровадження високопродуктивних сортів і технологій.

Таблиця 2

**Економічна ефективність виробництва сільськогосподарських культур
(на прикладі ТОВ «Поділля Агроінвест»)**

Показник	Роки				2015 р. у % до 2012 р.
	2012	2013	2014	2015	
Продуктивність праці, люд/год.					
- зернові та зернобобові – усього	116,6	156,9	109,9	48,5	41,6
- соняшник	0,5	-	4,5	4,5	зб. у 9 р.
- соя	0,4	0,9	3,1	3,2	зб. у 8 р.
Повна собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн					
- зернові та зернобобові – усього	137,3	94,8	160,3	229,9	167,4
- соняшник	326,6	-	273,7	516,3	158,1
- соя	248,1	291,8	-	702,7	зб. у 2,8 р.
Ціна реалізації 1 ц, грн					
- зернові та зернобобові – усього	149,4	98,5	145,6	235,2	157,4
- соняшник	349,2	-	484,8	686,4	196,6
- соя	302,3	299,7	-	709,9	зб. у 2,3 р.
Прибуток (збиток) на 1 ц реалізованої продукції, грн					
- зернові та зернобобові – усього	12,1	3,7	-14,7	5,3	43,8
- соняшник	22,6	-	211,1	170,1	зб. у 7,5 р.
- соя	54,2	7,9	-	7,2	13,3
Рівень рентабельності (збитковості), %					
- зернові та зернобобові – усього	8,8	3,9	-9,2	2,3	X
- соняшник	6,9	-	77,1	32,9	X
- соя	21,8	2,7	-	1,0	X

Розроблено авторами за даними річної звітності ТОВ «Поділля Агроінвест»

Викликає зацікавлення розвиток виробництва вівса в ТОВ «Поділля Агроінвест» у зв'язку з тим, що ситуація подібна з виробництвом гречки. При тому, що в цілому по Україні й у Вінницькій області, зокрема, валові збори вівса й посівні площі під ним скорочуються протягом останніх років, досліджуване господарство нарощує виробництво даної культури. Так, протягом 2012-2015 рр. у ТОВ «Поділля Агроінвест» валові збори вівса збільшилися в 2,3 р., зібрана площа – на 79,5%, урожайність – на 29,4%. Зростання врожайності свідчить про інтенсивний розвиток виробництва вівса. Якщо господарство розвиває цей напрям, можна припустити, що воно має ефективні канали збуту даної продукції.

Досліджуючи розвиток рослинництва, не можна оминати увагою економічну ефективність виробництва сільськогосподарських культур, яка характеризується не тільки урожайністю, а й іншими показниками, такими як: продуктивність праці, собівартість 1 ц зерна, ціна реалізації 1 ц зерна, прибуток в розрахунку на 1 ц зерна, рівень рентабельності.

Аналіз показників економічної ефективності виробництва сільськогосподарських культур у ТОВ «Поділля Агроінвест» свідчить, що зросла продуктивність праці при вирощуванні соняшнику й сої – в 9 і 8 разів відповідно (табл. 2). Можливо, очікуючи, віддачу від даних культур, у господарстві максимально зосереджували техніку та найбільш раціонально організовували роботу працівників передусім на їх виробництві. Як результат – зростання продуктивності праці і, відповідно, збільшення валових зборів сої та соняшнику.

Як і в цілому в державі та в Вінницькій області в досліджуваному підприємстві протягом 2012-2015 рр. зросла повна собівартість 1 ц продукції рослинництва: зернових і зернобобових – на 67,4%, соняшнику – на 58,1%, сої – у 2,8 рази. Переважно це відбулося в зв'язку з подорожчанням основних складових в структурі собівартості через обвал гривні. Так, ціни на паливно-масляні матеріали в 2014-2015 рр. виросли більше ніж в 1,8 рази [3]. Крім того, відповідно з рівнем девальвації зросла вартість більшості добрив і засобів захисту рослин, що традиційно імпортується з-за кордону.

Реалізаційні ціни на продукцію рослинництва також продемонстрували тенденцію до зростання, що дозволило аграріям уникнути збитко-

вості виробництва. Що стосується прибутковості й рентабельності продукції рослинництва, то лідирує за даними показниками така культура як соняшник, що в останні роки є традиційним не тільки для Вінницької області, а й для всієї України. Рівень рентабельності зернових і зернобобових культур у ТОВ «Поділля Агроінвест» протягом досліджуваного періоду зменшувався й у 2015 р. становив 2,3%. Порівняно з 2012 р. у 2015 р. у господарстві відбулося зменшення рівня рентабельності виробництва сої на 20,8 п.п., що є досить не типовим явищем для регіону й країни в цілому, так як офіційні показники рентабельності виробництва соєвих бобів в Україні за останні роки коливалися в межах 10-20%. Можливо в досліджуваному підприємстві мала місце нерациональна організація праці, нерациональне використання техніки, відсутність високоврожайних сортів, ефективних каналів реалізації готової продукції тощо.

Висновки і пропозиції. Аналіз розвитку рослинництва у Вінницькій області, проведений на підставі річних звітів ТОВ «Поділля Агроінвест», типового сільськогосподарського підприємства регіону, підтверджує наявність дисбалансу в галузі рослинництва в сторону виробництва окремих прибуткових культур, зокрема соняшнику, сої та гречки. Розвиток виробництва сої та гречки в господарстві відбувається екстенсивним шляхом – за рахунок розширення посівних площ. Але цей факт має відносно позитивний характер, оскільки є підтвердженням того, що сільськогосподарські виробники Вінницької області слідкують за кон'юктурою ринку, прагнуть розвиватися, навіть за умов обмежених ресурсів і складних умов сьогодення. Для забезпечення в подальшому позитивної динаміки розвитку рослинництва виробникам доцільно максимально використовувати природно-кліматичний потенціал регіону, впроваджувати у виробництво якісний насіннєвий матеріал, виважені агротехнології, вносити оптимальну кількість мінеральних добрив під посіви, диверсифікувати виробництво, здійснювати пошук шляхів здешевлення процесу виробництва та пошук ефективних каналів збуту продукції. Безумовно, розвиток рослинництва на основі інтенсифікації виробництва вимагає додаткових вкладень, які сільськогосподарським виробникам вкрай важко знайти в умовах сьогодення й тому це питання вимагає подальших досліджень в майбутньому.

Список літератури:

1. Аналіз проблем і перспектив господарського розвитку Вінницької області <http://www.geograf.com.ua>
2. Головне управління статистики у Вінницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vous.vin.ua>
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Економіка країни за 2015 рік. Урядовий кур'єр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua>
5. Євтеєв О. Блискучі перспективи української сої. Агропрофі. Український тижневик ділової інформації <http://www.agroprofi.com.ua>
6. Маслак О. Соєві жнива 2015. Агробізнес сьогодні <http://www.agro-business.com.ua>
7. Сучасний стан зернової галузі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lektsii.net/1-96226.html>
8. Тараненко Л.К. Виробництво гречки в Україні не задовольняє попиту внутрішнього і експортного ринку <http://dporanta.prom.ua>

Мирзоева Т.В., Собчук И.А.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

РАЗВИТИЕ РАСТИТЕЛЬНОСТИ В ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ООО «ПОДОЛЬЕ АГРОИНВЕСТ»)

Аннотация

Исследовано современное состояние производства сельскохозяйственных культур в Винницкой области (на примере ООО «Подолье Агроинвест»). В частности, проанализирована динамика развития растительности в 2012-2015 годах, основные показатели экономической эффективности производства отдельных видов растительной продукции. Уделено внимание факторам, которые влияют на развитие растительности. Предложены пути дальнейшего развития данной отрасли с учетом непостоянных условий современности.

Ключевые слова: растительность, развитие растительности, сельскохозяйственные культуры, урожайность, объемы производства, экономическая эффективность.

Mirzoeva T.V., Sobchuk I.A.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

DEVELOPMENT OF PLANT-GROWER IN VINNYTSYA AREA (ON THE EXAMPLE OF LTD «PODILLYA AGROINVEST»)

Summary

The modern state of production of agricultural cultures is investigational in the Vinnytsya area (on the example of LTD «Podillya Agroinvest»). In particular, the dynamics of development of plant-grower is analysed in 2012-2015, basic indexes of economic efficiency of production of separate types of plant-grower products. Paid attention to the factors that influence on development of plant-grower. The ways of further development of this industry are offered taking into account the variable terms of present time.

Keywords: plant-grower, development of plant-grower, agricultural cultures, productivity, production volumes, economic efficiency.

УДК 330.35

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО МОНЕТАРНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Намазило А.О.

Національний університет біоресурсів та природокористування України

У статті розглянуто теоретичне обґрунтування монетарної політики, грошово-кредитну політику США, її основну стратегію, яка побудована на прямому таргетуванні інфляції. Сформульовано та показано, які є способи впливу Федеральної резервної системи США на ситуацію з фінансами та грошима. Проаналізовано, які є сучасні інструменти монетарного стимулювання економіки. Досліджено систему монетарної політики нашої держави та США, показано відмінності в даних політичних структурах. Викладені пропозиції щодо вдосконалення грошово-кредитної політики України. Показані основні стратегічні цілі даної політики та власні думки щодо вирішення проблеми монетарного стимулювання економіки нашої держави.

Ключові слова: монетарна політика, пряме таргетування інфляції, стратегія, стимулювання, стабільність, Національний банк України, Федеральна резервна система США, сучасні підходи, рефінансування, грошова маса.

Постановка проблеми. На даний момент, економіка нашої держави має вкрай складний стан. Держава має значну заборгованість, відставання сектору економіки від вироблення товарів до їхнього споживання, залежність від Росії паливно-енергетичними запасами, активне втручання держави в економічні стосунки різних підприємств та господарських суб'єктів, криміналізація стосунків між бізнесом та державними

установами, «життя» української економіки за старими принципами (принципами Радянського Союзу), менш кваліфіковані кадри, ніж у Європейських країнах тощо. Українська криза характеризується нерівномірністю, незбалансованістю доходів і видатків бюджету держави, неоптимальним рівнем податкових платежів, виданням численних кредитів населенню тощо. Фіскальна політика стає неймовірно експансійною (швидке

зростання попиту грошей) – це можна побачити на великому зростанні дефіциту бюджету. Ця криза призвела до зростання рівня безробіття, економічного спаду виробництва, втрати кваліфікованих кадрів, котрі емігрують до інших країн, задля покращення рівня свого життя. На цьому етапі економіки України, монетарна політика призвела до великого відтоку грошової маси з банківського сектору, тому для відновлення людської довіри до банківських установ, потрібно залучити кошти не лише в національній валюті, а й іноземній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу дослідження грошово-кредитної політики та її впливу на економіку країни становлять праці зарубіжних науковців Дж. О'Рігана, Дж. Тейлора, Ст. Фішера, М. Фрідмена, С. Мишкіна, Фредеріка, Е. Дж. Долана та інших. У вітчизняній економічній літературі цим проблемам приділяли значну увагу такі економісти, як В. Бурлачков, О. Вовчак, В. Гесць, Н. Гребеник, О. Дзюблюк, С. Міщенко, А. Мороз, А. Сомик, В. Стельмах, В. Ющенко та інші. Широке коло питань, пов'язаних із дослідженням взаємозв'язку між макроекономічними та монетарними показниками, висвітлено рядом вітчизняних вчених, зокрема В. Зяньком, Н. Камашевою, Л. Кривенко, А. Ставицьким та багатьма іншими.

Метою статті обґрунтування монетарної політики держави, визначення сучасних монетарних інструментів стимулювання економіки, виділити переваги та недоліки стратегій проведення грошово-кредитної політики США та України, знайти раціональні рішення щодо вдосконалення економіки нашої держави, функціонування Національного банку України.

Виклад основного матеріалу. З 70-х років ХХ століття, Федеральна резервна система (ФРС) Сполучених Штатів Америки постійно наповнювала свої грошові запаси, або грошову базу, про те, можна зазначити, що у 2008 році сталося різке піднесення та зростання грошової пропозиції США.

Серед основних способів впливу Федеральної резервної системи на загальну ситуацію з грошима і фінансами можна виділити:

1. На валютних ринках продає та купує іноземну валюту та американські долари;
2. Приймає участь в операціях відкритого ринку;
3. Процес дисконтної ставки (тобто депозитні установи, що беруть депозити від індивідів та надають позики, сплачують ці позики в резервних банках). Підняття чи зростання дисконтної ставки призводить до підняття ціни позики в резервних банках для депозитних установ;
4. Депозитні установи, які зберігають процент резервів, Рада керуючих може змінювати;
5. ФРС може обмінюватись валютами з іншими іноземними ЦБ (центральними банками), які в обмін на ідентичні доларові кредити ФРС кредитує системні рахунки [1].

Стратегія монетарної (грошово-кредитної) США заснована на стратегії прямого таргетування інфляції. Серед її основних переваг виділяють:

- 1) Чіткий орієнтир для суспільства, яким можуть без ускладнень користуватися під час укладання контрактів всі економічні суб'єкти.

- 2) Більш прозора політика монетарного стимулювання, де відбувається більш легкий контроль громадськістю, що дає більшу силу для відповідальності монетарної влади.

- 3) Відкрите врахування ролі часових лагів (відставання або випередження у часі одного економічного явища, порівняно з іншим).

- 4) При нестабільності попиту на гроші відбувається збереження стабільного зв'язку між інфляцією та короткостроковими процентними ставками в порівнянні із зв'язком між грошовими агрегатами (видами грошей, які різняться швидким переходом активу в готівку без великої втрати коштів) та короткостроковими процентними ставками.

- 5) Гнучкість до реагування на різкі стрибки цін на ресурси (шок пропозиції).

В США застосовується підхід, який враховує постійну зміну умов макроекономіки. Це стає можливим за рахунок дотримання проголошеного рівня (значення) показника інфляції центральним банком (тобто стратегії прямого таргетування інфляції).

Особливістю даного методу – утворення «бульбашок» цін активів. Кризи, що сформовані під їх впливом мають свої особливості. Криза, яка утворена «бульбашкою», має відмінність від звичайної кризи надвиробництва товарів тим, що непотрібними в цьому випадку виявляються не самі товари для споживання, а машини, які сприяють їхньому виробництву [4].

Можна зробити висновок, що грошово-кредитно політика США майже не заважає та не відбирає свободу ринку, вона є більш гнучкою порівняно з іншими інструментами регульованої, стабілізаційної та збалансованої політики.

НБУ (Національний банк України) підтримує, стимулює та збалансовує рівновагу монетарного ринку за допомогою законодавчо визначених інструментів, серед яких виділимо основні:

1. Визначення, стабілізація та регулювання норм обов'язкових резервів для кредитних установ, що здійснюють банківські операції для господарських суб'єктів, за рахунок депозитів та внесків (комерційних банків);
2. Відсоткова, або процентна політика;
3. Рефінансування (надання кредитів банкам у встановленому порядку за НБ) комерційних банків;
4. Управління частиною активів національного багатства України, які перебувають під контролем НБ та використовуються для регулювання платіжної рівноваги (золотовалютні резерви);
5. Операції з цінними паперами, тобто документами, що свідчать про відносини між особою, яка їх видала, та особою яка є їхнім власником;
6. Контроль над експортом і імпортом товарів тощо.

Задля вдосконалення та проведення грошово-кредитної політики держави, монетарна система потребує дуже складний комплекс знань та відповідальних завдань: підготовка наукових кадрів (більш складне введення їх у курс економіки, поглиблене вивчення економічних проблем, суб'єктів господарювання, вміти чітко визначати та знаходити сучасні та прийнятні для держави підходи для стимулювання економіки, підвищувати темп обігу капіталу в виробництві тощо),

підвищення рівня знань журналістів з монетарних знань, широких верств населення, створення окремих центрів, які зможуть контролювати та корегувати дану роботу працівників та суб'єктів господарювання [3].

Задля підвищення фінансової стійкості банків і здатність їх протистояти ризикам, Нацбанк прийняв установу, що всі банки, які мають вклад капіталу менш ніж 300 млн гривень, повинні до кінця цього року поповнити свої заощадження. В разі ж невиконання, дані банки будуть змушені піти з ринку, або їх чекає злиття з іншими банками.

Шляхом зростання кількості іноземних банків в Україні посилюється покращення розвитку якісної фінансової та економічної сфери, де головними факторами є іноземні банки та іноземні валюти. Вигідна стратегія управління держави щодо прийняття нами іноземних банків є прийнятною для того, аби об'єднати їх в економіку нашої держави, задля залучення їх для реалізації першочергових державних завдань: удосконалення системи раціонального розподілу ресурсів, зміна застосування процесу стримування розширення експансії (сфери панування за початкові межі) іноземного банківського капіталу на покращення конкурентоспроможності системи банків України.

Українська економіка потребує залучення іноземних ресурсів, тому що має низький рівень збільшення обсягу капіталу банків (капіталізації); потребує піднесенню фінансових ринків; залучення модернізованих банківських систем та технологій, досвіду у банківських справах для розвитку фінансової системи для отримання доходу, прибутку (на даний момент рентабельність (рівень ефективності використання капіталу та ресурсів банків) становить 11,1% до оподаткування, цей відсоток не є достатнім в майбутньому для збереження рівня капіталізації). Для підтримки стабільного розвитку банків України, Національний банк може залучати свою додаткову підтримку шляхом зростання обсягу універсальних грошово-кредитних операцій та використання додаткових систем, механізм для рівноваги ліквідності на певний проміжок часу [5].

Є такі банки, візьмемо за приклад банки США, де більша їх частина являються регіональними, тобто працюють лише деяких містах. Більшість великих авто концернів створюють підрозділи банків для придбання авто шляхом кредитування (банк Рено Банк, Порше Банк).

Тому метою грошово-кредитної політики будь-якої країни є створення таких умов, де економічні суб'єкти, реалізуючи свою свободу вибору, здійснювали б такі дії, котрі сходяться з діями політики країни. Основною ціллю монетарної політики є регулювання та збалансування грошового обігу, забезпечення функціонування грошової системи.

Інструментом грошово-кредитної або монетарної політики є відсоткова ставка, за допомогою якої здійснюється значний вплив на вартість грошей. Відсоткова або процентна ставка за основними та опорними операціями центрального банку з включенням або виключенням грошей називається основною ставкою монетарної (грошово-кредитної) політики держави.

Стратегічні цілі монетарної політики
– Економічне зростання.
– Стабільність відсоткової ставки.
– Приборкання інфляції.
– Стабільність фінансових ринків.
– Стабільність обмінного курсу грошової одиниці.
– Зростання добробуту населення.
– Зменшення безробіття (повна зайнятість населення).

[2]

Можна зробити висновок, що ФРС США не єдиний на всю територію центральний банк, на відміну від України, а являє собою 12 окремих округів, кожен з яких стимулює і регулює фінансову систему кожного суб'єкта та прагне досягти максимального успіху у своїй справі. Завдяки такій кількості банків, на мою думку, це більш раціональне та більш сфокусоване на окремих видах об'єктів регулювання та підтримання рівня їх економічного стану. Також можна відмітити відмінність в США функціонування житлових ощадних банків, де основною специфікою діяльності є включення та поповнення грошових заощаджень на депозити (кошти в готівковій або безготівковій формах), а характерність діяльності пояснюється в наданні кредитних послуг лише на купівлю та придбання нерухомості, або на будівництво, в нашій же державі кредити видаються людям на будь-які їхні потреби, але в такій кількості, в якій вони будуть спроможні виплачувати кожного місяця свій відсоток від стабільного доходу (заробітної плати з урахуванням ПДВ та ПДФ).

Для формування основних положень та підходів до монетарного стимулювання вважаємо за потрібне враховувати передовий досвід та особливості інституційного середовища нашої країни [6].

Стратегічні підходи монетарної політики нашої держави:

- Забезпечення інституційної незалежності (центральный банк є самостійним і незалежним державним органом) та операційної незалежності Національного банку;

- Підвищення рівня довіри суб'єктів ринку та суспільства в цілому до Національного банку України;

- Поновлення і забезпечення роботи основних механізмів інфраструктури монетарного (грошово-кредитного) ринку;

- Зростання рівня ефективності використання кредитного каналу випуску в обіг нових грошових знаків і різних операцій на відкритому ринку;

Дослідження сучасних ключових підходів грошово-кредитної (монетарної) політики стимулювання економіки зосереджені на факторах її впливу на рівень темпів інфляції в країні в обставинах глобалізації фінансів. На даному етапі, вище зазначене таргетування інфляції є найефективнішим та найсуттєвішим монетарним (грошово-кредитним) режимом, який слугує функціонуванню збалансованості та стабільності ціни на ринку.

Практичне здійснення прямого таргетування інфляції складає високий рівень нечіткості у грошово-кредитній політиці, тому що ґрунтується на

її логічний оцінці в майбутньому, коли результати проведення прогнозування лише надходять тоді, коли вже в реальності ситуація вже зазнала змін.

Тому, з огляду на це, треба знати, що фактор таргетування інфляції несе за собою безліч трудомістких операцій з точки зору різних варіацій визначення цільових намірів або орієнтирів:

1. ЦБ (Центральний банк) реалізовує політику без чітко вираженого спрямування, але з конкретно установленою метою у своїй стратегії – досягнення, здобуття стабільності та збалансованості цін.

2. Стратегія прямого таргетування грошей, опираючись на грошову масу стає проміжним орієнтиром.

3. ЦБ (Центральний банк) концентрує увагу на таргетуванні інфляції (її подальших прогнозах на майбутнє), що дає можливість запевнити монетарну політику вирішеннями тих питань, які безпосередньо стосуються внутрішніх факторів монетарної політики, тому становлення конкретного інфляційного показника підвищує рівень довіри суспільства до центрального банку, тобто робить його транспарентним.

Країни, які мають досвід на практиці та теоретичні дослідження, які вводять в себе пряме таргетування інфляції, свідчать, що від злагоджених, гармонічних, сконцентрованих на одному результаті дії всіх суб'єктивних відділів влади, що мають відповідальність за впровадження фінансової (регулювання доходів та витрат держави) та монетарної політик країну чекає успіх

втілення створеної монетарної політики, а й взагалі макроекономічного рівня політики.

Пропозиції щодо вдосконалення монетарної політики нашої держави:

– Мобілізація доходів бюджетної системи завдяки впровадженню податків, де об'єктом оподаткування є дохід фізичної особи, земля, майно, капітал;

– Використання цих податків з метою обмеження споживання окремих видів товарів, оподаткування предметів розкоші;

– Застосування диференціації ставок податків залежно від виду діяльності та розміру прибутку чи доходу;

– Ліквідація податкових пільг;

– Надходження повинні бути з різних джерел;

– Прогнозована і стійка система надходжень, що потребує застосування статистичної інформації, обчислюваної техніки тощо [1].

На даний момент монетарна політика держави, зокрема НБУ, призвела до великого відтоку грошової маси з банківського сектору (громадяни позабрали депозити і намагаються не ризикувати своїми заощадженнями). Таким чином, необхідно було б докласти зусиль для відновлення довіри населення до банківських структур з метою залучення коштів населення як в національній валюті, так і в іноземній валюті. В даному випадку не знадобилося б проводити рефінансування комерційних банків для підтримки їх ліквідності, а кошти можна було б направляти на розвиток державних програм так необхідних нашій країні в теперішніх умовах.

Список літератури:

1. Монетарна політика Федеральної резервної системи США. – Наукове товариство Івана Кушніра – 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=53527>
2. Завдання й цілі грошово-кредитної політики. Типи грошово-кредитної політики. – Механізм економічної політики – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/15660212/ekonomika/zavdannya_tsili_groshovo-kreditnoyi_politiki_tipi_groshovo-kreditnoyi_politiki
3. О.Д. Василюк. Фінансовий механізм для активізації економічного зростання й підвищення суспільного добробуту // Теорія Фінансів. – 2000.
4. Основи економічної теорії – Мамалуй О. О. – Глава 25. § 2. Економічні кризи: сутність, види та шляхи подолання. Особливості економічної кризи в Україні.
5. Петрик О. Цілі та основні режими сучасної монетарної політики // Вісник Національного Банку України. – 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://referat-ok.com.ua/finansi/monetarna-politika-ukrajini>
6. Соціальна нерівність як перепона на шляху ефективного економічного росту України-Гаврилюк В.П.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://econommeneg.net.ua/sites/default/files/visnyky/ekonomika/gavrylyuk.pdf>

Намазило А.А.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К МОНЕТАРНОМУ СТИМУЛИРОВАНИЮ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье рассмотрены теоретическое обоснование монетарной политики, денежно-кредитной политики США, ее основную стратегию, которая построена на прямом таргетировании инфляции. Сформулированы и показаны, какие есть способы влияния Федеральной резервной системы США на ситуацию с финансами и деньгами. Проанализировано, какие есть современные инструменты монетарного стимулирования экономики. Исследована система монетарной политики нашего государства и США, показано различия в данных политических структурах. Изложены предложения по усовершенствованию денежно-кредитной политики Украины. Показаны основные стратегические цели данной политики и собственные мысли по решению проблемы монетарного стимулирования экономики нашего государства.

Ключевые слова: монетарная политика, прямое таргетирование инфляции, стратегия, стимулирование, стабильность, Национальный банк Украины, Федеральная резервная система США, современные подходы, рефинансирование, денежная масса.

Namazylo A.A.

National University of Life and Environmental sciences of Ukraine

MODERN APPROACHES TO MONETARY STIMULUS OF UKRAINE**Summary**

In the article considered the theoretical foundation of the monetary policy, the monetary policy of the US, its main strategy, which is based on direct inflation targeting. Formulated and show that there are ways to influence the US Federal Reserve at the situation with finances and money. The analyzed, which is the modern tools of monetary stimulus. The system monetary policy of our country and the US, data showed differences in political structures. Outlined proposals to improve the monetary policy of Ukraine. The following key strategic aims of the policy and my view on solving the problem of monetary stimulus of our country.

Keywords: monetary policy, direct inflation targeting, strategy, stimulation, stability, National Bank of Ukraine, The US Federal Reserve, modern approaches, refinancing, money supply.

УДК 338.23:631.147

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ З ВИРОБНИЦТВОМ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ**Новак Н.П.**

Херсонський державний аграрний університет

У статті визначені структура та складники організаційно-економічного механізму функціонування аграрних підприємств з виробництвом органічної продукції. Вказані його тісні зв'язки з державним регулюванням та його формами, нормативно-правовою базою через необхідність жорсткої регламентації органічної діяльності, необхідність проведення сертифікації та стандартизації органічної продукції. Виявлені чинники, функції та завдання формування. Обґрунтовані основні підсистеми, визначені економічні ефекти впровадження. Розроблені пропозиції щодо перспективного розвитку.

Ключові слова: аграрні підприємства, організаційно-економічний механізм, органічна продукція, товарне кредитування, державно-приватне партнерство, соціальна відповідальність, державне регулювання, управління.

Постановка проблеми. Продовольча проблема та намагання її вирішити постійно зростаючими темпами й обсягами виробництва сільськогосподарської сировини та продовольства призвели до використання хімічних засобів, генномодифікованих організмів (ГМО), стимуляторів росту тощо, які негативно впливають на здоров'я й тривалість життя населення. Природні агроресурси, особливо земельні та водні, потребують неадекватного відтворення. Населення хоче споживати екологічно безпечну та якісну харчову продукцію. Одним із напрямів вирішення цієї проблеми є виробництво органічної продукції. Тому розвиток органічних агроформувань потребує створення певної системи взаємозв'язків між управлінням, виробництвом та збутом. Одним із можливих варіантів взаємодії ресурсів та чинників, необхідних для виробників органічної продукції, є організаційно-економічний механізм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти формування та вдосконалення організаційно-економічного механізму сільськогосподарського виробництва висвітлені у працях О.Ф. Балацького, О.М. Бородіної, А.І. Даниленка, В.В. Писаренка, П.Т. Саблука, інших науковців. Чинники розвитку органічного виробництва висвітлені у працях В.І. Артиша, Н.М. Головченка, М.М. Ігнатенка, Л.О. Мармуль, О.А. Никитюк, О. Шубравської. Про-

те визначення складників організаційно-економічного механізму функціонування органічних товаровиробників потребує уточнення.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Питання обґрунтування та покращення організаційно-економічного механізму розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції майже не відображені в наукових працях, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета статті. Метою статті є визначення структури та обґрунтування складу організаційно-економічного механізму функціонування аграрних підприємств з виробництвом органічної продукції.

Виклад основного матеріалу. Формування та функціонування ефективного агропродовольчого ринку органічної сільськогосподарської продукції, адаптованого до умов глобальної економіки, неможливе без відповідного організаційно-економічного механізму, що забезпечує вдосконалення системи управління, виробничо-організаційних відносин, фінансову стійкість і прибутковість, збалансованість інтересів суб'єктів господарювання, суспільства й держави [8, с. 55]. Така гармонізація інтересів у нестабільних політичних та економічних умовах сучасної України дуже важлива для держави й населення, оскільки вона є гарантом політичної, економічної, зокрема

фінансової і соціальної стабільності, покращення макроекономічної ситуації та якості життя суспільства, вирішення екологічних проблем. Водночас, це важливо і на мікроекономічному рівні для підприємств, оскільки вони через несформований ринок і конкурентне середовище, а також правову незахищеність вітчизняного органічного виробництва значною мірою зацікавлені в такій стабілізації, яка є важливою передумовою забезпечення їх стратегічних ринкових інтересів.

Органічна продукція є результатом органічного виробництва – процесу, який забезпечує вирощування сільськогосподарської продукції, використовуючи лише біологічні ресурси та не завдаючи шкоду навколишньому середовищу. Слід мати на увазі, що органічне агровиробництво відрізняється від виробництва продукції, яка не містить синтетичних домішок та використовує системи ґрунтозахисного землеробства і базується на технологіях ретельного обробітку ґрунту без обертання скиби, але не виключає застосування генетично модифікованих організмів та синтетичних пестицидів. Аналогічно, органічне агровиробництво суттєво відрізняється від так званої інтегрованої системи землеробства, що базується на інтегрованій системі боротьби зі шкідниками та хворобами, яка передбачає обмежене застосування речовин хімічного походження, з метою запобігання розмноженню паразитів, але не виключає використання синтетичних хімікатів [1, с. 69].

Отже, впровадження сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур та розведення худоби згідно з принципами та вимогами органічного виробництва, при подальшому розвитку внутрішнього ринку в Україні в середньостроковій перспективі, здатне сприяти підвищенню конкурентоспроможності продукції, розвитку агросфери та сільських територій, зростанню екологічної рівноваги довкілля. Працюючи в умовах органічного виробництва, підприємствам у процесі своєї діяльності слід використовувати методи господарювання з точки зору їх можливого впливу не тільки на майбутній розвиток та прибутковість господарювання, а також на збереження довкілля, вирішення соціальних проблем сільського населення.

Необхідно відзначити, що розвиток сегменту органічного виробництва є можливим на основі функціонування організаційно-економічного механізму його забезпечення [4, с. 25]. Він являє собою сукупність організаційно-економічних методів і інструментів, які, ґрунтуючись на правових нормах, дозволяють державі і суб'єктам господарювання забезпечити розвиток органічного виробництва, розв'язати еколого-економічні протиріччя взаємодії суспільства й природи, соціальні проблеми.

До складу системи організаційно-економічного механізму входять підсистеми правового, ресурсного, нормативно-методичного, наукового, інноваційного, фінансово-інвестиційного, соціального, інформаційного забезпечення функціонування органічних підприємств. Необхідною складовою організаційно-економічного механізму виробництва органічної продукції є інструментарій його формування [7, с. 36]. Він представлений принципами, методами, функціями, узгодженням стратегічних і тактичних цілей органічного ви-

робництва зі структурними та функціональними чинниками, методиками оцінки ефективності органічного виробництва, економіко-математичними моделями оптимізації виробничої структури органічних підприємств.

Організаційно-економічний механізм розвитку органічних підприємств включає такі основні функціональні підсистеми: моніторингу, планування і прогнозування, організації, мотивації, контролю, управління та регулювання. Серед чинників, що зумовлюють розвиток виробництва органічної продукції, насамперед, виділяються:

- обмеженість та виснаження природних агресорів, особливо земельних, порушення екологічної рівноваги довкілля;
- зміна споживчих запитів та потреб населення, його орієнтація на здоровий спосіб життя та раціональне харчування;
- необхідність виходу вітчизняних товаровиробників на міжнародний ринок та диверсифікації структури експортно-імпортних операцій;
- імпортозалежність від органічної продукції.

Чинниками впливу на виробництво органічної продукції визначені наступні:

- інституційне забезпечення (у т.ч., на основі міжнародних і національних стандартів та сертифікатів) виробництва, зберігання, переробки, реалізації органічної продукції;
- зацікавленість державних, підприємницьких структур, громадських організацій, сільських громад, споживачів у розширенні ринку органічних продуктів;
- створення системи державної підтримки органічних товаровиробників, проведення виваженої протекціоністської політики, здійснення еколого-просвітницької діяльності серед населення;
- соціальна відповідальність агробізнесу за результати господарювання, рівень та якість життя сільського населення, розвиток сільських територій, екологічну ситуацію, стан соціальної та виробничої інфраструктури [3, с. 8].

Формування основних засад організаційно-економічного механізму в органічному виробництві здійснюється на двох рівнях: зверху – державними органами влади (Міністерством аграрної політики та продовольства України й відповідними департаментами, санітарно-епідеміологічною і карантинною службами та іншими організаціями й установами), національними й регіональними законодавчими та виконавчими органами влади, і знизу – виробниками органічної сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами, експортерами та імпортерами, споживачами та їх асоціаціями.

Вважаємо, що при переході сільськогосподарських підприємств на органічні методи господарювання до основних завдань державного регулювання належать створення умов для відтворення природних ресурсів, передусім земельних, включаючи відтворення природної ґрунтової родючості; запобігання екологічній небезпеці шляхом обмеження техногенного навантаження на агроєкосистеми; сприяння збільшенню споживання органічної продукції заради здоров'я, якісного життя населення.

Вказані завдання можуть бути реалізовані через організаційно-економічний механізм, який відображає, як зазначалося, взаємозв'язок держа-

ви з господарюючими суб'єктами, забезпечуючи збалансований розвиток сільськогосподарського виробництва органічного спрямування [2, с. 188]. Саме це сприятиме ефективному виробництву фізіологічно повноцінної продукції, підвищенню її якості, відтворенню природної родючості ґрунтів, поліпшенню екологічного стану довкілля, збільшенню зайнятості сільського населення. На нашу думку, формування такого механізму має здійснюватися з використанням фінансово-економічних методів та важелів з одночасним нормативно-правовим та інформаційним забезпеченням, що сприятиме підвищенню ефективності процесу виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

Становлення ефективного управління органічними підприємствами як складноорганізованими виробничо-еколого-соціально-економічними системами сільського господарства є складним завданням і в теоретичному, і в практичному плані. Вона повинна вирішуватися з урахуванням взаємозв'язку всіх основних складових: державної економічної й екологічної, аграрної політики, нормативно-правової бази, громадських інститутів [6, с. 28]. Для цього необхідні послідовні державне регулювання та підтримка, а також системи практичних дій на кожному органічному аграрному підприємстві щодо поліпшення виробничого процесу з використанням комплексу організаційно-економічних і соціальних заходів виробничо-економічного стимулювання.

Запропонований організаційно-економічний механізм виробництва органічної сільськогосподарської продукції дозволить збільшити його ефективність та прибутковість; забезпечить

споживчий агропродовольчий ринок здоровою та якісною харчовою продукцією; підвищить рівень продовольчої безпеки в країні та її регіонах; зміцнить експортний потенціал держави та поліпшить його структуру; сприятиме утвердженню іміджу України як країни – світового та регіонального виробника та експортера високоякісної сертифікованої органічної продовольчої продукції [5, с. 43]. У перспективі він може бути доповнений формами товарного кредитування, державно-приватного партнерства, маркетинговими стратегіями логістично-збутової діяльності, соціальної відповідальності агробізнесу.

Висновки і пропозиції. Таким чином, формування та функціонування організаційно-економічного механізму розвитку агроформувань з органічним виробництвом продовольчої продукції спрямоване на підвищення еколого-економічної ефективності систем ведення сільського господарства шляхом позитивного впливу на стан природної родючості ґрунтів, структуру агроландшафтів та довкілля в цілому. Його складники також впливають на зростання доходів та конкурентоспроможності органічних господарств, зменшенню витрат виробництва і природоохоронних виплат, оптимізацію бізнес-процесів у цілому. Разом з тим, очікуються й додаткові ефекти, що виникатимуть унаслідок діяльності господарств з виробництва органічної сільськогосподарської та продовольчої продукції в інших суб'єктів господарювання, а саме: додатковий дохід переробних підприємств, зменшення безробіття, підвищення рівня життя сільського населення, зростання вартості сільськогосподарських угідь, покращення організації сільських територій.

Список літератури:

1. Артиш В.І. Формування менеджменту якості підприємств із виробництва органічної продукції / В.І. Артиш // Економіка АПК. – 2013. – № 2 – С. 68-71.
2. Головченко Н.М. Підвищення доходів виробників органічної продукції / Н.М. Головченко // Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми / [за ред. д-ра екон. наук О.М. Бородіної]; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К.: Четверта хвиля, 2008. – С. 186-190.
3. Ігнатенко М.М. Управління органічним виробництвом аграрних підприємств на засадах здійснення соціальної відповідальності / М.М. Ігнатенко // Економіка і фінанси: наук. жур. – Дніпропетровськ, 2015. – № 12. – С. 4-11.
4. Карачина Н. П. Організаційно-економічний механізм: проблематика термінології / Н.П. Карачина // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 10 (125). – С. 23-27.
5. Мармуть Л.О. Основи органічного виробництва сільськогосподарської продукції: від виробника до споживача / Л.О. Мармуть, М.В. Капштик, Т.П. Кальна-Дубінюк, О.А. Локутова, Ю. В. Дубінюк, Л.М. Сокол, П.П. Лисенко М.М. // Метод. матер. з дорадництва для с. -г. виробників і населення. Серія 4. – Органічне виробництво сільськогосподарської продукції: Ніжин. – 2012. – 76 с.
6. Никитюк О.А. Сертифікація і стандартизація продукції органічного землеробства / О.А. Никитюк // Агроекологічний журнал. – 2009. – № 2. – С. 26-31.
7. Шкуратов О.І. Організаційно-економічний механізм екологічної безпеки в аграрному секторі економіки / О.І. Шкуратов, О.І. Ковалів // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 2. – С. 34-37.
8. Шубравська О. Ринок органічної продукції та перспективи його розвитку в Україні / О. Шубравська // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 53-61.

Новак Н.П.

Херсонський державний аграрний університет

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ С ПРОИЗВОДСТВОМ ОРГАНИЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ**Аннотация**

В статье определены структура и составляющие организационно-экономического механизма функционирования аграрных предприятий с производством органической продукции. Указаны его тесные связи с государственным регулированием и его формами, нормативно-правовой базой через необходимость жесткой регламентации органической деятельности, необходимость проведения сертификации и стандартизации органической продукции. Выявлены факторы, функции и задачи формирования. Обоснованы основные подсистемы, определены экономические эффекты внедрения. Разработаны предложения относительно перспективного развития.

Ключевые слова: аграрные предприятия, организационно-экономический механизм, органическая продукция, товарное кредитование, государственно-частное партнерство, социальная ответственность, государственное регулирование, управление.

Novak N.P.

Kherson State Agrarian University

ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM OF FUNCTIONING OF AGRICULTURAL ENTERPRISES WITH ORGANIC PRODUCTION**Summary**

The article defines the structure and components of organizational-economic mechanism of functioning of agricultural enterprises with organic production. Given his close ties with the state regulation and its forms, legal and regulatory frameworks through the need for strict regulation of organic activities, the need for certification and standardization of organic products. The factors, functions and objectives of the formation. The main subsystem, the economic effects of implementation. Developed proposals for future development.

Keywords: agricultural enterprise, organizational economic mechanism, organic products, commercial lending, public-private partnership, social responsibility, government regulation, management.

УДК 332.142.4

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ МАРКЕТИНГУ ТЕРИТОРІЇ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ЧЕРКАЩИНИ**Панасенко Л.М.**

Черкаський державний технологічний університет

В статті розглянуті основні питання підвищення інвестиційної привабливості туристичної галузі Черкаської області, визначено напрямки діяльності з поліпшення інвестиційного клімату регіону, зменшення інвестиційних ризиків. Метою даної статті є визначення основних шляхів та засобів підвищення інвестиційної привабливості туристичної галузі Черкаської області через використання інструментів маркетингу території та формування позитивного інвестиційного іміджу Черкаської області. Вирішення поставлених задач можливе з використанням методики створення регіональних брендів та практичного їх використання. Автор визначає, що постає гостра необхідність сформулювати виразний образ Черкащини з метою реклами регіону як привабливого для українських і зарубіжних інвесторів. Створення концепції бренду «Черкащина туристична» та маркетингового плану його просування постають важливими завданнями в розвитку регіональної економіки, поліпшення бізнес-клімату й залучення інвестицій.

Ключові слова: маркетинг території, брендинг, регіон, інвестиційна привабливість, туристична галузь Черкащини.

Постановка проблеми. Як показує світовий досвід, залучення інвестицій позитивно впливає на розвиток економіки регіону. Готовність інвесторів вкладати капітал в розвиток

туристичної галузі окремих регіонів залежить від наявного інвестиційного клімату в країні в цілому та в конкретному регіоні зокрема. Саме тому створення сприятливого інвестиційного клі-

мату є необхідною передумовою для збільшення притоку інвестицій в регіональну економіку. Невід'ємною складовою цього процесу є інвестиційна діяльність туристичної галузі.

У зв'язку з необхідністю залучення фінансових ресурсів та їх обмеженістю на сьогодні актуальною є проблема використання інструментів маркетингу території для підвищення інвестиційної привабливості окремих регіонів та галузей регіональної економіки, зокрема туристичної галузі.

Все більше країн і міст цілеспрямовано займаються маркетингом своїх територій, що обумовлює інвестиційну і туристичну привабливість місцевості. Таким чином, в постійного зростання конкуренції, рівняння умов господарювання на різних територіях, маркетинг території, її імідж і бренд стають першочерговими завданнями для підвищення інвестиційної привабливості регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років в науковому середовищі, як на міжнародному рівні, так і в Україні, активізувався напрям дослідження, пов'язаний із дослідженням проблем маркетингу території. Зокрема, чимало наукових праць присвячено дослідженню бренду території, таких іноземних авторів, як Котлер Ф. [1], Асплунд К. [1], Визгалов Д. В. [2], Дробышевская Т. В. [3], а також таких вітчизняних авторів як Музиченко-Козловська О. В. [4], Богун К. В. [5], Нагорняк Т. [7], Нечай О. [8], Панасенко Л.М. [9].

Варто звернути особливу увагу на найбільш вагомій роботі – Філіппа Котлера, Крістера Асплунда [1], які вперше визначили можливості використання маркетингу для просування території, специфіку сучасного брендингу та ролі брендів, а також Саймона Анхольта, який вперше запропонував термін «брендинг місць», розробивши комплексний підхід до брендингу території та концепцію конкурентної ідентичності, представивши її у вигляді шестикутника, який показує шість елементів сучасного бренду території: туризм, експортні бренди, політика, бізнес і інвестиції, культура, люди [6, с. 12].

Дослідження, які стосувались питань маркетингу території, з'явилися в 1990-х роках. В цих дослідженнях пропонувалось твердження, що території продають продукти та послуги так само, як і компанії, тому існує можливість використання маркетингу як механізму просування територій, разом з об'єктами для інвестицій, туризмом, товарами місцевого виробництва тощо.

Питання розвитку туристичної галузі Черкаської області досліджувались та продовжують вивчатися, зокрема, в наукових працях С. С. Беляєвої, Л. Л. Іващини, Ю. М. Тихоненко, Л. В. Фрей, Л. В. Скрипник [10 – 13]. Результати наведених досліджень відображають як теоретичні, так і прикладні питання, пов'язані з визначенням інвестиційної привабливості області та туристичної галузі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання підвищення інвестиційної привабливості туристичної галузі Черкаської області залишається гостро актуальним і потребує подальших наукових досліджень та реалізації ефективних державних програм з розвитку туризму в регіоні.

Таким чином, незважаючи на значну теоретичну базу, яка вже розроблена науковцями в межах питань маркетингу території, розробка стратегії територіального бренду Черкащини залишається першочерговим завданням для підвищення інвестиційної привабливості туризму в області.

Мета статті. Головною метою є визначення основних шляхів та засобів підвищення інвестиційної привабливості туристичної галузі Черкаської області через використання інструментів маркетингу території та формування позитивного інвестиційного іміджу Черкаської області.

Виклад основного матеріалу. Інвестиційну привабливість можна визначити як «інтегровану характеристику окремих регіонів країни з позицій інвестиційного клімату, рівня розвитку продуктивних сил, інвестиційної інфраструктури, можливостей залучення інвестиційних ресурсів та інших факторів, які суттєво впливають на формування доходності інвестицій та зменшення інвестиційних ризиків» [13, с. 55]. Виходячи з цього, головним завданням маркетингу території стає продаж як товару інвестиційної привабливості території, створення умов для економічного зростання, підвищення рівня життя населення та поліпшення бізнес-клімату.

Маркетинг території як стратегічний інструмент покликаний до створення місії та бачення майбутнього розвитку регіону. В першу чергу маркетинг території визначає проблеми регіону та формулює чіткі цілі: місію для майбутнього, цілі, простір, в якому необхідно вести боротьбу з іншими територіями, визначає цільові групи: інвестори, туристи, гості, мешканці тощо.

Наступним кроком є визначення загроз та можливостей, що пов'язані з ідентичністю території, її сильними та слабкими сторонами, в тому числі з тим образом, який транслюється в оточуючий світ.

Позиціонування території стає наступним кроком і є результатом попередніх. Саме позиціонування визначає відмінні риси території від конкурентів, визначає перспективні галузі для інвестицій.

Одним із важливих інструментів маркетингу території є SWOT-аналіз території, що визначає сильні та слабкі сторони, можливості та загрози зовнішнього середовища. В ході розробки стратегії розвитку Черкаської області до 2020 року було проведено SWOT-аналіз, висновки якого представлені в таблиці 1.

Таким чином, відповідно до проведеного аналізу, порівняльною перевагою Черкаської області є значна кількість об'єктів історико-культурної спадщини та природно-заповідного фонду (який може збільшуватись в подальшому). Зокрема, історико-культурний аспект підсилюється національним складом населення, оскільки Черкащина повністю розташована в площині одного історичного регіону – Середньої Наддніпряни, а це відображається на автентичності традицій та культури загалом. Сучасні тренди популяризації туризму в Україні та світі, а також активізації починань малого та середнього бізнесу у даній галузі економіки, в свою чергу, лише сприятимуть подальшому розвитку туризму в області [14, с. 37].

Одним із найпотужніших інструментів просування території є брендинг. Порівняно із світовою практикою в Україні бренди окремих регіонів не розроблені, що стримує потік інвесторів та знижує привабливість регіонів. Виходячи з цього постає гостра необхідність сформулювати виразний образ Черкащини з метою реклами регіону як привабливого для українських і зарубіжних інвесторів. Створення концепції бренду «Черкащина туристична», маркетингового плану його просування, розрахунок економічного ефекту від проведення конкретних фестивальних заходів постають важливими проблемами в розвитку регіональної економіки, поліпшення бізнес-клімату й залучення інвестицій. Щодо Черкаської області, її географічне розташування є сприятливим для активізації туристичної діяльності, розширення мережі туристичних пропозицій та інфраструктурного забезпечення рекреантів і туристів.

Метою брендингу є створення позитивного образу території у споживачів. Для Черкащини традиційними асоціаціями у споживачів туристичних послуг є: «земля Тараса і Богдана», Чигиринщина – земля козацтва, Кам'янка – місто

натхнення О. Пушкіна та П. Чайковського. Проте історико-культурний напрям в туризмі все більше потребує додаткових атракцій – подієвого туризму, фестивальних заходів, без яких Черкащина залишатиметься об'єктом екскурсійного відвідання, а не довготривалих туристичних маршрутів.

Крім того, на імідж Черкащини негативно впливає низький рівень туристичної інфраструктури – незадовільний стан доріг, відсутність номерного фонду в місцях туристичних атракцій, тощо.

Висновки і пропозиції. Територіальний брендинг – це один з найбільш дієвих інструментів маркетингу території, що дозволяє виробити сталу стратегію розвитку регіону, метою якого є створення конкурентоздатності регіону, позиціонування туристичного продукту в Україні та за кордоном, формування позитивного іміджу. Для цього необхідно звернути особливу увагу на усунення таких слабких сторін Черкащини як високий ступінь зношеності матеріально-технічної бази готельних підприємств, незадовільний стан дорожнього покриття, недостатня поінформова-

Таблиця 1

SWOT-аналіз Черкаської області

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Наявність місцевих енергетичних потужностей з перспективами розвитку 2. Значні території високопродуктивних земель та сприятливі природно- кліматичні умови для вирощування сільськогосподарських культур. 3. Наявність науково-дослідних установ у галузі АПК. 4. Стабільний розвиток агропромислового комплексу. 5. Розвинутий сектор переробки сільськогосподарської продукції. 6. Розміщення на перетині транспортних коридорів. 7. Наявність аеро- та річкових портів, залізничного вузла ст. ім.Т. Шевченка в безпосередній близькості один від одного. 8. Значна кількість об'єктів історико- культурної спадщини та об'єктів природно-заповідного фонду. 9. Мононаціональний склад населення, що в значній мірі зменшує можливість суспільної нестабільності.	1. Значні диспропорції між районами за рівнем економічного розвитку. 2. Високий ступінь зношеності матеріально- технічної бази підприємств. 3. Висока енергозатратність на виробництво продукції. 4. Існуюча схема енергопостачання має обмежені можливості щодо підключення нових енергоємних споживачів. 5. Висока концентрація сільськогосподарських земель (в руках латифундистів), відсутність контролю за використанням земельних ресурсів. 6. Незадовільний стан дорожнього покриття (майже 80% зношеності доріг). 7. Недостатнє транспортне сполучення між право- та ліво-бережною частиною області. 8. Недостатня поінформованість населення про туристичні маршрути області та нерозвиненість необхідної інфраструктури. 9. Мала частка малих підприємств у загальних обсягах реалізованої продукції (товарів, послуг). 10. Низька інноваційна активність господарського комплексу. 11. Брак іноземних інвестицій. 12. Значний рівень безробіття, висока частка сезонних безробітних. 13. Низька платоспроможність населення. 14. Зменшення частки молоді, старіння населення (призводить до навантаження на фонд оплати праці), відтік молоді. 15. Зношеність комунальної інфраструктури.
Можливості	Загрози
1. Розвиток альтернативної енергетики та виробництво альтернативних видів палива (біоетанол, пілети і т.д.). 2. Покращення доступності ресурсів на проведення енергомодернізації. 3. Реалізація договору про зону вільної торгівлі з ЄС. 4. Популяризація туризму в Україні і світі. 5. Девальвація національної валюти сприятиме підвищенню конкурентоспроможності експортерів. 6. Децентралізація влади в Україні. 7. Збільшення кількості об'єктів природно-заповідного фонду.	1. Зростання світових цін на енергоносії. 2. Висока вартість позичкових коштів. 3. Нестабільність курсу національної валюти. 4. Розвиток тіньового сектору економіки. 5. Конкурентна загроза, пов'язана з доступом європейських виробників на ринки України. 6. Втрати ринків збуту, орієнтованих на Росію. 7. Втрати кадрів пов'язана із спрощенням візового режиму. 8. Військові дії на Сході України. 9. Відсутність дієвих кроків з подолання корупції. 10.Зміна політичного курсу в країні. 11.Високий ступінь централізації влади в Україні. 12.Загальне погіршення соціально- економічної ситуації.

Джерело: [14]

ність населення про туристичні маршрути області та нерозвиненість необхідної інфраструктури. Створення логотипу – візуальної асоціації туристичної Черкащини стане кроком до впізна-

ваності території в очах споживачів, однак, без вирішення окреслених проблем не чинитиме суттєвого впливу на притік інвестицій та поліпшення бізнес-клімату в регіоні.

Список літератури:

1. Маркетинг мест: привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / [Ф. Котлер, К. Асплунд, И. Рейн, Д. Хайдер]. – [2-е изд.] / А.П. Панкрухин. – СПб.: Питер, 2006. – 416 с.
2. Визгалов Д.В. Брендинг города / Д.В. Визгалов. — М.: Фонд «Институт экономики города», 2011. – 160 с.
3. Дробышевская Т.В. Индикаторы городского развития как носители имиджа города / Т.В. Дробышевская // Вісник ДІТБ. – 2006. – № 10. – С.43– 46.
4. Музиченко-Козловська О.В. Територіальний маркетинг як чинник формування туристичної привабливості регіону / О.В. Музиченко-Козловська [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2007_594/20.pdf.
5. Богун К.В. Алгоритм створення і реалізації програми маркетингу і брендингу міста / Богун К.В. // Економіка і управління. – 2013. – № 2. – С. 40-45.
6. Брендинг міст: досвід країн Вишеградської групи для України / За загальною ред. О. І. Соскіна. – К.: Вид – во «Інститут трансформації суспільства», 2011. – 80 с.
7. Нагорняк Т. Брендинг території як предмет міждисциплінарного наукового знання // Сучасна українська політика. – 2011. – № 24. – С. 35 – 42.
8. Нечай О. Маркетинг регіону, як метод підвищення конкурентоспроможності // Економіка і регіон. – 2010. – № 25 – С2. – С. 41-45.
9. Панасенко Л. М. Етапи формування територіального бренду / Л. М. Панасенко // Вісник Донецького університету економіки та права. – 2013. – № 2. – С. 158-162. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduetp_2013_2_33
10. Беляева С. С. Соціально-орієнтована рекреаційна привабливість міста Черкаси / С. С. Беляева, Л. Л. Івашина // Наук. журн. «Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова». Том 20. Вип. 1/1, 2015. Серія «Економіка»: ФОП Головка О. А., 2015. – С. 90-94
11. Беляева С. С. Туристично-інформаційний центр як інвестиційно-інноваційний сегмент просування туристичних послуг: зб. наук. праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Вип. 39 / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. / С. С. Беляева, Л. В. Фрей // Черкаси: ЧДТУ, 2015. – Част. I. – С. 55 – 63
12. Скрипник Л. В. Проблеми підвищення інвестиційної привабливості туристичної галузі Черкаської області / Л.В. Скрипник // Сучасні питання економіки та права. Збірник наукових праць. – К.: КиМУ, 2015. – Вип. 1 (9). – С. 54 -57
13. Стратегія розвитку Черкаської області на період до 2020 року. – Черкаси, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ck-oda.gov.ua/docs/2015/strategy_2020.pdf

Панасенко Л.М.

Черкасский государственный технологический университет

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНСТРУМЕНТОВ МАРКЕТИНГА ТЕРРИТОРИИ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ ЧЕРКАСЩИНЫ

Аннотация

В статье рассмотрены основные вопросы повышения инвестиционной привлекательности туристической отрасли Черкасской области, определены направления деятельности по улучшению инвестиционного климата региона, уменьшению инвестиционных рисков. Целью данной статьи является определение основных путей и средств повышения инвестиционной привлекательности туристической отрасли Черкасской области путем использования инструментов маркетинга территории и формирования положительного инвестиционного имиджа Черкасской области. Решение поставленных задач возможно благодаря использованию методики создания региональных брендов и практического их применения. Автор определяет, что возникает острая необходимость сформировать выразительный образ Черкасской области в рекламных целях как привлекательного региона для украинских и зарубежных инвесторов. Создание концепции бренда «Черкасчина туристическая» и маркетингового плана его продвижения становятся важными вопросами в развитии региональной экономики, улучшения бизнес-климата и привлечения инвестиций.

Ключевые слова: маркетинг территории, брендинг, регион, инвестиционная привлекательность, туристическая отрасль Черкасщины.

Panasenko L.M.

Cherkassy State Technological University

PROSPECTS OF PLACE MARKETING TOOLS USING FOR INCREASING OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF TOURISM INDUSTRY IN CHERKASY REGION

Summary

The article deals with the main problems and prospects of the investment attractiveness of the tourism industry of Cherkassy region, defines activities to improve the investment climate in the region, reducing investment risks. The purpose of this article is to determine basic ways and means of improving the investment attractiveness of the tourism industry of Cherkassy region at forming appropriate regulatory framework and creating a positive investment image of Cherkassy region. This problem can be solved using the technique of creating regional brands and their practical use. The author determines that there is an urgent need to form a clear image of Cherkassy region to advertise the region as attractive for Ukrainian and foreign investors.

Keywords: place marketing, branding, region, investment attractiveness, tourism industry of Cherkassy region

УДК 332.1:711

СТАЛИЙ ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК МІСТА ЗА ДОПОМОГОЮ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО, КАДАСТРОВОГО І ЦІНОВОГО ЗОНУВАННЯ

Пандас А.В., Бойчук М.О.

Одеська державна академія будівництва та архітектури

На сьогоднішній день економічні процеси в Україні все більше набувають просторової спрямованості, в якій місто стає самостійним суб'єктом управління і планування розвитку. Актуальним питанням є впровадження у містах плану зонування територій. Дана позитивна тенденція формує нове бачення майбутнього простору міста та зміну вектора муніципальної системи управління на ефективну реалізацію ресурсного та економічного потенціалу та забезпечення конкурентоспроможності міста. Це вимагає осмисленого наукового підходу до процесу зонування в рамках просторово-територіальної системи. В статті розглянуто зонування як інструмент забезпечення сталого та раціонального просторово-територіального розвитку міста. Представлені теоретичні розробки стосовно засобів зонування таких як функціональне, кадастрове та цінове. В статті підкреслюються ефекти від впровадження зонування стосовно різних сфер життєдіяльності міста.

Ключові слова: простір, територія, місто, зонування, функціональне зонування, кадастрове зонування, цінове зонування.

Постановка проблеми. Проблемними питаннями сталого розвитку міст залишається нерівномірність розміщення інвестиційного капіталу, нестача територій для громадських і адміністративних цілей, надлишковий тиск на локальні об'єкти інфраструктури, невпорядкованість загальної планувальної структури, точкова забудова та інше. Ці явища потребують впровадження стратегії та виявлення перспектив в контексті формування нового просторового каркасу міст на основі зонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика зонування територій міста вченими розглядається в трьох аспектах: як правова міра або інструмент регулювання економічної та іншої діяльності, як правовий інститут і як функція управління простором міста. Питаннями зонування займалися і займаються як зарубіжні так і вітчизняні вчені. Такі як, М.Г. Ступень, А.І. Ріпенко, А.М. Третяк, О.І. Драпиковська, С.Г. Кузнецов, І.В. Кривовязюк, О.С. Петраковська, А.М. Плешкановська, В.В. Худєєва та інші. Слід зазначити,

що хоча в світовій і вітчизняній практиці питання зонування та його інструментів розвиваються вже протягом більше сотні років, теоретичної та методичної бази так і не розроблено.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В світі реформ, що відбуваються в Україні трансформуються і роль великих міст у регіональному, національному та міжнародному контексті. Це потребує злагодженого механізму регулювання сучасним великим містом, як самостійною соціально-економічною системою. Однак, ця необхідність та стрімкий характер трансформаційних процесів стикається з проблемою недостатнього рівня теоретичної і практичної розробки наукової проблематики просторового розвитку великих міст.

Мета статті. Формування понятійного апарату в сфері зонування на основі наявної практики і інноваційних управлінських технологій.

Виклад основного матеріалу. Цивілізація в своєму розвитку являє собою реалізацію прагнення людей до життєдіяльності на основі постій-

ного підвищення якості життя, більш повного задоволення своїх матеріальних і духовних потреб. Сферою, в якій цей процес протікає найбільш динамічно і результативно, є місто, на території якого інтенсивно концентруються матеріально-технічні і соціально-економічні ресурси.

Земля є одним із найважливіших ресурсів міста, становить фізичну основу міського планування і є необхідною умовою комплексного розвитку території.

Управління містами здійснюється відповідно до положень містобудівного та земельного законодавства як просторовий базис для цілей забудови, задоволення соціально-економічних, екологічних, санітарно-гігієнічних потреб мешканців даного міста. У зв'язку з множинністю виконуваних міськими землями функцій територія міста розбивається на безліч функціонально орієнтованих територіальних зон, серед яких є житлові зони, суспільно-ділові зони, виробничі зони, рекреаційні зони, даний процес називається зонуванням, являючи собою важливий організаційно-правовий механізм управління просторовим розвитком великого міста.

Зонування території міста здійснюється відповідно до таких нормативних документів, як Земельний кодекс України, Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» Закон України «Про державний земельний кадастр», ДСТУ-Н Б Б.1-12:2011 «Настанова про склад та зміст плану зонування території (зонінг)».

Згідно [1] зонування – встановлення територіальних зон в межах населеного пункту з визначенням відповідних видів використання території, об'єктів нерухомості та встановленням містобудівного регламенту.

За твердженням Ігнатенко І.В., зонування земель – це поділ земель у межах населених пунктів на певні функціональні зони, який здійснюється на підставі затвердженого органом місцевого самоврядування плану зонування території, з метою дозволеного використання земельних ділянок в межах цих зон. [2]

Як зазначають Істоміна Є.А., Черкашина Л.К., зонування – диференціація території по зонах, своєрідне розшарування географічного простору, де кожен шар – це зона. Під зоною розуміють ділянку території, виділену з певною метою за кількісними і якісними критеріями, для реалізації конкретних функцій. Ареал зони зазвичай розірваний, що відрізняє зонування від районування. [3, с. 69]

Таким чином, зонування визначає рамкові умови використання міської території та встановлює обмеження на використання, обов'язкові для всіх учасників міських просторових процесів, в частині функціональної приналежності, параметрів забудови (поверховість, щільність і ін.), ландшафтної організації території та інше.

Зонування – це процес територіального відокремлення, в межах якого створюються сприятливі умови для господарюючих суб'єктів, які вирішують економічні, інноваційно-технічні і соціальні проблеми. Також слід підкреслити, що зонування – це процес просторово-розподіленого розміщення інноваційних і технологічно пов'язаних активів, який стає вирішальним фактором розвитку муніципальної соціально-еконо-

мічної системи. Це твердження ґрунтується на тому, що за рахунок зонування забезпечується:

- ефективне і раціональне використання міських територій;
- реконструкція і модернізація міських територій;
- створення сприятливих і комфортних умов розвитку інфраструктури території;
- зростання податкових і валютних надходжень;
- прискорення інноваційного позиціонування міста в рамках національного і глобального ринку;
- створення додаткових робочих місць і забезпечення соціалізації життя населення;
- підвищення інвестиційного іміджу території з метою залучення інвестицій, технологій і нових управлінських і організаційних інновацій;
- збільшення частки простору рекреаційного призначення і територій природного комплексу в структурі міських територій;
- зміна функціонального призначення ряду виробничо-комунальних об'єктів в зоні центру і в складі житлових районів і розвиток на цих ділянках комерційно-ділових, обслуговуючих та житлових функцій.

Інструментами зонування, як механізмом управління просторовим розвитком міста, є функціональне, кадастрове та цінове зонування.

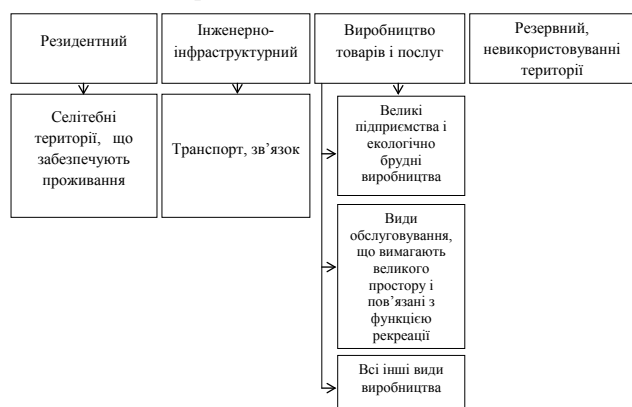
Функціональне зонування. В сучасних умовах, місто – це багатофункціональний агломераційний центр, який зосереджує все різноманіття людської діяльності і забезпечує задоволення найрізноманітніших потреб суспільства, що може бути досягнуто тільки за умови максимально можливого приведення функцій до впорядкованої просторової системи.

Міська функція – вид міської діяльності, який відрізняється від інших видів метою, засобами, продуктом діяльності, суб'єктами і об'єктами, її вимогами до середовища та іншими ознаками.

Кількість міських функцій вимірюється десятками, що вимагає їх чіткої диференціації, так як різні функції неоднаково взаємодіють в просторі: з територією, з елементами інфраструктури і один з одним.

У найзагальнішому вигляді можна виділити наступні типи функціонування територій, які наведені в таблиці 1.

Таблиця 1
Типи функціонування територій

Джерело: розробка авторів

Спроби виділити домінуючу функцію міста і ввести певні класифікації цих функцій робили різні вчені. Однак складність такого завдання полягає в тому, що в більшості існуючих міст функції накладаються одна на іншу, доводиться мати справу з конгломератами функцій, створюючи надзвичайно різноманітну картину функціонального використання територій, і дуже важко серед них визначити домінуючу. Наприклад, забудова центрів історичних міст практично завжди являє собою конгломерат функцій, що відрізняється функціональною різноманітністю, або сумішшю житла, торгівлі та офісів. Власне цим і визначаються проблеми, пов'язані з оптимізацією функціонального використання міських територій як частини загальної проблеми просторово-планувальної організації міста.

Необхідність локалізації міських функцій в межах певної території та той факт, що кожен вид міської функції пред'являє конкретні вимоги до якості міської території, змушує до структуризації міського простору, а саме територіальної диференціації міста або функціонального зонування території.

Функціональне зонування – це розподіл території за її призначенням і пов'язаними з ним обмеженнями по освоєнню забудовою, транспортною та інженерно-технічною інфраструктурою, по використанню території для різних видів господарської діяльності, проживання та відпочинку населення, охорони навколишнього середовища.

Функціональне зонування в Україні проводиться на основі класифікації, визначеної державними будівельними нормами ДБН Б.2.2-1-01 «Містобудування. Планування і забудова населених пунктів». Згідно з цими нормами, території міста за функціональним призначенням і характером використання в загальному виді підрозділяють на: селітебну, виробничу, ландшафтно-рекреаційну.

Кадастрове зонування. Кадастрове зонування є особливим видом зонування територій і важливою складовою ведення Державного земельного кадастру в Україні. На сьогоднішній день Земельний кодекс України визначає, що «када-

стровим зонуванням є встановлення меж кадастрових зон і кварталів» [4].

Більшість авторів використовують саме таке тлумачення даного терміну. Проте Шульга М.В. також зазначає, що «кадастрове зонування земель – це розділення їх на земельні ділянки за різним цільовим призначенням і правовим режимом використання» [5, с. 197].

Мірошниченко А.М. та Марусенко Р.І. стверджують, що кадастрове зонування не встановлює прав та обов'язків, а лише фіксує існуючий правовий режим та є технічним засобом обліку земель [6, с. 315].

Основними завданнями кадастрового зонування є поділ території на ієрархічно підпорядковані кадастрові одиниці, формування меж кадастрових одиниць, нумерація кадастрових одиниць.

Кадастровими одиницями на території України є кадастрова зона, кадастровий квартал та земельна ділянка. Відповідно до ЗУ «Про Державний земельний кадастр» кадастровим кварталом є «компактна територія, що визначається з метою раціональної організації кадастрової нумерації та межі якої, як правило, збігаються з природними або штучними межами» [7], а кадастровою зоною є об'єднання кадастрових кварталів.

Кадастрове зонування є важливою складовою системи управління територіями, адже воно є основою формування Державного земельного кадастру, основною метою ведення якого є «інформаційне забезпечення при управлінні земельними ресурсами, організації раціонального використання земель, проведенні оцінки землі, справлянні плати за землю та інше» [7].

Кадастрове зонування проводиться шляхом поділу території на кадастрові одиниці з урахуванням ієрархічного принципу, принципу суцільного покриття території країни та унікальності номерів кадастрових одиниць. Також слід зауважити, що кадастрове зонування проводиться незалежно від адміністративно-територіального поділу країни.

Результатом проведення кадастрового зонування є присвоєння унікальних номерів земельним ділянкам і створення відповідних документів у структурі Державного земельного кадастру для забезпечення ідентифікації та обліку земельних ділянок.

Таким чином кадастрове зонування є інструментом обліку та ідентифікації у системі Державного земельного кадастру, унікальним номером земельної ділянки є її «кадастровий номер – єдина неповторювана на території всієї країни послідовність цифр та знаків, що зберігається протягом усього часу існування земельної ділянки» [7]. Кадастровий номер складається з 3 частин: номеру кадастрової зони, номеру кадастрового кварталу та номеру самої земельної ділянки.

Кадастрове зонування є інструментом обліку земельних ділянок і дає можливість визначити правовий режим використання земельних ділянок, цільове призначення, тобто вид використання земельних ділянок, що є основою

Рис. 1. Види та зміст ефектів від впровадження зонування, як інструменту забезпечення сталого просторово-територіального розвитку міста

Джерело: розробка авторів

для подальшого складання планів зонування територій міст та районів, зонінгу.

Виділення кадастрових зон та кварталів у міському середовищі є складнішим питанням, ніж за межами населених пунктів через велику щільність забудови у містах. В ідеальному випадку межі кадастрових кварталів повинні проходити по зовнішніх межах земельних ділянок, що дозволить узгодити межі і запобігти розбіжностям при зміні меж окремих земельних ділянок. Проте на практиці кадастрове зонування і розробка індексних кадастрових карт передусє проведенню суцільної інвентаризації земельних ділянок, а тому спочатку розробляються проектні межі кадастрових зон і кварталів, виходячи з наявних топографічних планів та містобудівної документації.

Саме тому слід приділити увагу проведенню кадастрового зонування саме у міських територіях, адже якщо розглянути Публічну кадастрову карту України, можна помітити значні прогалини та відсутність необхідної інформації на території міст, а особливо в районах їх багатоквартирної забудови.

Цінове зонування. Історія розвитку управління містом вже багато разів стикалася з проблемою необхідності створення карти, яка давала б ясну і чітку відповідь про перевагу однієї території перед іншою і враховувала якомога більшу кількість факторів, що на неї впливають.

Останнім часом у багатьох містах активно ведуться роботи зі створення карт цінового зонування територій на основі визначення ринкової вартості землі або ціни землі в місті, тобто грошової суми, яку готовий заплатити розумно діючий покупець ділянки.

При виявленні вартості (ціни) землі, встановленої ринковими відносинами, експерти, як правило використовують залишковий метод, метод прямого порівняльного аналізу продажів та витратний метод.

Взагалі досить важко з'ясувати, який з ціно- або ціннісно-утворюючих факторів якою мірою впливає на вартість землі та скільки взагалі чинників враховує ринок. Серед них обов'язково присутні:

- правові питання і регламентації;
- демографічні характеристики;
- тенденції в економіці;
- особливості попиту і пропозиції на локальному ринку нерухомості;
- соціально-економічне становище населення;
- весь комплекс містобудівних критеріїв та інше.

Цінові характеристики розглядаються окремо для кожної з виділених для розгляду функцій в місті, а саме: житлової, торгівельної та діло-

вої; виробничої; адміністративної; рекреаційної та інше.

Інформація про вартість земельних ділянок для відповідного функціонального використання відображається точками на карті міста, при яких вказується «рекомендована вартість» (експертний прогноз вартості земельної ділянки при існуючих умовах його використання). Подібна карта дозволяє розрахувати (на основі абсолютних значень ринкової вартості землі) коефіцієнти відносної цінності різних територій і при необхідності провести цінове зонування на підставі близькості цінових характеристик ділянок територій міста.

Для розробки цінової карти проводиться збір різноманітної інформації, яка стосується загальної соціально-економічної ситуації в місті, функціонування окремих сегментів локального ринку нерухомості, а також детальних відомостей про об'єкти нерухомості, що беруть участь в цивільному обороті.

В інформації, що збирається про об'єкти нерухомості слід звертати увагу на перелік факторів, що підвищують або знижують вартість об'єкта.

Карта цінових зон міських земель повинна містити детально проаналізовані та скореговані показники з урахуванням виявлених ринкових вартостей за різними функціональними видами використання. Така карта повинна складатися з:

- інформації по ціновому зонуванню з урахуванням як містобудівних факторів, так і внутрішніх чинників, що впливають на ринкову вартість землі;
- інформацію за орієнтовною ринковою вартістю землі в кожній з виділених цінових зон для різних видів функціонального використання.

Висновки і пропозиції. Динамізм розвитку міст потребує чіткого вирішення питань управління просторовим розвитком, для якого необхідні розробка та володіння теоретично-методологічними положеннями та практичними рекомендаціями, спрямованими на комплексний розвиток просторово-територіальних процесів міста, за допомогою інструментів організаційно-економічного механізму управління.

Використання та реалізація науково обґрунтованих в статті розробок і пропозицій на практиці забезпечить підвищення ефективності управління, вдосконалення організаційно-економічного механізму, що дасть змогу досягти позитивних економічних результатів, сприятиме ефективному використанню земельних ресурсів та забезпеченню на цій основі соціально-економічного розвитку як міст, так і регіонів й суспільства в цілому.

Список літератури:

1. ДСТУ-Н Б В.1-1-12:2011 «Настанова про склад та зміст плану зонування території (зонінг)
2. Ігнатенко І. В. Співвідношення зонування земель з іншими земельно-правовими категоріями / І. В. Ігнатенко // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 2.
3. Истомина Е.А. Применение математических методов и ГИС-технологий при функциональном зонировании территории / Е.А. Истомина, Л.К. Черкашин // Экология ландшафта и планирование землепользования. – Новосибирск: Изд-во СО РАН. – 2000. – С. 67-71
4. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001р № 2768
5. Шульга М. В. Земельне право України: Підручник / М. В. Шульги. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
6. Мірошниченко А. М. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. – 4-те вид., перероб. і допов. / А. М. Мірошниченко, Р. І. Марусенко – К.: Алерта: Центр учбової літератури, 2011. – 520 с.
7. Закон України «Про державний земельний кадастр» від 07.07.2011 № 3613-VI

Пандас А.В., Бойчук М.О.

Одесская государственная академия строительства и архитектуры

УСТОЙЧИВОЕ ПРОСТРАНСТВЕННО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ГОРОДА С ПОМОЩЬЮ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО, КАДАСТРОВОГО И ЦЕНОВОГО ЗОНИРОВАНИЯ

Аннотация

На сегодняшний день экономические процессы в Украине все больше приобретают пространственную направленность, в которой город становится самостоятельным субъектом управления и планирования развития. Актуальным вопросом является внедрение в городах плана зонирования территорий. Данная положительная тенденция формирует новое видение будущего пространства города и изменение вектора муниципальной системы управления на эффективную реализацию ресурсного и экономического потенциала и обеспечения конкурентоспособности города. Это требует осмысленного научного подхода к процессу зонирования в рамках пространственно-территориальной системы. В статье рассмотрено зонирование как инструмент обеспечения устойчивого и рационального пространственно-территориального развития города. Представлены теоретические разработки по средствам функционального, кадастрового и ценового зонирования. В статье подчеркиваются эффекты от внедрения зонирования применительно к различным сферам жизнедеятельности города.

Ключевые слова: пространство, территория, город, зонирование, функциональное зонирование, кадастровое зонирование, ценовое зонирование.

Pandas A.V., Boichuk M.O.

Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

SUSTAINABLE SPATIAL AND TERRITORIAL DEVELOPMENT OF THE CITY WITH THE HELP OF FUNCTIONAL, CADASTRAL AND PRICE ZONING

Summary

To date, the economic processes in Ukraine become more spatial directions in which the city became an independent subject of management and development planning. Pressing issue is the introduction of urban zoning plan. This positive trend is forming a new vision for the future of the space of the city and change the vector of municipal management on the effective implementation of resource and economic potential and competitiveness of the city. This requires meaningful scientific approach to the zoning process in the framework of spatial and territorial system. The article deals with the zoning as a tool to achieve sustainable spatial and territorial development of the city. The theoretical development of their means of functional, cadastral and price zoning. The article highlights the effects of the introduction of zoning for different areas of city life.

Keywords: space, territory, city, zoning, functional zoning, cadastral zoning, zoning price.

ВНУТРІШНІЙ АУДИТ: СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Пономарьова Н.А., Лоїк О.І.

Хмельницький національний університет

Проаналізовано теоретичні підходи до визначення сутності внутрішнього аудиту та наведено узагальнене трактування поняття, відображено основні етапи організації служби внутрішнього аудиту на підприємстві та обґрунтовано доцільність її створення. Представлено склад відділу внутрішнього аудиту та визначено функціональні обов'язки на підприємстві. Визначено переваги і недоліки у впровадженні постійно діючої аудиторської служби внутрішнього аудиту.

Ключові слова: внутрішній аудит, служба внутрішнього аудиту, контроль, управління, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання перед керівництвом підприємства постають нові завдання, що зумовлені глобалізацією тенденцій ринку, підвищенням конкуренції, постійними змінами нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності, боротьби за інвестиційні та кредитні ресурси. Все це вимагає пошуку внутрішніх резервів з метою стабілізації та підвищення ефективності діяльності. Дієвим та доступним інструментом попередження та вирішення проблем діяльності суб'єкта господарювання є внутрішній аудит, основним завданням якого є виявлення відхилень у роботі підприємства та розробка рекомендацій щодо їх усунення.

Саме тому, необхідною умовою безперервного та ефективного функціонування підприємства є створення сучасної системи внутрішнього аудиту, яка допоможе не лише здійснювати плановий контроль за діяльністю суб'єкта господарювання з виявленням та усуненням наявних недоліків, але й забезпечить можливість покращення роботи управлінських ланок усіх рівнів та оперативного реагування на дію внутрішніх та зовнішніх чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності внутрішнього аудиту та його значення в діяльності суб'єктів господарювання знайшли своє відображення у наукових працях багатьох вчених-економістів, серед яких: В.Д. Андреев, М.Т. Білуха, Т.О. Бровко, В.В. Бурцев, Ф.Ф. Бутинець, О.І. Волошина, Н.І. Дорош, Н.М. Малюга, Д. Світенко, О. Сметанко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зусиллями вчених напрацьовано значну базу у сфері теоретичних і методичних засад сутності, організації та значення внутрішнього аудиту в діяльності підприємства. Однак, у сучасних динамічних умовах глобалізації, питання економічної сутності поняття «внутрішній аудит», його цілі та завдання у функціонуванні підприємства потребують здійснення подальших досліджень з метою поглибленого та точнішого визначення дефініції поняття внутрішнього аудиту та обґрунтування конкретних прикладних результатів впровадження служби внутрішнього аудиту на підприємстві.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сутності поняття «внутрішній аудит», його мети, основних завдань і функцій, обґрунтування необхідності організації процесу внутрішнього аудиту на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі наведено різноманітні підходи до визначення сутності поняття «внутрішній аудит» і його значення в діяльності суб'єкта господарювання. Проте постає необхідність у систематизації та узагальненні наявних дефініцій. Вважаємо за доцільне більш ґрунтовно дослідити трактування поняття «внутрішній аудит».

В.Д. Андреев вважає, що внутрішній аудит – це система контролю, яка організована на суб'єкті господарювання в інтересах його власників (або керівництва) та яка регламентована внутрішніми документами. Внутрішній аудит, як зазначає В.Д. Андреев, являє собою незалежну компетентну оцінку фінансово-господарської та управлінської діяльності, що здійснюється в самій організації, заснована на системному науково-обґрунтованому процесі об'єктивному зборі, аналізі і оцінці свідчень про економічні заходи та події з метою встановлення критеріїв ефективності роботи, прогнозу майбутнього розвитку, розробки рекомендацій та порад [1, с. 30].

Необхідно зазначити, що В.В. Бурцев розглядає внутрішній аудит як організовану внутрішніми документами організації діяльність з контролю ланок управління та різних аспектів функціонування організації, яка здійснюється представниками спеціального контрольного органу в межах допомоги органам управління організації (загальним зборам учасників господарського товариства, спілки або членів виробничого кооперативу, наглядовій раді, раді директорів, виконавчому органу) [6, с. 212].

Таким чином, проведений аналіз підходів до визначення сутності внутрішнього аудиту дав змогу систематизувати основні його трактування, що наведені у табл. 1.

Внутрішній аудит на підприємстві, як досліджує М.Т. Білуха, характеризується проведенням внутрішніх аудиторських досліджень та оцінок, інформуванням вищого керівництва про виявлені у їх ході істотні відхилення від обраної стратегії розвитку підприємства, існуючі й можливі ризики, сприянням у розробці заходів з удосконалення системи внутрішнього контролю та системи управління ризиками (за «розумних» витрат), наданням допомоги зовнішнім аудиторам з метою зменшення витрат на проведення зовнішнього аудиту [2, с. 101].

Отже, під внутрішнім аудитом ми розуміємо організовану систему контролю, що діє в інтер-

есах керівництва підприємства або його власників, регламентовану внутрішніми документами, метою якої є дотримання встановленого порядку здійснення бухгалтерського обліку і надійності функціонування внутрішнього контролю.

Таблиця 1

**Підходи до визначення
поняття «внутрішній аудит»**

Автор	Визначення поняття «внутрішній аудит»
Т.О. Бровко	Внутрішній аудит – це знаряддя управління, що постачає адміністративне й технічне керівництво підприємства результатами виконаного аналізу з питань налагодження ефективної виробничої та ринкової діяльності
Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малаюга	Внутрішній аудит – невід’ємна частина загальної системи управління. Створюється на середніх і великих підприємствах, виконує контрольні функції залежно від мети і завдань, покладених на внутрішніх аудиторів підприємства
Н.І. Дорош	Внутрішній аудит як незалежне об’єктивне підтвердження та консультування розроблено для підвищення ефективності та покращення діяльності підприємства
П.Н. Майданевич, О.І. Волошина	Внутрішній аудит – функція, яка дає незалежні, об’єктивні гарантії та консультації, спрямовані на вдосконалення господарської діяльності підприємства, тобто контроль і аналіз фінансової звітності

Джерело: розроблено авторами за даними [3, с. 58; 4, с. 49; 7, с. 102; 8, с. 42]

Належний внутрішній аудит має фіксувати та відслідковувати дотримання суб’єктами контролю вимог чинних законодавчих і нормативних актів щодо ефективності та цільового використання бюджетних або власних коштів, збереження майна, прозорості та ефективності використання фінансових, матеріальних і трудових ресурсів, достовірності бухгалтерського обліку і звітності тощо.

Належно організована робота внутрішнього аудиту спонукатиме працівників підприємства дотримуватися чинного законодавства та нормативних актів, а також розробленої підприємством політики, планів, внутрішніх правил та процедур, вчасно виявляти та знижувати ризик непередбачених витрат чи втрати репутації підприємством.

Розглядаючи питання щодо форми організації служби внутрішнього аудиту на окремому підприємстві, слід зазначити, що це повинно вирішуватися власником або керівником в залежності від цілей та завдань, поставлених перед даною службою.

Основними етапами організації відділу внутрішнього аудиту на підприємстві є:

- 1) прийняття керівництвом підприємства рішення про організацію відділу внутрішнього аудиту;
- 2) складання розпорядчого документа про створення відділу внутрішнього аудиту;
- 3) розробка положення про організацію та основні аспекти діяльності відділу внутрішнього аудиту;

4) затвердження положення про організацію та основні аспекти діяльності відділу внутрішнього аудиту [14].

До складу служби внутрішнього аудиту мають входити професійно придатні, кваліфіковані кадри, які здатні виконувати покладені на них функціональні обов’язки. Раціональний склад відділу внутрішнього аудиту представлено у табл. 2.

Таблиця 2

**Структура служби внутрішнього аудиту
та функції фахівців**

Фахівець	Функціональні обов’язки
1. Керівник (обов’язково сертифікований аудитор)	Складання планів та графіків перевірок; аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства; контроль виконання наказів керівництва підприємства; консультування; складання звіту про роботу відділу внутрішнього аудиту
2. Фахівець з розрахунків	Аналіз стану розрахунків на підприємстві на відповідність законодавству та ефективність; консультування інших служб підприємства в галузі розрахунків; складання звіту про роботу відділу внутрішнього аудиту (в питаннях розрахунків); надання рекомендацій щодо поліпшення стану розрахунків підприємства
3. Фахівець із документальних перевірок	Перевірка відповідності складання документації підприємства вимогам законодавства; консультування інших служб підприємства в галузі документообігу; складання звіту про роботу відділу внутрішнього аудиту (в питаннях документообігу); надання рекомендацій щодо поліпшення стану документообігу підприємства
4. Інші фахівці	Інші обов’язки (залежно від особливостей господарюючого суб’єкта)

Джерело: розроблено авторами за даними [13]

Функції внутрішнього аудиту залежать від змісту і специфіки діяльності підприємства. Однак, можна виділити низку типових функцій, притаманних відділу внутрішнього аудиту, незалежно від особливостей роботи підприємства, на якому він проводиться.

До функцій служби внутрішнього аудиту слід відносити:

- 1) контроль (полягає в контролі за відповідністю роботи підприємства вимогам законодавства та прийнятій політиці самого підприємства);
- 2) аналітику (полягає в аналізі діяльності всіх служб підприємства);
- 3) інформаційну функцію (полягає в інформаційному забезпеченні керівництва правдивою, повною та об’єктивною інформацією щодо діяльності підприємства);
- 4) консультування (полягає в наданні консультацій для підвищення ефективності діяльності кожного відділу окремо та підприємства в цілому) [12].

При проведенні наукових досліджень у рамках даної проблематики доцільно навести негативні аспекти при організації служби внутрішнього аудиту, що призводять до меншої ефективності здійснення внутрішнього аудиту на підприємстві та недовіри до такої системи. Хоча із впровадженням внутрішнього аудиту фірма має істотні

переваги, зокрема: виявлення резервів засобів та джерел підприємства, розробка рекомендацій щодо удосконалення системи обліку на підприємстві, що в кінцевому випадку призведе до економії витрат.

Переваги і недоліки впровадження постійно діючої аудиторської служби на підприємстві наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Переваги і недоліки у впровадженні постійно діючої аудиторської служби внутрішнього аудиту на підприємстві

Переваги	Недоліки
1. Ефективна система контролю за господарською діяльністю суб'єкта господарювання	1. Недостатнє виконання принципу незалежності аудитора
2. Сприяння покращенню якості зовнішніх аудиторських перевірок	2. Можливість помилкового уявлення зовнішніх аудиторів про фінансовий стан підприємства на основі ознайомлення із звітами внутрішніх аудиторів
3. Потреба внутрішнім аудиторам у меншій кількості часу та зусиль для виявлення наявних відхилень	3. Можливість зовнішніх аудиторів з легкістю вказати на прорахунки не лише рядових працівників, але й керівника підприємства
4. Забезпечення потреби підприємства у попередньому, поточному і наступному контролі	4. Менша вартість зовнішніх одноразових аудиторських послуг, ніж постійний контроль з боку внутрішніх аудиторських служб

Джерело: розроблено авторами за даними [11, с. 504-505]

Підсумовуючи вищевикладене, ми вважаємо, що впровадження постійно діючої аудиторської служби на підприємстві у сучасних умовах господарювання має більше позитивних наслідків, ніж негативних. Тому, основними перевагами при впровадженні системи внутрішнього аудиту на, на наш погляд, є виявлення резервів підприємства (у розрізі засобів та їхніх джерел); надання рекомендацій відносно вдосконалення систем бухгалтерського, податкового та оперативного обліку; оцінка ефективності використання ресурсів підприємства. До недоліків впровадження внутрішнього аудиту на підприємстві можна віднести зміну організаційної структури підприємства, що тягне за собою як фінансові, так й інші види витрат, адже організація відділу внутрішнього аудиту вимагає залучення спеціалістів, окремого місця розміщення служби та збільшення документів.

Якщо визначати оцінку ефективності роботи внутрішніх аудиторів, то витрати на утримання служби внутрішнього аудиту звісно набагато менші у порівнянні із позитивним ефектом наслідків її роботи. Функціонування служби внутрішнього аудиту на підприємстві, за умови додержання вимог до її організації, є надійною гарантією недопущення в майбутньому необґрунтованих і незаконних дій працівників підприємства, неправильних та неефективних управлінських рішень.

На нашу думку, ефективність роботи служби внутрішнього аудиту буде вищою тоді, коли менші її функціональні зв'язки з іншими підрозділами. Обмеження та мінімізація відносин із різними

службами мають позитивний вплив на вирішення поставлених проблемних питань. У протилежному разі, їх діяльність розширюється настільки, що результатом роботи стає не вирішення проблем, а їх констатація або фіксування.

У дослідженні аудиторської компанії «Ernst & Young» зауважено на зміщенні пріоритетів діяльності служби внутрішнього аудиту із забезпечення дотримання законодавчих вимог і фінансового контролю за збереженням майна до підвищення рівня покриття ризиків і вирішення актуальних для бізнесу завдань. У цьому ж звіті виокремлено п'ять основних напрямів розвитку функцій внутрішнього аудиту в системі управління сучасним підприємством:

- 1) удосконалення процесу оцінки ризиків;
- 2) удосконалення механізмів виявлення і моніторингу нових для бізнесу ризиків;
- 3) встановлення тісного взаємозв'язку завдань служби внутрішнього аудиту і бізнес-цілей підприємства;
- 4) скорочення загальних витрат на служби внутрішнього аудиту без зниження рівня покриття ризиків;
- 5) виявлення можливостей скорочення витрат підприємства у цілому [5].

Цілком доречно погодитися з думкою О. Сметанка та Д. Світенка, що функціонування служби внутрішнього аудиту може послугувати позитивним сигналом для потенційних інвесторів та кредиторів через збільшення їхньої впевненості у раціональному використанні ресурсів, збереженості активів, оптимізації ризиків і відповідності організації діяльності підприємства кращим практикам корпоративного управління [10, с. 155; 9].

Отже, наявність даної служби у корпоративній структурі забезпечить підвищення інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності, стимулювання подальшого розвитку підприємства і, тим самим, суттєву умову максимізації добробуту акціонерів за рахунок зростання ринкової вартості вкладеного ними капіталу.

Висновки і пропозиції. Наявність ефективного внутрішнього аудиту стає невід'ємною складовою успішного розвитку господарської діяльності підприємства в умовах швидких змін зовнішнього середовища, ускладнення процесів управління, розподілу функцій володіння та управління бізнесом.

Під внутрішнім аудитом, ми розуміємо, організовану систему контролю, що діє в інтересах керівництва підприємства або його власників, регламентовану внутрішніми документами, метою якої є дотримання встановленого порядку здійснення бухгалтерського обліку і надійності функціонування внутрішнього контролю, попередження та усунення виявлених недоліків у діяльності суб'єкта господарювання. Служба внутрішнього аудиту також повинна розв'язувати завдання економічної діагностики, розробки фінансової стратегії, оцінки рентабельності комерційних угод. Діяльність внутрішнього аудиту необхідно розглядати не лише як перевірку системи бухгалтерського обліку і звітності, а й як сукупність аудиторських послуг, що здійснюються за вимогою керівництва підприємства та у зв'язку з потребами управління. Вирішення таких проблем спрямоване на зміцнення позицій та авторитету внутрішнього аудиту в Україні.

Список літератури:

1. Андреев В. Д. Внутренний аудит / В. Д. Андреев // Финансы и статистика. – 2003. – 462 с.
2. Белуха Н. Т. Аудит / Н. Т. Белуха // К.: Знание. – 2000. – 769 с.
3. Богданова Ж. А. Аудит / Ж. А. Богданова, П. Н. Майданевич, Е. И. Волошина // Симферополь: Феникс. – 2008. – 700 с.
4. Бровко О. Т. Організаційні аспекти та інформаційне забезпечення внутрішнього аудиту товарних запасів / О. Т. Бровко // Економічні науки. – 2010. – № 3 (53). – С. 48-50
5. Будущее службы внутреннего аудита решается сегодня: преобразование рисков в результаты повысит ее значение: аналитические материалы // Компания «Эрнст энд Янг». – 2012. – 22 с.
6. Бурцев В. В. Организация системы внутреннего контроля коммерческой организации / В. В. Бурцев // М.: Экзамен. – 2000. – 320 с.
7. Бутинець Ф. Ф. Контроль і ревізія / Ф. Ф. Бутинець // Житомир: Рута. – 2006. – 560 с.
8. Дорош Н. І. Сутність і призначення внутрішнього аудиту / Н. І. Дорош // Економічні науки. – 2006. – № 1 (35). – С. 41-46
9. Свитенко Д. Внутренний аудит. Зачем? / Д. Свитенко // Режим доступа: <http://quality.eup.ru/SERTIFIC/audit-need.htm>
10. Сметанко О. В. Внутрішній аудит основних засобів в акціонерних товариствах України / О. В. Сметанко // Економічні науки. – 2011. – № 1 (55). – С. 155-160.
11. Сподарик В. Внутрішній аудит: проблеми, методика та організація / В. Сподарик // Економічний аналіз. – 2010. – № 6. – С. 503-505.
12. Чуєнков А. Є. Сутність та організація служби внутрішнього аудиту / А. Є. Чуєнков // Режим доступа: <http://soskin.info/ea/2010/7-8/201055zmist.html>
13. Швець А. Г. Суть внутрішнього аудиту та його організація на підприємстві / А. Г. Швець // Режим доступа: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=28156>
14. Ющак Ж. М. Організація служби внутрішнього аудиту як передумова якісного його здійснення / Ж. М. Ющак // Режим доступа: <http://www.stationline.org.ua/index.php/ekonom/75/11207-organizaciya-sluzhbi-vnutrishnogo-audit-u-yak-peredumova-yakisnogo-jogo-zdijsnennya.html>

Пономарева Н.А., Лоик А.И.

Хмельницкий национальный университет

ВНУТРЕННИЙ АУДИТ: СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Аннотация

Проанализированы теоретические подходы к определению сущности внутреннего аудита и приведены обобщенное определение понятия, отражены основные этапы организации службы внутреннего аудита на предприятии таобґрунтовано целесобразность ее создания. Представлен состав отдела внутреннего аудита и определены функциональные обязанности на предприятии. Определены преимущества и недостатки во внедрении постоянно действующей аудиторской службы внутреннего аудита.

Ключевые слова: внутренний аудит, служба внутреннего аудита, контроль, управление, конкурентоспособность.

Ponomareva N.A., Loik O.I.

Khmelnytsky National University

INTERNAL AUDIT: ESSENCE AND VALUE OF BUSINESS ENTITIES

Summary

The article analyzes theoretical approaches to defining the essence of internal audit and summarizes the interpretation of the concept, reflects the main stages of organization of the internal audit in the company and the expediency of its creation. Presented composition of Internal Audit and defined functional responsibilities in the company. Advantages and disadvantages of implementing a permanent audit of internal audit.

Keywords: internal audit, internal audit, control, management, competitiveness.

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Радченко Д.М.

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Сформульовано зміст поняття «фінансове планування» на підприємстві на основі дослідження та узагальнення існуючих підходів у теорії фінансового менеджменту. Визначені його смислові ознаки. Охарактеризовано види та методи фінансового планування, що формують теоретичне підґрунтя фінансового планування у практичній діяльності вітчизняних підприємств.

Ключові слова: підприємство, планування, фінансове планування, фінансовий план, поточне фінансове планування, стратегічне фінансове планування, методи фінансового планування, управління фінансами, фінансовий розвиток підприємства.

Постановка проблеми. Важливою детермінантою збалансованого фінансового розвитку вітчизняних підприємств є наявність фінансових планів високої якості та механізмів їх ефективного реалізації [1, с. 56]. Сучасні умови господарювання, посилення конкуренції, обмеженості джерел фінансування суб'єктів господарської діяльності, зміна підходів до управління зумовлюють посилення ролі фінансового планування, з одного боку, та висувають якісно нові вимоги до обґрунтування планових фінансових рішень, форм і видів фінансового планування. Процес фінансового планування суттєво трансформується в контексті розвитку сучасних концепцій управління і орієнтований на його здатність своєчасно реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі, передбачати настання ризикових подій, і безпосередньо забезпечувати стабільну діяльність підприємств. Зазначене вимагає розвитку теоретичних засад щодо сутнісного розуміння фінансового планування та його ефективного здійснення на підприємстві для забезпечення належної фінансової спроможності підприємств, що й визначає актуальність наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років інтерес науковців до суті фінансового планування набуває неабиякого розвитку. Серед вітчизняних науковців варто відзначити праці: Андрющенко І., Ставерської Т., Бланка І., Білої О., Терещенка О., Стащук Д., Савчук Д. та інших. У зарубіжних працях розгляд зазначеної категорії присвячено праці такими науковцями: Акофф Р., Бригхем Ю., Брейлі Р., Майерс С. тощо. Їх праці сьогодні є класикою як вітчизняного, так і світового наукового надбання у сфері теоретичного огляду змісту, суті та призначення фінансового планування у діяльності підприємств; висвітлюють прикладні аспекти особливостей фінансового планування, моделей його реалізації на підприємстві, форми фінансових планів, рекомендують класифікацію планових фінансових показників тощо. Проте, зміна ринкових умов господарювання та систем управління підприємствами залишає відкритою і сьогодні питання подальшого вивчення суті та змісту фінансового планування на підприємстві і зумовлює потребу виконання подальших досліджень для конкретизації відповідних положень.

Мета статті. Метою роботи є узагальнення теоретичних підходів до розкриття сутності катего-

рії «фінансове планування», визначення його ролі в системі управління підприємством. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: досліджено та узагальнено зміст дефініції «фінансове планування на підприємстві»; визначено сутність його основних ознак, види та форми; розглянуто призначення та цілі фінансового планування у фінансовій системі підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на те, що досліджувана категорія є надзвичайно вживаною як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, сьогодні відсутня єдина думка щодо її суті. Багатоманітне трактування дефініції «фінансове планування» зумовлене тим, що його водночас розглядають як важливу складову механізму фінансової системи підприємства та одну із функцій управління підприємством [3, огляду на це, фінансове планування на підприємстві є одним із важливих і поширених понять сучасної економічної науки та практики, а тому набуло дедалі повнішого висвітлення у підручниках і навчальних посібниках з фінансів підприємств, фінансового аналізу, фінансового менеджменту та фінансового планування і прогнозування.

Упродовж останніх п'ятдесяти років у світовій практиці фінансового планування спостерігається еволюція підходів і поглядів щодо змісту фінансового планування, сутності та його ролі у системі управління підприємством [1, с. 57]. Разом із тим, слід зазначити, що серед зарубіжних і вітчизняних авторів на сьогодні відсутній єдиний підхід до розуміння сутності даного поняття (табл. 1).

Поява фінансового планування припадає на XIX століття, коли у 1810 р. Міністром фінансів Росії Спіранським М.М. було представлено за дорученням імператора Олександра I «План фінансів». Необхідність розробки та створення нового фінансового плану була викликана подіями, які в той час бурхливо розвивались в країні. Окрім війн та постійної потреби в грошах, необхідність нового етапу перетворень управління фінансовими потоками була пов'язана з низькою ефективністю тієї схеми регулювання фінансових справ [19, с. 337].

У теоретичному аспекті фінансове планування розглядають як невід'ємну частину загального планування діяльності підприємства [11, с. 72] і розглядають цю дефініцію у вузькому і широкому контексті.

Якщо розглядати у вузькому контексті фінансове планування, то його трактують як функцію управління в системі фінансового менеджменту підприємства і безумовно, найбільш значиму та складну його підсистему, роль якої суттєво зростає в сучасних умовах господарювання та розвитку нових моделей управління, у межах якого здійснюється обґрунтування принципів напрямів фінансового розвитку підприємства та основних параметрів його фінансового стану. В цьому контексті слушно відзначають [23, с. 143], що фінансове планування як найважливіша функція управління підприємством забезпечується на основі впровадження єдиних принципів побудови й уніфікації показників, що характеризують його фінансовий стан.

У широкому розумінні процес фінансового планування в максимальній мірі передбачає

всебічне вивчення дійсності, тенденцій та закономірностей розвитку об'єкту планування та середовища його діяльності щодо формування, розподілу і використання фінансових ресурсів. «Найбільш загальною науковою основою планування є середовище його діяльності та система об'єктивних економічних законів і, в першу чергу, закону попиту та пропонування. У фінансовому плані підприємства повинні бути реалізовані вимоги цих законів та враховані об'єктивні результати макро- та мікроекономічного аналізу стану та тенденції розвитку умов господарювання» [14, с. 55].

Так, з позиції В. М. Гриньової та В. О. Коюди, [12, с. 24]: «фінансове планування – це складова управління фінансовими ресурсами, процес оцінювання потреб у коштах для забезпечення поточного виробництва й подальшого виробничого та

Таблиця 1

**Морфологія дефініції «фінансове планування на підприємстві»
у сучасних наукових працях вітчизняних та зарубіжних науковців**

Автор та джерело	Сутність поняття «фінансове планування на підприємстві»
Савчука В. П. [12, с. 25]	Управління процесом утворення, розподілу, перерозподілу і використання фінансових ресурсів на підприємстві, яке реалізується в деталізованих фінансових планах
Бердар М. М. [15, с. 43]	Процес розробки системи фінансових планів і планових показників із забезпечення розвитку підприємства необхідними фінансовими ресурсами і підвищення ефективності його фінансової діяльності в майбутньому
Буряк А. В., Дем'яненко І.В. [17, с. 159]	Невід'ємна, але самостійна підсистема загальної системи інтегрованого планування на підприємстві. Включає аспекти перспективно-цільового характеру в складі стратегічного, поточного, оперативного фінансового планування, бізнес-планування та соціального планування
Єрмоленко О. А., Григоренко К. О. [13, с. 232]	Один із альтернативних фінансових інструментів, що використовується підприємствами для налагодження фінансової діяльності та підвищення власної рентабельності та платоспроможності як одних із найбільш важливих показників міцного фінансового стану суб'єкта господарювання
Телишевська Л. І., Андрущенко Н. П., Сергеев С. С. [11, с. 72]	Є важливим елементом корпоративного планового процесу, до найбільш вагомих завдань якого відносяться такі як забезпечення оптимального вкладу фінансових планів у виконання корпоративних цілей; ясне формування припущень, на яких базуються прогнози; аналіз і уточнення фінансових наслідків прийняття пропозицій щодо прибутку, витрат, цін реалізації, обігу тощо
Мойсеєнко І.Є. [21, с. 175]	Планування усіх доходів та напрямів витрачання грошових засобів підприємства для забезпечення його розвитку
Гриньової В.М., Коюди В. О. [12, с. 175]	Складова управління фінансовими ресурсами, процес оцінювання потреб у коштах для забезпечення поточного виробництва й подальшого виробничого та соціального розвитку, а також визначення джерела покриття цих потреб
Плюта Ю. С. [19, с. 56]	Технологія планування, обліку та контролю за грошима і фінансовими результатами
Партін Г.О. [19, с. 56]	Розроблення системи фінансових планів за окремими напрямками фінансової діяльності підприємства, які забезпечують реалізацію його фінансової стратегії у плановому періоді.
Бланк І.А. [8, с. 42]	Процес розроблення системи фінансових планів і планових показників із забезпечення розвитку підприємства фінансовими ресурсами і підвищення ефективності його фінансової діяльності в плановому періоді
Біла О.Г. [4, с. 26]	Планування процесів формування, розподілу, перерозподілу і використання фінансових ресурсів на певний період, розробка фінансових планів.
Поддєрьогін А.М., Білик М.Д., Буряк Л.Д. [22, с. 354]	Процес визначення обсягу фінансових ресурсів за джерелами формування і напрямками їх цільового використання згідно з виробничими та маркетинговими показниками підприємства у плановому періоді
Ковальов В. В. [3, с. 146]	Документ, що характеризує спосіб здійснення фінансових цілей підприємства та взаємопов'язує його доходи та витрати.
Каламбет С. В., Павлова Ю.О. [2, с. 23]	Процес розробки на певний період системи фінансових планів, який полягає у плануванні усіх доходів та напрямків їх використання для забезпечення економічного розвитку підприємства
Соломатін А.Н. [24, с. 54]	Заключний етап розробки бізнес-плану, в якому відображаються всі доходи та їх використання за основними напрямками діяльності підприємства.
Шелудько В.М. [25, с. 352]	Процес розробки системи фінансових планів, що полягає у визначенні фінансових цілей, встановлення рівня відповідності цих цілей фінансовому стану підприємства і формування послідовності дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей

Джерело: узагальнено автором на основі проведених досліджень

соціального розвитку, а також визначення джерела покриття цих потреб». Очевидним є те, що без фінансового планування не може бути досягнутий такий рівень управління економікою підприємства, який забезпечує підвищення її ефективності, успіх на ринку, розширення та оновлення матеріальної бази, успішне розв'язання соціальних питань, здійснення матеріального стимулювання працівників. Саме таке розуміння фінансового планування зустрічається у Савчука В. П., який наголошує, що фінансове планування – «це управління процесом утворення, розподілу, перерозподілу і використання фінансових ресурсів на підприємстві, яке реалізується в деталізованих фінансових планах» [12, с. 25].

На думку Єрмоленко О. А., сьогодні фінансове планування є одним із альтернативних фінансових інструментів, яке використовується підприємствами для налагодження фінансової діяльності та підвищення власної рентабельності та платоспроможності як одних із найбільш важливих показників міцного фінансового стану суб'єкта господарювання. На переконання автора, приділяючи більше уваги фінансовому плануванню, можна досягти зміцнення фінансової стабільності підприємства за умов виконання прогнозованих бюджетом обсягів операційної та інвестиційної діяльності на засадах фінансової стійкості, створення передумов для отримання чистого прибутку, достатнього для самокупності та самофінансування підприємства [13, с. 232].

На наше переконання, найбільш точним є визначення сутності фінансового планування авторами Онисько С. М. і Марич П. М., котрі стверджують, що це сукупність розрахунків щодо визначення грошових доходів і нагромаджень та спрямування їх на покриття запланованих видатків і затрат за різними сферами діяльності господарства відповідно до виробничих та інвестиційних потреб у плановому році [16, с. 15]. Дане визначення досить повно розкриває роль і завдання фінансового планування у діяльності підприємства, однак не містить такої важливої складової, як цільові установки проведення. Залежно від стадії життєвого циклу підприємства, кон'юнктури ринку, на якому воно функціонує, та інших факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, цілі підприємств варіюються від необхідності уникнення банкрутства до розвитку та освоєння нових ринків і поділяються на [17, с. 157]:

1. Матеріальні цілі визначають продуктову сферу діяльності підприємства, його виробничу спеціалізацію, що має натуральний і вартісний вираз. Це в системі планування втілюється у продуктовій програмі.

2. Вартісні цілі – очікувані фінансові результати (прибуток, рентабельність, доходи-видатки, показники обороту і структури капіталу тощо) в досягненні тривало-функціональної діяльності з максимізацією ринкової ціни підприємства як в поточному періоді, так і в довгостроковій перспективі.

3. Соціальні цілі – вигоди для працівників. Вони виражаються в грошовій формі (рівень доходів співпрацівників, допомога пенсіонерам підприємства тощо), та в негрошовій формі (стан умов праці, змістовність праці, використання вільного часу, охорона довкілля, реалізація різ-

них соціальних програм, кваліфікаційного зростання кадрів тощо).

Всі зазначені цілі в умовах ринку забезпечують конкурентні переваги у динамічному розвитку підприємства і утворюють інтегровану систему планування підприємства, в якому вони тісно переплітаються як окремі підсистеми, орієнтовані на конкретні досягнення в поточному і перспективному періоді [17, с. 157, 158].

Дослідження поглядів на місце фінансового планування у системі фінансового управління в контексті еволюції підходів до трактування змісту та значення фінансового планування дозволило окреслити теоретичну основу його здійснення та виокремити основні сутнісні характеристики [1; 2; 19]:

- фінансове планування є важливою складовою управління підприємством;

- фінансове планування відображає вартісний бік виробничого процесу, тобто в його основі зосереджена грошова оцінка явищ і процесів, що мають місце на підприємстві;

- фінансове планування носить цільовий характер і є важливою підсистемою стратегічного менеджменту на підприємстві;

- фінансове планування є важливим процесом підвищення ефективності та орієнтується на забезпечення зростання цінності підприємства;

- фінансове планування характеризується гнучкістю та адаптивністю, що спричинює необхідність його реалізації як зустрічного процесу, багатоваріантність розрахунків через сценарне моделювання, формування варіативної складової плану;

- фінансове планування відображає цілісний процес визначення та забезпечення необхідними фінансовими ресурсами;

- фінансове планування спрямоване на покриття запланованих видатків і затрат;

- фінансове планування передбачає обґрунтування принципів параметрів фінансового розвитку та внутрішнього фінансового потенціалу підприємства з урахуванням ризиків та загроз;

- фінансове планування узгоджує фінансові інтереси різних стейкхолдерів (учасників фінансово-господарської діяльності підприємства);

- фінансове планування носить прогнозний характер.

Отже, на основі здійсненого морфологічного дослідження суті фінансового планування, можна резюмувати, що фінансове планування становить процес систематичної підготовки фінансових планів на основі управлінських рішень, які прямо чи опосередковано впливають на обсяги фінансових ресурсів, узгодження джерел формування та напрямів їх використання згідно з виробничими, маркетинговими планами, а також величину показників діяльності підприємства у плановому періоді, охоплює всі сторони діяльності організації та сприяє реалізації фінансової стратегії і тактики на певний період часу, і які забезпечують вирішення завдань найбільш раціональним шляхом.

Фінансове планування підприємств розглядається відокремлено у контексті стратегічного управління чи видів короткострокового внутрішньогосподарського планування та моделей, які описують окремі складові системи управління фінансами. Фінансове планування на підприєм-

стві базується на використанні нею трьох основних систем (або ще їх можна назвати видами фінансового планування) [26, с. 74]: стратегічне прогнозування фінансової діяльності, поточне планування фінансовою діяльністю, оперативне планування фінансової діяльності. Кожній з цих систем фінансового планування притаманний певний період і свої форми реалізації його результатів (табл. 2) [14, с. 55]:

Таблиця 2
Системи фінансового планування і форми реалізації його результатів на підприємстві

Системи фінансового планування	Форми реалізації результатів фінансового планування	Період планування
Стратегічне прогнозування фінансової діяльності	Розробка загальної фінансової стратегії і фінансової політики по основним напрямкам фінансової діяльності підприємства	до 3-5-х років
Поточне планування фінансової діяльності	Розробка поточних фінансових планів по окремих аспектах фінансової діяльності	до 1 року
Оперативне планування фінансової діяльності	Розробка і доведення до виконавців бюджетів, платіжних календарів і інших форм оперативних планових завдань по усім основним питаннях фінансової діяльності	місяць, квартал

Джерело: [14, с. 55]

Фінансове планування на вітчизняних підприємствах здійснюється за допомогою загально вживаних методів. Під методами планування слід розуміти – конкретні способи і прийоми для розрахунку показників. У цілому, вчені виділяють наступні методи: нормативний, розрахунково-

аналітичний, оптимізацію планових розрахунків, економіко-математичне моделювання, кореляційного моделювання, економіко-статистичний, прогнозу обсягів реалізації, балансу грошових витрат і надходжень, бюджету готівки, бюджету додаткових вкладень капіталу, визначення потреб у зовнішньому фінансуванні, регресійного аналізу, коефіцієнтний (метод відсотка від реалізації) та інші [2, с. 24].

Висновки. Отже, в умовах динамічного і достатньо нестабільного розвитку економічних процесів виникає об'єктивна потреба у формуванні ефективної теоретичної бази формування фінансового планування, що сприятиме здатності керівництва своєчасно реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі, передбачати і реагувати на настання ризикових подій, і безпосередньо через свої прикладні положення забезпечувати стабільну діяльність підприємств.

На основі здійснення наукового дослідження, узагальнення та розвитку теоретичних положень фінансового планування в контексті наукових підходів визначено його зміст та місце у системі управління підприємством, сформовано його основні цілі та особливості в сучасних умовах, сформульовано сутність поняття «фінансове планування», здійснено систематизацію його форм та видів, що відповідає сучасним умовам господарювання підприємств та стандартам управління.

Грунтовні дослідження довели, що завдяки фінансовому плануванню, можна досягти як зміцнення фінансової стабільності самого підприємства, так і розширення обсягів операційної та інвестиційної діяльності на засадах фінансової стійкості, збалансування джерел формування фінансових ресурсів, ефективного їх використання за напрямками, передбаченими згідно із фінансовим планом, з метою отримання чистого прибутку, достатнього для забезпечення самокупності та самофінансування підприємства.

Список літератури:

1. Ситник Г. Фінансове планування у ціннісно орієнтованому управлінні / Г. Ситник // Вісник КНТЕУ. – 2012. – № 6. – С.56–72.
2. Каламбет С. В. Сутнісна характеристика фінансового планування на підприємстві / С. В. Каламбет, Ю. О. Павлова // Економіка та держава. – 2015. – № 11. – С. 22–24.
3. Ковалев В. В. Введение в финансовый менеджмент: учебник [для студ. экон. спец. вузов] / В. В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 768 с.
4. Біла О. Г. Фінансове планування і прогнозування: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. Г. Біла. – Л.: Компакт-ЛВ, 2005. – 312 с.
5. Брейли, Р. Принципы корпоративных финансов / Р. Брейли, С. Майерс. – М.: Олимп-Бизнес: Тройка-Диалог, 1997. – 1120 с.
6. Брігхем Є. Ф. Основи фінансового менеджменту / Є. Ф. Брігхем – К.: ВАЖАКО: Молодь, 1997. –1000 с.
7. Кравченко О. О. Сценарне фінансове планування і прогнозування на залізничному транспорті: теорія і практика: монографія / О. О. Кравченко; Держ. екон.-технол. ун-т трансп. – К.: ДЕТУТ, 2013. – 299 с.
8. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента: в 2х т. / И. А. Бланк. – К.: Эльга; НикаЦентр, 2007. – Т.1 – 624 с.
9. Ставерська Т. О. Фінансове планування та прогнозування на підприємствах і фінансових установах: [навч. посіб.] / Т. О. Ставерська, І. С. Андрющенко; Харків. держ. ун-т харчування і торгівлі. – Харків: Іванченко І. С., 2013. –146 с.
10. Терещенко О. О. Сучасний стан і перспективи розвитку фінансового контролінгу / О. О. Терещенко, Д. М. Стащук, Д. Г. Савчук // Фінанси України. – 2011. – № 2. – С. 117–126.
11. Телишевська Л. І. Фінансове планування як передумова фінансової стабільності підприємства / Л. І. Телишевська, Н. П. Андрущенко, С. С. Сергєєв // Механізм регулювання економіки. – 2013. – № 2. – С. 71–77.
12. Гриньова В. М. Фінанси підприємств: навч. посібник / В. М. Гриньова, В. О. Коюда; [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання – Прес, 2004. – 475 с.
13. Єрмоленко О. А. Фінансове планування в умовах невизначеності / О. А. Єрмоленко, К. О. Григоренко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2015 – № 49. – С. 230–232.
14. Мазур Д. В. Фінансове планування діяльності підприємства / Д. В. Мазур // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 6. – Т. 1. – С. 55–59.

15. Бердар М. М. Фінанси підприємств: навч. посібник / М. М. Бердар. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
16. Онисько С. М. Фінанси підприємств: підручник / С. М. Онисько, П. М. Марич. – Львів: Магнолія плюс, 2005. – 366 с.
17. Буряк А. В. Фінансове планування в системі управління розвитком підприємства / А. В. Буряк, І. В. Дем'яненко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2015. – С. 155–160.
18. Білоусова О. С. Фінансове планування підприємств в управлінні процесами збалансування фінансів реального сектора / О. С. Білоусова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 3. – Т.1. – С. 45–54.
19. Плюта Ю. С. Фінансове планування на підприємстві та напрями його вдосконалення / Ю. С. Плюта, І. О. Батрак, І. О. Тарасенко // Формування ринкових відносин. – 2014. – № 7 (158). – С. 56–58.
20. Оверчук А.В. Сутнісна характеристика фінансового планування в ринкових умовах // Економічні науки. – 2008. – № 3. – С. 337–342.
21. Партин Г.О. Фінанси підприємств: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Г. О. Партин, А. Г. Загородній // Національний банк України; Львівський банківський інститут. – Львів: ЛБІ НБУ, 2003. – 265 с.
22. Фінанси підприємства: підручник / А. М. Поддєрьогін, М. Д. Білик, Л. Д. Буряк [та ін.]; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – К.: КНЕУ, 2006. – 552 с.
23. Іонін Є. Є. Фінансове планування в умовах антикризового менеджменту / Є. Є. Іонін, А. Г. Беспалова // Наукові записки. Серія: Економіка. – 2011. – Випуск 16. – С. 139–144.
24. Экономика, анализ и планирование на предприятиях торговли / под ред. А. Н. Соломатина. — СПб.: Питер, 2009. — 560 с.
25. Шелудько В. М. Фінансовий менеджмент: підручник / В. М. Шелудько. – К.: Знання, 2006. – 439 с.
26. Гузенко О. П. Фінансове планування на промислових підприємствах / О. П. Гузенко // Фінанси України – 2003. – № 11. – С. 73–76.

Радченко Д.М.

Харковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця

СУЩОСТНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ФИНАНСОВОГО ПЛАНИРОВАНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация

Сформулировано содержание понятия «финансовое планирование» на предприятии на основе исследования и обобщения существующих подходов в теории финансового менеджмента. Определены его смысловые признаки. Охарактеризованы виды и методы финансового планирования, которые формируют теоретические основы финансового планирования в практической деятельности отечественных предприятий.

Ключевые слова: предприятие, планирование, финансовое планирование, финансовый план, текущее финансовое планирование, стратегическое финансовое планирование, методы финансового планирования, управления финансами, финансовое развитие предприятия.

Radchenko D.M.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

THE ESSENTIAL CHARACTERISTICS FINANCIAL PLANNING THE ENTERPRISE

Summary

Formulated the concept of «financial planning» in the company based on research and compilation of existing approaches in the theory of financial management. Defined sense of the definition «financial planning». We characterize the types and methods of financial planning, which form the theoretical basis of financial planning in the practice of domestic enterprises.

Keywords: company, planning, financial planning, financial plan, current financial planning, strategic financial planning, methods of financial planning, financial management, enterprise financial development.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ПЛАНУВАННЯМ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Радченко Д.М.

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У статті визначено призначення структурно-функціонального моделювання бізнес процесу як методу управління бізнес процесами фінансового планування на підприємстві. Наведена розроблена автором контекстна діаграма. Встановлена практична цінність застосування розробленого автором підходу. Сформульовано можливості застосування запропонованого підходу щодо управління фінансовим плануванням на підприємстві.

Ключові слова: метод, структурно-функціональне моделювання, управління, фінансове планування, фінансовий план, бізнес процеси, методи фінансового планування.

Постановка проблеми. Сучасні напрямки розвитку ефективної діяльності підприємств вимагають раціонального вибору методів управління бізнес-процесами підприємства. Особливе місце у цих процесах відводиться посиленню ролі фінансового планування, з одного боку, та розробці моделей якісно нового обґрунтування планових фінансових рішень та застосування форм і видів фінансового планування. Процес фінансового планування суттєво трансформується в контексті розвитку сучасних концепцій управління і орієнтований на його здатність своєчасно реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі, передбачати настання ризикових подій, і безпосередньо забезпечувати стабільну діяльність підприємств. Всі зазначені зміни можуть бути комплексно враховані та відображені в структурно-функціональному моделюванні бізнес-процесу управління фінансовим плануванням підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій серед вітчизняних та закордонних вчених, що зробили серйозний внесок у рішення питань теоретичного та прикладного характеру фінансового планування підприємств, варто виділити таких як: Андрющенко І., Ставерської Т., Бланка І., Білої О., Терещенка О., Стащук Д., Савчук Д., Акофф Р., Бриггема Ю., Брейлі Р., Майерс С. тощо. Окремі питання методу структурно-функціонального моделювання бізнес процесів на підприємстві відображено у працях Литовченко О., Калініченко А., Божанової О., Ачкасова С. тощо. Разом з тим, питання застосування методу структурно-функціонального моделювання з метою розробки рекомендацій щодо покращення управління бізнес процесами підприємства на основі фінансового планування в сучасних умовах вимагають подальшого розроблення і конкретизації відповідних положень.

Метою дослідження є побудова структурно-функціональної моделі, яка дозволяє визначити логіку виконання нового підходу щодо фінансового планування підприємства.

Виклад основного матеріалу. Фінансове планування становить процес систематичної підготовки фінансових планів на основі управлінських рішень, які прямо чи опосередковано впливають на обсяги фінансових ресурсів, узгодження джерел формування та напрямів їх використання згідно з виробничими, маркетинговими планами,

а також величину показників діяльності підприємства у плановому періоді, охоплює всі сторони діяльності організації та сприяє реалізації фінансової стратегії і тактики на певний період часу, що у підсумку забезпечує вирішення завдань найбільш раціональним шляхом.

Методичний апарат планування бізнес процесів підприємства, зокрема фінансової діяльності, є надзвичайно багатим. У теорії та практиці планової діяльності за минулі роки накопичений значний набір різних методів розробки прогнозів і планів. За оцінками вчених, нараховується більше 150 різних методів, при цьому в якості основних на практиці використовуються лише 15–20. Розвиток інформатики і засобів техніки надає можливість розширення кола цих методів прогнозування і планування в напрямку їх удосконалення [2, с. 156].

Як виявляється на практиці, підприємства, на яких застосовуються методи фінансового планування, мають змогу ефективніше організувати свою виробничо-господарську та економічну діяльність, адже фінансове планування – це реальна економія грошей і часу [5, с. 447].

Тому, при виборі методів планування необхідно враховувати певні вимоги до них. На думку Д. В. Мазур, методи планування повинні: бути адекватними зовнішнім умовам господарювання, особливостям різних етапів процесу становлення та розвитку ринкових відносин; найбільш повно враховувати профіль діяльності об'єкта планування та різноманітність в засобах та шляхах досягнення основної підприємницької мети – збільшення прибутку; відрізнятися в залежності від виду розроблюваного плану [6, с. 56–57].

Доповненням до сказаного є думка Телишевської Л., Андрущенко Н., Сергеева С., котрі стверджують, що методи фінансового планування мають відповідати зовнішнім умовам господарювання, особливостям різних станів бізнес-процесів підприємства, їх становлення та розвитку в сучасних умовах ринкових відносин, враховувати специфіку діяльності об'єктів планування та різноманітність засобів і шляхів досягнення основної підприємницької мети.

Для повсякденного управління сучасним підприємством необхідно постійно відслідковувати фактори, що впливають на його фінансовий стан та оперативно реагувати на них. Це вимагає застосування ефективних методів управління та ор-

ганізації діяльності підприємства, що дозволяють досягти найвищих кінцевих результатів діяльності за рахунок впровадження нових технологій і прийомів організації бізнес-процесів [1, с. 176].

Якщо розглядати фінансове планування як внутрішній бізнес процес підприємства, то для з'ясування його сутності доцільно використати метод моделювання, що дозволяє описати процеси, відобразити їх ієрархічну структуру, визначити взаємозв'язок між ними. Така модель здатна забезпечити повне уявлення як про функціонування досліджуваного процесу, так і про всі інформаційні потоки.

Слід зазначити, що метод структурно-функціонального моделювання ґрунтується на положенні, що будь-яка система має межу, яка відокремлює її від зовнішнього оточення. Взаємодія системи з ним розглядається як вхід (ресурс, який переробляється системою – відображається з лівого боку блоку), вихід (результат діяльності системи – з правого боку блоку), управління (процедури та стратегії, під управлінням яких проводиться робота – з верхнього боку блоку) і механізм (ресурси, необхідні для проведення роботи з нижнього боку блоку) [4, с. 9].

Запропонований підхід дозволяє формалізувати процедури управління бізнес-процесами

Рис. 2. Node Tree діаграма IDEF0 моделі бізнес процесу фінансового планування

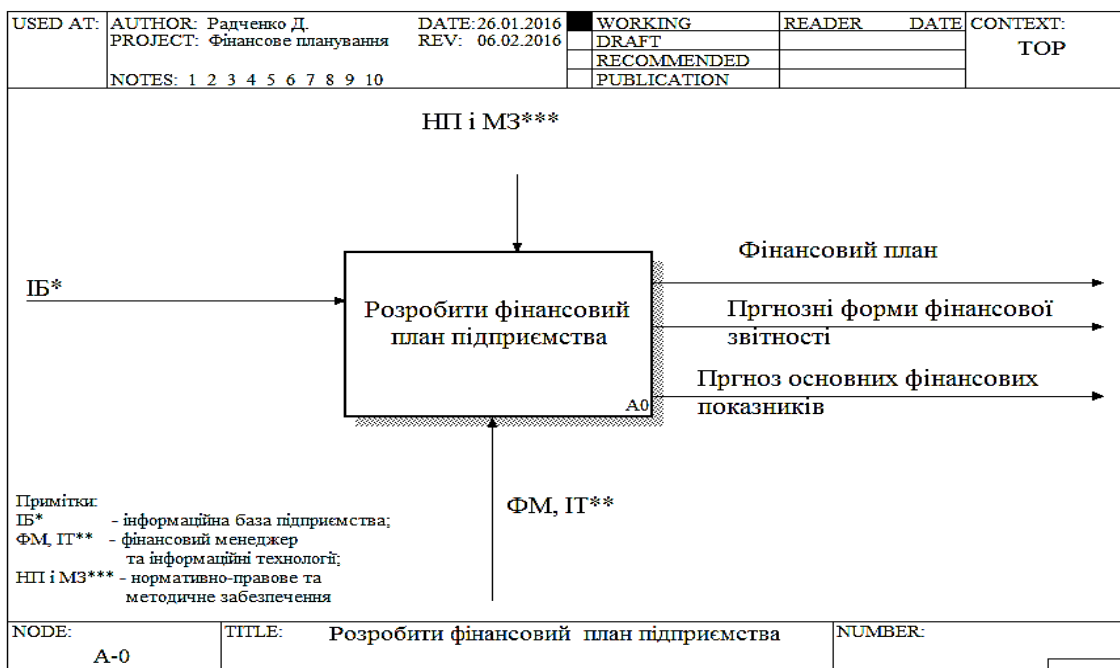

Рис. 3. Контекстна діаграма IDEF0 моделі бізнес процесу фінансового планування

підприємства, розрахунки необхідних показників, які формуються у залежності від інтересів користувачів щодо інформації про складання фінансового плану підприємства. Таким чином, кожен процес, кожна операція в процесі управління бізнес-процесами та їх фінансове планування на підприємстві можуть бути змодельовані з використанням сучасних CASE-технологій, та вдосконалені шляхом проведення відповідного реінжинірингу, що є перспективним напрямком подальших досліджень у цієї сфері.

Методологія реінжинірингу бізнес-процесів є найбільш популярним представником формального підходу, сутність якої полягає в описі бізнес-моделі як сукупності взаємозалежних процесів, що утворюють єдину ієрархію. Реінжиніринг бізнес процесів (BPR – Business Process Reengineering) є напрямом, що виник на стику

двох різних сфер діяльності – управління (менеджменту) і інформатизації. Саме тому реінжиніринг вимагає нових специфічних засобів уявлення та оброблення проблемної інформації, зрозумілих як менеджерам, так і розробникам інформаційних систем управління. Подібні засоби вимагають інтеграції ключових досягнень інформаційних технологій і створення відповідних інструментальних засобів підтримки реінжинірингу [8].

Особливість використання CASE-способу в програмному продукті BPwin за стандартом IDEF0 є опис етапів модельованого процесу, що дозволяє графічно відобразити алгоритм управління та наочно представити послідовність етапів модельованого процесу [1; 8; 9;].

1) I етап – побудова основного блоку формування контекстної діаграми моделі, на якій ви-

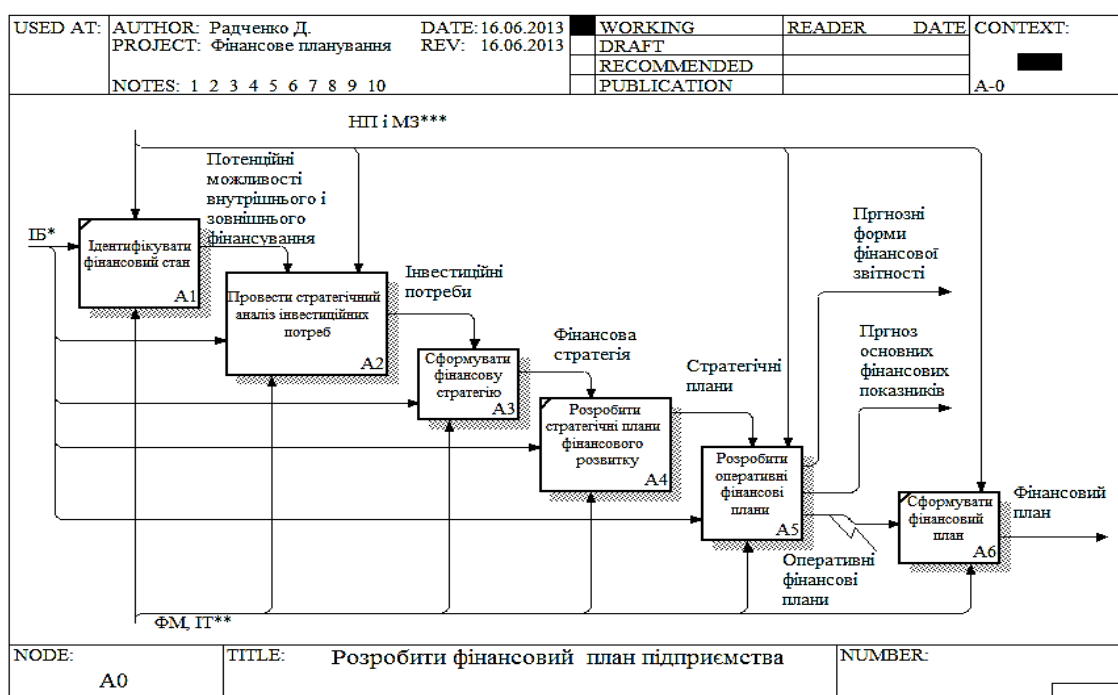

Рис. 4. Діаграма декомпозиції контекстної діаграми IDEF0 моделі бізнес процесу фінансового планування

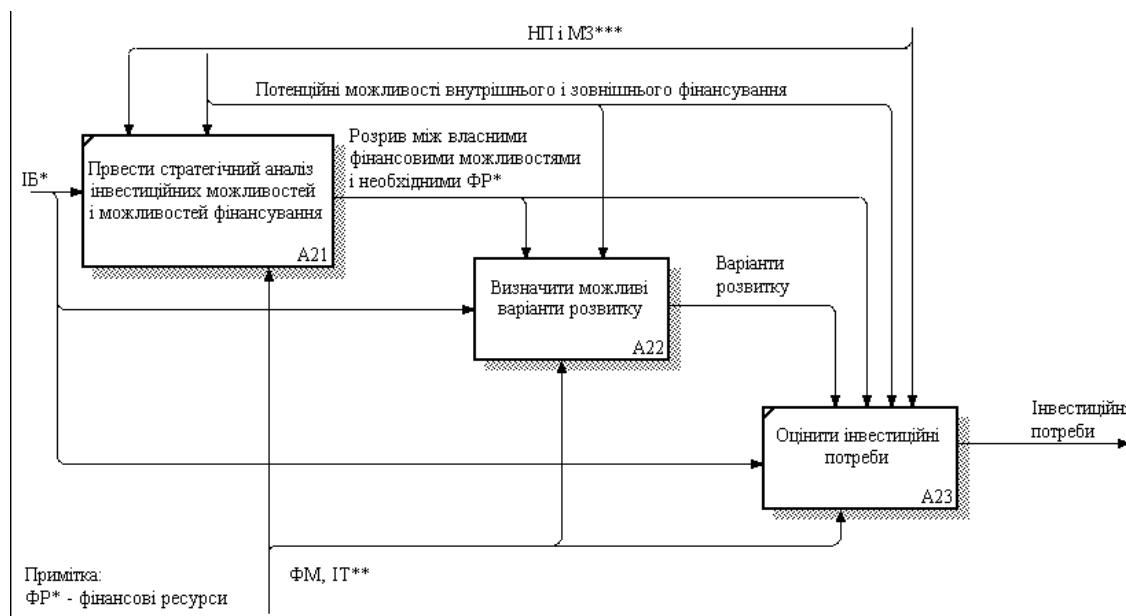

Рис. 5. Діаграма декомпозиції процесу стратегічного аналізу інвестиційних можливостей підприємства

значено головне завдання «Розробити фінансовий план підприємства»;

2) II етап – декомпозиція контекстної діаграми, результатом чого є діаграма, яка відбиває структуру, тобто сукупність етапів процесу, який відображено контекстною діаграмою. Сформовані при цьому блоки діаграми між собою пов'язані послідовними діями, що дозволяє наглядно проілюструвати рух інформаційних потоків;

3) На наступних етапах відбувається декомпозиція блоків сформованої діаграми на попередньому етапі робіт.

Позитивними характеристиками структурно-функціональної моделі є можливість наочно ілюструвати порядок дій при формуванні фінансових планів бізнес процесів на підприємстві та оцінки їх якості формування.

Структурно-функціональна модель бізнес-процесу фінансового планування суб'єкта підприємництва передбачає використання програмного продукту BPwin за стандартом IDEF0, який являє

собою опис процесів методики, особливостями якого є те, що він дозволяє подати алгоритм процесу формування у вигляді набору взаємозв'язаних функціональних блоків. Отже, стандарті IDEF0 дозволяє подати алгоритм аналізу у вигляді діаграми, розробка якої починається зі створення контекстної діаграми, на якій по центру знаходиться блок головної задачі, який відображає сутність моделі, мету її побудування та передбачає сукупність запитань, на які має відповідати модель [8; 9]. Ієрархічна структура послідовності операцій фінансового планування у вигляді Node Tree діаграми представлена на рис. 2

Для представлення бізнес процесу фінансового планування у вигляді IDEF0 моделі фінансове планування суб'єкта підприємництва розглядається як динамічний процес визначення його інвестиційних можливостей, джерел їх фінансування, прогнозування руху грошових коштів і фінансових результатів як в цілому по підприємству, так і по його окремих підрозділах.

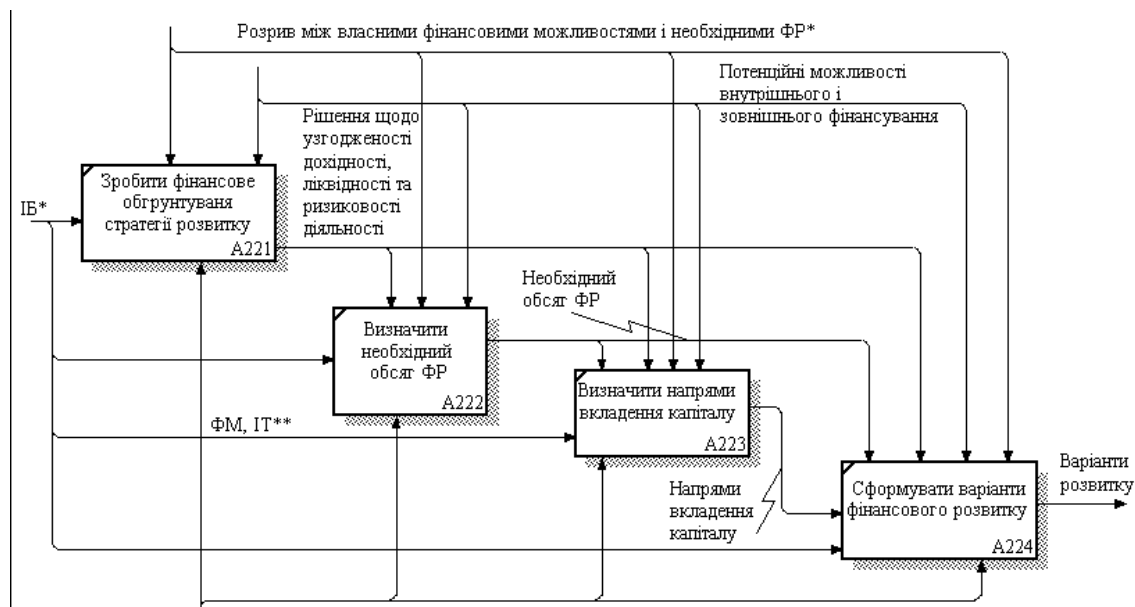

Рис. 6. Діаграма декомпозиції процесу аналізу можливих варіантів розвитку підприємства

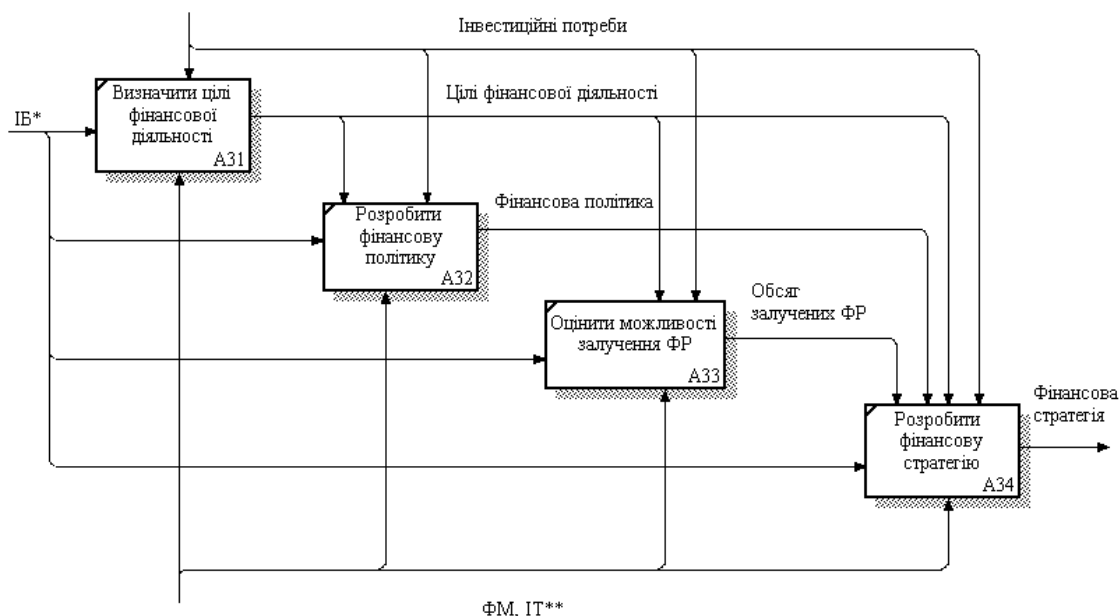

Рис. 7. Діаграма декомпозиції процесу формування фінансової стратегії підприємства

Розглянемо детальніше модель бізнес процесу фінансового планування, контекстну діаграму якого подано на рис. 3. У сучасній технології фінансового планування передбачається дотримання певної послідовності етапів, операцій, встановлення конкретних обмежень і допущень стосовно умов конкретної фірми. (рис. 4).

Як видно з рис. 4, як процес, фінансове планування складається з таких етапів: ідентифікація фінансового стану підприємства; стратегічний аналіз інвестиційних можливостей і можливостей фінансування, які має в своєму розпорядженні підприємство; розробка загальної фінансової стратегії, виходячи з генеральних цілей ведення бізнесу; розробка стратегічних планів фінансового розвитку підприємства; розробка оперативних фінансових планів по горизонтах планування.

На етапі ідентифікації фінансового стану (блок А1 на рис. 4) аналізуються не лише фінансові показники діяльності підприємства за ряд років, включаючи поточний період, але і, що не менше важливе, розглядаються нереалізовані можливості, існуючі резерви, потенційні небезпеки забезпечення ліквідності і зниження рентабельності власного, позикового капіталів, а також інші аспекти фінансового стану. На даному етапі важлива реальна оцінка фінансової діяльності підприємства за ряд років і виявлення проблем, перш за все, фінансових, що стоять перед ним, а також потенційних можливостей зовнішнього і внутрішнього фінансування.

Стратегічний аналіз інвестиційних можливостей підприємства (блок А2 на рис. 4) здійснюється не лише в рамках класичної концепції стратегічного ціленаполягання, позиціонування і вибору, але і через призму приналежності до певної бізнес системи. Саме на цьому етапі опрацьовуються питання злиття і поглинання. Діаграму декомпозиції процесу стратегічного аналізу інвестиційних можливостей підприємства подано на рис. 5.

Як видно з рис. 5, стратегічний аналіз інвестиційних потреб здійснюється через: аналіз розривів між власними фінансовими можливостями,

що диктуються реальним положенням підприємства, і необхідними фінансовими ресурсами, виходячи із стратегічних цілей (установок), та аналіз можливих варіантів розвитку підприємства на тривалий термін, у тому числі, можливості агресивного зростання, можливості реструктуризації, а також продажі окремих видів бізнесу, або його ліквідації.

Декомпозицію процесу аналізу можливих варіантів розвитку підприємства (блок А22 на рис. 5) подано на рис. 6. Як видно з рис. 6, фінансове планування, як процес, іманентно включає аналіз різних варіантів фінансового розвитку фірми, прогнозування наслідків можливих фінансових рішень, формування (розробку) конкретних фінансових планів і, що не менше важливий, контроль здійснення прийнятих рішень. Воно передбачає визначення джерел фінансування розвитку фірми, структури її капіталу, розміру активів на майбутній період.

Отже, після визначення інвестиційних потреб підприємства (див. рис. 4 та рис. 5), відбувається процес розроблення його фінансової стратегії (блок А3 на рис. 4). Діаграму декомпозиції процесу розроблення фінансової стратегії підприємства подано на рис. 7.

Розробка фінансової стратегії є частиною загальної стратегії розвитку підприємства і, відповідно, повинна узгоджуватися з цілями вибраної стратегії. Відповідно до рис. 7 та у цілому можна виділити такі етапи процесу формування фінансової стратегії: визначення стратегічних цілей фінансової діяльності підприємства; вироблення фінансової політики; формування системи заходів щодо забезпечення здійснення фінансової стратегії; оцінка наслідків реалізації фінансової стратегії. Останній етап розробки фінансової стратегії передбачає: оцінку міри узгодженості цілей і напрямів фінансової стратегії із загальною стратегією розвитку підприємства; оцінку узгодженості фінансової стратегії з передбачуваними змінами в зовнішньому середовищі; оцінку можливості залучення зовнішніх фінансових ресурсів; оцінку нефінансових результатів

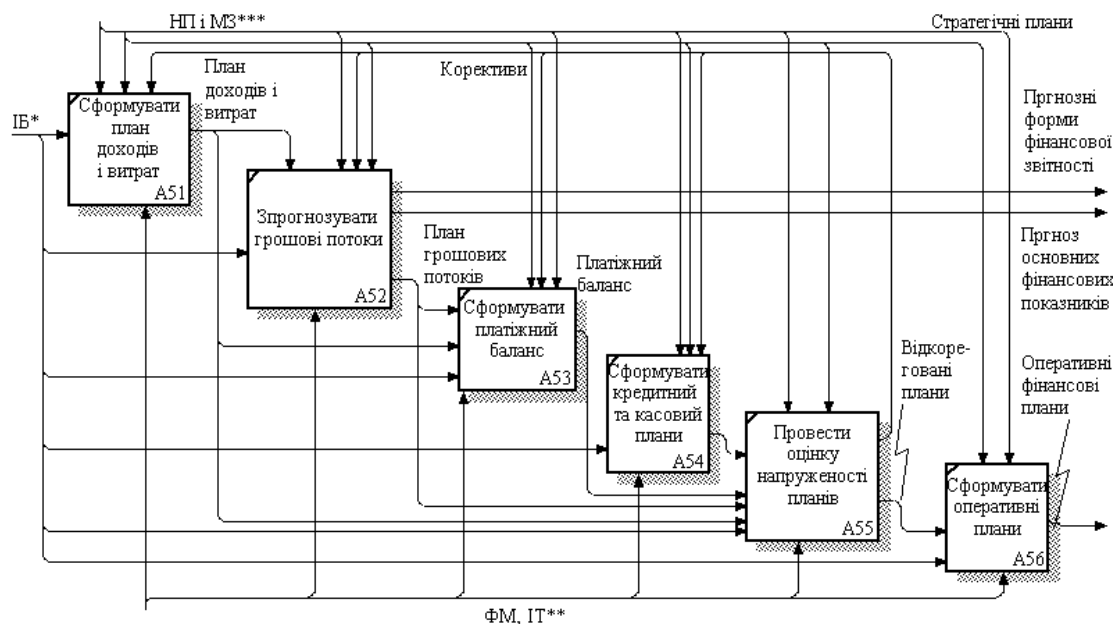

Рис. 8. Діаграма декомпозиції процесу формування оперативних фінансових планів підприємства

реалізації фінансової стратегії, зокрема, оцінку зростання ділової репутації, рівня керованості фінансовою діяльністю, оцінку зміни характеру самофінансування розвитку корпорації і т. і.

Формування оперативних планів (блок А5 на рис. 3) передбачає трансформацію стратегічних установок в конкретні види фінансових планів і рішень. Діаграму декомпозицій процесу формування оперативних фінансових планів подано рис. 8.

Як видно з рис. 8, результатом процесу формування оперативних фінансових планів є план доходів і витрат, платіжний баланс, кредитний та касовий плани, прогнозні фінансові показники та форми фінансової звітності.

Висновки. Отже, розглянутий порядок побудови структурно-функціональної моделі – це новий підхід щодо формування бізнес-процесів управління фінансовим плануванням на підприємстві на підставі запропонованої комплексної діагностики, а також нової методики розробки фінансових планів, яка передбачає визначення

виду й оцінки якості формування та реалізації фінансових планів на підприємстві.

Визначена важлива роль сучасних інформаційних технологій в системі фінансового планування на підприємстві, як необхідна передумова розвитку бізнес-процесів. При побудові структурно-функціональної моделі бізнес-процесу управління фінансовим плануванням на підприємстві був використаний один з методів пошуку резервів удосконалення організації бізнесу та покращення фінансового стану, зокрема реінжиніринг бізнес-процесів.

Таким чином, запропонована модель дозволяє формалізувати процедури управління бізнес-процесами на основі фінансових планів управління підприємства, здійснювати розрахунки часткових показників, систем, які формуються у залежності від інтересів користувачів щодо інформації про фінансовий план та його дотримання та інтересів щодо мети діяльності суб'єкта господарювання.

Список літератури:

1. Литовченко О. Ю. Структурно-функціональне моделювання процесу управління фінансовою стійкістю підприємства / О. Ю. Литовченко, А. Ю. Калініченко / Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2014. – № 45. – С. 175-178.
2. Мойсеєнко, І. Є. Фінансове планування на підприємстві / І. Є. Мойсеєнко // Фінанси України. – 2009. – № 9. – С. 155-158.
3. Телишевська Л. І. Фінансове планування як передумова фінансової стабільності підприємства / Л. І. Телишевська, Н. П. Андрущенко, С. С. Сергєєв // Механізм регулювання економіки. – 2013. – № 2. – С. 71-77.
4. Ачкасова С.А. Структурно-функціональне моделювання формування антикризової програми підприємства / С.А. Ачкасова // С. А. Ачкасова // Управління розвитком. – 2008. – № 17. – С. 8-11.
5. Фінанси підприємства: підручник / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.; Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. – 6 вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2006. – 552 с.
6. Мазур Д. В. Фінансове планування діяльності підприємства / Д. В. Мазур // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 6. – Т. 1. – С. 55-59.
7. Божанова О. В. Структурно-функціональне моделювання процесу управління економічним потенціалом підприємств / О.В. Божанова // Сборник научных трудов «Вестник НТУ «ХПИ»: Технічний прогрес та ефективність виробництва: Вестник НТУ «ХПИ», 2010. – № 58.
8. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: Монографія. – К.: КНТЕУ, 2001. – 580 с.
9. Маклаков С. В. Моделирование бизнес-процессов с BPwin 4.0. / С. В. Маклаков. – М.: Диалог МИФИ, 2002. – 224 с.

Радченко Д.М.

Харковский национальный экономический университет имени Семёна Кузнеця

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ БИЗНЕС ПРОЦЕССА УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМ ПЛАНИРОВАНИЕ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация

В статье определено назначение структурно-функционального моделирования бизнес процесса как метода управления бизнес процессами финансового планирования на предприятии. Приведена разработанная автором контекстная диаграмма. Установлена практическая ценность применения разработанного автором подхода. Сформулированы возможности применения предложенного подхода по управлению финансовым планированием на предприятии.

Ключевые слова: метод, структурно-функциональное моделирование, управление, финансовое планирование, финансовый план, бизнес процессы, методы финансового планирования.

Radchenko D.M.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL MODELING BUSINESS PROCESS MANAGEMENT FINANCIAL PLANNING FOR THE ENTERPRISE

Summary

The article defined the appointment of structural and functional modeling of business processes as a method of financial planning business process management in the enterprise. Shows developed by the author context diagram. Established the practical value of the developed approach by the author. Formulated the possibility of using the proposed approach to financial planning in the enterprise management.

Keywords: method, structural and functional modeling, control, financial planning, financial plan, business processes, financial planning methods.

УДК 658:334.012.64

МЕНЕДЖМЕНТ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Рарок О.В.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Проаналізовано специфіку діяльності малих підприємств та особливості їхнього менеджменту. Розкрито тенденції, проблемні аспекти та стримуючі фактори розвитку малого підприємництва у сучасних умовах. Розглядається внутрішній менеджмент малого підприємства у взаємозв'язку з зовнішнім управлінням. Рекомендується запровадити замість авторитарної системи управління у взаємовідносинах між малими підприємствами мережеву модель, яка передбачає координацію їх діяльності з урахуванням бізнесових інтересів усіх сторін. Управління здійснюється з боку державних органів різних рівнів (по вертикалі) та інших споріднених малих підприємств даного регіону (по горизонталі).

Ключові слова: менеджмент, мале підприємство, авторитарна система, управління, мережева модель.

Постановка проблеми. Прагнення України інтегруватись до європейського співтовариства вимагає переорієнтації економіки на нові європейські стандарти. Оскільки підприємство є первинною ланкою суспільного поділу праці та основною ланкою національної економіки, на ньому відбувається створення предметів споживання і засобів виробництва, воно задовольняє потреби ринку і споживача у товарах. Серед усієї сукупності підприємств різних рівнів мале підприємство представляє найбільш чисельний шар дрібних власників, які належать до більшості населення і являють собою як безпосередніх виробників, так і споживачів широкого спектру товарів та послуг одночасно. Через це мале підприємство відіграє визначальну роль як у виробництві, так і в торгівлі, сфері послуг чи у фінансово-кредитній або страховій діяльності, причому ефективність його роботи значною мірою залежить від форми управління. Тому формування та впровадження нових форм управління є провідною задачею для розвитку малого бізнесу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіку становлення сфери малого бізнесу в умовах формування ринкового середовища висвітлювали в своїх працях такі вітчизняні вчені, як З.С. Варналій, В.С. Дієсперов, Г.М. Захарчин, В.К. Збарський, М.А. Лендел, М.Й. Малік, С.К. Ревчук, П.Т. Саблук, О.М. Онищенко, О.Г. Шпикуляк, М.Г. Шульський, В.В. Юрчишин, В.П. Рябоконт та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо вивчені проблеми управління в малому бізнесі за сучасних умов господарювання в нашій країні обумовлюють наукову значущість цього дослідження. Невдачі багатьох підприємств обґрунтовуються різними причинами, але найголовнішою з них є незадовільне управління колективом, недоліки в менеджменті.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення проблем у менеджменті малих підприємств та встановлення перспектив їхнього розвитку.

Виклад основного матеріалу. Менеджмент як наукова система організації виробництва є однією з найважливіших умов ефективної і прибуткової діяльності малих підприємств. Тому сучасна теорія і практика менеджменту в малому бізнесі набуває особливого значення. Перехід економіки України на ринкові відносини вимагає вивчення форм і методів управління на рівні малого підприємства. Практичне використання такого досвіду – одне з першочергових завдань. Широкий вихід вітчизняних підприємств малого бізнесу на світові ринки обумовлює необхідність глибокого вивчення теорії і практики менеджменту. У Євросоюзі налічується понад 20 мільйонів підприємств малого та середнього бізнесу, що є основою соціально-економічного розвитку країн ЄС. Кількість зайнятого населення в малому бізнесі Європи становить близько 70 відсотків. Переважна більшість малих підприємств працює у галузях торгівлі, будівництва та харчової промисловості.

Будь-яке підприємство у процесі становлення і розгортання своєї діяльності проходить мінімум три фази: перша – фаза відкриття та початок діяльності; друга – фаза закріплення в ринковому і конкурентному середовищі; третя – фаза розширення та розвитку, стійкого отримання прибутку. Задача підприємця – максимально скоротити час перших двох фаз. Іншими словами, необхідно пройти ці фази на максимальних швидкостях з мінімумом бар'єрів. Вся управлінська робота в рамках бізнес-структур зводиться до певних початкових процесів: постановка задачі; планування і прогнозування; координація і ухвалення рішень; маркетинг; мотивація діяльності; контроль за виконанням поставлених задач. Такий підхід дає для керівника можливість ефективно координувати свої дії по управлінню організацією.

Управлінська діяльність – один із найважливіших факторів функціонування й розвитку підприємств в умовах ринкової економіки. Ця діяльність постійно удосконалюється у відповідності до об'єктивних вимог виробництва і реалізації товарів, складності господарських зв'язків, підвищення ролі споживача у формуванні техніко-економічних та інших параметрів продукції. Ринкова економіка більш вимоглива до керівників, ніж планова. В зв'язку з цим необхідна цілковито нова концепція розвитку організації, яка була б життєздатна в нових господарських умовах. Зміна умов виробничої діяльності, необхідність адекватного пристосування до неї системи управління впливають не тільки на удосконалення її організації, але й на перерозподіл функцій управління за рівнями відповідальності.

Разом із специфікою підприємницького управління існують особливості організації менеджменту малих підприємств. Малі підприємства досить специфічний об'єкт управління. До їх особливостей відносять: невеликий масштаб діяльності, їх мобільність, відносно невеликий середньостатистичний термін існування, слабка стійкість щодо впливу зовнішнього середовища, відносно високий ступінь ризику. Малі підприємства вирізняються простотою форми управління і нечисленністю управлінського штату. Як правило, тут немає розділення функції власності та управління. Організація малого підприємства органічна за своїм устроєм. Тут відсутні ідеї делегування. Однією з основних особливостей малих підприємств є відсутність регламентації ініціативи; акцент робиться на неформальне спілкування, інтенсивність якого висока і яка, по суті, стає і системою суворого контролю. Слід зазначити, що при новій практиці господарювання на підприємствах неможливий командний стиль керівництва; швидше тут йде, як вважають самі керівники, трансформація від авторитарного управління до демократичного [1, с. 86]. Обов'язковим елементом в демократичному управлінні є постійне підвищення рівня знань і керівництва, і службовців, а також взаємонавчання. Ефективність розвитку малого бізнесу залежить від багатьох факторів і, насамперед, від рівня підготовки підприємців до ведення бізнесу. Досить часто саме недостатня професійна підготовка керівників є однією з основних причин банкрутств малих підприємств. Специфіка успішного підприємництва в малому бізнесі полягає в багатогранній діяльності бізнесмена, який ризикнув відкрити та вести свій

бізнес і готовий відповідати за результати своєї діяльності. Підприємець у малому бізнесі поєднує в собі декілька функцій: він є одночасно менеджером, економістом, маркетологом, фінансистом, юристом і повинен самостійно приймати рішення з врахуванням кожної з перерахованих ролей. Менеджер повинен мати фахову кваліфікацію, яка дала б змогу щоденно і ефективно наглядати, оцінювати та керувати роботою підлеглих в специфічних професійних ситуаціях шляхом роз'яснення, або навіть демонстрації відповідних дій.

Кадровий менеджмент на малих підприємствах має свою особливість. В сучасних умовах підтримка малого підприємництва повинна також сприяти створенню достатнього трудового потенціалу, який буде працювати у малому підприємстві [2, с. 521]. Маючи фінансові та ресурсні обмеження малі підприємства, як правило, не можуть мати повноцінних відділів кадрів і здійснювати масштабну кадрову політику. Проте якісне управління персоналом для таких підприємств є не менш значущим, ніж для великих. Специфіка діяльності малих підприємств потребує від керівництва високого професіоналізму в управлінні персоналом, адже прорахунки можуть обернутися банкрутством [3, с. 89]. Про це свідчить, зокрема, конкретна статистика: по Україні в 2014 році кількість малих підприємств скоротилась у порівнянні з 2012 роком на 9519 і в кінці цього строку становила 63682, кількість зайнятих працівників на цих підприємствах за два роки зменшилась на 6 тисяч; по Хмельницькій області за цей період відбулось збільшення кількості малих підприємств на 422, хоча при цьому відбулось зменшення кількості зайнятих працівників майже на 3,5 тисячі. Негативна динаміка кількості малих підприємств в цілому по державі засвідчує банкрутство значної частини з них чи об'єднання з потужнішими підприємствами, а скорочення кількості працюючих – про запровадження раціоналізації в організації праці та підвищення ефективності управління малими підприємствами.

Проблемою малих підприємств дуже часто є слабка забезпеченість висококваліфікованими кадрами, оскільки такі фахівці потребують високої оплати праці та кар'єрного росту, що не може бути реалізовано повною мірою в умовах малих підприємств. Проте, не зважаючи на це, в діяльності малих підприємств можна виділити ряд характеристик, що можуть бути стимулами для залучення висококваліфікованих працівників [1, с. 37]: 1) вигідне місце розташування підприємства; 2) оперативність прийняття рішень; 3) швидше вирішення виробничих та особистих проблем через тісні ділові відносини між роботодавцем і персоналом; 4) успіхи працівників швидше помічаються та винагороджуються; 5) працівники можуть брати участь у процесі прийняття рішень; 6) заробітна плата в ряді випадків може бути не меншою, ніж на великих підприємствах; 7) більший простір для реалізації власних ідей; 8) участь працівників у доходах підприємства; 9) перспектива стати акціонерами чи партнерами.

Не всі з цих можливостей доступні для кожного малого підприємства, але багато що з того може стати частиною плану кадрового менеджменту.

Після підбору кадрів на малі підприємства не менш важливим, а, навіть, основним є фінансо-

вий менеджмент, що використовується для подальшого розвитку підприємства.

Однією з проблем, що стримує розвиток малого підприємництва в Україні, залишається пошук джерел додаткового фінансування подальшого розвитку. Як свідчить практика, для більшості вітчизняних малих підприємств основним джерелом фінансування їх діяльності є власні кошти. Проте задовольнити потреби у фінансуванні лише за рахунок цього виду ресурсів можуть далеко не всі малі підприємства.

Головною особливістю фінансового менеджменту на малих підприємствах є відсутність суб'єкта з чітко окресленим колом посадових функцій. Фактично в ролі фінансового менеджера виступає сам власник та, частково, бухгалтер. Рівень завантаженості першого зазвичай не дозволяє йому широко використовувати інструментарій фінансового менеджера, навіть базові функції прогнозування та бюджетування на малому підприємстві не виконуються або виконуються з недостатньою увагою та за необґрунтованими методиками. Особливо це стосується малого бізнесу у виробничій сфері, для якого відсутність елементарного маркетингового плану та виробничої програми призводить до зниження показників ліквідності та ділової активності, робить бізнес стихійним та нестабільним. Вибір оптимальних джерел фінансування, маркетинговий аналіз, аналіз операційного та фінансового важеля, інвестиційний аналіз – залишаються поза зоною уваги власника малого підприємства. Малі підприємства постійно відчувають дефіцит власного капіталу, тому їм доводиться вдаватися до запозичень. Вирішити проблему фінансування малого бізнесу могло б широке використання державних програм підтримки малого бізнесу, що включали б кредитування на пільгових умовах малих підприємств виробничої сфери, інноваційного малого бізнесу тощо. З іншого боку, в разі вдосконалення законодавства з питань лізингу, в якості перспективного інструменту фінансування основних фондів малих підприємств міг би виступити фінансовий лізинг, як це відбулося у країнах з високим рівнем економічного розвитку.

Використовуючи різні важелі управління, держава через уповноважені місцеві органи влади та за допомогою спеціальних установ і об'єднань підприємців визначає, розробляє та проводить у життя фінансово-кредитну політику щодо підтримки малих підприємств, використовує прямі та непрямі форми фінансової підтримки, формує механізм регулювання ринку позикових ресурсів та контролює додержання встановлених норм його учасниками [4].

Фінансове забезпечення суб'єктів господарювання може відбуватися в різних формах: самофінансування, кредитування, акціонування та бюджетне асигнування, залучення інвестицій. Співвідношення між цими формами фінансового забезпечення на різних етапах розвитку економіки буває різним. При ринковій економіці у бюджетних асигнуваннях перевага надається оптимізації співвідношень між кредитуванням та самофінансуванням. Підсистема фінансового державного регулювання з боку держави має в сучасних умовах такий набір інструментів: податки, внески, відрахування до бюджету та фондів цільового призначення. Застосовуючи до цих

інструментів та до форм фінансового забезпечення ті чи інші важелі впливу – зміну норм (нормативів), умов і порядку формування доходів та фондів, принципів і умов фінансування та кредитування, можна здійснювати ту чи іншу фінансово-кредитну політику держави [5, с. 49].

Ця політика буде або стимулюючою, або санкціонуючою для підприємств і змушуватиме їх вибирати ту чи іншу стратегію і тактику поведінки на перспективу. Сукупність важелів утворює систему управління фінансово-кредитним станом підприємства. Управління здійснюється в кожній країні своїми органами. В Україні цією роботою займається орган законодавчої влади – Верховна Рада в частині правового регулювання, а в частині планування та організації фінансової діяльності – орган виконавчої влади – Міністерство фінансів, Національний банк України та галузеві міністерства [6].

Слід відзначити, що власники малих підприємств та підприємці-фізичні особи зацікавлені в отриманні необхідних знань та навичок з управління фінансами, з використання інструментарію фінансового менеджменту, контролінгу, управлінського обліку тощо. Це пов'язано з відсутністю на ринку освітніх послуг доступних для підприємців бізнес-тренінгів, спрямованих саме на специфіку малого бізнесу. Навіть за несприятливих умов господарювання частина підприємців підтверджує свою ефективність, тому підвищення якості управління малим бізнесом в цілому і, особливо, управління фінансами малих підприємств, є сферою безпосередньої зацікавленості самих підприємців. Тренінг – оптимальний шлях набуття необхідних знань в умовах, коли самосвіта унеможливилося внаслідок високої завантаженості керівників.

Крім удосконалення внутрішнього менеджменту кожного малого підприємства, не менш важливе значення в умовах ринкової економіки має оптимізація зовнішнього управління малими підприємствами як з боку держави, що здійснюється по вертикалі, так і між самими підприємствами, що реалізується по горизонталі.

Існуюча сьогодні форма управління діяльністю малих підприємств з боку державних органів різного рівня в більшості випадків є недосконалою та малоефективною. Це пояснюється в першу чергу тим, що відсутнє повномасштабне планування їх діяльності в межах певного регіону та фінансово-кредитна підтримка, що іноді призводить до нескоординованих дій як у виробничій, так і в соціальній сфері, перенасиченні місцевого ринку однією продукцією та дефіцитом іншої. Те ж саме стосується невиробничої сфери: можливе нераціональне розміщення цих підприємств за територіальною ознакою чи густотою населення регіону може призвести до їх концентрації в одному місці і недостачі в іншому. В таких умовах наслідки виробничої діяльності малих підприємств не завжди можуть у достатній мірі задовольнити як самого виробника продукції, так і її споживача. Крім цього, обмеженість виробничих і фінансових ресурсів в окремо взятому регіоні чи на селі також є серйозною причиною гальмування його соціально-економічного розвитку в умовах недостатньої підтримки з боку державних та місцевих органів. У зв'язку з цим

виникає потреба у самоорганізації управління та координації діяльності суб'єктів малого підприємництва, яка, на нашу думку, може бути успішно вирішена шляхом запровадження мережевої моделі з координаційним органом управління в теперішніх умовах децентралізації влади і розширення фінансово-економічної самостійності у діяльності органів місцевого самоврядування.

Під мережевою моделлю у сфері господарювання розуміється мережева організація, мережеві форми організації, міжфірмові мережі, організаційні мережі, гнучка спеціалізація тощо. Мережі являють собою об'єднання організацій, засноване на кооперації та взаємному володінні акціями учасників групи – виробників, постачальників, торговельних і фінансових компаній. Головною ознакою, за якою варто відносити ту чи іншу організаційну форму до мережевої, слід вважати автономність економічних агентів, які вступають у повторювані акти обміну, але між ними існує взаємозалежність в отриманні власних вигод [7, с. 22-29].

Необхідно підкреслити, що мережева форма не суперечить ринковій, а навпаки, доповнює її, ро-

бить можливим існування різних форм координації та управління розвитком малих підприємств.

Проаналізувавши можливі переваги та недоліки створення і функціонування мережових структур, можна виділити основні умови ефективного формування міжгосподарських взаємовідносин, а саме: визначення та узгодження цілей партнерів, розробки в процесі інтерактивної взаємодії стратегії формування та розвитку взаєминами, організації контролю та моніторингу ефективності взаємовідносин.

Висновки і пропозиції. Діяльність малих підприємств має свою специфіку, яка вимагає від підприємців універсальності знань і практичних навичок щодо ведення бізнесу та управління підприємством. В умовах запровадження ринкових відносин і децентралізації влади важливого значення набуває демократична система самоорганізації управління як всередині самого підприємства, так і у взаємовідносинах з іншими малими підприємствами. Пріоритетною формою менеджменту у взаємовідносинах між малими підприємствами є мережева модель.

Список літератури:

1. Білоус Г. Розвиток малого підприємництва в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку // Регіональна економіка. – 2007. – № 4. – С. 86.
2. Ольвінська Ю. О. Роль менеджмент-освіти у розвитку малого бізнесу / Ю. О. Ольвінська // Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць. Спец. вип. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики. – Київ: КНЕУ, 2007. – Т. 1. – Ч. II. – С. 521-1013.
3. Кудрявцева Е.И. Проблемы управления персоналом на предприятиях и в организациях малого и среднего бизнеса // Управленческое консультирование. – № 4, 2007. – С.89-98.
4. Офіційне інтернет-представництво Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.
5. Варналій З.С. Пріоритети вдосконалення державної політики розвитку малого підприємництва в Україні / З.С. Варналій, Т.Г. Васильців, Д.С. Покришка // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 2. – С.49-54.
6. Худолій Л.М. Фінансово-кредитний механізм: його структура і управління. Теорія фінансів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finexy.com/archives/99>.
7. Шведюк О. Визначення мережевої структури як сучасної форми координації економічної діяльності // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 5 (107). – С. 22-29.

Рарок А.В.

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

МЕНЕДЖМЕНТ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Проанализирована специфика деятельности малых предприятий и особенности их управления. Раскрыты тенденции, проблемные аспекты и сдерживающие факторы развития малого предпринимательства в современных условиях. Рассматривается внутренний менеджмент малого предприятия во взаимосвязи с внешним управлением. Рекомендуются ввести вместо авторитарной системы управления во взаимоотношениях между малыми предприятиями сетевую модель, которая предусматривает координацию их деятельности с учетом бизнес-интересов всех сторон. Управление осуществляется со стороны государственных органов различных уровней (по вертикали) и других родственных малых предприятий данного региона (по горизонтали).

Ключевые слова: менеджмент, малое предприятие, авторитарная система, управление, сетевая модель.

Rarok S.V.

Kamenets Podilskuy I. Ogienko National Universityt

MANAGEMENT OF SMALL ENTERPRISE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Summary

Specificity of small businesses and features of their management. Reveals the trends, challenges and constraints aspects of small business in the modern world. We consider the internal management of small enterprises in conjunction with an external control. It is recommended to establish an authoritarian management system in place in the relationship between small enterprises network model, which involves the coordination of their activities based business interests of all parties. Management is carried out by the public authorities at different levels (vertical) and other related small businesses in the region (horizontal).

Keywords: management, small business, authoritarian system, network model.

УДК 336

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Рудь І.Ю.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Біловус Т.В.

Академія фінансового управління при Міністерстві фінансів України

У статті досліджено теоретичні аспекти функціонування фінансового посередництва. Проаналізовано чинники, які стримують розвиток посередництва в Україні. Досліджено вітчизняну та зарубіжну класифікацію фінансових посередників. Запропоновано шляхи вдосконалення розвитку фінансового посередництва в Україні.

Ключові слова: фінансовий посередник, фінансовий ринок, фінансові інститут, банківські фінансові інститути, небанківські фінансові інститути.

Постановка проблеми. Забезпечення економічних відносин між учасниками фінансового ринку відбувається через фінансових посередників, завдяки яким вирішуються проблеми функціонування ринку, а також відбуваються процеси акумуляції, розподілу та перерозподілу вільних фінансових ресурсів. Фінансовий ринок за допомогою фінансових посередників дозволяє забезпечити потреби суспільства та сприяє якісному розвитку економіки, а отже і держави в цілому.

Економічне призначення фінансових посередників полягає в забезпеченні базовим суб'єктам ринку максимально сприятливих умов для їх успішного функціонування. Функціонально фінансові посередники спрямовані не всередину фінансової сфери, не на самих себе, а зовні, на реальну економіку, на підвищення ефективності діяльності її суб'єктів. А тому дана проблематика є надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем функціонування фінансових посередників на ринку фінансових послуг присвячені праці вітчизняних науковців, а саме: О. Барановського, Л. Волощенко, Д. Долбневої, Ю. Коваленко, В. Марчук, В. Тропіної, О. Чеберяко та ін. Теоретичним аспектам функціонування фінансових посередників приділили увагу такі зарубіжні вчені як П. Бернстайн, З. Боді, Дж. Ван Хорн, Дж. Вахович, Г. Габбард, Дж. Герлі, Дж. Кейнс,

Р. Лівайн, Р. Родригес, Л. Росс, Дж. Сакс, П. Самуельсон, Дж. Сорос, Дж. Стігліц, С. Фішер та ін. Однак, сутність та механізм фінансового посередництва недостатньо розглянуті у сучасній українській та зарубіжній літературі. За результатами аналізу останніх публікацій можемо стверджувати, що проблемі посередництва та подальшим перспективам його розвитку в Україні не приділено достатньо уваги. Тому ці питання потребують подальших системних досліджень.

Метою даної статті є дослідження теоретичних аспектів функціонування фінансових посередників, а також причин, що гальмують розвиток фінансового посередництва в Україні та шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах фінансові посередники посідають одне з центральних місць на фінансовому ринку. Як показує світова практика, діяльність добре розвинених фінансових посередників і постійне розширення і вдосконалення їх послуг сприяє підвищенню продуктивності економіки. Адже вони здійснюють широкомасштабне інвестування економіки за рахунок переміщення вільних грошових коштів від суб'єктів економіки, які мають їх надлишок і не можуть ефективно їх використати до тих, хто має потребу в них.

Відповідно до розділу 35 ст. 333 Господарського кодексу України, фінансовим посередництвом є діяльність, пов'язана з отриманням та

перерозподілом фінансових коштів, крім випадків, передбачених законодавством. Фінансове посередництво здійснюється установами банків та іншими фінансово-кредитними організаціями [1].

Необхідно звернути увагу на визначення фінансового посередництва, яке наводить В. Міловидов. На його думку, фінансове посередництво – це діяльність, яка включає переміщення грошових ресурсів із традиційних чи малоефективних сфер використання в нові, більш ефективні сфери шляхом: залучення нових грошових ресурсів з урахуванням схильності власників заощаджень і створення «вторинних зобов'язань»; інформування інвесторів про методи ефективного використання ресурсів; управління ризиками, які притаманні різним активам; страхування різних видів ризику; спеціалізації операцій [6].

Ю. Гаркуша визначає фінансове посередництво як «опосередковану діяльність фінансових інститутів щодо ефективного нагромадження, управління та перерозподілу капіталів шляхом надання фінансових послуг» [2, с. 64].

Коваленко Ю. М. визначає фінансових посередників як депозитних та недепозитних фінансових корпорацій, призначенням яких є ефективне накопичення, управління та перерозподіл фінансових ресурсів шляхом виробництва фінансових послуг [5, с. 38].

Необхідно також прокоментувати визначення фінансового посередництва, яке наводить Д. В. Долбнева. Вона стверджує, що фінансове посередництво – це певний різновид фінансової діяльності банківських і небанківських фінансово-кредитних установ, яка спрямована на залучення і перерозподіл фінансових ресурсів між суб'єктами ринку з метою їх ефективного інвестування, на продаж фінансових послуг і продуктів, здійснення операцій із цінними паперами та надання інформаційно-консультативних послуг на основі отриманих дозволів (ліцензій) [3, с. 270].

О. Орлюк та Л. Воронова стверджує, що фінансові посередники – це інститути, що спеціалізуються на наданні фінансових послуг та опосередковують рух фінансових ресурсів шляхом їх залучення та вкладання мобілізованих ресурсів у різноманітні фінансові активи [4, с. 82].

Відповідно до українського законодавства фінансове посередництво, як і на більшості ринках розвинених країн, поділяють на два типи: банківське та небанківське фінансове посередництво. Ключова роль у здійсненні посередницької діяльності на ринку фінансових послуг в Україні належить банкам. Небанківські фінансові установи є професійними учасниками ринку фінансових послуг, які, на відміну від банків, спеціалізуються на окремих фінансових послугах, забезпечуючи страхування, кредитування, спільне інвестування, управління активами, посередництво у купівлі-продажі фінансових інструментів, недержавне пенсійне забезпечення, гарантійні операції тощо. Діяльність небанківських фінансових установ суттєво відрізняється від діяльності банків. Серед основних відмінностей – вузька спеціалізація, реалізація за рахунок неї небанківських послуг (за наявності дозволу держави – окремих банківських), відсутність безпосереднього впливу на формування пропозиції грошей на ринку, а також більший ризик порівняно з операціями банків.

Фінансовий ринок формується з різноманітних каналів, якими грошові кошти переміщуються від кредиторів до позичальників. Такі канали поділяють на дві основні групи: канали прямого фінансування та непрямого фінансування.

При прямому фінансуванні кошти переміщуються безпосередньо від інвесторів до позичальників. Тобто при такому вкладенні коштів інвестори беруть на себе значну частину ризиків і зазнають іноді великих втрат, зумовлених цими ризиками. При непрямому фінансуванні важливу роль у переміщенні коштів від власників до позичальників відіграють фінансові посередники, які забезпечують таке переміщення і зменшують ризики та втрати, пов'язані з інвестуванням.

Фінансові посередники є суб'єктами фінансового ринку. До них відносять фінансові інститути (банки та небанківські інститути) та інфраструктурні учасники (біржі, позабіржові системи, депозитарії), чії функції полягають в акумулюванні коштів фізичних та юридичних осіб і в подальшому їх наданні у розпорядження позичальників на комерційних основах.

Фінансові посередники враховують природу макроекономічних процесів, які відбуваються в країні, та їх взаємодію, і в зв'язку з цим мінімізується ризик втрат від неефективної та нескординованої діяльності.

Таким чином, фінансове посередництво полягає в залученні фінансових ресурсів з метою їх подальшого розміщення у фінансові активи. В економічній літературі визначення терміна «фінансові посередники», як правило, збігається з визначенням терміна «фінансові інститути» – фінансові установи, що опосередковують рух коштів від індивідуальних інвесторів до їх кінцевих користувачів, тобто залучаючи та розміщуючи кошти від власного імені. Проаналізуємо різні підходи щодо класифікації фінансового посередництва.

В американській економічній літературі прийнято класифікувати фінансових посередників на три основні групи: депозитні інститути; договірні ощадні інститути; інвестиційні посередники.

Досить системно до класифікації фінансових посередників підійшли теоретик та практик Левченко В.П. і науковець Науменкова С.В. Так, з функціональної точки зору Левченко В.П. розглядає фінансових посередників в розрізі банківського сектору (універсальні та спеціалізовані банки), небанківського кредитного сектору (кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, факторингові компанії), страхового сектору (страхові компанії life та non-life, недержавні пенсійні фонди) та інвестиційного сектору (інвестиційні фонди та інвестиційні компанії). Науменкова С.В. на основі поділу ринку фінансових послуг на ринок фінансових послуг банків і небанківських установ, виділяє банківські та небанківські установи. Останні представлені небанківськими кредитними установами (кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, факторингові компанії) та небанківськими фінансовими установами (страхові компанії, інститути спільного інвестування, установи накопичувального пенсійного забезпечення, компанії з довірчого управління).

Але найпоширенішим у вітчизняній літературі є поділ фінансових посередників на дві групи:

банки та небанківські фінансово-кредитні установи, які інколи називають парабанками.

Особливість діяльності фінансових посередників в Україні наступна: їх діяльність проходить в умовах становлення та постійній мобільності ринкових регуляторів розвитку економіки та фінансового ринку. На сьогоднішньому етапі розвитку посередництво на вітчизняному фінансовому ринку є відсталим. Це зумовлено такими факторами як: нерозвиненість самого фінансового ринку; недосконалість законодавчого регулювання питань фінансового посередництва; відсутність єдиної державної політики щодо розвитку та підтримки даного сектору; нестабільна політична, економічна та фінансова ситуація в Україні упродовж останніх років; малий досвід у фінансових посередників та превалювання власних інтересів над державними; низька конкурентоспроможність; недостатній або й узагалі відсутній рівень інституційної, операційної та фінансової незалежності органів державного регулювання діяльності фінансових посередників.

На ринку фінансових послуг України найбільш розвинуті наступні три компоненти, в межах яких функціонують відповідні фінансові посередники:

1. Ринок банківських послуг, що відповідає кредитному та валютному ринкам. Серед найважливіших завдань – зміцнення банківської системи, подолання розриву між комерційними банками і реальною економікою, залучення банків до реалізації нової економічної стратегії. Це потребує посилення ролі Національного банку України і відчутно підвищує вимоги до нього. Основна увага уряду та НБУ має зосереджуватися на забезпеченні стійкості та надійності банківської системи, посиленні її концентрації, значному розширенні механізмів довгострокового кредитування та інструментарію банківських послуг. Необхідна достатня і надійна правова база діяльності банківських інституцій, посилення конкуренції між ними, удосконалення механізмів банківського нагляду.

2. Ринок інвестиційних послуг, якому відповідає фондовий ринок. Ситуація, що склалася, потребує прискореного утвердження і розширення фондового ринку, підвищення його ролі в залученні інвестицій та перерозподілі капіталу в національній економіці, забезпечення випереджаючого розвитку вторинного ринку й ринку корпоративних цінних паперів, освоєння емісії середньо- і довгострокових цінних паперів цільового інвестиційного призначення. В Україні доцільно розвивати фондовий ринок, бо він допоможе диверсифікувати ризики між банками та інвесторами, що у свою чергу сприятиме зміцненню фінансової системи.

3. Ринок страхових послуг почав розвиватись відносно нещодавно, тому потрібні невідкладні дієві заходи, покликані сприяти розвитку ринку страхових послуг. Це, насамперед, утворення національної системи страхових послуг, яка має стати реальним чинником стабільності та стимулом розвитку підприємництва, здатної забезпечити надійний захист довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для економічного зростання.

В Україні банки вважаються найбільшими і найстарішими фінансовими посередниками. Але

в їхній діяльності існує ряд проблем, які пов'язані з обмеженістю капіталу банків, з нерозвиненістю ринків використання ресурсів, обмеженістю банківського інструментарію тощо.

Серед небанківських фінансових посередників найбільш розвиненими є страхові компанії. Але, на жаль, розвиток страхового ринку в Україні залишає бажати кращого, оскільки він гальмується в результаті таких факторів як: низька платоспроможність населення; низький рівень капіталізації та ліквідності страховиків; нерозвиненість страхування життя та медичного страхування; недовіра до страховиків.

Усі інші фінансові посередники характеризуються значною недорозвиненістю. Для вирішення даної проблеми необхідно:

- розробити нормативно-правові акти, які будуть спрямовані на якісний розвиток посередництва на фінансовому ринку;

- формування сприятливого середовища для розвитку ринку посередницької діяльності;

- здійснення міжнародного співробітництва для обміну досвідом, та виконання відповідних дій на фінансовому ринку України;

- створення такого механізму дії посередницьких структур, що забезпечить збільшення довіри населення до їх діяльності.

Першочерговим завданням держави має бути підтримка розвитку такого фінансового посередництва в Україні, яке сприятиме швидкому, якісному та надійному розвитку фінансового ринку. Заходи розвитку посередницької діяльності на конкретному ринку (банківському, фондовому, страховому тощо) повинні мати системний і цілісний характер.

Розвиток посередників фінансового ринку є необхідною передумовою розвитку інших секторів економіки країни. Наявність ефективних фінансових посередників – банків, страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, кредитних спілок та інших фінансових установ сприяє стабільному та прогнозованому розвитку усіх економічних процесів у суспільстві.

Держава в особі уряду має створити тактичну та стратегічну політику розвитку вищезазначених сегментів фінансового ринку.

Розвиваючи фінансовий ринок, необхідно ґрунтуватись на тому, що першочергове значення мають якість і доступність фінансових послуг, а не те хто саме з фінансових посередників їх надає.

Висновок. Таким чином, для розвитку функціонування фінансового посередництва та ринку фінансових послуг в цілому необхідний комплексний підхід, який повинен включати:

- розробку нормативно-правових актів, спрямованих на якісний розвиток посередництва на фінансовому ринку;

- формування сприятливого середовища для розвитку ринку посередницької діяльності, тобто уряд має прийняти дійсно ефективні заходи для усунення наслідків дії фінансової кризи;

- посилення ринкових процесів у регіонах та роль місцевих органів самоврядування у інфраструктурному розвитку фінансового ринку. При цьому слід враховувати соціально-економічний розвиток регіону та якість життя населення у ньому;

– здійснення міжнародного співробітництва для обміну досвідом, та виконання відповідних дій на фінансовому ринку України;

– створення такого механізму дії посередницьких структур, що забезпечить збільшення довіри населення до їх діяльності.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України: від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Гаркуша Ю. Теоретико-методологічний розвиток фінансового посередництва / Ю. Гаркуша / Управл. у сфері фінансів, страхув. та кредиту: тези доповіді всеукр. наук.-практ. конф., 8–10 лист. 2007 р. – Л.: В-во Нац. унів. «Львівська політехніка», 2007. – С. 63–66.
3. Долбнєва Д. В. Теоретико-практичні аспекти фінансового посередництва в Україні / Д. В. Долбнєва / Інноваційні економіка. – 2011. – № 6. – С. 270–274.
4. Орлюк О. П. Фінансова енциклопедія / О. П. Орлюк, Л. К. Воронова, І. Б. Заверуха / за заг. ред. О. П. Орлюк. – К.: Хрінком Інтер, 2008. – 472 с.
5. Тропіна В. Б. Фінансові посередники: основні тенденції розвитку в Україні / В. Б. Тропіна, Л. В. Лисяк / Економічний простір. – 2011. – № 50. – С. 178–184.
6. Чеберяко О. Особливості державного регулювання діяльності фінансових посередників в Україні / О. Чеберяко / Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2014. – № 154. – С. 33–39.

Рудь І.Ю.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

Биловус Т.В.

Академия финансового управления при Министерстве финансов Украины

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОГО ПОСРЕДНИЧЕСТВА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация

В статье исследованы теоретические аспекты функционирования финансового посредничества. Проанализированы факторы, которые сдерживают развитие посредничества в Украине. Исследованы отечественная и зарубежная классификации финансовых посредников. Предложены пути совершенствования развития финансового посредничества в Украине.

Ключевые слова: финансовый посредник, финансовый рынок, финансовый институт, банковские финансовые институты, небанковские финансовые институты.

Rud I.Yu.

V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

Bilowus T.V.

Academy of Financial Management under the Ministry of Finance of Ukraine

FEATURES OF FUNCTIONING OF FINANCIAL INTERMEDIATION: THEORETICAL ASPECT

Summary

The article studies theoretical aspects of the functioning of financial intermediation. Analyzed the factors that hinder the development of mediation in Ukraine. Researched domestic and foreign classification of financial intermediaries. Suggested ways of improving the development of financial intermediation in Ukraine.

Keywords: financial intermediary, financial market, financial institution, banking financial institutions, non-Bank financial institutions.

ДЕТЕРМІНОВАНА МОДЕЛЬ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗПОДІЛУ РЕСУРСІВ

Солодовник Г.В., Шаповалова О.О., Перун М.Ю.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

Проведено аналіз проблем функціонування виробничого підприємства в умовах трансформаційної економіки. Досліджено організаційну структуру підприємства з виготовлення вантажопідйомного обладнання. Сформульовано задачу оптимального розподілу фінансових засобів розвитку між підрозділами підприємства. Розроблено модель розв'язання задачі оптимального розподілу ресурсів в умовах жорсткої централізації методом динамічного програмування. Надано опис вхідних та вихідних змінних моделі з метою подальшої її програмної реалізації.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, розвиток, ринкова доля, модель, оптимальний розподіл, агрегат, дворівнева структура, ресурс, функція ефекту.

Постановка проблеми. Розвиток економіки на сучасному етапі, неминучість і необхідність перехідного періоду від однієї системи господарювання до іншої, трансформації адміністративної системи і механізмів управління в ринковому середовищі ставлять перед підприємствами проблеми адаптації до нових умов, від розв'язання яких залежать пристосованість, виживання підприємств, гнучкість їхнього реагування на зміни зовнішніх чинників, фактори нестабільності та невизначеності, що притаманні сучасному перехідному періоду.

Тому необхідно розглянути одну з основних задач, що стоять перед підприємством в умовах переходу до ринкових відносин, а саме задачу оптимального розподілу ресурсів розвитку і побудувати моделі її розв'язання, що дозволять забезпечити підприємству місце в ринковому середовищі та ефективне функціонування в ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність роботи підприємства, усіх його систем і механізмів багато в чому визначається зовнішніми факторами, що діють на мікрорівні. Необхідно розглянути два блоки питань з цієї сфери, що тісно зв'язані з механізмами адаптації підприємства, управління якістю продукції, роздержавленням і приватизацією, а також шляху і методи їхнього удосконалення з метою створення для підприємств середовища найбільшого сприяння [1].

Особливо важливим стає питання використання нової функції управління для промислових підприємств – прогнозування. Заслужує вивчення розроблена прогноуюча система і прогнозні моделі технічно-організаційного розвитку, а також методологія і методика моделювання взаємозалежної стратегії розвитку технічно-організаційної й організаційно-економічної системи підприємства.

Основними питаннями, що зажадають рішення в процесі перебудови організаційно-економічної системи підприємства, є:

- визначення моделі управління власністю підприємства і його структурних підрозділів;
- утворення системи обліку витрат і результатів роботи;
- управління внутрішньофірмовим ціноутворенням і поділом результатів господарювання [2].

У ринковій системі господарювання конкурентоспроможність як економічна категорія виступає ключовою, так як вона відображає еконо-

мічні, науково-технічні, виробничі, організаційні, управлінські, маркетингові та інші можливості підприємства. Ці можливості реалізуються в продукції та послугах, що конкурують з аналогами на внутрішньому та зовнішньому ринках [3].

На силу конкурентної боротьби впливає безліч чинників.

1. Боротьба посилюється, коли число конкуруючих фірм збільшується і вони стають відносно порівнянні з погляду розмірів і можливостей, що підвищує ймовірність нових стратегічних ініціатив.

2. Конкурентна боротьба посилюється, коли зростання ринку сповільнюється, підприємства починають боротьбу за ринкову частку. Це стимулює появу нових стратегічних ідей, маневрів і заходів, спрямованих на переманювання клієнтури конкурентів.

3. Конкуренція на ринку посилюється, якщо попит на товари і послуги відрізняється значними сезонними коливаннями (фірми вдаються до використання знижок, поступок та інших тактичних дій, що мають на меті збільшення продажів).

4. Конкурентна боротьба посилюється, якщо продукти фірм недостатньо диференційовані.

5. Суперництво зростає відповідно до розміру віддачі від успішних стратегічних маневрів. Підприємства, що володіють об'єктивними даними про потенціал конкурентів, знаходяться у вигідній позиції, оскільки можуть правильно оцінити реакцію суперників при визначенні оцінки потенційної віддачі від стратегічних ініціатив.

6. Боротьба має тенденцію до посилення, коли відхід з галузі стає дорожче, ніж продовження конкуренції.

7. Конкуренція приймає гострий і непередбачуваний характер при збільшенні відмінностей між конкурентними стратегіями фірм, що підвищує ймовірність окремі фірми будуть поводитися непередбачуваної поведінки конкурентів та вибору маркетингових стратегій, які викликають ринкову невизначеність і створення абсолютно нових умов ринкової ситуації [4].

Виділяють певні вимоги щодо формування цілей підприємства та організації конкурентної стратегії:

- 1) конкретність та вимірність;
- 2) орієнтованість в часі (мати конкретні горизонти прогнозування);
- 3) досяжність та забезпечення підвищення ефективності діяльності підприємства;

4) взаємна підтримуваність (дії і рішення, що необхідні для досягнення однієї цілі, не можуть перешкоджати реалізації інших цілей).

Ціль статті. Розробка моделі розв'язання задачі оптимального розподілу фінансових засобів в централізованій системі з дворівневою ієрархічною структурою з метою підвищення конкурентоспроможності, на прикладі підприємства з виготовлення вантажопідйомного обладнання.

Виклад основного матеріалу. У практиці господарювання кожне підприємство здійснює багато видів діяльності, головні з яких такі: маркетингова, інноваційна, виробнича, комерційна, післяпродажний сервіс.

Відповідно до напрямів діяльності виділяють функції, що виконує підприємство:

- організаційно-економічна – забезпечення виробництва товарів та послуг, їх реалізація;
- відтворювальна – інвестування капіталу на розвиток і оновлення підприємства;
- соціальна – задоволення попиту споживачів у визначених сферах, отримання благ власниками і робітниками підприємства [5].

Підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис та політику використання фінансових засобів.

Об'єктом управління, який розглядається у роботі є підприємство, яке займається виробництвом і постачанням спеціального обладнання для кранів, вантажопідйомного обладнання та деякого іншого виду обладнання.

Організаційна структура підприємства складається з таких основних підрозділів: директор; виробничо-технічний відділ; відділ технічного контролю; відділ логістики; інструментальний цех; відділ техніки безпеки та охорони праці; відділ продажу.

Функціонування кожного підрозділу передбачає можливість реалізації певних заходів з підвищення конкурентоспроможності підприємства, яка передбачає наявність певної кількості ресурсів розвитку, які можуть бути виражені у грошовому еквіваленті. Задача полягає у знаходженні оптимального плану розподілу ресурсів розвитку між підрозділами.

Для подальшої формалізації задачі представимо розглянуте підприємство як дворівневу систему: центр (орган управління), комплекс агрегатів (підрозділів) $A = \{A_i\} \ i = 1, N$ (рис. 1).

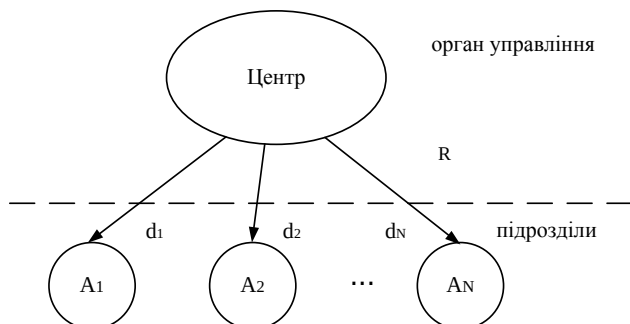

Рис. 1. Схема ієрархічної централізованої системи

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Припустимо, що система має у своєму розпорядженні деяку кількість ресурсу R . Кожному

агрегату для забезпечення елементарного захисту потрібна деяка кількість ресурсу $d_{i \min}$, а $d_{i \max}$ – кількість коштів, що визначають деяку межу «насичення», вкладення коштів понад яку не призводить до збільшення ефекту агрегату. При цьому повинна виконуватися умова (1):

$$\sum_{i=1}^N d_{i \min} \leq R \leq \sum_{i=1}^N d_{i \max}. \quad (1)$$

Отримуючи, ресурс кожен агрегат генерує певний ефект φ_i , значення якого описується деякою виробничою функцією, яка буде приведена нижче. Звичайно припускають, що такі функції – лінійні або не убуваючі випуклі вгору чи вниз залежності. В нашому випадку будемо вважати, що на інтервалі від нуля до нескінченості виробнича функція має вид монотонно зростаючої S-подібної кривої.

Для того, щоб полегшити розрахунки, обираємо універсальну форму виробничої функції, яка описується формулою (2), і за допомогою якої при зміні одного параметра реалізуються криві всіх вказаних видів.

$$\varphi_i = \left(\frac{d_i - d_{i \min}}{d_{i \max} - d_{i \min}} \right)^{\alpha_{[i]}}, \quad (2)$$

де φ_i – ефект, який генерує i -й підрозділ;
 d_i – кількість коштів, яка виділяється i -му підрозділу;

$d_{i \min}$ – кількість коштів, для забезпечення елементарного захисту інформації в i -му підрозділі;

$d_{i \max}$ – кількість коштів, вище якої вкладати кошти в i -й підрозділ недоцільно;

$\alpha_{[i]}$ – деякий параметр i -го підрозділу.

Для описаної функції ефекту при $0 < \alpha < 1$ реалізуються опуклі залежності, при $\alpha = 1$ – лінійна, при $\alpha > 1$ – увігнуті (рис. 2).

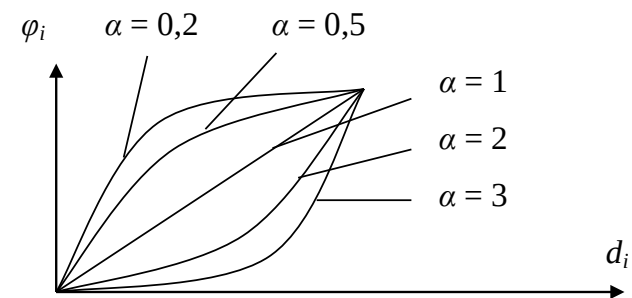

Рис. 2. Види графіків локальних функцій ефекту

Джерело: [6]

Вся агрегатна система генерує сумарний ефект, який описується формулою (3):

$$E_c = \sum_{i=1}^N \varphi_i \quad (3)$$

Ресурс між агрегатами розподіляється виходячи з умов, які описані формулами (4):

$$\sum_{i=1}^N d_i = R, \quad d_{i \min} \leq d_i \leq d_{i \max}. \quad (4)$$

Ціль центру – максимізація сумарного ефекту від впровадження системи захисту інформації на підприємстві. Виходячи з цього цільова функція поставленої задачі може бути представлена у вигляді формули (5):

$$E_c(d) \rightarrow \max. \quad (5)$$

Сформульована задача може бути вирішена із застосуванням методу динамічного програмування.

Метод динамічного програмування – це особливий метод оптимізації рішень, який полягає у знаходженні оптимального управління в багатоетапних процесах прийняття рішень. В нашому випадку під етапом розуміється виділення ресурсу певному агрегату.

Розв'язок задачі передбачає пошук точки у просторі великої розмірності, при цьому процедура пошуку розв'язку на кожному кроці зводиться до визначення розв'язку задачі у просторі меншого розміру [7].

Сутність методу динамічного програмування полягає у виборі управління на кожному кроці з урахуванням всіх його майбутніх наслідків на наступних кроках, тобто так, щоб була максимальна сума виграшів на всіх кроках, що залишилися до кінця, плюс даний.

Лише останній крок можна планувати так, щоб він сам, як такий, приніс найбільшу вигоду. Тому процес динамічного програмування звичайно розвертається від кінця до початку: насамперед планується останній, m -й крок. Плануючи останній крок, потрібно зробити різні припущення про те чим скінчився передостанній, $(m - 1)$ -й крок, і для кожного з цих припущень знайти умовне оптимальне керування на m -му кроці («умовне» тому, що воно вибирається виходячи з умови, що передостанній крок скінчився тим або іншим чином). У процесі оптимізації керування методом динамічного програмування багатокроковий про-

цес відбувається двічі: перший раз – від кінця до початку, у результаті чого знаходять умовні оптимальні управління й умовні оптимальні виграші процесу; другий раз – від початку до кінця, коли слід «прочитати» вже готові рекомендації й знайти безумовне оптимальне керування x^* , яке складається з оптимальних покрокових управлінь $x_1^*, x_2^*, \dots, x_m^*$ [8].

Під час застосування методу динамічного програмування для розв'язання задачі (1-5) за багатоетапне управління приймається розподіл засобів розвитку підприємства між його підрозділами. Функція ефекту визначається формулою (5) з урахуванням (2) та (3); «умова», за якої знаходиться оптимальне управління на окремому етапі, визначається кількістю ресурсу, з якою ми підійшли до даного етапу. Оптимальні покрокові управління $d_1^*, d_2^*, \dots, d_m^*$ визначають кількість ресурсу розвитку, наданого кожному з підрозділів.

Висновки. Аналіз функціонування виробничих систем в умовах перехідної економіки показав необхідність застосування методів моделювання для розв'язання задачі оптимального розподілу засобів розвитку з метою підвищення конкурентоспроможності. Це задача оптимального розподілу обмеженої кількості ресурсу в системі з дворівневою ієрархічною структурою за умови повної централізації, яка може бути розв'язана методом динамічного програмування. Вхідними даними для моделі є параметри функцій локальних ефектів агрегатів та кількість ресурсу, що розподіляється; вихідними – вектор оптимального управління – кількість ресурсу надана кожному агрегату, за якого максимізується ефект всієї системи.

Список літератури:

1. Сергеев И. В. Экономика предприятия, – Москва:» Финансы и статистика», 1997 – 245 с.
2. Шмален Г. Основы и проблемы экономики предприятия / Под. ред. проф. А. Г. Поршнева, –Москва:» Финансы и статистика», 1996 – 203 с.
3. Мак-Дональд М. Стратегическое планирование маркетинга. – СПб: Питер, 2000. – 320 с.
4. Дагинская М. Р., Соловйов І.А. «Маркетинг і конкурентоспроможність промислової продукції» – Москва: Видавництво Стандартів, 1991 – 125 с.
5. Економіка підприємства: Підручник / За заг.ред.С.Ф.Покропивного. – Вид.2-ге, перероб. Та доп. –К.: КНЕУ, 2001. – 528с.
6. Овезгельдыев А.О., Петров Э.Г., Петров К.Э. Синтез и идентификация многофакторного оценивания и оптимизации. – К.: Наукова думка, 2002. – 163с.
7. Математическое программирование и элементы теории «Исследования операций». / В.М. Колодяжный. – Учебное пособие. – Х.: ХАИ, 2001. – 299 с.
8. Вентцель Е.С. Исследование операций: задачи, принципы, методология. Учебное пособие для вузов. – М.: Высшая школа, 2001. – 208 с.

Солодовник А.В., Шаповалова Е.А., Перун М.Ю.

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ДЕТЕРМИНИРОВАННАЯ МОДЕЛЬ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ РЕСУРСОВ

Аннотация

Проведен анализ проблем функционирования производственного предприятия в условиях трансформационной экономики. Исследовано организационную структуру предприятия по изготовлению грузоподъемного оборудования. Сформулировано задачу оптимального распределения средств развития между подразделениями предприятия. Разработано модель решения задачи оптимального распределения ресурсов в условиях жесткой централизации методом динамического программирования. Приведено описание входных и выходных переменных с целью дальнейшей программной реализации.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, развитие, рыночная доля, модель, оптимальное распределение, агрегат, двухуровневая структура, ресурс, функция эффекта.

Solodovnik G.V., Shapovalova O.O., Perun M.U.

Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

DETERMINISTIC RESOURCE ALLOCATION MODEL

Summary

The analysis of problems of functioning of industrial enterprises in the conditions of transformational economy. Investigated the organizational structure of the enterprise on manufacture of lifting equipment. Formulated the problem of optimal allocation of funds between departments. The developed model the problem of optimal allocation of resources in conditions of strict centralization by dynamic programming. Presents a description of input and output variables of the model for further implementation details.

Keywords: competition, competitiveness, growth, market share, model, optimal allocation, unit, duplex structure, resource, effect function.

УДК 338.43.01

АНАЛІЗ СТАНУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

Табінський В.А., Колеснік Є.О., Сіліна І.С.

Університет митної справи та фінансів

У статті вивчені сучасні особливості розвитку фермерства в Україні. Розглянуто сутність фермерських господарств та їх переваги над іншими формами господарювання в аграрному секторі. Здійснений аналіз динаміки розвитку та структури фермерських господарств України. Висвітлені основні проблеми та перспективи їх розвитку. Визначена роль фермерських господарств в аграрній сфері України.

Ключові слова: фермерські господарства, аграрний сектор, сільськогосподарські угіддя, валова продукція сільського господарства, сімейні ферми.

Постановка проблеми. Світовий досвід показує, що малі агровиробники є основою аграрного сектору економіки будь-якої держави. Саме за рахунок цих виробників забезпечується продовольча безпека. Крім того, завдяки невеликим агрокомпаніям вирішується проблема зайнятості в сільській місцевості, адже ні для кого не секрет, що саме такі компанії є одними з основних роботодавців на селі. Фермерство за останні два десятиліття стало традиційною формою ведення сільського господарства. Такі господарства виробляють широкий спектр продукції для внутрішніх потреб. Проте в Україні існує ряд невирішених проблем, які стримують подальший розвиток дрібнотоварного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми розвитку та функціонування фермерських господарств в останні роки приділяють увагу значна кількість вітчизняних і іноземних учених. Вагомий внесок у вивчення цієї теми зробили Л.В. Корнілов, Л.О. Вдовенко, Т.М. Мараховська та інші. Незважаючи на значну кількість досліджень з цієї теми, діяльність малих підприємств в аграрній сфері залишається недостатньо вивченою у регіональному аспекті.

Метою статті є аналіз стану та тенденцій розвитку фермерських господарств України.

Виклад основного матеріалу. Підвищення ефективності сільського господарства певним чином залежить від розвитку агробізнесу. Малі підприємства здатні швидко реагувати на зміни попиту, змінювати асортимент продукції і перепрофілювати своє виробництво в умовах кри-

зи. Сектор малого підприємництва являє собою розгалужену мережу підприємств, що діють в основному на місцевих ринках і безпосередньо пов'язаних з масовим споживачем товарів і послуг. Невеликі розміри малих підприємств, їх технологічна, виробнича і управлінська гнучкість дозволяють своєчасно реагувати на ринкову кон'юнктуру. Ступінь розвитку малих форм господарювання в аграрній сфері впливає на насичення ринку товарами, розширення конкуренції, зростання зайнятості, соціальний розвиток села та сприяє підвищенню економічної ефективності агропромислового виробництва. Малий бізнес є необхідним елементом ринкової економіки що створює необхідне конкурентне середовище, тим самим надаючи змогу суспільству розвиватися.

Розвиток малого бізнесу в аграрній сфері може відбуватися в різних напрямках і різними способами. На сьогоднішній день сільське господарство України представлене приватним сектором, що характеризується різноманітними формами господарювання. Найбільш поширеною формою малого бізнесу в аграрній сфері є фермерські господарства та аграрні домогосподарства, основною складовою яких є особисті селянські господарства.

Законодавчою базою створення, діяльності та припинення діяльності фермерських господарств є Конституція України, Земельний кодекс України, Закон України «Про фермерське господарство» та інші нормативно-правові акти України. Головна мета створення фермерських господарств в Україні – збільшення обсягів про-

Таблиця 1

Динаміка кількості фермерських господарств в Україні.

Роки	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Площа, млн га	0,8	2,2	3,7	4,3	4,3	4,4	4,5	4,7	4,4
Кількість од.	34,8	38,4	42,4	41,5	41	40,7	40,8	32,1	39,6

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

довольчих фондів держави і підвищення добробуту сімей селян на основі їх участі в підприємницькій діяльності.

Істотною ознакою фермерських господарств є повна економічна, виробнича та фінансова відповідальність селянина за результати своєї діяльності. Фермерські господарства є однією з прибуткових, перспективних та найпоширеніших форм господарювання в аграрній сфері. Вони сприяють забезпеченню продовольчої безпеки в країні, створюють додаткові робочі місця, а також збільшують обсяг грошових надходжень до місцевих бюджетів.

На сьогоднішній день в Україні виробництвом сільськогосподарської продукції займається більше 52 000 суб'єктів господарювання, серед яких близько 40 000 – це фермерські господарства. Більш того, останні два роки кількість фермерських господарств навіть почала поступово зростати. Середня площа сільськогосподарських угідь одного фермерського господарства становить майже 150 га [4]. Для порівняння в сусідніх Польщі та Румунії середня площа земель фермерських господарств становить 11 га та 4 га відповідно (за інформації Faostat) [7]. Тобто, якщо дивитись виключно на статистику, то ситуація з діяльністю фермерських господарств в Україні не така вже й погана.

За даними таблиці у 2014 році кількість зареєстрованих фермерських господарств в Україні становила 32,1 тис., що на п'яту частину менше, ніж роком раніше. У користуванні фермерів перебувало 4,7 млн га сільськогосподарських угідь, що більше порівняно з попереднім роком на 6%, або майже 13% від загальної площі сільськогосподарських угідь.

За увесь період розвитку фермерства в Україні їх найбільша чисельність була зафіксована у 2007 році, проте за обсягами користування сільськогосподарськими угіддями того періоду поступалася показнику 2014 року. Чисельність найманих працівників у таких господарствах минулого року становила 57,2 тис. осіб. При цьому середня площа сільськогосподарських угідь одного фермерського господарства становить 146,5 га; площа ріллі – 141,4 га. У середньому на 1 господарство припадало 2,9 працівників, в тому числі 1,8 найманих [5].

Разом з тим, станом на 1 липня 2015 року найбільше фермерських господарств зареєстровано в Одеській (5,1 тис.), Миколаївській (3,8 тис.), Дніпропетровській (3,3 тис.) областях. Більші порівняно з іншими регіонами площі користування сільськогосподарських угідь у фермерів знаходяться у Дніпропетровській (452 тис. га), Одеській (429 тис. га) та Кіровоградській (415 тис. га) областях. Проте за розміром сільськогосподарських угідь у розрахунку на одне господарство відзначилися фермери Харківщини (197 га), Чернігівщини (176 га) та Сумщини (165 га) [4].

В Україні станом на 1 листопада 2015 порівняно із аналогічною датою 2014 кількість зареє-

строваних фермерських господарств скоротилася з 39428 до 38850. І якщо раніше господарствами використовувалося 4621,7 тис. га, нині в користуванні 4391,9 тис. га.

Так за даними 2015 року із 4391,9 тис. га які нині знаходяться у користуванні зареєстрованих господарств 4263,6 тис. га це рілля. У середньому на одне господарство припадає 113 га з яких 109,7 рілля [4].

Так, наприклад, у США чисельність фермерських господарств – 2,2 млн. Вони володіють 89% всіх земель. Середній розмір ділянки – 168 га. У Німеччині сільське господарство більш ніж на 90% складається з сімейних ферм. Їх число – 300 тис. Середній розмір – 49 га. У Фінляндії сільське господарство практично на всі 100% – фермерське. Там 60 тис. сімейних ферм із середнім розміром землі – 38 га. Характерною рисою французьких господарств є невеликі розміри в 10-50 га. Великобританія – фермерська країна. Близько 2 / 3 сільгоспугідь знаходяться в руках фермерів. Їх налічується в країні близько 250 тисяч. В середньому в розпорядженні одного фермера є земельна ділянка розміром в 70 гектарів. В Республіці Польща базою аграрної галузі є невеликі фермерські господарства, які обробляють по 7 га землі, 61% площі країни покривають 135,996 фермерських і скотарських господарств.

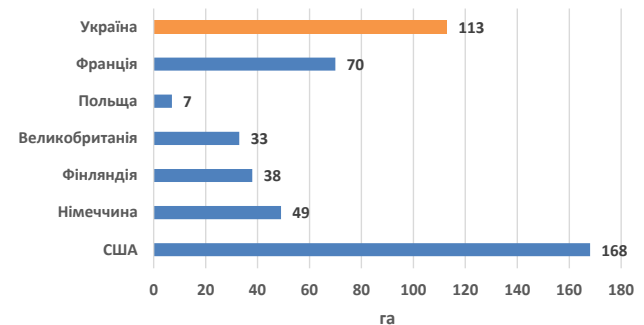

Рис. 1. Порівняння середніх розмірів фермерських господарств України з іншими країнами, га

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Розміри земельних ділянок мають великий вплив на ефективність виробництва. Необхідно, щоб фермерські господарства були раціональними в організаційно – економічному відношенні. Порівнюючи середні розміри господарств в Україні з розмірами фермерських господарств у європейських державах, можна зробити висновок, що вони достатні для ведення ефективного сільськогосподарського виробництва.

Розглянувши діаграму структури фермерських господарств за розмірами землекористування, можна зробити висновок, що найбільший відсоток фермерських господарств займає площу до 50 га землі.

По більшій частині країни у період з 1 листопада 2014 по 1 листопада 2015 року кількість

господарств зменшувалася, проте десять регіонів та Київ таки зуміли наростити кількість фермерських господарств. Серед таких областей Дніпропетровська, Львівська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька та Чернігівська.

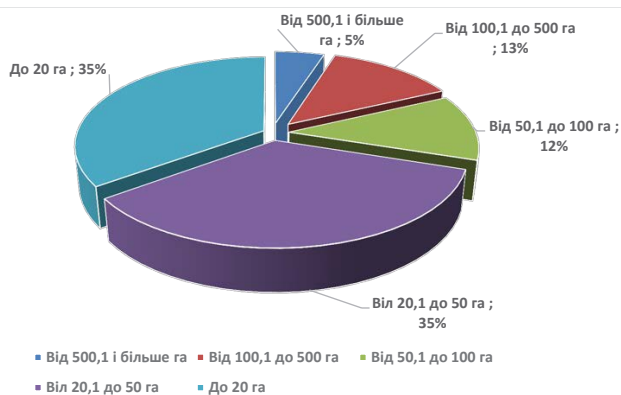

Рис. 2 Структура фермерських господарств за розмірами землекористування в Україні.

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

Найістотніше збільшалося господарств на Полтавщині там за рік додалось 92 господарства, нині їх кількість 1941 одиниць, площі земель зросли з 223,2 тис. га до 232 тис. га. Плюс 69 господарств на Харківщині з 1195 до 1264, а площі земель скоротилися з 266,6 тис. га до 252,4 тис. га. Прирости відбулися на Черкащині (+61 господарство) досягнувши кількості 1345, площа угідь нині 152,4 тис га проти 147 тис. га. Плюс 48 на Хмельниччині. Кількість господарств там зросла з 1365 до 1413, площа земель становить 135,8 тис га проти 129,1 тис га роком раніше. На 6 фермерських господарств збільшалося і у Києві нині їх там 22 проти 16 роком раніше площа земель 0,4 тис. га [6].

Фермерські господарства належать до дрібно-товарних виробників продукції. Основною метою їх діяльності є забезпечення власних потреб у сільськогосподарській продукції і продовольстві та продаж надлишків такої продукції.

Фермерські господарства мають різні напрями спеціалізації, проте більшість з них займається вирощуванням зернових та олійних культур. За підсумками 2014 року фермерські господарства України виробили 7,7 млн т зерна та майже 3 млн т. олійного насіння. Під цими культурами знаходяться основні площі земель фермерів. Якщо загальна площа сільськогосподарських угідь фермерських господарств становить 4,5 млн га, то під зерновими культурами знаходилося 2,2 млн га, олійними 1,5 млн га. Фермери також займаються вирощуванням цукрових буряків, картоплі, овочів, продовольчих баштанних культур, проте їх частка в структурі посівів фермерських господарств не перевищує 1%.

Лише 3% фермерських господарств спеціалізуються на виробництві продукції тварин. Так, за підсумками 2014 року у фермерських господарствах України наховувалося великої рогатої худоби 49,65 тис. гол., в тому числі корів – 41,3 тис. гол., свиней – 80,59 тис. гол., птиці – 2,65 млн гол. За підсумками господарювання у минулому році фермери виробили молока 54,74 тис. т, м'яса (у забійній вазі) – 15,87 тис. т, яєць – 106,33 млн шт.

Малі та середні сільськогосподарські виробники продукції тваринництва змушені знижувати власне виробництво, а частина з них уже припинила виробничу діяльність. На підтвердження цього за перше півріччя 2015 року спостерігається зменшення поголів'я худоби порівняно з аналогічним періодом 2014 року.

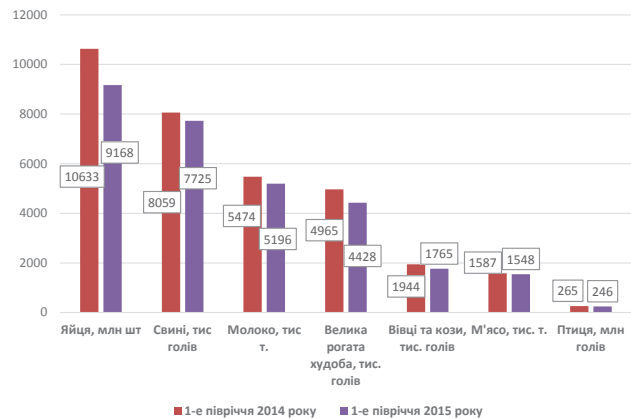

Рис. 3 Динаміка поголів'я худоби та птиці й виробництво основних видів тваринництва в 2015 році (порівняно з I півріччям 2014 року)

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

За даними діаграми можна простежити зниження показників виробництва основних видів тваринництва у 2015 році порівняно з показниками 2014 року: виробництво яєць скоротилось на 13,8%, свині – на 4,2%, молока – на 5,1%, великої рогатої худоби – 10,8%, вівці та кози – 9,2%, м'яса – на 2,4%, птиці – на 7,2%.

Потрапити зі своїм товаром на полки потужних торговельних мереж дуже непросто. Напряму із супермаркетами працює лише невелика кількість потужних виробників. Фермерські господарства традиційно працюють через посередників. Ця схема здорожчує продукт на 15 – 20%. Одним із основних факторів дороговизни української продукції – є дорогі гроші. Ставки кредиту в банках України складають 20 – 30%. Будь-який американський, німецький, британський, французький підприємець при таких ставках працювати не буде. В США пільговий кредит для малого підприємництва – 9% річних, в Німеччині, де одна із кращих державних підтримок стартового бізнесу в Європі – 4-6% річних. Відносно дешевий фінансовий ресурс, яким користуються західні бізнесмени, щадить собівартість товару.

Наприклад, у Німеччині порівняно з Україною, за меншої площі сільгоспугідь у 2,5 разу, поголів'я худоби значно більше: великої рогатої худоби – майже у 3 рази, у тому числі корів – у 1,6 разу, свиней – у 3,4 разу і лише птиці більше в Україні – в 1,8 разу.

Однак, за останні десять років спостерігається тенденція до збільшення валового виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами. У 2014 році валова продукція у порівняльних цінах 2010 року дорівнює 19,2 млрд грн. До того ж, обсяги виробництва продукції рослинництва зростають, а тваринництва коливаються.

Фермерські господарства України мають суттєвий вклад у загальнодержавне виробництво

продукції сільського господарства. Частка виробництва фермерами зерна у валовому виробництві України становить 12%, соняшнику – 19%, ріпаку – 18%, сої – 16%, продукції тваринництва за видами – від 1 до 3%. Таким чином, фермери відіграють значну роль у забезпеченні потреб внутрішнього ринку та формуванні експорту.

31 березня 2016 року Верховна Рада ухвалила закон яким передбачено спрощений порядок перетворення особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства.

У чому полягають особливості сімейного фермерства? Бізнес ведуть виключно члени однієї родини, дозволяється наймати тільки сезонних робітників у обмеженій кількості. Про те, наскільки популярні сімейні ферми за кордоном говорять цифри: з 570 млн. фермерських господарств світу 500 належать до категорії сімейних.

Український феномен полягає у тому, що законодавчо таких ферм у країні взагалі немає, хоча досі основну частину сільськогосподарської продукції виробляють не фермери, а приватні господарства.

Основними проблемами розвитку фермерського господарства України є:

- відставання від сучасних тенденцій запровадження інноваційних технологій ведення сільського господарства;
- малоземелля деяких регіонів держави (Західного);
- виділення недостатніх розмірів земельних наділів для ведення ефективного господарювання;
- державна фінансово-кредитна підтримка фермерства;
- нерегульованість ринку збуту продукції аграрного сектора;
- відсутність необхідної величини стартового капіталу для створення фермерського господарства;
- слабка матеріально-технічна база фермерських господарств;
- недосконалість механізму довгострокового кредитування та оподаткування фермерських господарств;
- велика кількість різних документів, яку необхідно оформити дрібному фермеру для отримання державної допомоги;
- недорозвинута інфраструктура;
- низьке та неефективне інформаційно-консультаційне забезпечення фермерів.
- невеликі розміри фермерських господарств;
- відсутність у необхідній кількості власних обігових коштів;
- проблемне для фермерських господарств отримання кредитів комерційних банків, а відповідно і використання державних коштів через механізм здешевлення кредитних ставок на них;
- високий моральний та фізичний знос основних фондів;
- відсутність необхідної кваліфікації керівників фермерських господарств та їх працівників;
- відставання від сучасних тенденцій запровадження інноваційних технологій ведення сільського господарства;
- нові технології та технічне забезпечення виробничих процесів є недоступним для більшості фермерів через їх дорожнечу;
- відсутність постійних каналів збуту продукції.

Нові технології та технічне забезпечення виробничих процесів є недоступним для більшості фермерів через їх дорожнечу. Фермери мають обмежене фінансове забезпечення своєї діяльності, якого ледве вистачає для придбання необхідних ресурсів для нового циклу виробництва. У свою чергу, перехід на більш вищий рівень господарювання передбачає додаткове залучення коштів.

Можливістю залучення фінансовими ресурсами є банківське кредитування. Проте умови кредитування у нинішній період економічної та політичної нестабільності в державі є мало привабливими для фермерів. Ставки кредитування банківських установ з супутніми послугами перевищують 30% річних. Для порівняння: за підсумками 2014 року рівень рентабельності виробничої діяльності фермерів становить 29,6% [6]. Тобто залучення банківського кредитування виявиться додатковим фінансовим тягарем для фермерів.

Більш прийнятими для фермерів є державні програми виділення цільових коштів для придбання техніки, обладнання, будівництва виробничих та обслуговуючих об'єктів. Проте такі програми в останні роки не фінансуються, або виділених з бюджету коштів не достатньо для забезпечення потреб таких суб'єктів господарювання.

За даними УкрАгроКонсалтинг дизельне паливо та внесення добрив, складає 80% вартості врожаю; 85% витрат передбачено на логістику; 95% припадає на сушку, і 10% на посівну, зберігання та захист рослин. Наприклад, в середньому по Україні вартість енергоносіїв для вирощування гектара кукурудзи складає 361 доларів США. Для середньої ферми, вартість енергії складає 60% всіх витрат, пов'язаних з вирощуванням. У вищезазначеному розрахунку виключено вартість фінансування та оренди земельної ділянки. Якщо їх включити, то витрати енергії впали б до 50% від всіх витрат для середніх фермерських господарств.

Хоча вартість нафти впала більш ніж на 50%, це ніяк не вплинуло на прибутки фермерських господарств. Однією з причин, чому українські фермери не отримують вигоду від падіння цін на нафту, є енергетичні трейдери, які ввозять майже всі нафтопродукти не зважаючи на різницю цін. Наприклад, імпортна вартість А-95 знизилася на 13% ще в липні в той час як оптова вартість в Україні знизилася лише на 6%. [1]

Майже 100% середніх і великих господарств купують паливо оптом. Загальні ціни на паливо на ринках, де українські трейдери купують товар – впали, але не в Україні.

Найближчі перспективи розвитку фермерства пов'язані з кооперацією. Необхідно активно розвивати цей напрямок. Зараз фінансова підтримка відсутня або скорочена до мінімуму. Тому тільки спільними зусиллями кілька фермерських господарств можуть придбати сучасну дорогу техніку, яка їм необхідна.

Необхідно звернути увагу на тваринництво. До цього мають докласти зусиль і фермери, і влада. Щоб розвивати тваринництво, необхідні приміщення, а їх зараз бракує. Багато фермерів хочуть працювати в цьому напрямку, але є вели-

кі проблеми з дозвільною документацією. Інтерес фермерів у тому, що тваринництво забезпечує і дохід протягом всього року, і робочі місця.

Висновок. Підсумовуючи, слід сказати, що фермерські господарства мають ряд переваг над іншими формами сільськогосподарських підприємств в Україні, тому мають всі передумови для розвитку, а їх розвиток залежить від стабільності, як політичного так і економічного характеру.

Поки що в Україні зареєстровано 38, 8 тис. фермерських господарств, з яких близько 30% мають площі більші за 100 га.

Для того, щоб фермерські, сімейні, одноосібні господарства розвивалися, необхідна врегульована державна політика. Останні два роки не дають підстав для оптимізму. Необхідні суттєві зміни в законодавстві та дієва державна підтримка. Бо в усьому цивілізованому світі дрібні господарства мають державні дотації.

Список літератури:

1. Аналітика, консалтинг, новини АПК України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukragroconsult.com/>
2. Борейко В.І. Роль малого бізнесу в розвитку аграрного комплексу України / Борейко В.І. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка» – 2015 – № 8 – с. 4-8
3. Вдовенко Л.О., Мараховська Т.М., Черненко О.С. Фінансове забезпечення діяльності малого і середнього бізнесу в аграрній сфері економіки / Вдовенко Л.О., Мараховська Т.М., Черненко О.С. // Економічний аналіз – 2015 – № 1 – с. 225-230
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Мазан Т.В., Ткаченко В.П. Розвиток фермерських господарств України з урахуванням світового досвіду / Мазан Т.В., Ткаченко В.П. // АГРОСВІТ – 2015 – № 10 – с. 43-47
6. Маслак Олександр Проблеми та перспективи фермерства в Україні / Маслак Олександр // «Агробізнес Сьогодні» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichniy-gektar/3999-problemy-ta-perspektivy-fermerstva-v-ukraini.html>
7. FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS STATISTICS DIVISION [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://faostat3.fao.org/home/E>

Табинский В.А., Колесник Е.А., Силина И.С.

Университет таможенного дела и финансов

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье изучены современные особенности развития фермерства в Украине. Рассмотрено сущность фермерских хозяйств и их преимущества перед другими формами хозяйствования в аграрном секторе. Проведен анализ динамики развития и структуры фермерских хозяйств Украины. Освещены основные проблемы и перспективы их развития. Определена роль фермерских хозяйств в аграрной сфере Украины.

Ключевые слова: фермерские хозяйства, аграрный сектор, сельскохозяйственные угодья, валовая продукция сельского хозяйства, семейные фермы.

Tabensky V.A., Kolesnik E.A., Silina I.S.

University of Customs and Finance

ANALYSIS OF THE STATE FARMS IN UKRAINE

Summary

In this article we examined the features of modern farming in Ukraine. We examined essence of farms and their advantages over other types of enterprises in the agricultural sector. We analyzed of the dynamics and structure of farms Ukraine. We showed the basic problems and prospects of their development. We identified the role of farmers in the agrarian sector of Ukraine.

Keywords: farms, agricultural sector, agricultural land, the gross production of agriculture, family farms.

АНАЛІЗ І ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ»

Тараруєв Ю.О., Телятник С.В.

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Проаналізовано сучасні підходи до визначення поняття «бізнес-адміністрування». Виявлено відсутність чіткого розмежування понять «бізнес-адміністрування» та «менеджмент». Сформульовано основні функції суб'єктів бізнес-адміністрування та менеджменту. Запропоновано розділяти перелічені категорії за ознакою наявності або відсутності у суб'єктів повноважень для прийняття рішень. На основі узагальнення функцій бізнес-адміністраторів визначено поняття «бізнес-адміністрування».

Ключові слова: бізнес-адміністрування, менеджмент, система управління підприємством, суб'єкти бізнес-адміністрування, повноваження для прийняття рішень.

Постановка проблеми. Однією з визначних тенденцій, що характеризують розвиток сучасних компаній є концентрація фізичного капіталу та залучення інтелектуального капіталу, під яким традиційно розуміють сукупність знань, навичок та вмінь працівників компанії. Внаслідок цього відбувається ускладнення організаційно-управлінських структур та виділення бізнес-адміністрування як окремого напрямку управлінської діяльності.

Однак, бізнес-адміністрування є порівняно новим поняттям і сьогодні не розроблено чітких підходів до його визначення та змісту. Зокрема, важливим є питання: чим бізнес-адміністрування відрізняється від менеджменту і якими функціями наділяються його суб'єкти порівняно з менеджерами? З огляду на важливість розвитку бізнес-адміністрування для підвищення рівня обґрунтованості управлінських рішень, що формуються та реалізуються в умовах невизначеності і зростання ризику діяльності економічних суб'єктів, визначення сутності бізнес-адміністрування та чітке окреслення функцій його суб'єктів є сьогодні досить актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз змісту і призначення бізнес-адміністрування міститься у роботах таких авторів як: Н.З. Арабаджийскі, М.П. Войнаренко та О.М. Костюк, О.В. Замазій, І.С. Смирнова та ін. Перелічені дослідники, обґрунтовують різні позиції щодо сутності бізнес-адміністрування як економічної категорії і сфери практичної діяльності.

Для отримання більш чіткого уявлення про сутність бізнес-адміністрування та його місце в системі управління, проаналізуємо підходи вітчизняних та зарубіжних науковців до визначення означеного терміну.

Найбільш комплексне визначення бізнес-адміністрування пропонують М.П. Войнаренко та О.М. Костюк. Вони стверджують що бізнес-адміністрування це «діяльність, що спрямована на системний підхід до покрокової та узгодженої організації всіх процесів господарської діяльності та аспектів функціонування підприємства з метою ритмічної роботи організації, задоволення потреб споживачів, та дотримання високих темпів зростання обсягів реалізації, формування та дотримання позитивного іміджу підприємства, ефективного використання усіх видів ресурсів, взаємодії з громадськими, профспілковими та державними установами, забезпечення мотивації вдосконалення професіоналізму та умов для

кар'єрного зростання працівників в процесі досягнення цілей діяльності організації та зростання вартості компанії» [2, с. 50].

Наведене визначення бізнес-адміністрування характеризується такими важливими особливостями:

1. Автори концентрують увагу не на тому, що являє собою бізнес-адміністрування, а на позитивних наслідках його успішного впровадження. Тому такий підхід не розкриває специфіки бізнес-адміністрування як сфери людської діяльності. Інакше кажучи, бізнес-адміністрування у даному випадку можна замінити управлінням, менеджментом та іншими подібними термінами і це не змінить зміст запропонованого визначення.

2. З визначення випливає, що бізнес-адміністрування необхідне підприємству для досягнення загальновизначених ключових цілей діяльності: від збільшення обсягів реалізації до формування його іміджу і зростання вартості. Тобто, на думку авторів, для успішної діяльності підприємству необхідне лише бізнес-адміністрування, яке підміняє інші сфери його діяльності. Таке твердження також не дозволяє в повній мірі виявити характерних особливостей бізнес-адміністрування у порівнянні з управлінням.

Таким чином, М.П. Войнаренко та О.М. Костюк усіляко підкреслюють важливість бізнес-адміністрування для підприємства в контексті досягнення його основних цілей, але не визначають специфічних особливостей та атрибутів бізнес-адміністрування, як сфери діяльності людей.

Вельми цікавою є позиція О.В. Замазій яка, у своїй роботі «Місце бізнес-адміністрування в системі управління виробничо-господарською діяльністю підприємства», визначає бізнес-адміністрування як результат еволюції управління та поєднання кращих рис адміністрування та менеджменту. При цьому адміністрування розглядається автором як організаційно-розпорядча діяльність, націлена на регулювання, формування і проведення управлінських процесів. Також, зазначається, що поняття адміністрування прийнято вживати по відношенню до владних і державних структур [3, с. 244].

З урахуванням позицій автора, бізнес-адміністрування визначається у роботі як «така функція управління, що, керуючись чітко сформованими координативними методами, підґрунтям яких є практичний досвід, максимально ефективно при цьому використовує людський ресурс» [3, с. 245].

Серед характерних рис даного визначення можна виділити такі:

1. Автор цілком слушно вважає бізнес-адміністрування результатом поєднання управлінських традицій, що сформувалися в межах ринкової та планової економіки.

2. Разом з тим, бізнес-адміністрування виступає функцією управління. Оскільки будь-яка функція пов'язана із зростанням можливостей системи управління, у роботі стверджується, що бізнес-адміністрування максимально ефективно використовує людський ресурс. Однак, цю думку складно, а може і неможливо довести, бо використання вмінь, здібностей та навичок людей притаманне будь-якій управлінській системі, навіть такій, що не пов'язана з використанням методів бізнес-адміністрування.

Як бачимо, позиція О.В. Замазій досить раціональна і разом з тим дещо суперечлива, оскільки виділення бізнес-адміністрування саме в якості функції управління, на наш погляд, потребує додаткового обґрунтування.

На відміну від інших дослідників, І.С. Смирнова у роботі [4] не наводить власного визначення бізнес-адміністрування, але розмежовує категорії адміністрування та менеджменту. В результаті порівняння британського та американського підходів до розділення повноважень менеджерів та адміністраторів, автор пропонує виділяти адміністративний та операційний менеджмент. При чому, перший з них фактично наділяється повноваженнями сучасних топ-менеджерів, а другому відводиться роль управлінців нижчого рівня, тоді як середній рівень управління характеризується однакоvim співвідношенням адміністрування та менеджменту.

Тобто, описаний у роботі І.С. Смирнової підхід зводиться до того, що менеджери вищої ланки управління називаються адміністраторами. Але ж, управління на вищому рівні – це також управління, що ускладнює чітке розмежування категорій адміністрування та менеджменту.

Найбільш лаконічне і буквальне визначення бізнес-адміністрування сформулював болгарський вчений Н.З. Арабаджийскі. На його думку бізнес-адміністрування – це адміністрування що обслуговує бізнес. При цьому адміністраторам приватних підприємств відводяться організаційні та допоміжні функції по відношенню до менеджменту [1, с. 94].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, переважна більшість дослідників що наводять визначення бізнес-адміністрування відводять йому допоміжну роль в системі управління, але разом з тим, їх погляди не дозволяють чітко відокремити бізнес-адміністрування від управління та виявити його характерні особливості.

Ця проблема на наш погляд є ключовою, оскільки, якщо бізнес-адміністрування та управління є тотожними поняттями, розгляд останньої з цих економічних категорій втрачає сенс.

З урахуванням викладеного вище, **метою цієї публікації** пропонується вважати аналіз підходів до тлумачення поняття «бізнес-адміністрування та визначення сутності цієї економічної категорії на основі розгляду основних функцій та ролі суб'єктів бізнес-адміністрування в системі управління.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося, бізнес-адміністрування є порівняно новим

поняттям. І, як будь яке поняття, воно відображає реальні явища і процеси, що мають місце у практиці управлінської діяльності. Тобто, спочатку з'явилися суб'єкти бізнес-адміністрування та їхня специфічна діяльність, а потім виникли визначення такої діяльності.

На нашу думку, краще зрозуміти зміст і особливості бізнес-адміністрування можна відповівши на питання: якими функціями наділені його суб'єкти (бізнес-адміністратори) і чим саме вони відрізняються від менеджерів? Для відповіді на це питання необхідно систематизувати позиції дослідників, що наводять визначення бізнес-адміністрування і визначають функції його суб'єктів порівняно з менеджерами (див. табл. 1).

Отже, щодо розподілу функцій бізнес-адміністраторів та менеджерів автори робіт, що присвячені цьому питанню, мають різні погляди.

На думку О.В. Замазій і менеджери і бізнес-адміністратори задіяні в системі управління, але між ними не проводиться розмежування, оскільки автор вважає, що бізнес-адміністратори уособлюють кращі якості ринкової та планової систем управління. Інші автори розділяють бізнес-адміністраторів та менеджерів за ознакою підпорядкування: І.С. Смирнова вважає бізнес-адміністраторами топ-менеджерів, тоді як Н.З. Арабаджийскі відводить їм допоміжну роль. На нашу думку, розділення менеджерів та бізнес-адміністраторів за ієрархічною ознакою є вельми умовним, оскільки основні функції управління реалізуються суб'єктами на усіх його рівнях.

Таблиця 1

**Порівняння поглядів авторів
щодо функцій суб'єктів менеджменту
та бізнес-адміністрування**

Автор	Зміст діяльності або конкретні функції	
	менеджери	бізнес-адміністратори
Н.З. Арабаджийскі	виконують корпоративні завдання організації і мають високу мобільність	допомагають органам управління та керівникам господарських підприємств
О.В. Замазій	менеджери – це прошарок професіоналів-управлінців головним завданням яких є координація і організація діяльності колективів на основі врахування об'єктивних законів та закономірностей економіки, соціології, психології, конфліктології тощо, тобто управління діяльністю господарюючого суб'єкта на науковій основі	бізнес-адміністратор є виконавчою особою, власника або роботодавця що здійснює функцію управління не лише персоналом, але й усім виробничо-господарським процесом
І.С. Смирнова	здійснюють управління окремими підрозділами організації і відповідають за виконання поставлених завдань	здійснюють загальне управління організацією на найвищому рівні

Джерело: розроблено авторами за даними [1, 3, 4]

Рис. 1. Розподіл функцій менеджерів та бізнес-адміністраторів в системі управління підприємством
Джерело: розроблено авторами

Такий підхід не дозволяє в повній мірі розкрити роль і значення бізнес-адміністрування для суб'єктів господарювання.

Для розділення двох згаданих сфер людської діяльності необхідно визначити інший критерій і, на нашу думку, таким критерієм є *наявність або відсутність повноважень для прийняття управлінських рішень*.

Погоджуючись з тезою Н.З. Арабаджийскі про допоміжну роль бізнес-адміністраторів по відношенню до менеджерів, ми вважаємо що основою для розмежування їх функцій в системі управління є той факт, що бізнес-адміністратори не є управлінцями у традиційному розумінні цього терміну, їх основне завдання – належне забезпечення реалізації рішень, що генеруються менеджерами.

Виходячи з цього, бізнес-адміністратори виконують в системі управління переважно допоміжні функції (рис. 1).

Як бачимо, роль і значення бізнес-адміністраторів у системі управління визначається насамперед їх здатністю до організаційного та інформаційного забезпечення управлінської діяльності. Саме вони здійснюють координацію між менеджерами, що ухвалюють рішення, та працівниками, що ці рішення реалізують у практичній діяльності підприємства. Тому розвиток бізнес-адміністрування в межах системи управління є важливим для будь якого підприємства.

Підводячи підсумки, можна сформулювати таке визначення бізнес-адміністрування:

Бізнес-адміністрування – це комплексна система взаємопов'язаних процесів підприємства та сфера діяльності людей, що необхідна для:

- інформаційного забезпечення управління підприємством;
- організації належного виконання управлінських рішень;
- контролю виконання поставлених завдань та оцінки досягнутих результатів.

Наведене визначення, на нашу думку, дозволяє виділити бізнес-адміністрування як окрему складову підприємства, визначити його роль і основні функції, а також уникнути низки протиріч, пов'язаних з ототожненням бізнес-адміністрування та управління.

Висновки і пропозиції. 1. Результати аналізу публікацій авторів, які наводять у своїх працях визначення бізнес-адміністрування, свідчать про відсутність чіткого розмежування між поняттями «менеджмент» та «бізнес-адміністрування», що пояснюється спорідненістю сфер управлінської діяльності, що описуються цими поняттями.

2. З метою розмежування згаданих вище понять у роботі запропоновано розділяти їх залежно від функцій, що виконуються суб'єктами менеджменту та бізнес-адміністрування в системі управління підприємством.

3. За результатами аналізу поглядів авторів на зміст діяльності та функції менеджерів та бізнес-адміністраторів виявлено, що роль бізнес-адміністрування по відношенню до менеджменту є допоміжною через наявність у менеджерів (та відсутність у бізнес-адміністраторів) повноважень для обґрунтування управлінських рішень, що приводить до розмежування функцій між цими суб'єктами.

4. З урахуванням допоміжної ролі бізнес-адміністрування в системі управління у роботі сформульоване визначення бізнес-адміністрування, що дозволяє розглядати його як самостійну сферу управлінської діяльності.

Список літератури:

- Арабаджийскі Н. Сущность теории публичного управления Режим доступа: <http://www.bagsurb.ru/about/journal/ekonomika-i-upravlenie-nauchno-prakticheskiy-zhurnal-2-2012/ARABADJIISKIY.pdf>
- Войнаренко М.П. Сутність та принципи бізнес-адміністрування на підприємствах за умов мінливого конкурентного середовища / М. П. Войнаренко, О. М. Костюк // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 4. – С. 49-51. Режим доступа: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/No4/49-51.pdf>
- Замазій О.В. Місце бізнес-адміністрування в системі управління виробничо-господарською діяльністю підприємства / О. В. Замазій // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер. Економічні науки. – 2013. – № 1. – С. 243-245.
- Смірнова І.С. Аналізування основних відмінностей між категоріями «менеджмент» та «адміністрування» на підприємстві / І. С. Смірнова // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2012. – № 727. – С. 150-155.

Тараруєв Ю.А., Телятник С.В.

Харківський національний університет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

АНАЛИЗ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ «БИЗНЕС-АДМИНИСТРИРОВАНИЕ»

Аннотация

Проанализированы современные подходы к определению понятия «бизнес-администрирование». Выявлено отсутствие четкого разграничения понятий «бизнес-администрирование» и «менеджмент». Сформулированы основные функции субъектов бизнес-администрирования и менеджмента. Предложено разделять перечисленные категории по признаку наличия или отсутствия у субъектов полномочий для принятия решений. На основе обобщения функций бизнес-администраторов определено понятие «бизнес-администрирование».

Ключевые слова: бизнес-администрирование, менеджмент, система управления предприятием, субъекты бизнес-администрирования, полномочия для принятия решений.

Tararuyev Yu.O., Telyatnyk S.V.

Kharkiv O.M. Beketov National University of Municipal Economy

ANALYZING AND DEFINITION THE CONCEPTION OF BUSINESS ADMINISTRATION

Summary

We were The actual approaches to the definition of business administration had been analyzed. The absence of a clear distinction between the business administration and management concepts had been also revealed. Besides the basic functions of the subjects of business administration and management had been formulated in the paper. Also in the paper was proposed to divide the management and business administration definitions depending on existence or absence rights to make decisions by the managers or business administrators. The definition of business administration had been proposed in the paper as a result of analyzing the basic functions of business administrators.

Keywords: business administration, management, enterprise management system, subjects of business administration, the rights to make decisions.

УДК 336.144

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОГО ФІНАНСОВОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Твердохліб К.Г.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Досліджуються способи організації стратегічного фінансового аналізу залежно від суб'єкта його проведення; аналізуються заходи, що спрямовані на забезпечення повноти стратегічного фінансового аналізу. Розроблено документальне оформлення результатів стратегічного фінансового аналізу. Також автором запропоновано розмежування процесу стратегічного фінансового аналізу на етапи та стадії, що дало можливість охарактеризувати зміст кожного.

Ключові слова: стратегічний фінансовий аналіз, організація стратегічного фінансового аналізу, етапи стратегічного фінансового аналізу.

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки та конкурентного середовища підприємств вимагає глибокого аналізу як поточного та і майбутнього фінансового стану та фінансових результатів для забезпечення належного підґрунтя для управлінських рішень, що принесуть найбільшу довгострокову вигоду підприємства та забезпечать комфортний рівень ризику. Відповідні вимоги задовольняються за допомогою використання результатів функціонування таких складових сегментів системи управління, як облік, звітність, контроль, аудит, аналіз [3, с. 27], у тому

числі і стратегічний фінансовий аналіз, ефективність якого залежить від якості його організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам стратегічного фінансового аналізу та управління присвячені роботи таких українських вчених як: Бланк І.О., Бойко Л.О., Дикань В.Л., Довгань В.Л., Мамонов К.Л., Шеремет А.Д., Шершньова З.Є. та інших [1, 2, 4, 5, 6, 7, 8]. Проте, окремої уваги потребує дослідження аспектів організації стратегічного фінансового аналізу, адже вона має суттєвий вплив на ефективність його проведення, а також аналіз та систематизація організаційних

заходів, що полегшило б реалізацію стратегічного фінансового аналізу на практиці.

Мета статті. Головною метою статті є виявлення особливостей організації стратегічного фінансового аналізу для забезпечення якісних його результатів та найбільш раціонального відволікання ресурсів на його проведення.

Результати досліджень. Стратегічний фінансовий аналіз є комплексом заходів із дослідження діяльності компанії та середовища її функціонування з метою якомога точнішого розуміння її подальшого розвитку, наявних альтернатив та важелів впливу для їх досягнення. Ефективність аналізу напряму залежить від ефективності його організації. Організація аналізу розглядається з двох сторін: організація аналітичної служби та організація аналітичних процесів. Практика свідчить, що стратегічний фінансовий аналіз може проводитись спеціальною робочою групою створеною в межах підприємства, а також третьою стороною – фізичною або юридичною особою, що надає професійні консалтингові послуги. Стратегічний фінансовий аналіз може також здійснюватися третіми особами, зацікавленими у діяльності компанії, у цілях налагодження співпраці, інвестування, злиття або поглинання тощо. Комплексність такого виду аналізу та його прогностичний характер вимагають залучення висококваліфікованих фахівців-аналітиків та значної затрати часу.

При здійсненні стратегічного фінансового аналізу на підприємстві власними силами необхідним є залучення фахівців із різних відділів (збуту, постачання, виробництва, фінансового відділу тощо), оскільки вони володіють повною інформацією щодо проблем та перспектив їх функціонування. Поточна аналітична обробка інформації та підготовка висновків і варіантів управлінських рішень, що з неї випливають, входить до обов'язків усіх підрозділів [2]. Вона є основою для подальшого аналізу робочою групою. На великих підприємствах діяльність всіх економічних служб очолюється головним економістом – заступником директора з економічних питань, а на малих та середніх – керівник планового відділу чи головний бухгалтер. Проте, як правило, підприємство або не має в своєму розпорядженні достатньої кількості фахівців, або не може дозволити собі відволікання таких спеціалістів від поточної роботи і прибігає до залучення послуг третіх осіб. Одна з переваг, якою володіють консалтингові компанії – можливість акумулювати досвід численних компаній за різними галузями та на основі такого досвіду виокремлювати найліпші практики в індустрії. В межах компанії з підприємствами-клієнтами працюють окремі робочі групи. Організація процесу в такому випадку, полягає у постійній взаємодії з клієнтом, зборі даних за різними відділами та їх аналізі, аналізі зовнішньої інформації. Ефективна організація роботи в процесі здійснення стратегічного фінансового аналізу вимагає залучення великого обсягу інформації та ретельної її обробки та дослідження, що обумовлює особливий порядок його проведення. У процесі реалізації стратегічного фінансового аналізу можна виділити логічні етапи, які наведено в таблиці 1.

Процес стратегічного фінансового аналізу, залежно від його кінцевої мети можна умовно поді-

лити на чотири основних етапи або шість стадій. Проте, у випадку проведення стратегічного фінансового аналізу третіми особами, постає необхідність у попередньому ознайомленні із характером діяльності самої компанії та загальною стратегією розвитку, тобто виникає додатковий попередній етап в системі виконання даного виду аналізу.

Таблиця 1

Етапи здійснення стратегічного фінансового аналізу

№	Етап	Стадія	Зміст
+ / -		0	Ознайомлення із особливостями діяльності та загальною стратегією розвитку підприємства
1	Підготовчий етап	I	Планування та розподіл аналітичних робіт, встановлення строків
2	Аналіз середовищ діяльності підприємства	II	Аналіз зовнішнього фінансового середовища непрямого впливу
		III	Аналіз зовнішнього фінансового середовища прямого впливу
		IV	Аналіз внутрішнього фінансового середовища
3	Прогноз	V	Прогнозування стану підприємства та складання прогностичних фінансових звітів
	Визначення стратегічної фінансової позиції підприємства		Оцінка стратегічної фінансової позиції підприємства
4	Оформлення результатів аналізу	VI	Складання звітів за результатами аналізу, подання їх на розгляд власникам підприємства.
+ / -			Внесення коректив до стратегії підприємства (за необхідності)

Джерело: розроблено автором

В центрі стратегічного фінансового аналізу – чотири базових етапи: 1) підготовчий, 2) аналіз середовищ діяльності, 3) оцінка стратегічної фінансової позиції підприємства та 4) оформлення результатів аналізу. На першому етапі відбувається планування та розподіл аналітичних робіт, встановлення строків їх виконання. Складається план та/або програма аналізу. У плані передбачаються об'єкти аналізу, види робіт, строки їх виконання і виконавці, а програмах – мета і завдання аналізу, джерела інформації, порядок реалізації результатів аналізу. План і програми аналізу розробляються службовою особою, відповідальною за проведення аналітичної роботи, за участю фахівців відділів і управлінь і затверджуються керівником об'єкта аналізу. Головна вимога до організації аналітичної роботи на об'єкті, що аналізується, її загальність і дієвість [2].

На другому етапі здійснюється комплексний аналіз середовищ діяльності підприємства, що складається із трьох стадій відповідно до трьох середовищ діяльності: зовнішнього середовища непрямого впливу, зовнішнього середовища прямого впливу та внутрішнього середовища. На кожній із стадій проводиться збір даних, їх ана-

ліз та зведення результатів. Аналіз зовнішнього середовища дає можливість оцінити можливості та загрози діяльності, а також обмеження в яких функціонує підприємство. Часто у розпорядженні консалтингової компанії вже є певний масив підготовлених даних про зовнішнє середовище функціонування підприємства, в той час як підприємство вимушене збирати та обробляти її самостійно або придбавати звіти інформаційних чи консалтингових компаній. Аналіз внутрішнього середовища ще називають управлінським аналізом. У випадку здійснення стратегічного фінансового аналізу на підприємстві (власними силами) такі частини стратегічного аналізу організаційно відокремлені одна від одної: за проведення зовнішнього аналізу відповідає комерційний відділ (служба маркетингу), а функції внутрішнього аналізу можуть виконувати працівники різних підрозділів (планово-економічного відділу, бухгалтерії або служби внутрішнього аудиту) [6]. Співвідношення стадій аналізу середовищ діяльності підприємства як першого етапу стратегічного фінансового аналізу наведено на рисунку 1.

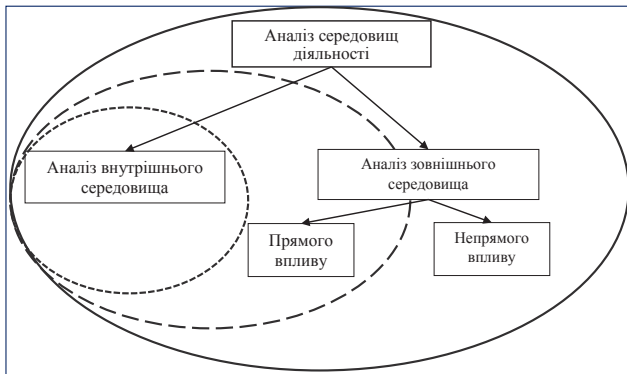

Рис. 1. Структура аналізу середовищ діяльності підприємства

Джерело: розроблено автором

Підприємство не може здійснювати прямий контроль над формуванням умов зовнішнього фінансового середовища непрямого впливу. Ця група факторів формується на макrorівні і впливає на підприємство, форми і результати його фінансової діяльності у довгостроковому періоді. Зокрема, у формуванні умов зовнішнього фінансового середовища непрямого впливу вагомий роль відіграє державна фінансова політика і державне регулювання діяльності підприємства. До чинників зовнішнього середовища непрямого впливу також належать: стабільність національної валюти, купівельна спроможність населення, політична ситуація, стабільність законодавства, демографічні тенденції, соціально-культурне середовище, ступінь розвитку інновацій в державі тощо. В свою чергу, зовнішнє фінансове середовище прямого впливу представляє собою сукупність умов і факторів, які впливають безпосередньо на підприємство, форми і результати його фінансової діяльності, в процесі фінансових відносин з контрагентами по фінансовим операціям і угодам і на які воно може впливати у процесі безпосереднього зв'язку. Основними чинниками зовнішнього середовища прямого впливу є договірні відносини з постачальниками та підрядниками та покупцями та замовниками. Внутрішнє

фінансове середовище характеризує систему умов і чинників, що визначають вибір організації і форм фінансової діяльності з метою досягнення найкращих її результатів, які знаходяться під безпосереднім контролем керівників та спеціалістів фінансових служб підприємства. Воно містить в собі той фінансовий потенціал, який дозволяє підприємству досягати поставлених цілей і завдань в стратегічному періоді [7]. До чинників внутрішнього середовища належать: структура активів та пасивів, прибутковість, забезпеченість оборотними коштами, показники рентабельності, фінансовий менеджмент, забезпеченість необхідним кваліфікованим персоналом тощо.

На третьому етапі, за допомогою моделі стратегічної фінансової позиції всебічно і комплексно характеризуються передумови та можливості фінансового розвитку підприємства в розрізі домінуючих сфер фінансової діяльності, таких як: фінансове забезпечення господарської діяльності; пошук резервів збільшення доходів, прибутку, рентабельності та платоспроможності; виконання фінансових зобов'язань перед контрагентами; мобілізація фінансових ресурсів, необхідних для фінансування розвитку або збільшення власного капіталу; розподіл та використання фінансових ресурсів тощо.

Повний стратегічний фінансовий аналіз включає в себе прогнозування фінансового стану підприємства та складання прогнозової фінансової звітності з метою оцінки реального потенціалу підприємства та показників його діяльності та обґрунтування припущень щодо майбутнього стану підприємства. Даний вид робіт значно ускладнюється в умовах впровадження МСФЗ. З огляду на те, що відсутні аналогічні аналітичні стандарти для аналітиків, а також практикуючих бухгалтерів необхідно розробити відповідні принципи і правила проведення у тому числі і стратегічного фінансового аналізу. Це допоможе здійснювати визначення, класифікацію об'єктів аналізу та забезпечить спеціалізацію і відповідні функціональні обов'язки суб'єктів аналітичної роботи, починаючи з моменту створення підприємства та коригувати їх з моменту прийняття рішення про перехід на МСФЗ [9, с. 89; 10, с. 29]. Фактичні розрахунки проводяться на основі даних аналізу внутрішнього середовища, з урахуванням впливу зовнішнього середовища та, за наявності, припущень щодо стратегічних змін у діяльності підприємства.

На завершальному четвертому етапі результати аналізу мають бути оформлені у вигляді документів. Зазвичай це аналітичний звіт (записка пояснення), довідка або висновок. Записка-пояснення або аналітичний звіт, як правило, складаються для зовнішніх користувачів аналізу. Якщо результати аналізу призначені для внутрішньогосподарського використання, то вони оформляються у вигляді довідки або висновку. Вміст аналітичного звіту має бути достатньо повним. Перш за все він повинен містити в собі спільні питання, що відображають економічний рівень розвитку підприємства, умови його господарювання, характеристику конкурентоспроможності. Слід охарактеризувати реальних і потенційних конкурентів, вказати сильні і слабкі сторони їх бізнесу. Аналітична частина звіту пояснення має бути об-

грунтованою, та конкретною. Вона може містити самі аналітичні розрахунки, таблиці, де згруповані необхідні для ілюстрації дані, графіки, діаграми і тому подібне. При її оформленні особливу увагу слід приділяти пропозиціями, які вносяться за результатами аналізу. Вони мають бути всебічно обґрунтованими і направленними на поліпшення результатів господарської діяльності, освоєння виявлених внутрішньогосподарських резервів. Що стосується довідки або висновку за результатами аналізу, то їх зміст на відміну від записки пояснення може бути конкретнішим, акцентованим на віддзеркалення недоліків або досягнень, виявлених резервів, способів їх освоєння. В них зазвичай не надається спільна характеристика підприємства і умов його діяльності [2].

При оформленні результатів аналізу широко використовують аналітичні таблиці, що допомагають в наочному, компактному та змістовному представленні даних. Такий порядок оформлення результатів аналізу розрахований на керівників та власників підприємства та висококваліфікова-

них працівників, здатних самостійно трактувати оброблену і систематизовану інформацію і ухвалювати необхідні рішення.

Висновки і пропозиції. Організаційні заходи поділяють на заходи зі створення аналітичної служби та заходи з організації процесу аналізу. Залежно від обсягу підприємства та доступних ресурсів, стратегічний фінансовий аналіз може проводитись співробітниками підприємства (окремо створеним спеціальним постійно діючим або тимчасовим підрозділом) або за допомогою залучення третіх осіб, до компетенції яких належить стратегічний фінансовий аналіз. В результаті дослідження процесу здійснення стратегічного фінансового аналізу запропоновано розподіл його на чотири етапи та більш детальний поділ на шість стадій. Виділено також додаткові етапи, залежно від специфіки організації стратегічного фінансового аналізу на певному підприємстві. Вказується на значне ускладнення змісту і організації стратегічного фінансового аналізу в умовах застосування МСФЗ.

Список літератури:

1. Бланк И. А. Финансовый менеджмент: Учеб. курс. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2007. – 521 с.
2. Бойко Л. О. Організація та методика економічного аналізу: Навчальний посібник для бакалаврів всіх напрямків підготовки / Л. О. Бойко, Р. М. Волчек, Н. А. Волкова, О. М. Гайдаєнко. – Одеса: Атлант, 2010 – 351 с.
3. Голубнич Г. Розвиток обліково-аналітичних систем в умовах фінансової кризи // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2011. – № 130. – С. 27-30
4. Дикань В. Л. Стратегічне управління [Текст]: навч. посіб. / В. Л. Дикань, В. О. Зубенко, О. В. Маковоз, І. В. Токмакова, О. В. Шраменко – К.: «Центр учбової літератури», 2013 – 272с.
5. Довгань Л. Є. Стратегічне управління: навч. посіб. / Л.Є. Довгань, Ю.В. Каракай, Л.П. Артеменко. – 2-ге вид. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 440 с.
6. Мамонов К. А. Конспект лекцій з дисципліни «Стратегічний аналіз» / Укл. Мамонов К.А. – Харків: ХНАМГ, 2008. – 56 с.
7. Шеремет А. Д. Методика фінансового аналізу діяльності комерційних організацій / А. Д. Шеремет, Є. В. Негашев, – М.: ИНФРА – М, 2005.-415 с.
8. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2004. – 699 с.
9. Голубнич Г.П. Теоретические аспекты эволюции финансовой отчетности // Научные труды SWorld. 2012.Т.25. № 3.С. 86-91.
10. Голубнич Г.П., Мельник Т.Г. Financial reporting and source documents of Ukrainian enterorises when applying the IFRS // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2013. № 150. С.29-34.

Твердохлеб Е.Г.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье исследуются способы организации стратегического финансового анализа в зависимости от субъекта его проведения, анализируются мероприятия, направленные на обеспечение полноты стратегического финансового анализа. Разработано документальное оформление результатов стратегического финансового анализа. Также автором предложено разделение процесса стратегического финансового анализа на этапы и стадии, которое дало возможность охарактеризовать содержание каждого из них. **Ключевые слова:** стратегический финансовый анализ, организация стратегического финансового анализа, этапы стратегического финансового анализа.

Tverdokhlib K.G.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE FEATURES OF THE STRATEGIC FINANCIAL ANALYSIS ORGANIZATION

Summary

The article investigates different approaches to the organization of strategic financial analysis depending on the size of an enterprise and where the analysis is conducted. Also, the measures for completeness of strategic financial analysis are analyzed. Documentation of the results of strategic financial analysis is studied. The author proposes the way of allocation of strategic financial analysis phases and stages, the content of each stage and its typical activities.

Keywords: strategic financial analysis, the organization of strategic financial analysis, the stages of strategic financial analysis.

УДК 336.145:330.34+332.122(477)

МЕДИЦИНСКОЕ СТРАХОВАНИЕ В СИСТЕМЕ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В УКРАИНЕ

Третяк Д.Д.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

На сегодня в Украине действует несовершенная система медицинского обеспечения, которая находится в кризисном состоянии. По нашим выводам, для определения оптимальной модели, которая будет учитывать все особенности украинской системы финансирования здравоохранения в кратко- и долгосрочной перспективе, целесообразно воспользоваться методом TOPSIS. По результатам подсчетов определено, что как в краткосрочной так и в долгосрочной перспективе оптимальной для Украины моделью финансирования здравоохранения является немецкая, то есть социально-страховая модель, согласно которой обязательным медицинским страхованием охвачено 60% населения, еще 10% – добровольным медицинским страхованием, финансирование из государственного бюджета предусматривается в размере 15%, а остальные 15% формируются за счет личных средств населения.

Ключевые слова: медицинское страхование, обязательное медицинское страхование, добровольное медицинское страхование, здравоохранение, больничные кассы, медицинские услуги, страховой медицинский полис, методика TOPSIS, медицинские учреждения, страховые взносы.

Постановка проблемы. Существующая в Украине система медицинского обеспечения является несовершенной и находится в кризисном состоянии. Проблема, в частности заключается в недостаточном финансировании, что приводит к низкому уровню медицинской помощи населению. Этому предшествует неравномерное распределение ресурсов и низкая доля расходов на здравоохранение по отношению к ВВП.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам исследования медицинского страхования посвящен ряд работ ученых и практиков таких, как В.Д. Базилевич, Р.В. Пикус, А.В. Бондарь, Т.А. Говорушко, А.Е. Губарь, Н.А. Долгошея, А.Н. Залетов, Т.П. Евтушенко, А.Р. Окунский, Т.В. Педченко, В.И. Плиса, Т.В. Яворская и других. Отдавая должное исследованиям ученых в этой сфере, следует отметить, что в отечественной экономической литературе не хватает фундаментальных исследований, которые охватывали изучение комплексных проблем медицинского страхования и научных разработок, ориентированных на практическое применение и обобщения накопленного опыта.

Цель статьи. Целью статьи является исследование проблемных вопросов развития системы

медицинского страхования в Украине, а также поиск путей его совершенствования.

Изложение основного материала. Финансовое обеспечение здравоохранения в развитых странах осуществляется из разных источников: государственного бюджета, средств предприятий и вкладов частных лиц. Основываясь на этом, выделяют следующие основные модели финансирования здравоохранения:

- государственную (обязательную), в основе которой лежит бевериджеская концепция;
- бюджетно-страховую, которая основывается на бисмарковской концепции;
- частно-предпринимательскую.

При государственной модели, оплату медицинских услуг проводят из основных доходов государства. Выделение финансирования на все осуществляемые услуги рассматривают как часть процесса планирования общих правительственных расходов. В свою очередь, бюджетно-страховая модель характеризуется тем, что медицинские услуги оплачиваются за счет взносов в фонд здравоохранения. Самым простым является вклад, который делает работодатель и работник. Взносы зависят от платежеспособности, а доступ к услугам – от потребности. Медицинский фонд

(или фонды) обычно независимы от государства, но действует в рамках законодательства. За социальным страхованием гарантируется право на точно обусловленные виды услуг и устанавливаются такие доли вкладов и на таком уровне, которые дают гарантию использования такого права.

А для частно-предпринимательской модели характерно, что население, которое страхуется, выплачивает премию страхователю, сумма которой определяется ожидаемой средней стоимости услуг, предоставляемых им, причем подвержены большому риску, платят больше. Прямая оплата услуг пациентами не относится к страхованию. Пациенты платят за медицинские услуги в соответствии с тарифами [4].

Современные системы медицинского страхования в Европе носят преимущественно децентрализованный характер и наполняются из трех источников финансирования: субсидии государства, целевые взносы работодателей и взносы самих работников. Соотношение этих вкладов сильно варьирует в разных странах.

Одной из первых стран, где было введено медицинское страхование, является Федеративная Республика Германия (ФРГ), в которой действующими являются два вида медицинского страхования: государственное и частное. Государственное медицинское страхование ФРГ является всеобъемлющим: каждый наемный работник, а также лица, обучающиеся на производстве, подлежат обязательному государственному медицинскому страхованию и должны быть членами одной из свободно избранных ими государственных больничных касс. При определенных условиях обязательному государственному медицинскому страхованию подлежат лица, получающие пособие по безработице, работники сельского и лесного хозяйства и члены их семей, лица, занимающиеся творческой деятельностью, студенты, пенсионеры и т.д. [7, с. 40-41].

Кроме выделенных, услугами и защитой государственного медицинского страхования пользуются также лица, которые добровольно стали членами государственных больничных касс. Отметим, что в отличие от частных, государственные больничные кассы не имеют права отказывать лицам в членстве. Система медицинского страхования ФРГ решает свои задачи достаточно автономно и независимо от государственного бюджета [2].

Ярким примером использования системы бюджетного финансирования здравоохранения является Великобритания, основная часть медицинских учреждений которой принадлежит государству, а управление, по иерархическому принципу, осуществляют центральные и местные органы власти. Система Национальной службы здравоохранения (НСЗ) Великобритании охватывает все категории населения, то есть направлена на осуществление полноценной медицинской помощи, доступной каждому гражданину без исключения, и предусматривает финансирование здравоохранения из общих налоговых поступлений в государственный бюджет.

Среди характерных особенностей этой системы следует выделить: недостаток финансовых ресурсов; незаконченная система оплаты труда и связанный с этим дефицит кадров; недо-

статочное развитие системы первичной медико-санитарной помощи; практическое отсутствие контроля со стороны потребителей медицинских услуг; самооценка работниками здравоохранения своей деятельности; необходимость децентрализации управления; недостаточное рациональное и эффективное использование ресурсов.

Система медицинского страхования также присоединена к приобретению медицинской помощи. Частное медицинское страхование в Великобритании охватывает преимущественно те сферы медицинских услуг, которые не обеспечиваются Национальной службой здравоохранения. Частным добровольным медицинским страхованием охвачено более 13% населения [5, с. 106-107].

Следующей страной, систему медицинского страхования которой мы рассмотрим являются Соединенные Штаты Америки. Страховая медицина в США значительно отличается от западноевропейской. Конституция США не предусматривает государственного обеспечения медицинской помощью всех граждан, кроме социально незащищенных слоев населения. Работающих по найму страхуют работодатели. Незастрахованные по обязательному медицинскому страхованию могут купить полисы добровольного медицинского страхования.

На сегодня в США существует система медицинского страхования, базирующаяся на сочетании центрального страхового фонда с сетью местных независимых страховых организаций. Средства аккумулируются в центральном фонде, который не выполняет административных функций, а затем разделяются между страховыми организациями на основе законодательно утвержденной формы расчетов.

Самым распространенным видом страхования по месту работы является страхование от болезней, однако наниматели вовсе не обязаны его предоставлять. В крупных компаниях медицинское страхование является почти неотъемлемым условием. Также в США присутствуют определенные федеративные (социальные) программы для определенных слоев населения [8, с. 37].

В США медицинское страхование тесно связано с трудовой деятельностью. Экономика медицинского обслуживания в США – парадоксальная совокупность недостатков и преимуществ. США тратят на здравоохранение 11,5% валовой прибыли – больше, чем любая другая страна в мире и одновременно более 15% американцев не имеют никакого финансовой защиты от больших затрат на медицинскую помощь из-за отсутствия страховых медицинских полисов [9].

Во Франции медицинское страхование было введено в 1910 году. Сначала в виде фондов взаимопомощи, которые с 1928 года были преобразованы в страховые компании. На сегодня во Франции существует единая иерархия страховых касс, действует вертикальная система медицинского страхования: мощная Национальная страховая организация (национальная касса страхования наемных рабочих), находится под контролем Министерства социального обеспечения и труда и занимает 78% населения. Национальная страховая организация 129 местных отделений, каждое из которых отвечает за страхование в отдельном регионе и не конкурирует с другими.

Подводя итог краткого обзора различных программ и зарубежных систем медицинского страхования, нужно констатировать, что во всех государствах используются те или иные формы и виды медицинского страхования как добровольного так и обязательного. Только экономически развитые страны могут позволить себе иметь государственную систему финансирования здравоохранения.

Однако, по нашему мнению, наиболее приемлемой для большинства стран является смешанная форма финансирования, при которой страховые взносы платят государство, работодатели и граждане. В то же время обеспечивается доступность медицинской помощи для неработающих граждан и социально незащищенных слоев населения, через законодательное определение гарантированного уровня бесплатного медицинского обслуживания. Взносы на обязательное медицинское страхование для этих слоев населения осуществляются за счет средств соответствующих бюджетов. Доля государственных средств должна быть не ниже 50% от общего объема вкладов.

Медицинское страхование это одна из важнейших составляющих эффективного функционирования национальной системы здравоохранения и является формой защиты от риска, который угрожает самому ценному в личном и общественном плане – здоровью и жизни человека. На данный момент страхование в сфере охраны труда выступает реальной альтернативой бюджетному финансированию, которое уже не способно обеспечить конституционное право граждан на получение бесплатного медицинского обслуживания. Развитие медицинского страхования является необходимостью в условиях ухудшения экономической ситуации в стране для улучшения жизни общества в будущем.

На сегодня в Украине действует несовершенная система медицинского обеспечения, находящегося в кризисном положении. Так на одного гражданина в бюджете выделено 46 евро (3,7% от ВВП), в то время как по выводам ВОЗ при затратах на систему здравоохранения менее 5% от ВВП она не способна выполнять свои функции.

Во времена СССР эта цифра равнялась 6-6,5% на душу населения. В США эта цифра составляет от 11% до 14%, в ФРГ – 10-11%. По расходам на здравоохранение мы отстаем от западных стран в 30 – 70 раз. Эксперты ООН пришли к выводу, что если уровень медицинской помощи останется таким же, то к 2050 году количество молодых людей (до 14 лет) в нашей стране уменьшится вдвое [6].

Исходя из этого можно утверждать, что действующая в Украине система здравоохранения, которая построена преимущественно на бюджетных началах, продемонстрировала свою неэффективность.

Поэтому, на современном этапе актуальным является исследование и формирование такой оптимальной модели финансирования здравоохранения в Украине, которая бы удовлетворяла право каждого гражданина на качественную и гарантированную медицинскую помощь, которая способна обеспечить более эффективное использование финансовых ресурсов и независимый

вневедомственный контроль качества медицинского обслуживания граждан.

По нашим выводам, для определения оптимальной модели, которая будет учитывать все особенности украинской системы финансирования здравоохранения в кратко- и долгосрочной перспективе, целесообразно воспользоваться методом TOPSIS – упорядочение преимуществ из-за сходства с идеальным решением (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution), который базируется на концепции, что выбранная альтернатива должна иметь наименьшее расстояние до идеального решения и наибольшую – к идеально негативному решению), оценивает матрицу, содержащую k альтернатив. Принятие решений происходит на основе l критериев. Поскольку все критерии могут иметь различную важность, был назначен вес критериям экспертным путем [3, с. 67-73].

Алгоритм применения методики TOPSIS можно описать следующим образом:

Шаг 1. Нормализация матрицы решения. На этом уроке критерии, имеют разные единицы измерения, превращают в безразмерные критерии, что позволит осуществить в дальнейшем их сравнения. Один из подходов – это разделить значение каждого критерия на норму вектора суммы значений критерия.

Элемент r_{ij} нормализованной матрицы вычисляется как:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^k x_{ij}^2}} \quad (1)$$

Шаг 2. Построение взвешенной нормализованной матрицы решения. Здесь к нормализованной матрице решения применяются заданные веса:

$$w = (w_1, w_2, \dots, w_l) \quad \sum_{j=1}^l w_j = 1 \quad (2)$$

Матрицу получают путем умножения каждого столбца нормализованной матрицы решения на соответствующий весовой коэффициент w_j : $u_{ij} = w_j \times r_{ij}$.

Шаг 3. Определение идеального и идеально-негативного решения. Определим две искусственные альтернативы A^* и A^- таким образом:

- а) $A^- = \left\{ \left(\min_i u_{ij} \mid j \in J^{\max} \right), \left(\max_i u_{ij} \mid j \in J^{\min} \right), i = 1, 2, \dots, k \right\} = \{u_1^-, u_2^-, \dots, u_l^-\}$
- б) $A^* = \left\{ \left(\max_i u_{ij} \mid j \in J^{\max} \right), \left(\min_i u_{ij} \mid j \in J^{\min} \right), i = 1, 2, \dots, k \right\} = \{u_1^*, u_2^*, \dots, u_l^*\}$
- в) $J^{\max} = \{j \mid j = 1, 2, \dots, l \mid \text{по } j \text{ необходимо максимизировать}\}$
- г) $J^{\min} = \{j \mid j = 1, 2, \dots, l \mid \text{по } j \text{ необходимо минимизировать}\}$

Шаг 4. Вычисление степени близости. Расстояние от одной альтернативы к другой может быть вычислено с помощью формул, определяющих – мерное евклидово расстояние. Так, расстояние между i -ой альтернативой и идеальной вычисляется как:

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^l (u_{ij} - u_j^*)^2} \quad i = 1, 2, \dots, k \quad (3)$$

Шаг 5. Вычисление относительной близости к идеальному решению. Относительная близость альтернативы определяется как:

$$0 < C_j^* < 1, \quad i = 1, 2, \dots, k$$

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad (4)$$

Шаг 6. Ранжирование порядка преимуществ. Набор альтернатив теперь может быть ранжированный в соответствии со значениями C_i^* : $A_3 > A_1 > A_2 > A_5 > A_4$. Лучшим решением будет альтернатива с наибольшим значением C_i^* .

В соответствии с алгоритмом методики TOPSIS, сначала были сформированы основные критерии – перспективы роста, перспективы рентабельности, возможности и угрозы – для соответствующих моделей финансирования здравоохранения.

Для реализации цели исследования были проанализированы Государственная система на примере Франции и Великобритании, социально-страховая, на примере ФРГ и рыночная, на примере США. Четвертая модель – система Семашко, поскольку она признана недееспособной на современном этапе, в исследовании учитываться не будет. Исходя из того, что оценка моделей происходила как на основе национального опыта, так и с учетом опыта зарубежных стран, где практикуются отдельные элементы этих моделей, можно утверждать, что оценка имеет не

условный, а вполне конкретный характер (таблица 1, таблица 2).

После этого, реализовав ряд последовательных шагов: нормализация матрицы решения, построение взвешенной нормализованной матрицы решения, определения идеального и идеально негативного решения, вычисления степени близости, определения относительной близости к идеальному решению было пролонгировано исследуемые модели финансирования здравоохранения в последовательности от 1 до 4, где 1- оптимальная модель, 4 – наименее привлекательная.

Именно внедрение немецкой модели финансирования здравоохранения, и осознание того, что здоровье – фактор, определяющий качество «человеческого капитала», по нашему мнению, будет способствовать увеличению финансовых поступлений в здравоохранение в рамках существующего законодательного поля, оптимизации их использования, обеспечению гарантирования качественной медицинской помощи каждому гражданину, а также дальнейшему развитию добровольного медицинского страхования в Украине.

Выводы. Для достижения целостности украинской системы здравоохранения, а так-

Таблица 1

Критерии методики TOPSIS о перспективах развития медицинского страхования в Украине

№	Перспективы роста (G)	Перспективы рентабельности (R)
1	Динамично растущий рынок	Формирование портфеля долгосрочных средств
2	Низкий уровень государственного финансирования здравоохранения	Рост объемов медицинского страхования
3	Развитие инфраструктуры страхового рынка	Рост количества потенциальных страхователей
4	Демографический прирост населения	Рост доходов населения
5	Рост уровня занятости населения	Контроль за расходами и финансовая эффективность
6	Рост финансовой грамотности населения	Уменьшение удельного веса заболеваемости
№	Возможности (O)	Угрозы (T)
1	Обеспечение хорошего здоровья для всех	Влияние общественности
2	Совершенствование налогового, антимонопольного, административного и гражданского законодательства, регулирующего сферу страхования	Несовершенство нормативно-правовой базы
3	Свобода выбора поставщика медицинской помощи	Недостаточный уровень институционального развития
4	Сотрудничество с другими секторами	Высокий уровень административных расходов
5	Медицинское страхование становится элементом корпоративной культуры предприятий	Низкая платежеспособность населения
6	Введение мировых стандартов здравоохранения	Политическая и экономическая нестабильность

Источник: составлено автором

Таблица 2

Результаты исследования выбора оптимальной модели финансирования здравоохранения Украины по методике TOPSIS на краткосрочную и долгосрочную перспективы

№	Альтернатива	Степень близости к идеально положительному решению	Степень близости к идеально отрицательному решению	Относительная близость к идеальному решению	Ранг
Краткосрочная перспектива					
1	США	0,049250	0,029521	0,374770151	4
2	Франция	0,032396	0,048956	0,601783144	3
3	Великобритания	0,039291	0,039665	0,50236586	2
4	ФРГ	0,016055	0,056819	0,77969318	1
Долгосрочная перспектива					
1	США	0,037144	0,024684	0,399230634	4
2	Франция	0,045768	0,035642	0,437808064	2
3	Великобритания	0,042440	0,031872	0,428893404	3
4	ФРГ	0,060464	0,051300	0,45900147	1

Источник: составлено автором

же согласование стандартов медицинского обслуживания с мировым опытом необходимо время, финансовые ресурсы и квалифицированные специалисты. Главным вопросом успе-

ха остается четкая стратегия формирования, построения и внедрения эффективной и действенной системы медицинского страхования в Украине.

Список литературы:

1. Андрушків І.П. Общие подходы к международному медицинскому страхованию в отдельных странах / И.П.Андрушків // Вестник НЛТУ Украины. – 2010. – Вып. 2013. – С. 170-174.
2. Баева А.И. Анализ социально-экономического опыта по внедрению страховой медицины / О.И. Баева // Персонал. – 2007. – № 3. – С. 73-76.
3. Балан В.Г. Модели принятия управленческих решений: [учебное пособие] / В.Г. Балан. – М.: Началова, 2011. – 100с.
4. Гришан Ю. П. Необходимость реформирования здравоохранения: внедрение обязательного медицинского страхования в Украине / Ю.П. Гришан. – [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.illichivska.com.ua/?view=press_c_r&mode=view&id=44. Название с экрана.
5. Клименко А.Н. Мировой опыт организации финансирования медицинского обслуживания / А.Н. Клименко. – Черниговский научный журнал. Серия 1, Экономика и управление. – № 1. – 2011. – С. 104-112.
6. Официальный сайт Государственной службы статистики Украины // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Приказюк Н.В. Система медицинского страхования: зарубежный опыт и особенности организации в Украине / Н.В. Приказюк // Современные вопросы экономики и права: сб. науч. работ. – 2011. – Вып. 1. – С. 39-59.
8. Тлустая А.Ю. Медицинское страхование в США: теория и практика функционирования. – Вестник Киевского национального университета. Серия «Экономика». – № 126. – 2011. – С. 35-40.
9. National Cancer Institute. Facing Forward: A Guide for Cancer Survivors. (NIH Publication No.94-2424, Revised July, 1994).

Третяк Д.Д.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Анотація

На сьогодні в Україні діє недосконала система медичного забезпечення, яка знаходиться в кризовому стані. Вважаємо, що для визначення оптимальної моделі, яка буде враховувати всі особливості української системи фінансування охорони здоров'я в коротко- і довгостроковій перспективі, доцільно скористатися методом TOPSIS. За результатами підрахунків визначено, що як в короткостроковій так і в довгостроковій перспективі оптимальною для України моделлю фінансування охорони здоров'я є німецька, тобто соціально-страхова модель, згідно з якою обов'язковим медичним страхуванням охоплено 60% населення, ще 10% – добровільним медичним страхуванням, фінансування з державного бюджету передбачається в розмірі 15%, а решта 15% формуються за рахунок особистих коштів населення.

Ключові слова: медичне страхування, обов'язкове медичне страхування, добровільне медичне страхування, охорону здоров'я, лікарняні каси, медичні послуги, страховий медичний поліс, методика TOPSIS, медичні установи, страхові внески.

Tretiak D.D.

Taras Shevchenko Kyiv National University

MEDICAL INSURANCE IN THE FINANCIAL SUPPORT OF HEALTH CARE IN UKRAINE

Summary

Today in Ukraine there is imperfect system of health care, which is in crisis. Its imperfection is manifested in insufficient financing, which leads to low levels of medical care. This is preceded by the uneven distribution of resources and the low share of health expenditure to GDP ratio. State Health Insurance can be a major source of cost-recovery healthcare system. According to our findings, to determine the optimal model that will take into account all the peculiarities of Ukrainian health financing system in the short and long term, it is advisable to use the method of TOPSIS. According to the results determined that both the short and long term optimal for Ukraine model of health care financing is the German, i.e. social insurance model in which compulsory health insurance covers 60% of the population, 10% – voluntary health insurance, financing of state budget provides 15% and the remaining 15% are generated by the personal funds of the population.

Keywords: health insurance, compulsory health insurance, voluntary medical insurance, health care, health insurance, health services, health insurance policy, methods TOPSIS, medical facilities, insurance premiums.

ВПРОВАДЖЕННЯ БЕНЧМАРКІНГУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ

Харченко Т.Б.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з поліпшенням якості та конкурентоспроможності продукції підприємств. Визначено та проаналізовано особливості впровадження сучасної процесної системи управління якістю продукції на підприємстві. З'ясовано, що TQM є одним із сучасних інструментів підвищення якості продукції на підприємстві. На основі аналізу встановлено, що бенчмаркінг є сучасним методом управління якістю, що не суперечить концепції тотального управління якістю. Автором визначено сфери застосування бенчмаркінгу на українських підприємствах для підвищення їх конкурентоспроможності.

Ключові слова: якість, система управління якістю, бенчмаркінг, тотальне управління якістю, маркетингові дослідження.

Постановка проблеми. Відомо, що лідируючого положення у світовій економіці, в соціальному та культурному розвитку досягають лише ті країни, які здатні забезпечити високу якість продукції та послуг, що створює їх виробникам конкурентні переваги, а споживачам – комфортні умови життєдіяльності. Проте, більшість вітчизняних підприємств України є неконкурентоспроможними на зовнішньому ринку, що викликано як зовнішніми стосовно підприємства загальнодержавними проблемами (нестабільність політичної ситуації, недосконалість законодавчої бази, криза неплатежів, спад виробництва), так і внутрішніми (недосконалий маркетинг, неефективне використання коштів, нерозвиненість виробничого та фінансового менеджменту). Сукупність цих факторів викликає необхідність поліпшення якості продукції з метою упередження кризового розвитку, підвищення конкурентоспроможності продукції підприємств.

Саме тому, у провідних країнах світу, проблема якості завжди знаходиться у центрі уваги економічних інтересів держави і громадян, що дозволяє цим країнам, забезпечуючи високу якість та конкурентоспроможність продукції та послуг, завойовувати роль лідера у багатьох секторах світового ринку. Саме якість, зведена до рангу національної ідеї, дозволила ряду країн, які опинились у стані економічної депресії, вийти з кризового стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, свідчить про те, що увага до проблем підвищення якості зростає і ця проблема є особливо актуальною. Основні підходи до організації систем якості на підприємстві, які базуються на новій версії стандартів ISO 9000 висвітлені у працях вітчизняних вчених: Ю. Адлера, А. Вакулєнка, Ю. Внукова, Ю. Вороніна, П. Калити, О. Костюк, В. Окрепилова, Ю. Широбокова, В. Якубовського. Дослідження сутності бенчмаркінгу, як інструменту управління якістю було розкрито у працях А. Борисової, С. Ковальчука, П. Мірошніченко, Л. Пруса, П. Штутмана та інших. У дослідженнях зазначених авторів висвітлюються основи побудови системи управління якістю та принципи управління якістю на підприємстві.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Більшість публікацій закликає до швидкого впровадження систем якості на підприємствах. Водночас слід зазначити, що це не вирішить проблему покращення якості та під-

вищення конкурентоспроможності без адаптації системи міжнародних стандартів до умов діяльності підприємств, зміни психології керівництва підприємства і безпосередніх виробників та впровадження сучасних принципів оцінювання конкурентів. На жаль, в Україні досі всі проблеми якості, у тому числі проблеми удосконалення систем управління якістю (СУЯ), вирішують за допомогою стандартизації та сертифікації. Проте, створення сучасних СУЯ кардинально відрізняється від стандартизації та сертифікації цих систем. Стандарти серії ISO 9000 вказують, що може бути відображено у документації СУЯ, але не регламентують її зміст. Отже, неможливо існування двох однакових систем, вони повинні бути індивідуальними. Стандарти не визначають, як і коли впроваджувати СУЯ, оскільки це є прерогативою підприємств, а одночасно і фактором їх конкурентоспроможності. Стандарти не зобов'язують застосовувати сучасні методи управління, але без них не вдасться досягнути ефективності виробництва.

Необхідно відмітити, що системи управління якістю не є самодостатніми, а являють собою найбільш складний елемент загальної системи управління організацією, який повинен бути органічно пов'язаний з системою фінансового менеджменту, системою управління безпекою, охороною навколишнього середовища тощо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження стану управління якістю на сучасних українських підприємствах та визначення ролі бенчмаркінгу у забезпеченні їх конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системний підхід до вирішення проблем якості зародився у нашій країні в 70-ті роки минулого сторіччя, коли була створена та отримала широке розповсюдження львівська комплексна система управління якістю продукції (КС УЯП). Саме у КС УЯП були вперше використані стандарти підприємства, як організаційна основа управління якістю. Вони застосовуються і зараз при створенні та функціонуванні сучасних систем якості, які базуються на стандартах ISO серії 9000. Отже, нині найчастіше говорять про системи якості в основу яких покладено підходи, що ґрунтуються на міжнародних стандартах ISO 9000 та принципів TQM (тотального управління якістю). Саме ці дві системи набули найбільшого міжнародного поширення в економіках

розвинутих країн і мають стати орієнтиром для вітчизняних підприємств при організації систем якості, оскільки забезпечують конкурентні переваги як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках. Українські підприємства матимуть змогу розширити свою діяльність на ринках розвинутих країн лише при умові дотримання правил та норм поведінки, які вже існують і орієнтовані на впровадження у бізнесові процеси різноманітних систем якості. Неможливо виграти жодного європейського тендеру у разі відсутності сертифікату на систему управління якістю згідно зі стандартами ISO 9000, 14000. [2].

Після розпаду СРСР нашій країні у спадок дісталось більше 50000 стандартів (20000 – державні, інші галузеві). Негармонізувавши їх до міжнародних, у тому числі і до російських, неможливо працювати далі, розвивати експорт. Тому з жовтня 2001 р. набули чинності національні стандарти, які є ідентичними міжнародним серії ISO 9000 версії 2000 року. Отже, в останні десятиліття найбільшого поширення набула система якості, основана на міжнародних стандартах ISO 9000, тому розглянемо цю систему стандартів більш детально. Специфіка стандартів ISO 9000 полягає у тому, що вони формують вимоги щодо якості для кожного життєвого циклу продукції – від початку маркетингових досліджень до отримання готової продукції. Стандарти ISO 9000 версії 2000 року відповідають сучасній філософії управління якістю та містять у собі сучасне розуміння системи якості [3].

Стандарти ISO 9000 регламентують те, що необхідно зробити для налагодження ефективної системи якості, але не регламентують як саме здійснювати налагодження такої системи. Отже, при розгляді суті даних стандартів можна визначити головне їх призначення – особлива організація виробничих процесів на основі застосування систем якості. Під системою якості розуміється організаційна структура підприємства, яка являє собою модель діяльності за схемою «людина – машина – інформація», що спрямовує зусилля людей, механізмів та інформаційного процесу на досягнення загальної конкретно поставленої мети [5]. Система управління якістю (СУЯ) разом з іншими системами управління може входити до загальної системи управління організації. Стандарти серії ISO 9000 чітко розмежовують вимоги до СУЯ та вимоги до продукції: вимоги до СУЯ є загальними та можуть бути використані організаціями усіх галузей промисловості чи економіки, незалежно від категорій продукції, що випускається; а вимоги до продукції можуть бути викладені у стандартах на продукцію, технічних умовах, тощо [6].

Необхідність створення або удосконалення СУЯ виникає, коли з'являються проблеми зі збутом продукції традиційної якості або з її собівартістю, тобто коли змінюється комерційне середовище. У випадку, коли застосування звичних управлінських процедур не в змозі вирішити виникаючі проблеми, з'являється потік нових варіантів рішень. Одним з них є створення нової або модернізація наявної СУЯ, яка являє собою штучну структуру виробничо-господарського процесу, який дозволяє найбільш раціонально використати наявні виробничі ресурси для за-

безпечення необхідної якості продукції. Побудова СУЯ – не локальна задача, а велика, складна, відповідальна робота, яка потребує значних витрат часу та інших ресурсів, і стосується всього колективу підприємства. СУЯ можна розглядати як «конституцію» підприємства, яка обумовлює права та обов'язки працівників, які дозволяють їм займати нішу у соціальному просторі [4].

Встановлення політики і цілей у сфері якості є головним етапом розробки та впровадження СУЯ. Найвище керівництво повинно сформулювати політику та цілі таким чином, щоб вони сприяли поліпшенню показників діяльності організації. Крім того, в організації повинні бути створені умови щодо повного залучення працівників для ефективного функціонування СУЯ. Вище згадані принципи рекомендовано взяти за основу своєї діяльності в СУЯ. Розробка необхідної документації допоможе у підвищенні результативності та ефективності використання СУЯ. Кожна організація самостійно визначає обсяг необхідної документації, що залежить від типу організації, складності продукції, вимог замовників, кваліфікації персоналу, тощо. Для СУЯ можуть бути використані наступні види документів: настанови з якості, програми з якості, технічні умови, методичні настанови, тощо. Одним з завдань найвищого керівництва є оцінювання СУЯ. Оцінювання може бути проведено різними шляхами в залежності від сфери застосування і охоплювати певні види діяльності, а саме: проведення аудиту, аналізування СУЯ та самооцінювання організації. Одним із методів такого оцінювання, може стати бенчмаркінг.

Бенчмаркінг – це процес порівняння своєї діяльності з кращими компаніями на ринку і в галузі з подальшою реалізацією змін для досягнення і збереження конкурентоспроможності [1]. У практиці діяльності підприємств, бенчмаркінг отримав розповсюдження у 1980-ті роки ХХ ст. і поступово набув поширення в усьому світі. У 2009 році за результатами дослідження Rigby & Bilodeau бенчмаркінг був визнаний найпопулярнішим інструментом управління. Застосування бенчмаркінгу є інструментом підвищення власної конкурентоспроможності в умовах сучасної кризи заради підвищення ефективності бізнес-процесів і конкурентоспроможності продукції.

Після поширення у світі ідей комплексного управління якістю (TQM), принципи бенчмаркінгу, які повністю відповідають зазначеній концепції, можна розглядати як необхідний інструмент для досягнення TQM. У будь-якому випадку саме орієнтованість на високу якість в масштабі всього підприємства, його бізнес-процесів, послуг і продукції лежить в основі як концепції TQM, так і бенчмаркінгу. TQM і бенчмаркінг є частиною корпоративної культури безперервного вдосконалення, залучення співробітників в роботу компанії і орієнтації на клієнта.

Основні етапи проведення бенчмаркінгу полягають в наступному:

1. Вибір об'єкту бенчмаркінгу;
2. Формування команди спеціалістів, щодо проведення процедури бенчмаркінгу;
3. Визначення переліку показників для оцінки та порівняння;
4. Вибір еталону для порівняння;

5. Збір та аналіз даних;
6. Визначення напрямів покращення та формування списку дій;
7. Впровадження розробленого плану дій.

Особливістю сучасної маркетингової діяльності є можливість його застосування до майже всіх сфер та підрозділів діяльності підприємства. При проведенні бенчмаркінгу доречно досліджувати всі фактори, що сприяють досягненню конкурентних переваг конкретним підприємством. Серед основних сфер оцінювання при проведенні процедури бенчмаркінгу доречно виділити наступні:

1. Оцінка продукції та послуг – бенчмаркінг продукції дозволяє оцінити ринок та визначити власне місце на ньому. Компаніям, що надають послуги, складніше проводити еталонне зіставлення з пропозицією конкурентів, оскільки ефективність послуг не так-то легко виміряти, як у випадку з матеріальною продукцією. При проведенні бенчмаркінгу продукції та послуг доречно застосовувати метод інтерв'ю, опитувань і польових досліджень.

2. Оцінка фінансових показників діяльності підприємства – оцінка фінансових показників діяльності підприємства не завжди дозволяє визначити конкурентний статус підприємства. При цьому, бенчмаркінг фінансової ефективності можна провести з відносно невеликими витратами, використовуючи загальнодоступну інформацію.

3. Аналіз бізнес-процесів підприємства – бізнес-процеси підприємства відображають можливості компанії і тим самим дуже близькі до фундаментальних інструментів реалізації конкурентоспроможності. Часто виявляється, що підприємства, що функціонують на одному ринку та мають однакові можливості доступу до ресурсної бази, мають різну конкурентоспроможність. Проте, проблемою при проведенні цього виду бенчмаркінгу є труднощі із отриманням інформації про процеси конкурентів. При проведенні бенчмаркінгу бізнес-процесів конкуренти є очевидним, але не єдиним варіантом еталонного зіставлення.

4. Оцінка стратегічних альтернатив – прийняття ефективних стратегічних рішень вимагає знання стратегії конкурентів. Однак, як і у випадку з процесами, провести аналіз стратегій буває нелегко. З відкритих джерел можна отримати значний обсяг інформації про стратегію компанії, проте багато аспектів стратегії ніколи не розкриваються публічно.

5. Оцінка системи управління підприємства – ефективність роботи підприємства залежить від типу системи управління. При проведенні бенч-

маркінгу визначаються «вузькі» місця у власній системі управління у порівнянні із конкурентами. Дані для аналізу, як правило, отримуються шляхом конкурентної розвідки.

6. Бенчмаркінг системи управління персоналом – це огляд показників системи управління персоналом, що дозволяє порівняти показники своєї компанії з аналогічними показниками інших учасників ринку. Бенчмаркінг – це зручний інструмент: планування чисельності та витрат на персонал; отримання вимірної інформації про систему управління персоналом компанії (HR-показники); оцінки ефективності системи управління персоналом; оцінки ефективності діяльності працівників служби управління персоналом тощо.

Функціонування СУЯ передбачає постійне її поліпшення, метою якої є збільшення можливості підвищення задоволеності замовників та інших зацікавлених осіб. Для визначення можливостей постійного поліпшення функціонування СУЯ можуть використовуватись результати аудитів, аналізування СУЯ та самооцінювання організації, а також зворотній зв'язок із замовниками та іншими зацікавленими сторонами. Таким чином, саме використання принципів бенчмаркінгу дозволить підприємству аналізувати свої «вузькі» місця та оцінювати потенційних конкурентів. Отже, система управління якістю сприяє організації у підвищенні зацікавленості замовників і, крім того, забезпечує:

- поліпшення продуктивності й ефективності, що веде до зниження вартості продукції;
- поліпшення змістовності товарів та послуг, що надаються, і таким чином, більш високий рівень задоволення клієнта;
- поліпшення сприйняття клієнтом іміджу організації, культури та інших видимих показників;
- поліпшення комунікативності у робочому колективі, оскільки усі розуміють, що вимагається від кожного та одержують моральне і фізичне задоволення від роботи;
- конкурентні переваги і потенціал для збільшення продажів та можливостей ринку.

Висновки з проведеного дослідження. В умовах сучасного ринку, в який інтегрується економіка України, для підприємств, які намагаються досягнути стійкого положення на ринку, необхідний менеджмент, який би забезпечував перевагу перед конкурентами у питаннях якості, ціни, строків поставки та інших критеріїв. Тому, виконання вимог стандартів ISO 9000 та принципів TQM дає можливість сформулювати систему управління підприємством, яка б відповідала цим вимогам.

Список літератури:

1. Бенчмаркінг: основные понятия и процесс реализации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cfin.ru/management/controlling/benchmarking_meths
2. Вакуленко А. В. Управління якістю: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / А. В. Вакуленко. – К.: КНЕУ, 2013. – 167 с.
3. Калита П. Україна: политика качество. / П. Калита // Стандарты и качество. – № 6. – 2002. – С. – 55-58
4. Костюк О. Д. Концепції сучасних систем управління якістю продукції та послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
5. Момот О. І. Можливості використання міжнародних стандартів для побудови інтегрованих систем менеджменту // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну: зб. наук. праць / О. І. Момот. – К., 2014. – № 5 (37) – 138.
6. Стандарты ISO в действии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iso.org/iso/ru/home/standards.htm>

Харченко Т.Б.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ВНЕДРЕНИЕ БЕНЧМАРКИНГА КАК ИНСТРУМЕНТА УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы, связанные с улучшением качества и конкурентоспособности продукции предприятий. Определены и проанализированы особенности внедрения современной процессной системы управления качеством продукции на предприятии. Определено, что TQM является одним из современных инструментов повышения качества продукции на предприятии. На основе анализа установлено, что бенчмаркинг является современным методом управления качеством, который не противоречит концепции тотального управления качеством. Автором определены сферы применения бенчмаркинга на украинских предприятиях для повышения их конкурентоспособности.

Ключевые слова: качество, система управления качеством, бенчмаркинг, комплексное управление качеством, маркетинговые исследования.

Kharchenko T.B.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

BENCHMARKING IMPLEMENTATION AS A TOOL OF QUALITY MANAGEMENT

Summary

In the article problems of the improvement enterprises production quality and competitiveness are considered. Defined and analyzed the implementation features of modern process system of product quality control at the enterprise. It was found that TQM is one of modern instruments for improving product quality at the enterprise. Based on the analysis found that benchmarking is a modern method of quality control that is not contrary to the concept of total quality management. The author defines the benchmarking area (scope) at Ukrainian enterprises to increase their competitiveness.

Keywords: quality, quality management system, benchmarking, total quality management, marketing research.

УДК 332.122

СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ В РЕГІОНІ

Хаустова К.М., Антошук М.М.

Мукачівський державний університет

У статті проведено аналіз сучасного стану малого бізнесу в Закарпатській області, окреслено основні перспективи та проблеми розвитку підприємств у перспективі, розроблено рекомендації з удосконалення регіонального управління сектором малого підприємництва в стратегічній перспективі.

Ключові слова: малий бізнес, стимулювання розвитку, інвестиційна діяльність, інновації, регіональна стратегія.

Постановка проблеми. Малий бізнес є важливим елементом господарської системи регіону, без якого неможливий розвиток регіональної економіки та громади. Досвід економічно розвинутих країн показав, що в умовах складного кризового стану, в якому опинилася наразі Україна, саме активізація підприємницької діяльності у сфері малого бізнесу є одним із найдієвіших шляхів виходу з критичної ситуації.

Разом з цим, на сьогоднішній день підприємства малого бізнесу в Україні все ще не зайняли достатнього місця у структурі вітчизняної економіки. Тому, надзвичайно актуальним завданням є дослідження стратегічних можливостей щодо розвитку малих підприємств в умовах змін, якими характеризується сучасний етап розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин проблеми. Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні всебічно висвітлені у працях Бея О., Томпсона Г., Солоїда О.В., Турчака В.В., Назаренко Н.С. та багатьох інших науковців. На рівні Закарпатського регіону шляхи активізації підприємницької діяльності в сфері малого підприємництва досліджені Ленделом М.А., Газудою Л.М., Волощук Н.Ю., Кампо Г.М., Мусаткіною В.П. та ін. Разом з цим, сучасний стан малого бізнесу в регіоні потребує подальших досліджень та пошуку рішень щодо активізації підприємницької діяльності цього сектору в стратегічній перспективі.

Метою статті є дослідження сучасного стану й проблем розвитку малого бізнесу в регіоні та

розробка пропозицій з удосконалення регіонального рівня управління підприємницькою діяльністю в стратегічній перспективі.

Основний матеріал дослідження. У країнах Європейського союзу малому бізнесу належить значна частка в структурі економіки та зайнятого населення. Малі підприємства слугують своєрідним каталізатором науково-технічного прогресу, сприяють розробці та дифузії інновацій, розвитку нових форм співробітництва та підвищення життєвого рівня населення. Висока мобільність, гнучкість малих підприємств дозволяють їм швидко освоювати нові види товарів та послуг, нові методи роботи та технології, створювати нові форми співпраці та швидко адаптуватися до змін у ринковому середовищі. В зв'язку з цим, роль малого підприємництва у структурі господарського комплексу регіону зростає.

Особливої актуальності набуває необхідність симулювання розвитку малого підприємництва в сучасних умовах, що характеризуються структурними та інституційними перетвореннями в регіональній економіці, викликаними змінами зовнішньоекономічного вектору розвитку держави та поступового входження в Європейський економічний простір.

Станом на 1 січня 2015 року в області налічувалося 39092 од. суб'єктів господарювання (без банків та бюджетних установ) та з урахуванням фізичних осіб-підприємців, з яких 5799 од. (або 14,8%) малих підприємств. З них 4842 одиниць (83,5%) – фізичних осіб – підприємців. Порівняно з 2013 р. їх кількість зросла на 58 од. в основному за рахунок збільшення кількості фізичних осіб-підприємців. Разом з тим, в розрахунку на 10 тис. населення чисельність малих підприємств скоротилася на 2% у порівнянні з попереднім 2013 роком та на 25% у порівнянні з 2005 роком.

Усього на суб'єктах підприємницької діяльності в секторі малого бізнесу області зайнято 27297 осіб (включаючи штатних, позаштатних працівників, власників, засновників та членів їх сімей), що складає 33,1% зайнятих осіб у регіоні.

У структурі видів економічної діяльності найбільше малих підприємств зосереджено в сфері торгівлі; ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів, де їх кількість у 2014 р. становила 6864 особи, однак зменшення порівняно з 2013 р. склало 6,1%, або 448 особи. Друге місце займали секції В, С, D, Е – Промисловість, де кількість

зайнятих становила 6380 особи, що на 3,8%, або на 253 особи менше ніж було у 2013 р. Третє місце належить секції А – Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство. Це єдиний вид діяльності де у 2014 р. кількість зайнятих мала тенденцію до зростання, зокрема на 25,8%, або на 609 осіб порівняно з 2013 р. У секціях Будівництво; Транспорт, Складське господарство, Поштова та кур'єрська діяльність зайнятість працівників не перевищувала 2000 осіб.

За обсягами реалізованої продукції лідирує також оптова і роздрібна торгівля (56,4%), промисловість (5,8%) та будівництво (5,70%). Структура підприємств малого бізнесу за обсягами реалізації продукції наведена на рис. 1.

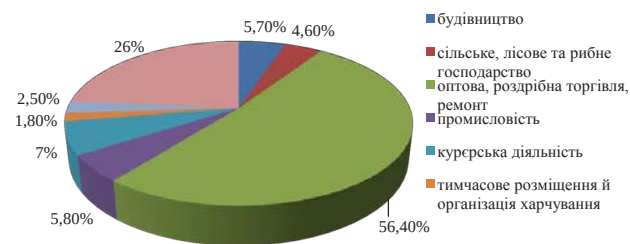

Рис. 1. Структура малих підприємств за обсягами реалізації продукції у 2014 році (розраховано за даними головного управління статистики у Закарпатській області [5])

Така структура є типовою для більшості регіонів України, проте з точки зору стратегічного розвитку є недостатньо ефективною. Зокрема, враховуючи природно-географічний потенціал та переваги прикордонного регіону, в перспективі необхідно стимулювати розвиток малого підприємництва в пріоритетних сферах області таких, як туристична діяльність, сфера послуг, аутсорсинг промислової діяльності та сільське господарство.

Одним з важливих завдань регіональних органів влади та громад є стимулювання розвитку тих сфер економіки, які створюють додаткову вартість. З точки зору просторового розміщення, найбільша кількість малих підприємств зосереджена у містах. Зокрема, у м. Ужгород та Ужгородському районі здійснюють підприємницьку діяльність 39% всіх підприємств області. Найбільш активними з позицій підприємництва є також Мукачівський р-н. та м. Мукачеве (17%), Берегівський р-н. та м. Берегове (9%), Виноградівський р-н (8%), Тячівський р-н (8%), Хуст-

Таблиця 1.

Основні показники діяльності малих підприємств Закарпатської області*

Показники	2005	2010	2011	2012	2013	2014	приріст 2014/2005, %	приріст 2014/2013, %
1. Кількість малих підприємств, од.	7802	5453	5246	5322	5741	5799	-26	1
2. Кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, од.	63	44	42	43	46	47	-25	2
3. Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) тис. грн.	118883	11521	10501	7330	7469	6919	-94	-7
4. Сума прибутку, тис. грн.	365,1	203,3	270,7	282,3	411,6	362,1	-1	-12
5. Частка прибуткових підприємств, %	80	64,8	72,3	72,8	73,5	71,2	-11	-3
6. Валові капітальні інвестиції, тис. грн.	194086	576749	116276	128963	108759	94620	-51	-13

*Розраховано за даними головного управління статистики в Закарпатській області [5]

ський р-н. (5%). Загальна кількість підприємств малого бізнесу в інших районах області разом не перевищує 4% всіх підприємств обласного підпорядкування. Отже, можна зробити висновок, що підприємства малого бізнесу найбільш активно розвиваються у низинних та прикордонних районах області. У зв'язку з цим, на рівні регіональних органів влади необхідно вжити заходів для активізації підприємництва в гірських районах області. Це може бути здійснено шляхом субсидування першого внеску на започаткування малого бізнесу в гірських районах, надання певних кредитів, консультативна допомога тощо.

Динаміка розвитку малих підприємств в Закарпатті демонструє негативні тенденції (табл. 1). За період з 2005 по 2014 рік кількість малих підприємств зменшилася на 26%. На протязі 2014 року у порівнянні з попереднім кількістю малих підприємств зросла на 1%, за рахунок рестрації фізичних осіб-підприємців.

Надзвичайно негативним є зниження ділової активності підприємств малого бізнесу в останні роки. Зокрема, обсяги реалізованої продукції у порівнянні з 2005 роком знизилися на 94%, а враховуючи інфляцію – приблизно в три рази. У 2014 спостерігається подальше зниження обсягів реалізації продукції малими підприємствами.

У 2014 р. фінансовий результат (сальдо) від діяльності малих підприємств області був збитковим і становив 21,2 млн. грн. збитків. Прибутково працювали 71,2% підприємств, їх прибутки становили 362 млн. грн. При цьому, обсяги прибутку у порівнянні з 2013 роком знизилися на 12%. Значна частина малих підприємств (28,8%) працювали збитково і отримали збитки у сумі 533,0 млн. грн. Це пояснюється передусім значною девальвацією національної валюти та зниження рівня життя населення, оскільки малі підприємства орієнтовано переважно на внутрішній ринок.

Важливу роль у розвитку малих підприємств відіграє інвестиційна діяльність. Нажаль, у динаміці також спостерігається зниження обсягу валових капітальних інвестицій підприємств малого бізнесу, який за період з 2005 року знизився майже в 2 рази і ця тенденція продовжується. Найбільші інвестиційні вкладення підприємства малого бізнесу здійснили в 2012 році (1289632,1 тис. грн.), що пов'язано з активізацією будівельної діяльності та проведення капітальних ремонтів, а також певними позитивними очікуваннями у зв'язку із наближенням підписання угоди про асоціацію з ЄС. У структурі капітальних інвестицій переважають вкладення у будівництво та придбання основних засобів. Проте, наразі обсяги інвестицій скоротилися, що пов'язано з недосконалою фінансово-кредитною політикою держави та негативними очікуваннями щодо розвитку економіки.

Таким чином, оцінка тенденцій розвитку малих підприємств області засвідчує необхідність удосконалення їх структури, розробки і реалізації регіональних цільових комплексних програм стратегічного управління підприємствами, що сприятиме підвищенню ефективності господарювання і соціально-економічного розвитку регіону та окремих територіальних громад.

Наразі, розроблена стратегія Розвитку Закарпатської області до 2020 року [7], в якій приділено увагу розвитку підприємницької діяльності

в регіоні, проте недостатньо розглянуті проблеми малого бізнесу та шляхи їх подолання в стратегічній перспективі. У даній стратегії передбачено заходи, що можуть позитивно вплинути на підвищення ділової активності підприємств регіону, вирівняти певні диспропорції регіонального розвитку, підвищити конкурентоспроможність місцевих підприємств та рівень їх інноваційності. В цілому, успішна реалізація запланованих заходів опосередковано повинна сприяти розвитку також малого бізнесу. Разом з цим, необхідні додаткові стратегії для активізації підприємницької діяльності в даному секторі економіки.

Оскільки Закарпаття є прикордонним регіоном і входить до складу Карпатського євро регіону, розвиток малого бізнесу перебуває під впливом також факторів зовнішнього оточення, що зумовлює свої особливості перспективи та загрози підприємницької діяльності. Зокрема, за результатами аналітичного дослідження, проведеного національним інститутом стратегічних досліджень України, диспропорції розвитку транскордонного та міжрегіонального співробітництва західних регіонів України та регіонів країн ЄС у межах Карпатського євро регіону проявляються у наступному [6]:

- значна асиметрія параметрів зовнішньоекономічної діяльності в економічному співробітництві, що проявляється, передусім, у негативному сальдо зовнішньої торгівлі товарами, низькій інвестиційній активності, неефективній структурі експорту українських регіонів;

- переважно сировинна орієнтація зовнішньої торгівлі західних регіонів України, що не дозволяє ефективно вирішувати проблеми економічного характеру, які виникають у сфері регіонального розвитку та впливають на реалізацію євроінтеграційної стратегії України.

- низький рівень інвестиційної активності іноземних підприємців на українському ринку, а вітчизняних інвесторів – у сусідніх країнах, що не дозволяє використовувати міжрегіональне співробітництво у якості дієвого інструменту з реалізації синергетичного потенціалу співпраці у межах Карпатського євро регіону. В результаті чого знижується потенціал залучення України через сусідні країни сучасних виробничих, управлінських технологій і стандартів ведення бізнесу, а також використанні інтелектуального, кадрового та просторового ресурсу, наявного в українських регіонах.

- низька науковість транскордонних і міжрегіональних програм і проектів, що реалізуються у Карпатському євро регіоні, їх переважна спрямованість на неприбуткові види діяльності.

Поряд із цим є ряд проблем у функціонуванні малих та мікропідприємств: нестабільність та непередбачуваність змін законодавства у частині оподаткування та господарської діяльності підприємницьких структур; недостатня активність громадськості щодо застосування на практиці права участі у регуляторній діяльності органів виконавчої влади; відсутність необхідних кредитних ресурсів; високий рівень монополізації окремих галузей економіки; низький рівень професійної підготовки підприємців; недосконалість освітньої системи у сфері бізнесу; недостатньо активний розвиток молодіжного підприємництва, підприємництва у сільській місцевості та у малих містах [4, с. 200].

Ці всі проблеми необхідно негайно вирішувати в рамках уряду у співпраці з територіальними органами влади, бізнесу та громад, а також використовувати прогресивний зарубіжний досвід в цій сфері.

Найрозвинутіші країни світу пріоритетним напрямком політики розвитку малого підприємництва вважають інтеграцію малого і великого бізнесу. Це досягається шляхом запровадження субконтрактних угод, лізингових схем, франчайзингу, спільного виконання науково-технічних програм та розробок тощо. Індустріальні та постіндустріальні країни-лідери «другого ешелону» (Бельгія, Нідерланди, Швеція, Фінляндія, Норвегія, Ірландія, Тайвань, Сінгапур, Малайзія, Південна Корея) реалізують стратегію, яка передбачає максимальне використання переваг малого підприємництва та утримання нормативних параметрів розвитку малого бізнесу в структурі економіки. Третє: країни, що обрали стратегію «наздоганяючого економічного розвитку», впроваджують стратегії форсованого розвитку підприємств малої економіки. Проте суттєве відставання показників економічного розвитку в цих країнах зумовлює тенденцію до пріоритетності невиробничого сектору як сфери початкового етапу в розвитку малого підприємництва [2, с. 18].

Практика управління розвитком малого бізнесу має відповідати наступним вимогам:

- єдині, чіткі і зрозумілі правила відносин між органами влади та підприємцями;
- невідворотність дії норм закону для всіх осіб (в тому числі для державних службовців і службовців органів місцевого самоврядування);
- зручні для підприємців процедури одержання адміністративних послуг, високі професійні стандарти якості цих послуг;
- залучення підприємницької спільноти до прийняття владних рішень на центральному і місцевому рівні;

– підзвітність влади через систематичне оприлюднення звітів та інформації про діяльність центральних і місцевих органів влади;

– швидкий та ефективний судовий захист порушених прав;

– конструктивна співпраця органів влади та громадських організацій [3, с. 119].

Основний напрям у державній підтримці малого бізнесу має бути спрямований на забезпечення адекватного податкового навантаження, захист прав власності, дерегуляцію підприємницької діяльності, зменшення витрат ведення бізнесу, спрощення режиму видачі ліцензій та дозволів, а також узгодження нормативних актів та стратегічному розвитку [8, с. 117].

Висновки. Проведений аналіз розвитку підприємств малого бізнесу в Закарпатті засвідчив його неефективну структуру з точки зору, як видів діяльності, так і територіального розміщення. В динаміці також спостерігаються негативні тенденції щодо скорочення чисельності малих підприємств, збільшення кількості збиткових суб'єктів господарювання, зниження загального обсягу триманих прибутків та, відповідно, скорочення інвестиційної діяльності.

Наведені тенденції на даний час є типовими для більшості регіонів України у зв'язку з такими негативними явищами, як зниження купівельної спроможності населення, обмеження доступу до фінансових ресурсів (зокрема кредитних), спад ділової активності в економіці в цілому, девальвація національної валюти тощо. Разом з цим, в умовах проведення реформи децентралізації місцеві органи влади та окремі громади матимуть більше можливостей для стимулювання підприємницької діяльності на місцях. Тому, вже на сьогодні на регіональному рівні необхідно визначитися зі стратегією стимулювання розвитку малих підприємств, використовуючи досвід Європейських країн.

Список літератури:

1. Газуда Л.М. Факторний аналіз умов розвитку малого підприємництва прикордонного регіону / Л.М.Газуда, Н.Ю. Волощук // Scientific Journal «ScienceRise» № 5 / 3 (10) 2015. – С. 7-12.
2. Зарубіжні практики розробки стратегій розвитку малого підприємництва на регіональному рівні / Бей О., Томсон Г. – К.: К.І.С., 2013. – 48 с.
3. Кампо Г.М. Дослідження зовнішнього середовища функціонування суб'єктів малого бізнесу у Закарпатській області / Г.М. Кампо // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 11. – С.115-124.
4. Мусаткіна В.П. Стан та перспективи розвитку малого бізнесу в регіоні в умовах євроінтеграції / В.П. Мусаткіна // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.- 2014 – Вип.5 (109).-С.196-204.
5. Офіційний сайт головного управління статистики в Закарпатській області [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/struct/index.html>
6. Офіційний сайт інституту регіональних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>
7. Рішення Закарпатської обласної ради «Про Регіональну стратегію розвитку Закарпатської області на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/607.htm>
8. Солоїд О.В. Стратегічний розвиток малого підприємництва / О.В. Солоїд // Вісник Хмельницького національного університету. – 2013.- № 5 (Т1). – С. 116-119

Хаустова К.М., Антощук Н.Н.

Мукачевский государственный университет

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В РЕГИОНЕ

Аннотация

В статье проведен анализ современного состояния малого бизнеса в Закарпатской области, определены основные перспективы и проблемы развития предприятий в перспективе, разработаны рекомендации по совершенствованию регионального управления сектором малого предпринимательства в стратегической перспективе.

Ключевые слова: малый бизнес, стимулирование развития, инвестиционная деятельность, инновации, региональная стратегия.

Khaustova K.M., Antoshchuk N.N.

Mucachevo State University

STRATEGIC ASPECTS OF SMALL BUSINESS ENTERPRISES IN THE REGION

Summary

The current state of small business in the Transcarpathian region was analyzed, the main problems and prospects of development of enterprises in the future was outlined and developed the recommendations to improve the management of regional small business sector in the strategic perspective

Keywords: small business, promote the development, investment, innovation, regional strategy.

УДК 657:446.37(477)

ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПРИДБАННЯ ТА ВВЕДЕННЯ В ЕКСПЛУАТАЦІЮ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ПІДПРИЄМСТВА

Чернишенко Я.Г.

Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

В даній статті узагальнено підходи до формування первісної вартості об'єктів основних засобів, в залежності від шляхів їх надходження на підприємство. Обґрунтовано, що шлях надходження об'єкта та його первісна вартість є взаємопов'язаними показниками, що формують кореспонденцію рахунків по введенню основних засобів в експлуатацію. В даній статті визначено та систематизовано оптимальну облікову інформацію, яка підлягає відображенню в первинних документах, що фіксують факт введення в експлуатацію об'єктів основних засобів. Запропоновано до уваги та обґрунтовано доцільність практичного використання розроблених нових форми первинних документів, які відображають інформацію про придбання та введення в експлуатацію основних засобів.

Ключові слова: основні засоби, придбання, введення в експлуатацію, облікова інформація, первинні документи.

Постановка проблеми. У процесі управління діяльністю, економічна інформація стає більш важливішою, ніж матеріальні, енергетичні, трудові та фінансові ресурси. Адже її найголовнішим призначенням є зменшення невизначеності, що в результаті сприяє формуванню стратегії розвитку підприємства та пошукам шляхів її реалізації.

Облікова інформація, як складова економічної, є одним із видів даних, що характеризують виробничо-господарську діяльність підприємства. Вона відрізняється великим обсягом і різноманітністю, складністю логічної та відносною простотою арифметичної обробки. Їй властивий масовий характер обчислень, вона має складну ієрархічну структуру. Це пов'язано з тим, що облікова інформація на відміну від загальноекономі-

чної є повнішою, точнішою й оперативнішою, всеохоплюючою і достовірнішою. Вона моделює, як зв'язки підприємства з оточуючим середовищем, так і його внутрішню структуру, дає можливість розподіляти права виконавців та їхню відповідальність за економічну ефективність.

Відомо, що головною передумовою здійснення будь-якої господарської діяльності підприємства є наявність відповідних засобів праці та матеріальних умов, які визначають вид економічної діяльності та його виробничу потужність. Саме тому, зміна принципових економічних основ господарських відносин обумовлює якісно інший підхід до оцінки облікової інформації підприємства щодо обліку основних засобів, а особливо до порядку документування операцій пов'язаних з їх придбанням та введенням в експлуатацію,

наявністю та використанням. Повна, достовірна, своєчасна та актуальна облікова інформація, яка відображається в бухгалтерських документах надає змогу:

- 1) визначати пріоритетні цілі та завдання у використанні виробничих потужностей;
- 2) здійснювати контроль за ефективністю використання об'єктів основних;
- 3) приймати обґрунтовані рішення щодо управління основними засобами;
- 4) здійснювати розподіл функцій між підрозділами підприємства для досягнення стратегічних цілей.

Однак, слід зауважити, що інформація без певного опрацювання не може служити основою для прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найважливішим аспектом удосконалення процесу документування операцій, пов'язаних з наявністю та введенням в експлуатацію основних засобів є належна його організація, яка має відповідати основним принципам діючого законодавства, забезпечувати адаптацію облікової інформації до існуючих умов господарювання, передбачати та задовольняти потреби широкого кола користувачів. Саме тому питання організації документального оформлення об'єктів основних засобів становлять значний науковий та практичний інтерес.

Питання нормативного регулювання обліку надходження основних засобів на підприємство, а також порядок визнання, оцінки та відображення в обліку введення об'єкта основних засобів в експлуатацію розглянуто в науковій статті І.Б. Дутчак [1].

О.О. Жарікова [2] та Д.І. Юрків [3] досліджують порядок побудови первинного обліку основних засобів та окреслюють шляхи удосконалення типових форм документів. О.Г. Лищенко та О.О. Назаренко [4] приділяють увагу процесу організації обліку операцій з надходження основних засобів на підприємство, а також обґрунтовують доцільність практичного використання розробленої форми «Розрахунок первинної вартості основних засобів» як додатку до Акту приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів. М.М. Матієшин [5] обґрунтовує нове тлумачення терміну «обліково-аналітичне забезпечення» процесу експлуатації основних засобів будівельних підприємств з урахуванням їх галузевих особливостей та аналітичного дослі-

дження думок різних вчених; ілюструє модель обліково-аналітичного забезпечення як системи, показує порядок її формування та зв'язки з об'єктами обліку.

Але, незважаючи на високий науковий інтерес щодо проблем обліку та документування основних засобів, ціла низка питань залишається невирішеними та потребують подальшого дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення наукових праць, дослідження діючої практики щодо формування облікової інформації про основні засоби (особливо в частині їх наявності та надходження) в бухгалтерських документах, на сьогодні є проблематичним. Це спричинено тим, що діючі форми втратили свою актуальність та не задовольняють інформаційні потреби користувачів. А тому, вдало обґрунтоване групування облікових даних в новостворених носіях інформації надасть змогу ефективніше розв'язувати завдання щодо збереження, руху та експлуатації основних засобів. Адже ефективне управління неможливе без достовірної інформації, а її може забезпечити лише вдало організований обліковий процес, який має ґрунтуватися, в першу чергу, на практичному досвіді суб'єктів господарювання.

Мета статті. Дослідження існуючих теоретичних та практичних підходів до місця, ролі та значення облікової інформації про основні засоби підприємства, її документування; визначення та відокремлення інформаційних потоків, які виникають в процесі реєстрації даних про придбання та введення в експлуатацію таких об'єктів, а також їх використання в процесі здійснення господарської діяльності. Визначення оптимальної облікової інформації, яка стане підґрунтям для розробки нових форм носіїв бухгалтерських даних, які підтверджуватимуть факт введення об'єктів основних засобів в експлуатацію та факт їх наявності на підприємстві. Обґрунтування доцільності практичного використання запропонованих нових, уніфікованих форм первинних документів з обліку основних засобів (в частині наявності та операцій з їх придбання).

Виклад основного матеріалу. Основні засоби є засобами праці, які мають термін експлуатації більший ніж один операційний цикл, форма яких під час використання не змінюється, та які частково переносять свою вартість на предмети праці. Мабуть жодне сучасне підприємство не може провадити свою діяльність без основних засобів, особливо сьогодні, коли новації у виробництві дають змогу повністю або частково нівелювати вплив робочої сили на виробничий процес, через його автоматизацію.

Облік основних засобів дуже складний та багатогранний процес, який має включати в себе збір та ефективне цільове використання повних та достовірних даних щодо них. Рух основних засобів на підприємстві починається з відображення в обліку етапу їх надходження та введення в експлуатацію. На даному етапі виникає облікова інформація яка включає в себе складові у вигляді даних, які мають безпосередній вплив на методику обліку основних засобів (рис. 1).

Рис. 1. Оптимальна облікова інформація бухгалтерського документа, який засвідчує факт введення в експлуатацію об'єкта основних засобів (авторська розробка)

До таких складових можна віднести: найменування об'єкту, його інвентарний номер, що дає змогу ідентифікувати основний засіб, та виділити його серед інших; дату введення в експлуатацію, метод амортизації, термін корисного використання, первісну та ліквідаційну вартість, що дає можливість відобразити, згрупувати та використовувати інформацію при нарахуванні амортизації; результати огляду об'єкта, що дає змогу прийняти рішення про його введення в експлуатацію, або ж протилежне; місце знаходження (експлуатації), матеріально відповідальна особа; рахунок обліку витрат, який відображає на функціональне призначення об'єкта та показує дебет рахунка, на якому обліковуються витрати, що пов'язані з експлуатацією основних засобів.

Основними даними, що дають змогу відобразити в обліку інформацію, щодо введення основних засобів в експлуатацію є їх первісна вартість, формування якої залежить, в першу чергу від джерела (шляху) отримання об'єктів. Важливість такої інформації спричинена тим, що на практиці, знаючи шлях надходження можна достовірно відобразити складові первісної вартості об'єкта в системі рахунків бухгалтерського обліку. У відповідності до норм Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» [6] існують наступні шляхи надходження основних засобів на підприємства спеціфікації формування первісної вартості в них:

1) *придбання за грошові кошти* (від постачальників, або через підзвітних осіб). В даному випадку до первісної вартості будуть включені суми: сплачені постачальникам за придбаний актив (без непрямих податків); сплачених податків (якщо вони не відшкодовуються підприємству); витрат, пов'язаних з транспортуванням, встановленням та доведенням до робочого стану;

2) *капітальне будівництво*. Первісною вартістю будуть витрати що були понесені під час капітального будівництва об'єкта (вартість запасів, заробітна плата працівників, нарахування на заробітну плату (в частині ЄСВ) та інші витрати, які на пряму пов'язані з проведенням будівельно-монтажних робіт);

3) *виготовлення власними силами*. Даний шлях вказує на те, що первісна вартість дорівнює собівартості об'єкта переведеного до складу основних засобів, яка визначена у відповідності до норм П (С)БО 16 «Витрати»;

4) *внесок до статутного капіталу*. В даному випадку первісною вартістю є справедлива вартість, погоджена засновниками (учасниками) підприємства, з урахуванням витрат на транспортування та встановлення, а також податків, які виникають по відношенню до таких операцій та не відшкодовуються підприємству;

5) *безоплатне отримання*. За такого шляху надходження, первісною вартістю об'єкта буде його справедлива вартість на дату отримання, з урахуванням витрат на транспортування та встановлення;

6) *обмін на подібні активи*. Первісна вартість отриманого об'єкту буде дорівнювати залишковій вартості переданого. За умови перевищення залишкової вартості над справедливою переданого об'єкта – первісна вартість отриманого буде рівна останній з включенням різниці до витрат звітного періоду;

7) *обмін на неподібні активи*. За даного шляху надходження, первісна вартість отриманого об'єкта буде дорівнювати справедливій вартості переданого, що збільшена (зменшена на суму грошових коштів, чи їх еквівалентів).

Основні діючі первинні документи, що засвідчують факт надходження основних засобів на підприємство, а також відображають інформацію про їх наявність та внутрішнє переміщення наведено в табл. 1.

Таблиця 1
Первинні документи з обліку наявності та надходження основних засобів

Форма документа	Документ	Вид операції
ОЗ-1	Акт приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів	Зарахування до складу основних засобів та визначення підрозділу призначення
ОЗ-2	Акт приймання-здачі відремонтованих, реконструйованих та модернізованих об'єктів	Оформлення приймання-здачі основних засобів із ремонту, реконструкції та модернізації
ОЗ-5	Акт про установку, пуск та демонтаж будівельної машини	Оформлення передачі, установки та пуску будівельних машин, а також подальшого їх демонтажу
ОЗ-6	Інвентарна картка обліку основних засобів	Груповий облік всіх об'єктів основних засобів, за видами
ОЗ-7	Опис інвентарних карток по обліку основних засобів	Реєстрація інвентарних карток
ОЗ-8	Картка обліку руху основних засобів	Облік руху основних засобів по класифікаційних групах при ручній обробці облікової інформації
ОЗ-9	Інвентарний список основних засобів	Пооб'єктний облік основних засобів за місцем їх знаходження

При надходженні (отриманні) основних засобів господарюючі суб'єкти використовують *Акт приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів*, згідно з яким, призначається матеріально-відповідальна особа, а також комісія, основною ціллю якої є прийом об'єкта та заповнення документа, перед передачею його, разом з технічною документацією, до бухгалтерії.

Форма № ОЗ-2 призначена для відображення операцій, пов'язаних з ремонтом об'єктів основних засобів, яка заповнюється за кожним об'єктом окремо. Тут має місце інформація, щодо кінцевого стану ремонту основних засобів, тобто кількості витрачених коштів, період ремонту (реконструкції модернізації), приналежність до відповідного підрозділу організації.

Інвентарна картка обліку основних засобів заводить на кожний об'єкт окремо, або групу однотипних об'єктів, що надходять в експлуатацію. В даному документі кожному об'єкту основних засобів призначається окремий інвентарний номер, а також в ньому відображається інформація, яка є важливою при обліку операцій з експлуатації основних засобів, а саме: первісна вар-

тість, витрати, пов'язані з поліпшенням об'єкта, результати переоцінки.

Жоден з вищезазначених документів не містить в собі реквізитів, які б показували інформацію щодо джерела отримання основних засобів, оскільки саме шлях надходження визначає складові первісної вартості об'єктів. Та і взагалі існуючі форми первинних документів для обліку основних засобів мають ряд болючих недоліків, серед яких: відсутність інформації, щодо складових, які формують первісну вартість основних засобів; гомізідкість первинних документів, наявність несуттєвої та непотрібної інформації; відсутність прямої взаємозалежності між документами; непристосованість більшості форм до

електронного документообігу; відсутність тих форм, які якнайяскравіше відбивали б суть обліку за конкретним об'єктом. Проблема повного та достовірного відображення облікової інформації в даних документах пов'язана з тим, що вони створювалися ще за часів Радянського Союзу та на жаль функціонують і сьогодні. Але під впливом стрімкого економічного розвитку вони втратили свою інформаційну привабливість, оскільки суттєво змінився зміст відображення процесів та фактів господарської діяльності. Зважаючи на існуючі проблеми документування операцій з наявності та надходження основних засобів на підприємство було розроблено нові форми первинних документів для їх обліку.

ТОВ "Люкс-Комфорт" (підприємство, організація)				ЗАТВЕРДЖУЮ: керівник <u>Мельник / Мельник С.С.</u> "08" червня 2015 р.			
Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ		24706884					
АКТ ВВЕДЕННЯ В ЕКСПЛУАТАЦІЮ ОБ'ЄКТІВ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ				Шляхи надходження основних засобів	придбання за грошові кошти:		
					• від постачальників		
					• через підзвітних осіб		
					капітальне будівництво		
					виготовлення власними силами		
					внесок до статутного капіталу		
					безкоштовне отримання	X	
					обмін на подібні активи		
				обмін на не подібні активи			
				інші шляхи надходження			
Потрібне виділити поміткою "X"							
Номер документа	Дата складання	Найменування об'єкта	Інвентарний номер	Місце знаходження, експлуатації	Матеріально-відповідальна особа	Дата введення в експлуатацію	
1	2	3	4	5	6	7	
13	08.06.15	Верстат для зварювання профілю	104.005	Цех основного виробництва	Круцик Р.Г.	08.06.2015	
Номер заводський – 2003688813				Номер паспорта – ВВ – 11145			
Метод нарахування амортизації (згідно з Наказом про облікову політику)				Прискореного зменшення залишкової вартості			
Складові первісної вартості	Дебет (рахунок, субрахунок)	Кредит (рахунок, субрахунок)	Первісна вартість, грн.	Ліквідаційна вартість, грн.	Термін корисного використання, роки	Рахунок обліку витрат	Дата початку нарахування амортизації (місяць, рік)
1	2	3	4	5	6	7	8
Капітальні інвестиції на придбання (створення)	104	152	1 654,17	800,00	10	91	липень 2015
Справедлива вартість	104	424	15 000,00				
Всього	x	x	16 654,17	x	x	x	x
Результати огляду та висновок комісії (необхідне виділити поміткою "X")							
Об'єкт технічним вимогам		Доробка об'єкта		Об'єкт пройшов випробування та до експлуатації		Висновок комісії	
відповідає	не відповідає	потрібна	не потрібна	придатний	не придатний	введення в експлуатацію	не вводити в експлуатацію
1	2	3	4	5	6	7	8
X			X	X		X	
Голова комісії	<u>менеджер по збуту</u> (посада)			<u>Сотников</u> (підпис)		<u>Сотников А.І.</u> (прізвище, ініціали)	
Члени комісії	<u>головний бухгалтер</u> (посада)			<u>Павленко</u> (підпис)		<u>Павленко Л.А.</u> (прізвище, ініціали)	
	<u>менеджер по збуту</u> (посада)			<u>Дерека</u> (підпис)		<u>Дерека Є.Є.</u> (прізвище, ініціали)	
Об'єкт прийняв	<u>майстер цеху</u> (посада)			<u>Круцик</u> (підпис)		<u>Круцик Р.Г.</u> (прізвище, ініціали)	
	<u>Головний бухгалтер</u> (посада)			<u>Павленко</u> (підпис)		<u>Павленко Л.А.</u> (прізвище, ініціали)	

Рис. 2. Запропонована форма Акту введення в експлуатацію об'єктів основних засобів (авторська розробка)

Перший, запропонований, документ називається *Акт введення в експлуатацію об'єктів основних засобів*. Він призначений для документування облікової інформації про основні засоби, що надходять з різних джерел (придбані за грошові кошти в постачальників чи через підзвітних осіб, отримані безкоштовно, або як внесок до статутного капіталу, отримані в обмін на подібні (неподібні) активи, виготовлені власними силами) та облік яких ведеться на рахунку 10 «Основні засоби» (в розрізі відповідних субрахунків). Даний документ складається прийнятною комісією, на кожен окремий об'єкт, в день його введення в експлуатацію, в одному примірнику, з обов'язковим підписом головного бухгалтера та керівника підприємства, а також подальшою передачею, з усією технічною документацією, до бухгалтерії.

На відміну, від існуючого Акту приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів, *Акт введення в експлуатацію основних засобів* є більш уніфікованим, та менш громіздким, але при цьому містить оптимальну кількість інформації, яка є необхідною та логічно зрозумілою, як особам, що складають даний документ – так і іншим користувачам. Головним реквізитом документу є «*Шляхи надходження основних засобів*», що передбачає проставлення відмітки щодо способу отримання об'єкту, та дає змогу відобразити складові первісної вартості в системі рахунків бухгалтерського обліку. Також документ відображає дані щодо ліквідаційної вартості, терміну корисного використання, які є важливими для розрахунку амортизації (рис. 2).

Так, із запропонованої форми видно, що дані про стан об'єкта та його придатність до експлуа-

ТОВ «Люкс-Комфорт» (підприємство, організація)						ІНВЕНТАРНА КАРТКА ОБЛІКУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ № 08				
Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ		24706884								
Інвентарний номер	Найменування об'єкту		Місце знаходження, експлуатації	Рахунок (субрахунок) обліку об'єкта	Рахунок обліку витрат	Метод нарахування амортизації (згідно з Наказом про облікову політику)				
1	2		3	4	5	6				
104.002	Верстат для нарізання підвіконників		Цех основного виробництва	104	91	Прискореного зменшення залишкової вартості				
Номер заводський – 2014711255						Номер паспорта – ВВ – 21432				
Введення в експлуатацію		Первісна вартість, грн.	Ліквідаційна вартість, грн.	Термін корисного використання, роки	Дата початку нарахування амортизації (місяць, рік)	Виведення з експлуатації (або внутрішнє переміщення)		Причина вибуття (переміщення)	Залишкова вартість на дату виведення з експлуатації	Накопичений знос на дату виведення з експлуатації
номер доку-менту	дата (місяць, рік)					номер доку-менту	дата (місяць, рік)			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
04	лютий 2001	20500,00	900,00	15	березень 2001	09	січень 2016	списання	900,00	32800
Поліпшення об'єкту основних засобів (реконструкція, модернізація, добудова)										
Виведення з експлуатації (припинення нарахування амортизації)		Первісна вартість на дату виведення з експлуатації, грн.	Витрати, які визнано в складі капітальних інвестицій, грн.	Первісна вартість об'єкту після робіт по його поліпшенню, грн.	Введення в експлуатацію (відновлення нарахування амортизації)					
номер доку-менту	дата (місяць, рік)				номер доку-менту	дата (місяць, рік)				
1	2	3	4	5	6	7				
01/1	01.09.2010	20500,00	13200,00	33700,00	01/2	02.11.2010				
Переоцінка об'єкта основних засобів										
Переоцінка об'єкта		Первісна вартість, грн.	Накопичений знос, грн.	Залишкова вартість, грн.	Справедлива вартість на дату переоцінки, грн.	Індекс переоцінки (гр. 6 : гр. 5)	Результат переоцінки первісної вартості, грн.		Результат переоцінки накопиченого зносу, грн.	
номер док-та	дата						дооцінка	уцінка	дооцінка	уцінка
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
7	31.12.14	33700	23500	10200	8000	0,8	---	6740	---	4700
Бухгалтер (посада) Дата відкриття Інвентарної картки "02" лютого 2001 р. Коваленко (підпис) Коваленко А.І. (прізвище, ініціали)										

Рис. 3. Форма та порядок формування інформації в Інвентарній картці обліку основних засобів (авторська розробка)

тації носять спрощений характер та мають більш компактну форму, але за рахунок цього змістовність наведеної в документі інформації аж ніяк не знижується. Навпаки, графі щодо джерел формування первісної вартості основних засобів роблять процес зв'язку аналітичного обліку з синтетичним більш гнучким та зручним.

Наступним документом, що запропоновано, є *Інвентарна картка обліку основних засобів*, яка накопичує у собі всю інформацію, що стосується руху об'єкта основних засобів, на який складено дану картку. Вона відображає облікові дані про надходження, наявність та вибуття об'єктів основних засобів, облік яких ведеться на рахунок 10 «Основні засоби», а також їх переоцінки, за П (С) БО 7 «Основні засоби», та поліпшення, внаслідок реконструкції, модернізації чи добудови.

Інвентарна картка обліку основних засобів складається бухгалтером в одному примірнику, згідно з даними *Акту введення в експлуатацію об'єктів основних засобів*, *Актом виведення з експлуатації об'єктів основних засобів* та відповідною технічною документацією. Як видно, назва документу залишилася не зміненою, від існуючої. Але змінено форму та порядок подачі облікової інформації в даному документі. Так, на відміну від існуючої Інвентарної картки – запропонована має спрощену форму, уніфікований зміст, доповнена додатковими реквізитами, містить оптимальну облікову інформацію про наявні основні засоби, а також ілюструє дані щодо змін первісної вартості об'єктів. Зокрема введено графі для відображення інвентарного номера, а також способу нарахування амортизації. Також, вважається раціональним введення граф, що показують результати переоцінки (дооцінки або уцінки) об'єктів основних засобів, а також поглиблення змістовності в частині документа, що стосується добудови, реконструкції, модернізації, через розкриття змін що торкнулися його первісної вартості. Запропонована форма документа представлена на рис. 3.

Інвентарна картка обліку основних засобів підлягає обов'язковому зв'язку з наступними до заповнення документами – *Описом інвентарних карток та Інвентарним реєстром основних засобів (за місцем знаходження, експлуатації)*, в яких міститься інформація, що унеможливило шахрайство матеріально відповідальних осіб, а також дає змогу до зручного доступу та знаходження документації підприємства на той чи інший об'єкт основних засобів. Такий взаємозв'язок краще всього реалізує себе під час відповідного налаштування на підприємстві електронного документообігу.

Висновки і пропозиції. Основні засоби – один з найважливіших чинників будь-якого виробничого процесу. Їх стан, а особливо ефективне використання прямо впливають на кінцеві результати господарської діяльності підприємства. А їх раціональне використання сприяє поліпшенню всіх техніко-економічних показників: збільшенню випуску продукції, зниженню її собівартості, трудомісткості виготовлення. Тому, всі операції, пов'язані з наявністю та рухом основних засобів потребують належного документального оформлення, оскільки саме бухгалтерський облік забезпечує оперативними, повними та достовірними даними всіх суб'єктів управління.

Таким чином, всі вище запропоновані документи з обліку наявності та надходження основних засобів дають можливість отримати більше об'єктивної та змістовної інформації з меншої кількості форм, що в першу чергу позитивно впливає на оперативність та інформативність обліку на підприємстві, а також вирішує існуючі проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення первинного документообігу та його електронного втілення. Запропоновані форми первинних документів, за своєю структурою та змістом не суперечать чинним вимогам законодавства України [7]. Вони є втіленням сучасних тенденцій розвитку відображення облікової інформації, щодо основних засобів.

Список літератури:

1. Дутчак І.Б. Документальне оформлення та облік надходження основних засобів на підприємство / І.Б. Дутчак // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.13. – С. 188-194.
2. Жарікова О.О. Первинний облік основних засобів: удосконалення типових форм / О.О. Жарікова // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. – Вип. 116. Серія: Економіка і фінанси. – Севастополь, 2011. – С. 56-58.
3. Юрків Д. І. Удосконалення документального оформлення обліку основних засобів / Д.І. Юрків // Науковий вісник ХНЕУ «Управління розвитком». – № 9 (172). – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua>
4. Лищенко О.Г., Назаренко О.О. Вдосконалення організації обліку операцій з надходження основних засобів на підприємство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zgia.zp.ua>
5. Матієшин М.М. Сутність обліково-аналітичного забезпечення процесу експлуатації основних засобів будівельних підприємств / М.М. Матієшин // Держава та регіони. – Серія: Економіка і підприємництво. – 2014. – № 3 (78). – С. 90-94.
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 92 від 27 квітня 2000 р., зі змінами.
7. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку затверджене наказом Міністерства фінансів України № 88 від 24 травня 1995 р., зі змінами.

Чернышенко Я.Г.Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана**ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕТНОЙ ИНФОРМАЦИИ О ПРИОБРИТЕНИИ
И ВВЕДЕНИИ В ЭКСПЛУАТАЦИЮ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ПРЕДПРИЯТИЯ****Аннотация**

В данной статье обобщены подходы к формированию первоначальной стоимости объектов основных средств, в зависимости от путей их поступления на предприятие. Обосновано, что путь поступления объекта и его первоначальная стоимость являются взаимосвязанными показателями, которые формируют корреспонденцию счетов по введению основных средств в эксплуатацию. В данной статье определена и систематизирована оптимальная учетная информация, которая подлежит отражению в первичных документах, фиксирующих факт введения в эксплуатацию объектов основных средств. Предложено во внимание и обоснована целесообразность практического использования разработанных новых формы первичных документов, отражающих информацию о приобретении и вводе в эксплуатацию основных средств.

Ключевые слова: основные средства, приобретение, ввод в эксплуатацию, учетная информация, первичные документы.

Chernyshenko Y.H.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

**THE FORMATION OF ACCOUNTING INFORMATION
BY PURCHASING AND COMMISSIONING OF ASSETS****Summary**

This article summarizes the approaches to the formation of the original value of fixed assets, depending on how they flow to the enterprise. Proved that the path of flow object and its cost are interrelated indicators that form the correspondence accounts for the introduction of fixed assets in operation. In this article the optimal accounting and systematized information to be reflected in primary documents that record the fact that the commissioning of fixed assets. A note of expediency and the practical use of newly developed forms of primary documents that display information about the acquisition and commissioning of fixed assets.

Keywords: fixed assets, purchasing, commissioning, accounting information, primary documents.

УДК 331.101.3

**МОТИВАЦІЯ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ
В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА****Чернишова А.В.**

Одеський національний політехнічний університет

В статті проаналізовано загальні аспекти понять мотивації та стимулювання праці. Визначено важливість створення системи мотивації для підприємства та її основні задачі. Охарактеризовано методи стимулювання праці персоналу. Визначено завдання та необхідність проведення аналізу системи мотивації праці персоналу. Виявлено основні проблеми, що спостерігаються в системах мотивації на вітчизняних підприємствах, та запропоновано можливі шляхи удосконалення існуючих систем.

Ключові слова: мотивація, стимулювання, персонал, мотив, стимул, підприємство.

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання, які характеризуються тенденціями до швидких змін, вимагають від підприємств підвищення ефективності діяльності та рівня конкурентоспроможності. Одним з основних факторів, що забезпечує розвиток підприємства, є створення ефективної системи управління персоналом, одне з центральних місць в якій займають аспекти мотивації і стимулювання

персоналу. Саме тому дослідження мотивації набуває важливого значення, оскільки вирішення задач, які стоять перед суспільством, можливе тільки за умови створення належної системи мотивації та застосування таких форм і методів стимулювання особистості, які б сприяли високій результативності та продуктивності її праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем мотивації присвячено праці

багатьох зарубіжних вчених, зокрема, А. Маслоу, Ф. Герцберг, Ф. Тейлор, М. Фоллет, Д. МакКлеланд та багатьох інших. Значний внесок у розвиток цього питання зробили і такі вітчизняні вчені, як А. Колот, О. Бугуцький, Д. Куликова, Д. Богиня, В. Нестеренко та інші. Також дослідження питань даної тематики можна зустріти у статтях періодичних видань, зокрема, у роботах Д. Петраченко, С. Коритко, О. Лозовського та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У роботах зарубіжних та вітчизняних авторів теоретичні та практичні аспекти мотивації і стимулювання праці висвітлені достатньо широко, однак деякі питання щодо організації ефективних систем мотивації на українських підприємствах та можливих шляхів їх удосконалення потребують більш глибокого вивчення.

Метою статті є аналіз мотиваційних та стимулюючих аспектів праці персоналу та визначення можливих шляхів удосконалення організації системи стимулювання праці на сучасних українських підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система управління персоналом базується на тому, що люди є найважливішим економічним ресурсом підприємства, джерелом його прибутків, конкурентоспроможності та процвітання [1]. Успіх організації та досягнення її цілей визначаються реалізацією планів в процесі діяльності всіх членів організації. Отже, важлива задача управління – забезпечення у всіх працівників бажання та готовності ефективно виконувати покладені на них обов'язки. Важливу роль при цьому відіграє чітко сформована та розроблена система мотивації, за рахунок якої можна досягти максимізації ефективності менеджменту підприємства.

Мотивація – це процес спонукання працівників до активної трудової діяльності для задоволення їхніх власних потреб, інтересів у поєднанні з досягненням цілей організації [2]; сукупність рушійних сил, які спонукують людину до виконання певних дій [3]. Мотивація є дуже складним процесом, критично важливою силою, що визначає динаміку показників діяльності організації. Проте без належного планування, контролю та поведінки керівництва неможливо сформувати відповідну мотивацію у підлеглих, а також правильно стимулювати їх.

Опрацьовуючи теоретичні аспекти мотивації, необхідно зосередитися на чинниках, які змушують людину діяти та активізувати свої дії. До тих, що мають засадничий характер, слід віднести потреби, інтереси, мотиви і стимули. Тісний зв'язок мотивів, потреб і інтересів пояснюється передовсім схожістю сутностей. Потреби людини – це нестача чогось, інтереси – це усвідомлені потреби, джерело діяльності, об'єктивна необхідність виконання певних функцій для задоволення потреб; мотиви – усвідомлені причини діяльності, спонукання людини до чогось. У ширшому розумінні мотиви – це спонукальні причини поведінки і дій людини, які виникають під впливом її потреб і інтересів [3].

Поряд із категоріями «мотив» та «інтерес» у теорії і практиці трудової діяльності широко використовується термін «стимул». В економічній літературі нема однозначного трактування

їх співвідношень, проте ці поняття тісним образом пов'язані між собою. Якщо мотив виступає як внутрішня спонукальна сила, то стимул являє собою зовнішню причину, що спонукає працівника до діяльності. На думку А. Колота, під стимулом можна розуміти зовнішні спонукання, які мають цільову спрямованість. Мотив – це також спонукання до дії, але в основі його може бути як стимул (винагорода, службове просування, адміністративна ухвала – наказ, розпорядження тощо), так і особисті причини (почуття обов'язку, відповідальність, страх, благородство, прагнення до самовираження тощо) [3].

Стимулювання здійснюється шляхом створення керівництвом таких умов на підприємстві, щоб у працівників виникало бажання та прагнення виконувати покладені обов'язки з найбільшою ефективністю. Таким чином, стимулювання – це процес зовнішнього впливу на людину для спонукання її до конкретних дій або процес, що спрямований на усвідомлене пробудження в неї певних мотивів ті цілеспрямованих дій. Стимулювання справляє вплив на зусилля, старанність, наполегливість, націленість, сумлінність персоналу організації [3].

Стимули можуть бути ефективними лише в тому разі, якщо вони викликають реакцію з боку людини. Керівництво підприємств повинне добре знати чинники, які викликають мотивацію працівників, щоб спонукати їх виконувати роботу з найбільшим ентузіазмом. В якості стимулів можуть бути використані будь-які чинники впливу, зокрема, оплата праці, застосування системи преміювання, гнучкий графік роботи, приємна робоча обстановка, можливість кар'єрного зростання, визнання заслуг, можливість внесення ідей та пропозицій, почуття впевненості в роботі тощо.

Виокремлюють два види стимулювання персоналу – матеріальне та нематеріальне. Матеріальне стимулювання має грошовий вираз та спрямоване на задоволення переважно фізіологічних потреб працівників. Основним елементом матеріального стимулювання виступає заробітна плата. Вона, а також різні виплати і пільги, є основною формою грошових доходів, пов'язаних з виробничою діяльністю [4]. Оплата праці повинна бути безпосередньо пов'язана з підсумками праці. На сьогоднішній день необхідним є впровадження таких систем оплати праці, які б найповніше стимулювали ріст продуктивності праці та сприяли ефективності діяльності підприємства. Тому в заробітній платі обов'язково повинен бути присутній компонент, який залежить від досягнутих результатів.

Нематеріальне стимулювання не несе безпосередніх матеріальних виплат і дозволяє працівникам задовольнити психологічні та соціальні потреби. До нематеріальних методів стимулювання відносяться організаційні та морально-психологічні методи. Організаційні мають на увазі залучення працівників до участі у справах організації. Морально-психологічні методи полягають у створенні умов, при яких працівники відчували б професійну гордість [4].

Задоволеність працівника підприємства умовами та оплатою праці, відносинами з колегами і керівниками, політикою керівництва щодо персоналу, багато в чому визначає його зацікавленість найбільш ефективно виконувати трудові функції,

що в результаті веде і до зростання продуктивності праці на підприємстві. В цілях контролю ситуації в рамках трудової діяльності необхідно своєчасно і якісно проводити аналіз системи мотивації праці персоналу підприємства. Періодичний аналіз задоволеності працею персоналу підприємства допомагає виявити «слабкі ланки» в структурі управління персоналом, ввести додаткові стимули, які дозволяють усунути або компенсувати фактори праці, що не задовольняють персонал.

До основних завдань аналізу мотивації праці персоналу підприємства відносять:

- вивчення стану системи мотивації праці;
- оцінку ефективності стимулювання персоналу підприємства;
- розробку системи заходів для вирішення виявлених проблем;
- оцінку оптимальності прийнятих управлінських рішень;
- контроль за виконанням запропонованих заходів тощо [5].

Аналіз мотивації персоналу на підприємстві має включати:

- вивчення кадрового складу організації;
- виявлення потреб в зміні кадрового складу (розширення, звуження, заміна посад);
- вивчення штатного розкладу з виявленням його ефективності;
- вивчення фонду оплати праці, його структури та відповідності законодавству.

У звіті з аналізу мотивації важливо визначити ситуацію, що склалася в організації, виявити недоліки та вказати рекомендації щодо їх усунення та оптимізації функціонування підприємства з найменшими втратами та вкладеннями (як фінансовими, так і людськими) [6].

Основними організаційними проблемами, що стосуються мотиваційних аспектів у вітчизняних організаціях, є відсутність сучасних технологій та методів і орієнтація на підходи та напрями, що були ефективними в епоху індустріальної економіки. Для ефективного управління персоналом потрібно використовувати інноваційні підходи до мотивації праці, що дозволить організації як зекономити усі види організаційних ресурсів (людські, матеріальні, фінансові, інформаційні), так і збільшити її прибутковість та підвищити життєздатність. Більшість найбільш ефективних та результативних методів мотивації була створена за кордоном, адже західні компанії приділяють цьому питанню більшу увагу, ніж українські.

Однією з головних проблем, що спостерігаються на підприємствах нашої країни, є занадто велика роль методів матеріальної мотивації. Ця обставина пов'язана з тим, що в теперішніх умовах, в яких опинилася Україна, працівники зацікавлені у працевлаштуванні саме на тих підприємствах, які можуть запропонувати найбільш високий рівень заробітної плати та преміювання. Однак, як свідчить досвід та практика, застосування лише матеріального стимулювання не може бути єдиним та вирішальним, оскільки воно не здатне втримувати високу продуктивність праці тривалий час, а тому може застосовуватися лише на певний короткий термін [7].

Для того щоб система мотивації була найбільш ефективною, матеріальні стимули повинні обов'язково поєднуватися з моральними та засто-

совуватися у комплексі. Ці стимули можуть проявлятися у таких формах, як усна або письмова подяка, різні види нагород, присвоєння звань, створення дошки пошани тощо. Але вони не зводяться тільки до заохочень та нагород, їхнє застосування передбачає створення певної атмосфери та комфортного морально-психологічного клімату в колективі. Такий підхід вимагає забезпечення впевненості в тому, що сумлінна та продуктивна праця завжди одержує визнання й позитивну оцінку, що врешті принесе визнання та подяку.

Враховуючи зарубіжний досвід використання методів мотивування працівників, можна запропонувати наступні шляхи удосконалення системи мотивації працівників на вітчизняних підприємствах:

- використовувати різноманітні методи матеріальної мотивації, створити диференційовану систему винагороди, тобто крім зарплати мають бути широко застосовані грошові виплати (премії) за результатами роботи чи спеціальні індивідуальні винагороди як визнання цінності того чи іншого працівника;

- для великих компаній доцільним є наймання певних спеціалістів, які б займалися роботою з персоналом, досліджували їхні внутрішні мотиви до праці та реальні потреби;

- приділити більшу увагу нематеріальному стимулюванню (вручення грамот за досягнення успіхів, похвальних листів, усні компліменти тощо);

- впровадити корпоративну культуру в організації, якої б дотримувалися як працівники, так і керівництво;

- дозволяти працівнику брати участь в управлінні організацією;

- поліпшувати умови праці робітників;

- впровадити систему компенсації вільним часом, особливість якої полягає в тому, що за ефективно виконану роботу працівники отримують додатковий вільний час на відпочинок замість грошових надбавок та премій;

- прислухатись до думки працівників, проводити систематичне опитування у вигляді анкетування щодо їх задоволеності умовами праці, системою соціальних пільг, атмосферою в колективі тощо;

- надати можливість працівникам навчатися та розвивати творчі здібності.

Окремої уваги заслуговує метод мотивації персоналу на основі компетентнісного підходу, який достатньо успішно використовується у компаніях Західної Європи. Його суть полягає в розробці та застосуванні на практиці моделей компетенцій працівників, їх підготовці згідно з цими моделями, використанні такого методу оцінки, як атестаційна співбесіда.

Компетенція представляє собою сукупність наступних факторів:

- знань (посадових обов'язків, комерційних умов компанії та специфіки взаємодії з клієнтами, документів внутрішньої звітності компанії, методів аналізу ринку, конкурентів тощо);

- навичок (ведення переговорів, аналізу діяльності, комунікацій з клієнтами та співробітниками, планування діяльності тощо);

- моделей поведінки (вміння поводитись в організації, спілкуватися з людьми та працювати в колективі, діяти в робочих ситуаціях, проявляти ініціативу, підтримувати «дух компанії» тощо).

Для визначення змісту компетенції працівника необхідно проводити детальний аналіз усіх видів діяльності, що здійснюються на даній посаді, та виявляти складові потрібних знань і навичок та складові компетенції, що є загальними для різних напрямів діяльності.

Модель компетенції працівника представляє собою письмовий опис компетенцій, що потрібні для успішного виконання роботи на даній посаді за складовими її елементами. При мотивації моделі компетенцій застосовується для визначення складу та структури оплати праці персоналу.

Наступним етапом застосування компетентнісного підходу на практиці є оцінка рівня компетенції працівника за її складовими. Дана оцінка може проводитися по-різному, але найчастіше застосовується метод атестаційної співбесіди з використанням оціночного листа. На основі отриманої оцінки працівника будується система його мотивації, отримані оцінки переводяться в бали, а вони, в свою чергу, в грошові одиниці.

Використання атестаційної співбесіди як методу оцінки дозволяє підвищити чіткість визначення

результатів, які очікує від працівника керівник, об'єктивність оцінки його діяльності, наблизить винагороду до результатів діяльності, дозволить інформувати працівника, за які результати він заохочується, а за які йому знижують бали [8].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладений матеріал, варто зазначити, що основною ідеєю, яка є загальною для всіх підходів до визначення поняття мотивації, є те, що мотивація являє собою внутрішнє спонукання людини до дії відповідно до поставлених цілей та задоволення потреб. Оскільки потреби людей час від часу мають схильність до змін, то і процес мотивації є нескінченним. Саме тому потрібно постійно вивчати потреби працівників та будувати і вдосконалювати систему мотивації відповідно до нових умов, в яких доводиться діяти підприємству. Для того щоб створена система мотивації була найбільш ефективною та результативною, необхідно вміти правильно поєднувати матеріальні та моральні стимули, що може бути зроблено на основі вивчення зарубіжного досвіду в цьому напрямі.

Список літератури:

1. Коритко С. Формування системи мотивації праці на підприємстві [Електронний ресурс] // Студентський науковий вісник «Керівник. ІНФО». – Режим доступу: <http://kerivnyk.info/> 2012 / 05 / korytko.html
2. Сорочайкин А.Н. Управление персоналом: глоссарий: терминологический словарь / сост. А.Н. Сорочайкин, Л.В. Ермолина. – Самара: Изд-во «Самарский университет», 2012. – 104 с.
3. Колот А. М. Мотивация персонала: учебник / А.М. Колот, С.О. Цимбалюк. – К.: КНЕУ, 2012. – 397 с.
4. Верхоглядова Н.І., Ядранський Д.М., Іваннікова Н.А. Економіка підприємства. Навчальний посібник – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 384 с.
5. Буданова М.В., Афонина С.А. Методика анализа системы мотивации труда персонала промышленного предприятия [Электронный ресурс] // Российское предпринимательство. – 2012. – № 8 (206). – с. 83-88. – Режим доступа: <https://creativeconomy.ru/articles/23450/>
6. Для чего нужен анализ системы мотивации персонала на предприятии [Электронный ресурс] // Агентство тренингов «Парадигма». – Режим доступа: <http://prigma.ru/dlya-chego-nuzhen-analiz-sistemy-motivacii-personala-na-predpriyatii/>
7. Петраченко Д. Мотивація і стимулювання праці персоналу як інструмент удосконалення діяльності підприємства / Д. Петраченко // Схід. – 2009. – № 9 (100). – с. 23-27
8. Громова О.Н. Мотивация персонала на основе компетентностного подхода // Инициативы XXI века. – 2009. – № 3. – с. 44-47.

Чернышова А.В.

Одесский национальный политехнический университет

МОТИВАЦИЯ И СТИМУЛИРОВАНИЕ ТРУДА В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье проанализированы общие аспекты понятий мотивации и стимулирования труда. Определена важность создания системы мотивации для предприятия и ее основные задачи. Охарактеризованы методы стимулирования труда персонала. Определены задачи и необходимость проведения анализа системы мотивации труда персонала. Выявлены основные проблемы, наблюдающиеся в системах мотивации на отечественных предприятиях, и предложены возможные пути усовершенствования существующих систем.

Ключевые слова: мотивация, стимулирование, персонал, мотив, стимул, предприятие.

Chernyshova A.V.

Odessa National Polytechnic University

MOTIVATION AND STIMULATION OF LABOR IN THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM OF THE ENTERPRISE

Summary

The general aspects of the concept of motivation and stimulation of labor are analyzed in the article. The importance of creating a motivating system for enterprises and its main objectives are identified. Methods of stimulation of personnel are described. The objectives and the need to review the system of motivation of personnel are established. The basic problems that are observed in systems of motivation in domestic enterprises are revealed, and possible ways of improving existing systems are proposed.

Keywords: motivation, stimulation, personnel, motive, incentive, enterprise.

УДК 656.615.071.3

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПОРТОВОГО ОПЕРАТОРА

Чиж Л.П.

Одеський національний морський університет

Бойко М.О.Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
Національної академії наук України

Дослідження присвячено систематизації та критичній оцінці існуючих методичних підходів українських та зарубіжних вчених до визначення рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання, їх переваг та недоліків. Вивчені методологічні принципи побудови системи управління економічною безпекою підприємства. Встановлено можливість застосування розглянутих методичних підходів до визначення рівня економічної безпеки за окремими складовими для оцінки економічної безпеки специфічних підприємств портової діяльності – портових операторів.

Ключові слова: економічна безпека, методи та моделі, управління, складові економічної безпеки, портовий оператор.

Постановка проблеми. Діяльність підприємств різних форм власності в умовах специфічних ринкових відносин, що характеризуються надзвичайною невизначеністю і непередбачуваністю, вимагає розробки механізму захисту їх економічних інтересів. На багатьох підприємствах немає ефективно функціонуючої системи оцінки економічної безпеки, що істотно знижує ефективність їх функціонування і сталий розвиток. Актуальність названої проблеми підвищується відносно підприємств портової галузі, які реформують свою діяльність згідно Закону України «Про морські порти» [1].

Крім того, підвищення конкурентних умов господарювання підприємств портової галузі вимагає зосередження на забезпеченні економічної безпеки. Аналітичне забезпечення оцінки окремих складових економічної безпеки напряму залежить від визначення існуючих методичних підходів та вибору методів її оцінки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження і систематизація методичних підходів до визначення рівня економічної безпеки підприємства представлені в багатьох працях науковців. Зокрема, існуючі підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства, їх переваги та недо-

ліки досить детально розглянуті у роботі С.М. Марущак [2], особливості використання окремих методів для різних галузей розглянуті у роботах [3-5], моделі економічного та фінансового аналізу стану використання матеріальних та інтелектуальних ресурсів, як ефективного аналітичного інструментарію, відображено в роботі І.П. Мойсєєнко [6]. Використання моделей прогнозування ймовірності банкрутства фірми (моделі Альтмана, Спрінгейта, Чессера та інші), а також методів аналізу рф обробки сценарію, методів оптимізації, теоретико-ігрових методів і т. ін. пропонується у дослідженнях Л.С. Козак [7]. Завдяки науковим вишукуванням вітчизняних та зарубіжних вчених розроблено велика кількість підходів, методів та моделей формування аналітичних інструментів оцінювання економічної безпеки підприємств, а також різних варіантів їх класифікації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Порівняльний аналіз методичних підходів до оцінки економічної безпеки підприємств дозволив визначити, що наявність різноманітних підходів, з одного боку, створює альтернативність вибору, а з іншого – ускладнює їх застосування в практичній діяльності окремого підприємства. Це пов'язано з тим, що вони є або досить загальни-

ми, не мають прикладного значення, або об'єктом апробації методик, в основному, є промислові підприємства. Крім того, відсутня систематизація у напрямку визначення переліку конкретних показників в розрізі окремих складових.

В той же час вкрай недостатньо досліджень у напрямку формалізації методів оцінки економічної безпеки підприємств портової галузі. Деякі аспекти особливостей забезпечення економічної безпеки підприємств морського транспорту в розрізі підходів до її оцінки розглянуті Н.В. Дубовик

[8]. У роботі Н.В. Ярової [9] розглядається організація та забезпечення економічної безпеки підприємств портової діяльності, як основа підвищення якості та конкурентоспроможності портових послуг. Проте, все ще не вирішеними залишаються систематизовані теоретичні і практичні аспекти управління економічною безпекою підприємств портової галузі і зокрема портових операторів.

Мета статті. Основною метою статті є обґрунтування доцільності застосування одного або декількох підходів до визначення рівня економічної

Таблиця 1

Методичні підходи до визначення рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання

Підхід	Характеристика	Переваги	Недоліки
Індикаторний	узагальнююча оцінка на підставі зіставлення граничних та фактичних значень показників-індикаторів у різних функціональних галузях	дозволяє на основі індикаторів визначити ключовий стан економічної безпеки за рівнями залежно від прояву загроз економічній безпеці для подальшого їх аналізу та вироблення відповідних управлінських рішень	- значна кількість індикаторів; - складність визначення граничних значень; - неврахування змін зовнішнього та внутрішнього середовища; - використання при більш-менш стабільному розвитку підприємства
Економіко-математичний	визначаються основні прямі (зворотні) та лнійні (нелнійні) взаємозв'язки між різними факторами для формування напрямів зміцнення економічної безпеки, різних сценаріїв розвитку підприємства	дозволяє сформувати різні сценарії розвитку підприємства при обґрунтуванні вибору фінансово-економічної стратегії підприємства	- складність розрахунків; - неврахування специфіки функціонування підприємства
Ресурсно-функціональний	визначення на основі оцінки ступеня використання ресурсів суб'єктів господарювання за функціональними складовими економічної безпеки	має комплексний характер та ототожнюється з самою діяльністю підприємства	- розрахунок значної кількості показників є громіздкими; - розрахунок інтегрального показника за допомогою експертних оцінок призводить до зниження точності і достовірності результатів
Система моніторингу	визначення критеріїв оцінки рівня економічної безпеки шляхом виділення її рівнів (максимальний, нормальний, мінімальний, критичний), переліку потенціалів економічної безпеки та загальні моделі її оцінювання	врахування необхідності визначення: - рівня економічної безпеки середньогалузевому рівню або теоретично виправданому значенню; - потенціалу економічної безпеки; - рейтингового оцінювання підприємств	відсутність переліку можливих показників для аналізу
Прибутково-інвестиційний	порівняння обсягу реінвестованого прибутку з обсягом інвестиційних коштів, необхідних для забезпечення економічної безпеки	- простота розрахунків; - невелика кількість вихідних даних	за рахунок визначення величини та динаміки інвестицій не можна повною мірою охарактеризувати рівень економічної безпеки
Програмно-цільовий	аналіз проблем і цілей та поєднання різноманітних заходів і ресурсів на вирішення однієї проблеми, досягнення однієї загальної мети (попередньо деталізованої і структурованої на базі методів аналізу цілей)	дозволяє отримати достовірні результати оцінки рівня економічної безпеки підприємства, дослідницької області	- знаходиться під впливом суб'єктивної думки професіоналів-експертів; - використання прийомів математичного аналізу, ускладнює його застосування у практичній діяльності підприємств
Показники рентабельності	визначення рівня економічної безпеки за найбільш значущими показниками рентабельності активів, власних засобів та реалізації продукції	є самим доступним для розрахунків і зрозумілим для користувачів	показники рентабельності не дозволяють комплексно оцінити рівень економічної безпеки
Багатомірні статистичні моделі для оцінки ризику банкрутства	включають методи прогнозування банкрутства, які переважно зводяться до виявлення симптомів фінансової кризи підприємства	дозволяють завчасно виявити ознаки фінансової кризи підприємства	- значно обмежують сутність економічної безпеки; - не враховують галузеві особливості підприємств
Фінансовий підхід	оснований на оцінці фінансового стану	- використовує доступну інформаційну базу – фінансову звітність; - результат визначається на підставі комплексного показника	досить опосередковано характеризує рівень економічної безпеки підприємства

Джерело: складено авторами з використанням [2-7, 10]

безпеки та розроблення аналітичних інструментів його оцінювання для портових операторів на засадах узагальнення та критичного оцінювання існуючих методичних рекомендацій фахівців та результатів власних досліджень.

Викладення основного матеріалу. Систематизація визначення рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання з урахуванням існуючих методичних підходів представлено у табл. 1.

Порівняльна оцінка методичних підходів до визначення рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання показує, що незважаючи на накопичені теоретичні дослідження та практичний досвід немає єдиного підходу до обґрунтування вибору певного підходу для оцінювання рівня економічної безпеки окремого підприємства.

З нашої точки зору, основним критерієм оцінки рівня економічної безпеки підприємства повинен бути комплексний підхід, що охоплює всі ланки функціонування конкретного суб'єкта господарювання. Крім того, не має необхідності, та й швидше за все, можливості, створити універсальний підхід до визначення рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання, тому що підприємства відрізняються галузевими особливостями, виробничим потенціалом, кваліфікацією кадрів, ринковими взаємозалежностями, станом конкурентного середовища і т. ін.

Головне дотримуватися основних методологічних принципів при побудові системи управління економічною безпекою підприємства, а саме:

- принцип законності – здійснення діяльності системи із застосуванням тільки дозволених законодавством України методів і засобів забезпечення безпеки;
- принцип комплексності – здійснення діяльності системи із протидії загрозам і ризикам на основі розробленої на підприємстві стратегії безпеки, тактичних і оперативних планів із залученням усіх наявних фінансових, матеріально-технічних, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів;
- принцип своєчасності – негайна реакція системи безпеки на підприємстві на виникаючі загрози і ризики. Пріоритет віддається запобіжним діям з метою недопущення реалізації потенційно можливих загроз;
- принцип безперервності – діяльність системи безпеки підприємства повинна носити безперервний характер;
- принцип постійного удосконалювання системи управління економічною безпекою на базі впровадження інновацій, використання вітчизняного та зарубіжного досвіду у сфері безпеки;
- принцип спеціалізації та професіоналізму – передбачає високий професійний рівень, освіту і спеціальну підготовку в різних сферах забезпечення безпеки фахівців із системи безпеки підприємства;
- принцип комерційної таємниці і гласності – система безпеки має працювати гласно. Керівники організації й усіх її структурних підрозділів, а також персонал повинні постійно інформуватися фахівцями служби безпеки про загрози і ризики й одержувати рекомендації із протидії їм. В окремих випадках діяльність із забезпечення безпеки може носити конспіративний характер [11-13].

Дослідження у напрямку визначення та систематизації існуючих методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки підприємства з метою відокремлення можливих для застосування на підприємствах портової діяльності по окремих складових дозволило визначити наступне.

Використання індикаторного підходу, як узагальнюючої оцінки економічної безпеки на підставі зіставлення граничних та фактичних значень показників-індикаторів у різних функціональних галузях, найбільш доцільно по наступним складовим економічної безпеки: фінансова, політико-правова, інвестиційна. Враховуючи, що даний підхід включає оцінку таких показників як показники рентабельності, фінансової стійкості та ліквідності саме оцінка співвідношень прибутку, окремих статей балансу дозволяє оцінити ефективність діяльності будь-якого підприємства, не залежно від галузі діяльності. Для підприємств портової діяльності в розрізі фінансової складової слід відокремити коефіцієнт співвідношення платежів за користування терміналу та чистого прибутку.

З позиції оцінки фінансової, техніко-технологічної, інвестиційної та екологічної складових доцільно, на наш погляд, використовувати економіко-математичний підхід, який дозволяє оцінити техніко-технологічну складову портового оператора, а саме рівень завантаження терміналу, коефіцієнту використання кранів за вантажопідйомністю, коефіцієнту використання крана протягом року, частку транзитних вантажів в структурі вантажообігу і т. ін. Як традиційні коефіцієнти, які можуть використовуватися для будь-якого підприємства, можливо виділити коефіцієнт придатності основних засобів та частку ринку.

Враховуючи специфіку діяльності портових операторів особливого значення набуває використання ресурсно-функціонального підходу з метою оцінки екологічної складової для розрахунку коефіцієнту витрат на захист довкілля та рівня захисту навколишнього середовища, що є актуальним для та використання рухомих засобів (автомобілів, морських та річкових суден), пального різних видів нафтопродуктів, а також стаціонарних об'єктів матеріально-технічного забезпечення (склади пально-мастильних матеріалів, заправні станції, станцій технічного обслуговування, майстерні тощо).

Перелік показників, який використовується для визначення рівня економічної безпеки в прибутково-інвестиційному підході є досить загальним та може використовуватися всіма підприємствами, не залежно від галузевих особливостей діяльності. Однак, при оцінці вартості майна, переданого у концесію, оцінці ризиків, що виникають у результаті передачі майна та створенням підприємств портової діяльності за участю іноземних партнерів, що є надзвичайно важливим в сучасному періоді для портових операторів, даний підхід потребує визначення специфічних обліково-аналітичних характеристик, які можна отримати за допомогою даного методу.

Методичний підхід, заснований на системі моніторингу має практичне значення з позиції контролю та накопичення, систематизації даних про можливі небезпеки та загрози.

Використання програмно-цільового підходу є найбільш ефективним для оцінки фінансової,

**Використання методичних підходів до визначення рівня економічної безпеки
портового оператора**

Підхід	Складова економічної безпеки							
	Фінансова	Управлінська	Політико-правова	Соціально-кадрова	Інформаційна	Техніко-технологічна	Інвестиційна	Екологічна
Індикаторний	+	+	+	+	+	+	+	+
Економіко-математичний	+	-	-	-	-	+	+	+
Ресурсно-функціональний	+	+	+	+	+	+	+	+
Прибутково-інвестиційний	-	-	-	-	-	-	+	-
Система моніторингу	+	+	+	+	+	+	+	+
Програмно-цільовий	+	+	-	+	+	+	+	-
Показники рентабельності	+	-	-	-	+	+	+	-
Багатомірні статистичні моделі для оцінки ризику банкрутства	+	-	-	-	-	-	-	-
Фінансовий підхід	+	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: розроблено авторами

управлінської, соціально-кадрової, інформаційної, техніко-технологічної та інвестиційної складових.

Досить обмеженим є використання підходу, що ґрунтується на показниках рентабельності, тому виділення даного підходу, як окремого, є нераціональним.

Використання підходу на базі багатомірних статистичних моделей для оцінки ризику банкрутства та фінансового підходу можливе для оцінки фінансової складової економічної безпеки. Так, «багатофакторна модель дослідження чутливості дозволить виявляти критичні фактори або критичні групи факторів, управління якими з метою зменшення їх впливу на критерій ефективності плану (проекту) сприятиме підвищенню рівня фінансово-економічної безпеки підприємств портової діяльності» [14, с. 114].

Можливості використання того чи іншого підходу до визначення рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання визначаються також змістом складових економічної безпеки підприємства. Існують різні точки зору авторів на складові економічної безпеки підприємства [15-18]. В рамках даної роботи будемо використовувати складові економічної безпеки портового оператора, які приводяться в роботі [19].

Узагальнення таких думок дозволяє виділити вісім основних методичних підходів до портового оператора в розрізі окремих складових економічної безпеки (табл. 2).

Таким чином, огляд існуючих підходів до оцінки економічної безпеки підприємства дозволив визначити, що для кожної складової може бути ви-

користано окремий методичний підхід. Найбільш узагальнюючим є індикаторний, ресурсно-функціональний підхід та система моніторингу. При цьому слід підкреслити, що для підприємств портової діяльності відсутній систематизований перелік індикаторів та їх рекомендованих порогових значень для оцінки економічної безпеки. Досить перспективним є використання ресурсно-функціонального підходу, але даний підхід передбачає збір значної кількості інформації, а її статистична обробка ускладнюється у зв'язку з необхідністю математичної формалізації. Система моніторингу може носити допоміжний характер.

Висновки та пропозиції. Вибір підходу щодо побудови системи управління економічною безпекою портового оператора не є самоціллю, а важливим елементом формування цілісної концепції економічної безпеки, яка включає систему об'єктів, суб'єктів, організацію мір, шляхів забезпечення економічної безпеки на різних етапах і рівнях виробничо-фінансової діяльності.

Дослідження доказали доцільність комплексного застосування декількох підходів до визначення рівня економічної безпеки діяльності портових операторів. Тільки так можна забезпечити можливість впровадження мір по попередженню та нейтралізації різних загроз, щоб захистити економічні інтереси підприємства і не допустити збиток в розмірах, вище критичної межі.

Насамперед необхідно зосередити зусилля по вибору систематизованого переліку індикаторів та їх порогових значень для оцінки економічної безпеки портових операторів.

Список літератури:

1. Закон України «Про морські порти України» із змінами від 04.07.2013 р. № 406-VII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4709-17.2>.
2. Марущак С.М. Проблеми застосування існуючих методик оцінки економічної безпеки діяльності підприємства [Текст] / С.М. Марущак // Наукові праці. Економіка. – 2010. – Вип. 132. – Том 145. – С. 115-119.
3. Мацеха Д.С. Функціональні складові економічної безпеки та показники їхньої оцінки для підприємств легкої промисловості [Текст] / Д.С. Мацеха // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – Вип. 1 (48). – С. 128-133.
4. Шляга О.В. Аналіз підходів до оцінки рівня економічної безпеки промислового підприємства [Текст] / О.В.Шляга, О.І. Степанчук // Економічний вісник запорізької державної інженерної академії, 2014. – Вип. 8. – С. 37-42.
5. Штангрет А.М. Моделювання загроз для економічної безпеки підприємств авіаційної галузі [Текст] / А.М. Штангрет // Ефективна економіка, 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua.
6. Мойсеєнко І.П. Моделі аналізу економічної безпеки суб'єктів господарювання / І.П. Мойсеєнко, М.Я. Демчишин // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 10 (112). – С. 64-73.

7. Козак Л.С. Теоретичне обґрунтування та оцінка рівня економічної безпеки підприємства в системі антикризового управління / Л.С. Козак, О.В. Федорук // Вісник Хмельницького національного університету. – Хмельницький, 2010. – № 2. – Т. 1. – С. 68–72.
8. Дубовик Н.В. Особенности обеспечения экономической безопасности предприятий морского транспорта / Н.В. Дубовик // Развитие методов управления та господарювання на транспорті: зб. наук. праць. – Одеса, 2009. – Вип. 32. – С. 21–40.
9. Яровая Н.В. Организация экономической безопасности предприятий портовой деятельности [Текст] / Н.В. Яровая, Е.С. Омельчук // Развитие методов управления та господарювання на транспорті: зб. наук. праць. – Одеса: ОНМУ, 2010. – № 31. – С. 92–114.
10. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізми забезпечення: монографія / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова, О.М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
11. Управління фінансово-економічною безпекою: навч. посіб. / [Кириченко О.А., Лаптев С.М., Пригунов П.Я., Захаров О.І. та ін.]. – К.: Дорадо-Друк, 2010. – 480 с.
12. Мак-Мак В.П. Служба безопасности предприятия (организационно-управленческие и правовые аспекты деятельности) / В.П. Мак-Мак. – М.: Мир безопасности, 1999. – 65 с.
13. Молдаванцев А.А. Комплексная система обеспечения экономической безопасности предприятия [Электронный ресурс] / А.А. Молдаванцев. – Режим доступа: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=118592>.
14. Ширяева Л.В. Фінансові аспекти діагностики економічної безпеки підприємств портової галузі: монографія [Текст] / Л.В. Ширяева, Л.П. Чиж, О.І. Шумлянська та ін. – Одеса: ІНТЕРПРІНТ, 2015. – 174 с.
15. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення) / О.І. Барановський. – К.: КНТЕУ, 2004. – 759 с.
16. Мунтян В.І. Економічна безпека України / В.І. Мунтян. – К.: вид-во КВПЦ, 2009. – 464 с.
17. Манцуров І.Г. Побудова ієрархічної структури складових економічної безпеки підприємств [Електронний ресурс] / І.Г. Манцуров, О.В. Нусінова // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2011. – № 9. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=680>.
18. Ильяшенко, С. И. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке [Текст] / С. И. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3 (21). – С. 12–19.
19. Бойко М.О. Оцінка показників ефективності управління економічною безпекою портового оператора / М.О. Бойко // East European Scientific Journal. – 2016. – № 3 (7). – С.10–14.

Чиж Л.П.

Одесский национальный морской университет

Бойко М.А.

Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований

Национальной академии наук Украины

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ПОРТОВОГО ОПЕРАТОРА

Аннотация

Исследование посвящено систематизации и критической оценке существующих методических подходов украинских и зарубежных ученых по определению уровня экономической безопасности субъектов хозяйствования, их преимуществ и недостатков. Изучены методологические принципы построения системы управления экономической безопасностью предприятия. Установлена возможность применения рассмотренных методических подходов к определению уровня экономической безопасности по отдельным составляющим для оценки экономической безопасности специфических предприятий портовой деятельности – портовых операторов.

Ключевые слова: экономическая безопасность, методы и модели, управление, составляющие экономической безопасности, портовый оператор.

Chizh L.P.

Odessa National Maritime University

Boiko M.O.

Institute of Market Problems and Economical & Ecological Researches

of the National Academy of Sciences of Ukraine

FEATURES OF FORMATION MANAGEMENT SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF PORT OPERATOR

Summary

Research is devoted to the systematization and critical assessment of the existing methodological approaches of Ukrainian and foreign scientists to determine the level of economic security of business entities, their advantages and disadvantages. Studied the methodological principles of the management of economic security. Established the possibility of the considered methodological approaches to determining the level of economic security for the individual components to assess the economic security of specific business activities of the port – the port operators.

Keywords: economic security, methods and models, management, components of economic security, port operator.

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

Чирва Ю.Є., Нестеренко О.М.

Національна академія Національної гвардії України

У статті висвітлено тлумачення понять «механізм», «механізм управління», «механізм управління економічною безпекою підприємства». Запропоновано компонентний склад механізму управління економічною безпекою підприємства. Розглянуто об'єкти та суб'єкти управління економічною безпекою підприємства. Висвітлено сукупність економічних інтересів підприємства. Визначено функції, принципи і методи управління економічною безпекою підприємства.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, механізм управління економічною безпекою підприємства, об'єкт і суб'єкт управління, інтереси, функції, принципи, методи.

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку України, який визначається політичною нестабільністю та суперечливістю законодавства, неочевидністю результату здійснюваних економічних перетворень та надмірним впливом політичної складової на здійснювані економічні перетворення, майже повним вичерпанням екстенсивних чинників економічного зростання та відтоком інвестицій, відсутністю реальних чинників стимулювання інноваційного процесу та вкрай жорсткими умовами кредитування підприємницької діяльності, актуальності набуває питання розробки такого механізму, який би забезпечив протидію численним загрозам та, відповідно, високий рівень економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад управління економічною безпекою на макро – та мікрорівні внесли такі провідні вітчизняні вчені як З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Сасенко [1], Л.І. Донець, Н.В. Ващенко [2], Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність широкого кола публікацій, низка питань, пов'язаних з визначенням методичних засад механізму управління економічною безпекою підприємства, ефективна дія якого здатна забезпечити захист економічних інтересів та розвиток суб'єкта господарювання, потребує подальших наукових пошуків.

Мета статті полягає у визначенні методичних засад механізму управління економічною безпекою підприємства.

Викладення основного матеріалу дослідження. Аналіз літературних джерел свідчить про те, що серед вчених, які вивчають питання економічної безпеки підприємства не існує єдиної точки зору з приводу визначення даного поняття. Це зумовлено наявністю різноманітних підходів до визначення поняття економічна безпека підприємства, а саме, ресурсно-функціонального, конкурентного, захисного, стійкісного, інформаційного, фінансового та економіко-правового. При цьому, по-перше, жоден з них не можна вважати всеохоплюючим, по-друге, кожен підхід має певні переваги та недоліки.

На наш погляд, економічна безпека підприємства – це здатність ефективно здійснювати господарсько-фінансову діяльність на основі оптимі-

зації джерел формування економічних ресурсів, що забезпечує гармонізацію в часі та просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, та, відповідно, створює передумови зростання ринкової вартості підприємства.

Для того, щоб визначити механізм управління економічною безпекою підприємства, виходячи із запропонованого визначення, необхідно уточнити змістовне навантаження понять «механізм», «механізм управління», «механізм управління економічною безпекою підприємства».

Так, в економічній енциклопедії за редакцією С. Мочерного [4] термін «механізм» розкривається в двох аспектах: по-перше, це система чи спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності та, по-друге, як система певних ланок та елементів, що приводить їх у дію. Розкриваючи поняття механізму, Ю. М. Осіпов визначає механізм як одночасно організовану й організуючу систему подій, явищ, процесів, яка підкоряється законам, має ціль, визначену структуру, за допомогою якої досягається поставлена мета [5].

Отже, визначальним у трактуванні поняття «механізм» є те, що він являє собою систему елементів, способів та засобів що визначають певний процес, явище або дію. Проаналізувавши зміст категорії «механізм», доцільно дослідити сутність поняття «механізм управління».

Сутність механізму управління, у свою чергу, також розкривається вченими по-різному. Так, А.Л. Гапоненко та А.П. Панкрухіна тлумачать «механізм управління» як сукупність засобів і методів управління, реалізація яких визначає можливість цілеспрямованого руху системи [6]. Більша конкретизація має місце у визначенні безпосередньо механізму управління, наведена в роботі О.М. Ястремської та В.С. Пономаренко, які розкривають суть механізму управління через висвітлення об'єктивного компонентного переліку та мети його узгодження. У їхньому трактуванні «механізм управління» підприємством – це сукупність форм, структур, методів і засобів управління, об'єднаних спільною метою, за допомогою яких здійснюються поєднання й узгодження суспільних, групових і приватних інтересів, забезпечується функціонування й розвиток підприємства як соціально-економічної системи [7].

Отже, узагальнюючи вищевикладене, механізм управління доцільно трактувати як систему еле-

ментів, що взаємодіють між собою та забезпечують ефективне функціонування організації.

Переходячи безпосередньо до безпеки, слід зазначити, що В.Л. Ліпкан вважає, що механізм безпеки (будь-якої) включає сукупність цілей, функцій, принципів і методів, взаємодія яких забезпечує ефективне функціонування системи безпеки [8]. Такий підхід, на наш погляд, залишає поза увагою організаційну структуру, без якої в принципі не може функціонувати будь-яка система (механізм).

На думку Л.І. Донець, Н.В. Ващенко механізм забезпечення (управління) економічної безпеки являє собою набір засобів, а також систему організації їх виконання і контролю, які дозволяють досягнути найвищий рівень економічної безпеки підприємства [2]. Очевидний, що такий підхід є надзвичайно загальним і не дозволяє визначити елементи ефективного механізму управління економічною безпекою підприємства. О.Ю. Сова вважає, що механізм управління економічною безпекою підприємства повинен включати методи (організаційно-технологічні, соціально-економічні, адміністративні, правові, соціально-психологічні, інформаційні), інструменти та заходи їх реалізації [9]. Важко не погодитись з необхідністю включення до механізму управління економічною безпекою відзначених складових. Разом з цим, неможна залишити поза увагою економічні інтереси, реалізація яких забезпечує досягнення стану економічної безпеки. Таке зауваження нівелює у роботі [10], в якій до складу механізму управління фінансово-економічною безпекою підприємства пропонується включити такі основні складові елементи, як: об'єкти та суб'єкти управління, сукупність фінансових інтересів підприємства, функції, принципи і методи управління, організаційну структуру, нормативно-правове забезпечення, інформаційне забезпечення тощо. На наш погляд, наведений перелік складових механізму відповідає вимогам комплексності та всебічності. Разом з цим, вважаємо, що доцільно поряд з організаційною структурою включити й організаційну культуру організації, що впливає на поведінку суб'єктів управління, співробітників та взагалі кінцеві фінансові результати діяльності підприємства.

На підставі викладеного вважаємо за доцільне використовувати наступний компонентний склад механізму управління економічною безпекою підприємства: об'єкти та суб'єкти управління; сукупність фінансово-економічних інтересів підприємства; функції, принципи і методи управління; організаційну структуру та культуру.

У науковій літературі мають місце різні підходи щодо визначення об'єкту механізму забезпечення економічної безпеки:

- при побудові загальної системи управління таким об'єктом виступає фінансово-економічна діяльність підприємства в цілому;

- для кожного окремого проміжку часу може бути виділений свій пріоритетний об'єкт: прибуток, грошові потоки, інвестиції, ризики тощо;

- у розрізі основних задач управління економічною безпекою таким об'єктом може виступати: джерела формування фінансових ресурсів, структура капіталу, активів тощо [10].

Суб'єктами управління економічною безпекою є власники, керівництво підприємства та

фінансові менеджери, які шляхом проведення аналітичних досліджень, як внутрішнього, так і зовнішнього середовища підприємства, розробляють відповідні пропозиції щодо можливості нейтралізації загроз, тобто реалізації економічних інтересів суб'єкта господарювання.

Економічні інтереси підприємства – це його об'єктивні потреби у сфері економічної діяльності, задоволення яких забезпечує реалізацію головних цілей його фінансово-економічного розвитку на кожному з етапів життєвого циклу. Економічні інтереси підприємства не залишаються незмінними протягом його господарської діяльності, а уточнюються на всіх етапах життєвого циклу [11].

У даному контексті слід відзначити, що головний (глобальний) економічний інтерес підприємства нерозривно пов'язаний з головною метою функціонування підприємства в цілому і реалізується разом з нею в єдиному комплексі. Модель максимізації ринкової вартості підприємства як головної цільової функції його розвитку передбачає, що всі управлінські рішення в будь-якій сфері діяльності повинні бути спрямовані, в першу чергу, на максимально можливий приріст реальної ринкової його ціни, тобто забезпечувати неперервне зростання вартості підприємства на ринку [12].

Поряд з визначенням головного (глобального) економічного інтересу підприємства, слід зазначити, що інтереси суб'єкта господарювання надзвичайно різноманітні. Дослідження наукових праць [2–3] дає підстави вважати доцільним в контексті обґрунтування методичних засад механізму управління економічною безпекою підприємства, дослідження економічних інтересів за такими ознаками як: сутність (зміст), масштаби, суб'єкти інтересів, вагомість, імовірність реалізації, рівень реалізації, сфера виникнення, природа, час реалізації, методами реалізації.

Слід відзначити, що належний стан економічної безпеки досягається підприємством тільки у випадку узгодженості його економічних інтересів з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища. Виходячи з цього, забезпечення економічної безпеки підприємства має розглядатися як процес реалізації заходів щодо недопущення (попередження) можливих збитків у поточному та перспективному періоді.

Сутність будь-якого явища, у тому числі, й економічної безпеки, виражається в її функціях, тобто в тих завданнях, для рішення яких воно призначено. До складу основних функцій управління економічною безпекою підприємства слід віднести планування; організацію і регулювання; стимулювання; контроль.

Управління економічною безпекою має здійснюватися за певними принципами. Аналіз і узагальнення ряду наукових джерел [2, 10, 13] свідчить про те, що основними принципами управління економічною безпекою підприємства є:

- принцип розвитку, що передбачає необхідність ураховувати швидкі зміни, що відбуваються у навколишньому оточенні, здатність системи до розвитку;

- принцип адаптивності виражається у здібностях системи управління прилаштовуватися до змін зовнішнього та внутрішнього оточення підприємства з метою уникнення загроз;

– принцип єдності, що передбачає те, що всі дії підрозділів служби економічної безпеки підприємства повинні бути узгодженими та скоординованими;

– принцип компетентності, що передбачає, що питаннями забезпечення економічної безпеки займаються висококваліфіковані кадри;

– принцип економічної доцільності полягає в тому, що витрати на проведення заходів з забезпечення безпеки повинні бути економічно обґрунтованими;

– принцип оперативності – швидка реакція системи на зміни у навколишньому оточенні, використання тільки актуальної інформації;

– принцип комплексності, що передбачає нейтралізацію шкідливих факторів на всі функціональні складові економічної безпеки;

– принцип законності, що передбачає функціонування системи управління економічною безпекою згідно з вимогами чинного законодавства;

Реалізація наведеної системи принципів управління економічною безпекою підприємства дає змогу забезпечити виконання мети її організації й реалізацію поставлених задач.

Методи механізму управління економічною безпекою підприємства досліджуються у ряді наукових праць [10–11]. Згідно до цих досліджень механізм забезпечення економічної безпеки має включати такі методи управління, як адміністративні (організаційно-розпорядчі); економічні; соціально-психологічні.

Кількість і склад підсистем підприємства, їх підпорядкованість і взаємний зв'язок визначається організаційною структурою, яка визначаю-

чи розподіл відповідальності й повноважень у середині суб'єкта господарювання. Організаційна структура, зокрема, структура апарату управління безпосередньо впливають на стан економічної безпеки й є невід'ємними складовими механізму управління нею.

Якщо організаційна структура являє собою кістяк підприємства, то організаційна культура є його «душею». Організаційна культура є порівняно новим елементом механізму управління, що викликає дискусії науковців та практиків. Включення її до складу механізму зумовлено наступним. З одного боку, сформована корпоративна культура на підприємстві опосередковано впливає на поведінку суб'єктів управління в економічній сфері та визначає фактичні принципи та методи управління. З іншого – безпосередньо впливає на поведінку співробітників, що є важливим фактором формування кінцевих фінансово-економічних результатів діяльності підприємства.

Висновки і пропозиції. Отже, висвітлення методичних засад механізму управління економічною безпекою підприємства сприятиме його практичному застосуванню в діяльності суб'єктів господарювання різних галузей. Певні елементи механізму управління економічною безпекою у первісному вигляді на українських підприємствах вже мають місце та ефективно працюють, інші – вимагають удосконалення, треті – лише формуються. Використання адекватного сучасним вимогам механізму управління економічною безпекою підприємств забезпечить їх функціонування та розвиток у тривалій перспективі.

Список літератури:

1. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
2. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.
3. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
4. Економічна енциклопедія. В 3 т. Т. 2 / За ред. С.В. Мочерного. — К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
5. Осипов Ю.М. Основы теории хозяйственного механизма / Осипов Ю.М. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 92с.
6. Теория управления: учеб. / под общ. ред. Гапоненко А.Л., Панкрухина А. П. – М.: РАГС, 2003. – 560с
7. Пономаренко В.С. Механизм управления предприятием: стратегический аспект / В.С.Пономаренко, Е.Н. Ястремская, В.М. Луцковский и др. – Харьков: Изд. ХГЭУ, 2002. – 252 с.
8. Ліпкан В.А. Безпекознавство: навч. посібник / В.А. Ліпкан. – К.: Європ. ун-т, 2003. – 208 с.
9. Сова О.Ю. Напрями вдосконалення механізму управління фінансовою безпекою підприємств / О.Ю. Сова // Вчені записки Університету «КРОК». – 2014. – Випуск 37. – С. 97-103.
10. Орлик О. В. Напрямки формування надійної системи економічної безпеки суб'єктів господарювання / О. В. Орлик // Соціально-економічні аспекти розвитку економіки та управління: міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 січня 2014 р.: матеріали конф. – Дніпропетровськ: «ФОРМ Дробязко С.І.», 2014. – С. 306–309.
11. Мойсеєнко, І. П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства / І. П. Мойсеєнко, О. М. Марченко. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 380 с.
12. Антонова О.В. Методичні засади механізму управління економічною безпекою підприємства / О.В. Антонова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. – Випуск 15. – Частина 5. – 2015 – С. 43-46.
13. Васильєв О.В. Формування системи управління економічною безпекою промислових підприємств / О.В. Васильєв // Економічний аналіз. 2013. – Том 14. – № 2. –С. 138-145.

Чирва Ю.Е., Нестеренко О.М.

Национальная академия Национальной гвардии Украины

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье рассмотрено толкование понятий «механизм», «механизм управления», «механизм управления экономической безопасностью предприятия». Обоснован компонентный состав механизма управления экономической безопасностью предприятия. Рассмотрены объекты и субъекты управления экономической безопасностью предприятия. Освещена совокупность экономических интересов предприятия. Определены функции, принципы и методы управления экономической безопасностью предприятия.

Ключевые слова: экономическая безопасность предприятия, механизм управления экономической безопасностью предприятия, объект и субъект управления, интересы, функции, принципы, методы.

Chirva Yu.E., Nesterenko O.M.

National Academy of National Guard of Ukraine

METHODICAL BASES OF MECHANISM OF MANAGEMENT ECONOMICS SECURITY OF ENTERPRISE

Summary

Interpretation of concepts «mechanism», «mechanism of management», «mechanism of management economic security of enterprise», is considered in the article. Component composition of mechanism of management economic security of enterprise is grounded. Objects and subjects of management economic security of enterprise are considered. The aggregate of economic interests of enterprise is considered. Functions, principles and methods of management economic security of enterprise, are certain.

Keywords: economic security of enterprise, mechanism of management economic security of enterprise, object and subject of management, interests, functions, principles, methods.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 635.21:631.81:633.11

УРОЖАЙНІСТЬ КАРТОПЛІ ЗАЛЕЖНО ВІД СТРОКІВ САДІННЯ І РІВНІВ ЖИВЛЕННЯ В УМОВАХ ЗАХІДНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Ільчук Р.В.

Інститут сільського господарства Карпатського регіону
Національної академії аграрних наук України

Наведено результати трирічних досліджень за впливу таких агротехнічних заходів, як строки садіння та рівні живлення на урожайність сортів картоплі ранньостиглої та середньостиглої груп. Визначено дію та взаємодію цих факторів на прирости урожайності в процентному відношенні та встановлено оптимальні строки садіння та дози живлення картоплі в умовах Західного Лісостепу України.

Ключові слова: картопля, строк садіння, рівень живлення, приріст, врожайність.

Постановка проблеми. Для встановлення впливу агротехнічних факторів, а саме строків садіння та різних рівнів живлення на ріст і розвиток рослин, формування асиміляційної поверхні листків і кінцевий результат було закладено і проведено не так і багато досліджень.

Низка останніх показала, що обсяги і якість врожаю до певного рівня знаходяться в тісній кореляції з розмірами площі живлення рослин картоплі, тривалістю та інтенсивністю їх діяльності та відтоку асимілянтів. У зв'язку з цим головне завдання рослинництва полягає в тому, що засобами агротехніки, агрохімії, фізіології рослин і селекції формувати рослини та посіви, здатні до активного фотосинтезу і найкраще використовувати його для оптимального росту вегетативних, а потім – господарсько-цінних репродуктивних та запасуючих органів, тобто бульб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку П. А. Дмитренка [1], на величину приросту врожайності впливає багато факторів: внесення добрив, рівень забезпечення вологою, аерація ґрунту, температура. Проте дія цих факторів пов'язана з площею живлення. Велике значення при цьому має належність сорту до певної групи стиглості. Більш ранньостиглі сорти на початкових фазах розвитку за сумарною листковою поверхнею не поступаються, а інколи і переважають середньостиглі, але наприкінці вегетації перевагу беруть середньо- і пізньостиглі [2].

На думку багатьох дослідників, оптимальні строки садіння тісно пов'язані з групою стиглості сорту і температурою ґрунту [3, 4, 5, 6].

Постановка завдання. Польові дослідження проводили у лабораторії картоплярства Інституту землеробства і тваринництва західного регіону, нині Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН.

Технологія вирощування картоплі загальноприйнята для західного регіону України. Сівозміна чотирьохпільна і включає в себе: сидеральні культури (попередник під картоплю), картопля, озимі зернові, конюшина. Ґрунти дослідної ділянки – сірі опідзолені поверхнево-оглесні з

пилювато-легкосуглинковим механічним складом. Вони неоднорідні за профілем механічного складу і від цього в значній мірі залежить режим їх зволоження. Характеризуються такими агрохімічними показниками: гумус (за Тюрніним в модифікації Нікітіна) 1,58-1,84%, мають кислоту і слабо кислотну реакцію ґрунтового розчину (рН 4,80-5,35), суму ввібраних основ 6,20-7,22, лужно-гідролізованого азоту (за Корнфільдом) 86,0-92,3 мг/кг ґрунту, доступного фосфору (за Чиріковим) – 145-148 мг/кг ґрунту, обмінного калію (за Чиріковим) – 73,5-75,0 мг/кг ґрунту.

Об'єкт дослідження – сорти картоплі різних груп стиглості. **Предмет дослідження** – строки садіння та рівні живлення.

Схема дослідів. I. Рівні живлення. 1. Контроль (без добрив). 2. 40 т/га гною (фон). 3. Фон + $N_{60}P_{60}K_{90}$. 4. Фон + $N_{90}P_{90}K_{120}$. 5. Фон + $N_{120}P_{120}K_{180}$.

II. Строки садіння. 1. I-ий строк (найраніше можливий). 2. II-ий строк (через 10 днів після I-ого). 3. III-ий строк (через 10 днів після II-ого). 4. IV-ий строк (через 10 днів після III-ого).

Площа ділянок I порядку (сорт) – 232,0 м², II порядку (строки садіння) – 112,0 м², III порядку (рівні живлення) – 97,6 м², повторність – триразова.

Виклад основного матеріалу. На основі наших досліджень встановлено дію і взаємодію окремих агротехнічних факторів на врожайність картоплі та її прирости. При розрахунку приростів врожаю бульб за контроль приймали: для добрив – контроль (без добрив), для строків садіння – найпізніший (IV-ий строк).

За вирощування картоплі оптимальне і своєчасне застосування агротехнічних заходів має значний вплив на кінцеву продуктивність картоплі. Важливим фактором для одержання високої урожайності картоплі, в першу чергу, є рівень живлення рослин, а саме дози добрив, які забезпечують істотний приріст бульб, для сортів різних груп стиглості.

Для ранньостиглих сортів за збільшення рівня живлення до $N_{120}P_{120}K_{180}$ на фоні 40 т/га гною порівняно з $N_{90}P_{90}K_{120}$ на фоні такої ж кількості орга-

нічних добрив одержано істотний приріст урожайності. Для середньостиглих сортів за збільшення добрив до $N_{90}P_{90}K_{120}$ на фоні 40 т/га гною приріст був неістотним, тобто в межах помилки дослідів.

Агротехнічним прийомом, який мав найбільший вплив на врожайність картоплі обох груп стиглості, були добрива. Із збільшенням їх дози зростає врожайність картоплі. Так, за I-ого строку садіння і внесення добрив у дозі 40 т/га гною + $N_{90}P_{90}K_{120}$ урожайність картоплі ранньостиглих сортів зросла з 9,4 до 22,4 т/га, або в 2,4 раза. За збільшення дози добрив до $N_{180}P_{180}K_{270}$ на тому ж фоні органічних добрив – в 2,6 раза. Тоді, як у групі середньостиглих сортів урожайність на цих варіантах добрив була рівнозначною і складала відповідно 29,7 і 30,4 т/га, і порівняно з контролем приріст бульб був досить високим і складав 15,3-16,3 т/га, або в 2,0-2,1 раза більшим.

Аналіз даних, отриманих в результаті проведення досліджень, показав, що дотримання строків садіння має значно більший вплив на врожайність картоплі ранньостиглих, ніж середньостиглих сортів. Приріст урожайності ранньостиглих сортів за оптимальних строків садіння (I-ий строк) складав 1,9-7,4 т/га або 25,3-43,3%.

За запізнення з садінням на 30 днів урожайність знизилась на 28,0%. Характерно, що запізнення з садінням призводить до зниження продуктивності сортів картоплі обох груп стиглості. Найбільш істотним було зменшення врожайності на варіантах з мінімальною кількістю добрив. Більш високий рівень живлення в деякій мірі компенсував негативний вплив пізніх строків садіння.

В цілому агротехнічні фактори, які ми вивчали, а саме: строки садіння і дози добрив, були взаємозв'язані і в значній мірі залежали один від одного. При цьому змінювалася не тільки величина дії факторів в цілому, але й характер їх взаємодії. Висока продуктивність в кінцевому підсумку є результатом найбільш сприятливого співвідношення дії агротехнічних факторів в комплексі. Дія і взаємодія агротехнічних факторів за різних строків садіння була неодноразовою і залежала від групи стиглості сорту.

Дані наших досліджень показують, що оптимальними строками садіння для ранньостиглих сортів в умовах Західного Лісостепу є садіння в I-ий строк з 14 по 25 квітня, для середньостиглих сортів – I-ий – II-ий строк (з 14 квітня по 5 травня). Проте, оптимальні строки садіння забезпечують високу урожайність лише за внесення необхідної кількості добрив. За запізнення із садінням ефективність дії добрив знижується на 6,8-32,6% в ранньостиглих і на 9,0-28,0% в середньостиглих сортів (табл. 1, 2).

На основі отриманого приросту бульб від дії і взаємодії агротехнічних факторів встановлено, що застосування їх в комплексі давало більш високий приріст урожайності (синергізм), ніж сума приросту від застосування їх кожного окрема. Це є доказом того, що позитивна дія агротехнічних факторів при застосуванні їх у комплексі підсилює дію інших технологічних заходів.

Дози добрив, які забезпечили істотний приріст, для сортів картоплі різних груп стиглості були неоднакові. Для ранньостиглих сортів збільшення рівня живлення до $N_{120}P_{120}K_{180}$ на фоні 40 т/га гною дало істотний приріст уро-

жайності – 15,1 т/га при HP_{05} -1,77 т/га. Для середньостиглих сортів приріст складав 16,3 за I-ого строку садіння, 15,5 – за II-ого строку, при HP_{05} для добрив становив – 3,29 т/га.

Таблиця 1

Вплив агротехнічних факторів вирощування картоплі на приріст урожайності ранньостиглих сортів, т/га

Дози добрив (фактор А)	Уро- жай- ність	Приріст урожайності від:			
		добрив		строків садіння	
		т/га	%	т/га	%
І-ий строк садіння (фактор В)					
Без добрив (контроль)	9,4	-	-	1,9	25,3
40 т/га гною (фон)	13,3	3,9	41,5	3,2	31,7
Фон + N ₆₀ P ₆₀ K ₉₀	18,4	9,0	95,7	5,8	46,0
Фон + N ₉₀ P ₉₀ K ₁₂₀	22,4	13,0	138,3	6,1	37,4
Фон + N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₁₈₀	24,5	15,1	160,6	7,4	43,3
ІІ-й строк садіння					
Без добрив (контроль)	9,6	-	-	2,1	28,0
40 т/га гною (фон)	12,0	2,4	25,0	1,9	18,8
Фон + N ₆₀ P ₆₀ K ₉₀	16,0	6,4	66,7	3,4	26,9
Фон + N ₉₀ P ₉₀ K ₁₂₀	18,3	8,7	90,6	2,0	12,3
Фон + N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₁₈₀	22,0	12,4	129,2	4,9	28,6
ІІІ-й строк садіння					
Без добрив (контроль)	8,7	-	-	1,2	16,0
40 т/га гною (фон)	9,9	1,2	13,7	- 0,2	- 0,9
Фон + N ₆₀ P ₆₀ K ₉₀	14,1	5,4	62,1	1,5	11,9
Фон + N ₉₀ P ₉₀ K ₁₂₀	17,3	8,6	98,8	1,0	6,1
Фон + N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₁₈₀	19,5	10,8	129,1	2,4	14,0
ІV-й строк садіння					
Без добрив (контроль)	7,5	-	-	-	-
40 т/га гною (фон)	10,1	2,6	34,7	-	-
Фон + N ₆₀ P ₆₀ K ₉₀	12,6	5,1	68,0	-	-
Фон + N ₉₀ P ₉₀ K ₁₂₀	16,3	8,8	117,3	-	-
Фон + N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₁₈₀	17,1	9,6	128,0	-	-
НІР ₀₅ фактора А – 1,77 фактора В – 1,93					

За першого строку садіння середня сума приросту урожайності від внесених добрив у ранньостиглих сортів картоплі складала від 3,9 до 15,1 т/га, або 41,5-160,6%, від строків садіння 1,9-7,4 т/га або 25,3-43,3%, а в середньостиглих сортів відповідно від добрив 3,5-16,3 т/га або 4,3-113,2%, а від строків 1,2-4,6 т/га або 8,4-29,6%, при другому строці садіння.

За садіння ранньостиглих сортів на 10 днів пізніше ефективність дії агротехнічних заходів знизилась, прирости бульб як в абсолютних цифрах, так і в відсотковому відношенні зменшились на 16,5-47,7% від добрив і на 12,9-19,1% від строків садіння.

За запізнення з садінням ранньостиглих сортів на 30 днів, порівняно з оптимальними строками, відмічено подальше зниження ефективності дії застосування агротехнічних факторів. В цілому, як в ранньостиглих так і середньостиглих сортів при запізненні з строками садіння урожайність знижувалась (рис. 1).

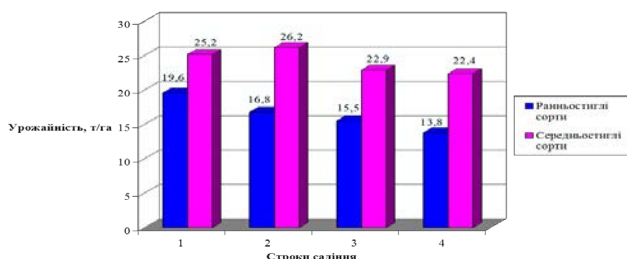
Деяко по іншому вплив застосування агротехнічних заходів вирощування картоплі проявився на сортах, які відносяться до середньостиглої

групи. Найвища ефективність добрив також була за I-ого строку садіння, де прирости врожайності бульб від добрив складала 10,8-16,3 т/га, або 75,0-113,2%. За садіння на 10 днів пізніше (II-ий строк) ефективність добрив у сортів середньостиглої групи знизилась лише на 9,2-13,2%. Проте, прирости врожайності від строків садіння були найвищі і складала 8,4-29,6%, в середньому в 1,5 раза більші порівняно з I-шим строком садіння і в 5,9 раза більше порівняно з III-ім строком садіння. При збільшенні рівнів живлення у сортів картоплі обох груп стиглості продуктивність зростала (рис. 2).

Таблиця 2

Вплив агротехнічних факторів вирощування картоплі на приріст урожайності середньостиглих сортів, т/га

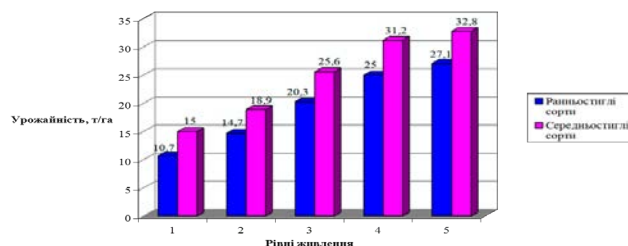
Дози добрив (фактор А)	Уро- жай- ність	Приріст урожайності від:			
		добрив		строків садіння	
		т/га	%	т/га	%
І-ий строк садіння (фактор В)					
Без добрив (контроль)	14,4	-	-	0,1	0,7
40 т/га гною (фон)	17,9	3,5	24,3	1,7	10,5
Фон + N ₆₀ P ₆₀ K ₉₀	25,2	10,8	75,0	4,1	19,4
Фон + N ₉₀ P ₉₀ K ₁₂₀	29,7	15,3	106,2	3,5	13,3
Фон + N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₁₈₀	30,4	16,3	113,2	2,6	9,2
ІІ-й строк садіння					
Без добрив (контроль)	15,5	-	-	1,2	8,4
40 т/га гною (фон)	21,0	5,5	35,5	4,8	29,6
Фон + N ₆₀ P ₆₀ K ₉₀	25,7	10,2	65,8	4,6	21,8
Фон + N ₉₀ P ₉₀ K ₁₂₀	28,8	13,3	85,8	2,6	9,9
Фон + N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₁₈₀	31,0	15,5	100	2,9	10,3
ІІІ-й строк садіння					
Без добрив (контроль)	14,9	-	-	0,6	4,2
40 т/га гною (фон)	16,8	1,9	12,7	0,6	3,7
Фон + N ₆₀ P ₆₀ K ₉₀	22,3	7,4	49,7	1,2	5,7
Фон + N ₉₀ P ₉₀ K ₁₂₀	25,6	10,7	71,8	- 0,6	- 0,9
Фон + N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₁₈₀	27,6	12,7	85,2	- 0,5	- 1,0
ІV-й строк садіння					
Без добрив (контроль)	14,3	-	-	-	-
40 т/га гною (фон)	16,2	1,9	13,3	-	-
Фон + N ₆₀ P ₆₀ K ₉₀	21,1	6,8	47,6	-	-
Фон + N ₉₀ P ₉₀ K ₁₂₀	26,2	11,9	83,2	-	-
Фон + N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₁₈₀	28,1	13,8	96,5	-	-
НІР ₀₅ фактора А – 3,29, фактора В – 3,38					

Строки садіння: 1. Найраніший можливий (при температурі ґрунту 5-8°C); 2. Через 10 днів після першого; 3. Через 10 днів після другого; 4. Через 10 днів після третього.

Рис. 1. Вплив строків садіння на врожайність сортів картоплі різних груп стиглості, т/га

Результати досліджень з впливу окремих агротехнічних заходів вирощування картоплі на урожайність підтверджуються математичною обробкою даних (табл. 3).

Дози добрив: 1. Без добрив (контроль); 2. 40 т/га гною (фон); 3. Фон + N₆₀P₆₀K₉₀; 4. Фон + N₉₀P₉₀K₁₂₀; 5. Фон + N₁₂₀P₁₂₀K₁₈₀.

Рис. 2. Вплив рівнів живлення на урожайність сортів картоплі різних груп стиглості, т/га

Дисперсійний аналіз результатів проведених досліджень показав, що окремі фактори мають різний вплив на врожайність картоплі. Добрива мали найбільший вплив – 56,6-77,6% на врожайність ранньостиглих і 74,4-93,7% – середньостиглих сортів. Вплив строків садіння був більшим у групі ранньостиглих сортів і складав 16,9-32,3%, тоді як у групі середньостиглих – 2,9-17,7% (рис. 3).

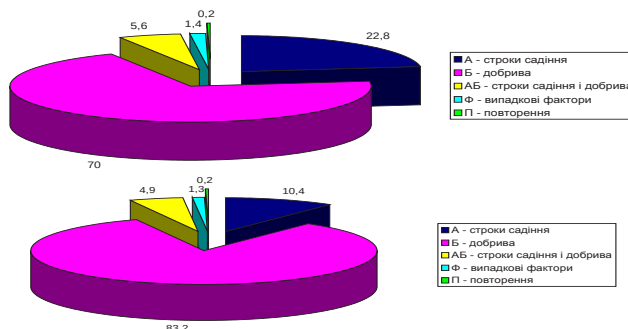

Рис. 3. Величина впливу агротехнічних факторів на урожайність ранньостиглих та середньостиглих сортів

Слід відмітити, що вплив строків садіння порівняно з рівнем живлення був значно меншим у всі роки досліджень і найбільшим 32,3% для групи ранньостиглих сортів був у перший рік, для групи середньостиглих 17,7% – у третій. При визначенні подвійної взаємодії (строків садіння і норм добрив) найбільшим (8,9%) їх вплив був у перший рік для групи ранньостиглих сортів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, в умовах Західного Лісостепу оптимальними строками садіння для ранньостиглих сортів картоплі є садіння в I-ий строк (з 14 по 25 квітня), для середньостиглих I-ий і II-ий строк (з 14 квітня по 5 травня) та внесення добрив в нормі N₉₀P₉₀K₁₂₀ на фоні 40 т/га гною.

Потенціальна продуктивність сортів картоплі може бути реалізована тільки з врахуванням їх вимог до окремих агротехнічних заходів в конкретних ґрунтово-кліматичних умов. В зв'язку з цим, для підвищення врожайності картоплі необхідно дотримуватись сортової агротехніки. Крім того, необхідно врахувати, що застосування агро-техніки, розробленої для окремого сорту і зони, на інших сортах і в других ґрунтово-кліматичних умовах може не дати позитивного результату.

Таблиця 3

**Дія і взаємодія агротехнічних факторів і величина їх впливу на врожай картоплі
сортів різних груп стиглості, %**

	Ранньостиглі сорти, по трьох роках досліджень			Середнє по роках	Середньостиглі сорти, по трьох роках досліджень			Середнє по роках
Вплив:								
повторень	-	0,3	0,4	0,2	0,1	-	0,4	0,2
строків садіння	32,3	16,9	19,3	22,8	10,6	2,9	17,7	10,4
добрив	56,6	77,6	75,6	70,0	81,5	93,7	74,4	83,2
строків садіння і добрив	8,9	4,0	3,8	5,6	7,4	2,1	5,3	4,9
випадкових факторів	2,2	1,2	0,9	1,4	0,4	1,3	2,2	1,3

Список літератури:

1. Дмитренко П.А. Удобрение и густота посева полевых культур / П. А. Дмитренко, П. И. Витриховский. – К.: Урожай, 1975. – 248 с.
2. Шатилов И.С. Фотосинтетическая деятельность / И.С. Шатилов, А.Г. Замаев // Известия ТСХА. – Вып. 3. – М.: Колос, 1965. – С. 87-105.
3. Куценко В. С. Температура ґрунту і строки садіння картоплі / В. С. Куценко, М. Г. Шарапа, В. В. Кравченко, Г. Ф. Войтенко // Картоплярство: міжвід. темат. наук. зб. – К.: Урожай, 1991. – Вип. 22. – С. 43-46.
4. Плешков, В. Сроки посадки раннего картофеля / В. Плешков // Картофель и овощи. – М.: 1974. – № 2. – С. 15-16.
5. Уткин, В. С. Влияние сроков и способов посадки при различных фонах питания на урожай и качество различных сортов картофеля в условиях Северного Зауралья: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. с.-х. наук: спец. 06.01.09. «Растениеводство» / В.С. Уткин. – Пермь, 1978. – 21 с.
6. Kurkerod, T. Settetid, hostetid og diodsling the betyr diese faktoren for potetivaliten / T. Kurkerod. – Norsk Land: 1975. – S. 29-36.

Ильчук Р.В.

Институт сельского хозяйства Карпатского региона
Национальной академии аграрных наук Украины

УРОЖАЙНОСТЬ КАРТОФЕЛЯ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СРОКОВ ПОСАДКИ И УРОВНЯ ПИТАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЗАПАДНОЙ ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ

Аннотация

Приведены результаты трехлетних исследований по влиянию таких агротехнических мероприятий, как сроки посадки и уровень питания на урожайность сортов картофеля раннеспелой и среднеспелой групп. Определено действие и взаимодействие этих факторов на приросты урожайности в процентном отношении и установлены оптимальные сроки посадки и дозы питания картофеля в условиях Западной Лесостепи Украины.

Ключевые слова: картофель, сроки посадки, уровень питания, прирост, урожайность.

Pchuk R.V.

Institute of Agriculture of Carpathian Region
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

POTATO YIELD DEPENDING ON PLANTING DATES AND LEVELS OF FOOD IN TERMS OF WESTERN FOREST-STEPPE OF UKRAINE

Summary

The results of three years of research on the impact of agricultural activities such as planting dates and levels of nutrition on the yield of potato varieties early maturing and mid-season groups. Identified the action and interaction of these factors on yield gains as a percentage and determined the optimal planting dates and doses the supply of potatoes in the conditions of Western forest-steppe of Ukraine.

Keywords: potato, planting dates, level of nutrition, growth, yield.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВЫРАЩИВАНИЯ ПШЕНИЦЫ ОЗИМОЙ ПРИ РАЗЛИЧНЫХ СИСТЕМАХ ОБРАБОТКИ ПОЧВЫ В СЕВООБОРОТАХ ЮЖНОЙ СТЕПИ УКРАИНЫ

Коваленко Н.П.

Институт истории аграрной науки, образования и техники
Национальной научной сельскохозяйственной библиотеки
Национальной академии аграрных наук

Аль-Джанаби К.Т.Б.

Одесский государственный аграрный университет
Министерства образования и науки Украины

По результатам сравнительной экономической эффективности установлено рациональное выращивание пшеницы озимой в короткоротационных севооборотах засушливой Южной Степи Украины. Определено благоприятное действие безотвальной разноглубинной обработки почвы в зерно-паровом и сидеральном севообороте с викой озимой, где получили наивысшие показатели экономической эффективности. Внедрение черного и сидеральных паров в короткоротационных севооборотах обеспечило повышение урожайности и получение наивысшего уровня рентабельности, который достигал 178–187%. Обнаружено, что чрезмерное насыщение севооборотов зерновыми культурами приводит к снижению всех показателей экономической эффективности. С целью повышения и сохранения уровня плодородия почвы в засушливой Южной Степи Украины рекомендовано применять короткоротационные севообороты с черным и сидеральными парами с викой озимой и горохом с горчицей белой.

Ключевые слова: пшеница озимая, короткоротационные севообороты, система обработки почвы, урожайность, производство зерна, экономическая эффективность.

Постановка проблемы. Решение проблемы увеличения производства высококачественной сельскохозяйственной продукции с уменьшением затрат при условии сохранения экологического состояния окружающей среды и повышения уровня плодородия почвы было и остается ключевой задачей для сельского хозяйства Украины. Важным условием повышения эффективности производства высококачественной сельскохозяйственной продукции является определение и внедрение эффективных агротехнических мероприятий для различных почвенно-климатических и экономических условий [1, с. 12].

Одним из основных мероприятий относительно прекращения и предотвращения развития негативных процессов и кризисных явлений в земледелии есть научно обоснованное размещение сельскохозяйственных культур после лучших предшественников в севооборотах с применением рациональной обработки почвы [2, с. 5–6]. В частности, более продуктивно используются удобрения, лучше реализуются потенциальные возможности сортов растений, снижается засоренность, уменьшается действие вредителей и болезней в посевах сельскохозяйственных культур с минимальным использованием химических препаратов [3, с. 3–4]. Все это положительно влияет на состояние окружающей среды, открывает дополнительные возможности увеличения сельскохозяйственной продукции с уменьшением расходов на ее производство.

Анализ последних исследований и публикаций. По мнению многих ученых, экономическая эффективность сельскохозяйственного производства – это получение максимального количества продукции с каждого гектара пашни при наименьших затратах [4, с. 31; 5, с. 125; 6, с. 72; 7, с. 9]. С этой целью, широко используют как натуральные, так и стоимостные экономические

показатели. Натуральные показатели получения сельскохозяйственной продукции с учетом ее качества являются исходными при определении экономической эффективности [1, с. 15]. Показатель урожайности сельскохозяйственных культур отображает всю систему экономических мероприятий и непосредственно влияет на величину других показателей [2, с. 255]. Среди стоимостных показателей важнейшим является себестоимость, которая отображает результат всей деятельности хозяйства от производства до реализации сельскохозяйственной продукции [8, с. 171; 9, с. 18]. Себестоимость продукции – это стоимостное отражение расходов на производство и реализацию продукции, что позволяет сделать выводы об эффективности выращивания сельскохозяйственных культур и находить пути повышения уровня рентабельности. Себестоимость является исходным показателем для определения чистой прибыли.

При анализе структуры себестоимости сельскохозяйственной продукции затраты группируют по экономическим элементам и статьям калькуляции, то есть вычисляют себестоимость единицы продукции по отдельным расходам [3, с. 172–174]. Общая сумма расходов состоит из трех основных групп: 1) материальные расходы (стоимость семян, кормов, удобрений, горюче-смазочных материалов, средств защиты растений, которые полностью используют для производства продукции и их стоимость полностью включают в сумму расходов); 2) амортизационных отчисления (износ основных и производственных фондов); 3) оплата труда сотрудников. Группировка по отдельным расходам дает возможность разделить их по экономическому содержанию с целью вычисления полного размера стоимости чистой продукции.

Следовательно, предложенные в экономической литературе показатели экономической

эффективности и методики их определения многочисленны и по мере развития рыночных отношений их количество растет, но они объединяются в единое целое, направленное на повышение эффективности сельскохозяйственного производства. Мы остановимся лишь на тех, которые непосредственно касаются решения проблемы увеличения производства сельскохозяйственной продукции на основании рационального землепользования.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Для расчета экономической эффективности выращивания пшеницы озимой при различных системах обработки почвы в севооборотах необходимо верно определить систему взаимосвязанных показателей, которые должны наиболее объективно характеризовать ее уровень [10, с. 85; 11, с. 54]. Для этого мы учитывали не только общие, производительные возможности каждой культуры (урожайность, т/га), но и ряд других важных показателей: стоимость валовой продукции (тыс. грн.), общие затраты (тыс. грн.), себестоимость продукции (грн./т), условно чистую прибыль (тыс. грн./га) и уровень рентабельности (%).

Формулирование целей статьи. Целью статьи является определение путей увеличения

эффективного производства сельскохозяйственной продукции на основании внедрения научно обоснованных севооборотов и применения рациональной системы обработки почвы, что обеспечит повышение и стабилизацию уровня плодородия почвы в засушливой Южной Степи Украины.

Изложение основного материала. На основании полевого стационарного опыта Одесского института агропромышленного производства Национальной академии аграрных наук Украины устанавливали действие различных систем обработки почвы на экономическую эффективность выращивания пшеницы озимой в короткоротационных севооборотах на протяжении 2013–2015 гг. (табл. 1). Варианты размещены методом расщепленных участков, повторение вариантов – четырехкратное. Норма внесения минеральных и органических удобрений общепринятая для выращивания сельскохозяйственных культур в Южной Степи.

Климатические условия Южной Степи Украины сформированы под воздействием степного атлантического-континентального климата и сравнительно с другими зонами Украины отличаются наибольшей засушливостью. Засушливость этой зоны обусловлена большим количеством солнеч-

Таблица 1

Схема полевого стационарного опыта Одесского института АПП НААН

№ поля	Севооборот			
	зерно-паровой (контроль)	сидеральный	сидеральный	зерновой
1	пар черный	пар сидеральный (вика озимая)	пар сидеральный (горох + горчица белая)	горох на зерно
2	пшеница озимая	пшеница озимая	пшеница озимая	пшеница озимая
3	пшеница озимая	пшеница озимая	пшеница озимая	пшеница озимая
4	овес	овес	овес	овес
5	пшеница озимая	пшеница озимая	пшеница озимая	пшеница озимая

Таблица 2

Экономическая эффективность выращивания пшеницы озимой в зависимости от различных систем основной обработки почвы в севооборотах Южной Степи Украины, среднее за 2013–2015 гг.

Система основной обработки почвы	Урожайность, т/га	Стоимость валовой продукции, тыс. грн.	Общие затраты, тыс. грн.	Себестоимость, грн./т	Условно чистая прибыль, тыс. грн./га	Уровень рентабельности, %
Зерно-паровой севооборот (контроль)						
Дифференцированная (контроль)	4,28	10,90	4,17	10,06	6,73	161
Отвально-безотвальная	3,55	9,15	3,96	11,46	5,19	131
Безотвальная разнотрубинная	4,16	10,90	3,92	9,70	6,98	178
Безотвальная мелкая	3,69	9,70	3,83	10,86	5,87	153
Сидеральный севооборот с викой озимой						
Дифференцированная (контроль)	4,02	10,57	4,22	11,25	6,35	151
Отвально-безотвальная	3,90	9,90	4,02	10,72	5,88	146
Безотвальная разнотрубинная	4,42	11,49	4,00	9,50	7,49	187
Безотвальная мелкая	3,90	10,09	3,90	10,45	6,19	159
Сидеральный севооборот с горохом и горчицей белой						
Дифференцированная (контроль)	3,79	9,85	4,18	11,54	5,67	136
Отвально-безотвальная	3,48	8,84	4,01	12,20	4,83	121
Безотвальная разнотрубинная	3,82	9,82	3,96	10,97	5,86	150
Безотвальная мелкая	3,46	9,07	3,88	11,71	5,19	134
Зерновой севооборот						
Дифференцированная (контроль)	3,61	9,53	4,26	12,09	5,27	124
Отвально-безотвальная	3,37	8,54	4,06	12,88	4,48	110
Безотвальная разнотрубинная	3,53	9,19	4,00	12,21	5,19	130
Безотвальная мелкая	3,25	8,60	3,97	12,55	4,63	117

ного излучения, высокой температурой в летний период, низкой относительной влажностью воздуха, суховеями, которые периодически повторяются, небольшим количеством осадков и их неравномерным распределением на протяжении года.

Почвы Южной Степи Украины имеют высокий потенциал естественного плодородия. Основным фактор, который лимитирует производительность сельскохозяйственных угодий на этих почвах – это дефицит влаги. При пересыхании такие почвы растрескиваются и трудно поддаются обработке. Верхняя часть пахотного слоя не редко поддается дефляции, особенно, если поверхность не защищена послеуборочными остатками. Почвы опытного участка – черноземы южные малогумусные важкосуглинистые на пагово-буром лессе с высоким содержанием гумуса в пахотном слое – 2,69–3,49%, азота органических соединений, который легко гидролизуется – 1,2–1,8 мг / 100 г сухой почвы, подвижных форм фосфора (P_2O_5) – 9,0–13,4 мг / 100 г сухой почвы, обменного калия (K_2O) – 12,3–12,9 мг / 100 г сухой почвы, рН солевого – 6,9–7,7.

Основную обработку почвы выполняли следующим образом: в паровом поле – отвальная глубокая обработка на 25–27 см (дифференцированная – контроль), безотвальная мелкая обработка на 8–10 см (отвально-безотвальная и безотвальная мелкая), безотвальная глубокая обработка на 25–27 см (безотвальная разноглубинная); под пшеницу озимую – безотвальная мелкая обработка на 8–10 см (все системы); под овес – отвальная глубокая обработка на 25–27 см (дифференцированная – контроль и отвально-безотвальная), безотвальная глубокая обработка на 25–27 см (безотвальная разноглубинная) и безотвальная мелкая обработка на 8–10 см (безотвальная мелкая). Основную обработку почвы выполняли отвальным плугом типа ПЛН-5-35, безотвальным ПРН-5-35 (аналог плуга «параплау») и плоскорезом-щелевателем ПЩН-2,5.

Можно констатировать, что в среднем за 2013–2015 гг. наивысшие показатели экономической эффективности выращивания пшеницы озимой получили в сидеральном севообороте с полем вики озимой (табл. 2). В частности, урожайность в этом варианте составляла 3,90–4,42 т/га, стоимость валовой продукции – 9,90–11,49 тыс. грн., условно чистая прибыль – 6,19–7,49 тыс. грн./га при довольно низких общих затратах (3,90–4,22 тыс. грн.) и самой низкой себестоимости продукции (9,50–11,25 грн./т). Это обеспечило получение наивысшего уровня рентабельности, который достигал 146–187%.

Высокие показатели экономической эффективности также получили в зерно-паровом севообороте с полем пара черного, где урожайность составляла 3,69–4,28 т/га, стоимость валовой продукции – 9,15–10,90 тыс. грн., условно чистая прибыль – 5,19–6,98 тыс. грн./га при самых низких общих затратах (3,83–4,17 тыс. грн.) и довольно низкой себестоимости продукции (9,70–11,46 грн./т). Это обеспечило получение высокого уровня рентабельности, который составлял 131–178%.

Более низкие показатели экономической эффективности получили в сидеральном севообороте с полем гороха и горчицы белой. В частности, урожайность в этом варианте снизилась

до 3,46–3,82 т/га, стоимость валовой продукции – до 9,07–9,85 тыс. грн., условно чистая прибыль – до 4,83–5,86 тыс. грн./га при довольно высоких общих затратах (3,88–4,18 тыс. грн.) и себестоимости продукции (10,97–12,20 грн./т). Это повлекло за собой снижение уровня рентабельности до 121–150%. Наиболее низкие показатели получили в зерновом севообороте с 100% насыщением зерновыми культурами, где урожайность составляла 3,25–3,61 т/га, стоимость валовой продукции – 8,54–9,53 тыс. грн., условно чистая прибыль – 4,48–5,27 тыс. грн./га при наивысших общих затратах (3,97–4,26 тыс. грн.) и себестоимости продукции (12,09–12,88 грн./т). При таких показателях экономической эффективности уровень рентабельности стремительно снизился до 110–130%.

Наивысшие показатели экономической эффективности получили, применяя безотвальную разноглубинную обработку почвы в сидеральном севообороте с полем вики озимой и зерно-просапном севообороте с полем пара черного. В этих вариантах наивысшие показатели стоимости валовой продукции (10,90–11,49 тыс. грн.) и снижение общих затрат до 3,92–4,00 тыс. грн. позволило получить наивысшие показатели условно чистой прибыли – 6,98–7,49 тыс. грн./га, что является разницей между стоимостью валовой продукции и общими затратами на ее производство при самой низкой себестоимости продукции (9,50–9,70 грн./т). Это обеспечило получение наивысшего уровня рентабельности, который достигал 178–187%.

Самые низкие показатели экономической эффективности получили, применяя отвально-безотвальную и безотвальную мелкую обработку почвы в зерновом севообороте с 100% насыщением зерновыми культурами. В частности, урожайность в этих вариантах снизилась до 3,25–3,37 т/га, стоимость валовой продукции – до 8,54–8,60 тыс. грн., условно чистая прибыль – до 4,48–4,63 тыс. грн./га при довольно высоких общих затратах (3,97–4,06 тыс. грн.) и самой высокой себестоимости продукции (12,55–12,88 грн./т). Это повлекло за собой стремительное снижение уровня рентабельности до 110–117%.

Промежуточное место по показателям экономической эффективности занимает дифференцированная обработка почвы (контроль) в сидеральном севообороте с горохом и горчицей белой, где урожайность составляла 3,79 т/га, стоимость валовой продукции – 9,85 тыс. грн., условно чистая прибыль – 5,67 тыс. грн./га при довольно высоких общих затратах (4,18 тыс. грн.) и высокой себестоимости продукции (11,54 грн./т). В этом варианте уровень рентабельности составлял 136%. Значительное влияние на экономическую эффективность выращивания пшеницы озимой оказывали погодные условия, где в благоприятных 2013, 2015 гг. высокими были все показатели, которые значительно снижались в неблагоприятном 2014 г.

Выводы и перспективы исследования. Таким образом, на основании результатов экономической эффективности определено рациональное выращивание пшеницы озимой в короткоротационных севооборотах Южной Степи Украины. Установлено, что наилучшие показатели экономической эффективности обеспечило выращивание пшеницы озимой в сидеральных севообо-

ротах с полем вики озимой и гороха с горчицей белой и зерно-паровом севообороте с полем пара черного с их научно обоснованным насыщением, размещением и соотношением. Это позволило обеспечить наиболее эффективное производство сельскохозяйственной продукции на основе рационального землепользования.

Наивысшую экономическую эффективность при выращивании пшеницы озимой в короткоротационных севооборотах получили при применении безотвальной разноглубинной обработки почвы, что обеспечило получение наивысшей условно чистой прибыли и уровня рентабельности. Значительное влияние на показатели экономической эффективности выращивания пшеницы

озимой в севооборотах Южной Степи Украины оказывали погодные условия, где в неблагоприятный 2014 г. наблюдали заметное их снижение. Насыщение севооборотов зерновыми культурами до 100% резко снижало их стойкость к неблагоприятным условиям и эффективность обработки почвы, что возможно откорректировать внедрением черного и сидеральных паров.

Для достижения высокой и стабильной экономической эффективности выращивания пшеницы озимой в короткоротационных севооборотах Южной Степи Украины целесообразно дальнейшее исследование всех факторов влияния на ее продуктивность, что важно в нынешних условиях распространения кризисных явлений в земледелии.

Список литературы:

1. Бойко П. І. Методичні основи польових дослідів з визначення ефективності систем сівозмін / П. І. Бойко // Аграрний вісник Причорномор'я: сільськогосподарські та біологічні науки. – Одеса. – 2009. – вип. 50. – С. 12–20.
2. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина XIX – початок XXI ст.): монографія / Н. П. Коваленко. – К.: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 490 с.
3. Юркевич Є. О. Агробіологічні основи сівозмін Степу України: монографія / Є. О. Юркевич, Н. П. Коваленко, А. В. Бакума. – Одеса: Одеське видавництво «ВМВ», 2011. – 237 с.
4. Буздалов І. М. Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва / І. М. Буздалов, П. Й. Шумейкін. – К.: Знання. – 1973. – 80 с.
5. Здоровцов О. І. Економіка сільського господарства: підручник / О. І. Здоровцов, Л. І. Касьянов, В. І. Мацибора. – К.: УСГА. – 1993. – 320 с.
6. Мацибора В. І. Економіка сільського господарства / В. І. Мацибора. – К.: Вища школа. – 1994. – 414 с.
7. Мертенс В. П. Економіка сільського господарства / В. П. Мертенс, В. І. Мацибора, Л. Ф. Жигало. – К.: Урожай. – 1995. – 287 с.
8. Добринін В. О. Проблеми підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / В. О. Добринін. – М.: Агропромвидав. – 1986. – 334 с.
9. Стельмашук А. М. Економічний аналіз прискорення інтенсифікації виробництва в АПК / А. М. Стельмашук. – К.: Урожай. – 1990. – 160 с.
10. Коваленко Н. П. Підвищення економічної ефективності різноротаційних сівозмін Південного Степу України / Н. П. Коваленко, Є. О. Юркевич // Вісник Черкаського інституту АПК: міжвідомчий тематичний збірник наукових праць. – Черкаси. – 2010. – вип. 10. – С. 84–89.
11. Коваленко Н. П. Підвищення економічної ефективності різноротаційних сівозмін Південного Степу України / Н. П. Коваленко, Є. О. Юркевич // Вісник Прикарпатського Національного університету імені Василя Стефаника. – Серія: Біологія. – Івано-Франківськ. – 2011. – вип. 15. – С. 53–57.

Коваленко Н.П.

Інститут історії аграрної науки, освіти та техніки
Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки
Національної академії аграрних наук

Аль-Джанабі К.Т.Б.

Одеський державний аграрний університет
Міністерства освіти і науки України

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОЩУВАННЯ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ ЗА РІЗНИХ СИСТЕМ ОБРОБІТКИ ҐРУНТУ У СІВОЗМІНАХ ПІВДЕННОГО СТЕПУ УКРАЇНИ

Анотація

За результатами порівняльної економічної ефективності встановлено раціональне вирощування пшениці озимі у короткоротаційних сівозмінах посушливого Південного Степу України. Визначено сприятливу дію безполіцевого різноглибинного обробітку ґрунту у зерно-паровій та сидеральній сівозміні з викою озимою, де отримали найвищі показники економічної ефективності. Запровадження чорного та сидеральних парів у короткоротаційних сівозмінах забезпечило підвищення урожайності та отримання найвищого рівня рентабельності, який сягав 178–187%. Виявлено, що надмірне насичення сівозмін зерновими культурами призводить до зниження всіх показників економічної ефективності. З метою підвищення та збереження рівня родючості ґрунту у посушливому Південному Степу України рекомендовано застосовувати короткоротаційні сівозміни з чорним та сидеральними парами з викою озимою і горохом з гірчицею білою.

Ключові слова: пшениця озима, короткоротаційні сівозміни, система обробітку ґрунту, урожайність, виробництво зерна, економічна ефективність.

Kovalenko N.P.Institute of History of Agrarian Science
Education and Techniques of National Scientific Agricultural Library
of National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine**Al-Janabi K.T.B.**Odessa State Agrarian University
of Ministry of Education and Science of Ukraine**ECONOMIC EFFICIENCY OF GROWING OF WHEAT WINTER-ANNUAL
IS AT DIFFERENT SYSTEMS OF TILL OF SOIL IN CROP ROTATIONS
OF SOUTH STEPPE OF UKRAINE****Summary**

On results comparative economic efficiency the rational growing of wheat winter-annual is set in the short-term crop rotations of droughty South Steppe of Ukraine. The favourable action of till of soil is certain without shelves with a different depth is certain in grain-steam and to the grin manure of crop rotation with a vetch winter-annual, where got the greatest indexes of economic efficiency. Input black and grin manure pairs in short-term crop rotations provided the increase of the productivity and receipt of the greatest level of profitability, that arrived at 178–187%. It is discovered that brings an excessive satiation over of crop rotations grain-crops to the decline of all indexes of economic efficiency. With the aim of increase and maintenance of level of fertility of soil in droughty South Steppe of Ukraine it is recommended to apply short-term crop rotations with black and by grin manure pairs with a vetch winter-annual and peas with mustard white.

Keywords: a wheat is winter-annual, short-term crop rotations, system of till of soil, productivity, production of grain, economic efficiency.

УДК 502:631.5:631.445.1

**ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА СПОСОБІВ ОСНОВНОГО ОБРОБІТКУ
ТА УДОБРЕННЯ ТОРФОВО-ГЛЕЙОВИХ ҐРУНТУ В УМОВАХ ГУМІДНОЇ ЗОНИ****Сербенюк В.О.**Національний науковий центр
«Інститут землеробства Національної академії аграрних наук»**Сербенюк Г.А.**

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті висвітлено екологічну оцінку способів основного обробітку та удобрення торфОВО-глейового ґрунту в умовах гумідної зони. На основі проведених досліджень встановлено, що створення органо-мінерального ґрунту шляхом приорювання до торфу підстилаючої мінеральної породи 8-10 см покращує родючість ґрунту завдяки додатковим поживних речовин та поліпшення водно-фізичних властивостей ґрунту підстилаючою породою і з подальшим поліпшенням активізації ґрунтотворних процесів. В результаті розкладання органічної речовини торфу, його гуміфікації та мінералізації відбувається якісний процес перетворення потенційної родючості в ефективну.

Ключові слова: екологічна оцінка, ґрунт, добрива, торф, родючість, гуміфікація, мінералізація.

Постановка проблеми. Завданням основного обробітку на осушуваних ґрунті є отримання високих урожаїв сільськогосподарських культур, підвищення родючості ґрунту і поліпшення екологічного стану осушуваних та прилеглих до них територій. Позитивне отримання зазначеного завдання є основою ефективного використання меліорованих земель. Природоохоронні заходи і оптимізація родючості осушуваних земель повинні забезпечувати високий економічний та екологічний ефект. Основними критеріями оцінки еколого-меліоративного стану осушуваних земель є водно-повітряний та поживний стан ґрунтів, зміна ґрунтового покриву – його еродованість, екологічний стан до-вкілля та технічний стан меліоративної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із головних критеріїв зміни екологічних прогнозів неглибоких торфовищ є їхня дегуміфікація, втрата органічної речовини і як наслідок – спрацювання торфовища. Завданням плантажної оранки є збереження торфОВОГО шару та створення оптимальних умов для вирощування сільськогосподарських культур. Аналіз проведених досліджень І.Т. Слюсарем [2, 3, 4] показала, що глибина залягання рівнів ґрунтової води в заплаві р. Супій (Панфільська дослідна станція) за 1945 – 2001 рр. показав, що з роками використання осушуваних ґрунтів після проведення меліорованих робіт поступово зменшується. Так, якщо за вегетацію в середньому за 1946 – 1955 рр. вони знаходилися

на глибині 83 см і за рік – 80 см, то за останнє десятиріччя (1991 – 2001 рр.) використання заплыви вони піднялися відповідно до 64 і 60 см. Це пов'язано насамперед зі зменшенням потужності торфу і глибини загальної каналізації заплыви, оскільки командні шлюзи-регулятори, особливо руслові, прив'язані до мінерального ґрунту. Таке явище істотно впливає на родючість ґрунту і продуктивність культур.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Найбільш негативним екологічним фактором на осушуваних болотах є інтенсивність спрацювання торфовищ та дегуміфікація інших видів ґрунтів гумідної зони. Маючи високу вологоємність торфовища відіграють певну регулювальну роль у водному балансі території. Тому витрачати органічну речовину органогенних ґрунтів необхідно дбайливо й економно [5, 6, 7]. Причиною зменшення запасів торфу є мінералізація органічної речовини, яка досягає 5 – 8 т/га на рік під багаторічними травами і 10 – 15 т/га під просяними культурами [1]. Така надмірна мінералізація органічної речовини призводить до непродуктивних її втрат і забруднення ґрунтових вод, що в кінцевому результаті погіршує й екологічну ситуацію в даних умовах [8, 9, 10].

Формулювання цілей статті. Головною метою цієї роботи було встановлення впливу способів основного обробітку ґрунту, добрив і терміну використання травостоїв на біологічну активність та ступінь мінералізації органічної речовини, визначення шляхів зниження і стабілізації процесу мінералізації торфу.

Методика досліджень. Дослід закладений на осушуваному неглибокому карбонатному торфовищі заплыви р. Супій (Панфільська дослідна станція ННЦ «Інститут землеробства НААН») у липні 1998 р. У 2005 р. на половині кожної ділянки з обробітку ґрунту було проведено перезалуження. Торфовий ґрунт дослідної ділянки неглибокий (45 – 50 см), ґрунтовий розчин орного та підорного шарів має слаболужну реакцію ($pH_{\text{сол}} 7,4 - 7,6$), характеризується високим рівнем розкладу (55 – 60%), за ботанічним складом – осокко-гіпново-очеретяного походження з такими агрохімічними властивостями: щільність ґрунту – 0,49 – 0,52 г/см³, щільність твердої фази ґрунту 1,44 – 1,48 г/см³, повна вологоємність – 115 – 135%, зольність – 45%; валовий уміст (%): азоту – 1,9, фосфору – 0,4, калію – 0,17, вапна – 20. Підстилаючою материнською породою є оглеєні легкі суглинки з такою агрохімічною характеристикою: щільність ґрунту – 1,645 г/см³, щільність твердої фази ґрунту 2,45 г/см³, $pH_{\text{сол}} - 7,8$, вміст $CaCO_3$ – 40%, валового азоту – 0,12%, фосфору – 0,1% і калію – 0,4%.

Посівна площа ділянки досліду становить 20 м², облікова – 16 м², загальна площа ділянки за обробітком ґрунту – 100 м². Повторність – триразова. Висівали травосуміш у складі: стокососу безостого (9 кг/га), тимопіївки лучної (6 кг/га), костриці лучної (6 кг/га), конюшини лучної (4 кг/га) та люцерни посівної (4 кг/га схожого насіння на 1 га). Проводили три укоси трав.

Технологія вирощування трав включала елементи: після другого укосу старосіяних багаторічних трав (1 декада серпня) проводили фрезкування, оранку і дискування згідно зі схемою досліду, коткування до і після сівби травосуміші.

Дихання ґрунту визначали за інтенсивністю виділення CO_2 методом абсорбції за В.І. Штатновим [12], інтенсивність дихання кореневої системи трав – за методом Бойсен-Ієнсена [11]. Для перерахунку інтенсивності мінералізації органічної речовини використовували коефіцієнт 0,543, який відповідає 50,2% вуглецю в органічній речовині торфу.

Погодні умови в роки досліджень характеризувалися підвищеною на 0,1–2°C температурою повітря порівняно з нормою (15,8°C). Атмосферних опадів випало за квітень–вересень 2005 р. – 393 мм, 2006 р. – 358 мм, що на 9% більше норми (327 мм), а в 2007 р. всього 251 мм, що на 30% менше середньобаторічних показників. Тобто, перші два роки досліджень були теплішими та вологішими, а наступний (2007 р.) – сухим і жарким.

Виклад основного матеріалу. Для зменшення витрат органічної речовини торфу і поліпшення екологічної ситуації в зоні осушення перезалужених земель нами було проведено дослідження в заплыві р. Супій (Панфільська дослідна станція, ННЦ «Інститут землеробства НААН») на неглибокому торфовищі (шар торфу, 0,45 – 0,55 см), що підстиляється легким оглеєним суглинком.

Нашими дослідженнями передбачалося встановити вплив способів основного обробітку ґрунту, добрив і тривалості вирощування травостоїв на біологічну активність та ступінь мінералізації органічної речовини, визначити шляхи зниження і стабілізації процесу мінералізації торфу.

Інтенсивність мікробіологічних процесів вивчали методом аплікації та за кількістю виділеного з ґрунту CO_2 (табл. 1). Результати цих досліджень показали, що найінтенсивніше мікробіологічні процеси в орному шарі (0 – 30 см) ґрунту проходили в період активної вегетації багаторічної травосуміші перші роки вирощування за поверхневого обробітку ґрунту без добрив, з розкладанням полотна складало 27,8% та за повного мінерального удобрення ($N_{60}P_{45}K_{120}$) – 35,4%. За приорювання до торфу підстилаючої мінеральної породи товщиною 8 – 10 см ці процеси сповільнювалися на ділянках без добрив до 24,2%, а за внесення

Таблиця 1

Вплив способів обробітку на розклад лляного полотна в 0–30 см шарі ґрунту, за 2006–2008 рр., %

Спосіб обробітку ґрунту	Удобрення, кг/га	Строки використання травостою	
		1–3-го року	8–10-го року
Поверхневий обробіток ґрунту на 8–10 см (контроль)	без добрив	27,8	26,5
	$N_{60}P_{45}K_{120}$	35,4	32,0
Оранка на 25–27 см	без добрив	23,8	30,4
	$N_{60}P_{45}K_{120}$	32,9	37,6
Плантажна оранка на 55 см з приорюванням до торфу підстилаючої мінеральної породи 8–10 см	без добрив	24,2	19,4
	$N_{60}P_{45}K_{120}$	28,7	26,9

$N_{60}P_{45}K_{120}$ до 28,7%. Це можна пояснити тим, що створення органо-мінерального ґрунту сприяло зниженню біологічної активності ґрунту і як наслідок зменшувало розклад полотна.

Порівнюючи показники розкладання полотна в ґрунті під травостоями першого-третього та восьмого-десятого років вирощування, де під останніми вони становлять відповідно за поверхневого 26,5 – 32,0% та за приорювання до торфу підстиляючої мінеральної породи товщиною 8 – 10 см – 19,4 – 26,9%, ми спостерігали затухання процесу розкладання органічної речовини зі старінням травостою. Подібну залежність ми спостерігали і за зміною інтенсивності виділення CO_2 із ґрунту (табл. 2).

Проведені дослідження свідчать про те, що застосування різного основного обробітку ґрунту за своїми особливостями істотно впливає на біологічну активність ґрунту та інтенсивність спрацювання торфовищ. Тривале використання торфовищ під багаторічними травами сприяє зниженню мікробіологічної активності ґрунту, а також, і зменшенню інтенсивності мінералізації органічної речовини.

З іншого боку, перезалуження травостою призводить до підвищення ступеня мінералізації органічної речовини, яка за перший рік вирощування становила близько 9,3 т/га без внесення добрив і за внесення мінеральних добрив ($N_{60}P_{45}K_{120}$) до 9,0 т/га.

Спостереження за виділенням CO_2 з поверхні ґрунту показало, що дихання кореневої системи перевищує виділення з ґрунту, за поверхневого обробітку виділення CO_2 на ділянках без внесення добрив становило 3,7 кг/га, а дихання кореневої системи за цього обробітку було більшим на 80%. Інтенсивніше дихання кореневої системи багаторічної травосуміші спостерігали і за внесення повного мінерального удобрення ($N_{60}P_{45}K_{120}$), де виділення CO_2 з ґрунту складало 3,6 кг/га, а кореневої системи – 6,7 кг/га.

Із поглибленням обробітку орного шару за звичайної оранки на 25-27 см спостерігали інтенсивніше дихання кореневої системи і на ділянках без удобрення порівняно із поверхневим обробітком ґрунту на 62,7%, внесення мінеральних добрив сприяє більш інтенсивнішому виділенню CO_2 (3%). На ділянках де застосовували плантажну оранку на глибину 55 см з приорюванням до торфу 8-10 см підстиляючого мінерального ґрунту, спостерігали зниження дихання ґрунту порівняно із поверхневим обробітком та оранкою на 25-27 см – 12 та 16%. Також зниження спостерігали на ділянках за повного мінерального удобрення ($N_{60}P_{45}K_{120}$) порівняно із вищенаведеними обробітками ґрунту відповідно на 10 та 14%.

Регулювання процесів мінералізації органо-генних ґрунтів як основи екології довкілля меліорованих осушуваних органо-генних ґрунтів можливе завдяки змішуванню торфу з мінеральною породою. Найдоцільнішим та екологічно безпечним є впровадження на неглибоких торфовищах меліоративної оранки за оптимального співвідношення виораної підстиляючої породи з торфовим ґрунтом, що за даними наших досліджень, становить 8 – 10 см породи (легкий оглеєний суглинок) з 45 – 50 см добре мінералізованим, карбонатним, високозольним торфом.

Проведення плантажної оранки на 55 см є важливим заходом в екологічно збалансованому використанні осушуваних органо-генних ґрунтів. Такий захід в цілому поліпшує родючість ґрунту, в тому числі його водно-фізичні властивості, підвищує вміст поживних речовин та забезпечує закріплення їх у ґрунті і тим самим запобігає вимиванню в ґрунтові та річкові води і продовжує їхню дію на більш тривалий період. Загалом позитивно позначається на родючості органо-мінерального ґрунту залучення підстиляючого мінерального ґрунту (багатого на мікроелементи, віваніт тощо).

Слід зазначити, що основним екологічним наслідком перемішування спрацьованого до кри-

Таблиця 2

Вплив способів основного обробітку на мінералізацію органічної речовини неглибокого торфовища, середнє за 2006-2008 рр.

Спосіб обробітку ґрунту	Удобрення, кг/га	Інтенсивність виділення CO ₂ з поверхні ґрунту, кг/га за 1 год	Інтенсивність дихання, кг/га CO ₂ за 1 год		Виділення CO ₂ кореневою системою, % від загальної кількості, виділеної ґрунтом	Інтенсивність мінералізації органічної речовини, т/га	
			ґрунту	кореневої системи		за добу	за вегетацію
Трави 8-10-го року вирощування							
Поверхневий обробіток ґрунту (контроль)	без добрив	10,6	3,7	6,8	64,2	0,048	8,7
	N ₆₀ P ₄₅ K ₁₂₀	10,3	3,6	6,7	65,2	0,047	8,6
Оранка на 25-27 см	без добрив	10,9	4,0	6,8	62,7	0,053	9,5
	N ₆₀ P ₄₅ K ₁₂₀	11,1	4,1	7,1	63,6	0,053	9,7
Плантажна оранка на 55 см з приорюванням до торфу підстиляючої мінеральної породи 8-10 см	без добрив	10,2	3,3	6,8	67,0	0,043	7,7
	N ₆₀ P ₄₅ K ₁₂₀	10,8	3,5	7,2	66,4	0,046	8,5
Трави 1-3-го року вирощування							
Плантажна оранка на 55 см з приорюванням до торфу підстиляючої мінеральної породи 8-10 см	без добрив	10,8	3,9	6,9	63,9	0,050	9,3
	N ₆₀ P ₄₅ K ₁₂₀	11,2	3,8	7,4	66,3	0,049	9,0
НІР ₀₅		0,7				0,5	0,8

тичних потужностей торфовища (45 – 50 см) з підстилаючою мінеральною породою є те, що не знижуючи продуктивність сільськогосподарських культур, з мінімальними економічними витратами, можна створити новий тип осушувального родючого ґрунту – органо-мінерального, якому не загрожує зникнення, що часто спостерігається з неглибокими торфовищами.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проведення плантажної оранки на неглибоких торфовищах шляхом приорювання до торфу підстилаючої мінеральної породи сприяє зменшенню розкладання лляного полотна як на удобрених, так і на ділянках заплави без внесення добрив. Найінтенсивніше розкладання якого (32,9 та 37,6%) відмічено за поверхневого обробітку та оранки на 25 – 27 см на фоні вне-

сення повного мінерального удобрення. Проведення плантажної оранки на 55 см із приорюванням до торфу підстилаючої мінеральної породи 8-10 см сприяло зниженню розкладання до 28,7% на травостоях 1-3-го років та до 26,9% на травостоях 8-10-го років вирощування. Подібну залежність спостерігали і на ділянках без добрив.

Мінералізація органічної речовини торфового ґрунту після проведення плантажної оранки знизилася до 7,7 т/га на ділянках без добрив та 8,5 т/га за внесення $N_{60}P_{45}K_{120}$ порівняно із поверхневим обробітком – відповідно, 8,7 та 8,6 т/га, оранкою – 9,5 та 9,7 т/га, при цьому, накопичення органічної речовини за рахунок корневих залишків відбувається у зворотному напрямку.

Список літератури:

1. Слюсар І.Т. Природоохоронне та ефективне використання осушуваних органогенних ґрунтів гумідної зони / І.Т. Слюсар, О.І. Ткачов, О.П. Соляник, В.О. Сербенюк, О.М. Гера та ін. // Методичні рекомендації. – К.: ЦП Компринт, 2014. – 80 с.
2. Концепція ефективного сільськогосподарського використання земель гумідної зони України / В.Ф. Камінський, І.Т. Слюсар, М.А. Ткаченко, О.П. Соляник, В.О. Сербенюк, О.М. Гера та ін. – К.: Едельвейс, 2014. – 54 с.
3. Слюсар І.Т. Біоорганічні системи землеробства в зоні осушення / Рекомендації // І.Т. Слюсар, В.О. Сербенюк, Г.І. Личук. – К.: ДІА, 2013. – С. 45-53.
4. Рижук С.М. Агроекологічні особливості ефективного використання осушуваних ґрунтів Полісся і Лісостепу України / С.М. Рижук, І.Т. Слюсар. – К.: Аграрна наука, 2006. – 424 с.
5. Слюсар І.Т. Агроекологічні особливості землеробства на осушуваних землях гумідної зони України / І.Т. Слюсар, С.М. Рижук // Зб. наук. пр. Ін-ту землеробства УААН. – К.: Урожай, 2000. – Вип. 1. – С. 3 – 5.
6. Слюсар І.Т. Вплив способів сільськогосподарського використання осушуваних торфовищ на їх трансформацію / І.Т. Слюсар, О.І. Ткачов // Зб. наук. праць ННЦ «Інститут землеробства УААН». – К.: ЕКМО, 2007. – Вип. 3 – 4. – С. 10 – 16.
7. Трускавецький Р.С. Окультуривание и охрана осушенных почв УССР / Р.С. Трускавецький / Метод. рекомендации. – Харьков, 1980. – 35 с.
8. Бельский Б.Б. Изменение торфяных почв под влиянием осушения и использования / Б.Б. Бельский // Материалы методического совещания стран-участниц СЭВ. – Минск: Ураджай, 1969. – С. 24 – 28.
9. Ковальчук П.І. Системне моделювання як основа реалізації соціоекологічної функції моніторингу довкілля / П.І. Ковальчук // Збірник наукових праць: Моніторинг осушуваних земель і питання охорони навколишнього природного середовища. – К.: ІГМУААН, 1995. – С. 13 – 17.
10. Артеменко В.И. Сельскохозяйственное использование осушенных торфяно-болотных почв / В.И. Артеменко, А.К. Бескровный. – К.: Урожай, 1972. – С. 3 – 208.
11. Баславская С.С. Практикум по физиологии растений / С.С. Баславская, О.М. Трубецкова. – М.: Изд-во МГУ, 1964. – 74 с.
12. Штатнов В.И. Методика определения биологической активности почвы / В.И. Штатнов // Докл. ВАСХНИЛ, Вып. 2. – 1952. – С. 27-30.

Сербенюк В.А.

Национальный научный центр

«Институт земледелия Национальной академии аграрных наук»

Сербенюк А.А.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ЕКОЛОГІЧЕСКАЯ ОЦЕНКА СПОСОБОВ ОСНОВНОЙ ОБРАБОТКИ И УДОБРЕНИЯ ТОРФЯНО-ГЛЕЕВЫХ ПОЧВ В УСЛОВИЯХ ГУМИДНОЙ ЗОНЫ

Аннотация

В статье высветлено экологическую оценку способов основной обработки и удобрения торфяно-глеевой почвы в условиях гумидной зоны. На основе проведенных исследований установлено, что создание органо-минерального грунта путем припахивания к торфу подстилающей минеральной породы 8-10 см улучшает плодородие почвы благодаря дополнительным питательным веществам и улучшение водно-физических свойств почвы подстилающей породой и с дальнейшим улучшением активизации почвообразующих процессов. В результате разложения органического вещества торфа, его гумификации и минерализации происходит качественный процесс превращения потенциального плодородия в эффективное.

Ключевые слова: экологическая оценка, почва, удобрение, торф, плодородие, гумификация, минерализация.

Serbenyuk V.O.

National scientific centre

«Institute of agriculture National Academy of Agricultural Sciences»

Serbenyuk G.A.

National University of life and environmental Sciences of Ukraine

ENVIRONMENTAL ASSESSMENT OF THE MAIN METHODS AND FERTILIZER PEAT-GLEY SOILS UNDER HUMID ZONE

Summary

The article highlights the environmental assessment methods and basic soil fertilization peat-gley soil conditions in humid zone and on the basis of the studies found that the creation of organo-mineral soil by extra ploughing to the underlying peat mineral species 8 – 10 cm improves soil fertility through the newly created additional nutrients and improve the water-physical properties of the soil and underlying rock with subsequent activation of improved soil formation processes. In addition, due to the decomposition of organic matter peat humification and mineralization it is qualitative transformation process in an effective potential fertility.

Keywords: environmental assessment, soil, fertilizer, peat, fertility, formation, mineralization.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 533.6

ВИЗНАЧЕННЯ ЕЛЕКТРИЧНОЇ НАПРУГИ НА ЕЛЕКТРОДАХ П'ЄЗОКЕРАМІЧНОГО ЦИЛІНДРИЧНОГО ПРИЙМАЧА ПРИ ПАДІННІ НА НЬОГО ПЛОСКОЇ АКУСТИЧНОЇ ХВИЛІ

Бабасєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В.

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

У даній статті розглядається нестационарна задача електропружності в якій запропонований підхід дозволяє визначити електричну напругу що виникає на електродах пьезокерамического циліндра який працює в режимі прийому при падінні на нього плоскою акустичної хвилі. При вирішенні задачі застосовується інтегральне перетворення Лапласа за часом. Наведені основні формули для визначення фізичних характеристик досліджуваного перехідного процесу.

Ключові слова: перетворення Лапласа за часом, акустичне середовище, п'єзоперетворювач, функція Хевісайда.

Постановка проблеми. Тематика даної роботи, присвяченої дослідженню динамічних процесів в електропружних системах та відноситься до одного з сучасних напрямків механіки деформівного твердого тіла, та має інтенсивний розвиток в цьому напрямку в наш час. Отримані фундаментальні наукові результати в цій області знаходять широке застосування при вдосконаленні існуючих і створенні принципово нових технічних пристроїв, дія яких заснована на використанні явища п'єзоефекту, що свідчить про їхню актуальність.

Розширення знань з цієї проблематики вимагає постановок нових класів задач, які по можливості повніше враховують конструктивні особливості та умови експлуатації реальної апаратури, розробки ефективних методів їх вирішення та виявлення нових механічних закономірностей процесів в гідроелектропружних системах.

Постановка задачі. Розглядається перетворювач, що виготовлено у вигляді тонкостінної кругової циліндричної оболонки. Суцільні металеві електроди цілком покривають його бічні поверхні. У момент часу $t = 0$ подається плоска хвиля, що має стрибок тиску на фронті.

$$P^{(0)} = Q \left(t - \frac{r \cos \theta}{c_0} \right) H \left(t - \frac{r \cos \theta}{c_0} \right) \quad (1)$$

де $P^{(0)}$ – акустичний тиск, що викликано падаючою хвилею, H – функція Хевісайда, r, θ – радіальна та кутова циліндричні координати відповідно, Q – функція, що визначає характер зміни тиску за фронтом хвилі, c_0 – швидкість розповсюдження звуку в акустичному середовищі.

Розглянута оболонка поляризована в радіальному напрямку, а її електроди розімкнені (струм, що протікає через п'єзокерамічну оболонку дорівнює нулю). Оболонка вважається нескінченна довгою та у внутрішній її порожнині – вакуум.

Фронт падаючої акустичної хвилі розбіжний вісі циліндра.

Враховуючи, що оболонка є тонкостінною і для описання її руху виправдане використання теорії

електропружних оболонок із залучанням гіпотез Кірхгофа-Лява. Динамічні процеси, що виникають в акустичному середовищі, описуються хвильовим рівнянням (теорія акустичного наближення).

До моменту дії зовнішнього збудження ($t = 0$) система знаходиться у стані спокою.

Характеристики досліджуваного перехідного процесу (швидкість, тиск, переміщення, напруга і т.і.) при $t = 0$ приймаються рівними нулю.

Після зроблених припущень запишемо рівняння руху оболонок:

$$\begin{aligned} & \left[1 + \frac{h^2}{12R^2} \left(1 + \frac{e_{31}^2}{C_{11}^E \epsilon_{33}^S} \right) \right] \frac{\partial^2 U}{\partial \theta^2} + \frac{\partial W}{\partial \theta} - \frac{h^2}{12R^2} \left(1 + \frac{e_{31}^2}{C_{11}^E} \right) \frac{\partial^3 W}{\partial \theta^3} - \frac{R^2}{C_{11}^E} \frac{\partial^2 U}{\partial t^2} = 0, \\ & - \frac{\partial U}{\partial \theta} + \frac{h^2}{12R^2} \left(1 + \frac{e_{31}^2}{C_{11}^E \epsilon_{33}^S} \right) \frac{\partial^3 U}{\partial \theta^3} - W - \frac{h^2}{12R^2} \left(1 + \frac{e_{31}^2}{C_{11}^E \epsilon_{33}^S} \right) \frac{\partial^4 W}{\partial \theta^4} + \\ & + \frac{Re_{31}}{C_{11}^E} E_r^{(0)} + \frac{R^2}{hC_{11}^E} q - \frac{R^2 \gamma}{C_{11}^E} \frac{\partial^2 W}{\partial t^2} = 0; \end{aligned} \quad (2)$$

співвідношення, що характеризують той момент, коли електроди розімкнені мають вигляд:

$$\frac{\partial}{\partial t} \int_0^{2\pi} \int_0^1 \left[e_{31} \left(\frac{1}{R} \frac{\partial U}{\partial \theta} + \frac{W}{R} \right) + \epsilon_{33}^S E_r^{(0)} \right] R d\theta dz = 0, \quad (3)$$

рівняння, яке описує поширення збурень в акустичному середовищі

$$\frac{\partial^2 \varphi^{(1)}}{\partial t^2} + \frac{1}{r} \frac{\partial \varphi^{(1)}}{\partial r} + \frac{1}{r^2} \frac{\partial^2 \varphi^{(1)}}{\partial \theta^2} = \frac{1}{c_0^2} \frac{\partial^2 \varphi^{(1)}}{\partial t^2}. \quad (4)$$

У рівняннях (2) – (4) введені наступні позначення $\varphi^{(1)}$ – хвильовий потенціал відбитих акустичних хвиль; W, U – прогин та дотичне переміщення оболонок; q – акустичне навантаження; γ, h, R – густина, товщина, радіус оболонок; $C_{11}^E, e_{31}, \epsilon_{33}^S$ – модуль пружності, п'єзомодуль, діелектрична проникність; $E_r^{(0)}$ – електрична напруженість.

Враховуючи, що фізичні явища які виникають на поверхні перетворювача представимо потенціал акустичного середовища φ у вигляді суми потенціалів падаючої $\varphi^{(0)}$ і відбитої $\varphi^{(1)}$ хвиль. Причому потенціал падаючої хвилі $\varphi^{(0)}$ також задовольняє хвильовому рівнянню.

В свою чергу акустичне навантаження q , тиск p та хвильовий потенціал зв'язані залежністю:

$$q = -p|_{r=R} = \rho \frac{\partial \varphi}{\partial t} \Big|_{r=R}; \quad \varphi = \varphi^{(0)} + \varphi^{(1)}; \quad p = p^{(0)} + p^{(1)}, \quad (5)$$

де ρ – густина акустичного середовища, $p^{(1)}$ – акустичний тиск відбитої хвилі.

Задачу необхідно доповнити граничною умовою яка полягає у рівності нормальних складових швидкості частинок акустичного середовища і оболонки в місцях контакту (умова непроникності),

$$\frac{\partial \varphi^{(0)}}{\partial r} \Big|_{r=R} + \frac{\partial \varphi^{(1)}}{\partial r} \Big|_{r=R} = \frac{\partial W}{\partial t} \quad (6)$$

і разі затухання збурень на нескінченності:

$$\lim_{r \rightarrow \infty} \varphi^{(1)} = 0. \quad (7)$$

Вважається, що до моменту контакту падаючої хвилі з оболонкою ($t = 0$) система знаходиться у стані спокою:

$$\varphi|_{t=0} = \frac{\partial \varphi}{\partial t} \Big|_{t=0} = W|_{t=0} = \frac{\partial W}{\partial t} \Big|_{t=0} = U|_{t=0} = \frac{\partial U}{\partial t} \Big|_{t=0} = 0. \quad (8)$$

Запишемо рівняння (2) – (6) (постановка задачі) у безрозмірних позначеннях, враховуючи що величини r, h, R, W відносяться до радіуса R ; q, p – до $c_0^2 \rho$; φ – до $R c_0$; $E_r^{(0)}$ – до $1/d_{33}$; t – до R/c_0 .

Отримана система з врахуванням безрозмірних позначень набуває вигляду:

$$\left[1 + \frac{h}{12} \left(1 + \frac{e_{31}^2}{C_{11}^E \varepsilon_{33}^s} \right) \right] \frac{\partial^2 U}{\partial \theta^2} + \frac{\partial W}{\partial \theta} - \frac{h^2}{12} \left(1 + \frac{e_{31}^2}{C_{11}^E \varepsilon_{33}^s} \right) \frac{\partial^3 W}{\partial \theta^3} - \frac{c_0 \gamma}{C_{11}^E} \frac{\partial^2 U}{\partial r^2} = 0;$$

$$-\frac{\partial U}{\partial \theta} + \frac{h^2}{12R} \left(1 + \frac{e_{31}^2}{C_{11}^E \varepsilon_{33}^s} \right) \frac{\partial^3 U}{\partial \theta^3} - W - \frac{h^2}{12} \left(1 + \frac{e_{31}^2}{C_{11}^E \varepsilon_{33}^s} \right) \frac{\partial^4 W}{\partial \theta^4} - \frac{e_{31}^2}{C_{11}^E \varepsilon_{33}^s} W_0 +$$

$$+ \frac{\rho c_0^2}{C_{11}^E h} q - \frac{\gamma c_0^2}{C_{11}^E} \frac{\partial^2 W}{\partial t^2} = 0. \quad (9)$$

Відмітимо, що рівняння (9) були отримані використовуючи залежність $E_r^{(0)} = -\frac{e_{31}}{R \varepsilon_{33}^s} W_0$.

$$\frac{\partial^2 \varphi^{(1)}}{\partial t^2} + \frac{1}{r} \frac{\partial \varphi^{(1)}}{\partial r} + \frac{1}{r^2} \frac{\partial^2 \varphi^{(1)}}{\partial \theta^2} = \frac{\partial^2 \varphi^{(1)}}{\partial t^2}, \quad (10)$$

$$q = -p|_{r=R-1} = \frac{\partial \varphi}{\partial t} \Big|_{r=R-1}, \quad (11)$$

$$\frac{\partial W}{\partial t} = \left(\frac{\partial \varphi^{(0)}}{\partial r} + \frac{\partial \varphi^{(1)}}{\partial r} \right) \Big|_{r=R-1}. \quad (12)$$

Причому залежності (7), (8) залишають свій вигляд без змін.

Викладання головного матеріалу дослідження. При розв'язанні задачі використовувалось інтегральне перетворення Лапласа у часі. Невідомі функції в області зображень були записані у вигляді рядів за власними формами коливань:

$$\varphi^{(1)L}(r, s, \theta) = \sum_{n=0}^{\infty} \varphi_n^{(1)L}(r, s) \cos n\theta, \quad W^L(s, \theta) = \sum_{n=0}^{\infty} W_n^L(s) \cos n\theta,$$

$$q^L(s, \theta) = \sum_{n=0}^{\infty} q_n^L(s) \cos n\theta, \quad U^L(s, \theta) = \sum_{n=0}^{\infty} U_n^L(s) \sin n\theta. \quad (13)$$

Аналогічним чином розкладаємо і потенціал падаючої хвилі:

$$\varphi^{(0)L}(r, s, \theta) = \sum_{n=0}^{\infty} \varphi_n^{(0)L}(r, s) \cos n\theta, \quad \varphi_n^{(0)L}(r, s) = -2Q^L(s) \frac{1}{s} \varepsilon_n e^{-s} I_n(sr). \quad (14)$$

Тут і в подальшому функції в просторі зображень позначені індексом L ; $I_n(s, r)$ – параметр перетворення Лапласа, – модифікована функція Бесселя першого роду; $\varepsilon_0 = \frac{1}{2}$; при $n > 0$ $\varepsilon_n = 1$.

Як відомо з рівняння руху оболонки у загальному вигляді, напруженість та електричний потенціал залежать тільки від пульсуючої форми коливань W_0 . Запишемо для цієї форми коливань ($n = 0$), яка залежить від координати θ , постановку задачі в області зображень:

$$W_0^L(s) = -as^2 W_0^L(s) + bq_0^L(s), \quad (15)$$

$$\text{де } a = \frac{\frac{\gamma c_0^2}{C_{11}^E}}{\left(1 + \frac{e_{31}^2}{C_{11}^E \varepsilon_{33}^s} \right)}; \quad b = \frac{\frac{\rho c_0^2}{C_{11}^E h}}{1 + \frac{e_{31}^2}{C_{11}^E \varepsilon_{33}^s}}.$$

$$\frac{\partial^2 \varphi_0^{(1)L}}{\partial r^2} + \frac{1}{r} \frac{\partial \varphi_0^{(1)L}}{\partial r} = s^2 \varphi_0^{(1)L}, \quad (16)$$

$$q_0^L = s \varphi_0^L, \quad (17)$$

$$s W_0^L = \frac{\partial \varphi_0^L}{\partial r} \Big|_{r=1}, \quad (18)$$

$$\lim_{r \rightarrow \infty} \varphi_0^{(1)} = 0. \quad (19)$$

В свою чергу розв'язок рівняння (16) має вигляд:

$$\varphi_0^{(1)L} = \frac{1}{s} e^s A^L(s) K_0(sr) + \frac{1}{s} e^{-s} B^L(s) I_0(sr), \quad (20)$$

де $A^L(s), B^L(s)$ – деякі довільні величини, що залежать від параметра s , $K_0(sr)$ – модифікована функція Бесселя третього роду (функція Макдональда).

Враховуючи умову (7) про затухання збурень на нескінченності в загальному розв'язку рівняння (20) величина $B^L(s) = 0$.

З умови (15) випливає що

$$W_0^L(s) = \frac{b}{as^2 + 1} q_0^L = Z^L(s) q_0^L, \quad (21)$$

$$\text{де } Z^L(s) = \frac{b}{as^2 + 1}.$$

Розглядаючи залежність $\varphi_0^L = \varphi_0^{(0)L} + \varphi_0^{(1)L}$ (ця залежність записана з врахуванням інтегрального перетворення Лапласа за часом) та використовуючи формули (14) та (20) отримаємо:

$$\varphi_0^L = \frac{1}{s} e^s A^L(s) K_0(sr) - \frac{1}{s} e^{-s} Q^L(s) I_0(sr), \quad (22)$$

тоді

$$q_0^L = e^s A^L(s) K_0(s) - e^{-s} Q^L(s) I_0(s), \quad (23)$$

$$W_0^L = \frac{b}{as^2 + 1} [e^s A^L(s) K_0(s) - e^{-s} Q^L(s) I_0(s)] \quad (24)$$

Підставляючи залежності (22) – (24) у граничну умову (18), отримаємо алгебраїчне рівняння відносно невідомої $A^L(s)$:

$$\frac{sb}{as^2 + 1} [e^s A^L(s) K_0(s) - e^{-s} Q^L(s) I_0(s)] = -e^{-s} Q^L(s) I_1(s) - e^s A^L(s) K_1(s), \quad (25)$$

оскільки

$$\frac{\partial}{\partial r} I_0(sr) \Big|_{r=1} = s I_1(s); \quad \frac{\partial}{\partial r} K_0(sr) \Big|_{r=1} = s K_1(s).$$

Зробивши деякі алгебраїчні перетворення, тобто поділивши рівняння (25) на s^2 , отримаємо:

$$b \frac{1}{s} e^s A^L(s) K_0(s) - b \frac{1}{s} e^{-s} Q^L(s) I_0(s) = -a \frac{1}{s} e^{-s} Q^L(s) I_1(s) -$$

$$-a \frac{1}{s} e^s A^L(s) K_1(s) - \frac{1}{s^2} e^{-s} Q^L(s) I_1(s) - \frac{1}{s^2} e^s A^L(s) K_1(s). \quad (26)$$

Якщо застосувати функції [1]

$$f_{mn}^L(s, z) = \frac{1}{s_m} e^{-sz} I_n(sz); \quad g^L(s, z) = \frac{1}{s_m} e^{sz} K_n(sz),$$

для нашого випадку $z = 0$, тоді рівність (26)

$$\text{можна записати у наступному вигляді}$$

$$b A^L(s) g_{10}^L(s) - b Q^L(s) f_{10}^L(s) = -a Q^L(s) f_{01}^L(s) - a A^L(s) g_{01}^L(s) -$$

$$- Q^L(s) f_{21}^L(s) - A^L(s) g_{21}^L(s). \quad (27)$$

Ввівши заміну, що

$$G^L(s) = \frac{b}{a} g_{10}^L(s) + g_{01}^L(s) + \frac{1}{a} g_{21}^L(s), \quad M^L(s) = \frac{b}{a} f_{10}^L(s) - f_{01}^L(s) - \frac{1}{a} f_{21}^L(s), \quad (28)$$

перепишемо рівняння (27) з врахуванням заміни (28):

$$G^L(s) A^L(s) = M^L(s) Q^L(s). \quad (29)$$

Після інверсії рівності, що була виконана з використанням теореми про згортку функцій, невідома функція $A^L(s)$ буде знайдена розв'язавши інтегральне рівняння Вольєрра першого роду:

$$\int_0^t A(x)G(t-x)dx = \int_0^t Q(x)M(t-x)dx, \quad (30)$$

тут функції $G(t)$ та $M(t)$, що входять до складу рівняння (30) знайдені за допомогою таблиць [6]. Вигляд цих функцій наведено нижче:

$$G(t) = \frac{b}{a}g_{10}(t) + g_{01}(t) + \frac{1}{a}g_{21}(t), \quad (31)$$

$$M(t) = \frac{b}{a}f_{10}(t) - f_{01}(t) - \frac{1}{a}f_{21}(t), \quad (32)$$

де

$$g_{01}(t) = \frac{1+t}{\sqrt{t^2+2t}}; \quad g_{10}(t) = \operatorname{arch}(t+1);$$

$$g_{21}(t) = \frac{1}{2}[-\operatorname{arch}(1+t) + (1+t)\operatorname{sh}(\operatorname{arch}(1+t))];$$

$$f_{01}(t) = \begin{cases} \frac{1-t}{\pi\sqrt{2t-t^2}}, & 0 < t < 2 \\ 0, & t \geq 2; \end{cases}$$

$$f_{10}(t) = \begin{cases} \frac{1}{\pi}\operatorname{arc}(\cos(1-t)), & 0 < t < 2 \\ 1, & t \geq 2; \end{cases}$$

Інтегральне рівняння (30) розв'язувалося чисельно шляхом розбиття інтервалу за часом та використанням на кожному проміжку по методу квадратурних формул із залученням теореми про середнє. Рекурентна формула яка дозволяє виконати чисельне інтегрування зазначеного рівняння набуває вигляду:

$$A\left[\left(k-\frac{1}{2}\right)\Delta\right] = \begin{cases} \frac{Q\left(\frac{\Delta}{2}\right)M\left(\frac{\Delta}{2}\right)}{G\left(\frac{\Delta}{2}\right)}, & k=1; \\ \frac{\sum_{i=1}^k Q\left[\left(i-\frac{1}{2}\right)\Delta\right]M\left[k\Delta-\left(i-\frac{1}{2}\right)\Delta\right] - \sum_{i=1}^{k-1} A\left[\left(i-\frac{1}{2}\right)\Delta\right]G\left[k\Delta-\left(i-\frac{1}{2}\right)\Delta\right]}{G\left(\frac{\Delta}{2}\right)}, & k>1. \end{cases}$$

($k=1, 2, \dots, k_m$).

Виконавши інверсію залежностей (21), (23), отримаємо формули для визначення $q_0(t)$, $W_0(t)$:

$$q_0(t) = \int_0^t A(x)g_{00}(t-x)dx - \int_0^t Q(x)f_{00}(t-x)dx, \quad (33)$$

$$W_0(t) = \int_0^t q_0(x)Z(t-x)dx, \quad (34)$$

де

$$g_{00}(t) = \frac{1}{\sqrt{2t+t^2}}, \quad f_{00}(t) = \begin{cases} \frac{1}{\pi\sqrt{2t-t^2}}, & 0 < t < 2 \\ 0, & t \geq 2 \end{cases}$$

$$Z(t) = \frac{b}{\sqrt{a}}\sin\left(\frac{t}{\sqrt{a}}\right).$$

Відмітимо, що оригінал функції $Z^L(s)$ був знайдений за допомогою теорії лишків. Запишемо в квадратурах співвідношення (33) та (34)

$$q_0(k\Delta) = \sum_{i=1}^k A\left[\left(i-\frac{1}{2}\right)\Delta\right]g_{00}\left[k\Delta-\left(i-\frac{1}{2}\right)\Delta\right] - \sum_{i=1}^k Q\left[\left(i-\frac{1}{2}\right)\Delta\right]f_{00}\left[k\Delta-\left(i-\frac{1}{2}\right)\Delta\right], \quad (k=1, 2, \dots, k_m), \quad (35)$$

$$W_0(k\Delta) = \frac{bq_0(\Delta)}{2\sqrt{a}}\sin\left(\frac{1}{\sqrt{a}}\left(k-\frac{1}{2}\right)\Delta\right) + \frac{b}{2\sqrt{a}}\sum_{i=2}^k q_0\left[\left(i-\frac{1}{2}\right)\Delta + q_0(i\Delta)\right]\sin\left[\frac{1}{\sqrt{a}}\left(k\Delta-\left(i-\frac{1}{2}\right)\Delta\right)\right], \quad (k=1, 2, \dots, k_m), \quad (36)$$

Електрична напруга на електродах, як і раніше розраховується за формулою, що з використанням метода квадратур набуває вигляду:

$$\Psi(k\Delta) = h\frac{e_{31}d_{33}}{\epsilon_{33}^s}W_0(k\Delta), \quad (k=1, 2, \dots, k_m) \quad (37)$$

Висновки по даному дослідженні. Головною метою дослідження цієї роботи полягає в наступному, це виконана постановка та розв'язок нестационарної задачі, щодо визначення електричної напруги, що виникає на електродах п'єзокерамічного циліндричного приймача при падінні на нього плоскої акустичної хвилі. Рівняння що описують досліджуваній фізичний процес трансформуються за допомогою інтегрального перетворення Лапласа за часом. Наведені основні формули для визначення фізичних характеристик досліджуваного перехідного процесу. Отримані результати можуть бути використані в науково-дослідних організаціях при розробці акустичної техніки, а також в педагогічному процесі.

Список літератури:

1. А.Э. Бабаев Нестационарные волны в сплошных средах с системой отражающих поверхностей. – Киев.: Наукова думка, 1990. – 176 с.
2. Верлань А.Ф., Сизиков В.С. Методы решения интегральных уравнений с программами для ЭВМ. – Киев.: Наукова думка, 1978. – 291 с.
3. Головач В.Т., Кубенко В.Д., Шульга Н.А., Гузь А.Н., Гринченко В.Т. Пространственные задачи теории упругости и пластичности: В шести т.-т.5. Динамика упругих тел. – К.: Наукова думка, 1986. – 286 с.
4. Градштейн И.С., Рыжик И.М. Таблицы интегралов, сумм, рядов и произведений. – М.: Физматгиз, 1962, 108 с.
5. Гринченко В.Т., Улитко А.Ф., Шульга Н.А. Электроупругость. т.5 – Механика связанных полей в элементах конструкций. – Киев.: Наукова думка, 1989. – 280 с.
6. Диткин В.А., Прудников А.О. Справочник по операционному исчислению. – М.: Высшая школа, 1965. – 466 с.
7. Пьезокерамические преобразователи // Под. ред. С.И. Пугачева. – Л.: Судостроение, 1984. – 256 с.
8. Слепян Л.И. Нестационарные упругие волны. – Л.: Судостроение, 1972. – 374 с.

Бабаев А.А., Штефан Н.И., Гнатейко Н.В.

Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭЛЕКТРИЧЕСКОГО НАПРЯЖЕНИЯ НА ЭЛЕКТРОДАХ ПЬЕЗОКЕРАМИЧЕСКОГО ЦИЛИНДРИЧЕСКОГО ПРИЕМНИКА ПРИ ПАДЕНИИ НЕГО ПЛОСКОЙ АКУСТИЧЕСКОЙ ВОЛНЫ

Аннотация

В данной статье рассматривается нестационарная задача электроупругости, в которой предложен подход позволяющий определить электрическое напряжение возникающее на электродах пьезокерамического цилиндра который работает в режиме приема при падении на него плоской акустической волны. При решении задачи применяется интегральное преобразование Лапласа по времени. Представлены основные формулы для определения физических характеристик исследуемого переходного процесса.

Ключевые слова: преобразования Лапласа по времени, акустическая среда, пьезопреобразователь, функция Хевисайда.

Babaev A.A., Shtefan N.I., Gnatejko N.V.

National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

DEFINITIONS VOLTAGE TO THE ELECTRODES OF PIEZOCERAMIC CYLINDRICAL RECEIVER TO FALL ON IT PLANE ACOUSTIC WAVE

Summary

This article discusses the problem of non-stationary electrodynamics in which the proposed approach enables to define electrical voltage occurs at the electrodes of the piezoceramic cylinder which operates in the receive mode at the drop of a plane acoustic wave. In solving the problem used the Laplace transform in time. It introduces the basic formula for determining the physical characteristics of the test of the transition process.

Keywords: Laplace transform in time, acoustic area, piezoelectric transducer, the Heaviside function.

УДК 37.01:007

ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ MOODLE У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗІ СТУДЕНТАМИ ДЕННОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Нестеренко О.В., Сенько А.В.

Шосткинський інститут
Сумського державного університету

Для впровадження Інтернет-технологій у професійну підготовку майбутніх фахівців найбільш перспективним є використання систем електронного навчання, загальноновизнаним лідером серед яких є система LMS Moodle. Відповідно, виникає проблема пошуку оптимальних методів активної навчальної діяльності у системі LMS Moodle, спрямованих на формування різних здібностей студентів, поєднання їх особистісного, соціального й професійного розвитку, а отже, характеру змісту й формі навчальної взаємодії, принципів побудови навчального процесу.

Ключові слова: Moodle, студент, викладач, система дистанційного навчання.

Постановка проблеми. Глибоке реформування вищої освіти, викликане в житті соціально-економічними і державно-політичними перетвореннями, постійне зростання об'єму інформації, збільшення кількості дисциплін, що вивчаються, при стабільних термінах навчання у вузах, поставили перед системою професійної підготовки фахівців ряд серйозних проблем [1]. Ключовими з них є: перехід підготовки студентів на якісно новий рівень, що відповідає сучасним вимогам, з урахуванням багаторівневої структури вищої освіти, в строгій відповідності з норма-

тивними актами; підвищення фундаментальності освіти, її гуманізація і гуманітаризація в поєднанні з посиленням практичної спрямованості; інтенсифікація освітнього процесу за рахунок оптимального поєднання традиційних і нетрадиційних (інноваційних) форм, методів і засобів навчання, чіткої постановки дидактичних завдань і їх реалізації відповідно до цілей і змісту навчання; інформатизація освіти. Остання з названих проблем в даний час висувалася в ряд найбільш актуальних.

Не менш важливо в процесі навчання допомогти майбутньому фахівцю побудувати свою

індивідуальну стратегію освіти з урахуванням здібностей і мотиваційно-ціннісної сфери особи. Впровадження інформаційних технологій навчання в учбовий процес може стати основою для становлення принципово нової форми безперервної освіти, що спирається на детальну самооцінку, підтримувану технологічними засобами і мотивовану результатами самооцінки, самоосвітню активність людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль і місце дистанційного навчання, формулювання вимог до нього досліджуються в працях Л. Кайдалової, В. Кухаренка, О. Мальярчук, С. Змеєва, С. Щенникова, П. Закотнової, Н. Жевакіної, М. Семенова, М. Костикової, І. Скрипіної, Г. Мурасової, З. Девтерової та багатьох інших авторів. Проте переважна більшість дослідників говорять про завдання та вимоги до викладача в основному взагалі, не пов'язуючи з конкретною дисципліною. Одночасно з тим кожна дисципліна має об'єктивні відмінності, які визначають застосування форм, методів і прийомів, формулювання завдань. А це відповідно висуває додаткові вимоги до викладача конкретної дисципліни, яка викладається дистанційно.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на актуальність інформатизації освіти, нинішній її стан є незадовільним [2]. До теперішнього часу у вузах недостатньо вивчені і опрацьовані психолого-педагогічні аспекти створення і впровадження в освітній процес сучасних інформаційних технологій навчання, реорганізація традиційних форм інтелектуальної діяльності на базі ЕОМ зустрічає сильний опір. Однією з основних причин такого положення справ є відсутність єдиної методології використання інформаційних технологій навчання в системі професійної підготовки фахівців, що в свою чергу породжує масу проблем буквально у всіх областях, починаючи від створення інфраструктури інформатизації вузу і закінчуючи використанням наявних педагогічних програмних продуктів в учбовому процесі. Рішення цієї задачі можливо лише на основі серйозних комплексних досліджень психолого-педагогічних проблем навчання і виховання в умовах широкого застосування інформаційних технологій навчання, а також прогнозування соціальних наслідків інформатизації вищої освіти. Суперечність, що в наявності об'єктивно склалася, між гострою необхідністю інформатизації учбового процесу і неопрацьованістю психолого-педагогічних аспектів їх використання у вузі. Актуальність і практична значущість існуючої суперечності, необхідність всестороннього вивчення наявного досвіду використання інформаційних технологій навчання у вузах і вдосконалення на цій основі процесу навчання послужили підставою для проведення справжнього дослідження.

Мета дослідження полягає в розумінні поняття «дистанційна освіта», виділенні основних етапів, принципів проектування засобів нових технологій навчання на основі вивченої літератури.

Виклад основного матеріалу. Одним з найважливіших питань вищої освіти є питання організації самостійної роботи студентів. Воно тісно пов'язано з проблемами мотивації, побудови персональної навчальної траєкторії, освіти протягом

життя та іншими актуальними проблемами освіти XXI сторіччя.

Існують різні підходи до організації самостійної роботи [3]. В рамках педагогічної теорії конструкторизму широко використовуються системи управління навчанням (Learning Management System – LMS). Найбільш відомою такою системою є вільно розповсюджувана система Moodle. Система дійсно пристосована для управління дистанційним навчальним процесом: створення курсів, надання доступу до навчальних матеріалів, різні способи комунікації студентів та викладача, контроль засвоєння знань, всі інші етапи навчального процесу. І хоча можна, звичайно, робити в курсі посилання на зовнішні ресурси, в основному всі навчальні матеріали зосереджені в системі, і студент навчається в її рамках.

З іншого боку зараз активно розвивається підхід на основі створення персонального навчального середовища (Personal Learning Environment – PLE) викладача та студента. Цей підхід базується на педагогічній теорії конективізму. Замість жорстких рамок системи студенту надаються різноманітні джерела інформації, щонайбільше розташовані в мережі інтернет. При цьому студенти формують свою персональну мережу соціальних сервісів, за допомогою яких обробляється та структурується інформація. Ця персональна мережа також використовується для формування комунікаційної мережі. Саме в цій комунікаційній мережі студентів, викладачів інших користувачів мережі не тільки зорганізується інформація, але й створюється нове знання. Причому вже створене персональне навчальне середовище гнучке, динамічне, тому його можна спрямувати на будь-яку дисципліну, галузь діяльності.

Деякі дослідники відмічають протилежність підходів LMS та PLE. Навіть їх антагоністичність. Але на нашу думку в кожного з цих підходів є свої переваги та недоліки, тому вони можуть взаємодоповнювати один одного. Так як нові педагогічні теорії не скасовують старі, а доповнюють їх або включають до свого складу. Можна включати до LMS елементи PLE, а можна навпаки всю LMS вважати однією зі складових PLE. З LMS можна взяти чітку організованість, прозорість навчальної траєкторії, зручність наявності всіх матеріалів в одному місці. PLE в свою чергу надасть гнучкість, динамічність, широту використанні будь-яких додаткових джерел інформації, наявність навчального суспільства, що формується за допомогою комунікативної мережі. Бо всі ці теорії, методики, підходи спрямовані на одне – на підвищення ефективності навчання.

Технологія дистанційного навчання є якісно прогресивним способом здобуття освіти [4]. В основі її лежить ідея відкритої освіти завдяки можливостям інформаційно-комунікаційних технологій. Одним з шляхів реалізації такої освіти є інтеграція всіх існуючих методів навчання на основі побудови модульних навчальних програм різних рівнів складності залежно від конкретних потреб студента, використання можливостей Internet і e-технологій. З огляду на це, вирішення проблеми створення дистанційних курсів, які будуть враховувати психолого-педагогічні особливості засвоєння студентами навчального ма-

теріалу, є головним питанням щодо постійного розвитку дистанційного навчання.

Але при цьому необхідно відмітити, що самі по собі ці інструменти не забезпечують реалізацію ідеї групової діяльності – їх застосування передбачає більш високу роль викладача в процесі навчання. Саме викладач в процесі групової форми навчальної діяльності має постійно контролювати хід роботи в групах, консультувати, відповідати на запитання, а головне – координувати діяльність студентів в межах групи, а при необхідності – допомагати окремим студентам та групі в цілому. Його функції направлені на врахування особистісних особливостей, взаємовідношень, умінь спілкуватись, норм сумісної роботи, толерантності та взаємодопомоги, тобто рис, виховання яких не менш важливе ніж при використанні інших форм організації навчання. Тож при дистанційному навчанні, як і в сучасній системі освіти взагалі, роль викладача у навчальному процесі трансформується: поступово втрачає актуальність функції викладача як основного джерела інформації – він перетворюється на організатора, консультанта, керівника та експерта самостійної роботи студентів.

Застосування методів групової діяльності студентів при дистанційному навчанні показало наявність певних проблем. Тому не дивно, що частина студентів відстає від розкладу і, намагаючись наздогнати, пропускає деякі завдання або виконує їх формально, а це призводить до того, що не вдається досягти повної синхронності групового навчання.

Тож на початку організації групової діяльності студентів в межах дистанційного курсу необхідно зробити акцент на докладному інформуванні студентів про те, як побудовано систему роботи з курсом, як формуються оцінки за курс, яку роль відіграє кожен студент в межах завдання для міні-групи та навчальної групи в цілому. Недостатня увага до цього моменту призводить до того, що в процесі роботи з курсом у студентів виникає багато запитань, сумніви в тому, що середовище, викладач та одногрупники вірно оцінюють їхні відповіді та участь в колективній роботі, і, як наслідок, до спроб пропускати деякі завдання (зокрема, участь у роботі форумів), помилково вважаючи, що це не впливає на кінцевий результат і не відобразиться на підсумковій оцінці.

На базі Шосткинський інститут Сумського державного університету дистанційна форма навчання впроваджується для студентів денної форми навчання (рис. 1).

Однією з переваг дистанційної форми навчання є демократичний зв'язок «викладач – студент». Активне навчальне середовище повинно створюватись за умов поступового переходу від авторитарних методів навчання до педагогіки співробітництва й співтворчості, стрижнем якої є діалогічний підхід до навчання на основі ретельно продуманого та концептуально обґрунтованого поєднання різноманітних методів, форм та засобів навчання. Враховуючи відомий [5] досвід роботи у дистанційних курсах, ми зробили висновок, що викладач при спілкуванні із студентами під час форумів, чатів, вебінарів та за допомогою електронної пошти має дотримуватись наступних вимог:

1) створювати при спілкуванні зі студентами протягом чату, вебінару та форуму атмосферу відповідальності та відкритої взаємодії, розвитку здатності до аналітичної діяльності, критичного мислення та критичних суджень студентів, їх здатності до формування незалежної точки зору та виказування поваги до поглядів інших людей, відповідальності за власне навчання;

2) переключати студентів, що активність у навчанні є запорукою переходу від посереднього до якісного навчання, а успішність складається не тільки з уміння запам'ятати та відтворити інформацію (знання, факти), а й з формування оригінальних ідей, гіпотез, розв'язування проблем та відповідного їх обговорення, розумного вибору між конкуруючими ідеями, вміння навчатися у співробітництві тощо;

3) здійснювати власну рефлексивну діяльність перебудови навчального процесу на користь активного навчання, перенесення акцентів від навчальної діяльності викладача до пізнавальної діяльності студентів, від запам'ятовування та відтворення до дослідження та розуміння;

4) подавати інформацію, що бентежить та стимулює до самостійного критичного осмислення та оцінювання достовірності різних тверджень з точки зору інших незалежних підходів;

5) показувати історичні етапи боротьби різних ідей, помилкових поглядів та уявлень, беручи до уваги аналіз наслідків у випадку їх можливої реалізації, тобто аналіз припущення «що-якби»

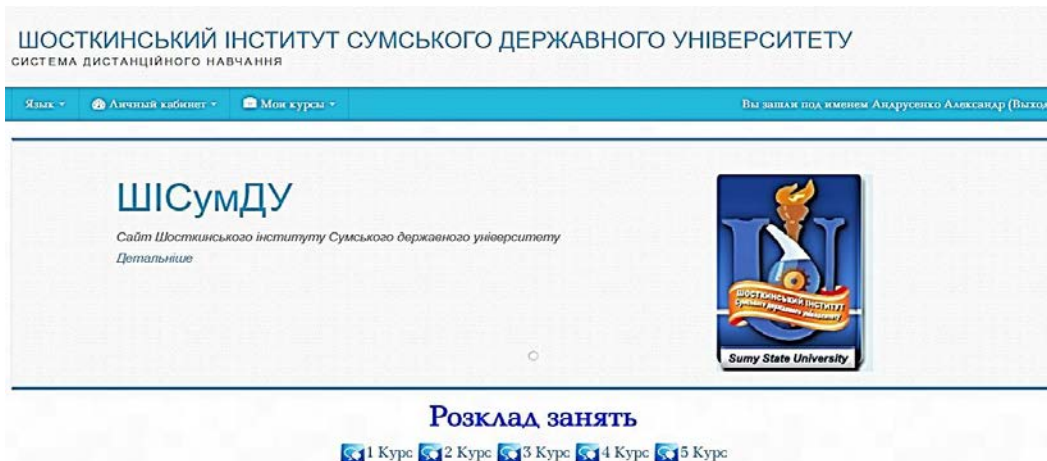

Рис. 1. Загальний вигляд системи електронного навчання

Безперечно, при вивченні математичних дисциплін могутнім мотиваційним фактором навчально-пізнавальної діяльності є забезпечення професійної спрямованості навчання та підтримання міждисциплінарних зв'язків, що допомагає у формуванні цілісного уявлення про майбутню професійну діяльність впровадження певних форм, що передбачають принципи диференціації й індивідуалізації, базується на такій організації взаємодії студентів і викладачів, яка створює оптимальні умови для аналітичної діяльності.

При спілкуванні зі студентами було виділено наступні психолого-педагогічні проблеми при впровадженні дистанційної форми навчання:

1) така форма навчання вимагає від студента вміння навчатись самостійно, високого рівня самоорганізації та самоконтролю, сильної особистої мотивації;

2) студенти майже не звертаються до електронних ресурсів, які розташовані на сторінці даного дистанційного курсу (за наявністю пошукових систем в Інтернеті);

3) неспроможність або небажання студентів передавати власними словами якісь визначення понять або власне розуміння сутності певних процесів;

4) студенти подають непроаналізовану і несистематизовану інформацію;

5) неможливість для викладача визначити рівень самостійності студентів за час спілкування, в тому числі виникає і питання аутентифікації студента під час перевірки знань;

6) спілкування позбавлене емоційного забарвлення, що ускладнює створення творчої атмосфери, відбувається менш ефективно безособисте спілкування;

7) технологічні проблеми при інтерактивному спілкуванні, затримка у часі.

Більшість електронних засобів навчання спрямовані на самостійне опанування навчального матеріалу. Такий підхід вимагає від студента чіткої самоорганізації навчання. Консультативні заняття, які проводяться в аудиторії, не завжди здатні досягти навчально-методичної мети. Поступово деякі викладачі переводять консультації

в онлайн режим. Але виникають деякі моменти щодо готовності тих, що навчаються до консультування у поза аудиторний час. Виділимо критерії комунікативної готовності студента: усвідомлення власних потреб, розуміння комунікативної задачі; осмислення та оцінка умов її реалізації; визначення очікуваних результатів; оцінка ефективності співвідношення власних навчальних можливостей та рівня зусиль необхідних для досягнення бажаного результату.

Отже Інтернет стає середовищем комунікативної взаємодії суб'єктів і об'єктів навчання, це надає характер віртуальності, має свої специфічні характеристики. По-перше, це зміна ролі викладача: викладача репродуктора на викладача тьютора. По-друге, постійно зростаючі обсяги наукової та навчальної інформації завдяки інтерактивності та дистанційності дають можливість постійного оновлення та вдосконалення у відповідності до вимог часу. По-третє, необмежений доступ до навчальних матеріалів: як у часі, так й у просторі може дезорієнтувати суб'єкта навчання. Основним моментом у проведенні онлайн консультацій є визначення студентом бажання отримати відповіді на запитання і застосувати отриману інформацію під час виконання завдання.

Висновки і пропозиції. Отже відповідно до оцінки готовності студента до комунікативної взаємодії як з викладачем, так і з іншими суб'єктами навчання він повинен: чітко усвідомлювати які власні потреби спонукали його звернутися до онлайн консультування; осмислювати та оцінювати умови реалізації комунікативних цілей, наприклад, що відкритість онлайн консультування для всіх учасників може сприяти більш глибокому сприйняттю навчального матеріалу, ніж консультування віч-на-віч; визначати чи вдалося йому досягти очікуваних результатів комунікаційної діяльності – чи отримав він відповіді на свої запитання, наприклад; оцінювати роль власних навчальних, мотиваційних і волевих процесів, які мають сприяти поглибленню навчального ефекту; оцінка ефективності співвідношення власних навчальних можливостей та рівня зусиль необхідних для досягнення бажаного результату.

Список літератури:

1. Власенко Л. В. Переваги та недоліки дистанційного навчання / Л. В. Власенко // Професійна підготовка педагога: історичний досвід і виклики сучасності: збірник наукових праць. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка, 2013. – С. 224-228.
2. Андреев А.В. Практика электронного обучения с использованием Moodle [Текст] / Андреев А.В., Андреева С.В., Доценко И.Б. // ТТИ ЮФУ. – 2008. – С. 146 стр.
3. Толстобров А.П. Возможности анализа и повышения качества тестовых заданий при использовании сетевой системы управления обучения MOODLE / Толстобров А.П., Коржик И.А. // Вестник ВГУ. – 2008. – № 2. – С. 100-106.
4. Белозубов А.В. Система дистанционного обучения MOODLE / Белозубов А.В., Николаев Д.Г. // Учеб.-метод. пособие. СПб., – 2007. – С. 108 стр.
5. Покало О.Г. Руководство преподавателю Moodle /Под ред. Г.П. Ланец, Е.В. Забалканцевой // СПб., – 2009. – С. 39 стр.

Нестеренко А.В., Сенько А.В.

Шосткинский институт
Сумского государственного университета

ПРИМЕНЕНИЕ СИСТЕМЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ MOODLE В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СО СТУДЕНТАМИ ДНЕВНОЙ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

Для внедрения Интернет-технологий в профессиональной подготовке будущих специалистов наиболее перспективным является использование систем электронного обучения, общепризнанным лидером среди которых является система LMS Moodle. Соответственно, возникает проблема поиска оптимальных методов активной учебной деятельности в системе LMS Moodle, направленных на формирование различных способностей студентов, сочетания личностного, социального и профессионального развития, а следовательно, характера содержания и форме учебного взаимодействия, принципов построения учебного процесса.

Ключевые слова: Moodle, студент, преподаватель, система дистанционного обучения.

Nesterenko A.V., Senko A.V.

Shostka Institute
of Sumy State University

THE USE OF DISTANCE LEARNING SYSTEM MOODLE IN EDUCATIONAL ACTIVITIES WITH THE FULL-TIME STUDENTS

Summary

For the introduction of Internet technologies in the training of future specialists of the most promising is the use of e-learning systems, a recognized leader among which is the LMS Moodle system. Accordingly, there is the problem of finding the optimal methods of active learning activities in LMS Moodle system, aimed at the formation of different abilities of students, a combination of personal, social and professional development, and hence, enforcement, the nature of the content and form of educational interaction, principles of construction of the learning process.

Keywords: Moodle, student, lecturer, distance learning system.

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 678.743.2:678.027.3-023.846

ВИПРОБОВУВАННЯ ТРУБ З НПВХ І ПВХ-О З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДІВ ТЕНЗОМЕТРІЇ І АКУСТИЧНОЇ ЕМІСІЇ

Найда А.М.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

В межах статті подані результати проведених випробовувань властивостей труб з ПВХ і ПВХ-О з використанням методів тензометрії і акустичної емісії. Створена установка безпечного проведення випробовувань підвищеним тиском труб. Наведено методику підготовки взірців труб до випробовувань. Показано ефективність використання труб ПВХ-О порівняно з трубами НПВХ. Отримані дані щодо значень напружень на зовнішній поверхні труб при їх навантаженні внутрішнім тиском.

Ключові слова: полімерний матеріал, труба з ПВХ-О, труба з ПВХ, полівінілхлорид, акустична емісія, тензометрія.

Вступ. В даний час найкращим шляхом вирішення проблем зменшення витрат у прокладанні мереж водопостачання є напрям випуску труб ПВХ з молекулярною орієнтацією або труби з орієнтованого ПВХ (ПВХ-О).

Труби з орієнтованого ПВХ – найдосконаліші труби для транспортування води під тиском, які на сьогоднішній день доступні на ринку.

Завдяки процесу молекулярної орієнтації ці труби виділяються значною кількістю виняткових особливостей серед інших труб, призначених для цієї області застосування. ПВХ за своєю природою – аморфний полімер, молекули якого розташовані безладно. Але за певних умов (тиску, температури і швидкості) при витяжці матеріалу можлива орієнтація молекул у напрямку витяжки. В даній статті показані результати експериментальних досліджень порівняння показників труб з НПВХ і ПВХ-О шляхом використання методів тензометрії і акустичної емісії.

Постановка проблеми. В даний час дуже мало інформації про порівняння характеристик труб з ПВХ і ПВХ-О і необхідно створити спеціальні стенди для проведення випробувань даних труб шляхом використання методів тензометрії і акустичної емісії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему визначення механічних властивостей труб з полівінілхлориду висвітлено в наукових працях видатних науковців, таких як Тугов І.І., Костиркіна Г.І. [5], Гуль В.Е., Кулезнев В.Н. [6], Михасенок О.Я. [8], Гришин А.Н., Гуткович А.Д., Шебиров В.В. [10], Минскер К.С., Заиков Г.Е. [11], та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вперше для дослідження напружень, що виникають на зовнішній поверхні труби при навантаженні її внутрішнім тиском використані методи тензометрії і акустичної емісії.

Формулювання цілей статті. Ціллю статті є порівняння характеристик труб з ПВХ-О і ПВХ шляхом використання методів тензометрії і акустичної емісії.

Виклад основного матеріалу. Для проведення експериментів щодо порівняння характеристик труб з ПВХ-О і НПВХ, об'єктами дослідження

були ПВХ-О труба, зовнішнім діаметром 110 мм з товщиною стінки 2 мм і труба з НПВХ, зовнішнім діаметром 90 мм з товщиною стінки 3,5 мм (з якої потім робили трубу ПВХ-О 110*2). З обох кінців до труб були вставлені сферичні заглушки. В одній із них був вмонтований штуцер, через який велось нагнітання труби рідиною і створювався необхідний тиск.

При підготовці до проведення випробувань зразка було вирішено розташувати вздовж зразків сім тензодатчиків КФ 5П1-10-200-Б-12 (див. Рис. 1) та стільки ж вздовж протилежного боку для дублювання та підвищення точності вимірювань, таким чином, щоб крайні датчики розташовувались поблизу торців труби на відстані 15 мм, а решта рівновіддалені один від одного на відстані 60мм, з умовою, що четвертий датчик знаходився б рівно по середині, а два його сусідніх близько країв зони розширення.

У разі нестатку чутливості цих датчиків передбачено додаткові датчики з іншою чутливістю (два датчики з базою 5мм та один з базою 20 мм), які розташовані посередині труби біля датчика 4. Схема розташування тензодатчиків на розгортці труби зображено на рис. 1.

Тензорезистори наклеювались на об'єкт дослідження за допомогою клею «Цианопан», до складу якого входить ціакрін.

Підготовлену та обезжирену поверхню зразка вкривали тонким шаром клею та давали йому підсохнути протягом 5-7 хвилин. Далі вкривали зразок ще раз більш товстим шаром клею з подальшою сушкою протягом 1-2 хвилини при кімнатній температурі.

Покривали контактну поверхню тензодатчика тонким шаром клею і розташовували перпендикулярно осі зразка і одразу ж, притиснувши тензодатчик фторопластовою плівкою, рухом пальців вздовж датчика видаляли з-під нього залишки клею. Іншою плівкою міцно притискували тензодатчик до зразка і витримували 30-40 сек.

Номинальний час сушки тензодатчиків складав 2-3 доби при кімнатній температурі.

Після сушки тензодатчики перевіряли омметром з вихідною напругою не більше 0,5 вольт

та виконували приєднання відводів до комутаційних кабелів.

Загальний вигляд препарованої труби зображено на рис. 2.

Кожен з датчиків з'єднували із своїм каналом тензоапаратури 8АНЧ-26 за допомогою кабелів. Оброблений та підсилений сигнал від тензоапаратури надходив на свій окремий канал осцилографа.

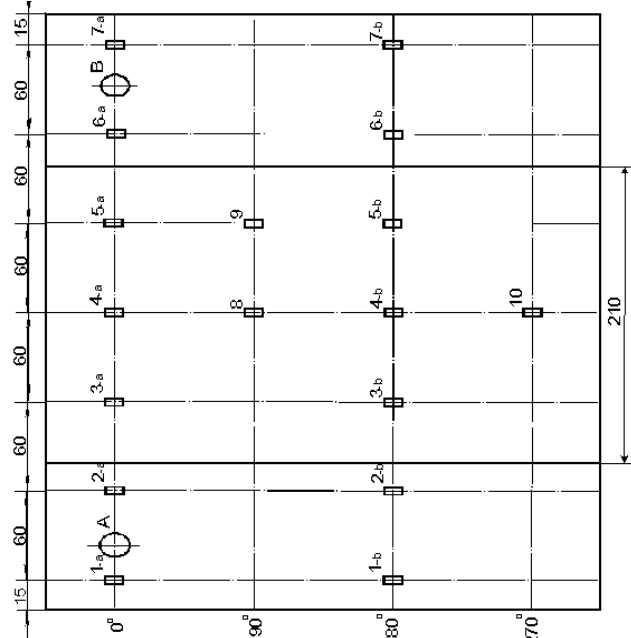

Рис. 1. Схема препарування датчиками досліджуваної труби:

1-а, 1-б, 2-а, 2-б, 3-а, 3-б, 4-а, 4-б, 5-а, 5-б, 6-а, 7-а, 7-б-тензодатчики; А, В-датчики акустичної емісії

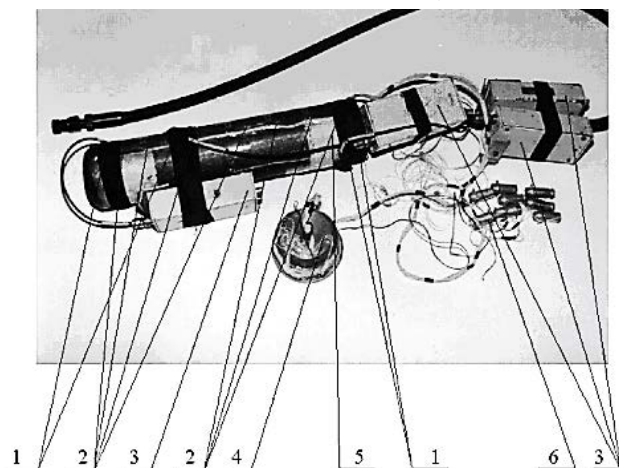

Рис. 2. Загальний вид препарованого зразка

Загальний вигляд комплексу тензоапаратури зображено на рис. 3.

Для контролю за початком руйнівних процесів навантаженого зразка встановлювали апаратуру акустичної емісії. Датчики акустичної емісії П113 розташовували на краях труби, що давало змогу контролювати всю поверхню досліджуваного зразка. Попередньо змащені мастилом типу ЦИАТИМ робочі частини датчиків акустичної емісії приєднували до зразка за допомогою ізоляційної стрічки. Далі датчики приєднувались за допомогою кабелів до апаратури АФ-15, яка

оброблювала отримані сигнали та надсилала їх через модуль паралельного цифрового інтерфейсу Р10-48 на вхід персонального комп'ютера, де вони остаточно оброблювались.

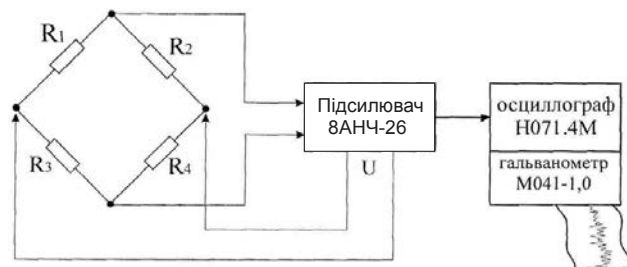

Рис. 3. Блок-схема підключення тензометричної апаратури

Загальний вигляд апаратури акустичної емісії зображено на рис. 4.

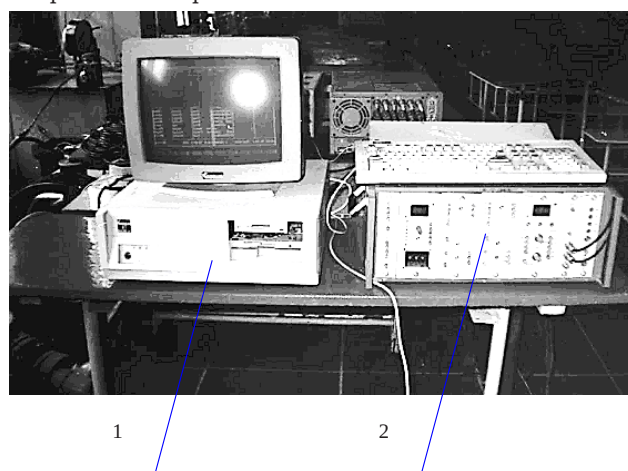

Рис. 4. Акусто-емісійна апаратура:
1-персональний комп'ютер; 2-апаратура АФ-15

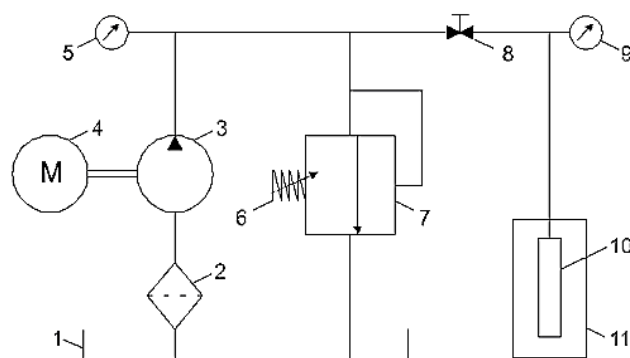

Рис. 5. Схема установки нагнітання тиску:
1-бак з робочою речовиною; 2-фільтр; 3-насос 12-31М; 4-електромотор; 5-манометр з межею до 10 МПа; 6-пружина запобіжного клапана; 7-клапан ПГ66-12; 8-кран; 9-манометр з межею до 4 МПа; 10-труба; 11-стальний кожух

Для зручності та з умовою необхідної точності було сформовано наступну конструкцію, зображену на рис. 2.8, устаткування для нагнітання тиску в досліджувану трубу.

Установка здатна поступово утворювати тиск від 0 до 4,0 МПа із зупинкою на будь-якому значенні за допомогою крана. Манометр із межею до 10 МПа. контролює тиск у системі, а інший ма-

нометр із межею до 4 МПа-тиск у досліджуваній трубі. Клас точності обох манометрів дозволяє виконувати вимірювання із достатньою точністю випробувань.

Так як робота виконувалась з трубою із підвищеним тиском, то для безпечного проведення дослідів передбачено ряд запобіжних заходів:

- використання захисного металевого кожуха, в якому розташовували об'єкт дослідження;
- замість газу трубу наповнювали машинним мастилом, яке має значно більшу густину, а отже більш безпечно при можливому руйнуванні труби.

Загальний вигляд установки зображено на рис. 5.

Далі проводили дослідження. Результати досліджень зображені на рис. 6.

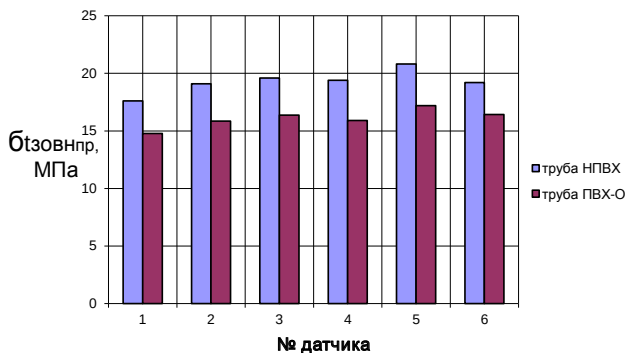

Рис. 6. Діаграма ефективності використання ПВХ-О труб порівняно з трубами НПВХ

Порівнюючи значення напружень на поверхні досліджуваної труби на різних ділянках помітили певну ефективність у використанні труб з ПВХ-О. Результати порівняння занесли у таблицю 1.

Таблиця 1
Ефективність використання труб з ПВХ-О

	№ датчика					
	1	2	3	4	5	6
$\Delta\sigma_t$, МПа	2,82	3,25	3,23	3,49	3,61	2,77
% ефективн.	16,02	17,02	16,48	17,99	17,35	14,43

де, $\Delta\sigma_t = \sigma_{t \text{ НПВХ}} - \sigma_{t \text{ ПВХ-О}}$;

$$\% \text{ефект.} = \frac{\Delta\sigma_t}{\sigma_{t \text{ НПВХ}}} \cdot 100\%$$

З приведеної таблиці слідує, що максимальна ефективність використання труб з ПВХ-О порівняно з трубою НПВХ по датчику № 4 складає приблизно 18%.

По цьому ж датчику видно, що напруження в трубі з ПВХ-О при тиску знизилось на 3,49 МПа порівняно з трубою з НПВХ.

Висновок. Отже дослідження показали, що напірні трубопроводи з ПВХ-О труб в процесі експлуатації ефективніші від трубопроводів з труб з НПВХ, оскільки зовнішні напруження на поверхні труб при однакових умовах експлуатації у ПВХ-О труб менші, що дозволить експлуатувати ПВХ-О труби з середовищем при більших тисках, а також дані труби будуть мати довший термін служби.

Список літератури:

1. ДСТУ Б.В.2.7-147:2007 «Будівельні матеріали. Труби із непластифікованого полівінілхлориду та фасонні вироби до них для холодного водопостачання. Технічні умови».
2. ISO 9969:1994 Thermoplastics pipes – Determination of ring stiffness (Труби з термопластів. Визначення кільцевої жорсткості)
3. EN 744: 1995 Thermoplastics pipes. Test method for resistance to external blows by the round-the-clock method (Труби з термопластів. Метод тестування на стійкість до дії зовнішніх ударів рівномірно розподілених по периметру)
4. EN 1452 -1 Plastics piping systems for water supply- Unplasticized poly (vinyl chloride) (PVC-U) – Part 1: General (Системи пластмасових трубопроводів для водопостачання – не пластифікований полівінілхлорид (НПВХ) – Частина 1. Загальна.
5. Тугов И.И., Костыркина Г.И. Химия и физика полимеров. М.: Химия, 1989.- 432 с.
6. Гуль В.Е., Кулезнев В.Н. Структура и механические свойства полимеров. М.: Высшая школа, 1979.- 351 с.
7. Основы физики и химии полимеров. Под ред. В.Н. Кулезнева. М.: Высшая школа, 1979.- 248 с.
8. Михасенок О.Я. Тенденции индустрии пластмасс //Полимерные материалы. – 2003. – № 1. – С. 6-9.
9. Беренфельд В.А. Изделия из поливинилхлорида в современном зарубежном строительстве //Строительство и архитектура. Вып. 4: ВНИИН- ТПИ- 1995. – С. 45.
10. Гришин А.Н., Гуткович А.Д., Шебырев В.В. Современные тенденции развития производства ПВХ //Пластике. – 2004. – № 1. – С. 29-33.
11. Минскер К.С., Заиков Г.Е. Достижения и задачи исследований в области старения и стабилизации ПВХ // Пластические массы. – 2001. – № 4. – С. 27-35.
12. Минскер К.С., Федосеева Г.Т. Деструкция и стабилизация ПВХ. – М.: Химия, 1972.- 424 с.

Найда А.М.Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»**ИСПЫТАНИЯ ТРУБ ИЗ НПВХ И ПВХ-О С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ
МЕТОДОВ ТЕНЗОМЕТРИИ И АКУСТИЧЕСКОЙ ЭМИССИИ****Аннотация**

В рамках статьи представлены результаты проведенных испытаний свойств труб из ПВХ и ПВХ-О с использованием методов тензометрии и акустической эмиссии. Создана установка безопасного проведения испытаний повышенным давлением труб. Приведена методика подготовки образцов труб к испытаниям. Показана эффективность использования труб ПВХ-О по сравнению с трубами НПВХ. Получены данные относительно значений напряжений на наружной поверхности труб при их нагрузке внутренним давлением.

Ключевые слова: полимерный материал, труба из ПВХ-О, труба из ПВХ, поливинилхлорид, акустическая эмиссия, тензометрия.

Naida A.M.

National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

**TEST PIPES OF UNPLASTICIZED PVC-O USING THE METHODS STRAIN GAUGES
AND ACOUSTIC EMISSION****Summary**

Within the article the results of testing the properties of PVC pipes and PVC-O using the methods strain gauges and acoustic emission. Established safe installation of high pressure pipes testing. The method of preparation of models to test tubes. The efficiency of the use of PVC-O pipes compared to pipes of unplasticized PVC. The data on the values of the stress on the outside of the pipes in their internal pressure loading.

Keywords: polymeric material, PVC-O pipe, polyvinylchloride, strain gauges, acoustic emission.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 578.23

МОЛЕКУЛЯРНА БІОЛОГІЯ ВІРУСУ ІМУНОДЕФІЦИТУ ЛЮДИНИ

Зінчук І.І., Донець О.С.

Київський медичний університет
Української академії народної медицини

У статті подано висвітлення останніх наукових відкриттів у механізмах життя ВІЛ, досліджується вплив на клітини організму людини, цикл вірусу в організмі, особливості роботи зворотної транскриптази.

Ключові слова: ВІЛ, молекулярна біологія, вірус імунодефіциту людини.

Постановка проблеми. В останні роки вірус імунодефіциту людини (надалі ВІЛ) стає все більш поширеною і небезпечною загрозою для сучасного світу. Дослідження життєвого циклу в інфікованих клітинах є важливим, оскільки дає можливість розробити методи для блокування ВІЛ від подальшого поширення та інфікування організму. У цій статті ми на основі останніх досліджень провідних інститутів та лабораторій світу зробимо спробу вивчити принципи взаємодії вірусу з клітинами організму. Проведено систематизацію матеріалу в єдину статтю, в основу якої покладена масштабна робота працівників Каліфорнійського Університету Сан-Франциско 2003 року (переглянута і доповнена в 2006) з додаванням сучасних відкриттів взаємодії ВІЛ з клітинами організму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показали останні відкриття в молекулярній біології вірусу імунодефіциту, його взаємодія з клітиною є складною і дуже багатогранною. Сучасні методи досліджень дозволили відкрити і пояснити майже кожен крок дії ВІЛ: від його потрапляння в клітину до виходу з інфікованої клітини нових копій вірусу. Ці знання спрямовані на розробку нових, більш ефективних противірусних препаратів, що дасть у майбутньому ефективнішу зброю в руках лікарів і в перспективі зробить ВІЛ повністю виліковним.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукові праці українських дослідників неповністю висвітлюють цю проблему, тому ми вважаємо доцільним зробити огляд світових досягнень у вивченні молекулярної біології ВІЛ першого типу (HIV type-1) і написанні статті на цю тему.

Мета статті. Мета нашої публікації – довести до широкого відома інформацію про механізми взаємодії вірусу та організму людини на молекулярному рівні.

Виклад основного матеріалу. Зв'язування і вхід в клітину

Структура вірусу імунодефіциту є ліпідною мембраною, яка створює зовнішню оболонку, інтегровані в неї протеїни клітини хазяїна та глікопротеїди (GP) 120 і 41 (рис. 1). Всередині самого вірусу є капсид, що

оточує дві вірусні РНК, і регуляторні білки (Tat, зворотна транскриптаза та інтеграза).

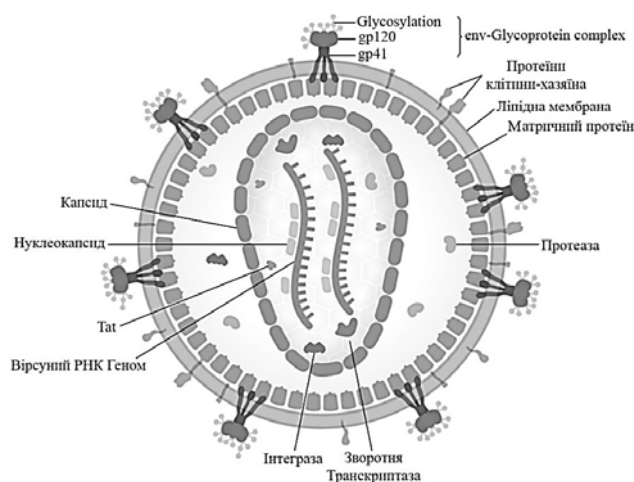

Рис. 1. Структура вірусу імунодефіциту людини

Автор: Thomas Spletstoesser (www.scistyle.com)

Комплекс GP120 та GP41 на зовнішній поверхні вірусу є комплементарним до рецепторів специфічних CD4⁺ лімфоцитів [1]. Сама РНК має довжину 9 кілобаз та складається з 9 генів, що кодують 15 протеїнів (рис. 2).

Глікопротеїди зв'язуються з CD4 рецептором і C-C хемокіновим рецептором п'ятого типу (CCR5 (У нормі ці рецептори клітини беруть участь у хемоаттракції, в якій гематопоетичні клітини рухаються вздовж хемокінових градацій)) [2] в процесі входження у клітину. Зв'язування поверхонь gp120, CD4 та хемокінових корецеп-

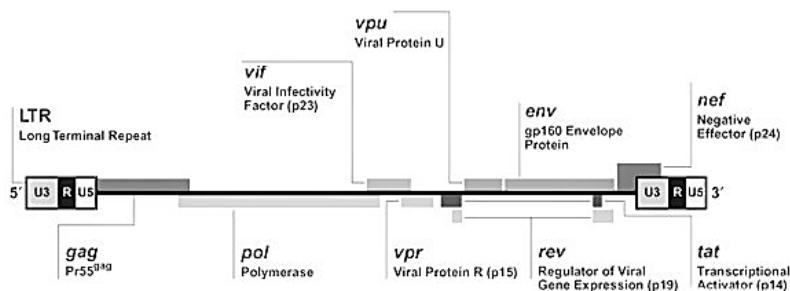

Рис. 2. Будова вірусної РНК

Автору: Warner C. Greene, MD, PhD, University of California San Francisco
B. Matija Peterlin, MD, University of California San Francisco

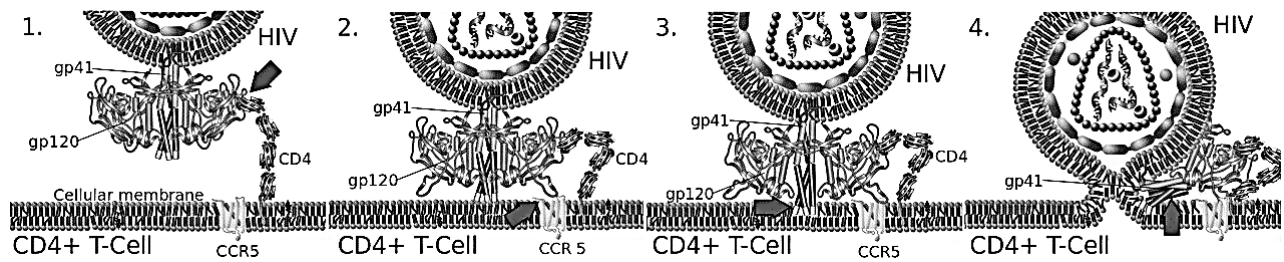

Рис. 3. Вхідження вірусу у клітину

1. Початкова взаємодія між gp120 і CD4.
2. Конформаційні зміни в gp120 дозволяють вторинно взаємодіяти з CCR5.
3. Дистальні кінці gp41 входять до клітинної мембрани.
4. gp41 піддається значним конформаційним змінам: складається навпіл і формується спіральна-котушка. Цей процес притягує вірусну і клітинну мембрану, змішуючи їх.

Автор: Mike Jones ([торів продукують радикальні зміни конформації в gp41. Зібрані тримером на мембрані віріона, ці суперспіралізовані протеїнові пружини відкриваються, випускаючи домен злиття, який «гарпунує» біліпідний шар клітини-мішені \(рис. 3\) \[3\].](https://en.wikipedia.org/wiki/User:Adenosine?rdfrom=commons>User:Adenosine)</p>
</div>
<div data-bbox=)

Процеси в цитоплазмі. Опиняючись в клітині, вірус звільняється від своєї ліпідної оболонки (рис. 4). Після цього в цитоплазмі клітини формується вірусний зворотньо-транскрипційний комплекс і група білків регуляторів. Білок Nef зв'язується з універсальною протонною помпою (V-ATPase) [4] і формує сприятливий рН для вірусу в цитоплазмі. Зворотньо-транскрипційний комплекс складається з диплоїдної вірусної РНК, лізин-трансфер РНК (tRNA^{Lys}), який діє як праймер для зворотної транскрипції, зворотної транскриптази, інтегрази, матричних і нуклеокапсидних протеїнів, вірусного протеїну R (Vpr) та різних білків клітини хазяїна. Комплекс зв'язується з актиновими мікрофіламентами, ця взаємодія, регульована фосфорильованим матриксом, потрібна для ефективного синтезу вірусного ДНК.

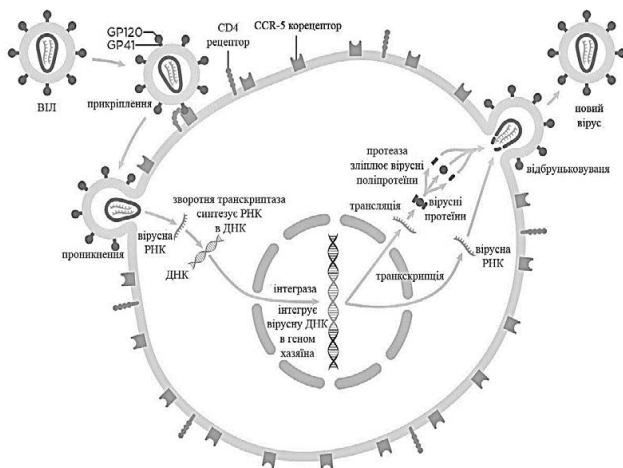

Рис. 4. Схематичне зображення циклу вірусу у клітині від моменту входження до моменту відбруньковування нового вірусу

Автор: Thomas Splettstoesser (www.scistyle.com)

Входження в ядро. На відміну від тваринних ретровірусів, ВІЛ інфікує клітини, які не діляться (диференційовані макрофаги) [5]. Ця особливість вимагає від вірусу механізмів проникнення через неушкоджену ядерну оболонку. Приблизний діаметр пор в оболонці 28 нм, тоді як розміри вірусу втричі більші. Вірусна ДНК, яка була син-

тезована в попередній фазі, повинна скластись втрое, щоб пройти крізь мембрану [6].

В імпорті залучаються білок інтеграза, матричний протеїн (матрикс), Vpr. Матрикс включає в себе канонічний ядерний сигнал локалізації, що є тригером для активації білків-імпортинів альфа і бета, які є компонентами класичного ядерного транспорту [7]. Vpr має в собі як мінімум три неканонічні ядерні сигнали. Він проходить через імпорту систему і спричиняє зв'язування преінтеграційного комплексу з білковими комплексами ядерних пор, у такий спосіб імпортує вірус в ядро.

Інтеграція в ДНК клітини. Опиняючись у ядрі, преінтеграційний комплекс може почати облаштовувати функціонуючий провірус. Процес вбудовування вірусної ДНК регулює білок інтеграза. Вона забирає кінцеві нуклеотиди з вірусної ДНК, роблячи двостороннє вкорочення і коректуючи нерівні кінці, які утворились через роботу зворотної транскриптази.

Не всі преінтеграційні комплекси, які попадають в ядро, починають облаштовувати функціонуючий вірус. Кінці вірусного ДНК можуть з'єднуватись, формуючи 2-LTR коло, одночасно з цим є ймовірність, що вірусний геном пройде гомологічну рекомбінацію, утворюючи одне LTR коло. Нарешті, вірусна ДНК може інтегруватись сама в себе, формуючи перебудовану кільцеву структуру.

Серед багатьох описаних колових структур окремі з них відповідають за синтез транскрипційного трансактиватора Tat або додаткового білка Nef [8]. При нормальній клітинній реакції на ворожу ДНК і її фрагменти активується система негомологічного з'єднання кінців, яка може формувати 2-LTR кола для захисту клітини від апоптозу під час виправлення порушень в ДНК клітини. Одне порушення в будь-якій ділянці подвійної спіралі може індукувати захоплення клітини в G1 фазі її мітозу. Здатність вірусу мімікувати дію цієї системи дає можливість вберегти інфіковану клітину від апоптозу, даючи можливість йому далі існувати в клітині.

Транскрипційний контроль. Вірусний 5' LTR функціонує так само, як і інші еукаріотичні транскриптори. До його складу входять ініціатор (Inr), TATA-box (T) та три Sp1 ділянки [9]. Ці ділянки допомагають розмістити РНК полімеразу II (RNAPII) на стороні ініціації транскрипції та беруть участь в формуванні преініціального

комплексу. Трохи вище за промотор знаходиться транскрипційний посилювач, який зв'язує ядерний фактор [каппа]В (NF-[каппа]В), ядерний фактор активованих Т-клітин (NFAT) та членів сімейства Ets. NF-[каппа]В та NFAT переміщуються в ядро після їх клітинної активації. NF-[каппа]В звільнюється від свого цитоплазматичного інгібітору (I [каппа]В) за допомогою комбінованої дії фосфорилляції, убіквінації та протеасомної деградації інгібітору [10]. Опинившись у ядрі, він відповідає за збільшення частоти ініціації та елонгації вірусної транскрипції [11]. NFAT в свою чергу дефосфорилюється кальцінейріном і після свого потрапляння в ядро зв'язується з AP1, формуючи готовий претранскрипційний комплекс (рис. 5-6) [12].

Коли всі ці фактори діють на LTR, активується транскрипція, але за відсутності Tat полімераза не зможе подовжувати вірусний геном (рис. 5-а).

Tat разом з цикліном T1 (CycT1) зв'язується з TAR РНК і залучає при цьому циклінозалежну кінразу 9 (CDK9) до вірусного LTR [13].

CDK9 разом з Р-TEFb (позитивний транскрипційно-елонгаційний фактор b) фосфорилує С-термінальний домен RNAPII, помічаючи перехід з ініціації до елонгації еукаріотичної транскрипції. Іншими мішенями Р-TEFb є N-TEF (негативні транскрипційно-елонгаційні фактори), такі як DSIF та NELF [14]. Висока ефективність вірусного LTR в притягуванні до себе цих негативних факторів транскрипції *in vivo* пояснює, чому LTR за відсутності Tat є поганим промотором.

Вірусна транскрипція. Транскрипція вірусного геному є сумасією роботи багатьох ВІЛ-специфічних транскриптів [15]. Ці багаторазово порізани ділянки геному вірусу кодують Nef, Tat та Rev, ензимні та додаткові протеїни, які потрібні для утворення нового вірусу і являють собою вірусні геномні РНК.

Транспорт цих ділянок до цитоплазми залежить від кількості Rev. Rev – це малий курсуючий протеїн, який зв'язує комплекс РНК під назвою RRE (Rev відповідний елемент), що знаходиться в гені *env*.

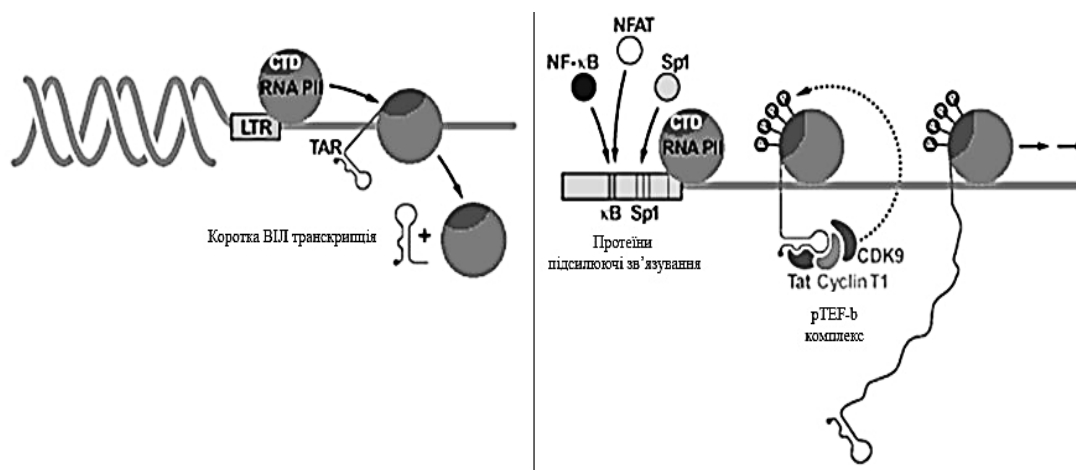

Рис. 5. (Ліва частина – а, права – б)

а – відсутність ефективності в елонгації геному вірусу без Tat

б – претранскрипційний комплекс вірусу

Автору: Warner C. Greene, MD, PhD, University of California San Francisco

B. Matija Peterlin, MD, University of California San Francisco

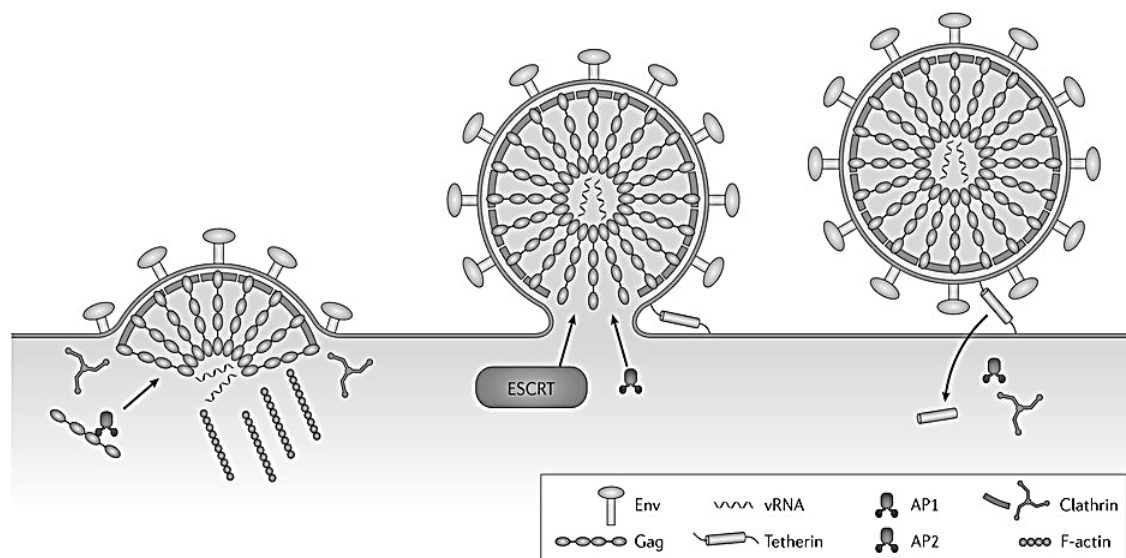

Рис. 6. Новий віріон та його відбруньковування

Автору: Ashley C. Humphries та Michael Way,

Nature Reviews Microbiology 11, 551–560 (2013) doi:10.1038/nrmicro3072

Ядерний транспорт комплексу вірусно-го РНК-транскрипту, Rev та CRM1/exportin 1, залежить від ще одного фактору-RanGTP. Ran – це гуаніновий нуклеотидно-зв'язуючий протеїн, який переключається між GTP- та GTP-обмеженим станами.

Для поширення вірусу потрібно досягти балансу між транспортом та розрізанням вірусної РНК. Якщо переважатиме розрізання (сплайсинг), то в цитоплазмі будуть з'являтися лише фрагментовані транскрипти. Але й повністю виключити наявність порізаних транскриптів неможливо, тому що вони кодують специфічні білки, які потрібні для забезпечення повного вірусної реплікації. Наприклад, при недостатньому розрізуванні і, як наслідок, недостатньої продукції вірусних транскриптів відбудеться порушення синтезу Tat, Rev, та Nef.

Реплікація ВІЛ. На відміну від Tat та Rev, які діють безпосередньо на вірусні РНК структури, Nef діє на внутрішнє середовище інфікованої клітини, роблячи його сприятливим для вірусної транскрипції. Клінічні дослідження на мавпах показують, що нестача в клітинах тварин цього білка призводила до значного сповільнення розвитку вірусу. Механізм вірулентності, який забезпечує Nef, працює за принципом активації сигнальних каскадів, включаючи активацію антигенного рецептору Т-клітин та зменшення експресії CD4 рецепторів на поверхні клітини [16]. Діючи на сигнальний каскад, Nef опосередковано викликає зміни в актиновій сітці, провокуючи рух ліпідного «човника» і формування більших за розміром структур на поверхні мембрани клітини [17].

Також Nef інгібує апоптоз клітини: він зв'язується та інгібує регуляторну кіназу-1 апоптотичного сигналу [18]. Також він зв'язує білок р53 (білок супресор пухлин), який теж є ініціатором апоптозу.

Інші вірусні протеїни також беруть участь у модифікації внутрішньоклітинного середовища. Rev-залежна експресія Vpr включає в себе захоплення клітини в G2 фазі мітозу. Саме в наслідок того, що LTR найбільш активна в саме цій стадії

клітинного циклу, це призводить до підвищеної експресії вірусних генів.

Формування нового вірусу і його відбрунькування. Нові копії вірусу збираються на плазматичній мембрані. Кожний віріон складається з 1500 молекул Gag та 100 Gag-Pol поліпротеїнів [19], двох копій вірусного РНК геному та Vpr (рис. 6).

Кілька протеїнів беруть участь у процесі збирання, зокрема Gag та Gag-Pol поліпротеїни, а також Nef та Env [20]. Людський АТФ-зв'язувальний протеїн (HP68) діє як молекулярний шаперон, сприяючи конформаційним змінам Gag, що необхідно для утворення вірусних капсидів [21]. Також важливу роль відіграє Vif. При його нестачі кількість реплікованих віріонів та сама, але вони не вірулентні, цим пояснюється захоплення циклу вірусу на стадії роботи зворотної транскриптази.

Відбруньковування вірусу потребує спеціальних ділянок в ліпідному бішарі (холестерол- та гліколіпіднонасичені мембранні мікродомени) для того, щоб віріон вийшов з клітини з холестерол-збагаченою мембраною.

Сама реакція виходу потребує дії кількох протеїнів, зокрема послідовність «в кінці домену» (PTAP) [22], яка є в р6 частині Gag [23]. Продукт гену пухлинного супресора 101 (TSG101) зв'язує PTAP мотив р6 Gag і також розпізнає убіквітин через убіквітин ензим 2 (UEV) домен. У нормі цей ген взаємодіє з іншими клітинними протеїнами, сортує шляхи для формування комплексу ESCRT-1, який вибирає «вантаж» для додавання його в мультівезикулярне тіло (MVB) [24]. MVB утворюється тоді, коли поверхні лізосом та ендосом спаюються та їх вміст переміщується для деградації.

Висновки та пропозиції. Вище подані відомості дають підстави зробити висновок, що механізм взаємодії ВІЛ з клітиною дуже складний та багатосторонній. Вірус використовує всі доступні йому механізми для керування клітиною у своїх цілях. Розуміння цих процесів дає змогу удосконалювати методи боротьби з ним на всіх етапах його існування.

Список літератури:

1. Kwong PD, Wyatt R, Robinson J, Sweet RW, Sodroski J, Hendrickson WA. Structure of an HIV gp120 envelope glycoprotein in complex with the CD4 receptor and a neutralizing human antibody. *Nature*. 1998 Jun 18;393 (6686):648-59.
2. Doms RW, Trono D. The plasma membrane as a combat zone in the HIV battlefield. *Genes Dev*. 2000 Nov 1;14 (21):2677-88.
3. Chan DC, Kim PS. HIV entry and its inhibition. *Cell*. 1998 May 29;93 (5):681-4.
4. Lu X, Yu H, Liu SH, Brodsky FM, Peterlin BM. Interactions between HIV1 Nef and vacuolar ATPase facilitate the internalization of CD4. *Immunity*. 1998 May;8 (5):647-56.
5. Weinberg JB, Matthews TJ, Cullen BR, Malim MH. Productive human immunodeficiency virus type 1 (HIV-1) infection of nonproliferating human monocytes. *J Exp Med*. 1991 Dec 1;174 (6):1477-82.
6. Pemberton LF, Blobel G, Rosenblum JS. Transport routes through the nuclear pore complex. *Curr Opin Cell Biol*. 1998 Jun;10 (3):392-9.
7. Zennou V, Petit C, Guetard D, Nerhbass U, Montagnier L, Charneau P. HIV-1 genome nuclear import is mediated by a central DNA flap. *Cell*. 2000 Apr 14;101 (2):173-85.
8. Wu Y, Marsh JW. Selective transcription and modulation of resting T cell activity by preintegrated HIV DNA. *Science*. 2001 Aug 24;293 (5534):1503-6.
9. Taube R, Fujinaga K, Wimmer J, Barboric M, Peterlin BM. Tat transactivation: a model for the regulation of eukaryotic transcriptional elongation. *Virology*. 1999 Nov 25;264 (2):245-53.
10. Jones KA, Peterlin BM. Control of RNA initiation and elongation at the HIV-1 promoter. *Annu Rev Biochem*. 1994;63:717-43.
11. Barboric M, Nissen RM, Kanazawa S, Jabrane-Ferrat N, Peterlin BM. NF-kappaB binds P-TEFb to stimulate transcriptional elongation by RNA polymerase II. *Mol Cell*. 2001 Aug;8 (2):327-37.

12. Crabtree GR. Generic signals and specific outcomes: signaling through Ca²⁺, calcineurin, and NF-AT. *Cell*. 1999 Mar 5;96 (5):611-4.
13. Wei P, Garber ME, Fang SM, Fischer WH, Jones KA. A novel CDK9-associated C-type cyclin interacts directly with HIV-1 Tat and mediates its high-affinity, loop-specific binding to TAR RNA. *Cell*. 1998 Feb 20;92 (4):451-62.
14. Wei P, Garber ME, Fang SM, Fischer WH, Jones KA. A novel CDK9-associated C-type cyclin interacts directly with HIV-1 Tat and mediates its high-affinity, loop-specific binding to TAR RNA. *Cell*. 1998 Feb 20;92 (4):451-62.
15. Saltarelli MJ, Hadziyannis E, Hart CE, Harrison JV, Felber BK, Spira TJ, Pavlakis GN. Analysis of human immunodeficiency virus type 1 mRNA splicing patterns during disease progression in peripheral blood mononuclear cells from infected individuals. *AIDS Res Hum Retroviruses*. 1996 Oct 10;12 (15):1443-56.
16. Simmons A, Aluvihare V, McMichael A. Nef triggers a transcriptional program in T cells imitating single-signal T cell activation and inducing HIV virulence mediators. *Immunity*. 2001 Jun;14 (6):763-77.
17. Geyer M, Fackler OT, Peterlin BM. Structure--function relationships in HIV-1 Nef. *EMBO Rep*. 2001 Jul;2 (7):580-5.
18. Geleziunas R, Xu W, Takeda K, Ichijo H, Greene WC. HIV-1 Nef inhibits ASK1-dependent death signalling providing a potential mechanism for protecting the infected host cell. *Nature*. 2001 Apr 12;410 (6830):834-8.
19. Wilk T, Gross I, Gowen BE, Rutten T, de Haas F, Welker R, Krausslich HG, Boulanger P, Fuller SD. Organization of immature human immunodeficiency virus type 1. *J Virol*. 2001 Jan;75 (2):759-71.
20. Freed EO. HIV-1 gag proteins: diverse functions in the virus life cycle. *Virology*. 1998 Nov 10;251 (1):1-15.
21. Zimmerman C, Klein KC, Kiser PK, Singh AR, Firestein BL, Riba SC, Lingappa JR. Identification of a host protein essential for assembly of immature HIV-1 capsids. *Nature*. 2002 Jan 3;415 (6867):88-92.
22. Garnier L, Parent LJ, Rovinski B, Cao SX, Wills JW. Identification of retroviral late domains as determinants of particle size. *J Virol*. 1999 Mar;73 (3):2309-20.
23. Strack B, Calistri A, Accola MA, Palu G, Gottlinger HG. A role for ubiquitin ligase recruitment in retrovirus release. *Proc Natl Acad Sci U S A*. 2000 Nov 21;97 (24):13063-8.
24. Katzmann DJ, Babst M, Emr SD. Ubiquitin-dependent sorting into the multivesicular body pathway requires the function of a conserved endosomal protein sorting complex, ESCRT-I. *Cell*. 2001 Jul 27;106 (2):145-55.

Зинчук И.И., Донец А.С.

Киевский медицинский университет

Украинской академии народной медицины

МОЛЕКУЛЯРНАЯ БИОЛОГИЯ ВИРУСА ИМУНОДЕФИЦИТА ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

В статье подаются последние научные открытия в механизмах жизни ВИЧ, исследуется их действие на клетки организма человека, цикл вируса в организме, особенности работы обратной транскриптазы.

Ключевые слова: ВИЧ, молекулярная биология, вирус иммунодефицита человека.

Zinchuk I.I., Donets A.S.

Kyiv Medical University

of Ukrainian Academy of Traditional Medicine

MOLECULAR BIOLOGY OF HUMAN IMMUNODEFICIENCY VIRUS

Summary

Coverage of the latest scientific discoveries into the mechanisms of living with HIV. Its effect on the cells of the human body. The cycle of the virus in the body. Features of reverse transcriptase.

Keywords: HIV, molecular biology, human immunodeficiency virus.

РАЦІОНАЛЬНЕ ХАРЧУВАННЯ ЯК ОДИН З ВАЖЛИВИХ КОМПОНЕНТІВ ГАРМОНІЙНОГО ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ

Миздренко О.М.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У даній статті охарактеризовано вплив харчування на фізичний розвиток підлітків. Досліджено зміни фізичних показників учнів підліткового віку в залежності від структури харчування. Відповідно до фізіолого-гігієнічних вимог до харчового раціону та режиму харчування даної вікової групи дітей, подано рекомендації щодо поліпшення збалансованості харчового раціону підлітків та умов приймання їжі. Обґрунтовано важливість раціонального харчування у забезпеченні гармонійного фізичного розвитку підростаючого покоління та профілактиці захворювань.

Ключові слова: раціональне харчування, фізичний розвиток, підлітковий вік, функціональні зміни, профілактика захворювань.

Постановка проблеми. Однією з провідних особистих функцій людини є ставлення до власного здоров'я як до найважливішого чинника реалізації життєвих цілей. Здоров'я визначається як динамічний стан організму людини, який характеризується високим енергетичним потенціалом, оптимальними адаптаційними реакціями на зміни довкілля, що забезпечує гармонійний фізичний, психо-емоційний та соціальний розвиток особистості, її активне довголіття, повноцінне життя, ефективну протидію захворюванням. При цьому близько 75% хвороб у дорослих є наслідком умов життя у дитячі та молоді роки. Захворюваність та поширеність різноманітної патології серед дитячого населення в Україні залишаються високими за всіма основними класами хвороб.

За даними досліджень українських фахівців, 36,4% учнів загальноосвітніх шкіл мають низький рівень фізичного здоров'я. За останні 20 років виявлено зменшення показників маси тіла у школярів усіх вікових груп, особливо у віці становлення статевих функцій, як у дівчаток, так і у хлопчиків, з одного боку. З іншого боку, в Україні – 10% дитячого населення мають надмірну масу тіла. Щорічно серед дітей до 14 років реєструється близько 60 тисяч нових пацієнтів з ожирінням. Окрім того, на думку деяких авторів, ці дані не відповідають дійсності і реальний рівень поширеності ожиріння в дитячому віці є значно більшим [8, с. 11].

Надмірна маса тіла, яка виявлена у віці до 12 років, дає підстави прогнозувати надмірну масу тіла та ожиріння в наступні роки. І в подальшому прагнення молоді привести вагу тіла до нормальних показників не завжди є вдалим. Статистика свідчить про те, що надмірна вага практично завжди призводить до розвитку цукрового діабету, артеріальної гіпертензії, ішемічної хвороби серця, інсульту, дискінезії жовчного міхура, жовчнокам'яної хвороби, хронічного холестерину, безпліддя, остеохондрозу хребта і обмінно-дистрофічних поліартритів і деяких видів раку та ін.

Оцінка фізичного розвитку є важливим прогностичним показником стану здоров'я людини. Така оцінка дозволяє виділити групи, що знаходяться в стані ризику, а це в свою чергу відіграє важливу роль для діагностики і профілактики різних захворювань. Адже рівень фізичного розвитку дитини в певному віці є одним із най-

більш об'єктивних та чутливих показників стану здоров'я населення, а провідні антропометричні параметри – маса, зріст та обвід грудної клітки – мають значення як індикатори санітарно-гігієнічного благополуччя впливу оточуючого середовища та відображають негативний вплив на ростучий організм задовго до появи в ньому станів декомпенсації чи хвороби.

Важливу роль у фізичному розвитку та профілактиці захворювань дітей відіграє раціональне харчування. Саме раціональне харчування забезпечує нормальний обмін речовин, ріст та розвиток дитини, зберігаючи її здоров'я, сприяє зміцненню захисних сил організму при несприятливих впливах зовнішнього середовища.

Науковою основою організації раціонального харчування є загальні фізіолого-гігієнічні вимоги до харчового раціону, режиму харчування та умов приймання їжі. Кількісне і якісне харчування дітей і підлітків дещо відрізняється від потреб дорослих та літніх осіб, це пов'язано з анатомо-фізіологічними особливостями ростучого організму. Правильно побудоване харчування має велике значення для нормального фізичного та психічного розвитку дітей і підлітків, підвищує працездатність і успішність, витривалість, опірність до несприятливих впливів довкілля та інфекційних й інших захворювань. Особливо це стосується дітей підліткового віку, коли в організмі дитини відбуваються значні перебудови. Раціональне харчування виявляється однією з головних умов, що забезпечує належний розвиток організму. Бо саме в підлітковому віці під час бурхливого росту, збільшуються потреби організму в енергії. В цей час, важливе значення має достатня калорійність добового раціону та збалансованість всіх необхідних поживних речовин, вітамінів та мінералів. Оскільки саме в цьому віці збільшується розповсюдженість різних функціональних змін, зумовлених нераціональним харчуванням [5, с. 117].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури показує, що більшість досліджень для визначення показників фізичного розвитку проводились на базі міських шкіл та садочків і охоплювали, головним чином, дошкільний та ранній шкільний вік [2; 6]. Крім того, обмаль публікацій, де прослідковується вплив раціонального харчування на фізичний розви-

ток підлітків [3; 8]. Саме тому виникає потреба у встановленні показників фізичного розвитку підлітків сільської місцевості в залежності від збалансованості їх харчового раціону.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, актуальність нашого дослідження полягає у тому, що воно допоможе своєчасно визначити відхилення у фізичному розвитку дітей підліткового віку сільської місцевості та прослідкувати роль харчування в цьому процесі. Це дасть змогу вчасно прогнозувати зміни в рості і розвитку дітей, а також сприятиме розробці відповідних оздоровчих заходів. І той факт, що міста та села відрізняються за екологічним станом, соціальною культурою та рівнем медичного обслуговування нашої держави нас розглядає цю проблему в першу чергу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оцінка харчового раціону учнів підліткового віку в с. Дівички Переяслав-Хмельницького району та його вплив на фізичний розвиток.

Реалізація поставленої мети здійснювалася вирішенням **основних завдань**:

- проаналізувати наукову літературу з питань раціонального харчування та його впливу на фізичний розвиток учнів підліткового віку;
- визначити та узагальнити росто-вагові та антропометричні показники підлітків, які складають основу оцінки їх фізичного розвитку;
- дослідити якісний та кількісний склад добового раціону підлітків;
- узагальнити результати дослідження шляхом аналізу взаємозалежності раціонального харчування та належного фізичного розвитку дітей досліджуваної вікової групи.

Дослідження фізичного розвитку підлітків було проведено, з учнями сьомого та восьмого класу Дівичківської спеціалізованої загальноосвітньої школи Переяслав-Хмельницького району, методом антропометрії.

Для визначення стану фізичного розвитку підлітків 12-15 років (загалом 22 учні, з них 8 дівчат та 14 хлопців) ми провели вимірювання їх довжини, маси тіла та округлості грудної клітки.

Порівнявши отримані результати вимірювання фізичного розвитку (зросту, ваги тіла та округлості грудної клітки) з середніми даними, можемо зробити висновок, що у більшості досліджуваних значних відхилень в фізичному розвитку не виявлено. Зокрема у 68% досліджуваних (15 учнів) спостерігаються середні показники, як в зрості, так і в масі тіла та в обхваті грудної клітки. Проте у 27% (6 учнів) – показники фізичного розвитку нижче середнього та є 1 учень (що складає приблизно 5% від загальної кількості обстежених) з показниками фізичного розвитку вище середнього. У більшості підлітків відмічається бурхливе зростання тіла в довжину, а м'язова маса не встигає за ним, тому більшість підлітків виглядають худими, незграбними (у одного хлопчика ріст значно випереджає норму).

Окрім того, у нашому дослідженні ми здійснили розрахунок індексу маси тіла, або індексу Кетле (маса (кг) / зріст (м)), який виступає важливим показником здоров'я як дорослих так і дітей, зокрема підлітків, як у нашому випадку. Періодичне його обстеження дає можливість відкоригувати раціон та режим харчування, зберегти

ти рухливий спосіб життя і попередити безліч захворювань, пов'язаних як з ожирінням так із недостатньою вагою, що особливо є актуальним у підлітковому віці [7, с. 78].

З метою відслідкувати вплив харчування на виявлені нами деякі відхилення у фізичному розвитку, було проведено соціологічне опитування у якому взяли участь 22 особи. Опитування проводилося методом анкетування. Розроблена анкета включала 9 запитань, відповідаючи на які підлітки визначали кількісний та якісний склад власного раціону харчування, надавали відомості про режим харчування та на власний розсуд визначали правильність свого харчування.

Визначивши росто-вагові показники досліджуваних та зробивши відповідні розрахунки індексу Кетле, ми з'ясували, що практично у більшості всіх дітей (55%) наявні хворобливі стани. Зокрема, у одного підлітка розрахунки відношення маси тіла до зросту знаходяться у діапазоні 23,9 – 28,5 які співвідносяться з надмірною вагою тіла, в цьому випадку варто говорити про схильність до ожиріння I ступеня (5%). У ще одного досліджуваного проявляються ознаки гіпотрофії III ступеня (5%). Гіпотрофія II ступеня виявлена у чотирьох підлітків (18%), I ступеня – у шести (27%). Як видно з отриманих результатів, індекс Кетле крім ожиріння виявляє й іншу проблему сучасності – гіпотрофію – розлад харчування, що відноситься до дефіцитних станів та характеризується зменшенням ваги відносно зросту. Серед головних причин такого стану (виключаючи вроджені або набуті органічні ураження, порушення трофічної функції ЦНС) кількісно та якісно неповноцінна дієта. У меншій половині досліджуваних 45%, а саме у 10 підлітків, значних відхилень не виявлено – вони мають оптимальну середню величину адекватного харчування, що й визначає їх належний фізичний розвиток.

Дослідивши якісний і кількісний склад добового раціону підлітків, ми визначили що лише незначна кількість підлітків дотримується належного харчового раціону та вживає всі необхідні продукти протягом доби. Загалом рівень споживання найбільш корисних продуктів харчування в учнівської молоді перебуває не на належному рівні:

- лише 14% підлітків вживають м'ясо щодня, 59% – 2-3 рази на тиждень, 18% – 1 раз на тиждень, а 9% взагалі – раз на місяць і рідше. Це може мати негативний вплив на молодий організм, адже білки тваринного походження є необхідним компонентом раціону кожної людини, а особливо молодого організму, зважаючи на активний спосіб життя підлітків, їх ріст, напружену розумову працю.

- рибу щодня не вживає ні один учень, хоча вона є необхідною для формування скелету, фізіологічних систем та окремих органів. Близько 14% досліджуваних вживають страви з риби – 2-3 рази на тиждень, 54% – 1 раз на тиждень, решта – 27% раз на місяць і рідше. А 1 підліток (5%) взагалі зізнався, що не вживає рибу з причини не вподобання цього харчового продукту.

- з усіх корисних продуктів харчування, найменше підлітки вживають молочні продукти. Так лише 23% досліджуваних вживають молоко що-

дня, 45% – 2-3 рази на тиждень, 32% – не частіше 1 разу на тиждень – 32%. Це є низьким рівнем споживання, особливо в підлітковий період, оскільки молоко – це єдиний натуральний продукт, що містить майже всі незамінні амінокислоти.

– серед овочів найбільш популярною виявилася картопля – близько 90% опитаних вживають страви з картоплі кожного дня, решта 10% – 2-3 рази на тиждень. Для раціонального харчування необхідно включати в своє меню, окрім картоплі, й інші овочі, що містять клітковину, мінеральні солі, вітаміни, інші біологічно активні речовини. Наявність у раціоні овочевих страв є необхідною умовою для формування і оновлення клітин організму, регулювання процесів обміну.

– окрім свіжих овочів, вагомим джерелом постачання вітамінів, мінеральних солей та мікроелементів для молодого організму є наявність у щоденному раціоні свіжих фруктів та фруктових соків. Проте опитування показало, що більша половина учнів – 73% – вживають фрукти або соки 2-3 рази на тиждень, 18% – 1 раз на тиждень, і лише 9% досліджуваних вживають їх щодня.

Велику увагу ми звернули на кількість прийомів їжі на добу. Зокрема, ми виявили, що серед досліджуваної вікової групи найбільш оптимальним виявилось триразове харчування, яке зазвичай призводить до різкого відчуття голоду між прийомами їжі та провокує переїдання. Тоді як найраціональнішим вважається 4-5 разове харчування, яке забезпечує засвоєння до 90% компонентів спожитої їжі.

Узагальнили результати дослідження шляхом аналізу взаємозалежності раціонального харчування та належного фізичного розвитку дітей досліджуваної вікової групи, ми визначили, що 10 підлітків з 22 (45%) – мають достатній рівень харчування, вживають майже всі необхідні поживні речовини, дотримуються різноманітного і раціонального добового раціону. Їх організм отримує достатню кількість вітамінів та мінералів протягом доби. Це є важливим компонентом здорового способу життя, що визначає їх фізичний розвиток, який відповідає віковим нормам. Водночас, 12 підлітків (55%) мають антропометричні показники які не відповідають встановленим нормам. Зокрема відношення маси тіла до зросту, яке

ми визначали розраховуючи індекс Кетле, визначає наявність як ожиріння так і гіпотрофії. Таку невідповідність можна в певній мірі пов'язати з процесами бурхливого та нерівномірного росту й розвитку окремих органів і систем, які відбуваються у підлітковому віці. Проте результати анкетування, яке ми проводили із зазначенням прізвищ, дає можливість прослідкувати значний вплив нераціонального харчування на вищезазначені особливості фізичного розвитку у підлітковому віці. Цим дітям необхідно переглянути своє ставлення до власного харчування, оскільки в майбутньому це може призвести до розвитку значно серйозніших проблем зі здоров'ям.

Висновки і пропозиції. Найістотнішим зв'язком організму з навколишнім середовищем є саме зв'язок через їжу. Харчування дітей і підлітків є основною біологічною потребою, що забезпечує їх нормальний ріст, розвиток і стан здоров'я. Як дорослі, так і підлітки мають свої смакові уподобання, але при виборі їжі не можна орієнтуватися лише на них. Раціон дітей і підлітків потрібно збалансовувати залежно від віку, статі, клімато-географічних умов та характеру діяльності і фізичного навантаження [4, с 87]. За якістю і кількістю харчування повинно відповідати потребам дітей і підлітків, оскільки організм, який росте і розвивається дуже чутливий до дефіциту або надлишку харчових речовин. Тому головною заповіддю в наш час повинно стати раціональне харчування, виявлення своїх помилок у споживанні їжі та усуненні їх.

Як видно з проведеного дослідження, визначення фізичного розвитку виступає важливим показником здоров'я як дорослих так і дітей, зокрема підлітків, як у нашому випадку коли відбувається бурхливий розвиток всіх органів і систем. Періодичне його обстеження дає можливість відкоригувати раціон та режим харчування, зберегти рухливий спосіб життя і попередити безліч захворювань, пов'язаних як з ожирінням так із недостатньою вагою, що особливо є актуальним у підлітковому віці. Результати дослідження можуть бути використані вчителями, психологами в навчально-виховній роботі сільської школи в напрямку розробки відповідних оздоровчих заходів.

Список літератури:

1. Балакірева О. Фізична активність, раціональне харчування та складові фізичного здоров'я підлітків / О. Балакірева, Д. Дмитрук, М. Рябова, О. Яременко. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. – Вип. 3 – 263 с.
2. Бариляка І.Р. Фізичний розвиток дітей різних регіонів України (випуск 1, міські школярі) / Під заг. редакцією І.Р. Бариляка і Н.С. Польки. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. – 208 с.
3. Гребняк М.П. Соціально-гігієнічний моніторинг здоров'я школярів та їх навчального середовища. Методичні рекомендації / М.П. Гребняк, О.Б. Єрмаченко, В.В. Машиністов, та ін. – Донецьк, 2007. – 22 с.
4. Дуденко Н. В. Фізіологія харчування / Н. В. Дуденко, Л.Ф. Павлоцька – Х.: 1999. – 392 с.
5. Коцур Н.І. Валеологія: підручник / Н.І. Коцур, Л.С. Гармаш, І.О. Калиниченко, Л.П. Товкун. – Коршун-Шевченківський, 2011. – 263 с.
6. Полька Н.С. Гігієнічна оцінка організації харчування загальноосвітніх закладів у сучасних умовах / Н.С. Полька, М.П. Гугліч, В.М. Махнюк // Довкілля та здоров'я, 2006. – № 3 – С. – 62-66.
7. Смоляр В. І. Основи фізіології та і гігієни харчування / В.І. Смоляр – К.: Здоров'я, 2000. – 302 с.
8. Язловецька О.В. Учня про здоров'я / О.В. Язловецька, В.С. Язловецький – Кіровоград, РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – 212 с.

Мыздренко О.Н.Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды**РАЦИОНАЛЬНОЕ ПИТАНИЕ КАК ОДИН ИЗ ВАЖНЫХ КОМПОНЕНТОВ
ГАРМОНИЧНОГО ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПОДРОСТКОВ****Аннотация**

В данной статье охарактеризовано влияние питания на физическое развитие подростков. Исследованы изменения физических показателей учащихся подросткового возраста в зависимости от структуры питания. В соответствии с физиолого-гигиеническими требованиями к пищевому рациону и режиму питания данной возрастной группы детей, представлены рекомендации по улучшению сбалансированности пищевого рациона подростков и условий приема пищи. Обоснована важность рационального питания в обеспечении гармоничного физического развития подрастающего поколения и профилактике заболеваний.

Ключевые слова: рациональное питание, физическое развитие, подростковый возраст, функциональные изменения, профилактика заболеваний.

Myzhdrenko O.N.

Pereyaslav-Khmelnytskyj State Pedagogical University of Grigory Skovoroda

**BALANCED DIET AS ONE OF IMPORTANT COMPONENTS TO HARMONIOUS
PHYSICAL DEVELOPMENT OF TEENAGERS****Summary**

In this article is characterized influence of food on physical development of teenagers. Changes of physical indicators of pupils of teenage age depending on structure of food are investigated. According to the physiological and hygienic requirements to a diet and a diet of this age group of children, recommendations about improvement of balance of a diet of teenagers and conditions of meal are made. Importance of a balanced diet in ensuring harmonious physical development of younger generation and prevention of diseases is proved.

Keywords: balanced diet, physical development, teenage age, functional changes, prevention of diseases.

УДК 616.311-008.87:582.28-053.81

**ВИДОВИЙ СКЛАД ГРИБКОВОЇ МІКРОФЛОРИ БІОТОПУ РОТОВОЇ ПОРОЖНИНИ
В ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ****Осипчук Н.О.**

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

В даній роботі визначено видовий спектр грибкової мікрофлори ротової порожнини осіб молодого віку. Виділено чисті культури грибів роду *Candida* з різних ділянок біотопу ротової порожнини, проведено видову ідентифікацію. Встановлено, що основний відсоток серед нормальної мікрофлори ротової порожнини займає *Candida albicans*. Видовий спектр *Candida spp.* у ротовій порожнині в осіб молодого віку був різноманітним за рахунок групи non-*albicans Candida*. Встановлено, що рівень кандидоносійства на слизовій оболонці порожнини рота у практично здорових осіб молодого віку становить 46,2%.

Ключові слова: гриби роду *Candida*, *Candida albicans*, мікологічні захворювання, кандидоз, біотопи ротової порожнини, особи молодого віку.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиріч різко зросла поширеність мікотичних інфекцій. Сьогодні спостерігається тенденція до росту захворюваності кандидозом [1, 3, 7]. До недавнього часу вважалося, що орально-фарингеальний кандидоз – це поширена локальна інфекція, яка спостерігається у немовлят, а також у літніх осіб, які носять зубні протези; у пацієнтів, яких лікували антибіотиками, які отримували хіміотерапію, променеву терапію на область голови або шиї, а також у осіб з пору-

шеннями клітинного імунітету [2, 9]. Практика показує, що рівень кандидоносійства у осіб молодого віку за останнє десятиріччя зріс [8].

На слизовій оболонці рота і шкірних покривах мешкають різні види дріжджоподібних грибів у вигляді сапрофітів. Патологічні зміни найчастіше викликають *Candida albicans*, *Candida tropicalis*, *Candida pseudotropicalis*, *Candida krusei*, *Candida guilliermondi*. Збільшення грибів роду *Candida* на слизовій оболонці у практично здорових осіб можна пояснити масовим застосуванням потуж-

них антисептиків (хлоргексидин, триклозан, лістерин, тощо) у різних засобах гігієни порожнини рота та високою розповсюдженістю стоматологічних захворювань (генералізованого пародонтиту, карієсу та його ускладнень). Антисептики створюють підґрунтя для порушення рівноваги звичної екосистеми порожнини рота [1, 3, 9].

Збільшення кількості умовно-патогенної мікрофлори організму людини спостерігається при зниженій імунологічній реактивності організму. Такий стан організму, а як наслідок підвищену колонізаційну здатність представниками роду *Candida* викликають захворювання крові, патології травної системи, порушення обміну речовин (цукровий діабет, гіповітамінози), СНІД, розвиток злоякісних пухлин. Останнім часом в розвинених країнах світу відмічається ріст алергічних захворювань. Показники частоти сенсibilізації до грибів варіюють в межах від 2 до 60% в залежності від виду гриба і групи ризику пацієнта розвитку мікологічної алергії. Гриби роду *Candida* відносять до алергенів через наявність манозної клітинної стінки і протеїнів в цитоплазмі, кислу протеазу *Candida albicans*, які індукують алергічні реакції швидкого, іммунокомплексного і повільного типів. Алергія до грибів цього роду ускладнює протікання atopічних захворювань та власне кандидозу.

Слід відмітити, що в розвитку мікологічної сенсibilізації відгарає роль віковий показник. Дослідження показують, що в осіб віком 11-20 років підвищену чутливість до *Candida* спостерігали у 14-15%, а в віці 50 років і вище – у 83 – 95% [2, 11].

За звичайних умов нормальна мікрофлора порожнини рота забезпечує так звану колонізаційну резистентність слизової оболонки порожнини рота – опірність порожнини рота надлишковій та патологічній колонізації мікрофлорою. Це перешкоджає заселенню слизової оболонки порожнини рота патогенними мікроорганізмами або надмірному розмноженню умовно-патогенних мікроорганізмів, що входять до складу нормального мікробіоценозу порожнини рота, а також розповсюдженню їх за межі своїх екологічних ніш [5, 10, 12].

Стійкість мікроорганізмів порожнини рота порушується під дією факторів ендегенного та екзогенного походження, що призводить до розвитку дисбіотичних процесів. З кожним роком збільшується показник поширення грибової колонізації з домінуванням *Candida albicans* без клінічних проявів. Особливістю даної інфекції є тривалий перебіг, часте рецидивування, можливість поширення на інші органи і системи з розвитком генералізованих форм, висока резистентність збудників до антимікотичних препаратів, труднощі лікування вагітних і новонароджених. Дана патологія представляє собою значну соціальну проблему, так як знижує якість життя людей, особливо жінок. Кандидоз призводить до ускладнень під час вагітності, патології у новонароджених.

Механізми порушення мікробної рівноваги слизової оболонки порожнини рота, поява кандидозостійства та перехід його у кандидоз слизової оболонки порожнини рота є досить маловивченими. Не з'ясованим є збільшення кількості грибів роду *Candida* на слизовій оболонці порожнини рота у практично здорових осіб молодого

віку. Не розглядаються топографічні особливості представників роду *Candida* на різних ділянках біотопу ротової порожнини. Все вище викладене й стало підставою для проведення цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема кандидозу і його прояву цікавить сьогодні не лише мікологів та інфекціоністів. За даними різних авторів в 20 – ті роки минулого століття рівень *Candida* – носійства на слизовій оболонці порожнини рота становив 10%, у 60 – 70 – ті – він підвищився до 46 – 52%, а у 90 – тих роках ХХ століття вже досяг 60 – 70% всієї популяції практично здорових осіб [6]. Хоча деякі автори вказують менші значення – у 27% практично здорових осіб виявлені гриби роду *Candida* у порожнині рота [9, 11, 15]. Але всі одностайно говорять про збільшення кандидозостійства на слизових оболонках та на шкірі [1, 7, 8, 10, 13, 14].

В зв'язку з бурхливим розвитком фармацевтичної галузі велику увагу приділяють колонізації слизових оболонок дріжджоподібними грибами. Гриби роду *Candida* проявляють стійкість до традиційних антимікотиків. Сьогодні існує нагальна потреба в розробці нових антифунгальних препаратів, які даватимуть позитивний ефект, особливо у пацієнтів з вираженими імунodefіцитами. Необхідно знати особливості колонізації грибами роду *Candida* біотопу ротової порожнини як у практично здорових осіб, так і серед пацієнтів з різними патологіями.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В роботі досліджується топографія представників роду *Candida* в різних ділянках біотопу ротової порожнини (ретромоларна ділянка щок, дорсальна поверхня язика, межа слизової та шкіри (кут рота), ділянка піднебіння).

Мета статті. Встановлення рівня кандидозостійства у біотопі ротової порожнини в практично здорових осіб молодого віку без клінічних ознак кандидозу. Встановлення видового спектру виділених штамів роду *Candida* з різноманітних ділянок ротової порожнини. Встановлення топографічних особливостей дріжджоподібних представників роду *Candida* в ротовій порожнині.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети нами було обстежено 102 практично здорові особи молодого віку (18-35 років). Об'єктом досліджень були 98 штамів грибків, які отримали за результатами бактеріологічного дослідження.

Збір матеріалу здійснювали з чотирьох біотопів порожнини рота: слизова оболонка щок (ретромоларна ділянка), дорсальна поверхня язика, кут рота (межа слизової та шкіри), ділянка піднебіння. Збір матеріалу здійснювали стерильними ватними турундами на дерев'яних паличках.

Досліджуваний біологічний матеріал засівали на агар Сабуро із доповненням антибіотика (левоміцетин – у концентрації 0,05 г/л) і культивували при 30°C на протязі 5 діб [4]. Чисту культуру грибів засівали на чашки Петрі з морквяно-картопляним агаром і рисовим агаром та інкубували 3 доби при 37°C. В процесі росту відмічали формування хламідоспор, які є характерною рисою *C. albicans*. Чисту культуру засівали на хромогенний агар для селективного виділення дріжджів і прямої ідентифікації *C. albicans* («bioMerieux», Франція). Через 48 годин при 37°C колонії *C. albicans* мали блакитний

колір; *C. tropicalis*, *C. lusitaniae*, *C. guilliermondii* і *C. kefyr* – рожевий, а інші види кремово – білий.

Паралельно ідентифікація була проведена за використанням тест – систем ID 32 test strips компанії bioMerieux, Франція.

За результатами проведених досліджень рівень кандидоносійства на слизовій оболонці порожнини рота у практично здорових осіб молодого віку становить 46,2%. З представників роду *Candida* у складі біотопів порожнини рота виявлено *C. albicans*, *C. krusei*, *C. tropicalis*, при цьому 78,64% займає *C. albicans*, 7,27% – *C. krusei*, 14,09% – *C. tropicalis*. Інші види кандид, такі як *C. glabrata*, *C. parapsilosis*, *C. sake*, *C. rugosa* та ін. не були виявлені у порожнині рота практично здорових осіб молодого віку (таблиця 1).

Таблиця 1

Якісний склад грибів роду *Candida* у складі біотопу порожнини рота

Вид	Обстежені	
	Абсолютне число	%
<i>Candida albicans</i>	77	78,64
<i>Candida crusei</i>	7	7,27
<i>Candida tropicalis</i>	14	14,09
Всього	98	100

Найбільший рівень контамінації дріжджоподібними грибами виявлено у біотопі слизової оболонки щок – 54,08%, дещо меншу кількість грибів роду *Candida* виявлено у біотопах слизової оболонки спинки язика та піднебіння – 25,09% та 14,75%, відповідно, та найменша кількість дріжджів є характерною для кута рота (межа слизової та шкіри) – 6,08%. Ці дані ілюструє рисунок 1.

Кількісний показник не перевищував норму рівня кандид, як представника нормофлори ротової порожнини, і коливався в межах 10^2 – 10^3 КУО/см².

Кількісний показник представників роду *Candida*, виділених з різних біотопів ротової порожнини наведено в таблиці 2.

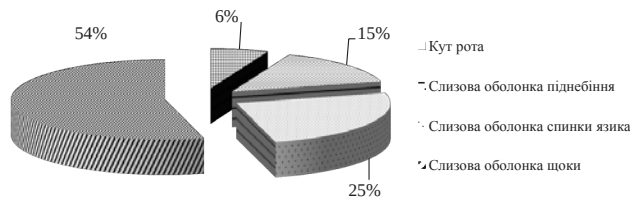

Рис. 1. Кількісний склад грибів роду *Candida* різних біотопів порожнини рота в практично здорових осіб

З таблиці видно, що *C. albicans* зустрічається у складі кожного з досліджуваних біотопів у переважній кількості. *C. tropicalis* також входить до складу кожного з досліджуваних біотопів, але у значно меншій кількості. *C. krusei* виявлена у найменшій кількості у порівнянні з іншими представниками, і вона відсутня у кутах рота.

Висновки і пропозиції. 1. Встановлено рівень кандидоносійства на слизовій оболонці порожнини рота у здорових осіб молодого віку без клінічних проявів кандидозу (46,2%). Показник колонізації грибами роду *Candida* у осіб молодого віку на слизовій оболонці щок становив – 54,08%, язика – 25,09%, піднебіння – 14,75%, а кута рота – 6,08%.

2. Підтверджено, що серед ідентифікованих кандид в усіх досліджуваних біотопах ротової порожнини превалює *C. albicans* (78,64%).

3. Експериментально доведено важливість топографічних особливостей локалізації представників роду *Candida* в біотопі ротової порожнини.

Подальші дослідження будуть спрямовані на з'ясування підвищеного росту грибів роду *Candida* в різних ділянках ротової порожнини при імунodefіцитах та біохімічному впливові новосинтезованих антифунгальних речовин.

Таблиця 2

Видовий склад грибів роду *Candida* у складі різних біотопів порожнини рота в здорових осіб молодого віку

Гриби роду <i>Candida</i>	Всього штамів	Досліджувані біотопи ротової порожнини							
		Слизова оболонка спинки язика		Слизова оболонка щок (ретромоларна ділянка)		Слизова оболонка піднебіння		Кут рота (межа слизової та шкіри)	
		Абс. число	%	Абс. число	%	Абс. число	%	Абс. число	%
<i>Candida albicans</i>	77	19	25,13	40	51,34	14	18,45	4	5,08
<i>Candida crusei</i>	7	2	25,68	4	58,96	1	15,36	–	–
<i>Candida tropicalis</i>	14	4	27,2	7	54,3	2	10,7	1	7,8

Список літератури:

- Гордіюк М.М. Кандидоз шлунково-кишкового тракту та порожнини рота: діагностика та лікування: навч. посіб. / М.М. Гордіюк, В. І. Фесенко, В. І. Фесенко; Дніпропетр. держ. мед. акад., Ф-т післядиплом. освіти, Каф. стоматології. – Д.: Пороги, 2010. – 149 с.
- Захворювання слизової оболонки порожнини рота / М.Ф. Данилевський, А.В. Борисенко, М. Ю. Антоненко та ін. – К.: Медицина, 2010. – 640 с.
- Кандидоз слизистої оболонки порожнини рота / В.Н. Почтарь, В.Я. Скиба // Вісн. стоматології. – 2002. – N 4. – С. 101-105.
- Мавров І.І., Белобородов О.П., Тоцька Л.С. та ін. Уніфіковані методи клініко-діагностичних та бактеріологічних досліджень у діагностиці урогенітальних кандидозів / В кн.: Уніфікація лабораторних методів дослідження в діагностиці захворювань, що передаються статевим шляхом. – Факт, Харків. – С. 80-84.
- Медицина мікробіологія, вірусологія, імунологія: підручник для студ. вищ. мед. навч. заклад / за редакцією В.П. Широбокова. – Вінниця: Нова Книга, 2010. – 952 с.ілл.

6. Резниченко Н.А. Современные взгляды на этиологию и патогенез кандидоза. / Укр. мед. альманах. – 2004. – № 7 (3). – С. 196-202.
7. Сафина М.Р. Поверхностные и системные кандидозы у взрослых и новорожденных: дифференцированная терапия: Учеб.-метод. рекомендации/ М.Р. Сафина; Белорус. гос. мед. акад. последиплом. образования. -Минск, 2004.-34 с.
8. Сергеев А.Ю. Кандидоз. Природа инфекции, механизмы агрессии и защиты, лаборатор. диагностика, клиника и лечение/ А.Ю. Сергеев, Ю.В. Сергеев. -М.: Триада-Х, 2001.-472 с.
9. Шевяков М.А. Диагностика и лечение кандидоза пищевода // Фарматека. – 2005.- № 7 (102) – С.60-63.
10. Ширококов В.П. Мікробна екологія людини людини з кольоровим атласом: Навчальний посібник / В.П. Ширококов, Д.С. Янковський, Г.С. Димент. – К.: Червона Рута-Турп, 2009. – 312с.
11. Fidel Jr P. L., Vazquez J. A., Sobel J. D. *Candida glabrata*: review of epidemiology, pathogenesis, and clinical disease with comparison to *C. albicans*. Clin Microbiol Rev 1999.-№ 12. – С.80-96.
12. Filoche S., Wong L., Sissons C.H. Oral Biofilms: Emerging Concepts in Microbial Ecology // Journal of dental Research. – 2010. – 89. P. 8-18.
13. Kuramitsu H.K., He X., Lux R., Maxwell H., Anderson, and Wenyan Shi. Interspecies Interactions within Oral Microbial Communities Microbiology and Molecular biology Reviews, december, 2007.- vol. 71, No. 4, pp. 653-670.
14. Odds FC. *Candida* and Candidosis. London: Bailliere Tindall. – 1988.- p. 117.
15. Tavittian A, Raufman JP, Rosenthal LE. Oral candidiasis as a marker for esophageal candidiasis in the acquired immunodeficiency syndrome. Ann Intern Med. – 1986. – 104.

Осипчук Н.Ф.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ВИДОВОЙ СОСТАВ ГРИБКОВОЙ МИКРОФЛОРЫ БИОТОПА ПОЛОСТИ РТА У ЛИЦ МОЛОДОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В данной работе определен видовой спектр грибковой микрофлоры ротовой полости лиц молодого возраста. Выделены чистые культуры грибов рода *Candida* с различных участков биотопа ротовой полости, проведено видовую идентификацию. Установлено, что основной процент среди нормальной микрофлоры ротовой полости занимает *Candida albicans*. Видовой спектр *Candida spp.* в ротовой полости у лиц молодого возраста был разнообразным за счет группы *non-albicans Candida*. Установлено, что уровень кандидоносительства на слизистой оболочке полости рта у практически здоровых лиц молодого возраста составляет 46,2%.

Ключевые слова: грибы рода *Candida*, *Candida albicans*, микологические заболевания, кандидоз, биотопы ротовой полости, лица молодого возраста.

Osypchuk N.O.

O.O. Bogomolets National Medical University

SPECIES COMPOSITION FUNGAL MICROFLORA OF THE BIOTOPE ORAL CAVITY OF YOUNG AGED PEOPLE

Summary

This paper defines the species spectrum of fungal microflora of the mouth of young people. Highlight pure cultures of *Candida* fungi from different parts of the habitat of the mouth, held species identification. Established that a major percentage of normal mikoflory takes oral *Candida albicans*. The species range of *Candida spp.* in the oral cavity in young people was varied by a group of *non-albicans Candida*. It was established that the level kandydonosystva on the oral mucosa in healthy young adults is 46,2%.

Keywords: *Candida* fungi, *Candida albicans*, candidiasis, mycological disease, biotopes of oral cavity, persons of young age.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 004.01

АНАЛІЗ ТЕХНІЧНОГО СТАНУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДЛЯ ПОБУДОВИ СТУДІЇ ІНТЕРНЕТ ТЕЛЕБАЧЕННЯ

Амірханов Е.Д., Кравченко В.І.
Державний університет телекомунікацій

У статті проведено аналіз основних технічних засобів та систем, які застосовуються для організації трансляції в мережу Інтернет. Розкривається структура телестудії та пояснюється призначення її компонентів. Приведені технічні характеристики апаратури, які застосовуються для зйомки відеоматеріалу. Представлено варіанти основного та допоміжного обладнання для обробки аудіо- та відеоматеріалів. Проаналізована можливість трансляції, як в студію, так і відразу глядачу за допомогою планшетів, смартфонів та іншої мобільної техніки.

Ключові слова: Інтернет, комп'ютер, Інтернет-телебачення, відеокамера, плата відео захвату, мікшер.

Постановка проблеми. Передача зображення за допомогою технології Інтернет має значну перевагу над аналоговим або супутниковим сигналом і обмежується лише доступом до мережі Інтернет та пропускну здатністю самої мережі. Теперішні технології надають змогу передавати інформацію в реальному часі в різних умовах, це може бути як і підготована заздалегідь студія Інтернет-телебачення так і гаджет який є майже у кожного (планшет, смартфон тощо). Та незважаючи на можливості сучасної апаратури важливим питанням залишається якість контенту, який отримує глядач. Для підвищення даного параметру існує ряд апаратних та технічних засобів, варіювання та комбінація характеристик яких дозволяє покращити якісні показники опрацьованих аудіо- та відеоматеріалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для досягнення поставленої мети авторами статті було проаналізовано ряд публікацій та практичних матеріалів, у тому числі закордонних, таких як:

- Кейви Тейлор-Хоу, «Освещение при студийной фотосъемке» 2008 г.
- М. Райтман, «Цифровое видео. Основы съемки, монтажа и постобработки с помощью инструментов Adobe» 2011 г.
- Скотт Келби, «Освещение, съемка, ретушь. Пошаговое руководство по студийной съемке», 2012 г.
- Роуз Дж, «Звук для цифрового видео: запись и обработка», 2004 г.
- Соколов А. Г. «Монтаж: телевидение, кино, видео», 2005 г.

Аналіз цих та багатьох інших професійних технічних посібників дозволяє зробити попередній висновок, що налаштування апаратури та технічних засобів є невід'ємною складовою якісної трансляції.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для забезпечення надійної та якісної трансляції слід розглянути процес організації та налаштування робочого місця з урахуванням технічних характеристик апаратури і особливостей трансльованої інформації. Методи комбінованого застосування програмних і техніч-

них засобів, які розглядаються в статті для досягнення якісної передачі інформації в режимі реального часу, представляються ефективними для організації власного проекту Інтернет-віщання або освітлення разових заходів, що вимагають безперервної передачі даних в режимі онлайн. Однією із запропонованих технологій, яка представляється серед найактуальніших на сьогоднішній день, є трансляція потокового відео відповідно до протоколу HTTP. Подібні технології вже знаходять широке застосування серед різних медіакомпаній.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення технічного стану і налаштування засобів та обладнання, які необхідні для проведення трансляції в мережу Інтернет із студії з урахуванням динамічного розвитку сучасних мобільних технологій.

Виклад основного матеріалу. Основним технічним аспектом побудови студії Інтернет-телебачення, є вірно підібрана та грамотно налаштована між собою техніка. Результат цього дасть можливість використовувати свої гаджети для трансляції й прийняття відео потоку (стрім). Це інноваційний, популярний та бюджетний різновид медіапростору, який з кожним роком зміцнює свої позиції серед відповідних аналогів. Все більше і більше прогресивних людей, а особливо це стосується молоді, перестають переглядати звичайне аналогове чи цифрове телебачення і все більше поринаються в світ Інтернет-медіапростору. Найвідоміші виробники електронної техніки вже випускають нове покоління телевізорів з підтримкою технології Smart TV. Також з розвитком мобільних Інтернет технологій все більше можливостей з'являється у сучасних гаджетів, таких як смартфони і планшети. Тому у сучасному суспільстві послуги Інтернет-TV складуть достатньо сильну конкуренцію послугам традиційного теле- та радіомовлення за рахунок низьких цін, унікального змісту і технічних нововведень.

Відповідно прогнозів сучасних аналітиків, за чотири роки світова абонентська база Інтернет-TV збільшиться у п'ять разів. У перспективі ринок Інтернет-TV стане одним з лідируючих

разом з іншими видами цифрового телебачення. Одним з головних факторів, який істотно сприятиме успіху Інтернет-TV – збільшення попиту користувачів на інтерактивні послуги. Також прогнозується, що виробники устаткування і компанії, що розробляють рішення щодо Інтернет-телебачення, остаточно вирішать проблеми стандартизації устаткування, що сприятиме розвитку даних послуг.

Техніка, що використовується для побудови сучасної студії Інтернет-телебачення та її переваги

Професійні камерні системи Panasonic AW-HE130 під управлінням продакшн-студії TriCaster 460

- Управління та налаштування камери в браузерах Internet Explorer і Safari через ПК, Mac, iPad, iPhone і пристроях з ОС Android;

- Можливість одночасного управління однією камерою максимум з п'яти пристроїв AW-RP120 або AW-RP50 за IP;

- Функція заморозки останнього кадру на час перемикання пресета;

- Підтримка форматів 1080 / 59.94p / 29.97p / 23.98p / 59.94i / 29.97PsF / 23.98PsF, 1080 / 50p / 25p / 50i / 25PsF, 720 / 59.94p, 720 / 50p, 480 / 59.94p (HDMI) і 480 / 59.94i (SDI), 576 / 50p (HDMI) і 576 / 50i (SDI);

- Підтримка RS422, RS-232C (вхід і вихід).

Інсталювана титровальна система LiveCG Broadcast

- Статичні і анімовані графіка і логотипи;

- Ефекти: тінь, пляма, наплив, smooth edge;

- Плавний перехід: загасання, рух, масштабування.

У освітлювальній системі студії використовуються тільки LED прилади – лінзові Dedolight, панелі MegaLED і LEDGO

- компактні розміри і вага приладу;

- використання унікальної системи Aspherics2 з двох асферичних лінз з ідеально підібраними формулами кривизни поверхонь для кожного з безлічі фокусованих положень;

- зручний механізм контролю кута променя;

- великий вибір оригінальних аксесуарів і кріплень для світильника.

Для управління світлом по DMX задіяний пульт ETC SmartFade 1248

- функція «Magic» для відтворення випадкових вихідних сигналів і послідовностей;

- миттєве збереження сцен для тимчасового зберігання;

- рідкокристалічний монітор для конфігурації і попереднього перегляду.

У підвісній рейково-кареточній системі використовуються компоненти Arri і пантографи Teuco.

Освітлювальні прилади та керування ними

Робота над новим студійним освітленням представляє собою складаний технологічний процес, що складається з декількох етапів, включаючи проектну частину, інсталяційну частину і фінальне налаштування і налагодження всіх систем.

З урахуванням нових технологій є можливість відмовитися від «гарячих» традиційних освітлювальних приладів з лампами розжарювання на користь більш сучасних і економічних систем: люмінесцентних та LED.

Новітні прилади від всесвітньвідомих компаній Kino Flo і ARRI прекрасно підходять для цього завдання. Люмінесцентні новинки Imara от Kino Flo поєднують в собі необхідну освітлювальну потужність і характерну для приладів компанії м'якість, що робить їх оптимальним вибором. Прилади Imara 10 в комбінації з приладами Kino Flo ParaBeam 400 дозволяють створити мультизадачну каскадну світлову схему що заповнює приміщення з можливістю створення необхідного світлового рішення в будь-якій знімальній зоні.

Новітні світлодіодні прилади ARRI L7-C з можливістю оперативної підстроювання спектрального складу світла працюють на позиціях акцентного і ефектного світла. Широкі можливості цих приладів по налаштуванню спектру світла ідеально підходять для створення світлових ефектів. Також вони допомагають оперативно і просто вирішувати різноманітні творчі завдання.

Управління освітлювальними приладами здійснюється за допомогою пульта ETC Element, який забезпечує можливість управління як звичайними, так і динамічними освітлювальними приладами. Забезпечується прямий доступ до 120 каналів керування (з загальних 250 каналів). Даний пульт також використовується для управління світлодіодними елементами підсвічування декорацій, дозволяючи формувати різноманітну кольорову гамму і колірні комбінації в залежності від художнього задуму.

Завдання по створенню світлотехнічного та світлохудожнього оформлення можна вирішити з використанням новітніх освітлювальних технологій і рішень, включаючи останню розробку компанії ARRI – фокусуючі освітлювальні прилади серії LED L7 і нові люмінесцентні прилади IMARA від компанії Kino Flo.

Наявність в комплекті необхідних аксесуарів для контролю світлового потоку дозволяє точно і швидко вибудувати світлову схему з урахуванням присутності в студії глянцевої поверхні декорацій.

Комбінація приладів IMARA і ParaBeam від Kino Flo працює дуже ефективно, а нові LED прилади ARRI L7 прекрасно їх доповнюють, дозволяючи оперативно працювати з будь-якими кольорними температурами і навіть кольоровими ефектами.

Основи структури та обладнання Інтернет-студії.

При створенні телевізійної студії, в першу чергу потрібно визначитись з розміром студії. Цей вибір залежить від завдань, поставлених перед студією. Якщо плануються зняти хор, танцювальну програму, розважальне шоу або відеокліп, то розміри студії будуть великими. Якщо стоїть завдання знімати публіцистику, новини, рекламу – тоді площа студії може бути невеликою. Таким чином, можливо використовувати вже наявне приміщення, яке потребує мінімального технологічного пристосування під студію. Для створення Інтернет-студії та зйомки відеоматеріалів необхідні комп'ютери, відеокамери, пристрої відео захвату (наприклад, відомого виробника – BlackMagic), монітори, мікшери, радіосистеми, підсилювач та аудіомонітори.

Для формування надійної студії, потрібно два потужних комп'ютери, головний та резерв-

ний (на випадок виходу з ладу одного з них), які синхронізуються між собою. Головний комп'ютер являється основним, через який йде трансляція відео та аудіо матеріалу.

Комп'ютерне обладнання застосовується для об'єднання та контролю усієї апаратури, з них ми можемо спостерігати що знімає камера та мати змогу перемикається на іншу камеру для зміни ракурсу.

Приблизні технічні характеристики головного комп'ютера:

- процесор Intel Core i7 з частотою 3.6 GHz, кількість ядер – 4, кількість потоків – 8;
- оперативна пам'ять – 16 ГБ;
- відеокарта – 2 ГБ;
- блок живлення – 1 кВт.

Приблизні технічні характеристики резервного комп'ютера:

- процесор Intel Core i3 з частотою 1.8 GHz, кількість ядер – 2, кількість потоків – 4;
- оперативна пам'ять – 8 ГБ;
- відеокарта – 1 ГБ;
- блок живлення – 0.65 кВт.

На комп'ютерах повинно бути встановлене спеціалізоване програмне забезпечення:

- програма Wirecast або Vmix для он лайн трансляції;
- професійний відео та аудіо редактор.

Wirecast (віртуальний відео мікшер) необхідна для створення та організації онлайн трансляції в Інтернеті будь-якого заходу чи події в прямому ефірі. Ця платформа забезпечує компонування кадрів з відеороликів, зображення, картинки, фотографії, слайди презентацій та інші наочні матеріали. Всі функції реалізовані так, щоб освоїти інструментарій програми міг навіть користувач, який не має досвіду організації подібного проекту. Сама трансляція може бути реалізована навіть за допомогою звичайної web-камери, яка або вбудована практично в кожен ноутбук або використовується як самостійний пристрій для стаціонарного ПК.

До основних функцій Wirecast відносяться:

- можливість захоплення зображення відразу з декількох джерел, у тому числі і монітора ПК;
- підбір різноманітних елементів фото- і відеоматеріалів для створюваної трансляції;
- застосування згладжують ефектів при зміні джерела вхідного сигналу;
- ведення запису трансляції на локальний диск ПК;
- можливість поділу трансляції на окремі потоки з різним бітрейтом;
- інтеграція з найпопулярнішими сервісами: Bambuser, Brightcove, Justin.tv, Limelight, Livebeats, Livestream, Sermon.net, Showcaster, Streaming Media Hosting, Ustream, YouTube та ін.

Сучасні відеокамери є компактними пристроями, що поєднують в собі об'єктив, пристрій, що формує віде-

осигнал або цифровий відеопотік, пристрій для отримання звукового сигналу (мікрофон і підсилювач) і пристрій для збереження відео- і звукових даних, переважно на нерухомому носії. Також відеокамера оснащується електронним відеошукачем, що представляє собою компактний відеомонітор. Для Інтернет-телебачення можуть застосовуватись майже всі типи відеокамер.

Існують основні два різновиди, які поділяються на: VEB камери з роз'ємом USB та камери з аналоговими та цифровими виходами (Video out, HDMI, component out, SDI).

VEB камери підключаються безпосередньо до комп'ютера за допомогою кабелю USB 2.0 та потребують встановлення програмного забезпечення для синхронізації з програмою Wirecast. Для підключення інших типів відеокамер необхідний пристрій відео захвату Intensity Shuttle – Blackmagic. Цей пристрій дозволяє зробити з будь якого типу камер – VEB-камеру та синхронізувати з програмою Wirecast.

Для налагодження аудіорозв'язки (Рис. 2) в студії необхідно мати два аналогові мікшерні пульти, дві радіосистеми для ведучого та запрошеної особи (якщо розглядаємо варіант інтерв'ю), активні чи пасивні студійні монітори.

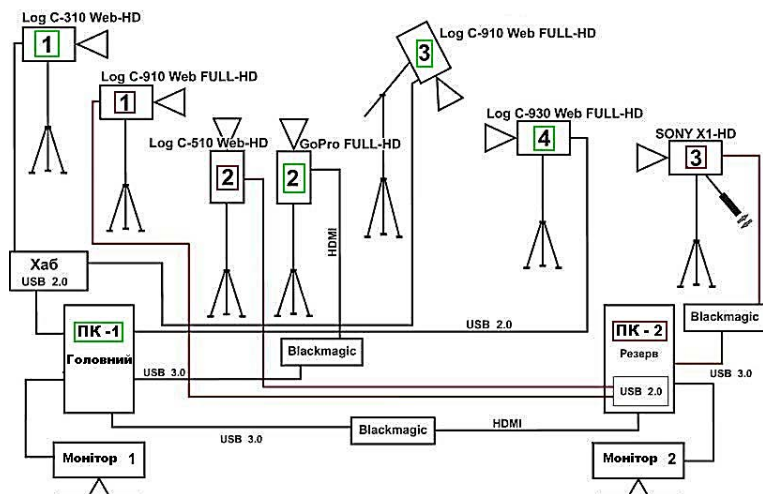

Рис. 1. Підключення та взаємодія відеокамер

Джерело: розроблено авторами

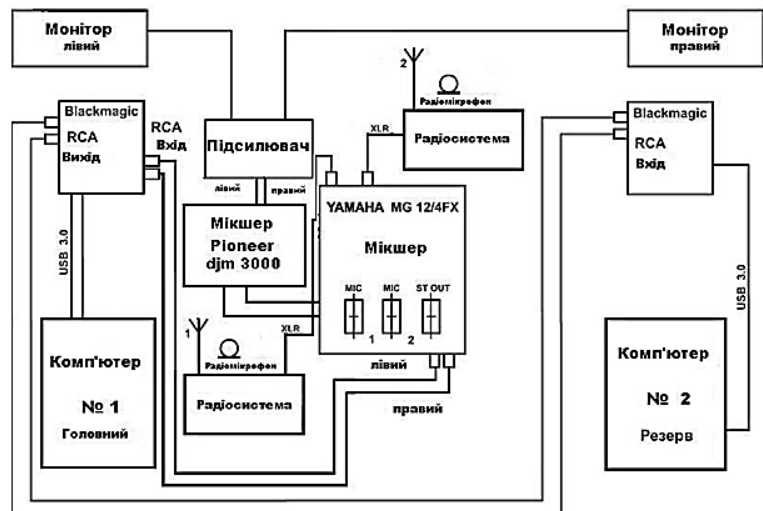

Рис. 2. Схема аудіо розв'язки в студії Інтернет-телебачення.

Джерело: розроблено авторами

Головний мікшерний пульти Yamaha використовується для підключення радіосистем та фонової музики, а також з нього забирається змонтований аудіо сигнал на пристрій відео захвату для онлайн-трансляції. Другий мікшерний пульти Pioneer Djm 3000 використовується для корегування звукового середовища у студії використовуючи аудіо монітори.

Висновки і пропозиції. Інтернет-TV (Інтернет-стрімінг) з кожним днем набирає популярності. Це пов'язано як із високим розвитком комп'ютерних та мобільних технологій, так і зі створенням величезного набору програмних інструментів для організації власного проекту в мережі Інтернет. Завдяки апаратним характеристикам та програмним рішенням відкриваються нові можливості для навчання, роботи та відпочинку.

В майбутньому передача телевізійної інформації через Інтернет буде не тільки додатковою опцією, наприклад на веб-сайті телеканалу, а й послужить основою для поширення нових інформаційних продуктів в, наприклад, навчальних або вузькоспеціалізованих телеканалах.

Розглянуті способи і методи налагодження технічної складової онлайн-трансляції мають значний практичний характер, що безумовно вплине на розвитку Інтернет-віщання при організації різного роду заходів.

Також, варто враховувати темпи сучасного розвитку апаратури і техніки, що ще більш позитивно позначиться на технічній складовій процесу трансляції та підкреслить значимість і необхідність подальшої роботи в даній області.

Список літератури:

1. Микитишин А. Г., Митник М. М., Стухляк П. Д., Пасічник В. В. «Комп'ютерні мережі». Навчальний посібник. – Львів: «Магнолія 2006», 2013. – 256 с.
2. Джакоניה В.Е., Гоголь А.А., Друзин Я.В. и др. «Телевидение». Учебник для вузов. – М.: Горячая линия-Телеком, 2002. – 640 с.
3. Федотов Г. А. «Электрические и электронные устройства для фотографии» – Энергоатомиздат, 1991 г. – 7 с.
4. Вишневецкий, В. М. «Оптимизация работы высокоскоростной беспроводной сети в условиях помех» / В. М. Вишневецкий, А. И. Ляхов, М. Ю. Якимов // Электросвязь. – 2007. – № 8. – 16-19 с.
5. Домасев М., Гнатюк С. «Цвет. Управление цветом, цветовые расчеты и измерения» – Питер, 2009 г. – 23-29 с.

Амирханов Э.Д., Кравченко В.И.

Государственный университет телекоммуникаций

АНАЛИЗ ТЕХНИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ, КОТОРЫЕ ПРИМЕНЯЮТСЯ ДЛЯ ПОСТРОЕНИЯ СТУДИИ ИНТЕРНЕТ-ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Аннотация

В статье проведен анализ основных технических средств и систем, которые применяются для организации трансляции в сеть Интернет. Раскрывается структура телестудии и объясняется назначение ее компонентов. Приведены технические характеристики аппаратуры, которые применяются для съемки видеоматериала. Представлены варианты основного и вспомогательного оборудования для обработки аудио- и видеоматериалов. Проанализирована возможность трансляции, как в студию, так и сразу зрителю с помощью планшетов, смартфонов и другой мобильной техники.

Ключевые слова: Интернет, компьютер, Интернет-телевидение, видеокамера, плата видео захвата, микшер.

Amirkhanov E.D., Kravchenko V.I.

State University of Telecommunications

ANALYSIS OF THE TECHNICAL STATE OF EQUIPMENT, WHICH ARE USED TO BUILD THE INTERNET-TELEVISION STUDIO

Summary

The article analyzes the main technical tools and systems, which are used for the organization of broadcasting on the Internet. Considered structure of TV studio and explains its components. Presented the technical characteristics of equipment used for shooting video. Consider variants of main and auxiliary equipment for the processing of audio and video. Analyzed the possibility of broadcasting, both in the studio and immediately to the audience via tablets, smartphones and other mobile equipment.

Keywords: Internet, computer, Internet TV, video camera, video capture card, mixer.

УДК 336.72

РОЗВАНТАЖЕННЯ МОБІЛЬНИХ МЕРЕЖ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОЄДНАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ WI-FI OFFLOAD ТА LTE. ХЕНДОВЕР МІЖ ДВОМА ТЕХНОЛОГІЯМИ

Глоба Л.С., Курдеча В.В., Дундяк Р.Р.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Технологія Wi-Fi offload набуває все більшої популярності у зв'язку з сучасними тенденціями росту трафіку мобільних мереж, тому виникає питання її інтеграції з існуючими, впровадженими системами зв'язку. В статті наведені вже робочі методи поєднання Wi-Fi та інших технологій, зокрема 3G. Наступним етапом еволюційним кроком є поєднання Wi-Fi offload та LTE. В статті описана реалізація вище згаданого методу. В роботі запропонований можливий метод хендOVERу як від LTE до Wi-Fi, так і навпаки.

Ключові слова: Wi-Fi offload, LTE, хендOVER, 3G, 3GPP, mobile data offloading, IFOM.

Постановка проблеми. Потреби користувачів мобільних пристроїв ростуть з року в рік, що характеризується збільшенням попиту не тільки на комунікатори, смартфони та планшети, але й на якість послуг з передачі мобільного трафіку. Навантаження на мережі передачі даних у операторів постійно підвищується, і, відповідно, приходиться збільшувати щільність покриття, що тягне за собою значні фінансові витрати на обладнання сайтів.

На мою думку, існують два реальні альтернативні методи перерозподілу трафіку мобільних мереж – це Wi-Fi offloading та використання сучасних методів передачі даних, таких як LTE, 5G. Існують і інші шляхи вирішення даного питання, але станом на сьогодні вони малоймовірні через недостатній рівень технічної оснащеності та поширеності технологій (4G та M2M). Технологію Wifi offload почали активно досліджувати тільки відносно недавно, причиною послужило бурхливий розвиток та впровадження Wi-Fi модулів в мобільні пристрої. Основна рушійна сила дослідження та розитку цієї технології – світові лідери серед мобільних операторів та компаній що займаються мережевими технологіями (Cisco systems inc, Erisson, AT&T Inc, Orange S.A. та ін.) [1].

За даними щорічного прогнозу, обсяг світового мобільного трафіку за найближчі 4 роки зросте в 11 разів і в 2018 р. може скласти 190 ексабайт. Передбачуване зростання мобільного трафіку стане результатом тривалого збільшення мобільних інтернет-підключень персональних пристроїв і міжмашинних з'єднань (M2M), число яких в 2018 р. перевищить 10 мільярдів. Це в 1,4 рази більше чисельності світового населення, яке, за оцінками ООН, в 2018 р. складе 7,6 млрд чоловік. Наведений у прогнозі на 2018 потенційний обсяг трафіку-190 ексабайт еквівалентний:

- 190-кратному обсягу всього фіксованого та мобільного IP -трафіку за 2000 р.;
- 42 трильйонам зображень (повідомлення MMS, Instagram і т.п.), при умові 15-ти повідомлень на день для кожного жителя планети в рік;
- трильйонам відеороликів (YouTube і т.і.), при умові більше одного кліпу в день на кожного жителя планети впродовж року.

Щомісяця в період 2017-2018 р. трафік мобільного Інтернету буде збільшуватися на 5,1 ексабайта, що втричі перевищує передбачуваний трафік усього мобільного Інтернету в 2013 р.

(1,5 ексабайта на місяць). За прогнозами Cisco, в період 2013-2018 р. темпи зростання світового мобільного трафіку втричі перевищать темпи зростання світового фіксованого трафіку (рис. 1).

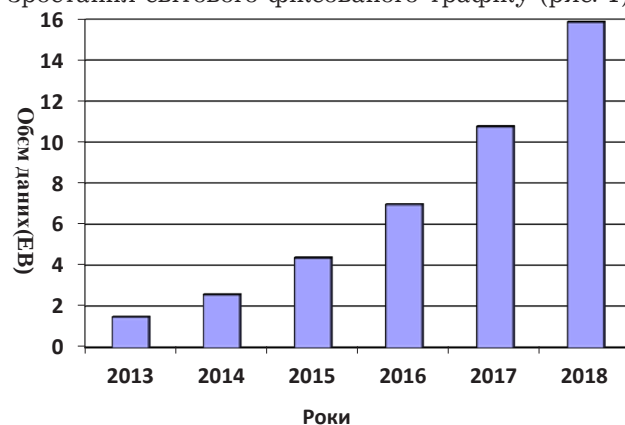

Рис. 1. Щорічні темпи росту місцевого трафіку

Зростання мобільного трафіку визначають декілька тенденцій:

- Збільшення числа мобільних користувачів з 4,1 млрд в 2014 р. до 4,9 млрд в 2018 р.
- Збільшення числа мобільних підключень. У 2018 р. число мобільних пристроїв і підключень досягне 10 мільярдів (8 мільярдів персональних мобільних пристроїв і 2 мільярди міжмашинних з'єднань); в 2013 р. загальне число мобільних пристроїв і міжмашинних з'єднань склало 7 мільярдів.
- Зростання мобільних швидкостей. У 2018 р. швидкість передачі у світових мобільних мережах практично подвоїться з 1,4 Мбіт/с в 2013 р. до 2,5 Мбіт/с в 2018 р.
- Зростання обсягів мобільного відео. У 2018 р. на частку мобільного відео доведеться 69% світового мобільного трафіку, тоді як в 2013 р. цей показник склав 53%.

У 2018 р. 54% світових мобільних з'єднань будуть відноситися до категорії розумних, в 2013 р. таких було тільки 21%. Розумні пристрої та підключення уже на сьогоднішній день мають розвинені обчислювальні та мультимедійні функції і мінімальний рівень 3G-комунікацій. За даними досліджень 94% світового мобільного трафіку даних в 2018 р. будуть формувати смартфони, ноутбуки та планшети. Міжмашинний трафік в 2018 р. складе 5% світового мобільного трафіку даних, на базові мобільні телефони доведеться

1%, на інші портативні пристрої – 0,1% світового мобільного трафіку даних. Хмарний мобільний трафік за період 2013-2018 р. виросте 12-кратно, тобто середньорічний темп зростання (CAGR) складе 64% [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для операторів використання Wi-Fi-мереж для передачі «важкого» трафіку – це не тимчасове латання дірок, а рішення, яке в перспективі послужить при розгортанні мереж LTE і візьме на себе значну частину навантаження. Так як технологія Wi-Fi володіє безліччю унікальних переваг, вона є оптимальним виходом з ситуації, що склалася.

Існує кілька можливих рішень передачі мереж Wi-Fi функцій з обслуговування трафіку даних. Вибір того чи іншого рішення в основному залежить від рівня інтеграції мережі Wi-Fi в мережі мобільного зв'язку, необхідного часу розгортання і рівня контролю абонента оператором. Далі розглянемо спрощену схему рішення для 2G/3G – мережі (рис. 2).

Опис функціональних компонентів, представлених на схемі:

- UE (User Equipment)-мобільний термінал абонента;
- AP (Access Point)-точка доступу Wi-Fi;
- WAG (Wireless Access Gateway)-контролер точок доступу Wi-Fi;
- PDG (Packet Data Gateway)-аналог BRAS для термінації тунелів від пристрою абонента;
- BTS (Base Transceiver Station)-базова станція стандарту GSM (2G);
- BSC (Base Station Controller)-контролер базових станцій GSM;
- NodeB-базова станція стандарту UMTS (3G);
- RNC (Radio Network Controller)-контролер базових станцій UMTS;

- SGSN (Serving GPRS Support Node)-шлюз між мережею радіодоступу (Radio Access Network-RAN) і базовою мережею (Core Network);

- GGSN (GPRS Gateway Service Node)-шлюз між базовою мережею (Core Network) і зовнішніми мережами (Інтернет);

- 3GPP AAA (3GPP Authentication, Authorization, Accounting)-сервер аутентифікації і авторизації абонентів;

- OCS/OFCS (Online Charging System / Offline Charging System)-online і offline білінгова система;

- HLR (Home Location Register)-база даних, що містить інформацію про абонентів;

- HSS (Home Subscriber Server)-база даних, що містить інформацію про абонентів (розширена щодо HLR);

- SLF (Subscriber Location Function)-використовується при наявності декількох HSS в мережі оператора;

- PCRF (Policy and Charging Rules Function)-управління характеристиками послуги абонента.

Згідно з рекомендаціями консорціуму 3GPP (Release 10), для реалізації технології Wi-Fi Offload на мережі мобільного оператора необхідно доповнити її компонентами, які виконують такі функції:

- шлюз PDG (TTG)-термінація IPSec-тунелів від абонентських пристроїв;

- сервер 3GPP AAA-аутентифікація та авторизація абонентів;

- HSS (Home Subscriber Server)-зберігання авторизаційної інформації та профілів абонентів;

- SLF (Subscriber Locator Function)-вибір відповідного HSS у разі наявності декількох HSS в мережі оператора.

Описана схема – не єдиний з можливих варіантів. У специфікації 3GPP наведено кілька

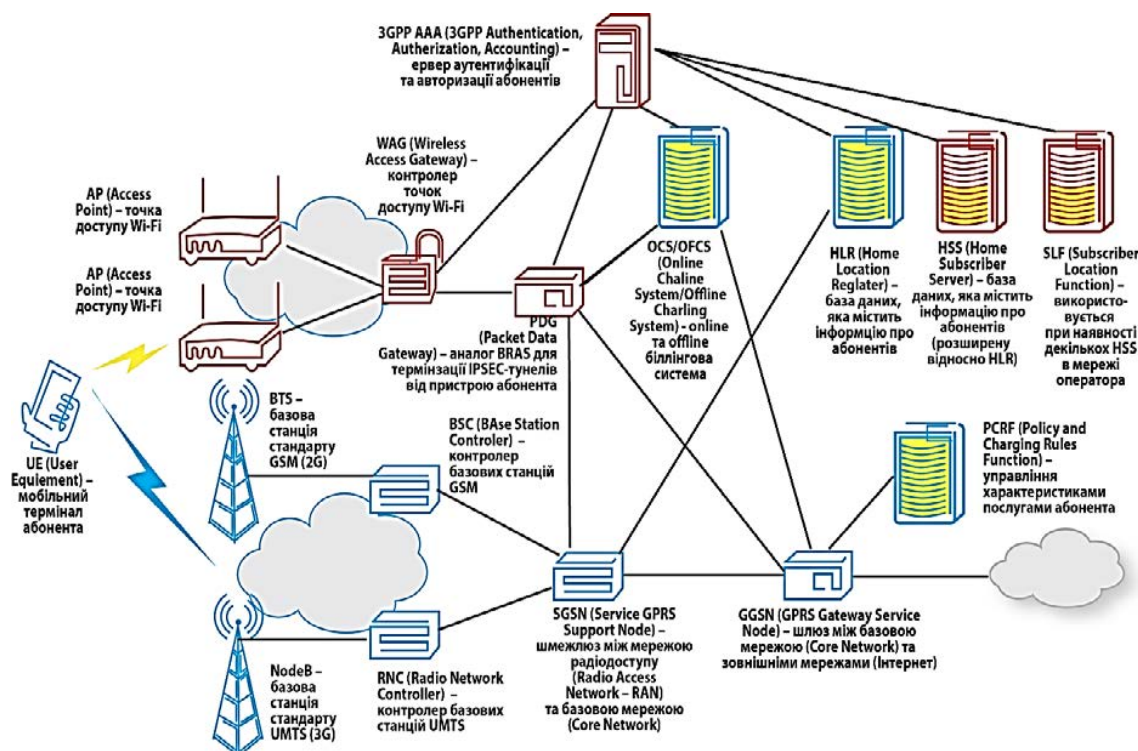

Рис. 2. Схема роботи Wi-Fi Offload на 2G/3G-мережі мобільного оператора

сценаріїв організації механізму Wi-Fi Offload на мережі оператора, проте даний варіант є найбільш універсальним. Реалізації Wi-Fi Offload, запропоновані виробниками мережевого устаткування, можуть також відрізнятися від рекомендацій 3GPP через суміщення функцій різних пристроїв-наприклад, функціональність PDG (TTG) може бути реалізована безпосередньо на GGSN. [3]

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Технологія 3G дуже поширена та розвинена на даний момент у світі, але сучасні тенденції розвитку суспільства спонукають до впровадження наступних ер телекомунікаційних систем (LTE, 5G), що дозволить мобільним операторам залишатися конкурентноспроможними в майбутньому, а клієнтам отримувати послуги з найсучаснішими показниками якості.

Розгорнути мережу узгоджених Wi-Fi станцій може сам мобільний оператор або ж партнерські інтернет-провайдери на договірних умовах. В першому випадку базові станції самого оператора зв'язку будуть називатися довірчими і не будуть потребувати додаткових механізмів авторизації, якщо мобільний оператор буде використовувати партнерське обладнання/з'єднання необхідно буде додатково встановити WiGW (шлюз доступу) для кожної або ж для групи точок доступу. Узгодження LTE-WLAN повинне відбуватися вже на рівні мобільного оператора. Архітектурна взаємодія двох технологій мобільного оператора зі спільним ядром описана в специфікації 3GPP Rel-12 Dual Connectivity (DC) (спрощена схема роботи зображена на рис. 3) і базується на взаємодії Wi-Fi та 3G (рис. 2). PDN шлюз виступає в якості точки прив'язки для забезпечення мобільності між двома мережами доступу. [4]

Не вирішеним питанням залишається хендовер між двома системами передачі мобільних даних. Переключення повинне відбуватися безшовно – непомітно для мобільного клієнта.

Хендовер LTE – Wi-Fi можна описати наступними кроками:

- Клієнт (UE) вже під'єднаний до LTE мережі.

- UE знаходить доступну точку доступу (Hot-Spots) та використовує специфікацію 802.11u, виконується з'єднання до відкритої клієнту точки доступу. 802.11u виділяє радіоканал зв'язку для запобігання перешкодам, даліше отримує/пересилає дані про можливе під'єднання до мережі мобільного оператора для агрегації з LTE (використання ANQP/GAS механізму взаємодії). Перш за все перевіряється чи мобільний абонент входить в список клієнтів яким доступний даний роумінг. Сам мобільний клієнт може аналізувати доступні йому підключення і обирати пріоритет підключення.

- UE автоматично ініціює послідовність перевірки доступу за допомогою облікових даних мережі стільникового зв'язку за допомогою реалізації EAP-AKA або EAP-SIM на клієнтській стороні (без необхідності користувачем вводити облікові дані). Ця аутентифіка-

ція включає в себе UE, AP, WiGW (Wi-Fi шлюз, AAA сервера і PDN GW)

- Після успішної аутентифікації UE ініціює DHCP, посилюючи відкриті повідомлення. WiGW отримує цей запит і в свою чергу, ініціює GTP (або PMIP) тунель з PGW в кінці якого (в разі успіху), PGW надає ту ж адресу WiGW який, в свою чергу, пересилає його UE за допомогою Wi-Fi мережі.

- Отримавши від WiGW ту саму ж IP-адресу, як і в мережі LTE, відправляє відповідь до DHCP про успішне закріплення IP. PGW ініціює повідомлення NAS Detach про відключення від LTE

- Коли UE отримує повідомлення про відключення від LTE, пристрій починає перенаправляти трафік по вже закріпленому IP адресу через Wi-Fi мережу.

- Описаний метод призводить до безшовного – не помітного для користувача переключення між LTE та Wi-Fi мережею, не вимагає втручання абонента оскільки використовує ті ж облікові дані в мережі та відбувається на стороні мобільного оператора.

Зворотний хендовер від Wi-Fi мережі до LTE відбувається дещо простіше та швидше, оскільки немає необхідності в повторній аутентифікації клієнта. Нижче наведено покрокове переключення від Wi-Fi – LTE

- UE підключено до Wi-Fi мережі, трафік передається

- UE вирішує повернутися до мережі LTE і відправляє запит на підключення до мережі LTE

- Після того, як LTE PDN стає активним, він починає посилати трафік назад в мережу LTE.

- Після того, як трафік починає текти у напрямку до мережі LTE, UE припиняє Wi-Fi зв'язок.

Схема роботи хендоверу зображена на рис. 4

Висновки та пропозиції. У зв'язку з постійним зростанням абонентського трафіку в мобільній мережі виникає необхідність в додаткових методах розвантаження каналів мобільного опе-

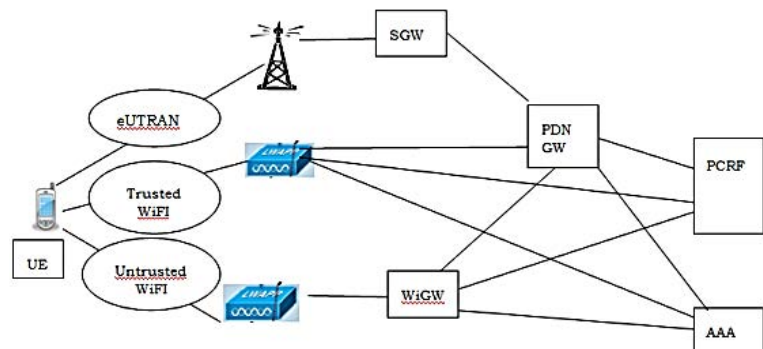

Рис. 3. Спрощена схема роботи Wi-Fi та LTE на стороні мобільного оператора

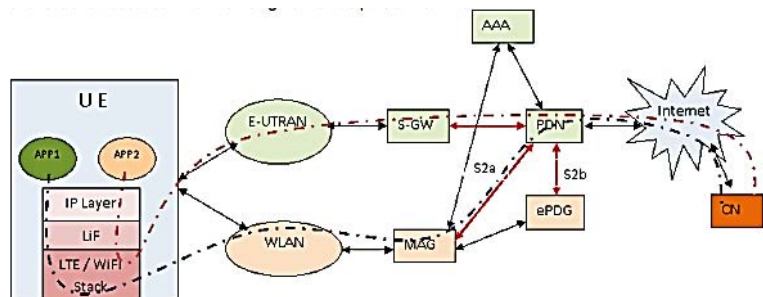

Рис. 4. Схема роботи хендоверу між LTE та Wi-Fi

ратора. Найперспективнішою технологією є Wi-Fi offloading. На сьогоднішній день існують добре розвинена мережа 3G-Wi-Fi в деяких мобільних операторів Європи, Америки та Азії. У зв'язку з поширенням сучасної технології LTE існує необхідність поєднання Wi-Fi та LTE. Для успішної взаємодії та безперебійної роботи необхідно визначити правила переключення між двома мережами (хендовер). Підхід, розглянутий вище якраз забезпечує механізм безперебійної передачі даних за допомогою Wi-Fi та LTE мереж.

Клієнт не бере участі в переключенні, з'єднання ініціює мобільний пристрій, а всі дії відбуваються на мережі мобільного оператора. [5] Однак навіть це не є ідеальним накладом обмеження використання одного з двох мереж, в певний момент часу. Наступний етапом може стати технологія мобільного потоку IP (IFOM), що розширює можливості, дозволяючи одночасне підключення до Wi-Fi і LTE мережі (насправді, будь-якої макро мережі з Wi-Fi) – з одночасним IP-потокми протягом через дві мережі.

Список літератури:

1. Cisco Visual Networking Index: Global Mobile Data Traffic Forecast 2013-2018// Cisco materials – Режим доступу: http://www.cisco.com/c/en/us/solutions/collateral/service-provider/visual-networking-index-vni/white_paper_c11-520862.html-Дата доступу: 28.01.16. – Назва з екрана.
2. VNI Mobile Forecast Highlights, 2013-2018// Cisco materials – Режим доступу: http://www.cisco.com/assets/sol/sp/vni/forecast_highlights_mobile/index.html#~Region-Дата доступу: 29.01.16. – Назва з екрана.
3. 3G/LTE Wi-Fi Offload Framework // Qualcomm Incorporated materials – Режим доступу: <http://www.qualcomm.com/solutions/wireless-networks/technologies/wi-fi-evolution> – Дата доступу: 20.04.14.-Назва з екрана.
4. K. Samdanis, T. Taleb, S. Schmid, «Покращений перерозподіл трафіку для eUTRAN,»/ K. Samdanis, T. Taleb, S. Schmid// IEEE Communications Surveys and Tutorials, ne.- 2012.-№ 3.- C.884–896.
5. M. I. Rahman, «LTE системи в поєднанні з не ліцензованим діапазоном частот»/ M. I. Rahman// IEEE Symp. New Frontiers in Dynamic Spectrum Access Networks, DySPAN. – 2011.- C. 349.

Глоба Л.С., Курдеча В.В., Дундяк Р.Р.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

РАЗГРУЗКА МОБИЛЬНЫХ СЕТЕЙ С ПОМОЩЬЮ СОЧЕТАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ WI-FI OFFLOAD И LTE. ХЕНДОВЕР МЕЖДУ ДВУМЯ ТЕХНОЛОГИЯМИ

Аннотация

Технология Wi-Fi offload приобретает все большую популярность в связи с современными тенденциями роста трафика мобильных сетей, поэтому возникает вопрос ее интеграции с существующими, введенными системами связи. В статье приведены уже рабочие методы сочетание Wi-Fi и других технологий, в частности 3G. Следующим эволюционным шагом является сочетание Wi-Fi offload и LTE. В статье описана реализация вышеупомянутого метода. В работе предложен возможный метод хендовера как от LTE к Wi-Fi, так и наоборот.

Ключевые слова: Wi-Fi offload, LTE, хендовер, 3G, 3GPP, mobile data offloading, IFOM.

Globa L.S., Kurdecha V.V., Dundyak R.R.

National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

OFFLOAD MOBILE NETWORKS THROUGH A COMBINATION OF TECHNOLOGY WI-FI AND LTE. HANDOVER BETWEEN THE TWO TECHNOLOGIES

Summary

Technology Wi-Fi offload is gaining popularity due to modern trends of mobile network traffic growth, therefore we introducing the question of its integration with existing communication systems. The article presents already working methods combination Wi-Fi and other technologies such as 3G. The next evolutionary step is the combination of Wi-Fi offload and LTE. The article describes the implementation of the above-mentioned method. In this paper we propose a possible method of handover from LTE to Wi-Fi and vice versa.

Keywords: Wi-Fi offload, LTE, handover, 3G, 3GPP, mobile data offloading, IFOM.

УДК 532.584:537.84

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВУЗЛА ОЧИЩЕННЯ МАГНІТНИХ ФІЛЬТРІВ

Дахненко В.Л., Бишко М.С.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Експериментально досліджені параметри компонування робочої зони гранульованих фільтруючих насадок магнітних фільтрів із врахуванням особливостей намагнічування.

Ключові слова: фільтруюча насадка, магнітне поле, напруженість магнітного поля, індукція, магнітна сприйнятливості, габаритний розмір.

Постановка проблеми. Наявність зважених домішок для більшості рідких середовищ є неминучим у результаті зношування й корозії елементів устаткування. Їх наявність приводить до погіршення якості й росту собівартості одиниці продукції, зниження надійності й довговічності устаткування, можуть призводити до забруднення навколишнього середовища. Для підприємств енергетичної металургійної, хімічної галузей характерним видом забруднень є залізовмісткі дисперсні включення. До того ж ці домішки є переважно високодисперсними, а тому важко піддаються вилученню при використанні традиційних очисних методів і пристроїв, коли обладнання передбачає комплекс очисних споруд, у тому числі й із застосуванням реагентів. Особливістю таких домішок різних рідин і газів є те, що вони мають переважно феромагнітні (феримагнітні, антиферомагнітні) властивості, тобто здатні до магнітного осадження. Ефективним способом вилучення є застосування магнітних очисних пристроїв, робота яких заснована на захопленні магнітосприйнятливих часток при впливі неоднорідного магнітного поля на потік. Більше того, магнітні фільтри, особливо в сполученні з іншими очисними пристроями, дозволяють також видаляти парамагнітні й діаманітні. Включення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми засвідчують публікації результатів досліджень. Автори, в роботах [1-4] значну увагу приділяють питанню впливу основних технологічних параметрів на ефективність вилучення домішок, таких як довжина зони фільтрування (гранульованої феромагнітної насадки), швидкості фільтрування [1-3, 5], напруженості намагнічуючого поля, пасивних факторів процесу, таких як визначення долі магнітосприйнятливої фракції домішок магнітних властивостей частинок [1, 8].

Важливе місце займають дослідження сорбційних характеристик насадок, в основі яких є магнітні властивості гранул, та їх взаємодія із середовищем, що фільтрується [1, 10, 11].

Запропонована і підтверджена основна залежність магнітофільтраційного способу очищення, яка базується на моделі поглинаючого екрану [1, 12], котра уточнюється для конкретних середовищ [6].

Значне місце зайняли дослідження формування зон захоплення в просторі пор насадки на підставі поканальної моделі намагнічування квазісуцільного середовища [1, 6, 14], що розкриває фізичну сутність процесу захоплення частинок і дає можливість вирішити питання нестаціонарних процесів, що проходять при вилученні частинок.

Але для впровадження технології на реальному об'єкті, як виявилось, необхідно враховувати ще й схему компонування елементів пристрою очищення, у першу чергу це співполучення феромагнітної фільтруючої насадки, її габаритних параметрів і способу намагнічування.

Постановка задачі і її вирішення. Метою роботи є експериментальне дослідження вузла очищення магнітного, що безпосередньо впливає на ефективність процесу вилучення домішкових включень. Для проведення серії експериментів для визначення рівня намагнічування фільтруючої насадки для різних умов намагнічування зі сторони зовнішньої магнітної системи.

Основним робочим органом магнітних фільтрів, призначених для очищення рідин і газів від продуктів корозії й зменшення зношування хімічного й енергетичного устаткування, є фільтруюча насадка. Її сорбційна функція залежить від магнітних властивостей гранул насадки, щільності їх упакування, а також (що дуже важливо й чому звичайно не приділяють належ-

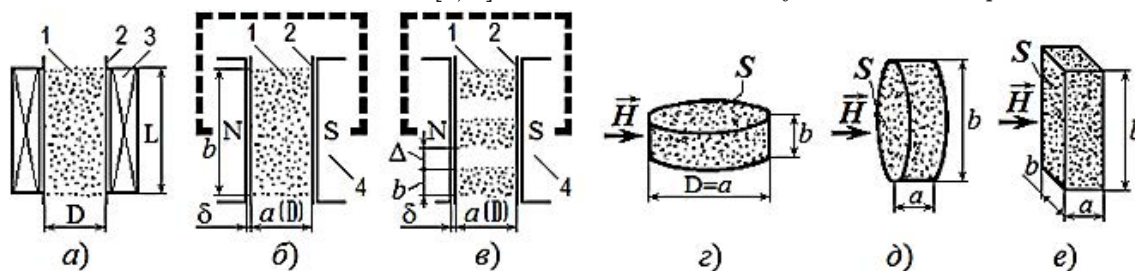

Рис. 1.

Варіанти намагнічування насадок: розташування насадки в соленоїді (а), з боковим розташуванням магніту (б, в) і варіанти орієнтації насадок циліндричної (г, д) і призматичної (е) форми по відношенню до напрямку намагнічування: 1 – фільтруюча насадка, 2 – корпус, 3 – соленоїд, 4 – полюса системи намагнічування.

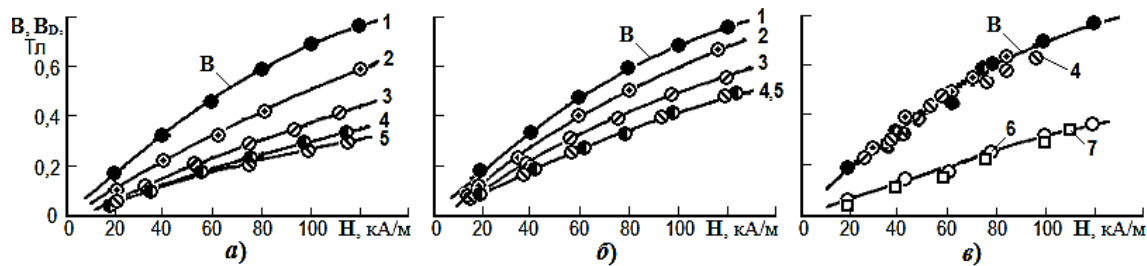

Рис. 2.

Криві намагнічування насадки як квазисуцільного матеріалу (лінія 1, індукція B) різних зразків насадок (лінії 2 – 7, індукція B_0): циліндричної форми поперек осі, $\delta/a=0,91$ (а); $\delta/a=0$ (б); намагнічуванні насадок призматичної (лінії 2, 3, 5) і циліндричної форм уздовж осі (лінія 6) $\delta/a=0$ для 2, 3, 5, $\delta/a=1,1$ для 6, 7 (в); відносний габарит зразків (a/b): 2 – 4,4; 3 – 2,0; 4 – 1,0; 5 – 0,5; 6 – 0,44; 7 – 0,5.

ну увагу) геометрії вузла очищення у фільтрі. Через це проявляється фактор розмагнічування, що знижує її потенційні можливості.

На рис. 1, а зображена схема соленоїдного короткого фільтра, коли відношення довжини соленоїда L до його діаметра D незначне. Наприклад, при $L/D=1$, за рахунок підвищеного фактора розмагнічування, середнє значення індукції в насадці сягає 30–40% потенційного B . Фактор розмагнічування проявляється й у фільтрах з поперечним намагнічуванням насадки (рис. 1, б), особливо коли між полюсами системи намагнічування, і насадкою конструктивно передбачений немагнітний зазор δ .

Геометрія насадки, характеризуючись параметрами a (або D) і b (або L), при зміні на 90° напрямку намагнічування насадки і $a \ll b$ наочно свідчить

про несприятливий вплив фактора розмагнічування. У соленоїдних пристроях (рис. 1, а) фактор розмагнічування, насадки значною мірою знижується при $L/D \geq 4$, середня індукція в насадці сягає 90% потенційного значення. У фільтрах з поперечним намагнічуванням видовженої насадки (рис. 1, б) цей фактор знижується за рахунок зменшення зазору між сердечником і насадкою [1] виконанням відповідних торцевих і бічних заглиблень у сердечниках, застосуванням феромагнітних вставок у місцях контакту сердечника з корпусом, введенням сердечника безпосередньо в насадку. У таких випадках насадка стає як би злитюю з іншими елементами магнітопроводу, утворюючи добре замкнутий магнітний ланцюг. Однак це не завжди можливо здійснити на практиці.

На рис. 2, а, б (лінії 2–5) наведені криві намагнічування насадки (рис. 1, б), із кульок діаметром $d=1$ мм, розташованих у корпусі діаметром $a=D=22$ мм ($a > d$ [1]), при двох значеннях ширини зазору: $d=20$ мм ($\delta/a=0,91$) і $\delta=0$ (для насадки циліндричної форми зазор $\delta=0$ формальний, тому що в цьому випадку зазор змінної ширини був – між площиною полюса й циліндричною поверхнею насадки). На рис. 2 (лінії 1) показана потенційна крива намагнічування цієї насадки, що не багато поступається насадці з кульками підвищеного діаметра [1] з-за різної глибини поверхневого міцного шару, котрий погіршує магнітні властивості куль. Видно, що всі криві поперечного намагнічування насадки при різних відношеннях a/b (лінії 2–5 на рис. 2, а, б, індукція B_D) знаходяться нижче кривої потенційно можливого рівня намагнічування (лінія 1 на рис. 2, індукція B), але при зменшенні зазору δ наближаються до неї.

Обробка цих й інших даних, у тому числі отриманих з використанням корпусу діаметром $a=36$ мм, у відносних координатах (рис. 3) для діапазону напруженості зовнішнього магнітного поля, що реально використовується поля $H=30 \dots 100$ кА/м вказує на невикористання можливостей насадки залежно від її відносного габариту a/b і відносного зазору δ/a : це зниження може бути істотним – в 2–3 рази. На рис. 3 (штрихова лінія 1 [1]) для порівняння наведені відповідні дані для варіанту повздовжнього намагнічування насадки в полі соленоїда згідно рис. 1. Вплив a/b

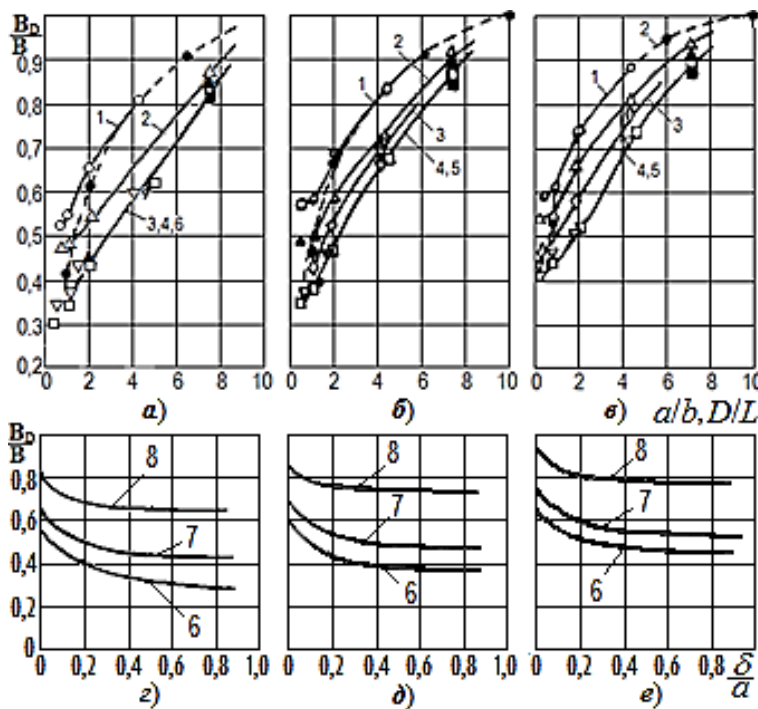

Рис. 3.

Вплив відносних значень габариту насадки циліндричної форми (а, б, в) і зазору між бічною поверхнею цієї насадки й полюсом (г, д, е) на відносний рівень намагнічування насадки δ/a : 1 – 0; 2 – 0,09; 3 – 0,18; 4 – 0,45; 5 – 0,91; a/b : 6 – 1,0; 7 – 2,0; 8 – 5,0; а, г – $H=30$ кА/м, б, в – $H=50$ –60 кА/м; в, е – $H=100$ кА/м; затушовані (крім круглих) – зразки призматичної форми; затушовані круглі – дані [1] по намагнічуванню циліндричної насадки уздовж довжини при різному L/D .

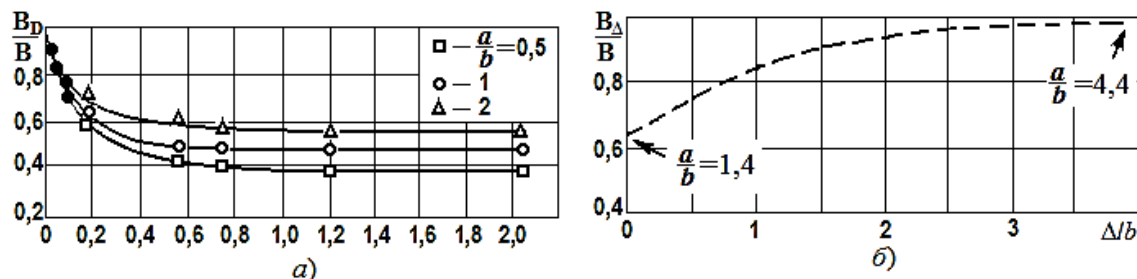

Рис. 4.

Залежність впливу відносного зазору між поверхнею насадки і кожного з полюсів на відносну індукцію в насадці при напруженості намагнічуючого поля $H=60$ кА/м (а), а також від відносного зазору між суміжними шарами у трьохшаровому варіанті компоновки (б): а) $\cdot$ – зразок насадки циліндричної форми (товщина й діаметр по 60 мм, тобто $a/b=1$), площини обернені до полюсів, насадка складається з куль діаметром 6,7 мм; інше – зразок насадки призматичної форми товщиною й шириною по 12 мм, насадка складається з куль діаметром 1 мм; б) – початок залежності відповідає $a/b=1,4$ (шари з'єднані між собою), а її кінець – $a/b=4,4$ (шари роз'єднані), $H=30-100$ кА/м, $\delta/a \geq 0,45$.

і δ/a позначається не тільки для випадку контакту насадки циліндричної форми й плоского полюса (рис. 1, б, г), але й для насадки із контактом плоскої поверхні (рис. 1, д, е). Так, у цьому випадку збільшення δ/a веде до суттєвого зниження індукції (рис. 4, а) аж до відносних значень $B_D/B=0,4-0,5$, причому ці значення характерні й при намагнічуванні, наприклад, короткої плоскої насадки в довгому соленоїді [1], тобто в установці намагнічування із віддаленими полюсами.

Слід відзначити, що для насадок, що мають плоскі приполюсні поверхні, рівень намагнічування насадок поперек цих площин при однаковій площі виявляється практично однаковим (рис. 2, в, лінії 6, 7) незалежно від форми бічної поверхні циліндричної (див рис. 1, д) або призматичної (рис. 1, е), – тобто, визначальним параметром тут виступає площа S (або $\sqrt{S}$ [2]); деяке відхилення може спостерігатися лише при помітній видовженості зразка. Разом з тим у всіх випадках при намагнічуванні таких зразків у дотик з магнітними полюсами ($\delta/a=0$) їхні криві намагнічування відповідають граничній кривій намагнічування насадки (рис. 2, в, лінії 1, 2, 3, 5) у насадці циліндричної форми (рис. 2. б) при $\delta/a=0$ зазор відсутній формально).

Характерно, що до насадки як до квазісуцільного зразка можуть бути застосовані класичні залежності про поперечне намагнічування ферромагнітного тіла, наприклад, циліндричної форми з коефіцієнтом розмагнічування $N=1/2$. Так, можна використати формулу зв'язку магнітної сприйнятливості тіла й матеріалу: $\kappa_T = \frac{\kappa}{1+N\kappa}$,

де $\kappa_T = \kappa_D = \mu_D - 1$ і $\kappa = \mu - 1$ – магнітні сприйнятливості тіла (в даному випадку квазісуцільної насадки, котра намагнічується вздовж її діаметра $a=D$) і квазісуцільного матеріалу: μ_D і μ – відповідно їхні магнітні проникності.

Далі шляхом перерахування з використанням зв'язків $B_D = \mu_0 \mu_D H$ і $B = \mu_0 \mu H$ ($\mu_0 = 4\pi \cdot 10^{-7}$ Гн/м – магнітна постійна) і даних B (рис. 2. лінія 1) $B_D/B \rightarrow 0,4$ що підтверджується прямими даними (рис. 3, лінії 3-5) при порівняно малих значеннях a/b і більших δ/a .

Таким чином, при поперечному намагнічуванні гранульованої насадки циліндричної (і призматичної) форми при реальній наявності зазору між поверхнею насадки й площиною полюсів досить високий рівень намагнічування, що наближається до граничного, досягається тільки при співвідношенні ширини й товщини шару $a/b \geq 6$ (рис. 3). Крім того, дані для випадку дотикання насадки й полюсів (рис. 3, а, б, в, суцільна лінія 1) у діапазоні $a/b=3-6$ добре узгоджуються з даними по намагнічуванню в соленоїді такого ж за формою зразку уздовж осі (рис. 3, а, б, в, штрихові лінії 1) [1]. Як видно, таке узгодження справедливо вже при a/b , або $L/D \geq 3$. Для короткого циліндричного зразка, що намагнічується уздовж осі (рис. 3, а, б, в, штрихові лінії 1), при $L/D < 3$ значення B_D/B стають помітно меншими відповідних значень B_D/B для такого ж короткого циліндричного зразка з аналогічними значеннями a/b , що намагнічується поперек осі (рис. 3, суцільні лінії 1), внаслідок того, що в першому випадку зразок усе більше приймає форму пластинки, а в другому – стрижня малого діаметра. Дійсно, при досить малих L/D , тобто як для тонкої пластинки ($N=1$), відповідно до (1) і залежностей для B_D і B : приблизно $B_D/B \rightarrow 0,23-0,29$ (залежно від H), на що вказує хід експериментальних штрихових ліній 1 на рис. 3, а, б, в.

Висновки. 1. Умова $a/b \geq 6$ може виступати базовим при конструюванні фільтрів з поперечним намагнічуванням насадки й наявності між полюсом і насадкою зазору, а також і для фільтрів соленоїдного типу. 2. Для дотримання технологічної довжини насадки доцільно використовувати пошарове її розташування (рис. 1, в). 3. Як показують вимірювання індукції B_D в одному із трьох шарів з регульованими між ними зазорами Δ (рис. 4, б), прийнятний відносний зазор між шарами, коли ці шари ведуть себе практично незалежно один від одного, становить $\Delta/b \geq 2$ (рис. 1, б). Це означає, що відстань між шарами повинне бути в 2 рази більше власної товщини кожного шару. 4. Полюса зовнішньої системи намагнічування повинні чергуватися відповідно розташуванню фільтраційних шарів.

Список літератури:

1. Сандуляк А.В. Очистка жидкостей в магнитном поле. – Львов: Высшая школа. 1984. 167 с.
2. Gillet G. Adaptation des matrices en separation magnetique haul gradient et performance d'un filtre // Mines et carrieres. 1992. N 4. P. 87–94.
3. Гейзер А.А. Электромагнитные фильтры для очистки промышленных газов от пыли / А.А. Гейзер А.А. // Экология и ресурсосбережение. 1998. № 4 с. 47–51.
4. Яцков Н.В., Сандуляк А.В., Дахненко В.Л. Применение магнито-фильтрационного метода для повышения качества аммиака при производстве азотной кислоты. / Н.В. Яцков // Химическая промышленность, 1991, № 7, с. 30–32.
5. Гапенко П.С., Ирина А.О., Миронова В.А., Чижевская М.В. Магнитная обработка железосодержащих вод / П.С. Гапенко // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. Выпуск № 10 / том 1 / 2014
6. Мурадова, Р. А. Вопросы электромагнитного фильтрования технологических жидкостей на основе осаждения железосодержащих частиц в высокоградиентном магнитном поле / Р. А. Мурадова // Известия высших учебных заведений и энергетических объединений СНГ. Энергетика: 2006. – № 3. – С. 85 – 91.
7. Сандуляк А.А. Совершенствование режимов и систем магнитной очистки технологических сред для предупреждения чрезвычайных ситуаций при эксплуатации энергетического оборудования. Автореферат. дис. ...канд. техн. наук. – Москва, 2005.
8. Корхов О.Ю. Разработка конструкций и режимов работы магнитных фильтров для очистки конденсатов электростанций с целью повышения их эффективности. Автореферат. дис. ...канд. техн. наук. – Днепропетровск, 1988.
9. Евдокимов А.А. Чарыков В.И. Исследование распределения индукции магнитного поля в межполюсном пространстве сепаратора УМС-4М. / А.А. Евдокимов // Аграрный вестник Урала Выпуск № 4 (134) – 2015.
10. Гаращенко В.І. Магнітосорбційні властивості гранульованих фільтруючих насадок. / В.І. Гаращенко // Вісник НУВГП. м.Рівне, 2008, № 3, с. 184–191
11. Гаращенко В.І., Гаращенко О.В., Дахненко В.Л., Мадяр В.В. Дослідження магнітних та антикорозійних властивостей нових ферромагнітних фільтруючих загрузок. / В.І. Гаращенко // III Міжнародна науково-практична конференція «Чиста вода. Фундаментальні, прикладні та промислові аспекти» 28–30 жовтня 2015 р. Київ.
12. Сандуляк А.А. Аналитическое описание коэффициента размагничивания разнопористых сердцевин цепочек гранул фильтр-матрицы магнитного сепаратора. / А.А. Сандуляк // Вестник МГСУ. 2013. № 9. С. 62–69.
13. Сандуляк А.А., Ершова В.А., Ершов Д.В., Сандуляк А.В. О свойствах «коротких» гранулированных магнетиков с неупорядоченными цепочками гранул: поле между гранулами. / А.А. Сандуляк, В.А. Ершова, Д.В. Ершов, А.В. Сандуляк // Физика твердого тела, 2010, Т. 52, вып. 10. С. 1967–1974.
14. Ершова В.А. Исследование характеристик рабочих зон магнитных очистных аппаратов как средств предупреждения чрезвычайных ситуаций в условиях коррозии и износа оборудования. Автореферат. дис. ...канд. техн. наук. – Москва, 2007.
15. Кифер И.И. Испытания ферромагнитных материалов – 3-е изд. – М.: Энергия, 1969. – 360 с.

Дахненко В.Л., Бишко Н.С.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ УЗЛА ОЧИСТКИ МАГНИТНЫХ ФИЛЬТРОВ

Аннотация

Экспериментально исследованы параметры компоновки рабочей зоны гранулированных фильтрующих насадок магнитных фильтров с учетом особенностей намагничивания.

Ключевые слова: фильтрующая насадка, магнитное поле, напряженность магнитного поля, индукция, магнитная восприимчивость, габаритный размер.

Dakhnenko V.L., Byshko M.S.

National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

EXPERIMENTAL RESEARCH OF KNOT OF CLEANING OF MAGNETIC FILTERS

Summary

Experimentally investigated parameters of arrangement of working zone of granular filter fillings of magnetic filters are taking into account of features of magnetizing.

Keywords: filter fillings, magnetic field, tension of magnetic-field, induction, magnetic receptivity, overall size.

УДК 620.178.153.2

МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ СТАТИЧНОЇ І УДАРНОЇ МІКРОТВЕРДОСТІ МЕТАЛІВ ТА ЇХ СПЛАВІВ ПО КОТРЕЧКУ

Котречко О.О.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Розроблені методи визначення статичної і ударної мікротвердості металів та їх сплавів з використанням інденторів нових конструкцій, виконаних відповідно у вигляді чотиригранної піраміди з кутами між гранями $\alpha=90^\circ$ і тригранної піраміди з кутами при її вершині $\alpha=105^\circ$, які забезпечують в процесі випробувань перехід від пружних деформацій до пластичних при менших значеннях величини наклепу. Показники статичної і ударної мікротвердості металів і їх сплавів, отримані при дослідженнях за запропонованими методами, є більш точними в порівнянні з існуючими стандартними по Кнупу і Віккерсу. Новизна запропонованих методів підтверджена патентами України.

Ключові слова: метал, статична і ударна мікротвердість, індентор, чотиригранна піраміда, тригранна піраміда.

Постановка проблеми. Мікротвердість поверхневих шарів металевих виробів після хіміко-термічної обробки, лазерного і плазмового наплавлення, металізації, наклепу тощо пов'язана з їх зносостійкістю, втомною міцністю, а також надійністю і довговічністю роботи готових виробів. Тому, з метою порівняльної оцінки окремо взятих зміцнюючих видів обробки металів та їх сплавів, розробка нових методів визначення достовірних значень мікротвердості, є доцільною.

Мета статті. Головною метою статті даної роботи є підвищення точності визначення статичної і ударної мікротвердості металів та їх сплавів за рахунок розробки нових конструкцій інденторів, які забезпечують процес їх втиснення у досліджуваний виріб перехід від пружних деформацій до пластичних при менших значеннях величини наклепу металу.

1. Визначення статичної мікротвердості металів і їх сплавів.

Відомі методи визначення статичної мікротвердості металів по Кнупу і Віккерсу. Перший запропонований і найбільш розповсюджений метод визначення мікротвердості по Кнупу [1] був розроблений Національним бюро стандартів США в 1939 році. Згідно цього методу при дослідженні використовують ромбічно-пірамідальний індентор, з кутами між гранями $172^\circ 30'$ і 130° .

Число твердості по Кнупу становить: $HK = P / 0,7028d^2$, Н/мм²,

де P – прикладене навантаження, Н;

d – довжина довгої діагоналі відбитка, мм².

Недоліком методу Кнупа є те, що відношення глибини відбитка (h) до його довжини великої діагоналі (d) становить приблизно $\frac{h}{d} = \frac{1}{30}$, внаслідок чого в більшості випадків відбитки не завжди симетричні і при їх вимірюванні можливі похибки.

Існуючий стандартний метод визначення мікротвердості металів по Віккерсу [2] передбачає при випробуваннях використовувати правильну чотиригранну піраміду з кутом між протилежними гранями при вершині $\alpha=136^\circ$.

Значення мікротвердості по Віккерсу розраховують за формулою:

$$HV_\mu = 1,8544 \cdot \frac{P}{d^2}, \text{ кН/мм}^2,$$

де P – прикладене навантаження, кН;

d – середнє арифметичне значення довжин двох діагоналей відбитку піраміди, мм.

Відомо, що втискування індентора в метал супроводжується його наклепом [3]. При цьому опір проникненню індентора в зразок постійно зростає і залежить від його геометрії, а отримані значення твердості перевищують дійсні.

Проведений аналіз існуючих стандартних методів визначення статичної мікротвердості металів та їх сплавів свідчить про необхідність розробки нових конструкцій інденторів, які забезпечать перехід від пружних до пластичних деформацій при менших значеннях величини наклепу.

Для визначення статичної твердості металів розроблена і пропонується конструкція індентора [4] у формі правильної чотиригранної піраміди з кутом при вершині $\alpha=90^\circ$ (рис. 1).

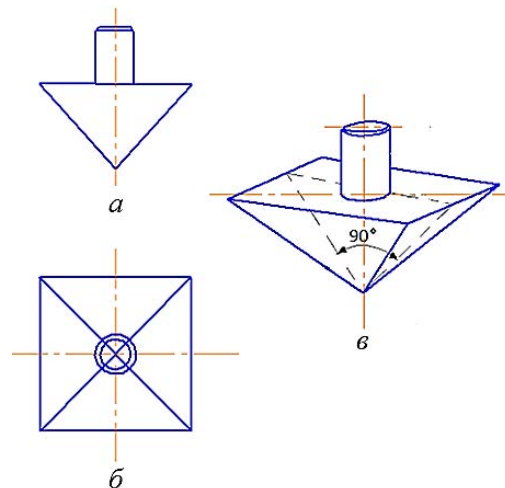

Рис. 1. Конструкція індентора: а і б – відповідно фронтальна і горизонтальна проекції; в – загальний вигляд

Метод розрахунку статичної мікротвердості металів та їх сплавів [5] заснований на вимірі середніх арифметичних значень двох діагоналей (d_1 і d_2) відбитку 1 піраміди 2 на досліджуваному виробі 3, отриманого від її втискування в зразок (рис. 2).

Значення статичної мікротвердості (HK_μ) визначають відношенням навантаження (P) до площі відбитку (F) піраміди, тобто:

$$HK_\mu = \frac{P}{F}, \text{ кН/мм}^2.$$

Площу отриманого відбитку розраховують за формулою:

$$F = \frac{d^2}{2 \sin \frac{\alpha}{2}} = \frac{d^2}{1,4142}, \text{ мм}^2,$$

де d – середнє арифметичне значення довжин двох діагоналей відбитку піраміди, мм;

α – кут між протилежними гранями при вершині піраміди, $\alpha=90^\circ$.

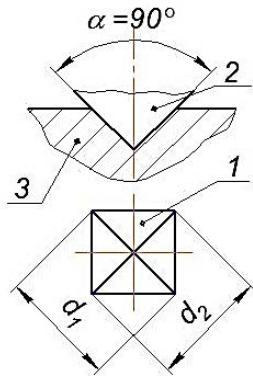

Рис. 2. Схема виміру відбитку піраміди

Тоді статична мікротвердість буде дорівнювати:

$$HK_\mu = 1,4142 \frac{P}{d^2}, \text{ кН / мм}^2.$$

2. Визначення ударної мікротвердості металів і їх сплавів.

При визначенні ударної мікротвердості металів і їх сплавів використовують в якості індентора правильну тригранну піраміду з кутом при вершині $\alpha=105^\circ$ (рис. 3).

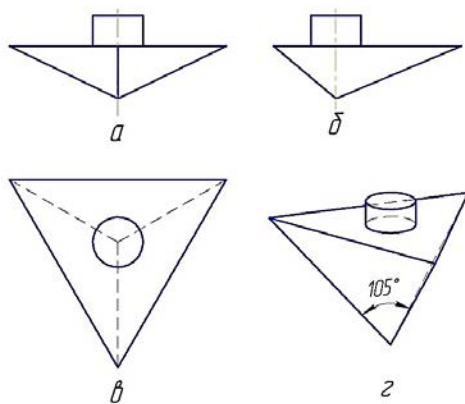

Рис. 3. Конструкція тригранної піраміди: а, б і в – відповідно фронтальна, профільна і горизонтальна проекції індентора; г – загальний вид

Перевага запропонованої правильної тригранної піраміди в порівнянні з відомими полягає в тому, що має більш гостру вершину і в процесі випробувань перехід від пружних деформацій до пластичних відбувається при менших значеннях величин наклепу при однаковій глибині її втиснення у метал.

Схема вимірювання глибини відбитка, отриманого під час ударного навантаження представлена на рис. 4.

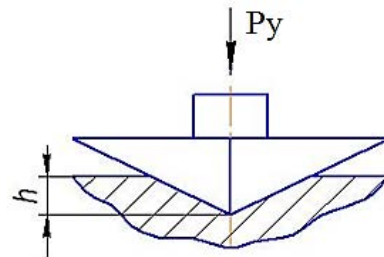

Рис. 4. Схема виміру відбитку піраміди

Значення ударної мікротвердості металів та їх сплавів визначають за формулою:

$$HK_\mu = \frac{P_y}{F}, \text{ кН/мм}^2,$$

де P_y – величина прикладеного ударного навантаження, кН;

F – площа відбитку індентора, мм².

Площа отриманого відбитка тригранної піраміди з кутом при вершині $\alpha=105^\circ$ становить: $F=9h^2$, мм²,

де h – глибина відбитка, мм.

$$\text{Тоді: } HK_\mu = \frac{P_y}{9h^2}, \text{ кН/мм}^2.$$

Висновки і пропозиції. Використання запропонованих конструкцій інденторів зменшує величину наклепу під час їх втиснення у метал, внаслідок чого показники значень статичної і ударної мікротвердості отриманими за методами по Котречку є більш точними, ніж стандартні по Кнупу і Віккерсу. З метою розробки оптимальних розмірів і геометрії готових виробів та забезпечення їх надійності і довговічності, застосування розроблених методів визначення статичної і ударної мікротвердості металів при дослідженнях механічних властивостей металів є доцільним і може бути рекомендовано заводським і конструкторським бюро машинобудівних галузей.

Список літератури:

1. Knoop F., Peters Ch.G., Emerson W.G.I., Res. Bur. Standarts, 1939, v. 23, № 1. National Bureau of the United States.
2. ГОСТ 2999-75, СТ СЭВ 470-77. Металлы и сплавы. Метод измерения твердости по Виккерсу. Metals and alloys. Vickers hardness test by diamond pyramid.
3. Werkstoffprüfung von Metallen. Von einem Autorenkollektiv Federführung, Dr. Karl Nitzsche. Veb Deutscher Verlag für Grundstoffindustrie. Leipzig. 1963. Испытания металлов. Сборник статей под редакцией К. Нитцше. Перевод с немецкого Е.В.Лайнер и др. М.: Металлургия, 1967. – 452 с.
4. Патент України № 104631. Бюл. № 3 від 10.02.2016р. Индентор для визначення мікротвердості металів та їх сплавів по Котречку.
5. Патент України № 103685. Бюл. № 24 від 25.12.2015р. Спосіб визначення мікротвердості металів та їх сплавів по Котречку.

Котречко А.А.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МЕТОДЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТАТИЧЕСКОЙ И УДАРНОЙ МИКРОТВЕРДОСТИ МЕТАЛЛОВ И ИХ СПЛАВОВ ПО КОТРЕЧКУ**Аннотация**

Разработаны методы определения статической и ударной микротвердости металлов с использованием инденторов новых конструкций, выполненных соответственно в виде четырехгранной пирамиды с углами между гранями $\alpha=90^\circ$ и трехгранной пирамиды с углами при её вершине $\alpha=105^\circ$, которые обеспечивают в процессе испытаний переход от упругих деформаций к пластическим при меньших значениях величины наклепа. Показатели статической и ударной микротвердости металлов и их сплавов, полученные при исследованиях за предложенными методами, являются более точными по сравнению с существующими стандартными по Кнупу и Виккерсу. Новизна предложенных методов подтверждена патентами Украины.

Ключевые слова: металл, статическая и ударная микротвердость, индентор, четырехгранная пирамида, трехгранная пирамида.

Kotrechko A.A.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

METHODS OF STATIC AND PERCUSSION MICROHARDNESS METALS AND ALLOYS IN KOTRECHKU**Summary**

Methods for determining the static and dynamic micro-hardness of metals using the new designs indenter. These indenter are four-sided pyramid with the angles between the faces of $\alpha=90^\circ$ and three-edged pyramid with its top corners at $\alpha=105^\circ$. This geometry of an indenter reduces the value of work hardening during a measurement of hardness. Values of static and dynamic microhardness of metals and alloys, obtained by the proposed methods are more accurate than the conventional Knoop and Vickers methods. The novelty of the proposed method is confirmed by patents of Ukraine.

Keywords: metal, static and impact microhardness, indenter, four-sided pyramid, triangular pyramid.

УДК 531.383

METHOD OF DETERMINING THE POSITION OF THE GEOGRAPHIC MERIDIAN THREEFOLD PENDULUM GYROCOMPASS DURING NATURAL STOP ITS ROTOR**Fedorov V.N., Heryk B.V., Lukomsky Y.Y., Shtefan N.I.**

National Technical University of Ukraine

«Kyiv Polytechnic Institute»

A method for determining the position of the geographic meridian three-stage pendulum gyrocompass during the process of natural stop its rotor. An algorithm identifying the initial position of the rotor axis, which are based on the properties of the motion differential equation gyrocompass and the equation itself. The results of the simulation of the corresponding algorithm of information processing. These advantages of the proposed method is compared to traditional.

Keywords: geographic meridian, three-stage pendulum gyrocompass, a natural process stops the rotor, identifying the initial position of the rotor axis.

Formulation of the problem. In carrying out geodetic, topographic, marksheyderskih and other activities connected with the definition of reference direction relative to the Earth, is a topical issue of increasing accuracy and reducing the time spent on carrying out one measurement. This article discusses how to determine the direction geographic meridian ground threefold pendulum gyrocompass with torsion suspension unmanaged sensor equipped with high-precision digital sensor azimuth

angle position sensor and processing unit. During data processing indirect method is used to obtain data on the initial deviation of dynamic systems.

Analysis of recent achievements and publications. In the process of improving the device revealed that a further increase in accuracy is due to the need to consider the following factors. During the measurement around the vertical axis of the sensor operates a permanent uncontrolled moment due to operational reasons, different from meas-

urement to measurement. This shifts the center point of the azimuthal oscillation sensor, which, in accordance with the procedure identified azimuth northerly direction, a constant value. For the self-compensation of this error have been proposed several methods, based on measurements of different but fixed device parameters. However, these measures are more than twice lengthened measurement process.

The article [2] proposed to determine the geographical position of the meridian based on the analysis of the azimuthal motion sensor gyro during ramp-up of its rotor. The proposal brings a double win in the issue of reducing the measurement time: firstly, the rotor acceleration mode becomes the «staff» rather than ballast operation mode gyro, as it was before; secondly, there is no need for special measures to combat the harmful vertical moments, since the displacement of the equilibrium position, due to the action of the latter, is variable in time, which allows to determine the value of harmful torque during one measurement.

In [3] is the next step in determining the geographic meridian plane threefold pendulum gyrocompass mode changes the speed of rotation of its rotor. We consider the work gyro mode when before the measurement process it instantly rotor (Pulse, for example, with the help of the cutter) reported nominal angular velocity of rotation, after which it is given to itself and its rotational speed is reduced in a natural way – by law exponent.

The purpose of the article. The aim is to build an information processing algorithms on the movement of three-stage pendulum gyrocompass mode in the natural stop its rotor.

Main part. The equations of motion of the device is stationary relative to the base of the Earth, taking into account the current around the vertical axis of the sensor harmful uncontrolled moment $M = \text{const}$, have the form:

$$H\dot{\alpha} + HU_r\beta + mgl\beta + HU_b = 0$$

$$H\dot{\beta} + \dot{H}\beta - HU_r\alpha = M, \quad (1)$$

где H – the angular momentum of the gyroscope,

U_r and U_b – the horizontal and vertical components of the Earth's angular velocity at the point of measurement

α and β – the current angle of the rotor axis gyro deviations from the meridian and the plane of the horizon, respectively,

mgl – pendulum gyrocompass.

The system of equations (1) in the case of a reduction of the angular momentum according to the law:

$$H = H_m e^{-\lambda t}, \quad (3)$$

where H_m – the maximum angular momentum, λ – an indicator of decay exponential function, t – the current time $t = \lambda^{-1} \ln(H_m \cdot H^{-1}) = \lambda^{-1} \ln(e^{\lambda t})$ taking into $B = mglH_m^{-2}$, account and refer to the equation of motion is given by the azimuthal coordinate α type

$$\ddot{\alpha} - 2\lambda\dot{\alpha} + U_r mgl H_m^{-1} e^{\lambda t} \cdot \alpha = 2\lambda U_b - M \cdot B e^{2\lambda t}. \quad (4)$$

By introducing a new independent variable

$$z = 2\lambda^{-1} \sqrt{U_r H_m^{-1} mgl} e^{\lambda t},$$

and denoting $D = 8U_b \lambda^{-1}$; $A = 0.25 \lambda^2 H_m^2 U_r^{-2} (mgl)^{-2}$, a derivative of the unknown function on the new

independent variable through α' and α'' , the equation (4) can be written as

$$D = 8U_b \lambda^{-1}; \quad A = 0.25 \lambda^2 H_m^2 U_r^{-2} (mgl)^{-2},$$

$$z^2 \alpha'' - 3z \alpha' + z^2 \alpha = D - B A z^4 \cdot M \quad (5)$$

The homogeneous equation corresponding to (5), is a special case of the Bessel equation and has a solution [4]:

$$\alpha = C_1 z^2 I_2(z) + C_2 z^2 Y_2(z),$$

where C_1 и C_2 – arbitrary constants, $I_2(z)$ and $Y_2(z)$ – Bessel functions of the second order of the first and second kind, respectively.

With the notation

$$\int_0^z z^{-3} Y_2(z) dz = F(z); \quad \int_0^z z^{-3} I_2(z) dz = E(z),$$

Equation (5) has a solution

$$\alpha = [\alpha_0 + (z_0^2 + 4)BAM] \frac{\pi z^2}{2z_0} [Y_1(z_0)I_2(z) - I_1(z_0)Y_2(z)] +$$

$$+ \left[\frac{\lambda}{4U_r} \left(\frac{U_b H_m}{mgl} + \beta_0 \right) + BAM \right] \cdot \pi z^2 [Y_2(z_0)I_2(z) - I_2(z_0)Y_2(z)] - BAM(z^2 + 4) +$$

$$+ \frac{\pi D}{2} z^2 \{ Y_2(z)[E(z) - E(z_0)] - I_2(z)[F(z) - F(z_0)] \}$$

As seen from the equation (6), in the last two brackets integral with the recorded limits of integration and z :

$$\int_{z_0}^z z^{-3} Y_2(z) dz = F(z_0, z); \quad \int_{z_0}^z z^{-3} I_2(z) dz = E(z_0, z); \quad (7)$$

Taking into account the expressions (7) and introduced below the designations for the known functions of the parameter z

$$f_1(z) = \frac{\pi z^2}{2z_0} [Y_1(z_0)I_2(z) - I_1(z_0)Y_2(z)] - 1;$$

$$f_2(z) = 0.25 \lambda U_r^{-1} \pi z^2 [Y_2(z_0)I_2(z) - I_2(z_0)Y_2(z)]$$

$$f_3(z) = BA \{ (z_0^2 + 4) \frac{\pi z^2}{2z_0} [Y_1(z_0)I_2(z) - I_1(z_0)Y_2(z)] +$$

$$+ \pi z^2 [Y_2(z_0)I_2(z) - I_2(z_0)Y_2(z)] - (z^2 + 4) \}$$

$$f_4(z) = \alpha - \alpha_0 - \frac{\pi D}{2} z^2 [Y_2(z)E(z_0, z) - I_2(z)F(z_0, z)] -$$

$$- 0.25 \lambda U_r^{-1} U_b H_m (mgl)^{-1} \pi z^2 [Y_2(z_0)I_2(z) - I_2(z_0)Y_2(z)]$$

can be written

$$f_4 = \alpha_0 f_1 + \beta_0 f_2 + M f_3. \quad (8)$$

Picture 1 shows a graph of the angular momentum from time to time in accordance with (3) the following numerical data: $H_m = 1 \text{ N}^* \text{m}^* \text{s}$; $\lambda = 1.068 \cdot 10^{-3}, \text{ rad/s}$, and Figure 2 is a graph of the corresponding azimuthal motion sensing element at a time $U_r = 3.65 \cdot 10^{-5} \text{ rad/s}$; $U_b = 6.32 \cdot 10^{-5}, \text{ rad/s}$, which corresponds to the latitude of 60° , $mgl = 4.1, \text{ N}^* \text{m}$; $M = 7 \cdot 10^{-7}, \text{ N}^* \text{m}$; $\dot{\alpha} = 0$; $\alpha_0 = \Pi/180, \text{ rad}$.

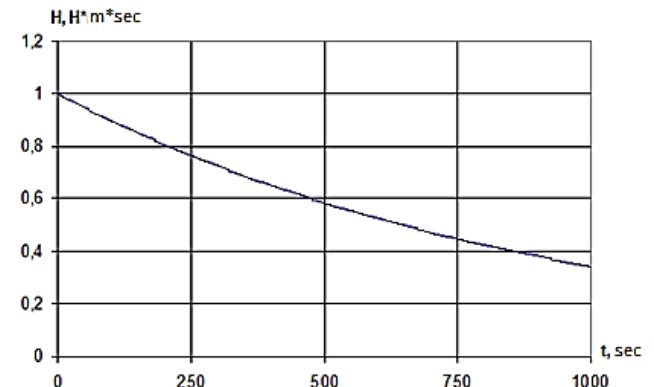

Fig. 1. Schedule changes in the angular momentum of the law of time $H = H_m e^{-\lambda t}$.

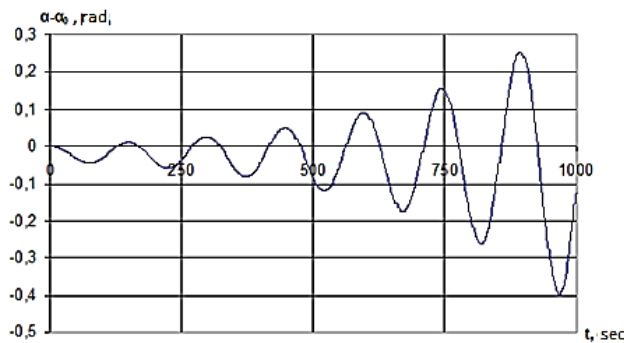

Fig. 2. Schedule changes azimuthal coordinates of the time when you change the angular momentum by law

Making changes in the discrete time points can, using the processing information, such as the least squares method in its analytic form, to find the best estimate, unknown from the system

$$\begin{aligned} \hat{\alpha}_0 \sum_{i=1}^n (f_{1i} f_{1i}) + \hat{\beta}_0 \sum_{i=1}^n (f_{1i} f_{2i}) + \hat{M}_0 \sum_{i=1}^n (f_{1i} f_{3i}) &= \sum_{i=1}^n (f_{1i} f_{4i}), \\ \hat{\alpha}_0 \sum_{i=1}^n (f_{2i} f_{2i}) + \hat{\beta}_0 \sum_{i=1}^n (f_{2i} f_{2i}) + \hat{M}_0 \sum_{i=1}^n (f_{2i} f_{3i}) &= \sum_{i=1}^n (f_{2i} f_{4i}), \quad (9) \\ \hat{\alpha}_0 \sum_{i=1}^n (f_{3i} f_{3i}) + \hat{\beta}_0 \sum_{i=1}^n (f_{3i} f_{2i}) + \hat{M}_0 \sum_{i=1}^n (f_{3i} f_{3i}) &= \sum_{i=1}^n (f_{3i} f_{4i}). \end{aligned}$$

Evaluation provides clear information on the status of the plane of the geographic meridian.

If the analytical solution of the equation of motion can not be represented by a linear combination of the unknown, to find them you can use an algorithm based on the actual characteristics of the differential equations of motion gyrocompass [5]. The scheme for obtaining solutions in this case is shown in Figure 3.

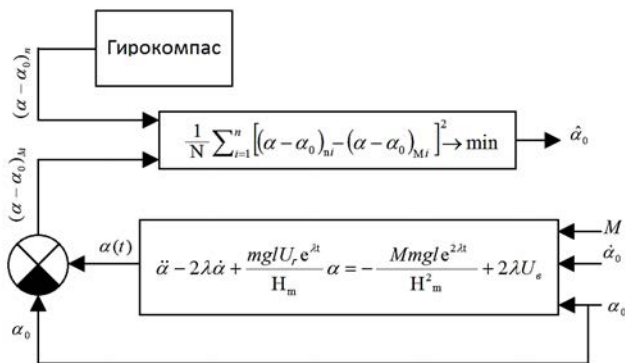

Fig. 3. The scheme of calculating the «best» assessment of initial position gyro axis with exponential «freewheel» rotor

According to this scheme, resulting from the gyro array of information about the azimuthal motion sensor in the «coasting» of the rotor is compared with the result of the integration of the differential equations of motion of the device, produced for arbitrary but permissible in terms of the operation of the unit, the initial conditions and perturbations. It then computes the sum of the squares of the differences of the real instrument readings and machine model (called the sum «residuals» squares), reduced to one dimension, and implemented search engine minimum of this amount. Rank, corresponding to

the minimum sum of squares «residual» and is the «best» estimate of the initial position of the axis gyro.

With computer simulation algorithm block «gyrocompass» in Figure 3 has been replaced by a block of integration of the differential equation (4), to the output of the random noise is added a pre-determined intensity. Driving machine experiment is shown in Figure 4.

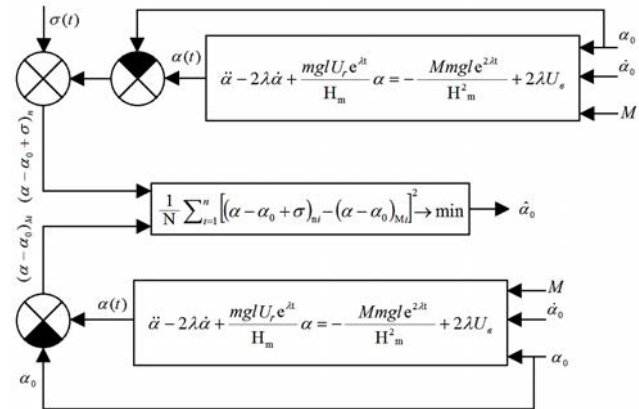

Fig. 4. The scheme of computer experiment

Computer modeling of the proposed algorithm for determining the meridian confirmed its efficiency. Figure 5 shows the estimation error of the initial position of the rotor axis gyro from the time of collection of information for different values of the intensity of the «noise» measurement.

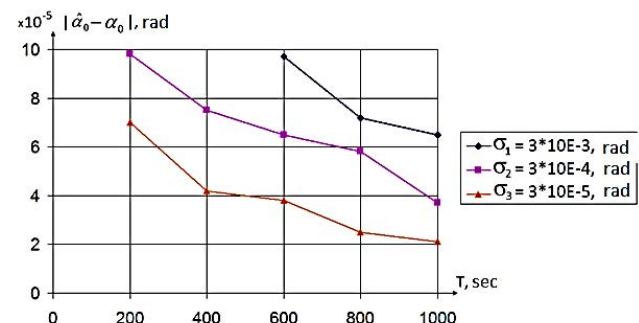

Fig. 5. The dependence of the estimation error of the initial position of the gyro axis of observation time

Conclusions. In the article the technique [6] determining the position of the geographic meridian threefold pendulum gyrocompass based on an analysis of the azimuthal motion sensor mode exponential overrun its rotor. The scheme of identifying the «best» assessment of the initial position of the rotor axis gyro, which is based on the properties of differential equations of motion of the device.

Assuming that after the acceleration pulse gyro rotor to rated speed is no need for a mechanical connection between the housing and the gyro sensor, the proposed method has two significant advantages compared to the methods applied until now:

– An opportunity to «non-contact» hanging the sensor, which greatly reduce the level of disturbances transmitted from the gyrocompass housing

on the sensing element, and as a consequence – increase the accuracy of measurements;

– As a gyro sensor can use a device whose rotor and stator do not carry electrical coils that greatly reduce the cost of the device.

Further studies that improve the use of this technique, there may be in the direction of algorithmic accounting and other compensation (except DC) types of uncontrolled moments that arise during the operation of the gyrocompass.

References:

1. Roytenberg Ya.N. O nekotorykh kosvennykh metodakh polucheniya informatsii o polozenii upravlyаемой системы v fazovom prostranstve. – PMM, 1961. t.HHU, vyip.3, s.440-444.
2. Fedorov V.N. Ob opredelenii polozeniya geograficheskogo meridiana trehstepennym mayatnikovym girokompasom vo vremya razgona ego rotora. / V.N.Fedorov // Mehanika gIroskopichnih sistem.-2014.-#27.-s.30-36.
3. Fedorov V.N., Shtefan N.I. Algoritm opredeleniya polozeniya geograficheskogo meridiana trehstepennym mayatnikovym girokompasom vo vremya eksponentsialnogo vyibega ego rotora. Sbornik dokladov 10-y Mezhdunarodnoy nauchno-tehnicheskoy konferentsii «Grotehnologii, navigatsiya, upravlenie dvizheniem i konstruirovaniye raketno-kosmicheskoy tehniki» – Kiev, 16-17 aprelya 2015. – s.675-680.
4. Kamke E. Spravochnik po obyiknovennym differentsialnym uravneniyam. – M.: Nauka, 1971. – 576 s.
5. Volkov E. A. Chislennyye metody. – M.: Fizmatlit, 2003.
6. Fedorov V.N., Shtefan N.I. Patent Ukrainy #101962 na poleznuyu model «Sposob opredeleniya napravleniya geograficheskogo meridiana mayatnikovym girokompasom». Opublikovano 12.10.2015. Byulleten #19.

Федоров В.М., Герик Б.В., Лукомський Я.Ю., Штефан Н.І.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ ГЕОГРАФІЧНОГО МЕРИДИАНА ТРИСТУПЕНЕВИМ МАЯТНИКОВИМ ГИРОКОМПАСОМ ПІД ЧАС НАТУРАЛЬНОЇ ЗУПИНКИ ЙОГО РОТОРА

Анотація

Запропоновано метод визначення положення географічного меридіана триступеневим маятниковим гірокомпасом в процесі природної зупинки його ротора. Отримані алгоритми ідентифікації початкового положення вісі ротора, в основу яких покладені як властивості рішень диференціальних рівнянь руху гірокомпаса, так і саме рівняння. Розглянуті результати моделювання відповідних алгоритмів обробки інформації. Показані переваги запропонованої методики у порівнянні з традиційними.

Ключові слова: географічний меридіан, триступеневий маятниковий гірокомпас, природний процес зупинки ротора, ідентифікація початкового положення вісі ротора.

Федоров В.Н., Герик Б.В., Лукомский Я.Ю., Штефан Н.И.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

МЕТОДИКА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОЛОЖЕНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО МЕРИДИАНА ТРЕХСТЕПЕННЫМ МАЯТНИКОВЫМ ГИРОКОМПАСОМ ВО ВРЕМЯ ЕСТЕСТВЕННОЙ ОСТАНОВКИ ЕГО РОТОРА

Аннотация

Предложен метод определения положения географического меридиана трехстепенным маятниковым гироскопом во время процесса естественной остановки его ротора. Получены алгоритмы идентификации начального положения оси ротора, в основу которых положены как свойства решений дифференциального уравнения движения гироскопа, так и само уравнение. Рассмотрены результаты моделирования соответствующих алгоритмов обработки информации, Указаны преимущества предложенной методики по сравнению с традиционными.

Ключевые слова: географический меридиан, трехстепенной маятниковый гироскоп, процесс естественной остановки ротора, идентификация начального положения оси ротора.

УДК 519.63

ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ ЧИСЕЛЬНОГО РОЗВ'ЯЗКУ ТОЧКОВИХ ОБЕРНЕНИХ ЗАДАЧ ТЕПЛОПРОВІДНОСТІ

Хайдуров В.В.

Європейський університет, Черкаська філія

У нинішній час обернені задачі теплопровідності (ОЗТ) є досить актуальними. Вони виникають у різних галузях науки та техніки. Відомо, що для розв'язання однієї ОЗТ необхідно розв'язувати велику кількість прямих задач теплопровідності (ПЗТ). Очевидно, що для розв'язання подібного класу задач потрібно досить багато обчислень, які займають довгий час. У роботі запропоновані методи, які оптимізують кількість обчислень для отримання чисельного розв'язку даного класу задач. Тестування методів виконано на точкових обернених задачах теплопровідності.

Ключові слова: обернена задача теплопровідності (ОЗТ), чисельний розв'язок ОЗТ, квадратичний функціонал, обмеження у вигляді диференціальних рівнянь.

Постановка проблеми. У роботі описано досить актуальне завдання оптимізації. Потрібно знайти оптимальну температуру промислової печі, система опалення якої є на основі електричних нагрівачів.

Перша частина дослідження полягає у обчисленні температури поля всередині печі, коли значення температур нагрівачів відомі. Ця робота називається прямою задачею: значення температур нагрівачів відомі, а температурне поле потрібно знайти.

Друга частина дослідження, яка саме і описана у статті, присвячена обчисленню значень температур точкових нагрівачів та їх розташувань для підтримки температури в печі. Неважко здогадатись, що кожна із задач цього дослідження є задачею оптимізації.

Перша задача оптимізації звучить наступним чином. У піч вбудовані точкові нагрівачі. Потрібно знайти такі температури цих нагрівачів, щоб температура на об'єкті печі була близька до наперед заданої.

Друга задача оптимізації звучить наступним чином. У піч вбудовані точкові нагрівачі, температури яких відомі. Потрібно знайти розташування цих нагрівачів у області печі, щоб температура на об'єкті печі була близька до наперед заданої.

Розрахунок температурних полів двох вище сформульованих задач здійснюється з методом скінченних елементів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відомо, що більшість обернених задач, зокрема задач теплопровідності вимагають великої кількості обчислень. Кожна обернена задача індивідуальна. Основним завданням даної статті є прискорення отримання чисельного розв'язку точкових обернених задач теплопровідності.

Аналіз останніх публікацій. У промисловості існує ряд задач, які зводяться до обернених задач математичної фізики. У [1; 2] описано кілька таких задач, зокрема задача про відновлення початкової умови для рівняння теплопровідності. У [3] описаний підхід до знаходження чисельного розв'язку лінійної ОЗТ на відновлення початкової умови. У [4] описано загальний підхід до розв'язання нелінійних ОЗТ на відновлення початкової умови. У статті описані модифікації методу Ньютона, для знаходження чисельного

розв'язку нелінійних обернених точкових задач теплопровідності.

Мета статті. Головною метою даної статті є розробка та апробація методів, які зменшують кількість обчислень при розв'язанні нелінійних точкових задач теплопровідності.

Виклад основного матеріалу. Технічна постановка першої задачі оптимізації.

В піч покладено об'єкт. Піч не спроможна нагріти об'єкт до заданої температури. З метою підвищення ефективності її роботи, у неї вмонтовані точкові нагрівачі, розташування яких задається двома просторовими координатами. Потрібно знайти такі значення температур цих нагрівачів, щоб температура на об'єкті була близька до наперед заданої. Розрахувати температурне поле всередині печі, яке утвориться в результаті дії цих нагрівачів при знайдених значеннях їх температур.

Для простоти ми обмежимося геометрією задачі елементарної форми: об'єкт печі – прямокутник, який поміщено в область даної печі (див. рис. 1).

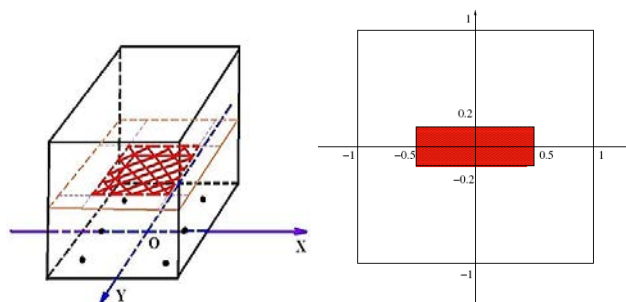

Рис. 1. Положення об'єкту всередині печі

Рівняння в частинних похідних, яке описує розповсюдження тепла всередині печі з часом, має наступний вигляд

$$\rho C \frac{\partial T}{\partial t} = \nabla(k \nabla T). \quad (1)$$

Надалі будемо використовувати стаціонарний процес, тобто коли $\frac{\partial T}{\partial t} = 0$. Рівняння (1) набуде вигляду (2):

$$\nabla(k \nabla T) = 0. \quad (2)$$

Повний розв'язок стаціонарної задачі теплопровідності у заданій області містить:

1) Граничні умови: $\partial D = \partial D_D + \partial D_N$, $(x, y) \in \partial D_D : T = T(x, y)$; $(x, y) \in \partial D_N : \partial T / \partial n = p(x, y)$. Тут ∂D – границя області, ∂D_D – частина границі (може бути порожня), на якій задано умову Дирихле та ∂D_N – частина границі, на якій задано умову Неймана, n – нормаль до границі області.

2) Залежність параметрів задачі від координат та температури: $k = k(x, y, T)$.

Для фізичних і математичних задач, температурне поле повинне задовольняти певним умовам на стінках печі. Для прикладу буде взято умову першого роду на двох протилежних стінках печі, а саме: T_D на $\partial \Omega_D$ (умова Дирихле). Друга частина умов (на двох інших протилежних стінках) задає теплоізоляцію на ∂D_N (умова Неймана). Остання умова поєднує температурний баланс між серединою та зовнішньою частиною печі.

Математична постановка першої задачі оптимізації

Знайти глобальний мінімум функціоналу

$$J(\bar{\alpha}) = \iint_{D_{\text{об'єкт}}} (T_{\text{задане}} - T(\bar{\alpha}))^2 ds, \quad (3)$$

при обмеженні

$$\nabla(k \nabla T) = 0 \text{ на } D \in (x, y), D \subset R^2 \quad (4)$$

де $T_{\text{задане}}$ – наперед задана температура, яка повинна бути на об'єкті печі,

$D_{\text{об'єкт}}$ – область, у якій знаходиться об'єкт печі,

D – область всієї печі ($D_{\text{об'єкт}} \subset D$),

$\bar{\alpha} = (\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n)$ – шукані значення температур вбудованих у піч нагрівачів,

n – кількість вбудованих у піч точкових нагрівачів.

З математичної постановки першої ОЗТ (3), (4) видно, що вона відноситься до серії задач на умовний екстремум [3; 4]. Слід також відмітити, що умова представляє собою саме рівняння стаціонарної теплопровідності (4). У якості основного підходу до розв'язання даної задачі є метод множників Лагранжа.

Очевидно, що задача є нелінійною, тому її потрібно розв'язувати чисельно. До класичних методів розв'язку подібних нелінійних ОЗТ відносять різні модифікації методів Ньютона [1; 2]. Не дивлячись на те, що сам же метод Ньютона має матрицю Гессе, яка для даних задач обраховується досить довго, він є одним із найоптимальніших методів розв'язку подібного класу ОЗТ.

Як вже було сказано, задачу (3), (4) будемо розв'язувати методом скінченних елементів. Це означає, що шуканий розподіл температури описується значеннями температури у вузлах сітки, тобто являє собою досить великий масив дійсних

чисел. Звідси випливає, що ми маємо задачу мінімізації, яка залежить від певного числа визначальних параметрів.

Технічна постановка другої задачі оптимізації

В піч покладено об'єкт. Піч не спроможна нагріти об'єкт до заданої температури (див. рис. 1). З ціллю підвищення ефективності її роботи, у неї вмонтовані точкові нагрівачі, розташування яких задається двома просторовими координатами. Температури цих нагрівачів задані. Потрібно визначити такі їхні розташування у самій печі, щоб температура на об'єкті була близька до наперед заданої. Розрахувати температурне поле всередині печі, яке утвориться в результаті дії цих нагрівачів при знайдених значеннях їх положень.

Математична постановка другої задачі оптимізації

Знайти глобальний мінімум функціоналу

$$J(\bar{\alpha}, \bar{\beta}) = \iint_{D_{\text{об'єкт}}} (T_{\text{задане}} - T(\bar{\alpha}, \bar{\beta}))^2 ds, \quad (5)$$

при обмеженні

$$\nabla(k \nabla T) = 0 \text{ на } D \in (x, y), D \subset R^2 \quad (6)$$

де $T_{\text{задане}}$ – наперед задана температура, яка повинна бути на об'єкті печі,

$D_{\text{об'єкт}}$ – область, у якій знаходиться об'єкт печі,

D – область всієї печі ($D_{\text{об'єкт}} \subset D$),

$\bar{\alpha} = (\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n)$ – шукані координати осі абсцис розташування нагрівачів,

$\bar{\beta} = (\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n)$ – шукані координати осі ординат розташування нагрівачів,

n – кількість вбудованих у піч точкових нагрівачів.

Пошук значення функції, яка мінімізується вимагає чисельного розв'язку диференціального рівняння (4) та (6), тому для кожної із описаних вище задач мінімізацію функціоналу (3) та (5) будемо проводити двома способами:

а) методом найшвидшого спуску,

б) розв'язуючи систем нелінійних рівнянь.

Методи спуску

Розглянемо приклад. Нехай $f(x) \rightarrow \min, x \in R$. Застосуємо до задачі безумовної оптимізації метод найшвидшого спуску. За напрям спуску потрібно взяти рух у напрямі антиградієнту, наприклад, наступним чином:

$$x^{(k+1)} = x^{(k)} - h_k f'(x^{(k)}), h_k > 0, k = 0, 1, 2, \dots$$

Задача полягає у тому, щоб знайти на кожному кроці таке значення h_k , яке мінімізує функцію при певному значенні $x^{(k)}$. Воно береться з попередньої ітерації. Пошук такого значення h_k може

Таблиця 1

Результати роботи модифікованих методів. Сітка на 2048 елементів (5789 вузлів).

Точність обчислень $\epsilon_{ps} = 10^{-9}$

	Задача 1 (15)	Задача 2 (16)	Задача 3 (17)
Метод найшвидшого спуску	44325 викликів функції (100%)	34540 викликів функції (100%)	38122 виклики функції (100%)
Класичний метод Ньютона	11456 виклики функції	12525 викликів функції	11523 виклики функції
Перша модифікація методу Ньютона (10)	6423 виклики функції	5325 викликів функції	4124 виклики функції
Друга модифікація методу Ньютона (11)	8704 виклики функції	8384 виклики функції	6895 викликів функції
Третя модифікація методу Ньютона (12)	8238 викликів функції	7324 виклики функції	5726 викликів функції

бути реалізований з допомогою різних методів одновимірної безумовної оптимізації.

Значення параметру $h_k \in R^1$ береться з умови мінімуму функції $f(x)$ у напрямку руху антиградієнту:

$$f(x^{(k)} - h_k f'(x^{(k)})) = \min f(x^{(k)} - h f'(x^{(k)})), h > 0.$$

На основі одновимірного випадку, можна записати ітераційну формулу для мінімізації функціоналу типу (4):

$$J(\bar{\alpha}^{(k)} - h_k J'(\bar{\alpha}^{(k)})) = \min J(\bar{\alpha}^{(k)} - h \cdot J'(\bar{\alpha}^{(k)})), h > 0.$$

Методи Ньютона

При розв'язанні поставленої задачі, а саме при мінімізації квадратичного функціоналу типу (3), буде отримана система нелінійних рівнянь виду:

$$\frac{\partial J}{\partial \alpha_i} = 0, i = \overline{1, n}. \quad (7)$$

Система (7) буде розв'язуватись методом Ньютона та його модифікаціями, які будуть описані нижче.

Тепер задачу оптимізації можна поставити наступним чином – серед існуючих методів спуску та розроблених модифікацій до методів типу Ньютона обрати найбільш відповідні до поставленого класу задач і скоротити для них кількість викликів функції розв'язку ПЗТ.

При розв'язанні подібного класу задач, похідні функціоналу по кожному його параметру потрібно задавати численно, оскільки розв'язання подібних задач може бути отримано тільки чисельним шляхом (у вигляді таблиці значень). Перед тем, як записувати формули для методів запишемо спочатку класичний метод Ньютона для поставленої ОЗТ.

$$H^k \Delta \alpha^k = -R^k \quad (8)$$

$$\alpha^{k+1} = \alpha^k + \Delta \alpha^k,$$

де $G = (H_{ij}) = (\partial^2 J / \partial \alpha_i \partial \alpha_j)$ – матриця Гессе, $\Delta \alpha = (\Delta \alpha_1, \dots, \Delta \alpha_n)^T$ – вектор-стовпчик приростів параметрів, $R = (R_1, \dots, R_n)^T = (\partial J / \partial \alpha_1, \dots, \partial J / \partial \alpha_n)^T$ – вектор-стовпчик похідних цільового функціоналу.

На основі методу середніх та класичного методу Ньютона, можна записати формули для мінімізації функціоналу зі змінним кроком β :

$$\begin{aligned} \bar{z} &= \bar{\alpha}^{(k)} - \beta \cdot H^{-1}(\bar{\alpha}^{(k)}) J'(\bar{\alpha}^{(k)}) \\ \bar{\alpha}^{(k+1)} &= \bar{\alpha}^{(k)} - 2 \cdot (H(\bar{\alpha}^{(k)}) + H(\bar{z}))^{-1} J(\bar{\alpha}^{(k)}) \end{aligned} \quad (9)$$

У класичному варіанті значення β рівне одиниці.

Аналогічним чином модифікацію класичного методу Ньютона для розв'язання нелінійної ОЗТ можна провести з введенням середнього геометричного:

$$\begin{aligned} \bar{z} &= \bar{\alpha}^{(k)} - \beta \cdot H^{-1}(\bar{\alpha}^{(k)}) J'(\bar{\alpha}^{(k)}) \\ \bar{\alpha}^{(k+1)} &= \bar{\alpha}^{(k)} - \frac{1}{2} \cdot (H(\bar{\alpha}^{(k)}) \cdot H(\bar{z}))^{-1} (H(\bar{\alpha}^{(k)}) + H(\bar{z})) J(\bar{\alpha}^{(k)}) \end{aligned} \quad (10)$$

Останній варіант модифікації, який розглядається у роботі є також модифікацією методу Ньютона з використанням методу середніх. Ітераційні формули мають наступний вигляд:

$$\begin{aligned} \bar{z} &= \bar{\alpha}^{(k)} - \beta \cdot H^{-1}(\bar{\alpha}^{(k)}) J'(\bar{\alpha}^{(k)}), \\ \bar{\alpha}^{(k+1)} &= \bar{\alpha}^{(k)} - H^{-1} \left(\frac{\bar{\alpha}^{(k)} + \bar{z}}{2} \right) J(\bar{\alpha}^{(k)}). \end{aligned} \quad (11)$$

$\bar{\alpha}^{(k)}$ – вектор невідомих задачі на k -ій ітерації, H – матриця Гессе. Слід відмітити, що метод (11) має третій порядок точності.

Можна також прискорити метод (6)–(9), використавши для знаходження вектору $\bar{\alpha}^{(k+1)}$ метод найшвидшого спуску. Тоді ітераційні формули метода (6) можна записати у вигляді:

$$\begin{aligned} J(\bar{\alpha}^{(k)} - \beta_k J'(\bar{\alpha}^{(k)})) &= \min J(\bar{\alpha}^{(k)} - \beta \cdot J'(\bar{\alpha}^{(k)})), \beta > 0, \\ \bar{z} &= \bar{\alpha}^{(k)} - \beta \cdot H^{-1}(\bar{\alpha}^{(k)}) J'(\bar{\alpha}^{(k)}), \\ J(\bar{z} - h_k J'(\bar{z})) &= \min J(\bar{z} - h \cdot J'(\bar{z})), h > 0, \\ \bar{\alpha}^{(k+1)} &= \bar{\alpha}^{(k)} - 2h_k \cdot (H(\bar{\alpha}^{(k)}) + H(\bar{z}))^{-1} J(\bar{\alpha}^{(k)}). \end{aligned} \quad (12)$$

Ітераційні формули методу (9) можна записати у вигляді:

$$\begin{aligned} J(\bar{\alpha}^{(k)} - \beta_k J'(\bar{\alpha}^{(k)})) &= \min J(\bar{\alpha}^{(k)} - \beta \cdot J'(\bar{\alpha}^{(k)})), \beta > 0, \\ \bar{z} &= \bar{\alpha}^{(k)} - \beta \cdot H^{-1}(\bar{\alpha}^{(k)}) J'(\bar{\alpha}^{(k)}), \\ J(\bar{z} - h_k J'(\bar{z})) &= \min J(\bar{z} - h \cdot J'(\bar{z})), h > 0, \\ \bar{\alpha}^{(k+1)} &= \bar{\alpha}^{(k)} - \frac{h_k}{2} \cdot (H(\bar{\alpha}^{(k)}) \cdot H(\bar{z}))^{-1} (H(\bar{\alpha}^{(k)}) + H(\bar{z})) J(\bar{\alpha}^{(k)}). \end{aligned} \quad (13)$$

Аналогічно, метод (10) буде мати наступний вигляд:

$$\begin{aligned} J(\bar{\alpha}^{(k)} - \beta_k J'(\bar{\alpha}^{(k)})) &= \min J(\bar{\alpha}^{(k)} - \beta \cdot J'(\bar{\alpha}^{(k)})), \beta > 0, \\ \bar{z} &= \bar{\alpha}^{(k)} - \beta \cdot H^{-1}(\bar{\alpha}^{(k)}) J'(\bar{\alpha}^{(k)}), \\ J(\bar{z} - h_k J'(\bar{z})) &= \min J(\bar{z} - h \cdot J'(\bar{z})), h > 0, \\ \bar{\alpha}^{(k+1)} &= \bar{\alpha}^{(k)} - h_k H^{-1} \left(\frac{\bar{\alpha}^{(k)} + \bar{z}}{2} \right) J(\bar{\alpha}^{(k)}). \end{aligned} \quad (14)$$

Тестування методів проводилось на ряді задач. Деякі з них наведені нижче.

Перша задача має вигляд:

$$\begin{aligned} \rho(T)C(T) \frac{\partial T}{\partial t} &= \frac{\partial}{\partial x} \left(a(T) \frac{\partial T}{\partial x} \right) + \frac{\partial}{\partial y} \left(a(T) \frac{\partial T}{\partial y} \right), \\ \rho(T) &= 1 + 0.15T + 0.25T^2, \quad C(T) = 0.25T^2 - 0.01T + 0.15. \end{aligned} \quad (15)$$

$$T(x, 0, t) = 0.5e^{\sin(\pi(0.5-x)+0.5\pi)}, \quad T(x, 1, t) = 0.5e^{\sin(\pi(0.5-x)-0.5\pi)},$$

$$T(0, y, t) = 0.5e^{\sin(\pi(0.5-y)+0.5\pi)}, \quad T(1, y, t) = 0.5e^{\sin(\pi(0.5-y)-0.5\pi)}.$$

Друга задача:

$$\begin{aligned} \rho(T)C(T) \frac{\partial T}{\partial t} &= \frac{\partial}{\partial x} \left(a(T) \frac{\partial T}{\partial x} \right) + \frac{\partial}{\partial y} \left(a(T) \frac{\partial T}{\partial y} \right), \\ \rho(T) &= \frac{1+T+2T^2}{10}, \quad C(T) = 0.5 + (0.1-T)^2, \end{aligned} \quad (16)$$

$$T(x, 0, t) = 0.5e^{\sin(\pi(0.5-x)+0.5\pi)}, \quad T(x, 1, t) = 0.5e^{\sin(\pi(0.5-x)-0.5\pi)},$$

$$T(0, y, t) = 0.5e^{\sin(\pi(0.5-y)+0.5\pi)}, \quad T(1, y, t) = 0.5e^{\sin(\pi(0.5-y)-0.5\pi)}.$$

Третя задача:

$$\begin{aligned} \rho(T)C(T) \frac{\partial T}{\partial t} &= \frac{\partial}{\partial x} \left(a(T) \frac{\partial T}{\partial x} \right) + \frac{\partial}{\partial y} \left(a(T) \frac{\partial T}{\partial y} \right), \\ \rho(T) &= 1 - 0.05T + 0.55T^2, \quad C(T) = 0.5 + T(0.1-T)^2. \end{aligned} \quad (17)$$

$$T(x, 0, t) = 0.5e^{\sin(\pi(0.5-x)+0.5\pi)}, \quad T(x, 1, t) = 0.5e^{\sin(\pi(0.5-x)-0.5\pi)},$$

$$T(0, y, t) = 0.5e^{\sin(\pi(0.5-y)+0.5\pi)}, \quad T(1, y, t) = 0.5e^{\sin(\pi(0.5-y)-0.5\pi)},$$

Нижче наведемо деякі з результатів, які були отримані методом скінчених елементів.

Висновки і пропозиції. Як бачимо (згідно табл.1), кількість викликів функції для модифікованих методів Ньютона значно менша. Це зумовлено тим, що методи передбачають змінний крок. Методи досить ефективно працюють на різних нелінійних задачах. Слід відмітити, що методи так само ефективно справляються із задачами, які містять велику кількість параметрів, наприклад, у нелінійних задачах про відновлення коефіцієнту теплопровідності.

Список літератури:

1. Klibanov M.V. Approximate Global Convergence and Adaptivity for Coefficient Inverse Problem. / M.V. Klibanov, L. Beilina. – USA.: Springer, 2012. – 407p. ISBN 978-1-4419-7804-2.
2. Isakov V., Inverse Problems for Partial Differential Equations. / V. Isakov. – USA.: Springer, 2005 – 40p.
3. Головня Б.П. Метод знаходження чисельного розв'язку двовимірної оберненої задачі теплопровідності. [Текст] / Б.П. Головня, В.В. Хайдуrow. Вісник Черкаського державного технологічного університету. Серія: «Технічні науки». № 2 – 2015, ст. 49-56.
4. Головня Б.П. «Эффективные методы решения нелинейных обратных задач теплопроводности». [Текст] / Б.П. Головня, В.В. Хайдуrow. Научный журнал. Вісник Черкаського університету. Серія: «Прикладна математика. Інформатика». № 18 (311) – 2014, ст. 87-98.

Хайдуrow В.В.

Европейський університет, Черкаський філіал

**ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ЧИСЛЕННОГО РЕШЕНИЯ
ТОЧЕЧНЫХ ОБРАТНЫХ ЗАДАЧ ТЕПЛОПРОВОДНОСТИ****Аннотация**

В настоящее время обратные задачи теплопроводности (ОЗТ) являются весьма актуальными. Они возникают в различных областях науки и техники. Известно, что для решения одной ОЗТ необходимо решать большое количество прямых задач теплопроводности (ПЗТ). Очевидно, что для решения подобного класса задач требуется достаточно много вычислений, которые занимают длительное время. В работе предложены методы, которые оптимизируют количество вычислений для получения численного решения данного класса задач. Тестирование методов выполнено на точечных обратных задачах теплопроводности.

Ключевые слова: обратная задача теплопроводности (ОЗТ), численное решение ОЗТ, квадратичный функционал, ограничения в виде дифференциальных уравнений.

Haydurov V.V.

European University, Cherkassy branch

**EFFECTIVE METHODS OF NUMERICAL SOLUTION
POINT HEAT INVERSE PROBLEM****Summary**

Currently, inverse heat conduction problems (IHCP) are highly relevant. They arise in various fields of science and technology. It is known that the solution of one of (IHCP) is necessary to solve a large number of direct heat conduction problems (DHCP). It is obvious that the solving of this class of problems requires a lot of computing rather than take a long time. In the work the methods are proposed that optimize the number of calculations for the numerical solution of this class of problems. Testing methods are performed on the point of inverse heat conduction problems.

Keywords: inverse heat conduction problems (IHCP), IHCP numerical solution, quadratic functional, limitations in the form of differential equations.

КІЛЬКІСНА ОЦІНКА КОЛЬОРУ НОВИХ ПРОДУКТІВ З КОРЕНЕПЛОДІВ РЕДЬКИ**Щербакова Т.В., Селютіна Г.А., Хацкевич Ю.М., Виронова О.В.**

Харківський державний університет харчування та торгівлі

Досліджено колір продуктів переробки редьки за допомогою методу спектроскопії відбиття. За експериментальними даними коефіцієнтів відбиття визначено параметри кольору в системі CIE XYZ. Встановлено вплив технології на зміну величини домінуючої довжини хвилі, чистоти кольору, яскравості продуктів переробки у порівнянні із контролем. Проведено порівняльну оцінку параметрів кольору, отриманих за системами CIE XYZ та CIE Lab. Використаний метод суттєво полегшує оцінку кольору та споживних властивостей в цілому при розробці нових харчових продуктів, визначення умов технологічної переробки, а також впливу зберігання.

Ключові слова: споживні властивості, продукти переробки редьки, колір, домінуюча довжина хвилі, чистота кольору, яскравість.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення населення високоякісними продуктами є актуальною у зв'язку із зростаючою несприятливою дією факторів зовнішнього середовища на імунологічний статус людини. Сучасна економічна ситуація в Україні підвищує ці негативні тенденції розбалансованістю раціонів, дефіцитом в них багатьох біологічно активних компонентів, виключенням з раціонів багатьох повноцінних продуктів, особливо рослинного походження. Рослинна сировина вміщує велику кількість компонентів, які визначають її харчову цінність. Особливо цінні речовини, які організм людини не виробляє, а отримує тільки з овочами і фруктами. Доведено, що продукція рослинного походження є необхідною для підвищення активності захисних сил організму, попередження різних захворювань та нормальної життєдіяльності людини [1].

На сучасному етапі забезпечення населення України продовольством в достатньому асортименті та кількості є завданням першочергової важливості. Одним з напрямків створення продуктів харчування повинно бути забезпечення їхньої високої якості. Тому проблема розробки нових продуктів переробки рослинної сировини із збалансованим хімічним складом та високими органолептичними характеристиками, що дозволяють одержати високоякісні, максимально наближені до сучасних рекомендацій нутріціології, продукти, є актуальною

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Споживна властивість харчових продуктів характеризується харчовою цінністю, яка обумовлена наявністю в них комплексу хімічних речовин, необхідних для функціонування організму людини: білки, жири, вуглеводи, мінеральні елементи, вітаміни. Також важливою є органолептична цінність продукту, що характеризується його зовнішнім виглядом, кольором, ароматом і смаком, консистенцією. Властивості товарів залежать від натуральних властивостей сировини, матеріалів, що використовуються для виробництва харчових продуктів формуються в процесі технологічної переробки [2].

За літературним даними редька – цінний харчовий продукт. Хімічний склад коренеплодів редьки непостійний і залежить від підтипу, сорту та умов вирощування. Сухі речовини складаються з вуглеводів, білків та жирів. В складі вільних амінокислот знайдено холін, аденін та інші

пуринові основи. Харчова та біологічна цінність редьки обумовлена наявністю великої кількості мінеральних речовин – кальцію, заліза, магнію, фосфору. Дослідження підтверджують, що за умови регулярного вживання цього коренеплоду в їжу можна повністю задовольнити потребу організму в калії (357...1200 мг/100 г). Встановлено, що на сьогодні існують розробки продуктів, де в якості допоміжної сировини використовують редьку, проте продукції, основним компонентом якої є коренеплід, немає [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Колір є першою ознакою в товарознавчій оцінці, за якою характеризується якість харчового продукту. Необхідно також враховувати, що під час вибору продукту споживач керується головним чином зоровою оцінкою. На сьогоднішній день не існує єдиної методики визначення кольору харчових продуктів. У практичній діяльності колір найчастіше оцінюється візуально або шляхом порівняння з кольором еталону [4].

Основний спосіб визначення кольору за допомогою інструментального методу полягає у розкладанні світлового потоку на спектральні компоненти і вимірюванні кожного компонента окремо, тобто отримання спектральних характеристик обраного об'єкта дослідження – спектрального коефіцієнта пропускання для прозорих і спектрального коефіцієнта відбиття для непрозорих зразків – у діапазоні видимого спектру [5]. У зв'язку з цим актуальною є задача отримання об'єктивної і універсальної оцінки кольору готового продукту. Це дозволить вирішити проблему стандартизації кольору та оптимізувати експертизу якості харчових продуктів в цілому.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оцінка кольору нових продуктів з коренеплодів редьки за допомогою інструментального методу з використанням кольоропараметричних характеристик.

Виклад основного матеріалу. Проведені попередні дослідження хімічного складу 8 господарсько-ботанічних сортів редьки, поширених в Східній Україні, показали, що для розробки нових продуктів переробки можна рекомендувати сорт: Серце дракона, який характеризується підвищеним вмістом БАР, має високу антиоксидантну активність та меншу здатність до акумулювання контамінантів з навколишнього серед-

овища, а також відрізняється яскравим рожевим кольором коренеплоду [6].

Розроблено рецептури нових продуктів переробки редьки: «Редька ферментована», до складу якої входять подрібнені коренеплоди редьки, часник, сіль, цукор. А також «Редька маринована», до складу маринаду входять сіль, спеції, цукор, лимонна кислота. Для поліпшення кольору готового продукту використано свіжий сік журавлини, який також збільшує вміст поживних речовин.

Проведено серед органолептичних показників і оцінку кольору нових продуктів, який за нормативною документацією оцінюється як відповідний вихідній сировині (для продуктів рослинного походження).

Для отримання кількісних характеристик кольору дослідних зразків був використаний метод спектроскопії дифузного відбиття із колірною моделлю МКО або CIE (Commission Internationale de l'Eclairage – International Commission on Illumination), який базується на факті, що кольорова поверхня сприймається у своєму специфічному кольорі завдяки відбиттю світла з певною довжиною, усі інші хвилі є абсорбованими.

Дослідження спектрів дифузного відбиття дослідних зразків проводили на спектрофотометрі СФ-2000, обладнаному приставкою для вимірювання коефіцієнтів дифузного відбиття.

Метод дозволяє отримувати кількісні характеристики кольору у вигляді колориметричних показників координат X,Y,Z, які розраховуються за експериментальними даними коефіцієнтів відбиття. Параметри X,Y,Z надалі можуть бути перетворені у величини x_u , Lab або HUE [7].

Координати кольору – це кількість трьох лінійно незалежних кольорів, оптичне змішування яких забезпечує отримання конкретного кольору. В якості трьох незалежних кольорів були прийняті наступні монохроматичні випромінювання: червоне, зелене, синє.

Методика визначення полягає у наступному. На першому етапі вимірювали коефіцієнти відбиття (R_f , %) усіх дослідних зразків. Спектральні характеристики отримували у діапазоні 400...700 нм з кроком у 1 нм та з кількістю циклів накопичення – 10.

Первинні дані значень коефіцієнтів відбиття свідчать, що колір зразка відповідає кольоровому тону випромінювання саме тієї ділянки спектру, де об'єкт найбільше відбиває світло, а насиченість світла, що сприймається, відповідає ступеню селективності відбиття. Спектр відбиття свіжої редьки (рис. 1, зразок 1) відрізняється практичною відсутністю відбиття у діапазоні видимого спектру 400...550 нм: $R_f = 0$. Інтенсивне відбиття відбувається при довжинах хвиль 630...700 нм ($R_f > 40\%$), що відповідають

червоному діапазону видимої області спектру. За результатами спектральних досліджень інших зразків встановлено, що спектральні криві не мають селективного відбиття у діапазоні видимого спектру 400...500 нм: коефіцієнти відбиття мають мінімальні значення і знаходяться у межах від 0 до 20%, ступінь селективності відбиття зростає у жовто-червоній області спектру з довжинами хвиль 550...700 нм (рис. 1, рис. 2).

На другому етапі за допомогою вбудованого програмного забезпечення SFScan визначали кольорові характеристики дослідних зразків в системі CIE XYZ. В якості стандарту освітлення було взято стандарт D₆₅ МКО 1964, який відповідає денному світлу і є на сьогодні широко прийнятим для математичної оцінки кольору. Отримані питомі координати x і y за допомогою кольорового графіку у вигляді одиничної площини ($x+y+z=1$) тривимірного колірної простору дозволяють визначити наступні показники – домінуючий тон (домінуючу довжину хвилі λ), чистоту кольору P, %; яскравість T, %.

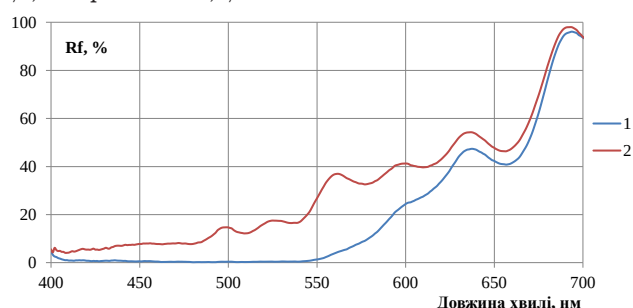

Рис. 1. Спектри відбиття зразків: 1 – редька свіжа (контроль), 2 – редька ферментована

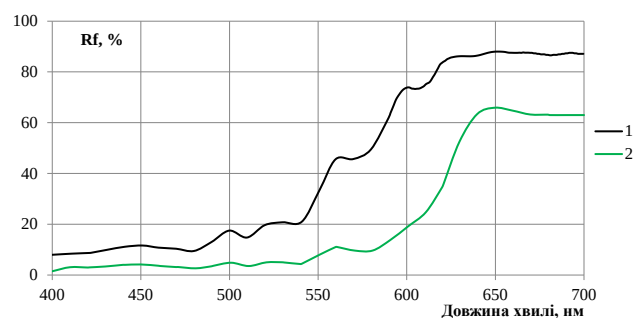

Рис. 2. Спектри відбиття зразків: 1 – редька маринована, 2 – редька маринована, термін зберігання 1 рік

Враховуючи, що колір будь-якого об'єкта може бути отриманий змішуванням певного монохроматичного випромінювання з білим, колірний тон хроматичного кольору – це довжина хвилі такого монохроматичного випромінювання,

Таблиця 1
Характеристики кольору дослідних зразків у системі CIE XYZ ($S_r=0,05$, $n=5$, $p=0,95$)

Дослідні зразки	Домінуюча довжина хвилі	Чистота кольору	Яскравість	Візуальна оцінка кольору
	λ нм	P, %	T, %	
Редька свіжа (контроль)	613,9	93,4	35,2	Рожевий насичений
Редька ферментована	609,5	69,4	35,3	Темно-рожевий
Редька маринована	590,9	72,9	39,1	Темно-рожевий
Редька маринована (термін зберігання 1 рік)	585,4	71,8	41,1	Рожевий

змішення якого в певній пропорції з білим забезпечує отримання кольору, тотожного у візуальному відношенні даному. Значення кольорового тону дозволяє визначити, до якого основного кольору відноситься колір зразка.

За результатами розрахунків встановлено, що домінуюча довжина хвилі свіжої редьки (контроль) становить 613,9 нм, спектральний колір (домінуючий тон) зразка червоний. Цей параметр кольору для зразка «Редька ферментована» складає 609,5 нм, для зразка «Редька маринована» – 590,9 нм (табл. 1).

Домінуючий тон для цих зразків характеризується як червоно-оранжевий, що вказує на зменшення внеску червоної складової у загальний колір. Зсув величини домінуючої довжини хвилі у жовту область спектру у порівнянні із контролем пов'язано з частковою утратою кольору за рахунок виділення антоціанів з соком під час подрібнення і ферментації («Редька ферментована»). Для зразка «Редька маринована» це пов'язано з окисленням катехінів та лейкоантоціанів, що визначені у сировині, за рахунок термічної обробки (стерилізації) та наявності спецій (перець духмянний, гвоздика, зелень кропу), що містять дубильні речовини, які разом з продуктами окислення викликають покоричневіння різного ступеня.

За параметром «Яскравість» зразки мають наступні значення: для свіжої редьки – 35,2%, для ферментованої редьки – 35,3%, для маринованої редьки – 39,1%. Чистота кольору – колориметрична величина, що показує міру вираження кольорового тону в цьому кольорі. Чистота кольору дорівнює відношенню параметру «Яскравість» монохроматичного випромінювання і пучка білого світла. Найбільшою чистотою характеризуються монохроматичні кольори. Параметр «Чистота кольору» має найвище значення для свіжої редьки – 93,4%, тобто наближається до монохроматичного червоного випромінювання, та зменшується до 72,9% для маринованої редьки і до 69,4% – для ферментованої редьки.

Крім того, були розраховані кольорові координати у системі CIE Lab, за якими надалі було «відтворено» колір за допомогою програмного забезпечення CorelDraw. Між двома системами є взаємозв'язок через математичні перетворення, тому показники кольору за системою CIE Lab можна отримати, якщо відомі координати X, Y, Z за системою CIE XYZ. Результати представляються у спеціальній системі координат, на яку нанесено кольорову діаграму Хантера (рис. 3). Ахроматичні кольори представлені на вісі L, починаючи з абсолютно білого (L=100) і закінчуючи абсолютно чорним (L=0). Хроматичні кольори розташовані у площині, що є перпендикулярною до вісі L: червоний колір лежить на вісі (+a), зелений – на (-a), жовтий і синій – на (+b) і (-b) відповідно.

За показниками системи Lab зразки розподілились наступним чином. Параметр «світлота» L, який змінюється у межах від 0 до 100 в залежності від внеску білого та чорного ахроматичних кольорів у загальний колір продукту, складає для редьки свіжої 40,91, незначно зменшується

до 35,81 для ферментованої редьки, зростає до 69,17 для маринованої редьки. Параметри a і b знаходяться у жовто-червоній площині, що вказує на відповідний внесок цих складових кольору у загальний колір зразків (табл. 2).

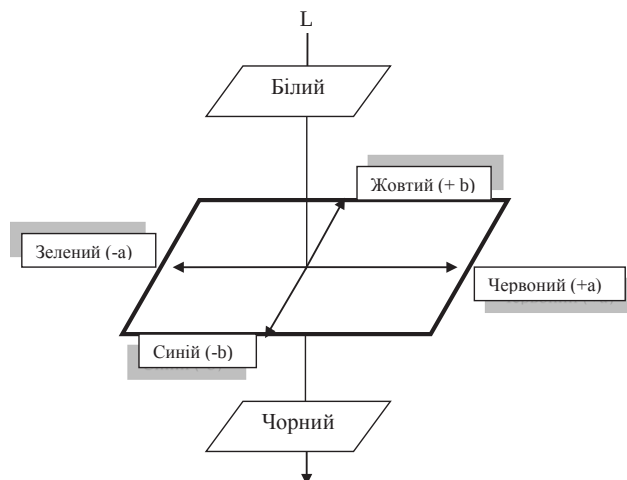

Рис. 3. Координати у системі Хантера для визначення показників кольору за параметрами L, a, b

Таблиця 2
Характеристики кольору дослідних зразків у системі CIE Lab (Sr=0,05, n=5, p=0,95)

Дослідні зразки	Світлота	Червоно-зелена компонента	Жовто-синя компонента
	L	a	b
Редька свіжа	40,91	40,51	32,22
Редька ферментована	35,81	50,78	52,71
Редька маринована	69,17	36,49	51,96
Редька маринована (термін зберігання 1 рік)	58,71	19,22	44,46

Важливою характеристикою кольору також є відношення a/b: для свіжої редьки воно складає 1,26, що вказує на переважний внесок червоної складової кольору зразка. Для ферментованої редьки $a/b = 0,96$, для маринованої – 0,70, що характеризує збільшення внеску жовтої складової у загальний колір зразків. Отримані дані збігаються із аналогічними у системі CIE XYZ.

Також були проведені дослідження кольору маринованої редьки після 1 року зберігання. Домінуючий тон характеризується як оранжево-червоний, що вказує на поступове зменшення внеску червоної складової у загальний колір у порівнянні із контролем та свіжовиготовленою маринованою редькою. Порівнюючи дані до і після зберігання необхідно відмітити, що в системі CIE XYZ параметри «Яскравість», «Чистота тону» протягом експерименту практично не змінилися. Величина a/b у системі CIE Lab після зберігання складає 0,43, що характеризує збільшення внеску жовтої складової у загальний колір зразка, тобто збільшення покоричневіння продукту.

Висновки і пропозиції. Таким чином, за проведеними експериментальними дослідженнями встановлено, що кольоропараметричні характе-

ристики дозволяють встановити домінуючий тон продукту, а чистота тону визначає ступінь його покоричневіння. Вони добре узгоджуються між собою у системах CIE XYZ та CIE Lab. Використаний метод суттєво полегшує оцінку кольору та споживчих властивостей в цілому і може бути використаний при розробці нових харчових продуктів, визначення умов технологічної переробки,

а також впливу зберігання на їх якість. Це допоможе отримувати продукцію не тільки із збалансованим хімічним складом, функціональними властивостями, біологічною цінністю, а також з високими органолептичними характеристиками, які дозволяють одержати продукти, максимально наближені до сучасних рекомендацій спеціалістів та споживчих переваг споживачів.

Список літератури:

1. Joshipura K. The effect of fruit and vegetable intake on risk of coronary heart disease / K. Joshipura // Ann. Intern. Med. – 2001. – Vol. 134. – P. 1106–1114.
2. Сирохман. І. В. Товарознавство харчових продуктів функціонального призначення: / І. В. Сирохман, В. М. Загородня. – К.: ЦУЛ, 2009 – 544 с.
3. Любченко Г. Чим корисна редька / Г. Любченко // Здоров'я. – 2011. – № 78. – С. 33–38.
4. Родина Т. Г. Сенсорный анализ продовольственных товаров / Т. Г. Родина. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 208 с.
5. Hunt R. W. G. Measuring colour / R. W. G. Hunt // J. Food. Agric. Chem. – 2004. – Vol. 52. – P.2491 – 2495.
6. Дубініна А. А. Визначення хімічного складу господарсько-ботанічних сортів редьки, поширених у Східній Україні / А. А. Дубініна, Г. А. Селютіна, О. В. Гапонцева // Прогресивні техніка та технології харчових виробництв ресторанного господарства і торгівлі: зб. наук. пр. – Харків: ХДУХТ. – 2013. – Вип. 1 (16). – С. 236–244.
7. Джадд Д. Цвет в науке и технике / Д. Джадд, Г. Вышецки. – М.: Мир, 1978. – 690 с.

Щербакова Т.В., Селютіна Г.А., Хацкевич Ю.Н., Выродова О.В.
Харьковский государственный университет питания и торговли

КОЛИЧЕСТВЕННАЯ ОЦЕНКА ЦВЕТА НОВЫХ ПРОДУКТОВ ИЗ КОРНЕПЛОДОВ РЕДЬКИ

Аннотация

Проведены исследования цвета продуктов переработки редьки с помощью метода спектроскопии отражения. По экспериментальным данным коэффициентов отражения определены параметры цвета в системе CIE XYZ. Установлено влияние технологии на изменение величины доминирующей длины волны, чистоты цвета, яркости продуктов переработки в сравнении с контролем. Проведена сравнительная оценка параметров цвета, полученных в системах CIE XYZ и CIE Lab. Примененный метод существенно облегчает оценку цвета и потребительных свойств в целом при разработке новых пищевых продуктов, определения условий технологической переработки, а также влияния хранения.

Ключевые слова: потребительные свойства, продукты переработки редьки, цвет, доминирующая длина волны, чистота цвета, яркость.

Shcherbakova T.V., Seljutina G.A., Khatskevych Yu.M., Vyrodova O.V.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

QUANTITATIVE ESTIMATION OF RADISH ROOTS COLOR

Summary

There was carried out the study of color of radish derived products by means of diffusion reflectance spectrometry. Using experimental data there were calculated color values in CIE XYZ. It is established the technology effect on the variation of dominant wavelength, color purity and brightness values in comparison with the control samples. There were compared the color parameters of both CIE XYZ and CIE Lab systems. The applied approach allows significant simplification of evaluation of color and consumer attributes as well for developing new food products as well as for estimation of technology and storage effects.

Keywords: consumer attributes, radish derived products, color, dominant wavelength, color purity, brightness.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ ЧАСУ

Лисоконь І.О.

Криворізький педагогічний інститут
Криворізького національного університету

В ході дослідження було розглянуто проблеми національної ідентичності в умовах глобалізації, початки формування самоідентичності українців, вплив часу, історичних умов та глобалізації. Визначено фактори впливу на національну ідентичність в умовах глобалізації незалежно від часу. Розкрито поняття національної ідентичності, національної свідомості, національної та української національної ідеї. У висновку ми дійшли до того, що всі глобалізаційні процеси у світі почалися в ХХ столітті. Хоча українці й запізналися з відродженням своєї держави, але Українська держава лише почала свій незалежний шлях, і в подальшому цей шлях насамперед вимагає від нас збереження і зібрання нашої унікальної української культурної спадщини, яка і становить нашу ідентичність та самоусвідомлення як незалежної нації.

Ключові слова: національна ідентичність, національна самоідентифікація, національна ідея, українська національна ідея, модернізація.

Постановка проблеми полягає в тому, що для сучасних держав питання національної ідентичності та національної самосвідомості має болючий характер. Хоча саме це питання є визначальним у формуванні поняття «нація» та «народ». Саме це питання відіграє важливу історичну роль у виникненні та розвитку національної свідомості та національної ідентичності, національної ідеї взагалі та української національної ідеї зокрема, визначення факторів впливу на національну ідентичність в умовах глобалізації незалежно від часу.

Аналізуючи процес становлення явища, яке ми називаємо національною ідентичністю, маємо відповісти на запитання: де, в якому пункті (чи пунктах) історичного часу слід шукати початки формування окремої самоідентичності українців? Коли і як українська нація почала формуватися як «уявлена спільнота»? Коли і як ця спільнота з етнічної почала перетворюватися на політичну? Відповідаючи на ці запитання, варто було б виходити з кількох основних положень:

по-перше, формування національної ідентичності (як націогенез взагалі), її становлення – це тривалий і суперечливий процес, а не подія;

по-друге, даний процес не був фатально детермінований «історичною необхідністю» виникнення української нації, він складався з закономірностей і випадковостей. Романтично-націоналістична теза про те, що «покоління українського народу мріяли про незалежність і державність» [1], у даному випадку відкидається як ідеологічний стандарт;

по-третє, процес становлення національної ідентичності не був безперервним і розвивався не лише по «висхідній» лінії: спостерігалися паузи, провали, періоди зворотного розвитку;

по-четверте, варто розглядати його у взаємозв'язку з відповідними процесами в націй-сусідів;

по-п'яте, розглядаючи історію становлення національної ідентичності українців, треба чітко

розрізняти ідентичність культурних і політичних еліт й ідентичність мас;

по-шосте, маємо на аналітичному рівні розрізняти етнічну ідентичність і

національну свідомість (яка є передусім політичною чи політизованою).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню національної ідентичності в умовах глобалізаційних процесів значна увага приділяється у працях відомих дослідників М. Боришевського, Е. Сміта, Е. Гелнера, В. Ліпкана, Г. Касьянова, М. Розумного, які висвітлювали вплив російського царизму на формування української національної ідеї, пропонували шляхи вирішення проблеми самоусвідомлення українців, описували вплив тоталітарного режиму СРСР на формування української ідентичності, порушували проблеми української мови та культури як чинників націєтворення та державотворення, аргументували вплив глобалізаційних процесів викликів часу у контексті національної ідентичності українців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Завжди національна ідентичність розглядалася, як складова патріотизму людини, а не як, насамперед, уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю. Коли особистість вважає себе частиною такої спільноти й усвідомлює особливі відмінні риси даної спільноти, можна стверджувати факт існування національної свідомості. Якщо громадяне не відчувають себе громадянами, це не є їх провиною, це провина національного боягузтва, що насильно «вбили» в національну пам'ять. Наприклад, події Голодомору 1932-1933 рр. українцям вселили страх голоду і навіть з плином часу ми не можемо подолати національне боягузтво, ми боримося з ним, але це є досі живою раною національної пам'яті. Так, ми розуміємо, що таке «свідомість», «ідентифікація», «національна ідея» тощо, але нажалі багато українців, лише розуміють ці поняття, а не відчувають себе українцями. Національна ідентичність набагато складніший феномен, а тип паче в умовах глобалізації.

Цілі статті. Головною метою цієї роботи є визначення ролі національної самосвідомості та національної ідентифікації в умовах глобалізації та часу, яка полягає в створенні, утвердженні в державі демократії.

Виклад матеріалу. В ХХІ столітті держава сприяє розвитку національної самосвідомості, національної ідентифікації та Української національної ідеї в умовах глобалізації та часу. Держава намагається сприяти утворенню понять та їх якісному розвитку й розповсюдженню в суспільстві.

Наведемо деякі основні визначення:

Національна ідентичність – це насамперед уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю. Коли особистість вважає себе частиною такої спільноти й усвідомлює особливі відмінні риси даної спільноти, можна стверджувати факт існування національної ідентичності. Тут ідеться не лише про відокремлення «ми» від «не ми» [1, с. 284].

Як свідчать дослідження, становлення національної ідентичності, як складової концепції особистості, підпорядковується певним закономірностям і проходить низку фаз у своєму розвитку. Її пробудження відбувається у дитячому віці під впливом сімейного середовища, друзів, знайомих. Пізніше в цей процес включаються інші осередки соціалізації – дошкільні заклади, середня та вища школи тощо. Під впливом зазначених змін, змістом наповнюється «Я-образ» особистості, в якому все більшої ваги набувають національні складові.

Проблема становлення національної ідентичності, актуалізована реальним суспільно-політичним контекстом, активно піднімається в Україні в дослідженнях з етнопсихології та державознавства у 1990 на початку 2000 років. У них національна ідентичність визначається як процес ототожнення, уподібнення себе з певною нацією [2]. У особистості з'являються суб'єктивне відчуття належності до національної спільноти, прийняття її групових норм і цінностей.

Національна ідея – це акумулятор прогресивних національних програм, ідей політичних партій, гасел, цінностей, рушій національного прогресу, основа національно-визвольних рухів, національної самосуверенізації. Національна ідея становить платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості. Поряд з національною ідеєю розрізняють також термін «ідея нації», що вбирає в себе яскравий образ перспективного майбутнього нації, що, як правило міститься поза межами одного покоління і силою своєї притягальності та емоційного забарвлення пориває його та наступні покоління до досягнення поставленої цілі.

Мартін Бубер (єврейський мислитель, філософ і письменник) в своїй книзі «Народ і його земля» зазначає: «Ми говоримо про національну ідею, коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю і призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі...» [3].

Головний редактор газети «День» Лариса Івшина визначає українську ідею формулою: «Це – ідентичність і модернізація. Тобто – розвиток, збільшення кількості українців – краси-

вих, здорових, розумних та духовних, завоювання конкурентних позицій у своєму регіоні й світі, утримування духовного потенціалу... Ми повинні зберегти себе в кращій формі, яка нам дісталась за цивілізаційні періоди, і примножити той спадок» [4, с. 7].

Процес формування української національної ідеї можна відобразити за допомогою трьох історичних періодів, яким відповідають певні рівні зрілості національної свідомості українців:

1. Від пізнього середньовіччя до доби Гетьманщини (кінець XV – кінець XVIII століття): усвідомлення українцями себе як єдиного народу з самобутньою культурою та менталітетом; усвідомлення рівних із сусідніми народами прав на свободу;

2. Від початку XIX ст. до розпаду УНР (початок XIX – 1919 рік): створення літературної мови, формування власної політичної та наукової думки, театру та літератури, що свідчить про духовне осмислення власної національної ідентичності; прагнення до створення власної держави;

3. Від відновлення незалежності України до сьогодення (від 1991 року): формальне утворення української нації; «постколоніальний» менталітет нації – відсутність гордості за власну мову та культуру [5].

Глобалізаційні процеси почалися на початку XX сторіччя, коли ще не було певною мірою сформовані терміни «глобалізація» і «самоідентифікація». Тому російський філософ М. Бердяєв вживає такі поширені у терміни, як «культура» і «цивілізація», відповідно замінюючи, ще не сформовані терміни [6]. Дана опозиційна пара існує з передвіків, але такого фатального виміру вона набула лише у XX сторіччі – столітті прискореної технізації, індустріалізації, а тепер вже й інформатизації. Культура, як відомо, пов'язана з культом пращурів, з традиціями і переказами, вона виповнена священною символікою. Кожна культура є культурою духу, в підґрунті якої – творча робота, в ній присутня жива доля нації, її історія, тому вона безкорислива і безцінна у найвищих її виявах. Цивілізація – завжди зацікавлена, бо покликана задовольняти потреби, потурати насолодам і задоволенням.

Переважна більшість модерністських підходів до проблем українського націотворення розглядають його джерела здебільшого у контексті суспільних, політичних, культурних та економічних процесів XIX століття. Проте існують концепції, автори яких пов'язують інтенсивність процесів націотворення з XX століттям, не відкидаючи при цьому впливів минулого. На думку канадського дослідника Бориса Кравченка, вирішальним періодом у формуванні свідомості й української нації було XX століття. Він пов'язував зміни у національній свідомості українців зі зрушеннями в соціально-економічній сфері, передусім, з трансформацією українського суспільства з аграрного в індустріальне. Один з найвагоміших аргументів – кардинальні зміни в комунікативних можливостях українського суспільства (зростання освітнього рівня населення, створення системи засобів масової інформації і комунікації). Відбулися зміни у внутрішній соціальній структурі української нації, в ній з'явилися верстви і групи, яких раніше не існувало. До структу-

ри долучився соціально-економічний компонент. Цей перехід призвів до руйнування традиційної соціальної структури українського суспільства і формування нових, модерних соціальних структур, зокрема, якісно нових українських еліт. «Останні, по-перше, мали вплинути на формування української національної свідомості, а по-друге, скористатися нею як знаряддям для реалізації власних політичних амбіцій» [7, с. 335].

Під впливом тоталітарного ідеологічного тиску і притаманної радянському режиму системи економічного, політичного і культурних відносин відбулися суттєві зміни у національній ідентичності. Її основні риси дещо притуплювалися і на них накладалися притаманні вже радянські ментальності: «пасивність особи – відсутність волі до поліпшення життя власними силами, що доповнюється формальною активністю, про людське око, і напоказ, головне – створити враження, що людина працює, а не працювати на певний результат; комплекс меншовартості – і відчуття неспроможності через некомпетентність і непрофесіоналізм, зворотним боком чого є невмотивована амбіційність і хамство; патерналізм – і очікування від влади розв'язання власних проблем; безпорадність, сподівання на розв'язання проблем ззовні, на чинись гуманітарну допомогу» [8].

Радянська влада намагалася використати національну свідомість українців для зміцнення своїх позицій, йдучи на поступки національному рухові. Першою такою спробою стала коренізація – політика укорінення компартійних радянських структур влади у національних республіках. Її сутність полягала в оволодінні мовами і культурними традиціями місцевого населення представниками управлінських структур, поповнення останніх з числа місцевого населення – носіїв цих мов і культур. Це мало забезпечити московському центру контроль над периферією не лише силовими, а й адміністративними засобами, підсилити ефективність ідеологічної роботи за допомогою пропаганди й агітації місцевими мовами.

З іншого боку, представники консервативно-го партійного керівництва намагалися «науково» обґрунтувати відразу комуністичної еліти від української культури, сповідуючи неминучість «боротьби двох культур»: російської, пов'язаної з містом і пролетаріатом, тому «найпрогресивнішою», і української – селянської, тому «відсталі» [9]. Виконавши свої завдання, «українізацію» на початку 30-х років було згорнуто, а її активних провідників звинувачено в «українському буржуазному націоналізмі», ув'язнено або доведено до самогубства, що стало сигналом масового цькування національної інтелігенції.

В умовах Другої світової війни сталінський режим пішов на деякі поступки, здебільшого пропагандистські, національному рухові (створено 2 нових міністерства УРСР, перейменовано назви фронтів, так з 20 жовтня 1943 року Воронезький, Степовий, Південно-Західний і Південний фронти були перейменовані відповідно у I, II, III та IV (першого формування) Українські фронти, а 5 серпня 1944 року був створений IV (другого формування) Український фронт), але всі вони були перекреслені ідеологічним наступом, який отримав назву «Жданівщина».

Наступний цикл припадає на 1950-1960 роки XX століття, пов'язаний з «шістдесятниками», спочатку як культурницьким рухом, який поступово набував політичних рис. Однак свідомість українців вже мала коріння не лише в культурній, а й у соціально-економічній сфері, що стало принциповим для життєздатності ідентичності – культурна русифікація хоча й впливала на неї, проте вже була недостатньою для її ліквідації.

У 1991 році Україна була проголошена незалежною, що стало поштовхом до відновлення процесу націотворення, який через масштабну економічну кризу, чисельні культурні, соціальні та політичні чинники відбувався вкрай складно. Насамперед це було викликано низьким рівнем національної свідомості етнічних українців, що ускладнювало можливість їх мобілізації під національними гаслами; надзвичайно низьким соціальним статусом української мови, яка через тривалу реалізацію радянської політики культурної русифікації, позиціонувалась як мова села.

Тому процес націотворення у 90-ті роки XX століття перетворився на процес українізації самих українців: було розроблено національний проект побудови громадянської нації, в якому чільне місце посідає не етнічна належність, а громадянство, – який за словами Георгія Касьянова, зазвер на стадії політичних декларацій. Оскільки етнічні українці самі перебували у стадії набуття національної свідомості, процес очолили бюрократичні еліти, для яких формування громадянської нації був справою їх власної легітимності та самозбереження [1, с. 352].

Текст Конституції України демонструє відверті побоювання авторів, навіть у питаннях використання термінів: взагалі не використовується термін «нація» щодо всієї сукупності населення країни; містяться поняття «народ України» і «український народ»; термін «українська нація» використовується лише один раз і стосується етнічних українців. Сучасний стан ідентичності українців часто характеризують як кризу ідентичності, на яку впливають кілька чинників. На думку Максима Розумного, це:

1) параметри і критерії української етнонаціональної ідентичності із стереотипним образом українця, сформованим протягом XIX–XX століття у межах романтично-народовського дискурсу, оновлений консервативно-революційною ідеологією націоналізму середини XX століття з пантеоном національних героїв (Т. Шевченко, І. Франко, М. Грушевський), з козацьким ідеалом особистої самореалізації, національно-культурними і політичними ритуалами та літературною нормою сучасної української мови;

2) імперська культурна традиція, спиралася на авторитет російської культури XIX–XX століття, яка масштабна і наполегливо відтворювалася пропагандистською машиною СРСР;

3) ідеологічна й психологічна спадщина комунізму, що лежить в основі ідентичності «радянської людини», підкріплена синдромом втоми від перемін та уявлення про комунізм як час соціального благополуччя і особистого успіху. За своєю сутністю вона є здебільшого своєрідною формою психологічного «притулку» [10, с. 118].

Найбільш показовим є зрушення у національній ідентифікації української молоді. В ідентифі-

кації молоді відбуваються два паралельних процеси: індивідуалізація прозахідного типу та пошук нової корпоративної самореалізації. Молодь прагне до самоорганізації на принципово новій етнонаціональній основі, що передбачає: пристосування індивідуальної свідомості, поведінки, культурного досвіду до мінливих наслідків техногенної революції; зниження у свідомості молоді значення держави як учасника процесів формування культурного простору; переорієнтацію свідомості значної частини молоді на відхід від неусвідомлених наслідків домінування вестернізації; формування соціокультурних механізмів становлення громадянського суспільства тощо [11, с. 214].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Глобалізаційні процеси почалися на початку XX сторіччя, коли ще не було певною мірою сформовані терміни «глобалізація» і «самоідентифікація». Кожна культура є культурою духу, в підґрунті якої – творча робота, в ній присутня жива доля нації, її історія, тому вона безцінна у найвищих її виявах, а цивілізація – завжди «зацікавлена», бо покликана задовольняти життєві потреби і потурати насолодам.

Хоча українці й запізнилися з відродженням своєї держави, та це не дає права фінансово-олі-

гархічним колам ігнорувати Українську державу, цілеспрямовано послаблюючи всі її механізми, всі її правові засади. Ці кола є складовими транснаціональних угруповань, які прибрали до рук усі виборчі, аграрні, інформаційні сфери і проєктують всі політичні процеси, внаслідок яких в Україні все менше стає українського, гальмуючи усіма можливими засобами цілком природний потяг нації до самоідентифікації.

Для формування сучасної української ідентичності є важливою тема порахунку з тоталітаризмом і переосмислення історії XX століття. Ми не можемо викреслити це століття із своєї пам'яті, тому що воно було надзвичайно травматичним, або навіть катастрофічними для українського народу та його національної пам'яті. Україна лише почала свій незалежний шлях, попереду в неї велика дорога повернення до європейської цивілізації. Збираючись у цю дорогу, нам насамперед треба зберегти, зібрати і взяти з собою нашу унікальну українську культурну спадщину, яка є основою нашої ідентичності та самоусвідомлення. Знову настав час збирати невеличке каміння, фундаментальне каміння нашої спадщини. У цьому ми несемо відповідальність перед минулими і перед наступними поколіннями українців.

Список літератури:

1. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія / Г.В. Касьянов. – Київ, 1999. – 352 с.
2. Гелнер Е. Нації та націоналізм / Е.Гелнер // Національна ідентичність: Хрестоматія / Т. Воронай (упорядник). – Харків: Крок, 2002. – 316 с.
3. Економічний націоналізм як складова національної ідеї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kobzar1814.blogspot.ru/2011/04/blog-post_7154.html
4. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: Монографія / В. А. Ліпкан. – Київ: Текст, 2003. – 459 с.
5. Українська національна ідея. Функції культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.com.ua/kultura/3028/index.html>
6. Парламентські слухання «Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів часу: проблеми та шляхи збереження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://static.rada.gov.ua/zakon/skl6/11session/par_sl/sl0912109.htm
7. Грицак Я. Й. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Й. Грицак – Київ, 2004. – 343 с.
8. Політологічний енциклопедичний словник. – Київ: Генеза, 2004. – 335 с.
9. Українізація причини і наслідки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainereferat.org/uaref-514-1.html>
10. Розумний М. Формування національної ідентичності як пріоритет політики безпеки / М. Розумний, В. Андрусів // Політичний менеджмент. – 2010. – № 3. – С. 116-126.
11. Касьянов Г. В. Украина 1991-2007. Очерки новейшей истории / Г. В. Касьянов. – Київ: Наш час, 2008. – 480 с.

Лысоконь И.А.

Криворожский педагогический институт
Криворожского национального университета

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ВЫЗОВОВ ВРЕМЕНИ

Аннотация

В ходе исследования были рассмотрены проблемы национальной идентичности в условиях глобализации, начала формирования украинской нации, влияние времени, исторических условий и глобализации. Определены факторы влияния на национальную идентичность в условиях глобализации независимо от времени. Раскрыты понятия национальной идентичности, национального сознания, национальной и украинской национальной идеи. В заключении мы пришли к тому, что все глобализационные процессы в мире начались в XX веке. Хотя украинцы и опоздали с возрождением своего государства, но Украинское государство только начало свой независимый путь и в дальнейшем этот путь прежде всего требует от нас сохранения и сборку нашего уникального украинского культурного наследия, которое и составляет нашу идентичности и самосознания как независимой нации.

Ключевые слова: национальная идентичность, модернизация, национальная самоидентификация, национальная идея, украинская национальная идея.

Lysokon I.O.Krivoy Rog Pedagogical Institute
Krivoy Rog National University**NATIONAL IDENTITY IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION'S CHALLENGES****Summary**

The study deals with the problems of national identity in the context of globalization, the beginning of a Ukrainian identity, the influence of time and historical conditions of globalization. Factors influencing national identity in a globalized world regardless of the time. The concept of national identity, national identity, national and Ukrainian national idea. Finally, we reached the point that all the processes of globalization in the world began in the twentieth century. Although Ukrainian and late with the revival of the state, but the Ukrainian government only began its independent path in the future this way requires us first and conservation of our unique collection of Ukrainian cultural heritage, which is our identity and self-awareness as an independent nation.

Keywords: national identity, national identity, national idea, the Ukrainian national idea, modernization.

УДК 94(477):398.87:2-135.3«134/1648»

**ГЕНЕЗА ТА ЗМІСТ НУМЕРОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ
В ОРИГІНАЛЬНИХ ПАМ'ЯТКАХ КОЗАЦЬКОГО ЛІТОПИСАННЯ:
«ЛІТОПИС САМОВИДЦЯ» (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII-XVIII СТОЛІТТЯ)****Юрченко О.О.**

Київський університет імені Тараса Шевченка

Стаття є самостійним науковим дослідженням, присвяченим вивченню концепту числового символізму як складової світосприйняття людності українських земель в XV-XVIII століттях. Актуальність теми обумовлена необхідністю комплексного підходу до реконструкції історичного минулого, важливим елементом якого є система цінностей та народна культура. Автору вдалося розкрити та систематизувати наявні зрізи семантичної природи чисел на прикладі пам'яток білорусько-литовського циклу та запропонувати нову систему вивчення особливостей числового символізму. Поглибивши уявлення про досліджуване явище, розкривши його нові грані, автором було виділено основні контексти побутування зазначених чисел та природу їх ідейно-образного та художнього навантаження.

Ключові слова: символіка чисел, семантичний конструкт, козацькі літописи.

Постановка проблеми. Символ – багатогранне явище, здатне і покликане проводити абстракції в контекст, де вони починають працювати. Він має різні рівні своєї семантико-образної природи. За кожним символом закріпилось кілька основних ідей, що породило його полісемічність (багатозначність). Така особливість походження дозволяє йому відповідати на запити різних епох та світоглядних систем. Окремим проявом символізму виступає нумерологія, яка відбиває особливості світосприйняття людини ранньомодерного часу. Виділенням пріоритетних зрізів числової інформації на прикладі «Літопису Самовидця» визначає проблематику статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Символіка чисел як один з пріоритетних елементів світоглядної системи доби середньовіччя та ранньомодерного часу на українських матеріалах є темою не дослідженою. Для європейських студій ця проблематика є широко вивченою, але вітчизняна історична наука не презентує спеціального історіографічного дослідження, у якому б йшлося про нумерологію.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема числової символіки

дуже широка і лежить на межі різних наукових напрямів. В статті ми розглядаємо лише один із концептів, а саме – числову матрицю на прикладі наративних джерел.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд основних семантико-символічних зрізів числової інформації на прикладі «Літопису Самовидця». Актуальним завданням є визначення можливих перспективних напрямів подальшої розробки теми з розширенням джерельної бази дослідження, яка дозволить більш репрезентативно та комплексно розкрити феномен числового символізму в свідомості руського православного соціуму доби середньовіччя та ранньомодерного часу.

Виклад основного матеріалу. Літописи є описовими творами, в яких закладена просвітницько-узагальнююча мета подати історію народу для майбутніх поколінь. За жанровою особливістю козацькі літописи – це документально-художні нариси, тематично цілісні історико-літературні пам'ятки. За висловом дослідника М. Корпанюка літописець синтезував і переплітав історичні факти з емоційно-експресивним викладом, уникаючи надмірних занурень в подробиці і чисто наукового аналізу. Він писав для широкого кола читача

так, щоб тому було цікаво, не переобтяжуючи його складною термінологією чи надмірним мінімуванням уваги на дрібниці чи складних фактах [5, с. 12-13]. Козацькі літописи носять белетристичний характер [4, с. 12-16], але це не зменшує їх ваги, оскільки дозволяє науковцям розкрити не тільки історичний фактологізм, але і систему світосприйняття людної українських земель.

Хрестоматійні події XVI-XVIII століть, пов'язані з утворенням полі етнічної Речі Посполитої, спільної боротьби з турецько-татарськими нападами, становлення козацького стану, колоніальний наступ польських магнатів на Україну, загострення міжконфесійних протистоянь вимагали нового висвітлення, яке знаходило вихід спочатку в крайовому літописанні. Національно-визвольна війна Богдана Хмельницького та становлення козацько-української держави стали поштовхом до розробки нової державницької ідеології, яка втілювалась в козацькому літописанні.

Ці чинники зумовили акцентування на світській тематиці творів: письменники надавали перевагу зображенню героїзму козацтва в боротьбі за волю, державу з татарами, турками, поляками, московитами [5, с. 21]. Їх цікавили постаті гетьманів, їх заслуги та прорахунки, дипломатичні ігри та відносини з іншими державами, патріотизм на фоні громадянських воєн та розшматуванням сусідами, які скористалися слабкістю молодого, ще не зміцнілої української держави.

Утворення власної держави вимагало нових вимірів культурно-політичного життя і виставило на перший план нову еліту, як прагнула легалізації свого становища [8, с. 8-9]. Автори літописів були ідеологами козацько-шляхетського стану, однак намагалися висвітили позитивні сторони та вади, які були тенденційним породженням тієї доби. Новий герой – козак – це і лицар, людина честі та захисник рідної землі та Церкви, і, водночас, жорстокий месник, руйнівник і грабіжник. Творці літописів через опис образів окремих героїв персоніфікують в собі весь комплекс національного характеру українця з позитивним і негативними сторонами [5, с. 22]. Постаті головних діючих історичних осіб відбивають і ті нові, ренесансно-гуманістичні та просвітницькі практики, які все більше наповнювали собою суспільний світогляд [5, с. 25].

Не менш важливою мислиться нам і дидактична ціль літописів, які мали не просто описати події минулого, а виховати нащадків духовно-розвиненими, з високим рівнем національної самосвідомості. На всіх рівнях відчувається подих та вплив світоглядно-естетичних засадничих ідей Ренесансу, Бароко та Просвітництва.

На думку багатьох дослідників, козацьке літописання тематично та стилістично дуже близьке до народного героїчного епосу, який також активно розвивався в цей період. І. Франко зазначав, козацькі літописи є «грандіозною конструкцією Хмельниччини», яка носить яскравий літературний, а не історичний характер [9, с. 332]. На думку вченого, навколо Хмельницького зібрався величезний ареал легендарних та поетичних деталей, за якими криється інша історична реальність.

Окрему нішу серед цих творів займає «Літопис Самовидця», який відрізняється від інших оригінальним та загальноукраїнським викладом

подій, позбавлений нашарування книжності та польських впливів [7, с. 10]. Літопис був написаний очевидцем подій війни Б. Хмельницького та Руїни. Своєю метою автор визначає ціннісну, оскільки прагне показати весь той пласт культури, знання, які становили суть світосприйняття суспільства. Він обирає конкретних історичних героїв, діяльних, які або пізнали себе і світ, або залишилися духовно бідними [5, с. 765].

О.Левицький відзначив «об'єктивізм і безпристрасність» і що автор літопису в своєму творі виявляє цілковите мовчання про свої особисті погляди і судження. Дослідник ставить пам'ятку по достовірності на перше місце серед інших літописів та прирівнює до актових матеріалів [6, с. 86]. В. Антонович теж схилився до думки про високу цінність літопису, відзначаючи його фактологізм та правдивість [1, с. 27]. Дослідник також вказав на найдревніше походження твору [1, с. 28]. Про високу літературну цінність літопису знаходимо у М. Возняка [2, с. 368-371].

Зрештою, перед нами яскравий оригінальний, самобутній твір, який мав за мету зберегти пам'ять про козацькі події і легалізувати претензії козацької старшини до встановлення особливої влади. Це вносить до літопису значну долю суб'єктивізму та прихованих контекстів емоційного ставлення до подій. Автор симпатизує Україні і виступає її патріотом, але йому притаманна становість у викладі подій. При цьому гуманістично-просвітницький світогляд вже міцно вкоренився, що спостерігається у засудженні тих, хто роздуває вогонь ворожнечі і змушує вир війни спалахнути з новою силою. Для літописця характерним є підсвідоме відбиття культурного рівня та ціннісних орієнтацій тогочасного суспільства. Воїнська епіка та героїка козацтва стимулюють їх освітування через відтворювання найвідоміших досягнень, постатей. Гетьмани, які своїми образами уособлюють все військо, зображаються в масштабних і містких образах. Така монументальність та ідеальність є типовими ознаками того нового стилю, який почав формуватися на зламі історичних епох у житті нашого народу.

Козацькі літописи мисляться важливим джерелом для вивчення історії України, оскільки вони містять такі відомості, яких ми не знаходимо в жодному з інших джерел. Детальність описів, компактність викладу приваблюють увагу дослідників. Козацькі літописи є пам'ятками складних ідеологічних і політичних змін. Кожен літописець намагається передати кризу призму корпоративного світогляду ті орієнтації, які відбивають його власну концепцію. Воїнська героїка та патріотизм наповнюють сторінки, але незримо проглядаються адресація на наступництво теперішніх гетьманів київським князям.

Нумерологічна інформація «Літопису Самовидця» містить кілька зрізів семантико-змістових зрізів, які впливають із специфіки самого джерела, оскільки згадана пам'ятка мала на меті подати фактологічну фіксацію подій становлення та розвитку козацької держави, прослідкувати логіку подій та подати їх первинну інтерпретацію. При цьому – це публіцистичний, белетристичний твір, розрахований на широке коло читачів.

З огляду на зазначені особливості ми маємо справу з пластом фактичної інформації, яка по-

дає кількісні ілюстрації щодо чисельності війська ворогуючих сторін. Якщо порівнювати з літописом Самійла Величка, то ми можемо простежити більшу правдивість оповіді, меншу наявність схильності до перебільшення кількості військ. Так, наприклад, вказується на шість тисяч реєстровців, встановлену «Ординацією» [10, с. 456], що відповідає дійсності.

Іншим тенденційним моментом виступає не значна, в порівнянні з іншими козацькими літописами, кількість вказівок на чисельність ворогуючих сторін. Таких прикладів ми нарахували 17, тоді як інші козацькі літописи містять значно більше вказівок на чисельність козаків, їх союзників та ворогів. Кількісні співвідношення важливі для відображення фактографічної складової оповіді та надання їй реалістичності. Однак, «Літопис Самовидця» виділяється меншими акцентами на зазначених елементах. В цьому причина криється у джерельній базі та стилевій нахилу твору: монументальність уступає місце акцентуванню на конкретних діях героїв, відображенню його різноплановості, що впливає з тенденцій ренесансно-гуманістичного світогляду.

З огляду на зв'язок автора з релігійними колами, нас зацікавило формулювання часових проміжків, які відбуваються під час великого посту:

«С которими и гетман войска запорожского Иван Мазепа вийшов шостой неделі, в пост великий перед Воскресением Христовим» [7, с. 149].

Такі формули були типовими для літописів козацького циклу, що відображає релігійні настрої автора та світоглядні традиційні орієнтації. Така увага до Великодня вказує на високу релігійність та почтивість до цього свята. Для стилю бароко є типовим поєднання світської та духовної тематики, моралі, етики [5, с. 775]. Об'єктивна розповідь синтезується з легендарною, документальність з чутками, реалістичність з суб'єктивністю, провіденційністю, вірою в заботи.

При аналізі ми спостерігаємо типову змістову семантичну конструкцію, яка закріпилась за числом три на позначення умовного проміжку часу. Так, читаємо:

«На що любо ся вымовлял Выговській усты, але сердцем шукал того способу, – як бы тое цілком опанувати, и просил войска, жебы тое до третьего дня, тоест до среды, отложено, на що войско позволило» [7, с. 76];

«Князь Трубецкий, видячи, же на войско трудно от орды, табор справивши и войско ушиковавши, третьего дня рушил з под Конотопу и так оборонною рукою аж до Путивля пришол юже без шкоды» [7, с. 81];

«Що видячи князь тое розервання и обавляючися, жебы с того не вросло що злого, знову на третій день тую раду складает и приказует Бруховецкому, жебы в тую раду пришовши, знаки войсковіе положил...» [7, с. 91];

«И так тое заботство третьего дня почало ускормятися и заказ стал, жебы юже правом доходил, хто на кого якую кривду міет» [7, с. 122].

Наведені приклади свідчать про переплетіння умовно-символічного і фактологічного контекстів. В козацьких думках та літописах раннього періоду трійка носила відносний, а не конкретний характер, часто маючи релігійне звучання. В літописах козацького циклу ми маємо більшу скла-

дову фактичності в її семантичному колі. Однак, ознакою просвітницького спрямування літописів є загальна естетизація змісту при художньо-аргументованому поданні інформації.

Літописці козацької доби прагнули поєднати в своїх творах героїчну епіку з повсякденним життям, виступаючи носіями ідеології світського прогресу, облагородженого твердою і свідомою вірою в Бога [5, с. 781]. Ми маємо справу з просвітницькою направленістю на заглибленість, яка надає вчинкам та життю в цілому раціоналізаторського звучання. Автори козацьких літописів, і «Літопису Самовидця» зокрема, відходили від надмірної і невинуватної ідеалізації і акцентували свою увагу на більш реалістичному відтворенні дійсності, в тому числі – і при відображенні внутрішніх переживань. Літописці прагнули продемонструвати суспільству, що емоційність має підсилювати розумність, виваженість, а не ставати анархізмом та козацькою сваволею. Ці складні надбудови прослідковуються і при використанні нумерологічного матеріалу, який набуває реалістичного забарвлення при ледь відчутному відгомоні символічної ідейності.

Яскравим прикладом умовності виступає нижче наведений уривок. За іншими свідченнями комета була аж до початку лютого, тож трійка носить не точне документальне означення, а виступає типовим прикладом використання чисел для передачі відносної інформації, яка легко читається людьми того часу:

«На концу того року на Рождество лядское, 15 декабря, на небе уночи комета великая явилась, тоест от захода слонца з малой звизди столп страшне великий, ясний, которій до полнеба досягал, а в той ясности през три ночи тривал, а напотом на многие ночи по заході слонца являлся, тилко не так юже светел стоял» [7, 135].

Ще кілька контекстів побутування трійки ми знаходимо в «Літописі Самовидця»:

«А як войско выходило, на тот час розослал архиепископ черниговский Лазар Баранович свої универсали по усей Україні, жеби народ заховывал три дни пост в тиждню, тоест: понедельник, среду и пятницу, ані їсти, ані пити» [7, с. 130];

«А старшого сына Григорія взял з собою околничий до города Сивска, и там по многих спитках голову оттяли, рубаячи разов три задля большой муки, и так безчестно загребено без похорону, бо не дано и священника, жебы его исповідати» [7, с. 148].

В наведених прикладах ми можемо простежити умовно-символічне звучання, яке коріниться в підсвідомому мисленні людності зазначеного періоду. Як вже зазначалося, літописи канцелярського типу відображають історію козацтва в реалістично-романтичному піднесеному стилі [5, с. 786], тож такі фрагменти носять світський характер, але з адресацією на релігійні нотки.

Висновки і пропозиції. Числова матриця літописів козацького циклу містить обмежену варіативність символіка-семантичних контекстів з огляду на зміну векторів та акцентів суспільно-політичних реалій специфіку самого джерела. Перед авторами літописів стояло завдання зафіксувати і подати первинне аналітичне осмислення подій другої половини XVII – початку

XVIII століть. Якщо козацькі думи відбивали переживання народу, то творцям літописів потрібно було розкрити глибинні чинники та причини розгортання сценарію Національно-визвольної війни Богдана Хмельницького та доби Руїни.

З огляду на ці зауваження числова матриця є дзеркальним відбиттям згаданих тенденцій. Літописи містять велику кількість числового матеріалу, але він підпорядкований жорстким рамкам первинного історичного дослідження. Ми спостерігали цілий пласт фактологічних даних, які часто мають суб'єктивний і не точно-історичний характер, але не містять глибоких символіко-образних зрізів. Іншим пластом буде числова гіперболізація, яка є нічим іншим, як способом поглиблення значеннєвого та емоційного контексту оповіді. Як правило, перебільшення стосуються кількості військ потуги ворогуючих сторін та здобутих трофеїв. Цей прийом широко застосовується і в інших групах джерел і покликаний внести додаткову напругу, адже сприйняття людини потребує захоплення емоційної сторони.

Для козацьких літописів залишається характерним прийом умовного відображення часово-

го проміжку, який втілюється в семантиці трійки: число три є одним з найшановніших чисел, оскільки втілює Божественну повноту. Крім того символічне наповнення трійки криється в міфологічному світогляді ще дохристиянських часів. Тож воно близьке як фольклорній, так і книжній традиції. Тому не дивним мислиться використання трійки в різних контекстах: від позначення часових, конкретних явищ до іносказавчих елементів. Показовим може слугувати пасаж про три знаки в переддень Національно-визвольних змагань Б. Хмельницького. Це не що інше, як відбиття релігійно-символічного світогляду.

При аналізі інших числових показників ми спостерігали велику кількість числових показників, які вводились в оповідь для уточнення та деталізації. Особливо це стосується кількості військ, полонених, викупів. Такі числа мають або точне фактологічне коріння, або приблизне, але без глибоких контекстуальних смислів. Розширення в подальших дослідженнях джерельної бази дозволить більш повно та репрезентативно розкрити феном числового символізму на українських матеріалах.

Список літератури:

1. Антонович В. Источники истории Юго-Западной Руси: литографированные лекции. – К.: 1884. – С. 27.
2. Возняк М. Історія української літератури. У двох книгах: Навч. вид. – Львів: Світ, 1994. – [2-ге вид.]. – Кн. друга. – С. 368-371.
3. Грушевський М. Історія України-Руси: в 10 томах./М. Грушевський. – Київ: «Наукова думка». – Т. 8. – С. 356.
4. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І). – Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 12-16
5. Корпанюк М. Слово. Хрест. Шабля: Українське монастирське церковне, світське крайове літописання XVI–XVIII ст., компіляції козацького літописання XVIII ст. як історико-літературне явище. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 11.
6. Левицький О. Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII Века/ О. Левицький. – Киев: Университетская типография, 1875. – С. 86-86.
7. Літопис Самовидця/ За ред. Я.І.Дзира. – Київ: «Наукова думка», 1971. – С. 10.
8. Петровський М. Нариси з історії України XVII – початку XVIII століть (досліді над літописом Самовидця)/М. Петровський. – Харків: Державне вид-во України, 1930.
9. Франко І. Розбір думи про бурю на Чорному морі// Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К., 1981. – Т.40. – С. 332
10. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н.Яковенко. – К.: Критика, 2006. – С. 546.

Юрченко О.А.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ГЕНЕЗИС И СОДЕРЖАНИЕ НУМЕРОЛОГИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА В ОРИГИНАЛЬНЫХ ПАМЯТНИКАХ КОЗАЧЕСКОГО ЛЕТОПИСАНИЯ: «ЛЕТОПИСЬ САМОВИДЦА» (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XVII – XVIII СТОЛЕТИЙ)

Аннотация

Статья является самостоятельным научным исследованием, которое посвящено изучению концепта числового символизма как важной составляющей мировоззрения населения украинских земель в XV–XVIII столетиях. Актуальность темы обусловлена необходимостью комплексного подхода к реконструкции исторического прошлого, важным элементом которого есть система ценностей и народная культура. Автору удалось раскрыть и систематизировать существующие срезы семантической природы чисел на примере памятников думового эпоса и предложить новую систему изучения особенностей числового символизма. Углубивши представления о изучаемом явлении, было выделено основные контексты бытования указанных чисел и природу их идейно-образной и художественной нагрузки.

Ключевые слова: символика чисел, семантический конструкт, украинские исторические летописи.

Yurchenko O.O.

Kyiv National Taras Shevchenko University

**THE GENESIS AND CONTENT OF NUMEROLOGICAL MATERIAL
IN THE ORIGINAL MONUMENTS OF THE COSSACK CHRONICLES:
«THE CHRONICLE OF SAMOVYDETS» (SECOND HALF OF XVII – XVIII CENTURY)**

Summary

This article gives the attempt of reconstruction of numerical matrix in the Ukrainian historical chronicles on the example of detection and interpretation of semantic constructs of numbers three and seven. Our research reflected the studies of specific semantic cross-sections for number seven and three. The method of work is to identify the system of number repetitions in different semantic contexts and selection of its major features. In particular, we succeeded to isolate the basic semantic contexts for the number three and seven, at the same time revealing main ideological imaginative and sacred foundations of their symbolic cross-section. Comparing contexts and breadth of application of seven and three, we saw the features of the use of these numbers and of their meaning. Three occupies a leading place in numerical matrix of *duma*, bringing a deep religious context, while the number seven is thought by us as rather vivid example of mythical epic folk memory and traditions, leaving aside the Christian component.

Keywords: the symbolism of numbers, semantic construct, Ukrainian historical chronicles.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 504.064.3:477.54

ЕКОЛОГО-ТОКСИКОЛОГІЧНА ОЦІНКА СТАНУ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ МІСТА ХАРКОВА

Крайнюков О.М., Кривицька М.І.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Показана можливість використання розробленого методу біотестування з метою оперативного моніторингу поверхневих вод для визначення гострої летальної токсичності води, наявності якої у пробах поверхневих вод буде свідчити про загрозу виникнення у водному об'єкті надзвичайної екологічної ситуації. У запропонованому методі біотестування в якості тест-об'єктів використовуються представники ракоподібних – церіодафнії. Критерієм гострої летальної токсичності води є загибель 50% і більше церіодафній у дослідній воді порівняно з контролем за 48 год. експонування. Узагальнюючи результати можна зробити висновок, що у двох з п'яти досліджуваних створів вода була слабо токсичною і не відповідала нормативним вимогам до якості поверхневих вод, що насамперед обумовлюється антропогенним навантаженням на вищезначені водні об'єкти.

Ключові слова: токсичні властивості, метод біотестування, гостра летальна токсичність, тест-об'єкт, експрес-індикатор токсичності.

Постановка проблеми. Відповідно до вимог, встановлених керівним нормативним документом, який регламентує порядок здійснення спостережень за забрудненням поверхневих вод [1], до переліку показників, що характеризують склад та властивості води водних об'єктів, включено показник загальної токсичності води, який визначається методом біотестування. З метою виявлення найбільш екологічно небезпечних джерел забруднення водних об'єктів токсичними речовинами, надзвичайних ситуацій на водних об'єктах, обумовлених залповими або аварійними скидами зворотних вод, розроблено спосіб [2], в основу якого покладено модифікацію методики біотестування з використанням в якості тест-організмів представників ракоподібних (*Daphnia magna* Straus та *Ceriodaphnia affinis* Lilljeborg), чутливих до дії широкого спектру хімічних речовин. Спосіб реалізується за допомогою портативного пристрою [3] – експрес-індикатора токсичності (ЕІТ), в якому розміщено два штативи, що містять по 12 індикаційних посудин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз результатів впровадження еколого-токсикологічних методів в систему оцінки і контролю якості природних і стічних вод в різних зарубіжних країнах показав, що в США досить ефективно було вирішено проблему охорони вод від токсичного забруднення [4]. Про це свідчить підготовлений Агенством з охорони навколишнього середовища (ЕРА) документ «Стратегія в галузі дослідження вод», в якому наголошується на необхідності застосування біотестів для оцінки токсичності води [5].

В останні роки набір методик біотестування, який застосовується підрозділами ЕРА в США, включає біотести з використанням показників виживаності риб на ранніх стадіях розвитку, наприклад *Pimephales promelas*, виживаності та плодючості церіодафній *Ceriodaphnia dubia*, приросту чисельності клітин водоростей *Selenastrum capricornutum* [6].

У ряді інших зарубіжних країн метод біотестування також впроваджується у водоохоронну практику. Оцінка токсичних властивостей ґрунту і донних відкладів здійснюється Федеральним агентством з охорони навколишнього середовища Німеччини [7] за допомогою різних тест-об'єктів: риб, дафній, водоростей, бактерій. Найчастіше використовується біотест, заснований на реєстрації рівня біolumінесценції бактерій, що свіяться. Визначається концентрація стічної води, в якій активність світіння бактерій послаблюється на 20% у порівнянні з контролем. Ця величина приймається як критерій токсичності. Використовуються також методики визначення гострої і хронічної токсичності ґрунту і донних відкладів. Розроблено пристрої, засновані на реєстрації зміни активності золотого язця, які включено до складу автоматизованої станції контролю якості води річки Ельба [8].

За даними, наведеними у роботі [9] показано, що у Франції функціонує система контролю якості води, заснована на використанні значного набору показників, у тому числі і токсикологічних, за допомогою яких здійснюється комплексна оцінка якості природних вод і контроль джерел забруднення водних об'єктів. Організовано виробничий контроль токсичності стічних вод практично на всіх промислових об'єктах. Біотестування проводиться за допомогою набору стандартних методик. В якості тест-об'єктів використовуються представники основних трофічних ланок водної екосистеми: риби, безхребетні, водорості і бактерії.

У Швеції застосовують методику визначення токсичності стічних вод, що утворюються на різних стадіях виробничого процесу. Для біотестування використовуються різні реакції водних організмів: репродуктивна здатність, ряд фізіолого-біохімічних показників, вивчаються також канцерогенні та мутагенні властивості токсикантів, які входять до складу стічних вод [10].

Ряд стандартних біотестів для визначення гострої токсичності води і хімічних речовин засто-

совуються у водоохоронній практиці в Фінляндії [11]. В якості тест-організмів використовуються райдужна форель, риба-зебра, дафнії, водорості і бактерії. Проводяться також хронічні експерименти з використанням ікри риб і молоді дафній для одержання даних щодо залежності між дією стічних вод на стан риб в лабораторних і природних умовах. Такі дослідження проведені в місцях скидання стічних вод целюлозно-паперової, металургійної, хімічної та нафтохімічної промисловостей.

У роботі [12] відзначається, що на основі результатів токсикологічних досліджень Національне управління по воді підготувало директивний документ, який передбачає використання тестів на токсичність в контролі джерел забруднення Балтійського моря. Оцінку рівня токсичності морських вод запропоновано проводити за допомогою біотеста з використанням морських організмів – мідій.

Значну кількість публікацій присвячено проблемі розробки та впровадження біотестів у практику водоохоронної діяльності в Чехії, Угорщині, Польщі та інших країнах. В якості тест-об'єктів в методиках біотестування використовуються різноманітний набір організмів: найпростіші *Paramecium caudatum* і *Tetrahymena pyriformis*, ракоподібні *Daphnia magna*, водорості *Ankistrodesmus falcatus* і *Scenedesmus quadricauda*, риби *Lebistes reticulata* та інші. Галузь застосування біотестів в цих країнах поширюється на контроль стічних вод, окремих хімічних речовин, в деяких випадках проводиться оцінка токсичності природної води. У роботі [13] позитивно характеризується дафнієвий тест, застосований для оцінки якості води річки Дунай.

Представники ракоподібних *Daphnia magna* і *Ceriodaphnia affinis* відносяться до тест-об'єктів, що використовуються практично в усіх країнах, в яких методи біотестування застосовуються у будь-якій природоохоронній галузі. У роботі [14] наведено результати впровадження методик з використанням ракоподібних *Daphnia magna* і личинок безхребетних *Halotia midae* для визначення потенційної екологічної небезпеки промислових та господарсько-побутових стічних вод. За результатами досліджень зроблено висновок про економічність та ефективність запропонованих методик, які показали високу чутливість при визначенні токсичних властивостей стічних вод, що містять незначні концентрації цинку.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до призначення державний моніторинг вод поділяється на фоновий (науковий), загальний (стандартний) і кризовий (оперативний) [15].

З метою виявлення найбільш екологічно небезпечних джерел забруднення водних об'єктів токсичними речовинами, надзвичайних ситуацій на водних об'єктах, обумовлених залповими або аварійними скидами зворотних вод та задля проведення оперативного моніторингу, розроблено спосіб [2], в основу якого покладено модифікацію методики біотестування з використанням в якості тест-організмів представників ракоподібних (*Daphnia magna* Straus та *Ceriodaphnia affinis* Lilljeborg), чутливих до дії широкого спектру хімічних речовин. Спосіб реалізується за допомогою портативного пристрою [3] – експрес-інди-

катора токсичності (ЕІТ), в якому розміщено два штативи, що містять по 12 індикаційних посудин.

Для проведення еколого-токсикологічної оцінки стану водних об'єктів м. Харкова було обрано 3 річки – Лопань, Харків та Уди з прив'язкою до існуючих у межах досліджуваних ділянок річок різних джерел забруднення. Усього було відібрано 5 проб води з контрольних створів:

- Створ № 1 – р. Лопань, 300 метрів нижче скиду стічних вод заводу ім. Т. Г. Шевченка;
- Створ № 2 – р. Лопань, 300 метрів вище скиду стічних вод заводу ім. Т. Г. Шевченка;
- Створ № 3 – р. Харків, район старого цирку;
- Створ № 4 – р. Лопань, район центрального ринку;
- Створ № 5 – р. Уди, Сімферопольське шосе, район смт. Жихар.

Для експрес-оцінки токсичності води використовували пристрій – експрес індикатор токсичності (ЕІТ), в якому розміщено два штативи, що містили по 5 індикаційних посудин, шток та лупу.

Облік живих дафній проводили через 3, 6, 12, 24 і 48 години від початку експонування. Наявність або відсутність токсичності води визначали за показником виживаності дафній. Критерієм токсичності є загибель 50% і більше дафній у дослідній воді в порівнянні з контролем при тривалості біотестування до 48 год.

За результатами біотестування визначили відсутність або наявність токсичності води та отримали наступні результати (табл.):

Таблиця
Результати еколого-токсикологічної оцінки
стану водних об'єктів м. Харкова

№ проби	Створ	Кількість загиблених дафній, %	Ступінь токсичності
1	р. Лопань, 300 м нижче скиду стічних вод заводу ім. Т.Г. Шевченка	≥50	вода слабо токсична
2	р. Лопань, 300 м вище скиду стічних вод заводу ім. Т.Г. Шевченка	<50	вода нетоксична
3	р. Харків, район старого Цирку	≥50	вода слабо токсична
4	р. Лопань, район Центрального ринку	<50	вода нетоксична
5	р. Уди, Сімферопольське шосе, район сел. Жихар	<50	вода нетоксична

Джерело: розроблено автором

1 створ – р. Лопань, 300 м нижче скиду стічних вод заводу ім. Шевченка. Кількість загиблених дафній відносно контролю, через 48 годин – 54%, тобто більше 50%, можна зробити висновок, що проба з цього створу слабо токсична;

2 створ – р. Лопань, 300 м вище скиду стічних вод заводу. Кількість загиблених дафній відносно контролю, через 48 годин – 18%, тобто менше 50%, можна зробити висновок, що проба з цього створу не виявляє токсичності;

3 створ – р. Харків, район старого Цирку. Кількість загиблених дафній відносно контролю,

через 48 годин – 66%, тобто більше 50%, можна зробити висновок, що проба з цього створу слабо токсична;

4 створ – р. Лопань, район Центрального ринку. Кількість загиблених дафній відносно контролю, через 48 годин – 4%, тобто менше 50%, можна зробити висновок, що проба з цього створу не виявляє токсичності;

5 створ – р. Уди, Сімферопольське шосе, район сел. Жихар. Кількість загиблених дафній відносно контролю, через 48 годин – 6%, тобто менше 50%, можна зробити висновок, що проба з цього створу не виявляє токсичності.

Таким чином, можна зробити висновок, що у двох з п'яти створів (р. Лопань, 300 м нижче скиду стічних вод заводу ім. Т.Г. Шевченка; р. Харків, район старого Цирку) вода була слабо токсичною і не відповідала нормативним вимогам до якості поверхневих вод, що насамперед обумовлюється антропогенним навантаженням на вищезначені водні об'єкти.

Підсумовуючи результати дослідження, можна зробити висновок щодо наявності токсичних властивостей води в річках м. Харкова

за показником загальної токсичності, а також доцільності використання запропонованих методу біотестування і засобу для його здійснення з метою оперативного виявлення осередків надзвичайно високого рівня забруднення поверхневих вод екологічно небезпечними токсичними речовинами.

Висновки. Для проведення еколого-токсикологічної оцінки стану водних об'єктів м. Харкова було обрано 3 річки – Лопань, Харків та Уди. Проби води було відібрано із 5 контрольних створів.

Отримані результати свідчать про те, що у двох з п'яти створів (р. Лопань, 300 м нижче скиду стічних вод заводу ім. Т.Г. Шевченка; р. Харків, район старого Цирку) вода була слабо токсичною і не відповідала нормативним вимогам до якості поверхневих вод, що обумовлює доцільність використання запропонованих методу біотестування і засобу для оперативного виявлення осередків надзвичайно високого рівня забруднення поверхневих вод екологічно небезпечними токсичними речовинами.

Список літератури:

1. КНД 211.1.1.106-203. Організація та здійснення спостережень за забрудненням поверхневих вод (в системі Мінекоресурсів). – Київ: Мінекоресурсів України, 2003. – 64 с.
2. Патент на корисну модель № 45053 «Спосіб біологічного тестування». Зареєстровано в державному реєстрі патентів України на корисні моделі 26.10.2009. Автори Крайнюков О.М., Крайнюкова А.М. (11) 45053 (13) U (51) МПК (2009) G01N 33/18.
3. Патент на корисну модель № 45811 «Пристрій для біологічного тестування води». Зареєстровано в державному реєстрі патентів України на корисні моделі 25.11.2009. Автори Крайнюков О.М., Крайнюкова А.М., Невос А.Н. (11) 45811 (13)U (51) МПК (2009) G01N 33/18.
4. Peltier W. H. Impact of an industrial effluent on aquatic organisms: EPA region IV case history/ W. H. Peltier // Proc. Pellston Environ. Workshop, Cody, Wyo., 22 – 27 Aug., 1982. – New York, 1986. – P. 216 – 227.
5. Стратегия в области исследования вод. Агентство по охране окружающей среды: ДК – 10460. – Вашингтон, 1982. – 33 с.
6. Short-term methods for estimating the chronic toxicity of effluents and receiving waters to freshwater organisms / [Ed. P.A. Lewis, D.J. Klemm, J.M. Lazorchak et al.]. – USEPA/600/4-91/002. – 3rd Ed. – 1994.
7. Nendza M. Inventory of marine biotest methods for the evaluation of dredged material and sediments/ M. Nendza // Chemosphere. – 2002. – Vol. 48. – Issue 8. – P.865–883.
8. Toxicity Assessment of Water Samples from Rivers in Central Poland Using a Battery of Microbiotests – a Pilot Study/ [Kaza M., Mankiewicz-Boczek J., Izydorczyk K., Sawicki J.] // Polish J. of Environ. Stud. – Vol. 16. – № 1. – 2007. – P. – 81–89.
9. Vullierment B. Improvement of the mass end energy balances in the tanning industry/ B. Vullierment // Ala. Acad. Sci. – 1980. – P. 233 – 275.
10. Колупаев Б. И. Исследования по водной токсикологии в Швеции/ Б. И. Колупаев// Гидробиол. журнал. – 1984. – Т. 20. – № 1. – С. 97–107.
11. Nikunen E. Daphnia magna as indicator of the acute toxicity of waste waters/ E.Nikunen, V. Miettinen// Bull. Environ. Contam. and Toxicol. – 1985. – № 3. – P. 368 – 374.
12. Lappakoski E. Ecological relevance of toxicity tests – the Baltic Sea/ E. Lappakoski // Raporttisar Joensuun yliopisto Mat.- luonnontieteellis tiedekunnan. – 1986. – № 8. – P. 34–36.
13. Hegedus O. Analysis of the Danube water quality by acute and chronic toxicological tests/ O. Hegedus // Egesszigtodomány. – 1986. – № 2. – P. 198–203.
14. Shackleton A. L. Bioassays for coastal water quality: An assessment using the larval development of Haliotis midae/ A. L. Shackleton, D. S. Schoeman, B. K. Newman// L. WATER SA. – 2002. – Vol. 28. – Issue 4. – P. 457–461.
15. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод» № 815 від 20 липня 1996 року.

Крайнюков А.Н., Кривицкая М.И.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ЭКОЛОГО-ТОКСИКОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ ВОДНЫХ ОБЪЕКТОВ ГОРОДА ХАРЬКОВА

Аннотация

Показана возможность использования разработанного метода биотестирования с целью оперативного мониторинга поверхностных вод для определения острой летальной токсичности воды, наличие которой в пробах поверхностных вод будет свидетельствовать об угрозе возникновения в водном объекте чрезвычайной экологической ситуации. В предложенном методе биотестирования в качестве тест-объектов используются представители ракообразных – цериодафнии. Критерием острой летальной токсичности воды является гибель 50% и более цериодафний в исследуемой воде по сравнению с контролем за 48 ч. экспонирования. Обобщая результаты можно сделать вывод, что в двух из пяти исследуемых створах вода была слаботоксичной и не отвечала нормативным требованиям к качеству поверхностных вод, что, прежде всего, обуславливается антропогенной нагрузкой на вышеуказанные водные объекты.

Ключевые слова: токсические свойства, метод биотестирования, острая летальная токсичность, тест-объект, экспресс-индикатор токсичности.

Krainiukov A.N., Kryvytska M.I.

V.N. Karazin Kharkiv National University

ECOLOGICAL AND TOXICOLOGICAL ASSESSMENT OF WATER BODIES KHARKIV

Summary

The possibility of using the developed method biotesting with the view of operational monitoring of surface water to determine the acute lethal toxicity of water, the presence of which in samples of surface water would indicate about the threat of a water body environmental emergency. In the proposed method of biotesting as test objects used representatives of crustaceans – Ceriodaphnia. The criterion of acute lethal toxicity of the water is the death of 50% or more in the test Ceriodaphnia water compared with the control for 48 hr. exposing. Summarizing the results it may be concluded that in two of five control points the water was slightly toxic and did not reply normative requirements to the quality of surface water, which is primarily caused by the anthropogenic load on the above bodies of water.

Keywords: toxic properties, method of biotesting, the acute lethal toxicity, test object, express indicator of toxicity.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 347.63

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї В УКРАЇНІ

Глиняна К.М.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Досліджено та проаналізовано питання правових засобів захисту державного сім'ї, основних напрямків правового забезпечення та гарантії підтримки інститутів шлюбу та сім'ї, спрямованих на створення сприятливих умов для їхнього утворення і розвитку, стабілізації сім'ї, захисту її від негативних явищ і процесів.

Ключові слова: правовий захист, держава, сім'я, правове регулювання, гарантії, захист.

Постановка проблеми. Ставши суб'єктом міжнародного права, Україна робить усе можливе для того, аби бути рівноправним членом світової спільноти, і одним із кроків у цьому напрямку є приведення норм національного законодавства у відповідність до норм міжнародного права про права та свободи людини, громадянина, а також наближення рівня життя свого народу до рівня загальноєвропейських стандартів. Згідно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 року, сім'я є природним і основним осередком суспільства та має право на захист з боку суспільства та держави [1] (ст. 23). Розуміння важливості сім'ї для функціонування загального механізму суспільства, для існування держави як такої робить сім'ю предметом пильної уваги, особливим об'єктом захисту і правової охорони. Важливість сім'ї як ключового інституту суспільства, держави визнавалася ще давньогрецькими мислителями, філософами, які наголошували на тому, що кожна родина – це частина держави (Аристотель) та проводили певну паралель – «Яка сім'я, така й держава» (Платон).

Доцільність дослідження полягає також у тому, що процес відродження і розвитку української державності, проголошений у чинній Конституції України курс на побудову демократичної, соціально-правової держави наполегливо вимагають утвердження в українському суспільстві справедливості, правової і матеріальної захищеності сім'ї як ланки держави та суспільства, підвищення взаємної відповідальності особи і держави, вдосконалення законодавства і правової системи в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти обраної теми дослідження привертати до себе увагу багатьох юристів, економістів, соціологів та інших фахівців. Пояснюється це тим, що питання це тісно і нерозривно пов'язане з питанням про побудову сім'ї і суспільства, або, інакше кажучи, воно торкається найбільш головних форм організації життя людства.

При розгляді цієї проблеми були проаналізовані дослідження відомих фахівців у галузі сімейного та цивільного права, історії та теорії держави та права: М.В. Антокольської, С.М. Братуся, О.В. Дзери, І.В. Жилінкової, Л.М. Зілковської, О.М. Калітенко, В.В. Луця, В. Мироненко, А.М. Нечаєвої, О.А. Підпригори, О.А. Пушкіна,

З.В. Ромовської, Є.О. Харитонova, Ю.С. Червоного, Я.М. Шевченко, С.Я. Фурси, Л.С. Явича, О.І. Яворської та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Кожен період розвитку українського сімейного законодавства являє собою певний науковий інтерес. Кожен із них, по-перше, відображує набутий віками досвід державно-правового регулювання сімейних відносин, по-друге, служить наочним прикладом того, як, в якому напрямку змінювався правовий вплив на відносини держави до такої необхідної їй ланки суспільства, як сім'я, її захист, гарантії її безпечного існування та розвитку.

Розуміння важливості сім'ї для функціонування загального механізму суспільства, для існування держави як такої робить сім'ю предметом пильної уваги, особливим об'єктом захисту і правової охорони. Важливість сім'ї як ключового інституту суспільства, держави визнавалася ще давньогрецькими мислителями, філософами, які наголошували на тому, що кожна родина – це частина держави (Аристотель) та проводили певну паралель – «Яка сім'я, така й держава» (Платон).

За ст. 3 Сімейного кодексу України сім'я є первинним та основним осередком суспільства [2]. Виступаючи в ролі соціального інституту та союзу конкретних осіб вона пов'язана із суспільством різноманітними відносинами. В процесі своєї життєдіяльності сім'я відчуває на собі вплив не тільки економічних, соціальних та інших заходів держави, а й вплив трудового, житлового, пенсійного законодавства, законодавства про охорону здоров'я, освіту тощо, оскільки поведінка людини в сім'ї, її взаємини з державою визначаються, головним чином, правовими нормами. Тобто, можна стверджувати, що для ефективного захисту сім'ї необхідна взаємодія держави, суспільства та безпосередньо членів сім'ї, оскільки засоби захисту виражаються саме в правовій формі, що, з одного боку, забезпечує реальність їхнього втілення в практику життя, а з другого – наділяє учасників (членів сім'ї) змогою використати надану їм можливість. Чим вищий ступінь такої взаємодії, тим дієвішими будуть засоби захисту і кращою загальною атмосферою сім'ї.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є з'ясування ролі держави у забезпеченні належного функціонування сім'ї є досить вагомою. Не

можна не погодитися з Ю. Корольовим, який зазначав, що види та способи захисту сім'ї визначаються можливістю та компетенцією численних державних настанов (приписів), усіх сил суспільства на кожному етапі його розвитку [3, с. 6].

Ще одним фактором, який підтверджує важливість сім'ї для суспільства, є те, що відповідно до ст. 51 Конституції України [4] та ст. 5 Сімейного кодексу України вона перебуває під захистом держави. Одночасно, ні Конституція, ні Сімейний кодекс не містять конкретно сформульованого поняття захисту сім'ї. Ці та інші акти законодавства формують лише певні складові, із яких впливає, що захист сім'ї як важливого соціального інституту представляє собою цілеспрямований комплекс різнобічних дій держави, які зводяться до створення умов, необхідних для формування і нормального стабільного існування сім'ї, що будується на принципах, які найбільш відповідають демократичним, гуманним засадам правового суспільства. Іншими словами, під захистом сім'ї державою слід розуміти, комплексну систему економічної, правової, виховної та соціальної підтримки інститутів шлюбу та сім'ї, спрямованої на створення сприятливих умов для їхнього утворення і розвитку, стабілізації сім'ї, охорони її від негативних явищ і процесів [5, с. 44].

Виклад основного матеріалу. Роль держави у забезпеченні належного функціонування сім'ї є досить вагомою. Сім'я є не тільки важливим соціальним інститутом, вона виступає і в якості союзу конкретних осіб, пов'язаних шлюбними відносинами, у зв'язку з чим захист сім'ї завжди повинен пов'язуватися з обов'язковим захистом прав та інтересів подружжя, дітей та інших членів родини. Загалом, державний захист сім'ї можна окреслити як діяльність державних інститутів, спрямовану на розробку і здійснення економічних, правових, соціальних, виховних засобів захисту сім'ї в цілому.

Матеріальний добробут сім'ї певним чином є запорукою її стабільності. Тому до економічних засобів підтримки сім'ї слід віднести надання різноманітних пільг молодим сім'ям, які за сучасних умов є недостатньо самостійними у фінансовому розумінні, в своїй переважній більшості спираються на допомогу батьків, через що потребують особливої уваги і підтримки (наприклад, кредити на придбання житла – Постанова КМУ «Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким громадянам на будівництво (реконструкцію) житла [6]» тощо); встановлення різних видів державної допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим, багатодітним, неповним та студентським сім'ям та іншим. Зрозуміло, що вживані заходи не повністю відповідають потребам сім'ї і задовольняють їх, проте, вже власне наявність таких кроків з боку держави свідчить про позитивні зрушення у цій сфері.

Здійснення захисту сім'ї правовими засобами є можливим завдяки тому, що законом чітко визначені права та обов'язки усіх учасників сімейних правовідносин, а також тому, що закон містить в якості загальної умови обов'язковості суворого дотримання ними вимог сімейного законодавства. Все це дозволяє стверджувати, що в якості об'єкта правової охорони виступає не тільки сім'я, а й суб'єктивні сімейні права їхніх носіїв.

Порушення даних вимог, порушення особистих немайнових чи майнових прав інших учасників, невиконання або неналежне виконання сімейних обов'язків призводить до накладення на винних осіб заходів не тільки сімейної відповідальності (позбавлення батьківських прав), а й цивільної (усунення від спадщини тощо) чи кримінальної (злісне ухилення від сплати аліментів, розголошення таємниці усиновлення, зловживання опікунськими правами) відповідальності тощо.

Отже, зміст правової охорони сім'ї складають тісно пов'язані між собою норми, що визначають правила дозволеної поведінки учасника сімейних правовідносин та норми, які встановлюють санкції відповідальності за неправомірну поведінку суб'єкта. Таким чином, захист сім'ї в рамках сімейного законодавства трактується як захист суб'єктивних прав усіх членів сім'ї, створення умов для виконання ними своїх обов'язків, а також для дотримання встановлених правил реєстрації, розірвання шлюбу або визнання його недійсним; дотримання порядку встановлення походження дитини тощо. Здійснення сімейних прав всупереч їхньому призначенню, як правило, є підставою для відмови в захисті цих прав.

Проте, правовий захист сім'ї не обмежується виключно сімейним законодавством, охорона сім'ї здійснюється також нормами житлового та трудового законодавства. Тобто житлові, трудові, пенсійні, цивільні та інші права осіб, що впливають із членства в сім'ї або родинних відносин, теж виступають в якості об'єктів правового захисту.

До соціального захисту сім'ї слід віднести законодавство, яким регулюються саме соціальні питання (Закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [7], «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [8], «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [9], «Про відпустки» [10], Указ Президента «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних та неповних сімей» [11] тощо, а також пенсійне законодавство).

Підтримка сім'ї шляхом соціального забезпечення здійснюється, головним чином, наданням різноманітних грошових виплат у вигляді державної допомоги, як правило, визначеним членам сім'ї. Законодавство передбачає такі види державної допомоги: у зв'язку з вагітністю та пологами; одноразова допомога при народженні дитини; допомога по нагляду за дитиною до трьох років; допомога одиноким матерям; державна соціальна допомога малозабезпеченим та багатодітним сім'ям; тимчасова допомога дітям, місце проживання батьків яких невідоме або які ухиляються від сплати аліментів чи не мають можливості утримувати дитину; соціальна допомога дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства; пенсія у зв'язку з втратою годувальника тощо.

Виховна підтримка сім'ї, в першу чергу, проявляється в тих моральних засадах, поглядах, що сформовані в суспільстві і схвалюються державою. Сфера моралі, як відомо, не піддається правовому регулюванню, проте, і не залишається без уваги з боку держави. Право змушене втручатися до таких сфер суспільних відносин, які вважають не правовими, однак, межі такого втручання визначаються ступенем демократич-

ності суспільства і держави. Виховна підтримка знаходить свій вираз у встановленні норм, що не допускають у відносинах між подружжям, батьками і дітьми, іншими членами сім'ї жорстокої поведінки, тобто підкреслюють неприпустимість у сфері сімейних відносин таких дій, які б знижували людську гідність особи; утому, що регулювання сімейних відносин здійснюється лише у частині, у якій це є допустимим і можливим, з урахуванням права суб'єктів сімейних відносин на таємницю особистого життя, права на особисту свободу та недопустимість свавільного втручання до сімейного життя; у тому, що будь-який з учасників сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання; утому, що жінка та чоловік мають рівні права та обов'язки у сімейних відносинах, шлюб і сім'я.

До виховної підтримки сім'ї долучаються також і заходи, спрямовані на створення відповідних державних органів та установ, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, і які проводять просвітницьку, роз'яснювальну роботу серед членів сім'ї, організовують надання необхідної психологічної, педагогічної, медичної, юридичної допомоги усім, хто по неї звертається.

Виховна роль держави наявна й у питанні щодо встановлення певних обмежень для реалізації сімейних прав особами, які зловживають спиртними напоями, наркотичними та токсичними засобами та особами, позбавленими бать-

ківських прав. Такі особи не мають можливості стати опікунами, усиновлювачами, прийомними батьками тощо. Елементи виховної підтримки з боку держави прослідковуються й у інших інститутах сімейного права.

Зрозуміло, що не всі сторони сімейного життя піддаються державному регулюванню (взаємна любов, повага, народження дітей), проте, можливість певного матеріального чи правового стимулювання при здійсненні сім'єю ряду функцій отримує юридичне забезпечення, а власне функції набувають правового змісту, що надає змоги, нехай навіть і опосередковано, впливати на сферу особистих прав суб'єктів сімейних відносин.

У загальній системі державного захисту сім'ї окреме місце посідає охорона прав та інтересів дітей, яка включає в себе всі можливі засоби і способи, передбачені законодавством. Слід сказати, що забезпечення захисту прав та інтересів дитини є одним із основних напрямків державної сімейної політики – законодавство визначає, що охорона дитинства в Україні є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом [12, с. 123].

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна стверджувати, що широкий спектр засобів захисту сім'ї – від надання різного роду підтримки до застосування відповідних заходів державного примусу свідчить про те, що Україна вирішує одне зі своїх найголовніших завдань – забезпечення сприятливих соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для стабільного існування та розвитку сім'ї, а поліпшення її життєвого рівня, підвищення ролі сім'ї як основи суспільства.

Список літератури:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
2. Сімейного кодексу України: затверджений Законом України від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
3. Право и защита семьи государством / Е.Г. Азарова, Ю.А. Королев, Е.В. Кулагина и др. – М.: Наука. – 1987. – С. 6.
4. Конституція України: затверджена Законом України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (із змін, внесеними згідно із Законом України від 1 лютого 2011 № 2952-VI (2952-17) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141; 2011. – № 10. – Ст. 68.
5. МIRONENKO В. Загальні питання захисту сім'ї державою. Материнство як особливий об'єкт правової охорони / В. МIRONENKO // Нотаріат і наука. – 2008. – № 4. – С. 44.
6. Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001 р. – № 22. – Ст. 57.
7. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 5. – Ст. 21.
8. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: Закон України від 16 листопада 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 1. – Ст. 15.
9. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 35. – Ст. 290.
10. Про відпустки: Закон України від 15 листопада 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 2. – Ст. 21.
11. Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних та неповних сімей: Указ Президента від 30 грудня 2000 р. // Офіційний Вісник України. – 2001 р. – № 1. – Том 1. – Ст. 75.
12. ЗІЛКОВСЬКА Л.М. Принцип пріоритетності сімейного виховання дитини в Україні: її сутність і значення / Л.М. ЗІЛКОВСЬКА // Вісник Одеського національного університету. Правознавство. – 2010. Т.15. – Вип. 1. – С. 123.

Глиняная Е.М.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ПРАВОВЫЕ СПОСОБЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЗАЩИТЫ СЕМЬИ В УКРАИНЕ**Аннотация**

Исследованы и проанализованы вопросы правовых способов государственной защиты семьи, основные пути правового обеспечения и гарантии поддержки институтов брака и семьи, направленных на создание благоприятных обстоятельств для их создания и развития, стабилизации семьи, ее защиты от негативных обстоятельств и процессов.

Ключевые слова: правовая защита, государство, семья, правовое регулирование, гарантии, защита.

Glyniana K.M.

National University «Odessa Law Academy»

LEGAL WAYS TO PROTECT THE STATE OF THE FAMILY IN UKRAINE**Summary**

The investigated and analyzed the legal issues of the ways the state protection of the family, the basic ways of providing the right support and the guarantee of marriage and family institutions, aimed at creating favorable circumstances for their creation and development, family stabilization, to protect it from adverse circumstances and processes.

Keywords: legal protection of the state, the family, legal regulation, guarantees protection.

УДК 347.472(477)

ДОГОВІР ДАРУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**Гончаренко В.О.**

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті здійснено дослідження характерних ознак, змісту та підстав припинення договору дарування за ЦК України. Проаналізовано правову природу договору дарування, умови формування його у римському приватному праві та сучасному цивільному законодавстві України. Визначені сторони та форма договору дарування. Наведена специфіка укладення, виконання та припинення цього договору. Також виокремлено спеціальні підстави відмови обдаровуваного від договору дарування.

Ключові слова: договір дарування, предмет, елементи, форма, зміст, сторони договору дарування, відмова та розірвання договору дарування.

Постановка проблеми. Зміни соціального, політичного та економічного характеру, що відбуваються зараз на Україні, зумовили істотне підняття ролі цивільно-правового договору як одного з найефективніших правових засобів опосередкування майнових відносин. Внаслідок реформування системи зобов'язального права України з'явилися нові види договорів (консигнація, факторинг, франчайзинг тощо) та відбулося переосмислення змісту давно відомих цивільному праву договорних конструкцій. Останнім часом проблемні питання договорів аналізувалися у численних монографічних працях, підручниках, посібниках, на рівні дисертаційних досліджень, присвячених окремим видам договорних зобов'язань. Однак, особливості правового регулювання класичного договору дарування за цивільним законодавством України не можна визнати достатньо дослідженими. Так, викликають зауваження положення Цивільного кодексу України [1] (далі – ЦК України) щодо відмови та

розірвання договору дарування, а також форми цього договору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти договору дарування були предметом дослідження багатьох науковців: З.І. Шкундіна, М.І. Бару, І.Б. Новицького, К.І. Граве, Т. Ніколаєва, Н. Мещерякова, І. Коробейнікова, В. Новікова, А.М. Ісаєва тощо. Однак, комплексного сучасного дослідження проблем виконання договорних зобов'язань за договором дарування за цивільним законодавством України до цього часу проведено не було, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою цієї статті є дослідження теоретичних та практичних питань, пов'язаних із реалізацією прав та обов'язків сторін за договором дарування.

Об'єктом цього дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з укладенням, виконанням та припиненням договору дарування.

Предметом дослідження виступають правові норми, що регулюють відносини сторін догово-

ру дарування за сучасним цивільним законодавством України.

Викладення основного матеріалу. Договір дарування набув значного поширення у побутових відносинах. Договори дарування укладаються як щодо незначних за вартістю предметів, так і щодо таких об'єктів цивільних прав, як земельні ділянки, житлові приміщення, автомобілі та ін. Відсутність у цивілістичній науці спеціальних досліджень договору дарування та практична значимість його у повсякденних відносинах у суспільстві зумовлюють теоретичну та практичну важливість аналізу правового регулювання договору дарування за сучасним цивільним законодавством України.

Договір дарування сформувався у римському приватному праві як неформальна угода (*actum donationis*), за якою «одна сторона, дарувальник, надає іншій стороні, обдаровуваному, які-небудь цінності за рахунок свого майна, з метою виявлення щедрості стосовно обдаровуваної особи (*animus donandi*)» [2; с. 499].

Договір дарування не входив до жодної з чотирьох груп класичних римських контрактів, а тому не мав позовного захисту. Обов'язкова сила визнавалася лише за обіцянкою подарувати щось, якщо вона була вчинена у формі стипуляції – усного договору, який мав форму запитання майбутнього кредитора та співпадаючої з ним відповіддю особи, яка погоджувалася бути боржником у зобов'язанні. Договір дарування за римським правом міг бути як реальним, так і консенсуальним.

Відповідно до ст. 717 ЦК України за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.

За договором дарування відбувається передача майна у власність від однієї сторони (дарувальника) до іншої (обдаровуваного). На відміну від ЦК 1963 р., згідно з ЦК України цей договір може бути як реальним, так і консенсуальним. Тому договір може бути укладеним з моменту передачі майна обдаровуваному (реальний договір) або з моменту досягнення згоди з усіх істотних умов договору в передбаченій законом формі.

Ознаки, які дозволяють розглядати договір дарування в якості самостійного виду договору, є наступними: по-перше, характерною особливістю договору дарування є його безоплатний характер. Безоплатним є договір, за яким кредитор не отримує від боржника майнового чи немайнового зустрічного задоволення свого інтересу. Наявність майнового чи немайнового інтересу у кредитора за безоплатним договором не впливає на його безоплатність. Під зустрічним задоволенням за договором у літературі пропонується розуміти певне благо (гроші чи інше майно, послуги та ін.), що має зустрічний характер та надається одній стороні договору іншій стороні на підставі досягнutoї під час укладання договору домовленості про це [3; с. 107, 110]. По-друге, ознакою дарування є збільшення майна обдаровуваного за рахунок майна дарувальника. По-третє, неодмінною ознакою договору дарування є згода обдаровуваного на одержання дарунку. В реальних договорах дарування укладення договору і передача (прийняття) речі збігаються. Тому прийняття дарунка

свідчить, що договір укладений і право власності перейшло від дарувальника до обдаровуваного. Прийняття дарунка є правом, а не обов'язком обдаровуваного. Отже, він може заявити відмову від його прийняття. Відмова повинна мати місце лише в момент передачі речі. У разі прийняття дарунка і подальшої відмови від нього йдеться про розірвання договору дарування – річ повертається дарувальнику або право власності обдаровуваного припиняється в інший спосіб.

За договором дарування можуть передаватися у власність обдаровуваного речі, гроші, цінні папери. При цьому дарунком можуть бути як рухомі, так і нерухомі речі. Особливості мають місце лише щодо оформлення дарування рухомих і нерухомих речей. Грошові кошти у валюті України або іноземній валюті також можуть бути дарунком.

Предметом договору дарування можуть бути майнові права. Законом України від 15.12.2005 р. № 3201-IV у ст. 190 ЦК України внесене доповнення частиною другою, відповідно до якого «Майнові права є неспоживною річчю». Думається, зазначені зміни до ЦК України не є виваженими, хоча б тому, що річчю відповідно до ст. 179 ЦК України є предмет матеріального світу. Майнові права не мають матеріальної субстанції, тому не можуть бути віднесені до категорії речей відповідно до ЦК України, а є видом майна (ст. 190 ЦК України). Тому, вони можуть бути неспоживним майном, але не річчю. Подарувати можна такі речові права на чужі речі, як, наприклад, суперфіції та емфітевізи.

На думку О.С. Йоффе та М.І. Брагінського, дарування має складний предмет, що включає такі дії дарувальника, як передача дарунка та звільнення від обов'язку, які є об'єктом першого роду або юридичним об'єктом, а також саме майно (речі, права, обов'язки), що звичайно називається об'єктом другого роду або матеріальним (стосовно до речі) об'єктом [4, С. 98-399; 5, С. 224].

Думається, що правильним є підхід, коли в якості предмету договору дарування визнаються дії дарувальника з передачі майна обдаровуваній особі, а об'єктом цього договору – безпосередньо річ або майнові права, які відчужуються дарувальником на користь обдарованої особи.

Отже, предметом договору дарування може бути:

1) передача дарувальником речі у власність обдаровуваного. На підставі цієї ознаки можна відмежовувати договір дарування від інших суміжних договорів, спрямованих на передачу майна (оренда, позичка, найм). Від договорів цієї ж категорії, які, так само як і дарування, передбачають передачу майна у власність контрагента (купівля-продаж, міна, рента), дарування відрізняється тим, що при даруванні відчуження майна провадиться безоплатно. При цьому від договору безпроцентної позики договір дарування грошей відрізняється тим, що подаровані обдаровуваному гроші не підлягають поверненню дарувальникові [5; с. 185-187].

2) передача права вимоги до себе (наприклад, продаж будівлі з безоплатним переходом права користування землею під нею на праві суперфіцію) або до третьої особи (відступлення права вимоги за зобов'язанням).

3) прощення боргу (ст. 605 ЦК України). Звільнення від обов'язку перед самим дарувальником називається прощенням боргу. Відповідно до положень ст. 605 ЦК України прощення боргу є одностороннім правочином та обумовлено лише дотриманням прав інших осіб щодо майна кредитора-дарувальника. Однак у випадку домовленості сторін зобов'язання про його припинення шляхом укладання договору дарування виходить, що прощення боргу вимагає згоди на це боржника [6; с. 124].

Стороною договору дарування може бути будь-який суб'єкт цивільного права. Фізичні особи – дарувальники повинні мати відповідний обсяг дієздатності. На відносини дарування поширюються загальні правила щодо обсягу дієздатності фізичних осіб в цивільних відносинах. Обдаровуваним може бути будь-яка фізична особа незалежно від обсягу дієздатності. Юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа. Таким чином, юридична особа може бути стороною договору дарування, якщо це не суперечить установчим документам такої юридичної особи.

Законодавством передбачені обмеження для певних осіб бути дарувальниками. Відповідно ч. 2 до ст. 68 ЦК України опікун не може здійснювати дарування від імені підопічного [7; с. 705-706].

Договір дарування має укладатися у формі, встановленій законом. Форма правочину – це спосіб вираження волі учасників угоди. Одним із способів є усний правочин. При такій формі письмовий документ не складається. Характерною особливістю усного правочину є збіг двох стадій – укладення і виконання. Усна форма характерна для реального договору дарування. В усній формі укладаються договори дарування речей особистого користування та побутового призначення. Критерієм віднесення предметів до зазначеної категорії є мета їх використання (особисте або побутове), відносно невелика цінність.

Особливий порядок передбачений щодо дарування нерухомих речей. Такі правочини укладаються в письмовій формі і посвідчуються нотаріально. В цьому випадку щодо договорів дарування діють загальні вимоги цивільного законодавства про передачу і оформлення прав власності на нерухоме майно. Правочини з приводу набуття власності на таке майно завжди здійснюються в письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням.

Певними особливостями зумовлена передача в дар майнового права. Специфіка предмета договору дарування майнових прав зумовлює необхідність письмової форми правочину. Аналогічна ситуація складається у разі, коли укладення договору не збігається з моментом передачі дарунка. В цьому випадку має місце консенсуальна угода. Недотримання письмової форми угоди є підставою для визнання її недійсною.

Закон окремо встановлює вимоги щодо дарування рухомих речей, які мають особливу цінність. Такі договори мають укладатися в письмовій формі. Законодавець не визначає критеріїв віднесення речі до такої, що має особливу цінність. Водночас дарування цінних рухомих речей може здійснюватися усно, оскільки коментовані правочини не є нікчемними.

Спеціальна вимога щодо форми правочину встановлена для дарування валютних цінностей у розмірі, який перевищує п'ятдесятікратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Договори дарування, що перевищують зазначений розмір, укладаються в письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням. Однак, зазначена норма закону не має практичного застосування.

Зміст договору дарування як правовідношення складають права та обов'язки його сторін. В реальному договорі дарування дарувальник виконує свою головну функцію за цим договором (передачі речі у власність обдаровуваного безоплатно) вже у момент укладання договору.

В консенсуальному договорі дарування першим за часом виникає обов'язок дарувальника передати річ. Відповідно до ч. 2 ст. 334 ЦК України переданням майна вважається вручення його набувачеві або перевізникові, організації зв'язку тощо для відправлення, пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки. До передання майна прирівнюється вручення коносаменту або іншого товарно-розпорядчого документа на майно [8; с. 64-71].

Отже, за консенсуальним договором дарування обов'язки покладаються на дарувальника. Зокрема він повинен повідомити обдаровуваного про всі відомі йому недоліки дарунка, які можуть завдати шкоди життю, здоров'ю і майну обдаровуваного або інших осіб. Однак, предметом договору може бути і річ з дефектами, якщо обдаровуваний про них знає і готовий прийняти дарунок. В такому випадку дарувальник не відповідає за шкоду, заподіяну дарунком іншим особам.

Відповідно до ст. 723 ЦК України договором дарування може бути встановлений обов'язок дарувальника передати дарунок обдаровуваному в майбутньому через певний строк (у певний термін) або у разі настання відкладальної обставини. У разі настання строку або обставини, визначеної договором, обдаровуваний має право вимагати, а дарувальник зобов'язаний передати дарунок. У разі невиконання свого обов'язку дарувальник зобов'язаний відшкодувати вартість дарунка. Відповідно в договорі дарування має бути конкретизований предмет, щоб надалі визначити його вартість.

Майнові відносини, які виникають на підставі договору дарування, мають особливий характер. Тому смерть будь-якої сторони за договором припиняє зобов'язання передати річ у дарунок. Зазначені обставини враховуються, якщо вона мала місце до настання строку або відкладальної обставини. У разі прострочення передачі дарунка для дарувальника настають наслідки, передбачені ст. 612 ЦК України.

Договором дарування може бути встановлений обов'язок обдаровуваного вчинити певну дію майнового характеру на користь третьої особи або утриматися від її вчинення (передати грошову суму чи інше майно у власність, виплачувати грошову ренту, надати право довічного користування дарунком чи його частиною, не пред'являти вимог до третьої особи про виселення тощо). Цей перелік не можна вважати вичерпним. Суть виконання обов'язку обдаровуваного полягає у виникненні, зміні або припиненні

ненні відповідних правових наслідків майнового характеру для третьої особи.

Прийняття дарунка є правовою підставою виникнення обов'язку в обдаровуваного вчинити певні майнові дії на користь третьої особи або не пред'являти до неї вимог, якщо це передбачено договором дарування. Суб'єктивне право вимагати виконання зазначеного обов'язку має дарувальник. Але у разі смерті останнього або визнання його померлим, безвісно відсутнім чи недієздатним право вимоги виконання обов'язку переходить до особи, на користь якої встановлений обов'язок. Отже, смерть дарувальника не припиняє в коментованому випадку цивільно-правового зобов'язання вчинити певні майнові дії або утриматися від них.

У главі 55 ЦК України передбачаються такі спеціальні підстави відмови дарувальника від договору дарування:

1) Оскільки момент виникнення права власності в обдаровуваного зумовлений прийняттям дарунка, то передача речі підприємству, організації транспорту, зв'язку або представнику для її вручення не може бути юридичною підставою припинення права власності на зазначену річ у дарувальника. Останній надалі здійснює правомочності, які становлять зміст власності, в тому числі розпорядження. Тому він має право відмовитися від договору дарування, який є реальним, тобто виникнення правовідносин залежить від вчинення певних дій. В такому випадку це передача речі обдаровуваному (ч. 2 ст. 727 ЦК України).

2) Дарувальник має право відмовитися від передання дарунка у майбутньому, якщо після укладення договору його майновий стан істотно погіршився (ч. 1 ст. 724 ЦК України). Закон не передбачає конкретних критеріїв характеристики такого майнового стану. Це може бути втрата постійного заробітку, тяжка хвороба дарувальника або членів його родини та інші непередбачувані обставини, що надалі негативно вплинули на його майновий стан.

Спеціальні підстави відмови обдаровуваного від договору дарування:

1) Якщо дарунок направлено обдаровуваному без його попередньої згоди, то обдаровуваний може відмовитися від нього негайно заявивши про це (ч. 3 ст. 722 ЦК України).

2) Обдаровуваний має право у будь-який час до прийняття дарунка на підставі договору дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому відмовитися від нього.

Законодавством також передбачаються підстави розірвання договору дарування на вимогу дарувальника у разі вчинення обдаровуваним дій, які є не лише протиправними, а й аморальними стосовно особи дарувальника (ст. 727 ЦК України). Так, дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування нерухомих речей чи іншого особливо цінного майна, якщо обдаровуваний умисно вчинив злочин проти життя, здоров'я, власності дарувальника, його батьків, дружини (чоловіка) або дітей. Якщо обдаровуваний вчинив умисне вбивство дарувальника, спадкоємці дарувальника мають право вимагати ро-

зірвання договору дарування. Дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування, якщо обдаровуваний створює загрозу безпосередньої втрати дарунка, що має для дарувальника велику немайнову цінність.

Дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування, якщо внаслідок недбалого ставлення обдаровуваного до речі, що становить історичну, наукову, культурну цінність, ця річ може бути знищена або істотно пошкоджена.

Розірвати договір дарувальник має право з зазначених вище підстав за умови наявності дарунка у натурі. Якщо дарунок знищений, вимога про розірвання договору і повернення речі пред'являтися не може [7; с. 704-705].

Розірвання договору є правовою підставою припинення права власності на подаровану річ у обдаровуваного. Останній зобов'язаний повернути річ дарувальнику у натурі з урахуванням можливого нормального зносу за час перебування в обдаровуваного. Відшкодування витрат обдаровуваному на утримання дарунка, розрахунки, пов'язані з поліпшенням подарованої речі у разі розірвання договору дарування із зазначених вище підстав законом не передбачено.

Крім того, згідно ст. 726 ЦК України, у разі порушення обдаровуваним обов'язку на користь третьої особи дарувальник має право вимагати розірвання договору і повернення дарунка, а якщо таке повернення неможливе, – відшкодування його вартості.

До вимог про розірвання договору дарування застосовується позовна давність в один рік. Період позовної давності починається від дня, коли дарувальник дізнався або повинен був дізнатися про обставини, передбачені ст.ст. 726 та 727 ЦК України.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку у цьому напрямку. Договір дарування може бути укладеним як за реальною (з моменту передачі майна обдаровуваному), так і за консенсуальною моделлю (з моменту досягнення згоди з усіх істотних умов договору в передбаченій законом формі). Предметом договору дарування можуть бути не лише речі, але й майнові права. Положення ч.2 ст. 190 ЦК України не є виваженими, оскільки річчю відповідно до ст. 179 ЦК України є предмет матеріального світу. Майнові права не мають матеріальної субстанції, тому не можуть бути віднесені до категорії речей відповідно до ЦК України, а є видом майна (ст. 190 ЦК України). Тому, вони можуть бути неспоживним майном, але не річчю. Подарувати можна такі речові права на чужі речі, як, наприклад, суперфіцій та емфітевзис. Особливістю суб'єктного складу договору дарування є те, що юридична особа може бути стороною цього договору, якщо це не суперечить установчим документам такої юридичної особи. Майнові відносини, які виникають на підставі договору дарування, мають особливий характер, тому смерть будь-якої сторони за договором припиняє зобов'язання передати річ у дарунок. Однак, смерть дарувальника не припиняє цивільно-правового зобов'язання вчинити певні майнові дії або утриматися від них.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
2. Римское частное право: Учебник / Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М., 1996. – 448 с.
3. Гончаренко В.О. Договір позички за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України: дис. ...канд. юрид. наук. / Влада Олександрівна Гончаренко. – Одеса, 2005. – 200 с.
4. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М.: Юрид. лит., 1975. – 880 с.
5. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга вторая: Договоры о передаче имущества / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2000. – 800 с.
6. Гражданское право: учеб.: в 3 т. Том 2. / Е.Ю. Валявина, И.В. Елисеев [и др.]; отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – М.: Проспект, 2005. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – 848 с.
7. Шевцов С.Г. Передача имущества: проблемы теории и практики / С.Г. Шевцов // Юридический мир. – 2003. – № 10. – С. 64-71.
8. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. [3-є вид., перероб. та доповн.]. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2006. – 1200с.

Гончаренко В.О.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ДОГОВОР ДАРЕНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ**Аннотация**

В статье проведено исследование характерных признаков, содержания и оснований прекращения договора дарения по ГК Украины. Проанализированы правовая природа договора дарения, условия формирования его в римском частном праве и современном гражданском законодательстве Украины. Определены стороны и форма договора дарения. Приведена специфика заключения, исполнения и прекращения этого договора. Также выделены специальные основания отказа одаряемого от договора дарения.

Ключевые слова: договор дарения, предмет, элементы, форма, содержание, стороны договора дарения, отказ и расторжение договора дарения.

Goncharenko V.O.

National University «Odessa Law Academy»

THE DONATION CONTRACT IN CIVIL LAW OF UKRAINE**Summary**

Article is devoted to the analysis of the characteristic features, content and grounds for termination of the contract of donation in the Civil Code of Ukraine. It is analyzed the legal nature of the donation contract, conditions of formation in the Roman law and modern civil legislation of Ukraine. It is also determined parties and form of the contract of donation. Author shows the specificity of conclusion of a contract, execution and termination of this contract. Also there are special grounds for refusal of the donee from the contract of donation.

Keywords: donation contract, subject, elements, form, content, the parties of the contract of donation, the rejection and termination of the contract of donation.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИПЛАТ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РИЗИКОМ ДЛЯ ЖИТТЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Жидченко К.П.

Військовий інститут

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Проаналізовано принципи функціонування розвинутої системи механізмів і інститутів соціально-правового захисту військовослужбовців у зарубіжних країнах. Окреслено шляхи удосконалення системи страхування в Україні, з урахуванням програм, що застосовуються в іноземних арміях. Обґрунтовано необхідність впровадження поліваріативної страхової системи для військовослужбовців, що дозволить не тільки підвищити рівень захисту та обслуговування, але й надати особистий вибір пакетів та програм страхування.

Ключові слова: соціально-правовий захист, механізм, страхування, зарубіжний досвід, соціальне забезпечення.

Постановка проблеми. В період соціально-економічної трансформації суспільства, в Україні повстає питання докорінної перебудови системи збройних сил, зокрема перехід на контрактну форму побудови військової служби, що потребує вирішення багатьох проблем, пов'язаних з соціально-економічним та правовим захистом військовослужбовців. За часи існування незалежної України було прийнято низку нормативно-правових документів, спрямованих на захист прав цієї соціальної групи. В роботах дослідників, що займаються питаннями національної безпеки держави особливо визначені аспекти соціальної та правової складових в механізмах її забезпечення.

У інших державах, у першу чергу в західних, накопичений великий досвід створення і функціонування розвинутої системи механізмів і інститутів, закріплених в законодавчих актах, що сприяють забезпеченню захисту соціальних прав військовослужбовців, пов'язаних головним чином із виплатами у разі настання страхового випадку із військовослужбовцем під час виконання завдань пов'язаних із підвищенням ризиком для життя.

Ці механізми в однаковій мірі значимі як для військовослужбовця, так і для органів військового управління, для яких забезпечення охорони прав військовослужбовців є обов'язком.

Центральним елементом соціального захисту військовослужбовців в будь-якій розвиненій країні світу є удосконалена система виплати грошової допомоги у разі настання страхового випадку із військовослужбовцем під час виконання завдань пов'язаних із ризиком.

Підвищений інтерес до проблем такого виду виплат, а також її соціальна значимість визначається тим, що в Україні військовослужбовці, у тому числі враховуючи звільнених з військової служби складають одну з найчисельніших груп населення.

На жаль, в даний час система виплат не відповідає сучасним вимогам та потребам громадян, що потребують соціального захисту. Однією з основних проблем є недосконалість механізмів адміністративно-правового регулювання таких виплат.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наявність значної кількості нормативних актів не допомагають реалізувати запит суспільства щодо гарантій соціального захисту громадян, які боронять країну від агресора.

Більшість норм, що прописані у законах, вже застаріли та є суто декларативними. Узагальнення цього досвіду дозволить на теоретичному рівні окреслити правові форми функціонування таких механізмів, зрозуміти їх роль у цьому процесі та сформувати класифікаційну структуру, з точки зору їхнього правового статусу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз законодавства інших країн, позитивних і негативних наслідків правового регулювання такої діяльності, що може бути враховано при подальшій розробці відповідного законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням механізму адміністративно-правового регулювання приділяло багато вчених, зокрема: С. Алексєєв, О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Галунько, Є. Додіна, Р. Калюжний, Л. Коваль, В. Колпаків, Н. Крестовська, Л. Матвєєва, В. Селіванов, С. Стеценко, О. Скакун, Х. Ярмакі та інші. В цілому дослідженнями питань соціального захисту займалися такі вчені як: В. Андрєєв, Н. Болотіна, Ж. Горбачова, І. Захаров, Р. Іванова, Е. Мачульська, І. Сирота, Б. Сташків, Е. Тучкова, Я. Фогель, О. Чутчева, В. Шайхатдинов, у військовій сфері питання соціального захисту найшли своє відображення у роботах В. Пашиńskiego, В. Алещенка, С. Корольова, М. Карпенка.

Проте, не дивлячись на таку велику кількість праць з даної проблематики вивченням особливостей механізму адміністративно-правового регулювання виплат пов'язаних із ризиком для життя військовослужбовців із використанням зарубіжного досвіду не приділялася належна увага.

Виклад основного матеріалу. Невід'ємною частиною соціальної політики будь-якої держави є соціальний захист військовослужбовців, ветеранів армії та членів їх сімей. Вона являє собою систему заходів, спрямованих на компенсацію деяких обмежень конституційних прав людей в погонах.

Захист Вітчизни пов'язана з підвищенням ризиком для життя і здоров'я військовослужбовців. Тому в багатьох країнах світу передбачається такий вид соціального захисту, як страхування.

В даний час страхування військовослужбовців широко поширене в багатьох країнах світу, але має різні форми і межі застосування. Військово-політичне керівництво більшості країн – учасників блоку НАТО розглядає дотримання

соціально-правового статусу та гарантій військовослужбовців в якості обов'язкової умови збереження і зміцнення престижності і привабливості служби у Збройних Силах, а також стимулювання особового складу до підвищення професіоналізму і продовження військової кар'єри.

За кордоном при розгляді питань соціального захисту військовослужбовців, особливо у випадках ушкодження здоров'я, перевага віддається рішенню проблем тих військовослужбовців, які отримали ушкодження здоров'я при виконанні бойових завдань, в тому числі і при здійсненні антитерористичної діяльності.

Оскільки усі без винятку фонди в Україні знаходяться лише на етапі становлення, цікавим для України було б вивчення підходів до визначення правового статусу військовослужбовців інших країн, де механізми організації виплат пов'язаних із настанням смерті та ушкодженням здоров'я функціонують більш тривалий період.

Так, практикою удосконалення системи виплати одноразової грошової допомоги у сфері забезпечення громадян, які потребують соціального захисту в Україні, а зокрема військовослужбовців, може сприяє досвід таких країн, як США, Німеччини, Франції, Іспанії, Італії, Норвегії, Польщі, Естонії, та інших.

Зокрема, у Збройних силах Іспанії діє державне обов'язкове страхування кожного військовослужбовця. Відповідно до положень про страхування військовослужбовців Збройних сил Іспанії у разі смерті військовослужбовця під час проходження служби на території країни (включаючи суїцид та хвороби (окремий процент від суми) його сім'я отримує 22 750 євро, у разі інвалідності – 45 500 євро.

На проведення операцій, які потрібні для відновлення життєдіяльності військовослужбовців може отримати також певну суму. Також передбачена одноразова допомога неповнолітнім дітям для навчання (3000 євро) і виплати на похорони (3500 євро). У разі участі в миротворчих операціях страхова компенсація збільшується і становить: у разі смерті – 140 тис. євро, повної інвалідності – 390 тис. євро, у разі часткової інвалідності сума визначається окремо. Крім цього, існує страхування військовослужбовців під час їх знаходження на борту літаків Військово-Повітряних Сил Збройних Сил Іспанії [1].

Щодо системи соціального забезпечення військовослужбовців в Італії, то система відповідних державних гарантій особам, які брали участь у бойових діях (антитерористичних операціях) регулюються Кодексом військової системи (Codice ordinamento militare), який є зводом італійських законів, що стосуються проходження військової служби та всього, що з цим пов'язано.

Кодекс військової системи, затверджений директивами кабінету міністрів № 66 та № 90 від 15 березня 2010 року. Зокрема, для військовослужбовців, що отримали поранення (контузії, травми або каліцтва) протягом перебування у міжнародній місії за кордоном, під час перебування на полігоні, а також у пунктах постійної дислокації у службовий час, передбачені відповідні заходи соціального захисту, що включають: страхування військовослужбовця; лікування у військових шпиталях; реабілітаційну відпустку

за рахунок держави; матеріальну компенсацію, розмір якої залежить від ступеня зазнаного поранення; можливість подальшого проходження військової служби з певними обмеженнями зі збереженням можливості отримання підвищеної пенсії; отримання додатку до пенсії, розмір якої залежить від відсотку комплексної інвалідності; отримання дружиною повної пенсії з відповідним додатком у разі загибелі військовослужбовця.

Військовослужбовці Збройних сил Італії є застрахованими. Максимальні виплати становлять: 154937,00 євро у випадку загибелі; до 154937,00 євро на випадок втрати працездатності (постійної інвалідності); у випадку, якщо військовослужбовець помирає протягом двох років з дня нещасного випадку внаслідок отриманого поранення, страхова компанія виплачує спадкоємцям страхову суму що дорівнює тій, що виплачується у випадку загибелі військовослужбовця. У разі отримання військовослужбовцем поранення (контузії, травми або каліцтва), що у подальшому призвели до інвалідності, існує спеціальна процедура для визначення ступеню інвалідності, та відповідного нарахування грошового відшкодування.

З метою визначення ступеню інвалідності військовослужбовців призначається Комітет, до якого входять представники Головного управління особового складу Генерального секретаріату, Інспекторату логістики Головного штабу виду Збройних сил, та відповідного роду військ. Комітет, до якого особа, що зазнала поранення подає відповідну заяву, проводить розслідування обставин випадку та визначає причини та час коли відбувся нещасний випадок. Одночасно, особа, що подала заяву, проходить спеціальну медичну комісію, яка визначає ступінь інвалідності у відповідності до наступних критеріїв, які визначають відсоток втрати працездатності (постійної інвалідності – ПІ): 1) перша категорія 100% – 91%; 2) друга категорія 90% – 81%; 3) третя категорія 80% – 71%; 4) четверта категорія 70% – 61%; 5) п'ята категорія 60% – 51%; 6) шоста категорія 50% – 41%; 7) сьома категорія 40% – 31%; 8) восьма категорія 30% – 21%; 9) дев'ята категорія 20% – 11%.

Крім цього, спеціальна медична комісія визначає ступінь отримання біологічного ушкодження (БУ). Визначення відсотку моральної шкоди (МШ) здійснюється на індивідуальній основі, враховуючи стан особи, перенесені травми, обмеження щодо суспільного життя. Ступінь комплексної інвалідності (КІ), яка не може перевищувати 100%, визначається формулою: $KI = БУ + МШ + (ПІ - БУ)$, тобто сумою відсотків біологічного ушкодження, моральної шкоди та різницею, за умови позитивного результату, між відсотком постійної інвалідності, що співвідноситься з працездатністю та біологічного ушкодження.

Необхідно відзначити, що всі показники, що беруться до уваги, розроблені Міністерством охорони здоров'я та затверджені законодавчими актами. У цілому, військовослужбовці, що отримали поранення (контузії, травми або каліцтва) у залежності від результатів висновків військово-медичної комісії (придатний, непридатний, або обмежено придатний), можуть вибрати наступні три варіанти: після проходження реабілітаційного періоду звільнитись та отримувати пенсію по інвалідності;

залишитись на військовій службі з виконанням повного обсягу завдань; продовжити службу з обмеженням до досягнення пенсійного віку. При цьому, розміри додаткових виплат визначаються відповідно до висновків медичної комісії та показників ступеню комплексної інвалідності та виплачуються після виходу особи на пенсію [2].

До прикладу королівство Норвегія розглядає участь своїх військових у миротворчих операціях за кордоном як почесну роботу, яка збагачує неоціненним досвідом. У нагороду за це військовослужбовці отримують повагу від співвітчизників та турботу держави.

В рамках Міністерства оборони з 2006 року діє дорадчий орган з усіх питань, що стосуються ветеранів – Адміністрація ветеранів збройних сил (FVA, 2006 р.). Зараз він увійшов до складу Норвезької служби з питань ветеранів збройних сил, яка визначена основним органом Міноборони Норвегії з питань ветеранів. З 2009 р. у підпорядкуванні Міноборони функціонує Центр ветеранів збройних сил, на базі якого є можливості для відновлення здоров'я та фізичної форми. Міноборони у співпраці з Норвезькою асоціацією ветеранів міжнародних організацій надає допомогу пораненим та їх сім'ям.

Для цього проводиться індивідуальна оцінка потреб. Наприклад, пораненим може надаватися тимчасове працевлаштування строком до 1 року. До інших міністерств та відомств, що надають послуги ветеранам військових конфліктів, належать Міністерство юстиції, Адміністрація праці та добробуту Норвегії (соціальна допомога та навчальні програми, допомога з пошуком роботи, оплата страховки за травмування на робочому місці, допомога по безробіттю і хворобі), Державний пенсійний фонд Норвегії, Міністерство охорони здоров'я та догляду (в рамках співпраці з Міноборони), органи системи цивільного захисту [3].

Цікавим з практичної точки зору для України є досвід соціального забезпечення військових в Польщі.

Діяльність державних інституцій та неурядових громадських об'єднань Польщі, спрямована на здійснення опіки справами ветеранів війни та військовослужбовців у відставці. Зокрема, у Республіці Польща існує велика кількість неурядових громадських об'єднань країни перебування, що опікуються справами ветеранів війни. Серед них найбільш впливовими можливо визнати: Голівне управління Товариства комбатантів РП та колишніх політичних в'язнів; Товариства пам'яті генерала Берлінга та його солдатів; Ради поляків колишніх воїнів радянської армії (РПКВРА); Товариства нащадків польських комбатантів II Світової війни.

Колишні військовослужбовці об'єднуються у організації відповідно до служби у видах чи родах військ, або окремих військових частин. Основна діяльність ветеранських організацій та організацій колишніх військовослужбовців спрямована на моральну підтримку колишніх воїнів, сімей загиблих військовослужбовців, участі у виховному процесі молоді та інше. Основним державним органом, який опікується звільненими військовослужбовцями та ветеранами щодо їх соціальної адаптації є Департамент соціальних справ Міністерства національної оборони РП (МНО).

Щодо формування політики грошової допомоги, то «поранений ветеран» отримує пенсійні виплати або пенсію по інвалідності, що не включає права на отримання додаткових виплат. Підставою для нарахування додаткової виплати є базова ставка пенсійного забезпечення. Сума додаткових виплат для зазначеної категорії залежить від проценту завдання шкоди здоров'ю після випадку, який мав місце під час виконання завдань за межами держави або хвороби, яка набула під час виконання завдань та службових обов'язків в межах дій за межами держави.

Додаткові виплати призначаються у розмірах відповідно розрахунків: від 10 до 20% завдання шкоди здоров'ю – 10% від базової ставки; від 21 до 30% завдання шкоди здоров'ю – 20% від базової ставки; від 31 до 40% завдання шкоди здоров'ю – 30% від базової ставки; від 41 до 50% завдання шкоди здоров'ю – 40% від базової ставки; від 51 до 60% завдання шкоди здоров'ю – 50% від базової ставки; від 61 до 80% завдання шкоди здоров'ю – 60% від базової ставки; більше 80% завдання шкоди здоров'ю – 80% від базової ставки.

Додаткові виплати підлягають перерахуванню у залежності від змін суми базової ставки пенсійного забезпечення. Перерахування проводиться відповідальним органом пенсійного забезпечення. Додаткові виплати для «поранених ветеранів» виплачуються разом з загальною сумою пенсійного забезпечення. У випадку призупинення виплат загальної суми пенсійного забезпечення відповідний орган проводить виплату належного пенсійного забезпечення щоквартально, в третьому місяці кварталу.

Основним нормативно-правовим документом, який регламентує соціальний захист інвалідів та членів їх родин є Закон від 29 травня 1974 року «Про забезпечення військових і воєнних інвалідів та членів їх родин» із змінами та доповненнями. Зазначений закон визначає порядок нарахування, розмір та порядок отримання допомоги, а також отримання пільг військовослужбовцями, які стали інвалідами під час військової служби та членами родин інвалідів та військовослужбовців, які загинули чи пропали безвісти під час виконання завдань.

На підставі Закону «Про проходження військової служби військовослужбовцями за контрактом» від 22 вересня 2003 року плануються внесення змін до розпорядження Міністра національної оборони від 6 квітня 2006 року щодо порядку організації та проведення поховань військовослужбовців, смерть яких наступила під час виконання службових обов'язків та компенсації коштів на поховання [4].

Корисним для практичного застосування також може бути досвід Естонії. Так, у Законі Естонії «Про військовий обов'язок» передбачено, що з нагоди загибелі або непрацездатності військовослужбовця, що настала у зв'язку з виконанням службових обов'язків державою виплачує дітям, батькам та вдовам військовослужбовця, який загинув у зв'язку з виконанням службових обов'язків, а також іншим особам, які перебували на утриманні загиблого, одноразову допомогу, в цілому, в розмірі заробітної плати загиблого за десять років; держава організовує похорони військовослужбовця, загиблого або померлого у зв'язку з виконанням або під час виконання

службових обов'язків, і несе витрати за організацію його похорону; держава виплачує військовослужбовцю у випадку його непрацездатності внаслідок каліцтва або захворювання, отриманого у зв'язку з виконанням службових обов'язків, одноразову допомогу в розмірі від 10 до 100 відсотків у розмірі його заробітної плати від шести місяців до семи років [5].

Цікавим в цьому аспекті є питання організації страхування життя і здоров'я військовослужбовців американської армії.

Все страхування американських військових реалізується в рамках конкретних страхових програм, прийнятих Конгресом США. Починаючи з 1919 р і до теперішнього часу в США було 8 програм страхування: United States Government Life Insurance (USGLI) – 1919-1951 pp.; National Service Life Insurance (NSLI) – 1940-1951 rr.; Veterans' Special Life Insurance (VSLI) – 1951-1956 pp.; Veterans' Reopened Insurance (VRS) – 1965-1966 pp.; Service-Disabled Veterans Insurance (SDVI) – з 1951 р. по сьогоднішній час; Servicemembers' Group Life Insurance (SGLI) – з 1965 р. по сьогоднішній час;

Veterans' Mortgage Life Insurance (VMLI) – з 1971 р. по сьогоднішній час; Veterans' Group Life Insurance (VGLI) – з 1974 р. по сьогоднішній час.

Страхування військовослужбовців в США не обов'язкове і не завжди державне. Велика увага в США, крім військовослужбовців, які проходять військову службу, приділяється ветеранам збройних сил. Спеціально для них були прийняті ще дві програми страхування: в 1971 р. – Програма застави страхування життя ветеранів – Veterans' Mortgage Life Insurance (VMLI), і в 1974 році – страхування життя групи ветеранів – Veterans' Group Life Insurance (VGLI). Страхові програми для ветеранів є свого роду страхування на до кінця життя, коли після досягнення конкретного віку (наприклад, 65 років) або неієздатності страхові суми виплачуються у вигляді щорічних дивідендів.

З вищевикладеного слід зробити висновок, що особисте страхування військовослужбовців США, швидше за все, класичне. Військовослужбовець може застрахувати своє життя на обумовлену суму, придбавши страховий поліс в одній з приватних страхових компаній (укласти договір страхування). При цьому він сам частково оплачує даний страховий поліс. Досить поширена сума максимального страхового покриття на випадок смерті військовослужбовця – від 10 тис. дол. до 50 тис. дол.

У практиці страхування Сполучених Штатів утвердився щомісячний страховий внесок, що перераховується з зарплати військовослужбовця на рахунок страхової компанії. Розмір щомісячного страхового внеску залежить від того, на яку максимальний страховий захист розрахований страховий поліс і за якою програмою страхування він діє. Так, наприклад, раніше при максимальній сумі страхового захисту в 50 тис. дол. Щомісячний страховий внесок військовослужбовця за програмою за участю уряду США становив 4 дол.

В даний час програмами страхування в США охоплено понад 5 млн. військовослужбовців і ветеранів збройних сил. Це дозволило з 1 липня 2003 р основною Програмою страху-

вання життя для військовослужбовців США – Servicemembers' Group Life Insurance (SGLI) зменшити розмір основного щомісячного внеску. Для страхового покриття в 1000 доларів щомісячний внесок знижено з 8 центів до 6,5. Щомісячні страхові внески для максимального страхового покриття в 250 тис. доларів знижені з 20 до 16 доларів 25 центів.

В даний час в США функціонує 99 приватних страхових компаній і організацій, що займаються реалізацією програм страхування життя і здоров'я військовослужбовців. Основними є: Metropolitan Life, The Prudential of America, Connecticut General Life, Northwestern Mutual Life, Armed Forces Benefit Association (AFBA) и другие.

Деякі з названих компаній мають солідний стаж в страховому бізнесі і займаються страхуванням військовослужбовців не один десяток років, пропонуючи їм не тільки численні страхові продукти, а й інші фінансові послуги [6].

У Німеччині солдати, які проходять військову службу за призовом, підлягають обов'язковому страхуванню на випадок хвороби, втрати працездатності та безробіття. На відміну від цивільного населення, страхові внески за них в повному обсязі сплачує держава, що дозволяє солдату служити з упевненістю в завтрашньому дні [7].

Особливий інтерес в цілях дослідження представляє система соціальних гарантій, що надаються військовослужбовцям Франції. До її особливостей слід віднести функціонування національних кас соціального забезпечення, членство в яких є обов'язковим [8, с. 4-5].

Висновки і пропозиції. Щоб удосконалити систему страхування на нашу думку необхідно налагодити дієву систему адаптації, в Україні, а отже з цією метою вивчити та застосувати закордонний досвід у цій сфері. Разом з тим, вона має відповідати саме українським реаліям і вимогам. На жаль, протягом усіх попередніх років ми вчиняли одні й ті ж самі дії, створюючи всілякі концепції та програми, що не були не зовсім дієвими, проте очікували при цьому різні за своїм змістом результати.

Перед нами вкотре стоїть завдання повернутися обличчям, можливо, вже не стільки до звільнених раніше через скорочення військовослужбовців, скільки до діючих воїнів, резервістів і добровольців, які нині відстоюють територіальну цілісність на Сході нашої держави.

Отже, аналізуючи досвід розвинутих країн в цій сфері, на наш погляд необхідно насамперед прийняття низки законів, направлених на реформування системи Збройних сил України починаючи від зміни засад набору на військову службу та закінчуючи системою соціально-економічного та правового захисту військовослужбовців, як під час проходження військової служби так і після виходу їх у запас або відставку. Зазначеними законопроектами повинно визначатися низка норм соціального і правового захисту та категорії, до яких вони застосовуються.

За станом на сьогодні склалася ситуація коли нормативно-правові акти не дають однієї цільної «картини» і однакових правил у соціально-правовому захисті військовослужбовців. Рішенням цього питання має стати аналіз усіх нормативно-правових актів щодо створення одного зако-

нопроекту з урахуванням всіх пропозицій, які відображені у проектах та напрацьовані експертами, зокрема у галузі страхування як одного із найважливіших соціальних благ гарантованих державою військовослужбовцям. Одним з найважливіших актів з питань соціального захисту є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [9, с. 190] і «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [10, с. 425].

Доцільним є запропонувати необхідність поступового впровадження поліваріативної страхової системи для військовослужбовців, що дозволить не тільки підвищити їхній рівень захисту та обслуговування, але й надати особистий вибір пакетів та програм страхування. Медична страховка має стати обов'язковою умовою проходження служби за контрактом, яку пропонує держава. Вибір страхових компаній має бути прозорим та відкритим.

Список літератури:

1. Spanish Armed Forces [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.200stran.ru/war_country_86.html.
2. Italian Armed Forces [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.italyproject.ru/info/army_italy.
3. Norwegian Armed Forces [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.eurointegration.com.ua/news.
4. The armed forces of Poland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: na.mil.gov.ua/zbrojni-sili-polshhi.
5. Military of Estonia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
6. US forces [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.jourclub.ru.
7. German armed forces [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.wikiwand.com.
8. Вісенс О. Як служать у французькій армії // Народна армія. – 2000. – 15 квітня. – С. 4–5.
9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: закон України від 20 груд. 1991 р. № 2011-ХІІ // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.
10. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: закон України від 22 жовт. 1993 р. № 3551-ХІІ // Відом. Верховної Ради України. – 1993. – № 45. – 425 с.
11. Вооруженные силы основных капиталистических государств / Анжерский С., Семенов Н., Скридлевский В. и др. / Под ред. С. Беркутова. – М.: Воениздат, 1988. – 319 с.
12. С. Васильев. Страхование военнослужащих зарубежных армий // Воениздат. – 2012. – 24 апр.
13. Гарантії соціального захисту і соціального забезпечення військовослужбовців та інших осіб, які беруть участь у захисті державного суверенітету України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rpr.org.ua/wp.doc.

Жидченко К.П.

Военный институт

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МЕХАНИЗМОВ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВЫПЛАТ СВЯЗАННЫХ С РИСКОМ ДЛЯ ЖИЗНИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ МИРА

Аннотация

Проанализированы принципы функционирования развитой системы механизмов и институтов социально-правовой защиты военнослужащих в зарубежных странах. Определены пути совершенствования системы страхования в Украине, с учетом программ, применяемых в иностранных армиях. Обоснована необходимость внедрения поливариативной страховой системы для военнослужащих, что позволит не только повысить уровень защиты и обслуживания, но и предоставит личный выбор пакетов и программ страхования.

Ключевые слова: социально-правовая защита, механизм, страхование, зарубежный опыт, социальное обеспечение.

Zhydchenko K.P.

Military Institute

Kyiv National Taras Shevchenko University

COMPARATIVE ANALYSIS OF INSTRUMENTS OF LEGAL REGULATION PAYMENTS RELATED TO THE RISK FOR LIFE OF MILITARY SERVICEMEN IN DEVELOPED ECONOMIES

Summary

The author analyses principles of developed system of institutions and legal protection of military servicemen in foreign countries. The author defines the ways of improving the insurance system in Ukraine based on foreign military programs. It is proved the necessity of implementing polyvariant insurance system for servicemen/ troops which allows not only to increase the level of protection and service but also to provide a personal preference of packages and insurance programs.

Keywords: social and legal protection, instrument, insurance, international practices, social security.

УДК 347.73

РАХУНКОВА ПАЛАТА УКРАЇНИ: ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ**Косова Е.В.**Інститут права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

Досліджено еволюції правового регулювання діяльності Рахункової палати України. Виділено етапи її становлення залежно від контрольних об'єктів. Доведено необхідність визнання Рахункової палати України вищим органом державного фінансового контролю. Визначено напрямки удосконалення фінансово-правового статусу Рахункової палати в частині здійснення контролю місцевих бюджетів і залучення до цього процесу територіальних представництв. Обґрунтовано доцільність законодавчого закріплення заходів реагування на виявлені Рахунковою палатою порушення.

Ключові слова: Рахункова палата України, правовий статус, еволюція.

Постановка проблеми. Рахункова палата України – одна з наймолодших інституцій вищого фінансового контролю серед країн світу. У ряді інших держав такі структури існують десятиріччями або й сторіччями. Створення Рахункової палати стало необхідним та закономірним результатом проведених у країні демократичних перетворень, оскільки будь-яке незаконне використання коштів державного бюджету не тільки негативно позначається на виконанні економічних і соціальних програм, але й руйнує моральні основи суспільства, створює передумови для розвитку тіньової економіки, корупції, сприяє посиленню соціального напруження в суспільстві. Незважаючи на відносно короткий період функціонування, Рахункова палата України отримала визнання на міжнародному рівні, що підтверджує її членство в INTOSAI (Міжнародна організація вищих органів контролю) і EUROSAI (Європейська організація вищих органів контролю). Вступивши в ці міжнародні організації, які об'єднують вищі органи фінансового контролю, Рахункова палата України стала учасником системи міжнародного обміну професійним досвідом аудиторів усього світу. Тому актуальною є критична оцінка еволюції правового статусу Рахункової палати України та оцінка його відповідності викликам сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність Рахункової палати України отримує неоднозначні суперечливі оцінки. Латковський П. доходить висновку, що Рахункова палата України втрачає свою незалежність у системі органів державної влади, а ефективність здійснення нею функцій стає помітно нижчою [1, с. 59]. Рахункова палата України може виконувати покладені на неї функції об'єктивно й ефективно тільки у разі незалежності від організацій, які перевіряє, і захисту від стороннього впливу. Койчева О. зауважує, що рекомендації вітчизняного вищого органу фінансового контролю часто залишаються без впровадження на практиці [2, с. 277]. Тому подальшого дослідження та реформування потребують відносини між Рахунковою палатою з виконавчою та законодавчою властями. Погоджуємося з цим автором, що значним недоліком Закону України «Про Рахункову палату» є відсутність чіткого визначення функцій та їх забезпечення повноваженнями в належному ступені, що негативно відображається на їх реалізації [3, с. 108]. Це вказує на необхідність законодавчої

регламентації самих функцій та повноважень, якими вони підкріплюються.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи науковий доробок указаних авторів, слід визнати відсутність чітких орієнтирів подальшого розвитку фінансово-правового статусу Рахункової палати України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення закономірностей еволюції правового статусу Рахункової палати та визначення його перспектив.

Виклад основного матеріалу. Рахункові палати в Україні та Європі – це державні органи, які відповідно до положень конституційно-правового законодавства наділені правом контролювати законність дій у процесі збирання, розподілу і використання фінансових фондів держави та територіальних громад із метою здійснення ефективної державної та місцевої фінансової політики в суспільстві й забезпечення прав і свобод громадян [4, с. 9]. Вони відносяться до вищих органів фінансового контролю (ВОФК).

Прообразом Рахункової палати України була Контрольна палата СРСР, створена відповідно Закону СРСР 16 травня 1991 р. у зв'язку з переходом до ринкової економіки [5]. Відповідно до цього закону Контрольна палата СРСР отримувала право контролю за ефективним і продуктивним використанням державного бюджету в усіх без виключення органах державної влади і управління. Через контроль за фінансами передбачалося дістати доступ до інформації про рішення, що приймалися, і осіб, що відповідають за їх прийняття і виконання.

Контрольна палата отримала високий парламентський статус. Згідно із законом вона конституювалася як найвищий орган фінансово-економічного контролю в країні, діючий під керівництвом Верховної Ради СРСР і підзвітний йому. На неї покладалася функція по здійсненню контролю за виконанням союзного бюджету і використанням союзної власності, що знаходиться у веденні Союзу СРСР. При цьому в процесі виконання цієї функції Контрольній палаті наказано було зосередитися на контролі за витрачанням коштів з союзного бюджету з точки зору їх законності, доцільності і ефективності шляхом проведення періодичних перевірок тих державних органів, установ і організацій, в розпорядження яких ці кошти виділялися. На Контр-

ольну палату покладалася контроль за грошовою емісією, використанням кредитних і валютних ресурсів виконавчими і розпорядчими органами Союзу РСР і Державним банком СРСР. Не менш важливим стало і те, що на Контрольну палату за дорученням Верховної Ради СРСР став покладатися контроль за використанням золотого запасу і алмазного фонду країни з урахуванням інтересів Союзу РСР і республік. Такий контроль на органи державного контролю, що раніше діяли в країні, не покладалася.

Контрольній палаті також було надано право перевіряти фінансово-господарську діяльність державних організацій, представництв і установ, діючих за кордоном і фінансованих з союзного бюджету. Окрім цього на неї покладалася дуже серйозні аналітичні функції. За дорученням Верховної Ради СРСР вона повинна була виробляти експертну оцінку статей проектів союзного бюджету, фінансово-економічне обґрунтування проектів державних програм і урядових рішень, проводити аналіз економічного стану в союзних галузях народного господарства, стани ціноутворення і інших питань. У грудні 1991 р. в процесі ліквідації органів державного управління СРСР Контрольна палата СРСР була скасована.

Становлення та розвиток Рахункової палати були досить непростими. Робота над проектом закону про Контрольну палату (так спочатку передбачали назвати цей державний орган) розпочалася в Україні в 1992–1993 рр.

22 листопада 1995 р. було прийнято Постанову Верховної Ради України «Про створення Контрольної палати Верховної Ради України» та проект Закону України «Про Контрольну палату Верховної Ради України», якою визначено необхідність створення Контрольної палати Верховної Ради України та доручено постійним комісіям Верховної Ради України доопрацювати проект закону [6]. Доопрацьований проект закону був прийнятий у першому читанні постановою Верховної Ради України від 6 лютого 1996 року.

Закон України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» було прийнято у липні 1996 р. [7]. Статус Рахункової палати було визначено як орган вищого державного фінансово-економічного контролю. На час прийняття положення цього закону відповідали діючим стандартам і нормативам аналогічних органів контролю в світі. Але політичні перетворення і боротьба за владу не могли залишити без уваги могутність такого органу. Рішенням Конституційного суду України низку положень цього закону було визнано не конституційними [8]. Зокрема Рахункову палату було позбавлено статусу вищого органу фінансово-економічного контролю та ряду повноважень, що призвело до звуження її контрольно-аналітичних функцій та прав. Відповідно до Закону України «Про Рахункову палату» [9] вона є спеціальним, конституційним, незалежним органом державного фінансового контролю, який від імені Верховної Ради України здійснює контроль за використанням коштів державного бюджету. Таким чином, труднощі та постійні суперечки в державі щодо статусу Рахункової палати негативно вплинули на організацію її діяльності.

У 2013 р. до статті 98 Конституції України законами України від 19.09.2013 р. № 586–VII [10] і від

21.02.2014 р. № 742–VII [11]) внесено зміни і встановлено, що: «Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням здійснює Рахункова палата. Організація, повноваження і порядок діяльності Рахункової палати визначаються законом». Таким чином, повноваження Рахункової палати розширили за рахунок доходної частини.

У липні 2015 р. прийнятий новий Закон України «Про Рахункову палату», який забезпечив відповідність положенням Конституції України і децю розширив її повноваження [12]. Так, відповідно до ст. 1 Закону, Палата уповноважена не тільки на здійснення контролю за використанням коштів Державного бюджету, а й повинна контролювати їх надходження в державну казну. В Законі вперше вказано на необхідність застосування в її діяльності принципів діяльності Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI), Європейської організації вищих органів фінансового контролю (EUROSAI) та Міжнародні стандарти вищих органів фінансового контролю (ISSAI). Внесені зміни свідчать про адаптацію даного контрольного органу до міжнародних стандартів, а тому в подальшому він може отримати статус Вищого органу фінансового контролю [13, с. 160]. Одним із першочергових завдань у цьому напрямі повинно бути застосування в діяльності Палати зовнішнього фінансового контролю (аудиту) як найефективнішої та найбільш результативної форми контролю. Нині названим вище законом визначено такі його види, як аудит ефективності та фінансовий аудит.

Позитивно оцінюючи новий закон України «Про Рахункову палату», слід акцентувати увагу на його вадах. Стаття 17 вказаного закону передбачає, що для забезпечення виконання покладених на Рахункову палату повноважень діє апарат Рахункової палати, що складається з департаментів, територіальних та інших структурних підрозділів. Однак порядок функціонування територіальних підрозділів не регламентований. Згідно Бюджетного Кодексу України (БКУ) діяльність Верховної України щодо контролю бюджетного процесу на кожній його стадії базується на інформації підзвітного органу – Рахункової палати [14]. Тому в п. 4 ст. 109 БКУ «Повноваження Верховної Ради України з контролю за дотриманням бюджетного законодавства» потрібно визначити засади постійної співпраці Рахункової палати з Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету, іншими комітетами на всіх стадіях бюджетного процесу шляхом надання доручень Рахунковій палаті щодо забезпечення відстеження, оцінки та здійснення перевірок з питань формування і виконання державного бюджету й отримання звітності про бюджету». Одночасно доцільні поширити повноваження територіальних органів Рахункової палати щодо подання місячної, квартальної та річної звітності про стан виконання рішень про місцеві бюджети до відповідних представницьких органів [15, с. 110].

Стаття 7 Закону України «Про Рахункову палату» серед об'єктів контролю визначає органи місцевого самоврядування. Рахункова палата здійснює фінансовий аудит та аудит ефективності щодо використання коштів державного бюджету, наданих місцевим бюджетам, за зверненням ор-

ганів місцевого самоврядування проводить заходи державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) щодо відповідних місцевих бюджетів.

Стаття 110 БКУ «Повноваження Рахункової палати з контролю за дотриманням бюджетного законодавства» обмежує контрольні повноваження вказаного органу на рівні місцевих бюджетів використання коштів у частині трансфертів, що надаються з державного бюджету. Оскільки у статті 4 Лімської декларації керівних принципів контролю, йдеться про громадські кошти, до яких на наш погляд відносяться і місцеві бюджети, то доцільно надати територіальним представництвам Рахункової палати України право контролю місцевих бюджетів [16, с. 263]. Також необхідно посилити значення контрольних дій в бюджетному процесі з боку Рахункової палати шляхом надання права застосування до порушників бюджетного законодавства фінансових санкцій, та адміністративних стягнень, що потребує закріплення в статтях 117 «Заходи впливу за порушення бюджетного законодавства», 118 «Застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства» БКУ.

Висновки і пропозиції. 1. Вищі органи державного фінансового контролю є невід'ємним атри-

бутом ринкової економіки. На жаль, Рахункова палата України, незважаючи на майже двадцятирічний досвід функціонування і членство у міжнародних організаціях вищих органів фінансового контролю, не отримала відповідного статусу.

2. У процесі свого становлення вітчизняний орган зовнішнього контролю змінював свою назву: Контрольна палата Верховної Ради України, Рахункова палата Верховної Ради України, Рахункова палата. На першому етапі становлення (1996-2014) її повноваження обмежувалися контролем використання коштів Державного бюджету України, у 2015 р. вони розширилися за рахунок важливого об'єкту – його дохідної частини.

3. Напрямами удосконалення фінансово-правового статусу Рахункової палати є визначення функцій і повноважень зі здійснення контролю місцевих бюджетів, залучення до цього процесу територіальних представництв, а також чітке визначення їх повноважень. Для посилення значущості контрольних дій Рахункової палати доцільно законодавчо закріпити заходи реагування на виявлені порушення.

Перспективами подальших досліджень є проблеми впровадження міжнародних фінансово-правових стандартів Рахунковою палатою України.

Список літератури:

1. Латковський П. Функції Рахункової палати України як постійно діючого органу контролю / П. Латковський // Юридичний вісник. – 2014. – № 6. – С. 55-61.
2. Койчева О. Взаємна відповідальність у діяльності Рахункової палати / О. Койчева // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. – 2015. – Vol. 2, Iss. 2. – С. 275-281.
3. Койчева О. С. Проблеми реалізації функцій рахункової палати [Електронний ресурс] / О. С. Койчева // Наше право. – 2014. – № 7. – С. 104-109.
4. Невідомий В. І. Рахункові палати як органи фінансового контролю в Україні та Європі: конституційно-порівняльний аналіз: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.02; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 20 с.
5. О Контрольной палате СССР: Закон СССР от 16.05.1991 № 2161-1 [Электронный ресурс] // Информационный банк «Документы СССР». – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=5247>
6. Про створення Контрольної палати Верховної Ради України та проект Закону України про Контрольну палату Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 22.11.1995 № 445/95-ВР [Електронний ресурс] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/445/95-%D0%B2%D1%80>
7. Про Рахункову палату Верховної Ради України: Закон України № 315/96-ВР від 11.07.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_0000_00_00/Z960315.html
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» (справа про Рахункову палату) Справа N 01/34-97 від 23 грудня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0007p710-97>
9. Про Рахункову палату: Закон України від 11.07.1996 № 315/96-ВР (Закон втратив чинність на підставі Закону № 576-VIII (576-19) від 02.07.2015, ВВР, 2015, N 36, ст.360) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/315/96-%D0%B2%D1%80>
10. Про внесення змін до статті 98 Конституції України: Закон України від 19.09.2013 № 586-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-18/para5#n5>
11. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21.02.2014 № 742-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/742-18/para6#n6>
12. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/576-19>
13. Шпитко М.М. Проблеми питання та напрями удосконалення державного фінансового аудиту, що здійснюється рахунковою палатою України. / М.М. Шпитко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. – 2015. – Вип. 232. – С. 156-161.
14. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
15. Гетманець О. П. Проблеми вдосконалення контрольних повноважень Рахункової палати України в бюджетному процесі / О. П. Гетманець // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 105-112.
16. Коваленко А. А. Контрольні повноваження Рахункової палати України у галузі місцевих фінансів / А. А. Коваленко // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 260-267.

Косова Э.В.

Институт права имени Владимира Сташиса
Классического частного университета

СЧЕТНАЯ ПАЛАТА УКРАИНЫ: ЭВОЛЮЦИЯ ПРАВОВОГО СТАТУСА

Аннотация

Исследована эволюция правового регулирования деятельности Счетной палаты Украины. Выделены этапы ее становления в зависимости от контрольных объектов. Доказана необходимость признания Счетной палаты Украины высшим органом государственного финансового контроля. Определены направления усовершенствования финансово-правового статуса Счетной палаты в части осуществления контроля местных бюджетов и привлечения к этому процессу территориальных представительств. Обоснована целесообразность законодательного закрепления мер реагирования на выявленные Счетной палатой нарушения.

Ключевые слова: Счетная палата Украины, правовой статус, эволюция.

Kosova E.V.

Institute of Law named V. Stashisa
Classic Private University

THE ACCOUNTING CHAMBER OF UKRAINE: THE EVOLUTION OF THE LEGAL STATUS

Summary

The evolution of the legal regulation of the Accounting Chamber of Ukraine is investigated. The stages of its formation depending on the control object are distinguished. The necessity of recognition of the Accounting Chamber of Ukraine supreme body of state financial control is proved. Directions improving financial and legal status of the Accounting Chamber to control local budgets and the involvement of regional offices are defined. The necessity of legislative consolidation responses to violations revealed by the Accounting Chamber is grounded.

Keywords: Accounting Chamber of Ukraine, legal status, evolution.

УДК 347.122:364-322

ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кривенко Ю.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена висвітленню питання щодо принципів здійснення волонтерської діяльності та визначення їх специфіки, у відповідності до загальних засад цивільного законодавства та перспективи розвитку законодавства в даному напрямку. Принципи здійснення волонтерської діяльності, розглядалися лише в ракурсі дослідження загально цивілістичних принципів, без урахування особливостей здійснення волонтерської діяльності. В зв'язку з чим виникла необхідність дослідити принципи здійснення волонтерської діяльності на які вплину соціальні, економічні, політичні та інші чинники. Отже, волонтерська діяльність, ґрунтується на принципах добровільності, безкорисливості, неприбутковості, законності, гуманності та відповідальності.

Ключові слова: волонтерство, волонтерська діяльність, принципи здійснення волонтерської діяльності.

Постановка проблеми. Волонтерська діяльність, як відомо, ґрунтується на принципах добровільності, безкорисливості, неприбутковості, законності, гуманності та відповідальності, та є основою побудови та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Слід зазначити, що волонтерство, ми визначали як соціальне явище, а згодом стали визначати, як правові відносини, існувало з моменту виникнення нашої держави, є зараз і буде до тих пір, поки особи об'єднуються для вирі-

шення різноманітних питань у суспільство чи більш дрібні громади. Останнім часом, досить поширеною є точка зору відносно того, що бурхливий розвиток волонтерського руху (діяльності) в Україні почався лише з 2012 року та пов'язувати це з прийняттям Закону України «Про волонтерську діяльність». Суспільна користь, безоплатність, добровільність і використання вільного часу є підґрунтям волонтерства, та визначенні в законі України, як основні принципи здійснення волонтерської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням загальних питань принципів цивільного права присвячені ряд наукових досліджень вчених – від минулого до сучасності Д.І. Мейєр, Г.Ф. Шершеневич, С.О. Харитонов, О.В. Басай, Н.Ю. Голубевої [1], в свою чергу окремі принципи, а саме принципи справедливості, добросовісності та розумності були досліджені, С.О. Погрібним, І.Г. Бабіч, Т.В. Боднар та ін. [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ментальність українського народу ґрунтується на бажанні надати допомогу, підтримати одне одного. Досліджуючи витoki волонтерства, слід визначити, що в Україні суспільна допомога і благодійність започатковані в період Київської Русі, за іншими твердженнями – у доязичницькі часи. Архаїчна форма допомоги у давніх слов'ян, що населяли українські землі, формувалась як відчуття «належності до цілого» – людської спільноти, природи, космосу. Організована на цих засадах допомога і взаємодопомога у давніх слов'ян реплізувалась в культових, общинно-родових і господарських формах: люди зверталися до жерців, віщунів задля подолання конкретних життєвих проблем. З оформленням інституту релігійних свят виникають братчини (мирщини, зсипки), під час яких жителі одного або кількох поселень віддають певну частину продуктів на суспільні потреби. Общинно-родова підтримка виявлялась у виділенні землі, прийнятті, призначенні «громадських» родичів, піклуванні про «вихованців», «годованців», вдів тощо. Господарські форми допомоги (толоки, складчини, супряга) надавались в екстремальних ситуаціях тим, хто постраждав від пожеж, повеней, втратив худобу тощо. [3, с. 49-50]

Метою цієї статті є дослідження принципів здійснення волонтерської діяльності у відповідності до загальних засад цивільного законодавства та перспективи розвитку законодавства в даному напрямку.

Відповідно до поставленої мети вирішення потребують наступні завдання:

- дослідити та проаналізувати принципи здійснення волонтерської діяльності які задекларовані в Законі України «Про волонтерську діяльність» їх відповідність загальним принципам цивільного законодавства та загально-правовим (загальним чи основним) принципам які притаманні всім галузям права і відображають природу права в цілому.

Аналіз наукових досліджень з вказаної проблеми дозволяє зробити висновок, щодо актуальності питання принципів здійснення волонтерської діяльності. Принципи здійснення волонтерської діяльності, розглядалися лише в ракурсі дослідження загально цивілістичних принципів, без урахування особливостей здійснення волонтерської діяльності. В зв'язку з чим виникла необхідність дослідити принципи здійснення волонтерської діяльності з урахуванням впливу соціальних, економічних, політичних та інших чинників.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи розвиток подій в нашій державі волонтерська діяльність (волонтерський рух) перестала бути вузько-соціальним явищем, яке було знайоме лише окремим верствам населення. На сьогодні майже

кожен громадянин є причетним до волонтерського руху або здійснює волонтерську діяльність.

Враховуючи особливість, волонтерська діяльність виникає самостійно за ініціатииви громадян, провадиться фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної платні, без просування по службі, для допомоги особам які знаходяться в складних життєвих умовах.

В ст. 1. Закону України «Про волонтерську діяльність» закріплено, що волонтерська діяльність – добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги. [4]

Насамперед, саме слово «діяльність» означає систематичні дії членів суспільства, їхніх об'єднань, які спрямовані та досягнення певного результату. Діяльність таких осіб здійснюється в інтересах інших осіб та в інтересах суспільства (без мети отримання прибутку від виконання робіт та наданих послуг). Вона може набувати різних форм: від повсякденних форм взаємодопомоги до спільних дій під час кризи (яскравим прикладом є допомога військовим в зоні АТО, та допомога переселенцям, набувають розвитку і інші напрямки волонтерської діяльності). Під цим поняттям розуміють волонтерські дії як на місцевому, так і на державному рівнях, і разом з цим, як двосторонні та міжнародні програми.

Здійснення волонтерської діяльності відбувається за рахунок волонтерської допомоги, яка в свою чергу поділяється на волонтерські роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами.

«Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави» – проголошено в ст.22 Загальної декларації прав людини.

Отже, відповідно, до Загальної декларації прав людини за рахунок здійснення волонтерської діяльності можливе забезпечення соціального, культурного, економічного та екологічного розвитку. [5]

Основні принципи волонтерського руху визначені в Загальній декларації волонтерів, а саме:

- визнається право на об'єднання за всіма чоловіками, жінками та дітьми незалежно від їх расової приналежності, віросповідання, фізичних особливостей, соціального та матеріального становища;

- базуються на повазі гідності та культури всіх людей ;

- надається допомога, безкоштовні послуги особисто або організовано -в дусі партнерства і братерства;

- визнають рівну важливість особистих і колективних потреб, сприяють колективному забезпеченню цих потреб;

- ставлять перед собою мету перетворити волонтерство на елемент особистого розвитку, набуття нових знань і навичок, удосконалення здібностей шляхом стимулювання ініціатииви та творчості людей, які при цьому мають можливість бути творцями, а не користувачами;

– стимулюють почуття відповідальності, заохочують сімейну, колективну та міжнародну солідарність. [6]

В свою чергу, ряд вітчизняних дослідників-соціологів (А. Капсько, О. Любарська, В. Назарук, В. Петрович, Ю. Поліщук та ін.) [7] визначають принципи волонтерської діяльності, але базуються вони на загальних засадах суспільства, до них вони відносять:

– альтруїзму (передбачає, що волонтер готовий до здійснення діяльності, спрямованої на вирішення важкої життєвої ситуації клієнтів, при цьому інтереси клієнтів виходять на перший план);

– безкорисливості (заснований на відсутності матеріальної зацікавленості у відносинах між волонтером і клієнтом);

– гласності (полягає у відкритості волонтерської роботи для суспільного ознайомлення й обговорення, оскільки забезпечення повноти інформації про реалізовану волонтерську роботу буде сприяти популяризації цього виду діяльності в суспільстві й перетворенню клієнта на суб'єкта соціальної роботи);

– гуманізму (виражається в дотриманні прав людини, вияві доброзичливості, толерантного ставлення волонтера до клієнта);

– добровільності (полягає в залученні до волонтерської роботи лише за бажанням, тобто клієнт має право відмовитися від соціальних послуг, якщо вони не відповідають його потребам);

– законності (вимагає відповідності волонтерської роботи прийнятому законодавству – законам України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність» «Про громадські об'єднання», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» та ін.);

– милосердя (пронизує весь зміст волонтерської роботи, заснованої на готовності волонтера допомогти людям через співчуття, людинолюбство);

– чуйності (припускає готовність волонтера вчасно допомогти людині, яка потребує допомоги);

– самовідданості (висуває пріоритетність інтересів клієнта у волонтерській роботі і наявність у волонтера оптимізму під час вирішення важкої життєвої ситуації клієнта);

– співчуття (передбачає гуманне ставлення до клієнтів);

– партнерства (є таким стилем відносин, що припускає неізолювану один від одного діяльність фахівця із соціальної роботи та клієнта;

– поважне ставлення один до одного). [8, С.65]

Слід відзначити, що загально-правових принципів відносять: принципи законності, справедливості, юридичної рівності, соціальної свободи, соціального і громадянського обов'язку, демократизму, національної рівноправності, гуманізму, рівності громадян перед законом, взаємної відповідальності держави й особистості, верховенства права, політичного, ідеологічного й економічного плюралізму, непорушності прав людини. Законодавець базується на вказаних принципах в ст.2 Закону України «Про волонтерську діяльність» визначив, що «волонтерська діяльність ґрунтується на принципах добровільності, безкорисливості, неприбутковості, законності, гуманності та відповідальності». [9]

Закріпленні принципи відповідають загальним засадам суспільства та ґрунтуються на загальних положеннях цивільного законодавства.

Принцип добровільності, передбачає самостійність і добровільність прийняття рішення щодо участі у волонтерській діяльності. Вивчаючи етимологію слова «добровільність» виявили, що воно є похідним від слова «добровільний» – тобто такий, який здійснюється, діє з власного бажання, доброї волі, без насилля, примусу [10, С.78]. Слово «добровільний» утворено шляхом об'єднання слів «добрий» і «воля». Наочним доказом цього є більш рання форма цього слова: «доброволно», «добровольность» [11, С. 455]. У староукраїнській мові про діяння, яке вчинене добровільно, з власної волі, говорили як про вчинене доброю волею [12, С.233]. Слово «добро» є базовим для визначення слова «добровільність», та включає в себе: 1) є носієм позитивного начала, протилежний до негативного; 2) без відхилень від норми, від усталеного взірця. [13, С.101]

Конституція України проголошує, що ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій. [14]

Наступний принцип-безкорисливість, згідно з яким волонтер чи волонтерська організація не повинні використовувати досягнуті результати для власної вигоди (нами була розглянута інша точка зору);

Законодавець визначив, що базовим є безкорисливість, а не безоплатність. Однак, з цього приводу існують різні точки зору, а саме волонтерська діяльність не є безкорисливою, оскільки вона завжди приносить вигоду волонтерам, але ця вигода не є матеріальною. Вона допомагає людям досягти більшого впливу на власне життя. (волонтери приймають участь у діяльності МО України, депутатська діяльність і т.д.). Зокрема, участь у волонтерській діяльності людей, які самі потребують допомоги (самотні пенсіонери, люди з особливими потребами, малозабезпечені, люди з алкогольною та наркотичною залежністю в минулому тощо), зарекомендувала себе як діяльність, що допомагає їм змінити своє життя на краще. Допомагаючи іншим, вони стають упевненими у своїх силах, здібностях, опановують нові навички та встановлюють нові соціальні зв'язки. Також волонтерство, дає змогу людині знайти себе та привнести у своє життя ті цінності та звички, завдяки яким вона матиме здорове, продуктивне й насичене життя, і особливо це стосується підлітків та молоді. [15, С.50]

Принцип безоплатності означає відсутність оплати за волонтерську допомогу.

Принцип неприбутковості (непідприємницький характер) волонтерської діяльності пов'язаний з відсутністю мети на отримання прибутку.

Принцип законності – це відправні засади, незаперечні засадничі вимоги, які лежать в основі формування норм права і висуваються до поведінки учасників волонтерської діяльності.

Принцип гуманності – проявляється в повазі до людини, у піклуванні про неї, зокрема в забезпеченні соціального захисту певним категоріям людей. [16] Принципи гуманізму і соціальної держави обумовлюють існування обов'язків держави дбати про добробут і гармонічний розвиток власних громадян, гарантувати їм достатній життєвий

рівень і соціальну захищеність. Гуманність є засадою благодійництва та благодійної діяльності, захисту тварин від жорстокого поводження, принципом надання соціальних послуг, психіатричної допомоги. Гуманістичну спрямованість мають закони України «Про волонтерську діяльність», Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» та ряд ін.

Принцип відповідальності є досить специфічним, так як, при здійсненні волонтерської діяльності волонтер несе відповідальність за інших людей виявляє бажання допомогти тим, хто цього потребує.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що принципи здійснення волонтерської діяльності, базуються на загально-правових принципах, а саме принципах законності, справедливості, юридичної рівності, соціальної свободи, соціального і громадянського обов'язку, демократизму, національної рівноправності, гуманізму, рівності громадян перед законом, взаємної відповідальності держави й особистості, верховенства права, політичного, ідеологічного й економічного плюралізму, непорушності прав людини та відображають специфіку здійснення волонтерської діяльності.

Список літератури:

1. Басай О.В. Принципи цивільного права України: теорія і практика: монографія / О.В. Басай.- Івано-Франківськ: Сімік, 2013.- 428 с. ; Голубева, Н.Ю. Система принципів цивільного права України / Н.Ю. Голубева // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право: науково-фаховий журн. – 2008. – Вип. 9. 448 с. С. 268-270.; Харитонов Є. О. Принципи цивільного права України: до постановки проблеми [Електронний ресурс] / Є. О. Харитонов // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 38. – С. 7-13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2008_38_2
2. Погрібний С. Загальні та спеціальні норми в цивільному (приватному) праві України [Електронний ресурс] / С. Погрібний // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 3. – С. 166-177. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2010_3_16; Бабич І. Г. Визначення місця принципу справедливості в сучасній системі принципів права [Електронний ресурс] / І. Г. Бабич // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 59. – С. 191-197. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_59_25; Боднар Т. В. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях [Електронний ресурс] / Т. В. Боднар // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2. – С. 113-118. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_2_17
3. Попович Г. Соціальна робота і міждисциплінарне співробітництво // Соціальна політика і соціальна робота. – 2001. – № 1 (17). – С. 47-52.
4. Про волонтерську діяльність: Закон України.- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, N 42, ст.435
5. Загальна декларація прав людини (рос/укр) ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. Всеобщая декларация добровольчества / XVI Всемирная конференция добровольцев Международной ассоциации добровольческих усилий (IAVE), Амстердам, январь, 2001. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.volunteer.ru/5/1/5_1_dekl.htm
7. Борецька Н. П. Сучасний стан і проблеми розвитку соціально-трудових відносин у добровольстві / Н. П. Борецька, Г. О. Крапівина / Соціально-трудові відносини: теорія та практика / Формування ринкової економіки [Текст]: Зб. наук. праць. – Спец. вип.: У 3 т. Соціально-трудові відносини: теорія і практика. – К.: КНЕУ, 2010. – Т. 1. – С. 105-112.
8. Янц Н.Д. Основи діяльності волонтерів: курс лекцій / Н.Д. Янц. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 200 с.
9. Аналіз закону України «Про волонтерську діяльність» [Електронний ресурс].- Режим доступу <http://civil-rada.in.ua/?p=860>
10. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильяк, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
12. Історичний словник української мови / [під ред. Є. Тимченка]. – Т. 1. – Х.: Українська радянська енциклопедія, 1932. – 947 с.
13. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1977. – 633 с.
14. Конституція України Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР\ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141
15. Уварова О. О. Загальні принципи права та їх роль у правозастосуванні з позицій природно-правового і позитивістського підходів до права / О. О. Уварова // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 2. – С. 244-252.
16. Андрощук С. Принципи верховенства права: визначення, співвідношення із суміжними поняттями, особливості законодавчого закріплення і реалізації// Юридичний журнал «Юстиніан» № 11/2005 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2008>

Кривенко Ю.В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ПРИНЦИПЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ВОЛОНТЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**Аннотация**

Статья посвящена принципам осуществления волонтерской деятельности и определению их специфики, в соответствии с общими принципами гражданского законодательства и перспективы развития законодательства в данном направлении. Принципы осуществления волонтерской деятельности, рассматривались только в ракурсе исследования общих цивилистических принципов, без учета особенностей осуществления волонтерской деятельности. В связи с чем возникла необходимость исследовать принципы осуществления волонтерской деятельности на которые находятся под влиянием социальных, экономических, политических и других факторов. Следовательно, волонтерская деятельность, основывается на принципах добровольности, бескорыстия, неприбыльности, законности, гуманности и ответственности.

Ключевые слова: волонтерство, волонтерская деятельность, принципы осуществления волонтерской деятельности.

Kryvenko I.V.

National University «Odessa Law Academy»

PRINCIPLES OF VOLUNTEER ACTIVITIES**Summary**

The article is devoted to highlighting questions about principles of realization of volunteering and the determination of their specificity, according to the general principles of civil law and prospects of development legislation in this direction. Principles of realization of volunteering, were considered only from the perspective of research general civil principles, without the peculiarities of volunteering. In connection with what there was a need to investigate the principles of voluntary activities which affect the social, economic, political and other factors. So volunteering is based on the principles of voluntariness, selflessness, non-profit, legality, humanity and justice.

Keywords: volunteering, volunteer activity, principles of volunteering.

УДК 336.027:477.85

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ РЕГІОНУ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЙОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Нагорна О.В., Василенко Ю.В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

В статті розкрито сутність фінансових ресурсів регіону, а також визначено їх кругообіг. Визначено мету оцінки інвестиційного потенціалу регіону. Здійснено аналіз фінансових ресурсів регіону за джерелами виникнення, зокрема обґрунтовано особливості мобілізації та використання фінансових ресурсів у формуванні інвестиційного потенціалу регіону. Досліджено основні проблеми формування та використання фінансових ресурсів регіону. Запропоновано низку принципів щодо формування інвестиційного потенціалу регіону з врахуванням далекоглядної стратегії економічного розвитку.

Ключові слова: фінансові ресурси, інвестиційний потенціал, державне регулювання, кошти підприємств, домашнє господарство, фінансова система.

Постановка проблеми. Стан розв'язання соціально-економічних проблем регіону визначається його можливістю і спроможністю відтворювати власні фінансові ресурси та залучати їх ззовні. В основу фінансового забезпечення розвитку територій закладають принципи самодостатності та фінансової незалежності, які підвищують економічну зацікавленість з боку потенційних інвесторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування фінансових ресурсів та їх

вплив на інвестиційний потенціал регіону досліджують вітчизняні і зарубіжні науковці, такі як: В. Бочаров, В. Боронос, О. Василик, Б. Гіршберг, С. Зенченко, О. Мельник, В. Опарін, Д. Олійник, О. Романенко, Н. Сабітова, Б. Луців, К. Черкашина.

Метою даної статті є дослідження щодо формування фінансових ресурсів регіону як основи формування його інвестиційного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансові ресурси регіону – це досить динамічна складна економічна категорія, якій властиві по-

стійні зміни залежно від потреби в них у кожному визначений момент часу і від характеру їх використання. Так, термін «ресурси» походить від французького «ressource» – допоміжний засіб, що означає грошові ресурси, цінності, запаси, можливості, джерела ресурсів та доходів.

На нашу думку, формування фінансових ресурсів регіону з оптимальним співвідношенням всіх їх видів дає змогу створити таку грошову базу, за допомогою якої відбуватиметься забезпечення сталого розвитку регіону через реалізацію сформованого інвестиційного потенціалу.

Не можна обійти увагою і ту обставину, що метою оцінки інвестиційного потенціалу регіону є:

1) виявлення сприятливих умов для формування фінансових ресурсів регіону;

2) розкриття невикористаних (імобілізованих) чи додатково виявлених внутрішніх ресурсів, залучення яких дозволить прискорити розвиток регіональної економіки або перевести основні її параметри в режим ефективного функціонування;

3) пошук і створення умов для залучення зовнішніх фінансових ресурсів, у тому числі іноземних інвестицій.

У такому контексті виникає два масштабні завдання: по-перше, де і як мобілізувати фінансові ресурси в обсягах, необхідних для забезпечення інвестиційного потенціалу регіону; по-друге, як їх розподілити, щоб максимально сприяти економічному зростанню в регіоні. Вирішуючи поставлені завдання, доцільно розділяти інвестиційний потенціал регіону на реальний і прихований. При цьому реальний інвестиційний потенціал слід розуміти як сукупність фактично можливих для отримання ресурсів регіону, які в будь-який момент можуть бути спрямовані на забезпечення нормального функціонування і розвитку регіону; а прихований інвестиційний потенціал – це сукупність регіональних резервів, які за потреби можуть бути залучені до регіонального розвитку.

Єдиного методологічного підходу до трактування фінансових ресурсів регіону на сьогодні немає. Це створює труднощі у зборі й обробці даних про існуючий механізм формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на місцях і ще більші проблеми, пов'язані з оцінкою діючої регіональної системи фінансового управління та регулювання. У цьому випадку, слід розглянути різні наукові підходи щодо розкриття сутності фінансових ресурсів регіону [1, с. 59]:

1) фінансові ресурси регіону обмежуються територіальним бюджетом і децентралізованими грошовими фондами, які залишаються у розпорядженні підприємств даної області [2, 3, С.126];

2) фінансові ресурси регіону подаються у вигляді кінцевого результату діяльності всіх підприємств і організацій, розміщених у регіоні, включаючи джерела, які формуються в результаті перерозподілу грошових коштів населення (сплата обов'язкових відрахувань із фонду оплати праці) [4; 5, С.18; 6];

3) фінансові ресурси регіону аналізуються як сукупність створених у регіоні доходів і залучених ззовні фінансових ресурсів, ресурсів централізованих фондів, коштів міжнародних фінансових організацій [7; 8; 9; 10, С. 12].

О. Кушхов і Ю. Корчагін фінансові ресурси регіону розглядають як сукупність регіональних грошових фондів, склад, структура і кількісна оцінка яких визначають особливості регіонального розподілу суспільного продукту і можливості внутрішнього фінансування всіх сфер діяльності в регіоні [11, 12]. Іншими словами, фінансові ресурси регіону – це тільки монетарна основа регіональної економіки, що, на наш погляд, є досить обмеженим трактуванням.

Разом з тим, автори В. Лексін і О. Швецов вважають, що фінансові ресурси регіону охоплюють кошти регіональних бюджетів, регіональну власність, доходи домогосподарств, економічний потенціал виробничої сфери, кредитної системи, фондового ринку тощо [13, С. 221].

М.А. Коваленко розглядає фінансові ресурси з точки зору бази їх оцінювання та впливу на діяльність місцевих суб'єктів господарювання.

Економічну природу фінансових ресурсів розглядає і автор Н. Сабітова, яка пропонує виділити «використовувані фінансові ресурси» і «не використовувані фінансові ресурси» [14]. Відповідно до даного підходу використовувані фінансові ресурси ототожнюються з обсягом фінансових ресурсів, що відображаються у фінансовому балансі регіону, а не використовувані фінансові ресурси належать до тієї частини ресурсів, які тільки можуть бути залучені в обіг протягом певного періоду часу.

Варто також наголосити, що органами державного регулювання регіону взагалі питання розрахунку можливих фінансових ресурсів території не ставиться, що веде до недостатньо ефективного використання інструментарію ресурсів у нагрітій інвестиційного потенціалу регіону. Оцінка фінансових ресурсів регіону проводиться за результатами виконання регіональної програми соціально-економічного розвитку і обмежується коштами місцевих бюджетів і централізованими загальнодержавними фондами. Однак ми вважаємо, що в основу фінансової бази регіону слід покласти секторний підхід, який дасть можливість охопити всі сектори регіональної економіки в питаннях фінансового забезпечення територіального розвитку і представити цілісну картину наявності фінансових ресурсів, що формують інвестиційний потенціал регіону.

Згідно з даним підходом фінанси регіону розглядаються наступним чином: фінанси сектору державного управління (місцевих органів влади), фінанси сектору нефінансових установ (виробництва), фінанси домашніх господарств та фінанси, створені в секторі фінансових і кредитних установ регіону.

Згадані підсистеми фінансів тісно взаємопов'язані, оскільки за рахунок фінансів сектору підприємств і домогосподарств формуються фінансові ресурси місцевих органів влади і саме на них спрямовані механізми формування останніх через фінансове і податкове регулювання. У свою чергу, фінансові ресурси місцевих органів влади значною мірою повертаються населенню та підприємствам у вигляді субсидій, дотацій, соціальних програм і капіталовкладень.

Отже, секторний підхід до оцінки фінансових ресурсів регіону дає можливість визначити: а) структуру формування інвестиційного потен-

ціалу регіону і наявність реальних фінансових можливостей щодо залучення додаткових ресурсів та джерел фінансування для розширеного відтворення економіки регіону; б) взаємозв'язки між секторами, які проявляються на стадії притоку фінансових ресурсів з перспективою нарощення інвестиційного потенціалу регіону. На наш погляд, використання такого підходу дає змогу вдало поєднати важелі фінансового механізму державного регулювання із встановленими завданнями і пріоритетами формування інвестиційного потенціалу регіону.

Розвиваючи думку, варто наголосити про те, що різноманітність суб'єктів ринкової економіки обумовлює значну кількість джерел формування фінансових ресурсів регіону, відносну їх відокремленість і зв'язки, що формують ланцюг взаємодії всіх ресурсів (рис. 1).

Рис. 1. Кругообіг фінансових ресурсів регіону

В узагальненому розумінні фінансові ресурси регіону за джерелами виникнення можна поділити на фінансові ресурси внутрішнього (що і складають інвестиційний потенціал) і зовнішнього походження [15]. До фінансових ресурсів внутрішнього походження насамперед належать кошти місцевих бюджетів, позабюджетних фондів, підприємств і установ регіону будь-якої форми власності та сфери діяльності, а також гроші населення, тобто кошти, які для певної території мають внутрішнє походження. До фінансових ресурсів зовнішнього походження зараховують: субсидії та субвенції з державного бюджету; державна допомога, що надходить до регіону через банківські канали; кошти, які запозичуються чи залучаються суб'єктами господарювання за участю регіональних банків із зовнішніх для даного регіону джерел.

Проблеми формування і використання фінансових ресурсів регіону полягає у:

- відносній відокремленості руху фінансових ресурсів кожного з суб'єктів, що знижує загальний економічний ефект;
- податковому тиску, що сприяє перетіканню коштів до тіньового сектору;
- розбіжності інтересів і цілей суб'єктів господарювання та органів місцевого самоврядування як представника територіальної громади.

Недостатність фінансових ресурсів як бази формування інвестиційного потенціалу регіону викликана низкою причин: більшість регіонів не мають достатньої податкової бази, низька інвестиційна привабливість для інвесторів, недостатньо потенційних можливостей та об'єктів для залучення коштів міжнародних організацій на реалізацію різних проектів. Відповідно такі регіони більше за інших потерпають від нестачі ресурсів, і тому потребують використання різноманітних механізмів та інструментів для підтримки свого розвитку.

Стоїмо на позиціях, що формування інвестиційного потенціалу регіону з врахуванням далекоглядної стратегії економічного розвитку, зважаючи на наявні і потенційні фінансові ресурси, повинно базуватись на принципах, а саме:

1. Принцип оптимальності – при формуванні інвестиційного потенціалу регіону необхідно враховувати наявний і прихований потенціал всіх суб'єктів господарювання належних цій території.

2. Принцип неперервності – полягає у своєчасному коригуванні перспективних планів акумулювання фінансових ресурсів території виходячи зі змін, які відбуваються всередині фінансової системи території та ззовні.

3. Принцип концентрації ресурсів – базується на складових інвестиційного потенціалу регіону і полягає в тому, що фінансові ресурси як складна консолідована категорія містить бюджетні ресурси, податкові надходження (потенціал), фінансові потенціали підприємств і фінансовий потенціал населення.

4. Принцип обмеженої самостійності – розуміння інвестиційного потенціалу регіону як окремої обмеженої в самостійності категорії, а отже, і до його формування слід підходити індивідуально.

6. Принцип збалансованості – незважаючи на прагнення децентралізувати систему формування інвестиційного потенціалу країни, варто пам'ятати, що в сучасних умовах існує великий дисбаланс у розвитку окремих регіонів, і тому на початкових етапах бажано використовувати механізм балансування.

7. Принцип прозорості та інформативності – формування вільного доступу до інформації про забезпеченість регіону ресурсами, про напрями інвестування коштів та обсяги використання ресурсів.

Виходячи з вищеперерахованих принципів, слід зробити висновок про те, що формування інвестиційного потенціалу регіону потребує відповідного інституційного середовища, що сприятиме фінансовій самостійності, незалежності та фінансовій забезпеченості регіонів.

Висновки і пропозиції. Отже, задоволення проблем регіону та формування його інвестиційного потенціалу можливе лише за умови достатності фінансових ресурсів, оскільки фінансові ресурси значно впливають на обсяг валового регіонального продукту, як одного з найважливіших показників розвитку регіону.

Список літератури:

1. Бречко О.В. Фінансовий механізм державного регулювання економіки регіону (на прикладі Тернопільської області): дис...к.е.н.: спеціальність 08.02.03. «Організація управління, планування та регулювання економікою» / О.В. Бречко. – Київ, 2004. – 231с.

2. Павлова Л.Н. Финансовый менеджмент. Управление денежным оборотом предприятий: Учебник для вузов. / Л.Н. Павлова. – М.: Банки и биржа, ЮНИТИ, 1995. – 400 с.
3. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком: Навч. посібник. / Д.М. Стеченко – К.:Вища школа, 2000, 223 с.
4. Абанкина И. Доходы муниципальных образований. / И. Абанкина, Т. Абанкина, А. Высоковский. // Финансы. – 1998. – № 2. – С. 17-21.
5. Павлюк К.В. Фінансові ресурси держави: суть, склад, структура. / К.В. Павлюк. // Фінанси України. – 1996. – № 2. – С.16-24.
6. Долішній М. Соціально-економічний потенціал регіону. / М. Долішній, Є. Бойко, І. Петрович.- К.: Наукова думка, 1985. – 216 с.
7. Романова Л.А. Экономика региона: самостоятельность и государственное регулирование. / Л.А. Романова. – Пермь: Перм.ун-т, 1994. – 36 с.
8. Сенгачов В.К. Фінансові ресурси народного господарства. / В.К. Сенгачов. – М.: Фінанси та статистика, 1982. – С. 49.
9. Хачатурян С.В. Суть фінансових ресурсів та їх класифікація. / С.В. Хачатурян. // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 77-81.
10. Улюкаев А. Государственные финансы и региональное развитие. / А. Улюкаев // Вопросы экономики. – 1998. – № 3. – С. 4-17.
11. Корчагин Ю. А. Региональная финансовая политика и экономика /Ю. А. Корчагин. – Ростов-н/Д: Феникс, 2006. – 284 с.
12. Кушхов О. И. Управление региональным бюджетом: дисс. д.э.н. спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности) / О. И. Кушхов. – СПб., 2003. –209с.
13. Лексин В. Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / В. Н. Лексин, А. Н. Швецов. – М.: УРСС, 2003. – 368 с.
14. Сабитова Н. М. О понятии финансового потенциала региона и методологии его оценки / Н. М. Сабитова // Финансы. – 2003. – № 3. – С. 63-65.
15. Нагорна О. В. Фінансові ресурси підприємств комунального господарства / О. В. Нагорна // Економіка та підприємництво: зб. наук. праць молодих учених та аспірантів – 2010. – Вип. 24. – С. 267-276.

Нагорная О.В., Василишчен Ю.В.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ФИНАНСОВЫЕ РЕСУРСЫ РЕГИОНА КАК ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЕГО ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА

Аннотация

В статье раскрыта сущность финансовых ресурсов региона, а также определен их круговорот. Определены цели оценки инвестиционного потенциала региона. Осуществлен анализ финансовых ресурсов региона по источникам возникновения, в частности обоснованно особенности мобилизации и использования финансовых ресурсов в формировании инвестиционного потенциала региона. Исследованы основные проблемы формирования и использования финансовых ресурсов региона. Предложен ряд принципов по формированию инвестиционного потенциала региона с учетом дальновидной стратегии экономического развития.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, инвестиционный потенциал, государственное регулирование, средства предприятий, домашние хозяйства, финансовая система.

Nagorna O.V., Vasulushen U.V.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

FINANCIAL RESOURCES OF REGION AS BASIS OF FORMING INVESTMENT POTENTIAL

Summary

This article discovers a nature of regional financial resources and determines their circulation. This paper investigates financial resources by the sources of origin, as well as defines the features of mobilization and exploitation of these resources in forming investment potential of the region. Considering far-seeing strategy of economic development, the author proposes a chain of principles due to forming investment potential of the region.

Keywords: regional financial resources, investment potential, financial support, financial system, strategy, public regulation, funds of enterprises, domestic economy.

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Нестеренко А.С., Барін О.Р.

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті мова йде про визначення принципів організації і функціонування податкової системи України. Співставляючи думки сучасних вчених звертається увага, що такі категорії як «принципи оподаткування», «принципи податкової системи» та «принципи податкового права» деякі вчені не розмежовують. Слід враховувати той факт, що дані категорії не є синонімами, а співвідносяться між собою як ціле і його складові. І тим самим відображають різні сторони оподаткування, як з точки зору організації і функціонування податкової системи, так і регулювання податкових відносин спеціальним законодавством (нормативно-правовими актами).

Ключові слова: податкова система; система оподаткування; принципи оподаткування; податкове право; податкове законодавство.

Постановка проблеми. Проголошення Україною курсу на європейську інтеграцію потребує особливого підходу до реформування податкової системи, який повинен вивести її на рівень розвитку стабільних країн Європи. На жаль, сьогодні вітчизняна податкова система не повною мірою виконує функцію у сфері загальності оподаткування, рівності усіх платників та ін... Це насамперед залежить від невирішеності принципів, які покладені в основу оподаткування нашої держави. Так, вчені досліджують принципи оподаткування, принципи податкового права і податкового законодавства, при цьому багато хто з них ці поняття отождествлюють, вважаючи поняття «принципи оподаткування» синонімом поняття «принципи податкового права» або поняття «принципи податкового законодавства». Поняття «принцип», якщо звернутися до тлумачного словника російської мови, означає «основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, світогляду, теоретичної програми» [12, с. 595]. Що ж стосується схожих вищезазначених понять, то слід дослідити їх співвідношення та визначити які саме принципи лягли в основу організації та функціонування податкової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, першочергове значення для вирішення поставлених нами завдань, мають дослідження, безпосередньо спрямовані на визначення співвідношення таких понять, як «система оподаткування» та «податкова система». Існує ряд робіт, що стосуються цих категорій, насамперед, це роботи таких вчених як: Бекерська Д.А., Білінський Д.О., Воронова Л.К., Грачова О.Ю., Крохіна Ю.О., Кучеров І.І., Кучерявенко М.П., Латковська Т.А., Нечай А.А., Орлюк О.П., Пепеляев С.Г., Пришва Н.Ю. та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Які ж саме принципи організації та функціонування податкової системи? Яке ж співвідношення між принципами організації і функціонування податкової системи та принципами оподаткування, принципами податкового права або принципами податкового законодавства? У науковій та навчальній літературі як вітчизняної, так і зарубіжної були висловлені найрізноманітніші точки зору з даної проблеми, але комплексного дослідження щодо визначення

принципів організації та функціонування податкової системи досить не зроблено.

Мета статті. Тому у даному дослідженні ми ставимо за мету визначити принципи організації та функціонування податкової системи, що ефективно відобразиться на податково-правовому механізмі правового регулювання у відповідності до європейських стандартів.

Основний зміст. Докладно вивчивши наявні в науковій літературі погляди вчених з даної проблеми, Д.А. Смирнов приходить до висновку, що принципи податкової системи можна розглядати в декількох значеннях, зокрема це можуть бути: принципи податкового права, виражені в податковому законодавстві; принципи податкової правосвідомості (економічні або організаційні); принципи формування і реалізації будь-якої складової податкової системи (принципи функціонування податкових органів, принципи податкового контролю і т.д.). У широкому сенсі під принципами податкової системи автором розуміється вся їх сукупність, що відображає правові та інші принципи оподаткування [13, с. 159-160]. Автори підручника «Податкове право Росії» висловлюють думку, що «на сучасному етапі принципи оподаткування (принципи податкового права) – це, по суті, основні і керівні ідеї, провідні положення, що визначають засади податкового права. Адже загальні засади оподаткування знаходять своє вираження безпосередньо в нормах податкового права» [14, с. 78]. Таким чином можна зазначити, що автори не розмежовують такі поняття як «оподаткування» і «податкове право». Щодо розуміння принципів оподаткування в зарубіжних країнах, то Є.В. Кілінкарова зазначає, що «в країнах загального права публікації або навчальні курси під назвою «Принципи податкового права» присвячені аж ніяк не спеціальному вивченню основоположних принципів побудови податкової системи і організації оподаткування в цілому, а спрямовані на створення у читача загального уявлення про правове регулювання оподаткування у відповідній державі» [5, с. 82]. В даному прикладі ми бачимо, що також не розмежовують такі категорії як «принципи податкового права», «принципи оподаткування» і «принципи організації податкової системи». Але, в сучасній науці податкового права існують думки вчених щодо розмежування

даних категорій і формулюються принципи щодо кожної категорії окремо. Видатний сучасний вчений І.І. Кучеров зазначає, що «по суті, принципи – це основні керівні ідеї, які являються свого роду головними орієнтирами для всіх учасників податкових правовідносин, на них же ґрунтуються держави при побудові та реформуванні своїх податкових систем. Сукупність таких принципів становить ідейну основу оподаткування – податкову доктрину тієї чи іншої держави, яка в свою чергу формує його податкову політику. Остання ж знаходить своє вираження в формі нормативних правових актів про податки і збори, що видаються органами державної влади і місцевого самоврядування» [10, с. 77-78]. На думку вченого, організація і функціонування податкової системи підпорядковані принципам: єдності податкової системи; розмежування повноважень оподатковуваних суб'єктів; справедливості оподаткування; достатності оподаткування; рухливості (еластичності) оподаткування; стабільності податкової системи; зручності оподаткування [7, с. 74-75]. Таким чином, вчений також використовує принципи оподаткування для визначення принципів організації та функціонування податкової системи. У свою чергу А.В. Бризгалін, підрозділяючи принципи російської податкової системи на організаційні, економічні та юридичні, зазначає, що податкову систему Росії формують принципи: єдності податкової системи; рухливості (еластичності); стабільності; множинності податків; вичерпного переліку регіональних і місцевих податків [2, с. 33-35].

Існує думка вчених щодо сукупності принципів оподаткування. Так, поступово склад принципів оподаткування множився, а самі вони отримували все більш глибоке теоретичне опрацювання та обґрунтування. В даний час відповідний перелік включає принципи, що зачіпають найрізноманітніші аспекти оподаткування. Зокрема організація податкових систем сучасних держав зв'язується зарубіжними дослідниками з такими принципами, як обґрунтованість податків, пріоритет особистості в оподаткуванні, недискримінація платників податків, знеособленість податку, нейтральність податку по відношенню до економіки, виняток подвійного оподаткування, прозорість податкових процедур, неприпустимість свавілля з боку податкових адміністрацій та ін. [1, с. 17-23]. Так існує точка зору, згідно з якою система принципів оподаткування включає економічні та юридичні принципи оподаткування, а також організаційні принципи податкової системи [9, с. 66]. З точки зору даного висловлювання можна простежити взаємозв'язок між категоріями «оподаткування» і «податкова система», яка виглядає як ціле і частина цього цілого. І, як вдало відзначає автор, організаційні принципи – вони стосуються податкової системи, так як саме вона спрямована на здійснення організації загальної системи оподаткування. Так, на думку авторів підручника «Податкове право» під ред. І.І. Кучерова, розглядаючи принципи організації і функціонування податкової системи, необхідно виходити з того, що в їх основі покладені принципи оподаткування. Принципи оподаткування як економічної категорії повинні бути обумовлені потребами об'єктивного розвитку суспільства і спрямовані на створення умов для оптимального поєднання публічних і приватних інтересів при

формуванні централізованого фонду грошових коштів. Для реалізації сформульованих вченими принципів оподаткування вони повинні бути закріплені в нормах права, тобто принципи оподаткування трансформуються в принципи відповідної галузі (підгалузі) права: конституційного або податкового права. Не завжди принципи оподаткування, сформульовані вченими, набувають правову форму, і тоді вони зберігають природу наукових концепцій, практична значущість яких не підкріплюється можливістю застосування заходів державного примусу [11, с. 22-23]. Автори підручника «Податкове право. Загальна частина» вважають, що «в структурі принципів оподаткування можна виділити економічні принципи, організаційно-функціональні принципи (принципи організації і функціонування податкової системи), а також правові засади (принципи податкового права). Всі вони в сукупності сприяють справі створення максимально ефективної і одночасно справедливої, соціально-орієнтованої системи оподаткування» [10, с. 81]. Так під організаційно-функціональними принципами оподаткування розуміються положення, які визначають внутрішню побудову податкової системи та її функціонування. До числа таких зокрема відносяться принципи єдності і стабільності податкової системи, принцип розмежування компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування щодо встановлення та введення податків і зборів, принцип зручності оподаткування [10, с. 82]. М.П. Кучерявенко характеризуючи принципи оподаткування враховує, що мова йде про одну сторону системоутворюючої проблеми – принципів у податковому праві. Вчений вважає, що принципи побудови, функціонування податкової системи необхідно розглядати в системі матеріальних і процесуальних принципів, що застосовуються під узагальненим поняттям принципів оподаткування. Таким чином, автор звертає увагу, що часто в літературі одні й ті ж принципи, що регулюють різні механізми або відносини, кочують з однієї групи в іншу. Таким чином, виникає необхідність в розмежуванні: а) принципів податкового права; б) принципів побудови розгляду податкової системи; в) принципів права; г) принципів податкового закону [8, с. 39]. З даним виступом вченого не можна не погодитися, так як дані категорії «податкове право», «податковий закон», «податкова система» – це різні сторони загальної системи оподаткування, тим самим і принципи, які ми розглядаємо в рамках складових системи оподаткування мають відмінності. Як вказує І.І. Кучеров, принципи оподаткування в багатьох країнах збігаються або, у всякому разі, містять в своїй основі подібну податкову ідеологію. В основних законах держав обачним закріплюються найважливіші принципи оподаткування найбільш загального характеру, які за своєю значимістю можуть бути поставлені в один ряд з іншими конституційними принципами. Спеціальні принципи оподаткування, які в більшій мірі відображають податкову специфіку і мають безпосереднє відношення до елементів оподаткування, закріплюються в актах податкового законодавства [6, с. 86-92]. Для науки податкового права США не характерно розгляд загальних питань теорії податкового права, що пояснює відсутність в теорії американського податкового права науково розробленої системи загальних принципів податково-

го права. Разом з тим це означає, що принципи податкового права, не сформульовані «в чистому» вигляді, не закріплені в джерелах податкового права [5, с. 84]. Основоположними принципами оподаткування, визнаються більшістю держав такі як принципи законності і рівності, які часто отримують закріплення на конституційному рівні. Також обачним до принципів податкового права відносять заборону зворотної сили податкових законів, які погіршують становище платника податків, проте, зарубіжні держави обирають різні підходи до вирішення питання про допустимість зворотної сили податкового законодавства [5, с. 86]. Таким чином, можна відзначити, що закордонне законодавство не розмежовує принципи оподаткування на складові принципи елементів системи оподаткування.

Як вважають автори підручника «Податкова система» щодо наукового підходу до побудови раціональної системи оподаткування, то він передбачає, по-перше, системність, по-друге, встановлення основобудовної бази цієї системи і, по-третє, формування правової бази. Так побудову і функціонування оптимальної податкової системи загалом необхідно, на думку авторів, розглядати під кутом зору відповідності таким науковим принципам, як: принцип вигоди і адміністративної зручності; принцип платоспроможності; принцип визначальності бази [3, с. 101-109]. Слід зазначити, що принципи побудови податкової системи розробляються виходячи із загальних принципів оподаткування, вироблених фіскальною теорією і практикою. М.В. Карасьова називає наступні форми функціонування податкової системи: стабільна – податкова система функціонує за одноразово встановленою законодавчою схемою і еволюційна – передбачає безперервний еволюційний розвиток податкової системи у відповідності зі зміною економічної ситуації на національному і зовнішньому ринках на основі безперервних погоджень з питань податкової політики між органами законодавчої і виконавчої влади, а також громадськими організаціями [4, с. 38]. На підставі викладеного слід зробити висновок про те, що в Росії повинен діяти принцип еволюційного розвитку податкової системи. А.В. Бризгалін виділяє три системи принципів оподаткування: економічні; юридичні принципи податкового права; організаційні [9, с. 66-67]. М.П. Кучерявенко розкриває сутність податкової системи в основних принципах: цілісність (передбачає викорис-

тання цільної системи взаємодоповнюючих податкових механізмів, які в рівній мірі охоплюють равну напругу тиском об'єктів оподаткування; єдина мета (формування бюджетів у розмірах, що забезпечують можливість задоволення основних державних потреб); межа податкового тиску (означає встановлення податкового тиску на платника, при якому збереглися б стимули для виробництва, діяльності останнього); раціональне поєднання прямих і непрямих податків (передбачає як поєднання механізму прямого і непрямого оподаткування, впорядкування внутрішньої структури прямих і непрямих податків); поділ податків за рівнями компетенції органів державної влади (означає закріплення за конкретними органами повноважень в галузі управління, зміни або скасування податків) [8, с. 44-45].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи все вищезазначене, можна відзначити, що принципи організації і функціонування податкової системи в цілому ґрунтуються на принципах оподаткування, які є основоположними для системи оподаткування. Так само можна помітити, що різні вчені по-різному трактують принципи «оподаткування», «податкової системи», «податкового права» і т.д. При цьому часто не розмежовуючи ці поняття і принципи їх організації тим паче. На наш погляд, слід враховувати той факт, що дані категорії не є синонімами, а співвідносяться між собою як ціле і його складові. І тим самим відображають різні сторони оподаткування, як з точки зору організації і функціонування податкової системи, так і регулювання податкових відносин спеціальним законодавством (нормативно-правовими актами). З огляду на специфіку поняття «податкова система», а саме – «це сукупність податків і зборів; механізмів і способів їх розрахунку та сплати, а також контролюючих суб'єктів, які забезпечують адміністрування і надходження податків і зборів до бюджету та інших державних цільових фондів», до принципів організації і функціонування податкової системи в Україні, на наш погляд, необхідно віднести принципи: єдності (або єдиної законодавчої та нормативно-правової бази); максимальної ефективності податкової системи; єдиначальності та централізації управління податковою системою; раціональності та оптимальності податкової системи; системності; плановості; стабільності; гнучкості (або динамічності); цілісності; принципу розподілу податкових повноважень.

Список літератури:

1. Алле М. Общие принципы налоговой системы гуманистического и прогрессивного общества // За реформу налоговой системы. Переосмысливая общепризнанные истины / пер. с фр. Т.А. Карлова; под ред. И. А. Егорова. М., 2001. // За реформу налоговой системы. Переосмысливая общепризнанные истины / пер. с фр. Т.А. Карлова; под ред. И. А. Егорова. М., 2001. – С. 17-23.
2. Брызгалин А.В. Организационные принципы российской налоговой системы // Финансы. – 1998. – № 3. – С.33-35.
3. Иванов Ю.Б., Крисоватий А.И., Десятнюк О.М. Податкова система. Підручник. – К.: Атіка, 2006. – 920 с.
4. Карасева М.В. Совершенствование налоговой политики России с учетом канадского опыта / Все для бухгалтера. – 2001. – № 4. – С. 36-39.
5. Килинкова Е.В. Налоговое право зарубежных стран: учебник для бакалавриата и магистратуры / Е.В. Килинкова. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 354 с.
6. Кучеров И.И. Налоговое право зарубежных стран: курс лекций. – М.: Центр ЮрИнфоР, 2003. – 374 с.
7. Кучеров И.И. Налоговое право России: курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2006. – 728 с.
8. Кучерявенко Н.П. Курс налогового права. В 6 т. Т. III: Учение о налоге. – Х.: Легас; Право, 2005. – 600 с.
9. Налоги и налоговое право: учебное пособие / под ред. А.В. Брызгалова. М.: Аналитика – Пресс, 1997. – 400 с.

10. Налоговое право. Общая часть: учебник и практикум для академического бакалавриата / под ред. И.И. Кучерова. – М.: Издательство Юрайт, 2014. – 760 с.
11. Налоговое право. Особенная часть: учебник и практикум для академического бакалавриата / под ред. И.И. Кучерова. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 309 с.
12. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., доп. М., 2004. – 1200 с.
13. Смирнов Д.А. Принципы современного российского налогового права: монография / под ред. Н.И. Химичевой. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 312 с.
14. Тедеев А.А. Налоговое право России: учебник для СПО / А. А. Тедеев, В.А. Парыгина. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 499 с.

Нестеренко А.С., Барин А.Р.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье речь идет об определении принципов организации и функционирования налоговой системы Украины. Співставляючи мнения современных ученых обращается внимание, что такие категории как «принципы налогообложения», «принципы налоговой системы» и «принципы налогового права» некоторые ученые не разграничивают. Следует учитывать тот факт, что данные категории не являются синонимами, а соотносятся между собой как целое и его составляющие. И тем самым отражают различные стороны налогообложения, как с точки зрения организации и функционирования налоговой системы, так и регулирования налоговых отношений специальным законодательством (нормативно-правовыми актами).

Ключевые слова: налоговая система; система налогообложения; принципы налогообложения; налоговое право; налоговое законодательство.

Nesterenko A.S., Barin A.R.

National University «Odessa Law Academy»

PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE TAX SYSTEM OF UKRAINE

Summary

The article focuses on the definition of the principles of organization and functioning of the tax system of Ukraine. Spivvstavlyayuchy opinion of modern scientists highlights that categories such as «taxation principles», «principles of the tax system» and «the principles of tax law», some scholars do not differentiate. It should be noted that these categories are not synonymous, and relate to each other as a whole and its components. And thus reflect different aspects of taxation, both in terms of organization and functioning of the tax system and regulation of tax relations by special legislation (normative legal acts).

Keywords: tax system; taxation; principles of taxation; tax law; tax legislation.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ В ІЗРАЇЛІ ПРИ РОЗЛУЧЕННІ

Омельчук О.С.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Розглянуто основні положення Закону Ізраїлю «Про майнові відносини подружжя» 1973 р. Охарактеризовано принципи поділу майна при розлученні. Вивчено особливості вирішення майнових суперечок між подружжям при розлученні при розірванні шлюбу, укладеного згідно з ізраїльськими законами, і цивільного шлюбу.

Ключові слова: сімейне право Ізраїлю, майнові відносини подружжя, принципи поділу майна при розлученні, шлюбний контракт, фактичні шлюбні відносини.

Постановка проблеми. Аналіз зарубіжного правового досвіду регулювання будь-якої сфери суспільних відносин є завжди корисним, оскільки, за влучним висловом класика, «і чужому научайтесь, і свого не цурайтесь». Правовий досвід Ізраїлю, як яскравий приклад економічно розвинутої країни з багатою історією та традиціями, з якою Україна успішно співпрацює, не є виключенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує значна кількість наукових праць з дослідження правової системи Ізраїлю, певних правових інститутів. Але вони здебільшого виконані в межах науки порівняльного правознавства (В.В. Дудченко, М. Елон, Х. Кьотц, Х. Кох, В.І. Лафітський, Д. Лук'янов, В. Магнус, М.М. Марченко, Д.Я. Примаков, А.Х. Саїдов, О.Ф. Скакун, К. Цвайгерт та ін.), більш того, в рамках публічного права (М.В. Байглай, В.П. Воробйов, Н.В. Воеводіна, О.В. Воробйова, Б.А. Страшун, Ф.І. Хачим та ін.). Дослідження приватно правової сфери Ізраїлю здійснювали В.В. Залеський, І.С. Канзафарова, Є.О. Харитонов та ін., але їх недостатньо. Отже, приватне право Ізраїлю, його галузі, як то цивільне чи сімейне, потребують нагальної уваги науковців та обумовлюють необхідність досліджень у цьому напрямку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження майнових відносин подружжя в Ізраїлі при розлученні, порівняння моделей вирішення відповідних суперечок при розлученні за умов укладання офіційного шлюбу чи за умов укладання шлюбного контракту.

Виклад основного матеріалу. У багатьох країнах світу для розлучення достатньо бажання одного з подружжя. Специфічною рисою сімейного права Ізраїлю є те, що це положення є неприпустимим відповідно до іудейських релігійних законів, за якими не допускається розлучення без вагомих підстав. Сторони мають право розлучитися за взаємною згодою, але досить часто один з подружжя не бажає дати згоду на розлучення, іноді з майнових підстав. Це часто призводить до відмови позивача/позивачки від своїх майнових прав. Якщо немає згоди на розлучення, то подружжя, яке бажає розлучитися, повинно довести наявність вагомих підстав, відповідно до іудейських релігійних законів.

Розірвання шлюбних відносин складається з двох основних елементів – зміни статусу з «одружений/заміжня» на «розлучений/а», а та-

кож із врегулювання питань, пов'язаних з розлученням, включаючи розділ майна і опіку над дітьми [2].

Що стосується зміни статусу осіб, які уклали офіційний шлюб, то єдиною інстанцією, яка має повноваження розглядати справи щодо розлучення, є релігійний суд (якщо мова йде про подружжя, яке не записане в якості такого, що «сторони шлюбу не мають релігійної приналежності» і належать до однієї й тієї ж конфесії). Це означає, що навіть пара, яка уклала шлюб за кордоном, буде зобов'язана розірвати шлюб в релігійному суді. Пари, що перебували у шлюбних відносинах за цивільним шлюбом, можуть подати спільне прохання на видалення їх зі списку цивільних шлюбів. Якщо ж між партнерами існують розбіжності в цьому питанні, то будь-яка зі сторін може звернутися до суду із заявою про видалення подружжя з відповідного переліку [8].

Особливості майнових відносин подружжя при розлученні за умов офіційного шлюбу. Джерелом врегулювання майнових відносин між подружжям в Ізраїлі нормативно-правового характеру є Закон про майнові відносини між подружжям 1973 г. Цей Закон визначає наступні принципи поділу майна при розлученні: якщо до або під час шлюбу подружжя уклало шлюбну угоду, яка впорядкує їх майнові відносини, то майно подружжя буде ділитися відповідно до цієї угоди; при відсутності шлюбного договору майно, яке подружжя придбало під час шлюбу, ділитися навпіл (при цьому не має значення, на чие ім'я записана машина, на чиему рахунку перебувають гроші або акції). Також ним було запроваджено та легалізовано шлюбний контракт. Встановлено, що шлюбний контракт, який регулює майнові відносини між подружжям, а також зміни до нього, укладається в письмовій формі. Крім того, угода про майно потребує затвердження його судом з сімейних справ, або раввінським судом.

Закон 1973 р. надає перелік майна, яке не може виступати об'єктом майнових спорів при розлученні: що було набуто до шлюбу; отримане у спадок (також під час спільного проживання); подароване майно (також під час спільного проживання); компенсація за нанесення тілесних ушкоджень; виплати від Інституту національного страхування.

В даному випадку подружжя має не «речове» а «грошове» або зобов'язальне право отримати половину від майна, набутого в процесі спільного

проживання. Такий порядок отримав в законі назву «порядок балансу ресурсів».

При розірванні шлюбних відносин, які було укладено до 1 січня 1974 р. (до набуття чинності Закону про майнові відносини подружжя), поширюється правило «спільно нажитого майна», яке передбачає поділ майна виходячи з судової практики, якщо тільки представляється можливим зрозуміти з характеру відносин подружжя, що наміри були інші.

Різниця між двома порядками регулювання спільного майна подружжя проявляється і в додаткових відмінностях. Найважливіше з таких відмінностей – строк, в який подружжя може вимагати реалізації своїх прав щодо придбаного майна. Відповідно до правила «спільно нажитого майна», подружжя має право подати позов до будь-якого моменту протягом шлюбу і вимагати половину з усього набутого майна, або половину від будь-якого конкретного майна (квартири тощо). Такий позов не залежить від розлучення. На відміну від цього, подружжя, на майнові відносини яких регулює Закон про майнові відносини між подружжям, можуть реалізувати права на отримання половини від спільно набутого майна тільки з моменту припинення шлюбу, внаслідок розлучення або смерті одного з подружжя. Іншими словами, до тих пір, поки подружжя є одруженими, навіть якщо вони знаходяться в процесі розлучення, вони не можуть «виділити» свою половину майна [7].

Існують розбіжності між процедурами вирішення майнових спорів за умов укладання шлюбного договору чи без наявності такого. Процедура вирішення майнових спорів між подружжям за умов укладання шлюбного договору у загальних рисах може бути охарактеризовано наступним чином. За згодою сторін суд, як правило, засвідчує договір про розподіл майна, і на цьому всі суперечки вважаються вирішеними. При відсутності угоди вирішення майнових спорів між подружжям базується на принципі справедливості. Якщо між подружжям не було укладено шлюбний контракт, то діють положення, відповідно до яких не входить до складу спільного майна чоловіка і дружини майно, яке було у кожного з подружжя до шлюбу, а також майно, отримане в подарунок або за спадок під час шлюбу (п. 3 ст. 2 Закону Ізраїлю про майнові відносини між подружжям) [3].

Наприклад, за умов відсутності у подружжя неповнолітніх дітей, квартиру (за відсутності на неї боргових зобов'язань) буде продано у примусовому порядку, а отримані гроші розділено між колишнім подружжям після відрахування витрат на продаж і судового мита. Якщо у подружжя є неповнолітні діти, то суддя, як правило, пропонує сторонам відкласти продаж квартири до досягнення дітьми 18 років або закінчення військової служби. У більшості випадків чоловік, який погоджується зачекати з продажем квартири, отримує знижені аліменти. Борги, як правило, накопичені за час спільного життя, поділяються між подружжям навпіл. Якщо одній зі сторін вдасться довести, що борг є результатом азартної гри або незаконної угоди, то такий борг сплачує винна сторона. Автомобілі, як правило, поділяються відповідно до проведеної оцінки у рівних частках [2].

Слід зазначити, що сучасна судова практика Ізраїлю, що має прецедентний характер, щодо вирішення майнових спорів при розлученні подружжя, яке прожило у шлюбі багато років (Верховний суд Ізраїлю у цьому випадку оперував оціночною категорією – багаторічний шлюб), керується презумпцією спільного майна. Так, розглянемо рішення Верховного суду Ізраїлю «у справі Адар», згідно з яким за дружиною було визнано право на половину квартири, яка була придбана чоловіком до укладення шлюбу. Суд врахував в даному випадку, що чоловік і жінка жили в шлюбі 30 років, обидва вкладали зусилля і кошти на утримання і поліпшення квартири, а також той факт, що квартира була придбана безпосередньо перед вступом у шлюб, і що дружина передала чоловікові всі свої заощадження для того, щоб він вклав їх в придбання квартири. Отже, коли мова йде про багаторічні шлюби, незважаючи на те, що квартира була придбана одним з подружжя до вступу в шлюб, презумпція спільного майна, виходячи з обставин справи, може поширитися також і на цю квартиру.

Необхідно мати на увазі, що дія норм Закону про майнові відносини між подружжям має територіальний характер, оскільки поширюється тільки на подружжя, які уклали шлюб на території Ізраїлю.

На відносини подружжя, яке уклало шлюб поза межами Ізраїлю, поширюється дія закону країни, на території якої було укладено цей шлюб. У таких випадках при розлученні, у разі відсутності угоди про розподіл майна (шлюбного договору), необхідно довести ізраїльському суду право на отримання своєї частки у спільному майні відповідно до закону країни, де було укладено шлюб. Укладення шлюбного договору (як до самої процедури вступу у шлюб, так і після) спрямовано на упорядкування майнових відносин між подружжям, а при розлученні – на спрощення процедури розподілу майна. Шлюбний договір, укладений на території Ізраїлю, встановлює у таких випадках юрисдикцію Закону про майнові відносини між подружжям [4].

Визначення режиму майна подружжя набуває особливої гостроти з урахуванням значних розбіжностей у національному (внутрішньому) законодавстві різних країн. Наприклад, національним законодавством країн англо-саксонської правової системи відомий тільки режим роздільної власності подружжя. У країнах романо-германської правової системи законодавець віддає перевагу режиму спільної власності подружжя, допускаючи при цьому можливість визначення іншого режиму майнових відносин між подружжям за їх згодою (чи відповідно до укладеної угоди) [1]. Така модель режиму майна подружжя існує і в Ізраїлі з певними особливостями, які обумовлені національними специфічними рисами правової системи Ізраїлю.

Як підтверджує практика, при укладенні шлюбного договору, згідно з ізраїльськими законами, у випадку розлучення подружжя, яке проживає не на території Ізраїлю, є можливим задоволення майнових суперечок на користь однієї зі сторін, яка пред'являє право на майно, придбане іншою стороною до шлюбу. Так, громадянка Ізраїлю, яка проживала на момент розірван-

ня шлюбу в Канаді (як і її чоловік), пред'явила права на майно, статус якого був визначений шлюбним договором, який подружжя уклало на початку спільного життя в Ізраїлі. Відповідно до угоди квартири, набути у власність чоловіком до шлюбу, належить сторонам у рівних частинах. Після дев'яти років проживання в Ізраїлі, подружжя переїхало жити до Канади, і там купило будинок, в основному, за кошти, отримані дружиною у спадщину. Канадський закон про майнові відносини між подружжям, на відміну від ізраїльського закону, постановляє, що якщо отримані у спадок гроші були вкладені у сімейну квартиру, то при поділі майна квартира буде поділена у рівних частинах, незважаючи на те, що спадщина була отримана тільки однією із сторін. Тобто чоловікові було вигідно вирішувати майновий спір в Канаді. У майновому позові чоловіка, пред'явленому відповідно до канадського законодавства, ізраїльська квартира була представлена як така, що належить йому на підставі її придбання до шлюбу. На підставі укладеного в Ізраїлі шлюбного договору між подружжям, вирішення цієї справи підпало під компетенцію ізраїльського суду з сімейних справ, не зважаючи на те, що подружжя постійно мешкає в Канаді. Ізраїльський сімейний суд ухвалив рішення відповідно до ізраїльського законодавства, тобто підтвердив право дружини на ізраїльську квартиру (ізраїльська квартира залишилася під арештом для забезпечення рішення ізраїльського суду) [6].

Суто ізраїльською специфікою врегулювання майнових відносин подружжя при розлученні є право жінки на сплату певної грошової суми, що передбачено ктубою – шлюбним договором, укладеним відповідно до єврейського (іудейського) релігійного права. Жінка втрачає право на ктубу, як її буде оголошено такою, що «збунтувалася»¹, у раввінском суді. У жінки, яка уклала цивільний шлюб, немає ніяких прав на «ктубу». У Законі про майнові відносини подружжя 1973 р. не згадується про подібні виплати, очевидно, з метою обмеження прав жінки на виплату відповідно до ктуби. Як свідчить практика, у ході засідань в раввінском суді та у цивільному суді, в момент подачі спільної заяви про розлучення, жінка зазвичай відмовляється від сплати ктуби (за умов схвалення цього рішення всіма суддями, равінами та посередниками з медіації), що є запорукою для рівного розподілу майна.

Особливості майнових відносин подружжя при розлученні за умов фактичного шлюбу. В останні роки в Ізраїлі досить актуальною є проблема так званого фактичного шлюбу або цивільного шлюбу – мішпах ядуа бцибур, або дослівно «подружжя, відомі у суспільстві» [1]. До такої категорії шлюбних відносин відносяться особи, які проживають разом, але не бажають зареєструвати шлюб за релігійними законами і традиціями, визнаними державою, а також не мають можливості зареєструвати шлюб у межах держави тощо.

Сутність фактичних шлюбних відносин визначено не законодавством, а судовою практикою. Так, відповідно до рішення Верховного суду Ізраїлю (він виступає апеляційною інстанцією у цивільних справах) у справі «Насим проти Іостера» для визнання фактичних шлюбних відносин необхідно дві складові: «подружнє життя між чоловіком і жінкою і ведення спільного домашнього господарства. Перший елемент складається з інтимних подружжя, їх вірності Другий елемент передбачає ведення спільного господарства, яке природно виникає з сімейного життя чоловіка і дружини, які поєднали своє життя...» [6].

При розриві фактичних шлюбних відносин також виникають питання майнового характеру щодо поділу майна, чи то спільно нажитого, чи роздільного майна. Судова практика Ізраїлю йде шляхом розширення прав фактичного подружжя у майнових відносинах: «Одним з варіантів такого роду відносин є договір між фактичними подружжям, який повинен бути затверджений судом» [3]. Юристи-практики в Ізраїлі рекомендують в такий договір слід включити положення про те, в яких частках буде проводитися розділ майна з урахуванням фактичного вкладу кожного з подружжя в його створення. Якщо, наприклад, дружина при спільному проживанні мала доходи, в кілька разів перевищують доходи чоловіка і при цьому ще була обтяжена веденням домашнього господарства, майно може бути поділене між подружжям у відповідній пропорції. При відсутності договору майно буде ділитися між подружжям в рівних частках.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку у цьому напрямку. Підводячи підсумки аналізу питань майнових відносин подружжя в Ізраїлі при розлученні, значимо наступне. Слід мати на увазі, що сучасна правова система Ізраїлю є правовою системою релігійного типу, у якій поєднуються єврейське (іудейське) релігійне право, як історичне право єврейського народу, та ізраїльське національне право, як офіційно діюча в країні система нормативних положень і настанов. Джерелом врегулювання майнових відносин між подружжям в Ізраїлі нормативно-правового характеру є Закон про майнові відносини між подружжям 1973 р. та судова практика (прецеденти Верховного суду Ізраїлю). Спостерігаються пом'якшення раніш жорсткого правила щодо поділу майна між подружжям під час розлучення. Існує тенденція розширення дії принципу/режиму «спільної участі в майні» також і на майно, набуто одним із подружжя до вступу у шлюб, за умови, однак, що мова йде про житло подружжя.

Існують розбіжності між процедурами вирішення майнових спорів за умов укладання офіційного шлюбу та укладання шлюбного договору. Ці форми існування шлюбних відносин передбачають укладання шлюбних контрактів. Шлюбний контракт при вирішенні майнових спорів при розлученні значно зберігає кошти як сторін у таких справах, так і часу судів релігійних чи цивільних, відповідних установ, уповноважених вирішувати подібні конфлікти. Практика свідчить про розповсюдженість в Ізраїлі традиції укладання шлюбних договорів. Очевидно, що такий досвід є корисним і для України, оскільки за

¹ Набуття чоловіком чи жінкою статусу таких, що «збунтувалися» за традиційними європейськими законами означає, що: один з подружжя припиняє виконувати свої обов'язки в рамках єврейського шлюбу (наприклад, дружина не хоче жити з чоловіком подружнім життям, дружина, яка зраджує чоловікові). У таких випадках один із подружжя відповідним рішенням раввінського суду проголошується таким що «взбунтувався».

умов завантаженості судової системи, укладання шлюбних контрактів значно спростить та прискорить процедуру вирішення майнових спорів

подружжя, чи взагалі, у певних випадках, усуне саму необхідність вирішення подібних суперечок у судовому порядку.

Список літератури:

1. Аптекман А. Семейное право в Израиле / А. Аптекман. – Герцлия: Исрадон, 2007. – 128 с.
2. Баркман Л. Вопросы семейного права Израиля. Развод, алименты и раздел имущества без суда / Л. Баркман // Нотариус. – 2005. – № 6.
3. Белкин И. Я. Брачный договор в семейном законодательстве России и Израиля: сравнительно-правовой анализ [Электронный ресурс] / И. Я. Белкин. – Режим доступа: <http://journal-aelintelbi.ru/main/wp-content/uploads/2011/06/%D0%98.%D0%AF.-%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%B8%D0%BD.pdf>
4. Брачный договор [Электронный ресурс] / Израильское право. – Режим доступа: <http://pravo.israelinfo.co.il/articles/sem/1098?print>
5. Медведев И. Г. Имущественные отношения супругов смешанных браков [Электронный ресурс] / И. Г. Медведев // Нотариальный вестник. – 2014. – № 9. – Режим доступа: <https://notariat.ru/publ/zhurnal-notarialnyj-vestnik/archive/13022/13027/>
6. Наш Израиль. Статьи и новости об Израиле [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.isratop.ru/>
7. Совместное имущество супругов [Электронный ресурс] / РАБОТА.COM.IL. – Режим доступа:
8. Хагай Калаи. Браки и разводы [Электронный ресурс] / Свободный Израиль. – Режим доступа: <http://bfree.org.il/%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B8-%D0%B8-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%8B>

Омельчук А.С.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИМУЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ СУПРУГОВ В ИЗРАИЛЕ ПРИ РАЗВОДЕ

Аннотация

Рассмотрены основные положения Закона Израиля «Об имущественных отношениях супругов» 1973 г. Охарактеризованы принципы раздела имущества при разводе. Изучены особенности разрешения имущественных споров между супругами при разводе при расторжении брака, заключенного согласно израильским законам, и гражданского брака.

Ключевые слова: семейное право Израиля, имущественные отношения супругов, принципы раздела имущества при разводе, брачный контракт, фактические брачные отношения.

Omelchuk O.S.

National University «Odessa Law Academy»

SOME QUESTIONS OF PROPERTY RELATIONS OF THE SPOUSES IN DIVORCE IN ISRAEL

Summary

The main provisions of the Law of Israel «On the property relations of the spouses» 1973 are reviewed. The principles of the division of property in divorce are characterized. The features of resolving property disputes between spouses in divorce in a divorce settlement, concluded pursuant to Israel law, and civil marriage are researched.

Keywords: Israel family law, property relations between spouses, the principles of the division of property in divorce, marriage contract, factual marriage.

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ РЕАДМІСІЇ У РАМКАХ ЄС

Осипова В.В.

Київський університет права
Національної академії наук України

У статті розглядаються етапи становлення і розвитку інституту реадмісії в Європейському Союзі. Виявляються причини, що перешкоджають укладенню угод про реадмісію між державами, а також особливості спільної компетенції Європейського Союзу і держав-членів в галузі реадмісії.

Ключові слова: міжнародне право, міграція населення, боротьба з незаконною міграцією, Європейський Союз, реадмісія, переміщення громадян.

Постановка проблеми. У сучасному міжнародному праві не існує повністю сформованих регіональних правових механізмів регулювання міграції. Кожен геополітичний регіон відрізняється власними міжнародно-правовими підходами до процесів міграції, які засновані на її типах і в цілому на актуальності подібного регулювання.

Розгляд регулювання реадмісії в рамках Європейського союзу пов'язаний з тим, що перші згадки про укладення угод про реадмісію та найбільш розроблену правову базу, як і багатий досвід укладення таких угод, можна зустріти в практиці саме європейських держав. Також цей регіон має безпосереднє значення для України, особливо, в сучасних умовах входження до європейського правового простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження деяких проблем реадмісії в Україні здійснювалось незначною кількістю науковців, зокрема: С. Книш, Ю. Курилюк, З. Макаруха, К. Позняк, Н. Тиндик, В. Чумак та деякими іншими. Зарубіжний досвід вивчення цієї проблеми представлений дещо більшою кількістю праць таких дослідників як: А. Абашидзе, Л. Андріченко, С. Герасімов, О. Кисельова, О. Кожаєва, І. Плюгіна, Л. Сугорміна, Г. Вільк-Якубовські, М. Зданович, М. Клячинські, Н. Колман, К. Хайлбруннер, Р. Хернандез-і-Сегрера та іншими. У той же час окремі важливі теоретичні та практичні питання залишаються невирішеними або недостатньо розробленими й до сьогодні.

Формування цілей статті. Метою статті є проведення аналізу основних етапів становлення інституту реадмісії у рамках ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейські держави почали укладати угоди про реадмісію з початку XIX ст. Ці угоди стосувалися висилки нелегальних іммігрантів шляхом встановлення зобов'язань і процедур щодо реадмісії між сторонами [1, с. 47].

Найбільш ранніми двосторонніми угодами, що стосуються реадмісії, були угоди 1818 і 1819 рр., укладені між Пруссією та іншими німецькими державами.

Як інший приклад можна привести угоду, укладену між Нідерландами та Німеччиною 7 листопада 1906 р. Дана угода встановлювала, що договірні держави зобов'язалися «відкрити свої території» для іноземців. Вона була направлена на «обмеження повноважень щодо висилки голландських громадян з Німеччини і навпаки».

В цілому можна відзначити, що велика кількість угод про реадмісію було укладено європей-

ськими державами в період з початку XIX ст. до Другої світової війни [2, с. 191].

Нільс Колман уточнює, що після Другої світової війни угоди про реадмісію все частіше стали містити положення про реадмісію громадян третіх країн, тоді як більш ранні угоди в основному були зосереджені на прийомі власних громадян [3, с. 88].

З 1950-х по 1960-і рр. західноєвропейські держави починають регулювати переміщення осіб між певними територіями за допомогою укладення угод про реадмісію. Наприклад, це було актуально для держав, що входять до такого об'єднання, як БЕНІЛЮКС.

У 90-і рр. XX ст. держави-члени Європейського Союзу поступово скасовують візові вимоги до громадян держав Центральної Європи, а угоди про реадмісію стають так званим засобом захисту територій та інтересів приймаючих держав.

Крім того, в 90-і рр. реадмісія стає важливою ще й у зв'язку з просуванням ідеї європейської інтеграції та з збільшенням міграційних потоків в Західну Європу.

Зараз можна констатувати, що загальноєвропейський процес інтеграції надав плідний ґрунт для реалізації інституту реадмісії, причому, Європейський союз розглядає застосування реадмісії в якості одного із засобів боротьби з нелегальною міграцією [4, с. 77].

Крім того, з 90-х рр. XX століття держави-члени Європейського співтовариства укладають двосторонні угоди, які безпосередньо регулюють питання реадмісії щодо громадян договірних сторін (наприклад, угода, укладена між Німеччиною і В'єтнамом в 1995 році, також угода Італії з Алжиром 2000 року і так далі), а також громадян третіх країн з метою прискорення процедури повернення нелегальних мігрантів.

Угоди про реадмісію, укладені в 90-ті роки між державами-членами Європейського співтовариства і третіми країнами, якими, як правило, були країни Центральної і Східної Європи, мають ряд відмінностей від раніше укладених угод.

По-перше, угоди про реадмісію, укладені на початку 90-х рр. XX століття, як правило, регулювали реадмісію мігрантів з країни призначення в країну походження з метою реадмісії незаконних мігрантів з «європейських країн в кінцеві пункти призначення», для усунення, так званого постійного знаходження незаконних мігрантів «на орбіті».

Необхідно уточнити, що ситуація, коли відбувається «постійне перебування незаконних мігрантів на орбіті» може виникнути, коли держа-

ви реадмісують незаконних мігрантів до держав транзиту, а ті в свою чергу також перенаправляють їх в інші країни, з території яких, наприклад, вони в'їхали в державу-транзит, а не в країну їх походження, таким чином, відбувається процес «постійного переміщення осіб з метою повернути їх в держави їх походження».

По-друге, основний акцент в таких угодах був зроблений на включення зобов'язань щодо реадмісії громадян третіх країн.

По-третє, при виявленні осіб, які проживають на території держав-членів Європейського співтовариства без відповідних дозволів, було досить довести більш ранню законну присутність осіб в другій Договірній Державі, щоб почати здійснення процедури реадмісії, тоді як в більш ранніх угодах про реадмісію було потрібно визначити час і місце незаконного перетину кордонів для встановлення зобов'язань щодо реадмісії.

По-четверте, з 90-х рр. XX ст. співробітництво держав оформляється, як правило, укладенням міжурядових угод про реадмісію. Це робиться з метою забезпечення постійного контролю за діяльністю компетентних органів у сфері міграції, безпосередньо відповідальних за реалізацію угод про реадмісію [5, с. 273].

Отже, необхідно відзначити, що європейські держави мають багатий досвід в укладанні угод про реадмісію як між собою, так і з державами інших регіонів, адже вони почали укладати такі угоди ще в XIX столітті. Найбільш ранні угоди про реадмісію (початку XIX ст.) відрізнялися від сучасних тим, що основною їхньою метою була висилка небажаних осіб, а не підвищення рівня контролю над міграційними потоками та зменшення випадків нелегальної міграції. У післявоєнний період (з 1945 р.) в угодах про реадмісію європейських держав все частіше стали з'являтися положення про реадмісію громадян третіх країн, що не було характерно для ранніх угод.

Якщо ж говорити щодо компетенцію Європейського Союзу в галузі укладення угод про реадмісію, то на початку 90-х рр. дана компетенція Європейського Союзу ще не була письмово зафіксована. Але в цей період Європейський Союз робив спроби залучення третіх країн до укладення угод про реадмісію та узгодження змісту двосторонніх договорів держав-членів.

Маастрихтський договір виділив внутрішні справи і правосуддя в «третю опору», яка визначила сфери діяльності ЄС і держав-членів, названі як «галузь спільних інтересів» [6].

З 1995 р. Європейський Союз став рекомендувати державам-членам включати так звані «застереження про реадмісію» («readmission clauses») в угоди з третіми державами, які безпосередньо не регулюють дану галузь відносин.

У тому ж році Рада Європейського Союзу вперше рекомендувала державам-членам використовувати «керівні принципи» для розробки протоколів, які призначені для забезпечення реалізації угод про реадмісію та які містять «процедури реадмісії при заходженні в порти, максимальний термін для видворення осіб, які незаконно в'їхали на територію держави, і затриманих в прикордонному районі, перелік засобів, призначених для ідентифікації та припущення можливого громадянства особи, яка підлягає реадмісії».

Розширення повноважень Європейського Співтовариства в сфері міграції відображено в ст. 63 (3) (b) Договору про заснування Європейського Співтовариства в редакції Ніццького договору 2001 р.: «Рада повинна прийняти заходи, що стосуються імміграційної політики в таких сферах: незаконна імміграція і незаконне проживання, включаючи репатріацію осіб, які незаконно перебувають на території держав-членів».

15 березня 2006 року Європейський парламент і Рада (в формі регламенту) прийняли Кодекс Співтовариства про режим перетину людьми кордонів (Шенгенський кодекс про кордони) [7]. Кодекс служить першим в історії Європейського союзу нормативним актом, в якому зібрані воєдино правила з питань перетину людьми внутрішніх і зовнішніх кордонів Європейського союзу (тобто кордонів між державами-членами і кордонів з третіми країнами).

У той же час, Шенгенський кодекс про кордони «не містить детальної регламентації щодо деяких спеціальних питань, пов'язаних з перетином людьми кордонів, наприклад, обов'язки перевізника зробити доставку назад іноземця, якому відмовлено у в'їзді, санкції до осіб, які незаконно перетинають кордони держав-членів».

25 червня 2008 року Європейський парламент і Рада ЄС ухвалили Директиву № 10737/08 про єдині стандарти та процедури держав-членів Європейського Союзу щодо повернення незаконно прибуваючих громадян третіх країн [8].

Цей правовий документ заклав мінімальні стандарти поведінки з особами, які підлягають висилці в порядку реадмісії та забезпечив стимулювання добровільного повернення нелегальних іммігрантів.

Також в Директиві 2008/115/ЄС містяться положення, що стосуються мінімальних стандартів тривалості утримання під вартою (стаття 15), загальних умов затримання (стаття 16) і утримання неповнолітніх (стаття 17). Щодо процедури затримання, стаття 15 Директиви 2008/115/ЄС передбачає, що іноземець, який є «предметом процедур повернення» може бути затриманий лише, коли «є ризик втечі» або іноземець «уникає або ускладнює підготовку процесу повернення або процесу видалення». Стаття 16 Директиви 2008/115/ЄС передбачає, що «утримання під вартою проводиться, як правило, в спеціалізованих місцях позбавлення волі, де іноземні громадяни, які підлягають висилці, містяться окремо від інших затриманих осіб».

Також Директива 2008 «дозволяє державам-членам ЄС вибирати форми і методи виконання затверджених стандартів, залишаючи поле для маневру з урахуванням різних масштабів міграційного тиску, в тому числі розмірів нелегальної імміграції в тій чи іншій країні».

Договір про функціонування Європейського Союзу, що вступив в силу в 2009 р. містить ст. 4, згідно з якою «свобода, безпека і справедливість» відносяться до питань спільного ведення, а також – логічно – до питань спільного ведення відноситься і реадмісія.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що з прийняттям Маастрихтського договору в 1992 р.

з'явилася можливість надання державами-членами повноважень ЄС у галузі укладення угод про реадмісію. Маастрихтський договір 1992 р відніс до «галузі спільних інтересів» держав-членів і ЄС імміграційну політику. У Ніщському договорі 2001 р. відображено розширення повноважень ЄС у сфері міграції, що проявляється в закріпленні обов'язку Ради вживати необхідних заходів по боротьбі з незаконною імміграцією. Наступним важливим документом, який віддзеркалив розвиток компетенції ЄС в галузі реадмісії став Договір про функціонування ЄС, який до питань спільного ведення відніс свободу, безпеку і правосуддя, логічно, і реадмісію.

Отже, в даний час, держави-члени Європейського союзу продовжують самостійно укладати угоди про реадмісію з третіми країнами, при цьому, Європейський союз зберігає за собою повноваження щодо укладення угод про реадмісію з третіми країнами від імені Союзу, але їх реалізація все одно відбувається на двосторонньому рівні, завдяки укладанню окремими державами-членами до них виконавчих протоколів з третіми країнами.

На сьогоднішній день загальна політика реадмісії ЄС має сприяти боротьбі з нелегальною імміграцією, сприянню повернення громадян третіх країн в країни їх походження, а також розширенню числа країн, які в змозі приймати іммігрантів.

Список літератури:

1. Василенко І. К. Протидія незаконній міграції населення з країн Азії до Європи територією України / Василенко І. К. – Донецьк: ВОНР ДЮІ ЛДУВС, 2008. – 172 с.
2. Олексів О. Правове регулювання політики реадмісії в Європейському Союзі / О. Олексів // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 30. – С. 189-200.
3. Coleman N. European readmission policy. Third country interests and refugee rights. – Leiden: Koninklijke Brill NV, 2009.
4. Правовые основы реадмиссии: учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / С.А. Герасимов, Л.И. Белянская, С.А. Акимова; под ред. И.Н. Глебова, А.С. Прудникова. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2010. С.77.
5. Олійник С. М. Виникнення та становлення реадмісії осіб як міжнародно-правового інституту / С. М. Олійник // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 65. – С. 272-278.
6. Treaty on European Union (Maastricht Treaty) of 7 February 1992 // Official Journal C 191, 29/07/1992 P. 0001 – 0110. URL: <http://www.eurotreaties.com/maastrichtec.pdf>
7. Regulation (EC) No 562/2006 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006 establishing a Community Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code) // OJ L 105, 13/04/2006, p. 1–32. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/ALL/?jsessionid=ZZJGTXQpcttgV0RLZ7YvrQVP3tGxzs52zhL6ll1yk32WL21mT1LN!1770240370?uri=CELEX:32006R0562>
8. Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals // OJ L 348, 24/12/2008, p. 98–107. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32008L0115>

Осипова В.В.

Київський університет права
Національної академії наук України

СТАНОВЛЕНИЕ ИНСТИТУТА РЕАДМИССИИ В РАМКАХ ЕС

Аннотация

В статье рассматриваются этапы становления и развития института реадмиссии в Европейском Союзе. Выявляются причины, препятствующие заключению соглашений о реадмиссии между государствами, а также особенности совместной компетенции Европейского Союза и государств-членов в области реадмиссии.

Ключевые слова: международное право, миграция населения, борьба с незаконной миграцией, Европейский Союз, реадмиссия, перемещение граждан.

Osipova V.V.

Kyiv University of Law
of the Nation Academy of Sciences of Ukraine

FORMATION OF READMISSION INSTITUTE WITHIN THE FRAMEWORK OF THE EU

Summary

In the article considers the stages of formation and development of the institution of readmission of the European Union. Revealed reasons preventing the conclusion of readmission agreements between states and especially the joint competence of the European Union and the Member States in the field of readmission.

Keywords: international law, migration, the fight against illegal immigration, the European Union, readmission, the movement of citizens.

УДК 347.921 347.937 347.956

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**Петренко В.С.**Національний університет «Одеська юридична академія»,
Київський районний суд міста Одеси

Стаття присвячена визначенню актуальних способів зловживання процесуальними правами у цивільному процесі та пошуку дієвих механізмів підвищення ефективності цивільного процесу шляхом протидії зловживанню процесуальними правами.

Ключові слова: процесуальні права, зловживання процесуальними правами, цивільний процес.

Актуальність теми. Проблема зловживання сторонами цивільних справ своїми процесуальними правами залишається актуальною протягом багатьох років. В основі цієї проблеми лежать різні підстави, основними з яких залишається чинне законодавство, що створює широкі можливості для зловживань, і низький рівень правової культури суспільства.

Зловживання процесуальними правами займає окреме місце й серед причин порушення процесуальних строків розгляду цивільних справ.

В якості одного з різновидів зловживання процесуальними правами виділяють оскарження ухвал суду першої інстанції, що відповідно до положень ч. 1 ст. 293 ЦПК України не можуть бути оскаржені. До таких ухвал відносяться ухвали, що спору по суті не вирішують, а спрямовані лише на вирішення поточних питань судового процесу (відкриття провадження у справі, забезпечення доказів, призначення експертизи тощо). Їх постановлення саме по собі прав та інтересів сторін та інших учасників процесу не порушує, тому що зацікавлена особа в будь-якому випадку має право на оскарження остаточного рішення у справі, яке і вирішує спір по суті.

Останнім часом набула істотного поширення практика повторного та неодноразового оскарження ухвал, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від судового рішення, щодо яких ч. 3 ст. 293 ЦПК України не передбачена можливість передання до апеляційного суду копій матеріалів, необхідних для розгляду скарги.

Так, відповідач не позбавлений процесуальної можливості нескінченно оскаржувати ухвалу суду першої інстанції про відкриття провадження у справі, посилаючись на недотримання правил підсудності. Дії суду першої інстанції у разі надходження апеляційної скарги на таку ухвалу чітко регламентовані ЦПК, суд першої інстанції зобов'язаний направити апеляційну скаргу разом з матеріалами справи до апеляційної інстанції незалежно від того, чи оскаржувалася ця ухвала раніше.

Після перевірки такої ухвали в апеляційній інстанції та повернення справи для продовження розгляду у разі залишення її без змін, відповідачем знову подається тотожна апеляційна скарга та справа надсилається апеляційному суду.

На практиці такі дії відповідачів вже призвели до існування судових справ, в яких ухвали про відкриття провадження у справі оскаржувалися понад 10 разів, справи перебувають в провадженні суду вже декілька років при повній неможливості суду першої інстанції провести хоча б одне судове засідання.

Аналогічна ситуація виникає, наприклад, при неодноразовому оскарженні ухвали суду про призначення експертизи в частині зупинення провадження у справі, що унеможливорює як власне проведення експертизи так і подальший розгляд справи.

Між тим, застосування такого підходу та не вирішення цієї проблеми на законодавчому рівні суперечить і завданню, і принципам цивільного судочинства, для якого швидкий розгляд справи є суттєвим. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 157 ЦПК України суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі. Крім того, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в свою чергу, забезпечує право на судовий розгляд протягом розумного строку. Згідно з практикою Європейського суду з прав людини критеріями для визначення розумності строку є складність справи (щодо її предмета), поведінка сторін (позивачів та відповідачів), поведінка органів судової влади (а також адміністративних органів, що втрутилися у процес) та важливість предмета спору для зацікавленої особи. Направлення справи до апеляційної інстанції у випадках оскарження ухвал суду першої інстанції виправданим зволіканням вважати не можна, адже до апеляційної інстанції направляється для перегляду ухвала, яка вже перебувала на розгляді апеляційного суду. Єдине, що може зробити апеляційна інстанція в таких випадках, це винести ухвалу про відмову в відкритті апеляційного провадження та повернути справу до суду першої інстанції. Тобто процедура повторного перегляду таких ухвал заздалегідь не може призвести до будь-яких наслідків, крім одного – затягнути розгляд справи. Направлення справи до апеляційної інстанції унеможливить її розгляд не лише у максимально можливий двомісячний термін а й взагалі у будь-які розумні строки.

Правильний і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ в умовах процесуальної недобросовісності стає майже неможливим, оскільки дії такої особи перешкоджають вирішенню цих завдань. При цьому завдання правильного і своєчасного розгляду і вирішення цивільної справи ставиться не перед сторонами процесу, а перед судом. Особи, що беруть участь в справі, не мають прямого юридичного обов'язку сприяти суду в правильному і своєчасному розгляді і вирішенні цивільної справи, проте за ними повинен бути визнаний обов'язок утримуватися від дій, здатних перешкоджати досягненню зазначених завдань.

На цей час можна констатувати відсутність сформованої концепції з питань про протидію

зловживанню суб'єктивними цивільними процесуальними правами.

Наявність даної проблеми визнається як ученими, так і практичними працівниками. На теперішній час суд дуже обмежений в можливостях впливу на недобросовісну поведінку сторони, що дозволяє зацікавленій особі різними способами затягувати розгляд справи, перешкоджати ухваленню несприятливого для себе судового рішення і здійснювати інші протиправні дії у сфері цивільного судочинства.

Проблемні питання зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві досліджувались у працях М.М. Агаркова, В.В. Комарова, Н.О. Чечиної, В.В. Бутнєва, М.Й. Штефана, Н.В. Кузнецова, А.Г. Новікова, А.Н. Єрмакова, А.В. Юдіна, М.Л. Гальперіна та інших відомих вчених.

Метою цієї статті є визначення актуальних способів зловживання процесуальними правами у цивільному процесі та пошук дієвих механізмів підвищення ефективності цивільного процесу шляхом протидії зловживанню процесуальними правами.

В цілому практика демонструє насторожене відношення до категорії «зловживання процесуальним правом», що пов'язане в першу чергу з відсутністю концептуальних розробок поняття, суті і ознак зловживання правом в цивільному процесі, а також з відсутністю чітких законодавчих норм про відповідальність за процесуальну недобросовісність. Ситуація, що склалася, відображає загальне відношення до поняття зловживання правом в теорії права і в галузевих науках.

Небезпека зловживання процесуальними правами полягає в тому, що формально дії особи не виходять за межі правового поля, а насправді ними заподіюється шкода інтересам правосуддя і інтересам інших учасників цивільного процесу. Такі дії (бездіяльність) важко довести, і особа, що зловживає правом, може для прикриття своїх протиправних дій використовувати широкий арсенал заходів захисту, що надаються особі, яка сумлінно здійснює свої суб'єктивні права. При цьому особливо прігнічує безпорадність суду, який не може протистояти подібним проявам, а часом і не має правової можливості для такого протистояння.

У науці цивільного процесуального права до цього часу не створено чіткої концепції протидії зловживанням процесуальними правами, що базується на встановленні ознак даної поведінки в діях учасників процесу та їх відповідальності за такі дії. Відсутність такої концепції негативно позначається на ефективності цивільного судочинства в цілому, спричиняє різні негативні явища у вигляді збільшення строків судового розгляду, порушення матеріальних і процесуальних прав учасників процесу.

Частиною 3 ст. 27 ЦПК України закріплено загальне положення, згідно з яким особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Разом із тим, саме по собі закріплення загальної засади добросовісності в процесуальному законі залишається лише на рівні абстрактного принципу, не одержуючи подальшого розвитку в окремих положеннях даного нормативно-правового акту. ЦПК України не

містить визначення поняття зловживання процесуальними правами як і не закріплює загальних наслідків такого зловживання.

Судовий захист порушених прав і законних інтересів є функцією держави, реалізація якої здійснюється, в тому числі, і за допомогою цивільного процесу. На початковому етапі звернення зацікавленої особи до суду їй не може бути відмовлено в захисті за умови дотримання формальних процесуальних вимог, оскільки в переважній більшості випадків наявність чи відсутність матеріального права на позов, на відміну від процесуального, може бути з'ясована судом лише після розгляду справи по суті.

Вирішення питання про наявність матеріальних передумов звернення до суду на стадії відкриття провадження у справі може свідчити про обмеження у доступі до правосуддя.

Вищевикладене дає підстави для висновку про те, що положення ЦПК України повинні тлумачитися в тому числі й з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, адже ЦПК України, як і будь-який інший процесуальний кодекс, не містить і не може містити відповіді на всі питання, що виникають під час розгляду справи. Крім того, процесуальні кодекси, як і інші закони, розраховані на добросовісне їх використання, тоді як випадки недобросовісної поведінки сторін ними не регулюються. Встановлюючи обов'язок сторін добросовісно користуватися своїми процесуальними правами у ст. 27, ЦПК України не містить будь-яких конкретних механізмів протидії зловживанню процесуальними правами, в тому числі і не визначає можливі дії судді в таких випадках.

У 17 ст. Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року зловживання правом визначається як діяльність або дії, спрямовані на скасування прав і свобод, визнаних у Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції [1].

Наслідки подання індивідуальної скарги у Європейський Суд з прав людини при зловживанні правом на подачу скарги передбачені в ст. 35 Конвенції, і полягають у визнанні такої скарги неприйнятною.

Проблема зловживання процесуальними правами з боку учасників цивільних спорів в даний час має особливу значимість у зв'язку з тим, що нерідко особи, які беруть участь у справі, з метою безпідставного отримання необхідного їм рішення суду, затягування процесу або для інших недобросовісних цілей використовують належні їм процесуальні права всупереч з їх дійсним призначенням. Дане явище виступає чинником, що дестабілізує правосуддя і створює істотні перешкоди для ефективного вирішення спорів.

Деякі науковці визначають зловживання процесуальними як нічим не обмежену можливість порушення цивільних справ, а в якості прикладів недобросовісної поведінки вказують на пред'явлення завідомо безпідставних позовів, оскарження судових рішень при повному усвідомленні їх правильності, порушення перед судом безцільних клопотань лише для затягування процесу [2, с. 17-19].

Під зловживанням правом, як матеріальним, так і процесуальним, Європейський Суд з прав

людини у своїй практиці розуміє таке його використання, яке спрямоване на боротьбу із закладенням у ньому ж позитивним регулятивним потенціалом, в тому числі, що суперечить принципу правової визначеності.

На практиці існує велика ймовірність змішування таких категорій як зловживання процесуальним правом і реалізація процесуальних прав. Так, у ряді випадків ЄСПЛ зазначав у своїх рішеннях, що подання суду клопотань про відкладення судових засідань на тривалий термін з причини хвороби сторони, неодноразова зміна заявлених вимог, самі по собі не свідчать про зловживання правами.

Як було зазначено, вітчизняний процесуальний закон не розкриває поняття «зловживання процесуальним правом», на відміну від інших країн, де під зловживанням правом розуміють здійснення цивільних прав виключно з наміром заподіяти шкоду іншій особі, дії в обхід закону, а також інші завідомо несумлінне здійснення цивільних прав [3].

Метою здійснення правосуддя у цивільних справах є захист порушеного або оспорюваного права чи законного інтересу позивача.

Отже, зловживання процесуальними правами, так чи інакше, має бути спрямоване на перешкоджання реалізації механізму захисту. При цьому суб'єктами, які можуть зловживати своїми процесуальними правами, можуть бути не тільки особи, які беруть участь у справі, але й інші учасники процесу, оскільки кожен з них наділений процесуальними правами і обов'язками в тій чи іншій мірі, і, як наслідок, може впливати на хід самого провадження. Форми реалізації при цьому можуть полягати у перенесенні судового засідання, безпідставному затягуванні судового процесу, перешкоджанні розгляду справи, у тому числі шляхом неподання доказів, або надання неналежних доказів по справі, безпідставному оскарженні судового рішення, а також іншими шляхами, що тягне за собою перешкоджання прийняттю законного та обґрунтованого рішення, або його виконанню.

Нерідко зловживання процесуальними правами впливає з невірного розуміння принципів цивільного процесу, таких як принципу змагальності і диспозитивності.

Найчастіше принцип змагальності розкривається через допустимість будь-яких процесуальних прийомів, що приводять до необхідного результату, або будь-якого процесуального поведінки, однак даний принцип має, у першу чергу, забезпечувати реалізацію законних і обґрунтованих інтересів всіх осіб, які беруть участь у справі [4, с. 21].

Науковці вважають, що відсутні будь-які підстави для отождолення принципу диспозитивності і нічим не обмеженої свободи реалізації процесуальних прав. За своїм значенням принцип диспозитивності не є абсолютним, тому він не може служити виправданням безпідставного здійснення процесуальних прав, не пов'язаних з метою реального захисту прав суб'єкта. Свобода розпорядження процесуальними засобами захисту обмежена, насамперед, вимогами закону та інтересами інших осіб, які можуть постраждати у разі неналежної реалізації процесуальних прав [5, с. 50].

Зловживання процесуальним правом у цивільному процесі також може виникнути у зв'язку з недобросовісними діями осіб, які беруть участь у справі, в суді першої інстанції, починаючи з моменту звернення позивача до суду за захистом потенційно «порушеного» права, а також у зв'язку із безпідставним порушенням проваджень по перевірці судових актів, в тому числі тих, що вже вступили в законну силу, що у свою чергу, суперечить принципу правової визначеності і тягне за собою більш тяжкі наслідки для добросовісної сторони.

Наділяючи учасників процесу різними правами, закріплюючи принципи диспозитивності, змагальності, рівноправності в цивільному процесі, законодавець виходить з імперативного правила недопущення обмеження прав інших осіб.

З урахуванням викладеного, зловживання процесуальними правами можна визначити як дії або бездіяльність учасників процесуальних правовідносин, які спрямовані на реалізацію належних їм процесуальних прав з метою заподіяти майнову або нематеріальну шкоду іншим учасникам процесу, або як діяльність, спрямовану на реалізацію належній такій особі прав всупереч закону.

Визначення дієвих механізмів правового регулювання запобігання зловживанню процесуальними правами призводить до необхідності аналізу такої правової категорії як «фіктивний процес».

«Фіктивний» цивільний процес за своєю суттю є формою зловживання процесуальними правами, особами, які беруть участь у справі, судом, іншими учасниками процесу.

Під «фіктивним процесом» розуміють судовий спір, у якому сторони на підставі попередньої домовленості заявляють перед судом про наявність неіснуючого спору для досягнення своєї, прихованої від суду, мети.

Звернення з позовом до суду для порушення «фіктивного процесу» є однією з форм зловживання правом на позов, так як позивач, заявляючи, за згодою відповідача, про існування порушення його суб'єктивних прав чи законних інтересів, в дійсності не потребує надання йому судового захисту, тобто подає безпідставний позов, зловживаючи своїм правом.

Таким чином, фіктивний цивільний процес це процес, при якому справа порушується без мети захисту прав, або в ході якого особи, які беруть участь у справі, зловживають своїми процесуальними правами без достатніх на те підстав і таке зловживання, як правило, заподіює шкоду особам які не беруть участь у справі.

Фіктивність цивільного процесу може бути виражена як в діях обох сторін, так і за допомогою процесуальних дій однієї особи, яка бере участь у справі, зокрема, може передбачати зловживання правом лише позивача, який направляє в суди безліч надуманих позовів, паралізуючи роботу сумлінного відповідача.

Досить відомими є справи про розірвання шлюбу, коли до суду з вимогою про його розірвання та розподіл спільної власності, звертається подружжя, проте насправді чоловік та дружина переслідують мету збереження цього майна від кредиторів, які вимагають виконання боргових зобов'язань одним з подружжя. Таким

чином, судові провадження у справі направлено не на виконання положень закону та реалізацію прав громадян, а на сприяння недобросовісній стороні у справі.

Ще з часів римського приватного процесу проти зловживання процесуальними правами в різних правових системах були випробувані на практиці чотири заходи:

- попереднє посвідчення сторонами своєї сумлінності за допомогою складання присяги;
- покладення судових витрат на винну в недобросовісному веденні справи сторону;
- стягнення з неї збитків, завданих іншій стороні;
- накладення на неї штрафу, заміна його у разі неспроможності, арештом [6].

Визнавши факт зловживання процесуальними правами, суд повинен припинити таку процесуальну діяльність, тим самим, відмовивши в реалізації права недобросовісним шляхом. При цьому необхідно враховувати, що в силу особливої конституційної значущості державних механізмів судового захисту, суду слід відмовляти у реалізації права лише після попередження особи про виявлення в її діях зловживання і постановлення у разі встановлення факту зловживання відповідної мотивованої ухвали, яка може бути оскаржена.

Разом із тим, декларативного закріплення неприпустимості зловживання процесуальними правами явно недостатньо, необхідна ще й дієва реалізація механізму захисту від зловживання.

Висновки. Крім закріплення на законодавчому рівні поняття «зловживання цивільними процесуальними правами», необхідно визначити конкрет-

ний перелік таких зловживань, надавши кожному з них повну характеристику з метою попередження недобросовісної поведінки сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Необхідно також доповнити цивільне процесуальне законодавство мірами відповідальності за такі зловживання.

Доцільним уявляється внесення змін до ЦПК, що передбачатимуть можливість віднесення судових витрат на особу, яка зловживає своїми процесуальними правами.

Зазначена компенсація являтиме собою міру цивільної процесуальної відповідальності сторони, що недобросовісно заявила необґрунтований позов або систематично протидіяла правильному і своєчасному розгляду справи. Така компенсація має бути віднесена до витрат, пов'язаних з розглядом справи, тобто є одним із видів судових витрат.

Крім того, у процесуальному законодавстві необхідно закріпити таку санкцію майнового характеру за зловживання як штраф. Інститут судових штрафів має забезпечити виконання завдань цивільного судочинства щодо об'єктивного розгляду справ протягом розумного строку.

Щодо такого виду зловживання процесуальними правами як повторне оскарження ухвал, які вже переглядалися в апеляційному порядку, що, очевидно, є недобросовісним використанням стороною свого процесуального права на апеляційне оскарження, пропонується доповнення ст. 293 ЦПК України імперативною заборонаю повторного оскарження ухвал суду першої інстанції, які вже переглядалися в апеляційному порядку, та закріплення права суду першої інстанції своєю ухвалою повертати такі апеляційні скарги.

Список літератури:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998 р. – № 13 / № 32 від 23.08.2006 / С. 270.
2. Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; Арбитражный процесс» / А. В. Юдин. – СПб., 2009. – 47 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1345381>.
3. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1994 года № 51-ФЗ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gzkodeks.ru/>
4. Тertyшников В.И. Гражданский процесс: конспект лекций / В. И. Тertyшников. – 2-е издание, исправленное и дополненное. – Х.: Консум, 2002. – 240 с.
5. Власов А.А. Гражданское процессуальное право: учебник / А.А. Власов. – М.: ТК Велби, 2003. – 432 с.
6. Васильковский Е.В. Гражданский процесс. Учебник гражданского процесса. – Москва, 1917 г. // Allpravo.Ru, 2005 г. (§59. Злоупотребление правами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc2472p0/instrum4301/item4360.html>.

Петренко В.С.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
Киевский районный суд города Одессы

ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ ПРОЦЕССУАЛЬНЫМИ ПРАВАМИ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

Статья посвящена определению актуальных способов злоупотребления процессуальными правами в гражданском процессе и поиску действенных механизмов повышения эффективности гражданского процесса путем противодействия злоупотреблению процессуальными правами.

Ключевые слова: процессуальные права, злоупотребление процессуальными правами, гражданский процесс.

Petrenko V.S.National University «Odessa Law Academy»,
Kyiv District Court, Odessa**ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN CIVIL PROCEEDINGS****Summary**

The article is devoted to defining the actual ways of abuse of procedural rights in civil proceedings and the search for effective mechanisms of increase of efficiency of civil process by means of counteraction to abuse of procedural rights.

Keywords: procedural law, abuse of procedural rights, the civil process.

УДК 340.1

**ДЖЕЙМС БОЙД ВАЙТ – ВІДДАНИЙ ПРИХИЛЬНИК
НАПРЯМУ «ПРАВО І ЛІТЕРАТУРА»****Хижняк Ю.В.**

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті охарактеризовано значення ідей Дж. Б. Вайта для становлення міждисциплінарного напрямку «право і література». Процес формування поглядів вченого показано через особливості його власної освіти та викладацького досвіду. Розкрито зміст його уявлень щодо суті юридичної освіти та щодо ролі у ній творів художньої літератури. Зокрема, у статті представлені думки Дж. Б. Вайта щодо недоліків освітнього процесу у вищій юридичній школі. Ці недоліки стосуються двох компонентів педагогічного дискурсу: інструктивного та регулятивного.

Ключові слова: Дж. Б. Вайт, «право і література», юридична освіта, інструктивний дискурс, регулятивний дискурс.

Постановка проблеми. Джеймс Бойд Вайт – відданий прихильник напрямку «право і література». Саме так Я. Ворд називає Дж. Б. Вайта у книзі «Право і література»: можливості та перспективи» [1, р. 6]. Та й справді, ім'я Дж. Б. Вайта спадає на думку чи не найперше серед усіх тих, хто представляє напрям «право і література». Почасти через те, що його вважають засновником цієї міждисциплінарної сфери, адже з його праці «Правова уява» (1973) починається відлік історії сучасного американського варіанту «права і літератури». Хоча, як зазначає Дж. Харш, ідентифікація «моменту виникнення» будь-якого наукового напрямку завжди не зовсім коректною [2, р. 10].

Так і у нашому випадку – наукові розвідки у сфері взаємозв'язку права та художньої літератури велися задовго до виходу в світ вказаної праці Дж. Б. Вайта. Є принаймні дві події, які фігурують як важливі моменти початкового етапу розвитку «права і літератури» в США. Першою є опублікування статті Б. Кардозо «Право і література» у *Yale Review* в 1925 році. Друга – пов'язана з традицією, що існувала в американських університетах у XIX – на початку XX століть і полягала в наданні студентам-юристам списку літературних творів, в яких висвітлювалися правові теми. Одним із найвідоміших списків такого роду став «Список правових романів» Дж. Г. Вігмора, надрукований у *Illinois Law Review* у 1908 році. Крім того, треба зауважити,

що «право-літературні» дослідження не обмежуються лише американським дискурсом.

Тож говорити про Дж. Б. Вайта як про винахідника самої ідеї діалогу між юриспруденцією та художньою літературою навряд можливо. І він сам неодноразово звертає на це увагу. Втім слова Я. Ворда вдало підкреслюють той особливий смисловий простір, сповнений ніби батьківським теплом, що його створив Дж. Б. Вайт у царині «права і літератури». Видається, що окремішність цього простору та його несхожість на інші дослідження у цій сфері зумовлені принциповим для Дж. Б. Вайта баченням «права і літератури» як навчального засобу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід звернути увагу на те, що творчість Дж. Б. Вайта є маловідомою на теренах української юриспруденції. Згадку його імені можна віднайти лише у дослідженнях, присвячених загальній характеристиці міждисциплінарного напрямку «право і література», яких майже немає в Україні. Необхідно назвати деяких російських дослідників, чії праці торкаються питань «права і літератури», а отже побіжно в їхніх текстах фігурує і Дж. Б. Вайт: І. В. Борщ, І. Л. Честнов, М. В. Антонов, К. Г. Самохіна. Втім будь-яких окремих праць, які стосуються саме Дж. Б. Вайта, в україномовній та російськомовній юридичній літературі, на жаль, немає.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на вищезазначене, складно говорити, що питання поглядів

Дж. Б. Вайта та їх значення для вітчизняної юриспруденції було вже досліджено. Варто тільки підкреслити, що у даній статті більше уваги буде приділено розумінню Дж. Б. Вайтом навчального потенціалу напрямку «право і література», зокрема, його можливостей подолати вади педагогічного дискурсу у вищій юридичній школі.

Мета статті полягає у характеристиці основних ідей творчого доробку Дж. Б. Вайта як представника напрямку «право і література».

Виклад основного матеріалу. Згадаємо, що «Правова уява» попервах адресована саме студентам, написана у вигляді навчального посібника. У передмові Дж. Б. Вайт зазначає, що книга призначена допомогти студентам стати літературними та культурними критиками і навчитися застосовувати ці їхні здібності до дискурсу права [3, р. xi]. Примітно, що стаття Г. Дж. Пауела, професора права Дюкського університету, присвячена Дж. Б. Вайту, називається «Учитель». Професор Пауел пише, що ще з часів «Правової уяви» виявилася пристрасна цікавість Дж. Б. Вайта до процесу викладання та вивчення права. Автор статті характеризує «Правову уяву» як, можливо, найбільш дивний і водночас найчудовіший кейсбук серед усіх, що їх було зіставлено для використання в юридичній освіті. Праця не присвячена окремому предмету (контрактам чи деліктам, чи власності) або певному правовому інструменту (наприклад, тлумаченню закону), вона, за словами самого Дж. Б. Вайта, присвячена «діяльності «бути юристом», діяльності, пов'язаній з тим, що людина може або не може робити з думкою та мовою [4, р. 1393].

На початку «Правової уяви» Дж. Б. Вайт демонструє, як по-різному за допомогою засобів мови три автори на основі свого унікального досвіду й переживань описують одне й те ж саме місце – річку Міссісіпі. Надані у книжці, доволі розлогі пасажі з трьох творів художньої літератури – «Життя на Міссісіпі» Марка Твена, «Американських нотаток» Ч. Діккенса та «Ла Саль і відкриття Великого Заходу» Ф. Паркмана – супроводжуються різноманітними питаннями Дж. Б. Вайта, що адресовані студенту (ширше – будь-якому читачу). Пропонується уявити, як іще може бути описана ця місцина, як би описав її, наприклад, залізничний магнат, або яким чином про Міссісіпі міг би «говорити» юридичний документ [3, р. 8–15].

Дж. Б. Вайт прискіпливо розглядає юриста як письменника особливого роду і його хвилюють питання взаємодії юриста, його свідомості з мовою права. Чи мова права накладає певні особливості на стиль мислення? Чи може вона в якомусь сенсі контролювати, нав'язуючи стереотипи та моделі сприйняття світу та написання текстів?

Як видається, розуміння творчості Дж. Б. Вайта загалом, та його «Правової уяви» зокрема, може бути почерпнуте з його власної розповіді про свою освіту, про те, як сформувалися його погляди на дві сфери – право і художню літературу.

Вивчаючи у коледжі головним чином грецьку та англійську літературу, Дж. Б. Вайт, за його власними словами, зіштовхнувся з відмінністю між різними мовами, з тим, що людина не думає, і в принципі не може думати, однаково різними мовами. Те, що може бути висловлено однією

мовою, за допомогою іншої – часом неможливо висловити, оскільки мова – це спосіб конструювання дійсності [5, р. 6].

В коледжі Дж. Б. Вайт багато часу присвячував різним формам опрацювання творів художньої літератури: справжньому та глибокому розумінню природи величчя певних літературних творів, обговоренню їх переваг та недоліків, аналізу стилю поетів та письменників. Хотілося б звернутися до слів Дж. Б. Вайта, які ілюструють розуміння вченим значення художньої літератури, що воно складалося ще тоді, у коледжі, і потім стало однією з центральних ідей його наукових розвідок в сфері «права і літератури»: «Однією з причин прочитання найкращих творів художньої літератури було те, що вони можуть слугувати моделями для нашого власного письма; не в тому сенсі, що ми будемо копіювати чи імітувати їх, а в глибшому сенсі – література показує, як деякі з найкращих письменників світу вирішували проблеми, з якими зіштовхується кожна людина, коли намагається висловитися, особливо з проблемою нашої мови: її недостатністю, її непіддатливістю, її інколи шкідливими тенденціями, її неймовірно багатими ресурсами значення. Це допомагало нам бачити, що література не має розглядатися тільки як предмет високого вжитку, як вишукане вино або як частина елегантності життя, художня література знаходиться у центрі нашого власного творчого та емоційного життя, оскільки ми, як і письменники, яких ми читаємо, можемо впадати у порожні кліше, сентиментальні слогани чи лежачі реклами або пропаганди; а можемо, як і вони, спробувати віднайти шляхи використання нашої мови для того, щоб говорити речі, варті поваги. Це почуття небезпеки та могутності мови стало мені в нагоді, коли я почав вивчати право» [5, р. 10–11].

Втім спочатку, коли Дж. Б. Вайт вирішив стати професором англійської філології, він зрозумів, що на нього чекає вивчення художньої літератури як певного роду діяльності, відокремленого від звичайного життя, політики та етики. Для Дж. Б. Вайта той факт, що читання літератури було професіоналізовано, загрожувало її цінності. Він не хотів ставати просто *читачем* художньої літератури, тому вирішив зв'язати своє життя з юриспруденцією. Звучить дивно, але рішення це для Дж. Б. Вайта безпосереднім чином було зумовлено його уявленнями про сутність юридичної освіти. Він бачив процес вивчення права як навчання тому, як добре читати та писати, послуговуючись мовою права. Зрозуміло, що такі уявлення про право не були надто поширеними в культурі. Юридична освіта не розглядалася як риторична та літературна за своєю природою, право уявлялося як самодостатнє, замкнуте саме у собі [5].

Тож бачимо, що ще будучи студентом, Дж. Б. Вайт цікавився освітнім процесом. Не можна сказати, що в цьому плані він є поодиноким, юридична освіта – предмет постійних дискусій та роздумів. Якщо поглянути на праці представників напрямку «право і література», то можна побачити, що у багатьох із них підкреслюється навчальний потенціал цієї міждисциплінарної сфери. І саме в педагогічній площині, як видається, можна віднайти паростки скептичного ставлення до «права і літератури» як чогось, що знаходиться поза «суто

правовим». Тут справа не конкретно в «праві і літературі», недоліках чи перевагах цього навчального курсу, проблема є глибшою і полягає в особливостях юридичної освіти в цілому.

Цікаво, що в українських наукових розвідках тема педагогічного дискурсу в юриспруденції не є популярною. В цьому контексті хочеться процитувати класика соціології освіти П. Бурдьє: «Як можна абстрактно розмірковувати про університети, коли сьогодні вони змушують говорити про себе предметно та все частіше говорять про себе самі? Чи можна у подібних роздумах відійти від університетського дискурсу, уникнути тавтологій, визнаних поглядів на освіту, тобто уявлень, отриманих в процесі освіти ж? Як можна говорити про університет, не приносячи жертву університетській доксі – тому, що університети вважають само собою зрозумілим, і тому застосовують до *alma mater* мисленнєві категорії, вироблені ними самими» [6, с. 8]. На думку П. Бурдьє, люди ні ще зі школи нав'язуються певні класифікації (наприклад, відомий усім нам поділ письменників на класиків та усіх інших), але принципи, що лежать в основі таких класифікацій, залишаються імпліцитними та не обговорюються, оскільки вони є ніби чимось на зразок очевидного. Одним із уже наперед вирішених поділів, що їх нам пропонує система освіти – «опозиція права ансамблю гуманітарних та природничих наук» [6]. Саме на це вказує і Дж. Б. Вайт, коли описує, що його здивувало в юридичній освіті: «Право бачилося як *sui generis*, як унікальна культурна форма зі своїми власними, притаманними їй інтелектуальними та етичними якостями» [5, с. 14].

Розмірковуючи про педагогічний зміст юридичної освіти, необхідно говорити про два моменти, пов'язані із тим, що Б. Бернстайн назвав компонентами педагогічного дискурсу: інструктивний та регулятивний. Інструктивний дискурс створює спеціальні здібності та навички, визначає знання, яке слід передавати, і здібності, які слід розвивати: все, що необхідно для участі випускників у певній сфері професійної діяльності. Регулятивний дискурс формує порядок, професійні стосунки та ідентичність; це моральний дискурс із правилами, які встановлюють критерії належної суті суб'єкта, поведінки, якої від нього/неї очікують та відповідної професійної позиції [7, р. 32]. Регулятивний дискурс є такою собі «прихованою навчальною програмою», що розкриває механізми формування людини у відповідності з цілями суспільства, ілюструє те, що освітня діяльність навчальних закладів – це щось більше, ніж просто передача знань, які встановлюються офіційними навчальними планами [8, с. 177].

Влучно змальовує характеристики обох складових педагогічного дискурсу саме в юридичній школі К. А. Ліста, доцент Національного університету Кордови. Дж. Б. Вайт, власне, пише про ті ж самі риси, які, до речі, притаманні і вітчизняному педагогічному дискурсу в юриспруденції. Так, в рамках інструктивного дискурсу знецінюється або навіть виключається будь-яке знання, яке не відноситься безпосередньо до правового, а також усі навички, які не визнані явно корисними у практичному застосуванні професії. Те, що відкидається, визначається як абстракції та критика. Тому не дивно, що ціннісно-орієнтоване

мислення, націлене на зовнішню критику права та юридичних дій, розпізнавання соціальної, політичної та історичної природи усіх правових феноменів або представлено побіжно, або повністю виключено з традиційної системи навчання праву, чи витіснене на поля навчальних планів юридичних факультетів [9, р. 343].

Що ж стосується регулятивного дискурсу, то К. Ліста вказує на диктат особи викладача, який заздалегідь позиціонується як авторитет, знавець та спеціаліст у сфері права. В той же час, студент залишається пасивною фігурою, просто слухачем, він навіть не намагається піддати сумніву легітимність та виправданість змісту інструктивного дискурсу. Звідси, впливає принципова неможливість та нездійсненність відкритої критичної рефлексії в процесі навчання [9, р. 344–348].

К. Ліста звертає увагу і на такі характеристики регулятивного дискурсу як: недолік уваги до цінностей та етичних проблем, однорідність підходів, які застосовуються, консерватизм та інструменталізм. «Етична порожнеча» є наслідком відсутності контекстуалізації права в його соціальній та політичній структурі, критичної оцінки його політико-соціальної функції та соціальних наслідків, справедливості чи несправедливості правових актів [9, р. 353]. Все назване вважається ніби позаюридичним, а отже знаходиться під заборорою.

Дж. Б. Вайта непокоять ті ж самі недоліки навчання праву в юридичній школі, й художня література для нього є своєрідним засобом подолання цих вад. Корінь зла вчений бачить у жорсткій детермінації ролей та стосунків: визначення викладача як наділеного владою та добре обізнаного маніпулятора, а студента – як дитину без будь-якої відповідальності, окрім відповідальності за підготовку до іспитів; детермінація матеріалу тільки як правових норм та принципів, укорінених в кейсах та статутах, або як теорій, проілюстрованих у конкретних ситуаціях. Звідси – юридична освіта не розглядається як навчання тому, як має мислити юрист, а скоріше – як навчання тому, як необхідно думати на адвокатському іспиті. Дж. Б. Вайт задається питаннями: чи можемо ми визнати, що всі студенти є різними, мають різні здібності та чесноти, що предмет «право» не є одним і тим самим в різних аудиторіях, що кожен зі студентів сам є відповідальним за свій власний навчальний процес, зміст якого залежить від попереднього життєвого і читачького досвіду студента, його власного бачення своєї професійної кар'єри? Й нарешті: чи може бути юридична освіта не просто професійною підготовкою, чи може вона бути вихованням індивідуального мислення? [10, р. 14–16]

Дж. Б. Вайта цікавить, що ж саме відбувається в уяві та розумі юриста, коли він, стикаючись з реальною проблемою світу, зі шкодою чи конфліктом, намагається перекласти цю проблему на мову права. В цьому сенсі твори художньої літератури як результати роботи думки письменника є для вченого засобом навчання студентів юридичних факультетів.

Метою цього короткого екскурсу у світ наукового доробку Дж. Б. Вайта, звичайно, не є детальне висвітлення його ідей про напрям «право і література», швидше метою є побачити певний відтінок, який його особистість внесла у

різнобарв'я думок та сенсів цієї течії, а також у концепцію юридичної освіти загалом. Щоб його побачити, хочеться звернутися до початку книги «Від очікування до досвіду: есе з права та юридичної освіти». Тут на нас чекає зустріч із традиційним для Дж. Б. Вайта стилем написання: автор розповідає про прості та очевидні речі, але тексти при цьому наповнені особливою відвертістю та безпосередністю. І саме тому складається враження, ніби Дж. Б. Вайт звертається до тебе, ніби відкриває саме перед тобою таємниці власної викладацької історії, викладацької долі.

Він пише, що кожної осені, починаючи вкотре курс для студентів-юристів, він сповнений сильною та безпричинною надії на те, що буде найкращим викладачем у світі, а ці студенти будуть найкращими у світі студентами. І кожного разу ці очікування перетворюються на досвід розчарування і в собі, і в студентах. Та він усе одно переконаний, що вчиняє правильно, оскільки ці необґрунтовані надії є частиною неодмінного дарунку, що робить викладач студентам, і навпаки.

Таке розчарування спіткає нас не тільки у викладанні, але і в кожній спробі комунікації, через ті відмінності, що ніколи не можуть бути повністю подолані [10, р. 1–2].

Висновки. Праці Дж. Б. Вайта зіграли неабияку роль у становленні та оформленні «права і літератури» в окрему сферу досліджень, а також – в появі «права і літератури» як навчального курсу в багатьох університетах світу. Видається, що його доробок як науковця, як викладача, як письменника зрештою, може бути джерелом натхнення та приводом для роздумів для всіх тих, хто має стосунок до вищої юридичної освіти. Бо як зазначив згадуваний нами професор Г. Дж. Пауел (якому пощастило бути особисто знайомим із Дж. Б. Вайтом), найкраще відображає бачення Дж. Б. Вайтом того, що означає бути викладачем і людиною, девіз кардинала Ньюмена «Cor ad Cor loquitur, серце говорить до серця» [4, р. 1395]. Мабуть, в сенсі цих слів і криється особливий «відтінок» текстів відданого прихильника «права і літератури».

Список літератури:

1. Ward I. Law and Literature: Possibilities and Perspectives / I. Ward. – New York: Cambridge University Press, 2008. – 264 p.
2. Hursh J. A Historical Reassessment of the Law and Literature Movement in the United States / J. Hursh // GRAAT On-Line – 2013. – № 14. – P. 4–31.
3. White J. B. The Legal Imagination / J. B. White. – Chicago: University of Chicago Press, 1985. – 302 p.
4. Powell H. J. A Teacher / H. J. Powell. – Michigan Law Review. – 2007. – Vol. 105. – 1393–1396.
5. White J. B. The Cultural Background of the Legal Imagination / J. B. White. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1535599
6. Бурдьё П. Университетская докса и творчество: против схоластических делений / П. Бурдьё // Socio-Logos'96. Альманах Российско-французского центра социологических исследований Института социологии Российской Академии наук. – М.: Socio-Logos, 1996. – С. 8–31.
7. Bernstein B. B. Pedagogy, Symbolic Control, and Identity: Theory, Research, Critique / Basil B. Bernstein. – Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. – 2000. – 256 p.
8. Нечитайло И. С. Понятие скрытой учебной программы: актуализация и концептуализация в проблемном поле социологии образования / И. С. Нечитайло // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2012. – № 993. – С. 176–180.
9. Листа К. А. Юридическое образование в Аргентине: от идеалов правосудия к концепции права без предвзятости / Карлос А. Листа // Общество и право: исследовательские перспективы: [сборник статей] / ред.-сост. А. Кондаков. – СПб.: Центр независимых социологических исследований, 2015. – С. 334–358.
10. White J. B. From Expectation to Experience: Essays on Law and Legal Education / J. B. White. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000. – 208 p.

Хижняк Ю.В.

Национального университета «Одесская юридическая академия»

ДЖЕЙМС БОЙД УАЙТ – ПРЕДАННЫЙ СТОРОННИК НАПРАВЛЕНИЯ «ПРАВО И ЛИТЕРАТУРА»

Аннотация

В статье охарактеризовано значение идей Дж. Б. Уайта для становления междисциплинарного направления «право и литература». Процесс формирования взглядов ученого показан через особенности его собственного образования и преподавательского опыта. Раскрыто содержание его представлений относительно сущности юридического образования и роли в нем произведений художественной литературы. В частности, в статье содержатся мысли Дж. Б. Уайта о недостатках образовательного процесса в высшей юридической школе. Эти недостатки касаются двух компонентов педагогического дискурса: инструктивного и регулятивного.

Ключевые слова: Дж. Б. Уайт, «право и литература», юридическое образование, инструктивный дискурс, регулятивный дискурс.

Khyzhniak Y.V.

National University «Odesa Law Academy»

JAMES BOYD WHITE – COMMITTED ADVOCATE OF «LAW AND LITERATURE»**Summary**

Article deals with the significance of J. B. White's ideas for the development of interdisciplinary movement «law and literature». The formation of White's opinion was shown through the peculiarities of his own education and teacher's experience. His ideas about the nature of legal education and the role of literature in its process were disclosed. In particular, article contains White's thoughts about defects of law school education. These defects concern instructional and regulative components of pedagogic discourse.

Keywords: J. B. White, «law and literature», legal education, instructional discourse, regulative discourse.

УДК 347.3:347.66

**ПРАВО КОРИСТУВАННЯ РУХОМИМ МАЙНОМ
ЯК ПРЕДМЕТ ЗАПОВІДАЛЬНОГО ВІДКАЗУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ****Цибульська О.Ю.**

Національний університет «Одеська юридична академія»

В статті визначаються проблемні питання, пов'язані з правом користування рухомим майном, що може бути предметом заповідального відказу. В межах дослідження зроблено аналіз стану чинного правового регулювання цих правовідносин в порівнянні з попередніми кодифікаціями цивільного законодавства України. Такий підхід дозволив відокремити їх від схожих з ними сервітутних правовідносин, які також можуть бути предметом такого заповідального розпорядження. В обґрунтування такої позиції були покладені дослідження окремих науковців в галузі спадкового права. Висновки роботи, в свою чергу, проведено з урахуванням судової практики в цій сфері.

Ключові слова: спадкування, заповіт, заповідальні розпорядження, заповідальний відказ, спадкоємці за заповітом, відказоодержувач, сервітут, зобов'язання, кредитор, боржник.

Постановка проблеми. Суспільні відносини, що опосередковують перехід прав та обов'язків від особи внаслідок її смерті до інших осіб, її спадкоємців, є класичними в сфері приватного права. Основна концепція спадкування, що існувала ще за часів римського права, через тисячоліття шляхом запозичення, проте не без певної трансформації, досить вдало функціонує і сьогодні, і регулюється, безпосередньо, нормами Книги шостої ЦК України (далі – Кодекс) [1]. Традиційно, видами спадкування залишаються спадкування за законом та спадкування за заповітом, причому останній, з урахуванням норми, передбаченої частиною другою статті 1223 Кодексу, має пріоритетне значення. Право розпорядитись своїм майном на випадок смерті за допомогою заповідального відказу є можливим реалізувати шляхом закріплення такого розпорядження в змісті заповіту. Правовідносини, що виникають внаслідок цього розпорядження заповідача, безпосередньо регламентуються статтями 1237-1239 Кодексу. Незважаючи на традиційність цієї правової конструкції, відомої римському праву, що називалась «легат» [2], сучасний стан правового регулювання відповідних відносин залишає чимало питань не тільки на рівні теоретичних дискусій, але й викликає низку зауважень щодо практичної площини при реалізації такого права внаслідок неточностей в законодавстві, що й зумовлює потребу в зверненні до цього питання в рамках даного дослідження.

Перше, на що необхідно звернути увагу при визначенні проблемних питань, пов'язаних з предметом такого заповідального розпорядження, це відсутність чіткого і зрозумілого визначення самого поняття відказу. Законодавець в статті 1237 Кодексу лише вказує, що у заповідача є можливість в змісті заповіту передбачити таку правову конструкцію. По-друге, необхідно визначити сутність та місце самого права користування рухомим майном серед інших майнових благ, що можуть надаватись відказоодержувачам за допомогою такого останнього волевиявлення в межах заповіту. Відсутність чітких підходів в розумінні і тлумаченні окресленої ситуації, що існує тепер в законодавчій площині на національному рівні, дає всі підстави стверджувати, що можливо, єдиним варіантом поведінки при ознайомленні зі змістом норм статей 1237 і 1238 Кодексу звичайних громадян, необізнаних в праві, буде пасивне застосування наданої законодавцем в такий спосіб можливості розпорядження майном, яке їм належить за життя, в заповіті, навіть при наявності роз'яснень нотаріуса з цього приводу. А отже, актуальність звернення до обраної теми в межах цього наукового дослідження є безумовним та має своєчасний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наслідком такого перебігу обставин на законодавчому рівні є значний інтерес науковців, зокрема, В.В. Васильченка, Ю.О. Заїки, В.М. Ігнатенко,

С.Я. Фурси і т.д. досліджувати цю проблематику в різних площинах.

Так, Ю.О. Заїка визначає право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим або нерухомим майном особливим видом заповідального відказу [3, с. 87]. Разом із тим, в дослідженнях науковця не відбувається розмежування правовідносин щодо права користування рухомим і нерухомим майном як предмету заповідального відказу.

В своїй роботі «Коментар Книги шостої Цивільного кодексу України «Спадкове право» В.В. Васильченко відзначає можливість збереження дії заповідального відказу, яким було передбачено право користування відказоодержувачем майном, наданим на підставі відповідного розпорядження заповідача, у разі наступного переходу права власності на зазначене майно до іншої особи за будь-якої форми його відчуження спадкоємцем, зокрема міни, дарування, продажу тощо [4, с. 51-52].

За словами С.Я. Фурси, заповідальний відказ в деяких випадках може розцінюватися за аналогією зі ст. 406 ЦК України як сервітут і припинятися, якщо невикористання заповідального відказу тривало понад три роки [5, с. 41]. Проте окремої характеристики відносин щодо права користування рухомим майном, передбаченим заповідальним відказом, науковцем не зазначено.

В свою чергу, дослідження В.М. Ігнатенко спрямовані на дослідження характеру, безпосередньо, правовідносин, що виникають на підставі встановлення заповідачем відказу в заповіті [6, с. 17].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За наявності окремих досліджень заповідального відказу як розпорядження в межах заповіту, залишаються невирішеними питання щодо визначення сутності та місця права користування рухомим майном як предмета заповідального відказу серед інших майнових благ, зокрема сервітуту, що також можуть бути надані відказоодержувачам за допомогою такого розпорядження заповідача.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення сутності та місця права користування рухомим майном серед інших майнових благ, зокрема сервітуту, що можуть бути предметом заповідального відказу. На підставі проведеного дослідження метою є надання обґрунтованих висновків, що матимуть не тільки теоретичне, але й практичне значення.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням вже зазначеного, у зв'язку з відсутністю легального визначення поняття заповідального відказу, виникає можливість визначати його як розпорядження заповідача, зроблене в заповіті, за допомогою якого на спадкоємців за заповітом заповідач може покласти обов'язок виконати певні дії майнового характеру щодо передачі відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить або не входить до складу спадщини. Таке визначення, безпосередньо, ґрунтується на нормі, що міститься в частині першій статті 1238 Кодексу. Доцільно відзначити, що така можливість не є новелою для чинного цивільного законодавства України. Найбільш близькими до теперішнього часу є кодифікації доби радянської епохи існування нашої дер-

жави. Так, на початку існування України у складі Радянського Союзу закон дозволяв заповідачеві покласти на особу, яка отримувала спадкове майно, виконання якого-небудь зобов'язання на користь одного або усіх інших спадкоємців за законом, які в свою чергу, отримували право вимагати виконання відповідного зобов'язання з боку спадкоємця за заповітом [7, с. 51-52]. Так, частина перша статті 423 ЦК УСРР 1922 р. закріплювала таке положення: «На осіб, зазначених у статті 418, які одержують по заповіту спадкове майно, заповідач може покласти виконання якого-небудь зобов'язання на користь одного, декількох або всіх спадкоємців, які в силу цього розпорядження дістають право вимагати виконання відповідного зобов'язання вище зазначеними особами [8].

Наступним етапом розвитку спадкового права України був Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963 р., що набрав чинності 01.01.1964 р. Заповідальному відказу присвячувалась стаття 538 ЦК УРСР, що мала назву «Заповідальний відказ». Згідно з частиною першою цієї статті заповідач за допомогою заповіту мав право робити відкази на користь третіх осіб, а саме: «Заповідач вправі покласти на спадкоємця за заповітом виконання будь-якого зобов'язання (заповідальний відказ) на користь однієї або кількох осіб (відказоодержувачів), які набувають права вимагати його виконання [9, с. 46].

В статті 539 ЦК УРСР 1963 р. окремим видом заповідального відказу законодавець виділяв й можливість покладення на спадкоємця обов'язку надати відказоодержувачу право довічного користування жилим будинком, або його певною частиною. Так, частина перша статті 539 закріплювала таку норму: «Заповідач може покласти на спадкоємця, до якого переходить жилий будинок, зобов'язання надати іншій особі довічне користування цим будинком або певною його частиною» [10]. Частина друга цієї статті встановлювала, що в разі переходу права власності на будинок або відповідну його частину, право довічного користування зберігає силу.

Таким чином, можна стверджувати, що цивільне законодавство радянської доби не мало таких спірних норм, що діють сьогодні. Законодавець тієї доби передбачив окремим видом заповідального відказу виключно право користування житлом, що відповідає сучасній концепції сервітутного права. Отже, проблематика даної роботи зосереджена безпосередньо на змісті частини другої статті 1238 Кодексу. Основним висновком, що одразу, нібито, можна зробити під час ознайомлення з абзацами першим і другим частини другої статті 1238 Кодексу, є припущення про можливість встановлення виключно особистого сервітуту на підставі цієї норми, оскільки право користування нерухомим та рухомим майном, як зазначено в абзаці другому частини другої цієї статті, є невідчужуваним та таким, що не передається та не переходить до спадкоємців відказоодержувача. Підтвердження такої точки зору можна зустріти в юридичній літературі. Так, на думку науковців при тлумаченні цієї норми вбачається, що право користування майном, переданим за заповідальним відказом, зберігається у відказоодержувача у випадку наступної зміни власника, оскільки за сервітутном

визнається «право слідування» [11, с. 1209]. Хоча така позиція і є відображеною в наукових колах, проте з нею важко погодитись, адже позитивне її сприйняття суперечитиме законодавчому підходу до визначення права користування чужим майном (сервітуту).

Незважаючи на доктринальну та законодавчу відсутність чіткого розуміння і розмежування відносин користування нерухомим і рухомим майном, які виникли внаслідок встановлення в заповіді заповідального відказу з таким предметом, однозначно можна констатувати, що закон передбачає однаковий підхід до такого права користування чужим майном (як нерухомим, так і рухомим), згідно з яким воно може належати виключно особі відказоодержувача і нікому іншому. На підтримку такої законодавчої позиції стає й судовою практика. Так, в абзаці третьому пункту 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. № 7 зазначається, що право відказоодержувача має особистий характер [12].

Разом із тим, однозначно стверджувати про встановлення виключно особистого сервітуту на підставі зазначених норм суперечило б концепції чинного цивільного законодавства, оскільки законодавець в межах частини першої статті 401 Кодексу чітко визначив яке право користування можна назвати сервітутним. Згідно з цією нормою право користування чужим майном може бути встановлене тільки щодо нерухомого майна. Жодних вказівок відносно рухомого майна як предмету сервітутного права законодавство України не містить. Інша ситуація існувала в римському праві, де об'єктом права користування в межах сервітутних відносин могли бути як

нерухомі, так і рухомі речі [11, с. 1209]. Проте сучасні відносини регулюються нормами чинного законодавства і недоліки, які існують при їх правовому регулюванні, доцільно не тільки зазначати, але й виправляти, що є можливим тільки на підставі детального вивчення проблеми з подальшою можливістю надання пропозицій щодо способу їх уникнення.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що ефективним способом вирішення окресленої проблеми буде внесення змін до частини другої статті 1238 ЦК України, що полягатимуть у виключенні терміну «рухоме майно» з першого та другого абзаців частини другої цієї статті і доповненні частини другої статті 1238 абзацом четвертим, який уточнюватиме режим правового регулювання права користування рухомим майном, наданим відказоодержувачу на підставі заповідального відказу.

З урахуванням наданих пропозицій, формулювання цієї норми має бути таким: «На спадкоємця, до якого переходить рухоме майно, заповідач має право покласти обов'язок надати іншій особі право користування ним. Право користування рухомим майном здійснюється за правилами, визначеними абзацами 1-3 цієї статті». Така запропонована регламентація усунула б суперечності, які існують станом на цей час, при регулюванні відносин, що виникають внаслідок заповідального відказу, в частині покладення на спадкоємця за заповітом обов'язку передати відказоодержувачеві право користування нерухомим майном в якості особистого сервітуту та право користування рухомим майном, яке нічого спільного із сервітутними відносинами не має.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
2. Римское право. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://partnerstvo.ru/lib/pravo/node/369>.
3. Заїка Ю. О. Спадкове право України: навч. посіб. / Ю. О. Заїка. – К.: Істина, 2006. –
4. Васильченко В. В. Коментар Книги шостої Цивільного кодексу України «Спадкове право» / В. В. Васильченко // Довідник нотаріуса. – 2006. – № 1. – 4–96.
5. Фурса С. Я. Становлення і розвиток спадкування в Україні / С. Я. Фурса // Юриспруденція: теорія і практика. – 2007. – № 11. – С. 28–43.
6. Ігнатенко В. Заповідальний відказ і заповідальне покладення як види позадоговірних зобов'язань / В. Ігнатенко // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 6. – 17–22.
7. Васильченко В. В. Формування спадкового права в період створення радянської державності в Україні (1922–1937) / В. В. Васильченко // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2003. – № 2. – 50–57.
8. Цивільний кодекс Української СРР, затверджений постановою ЦВК УСРР від 16 грудня 1922 // ЗУ УСРР. – 1922. – № 55. – Ст. 780.
9. Нелін О. Спадкове право УСРР за Цивільним кодексом 1963 р. / О. Нелін // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 6. – 44–47.
10. Цивільний кодекс Української РСР; затверджений законом УСРР від 18 липня 1963 р. // Відомості Верховної Ради УСРР. – 1963. – № 30. – Ст. 463.
11. Гражданский кодекс Украины: научно-практический комментарий / [Е. О. Харитонов, И. И. Кучеренко, Е. И. Харитонova и др.]; под ред. Е. О. Харитонova; Н. Ю. Голубевой. – [6-е изд., с измен. и доп.]. – Х.: Одиссей, 2008. – 1280с.
12. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 № 7 // Вісник Верховного суду України – 2008 р. – № 6. – Ст. 17.

Цибульская О.Ю.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ПРАВО ПОЛЬЗОВАНИЯ ДВИЖИМЫМ ИМУЩЕСТВОМ КАК ПРЕДМЕТ ЗАВЕЩАТЕЛЬНОГО ОТКАЗА: ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ

Аннотация

В статье определяются проблемные вопросы, связанные с правом пользования движимым имуществом, которое может быть предметом завещательного отказа. В рамках исследования проведен анализ состояния действующего правового регулирования этих правоотношений в сравнении с предыдущими кодификациями гражданского законодательства Украины. Такой подход позволил отличить их от схожих с ними сервитутных правоотношений, которые также могут быть предметом такого завещательного распоряжения. В обоснование такой позиции были положены исследования отдельных ученых в области наследственного права. Выводы работы, в свою очередь, проведены с учетом судебной практики в этой сфере.

Ключевые слова: наследование, завещание, завещательные распоряжения, завещательный отказ, наследники по завещанию, отказополучатель, сервитут, обязательство, кредитор, должник.

Tsybulska O.Yu.

National University «Odessa Law Academy»

THE RIGHT TO USE MOVABLE PROPERTY AS A SUBJECT OF TESTAMENTARY REFUSAL: PROBLEMATIC ISSUES

Summary

The article identifies problematic issues related to the right to use movable property that may be the subject of legacy. The study analyzes the state of the current legal regulation of these relations in comparison with the previous codifications of the civil legislation of Ukraine. This approach allowed us to separate them from similar legal relations of servitude, which may also be subject to such testamentary. In support of this position had been based on research of individual scientists in the field of inheritance law. The conclusions of the work, in turn, carried out taking into account the judicial practice in this field.

Keywords: the inheritance, a testament, testamentary orders, a legacy, the beneficiary under testament, the legatee, a servitude, the obligation, the lender, the debtor.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.379-008.64

ЦУКРОВИЙ ДІАБЕТ: ЕТИОЛОГІЯ ЗАХВОРЮВАННЯ

Антощук Р.Я.

Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського

У статті проведено дослідження етіології захворюваності населення на цукровий діабет. Здійснено аналіз статистичних даних щодо поширення ЦД в Україні. Доведено що ЦД є поширеним ендокринним захворюванням, яке викликає часті ураження різних органів і систем. Виявлено систему внутрішніх та зовнішніх факторів, які здійснюють вплив на поширення ЦД та визначено заходи щодо боротьби з ним.

Ключові слова: цукровий діабет, поширеність, захворюваність, діабетичні ускладнення, профілактика захворювання.

Постановка проблеми. Сьогодні Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає цукровий діабет як групу метаболічних (обмінних) захворювань, що характеризуються гіперглікемією, яка у свою чергу є результатом дефектів секреції інсуліну, дії інсуліну або обох цих чинників. Відомо, що хронічна гіперглікемія може бути причиною дисфункції різних органів, насамперед очей, нирок, нервів, серця і кровоносних судин. Тому цукровий діабет залишається хворобою ускладнень, що справляє вагомий вплив на економіку усіх країн світу, є одним із найбільш витратних захворювань і посідає 4-5-е місце серед причин втрати працездатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що цукровий діабет – предмет дослідження зарубіжних і вітчизняних науковців. Rajbhandari S.M., Piya M.K. [7] і Балаболкін М.І. [2] більш ніж 40 – років вивчають ЦД і його етімологію. Малахов В.О. із співавтор. [5] висловлює рекомендації щодо комплексного лікування цукрового діабету. Клініко-терапевтичні аспекти цукрового діабету стали темою досліджень Дедова І.І. [3]. Єфімов А.С. [4]. Гендерні та статеві особливості цукрового діабету вивчав Тронько М.Д. [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. При вивченні епідеміології цукрового діабету (ЦД) користуємося загальноприйнятими термінами: захворюваність і поширеність. Під захворюваністю розуміють сукупність нових, уперше виявлених у даному році хворих на цукровий діабет, які раніше не перебували на обліку. Показник захворюваності свідчить про реальну картину виникнення і динаміку захворюваності на цукровий діабет, про ефективність заходів, спрямованих на своєчасне виявлення хворих. Під поширеністю розуміють сукупність усіх уперше виявлених у даному році і зареєстрованих раніше хворих на цукровий діабет, які перебували на обліку.

Зростання показників поширеності не означає негативних зрушень у стані здоров'я населення. Це може свідчити про досягнення медичної науки і практики у своєчасному виявленні та лікуванні хворих, що продовжує тривалість їхнього життя, та, у свою чергу, призводить до збільшення кількості хворих, які перебувають на диспансерному обліку.

За допомогою показника поширеності можна реально планувати забезпечення хворих цукрознижувальними препаратами, розробляти заходи щодо профілактики ускладнень цукрового діабету.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення захворюваності населення на цукровий діабет, закономірностей виникнення і розвитку захворювання, його ускладнень, організації медичної допомоги хворим.

Виклад основного матеріалу. Дослідниками встановлена висока частота випадків ЦД серед осіб з різними факторами ризику. Це особи з артеріальною гіпертензією, ожирінням, ішемічною хворобою серця, атеросклерозом, хворобами печінки та підшлункової залози, у жінок з обтяженим акушерським анамнезом (пологи крупним плодом, пізній токсикоз вагітних, перинатальна смертність тощо), з діабетом у сімейному анамнезі.

До найчастіших діабетичних ускладнень відносять ураження судин очного дна і нирок, нижніх кінцівок, а також ураження нервової системи. Знання справжньої частоти уражень судин різної локалізації допомагає правильно визначити прогноз захворювання, а своєчасна їх діагностика дозволяє запобігти подальшого їх прогресування. Частота тих чи інших ускладнень ЦД залежить від компенсації захворювання та його тривалості. Але деякі ускладнення ЦД можна діагностувати як на початку виявлення захворювання, так і при його тривалому перебігу (наприклад, парадонтоз, випадіння зубів, стоматити, гінгівіти, серцево-судинні захворювання, поліневірити, радикуліти).

Так, наприклад, дабетична ретинопатія (ДР) – специфічне захворювання сітківки ока, яке характеризується розвитком судинних і позасудинних змін та призводить до зниження зору, навіть до повної сліпоти. За даними літератури, сліпота у хворих на ЦД розвивається у 15 разів частіше, ніж у пацієнтів без діабету. Своєчасна діагностика, адекватне лікування і профілактика ДР на початкових стадіях дозволить не тільки знизити фінансові витрати на лікування хворих з ДР, а й призупинити їх прогресування.

Діабетична нефропатія – специфічне захворювання нирок на тлі цукрового діабету, яке характеризується розвитком вузликowego або дифузного гломерулосклерозу, що призводить до хронічної ниркової недостатності. Частота діабетичної не-

фропатії коливається від 6 до 40% і більше, залежить від тривалості захворювання, адекватності лікування, ступенем компенсації захворювання. Раніше хворих, які мали термінальну стадію хронічної ниркової недостатності вважали приреченими. Однак тепер у країнах світу і в Україні розширюються можливості для проведення гемодіалізу хворим з хронічною нирковою недостатністю, у результаті тривалість життя хворих збільшується.

Діабетична нейропатія (ДН) – ураження периферичної нервової системи – у хворих на ЦД може діагностуватися як на початку його виявлення, так і при тривалому перебігу, і її частота коливається від 13,8 до 70% і більше.

Не менш частим ускладненням ЦД є синдром діабетичної стопи (ДС). Частота синдрому ДС дуже різниться, що залежить від багатьох чинників: методів дослідження, критеріїв діагностики, стану компенсації та тривалості захворювання. Частота виразок нижніх кінцівок, які формуються в місцях кісткових виступів, серед хворих на ЦД коливається від 4 до 10%. На ділянках підвищеного плантарного тиску розвиваються гіперкератози як перший етап формування нейропатичних виразок нижніх кінцівок. Основною умовою профілактики синдрому ДС, зменшення числа гангрени та ампутацій нижніх кінцівок у хворих на ЦД на тлі компенсації захворювання є раннє виявлення чинників ризику, навчання хворих самоконтролю, дотримання правил догляду за ногами і своєчасне лікування діабетичної нейропатії та ангіопатії.

При ЦД частіше, ніж у здорових, виявляється катаракта, глаукома. Не менш актуальною проблемою при ЦД, особливо в дитячому віці, є функціональні і морфологічні порушення печінки. Причина такого явища – у недостатній компенсації діабету, причому правильне лікування інсуліном та самоконтроль стану компенсації захворювання може запобігти вказаним ускладненням та усунути їх.

Серед супутніх захворювань при ЦД особливо місце посідає туберкульоз, який у хворих на діабет буває в 2-3 рази частіше, ніж в осіб без діабету. Своєчасна діагностика туберкульозу та застосування нових високоефективних протитуберкульозних препаратів дозволяє суттєво знизити частоту випадків цієї патології.

Та у шостому виданні Діабетичного Атласу, який був презентований Міжнародною Діабетичною федерацією (IDF) зазначається, що світ програв битву з цукровим діабетом [1]. Аналіз статистичних даних підтверджує достовірність даного твердження. Адже у 2013 році кількість дорослих хворих двома типами цього захворювання на планеті досягнув рекордних 382 мл. людей, а до 2035 року експерти прогнозують збільшення цієї цифри на 55% відсотки до 592 мл. людей [1].

Сьогодні зростання діабету 2-го типу констатується у всіх країнах, але особливо це є характерним для країн що розвиваються, де населення масово долучається до західного способу життя. На них, за даними Міжнародної Діабетичної федерації, приходить 80% всіх діабетиків світу. Рекордсменом є Китай, де сьогодні зареєстровано 98,4 мл. хворих діабетом 2-го типу.

Експерти IDF прогнозують, що до 2035 року їх кількість сягне 142,7 мл. чоловік. В топ-10 кра-

їн з найбільшою кількістю діабетиків також ввійшли Індія (більше 65 мл. випадків), США (біля 24,5 мл.), Бразилія (біля 12 мл.), Росія (біля 11 мл.) Мексика (біля 9 мл.), Індонезія (біля 8,5 мл.), Німеччина (більше 7,5 мл.) Єгипет (7,5 мл.) і Японія (7,2 мл. випадків). Найшвидший ріст діабету 2-го типу відзначається в західній частині Тихого океану – на Маршалових островах, Токелау, Мікронезії більше третини дорослого населення хворіють на цукровий діабет [1].

Аналіз статистичних даних щодо поширення ЦД в Україні показав, збільшення показника поширення цукрового діабету в Україні (на 26% з 2005 року до 2010). Частіше цукровий діабет спостерігається серед населення промислово розвинених регіонів, однак показник поширеності більше залежить від стану профілактичної діяльності (раннє активне виявлення хворих на цукровий діабет 2-го типу). Найвищі показники поширеності цукрового діабету у Хмельницькій (3584,1 на 100 тис. населення), Черкаській (3531,2) та Чернівецькій (3502,7) областях, найнижчі – у Волинській (1836,5), Львівській (2051,4) та Чернігівській (2123,2) областях. Також спостерігається значне зростання кількості нових зареєстрованих випадків (первинної захворюваності) захворювання населення України на цукровий діабет: від 194,8 на 100 тис. населення у 2005 р. до 249,8 – у 2010 р., тобто на 23,7% протягом 5 років. Проте число хворих збільшується в основному за рахунок цукрового діабету 2-го типу. При цьому показники захворюваності вищі в областях, де краще поставлена профілактична робота. Так, у Харківській області зазначений показник досягає 350,2 на 100 тис. населення, у Хмельницькій – 316,7, Чернівецькій – 311,8, Черкаській – 300,1. У той же час відзначалося недостатньо активне раннє виявлення цукрового діабету в Чернігівській (183,5), Луганській (193,7) та Кіровоградській (197,8) областях [6].

Стрімке зростання показників поширеності ЦД, медико-соціальні наслідки захворювання, які пов'язані з передчасною втратою здоров'я та працездатності у хворих, затрати на лікування основного захворювання та його ускладнень зробили пріоритетними всі питання, пов'язані з необхідністю поліпшити медичну допомогу хворим на ЦД. У травні 1999 року Указом Президента України за № 545/99 була схвалена Комплексна програма «цукровий діабет». Основна мета програми – своєчасне виявлення ЦД і зменшення кількості ускладнень, що призводять до інвалідності та смерті, а також збільшення тривалості та поліпшення якості життя хворих на ЦД. Спільним наказом президента АМН та МОЗ України від 20.09.2000 року № 45/222 «Про виконання Комплексної програми «цукровий діабет» на базі Інституту ендокринології та обміну речовин ім. В.П. Комісаренка АМН України створена Координаційна рада з питань реалізації Комплексної програми «цукровий діабет». Завдяки виконанню цієї програми, яку фактично почали реалізовувати в Україні з 2000 року, значно активізувалася робота щодо своєчасного виявлення хворих на ЦД (забезпечення лікувальних закладів засобами визначення цукру в крові, засобами обстеження хворих з метою своєчасного виявлення ускладнень діабету та проведення заходів

вторинної профілактики). Хворим на ЦД було гарантовано безплатне забезпечення високоякісними вітчизняними інсулінами.

В лікувальних закладах були організовані кабінети навчання хворих самоконтролю, кабінет «Діабетична ступня», «Діабетична ретинопатія». Досвід роботи кабінетів навчання самоконтролю показав, що серед хворих, які пройшли курс навчання, спостерігається збільшення частоти компенсації захворювання, зменшення частоти невідкладних станів (кетозидоз, гіпоглікемії), зменшення частоти госпіталізацій та кількості днів перебування хворого в ліжку, поліпшення якості життя хворих. Завдяки діяльності кабінетів «Діабетична ступня» в Україні відмічається тенденція до зменшення частоти діабетичних гангрени та кількості ампутацій нижніх кінцівок при ЦД. Так, кількість діабетичних гангрени у 2004 році порівняно з 2000-м зменшилася майже удвічі, а число ампутацій – у 1,2 рази.

На сьогодні перед практичними органами охорони здоров'я стоїть завдання по активізації роботи щодо виявлення ранніх форм ЦД, його ускладнень, досягнення компенсації та її постійного контролю серед хворих з 1 і 2 типом захворювання. Не менш важливим завданням є матеріально-технічне забезпечення лікувальних закладів усіх рівнів засобами діагностики ЦД та його ускладнень, підвищення знань лікарів різних спеціальностей у галузі діабетології. Подальша реалізація заходів щодо виконання Комплексної програми «цукровий діабет» дозволить зменшити число ускладнень діабету, частоту втрат тимчасової і стійкої працездатності, поліпшити життя хворих. Виконання програми планується протягом 2014-2018 років. Шляхи і способи розв'язання проблеми: – оптимізація статистичної реєстрації хворих на цукровий діабет, що знаходяться на різних видах цукрознижуючої терапії, шляхом впровадження діючого реєстру хворих на цукровий діабет, дозволить проводити аналіз поширеності та захворюваності на цукровий діабет, динаміку його ускладнень, оцінити якість надання медичної допомоги за станом компенсації хвороби, а також планувати фінансування для надання медичної допомоги хворим на цукровий діабет; – покращення своєчасної діагностики цукрового діабету у населення України, шляхом проведення постійного скринінгу, у першу чергу – у осіб з груп ризику по цукровому діабету, впровадження генетичної діагностики моногенного цукрового діабету у дітей, що дозволить обґрунтувати вибір необхідного лікування хвороби; – з метою оптимізації лікування хворих на цукровий діабет – посилення контролю за дотриманням протоколів та клінічних настанов надання медичної допомоги хворим на цукровий діабет, впровадження рецептурно-компенсаційної системи забезпечення хворих цукрознижувачами препаратами та засобами самоконтролю, оптимізація системи ефективної профілактики та лікування гострих та хронічних ускладнень цукрового діабету, у т.ч. шляхом налагодження роботи кабінетів діабетичної стопи, діабетичної ретинопатії; – запровадження механізму державного регулювання цін на препарати інсуліну та основні цукрознижувачі препарати, що включено до медико-технологічної документації з лікування хворих на цукровий діабет; – розвиток і активне використання стаціонар-замісних форм надання медичної допомоги хворим на цукровий діабет, які вважати пріоритетними; – вдосконалення системи реабілітації та соціальної адаптації хворих на цукровий діабет шляхом забезпечення санаторно-курортного лікування, розвитку оздоровчо-реабілітаційних програм для дітей та молоді з діабетом на регіональному та національному рівнях; – забезпечення реалізації прав людини з діабетом та розробка стратегії з питань формування усвідомленого ставлення та відповідальності пацієнта за своє здоров'я; – удосконалення нормативно-директивної бази та кадрового забезпечення – для ефективного функціонування ендокринологічної служби, введення до штатного розкладу лікувальних закладів відповідного рівня посад медичної сестри та психолога школи самоконтролю цукрового діабету; – з метою забезпечення наукового супроводу Програми – сприяння розвитку наукових досліджень в сфері прикладної та фундаментальної діабетології.

Висновки й пропозиції. Таким чином, ЦД є поширеним ендокринним захворюванням, викликає часті ураження різних органів і систем. Призупинення епідемії цукрового діабету, який є серйозною небезпекою для економічного та соціального благополуччя нашої країни, можливе за умови створення і реалізації Державної цільової соціальної програми «Цукровий діабет до 2018 року» розробленої у відповідності до нової Європейської політики «Здоров'я 2020».

Успішна реалізація програми збільшить тривалість і поліпшить якість життя хворих, забезпечить медико-соціальну справедливість і захист прав громадян на охорону здоров'я шляхом підвищення якості та ефективності профілактики, діагностики, лікування цукрового діабету, та забезпечення доступності медичної допомоги відповідного рівня

Список літератури:

1. Атлас Диабета IDF, шестое издание. Международная Федерация Диабета, 2013.
2. Балаболкин М.И. Диабетология. [Текст] / М.И. Балаболкин - М.: Медицина, 2000.-672 с.
3. Дедов И.И. Сахарный диабет. [Текст] / И.И. Дедов, М.В. Шестакова - М.: Универсум пубблишинг, 2003.-544 с.
4. Ефимов А.С. Клинико - терапевтические аспекты сахарного диабета. [Текст] / А.С. Ефимов // Вестник АМН СССР.-1989.-№ 35.-С.57-65.
5. Малахов В.О. Застосування озонотерапії в неврології / В.О. Малахов [та ін.]: метод. реком. - К. - 2007. - 32 с.
6. Тронько М.Д. Гендерні та статеві особливості цукрового діабету [Текст] / М.Д. Тронько, О.В. Корпачова-Зінич.-К., Книга Плюс, 2008-205 с.
7. Rajbhandari S.M. A brief review on the pathogenesis of human diabetic neuropathy Observations and Postulations / S.M. Rajbhandari, M.K. Piya // Int. J. Diab. Metab. - 2005. - Vol. 13. - P. 135 - 140.

Антощук Р.Я.

Тернопольский государственный медицинский университет имени И.Я. Горбачевского

САХАРНЫЙ ДИАБЕТ: ЭТИОЛОГИЯ ЗАБОЛЕВАНИЯ**Аннотация**

В статье произведено исследование этиологии заболевания населения на сахарный диабет. Произведено анализ статистических данных, которые свидетельствуют о распространение СД в Украине. Доказано, что СД является распространенным эндокринным заболеванием, которое вызывает частые поражения разных органов и систем. Выявлено систему внутренних и внешних факторов, которые оказывают влияние на распространение СД. Определено мероприятия направленные на борьбу с ним.

Ключевые слова: сахарный диабет, распространенность, заболеваемость, диабетические осложнения, профилактика заболевания.

Antoshchuk R.Ya.

I. Horbachevsky Ternopil State Medical University

DIABETES: ETIOLOGY OF DISEASE**Summary**

We studied the etymology of morbidity from diabetes. The analysis of statistical data on the spread of diabetes in Ukraine It is proved that diabetes is a common endocrine disorder that causes frequent lesions of various organs and systems. Revealed a system of internal and external factors that impact on the spread of the Central Committee and determined measures to combat it.

Keywords: diabetes prevalence, morbidity, diabetic complications, prevention of disease.

УДК 575.21

ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРМАТОГЛІФІЧНИХ ФЕНОТИПІВ У СТУДЕНТІВ**Афонічев Т.Е., Тишковець Ю.О., Філіппова М.В.**

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

У статті розглянуто пошук корелятив між візерунками на кінцевих фалангах пальців рук і рівнем успішності студентів, а також їх вродженими психологічними якостями. Викладено дослідження дерматогліфічних показників 60 студентів. Частота візерункових типів цих студентів були розподілені за статеву відмінністю. Результати тестів на інтелект і профорієнтацію так само зіставлені з даними частоти зустрічальності основних типів папілярних візерунків. Проведений аналіз індивідуальних дерматогліфічних фенотипів дозволяє орієнтувати студентів у виборі майбутньої спеціальності в оптимальній для них сфері.

Ключові слова: Дерматогліфіка, папілярний візерунок, пальці рук, аналіз, інформаційні маркери, дерматогліфічні фенотипи.

Постановка проблеми. Наші шкірні покриви містять інформацію, яка донедавна була недоступна широкій аудиторії. А тим часом сьогодні успішно існує і розвивається ціла наука, присвячена вивченню папілярних візерунків на поверхнях долонь і підшвах ніг, яка має назву дерматогліфіка (derma – шкіра, glyphe – гравірувати).

Проблема полягає в тому, що вибір професії – складний і відповідальний крок у житті кожної людини. Проте численні дослідження показують, що при виборі професії, молоді люди часто не співвідносять свої особистісні якості з вимогами, які вона пред'являє до фахівця. Низький ступінь усвідомленості професійного вибору, часто, призводить надалі до небажання працювати за фахом, або до низької якості роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час накопичено чимало даних про зв'язок візе-

рунка гребеневої шкіри на дистальних подушечках пальців людини (дерматогліфіка) з морфо-функціональної організацією його ЦНС [1, 3, 4]. З огляду на загальне генетичне джерело розвитку шкіри та нервової системи [2,5], можна припустити, що візерунки на кінцевих фалангах пальців можуть слугувати інформаційним маркером вроджених індивідуальних психологічних особливостей особистості людини, що визначають його поведінку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є пошук корелятив між візерунками на кінцевих фалангах пальців рук і рівнем успішності студентів, а також їх вродженими психологічними якостями, з метою орієнтації студентів у виборі майбутньої спеціальності в оптимальній для них сфері діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сукупність методів, використаних для вирішення поставлених завдань, включала: теоретичний аналіз і уза-

Таблиця 1

Типи папілярних візерунків

	Дугові	Петлеві	Завиткові
Прості	- Проста дуга	- Проста петля - Вигнута петля - Замкнута петля - Половинчаста петля	- Просте коло - Простий овал - Проста спіраль - Петля-спіраль
Складні:	- Шатровий з невизначеним центром	- Паралельні петлі - Зустрічні петлі	- Петлі-спіралі - Петля-равлик - Петлі-клубки - Вигнута петля - Незавершені
Помилкові	- Помилково-петлевий дуговий - Помилково-завитковий дуговий - Які рідко зустрічаються, але відносяться до дугових	- Помилково-завитковий петлевий - Які рідко зустрічаються, але відносяться до петлевих	- Які рідко зустрічаються, але відносяться до завиткових

гальнення літературних даних; дерматогліфіка; тестування розумових здібностей; тестування профвідбору та профорієнтації; статистичні.

Дерматогліфіка підрозділяється на дактилоскопію – вивчення малюнка пальців, пальмоскопію – вивчення особливостей візерунків долонь і плантоскопію – особливості візерунків на стопах ніг.

Все папілярні візерунки поділяються на три основні типи (дуговий, петлевий та завитковий) і можуть бути класифіковані наступним чином [6].

Дугові візерунки утворюються зовнішнім потоком папілярних ліній і в середній частині візерунка мають вигин – внутрішню дугу, будова і форма якої служать для підрозділу їх на види. До видів дугових візерунків відносяться наступні (рис. 1):

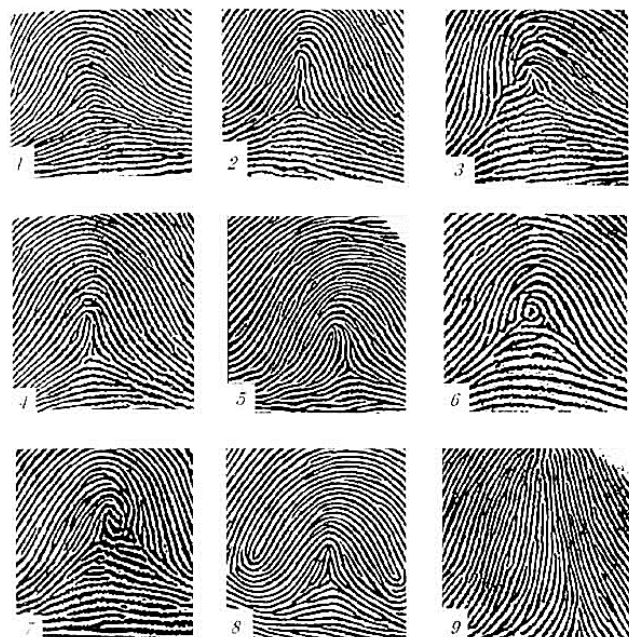

Рис. 1. Види дугових папілярних візерунків нігтьових фаланг пальців рук:

1 – простий дуговий візерунок; 2 – шатровий дуговий візерунок; 3 – дуговий візерунок з невизначеною будовою центру; 4, 5 – хвино-петлеві дугові візерунки; 6, 7 – хвино-завиткові дугові візерунки; 8 – візерунки, які рідко зустрічаються, але відносяться до дугових; 9 – аномальний візерунок

Петлеві візерунки складаються із зовнішнього і внутрішнього потоків папілярних ліній і мають одну дельту. Утворюються внутрішнім потоком, папілярні лінії якого, починаючись з одного краю

пальця, згинаються вгору і до центру і, утворюючи петлю, повертаються до того ж краю. Петлевий візерунок складається з ряду петель, що знаходяться одна в іншій, але для віднесення візерунка до петлевого типу необхідно, щоб в центрі кола, утвореного хоча б одна лінія утворювала завершену головку петлі або повну петлю.

Сама увігнута частина центральної петлі називається голівкою петлі, інша – її ніжками: верхня точка головки петлі, що розділяє її на дві рівні частини, – вершиною петлі. Внутрішня петля може мати складну будову за рахунок включення окремих ліній, фрагментів, точок.

Рис. 2. Види петлевих папілярних візерунків нігтьових фаланг пальців рук:

1 – простий петлевий візерунок; 2 – вигнутий петлевий візерунок; 3 – половинчастий петлевий візерунок; 4 – замкнутий петлевий візерунок «петля-ракетка»; 5 – петлевий візерунок з системою петель «паралельні петлі»; 6 – петлевий візерунок з системою петель «зустрічні петлі»; 7, 8 – хвино-завиткові петлеві візерунки; 9 – візерунки, які рідко зустрічаються, але відносяться до петлевих

Залежно від форми петель, взаємного розташування ніжок петель і положення петель в пло-

щині внутрішнього потоку, їх можна поділити на види, як показано на рисунку 2.

Завиткові візерунки складаються із зовнішнього і внутрішнього потоків папілярних ліній і мають дві дельти (рідше – три і більше). Утворюються внутрішнім потоком, папілярні лінії якого в середній частині зігнуті у вигляді кіл, овалів, спіралей, потоків, що огинають один одного або утворюють різні поєднання. Різновиди завиткових візерунків обумовлені особливостями їх внутрішньої будови показано на рисунку 3:

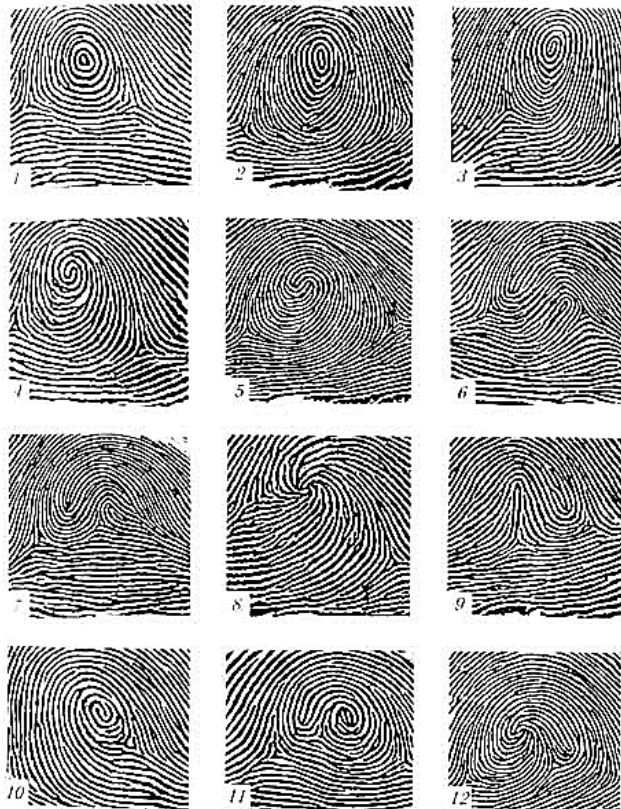

Рис. 3. Види завиткових папілярних візерунків нігтьових фаланг пальців рук:

1 – простий завитковий візерунок – коло; 2 – простий завитковий візерунок – овал; 3 – простий завитковий візерунок – спіраль; 4 – петля-спіраль; 5 – петлі-спіраль; 6 – петлі-клубки з різнобічним розташуванням ніжок петель; 7 – петлі-клубки з одностороннім розташуванням ніжок петель; 8 – петля-равлик; 9 – вигнута петля; 10 – неповний завитковий візерунок; 11, 12 – завиткові візерунки, які рідко зустрічаються

В досліді приймало участь 60 студентів, дівчат та хлопців, різних курсів і спеціальностей. Дослідження проводилися на добровільній основі за згодою кожної людини. Папілярні візерунки визначалися на кінцевих фалангах пальців правої і лівої рук. Візерунки класифікувалися за трьома загальноприйнятими типами: дуга, петля і завиток.

Процентні відношення дерматогліфіки у дівчат і хлопців можна побачити в таблиці 2.

Як бачимо, існують певні відмінності в фенотипічній вираженості дерматогліфічних пальцевих візерунків. Однак загальна тенденція незначної зустрічальності дуг і найбільша зустрічальність петлевих візерунків характерна для всіх порівнюваних випадків (рис. 4).

Таблиця 2

Частота зустрічальності пальцевих візерунків у студентів обох статей

Рука	Стать	Папілярні пальцеві візерунки		
		Петля	Завиток	Дуга
Ліва	Чоловіча	62,4%	33,6%	4%
	Жіноча	58,6%	37,4%	4%
Право	Чоловіча	60%	30,3%	9,7%
	Жіноча	57,4%	33,7%	8,9%

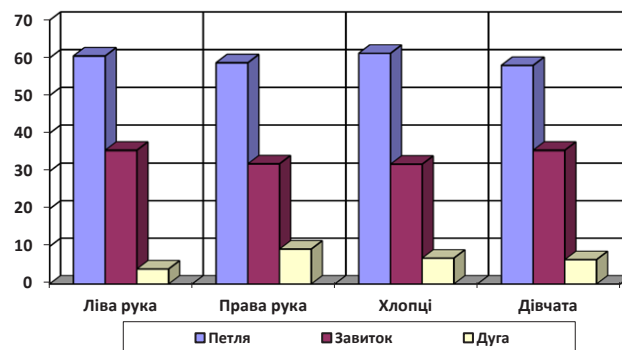

Рис. 4. Частота зустрічальності пальцевих візерунків у досліджуваних

На наступному етапі студенти пройшли тестування за тестами Айзенка для вимірювання коефіцієнта інтелекту [7]. За результатами тестування всі студенти були розділені на чотири групи в залежності від рівня інтелекту: високий, вище середнього, середній і низький (табл.3). Низький рівень розумового розвитку виявлено тільки у 2-х з 60 протестованих студентів. Найбільша кількість студентів (37) мала рівень розумового розвитку вище середнього.

Таблиця 3

Розподіл типів візерунків в залежності від рівня розумового розвитку

Високий рівень розумового розвитку (11 людей)			
	Ліва рука	Право рука	Σ
Петля	31 – 28,2%	29 – 26,4%	60–54,6%
Завиток	14 – 12,7%	15 – 13,6%	29–26,3%
Дуга	10 – 9,1%	11 – 10%	21–19,1%
Рівень розумового розвитку вище середнього (37 людей)			
	Ліва рука	Право рука	Σ
Петля	97 – 26,2%	94 – 25,4%	191–51,6%
Завиток	58 – 15,6%	51 – 13,7%	109–29,3%
Дуга	31 – 8,3%	40 – 10,8%	71–19,1%
Середній рівень розумового розвитку (10 людей)			
	Ліва рука	Право рука	Σ
Петля	29 – 29%	22 – 22%	51–51%
Завиток	11 – 11%	17 – 17%	28–28%
Дуга	10 – 10%	11 – 11%	21–21%
Низький рівень розумового розвитку (2 людини)			
	Ліва рука	Право рука	Σ
Петля	6 – 30%	6 – 30%	12 – 60%
Завиток	3 – 15%	2 – 10%	5 – 25%
Дуга	1 – 5%	2 – 10%	3 – 15%

Дослідження дерматогліфічних фенотипів показало, що студенти з високим і вище середнього

Таблиця 4

Розподіл по дерматогліфічним фенотипам в залежності від схильності до певної сфери діяльності

Схильність	Кількість	Петля	Завиток	Дуга
Людина-знакова система	9	48 – 53,3%	19 – 21,1%	23 – 25,6%
Людина-техніка	31	167 – 53,8%	81 – 26,2%	62 – 20%
Людина-природа	5	26 – 52%	15 – 30%	9 – 18%
Людина-художній образ	3	17 – 56,7%	9 – 30%	4 – 13,3%
Людина-людина	12	64 – 53,3%	38 – 31,7%	18 – 15%

рівнем інтелекту мають набагато більше завитків (32,8% і 35,7% відповідно) в порівнянні зі студентами із середнім і низьким рівнем інтелекту (27% і 30% відповідно). Причому у першій групі завитки переважають на великих пальцях лівої руки. У студентів із середнім і низьким рівнем інтелекту переважають петльові візерунки (65% і 60% відповідно), причому більшість петель знаходиться на 3-х і 5-х пальцях правої і лівої рук. Трохи менше петлевих візерунків у студентів з високим і вище середнього рівнем інтелекту (58,2% і 58,9%), але до цього слід додати велику кількість завитків на великих пальцях лівої руки (Рис. 5).

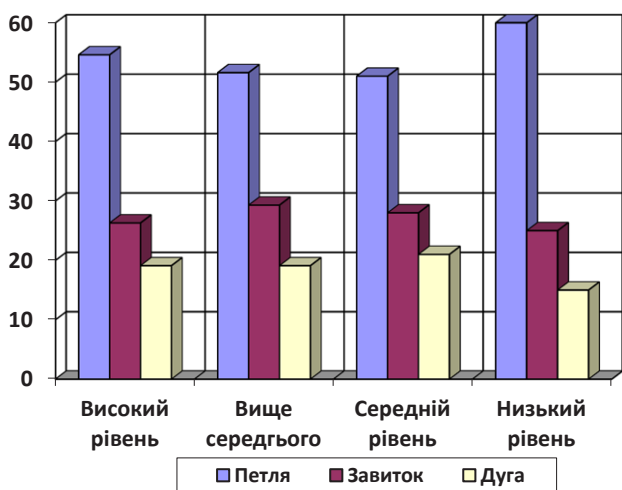

Рис. 5. Розподіл типів візерунків в залежності від рівня розумового розвитку

Відзначимо асиметрію в представленості візерунків на перших пальцях рук. У школярів з високим і вище середнього рівнем інтелекту на перших пальцях лівих рук переважають завитки, а на перших пальцях правих рук переважають петлеві візерунки.

Далі був проведений тест «Опитувальник для визначення професійної готовності Л.Н. Кабардова» [8], здійснений аналіз на основі результатів тесту та зіставлені з папілярними візерунками фаланг пальців (табл. 4).

У студентів схильних до технічної сфери діяльності переважав фенотип дуг і петель, а у «гуманітаріїв» більша часта зустрічались завитки. Подібне переважання візерунків типу петля та завиток виявлено у студентів, які мають однакову схильність до гуманітарних та точних сфер діяльності (рис. 6).

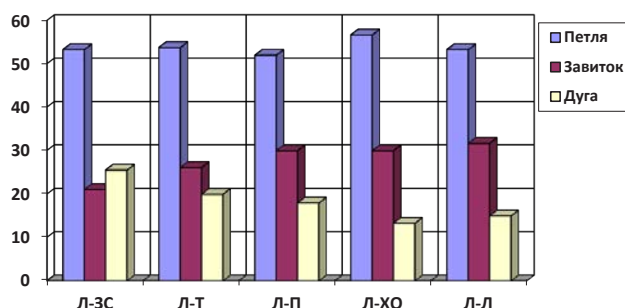

Рис. 6. Розподіл по дерматогліфічним фенотипам в залежності від схильності до певної сфери діяльності

Висновки. Проведені дослідження ґрунтуються на уявленні про загальне генетичне джерело розвитку шкіри та нервової системи. Отже, візерунки на кінцевих фалангах пальців можуть служити інформаційними маркерами вроджених індивідуальних психологічних особливостей особистості людини, що визначають вибір його професійної діяльності.

Дерматогліфічний фенотип може служити індикатором переважного ставлення студентів у виборі професії. Проведений аналіз індивідуальних дерматогліфічних фенотипів дозволяє орієнтувати студента у виборі майбутньої спеціальності в оптимальній для нього сфері діяльності.

Список літератури:

- Абрамова Т.Ф. Возможности использования пальцевой дерматоглифики в спортивном отборе / Т.Ф. Абрамова, Т.М. Никитина, Н.Н. Озолин // Теория и практика физической культуры. – 1995. – № 3. – С. 10–15.
- Абрамова Т.Ф. Асимметрия признаков пальцевой дерматоглифики, физический потенциал и физические качества человека / Т.Ф. Абрамова, Т.М. Никитина, С.И. Изаак, Н.И. Кочеткова // Морфология. – 2000. – № 5. – С. 56–59.
- Богданов Н.Н. // Успехи физиол. наук. – 1997. – Т.28, № 2. – С.21–38.
- Гладкова Т.Д. Кожные узоры кисти и стопы обезьян и человека. – М.: Наука, 1966. – 151 с.
- Гусева И.С. Морфогенез и генетика гребешковой кожи человека. – Минск: Беларусь, 1986. – 158 с.
- Типы и виды папиллярных узоров [Електронний ресурс]: раздел «Дактилоскопия». – Режим доступа: <http://eko-czao.narod.ru/dakt/osnov/001/osnovi-3.htm>.
- Тесты Айзенка для измерения коэффициента интеллекта [Електронний ресурс]: раздел «Методики изучения интеллекта». – Режим доступа: <http://testoteka.narod.ru/int/1/01.html>.
- Опросник для определения профессиональной готовности Л. Н. Кабардовой [Електронний ресурс]: раздел «Методики для профотбора и профориентации». – Режим доступа: <http://testoteka.narod.ru/prof/1/01.html>

Афоничев Т.Э., Тишковец Ю.А., Филиппова М.В.

Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

ИССЛЕДОВАНИЕ ДЕРМАТОГЛИФИЧЕСКИХ ФЕНОТИПОВ У СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье рассмотрены поиск коррелятов между узорами на концевых фалангах пальцев рук и уровнем успеваемости студентов, а также их врожденными психологическими качествами. Изложены исследования дерматоглифических показателей 60 студентов. Частота узорчатых типов этих студентов, были распределены по половому отличию. Результаты тестов на интеллект и профориентацию так же сопоставлены с данными частоты встречаемости основных типов папиллярных узоров. Проведенный анализ индивидуальных дерматоглифических фенотипов позволяет ориентировать студентов в выборе будущей специальности в оптимальной для них сфере.

Ключевые слова: Дерматоглифика, папиллярный узор, пальцы рук, анализ, информационные маркеры, дерматоглифические фенотипы.

Afonichev T.E., Tyshkovets Y.O., Filippova M.V.

National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

RESEARCH DERMATOGLIFIC PHENOTYPE IN STUDENTS

Summary

The article describes the accordance between the patterns on the terminal phalanges of the fingers and the level of student's academic performance, as well as their innate psychological qualities. The research presents the dermatoglyphics indicators of 60 students. The frequency of these types of patterned students were divided by gender difference. The results of tests on intelligence and guidance were compared with the data frequency of occurrence of the main types of papillary patterns as well. The analysis of individual phenotypes dermatoglyphics helps to orientate students in the choice of future profession.

Keywords: Dermatoglyphics, papillary pattern, fingers, analysis, information markers, dermatoglific phenotypes.

УДК 615.011:547.857.4

ДЕЙСТВИЕ ФУРОКСАНА НА ВОДНО-СОЛЕВОЙ ОБМЕН ПРИ ВНЕКЛЕТОЧНОЙ ГИПЕРГИДРАТАЦИИ ОРГАНИЗМА

Дученко Е.А.

Харьковская государственная зооветеринарная академия

Статья посвящена изучению влияния фуросекса на водно-солевой обмен в условиях водной нагрузки. Установлено, что фуросекс при однократном внутрижелудочном введении усиливает выделительную функцию почек у крыс в 3,1 раза, увеличивает концентрацию ионов натрия в моче и усиливает ионорегулирующую функцию почек в 2,9 раза, а также повышает его экскрецию в 1,71 раза. Концентрация ионов калия в моче увеличилась в 1,3 раза, увеличилась также концентрация эндогенного креатинина в моче. В связи с повышением экскреции титрованных кислот в 3,4 раза и уменьшением в 1,8 раза аммонийного коэффициента происходило окисление мочи. Однократное введение фуросекса существенно не влияло на почечную экскрецию белка.

Ключевые слова: фуросекс, внеклеточная гипергидратация, диурез, натрий, калий, эндогенный креатинин.

Постановка проблемы. В настоящее время при задержке солей и воды в организме отмечается рост заболеваний сердечно-сосудистой системы и почек.

Анализ последних исследований. У здорового человека через легкие, кожу и кишечник выделяется постоянное количество воды, а сохранение водного баланса обеспечивается в основном выделительной функцией почек. Важную роль в регуляции водно-солевого обмена и гемодинамики имеют: антидиуретический гормон гипоталамуса

(АДГ), ренин-ангиотензин-альдостероновая система (РААС), предсердный натрийуретический фактор (ПНФ), простагландины, катехоламины, глюкокортикоиды и др. [4].

Водно-солевой обмен является частью минерального обмена и представляет собой совокупность поступления в организм воды и солей, распределение их во внутренней среде и выведение из организма. Нормальный водно-солевой обмен обеспечивает постоянный объем крови, осмотическое давление и кислотно-щелочное равнове-

сие. Основным минеральным веществом плазмы является натрий, который определяет и регулирует осмотическое давление в организме [5, 17].

В гипоталамусе локализован не только центр жажды, но и центр солевого аппетита, причем зоны двух центров не перекрываются. Стимулом для возбуждения нейронов является снижение концентрации натрия в цереброспинальной жидкости вследствие недостаточного поступления этого иона или потери через желудочно-кишечный тракт. Стимуляция солевого аппетита определяется главным образом рецепторами мозга, реагирующими на изменение концентрации натрия в церебральной жидкости, и меньше зависит от концентрации этого иона в плазме крови. Однако основную роль в обеспечении постоянства водно-солевых констант плазмы крови играют специальные системы, регулирующие выделение воды и натрия почками в точном соответствии с потребностями организма. Экскреция воды почками регулируется антидиуретическим гормоном нейрогипофиза (вазопрессин). При раздражении осморорецепторов происходит рефлекторная активация нейронов и выбрасывание в кровь АДГ. Почка очень чувствительна к АДГ и при небольшом изменении скорости секреции вазопрессина происходит проявление этого эффекта. ПНФ тормозит выделение альдостерона. Уровень секреции АДГ находится под непосредственным влиянием изменений осмолярности плазмы крови, объема циркулирующей крови и уровня артериального давления (АД) [6, 15].

При увеличении объема притекающей к сердцу крови наступает раздражение рецепторов растяжения левого предсердия и происходит торможение нейронов супраоптического ядра и подавление секреции АДГ. В результате происходит усиление почечной экскреции жидкости и нормализация уровня АД [16, 18].

При избыточном поступлении воды в организм увеличивается объем циркулирующей крови (ОЦК), тормозится секреция АДГ, повышается диурез. Положительный водный баланс развивается только в том случае, если поступление воды превышает выделительную функцию почек [2, 7].

Для регуляции нарушений водно-электролитного обмена при гипергидратации применяют диуретические средства, которые наряду с диуретическим действием могут оказывать побочное действие: гипокалиемию, азотемию, нарушение белкового обмена, которые ограничивают их применение в клинике [13].

В связи с этим поиск эффективных средств для улучшения функции почек является актуальным. Наше внимание привлекли впервые синтезированные соединения в ряду 3-метилксантинов [19]. На основании ранее проведенных исследований для изучения специфической активности был отобран 3-метил-7- (2-гидроксипропил-м-этилфеноксипропил-8- (фурил-2)-метиламиноксантин (условное название фуроксан), проявляющий выраженное диуретическое действие [9].

Экспериментальную гипергидратацию животных стремились приблизить к условиям, которые нередко возникают в клинической практике у больных сердечно-сосудистыми заболеваниями при задержке солей и воды и появлении отеков.

Неразрешенные задания. Нарушения водно-солевого гомеостаза имеет свои пути развития и общую картину заболеваний сердечно-сосудистой системы и почек. Поэтому актуальными остаются вопросы фармакологической коррекции дифференцированных нарушений водно-солевого обмена при гипергидратации.

Цель работы. Исследование влияния фуроксана на водно-солевой обмен и функцию почек в условиях гипергидратации организма при водной нагрузке.

Материалы и методы. Изучено влияние фуроксана на функцию почек у крыс при внеклеточной гипергидратации организма в условиях нагрузочного теста [2,3]. Эксперименты проведены на половозрелых крысах-самцах, линии Вистар массой 140-180 г. Животные находились на стандартном рационе вивария. Для эксперимента использовали 3 группы животных по 10 крыс в каждой группе. Первая группа – контроль; 2 группа – крысы, которым внутрижелудочно вводили фуроксан в дозе 25 мг/кг; 3 группа – крысы, которым внутрижелудочно вводили гидрохлортиазид в дозе 25 мг/кг. Водную нагрузку проводили путем внутрижелудочного введения водопроводной воды комнатной температуры в объеме 5% от массы тела, через 30 мин с помощью металлического зонда в желудок вводили исследуемые препараты. Затем крыс помещали в индивидуальные клетки, приспособленные для сбора мочи, в которой через 2 и 4 часа определяли гомеостатические показатели, характеризующие экскреторную, ионорегулирующую функцию почек. Контролем служили интактные крысы, которые находились в аналогичных условиях эксперимента. В качестве показателя мочеобразования брали количество мочи, выделенной крысами за 2 часа в перерасчете на 100 г массы тела. Количество мочи в контроле принимали за 100%, концентрацию титрованных кислот (ТК) и аммиака в моче определяли титрометрически [14].

Под эфирным наркозом путем декапитации крыс выводили из опытов, кровь отбирали в охлажденные пробирки с гепарином, центрифугировали в течение 20 мин при 3000 об/мин. Концентрацию ионов натрия и калия в моче определяли методом пламенной фотометрии на пламенном фотометре ПАЖ-2 [2]. Концентрацию креатинина (маркер клубочковой фильтрации и нарушения азотистого обмена) определяли по методу Фолина [11]. Концентрацию белка в моче определяли фотоколориметрическим методом по реакции с сульфосалициловой кислотой [12].

При проведении экспериментальных исследований животные находились в стандартных условиях вивария, содержались при свободном доступе к воде и корму в соответствии с положениями и требованиями «Европейской конвенции защиты позвоночных животных, которых используют для экспериментальных и научных целей» (Страсбург, 1986 г.) и «Общими этическими принципами экспериментов на животных» (Киев, 2001) [8].

Обработку экспериментальных данных проводили с использованием стандартной программы статистической обработки результатов версии Microsoft Office Excel 2003. Результаты представлены в виде выборочного среднего

значения и стандартной ошибки среднего значения. Достоверность различий между экспериментальными группами оценивали при помощи t-критерия Стьюдента и U-критерия Уитни-Манна компьютерной программы «STATISTICA® for Windows 6.0» [10].

Результаты и их обсуждение. Полученные экспериментальные данные представлены в таблице 1. У интактных крыс в условиях внеклеточной гипергидратации диурез за 2 часа оказался равным $3,2 \pm 0,12$ мл. У животных после введения фуросекса и гидрохлортиазида наблюдали увеличение мочеобразования.

Установлено, что в условиях внеклеточной гипергидратации при водной нагрузке после однократного введения фуросекса в дозе 25 мг/кг диурез увеличился в 3,1 раза ($p < 0,05$), что по-видимому, свидетельствует о стимуляции мочеобразования, усилении клубочковой фильтрации в нефронах почек, снижении осмолярности внеклеточной жидкости и уменьшении гидростатического давления в капиллярах у опытных животных [1,5]. При этом жидкость не задерживается в тканях в результате уменьшения или полного прекращения ее реабсорбции в капиллярах, что предупреждает появление отеков при водной гипергидратации [7].

Вода и растворенные в ней вещества представляют функциональное единство водно-электролитного баланса в организме. Нарушение обмена воды ведет к изменению обмена электролитов. Осмолярность плазмы крови и внеклеточной жидкости определяется главным образом натрием, поскольку натрий является основным внеклеточным катионом и регуляция осмолярности жидкости внутренней среды сводится к поддержанию постоянства соотношения воды и натрия [6]. У крыс на модели внеклеточной гипергидратации под влиянием фуросекса в моче увеличилась концентрация ионов натрия и ионорегулирующая функция почек усилилась в 2,9 раза, а также возросла экскреция натрия в 1,71 раза ($p < 0,05$).

Под влиянием препарата сравнения гидрохлортиазида, в дозе 25 мг/кг, концентрация ионов натрия в моче увеличилась в 1,91 раза ($p < 0,05$), а экскреция повысилась в 1,52 раза.

Увеличение экскреции натрия и воды из внутренней среды организма изменяет объем циркулирующей крови, что приводит к снижению АД. Содержание натрия в вне- и внутриклеточной среде является важным фактором для поддержания уровня АД.

Калий участвует в регуляции водно-солевого обмена и нормализует ритм сердца, активирует ферменты, необходимые для нормальной работы мышц, предотвращает утомление мышц, необходим для нормального функционирования сосудов, капилляров, желез внутренней секреции и других органов. После введения фуросекса в дозе 25 мг/кг концентрация ионов калия в моче увеличилась в 1,3 раза ($p < 0,05$), а экскреция его с мочой возросла в 1,12 раза. Гидрохлортиазид в дозе 25 мг/кг вызывает в моче увеличение концентрации калия в 1,55 раза ($p < 0,05$), а экскреция его с мочой возросла в 1,43 раза. Фуросекс выводит из организма меньше калия, чем гидрохлортиазид, что является важным его превосходством для проведения рациональной фармакотерапии для коррекции нарушений водно-солевого обмена.

В норме креатинин фильтруется в почечных нефронах и не подвергается обратному всасыванию и полностью выводится с мочой из организма. Увеличение креатинина в сыворотке крови приводит к уменьшению уровня почечной фильтрации. После введения фуросекса в дозе 25 мг/кг при водной нагрузке концентрация эндогенного креатинина в моче повысилась в 2,1 раза ($p < 0,05$), а его экскреция увеличилась в 1,6 раза, что свидетельствует об активации процессов ультрафильтрации в клубочках нефронов экспериментальных крыс.

Концентрация эндогенного креатинина в моче под действием фуросекса увеличилась в 2,1 раза ($p < 0,01$), а его экскреция повысилась в 1,88 раза. Гидрохлортиазид увеличивал в моче концентрацию креатинина в 1,51 раза, а экскреция его возросла в 1,28 раза. В условиях внеклеточной гипергидратации организма данные экспериментальных исследований свидетельствуют об более выраженной активации процессов ультрафильтрации в почечных клубочках нефронов под действием фуросекса по сравнению с гидрохлортиазидом.

Таблица 1

Влияние однократного введения фуросекса (25 мг/кг) на функцию почек у крыс при внеклеточной гипергидратации организма

Показатели	Контроль	Фуросекс	Гидрохлортиазид
Диурез, мл/2 час/100 г	$3,2 \pm 0,12$	$9,8 \pm 0,23^*$	$6,3 \pm 0,18^*$
Концентрация Na^+ в моче, мкмоль/л	$0,43 \pm 0,06$	$1,24 \pm 0,16^*$	$0,82 \pm 0,11^*$
Концентрация K^+ в моче, мкмоль/л	$5,08 \pm 0,46$	$6,58 \pm 0,96^*$	$7,86 \pm 0,47^*$
Экскреция Na^+ , мкм/100 г за 2 часа	$184,7 \pm 27,3$	$316,5 \pm 14,6^*$	$280,3 \pm 11,5^*$
Экскреция K^+ , мкм/100 г за 2 часа	$26,9 \pm 7,14$	$30,1 \pm 2,24$	$38,4 \pm 1,36^*$
Концентрация креатинина в моче, мкмоль/л	$0,84 \pm 0,03$	$1,74 \pm 0,08^*$	$1,27 \pm 0,07^*$
Экскреция креатинина с мочой, мкмоль/2 час/100 г	$2,43 \pm 0,17$	$4,56 \pm 0,30$	$3,12 \pm 0,24$
Концентрация белка в моче, г/л	$0,05 \pm 0,01$	$0,07 \pm 0,02$	$0,06 \pm 0,01$
Экскреция белка, мг/100 г за 2 часа	$0,10 \pm 0,01$	$0,13 \pm 0,01$	$0,12 \pm 0,01$
Экскреция ТК, мкмоль/2 час/100 г	$18,38 \pm 1,82$	$62,46 \pm 6,73^\#$	$50,69 \pm 8,87^*$
Экскреция аммиака с мочой, мкмоль/2 час /100 г	$56,91 \pm 3,81$	$105,18 \pm 7,76$	$115,18 \pm 12,98$
Аммонийный коэффициент, ед.	$3,14 \pm 0,18$	$1,72 \pm 0,07^*$	$2,64 \pm 0,46$

Примечание: * – $p < 0,05$ по сравнению с контролем

– $p < 0,001$ по сравнению с контролем

Метаболическая функция почек заключается в поддержании во внутренней среде организма определенного уровня и состава компонентов белкового обмена [14]. Однократное введение фуросекса существенно не влияет на почечную экскрецию белка. Показатели кислоторегулирующей функции почек свидетельствуют, что при повышении экскреции титрованных кислот в 3,4 раза ($p < 0,001$) и уменьшением в 1,8 раза ($p < 0,05$) аммонийного коэффициента наступает окисление мочи.

Таким образом, при внеклеточной гипергидратации в результате водной нагрузки однократное введение фуросекса приводит к существенному увеличению мочеобразования и усилению выделительной функции почек, проявляя более выраженную диуретическую активность по сравнению с гидрохлортиазидом.

Выводы. 1. В условиях модели внеклеточной гипергидратации организма при водной нагрузке однократное введение фуросекса усиливает выделительную функцию почек, повышает натрийурез, экскрецию ионов калия, увеличивает в моче концентрацию эндогенного креатинина и его экскрецию из организма.

2. Фуросекс меньше выводит калия из организма по сравнению с гидрохлортиазидом, что является важным для проведения рациональной фармакотерапии нарушений водно-солевого обмена.

3. Полученные результаты свидетельствуют о перспективности проведения дальнейших исследований специфической активности и безопасности фуросекса с целью создания на его основе эффективного препарата для фармакологической коррекции нарушений водно-солевого гомеостаза.

Список литературы:

1. Беркерт Д. Патологические основы нарушений водного баланса // Почка и гомеостаз в норме и при патологии. Пер. с англ. / Под ред. С. Клара. – М.: Медицина, 1987. – С. 95-146.
2. Берхин Е.Б. Методы изучения влияния новых химических соединений на функцию почек / Е.Б. Берхин // Хим.-фармац. журн. – 1977. – Т. 11, № 5. – С. 3-11.
3. Берхин Е.Б. Методы экспериментального исследования почек и водно-солевого обмена / Е.Б. Берхин, Ю.И. Иванов. – М.: Медицина, 1972. – 198 с.
4. Боголепова А. Е. Физиологический анализ функции почки при различных типах диуреза / А. Е. Боголепова, Ю. В. Наточин // Нефрология. – 2005. – Т. 9, № 2. – С. 9-15.
5. Глезер Г.А. Нарушения водно-электролитного и кислотно-основного баланса. В кн.: Диуретики: руководство для врачей / Г.А. Глезер. – М.: Интербук-бизнес, 1993. – С. 309-349 с.
6. Гоженко А. И. Превентивные механизмы регуляции водно-солевого обмена сквозь призму теории функциональных систем / А. И. Гоженко, М. С. Жигалина-Гриценюк // Буковинський медичний вісник. – 2012. – Т. 16, № 3 (63), ч. 2. – С. 80-83.
7. Джеймс А. Шейман. Патология почки / Джеймс А. Шейман: пер. с англ. – / 2-е изд., испр. // М.: СПб: Бином; Невский Диалект, 1999. – 206 с.
8. Доклінічні дослідження лікарських засобів: методичні рекомендації / [за ред. О. В. Стефанова.] – К.: Авіцена, 2001. – 528 с.
9. Дученко Е.А. Влияние фуросекса на функцию почек при экспериментальном нефрите // Ліки – людині. Сучасні проблеми фармакотерапії і призначення лікарських засобів: Матеріали XXXIII науково-практичної конференції за участю міжнародних спеціалістів (8 квітня 2016 р.). – Харків: Вид-во НФаУ, 2016. – С. 71.
10. Лапач С. Н. Статистика в науке и бизнесе / С. Н. Лапач, А. В. Чубенко, П. Н. Бабич. – К.: Морион, 2002. – 640 с.
11. Мерзон А. К. Сравнительная оценка методов химической индикации креатинина / А. К. Мерзон, О. Т. Титаренко, Е. К. Андреева // Лабораторное дело. – 1970. – № 7. – С. 416-418.
12. Михеева А.И. К методике определения общего белка в моче на ФДК-Н-56 / 2А.И. Михеева, И.А. Богодарова // Лабораторное дело. – 1969. – № 7. – С. 411-412.
13. Побочное действие лекарств / С.М. Дроговоз, А.П. Гудзенко, Я.А. Бутко [та ін.] // X.: «СИМ», 2010. – 480 с.
14. Рябов С.И. Функциональная нефрология / С.И. Рябов, Ю.В. Наточин. – СПб.: Лань, 1997. – 304 с.
15. Сучасні уявлення про водно-сольовий обмін / М. В. Погорелов, В. І. Бумейстер, Г. Ф. Ткач [та ін.]. // Вісник проблем біології і медицини. – 2009. – вип. 2. – С. 8-14.
16. Lang F. Mechanisms and significance of cell volume regulation / F. Lang // Ed. S. Karger AG (Switzerland). – 2006. – 276 p.
17. Roben J. H. Regulation of the vasopressin V2 receptor by vasopressin in polarized renal collecting duct cells / J. H. Robben, N. V. Knoers, P.M. Deen // Mol. Biol. Cell. – 2004, № 15 (12). – P. 5693-5699.
18. Fitzharris G. Regulation of intracellular pH during oocyte growth and maturation in mammals. / G. Fitzharris, J. Baltz // Reproduction. – 2009. – Jun 11, P. 98-111.
19. Synthesis, physicochemical and biological properties of 8-aminosubstituted 7-β-hydroxy (oxo)alkyl (aryl)-xanthenes / N.I. Romanenko, V.I. Kornienko, O.A. Pakhomova, [et al.] // Xth International Symposium on the Chemistry of Natural Compounds Nov. 2013. Tashkent-Bukhara, Republic of Uzbekistan. P. 269.

Дученко К.А.

Харківська державна зооветеринарна академія

ДІЯ ФУРОКСАНУ НА ВОДНО-СОЛЬОВИЙ ОБМІН ПРИ ПОЗАКЛІТИННІЙ ГІПЕРГІДРАТАЦІЇ ОРГАНІЗМУ**Анотація**

Стаття присвячена вивченню впливу фуросану на водно-сольовий обмін в умовах водного навантаження. Встановлено, що фуросан при одноразовому внутрішньошлунковому введенні посилює видільну функцію нирок у щурів у 3,1 рази, збільшує концентрацію іонів натрію у сечі і посилює іонорегулюючу функцію нирок у 2,9 рази, а також підвищує його екскрецію у 1,71 рази. Концентрація іонів калію у сечі збільшилась у 1,3 рази, підвищилась також концентрація ендogenous креатиніну у сечі. У зв'язку з підвищенням екскреції титрованих кислот у 3,4 рази та зменшенням у 1,8 рази амонійного коефіцієнту відбувалося окиснення сечі. Одноразове введення фуросану суттєво не впливало на ниркову екскрецію білка.

Ключові слова: фуросан, позаклітинна гіпергідратація, діурез, натрій, калій, ендogenous креатинін.

Duchenko E.A.

Kharkiv State Academy of Veterinarian

FUROXAN EFFECTS ON WATER-SALT METABOLISM IN ORGANISM EXTRACELLULAR HYPERHYDRATION**Summary**

The article investigates the furoxan influence on the water-salt metabolism in water load condition. It found that furoxan single intragastric administration increases the excretory renal function in rats by 3.1 times and increases the concentration of sodium ions in the urine, and increases ion regulatory renal function by 2.9 times and increases its excretion by 1.71 times. The concentration of potassium in the urine increased by 1.3 times, the concentration of endogenous creatinine in the urine increased too. In connection with an increase in excretion of titrated acid by 3.4 times and the decrease in ammonia index by 1.8 times oxidation it happened urine acidification.

Keywords: furoxan, extracellular hyperhydration, diuresis, sodium, potassium, endogenous creatinine.

УДК 616.33-053.7-085.234

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЛІКУВАННЯ ГАСТРОДУОДЕНАЛЬНОЇ ПАТОЛОГІЇ У ДІТЕЙ**Парфьонова І.В.**

Обласна дитяча клінічна лікарня міста Чернівці

Шевчук Н.М.

Буковинський державний медичний університет

У роботі представлено дані щодо оптимізації лікування захворювань, асоційованих з інфекцією *H. pylori*, у дітей шляхом включення до схеми ерадикаційної терапії комбінованого препарату «Омес Д». Дія препарату реалізується через адекватну кислотосупресію та вплив на моторику верхніх відділів шлунково-кишкового тракту, що забезпечує швидке усунення клінічної симптоматики та оптимізує терапію.

Ключові слова: хелікобактеріоз, діти, лікування, омепразол, домперидон.

Постановка проблеми. Захворювання органів травлення посідають одне з провідних місць у структурі загальної захворюваності як дитячого, так і дорослого населення [1]. Дані літератури останніх років вказують на високу поширеність гастроентерологічних захворювань серед дітей та підлітків з відсутністю тенденції до зниження, «омолодження і обтяження» їх перебігу з раннім формуванням хронічної органічної патології [2, 3]. Особливістю структури гастроентерологічної патології у дітей є переважання патології шлунку і стравоходу, одночасно значно рідше

зустрічаються хвороби гепатобіліарної системи і кишечника [4].

Патологія шлунку та дванадцятипалої кишки (ДПК) становить 70-75% загальної кількості захворювань органів травлення у дітей. Це пояснюється тим, що саме у гастроудоденальній зоні найбільш ефективно реалізуються три основні патогенні чинники: спадковий, інфекційний і стресовий [3, 5]. Також, впровадження у 70-х роках минулого сторіччя в практику дитячих гастроентерологів езофагогастроудоденофіброскопії (ЕГДФС) з діагностичною та лікувальною метою

надало можливість детально діагностувати морфофункціональні зміни з боку верхніх відділів шлунково-кишкового тракту. У дітей шкільного, а потім і дошкільного віку активно почали виявляти захворювання стравоходу (езофагіт, гастроєзофагеальний рефлекс, стравохід Барретта), шлунку і ДПК (гастрит, дуоденіт, виразкова хвороба), тонкого кишечника (єуніт) [6, 7].

Згідно з багатьма науковими дослідженнями, у 70–80% дітей виявляється хелікобактерасоційована гастродуоденальна патологія [8]. Упродовж останніх десятиріч активно вивчалася провідна роль інфекційного чинника у формуванні хронічної деструктивної гастродуоденальної патології та методи його діагностики та ерадикації. Завдяки широкому застосуванню ефективних ерадикаційних схем, захворюваність дітей на хронічний гастрит, гастродуоденіт та виразкову хворобу в світі дещо зменшилась [4].

Високий рівень поширеності хвороб органів травлення у дітей, серед яких переважають органічні захворювання, обґрунтовує необхідність впровадження в практику нових технологій профілактики, діагностики, лікування та диспансеризації [9]. Особливістю Чернівецької області є переважання органічних захворювань шлунку над функціональними розладами (25,8‰ проти 11,7‰ у 2014 році, 23,1‰ проти 16,4‰ у 2015 році), ефективне використання інструментальних і лабораторних методів дослідження при первинній діагностиці та диспансерному спостереженні, високий показник забезпеченості області педіатрами-гастроентерологами.

В цілому, гастроентерологічна допомога дитячому населенню області надається згідно наказу МОЗ України № 59 від 29.01.2013 р. «Про затвердження уніфікованих клінічних протоколів медичної допомоги дітям із захворюваннями органів травлення», яка надається в міській поліклініці, міській дитячій лікарні ОДКЛ та консультативної поліклініки ОДКЛ [10]. Відповідно до сучасної концепції факторів ризику в області розроблені і впроваджуються алгоритми діагностики та лікування хвороб органів травлення у дітей і підлітків, нові ефективні форми реабілітації у вигляді методичних рекомендацій, локальних протоколів.

Проблемі хелікобактеріозу надається великого значення в державних протоколах діагностики та лікування запально-деструктивних захворювань шлунку та ДПК відповідно до рекомендацій Маастріхтських Консенсусів 2000 та 2005 років щодо дитячого віку [8,11]. Наразі вітчизняні клініцисти чітко визначилися з показами до ерадикаційної терапії. Абсолютним показом для її проведення у всіх хворих, незалежно від боротьби полярних поглядів на патогенність *H.pylori*, була і залишається виразкова хвороба шлунку та ДПК. При хронічних гастритах і гастродуоденітах ерадикаційну терапію у *H.pylori*-інфікованих дітей доцільно проводити лише за наявності певних клінічних проявів захворювання (часті сезонні загострення, ерозивні зміни слизової оболонки, морфологічні маркери виразного запального процесу) [3].

Реалізація чинників патогенності *H.pylori* запускає деструктивні процеси, цитотоксичні ефекти, компенсаторні реакції залоз, інтенсивну запальну реакцію в слизовій оболонці шлунку, завдяки чому вона стає більш чутливою до агре-

сивної дії кислотно-пептичного фактору. Вплив *H.pylori* на внутрішньошлункову рН є неоднозначним. Завдяки ферменту уреазі, що секретується збудником, вміст шлунку безпосередньо у місці його зосередження олужнюється. Хронічне запалення в антрумі через гастрин-опосередкований механізм стимулює продукцію соляної кислоти парієтальними клітинами, і внутрішньошлункова рН закономірно знижується [12].

Першою ланкою лікування хронічної гастродуоденальної патології за наявності визначеної хелікобактерної інфекції є ерадикаційна терапія та застосування препаратів, що усувають гіперацидність, серед яких виділяють антациди, H₂-блокатори гістамінових рецепторів та інгібітори протонної помпи (ІПП). Перевагами застосування останніх є, перш за все, виразна антисекреторна дія, феномен функціональної кумуляції, а також наявність доведеного антихелікобактерного ефекту, який полягає в олужненні шлункового середовища, несумісного з життєдіяльністю *H.pylori*, синергізмі з антибіотиками відносно збудника при досягненні рН вище 4,0, пригніченні бактеріальної уреазної активності [13].

Треба зауважити, що побічні ефекти, пов'язані з прийомом ІПП, зазвичай спостерігаються у випадках тривалого їх прийому. У вітчизняній клінічній практиці ІПП частіше призначають короткотривалими курсами, що не тільки не знижує їх ефективність, але й обумовлює безпечність терапії [14]. Об'єктом клінічного дослідження був комбінований препарат «Омес Д» (виробник «Dr. Reddy's», Індія), який містить 10 мг омепразолу та 10 мг прокінетика другого покоління домперидону. Омепразол – антисекреторний препарат з групи ІПП, що мають найбільш тривалу здатність пригнічувати кінцеву фазу базального та стимульованого виділення соляної кислоти незалежно від природи подразника. Прокінетик домперидон відомий своєю здатністю покращувати моторно-евакуаторну активність ШКТ, а також антиеметичною, антирефлюксною дією. Крім того, його цінною перевагою є низька проникливість через гематоенцефалітичний бар'єр, завдяки чому суттєво зменшується ризик можливих побічних ефектів у порівнянні з метоклопрамідом [15].

Мета дослідження. Оцінка ефективності лікування гастродуоденальної патології, поєднаної з хелікобактерною інфекцією та гастроєзофагальним рефлюксом, у дітей шляхом включення до комплексної терапії препарату «Омес Д», інгібітора протонної помпи, комбінованого з прокінетиком домперидоном.

Матеріал та методи дослідження. З дотриманням принципів біоетики на базі гастроентерологічного відділення обласної дитячої клінічної лікарні (м.Чернівці) обстежено 42 дитини у віці від 11 до 17 років з хронічними гастритами та гастродуоденітами (в т.ч. ерозивними) з підвищеною кислотоутворювальною функцією шлунку, хелікобактерпозитивними. Усім дітям проведено комплексне клінічно-параклінічне обстеження, яке включало клінічно-анамнестичний, біохімічний, ЕГДФС, рН-метрію, полімеразно-ланцюгову реакцію з хелікобактерним антигеном у випорожненнях [Oderda]. Основну групу сформували 20 дітей, які отримували лікування, що включало де-нол, амоксицилін та «Омес Д». Діти контр-

ольної групи отримували схему лікування, що включала де-нол, амоксицилін, H2-блокатор гістамінових рецепторів III покоління та прокінетик. Курс лікування антисекреторними препаратами в основній та контрольній групах сягав 14 днів. Де-нол та амоксицилін як складові ерадикаційної терапії призначались упродовж 7 днів [16]. За віком, статтю, обтяженістю спадковості, клінічними характеристиками групи порівняння вірогідно не відрізнялися.

Отримані результати аналізувалися за допомогою статистичної програми Statistica for Windows v.6.0 (Statsoft, USA) з використанням методів варіаційної статистики, кореляційного аналізу та розрахунку відносного ризику (RR), показника відношення шансів (OR) та їх довірчих інтервалів (ДІ) [17].

Результати дослідження. За морфологічним варіантом гастродуоденіту (гастриту) групи порівняння суттєво не відрізнялись: у дітей основної та контрольної груп при ендоскопічному дослідженні домінували поверхневі зміни слизової оболонки (у 75,0 та 73,0% випадків відповідно). Патологічний процес у них, як правило, локалізувався в антральному відділі шлунку і поєднувався з дуоденітом. Гіперпластичний варіант спостерігався у 10,0 та 13,5% дітей відповідно (в усіх випадках $P > 0,05$). У більшості пацієнтів був обтяжений спадковий анамнез за виразковою хворобою.

В обох групах дітей середні показники розбіжностей між антральною та фундальною рН (як інтегральні показники кислотоутворювальної та нейтралізуючої функції шлунку) відповідали субкомпенсованій гіперацидності. У всіх пацієнтів виявлялися патологічні рефлюкси (табл.). У 45,5% дітей I групи та у 41,3% пацієнтів групи порівняння виявлявся гастроєзофагальний рефлюкс, що проявлявся помірною еритемою, запальним набряком слизової оболонки абдоминального відділу стравоходу, зниженням тону сфінктера стравохідного отвору.

При оцінці динаміки клінічного стану дітей відмічено, що в основній групі зникнення больо-

вого синдрому та диспепсичних явищ відбувалося вірогідно раніше, ніж у контрольній (RR=2,4, 95% ДІ: 0,6-9,7 та OR=9,5, 95% ДІ: 1,7-52,0).

Таблиця

Показники функціонального стану гастродуоденальної зони в обстежених дітей

Група порівняння	Стан кислотоутворюючої та моторної функції дітей до лікування		
	Різниця між антральною та фундальною рН (од.)	Наявність ДГР (у%)	Наявність ГЕР (у%)
I група	3,7*	75,0	45,5
II група	3,8*	64,5	41,3

Примітка: * – гіперацидність, субкомпенсований стан; ДГР – дуодено-гастральний рефлюкс; ГЕР – гастроєзофагальний рефлюкс.

Показник різниці між антральною та фундальною рН на 10-й день лікування в основній групі виявлявся вищим, ніж у контрольній (4,7 та 4,0 відповідно), що свідчить про швидші темпи відновлення кислотної функції пілороантрального відділу шлунку (RR=2,0, 95% ДІ: 1,1-3,7 та OR=3,8, 95% ДІ: 1,0-13,9).

Показник тривалості лікування (середній ліжко-день) в групі дітей, що в комплексній терапії отримували «Омез Д», виявився на 2,5 дня меншим, ніж в контрольній групі пацієнтів (RR=2,8, 95% ДІ: 0,5-5,9 та OR=4,0, 95% ДІ: 0,9-18,2).

Під час лікування в пацієнтів обох досліджуваних груп побічних ефектів та алергічних реакцій не спостерігалось.

Висновки. Отже, посилення схеми патогенетичної терапії за допомогою комбінованого препарату «Омез Д», дія якого реалізується через адекватну кислотосупресію та нормалізацію моторики верхніх відділів шлунково-кишкового тракту, забезпечує швидке усунення клінічної симптоматики та оптимізує терапію гастродуоденальної патології. Включення препарату «Омез Д» до схеми лікування хронічних хелікобактерасоційованих гастритів та гастродуоденітів у дітей дозволяє скоротити тривалість стаціонарного лікування.

Список літератури:

- Гришечкина И. А. Структура заболеваемости среди госпитализированных больных в дневной стационар и особенности оказания гастроэнтерологической помощи / И. А. Гришечкина, Л. Н. Соболев, Е. А. Скворцова // Молодой ученый. – 2015. – № 17. – С. 44-47.
- Баранов А.А. Детская гастроэнтерология: проблемы и задачи на современном этапе / А.А. Баранов // Вопр. совр. педиатрии. – 2008. – № 5. – С. 1-9.
- Белоусов Ю.В., Денисова М.Ф., Няньковский С.Л. та ін. Хелікобактерна інфекція у дітей: діагностика та лікування (навчальний посібник). – К., 2009. – 64 с.
- Шадрін О.Г. Аналіз стану надання медичної допомоги дітям з гастроентерологічними захворюваннями в Україні за 2015 рік. – К., 2015.
- Личковська О.Л. Біопсихосоціальна модель формування гастродуоденальної патології у дітей / О.Л. Личковська // Здоров'я ребенка. – 2016. – № 1. – С. 82-87.
- Запруднов А.М. Достижения отечественной детской гастроэнтерологии: истоки, современное состояние, перспективы / А.М. Запруднов, К.И. Григорьев, В.А. Филин // Педиатрия. – 2008. – Т. 87, № 6. – С. 8-13.
- Абдуллаева Д.А. Частота встречаемости заболеваний органов пищеварения у детей школьного возраста в процессе обучения в общеобразовательных учреждениях / Д.А. Абдуллаева, А.Т. Камилова, И.М. Ахмедова // Актуальные проблемы абдоминальной патологии у детей: материалы Юбилейного XX международного конгресса детских гастроэнтерологов России и стран СНГ. – М., 2013. – С.5-6.
- Malfetherthner P., Megraud E., O'Morain C. et al. Current concepts in the management of Helicobacter pylori infection: the Maastricht III Consensus Report // Gut. – 2007. – Vol.56. – P.772-781.
- Беловол А.Н. Оказание гастроэнтерологической помощи детям в условиях реформирования системы охраны здоровья / А.Н. Беловол, А.Ф. Шипко, А.С. Сенаторова // Неонатология, хирургия та перинатальна медицина. – Т. IV, № 4. – С. 11-15.

10. Наказ МОЗ України № 59 від 29.01.2013 «Про затвердження уніфікованих клінічних протоколів медичної допомоги дітям із захворюваннями органів травлення».
11. Oderda G., Rapa A., Boldorini R. et al. Non-invasive tests to diagnose *Helicobacter pylori* infection in very young children. – Gut, abstracts of XIV International Workshop on Gastrointestinal Pathology and *Helicobacter pylori*, Strasbourg, September 5-8, -2001.
12. Raghunath A.S. Review article the long-term use of proton-pump inhibitors / A.S. Raghunath, C. O'Morain, R.C. McLoughlin // Aliment. Pharmacol. Ther. – 2005. – Vol. 22. – P. 55-63.
13. Шадрин О.Г. Эффективность применения ингибиторов протонной помпы при лечении гастроэзофагеальной рефлюксной болезни у детей / О.Г. Шадрин, Л.В. Игнатко, С.И. Герасимюк // Сучасна гастроентерологія. – 2009. – № 6. – С. 67-71.
14. Ткач С.М. Современные взгляды на безопасность и побочные эффекты ингибиторов протонной помпы / С.М. Ткач, В.Б. Доготарь, В.И. Кутовой // Сучасна гастроентерологія. – 2012. – № 1. – С. 79-87.
15. Щербініна М.Б. Оцінка клінічної ефективності препарату «Омез Д» при функціональній диспепсії / М.Б. Щербініна, О.В. Закревська, В.В. Сулима // Сучасна гастроентерологія. – 2009. – № 6. – С. 103-106.
16. *Helicobacter pylori* infection in children: a consensus statement. European Pediatric Task Force on *Helicobacter pylori* // J. Pediatric Gastroenterol. Nutr. – 2002. – V.30. – P. 207-213.
17. Medical Epidemiology / [R.S. Greenberg, S.R. Daniels, W.D. Flanders et al.]. – [4th Edition]. – Norwalk, CT: Appleton & Lange, 2004. – 196p.

Парфенова И.В.

Областная детская клиническая больница г. Черновцы

Шевчук Н.М.

Буковинский государственный медицинский университет

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ЛЕЧЕНИЮ ГАСТРОДУОДЕНАЛЬНОЙ ПАТОЛОГИИ У ДЕТЕЙ

Аннотация

Представлены данные по оптимизации лечения заболеваний, ассоциированных с инфекцией *H. pylori*, у детей путём включения в схему эрадикационной терапии комбинированного препарата «Омез Д». Действие препарата реализуется через адекватную кислотосупрессию и влияние на моторику верхних отделов желудочно-кишечного тракта, чем обеспечивается быстрое устранение клинической симптоматики и оптимизация терапии.

Ключевые слова: хеликобактериоз, дети, лечение, омепразол, домперидон.

Parfyonova I.V.

Regional Children's Hospital, Chernivtsi

Shevchyuk N.M.

Bukovinian State Medical University

MODERN APPROACHES TO TREATMENT OF GASTRODUODENAL PATHOLOGY IN CHILDREN

Summary

The article presents data on the optimization of the treatment of *Helicobacter pylori*-associated disorders by means of inclusion of «Omez D» in the scheme of eradication therapy in children. The medicine effects is realized through adequate acid suppression and influence on the disturbed motility of upper parts of gastrointestinal tract. This permits the gaining of the quick clinical semiology and optimization of therapy.

Keywords: *helicobacter pylori* infection, children, treatment, omeprazole, domperidone.

DIFFERENTIAL TREATMENT OF PATIENTS WITH CHRONIC KIDNEY DISEASE AND FEATURES CHANGES IN GASTRIC MUCOSA AGAINST EROSIVE AND ULCERATIVE LESIONS DUODENUM

Salata Y.V., Ilyushina A.A., Vivsiannyk V.V.

Bukovinian State Medical University

Proskurnyak Y.N.

City Polyclinic № 1 (Chernivtsi)

Beychuk N.H., Hretchyn V.N.

Chernivtsi Regional Hospital

This paper presents the current state of the problem on the mechanisms of stomach lesions in patients with chronic kidney disease (CKD). The modern views of scientists and gastroenterologists nephrologists on the relationship between *Helicobacter pylori* (HP) -oposeredkovanymy lesions of the stomach and duodenum and progression of chronic kidney disease. In this paper the various factors damage the mucous membrane of the stomach and duodenum in patients with chronic kidney disease: *Helicobacter pylori*, activation perokysnoho lipid and decrease of process antioxidant, lipid metabolism, anemia, impaired balance factors of aggression and protect the gastric mucosa, abuse cytokine balance. The factors that are important in the determination of structural and functional condition of the kidneys and stomach, as well as in the pathogenesis of nephropathy, extrarenal factors that induced syndrome (systemic inflammatory response and kidney). From the literature review shows that there is a close connection between the development of erosive and ulcerative lesions of gastroduodenal plot and progression of chronic kidney disease.

Keywords: chronic kidney disease, chronic pyelonephritis, lipid peroxidation (LPO), *Helicobacter Pylori*.

Statement of the problem. This paper deals with the modern state of the problem concerning the mechanisms of gastropathy in patients with chronic kidney disease (CKD). Modern points of views of research nephrologists and gastroenterologists of inter relations between *Helicobacter pylori* (Hp)- mediated gastric and duodenal lesions and a progression of CKD are stated. Various factors of damage of the mucus coat of the stomach and duodenum in with chronic renal disease are listed: *Helicobacter pylori*, anoctivation of lipid peroxidation and a decline of the activity of the processes of antioxidant defence, a derangement of lipid metabolism, anemia, inbalance of the factors of aggression and defence of the mucous coat of the stomach, a disturbanse of cytokine balance. Factors having an important role in determining the structural functional condition of the kidneyss and stomach as wellas in the pathogenesis of the development of nephropathies, induced by the ekstrarenal factors (the syndrome of systemic response and an inflammatory process in the kidnes). It is evident from the bibliographical review presented that a close connection exists the between development of erosive-ulcerous lesions of the gastro-duodenal area and the progression of the chronic renal disease.

Key words: chronic kidney disease, chronic pyelonephritis, lipid peroxidatio (LPO), *Helicobacter pylori*, gastric and duodenal erosive-ulcerous lesions.

Analysis of recent researches and publications. Nowadays, it has to be admitted that the problem of the diseases of the gastroduodenal area remains one of the highest priority not only in the field of gastroenterology, but also for clinical medicine whole. The corresponding state of affairs is stipulated by a number of preconditions. First of all, peptic ulcer and chronic gastritis belong to pathology, which traditionally has a significant prevalence in the population of people and an upward tendency of the disease incidence [8].

The allocation of unsolved aspects of the problem. Over the last two decades basic views on the pathogenesis of the overwhelming majority of the diseases of the gastroduodenal area have changed drastically. The substantiating etiologic role of *Helicobacter pylori* (Hp) in their origin is reflected in the treatment strategy [1], although a significant number of issues still remain unsolved and require some relevant researches.

The purpose of the work. In connection with significant social relevance of the topic, the aim of our work was based on the study of the state of peroxide oxidation LP – Dov, proteins, antioxidant defense system to improve the methodology of differentiated treatment of patients with combined CKD and for EVOS and duodenum by a proper individual selection of drugs.

Formulation purposes of article (problem). In the process of vital activity the human organism is constantly interacting with a host of microorganisms, resulting in a permanent selection of those strains that could colonize the mucous membranes (e.g., of the gastrointestinal tract or the urinary system), using it as a habitat medium. As a result of this selection a symbiosis is formed between micro-and macro-organisms, representing the normal microflora of the human body [1,2].

The main material of the research. Thus with underlying Hp infection, apart from direct damage of the stomach, there occurs an abatement of the immunoprotective properties of the body and a multitude of systemic effects develops that cause adequate reactions on the part of other organs and systems, one of them being the urinary system. [4, 7].

One of the main damaging factors which lead to the development of lesions in the stomach and duodenum is hypersecretion of the gastric juice, which can be caused by an increased tonus of the parasympathetic tpaction of the central nervous system, an intensifieol gastrin hormone release

from the gastrin producing cells in the pyloroantral part of the stomach, histamine from the mast cells of the gastric mucosa (GM) and the formation of cyclic nucleotides, a decrease of the activity of the duodenal inhibitory mechanism or a reduction of the inhibitory hormones in the duodenum in atrophic duodenitis. Hyperplasia, of the with an increase of their mass in the fundic portion of the stomach is of pathogenetic value. Activation of aggressive factors is mainly associated with the hypersecretion of hydrochloric acid, and a weakening of the protective factors of the gastroduodenal mucosa coat (MC) – with its inflammation. The principal role in both cases is played by a prolonged infection of the MC of the stomach and duodenum with *H. pylori* [9].

Thus, *H. pylori* is involved in the pathogenesis of erosive-ulcerous lesions, affecting both the «defensive» and «aggressive» factors. In the first place, Hp directly damages the gastric affects stomach mucous membrane (YMM), which is especially characteristic for the *H. pylori* strains of type I that possess the highest cytological activity. Except the vacuolizing cyto-toxin, *H. pylori* produces urease, oxidase, catalase, alkaline phosphatase, glucose-phosphatase, protease, phospholipase, the HCl secretion protein-inhibitor, superoxide dismutase and many other substances that destructively affect the gastric and duodenal tissues [2,7]. The lipopolysaccharide of the *H. pylori* outer membrane interacts with the laminin of the stomach epithelium basement membrane, thus losing links with integrin and disturbing the epithelial cover integrity: epitheliocytes lose links with the basement membrane which results in the development of mucous membrane surface micro-defects [5].

Urease also possesses immunogenic properties. Monocytes and leukocytes, enlisted by it, produce pro-inflammatory cytokines which, in their turn, produce free radicals that damage the epithelium. *H. pylori* contributes to secretion of great deal of pro-inflammatory cytokines (IL-1, IL-6, IL-8, tumor necrosis factor (TNF- β), etc.) which initiate and sustain the processes of damaging the SMM [7]. However, the *H. pylori* direct influence on the epithelium is insufficient to form defects in the mucous membrane. *H. pylori* adhesion with the SMM results in an immediate signal transduction and a cytoskeleton reorganization in the epitheliocytes which react by way of producing cytokines, namely, IL-8. These cytokines make leukocytes migrate from the blood vessels, and an active stage of inflammation begins [6]. Activated macrophages secrete interferon-gamma (IFN- γ) and TNF- β which, in their turn, involve new cells into the mucous membrane that take part in an inflammatory reactions *H. pylori* avoid phagocytosis owing to catalase and superoxide dismutase. At the same time, reactive oxygen and myeloperoxidase of activated leukocytes in the epithelium give rise to severe destructive changes in the SMM [5].

All the processes described above that take place in the stomach and duodenum are of systemic nature under the *H. pylori* influence and exert a direct pathogenic effect upon the kidneys in patients with chronic kidney disease (CKD). With an increased CKD degree, the damaging effect of aggressive systemic factors intensifies and leads to

an accelerated CKD progression [8]. For example, an elevation of the blood proinflammatory cytokine level causes direct lesion of the renal structures. An elevated level of IFN- γ , in its turn, provokes an increase of the level of T-lymphocytes with the killer and helper activity, and the expression of the CD95-proapoptotic factor, which leads to an enhancement of apoptosis in the kidneys, and, in our opinion, in the SMM [9]. According to some authors, an elevation of the TNF- β level also contributes to the CD95 activation and an enhancement of the destructive activity in patients with CKD with the presence of erosive-ulcerous gastric and duodenal lesions that is revealed at the level of both systems of organs stomach and kidneys [6].

Lately, it is not so much the G cell activation as a reduction of the D cell quantity and an inhibition of the somatostatin (a gastrin antagonist) production that has been given attention to [3]. It seems evident that the decisive role in this process does not belong to a pH change, but to the cytokines of monocytes and lymphocytes of the inflammatory infiltrate that lead to a disharmony of the endocrine cellular apparatus, thus impairing the regulatory function of the somatostatin cells. *H. pylori* infection does not result only in an increase of IL-1, IL-6, IL-8, TNF- β and IFN- γ , as well as the thrombocyte activation factor, resulting in microthrombosis in both the kidney capillaries and the stomach vascular network [3]. Consequently, it leads to an enhancement of ischemia and hypoxia with the development of stomach erosive-ulcerous lesions and CKD progression the quantity of acting nephrons is reduced.

The state of chronic ischemia, or prolonged stress remains today to be the basic theory of renal disease progression. This process is closely connected with a depletion of the system of the antioxidant defense (AOD) and an activation of lipid peroxidation (LPO) that cause derangements of the protein, electrolyte and lipid metabolisms. Under ordinary conditions, the functioning of the LPO system is a normal physiological process that results in the formation of intermediate and final products that become sources for synthesis and regeneration of vitally necessary biological substances. The regulation of these reactions is realized by the AOD system [2].

Thus, a considerable role in the progression of CKD is also played by Hp infection, as it appears from the above-said, apart from such endogenous factors as an accumulation of underoxidized products of nitrogen metabolism and well-known factors-proteinuria, arterial hypertension which is conducive to the maintenance of the pathological process in the kidneys [1, 2, 3, 7].

The inflammation develops as a response to a lesion and invasion of the tissue by pathogens with the participation of cytokines which are synthesized at the site of the original the process primarily by macrophages activated by the components of the pathogen cellular walls and as a result of damaged tissues. Besides, combined infections processes (pyelonephritis and stomach Hp infection) add to enhanced endothelium penetrability, a elevated expression of adhesive molecules and an enhancement of the procoagulant activity. At the same time, an inflow of low-molecular weight

inflammatory mediators – histamine, prostaglandins, etc., responsible for the development of an inflammation in the mucous membrane of the stomach and kidneys, is observed [4, 6].

The findings from this study. Many problems concerning a study of a combined pathology of the stomach, duodenum and chronic kidney disease remain unstudied and disputable. For example, the question of a positive or negative PgE_2 effect

in patients with a combined stomach and kidney pathology is actively discussed today. The question of today *H. pylori* content in patients suffering from CKD of degrees III-IV is broadly discussed, since the stomach environment in these individuals is favorable for the development of *H. pylori* infection, though, according to some authors, the universally accepted tests, when applied, did not reveal the presence of said *H. pylori* [9].

References:

1. Annuk M., et al. Oxidative stress markers in pre-uremic patients. // Clin. Nephrol.- 2005.- Vol. 56, // Fellstrom B., Akerblom O // № 4.- P. 308-314.
2. Dean Roger T., M. Biochemistry and pathology of radical-mediated protein oxidation // Fu Schanlin, Stroker R.D.//, Biochem.j. – 2007. – 324, № 1. – p. 1-18.
3. Gerardi G., Usberti M., Martini G. et al. Plasma total antioxidant capacity in hemodialyzed patients and its relationships to other biomarkers of oxidative stress and lipid peroxidation// Clin. Chem. Lab. Med.- 2004.- Vol. 40, № 2.- P. 104-110.
4. Gunstone, F. D. Fatty acids and lipid chemistry. – London: Blackie Academic and Professional, 1996. 252 pp.
5. Mehnert-Kay S.A. Diagnosis and Management of Uncomplicated Urinary Tract Infections // Amer Fam Phys. – 2009, Aug 1. – V. 72, N 3. – P. 451-456.
6. Jan Galle. Oxidative stress in chronic renal failure // Nephrol. Dialysis Transplant. – 2005. – Vol. 16, N 11. – P. 2135-2137.
7. Therond P., Bonnefont-Rousselot D., Davit-Spraul A. et al. Biomarkers of oxidative stress: an analytical approach.// Curr. Opin. Nutr. Metab. Care.-2009.- Vol. 3, № 5.- P. 373-384.
8. Ruggenti P., Schieppati A., Remuzzi G. Progression, remission, regression of chronic renal diseases // Lancet. – 2008. – № 357 (9268). – P. 1601-1608.
9. Yakovenko E., Anashkin V., Ivanov A. et al. The state of gastro-esophageal mucosa and *Helicobacter pylori* infection in chronic renal insufficiency patients after kidney transplantation // Helicobacter. – 2005. – Vol. 10 – P. 515.

Салата Ю.В., Ілюшина А.А., Віссянник В.В.

Буковинський державний медичний університет

Проскурняк І.М.

Міська поліклініка № 1 (м. Чернівці)

Бейчук Н.Г., Гретчин В.М.

Чернівецька обласна клінічна лікарня

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНЕ ЛІКУВАННЯ ХВОРИХ З ХРОНІЧНОЮ ХВОРОБОЮ НИРОК ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ СЛИЗОВОЇ ОБОЛОНКИ ШЛУНКА НА ТЛІ ЕРОЗИВНО-ВИРАЗКОВИХ УРАЖЕНЬ ДВНАДЦЯТИПАЛОЇ КИШКИ

Анотація

У статті розглядається сучасний стан проблеми про механізми гастропатії у пацієнтів з хронічною хворобою нирок (ХХН). Сучасні точки зору дослідження гастроентерологів, нефрологів та взаємовідносин між *Helicobacter pylori* (HP)- опосередковано шлунка і прогресування ХХН відображають різні фактори пошкодження слизу шлунка і дванадцятипалої кишки з хронічною хворобою нирок *Helicobacter pylori* та перекисного окислення ліпідів і зниження активності процесів антиоксидантного захисту, порушення ліпідного обміну, анемії, дисбалансу факторів агресії та захисту слизової оболонки шлунка, та цитокіновий дисбаланс. Фактори, які відіграють важливу роль у визначенні структурно-функціонального стану нирки і шлунок, а також у патогенез розвитку нефропатії, індукованої екстрауренальні фактори (синдром системної відповіді і запального процесу в нирках). Це видно з бібліографічних огляду представив, що тісний зв'язок існує між розвитком ерозивно-виразкових уражень гастродуоденальної ділянки та прогресування хронічної хвороби нирок.

Ключові слова: хронічна хвороба нирок, хронічний пієлонефрит, пероксидне окислення ліпідів (ПОЛ), *Helicobacter pylori*, ерозивно-виразкові ураження.

Салата Ю.В., Вивсянник В.В., Илюшина А.А.

Буковинский государственный медицинский университет

Проскурняк И.Н.

Городская поликлиника № 1 (г. Черновцы)

Бейчук Н.Г., Гретчин В.Н.

Черновицкая областная клиническая больница

ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОЕ ЛЕЧЕНИЕ БОЛЬНЫХ С ХРОНИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНЮ ПОЧЕК ОСОБЕННОСТИ ИЗМЕНЕНИЙ СЛИЗИСТОЙ ОБОЛОЧКИ ЖЕЛУДКА НА ФОНЕ ЭРОЗИВНО-ЯЗВЕННЫХ ПОРАЖЕНИЙ ДВЕНАДЦАТИПЕРСТНОЙ КИШКИ

Аннотация

В данной работе отображено современное состояние проблемы, касающейся механизмов поражения желудка у больных с хронической болезнью почек. Изложены современные взгляды ученых нефрологов и гастроэнтерологов на взаимосвязь между *Helicobacter pylori* – опосредованными поражениями желудка, и двенадцатиперстной кишки и прогрессированием хронической болезни почек. В работе приведены различные факторы поражения слизистой оболочки желудка и двенадцатиперстной кишки у больных с хронической болезнью почек: *Helicobacter pylori*, активация перекисного окисления липидов и снижение активности процессов антиоксидантной защиты, нарушение липидного обмена, анемия, нарушение равновесия факторов агрессии и защиты слизистой оболочки желудка, нарушение цитокинового баланса. Выделены факторы, имеющие важное значение в детерминации структурно-функционального состояния почек и желудка, а также в патогенезе развития нефропатий, которые индуцированы экстрапочечными факторами (синдром системного ответа на воспалительный процесс в почках). Приведенный обзор литературы показывает тесную связь между развитием эрозивно-язвенных поражений гастродуоденальной зоны и прогрессированием хронической болезни почек.

Ключевые слова: хроническое заболевание почек, хронический пиелонефрит, перекисное окисление липидов (ПОЛ), *Helicobacter Pylori*.

УДК 616.98:579.842.23-071:616.72-002-031.13

КЛІНІЧНИЙ ВИПАДОК ВТОРИННО-ВОГНИЩЕВОЇ ФОРМИ КИШКОВОГО ЄРСИНІОЗУ ІЗ ЗАТЯЖНИМ ПОЛІАРТРИТОМ

Сидорчук А.С., Рандюк Ю.О., Богачик Н.А., Венгловська Я.В.

Буковинський державний медичний університет

Костіна Н.В.

КМУ «Чернівецька обласна клінічна лікарня»

У статті розглянуто цікавий клінічний випадок рідкісного інфекційного захворювання в пацієнта молодого віку, спричиненого *Yersinia enterocolitica*. Інфекція перебігала у вигляді розвитку вторинно-вогнищцевої форми, яка супроводжувалася затяжним поліартритом. Даний випадок заслуговує на увагу лікарів-інтерністів, лікарів зі спеціальності «загальна практика-сімейна медицина», ревматологів, інфекціоністів з огляду на особливості клініки та імунопатогенезу, високу ймовірність затяжного перебігу та хронізації цієї інфекційної недуги. Наголошено на доцільності ранньої серологічної діагностики та етіотропної антибіотикотерапії хвороби.

Ключові слова: ерсиніоз, рідкісна форма, затяжний перебіг, поліартрит, сімейна медицина, серологічна діагностика, вторинно-вогнищева форма.

Постановка проблеми. Єрсиніози нині являють собою серйозну медико-соціальну проблему, що зумовлено широким розповсюдженням збудників. На думку експертів ВООЗ (2014), розповсюдження псевдотуберкульозу має глобальний характер; хвороба реєструється більше ніж у 30 країнах світу, частіше з прохолодним кліматом. Інфекція, спричинена *Yersinia enterocolitica* є третьою в антирейтингу кишкових інфекційних хвороб в Новій Зеландії [5, с. 357]. Офіційна статистика, що ведеться в Україні не

є цілком достовірною через соціально-економічні труднощі, в яких на сьогодні опинилася вітчизняна система охорони здоров'я. Діагностика інфекційних хвороб, насамперед, має ґрунтуватися на результатах бактеріологічних та серологічних дослідженнях, подеколи із застосуванням молекулярно-генетичного методу.

Кишковий ерсиніоз є зоонозною бактерійною інфекційною хворобою з аліментарним шляхом передачі збудника, яка проявляється ураженням системи шлунково-кишкового тракту зі

схильністю до генералізації, затяжного перебігу та наявністю позамезентеріальних ускладнень (моноартрит, поліартрит, міокардит). Поліморфізм клінічної симптоматики створює складність своєчасного розпізнавання для лікарів усіх спеціальностей і нерідко реєструється під маскою гострих гастроентероколітів згодом інфекційного походження, синдрому Кавасакі [6, с. 857]. Недостатня проінформованість лікарів-інтерністів, сімейних лікарів про рідкісні клінічні форми інфекційних хвороб стають причиною несвоєчасного специфічного лікування у профільному інфекційному відділенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно статистичних даних, захворюваність на ерсиніоз в Україні коливається від 0,20 до 0,56 на 100 тис. населення [1, с. 33], в США цей показник становить 1 підтверджений випадок на 100 тисяч населення. Ймовірно нижча морбідність в Україні пояснюється аж ніяк не кращим рівнем життя громадян, швидше – відсутністю належного інфекційного контролю (діагностики). За даними Центру Контролю за Інфекційними хворобами (Center for Disease Control and Prevention, CDC, 2016) найбільш часто від хворих людей виділяють *Yersinia enterocolitica* серогруп O:3; O:5,27; O:8; та O:9. Найбільш поширені збудники в країнах Північної Європи (особливо Скандинавії), Японії та Канаді. Так, у Новій Зеландії біля 90% всіх випадків підтвердженого ерсиніозу викликані серогрупою O:3. Інше дослідження, проведене в США у 2015 році показало, що приблизно 6% випадків інфекції, спричиненої *Y. enterocolitica* були пов'язані з поїздками і туризмом американців. У помірному кліматі ризик вищий холодної пори року [4, с. 61].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Згідно власного клінічного досвіду та оглядових даних, саме хворі з генералізованими формами ерсиніозу представляють найбільшу складність у діагностичному плані, оскільки потребують проведення диференціації з тифами, сепсисом, гепатитами, системними захворюваннями сполучної тканини. Клінічний поліморфізм, наявність висипки або лущення і короткочасна діарея повинні схилити лікаря до думки про можливу наявність ерсиніозу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дескриптивний аналіз клінічного випадку генералізованої форми кишкового ерсиніозу у молодого пацієнта, який перебігав у вигляді вторинно-вогнищевої форми із затяжним поліартритом; акцентування уваги на питаннях ранньої клініко-лабораторної діагностики ерсиніозу дозволить мінімізувати роль лікарської помилки у постановці діагнозу фахівцем з внутрішніх хвороб.

Виклад основного матеріалу. Ерсиніози – група гострих інфекційних захворювань (псевдотуберкульоз і кишковий ерсиніоз), сапрозоонозів, з фекально-оральним механізмом передачі, що викликаються морфологічно подібними збудниками (ерсиніями), характеризуються переважним ураженням шлунково-кишкового тракту, лімфатичного апарату кишечника, печінки та інших органів, нерідко бактеріємією і проявляються циклічністю перебігу, гарячкою, токсико-алергічними симптомами, гепатоспленомегалією, термінальним ілеїтом, мезаденітом, екзантемою.

За біохімічними властивостями виділяють 5 біоварів, а за антигенною структурою – 34 серовари, з них захворювання у людини викликають частіше серовари O3, O5, O6, O8, O9, 27, 30. Поседає інфікування декількома сероварами може викликати ураження печінки у вигляді гепатиту [2, с. 133]. Важливою особливістю ерсинії є психрофілія – здатність рости і розмножуватись за низьких температур (в т.ч. на фруктах і овочах у сховищах, холодильних камерах тощо).

Джерелом збудників ерсиніозів і природним резервуаром є синантропні і дикі гризуни, сільськогосподарські тварини (хворі та заразозмі), які своїми виділеннями інфікують ґрунт, воду, де ерсинії не тільки зберігаються, але і розмножуються. Водночас людина (хвора, носій) не відіграє істотної ролі як джерело інфекції, але може контамінувати об'єкти довкілля зі швидким розмноженням збудників.

Перенесення гострої ерсиніозної інфекції може призвести до затяжних і хронічних форм захворювання, що супроводжуватиметься ураженням сполучної тканини у вигляді аутоімунних процесів. Так, за даними дослідників [5, с. 358], частота формування несприятливих наслідків сягає від 3 до 11% при кишковому ерсиніозі і від 10 до 55% при псевдотуберкульозі [6, с. 858]. Зазначені факти свідчать про те, що лабораторні обстеження, які призначають, і лікування хворих багато в чому інтуїтивні і необґрунтовані, що пов'язано з нерозумінням «тонких» імунно-патогенетичних фаз інфекційного процесу гострого періоду, а також механізмів формування затяжного перебігу і генералізації процесу [3, с. 36].

Наводимо даний випадок власного клінічного спостереження.

Хворий Ф., 23 р., слюсар Чернівецького підприємства, зі скаргами на підвищення температури тіла до фебрильних цифр, біль в колінних, гомілковостопних суглобах, кистей рук, їх набряк, відчуття скутості при рухах був госпіталізований в ревматологічне відділення міської клінічної лікарні 18.03.2016р., де перебував на стаціонарному лікуванні до 14.04.2016р. Хворому встановлений клінічний діагноз: *Реактивний артрит з ураженням суглобів кистей, колінних, гомілковостопних суглобів неуточної етіології.*

Пацієнт обстежений комплексно, при лабораторних дослідженнях на момент ушпиталювання детерміновано: в загальному аналізі крові – лейкоцитоз (8,8 x 10⁹), ШЗЕ 37 мм/год. В цілому загальноклінічний аналіз в ревматологічному відділенні здійснено 6 разів у динаміці. Примітним стало те, що 06.04.2016р. кількість лейкоцитів збільшилась до 15,3 x 10⁹, а ШЗЕ залишалася стабільно високою (до 40 мм/год.). При дослідженні ревмопроб (С-реактивний білок в динаміці змінювався від «+» до 72 мг/л, ревматоїдний фактор: від негативного до 6 МО/мл), рівень сіромукоїду досяг значення 1245 ОД. Цікавим є результат ІФА від 06.04.2016р., що демонструє наявність антитіл до цитрулінового виментину 9,9 ОД/мл. Антитіла до цитрулінованого виментину (анти-МCV) – це аутоантитіла, спрямовані проти власного білка організму виментину, які часто виявляються в крові пацієнтів з ревматоїдним артритом. Виментин є одним з білків цитоскелету, характерний для клітин мезенхі-

мального походження, в тому числі макрофагів і фібробластів, у великій кількості виявляється в синовіальній оболонці суглобів. Під впливом медіаторів запалення виментин піддається цитрулюванню – процесу, за якого амінокислота аргінін у складі виментину перетворюється на цитрулін. Цитрульований виментин виступає в якості антигену для аутоантитіл при ревматоїдному артриті. Вірогідно, імунно-запальний процес в суглобах у даному випадку спровокований інфекційно-залежними автоімунними механізмами, які лежать в основі патогенезу ерсиніозу.

При рентгенологічному дослідженні суглобів кистей виявлено ознаки артриту II ст. Магнітно-резонансна томографія голови: картина незначної лікворної дисциркуляції.

В зв'язку з тривалою лихоманкою висунута пропозиція провести аналіз крові в РНГА з еритроцитарним ерсиніозним діагностиком позитивний у титрі антитіл 1:6400 із сероваром O:3. За період перебування в ревматологічному відділенні пацієнт отримав антибіотики, нестероїдні протизапальні, протигрибкові, гепатопротектори та інші (гіпертроф, емсеф, флуконазол, ністатин, інфулган, наклофен, реосорбілакт, дексаметазон, медрол, юнідокс, фізрочин, глутаргін, ентеросгель, артикол, депіофен).

Після отриманого серологічного дослідження, який верифікував діагноз ерсиніозу, хворий був переведений до інфекційного відділення 15.04.16р. Детальний епідеміологічний анамнестичний аналіз дозволив з'ясувати: за 4 дні до госпіталізації в ревматологічне відділення міської клінічної лікарні хвороба мала гострий початок з підвищенням температури тіла до високих цифр; турбував біль в животі, пронос до 4 разів на добу (рідкі випорожнення без патологічних домішок). Згодом приєднався біль в суглобах, з'явилися ознаки функціональної скутості. Диспепсичні прояви утримувались упродовж 3 діб. На момент шпиталізації до інфекційного стаціонару: температура тіла субфебрильна, суглоби не змінені, скутість та біль в суглобах присутні.

Заключний клінічний діагноз: *Кишковий ерсиніоз (Yersinia enterocolitica), серовар O:3, РНГА*

1:6400), вторинна вогнищева форма, артрит затяжний перебіг, середньої тяжкості. Хворому призначено лікування – антибіотикотерапія чутливими препаратами, пробіотики, антигістамінні, внутрішньовенна детоксуюча інфузійна терапія (левофлоксацин, реосорбілакт, лоратадин, пробіс, ремізіл, медрол по схемі). Через тиждень лікування стан хворого в інфекційному стаціонарі істотно покращився: нормалізувалась температура тіла, зменшилась біль в суглобах. Хворий виписаний зі стаціонару в задовільному стані зі значним клінічним покращенням для подальшого диспансерного спостереження в кабінеті інфекційних захворювань поліклінічної установи за місцем проживання.

З позицій доказової медицини, за даними Кокранівської бази систематичних оглядів, шлунково-кишкові інфекції, спричинені *Yersinia enterocolitica* серовару O:3 можуть викликати реактивний артрит. Цей механізм є клітинно-опосередкований, оскільки у синовіальній рідині були виявлені моноклеарні клітини з антигенами ерсиній групи O:3. Один із них, 19 kDa протеїн ідентифікований як бета-субодиниця уреаз ерсиній в якості мішені для моноклеарів синовіальної рідини [7, с. 1964].

Висновки. 1. Поліморфізм ерсиніозів потребує детального клініко-анамнестичного аналізу усіх факторів епідеміологічного ризику (у наведеному випадку своєчасно не з'ясовано факт про споживання немитого яблука, короточасний епізод діареї) лікарем за первинного і вторинного звернення за медичною допомогою.

2. За сумнівних чи позитивних епідеміологічних даних наявність артралгічних проявів з кишковими розладами на тлі лихоманки потребує бактеріологічного (методом копрокультури до призначення лікування) і серологічного обстеження для встановлення остаточного діагнозу ерсиніозу і серовару збудника.

3. Вторинно-вогнищева форма і затяжний перебіг кишкового ерсиніозу є проявами генералізації інфекції, викликаной *Y. enterocolitica*; остання може провокувати розвиток ревматоїдного артриту (за науковими даними дослідників).

Список літератури:

1. Домашенко О.М. Генералізовані форми ерсиніозу і псевдотуберкульозу: клініко-патогенетичні та епідеміологічні особливості, оптимізація лікування: Автореф. дис. ... д-ра мед. наук / О.М. Домашенко. – К., 2009. – 36 с.
2. До питання про іерсиніозний гепатит / [В.Д. Москалюк, Н.А. Богачик, Я.В. Венгловська, А.Г. Трефаненко] // Клініч. та експерим. патологія. – 2008. – Том 7, №3. – С. 131-133.
3. Серологічна належність штамів *Yersinia enterocolitica*, виділених з різних об'єктів на території України / [Ж.Е. В'ялих, Т.Б. Яковенко, О.В. Дробот та ін.] // Профілактична медицина. – 2009. – № 4 (8). – С. 36-38.
4. Спорадичні ерсиніози: труднощі діагностики і лікування / [Н.А. Васильєва, К.М. Лєгеза, О.Л. Івахів, Н.Ю. Вишневецька] // Інфекційні хвороби. – 2012. – № 4. – С. 59-62.
5. Fatal yersiniosis in farmed deer caused by *Yersinia pseudotuberculosis* serotype O:3 encoding a mannosyltransferase-like protein WbyK. / [S. Zhang, Z. Zhang, S. Liu, W. Bingham, F. Wilson] // J. Vet. Diagn. Invest. – 2008. – Vol. 20. – P. 356-359.
6. Hassan S.M. A case of *Yersinia enterocolitica* mimicking Kawasaki disease / [S.M. Hassan, B.R. Doolittle] // Rheumatology: An annual review. – Karger, 2009. – Vol. 48, N 7. – P. 857-858.
7. The 19 kDa protein of *Yersinia enterocolitica* O:3 is recognized on the cellular and humoral level by patients with *Yersinia* induced reactive arthritis / [H. Appel, A. Mertz, A. Distler, J. Sieper, J. Braun] // The Journal of Rheum. – 1999. – Vol. 26, Issue 9. – P. 1964-1971.

Сидорчук А.С., Рандюк Ю.А., Богачик Н.А., Венгловская Я.В.

Буковинский государственный медицинский университет

Костина Н.В.

КМЗ «Черновецкая областная клиническая больница»

КЛИНИЧЕСКИЙ СЛУЧАЙ ВТОРИЧНО-ОЧАГОВОЙ ФОРМЫ КИШЕЧНОГО ИЕРСИНИОЗА С ЗАТЯЖНЫМ ПОЛИАРТРИТОМ

Аннотация

В статье рассмотрен интересный клинический случай редкого инфекционного заболевания у пациента молодого возраста, вызванного *Yersinia enterocolitica*. Инфекция протекала в виде развития вторично-очаговой формы, которая сопровождалась затяжным полиартритом. Данный случай заслуживает на внимание врачей-интернистов, врачей по специальности «общая практика-семейная медицина», ревматологов, инфекционистов учитывая особенности клиники и иммунопатогенеза, высокую вероятность затяжного течения и хронизации этой инфекционной болезни. Акцентируется на целесообразности ранней серологической диагностики и этиотропной антибиотикотерапии болезни.

Ключевые слова: иерсиниоз, редкая форма, затяжное течение, полиартрит, семейная медицина, серологическая диагностика, вторично-очаговая форма.

Sydorchuk A.S., Randiuk Yu.O., Bohachyk N.A., Venhlovs'ka Ya.V.

Bukovina State Medical University

Kostina N.V.

Chernivtsi Municipal Clinical Hospital

A CLINICAL CASE OF SECONDARY FOCAL FORM OF INTESTINAL YERSINIOSIS WITH PROLONGED POLYARTHRITIS

Summary

The article discussed an interesting clinical case of a rare infectious disease in a patient of young age, caused by *Yersinia enterocolitica*. Infection proceeded in the development of secondary focal form, which was accompanied by prolonged polyarthrititis. This case deserves the attention of internal medicine specialists, physicians of the specialty «General practice-family medicine», rheumatologists, infectious disease specialists taking into consideration the clinics and immunopathogenesis, as well as a high evidence of a prolonged clinical course and chronicity of this disease. It has accented on the feasibility of early serological diagnostics and etiotropic antibiotic therapy of the disease.

Keywords: yersiniosis, a rare form, prolonged duration, polyarthrititis, family medicine, serological diagnostics, a secondary focal form.

УДК 616.248-036.1-07-053.2:575.21

КЛІНІЧНО-ПАРАКЛІНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ФЕНОТИПІВ БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ У ДІТЕЙ

Тарнавська С.І.

Буковинський державний медичний університет

Січкарь І.Б., Манойленко Г.І.

КМУ «Обласна дитяча клінічна лікарня» м. Чернівці

Проведено комплексне клінічно-імунологічне обстеження I-II рівня 120 дітей, хворих на бронхіальну астму. Виділено 6 фенотипів захворювання: гіпогранулоцитарний, еозинофільний, нейтрофільний, гіпергранулоцитарний, повільний та швидкий ацетиляторні фенотипи. Показано, що гіпергранулоцитарний та повільний ацетиляторний фенотип асоціювали зі шкірними проявами atopії в ранньому віці, високими показниками генеалогічного індексу за atopічними захворюваннями, тяжким неконтрольованим перебігом захворювання. Шанси втрати контролю за наявності гіпергранулоцитарного запального патерну крові підвищувались у 3,8 разу, за повільного ацетиляторного статусу – у 1,7 разу.

Ключові слова: астма, фенотип, діти, запальний патерн крові, тип ацетилювання.

Актуальність теми. Науковцями всього світу визнано, що бронхіальна астма як захворювання представляє собою гетерогенну групу, що складається з багатьох фенотипів, які характеризуються притаманною клінічною картиною а також ефективністю лікування [4, с. 198]. Мультифакторність та гетерогенність захворювання зумовлює часткову ефективність терапії бронхіальної астми згідно існуючих міжнародних та вітчизняних протоколів лікування, оскільки досягнення бажаного рівня контролю можливе лише у 60% випадків [2, с. 96].

Рядом авторів запропонований наступний розподіл фенотипів бронхіальної астми: 1) за клінічними даними: відповідно віку початку захворювання, тяжкості, природного перебігу; 2) за тригерними чинниками – алергічна і неалергічна, астма фізичної напруги, вірус-тригерний чи мультитригерний візінг; 3) за відповіддю на лікування глюкокортикостероїдами; 4) за характером запалення бронхів – еозинофільна і нееозинофільна астма; 5) за активністю запалення дихальних шляхів – за вмістом метаболітів монооксиду нітрогену в повітрі, що видихається, та в його конденсаті; 6) за функціональними тестами – фіксована і обернена обструкція; 7) за оцінкою гіперсприйнятливості бронхів до прямих і непрямих бронхопровокаційних стимулів [1, с. 8-9].

Наразі найголовнішою метою залишається розробка диференційованих підходів до лікування астми з врахуванням фенотипових характеристик захворювання та генетичних особливостей організму для досягнення оптимального контролю над захворюванням.

Мета роботи. Дослідити клінічно-параклінічні особливості фенотипів бронхіальної астми, які асоціюють із запальними патернами крові, а також характером ацетилювання, для обґрунтування диференційованої лікувальної тактики.

Матеріали і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети проведено комплексне клінічно-імунологічне обстеження I-II рівня 120 дітей, хворих на бронхіальну астму. Діагноз встановлено з урахуванням міжнародних рекомендацій GINA-2013 та наказу МОЗ України [3, с. 25]. Вивчалися показники клітинного та гуморального імунітету, вміст у периферичній кро-

ві Т-лімфоцитів та їх субпопуляцій, а у сироватці крові – рівень імуноглобулінів класів А, М, G, Е загального, інтерлейкіну-4, -5, -8. Всім дітям проводили оцінку шкірної чутливості негайного типу до побутових, харчових, епідермальних та пилових алергенів. Дослідження генетичного маркера – типу ацетилювання проводили за методом В.М. Пребстинг – В.І. Гаврилова у модифікації Тимофєєвої, що характеризував особливості II фази системи біотрансформації ксенобіотиків. За наявності до 75% ацетилюваного сульфадимезину встановлювали повільний тип ацетилювання, при результаті понад 75% – реєстрували швидкий характер ацетилювання.

Залежно від вмісту гранулоцитів крові розрізняли наступні 4 фенотипи астми [5, с. 375]: першу (I) групу склали 34 дитини, які хворіють на БА із гіпогранулоцитарним паттерном запалення (вміст еозинофілів крові < 250 клітин/мм³ та нейтрофілів < 5000 клітин/мм³) (середній вік – 13,7±2,6 роки, частка хлопчиків – 64,7%), до II групи увійшли 60 дітей, хворих на БА з переважно еозинофільним паттерном запалення крові (вміст еозинофілів крові ≥ 250 клітин/мм³) (середній вік – 12,8±2,9 роки, частка хлопчиків – 70,0%), III група сформована з 14 дітей із нейтрофільним запальним паттерном (вміст нейтрофілів крові ≥ 5000 клітин/мм³) (середній вік – 12,6±2,7 роки, частка хлопчиків – 64,3%), а IV групу утворили 12 хворих із гіпергранулоцитарним паттерном запальної відповіді (вміст еозинофілів крові ≥ 250 клітин/мм³ та нейтрофілів ≥ 5000 клітин/мм³) (середній вік – 14,9±1,9 роки (p>0,05); частка хлопчиків – 58,3% (p>0,05).

Одержані результати дослідження аналізували з позицій біостатистики та клінічної епідеміології за допомогою комп'ютерних пакетів «Statistica7» StatSoft Inc. та Excel XP для Windows, різницю показників вважали статистично значущою за p<0,05. Відбір та обстеження пацієнтів відповідали принципам біомедичної етики в педіатрії.

Результати дослідження та їх обговорення. Проведені нами дослідження показали, що середній вік початку захворювання в обстежених пацієнтів становив 6,4±0,3 роки. Дебют астми у віці до 3 років спостерігався у 28,3±5,6% випад-

ків, від 3 до 6 років – у $22,5 \pm 6,5\%$, та пізній дебют хвороби (після 6 років) спостерігався майже у половини пацієнтів (у $49,2 \pm 6,5\%$ спостережень).

В результаті проведених досліджень встановлено, що повільний ацетиляторний статус реєстрували у $57,6\%$ пацієнтів. Для представників даного фенотипу притаманний підвищений ризик тяжкого перебігу бронхіальної астми (відносний ризик-1,5, відношення шансів-2,0), виразніших та більш затяжних нападів обструкції бронхів (відносний ризик-3,4, відношення шансів-3,9) порівняно з дітьми зі швидким ацетиляторним фенотипом. Даний фенотип вирізнявся гіршим ступенем контролю, оскільки у кожній п'ятій дитини виникали часті нічні симптоми захворювання, кожен третій пацієнт потребував застосування більше 4 доз салбутамолу на добу, а у $36,7\%$ випадків виникала необхідність у повторних госпіталізаціях. У $38,3\%$ таких пацієнтів дебют захворювання відбувався в дошкільному віці, вони вирізнялися вказівками на обтяжений спадковий алергологічний анамнез (генеалогічний індекс за атопією- $0,17 \pm 0,01$ ум.од.), переважним штучним вигодовуванням на першому році життя ($40,0\%$ випадків) та тригерним впливом неспецифічних чинників ($49,7\%$) та гострих респіраторних вірусних інфекцій ($26,5\%$). Дослідження імунологічного статусу цих хворих дозволило встановити переважну активацію нейтрофільних гранулоцитів крові, що підтверджувалося наявністю вірогідного кореляційного зв'язку вмісту ІЛ-8 в сироватці крові із підвищенням функціональної активності нейтрофільних гранулоцитів крові за даними НСТ-тесту ($r=0,5$; $p<0,05$), а також гіперреактивності бронхів ($r=0,9$; $p<0,05$) у хворих даної групи.

У $42,4\%$ пацієнтів, хворих на бронхіальну астму реєстрували швидкий ацетиляторний фенотип, який вирізнявся легшим перебігом захворювання, загострення астми асоціювали з виразною участю специфічних провокуючих чинників ($45,8\%$), побутових алергенів, метеофакторів. У 50% дітей зі швидким ацетиляторним статусом відзначали супутні алергічні захворювання та реакції (атопічний дерматит, алергічний риніт, харчову алергію). Оцінка клітинної та гуморальної ланок імунологічного статусу даних пацієнтів дозволила встановити переважно еозинофільний варіант запалення дихальних шляхів, що підтверджувалося наявністю міцного вірогідного кореляційного зв'язку вмісту у сироватці крові ІЛ-5 із підвищенням функціональної активності еозинофільних гранулоцитів крові за даними НСТ-тесту ($r=0,9$; $P<0,05$) та показниками бронхомоторної проби з β_2 -адреноміметиком на рівні дрібних бронхів ($r=0,9$; $P<0,05$). Окрім цього, даному фенотипу притаманними були підвищення відносного вмісту CD 22 – лімфоцитів у крові понад 20% (відносний ризик (ВР) – $2,1$ [95%ДІ: $1,7-2,6$] при співвідношенні шансів (СШ) – $3,8$ [95%ДІ: $2,0-7,4$]) та вмісту ІЛ-5 в крові понад $4,1$ пг/мл (ВР – $1,8$ [95%ДІ: $1,4-2,5$] при СШ – $3,4$ [95%ДІ: $1,9-6,1$]).

За даними ряду авторів [6, с. 166] запропоновано визначати запальні фенотипи бронхіальної астми за показниками вмісту циркулюючих гранулоцитів у периферичній крові. За результатами наших досліджень встановлено, що у $28,3\%$ пацієнтів визначався гіпогранулоцитарний запальний патерн крові, у $50,0\%$ реєстрували еози-

нофільний запальний фенотип астми. $11,7\%$ хворих був притаманний нейтрофільний фенотип бронхіальної астми, та в кожній десятій дитині (10% випадків) спостерігали гіпергранулоцитарний запальний патерн крові.

Детальна оцінка показників тяжкості перебігу БА (табл.1) продемонструвала, що в кожній четвертій дитині (25% випадків) з гіпергранулоцитарним фенотипом БА визначалися часті нічні симптоми захворювання понад 1-3 рази/тиждень, кожен третій пацієнт даної групи потребував застосування швидкодіючих бронходилататорів в обсязі більше 4 доз на день, що свідчило про недостатній рівень контролю астми. Нemoжливість втримання контролю у хворих із гіпергранулоцитарним фенотипом БА підтверджувалася підвищеною потребою у стаціонарному лікуванні (понад 3 епізоди/рік).

Таблиця 1
Клінічні показники тяжкості бронхіальної астми в дітей груп спостереження

№	Фенотипи бронхіальної астми	Клінічні показники, % випадків		
		Нічні симптоми (1-3 ночі/тижд)	Частота госпіталізацій (понад 3 рази/рік)	Частота застосування β_2 -агоністів (понад 4 дози/день)
1	Гіпогранулоцитарний	18,2	24,7	4,5
2	Еозинофільний	20,0	30,0	10,0
3	Нейтрофільний	30,0	20,0	20,0
4	Гіпергранулоцитарний	25,0	62,5	37,5
5	Повільний ацетиляторний фенотип	19,1	36,7	31,5
6	Швидкий ацетиляторний фенотип	18,3	21,3	18,3
$p<0,05$		НВ	4-1,2,5,6	4-1,2,6

Гіпергранулоцитарний фенотип БА асоціював із наявністю шкірних проявів атопії в ранньому віці ($50,0\%$), пізнім дебютом бронхіальної астми ($50,0\%$). Для пацієнтів із гіпергранулоцитарним фенотипом БА притаманне цілорічне персистування хвороби ($25,0\%$), або загостреннями у весняно-літній період ($24,0\%$ випадків) за участі специфічних тригерних стимулів. Наявність гіпергранулоцитарного запального патерну крові підвищувала шанси наявності атопічної реактивності за показниками шкірного алерготестування у 5-9 разів, підвищення вмісту інтерлейкіну-5 у крові (понад $16,8$ пг/мл) – у 6,1 разу.

Гіпогранулоцитарний фенотип астми асоціював із найнижчими показниками атопічної реактивності організму, що характеризувалось низькою частотою клінічних проявів атопії в грудному віці ($32,4\%$ випадків), загостреннями хвороби переважно в осінньо-зимовий період року (52% спостережень), залученням специфічних тригерних стимулів (харчові, інгаляційні, побутові алергени) лише у третині випадків ($34,7\%$). У пацієнтів із гіпогранулоцитарним фенотипом БА оцінка показників тяжкості перебігу астми продемонстру-

вала відносно задовільний рівень контролю захворювання, оскільки нічні симптоми захворювання понад 1-3 рази/тиждень відмічали у 18,2% хворих, лише у 4,5% випадків мало місце застосування швидкодіючих бронходилататорів в обсязі більше 4 доз/добу, та 23,7% хворих потребували стаціонарного лікування понад 3 рази/рік. Оцінка алергологічного та імунологічного статусу дітей із гіпогранулоцитарним фенотипом БА продемонструвала найнижчі результати шкірного алерготестування, вмісту загального імуноглобуліну Е, інтерлейкінів-4,5 у сироватці крові.

Нейтрофільний фенотип астми характеризувався виразною тяжкістю перебігу захворювання, підвищенням шансів розвитку важкої обструкції бронхів у 3,3 разу, впливом неспецифічних провокувальних чинників (83,3% випадків), переважно в осінньо-зимову пору року (66,7%), низькими показниками обтяженого сімейного анамнезу atopічними захворюваннями (генеалогічний індекс – $0,11 \pm 0,01$ ум.од.), що співпадає з даними літератури [8, с. 98; 9, с. 97]. Оцінка показників тяжкості перебігу астми продемонструвала вірогідне переважання частково контрольованого варіанту перебігу захворювання, оскільки у 30% випадків реєструвалися часті нічні симптоми хвороби, а кожна п'ята дитина потребувала застосування більше 4 доз салбутамолу на добу та відчувала необхідність у повторних госпіталізаціях (понад 3 рази/рік) у зв'язку із загостренням захворювання. Наявність нейтрофільного фенотипу астми асоціювала з помірними результатами шкірного алерготестування, відносно нижчими показниками вмісту загального імуноглобуліну Е у сироватці крові, а також підвищенням шансів у 3,5 разу реєстрації інтерлейкіну-8 у крові понад 10 пг/мл порівняно з пацієнтами із гіпогранулоцитарним фенотипом хвороби.

Еозинофільний фенотип БА – найпоширеніший фенотип серед обстежених пацієнтів (50,0% спостережень) як за результатами наших досліджень, так і за даними літератури [7, с. 175]. Він асоціював із пізнім дебютом захворювання (51,7% випадків), наявністю шкірних проявів atopії на першому році життя у 42% випадків, загостренням у весняну пору року за участі специфічних тригерних чинників (83,4%), а також контрольо-

ваним перебігом хвороби. Ознаки atopічної реактивності за показниками шкірної гіперчутливості до небактеріальних алергенів, підвищенням вмісту в сироватці крові загального імуноглобуліну Е, інтерлейкінів-4,5 були менш виразними, ніж за наявності гіпергранулоцитарного запального патерну крові, але показники вмісту загального імуноглобуліну Е в сироватці крові помірно корелювали з тяжкістю нападу ($r=0,5$; $p<0,05$), частотою застосування β_2 -агоністів ($r=0,4$; $p<0,05$) та показниками лабільності бронхів ($r=0,4$; $p<0,05$).

Таким чином, виявлені клінічно-параклінічні особливості фенотипів бронхіальної астми, оцінка діагностичної та прогностичної цінності основних маркерів даних фенотипів дозволить в короткі терміни ідентифікувати фенотипові особливості бронхіальної астми в дитини та своєчасно обрати персоналізовану тактику лікування даного захворювання, що підвищить контрольованість бронхіальної та зменшить ризик розвитку ускладнень та інвалідизації.

Висновки. 1. Дітям, що хворіють на бронхіальну астму, притаманні фенотипові особливості захворювання, що зумовлюють необхідність призначення індивідуалізованого лікування.

2. Наявність повільного ацетиляторного статусу та гіпергранулоцитарного запального патерну крові підвищувала шанси тяжкого неконтрольованого перебігу бронхіальної астми у 1,7-3,8 разу.

3. Еозинофільний та швидкий ацетиляторний фенотипи характеризувались найбільш контрольованим перебігом захворювання, загостренням у весняний період року за участі специфічних тригерних чинників.

4. Нейтрофільний фенотип бронхіальної астми асоціював із низькими показниками обтяженого сімейного анамнезу atopічними захворюваннями, загостреннями хвороби в осінньо-зимовий період року, переважним впливом неспецифічних тригерних чинників, та частково контрольованим перебігом захворювання.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні показників гіперсприйнятливості дихальних шляхів за окремих фенотипів бронхіальної астми, що дозволить раціональніше обрати лікувально-профілактичні заходи даним пацієнтам.

Список літератури:

1. Бронхіальна астма у дітей: особливості перебігу та діагностики запальних фенотипів, індивідуалізований підхід до лікування: методичні рекомендації/ Антипкін Ю. Г., Лапшин В. Ф., Уманець Т. Р., Колоскова О. К., Безруков Л. О., Білоус Т. М., Ортеменка Є. П. – Київ, 2015. – 32 с.
2. Колоскова О.К. Фенотипові особливості бронхіальної астми в дітей шкільного віку/ О.К. Колоскова, Л.А. Іванова// Перинатологія і педіатрія. – 2012. – № 3, 51. – С. 96-98.
3. Наказ № 868 від 08.10.2013 Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги. Бронхіальна астма у дітей.
4. Gibson P. Inflammatory phenotypes in adult asthma: clinical applications / P. G. Gibson // The Clinical Respiratory Journal. – 2009. – Vol.3. – P.198-206.
5. Heterogeneity of asthma according to blood inflammatory patterns / R. Nadif, V. Siroux, M. P. Oryszczyn, C. Ravault [et al.] // Thorax. – 2009. – Vol. 64. – P. 374-380.
6. Heterogeneity of asthma according to systemic inflammatory pattern in children/ I.S.Sol, Y.H.Kim, H.S.Lee [et al.]// Allergy Asthma Respir. Dis. – 2014. – Vol.2, № 3. – P.165-170.
7. Persson C. Primary lysis of eosinophils in severe desquamative asthma / C. Persson // Clin. Exper. Allergy. – 2014. – Vol.44, № 2. – P.173-183.
8. Targeting neutrophilic inflammation in severe neutrophilic asthma: can we target the disease-relevant neutrophil phenotype?/ P.L.Bruijnzeel, M. Uddin, L. Koenderman [et al.]/ J. Leukoc. Biol. – 2015. – Vol.4, № 2. – P.98-104.
9. The neutrophilic inflammatory phenotype is associated with systemic inflammation in asthma/ L.G.Wood, K.J. Baines, J.Fu [et al.]/ Chest. – 2012. – Vol.142, № 1. – P.86-93.

Тарнавская С.И.

Буковинский государственный медицинский университет

Сичкаръ И.Б., Манойленко Г.И.

КГО «Обласная детская клиническая больница» г. Черновцы

КЛИНИКО-ПАРАКЛИНИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОТДЕЛЬНЫХ ФЕНОТИПОВ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМЫ У ДЕТЕЙ

Аннотация

Проведено комплексное клиничко-иммунологическое обследование I-II уровня 120 детей, больных бронхиальной астмой. Выделено 6 фенотипов заболевания: гипогранулоцитарный, эозинофильный, нейтрофильный, гипергранулоцитарный, медленный и быстрый ацетиляторные фенотипы. Показано, что гипергранулоцитарный и медленный ацетиляторный фенотипы ассоциировали с кожными проявлениями атопии в раннем возрасте, высокими показателями генеалогического индекса по атопическим заболеваниям, тяжелым неконтролируемым течением заболевания. Шансы потери контроля при наличии гипергранулоцитарного воспалительного паттерна крови повышались в 3,8 раза, при наличии медленного ацетиляторного статуса – в 1,7 раза.

Ключевые слова: астма, фенотип, дети, воспалительный паттерн крови, тип ацетилирования.

Tarnavska S.I.

Bukovinian State Medical University

Sichkar I.B., Manojlenko G.I.

CMI Regional Children's Hospital (Chernivtsi)

CLINICAL-PARACLINICAL PECULIARITIES OF SOME ASTHMA PHENOTYPES IN CHILDREN

Summary

120 children with asthma were examined with the use of complex clinical-immunological methods of I and II levels. Six disease phenotypes were formed: hypogranulocytic, eosinophilic, neutrophilic, hypergranulocytic, slow and fast acetylation phenotypes. It is shown that hypergranulocytic and slow acetylation phenotypes associate with skin manifestations of atopy in young age, high levels of genealogical index for atopic diseases, uncontrolled severe disease course. The chances of losing control in case of hypergranulocytic inflammatory pattern of blood increased 3.8 times, in case of slow acetylation status – increased 1.7 times.

Keywords: asthma phenotype, children, inflammatory pattern of blood, type of acetylation.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.038:004.738.5

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДУДЛУ ЯК ЖАНРУ НЕТ-АРТУ В СУЧАСНОМУ ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРІ

Ландяк О.М.

Харківська державна академія культури

Досліджено морфологічні особливості дудлу як жанру нет-арту в сучасному інтернет-просторі. Розглянуто форми художнього втілення дудлу, а саме його жанрову специфіку та часопросторову будову. Визначено основні стилістичні та композиційні особливості дудлу як жанру нет-арту. Виявлено ключові технологічні характеристики, що обумовлюють зображальну культуру дудлу в Інтернеті. Проаналізовано морфологічну природу дудлу як феномену екранної культури.

Ключові слова: морфологічні особливості, дудл, нет-арт, інтернет-простір, екранна культура.

Постановка проблеми. Дудл як особливий новітній жанр нет-арту набуває все більшої популярності в інтернет-просторі – вагомому сегменті сучасної екранної культури. Розмаїття форм художнього втілення дудлу, що безпосередньо впливає на його онтологічну специфіку, трансресує сталий погляд на даний феномен як виключно продукт графічного дизайну. На сьогодні можна спостерігати відсутність чітких диференціацій морфологічної природи дудлу як феномену екранної культури, що являє вагомим проблему в сучасному мистецтвознавчому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нам не зустрічається спеціальних праць, присвячених дослідженню дудлу як окремого жанру нет-арту. Існують посібники з дудлінгу, що розкривають специфіку дудлу та близьких йому за походженням зентаглу, зендудлу як виключно феноменів графічного дизайну. При цьому в цих джерелах йдеться про історію виникнення, основні ознаки та мотиви арт-практик, що існують поза межами інтернет-простору, а отже морфологічно до нет-арту не належать. Зокрема у працях С. Браун «Дудлінг для творчих людей» [4], С. Шадт «Зендудл. Малювання для релаксації, медитації та натхнення» [11] мова йде про мистецькі практики дудлінгу та зендудлу, що існують не у цифровій формі, а на папері – традиційному матеріалі для графічного мистецтва. Втім, стилі та мотиви дудлінгу, розглянуті у зазначених літературних джерелах, багато у чому виступають підґрунтям для розвитку дудлу в рамках сучасного нет-арту. Саме тому розглянуті публікації є вкрай актуальними для нашого дослідження.

Праці, присвячені нет-арту, є особливо цікавими для розуміння специфіки предмета даної статті. Сучасний мистецтвознавчий дискурс звертається до поняття нет-арту здебільшого з точки зору функціональної та комунікативної складової даного феномену. Спроби диференціювати нет-арт як один з визначних видів медіа-арту або частину Digital art можна зустріти в працях Н. Агафонової, Р. Грін, В. Бычкова та Н. Маньковської, С. Тетеріна [1, 2, 3, 10]. Однак, дослідники пропонують власні жанрові диференціації нет-арту, не розглядаючи дудл в їх межах. Проте

нет-арт, що згідно сучасного мистецтвознавчого дискурсу акумулює велику кількість різноманітних дигітальних арт-практик, не може за логікою речей виключати дудл з його специфічними морфологічними ознаками. Це є очевидним, адже дудл в інтернет-просторі демонструє всі визначальні риси нет-арту: має цифрову природу, існує в Інтернет і створюється виключно для мережі, має неутилітарну направленість (риси нет-арту, які виділяють В. Бичков та Н. Маньковська), виходить за межі лише «оцифрованих» артефактів мережі (згідно концепції Н. Агафонової).

Окремо слід виділити працю Л. Малолицької, що в межах українського дискурсу одна з перших в науковому середовищі звернула увагу безпосередньо на такий різновид дудлу, як дудл-відео, та зробила його предметом дослідження [9]. Проте, авторка розглядає дудл-відео лише як інтернет-технологію, не торкаючись при цьому жанрової специфіки та не розглядаючи дудл-відео в межах нет-арту.

Як можна бачити, певна лакуна у науковому дискурсі щодо дослідження морфологічної природи дудлу як жанру нет-арту, вкрай уповільнює наукові розвідки з даної проблематики.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на відсутність спеціальних досліджень, присвячених розгляду морфологічних особливостей дудлу як жанру нет-арту в сучасному інтернет-просторі, вважаємо доцільним провести морфологічний аналіз даного феномену.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідити морфологічні особливості дудлу як жанру нет-арту в сучасному інтернет-просторі.

Об'єкт дослідження – дудл як жанр нет-арту в сучасному інтернет-просторі, предмет – морфологічні особливості дудлу як жанру нет-арту в сучасному інтернет-просторі.

Виклад основного матеріалу. Морфологічний підхід в мистецтвознавстві дозволяє проводити ґрунтовне дослідження специфіки художнього втілення творів мистецтва. Однак в рамках концептуальних положень певних теоретичних шкіл спостерігаються розбіжності у розумінні та використанні інструментарію морфологічного ме-

тоду. Зважаючи на специфіку предмета нашого дослідження, доцільно визначити характер застосування морфологічного методу аналізу.

В рамках класичної школи мистецтвознавства на перший план виходять поняття стилю та тектонічності твору мистецтва (Г. Вельфлін). В радянському мистецтвознавстві морфологічний метод тяжіє до функції видової та жанрової диференціації мистецтва за певними формальними ознаками (М. Каган). Структуралістська формальна школа головним чином акцентує увагу на виявленні кодів, що містяться в собі структури творів мистецтва за певними рівнями. Зокрема Тартусько-московська школа одним з основних складових рівнів твору мистецтва виділяє сюжетно-композиційний, при цьому увага дослідника повинна концентруватися на виявленні особливостей часопросторової побудови твору (Ю.Лотман). Морфологічний підхід в рамках феноменологічної школи розкриває специфіку форми як вторинної, мінливої по відношенню до змісту. Видатний мистецтвознавець та філософ мистецтва А. Габричевський на матеріалі творів архітектури розкриває феноменологію мистецької форми, наголошуючи, що так зване «ядро», або художній образ твору мистецтва передують формі та обумовлює її, отже морфологічний аналіз неможливий без урахування творчого суб'єкту, або внутрішньої інтенції творця [5]. Для найбільш повного дослідження вважаємо доцільним комплексно поєднати всі вище названі концептуальні засади, та за допомогою морфологічного методу розглянути наступні аспекти предмета нашого дослідження: жанрову специфіку дудлу; його часопросторову побудову; стилістичні та композиційні особливості; вплив творчого суб'єкту на творення форми дудлу.

Дудл як жанр нет-арту морфологічно акумулює цифрову специфіку інтернет-простору та походить з класичної графіки. Історично жанр розвивався під впливом притаманних аматорам спроб естетизації повсякденності («дудл» від англійської – машинально малювати, спочатку являв собою «каракулі», підсвідомо виконані рукою людини візерунки на полях паперового носія). З часом така графічна практика розвилася до меж небувалої майстерності та виокремилася у жанри дудлу, зентаглу та зендудлу, які традиційно виконуються на паперовому матеріалі. Дудл, або дудлінг відрізняється великою свободою у виборі тем та способів візуального оформлення творів (фактично, меж для втілення образності не існує), між тим, як зентагл та зендудл потребують чітко визначеного, майже канонічного відтворення. Так у зентаглі переважає традиція чорно-білого графічного виконання, в результаті абстрактно поєднаних мотивів повинен виокремитися певний, частіше за все, зооморфний образ. Між тим, зендудл «можна перевести, врешті решт, як «каракулі, що несуть заспокоєння», або, ще точніше, «медитативне малювання»... концентрація на ритмічному та почерговому нанесенні штрихів, а також на візерунках, що повторюються... планомірні, обдумані проведені лінії, що перетворюються у акуратний візерунок, призводять до внутрішнього умиротворення – такий самий ефект притаманний малюванню мандал...» [11, с. 8]. Як можна бачити, жанри

зентаглу та зендудлу багато у чому обмежують митця, їх функціональні установки, як і будь-які інші канони в мистецтві, з одного боку, обумовлюють жанрову унікальність, з іншого – значно звужують можливу образну палітру творів.

Зазначена вище демократичність дудлінгу мала значний вплив на акумулювання саме цього жанру графічного мистецтва інтернет-середовищем. Сьогодні можна говорити про дудл як окремий жанр інтернет-мистецтва. Останнє, більш відоме як нет-арт, є особливим напрямом дигітального мистецтва, головною рисою якого позиціонується аутентичне цифрове створення та розміщення творчого продукту в Інтернеті. Крім того, художники нет-арту у виконанні своїх творів перш за все орієнтуються на «рис, притаманні Інтернет-мережі, такі, як безпосередність та нематеріальність» [12, с. 162]. Сучасний дудл як жанр нет-арту також характеризується «нематеріальністю», адже онтологічно в готовому вигляді твори дудлу існують саме у віртуальному вимірі Інтернету та більш того, створюються спеціально для мережі. Сучасний інтернет-простір сприяє створенню дудлів здебільшого засобами цифрового програмного забезпечення на комп'ютерному девайсі, оминаючи процес оцифровки за посередництвом камери існуючих на папері або інших носіях творів (хоча тут є певні виключення, які будуть розглянуті нами окремо). Тим не менше, визначальною для дудлу як одного з жанрів нет-арту у більшості випадків стає «нонорганічна природа аудіо-візуальної образності, тобто заперечення передкамерної реальності як матеріалу екранного мистецтва» [1, с. 42].

Однією з головних рис нет-арту як жанру також називають його неутилітарну специфіку. Згідно В. Бичкова та Н. Маньковської «інтернет-арт... включає в себе сьогодні практично всю дигітальну продукцію, що створюється для неутилітарних цілей в інтернеті» [3]. З одного боку, серед сучасних різновидів дудлу в Інтернеті поряд із суто розважальним контентом існує такий, що здебільшого виконує прагматичну функцію. Зокрема – це переважна більшість творів дудл-відео, що мають рекламний характер. За своєю суттю реклама покликана приносити певну матеріальну користь, тому практичне значення не дає змогу відносити її до арт-об'єкту мережі. З іншого боку, теоретики у визначенні нет-арту наголошують не стільки на необхідності неутилітарної комунікації реципієнта з твором, скільки обов'язковому розважальному характері форми арт-об'єкту, завдяки чому привертається увага широкої аудиторії. В цьому сенсі будь-який дудл в мережі демонструє перш за все свою розважальну природу, домінування естетики виконання над цільовим смисловим призначенням.

Отже, дудл в сучасному інтернет-просторі можна позиціонувати як особливий жанр нет-арту та виділити такі його визначальні риси, як цифрова природа виробництва, створення творів спеціально для мережі Інтернет, а також неутилітарний характер форми виконання.

Ключові технологічні характеристики нет-арту, що значною мірою впливають на часову та просторову природу дудлу, дозволяють виділити в сучасному інтернет-просторі дві основні його форми: статичну та динамічну. Перша являє со-

бою статичний артефакт, що може бути частиною оформлення сайту: як, наприклад, широковідомі дудли, які обігрують логотип першої сторінки Google (наприклад, серія статичних дудлів на честь Дня Землі), або стилізовані дудли-примітки (наприклад, дудл-будинки, що позначає географічне положення оффлайн об'єкту на одній зі сторінок сайту Net.Specific, або стилізований знак копірайту на сайті Carsonified.com). Популярності також набувають дудли, виконані користувачами в інтерактивному он-лайн режимі на спеціалізованих ресурсах (на кшталт сайту Doodle.ly). Описані вище дудли виконуються у спеціальних програмах (графічних 2D та 3D редакторах), що здатні до симулювання матеріальних засобів виробництва – аркушів, олівців, пензлів, та дозволяють з високим рівнем правдоподібності імітувати класичне образотворче мистецтво (графіку і навіть живопис). Рідко статичні дудли створюються шляхом оцифровування невіртуальних, існуючих на папері або інших носіях, артефактів. Здебільшого оцифровуються дитячі роботи, щоб запобігти обмеженню фантазії дітей-художників на конкурсах дудлів для Google, як, наприклад, робота семирічної переможниці змагання 2016 року А. Фагіної «Вездельотоплавоход» (матеріал виконання – пластилін). Що ж до оцифрованих творів на спеціалізованих ресурсах-антологіях (на кшталт Doodlers Anonymous, doodling.ru), то частіше за все подібні артефакти постять з метою піару художника за допомогою інтернет-ком'юніті або навчання оффлайн дудлінгу. Створення продукту спеціально для мережі Інтернет та неутилітарність не ставляться за мету. Тому ці дудли неможна напряму віднести до нет-арту.

З точки зору екранного мистецтва визначальним для нашого дослідження є динамічний за своєю часопросторовою специфікою дудл, що відрізняється набагато складнішою морфологією, ніж статичний. Перш за все це проявляється у відході від суто графічних коренів жанру, зокрема залучанням морфологічних особливостей екранних мистецтв. В сучасному інтернет-просторі динамічний дудл можна зустріти в оформленні логотипу компанії Google. Не мешної розповсюдженості набуває особливий тип динамічного дудлу, так зване дудл-відео, що створюється великою кількістю різноманітних кустарних виробників та спеціальних інтернет-агентств. Незважаючи на певну схожість у назві, відео-дудл та дудл-відео являють собою два відмінні різновиди дудлу.

Динамічний дудл, що обігрує логотип першої сторінки Google, морфологічно може мати вигляд анімації: від найпростіших варіантів, близьких за кількістю кадрів та за кількістю до Gif-анімації, як, наприклад, «День учителя» 2016 року, до складних наративних роликів з елементами інтерактивності («День матері», 2013 рік). Також співробітники Google можуть програмувати дудли, що виглядають як повноцінна гра, або складаються з анімаційної та ігрової частини (наприклад, дудл, присвячений 245-річчю з дня народження Людвіга ван Бетховена). Ігрова основа та інтерактивність творів досягаються завдяки технологіям HTML5 Canvas та JavaScript. Для розглянутих різновидів динамічного дудлу виробництва Google характерною є особлива форма розташування на сторінці: їх

неможна розвернути на весь екран, як у випадку зі звичайним відео програвачем.

Відео-дудл є особливим, порівняно нещодавно впровадженим у мережу продуктом компанії Google. За своєю формою це аудіо-візуальне відтворення, в якому обігрується логотип компанії, при чому це відбувається у вигляді кінематографічного наративу. Відео-дудл створюється з порушенням одного з головних принципів нет-арту: у виробництві присутня «передкамерова реальність». У процесі беруть участь реальні актори, постановка знімається камерою, а вже потім обробляється на віртуальному монтажному столі і в цифровій формі завантажується на сайт. Однак за другою визначальною ознакою нет-арту – створенням твору виключно для мережі і заради мережі – відео-дудл є показовим арт-об'єктом. Морфологічно він представляє собою відеоролик, який можна переглядати як один з елементів інтерфейсу першої сторінки сайту компанії Google. Новаторським в даному випадку є те, що при бажанні користувач може залишити сайт та переглянути дудл у межах всього екранного простору монітору на сторінці YouTube. За своєю формою даний тип дудлу більш тяжіє до відеокліпу, який являє собою «жанр сучасного TV-відео-мистецтва... містить максимально сконцентровану дію... відповідь масовій культурі на виклик сучасності... [його] художня інфраструктура ніби складена з готових елементів. Творчий момент полягає тільки в тому, щоб вдало підігнати готові деталі один до одного» [2, с. 108]. Так, наприклад, у відео-дудлі на честь 122-річчя Чарльза Чапліна дія стрімко розвивається та концентрується не стільки навколо персонажу Чарлі, скільки логотипу Google. Кінематографічне рішення не змінює саму сутність концепції дудлу як «малюнка на полях», що вдало втілюється через експеримент з формою, відмінною від графічної.

Зовсім іншим є принцип часопросторової будови у дудл-відео, що здебільшого існує в мережі у вигляді промо-роликів (коротких рекламно-інформаційних наративів, що презентують компанію, або запропоновані нею товари чи послуги). Технологічне втілення дудл-відео базується на основі так званого відеоскрайбінгу, що, на відміну від звичайного скрайбінгу (так званої скрайбінг-фасилітації), твориться виключно на комп'ютері за допомогою цифрових програм та являє собою імітацію динамічного поєднання графічних стоп-шотів. Одними з найбільш поширених серед програмного забезпечення, яке здатне продукувати твори дудл-відео, на сьогодні є Doodle Video та Sparkol. Вони дозволяють імітувати у віртуальній формі оффлайн практику відображення людською рукою поетапного розвитку того чи іншого об'єкту з метою кращого запам'ятовування (в навчанні цей метод є одним з найбільш ефективних). Скрайбінг-фасилітація була запозичена з педагогіки сучасним інтернет-простором завдяки властивостям її морфологічної природи: «використовується мова малюнка, універсальна та зрозуміла всім, незалежно від віку, національності та можливостей людей... відеоскрайбінг відповідає одній з сучасних важливих концепцій в освіті, так званої «ед'ютейнмент», від англійської education – освіта та entertainment – розвага, тобто поєднання розваги з навчанням» [7, с. 23]. Таким чином,

часопросторове втілення скрайбінгу в Інтернеті є вкрай інформативним та водночас легким для візуального сприйняття широкою аудиторією. Розважальний характер артефактів мережі, що створюються на основі даної технології, відповідає одній з ключових ознак нет-арту як жанру.

Слід відзначити ще одну морфологічну відмінність відеоскрайбінгу від іншої інфографіки. Якщо перший впроваджує інформацію у вигляді графічної, динамічно візуалізованої історії (нарративу), формулює систему художніх образів в їх сюжетному поєднанні, то інфографіка лише повідомляє певну інформацію у здебільшого статичній та безсюжетній формі. Дудл-відео експлуатує технологію відеоскрайбінгу, з його основними часопросторовими характеристиками, одночасно вносить притаманну виключно жанру дудлу графічну форму: контурні картини (іноді з поліхромними елементами, що розставляють концептуальні акценти в сюжеті). Малюнки розкривають історію, ніби витікаючи один з одного, поступово заповнюючи площину цифрового аркуша.

Зазначимо, що дудл-відео в сучасному інтернет-просторі стрімко розвивається. Твори, виконані виключно на основі технології відеоскрайбінгу, сьогодні часто доповнюються елементами анімації. Першопочатково дудл-відео неможна було назвати анімацією. В ньому не було дотримано принципів класичної кіномови та комфортного монтажу, або навіть ритмічно вираженого звуко-зорового монтажу, притаманного анімаційним відеокліпам. Це можна бачити, наприклад, у творах М. Гордієнко, художників команди Doodlevideo.me та багатьох інших. Складова «відео» в назві була вживана досить умовно, лише як певна форма відтворення екранного нарративу в його часопросторовій дискретності (програвання від «плей» до «стоп»), що зазвичай відбувається за допомогою відео-програвача на інтернет-сторінці. Новітнє дудл-відео крім технології відеоскрайбінгу містить також притаманне анімаційному мистецтву пофазове промальовування складових нарративу, стилізовані, і навіть реалістично зображені елементи (імітація відеозйомки). Так, наприклад, у дудл-відео команди «Мед» під назвою «YAMBO» співвідношення анімованої складової до відеоскрайбінгу складає приблизно 3/1. Тим не менше, визначальною формальною ознакою дудл-відео залишається наявність у творі саме відеоскрайбінгової технології.

Отже, з точки зору часопросторової будови можна виділити статичні (найбільш схожі до класичного жанру дудлу) та динамічні твори. Останні можуть мати форму анімації, гри, відеокліпу, та існувати як елемент інтерфейсу сторінки, або в якості повноцінного екранного продукту, який можна переглядати за посередництвом відео програвача.

Стилістичні та композиційні особливості дудлу як жанру нет-арту напряму залежать від впливу творчої інтенції суб'єкту, що передує формі твору. Сучасні дудлери (співробітники Google та інших компаній, або звичайні користувачі мережі) впроваджують широке тематичне і сюжетне різноманіття своїх робіт. Це пояснюється різноплановістю самих авторів дудлу, які можуть бути як професійними спеціалістами, так і аматорами, працювати у центральних та

регіональних офісах і т. п. Глобальність та інтерактивність інтернет-простору робить можливим нескінченне розширення стилістичних та композиційних особливостей дудлу, зважаючи на його тематичну специфіку. При цьому образне «ядро» творів стає необмеженим. Дослідження даного аспекту морфологічної природи дудлу як жанру нет-арту може потребувати окремої статті. Тому ми окреслимо лише основні стилістичні та композиційні особливості, притаманні предмету нашого дослідження.

Різноплановість дудлу в сучасному інтернет-просторі проявляється у потенційному залучанні всіх можливих художніх стилів, відомих на сьогодні. Практикується культивування необмеженості творчої фантазії та естетичного втілення. Так, наприклад, дудли від Google можуть презентувати цілий спектр стилів виконання: від реалізму до найву («170 років від дня народження П. Чайковського», «День вчителя 2014 року»). Проте, незважаючи на все різноманіття зображальних манер, у втіленні даного різновиду дудлу, все ж таки можна виділити певний домінуючий стилістичний принцип. В науковому дискурсі він фігурує як метод «аналітичного мистецтва» (вперше був заявлений П. Філоновим на початку XX століття). Даний принцип організує твір від «елементарних» частин до цілісної картини світу таким чином, що кожна окрема частина підкреслює значущість цілого, і навпаки, ціле не може існувати хоча б без однієї мікроскладової. Саме так дудл виявляє інтенцію творчої особистості, яка нанизує на певний ідейний каркас безліч атрибутів в їх цілісній взаємодії. За цим принципом співіснують елементи, що обрамляють логотип Google, або його стилізовані позначення («Перший день літа від Такаші Муракамі», «200 років зі дня народження Роберта Бунзена»; «День Землі 2011 року» тощо). Таким самим чином організується зображення у відео-дудлі: показовим є твір «Міжнародний жіночий день 2016 року», де відео зображення поєднується з графічними елементами, що підкреслюють ідейну основу кожного епізоду.

Дудл-відео в сучасному інтернет-просторі має доволі сталу та чітко окреслену стилістичну основу. Так технологія відеоскрайбінгу у дудл-відео класично залучає коміксну стилістику, та нерідко базується на зображувальних традиціях карикатури («You got big goals!», «UHC Research Institute»). Тим не менше, деякі твори дудл-відео тяжіють до певного стилістичного синкретизму та еклектично поєднують в собі риси декількох стилів (як-то дудли «Alugrey», «YAMBO», де коміксний стиль поєднуються з гіперреалізмом).

В найбільш узагальненому ключі головний композиційний принцип дудлу можна сформулювати як протилежний «відмежованому початку». В останньому «кінець» принципово виключається – текст потребує продовження... риси такого конструктивного принципу можна розглянути у композиції серії новелл, романів або кінофільмів, що продовжуються тільки тому, що автори не можуть наважитися «вбити»... героя, або експлуатують комерційний успіх першопочаткових творів» [8]. Навпаки, розглянуті різновиди дудлу в сучасному інтернет-просторі відрізняються тим, що завжди мають певну завершеність. Згідно

Тартусько-московської формальної школи, кінець активізує ознаку цілі [там же]. Наративи дудлів враховують подібний принцип та завжди виявляють в собі затверджену мету: наголошують значення тієї чи іншої події або персоналії в культурі (твори Google); звертають увагу на загальну змістову направленість сайту (дудли Doodle.ly), розкривають сутність бренду (характерно для дудл-відео).

Серійний принцип побудови композиції не є притаманним для творів виробництва Google. Наприклад, щорічні дудли (як статичні, так і динамічні), створені на одну і ту ж тему (на честь Дня Землі, Дня матері тощо) мають цілком відмінне оформлення та сюжетно не перетинаються один з одним. Іноді можуть бути присутні спільні елементи, однак це обумовлене уніфікованим характером візуалізації тих чи інших атрибутів події (наприклад, у дудлах на честь Хеллоуїну, Різдва і т.п.). Композиція ігрових дудлів від Google також покликана доводити реципієнта до відчуття логічної завершеності дії: після закінчення гри спостерігається повна вичерпаність сюжету («Машина Руба Голдберга», «Станіслав Лем»). Цю особливість он-лайн ігор зокрема підкреслюють С. Долина та В. Клепацький: «як конструктивну конфігурацію гру можна оформити у наступне визначення – це контрольований процес створення альтернативної реальності у певному ігровому просторі протягом ігрового часу, що повторюються...» [6, с. 168]. Таким чином, ігровий наратив в рамках одного дудлу може повторюватися до безкінечності, проте, в разі проходження користувачем всіх рівнів складності та досягнення кінцевої мети, можна повернутися тільки до початку: продовження в композиції наступного ігрового артефакту не відбудеться.

Виробники дудл-відео також оминають серійну форму та тяжіють до внутрішньої цілісності розповіді в рамках одиничного твору. Це зумовлене тематичним характером дудлів, що можна умовно окреслити як «історія успіху». Наратив має класичні драматургічні елементи, автори, як правило, експлуатують так званий «хейп енд», що ставить остаточну крапку у вирішенні головної проблеми персонажів (дудли «TalkToChef», «VirtualPos», «ELYSEUM» та ін.).

Отже, різнопланове естетичне втілення дудлу в сучасному інтернет-просторі можна диференціювати за певними основними параметрами: прямою залежністю стилістики від творчого суб'єкту, його географічної, культурної, соціальної приналежності; залучанням таких стилістичних особливостей, як принцип «аналітичного мистецтва» (відрізняє дудли компанії Google), а

також коміксної стилістики (твори дудл-відео). Композиційно дудлу як жанру нет-арту притаманний принцип, протилежний так званому «відмежованому початку», тобто певна цілісність та завершеність в рамках одного твору, відсутність серійної форми.

Висновки і пропозиції. Дудл в сучасному інтернет-просторі морфологічно акумулює цифрову специфіку Інтернету та веде походження з класичної графіки. Розвиваючись під впливом притаманних аматорам спроб естетизації повсякденності, дудл набув особливого статусу як жанр нет-арту, визначальними рисами якого є цифрова природа виробництва, створення творів спеціально для мережі Інтернет, а також неутілітарний характер форми виконання.

З точки зору часопросторової будови можна виділити статичні (найбільш схожі до класичного жанру дудлу) та динамічні твори. Технологічно вони здебільшого створюються за допомогою цифрового програмного забезпечення в операційній системі комп'ютера (2D, 3D редактори), та в існуючих на відповідних ресурсах мережі он-лайн програмах. Крім того, може здійснюватися оцифровування творів, зроблених оффлайн, а також залучання відеозйомки. Зважаючи на технологію вироблення, дудл як жанр нет-арту може мати форму малюнку, анімації, гри, відеокліпу, та існувати як елемент інтерфейсу сторінки, або в якості повноцінного екранного продукту, який можна переглядати за посередництвом відео програвача.

У стилістичному та композиційному плані морфологічне втілення дудлу в сучасному інтернет-просторі залежить від творчої інтенції художника, його географічної, культурної, соціальної приналежності. Дудли виробництва Google характеризуються майже необмеженою стилістичною свободою, однак, певний організуючий принцип (відомий в мистецтвознавстві як принцип «аналітичного мистецтва») стає однією з основних стилістичних особливостей даного різновиду дудлу. У дудл-відео переважає коміксна стилістика творчого втілення. Композиційно дудлу як жанру нет-арту притаманний принцип, протилежний так званому «відмежованому початку», тобто певна цілісність та завершеність в рамках одного твору, відсутність серійної форми.

Дудл як жанр нет-арту є особливим продуктом екранної культури, що одночасно акумулює традиції декількох культурних практик: образотворчого мистецтва, кінематографу, ігрової традиції.

Результати дослідження можуть бути використані у подальших розвідках щодо специфіки нет-арту, перспектив розвитку сучасної екранної культури.

Список літератури:

1. Агафонова Н. Морфологія Digital Art: актуалізація мистецтвознавчого підходу / Н. Агафонова // Мистецтво і культура. – Вітебськ: Вид. Вітебського держ. ун-ту, 2011. – № 2 (2). – С. 40-45.
2. Бичков В. Відеокліп / В. Бичков // Лексикон неокласики. Художньо-естетична культура XX століття. – під ред. В. Бичкова. – Москва: Російська політична енциклопедія, 2003. – С. 108-109.
3. Бичков В., Маньковська Н. Мистецтво техногенної цивілізації в дзеркалі естетики [Електронний ресурс] / В. Бичков, Н. Маньковська // Питання філософії. – № 4. – 2011. – Режим доступу: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=303&Itemid=52. – Назва з екрана.
4. Браун С. Дудлінг для творчих людей / С. Браун. – Мінськ: Попурі, 2014. – 320 с.
5. Габричевський А. Морфологія мистецтва / А. Габричевський. – Москва: Аграф, 2002. – 863.

6. Доліна С., Клепацький В. Гра в комунікаціях віртуального простору / С. Доліна, В. Клепацький // Науковий Вісник Московського державного технічного університету громадянської авіації. – № 166. – 2011. – С.166-169.
7. Дорошенко С. Проектування системи навчання інженерній графіці з використанням сучасних інформаційних технологій [Електронний ресурс] / С. Дорошенко. – Еліста: Вид. Півден. Федерального ун-ту, 2014. – Т. 2. – 232 с. – Режим доступу: http://www.itsau.ru/Content/downloads/sborn_STEP-2014_t2.pdf. – Назва з екрана.
8. Лотман Ю. Структура художнього тексту [Електронний ресурс] / Ю. Лотман // Електронна бібліотека Гумер. – 2016. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Lotman/_14.php. – Назва з екрана.
9. Маловицька Л. Інноваційна інтернет-технологія doodle-відео або ностальгія за дитинством / Л. Маловицька // Людина віртуальна: нові горизонти: зб. наукових праць/ за заг. ред. д. філос. н. Журби М. А. – Рубіжне: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – С. 24-28.
10. Тетерин С. Медиа-арт [Електронний ресурс] / С. Тетерин // Арт-азбука: словарь современного искусства. – [ред.-упор. М. Фрай]. – 2007. – Режим доступу: <http://web.archive.org/web/20111008235215/http://azbuka.gif.ru/alfabet/m/media-art/>. – Назва з екрана.
11. С. Шадт С. Зендудл. Малювання для релаксації, медитації та натхнення / С. Шадт. – Спб: Пітер, 2015. – 80 с.
12. R. Green Web Work. A History Of Internet Art [Електронний ресурс] / R. Green. – 2000. – Режим доступу: http://cyberhouse.arted.psu.edu/visualculture/history_net_art.pdf. – Назва з екрана.

Ландяк О.М.

Харьковская государственная академия культуры

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДУДЛА КАК ЖАНРА НЕТ-АРТА В СОВРЕМЕННОМ ИНТЕРНЕТ-ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация

Исследованы морфологические особенности дудла как жанра нет-арта в современном интернет-пространстве. Рассмотрены формы художественного воплощения дудла, а именно его жанровая специфика и пространственно-временное строение. Определены основные стилистические и композиционные особенности дудла как жанра нет-арта. Обозначены ключевые технологические характеристики, обуславливающие изобразительную культуру дудла в Интернете. Проанализирована морфологическая природа дудла как феномена экранной культуры.

Ключевые слова: морфологические особенности, дудл, нет-арт, интернет-пространство, экранная культура.

Landiak O.M.

Kharkiv State Academy of Culture

MORPHOLOGICAL PECULIARITIES OF DOODLE AS THE GENRE OF THE NET ART IN THE MODERN INTERNET SPACE

Summary

The morphological peculiarities of Doodle as the genre of the Net Art in the modern Internet space were investigated. The forms of the artistic embodiment of the Doodle, especially its genre specificity, space and temporal structures were considered. The main stylistic and compositional features of Doodle as the genre of the Net Art were identified. The most important technological characteristics which determine the figurative culture of Doodle in the Internet were revealed. The morphological nature of the Doodle as the part of the screen culture was analyzed.

Keywords: morphological peculiarities, Doodle, Net Art, Internet space, screen culture.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

УДК 327.5:070

РОЛЬ ЗМІ В СУЧАСНІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

Головка А.А.

Національний інститут стратегічних досліджень
при Президентові України

Токарський О.О.

Ужгородський національний університет

Досліджено роль засобів масової інформації в сучасних інформаційних війнах. Зокрема, в даному контексті проаналізовані два формати застосування мас медіа. Перший формат – як особливий вид інформаційної зброї (досвід Росії). Другий формат – як засіб протидії інформаційним атакам (досвід України). Також варто зазначити, що в ході написання статті було використано метод контент-аналізу.

Ключові слова: інформація, інформаційні війни, ЗМІ, медіа простір гібридна війна, контент-аналіз.

Постановка проблеми. В сучасному світі інформаційні війни є повноцінним інструментом реалізації політичних цілей поряд із економічними, воєнними, соціальними засобами, а інколи вони грають навіть важливішу роль. Одним із базових елементів такого роду війн є пропаганда, що допомагає реалізовувати експансіоністську стратегію держави-агресора за допомогою цілеспрямованого впливу на громадську думку, викривлення інформації, поширення завідомо недостовірної інформації, розповсюдження матеріалів, які направлені на розпалювання міжнародної/міждержавної ворожнечі. Разом з тим існують і методи адекватної відповіді подібним інформаційним загрозам, що допомагають захистити національний інформаційний простір від зовнішніх ризиків. Враховуючи те, що Україна знаходиться в стані гібридної війни, тобто на неї направлена як «класична зброя» (військова техніка, вогнепальна зброя, дії регулярних військ та найманців) так і «інформаційна». Одним із суб'єктів реалізації останньої є засоби масової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: дослідженню ролі ЗМІ в інформаційних війнах сучасності приділено багато уваги з боку як вітчизняних (Г. Почепцов, Т. Ісакова, В. Комах, О. Лазоренко, Л. Євдоченко, Ю. Горбань, П. Шпиго, І. Завадський та інші) так і зарубіжних (С. Морган, А. Клімбург, М. Лібікі, Дж. Браян, С. Томпсон, С. Кара-Мурза, С. Расторгуев, А. Зиновьев та інші) дослідників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми: разом з тим, відчувається недостатня увага до практичного вивчення застосування ЗМІ в інформаційній війні. Крім того, необхідним є вивчення діяльності мас медіа з двох сторін, тобто як інформаційної зброї та засобу протидії інформаційним атакам.

Метою даної статті є аналіз ролі ЗМІ в сучасних інформаційних війнах. У відповідності з метою дослідження постають наступні завдання:

1. дослідження досвіду використання ЗМІ як інформаційної зброї (приклад Росії);
2. дослідження досвіду використання ЗМІ як засобу протидії інформаційним атакам (приклад України).

Виклад основного матеріалу. Сьогодні ЗМІ є, з одного боку, репрезентантами суспільно-політичних процесів, а з іншого формують громадську думку, оскільки є одним із основних джерел інформації. Вони виступають у якості повноцінного суб'єкта формування інформаційного простору держави та суспільства і можуть зіграти двояку роль: можуть як допомогти державі в забезпеченні інформаційної безпеки так і слугувати в якості основної інформаційної загрози. Саме тому від скоординованих дій державних органів у сфері інформаційної політики, побудови правильного діалогу між ЗМІ, державою та суспільством залежить те яку роль в інформаційному просторі вони будуть грати.

Політична практика (в тому числі і українська) свідчить, що часто ЗМІ спроможні надавати настроям людей негативного значення і зробити свій внесок у створення напруженості [2, с. 111]. Проте у конфліктах ЗМІ можуть відіграти не лише негативну роль, формуючи агресивне ставлення до противника конфлікту. Мас-медіа можуть використати певні методи, які знівелюють конфлікт і посприяють його вирішенню без матеріальних і людських утрат [2, с. 112].

В Україні діяльність ЗМІ детермінована умовами гібридної війни, коли інформаційний тиск з боку країни-агресора є дуже потужним. При таких реаліях суспільно-політичної ситуації роль мас медіа ґрунтується на виконанні наступних функцій:

- ЗМІ можуть надавати об'єктивну та неупереджену інформацію, яка буде спиратися на факти з достовірних джерел (принаймні в ідеалі саме так вони і мають діяти);
- За допомогою ЗМІ можна поширювати контрпропаганду, захищаючи цим самим громадську думку від дії маніпуляційних впливів з боку зовнішніх суб'єктів (інших держав, політичних партій, терористичних та антиконституційних угруповань тощо);
- ЗМІ висвітлюють роботу державних структур і цим самим дозволяють суспільству слідкувати за діями держслужбовців здійснювати демократичний контроль;
- ЗМІ виступають у якості альтернативного по відношенню до держави джерела інформації

і цим забезпечують динамічну стабільність в інформаційному просторі, оскільки не допускають домінування офіційних державних джерел та інформаційних ресурсів у процесі формування громадської думки;

- Інформаційні канали ЗМІ є одним із базових елементів сталого формування громадянської культури та моралі, поширення національних і загальнолюдських цінностей (патріотизму, солідарності, гуманізму і т. д.) [1, с. 86].

Не дивлячись на те що в сучасній Україні громадянське суспільство та демократична політична система знаходяться поки що на стадії формування, українські ЗМІ реалізують вищеперераховані цілі. Хоча, слід відмітити, що дуже часто вітчизняні мас медіа виконують роль засобів політичної агітації та реклами, що аж ніяк не сприяє підвищенню якості функціонування інформаційної безпеки та становленню демократичних цінностей.

Якщо в демократичних країнах ЗМІ є важливим елементом громадянського суспільства то сучасні автократії використовують їх як офіційний «державний рупор», який поширює вигідну для влади інформацію, яскравим прикладом тут слугує сучасний режим Путіна в РФ. «Чим жакливіша брехня, тим легше в неї вірять» – цитата нацистського пропагандиста Йозефа Геббельса, яка не втрачає актуальності і в наш час і у цілому відображає принципи інформаційної політики російської влади при активному використанні ресурсів ЗМІ. Таким чином, ЗМІ можуть здійснювати і негативний вплив в інформаційній сфері, який полягає у наступному:

- Поширення недостовірної або відверто неправдивої інформації;

- Розповсюдження матеріалів, що призводять до розпалювання міжетнічної/міжкласової/міжконфесійної ворожнечі, порушення конституційного ладу, посягання на безпеку держави, суспільства чи окремого індивіда.

- Використання ЗМІ як засобу маніпулювання громадською думкою (особливо це актуально під час проведення різного роду політичних кампаній);

- Використання ЗМІ державою в якості інструменту поширення пропаганди, встановлення цензури та інші [1, с. 86].

Для того щоб переконатися наочно в правильності даного твердження слід використати науковий метод контент-аналізу, що полягає якнайшвидше в кількісному вивченні документів і ґрунтується на неупередженості та об'єктивності висновків і суворості процедури і полягає у відповідній обробці тексту з подальшою науковою інтерпретацією її результатів. Саме тому, як приклад, нами було проаналізовано медіа контент інтернет-версій трьох найбільш цитованих (за версією російської компанії та інформаційно-аналітичної системи «Медіалогія») російських газет – «КоммерсантЪ» та «Известия». Був проведений кількісний контент-аналіз, що полягав у визначенні частоти вживання газетами наступних слів: *Каратели, Бандеровцы, Нацисты, Фашисты, Украина, Донбасс, Хунта, Правый сектор, Новороссия, ДНР, ЛНР*. Всі слова в тій чи іншій мірі стосуються України та ситуації в зоні АТО. Часові рамки аналізу: лютий 2014 (початок російської інтервенції в Крим) – грудень 2015

(Мінськ-2). Результат аналізу представлений у вигляді таблиці 1, 2.

Таблиця 1

Результати кількісного контент-аналізу газети «Известия» [3]

Слово	Кількість згадувань	Кількість статей
Бандеровцы	208	85
ДНР	658	270
Донбасс	2556	899
Каратели	203	88
ЛНР	530	270
Нацисты	316	117
Новороссия	1333	272
Правый сектор	622	294
Украина	28431	9410
Фашисты	408	144
Хунта	462	132

Таблиця 2

Результати кількісного контент-аналізу газети «Издательский дом КоммерсантЪ» [4]

Слово	Кількість згадувань	Кількість статей
Бандеровцы	97	66
ДНР	6861	2512
Донбасс	11095	3506
Каратели	29	35
ЛНР	6861	2512
Нацисты	42	233
Новороссия	701	388
Правый сектор	2346	838
Украина	161700	43 994
Фашисты	287	72
Хунта	69	57

Зважаючи на результати контент-аналізу можна сказати, що в інформаційних матеріалах, які висвітлюються у всіх трьох газетах, частота згадувань вищеназваних слів є дуже високою, особливо це стосується слів «Украина», «Новороссия» і «Донбасс». Якщо говорити про якісний аналіз змісту інформації, то тут результати цілком очевидні – всі згадування про Україну несуть в собі переважно негативний сигнал, тоді як статті де згадуються слова «ДНР», «ЛНР», «Новоросія» тощо, направлені на формування позитивного образу в очах як російської громадськості, так і населення країн пострадянського простору (в тому числі і України).

Отже, в сучасних умовах ЗМІ можуть виступати як у якості інструмента ведення інформаційної війни так і в якості недержавного суб'єкта забезпечення захисту інформаційного простору. У першому випадку ЗМІ реалізують цілі інформаційної безпеки держави шляхом антипропагандистської та просвітницької діяльності. Досвід України, яка знаходиться в умовах воєнно-інформаційної тиску з боку зовнішнього агресора є прикладом використання ЗМІ як своєрідного «інформаційного щита».

У другому випадку мас медіа реалізують стратегію агресивної пропаганди задля досягнення політичних цілей влади. Яскравим прикладом

тут слугує сучасна інформаційна політика Кремля. На основі контент-аналізу інформаційних повідомлень трьох найбільш цитованих російських газет – «КоммерсантЪ» та «Известия» можна

зробити висновок, що всі вони діють виключно в системі прокремлівської риторики. В такий спосіб офіційна російська влада формує вигідний для неї образ ворога в очах пересічних росіян.

Список літератури:

1. Головка А. А. Діяльність сучасних ЗМІ в контексті інформаційної безпеки України [Текст] / А. А. Головка // «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Ужгород, 08-09 квітня 2016 р.). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 85-87
2. Кондратюк М. О. Інформаційна війна та роль мас-медіа в міжнародних конфліктах / М. О. Кондратюк // Вісник Харківської державної академії культури. – 2013. – Вип. 41. – С. 108-113.
3. Офіційний сайт газети «Известия» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izvestia.ru>
4. Офіційний сайт газети «Издателский дом Коммерсантъ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru>

Головка А.А.

Национальный институт стратегических исследований
при Президенте Украины

Токарский А.А.

Ужгородский национальный университет

РОЛЬ СМИ В СОВРЕМЕННОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЕ

Аннотация

Исследована роль средств массовой информации в современных информационных войнах. В частности, в данном контексте проанализированы два формата применения масс медиа. Первый формат – как особый вид информационного оружия (опыт России). Второй формат – как средство противодействия информационным атакам (опыт Украины). Также стоит отметить, что в ходе написания статьи был использован метод контент-анализа.

Ключевые слова: информация, информационные войны, СМИ, медиа пространство гибридная война, контент-анализ.

Holovka A.A.

National Institute for Strategic Studies under the President of Ukraine

Tokarskiy O.O.

Uzhgorod National University

ROLE OF THE MEDIA IN MODERN INFORMATION WAR

Summary

Investigated the role of the media in modern information wars. In particular, in this context, analyzed two formats use media. The first format – a special kind of information weapons (experience of). The second format – as a means of combating information attack (the experience of Ukraine). It is also worth noting that during the writing method was used content analysis.

Keywords: information, information warfare, media, media space hybrid warfare, content analysis.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 336.227.2.025

ОБМІН ПОДАТКОВОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ

Герасименко Н.М.

Національна академія державного управління
при Президентіві України

У статті проаналізовано підходи до визначення поняття «інформація», «податкова інформація», «обмін податковою інформацією». Доведено, що сутність податкової інформації доцільно розглядати в широкому розумінні. Поняття податкової інформації не доцільно обмежувати винятково відомостями або даними, створеними чи одержаними податковими органами. Під податковою інформацією у статті розуміються будь-які факти, звіти або записи в будь-якій формі, що можуть бути використані для встановлення податкових зобов'язань платників податків. Під обміном податковою інформацією у статті запропоновано розглядати будь-які дії, пов'язані з отриманням, обробленням та подальшою передачею податкової інформації від одного суб'єкта до іншого.

Ключові слова: інформація, податкова інформація, типологізація податкової інформації, обмін податковою інформацією, міжнародне інформаційне співробітництво.

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного розвитку економіки є одним із ключових завдань сьогодення. Сучасні умови функціонування економіки вимагають швидкого прийняття управлінських рішень і водночас підвищення їхньої якості. Для того, щоб відповідати таким викликам, органи управління повинні визнати визначальну роль інформації у своїй діяльності, розглядати інформацію як важливий стратегічний актив, що дозволяє вирішувати поточні завдання, здійснювати критичний аналіз попередньої діяльності та розробляти обґрунтовані плани на майбутні періоди.

Останні десятиліття відзначені бурхливим розвитком інформаційних і телекомунікаційних технологій, що стало одним з ключових факторів глобалізації світової економіки. Водночас діяльність податкових органів переважно залишалась обмеженою національними кордонами. За таких умов здійснення суверенних податкових повноважень, включаючи аудит і збір інформації, як правило, обмежується особами, інформацією або діяльністю в межах території окремої юрисдикції. В результаті, національний податковий орган може бачити тільки невелику частину загальної діяльності або інвестицій окремого платника податків. Щоб подолати прогалину в інформації, країни все більше покладаються на обмін податковою інформацією.

Підвищення ролі та обсягів податкової інформації, що є предметом обміну між національними податковими органами, актуалізують дослідження сутності податкової інформації та обміну податковою інформацією та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження категорії «інформація» було зроблено рядом як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, таких як: Л. Бріллуен, Н. Віннер, В.М. Глушков, П. Друкер, А.Д. Єляков, Я.С. Маршак, Ф. Міхлуп, А. Моль, В.Б. Ніколаєв, М. Порат, Д. Стіглер, Е. Тоффлер, К. Шеннон та ін. Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників, які окреслювали окремі нормативно-правові

аспекти податкової інформації, можна відмітити таких учених, як: І. Бабін, С. Дуканов, І. Кучеров, М. Костенко, О. Мандзюк, К. Проскура, О. Тімарцев, О. Шевчук, К. Юсупов тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте аналіз наукової літератури показав, що окремі аспекти міжнародної співпраці і, зокрема, поняття податкової інформації та процедур обміну податковою інформацією потребують додаткового дослідження з огляду на значення для кожної країни розробки і неухильного застосування відповідних правил і норм як на рівні національного податкового законодавства, так і на рівні міжнародних договорів.

Мета статті. У статті ставиться завданням проаналізувати наявні в науковій літературі і нормативно-правових актах визначення поняття «інформація», «податкова інформація», «обмін податковою інформацією» та уточнити зміст цих категорій.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі інформація – це надважлива категорія та елемент правовідносин у різних сферах. За визначенням ЮНЕСКО, інформація є універсальною субстанцією, що пронизує усі сфери людської діяльності, слугує провідником знань та думок, інструментом спілкування, взаєморозуміння та співробітництва, утвердження стереотипів мислення та поведінки [15]. Зрозуміло, що інформація має унікальні властивості. Матеріальні речі завжди і всюди обмежені вагою, просторово-часовими параметрами. Інформація з точки зору використання долає всі ці бар'єри і виступає в якості субстанції, що не має таких обмежень. Ось чому її можливості є невичерпними, вона перетворюється на більш досконалий інтелектуальний продукт, котрим в усі часи користувалось людство [2].

З середини ХХ століття інформація стає предметом дослідження не лише точних наук, але і починає вивчатися юридичними науками. Кожна з наук розглядає той аспект інформації, який стосується предмету та методології її досліджень. При всій багатоманітності підходів

важливо зазначити, що «документовані, або публічно оголошені відомості» – найбільш розповсюджений підхід до визначення та розуміння поняття «інформація».

Закон України «Про інформацію» в попередній редакції містив саме таке визначення цього поняття. Чинна редакція Закону України «Про інформацію» визначає поняття «інформація» як «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [8].

В законодавстві України визначення даного поняття міститься і в законах України «Про науково-технічну інформацію», «Про телекомунікації», Цивільному кодексі України тощо. Законом України «Про науково-технічну інформацію» визначено поняття «науково-технічна інформація» як будь-які відомості та/або дані про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [11].

Відповідно до Закону України «Про телекомунікації» інформація визначається як відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб [12]. У Цивільному кодексі України (ч. 1 ст. 200) визначається, що інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [13].

У податковій сфері інформаційні правовідносини регулюються Конституцією України, Податковим кодексом України, Законом України «Про захист персональних даних» [10], Законом України «Про доступ до публічної інформації» [7].

Попередньо, у Законі України «Про інформацію» не містилося дефініції такого виду інформації як податкова інформація. Лише з ухваленням Податкового кодексу України було внесено ряд змін та доповнень, згідно з якими поряд з інформацією про фізичну особу, довідково-енциклопедичного характеру, про стан довкілля (екологічну інформацію), про товар (роботу, послугу), науково-технічну інформацію, правову, статистичну та соціологічну інформацію, з'явилась й податкова інформація [4].

Згідно зі ст. 16 Закону України «Про інформацію» податкова інформація – це сукупність відомостей і даних, що створені або отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності та необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій у порядку, встановленому Податковим кодексом України. Таке ж визначення закріплено й в Податковому кодексі України [6].

Водночас у науковій літературі зустрічаються дещо відмінні трактування податкової інформації. Так, О. Мандзюк пропонує таке визначення: податкова інформація – це суспільно значимі відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, створені чи одержані податковими органами у межах повноважень, передбачених законодавством з метою забезпечення ефективного функціонування системи оподат-

кування Цим дослідником запропонована також типологізація податкової інформації:

1) відкрита податкова інформація – це така інформація податкових органів, а також їх структурних одиниць, яка має довідково-інформаційний характер і використовується з метою покращення реалізації їх сервісних функцій;

2) податкова інформація з обмеженим доступом – це суспільно значимі відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, створені чи одержані податковими органами в межах повноважень, передбачених законодавством, з метою забезпечення ефективного функціонування системи оподаткування, доступ до яких обмежено ними відповідно до законодавства України у зв'язку з особливою цінністю для їх власників чи добросовісних користувачів або у зв'язку зі службовою необхідністю;

3) податкова таємниця – це суспільно значимі відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, створені чи одержані податковими органами в межах повноважень, передбачених законодавством, з метою забезпечення ефективного функціонування системи оподаткування, доступ до яких обмежено ними відповідно до законодавства України у зв'язку з особливою цінністю для їх власників чи добросовісних користувачів;

4) службова податкова інформація – це суспільно значимі відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, створені чи одержані податковими органами у межах повноважень, передбачених законодавством, з метою забезпечення ефективного функціонування системи оподаткування, доступ до яких обмежено ними відповідно до законодавства України у зв'язку зі службовою необхідністю [4].

Аналізуючи розглянутий підхід, слід зазначити, що О. Мандзюк акцентує увагу на відомостях та/або даних, які створені чи одержані суто податковими органами. Таким чином, поза увагою залишаються відомості чи дані, які є в розпорядженні інших органів влади чи платників податків і можуть бути використані в цілях оподаткування. Так само і запропонована О. Мандзюком типологізація податкової інформації передбачає її розподіл залежно від ступеня відкритості інформації, що є в розпорядженні податкових органів.

У свою чергу Г. Долматова та Ю. Чмир пропонують таке визначення податкової інформації: «податкова інформація являє собою документовані або публічно оголошені відомості, що стосуються адміністрування або виконання внутрішнього законодавства у сфері оподаткування» [1, с. 93]. Такий підхід, на наш погляд, також звужує обсяг податкової інформації, особливо в контексті міжнародного обміну податковою інформацією, оскільки тут наголошується тільки на використанні відомостей для виконання внутрішнього законодавства у сфері оподаткування. Відомості, що стосуються виконання платниками податків своїх зобов'язань перед податковими органами інших країн, або ж відомості, які є в розпорядженні податкових органів інших країн і можуть бути використані в цілях оподаткування

внутрішніми податковими органами, також випадають з такого визначення.

На наш погляд, найбільш узагальнюючим визначенням податкової інформації, особливо враховуючи процеси міжнародного обміну податковою інформацією, є те, що закріплене Угодою про обмін інформацією з податкових питань (англ. Agreement on Exchange of Information on Tax Matters) Організації економічного співробітництва і розвитку. Зокрема, передбачено, що в цілях Угоди термін «інформація» означає будь-які факти, звіти або записи в будь-якій формі. Як зазначається в самій Угоді, це доволі широке визначення. Тому в коментарях до Угоди надаються додаткові пояснення, що розуміється під терміном «записи»: записи включають (але не обмежуючись цим): рахунок, договір, книга, схема, таблиця, діаграма, форма, образ, фактура, лист, карта, меморандум, план, декларація, телеграма і ваучер. Термін «запис» не обмежується інформацією, яка ведеться в паперовій формі, але включає також інформацію, що міститься в електронному вигляді [14].

Також важливо відзначити, що надане визначення не обмежує інформацію виключно тією, що стосується платника податків. Термін «інформація» визначається в широкому розумінні і може включати в себе, наприклад, правові обставини, відповідні економічні критерії та інструменти аналізу ризиків тощо.

Зважаючи на швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, появу нових видів бізнесу, переведення звичайних бізнес-процесів в електронний формат (електронна комерція, електронні аукціони, електронний банкінг тощо), використання більш загального підходу до визначення інформації та зокрема податкової інформації, на наш погляд, є виправданим. Так само не варто обмежувати коло суб'єктів, які виступають власниками або розпорядниками податкової інформації, тільки податковими органами. Але, з іншого боку, визначення, що міститься в Угоді про обмін інформацією з податкових питань, не вказує на сферу застосування інформації – оподаткування. На наш погляд, на цьому аспекті потрібно більше акцентувати, надаючи визначення податкової інформації.

Важливим для розуміння сучасних процесів міжнародного співробітництва з податкових питань є розгляд поняття «обмін податковою інформацією», оскільки саме цей аспект на сьогодні складає основну частину міжнародного податкового співробітництва. У цьому контексті слід зазначити, що в Україні юридично не закріплено визначення поняття «обмін податковою інформацією». Хоча на двосторонньому рівні основу для розвитку співпраці України з іншими державами у сфері обміну податковою інформацією складають відповідні статті договорів про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна і положення про обмін інформацією містяться в усіх без винятку договорах України про уникнення подвійного оподаткування [5]. Проте, жоден із них не містить чіткої дефініції самого поняття.

В Україні обмін інформацією відповідно до всіх податкових договорів здійснюється відповідно до Порядку обміну інформацією за спеціальними письмовими запитами з компетентними ор-

ганами іноземних країн, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 30.11.2012 р. № 1247 [9]. Цей документ розроблено за ініціативи податкової служби України з метою забезпечення ефективного обміну податковою інформацією з компетентними органами інших країн за спеціальними письмовими запитами щодо правильності застосування податкового законодавства та боротьби з ухиленням від сплати податків. Правовими підставами розроблення наказу стали норми розділу I глави III Конвенції про взаємну адміністративну допомогу у податкових справах, положення щодо обміну податковою інформацією договорів про уникнення подвійного оподаткування [3] та статті 72-74 Податкового кодексу України.

Наказ було розроблено з метою ефективного виконання органами державної податкової служби функцій компетентного органу згідно з міжнародними договорами про уникнення подвійного оподаткування та здійснення боротьби з ухиленням від сплати податків. Механізм реалізації, передбачений наказом, полягає в організації ефективного обміну податковою інформацією за спеціальними письмовими запитами з компетентними органами іноземних країн. Положеннями наказу передбачено вимоги до підготовки та оформлення документів з питань обміну податковою інформацією у рамках відповідних міжнародних договорів із компетентними органами іноземних країн, а саме: підготовка та надання спеціального запиту компетентним органам іноземних країн; розгляд, виконання запиту, що надійшов від компетентних органів іноземних країн; опрацювання відповіді на спеціальний запит, отриманої від компетентних органів іноземних країн.

Також цим документом передбачені строки надання інформації, підстави для підготовки запитів та ін. Відповідно до цього наказу між Україною та значною кількістю інших країн щороку здійснюється значний обсяг інформаційного обміну. Разом з цим, норми цього наказу, затвердженого у 2012 р., сьогодні повинні бути переглянуті. Однією з підстав для цього є те, що акт не містить чіткої дефініції самого поняття «обмін податковою інформацією».

Потреба в чіткому визначенні категорії «обмін податковою інформацією» обумовлюється тим, що розуміння цілей та змісту обміну податковою інформацією дозволяє стандартизувати відповідні процедури як всередині податкового органу, так і в міжнародному масштабі. Такі стандартизовані процедури створюють платформу, що дозволяє прискорювати обмін інформацією, боротись з ухиленням від сплати податків, формувати відповідну податкову політику.

У найбільш загальному вигляді обмін податковою інформацією являє собою будь-які дії щодо отримання чи передачі податкової інформації від одного суб'єкта до іншого. В контексті міжнародного обміну податковою інформацією мова йде про збір, оброблення та передачу податкової інформації від однієї сторони до іншої, тобто від уповноваженого податкового органу однієї країни до уповноваженого податкового органу іншої країни або декількох країн. Обмін податковою інформацією передбачає координацію як запитуваних ззовні (тобто, з ініціативи іно-

земного партнера), так і самостійно ініційованих (тобто з ініціативи уповноваженого податкового органу) запитів щодо інформації, яка стосується конкретних платників податків. Як правило, запитувана інформація стосується розгляду, дослідження обставин або розслідування податкового зобов'язання платника податку протягом певного податкового періоду. Більшість запитів стосується результату розгляду конкретної податкової декларації, хоча запити можуть також виникнути в питаннях збору, кримінальних розслідувань або інших податкових адміністративних процедур, як це передбачено міжнародними угодами про обмін податковою інформацією.

Таким чином, поняттям «обмін податковою інформацією» охоплюється велика кількість внутрішніх та зовнішніх процедур взаємодії податкових органів різних юрисдикцій, податкових та інших органів влади у межах однієї юрисдикції. Складна сукупність таких процедур потребує їх структурування та чіткого визначення повноважень та відповідальності кожного органу, задіяного в процесах обміну податковою інформацією.

Висновки і пропозиції. В останні десятиліття відбувається безпрецедентна лібералізація та глобалізація національних економік. Усе більша кількість країн усувають або зменшують контроль за іноземними інвестиціями та послаблюють або ліквідовують валютний контроль. У той час,

як державні податкові органи продовжують діяти в межах національних юрисдикцій, платники податків функціонують на глобальному ринку. Цей дисбаланс та відмінності в національних податкових системах спричинили на міжнародному рівні початок боротьби зі шкідливою податковою практикою шляхом посилення співробітництва між відповідними податковими органами, зокрема шляхом обміну податковою інформацією.

На основі проведеного аналізу доведено, що сутність податкової інформації доцільно розглядати в широкому розумінні, не обмежувати її винятково відомостями або даними, створеними чи одержаними податковими органами. Найбільш прийнятним є застосування більш загального підходу, згідно з яким під податковою інформацією розуміються будь-які факти, звіти або записи в будь-якій формі, що можуть бути використані для встановлення податкових зобов'язань платників податків. Під обміном податковою інформацією у статті пропонується розглядати будь-які дії, пов'язані з отриманням, обробленням та подальшою передачею податкової інформації від одного суб'єкта до іншого. Зважаючи на складність категорії «обмін податковою інформацією», подальші наукові пошуки доцільно зосередити на структуруванні процедур обміну податковою інформацією, визначенні функцій та повноважень усіх суб'єктів, які беруть участь у відповідних процедурах.

Список літератури:

1. Долматова Г. Сучасне підґрунтя поширення міжнародного обміну податковою інформацією / Галина Долматова, Юлія Чмир // Економічний аналіз. – 2008. – Вип. 3 (19). – С. 93-95.
2. Еляков А. Д. Природа современного информационного общества / А. Д. Еляков // Науч.-тех. инф-ция. Сер. 1, Организация и методика информ. работы. – 2010. – № 3. – С. 1-14.
3. Конвенція про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах Ради Європи/ОЕСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_325
4. Мандзюк О. А. Правовий режим податкової інформації в Україні відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Олег Андрійович Мандзюк. – Запоріжжя, 2014. – 198 с.
5. Селезень П. О. Обмін податковою інформацією в договорах України про уникнення подвійного оподаткування / П. О. Селезень // Юрид. Україна. – 2010. – № 8. – С. 54-59.
6. Податковий кодекс: Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI (із змін. і доповн.) [Електронний випуск]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
7. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI (із змін.) [Електронний випуск]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
8. Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII (із змін. і доповн.) [Електронний випуск]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
9. Про затвердження Порядку обміну податковою інформацією за спеціальними письмовими запитами з компетентними органами іноземних країн: Наказ Міністерства фінансів України від 30 листоп. 2012 р. № 1247 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z2171-12>
10. Про захист персональних даних: Закон України від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI (із змін.) [Електронний випуск]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>
11. Про науково-технічну інформацію: Закон України від 25 черв. 1993 р. № 3322-XII (із змін.) [Електронний випуск]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>
12. Про телекомунікації: Закон України від 18 листоп. 2003 р. № 1280-IV (із змін. і доповн.) [Електронний випуск]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>
13. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV (із змін. і доповн.) [Електронний випуск]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
14. Agreement on Exchange of Information on Tax Matters / The Organisation for Economic Co-operation and Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oecd.org/ctp/harmful/2082215.pdf>
15. National information society policy: a template / UNESCO. – Paris, November 2009. – 143 p.

Герасименко Н.Н.Национальная академия государственного управления
при Президенте Украины**ОБМЕН НАЛОГОВОЙ ИНФОРМАЦИЕЙ КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО АНАЛИЗА****Аннотация**

В статье проанализированы подходы к определению понятия «информация», «налоговая информация», «обмен налоговой информацией». Доказано, что сущность налоговой информации целесообразно рассматривать в широком смысле. Понятие налоговой информации нецелесообразно ограничивать исключительно сведениями или данными, созданными или полученными налоговыми органами. Под налоговой информацией в статье понимаются любые факты, отчеты или записи в любой форме, которые могут быть использованы для установления налоговых обязательств налогоплательщиков. Под обменом налоговой информацией в статье предложено рассматривать любые действия, связанные с получением, обработкой и последующей передачей налоговой информации от одного субъекта другому.

Ключевые слова: информация, налоговая информация, типологизация налоговой информации, обмен налоговой информацией, международное информационное сотрудничество.

Gerasymenko N.M.National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine**TAX INFORMATION EXCHANGE AS THE SUBJECT OF SCIENTIFIC ANALYSIS****Summary**

The article analyzes the approaches to the definition of «information», «tax information», «exchange of tax information». It is proved that the essence of tax information should be considered in a broad sense. The concept of tax information is not to be limited exclusively as information or data created or obtained by the tax authorities. As the tax information in the article it is proposed to consider any facts, reports or records in any form that may be used to establish the tax liability of taxpayers. As the exchange of tax information in the article it is suggested to consider any actions related to obtaining, processing and subsequent transfer of the tax information from one entity to another.

Keywords: information, tax information, classification of tax information, exchange of tax information, international information cooperation.

УДК 351.78:614.84;(477.83/86)

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ДОБРОВІЛЬНОЇ
ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ В ГАЛИЧИНІ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД
ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДОПОМОГИ В КРАЇНАХ ЄС**

Гонтар З.Г.Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

Проведено дослідження ролі і значення історичного досвіду управління діяльністю добровільної пожежної охорони в Галичині та країнах ЄС для забезпечення пожежної безпеки населення України. Проаналізовано європейський досвід волонтерської допомоги задля безпеки громади під час великих природних катастроф та техногенних аварій. Здійснено аналіз сучасного ставлення до протипожежної справи. Якісне підвищення рівня відповідальності громади за стан пожежної безпеки сьогодні є важливою умовою підвищення пожежної безпеки в Україні. Обґрунтовано наскільки волонтерська допомога є актуальним явищем в Україні і поширенням серед українців. Підтвердженням значення добровільних пожежних команд є той факт, що в Європі пожежні волонтери відіграють більш вагомий роль, ніж професійні пожежники.

Ключові слова: державне управління, добровільна пожежна охорона, волонтерська допомога, пожежна безпека, пожежне волонтерство, історичний досвід, Галичина, Україна, Польща, ЄС.

Постановка проблеми. Історичні аспекти вимагають відзначити той факт, що добровільна пожежна охорона (далі ДПО), яка зна-

ходила під опікою держави, відіграла значиму роль у суспільстві. На протязі всього часу вона вела боротьбу з пожежами, а також вимагала

дотримання правил пожежної безпеки. Ця історична доведеність полягає в тому, що пожежна охорона Галичини містить позитивний різний досвід, який разом із європейською практикою пожежного волонтерства має ґрунтовне значення для організації пожежної безпеки в умовах незалежної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти діяльності добровільної пожежної охорони знайшли своє відображення у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників – Н. Вовчасної, А. Доценка, С. Ляхова, С. Поповича, Л. Різника, А. Сиви, Й. Шафліка та ін. М. Байтали, М. Брушлинського, В. Нагірного, Т. Олейника та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, на сьогодні залишаються ще не дослідженими належним чином питання узагальненості історичного досвіду діяльності ДПО для сучасної практики організації пожежної безпеки в Україні, і важливості волонтерської діяльності у сфері пожежної безпеки як для самих волонтерів так, і для держави в цілому.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідити та з'ясувати значення історичного досвіду державного управління діяльністю пожежного волонтерства в Галичині і ЄС для забезпечення пожежної безпеки, а саме зменшення завданих збитків і уникнення жертв серед населення України.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що на різних історичних етапах розвитку Галичини (з кінця XIX – до початку XX ст.) відбувалось посилення одних напрямків діяльності добровільної пожежної охорони і послаблення, в силу ідеологічних доктрин, економічних пріоритетів або меркантильних інтересів інших. Однак, не дивлячись на неоднозначне ставлення держави і місцевої влади до пожежної справи, в цілому спостерігався поступовий розвиток ДПО.

Суттєво врахувати те, що в умовах незначного державного фінансування та обмежених фінансових можливостей суб'єктів пожежної безпеки Галичини (в часи її перебування у складі Австро-Угорської і Польської держав) без детального аналізу протипожежних рішень органів державного управління неможливо буде правильно визначити місце і роль ДПО у боротьбі з пожежами та їх наслідками.

Головні аспекти системи державного управління пожежною охороною в Галичині, яка включала добровільні пожежні команди, почали формуватися наприкінці XIX ст. [20]. Зокрема, 15 листопада 1867 р. був прийнятий Закон «Про товариства» [3]. Ним визначалася суть громадських організацій як добровільних об'єднань, що не мають на меті політичних цілей, а повинні вирішувати благодійницькі та інші соціальні справи. Стосунки між професійними та добровільними пожежними командами під час рятувальних акцій пожежників регламентувала ухвала правління Крайової спілки добровільних пожежників (КСДП) від 9 березня 1901 р. [4]. Щодо міст і містечок, які не мали змоги утримувати платну пожежну службу, вся відповідальність за своєчасність і ефективність боротьби з вогнем лягала на начальника корпусу добровільних пожежників [13]. Отже, на початок XX ст. була відпрацьована основна законодавча база пожежної охорони всієї імперії, норматив-

ні акти якої діяли і в Галичині. Після створення структури професійних і добровільних пожежних команд поступово виникала необхідність перегляду, розширення, систематизації існуючої нормативно-правової бази у всій сфері протипожежної безпеки. Цьому сприяла активна діяльність КСДП. В результаті було відпрацьовано юридичну основу пожежної справи.

Однак, проблеми постійного зростання кількості пожеж, швидкі темпи розвитку міст вимагали збирання й узагальнення вже наявних законодавчих актів, подальшого формування регламентуючих основ пожежної безпеки. Крайовий виділ зобов'язав гміни міст і містечок заопікуватися створенням допоміжних команд добровільних пожежників, при потребі залучати до рятувальних акцій доросле місцеве населення чоловічої статі. Це санкціоновано у циркулярі Галицького намісника.

27 березня 1911 р. Крайовий виділ у Львові скерував циркуляр Галицького намісництва від 15 лютого 1904 р. до всіх повітових виділів щодо організації пожежної охорони. У цьому документі була визначена роль, яку мають брати на себе пожежні формації краю: «Добровільна пожежна охорона у містах та містечках, яка взяла на себе обов'язки гмінної пожежної служби, зобов'язана постійно, вдень і вночі, влітку і взимку нести пожежну службу» [22].

Але закони, на які посилалися органи влади у реалізації пожежної безпеки, не були уніфіковані і залишалися вкрай неідеальними також у міжвоєнний період. Основу складали закони, прийняті ще до отримання Польщею незалежності або тимчасові законодавчі акти 1919-1920 рр. Однак, юридичні приписи не враховували особливостей Східної Галичини, тому, на думку пожежних спеціалістів, слід було регулятивні приписи формулювати «залежно від місцевих потреб та умов, бо тільки тоді вони будуть життєздатними і спонукатимуть до поступового вдосконалення протипожежного стану» [20]. Недосконале законодавство істотно впливало на ефективність роботи пожежної охорони. У певній мірі ці недоліки мав усунути Закон «Про захист від пожеж та інших стихійних лих», котрий 13 березня 1934 р. був ухвалений сеймом і, згідно зі статтею 53, набув чинності 18 листопада [26].

Прогресу у вирішенні цього питання сьогодні можливо досягнути лише за умови науково обґрунтованого вивчення ситуації, що складається у сфері пожежної безпеки та наданні конкретних пропозицій і рекомендацій щодо системи її регулювання з досвіду країн ЄС [7].

Організація роботи із забезпечення пожежної безпеки – керований процес, важливу роль в якому відіграють органи місцевого самоврядування. Завдяки знанням історичних і географічних фактів місцевостей вони перебувають у кращому становищі щодо визначення ризиків, які можуть спричинити надзвичайні ситуації, і оперативно організовують боротьбу з пожежами. З цього приводу д-р В.Гайер об'єктивно наголошував, що одним із важливих вузлів механізму протидії надзвичайним ситуаціям є саме діяльність територіальної громади. За його словами, «навіть найкраща профілактика професіоналів не зможе перешкодити виникненню надзвичай-

них ситуацій і мінімізувати їх збиток, на відміну від своєчасного і правильного застосування навичок громадами» [19].

Чималий цінний історичний досвід діяльності органів місцевого самоврядування в Галичині від кінця XIX ст. до початку Другої світової війни підтверджує важливу роль, яку вони можуть виконати у підтримці пожежної безпеки в державі, про що також свідчить і практика зарубіжних країн. У більшості країн ЄС професійна пожежна охорона забезпечується саме місцевими органами влади і не має централізованого керівництва. Процес реформування інституту місцевого самоврядування, передача низки функцій від держави до місцевих органів влади, збільшення фінансової складової місцевих бюджетів неодмінно поставлять питання про створення добровільних протипожежних формувань в Україні. Прикладом для наслідування є практика наших найближчих західних сусідів: Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини [12].

Узагальнений досвід організації пожежної справи в Галичині переконливо доводить, що запобігання пожежам та боротьба з вогняною стихією були традиційною справою не тільки фахових пожежних команд, а й об'єднань добровільних вогнеборців. Слід звернути увагу, що поява тут пожежних добровольців була наслідком мало-ефективної діяльності Австрійської держави в сфері протипожежного захисту поселень. Великий доробок у розвитку добровільного пожежництва в Галичині належав інспектору П. Прауну, який очолював корпус львівських пожежників. Він був ініціатором створення Крайової Спілки добровільних пожежників в Галичині [21].

Доведеним історичним фактом є те, що держава в основному покладала завдання боротися з пожежами на «вогневі сторожі» – напівдержавні структури, що їх утримували місцеві громади своїм коштом і котрі володіли спеціальним спорядженням. Але, вони існували у небагатьох селах, їхня дієвість і надійність викликали постійні нарікання. За таких обставин функції «пожежництва» виконували українські молодіжні пожежно-гімнастичні товариства «Сокіл», «Січ», а згодом «Луг». Станом на 15 березня 1912 р. в Галичині нараховувалось 760 пожежних товариств, серед яких 196 товариств під назвою «Січ» [18].

Новостворені пожежні товариства діяли ефективніше, ніж загопи місцевої «Вогневої сторожі», і поступово цілком її замінили [17, с. 360]. Січовики володіли високим професіоналізмом та майстерністю під час гасіння пожеж. Після того, коли в громаді Нагорнянка Бучацького повіту утворилася «Січ», всі пожежі настільки ефективно ліквідовувалися, що в 1910 р. польське «Товариство асераційне» виділило 50 крон для потреб товариства [6]. Важливо, що сусідні «Січі» у критичні моменти допомагали одна одній. Це сприяло успішному гасінню вогню, гуртувало сусідні громади.

Описаний досвід діяльності добровільних пожежних команд і пожежно-гімнастичних товариств в Галичині, засвідчує про значну їх роль у забезпеченні пожежної безпеки населення. Принциповий перегляд сучасного ставлення до протипожежної справи, якісне підвищення рівня відповідальності громади за стан пожежної безпеки сьогодні є важливою умовою підвищення

пожежної безпеки в Україні. Тому варто чітко усвідомлювати, що сучасні українські добровільні пожежні спільноти – не формальність, а втілення найкращого досвіду, набутого і, зокрема, в організації державного управління розвитком пожежної справи в досліджуваному регіоні [16]. На нашу думку, слід розробити і здійснити систему заходів по відродженню традицій добровільного пожежництва на прикладі товариств «Сокіл», «Січ», «Луг» і масової їх участі у попередженні і гасінні пожеж, особливо в сільській місцевості.

В європейських країнах активно працюють сотні тисяч підготовлених волонтерів, які за фахом є вчителями, лікарями чи ким-завгодно. Нині добровільні пожежні формування складають до 80% пожежних підрозділів Великої Британії, Франції та Італії, а пожежна охорона Бельгії майже вся складається із добровільних пожежників [7]. У Німеччині професійна пожежна охорона функціонує лише у 107 містах (як правило, з населенням понад 100 тисяч мешканців), а добровільні пожежні команди – у 2074 населених пунктах. Цікавим є досвід Австрії, де в ролі пожежників виступають прості громадяни, які в інший час працюють на будь-якій іншій роботі. В маленькому містечку може не бути пожежної станції, але в ньому стоїть повністю готова до роботи пожежна машина, якою в разі необхідності керує спеціально навчена команда волонтерів. Це дозволяє або самостійно ліквідувати пожежу, або ж дочекатися допомоги із найменшими збитками, а також економить значні ресурси на утримання пожежників.

Завдяки цьому система пожежної безпеки ефективно працює без зайвих витрат і з найменшими збитками. Зрозуміло, що у великих містах з висотними житловими комплексами й промисловими зонами без фахових пожежних команд й складної техніки не обійтись, але у невеличких містечках й сільській місцевості цілком можуть впоратися добровільні пожежники [8].

У 1992 р. в Польщі відбулася реформа пожежної служби. Державна пожежна служба взяла на себе зобов'язання не тільки на пожежах допомагати населенню, а й в інших випадках: дорожніх катастрофах, різних стихійних лихах. Перевагу було віддано добровільним пожежним формуванням тому, що бюджетних коштів, щоб підтримати пожежну охорону в повному обсязі, не вистачає [1].

Наприкінці 2013 року в Україні стартувала тематична національна просвітницька кампанія Програми щодо волонтерського руху. Вона має на меті покращити співпрацю населення зі службами порятунку України.

Європейський досвід переконує: 30-40% пожеж у початковій стадії ліквідовують саме добровільні пожежні дружини. В Україні відповідний показник не перевищує 3-4%. Сьогодні країна потребує понад 30 тис. добровільних дружин і команд [9]. Досвід галицьких вогнеборців доводить, що пожежне волонтерство потребує державної підтримки – перш за все на законодавчому рівні. Аналіз ряду нормативно-правових актів, що регламентують діяльність ДПО закордонних країн, демонструє, що успішна діяльність добровільних пожежних формувань можлива лише за наявності правової бази діяльності ДПО, відповідних соціальних пільг і гарантій, що нада-

ються добровільним пожежним, штатних працівників (механіків, водіїв, диспетчерів, начальників ДПО) у підрозділах ДПО, навчання (у т. ч. і практичного) добровільних пожежних діям по гасінню та попередженню пожеж.

Крім того, на державному рівні також можна стимулювати людей долучатись до громадської активності. Зокрема, у Німеччині існує державна програма підтримки волонтерів, згідно з якою активісти отримують певні пільги та сплачують зменшені податки. Всі охочі можуть пройти безкоштовні тренінги, на яких вони отримують вкрай важливі навички реагування на небезпечні обставини та їх попередження. Завдяки цьому в місті з'являються люди, які в разі небезпеки можуть зі знанням справи організувати інших. Цим людям не потрібно виплачувати зарплатню, однак якщо один раз на 15 років в місті трапиться пожежа чи паводок, вони будуть одними із тих, хто поводитиметься правильно, хто знатиме, що робити і як допомогти. В Італії щорічно на таких тренінгах готують тисячі волонтерів.

Слід звернути увагу, що ускладнювала діяльність ДПО відсутність елементарних знань у населення про реагування на небезпечні обставини та їх попередження. Тому важливе значення для сучасної організації пожежної безпеки населення має узагальнений досвід залучення громадян Галичини до навчання з пожежно-технічних знань, з питань їх участі в організації захисту державної та приватної власності від пожеж, поширення досвіду сприяння державній пожежній службі, органам місцевої влади в організації боротьби

з пожежами та їх наслідками. Вже з перших своїх випусків українські часописи «Пожежний огляд – Спілка» «Батьківщина», «Діло», «Сокильські Вісти» «Народня справа», «Січові вісти» та інші заходились консолідувати пожежні сили, скрупульозно аналізували причини недостатнього професійного вишколу пожежників, терпляче і доступно популяризували ази пожежної справи серед населення [15].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямку. Таким чином, подальший розвиток ДПО має бути спрямованим на досягнення прогресивного рівня організації пожежного волонтерства в країнах ЄС. Держава, вкладаючи певну суму грошей щорічно, може отримувати назад значно більше. По-перше, завдяки цьому формується культура безпечної поведінки, адже людина, що пройшла правильну підготовку, не допустить ризикованої ситуації і не зробить фатальної помилки. По-друге, на ліквідацію наслідків аварії витрачають величезні кошти, а залучення тисяч підготовлених людей уможливорює значну економію. Тут потрібен цілий комплекс заходів із врахування попереднього історичного досвіду, які мають бути спрямовані на вдосконалення всієї системи забезпечення пожежної безпеки. Однак, для цього необхідний далекоглядний підхід, який передбачає довгострокове планування і розподіл ресурсів. Проблема ця є набагато ширшою, і основа її вирішення полягає в усвідомленні державою пріоритетності проблем, пов'язаних із забезпеченням безпеки життя і здоров'я своїх громадян.

Список літератури:

1. Olejnik T. Towarzystwa ochotniczych straży ogniowych w Kryleństwie Polskim [Text] / Tadeusz Olejnik. – Warszawa: Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej, 1996. – 367 s.
2. Вісник законів державних для королівств і країв в державній раді заступлених. – Річник 1871. – Відень [s.n.], 1871. – 440 с.
3. Вісник законів і розпоряджень краєвих для Королівства Галичини і Володимирії разом з Великим Князем Краківським. – Річн. 1901. – 248 с.
4. Попович С. Пожежництво Львова. Історичний нарис [Текст] / С. Попович. – Львів: Світ, 2002. – 368 с.
5. Przewodnik Pożarniczy. – 1904. – № 9. – S. 48-52.
6. Przewodnik Pożarniczy. – 1911. – № 5. – S. 54-57.
7. Historia państwa i prawa Polskie. 1918 – 1939 [Text]. – Warszawa: PWN, 1962. – Cz. I. – 416 s.
8. Ustawa o ochronie przed pożarami i innymi klęskami // Przegląd Pożarniczy. – 1934. – № 5. – S. 133 – 141.
9. Зарубежный опыт развития ДПО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mchs.gov.ru.
10. Geier W. Is civil protection in Germany prepared for large-scale natural disasters? Lecture on the occasion of the international German Committee for Disaster Reduction Workshop «Orkane über Europa» (Severe storms over Europe) at the Academy for Crisis Management, Emergency Planning and Civil Protection (AKNZ). [Електронний ресурс] / W. Geier. – Режим доступу: www.dkknv.org/de/publications/ressource.AspID=137.
11. Брушлинский Н. Организация пожарной охраны в ФРГ / Н. Брушлинский, В. Коробко, Ю. Коломиец // Пожарное дело [Текст]. – 1992. – № 1-6. – С. 44-45.
12. Пожарная безопасность – история, состояние, перспективы [Текст] // Материалы Всеукр. научно-практ. конф. – М.: ВНИИПО, 1997. – Ч. 1. – 200с.
13. Praun P. Praktyczne wskazówki urządzenia straży ogniowej i gaszenia pożarów
14. Przewodnik Pożarniczy. – 1897. – № 9. – S. 94.
15. Статистика пожарных флй «Сокола-Батька» // Вісти з Запорожа [Текст]. – 1912. – 30 берез. – С. 2-3.
16. Сова А. Діяльність українських товариств «Сокил» на Дрогобиччині / Андрій Сова // Дрогоб. краєзн. зб. [Текст]. – 2005. – Вип. IX. – С. 356-371.
17. Громадский голос. – 1907. – № 71. – С. 2.
18. Громадский голос. – 1914. – 16 лист. – С. 3.
19. Салила В. Пріоритети – відродження історичних традицій / В.Салила // Пожежна безпека [Текст]. – 2011. – № 11 (134). – С.7-8.
20. Ляхов С. «Пожежне волонтерство – не формальність, а європейський стандарт!». [Електронний ресурс] / С. Ляхов. – Режим доступу: www.vinnitsaok.com.ua/volonterstvo-ne-formalnist-a.
21. Байтала М. Державна добровільна пожежна охорона Польщі працюють як єдине ціле / М. Байтала // Пожежна безпека [Текст]. – 2009. – № 2. – С.4-5.
22. Wowczasta N. Charakterystyka uczelni pozarniczych w Ukrainie i w Polsce. / Natalia Wowczasta // Zeszyt Naukowy SGSP [Text]. – Warszawa, 2007. – № 35 – S. 93– 98.

Гонтар З.Г.

Львовский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины,
Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ДОБРОВОЛЬНОЙ ПОЖАРНОЙ ОХРАНЫ В ГАЛИЧИНЕ И ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ ВОЛОНТЕРСКОЙ ПОМОЩИ В СТРАНАХ ЕС

Аннотация

Проведено исследование роли и значение исторического опыта управления деятельностью добровольной пожарной охраны в Галичине и странах ЕС для обеспечения пожарной безопасности населения Украины. Проанализирован европейский опыт волонтерской помощи ради безопасности общества во время больших природных катастроф и техногенных аварий. Осуществлен анализ современного отношения к противопожарному делу. Качественное повышение уровня ответственности общества за состояние пожарной безопасности сегодня является важным условием повышения пожарной безопасности в Украине. Обоснованно насколько волонтерское является актуальным в Украине и распространенным среди украинцев». Подтверждением значения добровольных пожарных команд является тот факт, что в Европе пожарные волонтеры играют более весомую роль, чем профессиональные пожарные.

Ключевые слова: государственное управление, добровольная пожарная охрана, волонтерская помощь, пожарная безопасность, пожарная волонтерская, исторический опыт, Галичина, Украина, Польша, ЕС.

Hontar Z.G.

Lviv Regional Institute of Public Administration
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine,
Lviv State University of Life Safety

STATE ADMINISTRATION OF VOLUNTARILY FIRE PREVENTION IN GALYCHINA AND EUROPEAN EXPERIENCE OF VOLUNTEER HELP ACTIVITY ARE IN COUNTRIES OF EU

Summary

A study of role and value of historical experience of management of voluntarily fire prevention activity are undertaken in Galychina and countries of EU for providing of fire safety of population of Ukraine. European experience of volunteer help is analysed for the sake of safety of society during large natural catastrophes and technogenic accidents. The analysis of modern attitude is carried out toward fire-prevention business. A quality increase of level of responsibility of society for the state of fire safety today is the important condition of increase of fire safety in Ukraine. Reasonably as far as volunteering is actual in Ukraine and widespread among Ukrainians. Confirmation of value of voluntarily fire-companies is circumstance that in Europe fire volunteers play more ponderable role, than professional firemen.

Keywords: are state administration, voluntarily fire prevention, volunteer help, fire safety, fire volunteering, historical experience, Galychina, Ukraine, Poland, EU.

УДК 351.74

МОДЕРНІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ, ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ОВС НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Криштанович М.Ф.

Національний університет «Львівська політехніка»

Розглянуто проблемні питання реформування органів внутрішніх справ України на сучасному етапі становлення. Проведено аналіз та охарактеризовано наукові дослідження і нормативно-правову базу, щодо реформ МВС та підрозділів. Обґрунтовано необхідність запровадження механізмів та шляхи їх вдосконалення у системі ОВС та перехід від пострадянської каральної до європейської сервісної моделі управління.

Ключові слова: державне управління, ОВС, механізми реформування, МВС, міліція, поліція, Європейський союз.

Постановка проблеми полягає в тому, що необхідністю сучасного етапу забезпечення безпеки країни і суспільства є докорінне реформування органів правопорядку, що не викликає сумнівів, однак, враховуючи, що вони вже неодноразово були об'єктом реформ, убачається

раціональним передусім визначитися, чому вони не дали бажаних результатів. На нашу думку, наявні заходи щодо проведення реформ ОВС, та прийняття великої кількості законодавчих актів були спробою прилаштувати систему до зовнішнього середовища, а не загальним рішенням усіх питань. Починаючи з часу проголошення незалежності України, питання щодо реформ ОВС, як ми дослідили, піднімалося неодноразово. Дев'ять разів пробували реформувати царину МВС, але жодного разу реформа не була доведена до логічного завершення. Відсутність упорядкованого тривалого часу системних заходів й механізмів, спрямованих на реальні зміни ОВС, спричинила ситуацію, за якої неререформований сектор внутрішньої безпеки сам породжував для неї ризики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених і практиків, які у своїх працях досліджували питання модернізації механізмів державного управління, щодо реформування ОВС та функціонування зарубіжних правоохоронних органів, варто виділити І. Антонова, І. Арістову, О. Бандурку, А. Губанова, В. Доненка, І. Зозулю, В. Заросила, Г. Єрмоловича, С. Калюжного, О. Леженіну, Н. Матюхіну, С. Мельника, О. Проневич, П. Радченка, Є. Соломатіна, О. Харченко, М. Ходжича, А. Черкасова, Д. Шаляпіна та ін. Водночас, відаючи належне напрацюванням цих фахівців, слід зазначити, що у вітчизняній науці державного управління нині бракує досліджень, присвячених узагальненню державного управління функціонуванням ОВС з використанням міжнародного досвіду [1, с. 59].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Кожен раз з приходом нового міністра, було анонсовано про початок рішучих змін у відомстві. Були розроблені нові законопроекти та концепції про міліцію. Але, не зважаючи на всі зусилля, структура ОВС залишалася незмінною репресивною машиною, якою її було створено ще в радянські часи. Подальшими мотивами щодо кардинального реформування структури ОВС стали події Євромайдану, де від діянь міліції було багато постраждалих людей, і повної бездіяльності правоохоронців під час протистоянь у Криму та на сході країни, під час зародження сепаратистських рухів [2].

Мета статті. Головною метою цієї статті є те, що ОВС України вже давно вимагали радикальних реформ. Йдеться не про заміни назв підрозділів і відомств, не про нову форму, а саме про систему змін, що починаються від принципів формувань і підпорядкувань усіх структур і завершуючи підходами щодо оцінювань результатів їх роботи. А тому проведенням аналізом та обґрунтування необхідності запровадження механізмів державного управління в системі ОВС необхідно провести реформування МВС та його підрозділів і перейти до європейської моделі управління.

Виклад основного матеріалу. За роки незалежності МВС України не змінено мілітаризовану модель діяльності яка була успадкована від СРСР, що передусім впливала на умови охорони громадського порядку, що орієнтована в основному на грубе реагування під час масових рухів. У 2013 р. кількість службовців ОВС України, в тому числі кадри внутрішніх військ, курсанти та цивільні службовців, у 1,5 раза переважала середній по-

казник європейських структур (на 100 тис. населення 300 поліцейських) та була більшою вдвічі, ніж передбачалось у рекомендаціях ООН – 222 поліцейських на 100 тис. мешканців. Нажаль рівень довіри населення до міліції становив близько 3-5%, а після подій які відбулись на Євромайдані даний показник, згідно Інституту соціології Національної академії наук України, знизився до 0,8%, а довіра самих співробітників міліції до влади не була вищою за 3% [3].

Визначальними недоліками залишалась застаріла структура МВС та система відомчих управлінь. Дублюючі функції різних підрозділів у даному міністерстві супроводжувались завищеними відсотками адміністративного персоналу та конкуренцією в середині між департаментами. Недовершена та непослідовна системність прийняття управлінських рішень не підтримувала гнучкості в управлінні підрозділами, ефективності реагування на ситуації та компетентному відношенню керівників місцевих рівнів до виконання своїх зобов'язань, як менеджера. Події в АР Крим та областях східної України виявили недієздатність МВС України системно діяти щодо загроз громадській безпеці без погоджених дій зі структурними підрозділами МНС та прикордонної служби, швидко впливати на обставини територіальних управлінь.

Структурні проблеми ОВС встановлені у:

- надмірно громіздкій структурі органів правопорядку, що, крім цього, ускладнювалась фактом дублювання та неприйнятних функцій;
- відсутності шансів у територіальних громадах контролюючої функції щодо діяльності міліції на своїй території;
- недосконалості законодавчого регулювання, наявності чималої кількості підзаконних законодавчих актів, які протирічили Конституції України та законам;
- низькій якості роботи органів правопорядку та відсутності системи оцінювання, що відображали реальні результати діяльності;
- розбудові міліції, що йшла в напрямку воєнізованої системи де призводило до закритості та браку механізмів дієвого громадського контролю;
- неефективній системі підбору, вивчення та підготовки персоналу;
- надмірному застосуванні спецзасобів і сили міліцією;
- безкарності правоохоронців [4].

Слід зазначити, що розроблення та прийняття кожних наступних концепцій чи стратегій відкладали на роки впровадження фактичних і неминучих реформ, які можна було реалізувати тільки шляхом прийому нового законодавства, що корегує цю галузь. Вловлюючи суспільний запит щодо негайної реформи МВС, фахівці з громадського сектора й Реанімаційного пакету реформ приступили до розробки законопроекту про поліцейську діяльність і поліцію, у якому намагались об'єднати всі кращі практики європейських країн й реалії українські. Це був перший за часів незалежності України проект змін міліції, що містив думку громадськості, а не опирався тільки на рішення МВС чи РНБО.

Враховуючи, що органи правопорядку у нинішній Україні мають бути передусім службами сервісними, що сприяють суспільству налагодити

законний та безпечний добробут у своїй державі, експерти з громадського середовища справедливо наголошували, що ніколи сама міліція не буде себе по-справжньому реформувати, адже навіть різати гілку, на якій сидиш? Тому, на їх думку, системна реформа – обов'язок інших органів, які не пов'язані корупційними схемами чи зв'язками з МВС. Група експертів з різних організацій та інституцій розробила і подала для широкого обговорення концепцію реформування міліції, та проект закону про поліцейську діяльність і поліцію в Україні, який мав замінити застарілий закон про міліцію. Запропоновано впровадити Стратегію розвитку ОВС, що визначає формування поліції як головного виконавця щодо гарантування внутрішньої безпеки держави та формування МВС України як інституту європейського зразка.

Пропонована Стратегія мала орієнтуватись на задоволення ряду вимог суспільства до поліції.

По-перше, основним спрямуванням роботи поліції мало бути служіння як вимогам окремо взятих громадян, так соціальним групам і громаді загалом.

По-друге, поліція має відповідати не перед урядом, а перед законом.

По-третє, вона має захищати права особи, насамперед ті, що є потрібними для незалежної політичної діяльності у демократичній країні.

По-четверте, дані структури мають бути прозорими в своїх діяннях. Поліцейські структури повинні бути досить відкриті для зовнішнього контролю, а саме – громадському контролю.

По-п'яте, партнерські взаємовідносини з мешканцями повинні будуватися в рамках моделі «community policing».

По-шосте, МВС має здійснити послідовне скорочення кадрів напрямом перерозподілення частини кадрів поміж других міністерств та виконавчих органів влади (СБУ, Міністерство оборони, Державна фіскальна служба), та їхнього звільнення з наданням можливості отримання додаткової спеціальної освіти.

За структурою національної поліції передбачалось закріпити функціонування превенції правопорушень та захисту громадського порядку як головних виконавців, саме тому провідними мають стати дільничні інспектори та патрульна поліція, дана структура має концентрувати до 70% персоналу Служби. Замість існуючих «Беркуту», «Сокола», «Скорпіона», «Титана», «Омеги» утворити універсальний підрозділ типу SWAT (СПА) в кількості 40-60 службовців на область (по Україні 1500 осіб). Організаційні засади і механізми дії спецпідрозділів поліції мають бути закріплені на рівні законодавства.

Протягом підготовки проекту Закону «Про поліцію і поліцейську діяльність» було отримано й опрацьовано сотні пропозицій і зауважень від експертів іноземних країн та з України [5]. Було проведено декілька робочих зустрічей, в тому числі з працівниками Міністерства юстиції України, Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

16 вересня 2014 р. на засіданні Експертної ради при МВС були подані проекти реформування і розвитку ОВС. Експерти робочої групи з реформування органів правового порядку, які так само є членами Експертної ради при МВС, надали свої

зауваження і правки до даних проектів, щоб конкретизувати їх зміст і закласти підвалини справжніх реформ. 22 жовтня 2014 р. зауваження до Концепції реформування системи МВС, Стратегії розвитку ОВС України та проекту Постанови КМУ щодо ознак розпізнання співробітників ОВС були винесені на розгляд Уряду [6].

Зокрема, у зауваженнях до концепції реформування системи МВС було зазначено, що вона не включає чітко визначених положень: щодо конкретної місцевої поліції, яка підконтрольна громаді; щодо того, як відбуватиметься прийом на роботу до поліції; вона не містить механізмів залучення громадськості для участі в питаннях призначення на роботу до поліції, а саме на посади керівників, немає механізмів залучення громадськості до участі у дисциплінарних провадженнях щодо працівників поліції; окрім декларації, вона не включає визначених заходів, що підкріплюють наміром демілітаризації МВС; концепція не містить положень щодо оплати праці співробітників поліції, скорочення чисельності поліції, реформування системи навчальних закладів МВС, про відмову МВС від виконання не властивих правоохоронному органу функцій.

Щодо стратегії розвитку ОВС України наголошувалось, що в ній передбачено, поруч з декларацією про незалежність поліцейських органів, право міністра «прямо керувати кожною службою лише в надзвичайних випадках», але не зазначено, які це випадки і яке відображення ця норма знайде у нормативних актах на виконання стратегії, а це може повністю нівелювати розділ про деполітизацію поліції; передбачено призначення голови національної поліції на 4 роки, і, таким чином, гарантується деполітизацію структури, але не передбачено жодного механізму прозорого відбору претендентів за участі громадськості; в розділах «Підзвітність та прозорість в роботі» та «Тісна співпраця з населенням і місцевими громадами» не містяться жодні механізми цієї підзвітності та співпраці комісії за участі представників громадськості з повноваженнями відбору поліцейських чи розгляду дисциплінарних порушень чи інших конкретних способів реалізації. В розділі V планувалось передати підрозділи ГУБОЗ до СБУ, що суперечить Рекомендації ПАРЕ № 1402 (99) щодо обмеження функцій СБУ.

У зауваженні до проекту постанови КМУ про ідентифікаційні жетони для осіб начальницького та рядового складу ОВС наголошувалось, що за провадження лише норми про виготовлення жетонів не забезпечить ідентифікацію працівників. Додатково до цього положення потрібно впровадити єдину базу даних співробітників ОВС, у яку будуть внесені індивідуальні номери співробітників, які не будуть дублюватись у різних підрозділах, службах чи регіонах. Дані номери будуть відображені на жетонах. Адже в такому випадку можна буде забезпечити належну ідентифікацію окремо взятого співробітника. В протилежному випадку будемо мати реформу за російською моделлю, коли при наявності жетонів неможливо встановити за ним конкретного співробітника.

Спеціаліст із Франції, фахівець проекту Європейського Союзу «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні», М. Жербер дивізійний комісар поліції також надав свої пропозиції до програмних

документів щодо реформи системи правопорядку, що були прийняті українським урядом в кінці жовтня 2014 р. [7]. Слід звернути увагу на такі рекомендації: у структурі міністерства мають залишитися тільки наглядові функції за органами правового порядку; потрібно опрацювати систему санкцій і їхнє застосування у випадках невиконання закону та певної системи апеляції в разі порушень; відмовитись від форми можна лише при виконанні секретних завдань; community policing – не має значити безпосереднє залучення громадян або груп громадян у виконувальні задачі поліції; обмеження автономії службам, а саме бюджетної незалежності, значило б відсутність необхідного існування міністерства; необхідно враховувати, що автоматизоване правління ніколи не призводило до заниження витрат, неодноразово навіть навпаки.

Висновки і пропозиції. Слід зазначити, що процес реформування ОВС, яке здійснювалось в умовах незалежності України, було несистемним та неповним щодо механізмів реалізації основних завдань внутрішньої безпеки країни і суспільства.

На нашу думку, модернізація механізмів державного управління, щодо реформування ОВС на сучасному етапі розвитку держави необхідно проводити поетапно, з урахуванням вимог сьогоденності, вбезпечуючи системний підхід щодо їх розвитку на ближчу та далеку перспективи.

Перший етап – затвердження концепції реформи, прийняття закону про поліцейську діяль-

ність і поліцію, що відображається та опирається у змісті вище зазначених головних складових частин реформи.

Другий етап – розроблення законодавчої бази у відповідності вимогам нового закону, розроблення та затвердження положень про роботу органів правового порядку (органів поліції).

Третій етап – реалізація реформи. Тому потрібно спрогнозувати розроблення Програми реформування. В Програмі має міститися: періоди та терміни реформи; потрібні ресурси; індикатори та критерії оцінювання перехідних і кінцевих результатів.

Враховуючи потреби українського народу та специфічного розвитку системи правопорядку в основу реформування МВС як незалежних виконавчих органів влади потрібно було покласти принцип оптимізації його структури. Передбачалося, що оновлене МВС в контексті забезпечення внутрішньої безпеки держави буде займатися правоохоронною діяльністю, захистом конституційного ладу, територіальною обороною, міграційною діяльністю, охороною держкордону, пожежно-рятувальною діяльністю. Важливо було розмежувати політичні функції, закріпивши їх за міністром, і професійні, які мають бути закріплені за керівництвом Національної поліції, Нацгвардії, Прикордонної служби, Міграційної служби, Служби з надзвичайних ситуацій, які увійдуть до структури МВС.

Список літератури:

1. Криштанович М. Зарубіжний досвід державного управління діяльністю поліції і можливості його використання в Україні / М. Криштанович // Ефективність державного управління: зб. наук.пр. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2012. – Вип. 32. – С.59-67.
2. Криштанович М. Система матеріального забезпечення персоналу ОВС як важливий фактор вирішення завдань національної безпеки України / М. Криштанович // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2014. – Вип. 39. – С.152-158.
3. Мартиненко О. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ [Електронний ресурс] / О. Мартиненко, Є. Захаров. – Режим доступу: zib.com.ua/.../101834-strategiya_rozvitku_organu. 23.09.14.
4. Концепція реформування органів правопорядку в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: police-reform.info/.../2014_05_06.
5. Пропозиції і зауваження від експертів з України та інших країн в процесі підготовки Проекту Закону «Про поліцію і поліцейську діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://police-reform.info>.
6. Зауваження до Концепції реформування системи МВС, Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України та проекту Постанови Кабінету Міністрів України щодо знаків розрізнення працівників органів внутрішніх справ були винесені на розгляд Уряду від 22.10.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk-ua.facebook.com/police.reform.ua>.
7. Жербер М. Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні. [Електронний ресурс]. / М. Жербер. – Режим доступу: <http://police-reform.org/news/ekspert-projektu-vropejskogo-soyuzu-pidgotuvav-komentari>.

Криштанович М.Ф.

Національний університет «Львівська політехніка»

МОДЕРНИЗАЦИЯ МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ, РЕФОРМИРОВАНИЯ ОВД НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация

Рассмотрены проблемные вопросы реформирования органов внутренних дел Украины на современном этапе становления. Проведен анализ и охарактеризованы научные исследования и нормативно-правовую базу, относительно реформ МВД и подразделений. Обоснована необходимость введения механизмов и пути их совершенствования в системе ОВД и переход от постсоветской карательной к европейской сервисной модели управления.

Ключевые слова: государственное управление, ОВД, механизмы реформирования, МВД, милиция, полиция, Европейский союз.

Kryshtanovych M.F.

National University «Lviv Polytechnic»

MODERNIZATION OF THE MECHANISMS OF GOVERNMENT, TO REFORM THE POLICE AT THIS STAGE

Summary

Consider issues of reforming the internal affairs of Ukraine at the present stage of development. The analysis and describes the research and the regulatory framework regarding the reforms and Interior Ministry units. The necessity of introducing mechanisms and ways to improve the police system and the transition from post-penal service model of European governance.

Keywords: public administration, the police, the mechanisms of reform, the Interior Ministry, the police, the European Union.

УДК 351:330.366(1-10)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Макосій С.Д.

Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

В статті визначено актуальність питань сталого розвитку для України в зв'язку з укладенням Угоди про Асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом з іншого боку. Проаналізовано особливості процесу переходу до сталого розвитку деяких країн Європейського Союзу. Визначено групи країн за показниками готовності та участі в розробці заходів щодо сталого розвитку. У ході роботи було розглянуто основні сфери розвитку на шляху до сталого розвитку деяких країн, а також конкретні цілі та заходи з їх досягнення. Розглянуто, координаційні органи, відповідальні за питання, що стосуються політики сталого розвитку деяких розвинутих країн світу.

Ключові слова: сталий розвиток, державне управління, заходи, національна стратегія, досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сталого розвитку країн світу достатньо активно досліджуються закордонними та вітчизняними науковцями. Підходи та напрямки втілення сталого розвитку на національному рівні, зокрема з урахуванням зарубіжного досвіду досліджували у своїх працях такі вчені, як С. Бобилев, Б. Буркинського, Л. Брауна, І. Бистрякової, Т. Галушкіна, Г. Гарднера, Герасимчука, С. Герасимова, Б. Данілишин, С. Дорогунцова, М. Долішнього, М. Згуровського, Н. Картера, М. Кизима, Д. Кортена, В. Кравцова, Л. Круглякова, В. Кухар, Д. Медоуза, О. Осауленка, Б. та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових робіт та тривалий час існування України як незалежної держави, залишаються невизначеними можливості для реалізації зарубіжного досвіду запровадження політики сталого розвитку для формування дієвої державної політики.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проаналізувати міжнародний досвід реалізації стратегії сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Питання сталого розвитку актуалізувалися для України в зв'язку з укладенням Угоди про Асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом з іншого боку (ратифікованої Законом України № 1678-VII від 16.09.2014). Згідно з цим, сприяння сталому розвитку розглядається од-

ним з головних принципів посилення співпраці між сторонами, які визнають важливість повного врахування економічних, соціальних і екологічних інтересів не тільки свого відповідного населення, а й майбутніх поколінь і гарантують, що економічний розвиток, екологічна та офіційна політика підтримується спільно.

В 2015 році Президент України П. Порошенко підписав Указ № 5/2015 р., яким затверджено Стратегію сталого розвитку «Україна-2020». Документ визначає мету, напрями руху, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України. Так, метою Стратегії «Україна-2020» є впровадження в державі європейських стандартів життя та вихід на провідні позиції у світі. Виконання даної мети здійснюватиметься за векторами [5]:

вектор розвитку – забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя;

вектор безпеки – забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності;

вектор відповідальності – забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мов-

них або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг у державному та приватному секторах;

вектор гордості – це забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт.

За роки незалежності України термін «сталий розвиток» згадується у різних варіаціях (сталий розвиток; сталий, екологічно збалансований розвиток; сталий соціально-економічний розвиток; сталий розвиток економіки/територій; сталий економічний розвиток; сталий, збалансований розвиток) з'являвся в окремих нормативно – правових актах у якості засади, мети, наряду, передумови, принципу, орієнтиру розвитку без чіткого уніфікованого визначення, проте ці визначення є досить неузгодженими між собою. Діючі нормативно-правові акти, розроблені національні програми, нарешті закони, не охоплюють всі боки цієї багатогранної і складної проблеми – переходу України до стійкого розвитку.

Європа була серед засновників концепції сталого розвитку, починаючи з 70-х років XX століття. Після 1992 року тут було прийнято багато програм, створено спілок, інших організацій по розробці заходів для переходу до сталого розвитку.

За показниками готовності та участі в розробці заходів щодо сталого розвитку виділяють 4 групи країн [2, с. 37]:

1. Ранньою високою активністю;
2. Запізнілою високою активністю;
3. Запізнілою середньою активністю;
4. Пізньою низькою активністю.

До першої групи відносять: Швеція, Великобританія, Нідерланди, які накопичили певний позитивний досвід у цій галузі, хоча мають між собою певні відмінності. У цих країнах спільно діють державні органи і органи місцевого самоврядування, недержавні організації, виділяються

кошти на проведення відповідних природоохоронних, рекламних, освітніх програм і заходів. Населення поводить активну, контролюючи владу в питаннях охорони навколишнього середовища.

Національна стратегія сталого розвитку Швеції [3, с. 85-95], розроблена у 2002 р., описує поточну ситуацію у сфері сталого розвитку та майбутні перспективи країни. Основними питаннями, що розглянуті в даному документі, є:

- + організація ефективної взаємодії між економічним, соціальним та екологічним розвитком;
- + глобальні проблеми сталого розвитку;
- + аналіз міжнародної та національної діяльності у сфері сталого розвитку.

Даний документ містить перелік реалізованих заходів з переходу до сталого розвитку та сценарії майбутніх проектів. У стратегії виділено основні сфери сталого розвитку, а також конкретні цілі та заходи з їх досягнення (табл. 1).

Аналогічна стратегія сталого розвитку затверджена у Нідерландах [3, с. 85-95], яка містить загальні напрями регулювання сталого розвитку (табл.2), мету та конкретні заходи. При цьому вибір цілей сталого розвитку та заходів по їх реалізації здійснюється за допомогою матриці компромісів.

Дана матриця містить соціальні, економічні та екологічні аспекти сталого розвитку.

До другої групи належать: Данія, Фінляндія, Норвегія, які тільки з 1997 року почали активні дії з реалізації концепції сталого розвитку, вважаючи, що вони вже багато зробили в 80-х роках XX століття. Однак, в цих країнах стратегія сталого розвитку відображена в національній політиці і отримала необхідні правові основи. У цих країнах місцеві органи влади повинні звітувати перед центральними органами про свої результати в питаннях переходу до сталого розвитку, особливо з питань збільшення ресурсозабезпечення.

Таблиця 1

Зміст Національної стратегії сталого розвитку Швеції

Основні сфери	Мета	
Майбутнє навколишнє середовище	Нетоксичне навколишнє середовище, збалансоване морське середовище, процвітаючі прибережні території та групи островів збереження біологічної різноманітності	Ефективне використання енергії та транспорту, політика комплексних виробів і матеріально ефективних циклів, ефективне управління водними та земельними ресурсами
Обмеження у зміні клімату	У період 2008 – 2012 рр. знизити викиди CO ₂ на 4% у порівнянні з 1990 р., а до 2050 р. – загальний викид CO ₂ на душу населення в рік має бути нижче на 4,5 тонн	Затвердити програму співпраці з компаніями з виробництва машин, відповідно до існуючої структури енергетики і транспорту, підвищити податки на викиди вуглекислого газу й понизити податки на використання робочої сили, підвищити суспільну обізнаність
Населення та його здоров'я	Мотивувати працю людей старшого покоління, проголосити мобільність праці та можливість знайти роботу. Гарантувати економічну безпеку в разі втрати доходу.	Розгляд пропозицій парламентського комітету щодо забезпечення можливості подальшої праці людям пенсійного віку, затвердити план дій здоров'я і праці.
Соціальна справедливість, добробут і безпека	Поділити навпіл доходи між 1999 і 2004 рр. Скоротити рівень злочинності і підвищити індивідуальну безпеку. Стимулювати молодіжну політику виховання в гарному і безпечному середовищі. Проголосити політику тендерної рівності.	Новий Соціальний Акт, затверджений парламентом в 2001 р.: інтегрований підхід до зниження рівня злочинності, включити пріоритети зі зниження тендерної нерівності та проголошення рівних прав національних меншин у всі сфери політики. Конвенція прав дитини, затверджена в 2002 р.
Зайнятість і навчання в досвідченому суспільстві	Стати провідною нацією в галузі досліджень для внеску до сталого розвитку, за допомогою розподілу фінансових ресурсів, гарантуючи більш соціальний набір кадрів і підтримуючи міждисциплінарні курси сталого розвитку на академічному рівні	Впровадити план дій для освіти у сфері сталого розвитку, підтримувати наукові проекти і дослідження в області інновацій, зайнятості, соціальних досліджень, навколишнього середовища, сільського господарства, планування просторового розвитку

чення, зниження забруднення, збільшення біорізноманіття тощо [2, с. 37].

Данія, Фінляндія Норвегія, Ісландія, Швеція, у 2005 – 2008 рр. впроваджували «Скандинавську стратегію сталого розвитку», в якій виділені такі питання:

- зміна клімату;
- збереження біологічного різноманіття;
- розвиток і збереження природного й культурного середовища;
- морські ресурси та їх збереження;
- забезпечення якості та безпеки продуктів харчування;
- діяльність хімічної промисловості, енергетики, транспорту, сільського господарства з позицій сталого розвитку;
- організації взаємодії бізнесу та виробництва;
- участь громадськості в проблемах сталого та гармонійного розвитку.

До третьої групи належать: Австрія, Німеччина, які ще пізніше підключилися до виконання глобальних програм сталого розвитку, а після Ріо-92 тут був тривалий період «мовчання», лише з 1997 року вони не тільки стали брати активну участь в міжнародних конференціях по сталому розвитку, але і значно активізували свою роботу в цьому напрямку. Тут росте активність населення, розробляються проекти і програми, приймаються законодавчі акти тощо. Однак, вузьким місцем в реалізації концепції сталого розвитку є питання широкої участі населення і встановлення місцевих пріоритетних аспектів розвитку згідно «Порядку денного на 21 століття» [3, с. 38].

У стратегії сталого розвитку Німеччини, прийнятої в 2012 р., сталий розвиток визначено як провідний принцип політики Федерального уряду Німеччини; задекларована необхідність дотримання даного принципу як цілі й критерію оцінки діяльності уряду [1]. Стратегія базується на чотирьох ключових директивах:

- + рівномірність поколінь;

- + якість життя;
- + соціальна згуртованість;
- + міжнародна відповідальність.

Завданнями сталого розвитку Німеччини, починаючи з 2013 р., є фінансова стійкість, стала господарська діяльність, клімат та енергетика та ін. (табл.3).

Стратегія сталого розвитку Німеччини містить також індикатори за окремими сферами сталого розвитку. Аналогічні індикатори розроблені для таких напрямів сталого розвитку: «Якість життя» (14 індикаторів); «Соціальна згуртованість» (6 індикаторів); «Міжнародна відповідальність» (2 індикатори).

Таким чином, найбільш поширеними напрямами сталого розвитку в ЄС є:

- + контроль за збереженням природного середовища;
- + підтримання біологічного різноманіття;
- + удосконалення екологічної політики: контроль за відходами та викидами, скорочення обсягів парникових газів, тощо;
- + впровадження стандартів чистоти водних, повітряних, земельних ресурсів та їх захист від антропогенного навантаження;
- + вирішення специфічних національних проблем країни – старіння населення, підвищення активного довголіття та працездатності пенсіонерів, зниження рівня захворюваності та ін.

До четвертої групи належать країни: Іспанія, Італія, Ірландія, Франція. Жодна з названих країн не брала участі в підготовці глобальних програм сталого розвитку, а внутрішні дії по охорони навколишнього середовища та розвитку не зазначалися особливою активністю. Наприклад, в Іспанії регіональні агентства екологічного спрямування знаходяться тільки в стадії формування. Міністерство з питань навколишнього середовища тут було створено лише в 1996 році. У Франції, хоча Міністерство у довілля і було створено в 1971 році, але активна екологічна політика не проводиться.

Таблиця 2

Напрями сталого розвитку «Державної програми дій для сталого розвитку Нідерландів» [6]

Напрямок	Загальна мета
Вода	Підвищити ефективність використання водних ресурсів, запобігти повеням, гарантувати гарну якість питної води
Біорізноманітність	Покращити даний аспект до 2015 р. на 50%
Енергетика	Надійні, доступні й чисті енергетичні ресурси
Сільське	Стале і конкурентоздатне виробництво
Транспорт	Зниження транспортних витрат, перехід до сталої транспортної системи
Споживання та виробництво	Стимулювати підприємництво, мотивувати впровадження програми сталого виробництва і споживання на європейському рівні строком на 10 років
Знання	Розвивати економіку, засновану на знаннях, стимулювати інновації, інтегрувати сталий розвиток у систему освіти, розвивати дослідження взаємозв'язку між знаннями, інноваціями, сталим розвитком
Здоров'я	Скоротити вплив на здоров'я населення хімічних речовин до 2020 р., знизити негативний вплив чинників навколишнього середовища на здоров'я населення
Населення	Проголосити соціальну гармонію, участь 70% населення на ринку праці, виділити позитивні та негативні аспекти міграції, визначити наслідки старіння населення на споживання
Рекреаційні ресурси	Проект у майбутньому
Інструменти для зміни поведінки уряду	Краще керівництво шляхом розвитку інструментів з оцінки впливу політики, проведення досліджень, прогнозування та аналізу, впровадження принципів сталого розвитку в процес ухвалення політичних рішень
Бідність	Створити економічні, політичні й соціальні можливості для всіх, кожен громадянин повинен задовольняти свої базові потреби, підтримувати ініціативи зі скорочення боргів бідних країн

Розглянемо, які координаційні органи деяких країн світу, відповідальні за питання, що стосуються політики сталого розвитку, а також межі їх повноважень (Табл.4).

У грудні 1997 р. було утворено Національну комісію сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів України (Постанова КМУ від 8 жовтня 1997 р. № 1123), як консультативно-дорадчий орган з питань визначення національної стратегії сталого розвитку. На жаль, ця комісія виявилася недієздатною, оскільки не спромоглася підготувати ні Національну стратегію збалансованого розвитку, ні Національну доповідь України про стан виконання положень «Порядку денного на XXI століття» за десятирічний період (1992–2001 рр.). Комісія не виконала поставлених перед нею завдань, і в 2003 р. її діяльність була припинена. За 6 років існування комісії відбулося лише кілька її засідань, і майже всі вони пройшли за відсутності її голови – першого віце-прем'єра України.

Висновки і пропозиції. Вивчення зарубіжного досвіду свідчить, що розробка і прийняття стратегічних документів, які б визначали дієві заходи з реалізації принципу сталого розвитку, організація і координація діяльності у цьому напрямку є важливою складовою національної політики розвинених країн.

Основою сучасної державної політики є концепція сталого розвитку, тому в Україні виникає необхідність структурних змін в побудові ефективної політики, які б забезпечили сталі темпи економічного зростання, вирішення соціальних проблем, покращення навколишнього середовища та забезпечення успішної інтеграції країни у світовий соціально-економічний простір.

Кожній державі притаманний свій напрямок на шляху до сталого розвитку, враховуючи позитивний досвід державної політики розвинутих країн, що досягли успіхів на шляху до сталого розвитку.

Основні досягнення та підходи, які сприяють інтеграції трьох векторів сталого розвитку, було

Таблиця 3

Стратегічні завдання сталого розвитку Німеччини [3, с. 91]

Завдання	Зміст
Фіскальна стійкість	Консолідація державних бюджетів. Встановлення нового допустимого ліміту заборгованості для федерації та федеральних земель, обмеження зростання державної заборгованості. Створення основи для стабілізації євро в довготривалій перспективі. Покращення економіко-політичного управління та забезпечення надійності державних фінансів ЄС
Стала господарська діяльність	Перехід до низько вуглецевої продукції з ефективним використанням сировини. Створення нових економічних можливостей та робочих місць. Підтримка концепції Корпоративної соціальної
Клімат та енергетика	Скорочення викидів парникових газів у 2008-2012 рр. на 21% порівняно з 1990 р. Підняти цільовий показник ЄС по захисту клімату на 30% (у випадку, якщо Німеччині не буде надано додаткових вимог по скороченню викидів). Широке впровадження відновлюваних джерел енергії за рамковими умовами (наприклад, встановлення зеленого тарифу). Підвищення енергоефективності, збереження електричної та іншої енергії.
Стала водна політика	Чиста вода – незамінна основа життя людини й один з найважливіших ресурсів. Стала водна політика є міжгалузевим завданням. Укріплення зв'язків між глобальними питаннями майбутнього у сфері водної, енергетичної й продовольчої безпеки (конференція «Взаємозв'язок води, енергії та продовольчої безпеки», 2001 р., Бонн)
Сталий розвиток – «двигун» прогресу	Сталий розвиток як критерій прийняття економічних та соціальних рішень, провідний принцип у всіх сферах життя

Таблиця 4

Координація питань щодо сталого розвитку деяких країн [4]

Країна	Орган відповідальний за сталий розвиток	Повноваження
Австрія	Комітет з питань сталого розвитку	Координація діяльності щодо забезпечення сталого розвитку між різними міністерствами
Швеція	Координаційна група з питань сталого розвитку	Координація сталого розвитку в рамках урядових установ, виконує функцію аналітичного центру і сприяє подальшій розробці урядових установ, виконує функцію аналітичного центру і сприяє подальшій розробці Національної стратегії сталого розвитку.
Норвегія	Кабінет зі сталого розвитку	Несе відповідальність за забезпечення узгодженості щодо політики сталого розвитку політики
Фінляндія	Національна Комісія зі сталого розвитку	Просування стратегічних цілей сталого розвитку в рамках національної та адміністративної політики, а також активізація діалогу між різними суспільними силами. Заохочення і конкретизація процесів реалізації, сприяє узгодженості секторальної політики та адміністрації.
Великобританія	Робоча група з питань сталого розвитку Підкомітет з питань довкілля та енергетики	Об'єднання зусиль службовців і міністрів уряду з метою стимулювання дій з певних питань сталого розвитку
Німеччина	Комітет державних секретарів з питань сталого розвитку	Відповідає за розробку і реалізацію Національної стратегії сталого розвитку Німеччини.

зроблено на європейському рівні. Вони підтримали інтеграцію сталого розвитку в процес прийняття рішень на всіх рівнях, зіграли важливу роль у формуванні регіональних стратегій, політичних структур і правових інструментів, за допомогою яких національним урядам вдалося

розробити свою власну політику і правову базу. Крім того, ці організації надають консультативні послуги і конкретну підтримку в зміцненні потенціалу з метою підвищення здатності урядів перетворити ці регіональні процеси і інструменти в національні механізми управління.

Список літератури:

1. 10 лет устойчивого развития «made in Germany» Национальная стратегия устойчивого развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bundesregierung.de>
2. Немец Л. Н., Сегида Е. Ю., Немец К. А. Региональные проблемы устойчивого развития: учебное пособие для самостоятельной работы студентов, обучающихся по направлению «География», специальность «Экономическая и социальная география». – Харьков, 2013. – 72 с.
3. Омаров Шахин Анвер оглы Концепция устойчивого развития в законодательстве Украины и стран мира и практика ее внедрения // Бизнес Информ.-2014.-№ 12.-с. 85-95
4. От переходного периода к трансформации: устойчивое и всеобъемлющее развитие в Европе и Центральной Азии – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/publications/oes/ECE_RIO_20_RUS.pdf
5. Указ Президента України Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» № 5/2015 від 12.01.2015р. 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
6. Review of the EU Sustainable Development Strategy (EU SDS) – Renewed Strategy // <http://europa.eu/index%20en.htm>

Макосий С.Д.

Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

В статье определена актуальность вопроса устойчивого развития для Украины, в связи с заключением Соглашения об ассоциации между Украиной, с одной стороны, и Европейским Союзом с другой стороны. Проанализированы особенности процесса перехода к устойчивому развитию некоторых стран Европейского Союза. Определены группы стран по показателям готовности и участия в разработке мероприятий по устойчивому развитию. В ходе работы были рассмотрены основные сферы развития на пути к устойчивому развитию некоторых стран, а также конкретные цели и мероприятия по их достижению. Рассмотрены, координационные органы, ответственные за вопросы, касающиеся политики устойчивого развития некоторых развитых стран мира.

Ключевые слова: устойчивое развитие, государственное управление, меры, национальная стратегия, опыт.

Makosy S.D.

Odessa Regional Institute of Public Administration of the National Academy
of Public Administration under the President of Ukraine

FOREIGN EXPERIENCE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY

Summary

In the article the relevance of sustainable development for Ukraine in connection with the conclusion of the Association Agreement between Ukraine, on one hand, and the European Union on the other. The features of the transition to sustainable development of some EU countries. Defined group of countries in terms of preparedness and participation in the development of measures for sustainable development. During the examined key areas of development towards sustainable development of some countries and specific goals and measures to achieve them. We consider coordinating bodies responsible for issues relating to sustainable development policies of some developed countries.

Keywords: sustainable development, public administration, the measures the national strategy experience.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 070:316.774:[378.4(477-25)КНУ+378.4(438)]

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРЕС-ЦЕНТРІВ ЯК СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ АДАМА МІЦКЕВИЧА У ПОЗНАНІ)

Кругляк А.В., Шевченко Л.Ю.

Інститут журналістики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто роботу прес-центрів та центрів комунікації як компонентів соціально – комунікаційної діяльності вищих навчальних закладів України та Польщі. Для аналізу було обрано Центр комунікації кращого ВНЗ України – Київського національного університету імені Тараса Шевченка та прес-центр провідного польського ВНЗ – Університету імені Адама Міцкевича у Познані. Було досліджено особливості їх функціонування та перспективи подальшого розвитку. На основі експертного інтерв'ю зроблено висновок про відмінності у роботі прес – центрів та центрів комунікації вищезазначених університетів.

Ключові слова: соціально-комунікаційна діяльність, вищий навчальний заклад, прес-центр, центр комунікації, КНУ імені Тараса Шевченка, УАМ в Познані.

Постановка проблеми. Успіх вищих навчальних закладів залежить від їх соціально – комунікаційної діяльності, зокрема ефективної діяльності прес-центрів, прес-служб та центрів комунікації. Уміння взаємодіяти зі своєю цільовою аудиторією, встановлювати з нею двосторонній інформаційний зв'язок, вести активну соціальну діяльність є проявом прогресивного освітнього закладу. На жаль, складники соціально-комунікаційної діяльності ВНЗ у повному обсязі не розглянуті ні серед зарубіжних, ні серед вітчизняних науковців.

Виділення не розв'язаних раніше питань загальної проблеми. У зв'язку з тим, що поняття прес-центру, прес-служби та центру комунікації лише нещодавно були виокремлені як компоненти соціально-комунікаційної діяльності вищих навчальних закладів необхідно дослідити особливості їх функціонування. Для цього було обрано два провідні українські та польські університети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робота прес-центрів, прес-служб та/або центрів комунікації є предметом наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, Тарасова А., Азарової Л., Гусевої Н., Іванової К., Блека С., Ворошилова В., Кочеткової А., Нестеряк Ю та інших.

На жаль, у дослідженнях українських вчених діяльність прес-центрів, прес-служб та центрів комунікації як складників соціально-комунікаційної діяльності не надається належної уваги. Однак від ефективності їх функціонування залежить імідж, репутація та успішність ВНЗ у цілому.

Мета статті – дослідити роботу прес-центрів та центрів комунікації Київського національного університету імені Тараса Шевченка й Університету імені Адама Міцкевича у Познані та визначити особливості їх функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. За багатьма національними рейтингами, в Україні

найкращим державним класичним університетом уже не перший рік вважається Київський національний університет імені Тараса Шевченка. [1] У 2014-2015 рр. Київський університет посів 421–430 місце у міжнародному рейтингу найкращих університетів світу QS World University Rankings (Велика Британія). [6]

Серед польських вищих навчальних закладів ми обрали Університет імені Адама Міцкевича в Познані (УАМ). Вже багато років поспіль він входить до трійки лідерів у рейтингах найкращих польських вищих навчальних закладів. [4]

Для визначення головних особливостей роботи Центру комунікації Київського національного університету імені Тараса Шевченка ми обрали метод експертного інтерв'ю з директором Центру комунікацій (ЦК) Добжанською Оленою Леонідівною.

Вона зазначила, що особливістю соціально – комунікаційного процесу для КНУ імені Тараса Шевченка є те, що в університеті функціонує 14 факультетів, вісім навчальних інститутів, навчально-науковий центр, два коледжі, Український фізико-математичний ліцей, Астрономічна обсерваторія, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», Наукова бібліотека ім. М. Максимовича та інші. Це ускладнює роботу працівникам ЦК, зменшує ефективність внутрішніх комунікацій, впливає на формування місцевих ідентичностей на рівні інститут/факультет і гальмує поширення загальноуніверситетської ідентичності.

Варто додати, що КНУ імені Тараса Шевченка є лідером української освіти, тому діяльність цього університету привертає до себе більше уваги з боку засобів масової інформації, ВНЗ – конкурентів та суспільства у цілому. Директор Центру комунікації зауважує, що через першу позицію у рейтингу кращих українських ВНЗ ЦК часто має справу зі скандалами, негативни-

ми відгуками конкурентів та іншими поточними проблемами, на які треба реагувати негайно та які заважають активному позиціонуванню закладу.

У Положенні про Центр комунікацій Київського національного Університету імені Тараса Шевченка місією Центру зазначено «системне забезпечення стратегічних комунікацій та ефективне позиціонування Університету у внутрішньому (університетському) і зовнішньому (національному й світовому) інформаційному просторі з метою формування спільної організаційної ідентичності, позитивного іміджу, бренду і репутації Університету»

Роботу за кожним основним напрямом забезпечують відповідні відділи Центру комунікацій, які мають такі цілі:

- моніторингово-аналітичний – моніторинг та аналіз інформаційних потоків у внутрішньому та зовнішньому інформаційному просторі Університету, формування відповідних рекомендацій та пропозицій щодо загальної комунікативної стратегії Університету.

- інформаційно-комунікативний – розробка та впровадження загальної комунікативної стратегії Університету у внутрішньому та зовнішньому інформаційному просторі. Центр комунікації також відповідає за мережеву комунікацію ВНЗ.

Варто додати, що прес-центр є лише структурним підрозділом Центру комунікації та має такі обов'язки:

- організація спеціальних заходів для медіа та підготовка матеріалів для поширення в національних та зарубіжних ЗМІ та нових медіа;

- робота зі ЗМІ, формування пулу лояльних журналістів;

- на основі моніторингу ЗМІ та нових медіа (моніторингово-аналітичний відділ) підготовка відповідних роз'яснень або спростувань;

- забезпечення кризових комунікацій у відносинах із традиційними та новими медіа;

- відповіді на запити преси, добір інформації за темою, яка цікавить ЗМІ, її обробка;

- створення позитивного іміджу та репутації Університету шляхом поширення у традиційних ЗМІ та нових медіа інформації про діяльність та досягнення Університету у сфері освіти, науки та культури;

- організація виступів у ЗМІ керівництва Університету, відомих науковців та студентів з актуальних для широкої громадськості питань;

- збір інформації та висвітлення подій Університету, підготовка публікацій для газети Університету, офіційного сайту та сторінок Університету у соціальних мережах;

Особливістю у структурі ЦК є функціонування підрозділів «Зв'язки з громадськістю» та «Маркетинг освітніх програм».

Додамо, що на відміну від багатьох інших ВНЗ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка має посилення на «Електронну приймальню університету». Це є головною особливістю у наповненні веб-сторінки. У «Положеннях» та «Правилах» зазначено умови та правила подання питання, звернення скарги до «ЕПУ». У рубриці «Найчастіше задавані питання» користувач має можливість переглянути актуальні питання, які були задані раніше та отримали відповідь. Зазначено усі етапи подання тексту, адресованого до адміністрації ВНЗ.

ВНЗ також має офіційне представництво у соціальних мережах таких як Facebook, Вконтакте та Twitter. У Facebook та Вконтакте Київський національний університет імені Тараса Шевченка має сторінки, на яких розміщуються новини університету, історії відомих випускників, суспільно-важливі та цікаві для аудиторії події, тощо. Вести діалог зі студентами та іншими споживачами інформації можна завдяки функції приватного листування. Це пришвидшує інформаційну взаємодію між ВНЗ та аудиторією.

Для розвитку та ефективності інформаційної взаємодії ЦК планує створити новий інтернет-сайт КНУ імені Тараса Шевченка.

Центр комунікацій розробляє стратегічні комунікації, узгоджує і затверджує адміністрація на чолі з Ректором.

Для визначення особливостей функціонування прес-центру УАМ було також застосовано метод експертного інтерв'ю.

Прес-секретар Домініка Нарожна зазначила особливості застосування інструментів соціально-комунікаційної діяльності Університету імені Адама Міцкевича у Познані, зокрема роботи прес-центру, мережевої комунікації, міжнародної діяльності та соціальної активності.

В адміністративній структурі УАМ функціонують: прес-центр (Biuro Prasowe) та Відділ Реклами і Маркетингу. Завданням працівників прес-центру є формування зв'язків з громадськістю та з медіа. Відділ Реклами і Маркетингу (далі – ВРiМ) натомість відповідає за рекламну діяльність, тобто сприяє вивітленню подій та університетським дій серед усіх груп населення. ВРiМ займається також комунікацією з кандидатами на навчання, беручи участь в виставках освітніх закладів, і демонструє пропозиції Університету.

УАМ також користується Системою Візуальної Ідентифікації – SIW, який є комплексом правил та стандартів візуальної комунікації, тобто логотипу, колористики, друкарні ВНЗ тощо.

Прес-секретар і працівники прес-центру УАМ спілкуються з представниками преси за допомогою електронної пошти, телефонів, а також особисто. Постійно функціонує сторінка на офіційному сайті «Інформація для медіа» та профіль прес-центру у соціальній мережі Facebook.

Варто зазначити, що прес-секретар УАМ має низку обов'язків, таких як: керування працівниками, працевлаштованими в прес-бюро (прес-центр); відповіді на запитання журналістів та комунікація з медіа; організація конференції і пресових брифінгів для керівництва УАМ; здобуття медійних патронатів; опіка над практикантами і стажерами, призначеними до прес-бюро; справи, що стосуються безпосередньо керівництва ВНЗ та ректорату; заяви, спростування неправдивих відомостей щодо Університету; інтерпретація події для медіа; контроль над кризовими ситуаціями та реагування на них; здобуття грантів і контроль над здобутими грантами; планування стратегічних комунікацій (з погодженням ректорату).

З метою оперативного інформування журналістів про важливі, з точки зору медіа релейшнз, події працівники прес-центру отримують дані від організаторів. Потім підготовлене повідомлення розміщують на сторінці «Інформація для медіа»,

а також на Facebook, але у деяких випадках його висилають електронною поштою до журналістів. У разі зацікавленості медіа додатковими даними, працівники прес-центру можуть допомогти в отриманні необхідної інформації, виступаючи посередником у комунікації між журналістами та організаторами події.

Для надання повних відповідей на питання з боку журналістів, працівники прес-центру спілкуються з окремими особами університету, які можуть надати вичерпну та потрібну інформацію.

За дорученням ректора та адміністрації Університету прес-секретар і прес-центр організують також конференції та брифінги, які стосуються важливих для ВНЗ подій. На зустрічі запрошують представників познанських та польських медіа.

Прес-центр організовує також зустрічі з журналістами у неформальній атмосфері. Прикладом може бути щорічний Святвечір, під час якого відбувається зустріч представників ректорату УАМ з журналістами. У 2015 році відбулася поїздка до містечка Обжицко, де працівники прес-бюро та журналісти взяли участь у обговоренні стратегії у рамках «Mediarelations UAM. Семинар в Обжицку». Прес-секретар регулярно бере участь у конференціях Товариства ПР і Реклами Польських Вузів «Пором».

Крім того, у 2015 році прес-секретар і працівники прес-центру організували в зустріч речників державних ВНЗ міста Познані, метою якого був обмін досвідом.

Працівники прес-центру також надають безпосередні контакти експертів з Університету. З цією метою була створена База Експертів [7], з якої можуть користуватися журналісти. Звернувшись до прес-секретаря, представники медіа можуть також отримати необхідні контактні дані експертів, які не знаходяться у Базі.

Щодо активної соціальної діяльності, то таке співробітництво відбувається на багатьох площинах, однак, як правило, супроводжується через окремі відділи чи інститути, а також при нагоді конкретних подій.

У питанні волонтерства варто зазначити, що значна частина студентської діяльності відбувається саме за цим принципом – студенти присвячують свій вільний від науки час на роботу у відділі самоврядування, де займаються організацією студентських заходів або ширше – допомагають вирішувати суспільно-важливі проблеми мешканців Познані.

Якщо аналізувати мережеву комунікацію УАМ, то прес-центр Університету ім. Адама Міцкевича в Познані активно веде сторінки у соціальній мережі Facebook та сайт www.amu.edu.pl. Останній поділяється на 6 порталів: Портал УАМ – де розміщено інформацію для усього студентства та цілої академічної спільноти та портали для «Кандидата», «Студента», «Докторанта», «Працівника» та «Випускника».

Управління окремими порталами відбувається через Університетську Інформаційну Систему – USI. Сайти, що управляються за допомогою USI, мають також окремі відділи УАМ. [7]

Висновки до даного дослідження. Отже, проаналізувавши діяльність прес-центрів КНУ імені Тараса Шевченка та Університету імені Адама Міцкевича у Познані виведемо такі особливості.

Головною відмінністю соціально-комунікаційної діяльності КНУ імені Тараса Шевченка є те, що в його структурі функціонує Центр комунікації. Він відповідає за активність й ефективність мережевої комунікації та роботи прес-центру. На відміну від багатьох інших ВНЗ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка на своїй офіційній сторінці має посилання на «Електронну приймальню університету», де у режимі онлайн студенти можуть поставити запитання безпосередньо адміністрації ВНЗ. Це є основною особливістю у наповненні веб-сторінки та мережевої комунікації вищого навчального закладу у цілому.

У соціально-комунікаційній діяльності Університету імені Адама Міцкевича найважливішу роль відіграють прес-центр (прес-бюро) та прес-секретар (речник). Особливістю їхньої роботи можна назвати налагодження дружніх стосунків з медіа, тобто організація заходів для спілкування з журналістами в неформальній атмосфері.

Список літератури:

1. Київський національний університет імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/> (дата звернення: 27.04.2016)
2. Консолідований рейтинг ВНЗ України 2015 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/rating/25712/> (дата звернення: 27.04.2016)
3. Центр комунікації КНУТШ [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.facebook.com/stratcomknu/> (дата звернення: 12.05.2016)
4. Ranking Uczelni Akademickich. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.perspektywy.pl/RSW2015/ranking-uczelnia-akademickich> (дата звернення: 27.04.2016)
5. Studenci i absolwenci UAM [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/122807904562519/?fref=ts> (дата звернення: 12.05.2016)
6. Top Universities rankings [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.topuniversities.com/university-rankings> (дата звернення: 27.04.2016)
7. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.amu.edu.pl/y> (дата звернення: 27.04.2016)

Кругляк А.В., Шевченко Л.Ю.

Институт журналистики

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕСС-ЦЕНТРОВ КАК КОМПОНЕНТА СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ УКРАИНЫ И ПОЛЬШИ (НА ПРИМЕРЕ КИЕВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО И УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ АДАМА МИЦКЕВИЧА В ПОЗНАНИ)

Аннотация

В статье рассмотрена работа пресс-центров и центров коммуникации как компонентов социально – коммуникационной деятельности высших учебных заведений Украины и Польши. Для анализа был избран Центр коммуникации лучшего ВУЗА Украины – Киевского национального университета имени Тараса Шевченко и пресс-центр ведущего польского ВУЗА – Университета имени Адама Мицкевича в Познани. Были исследованы особенности их функционирования и перспективы дальнейшего развития. На основе экспертного интервью сделан вывод об отличиях в работе пресс – центров и центров коммуникации вышеупомянутых университетов.

Ключевые слова: социально-коммуникационная деятельность, высшее учебное заведение, пресс-центр, центр коммуникации, КНУ имени Тараса Шевченко, УАМ в Познани.

Krugliak A.V., Shevchenko L.Y.

Institute of Journalism

Kyiv National Taras Shevchenko University

FEATURES OF FUNCTIONING OF PRESS SERVICE AS A COMPONENT OF SOCIAL COMMUNICATION ACTIVITY OF UKRAINIAN AND POLISH UNIVERSITIES (ON THE EXAMPLE OF THE TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV AND ADAM MICKIEWICZ UNIVERSITY IN POZNAŃ)

Summary

In the article work of press services and centers of communication is considered as components of social communication activity of Ukrainian and Polish universities. For the analysis we select the center of communication of the best Ukrainian university Taras Shevchenko National University of Kyiv, and press-centre of leading university in Poland – Adam Mickiewicz University in Poznań. The features of their functioning and prospect of further development were investigated. On the basis of expert interview drawn conclusion about differences in work of press – services and centers of communication of the above-mentioned institutions.

Keywords: social communication activities, university, press-service, center of communication, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Adam Mickiewicz University in Poznań.

УДК 316.77:654.1(477)«2014/2015»

ЗАМОВНІ МАТЕРІАЛИ В ІНТЕРЕСАХ ВЛАСНИКА НА ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИХ ТЕЛЕКАНАЛАХ «1+1», «ІНТЕР» ТА «УКРАЇНА»

Мітєва К.О.

Інститут журналістики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У даній статті розглядається проблема втручання власника медіа у редакційний процес на прикладі телеканалів «1+1», «Інтер» та «Україна», методом контент-аналізу вимірюється частота трансляції замовних матеріалів, а також вивчається їх характеристика. Робота розкриває взаємозалежність інформаційного наповнення медіа із політичними та бізнесовими інтересами власника. Також з'ясовуються методи та прийоми маніпулювання медіаконтентом у лобістських матеріалах.

Ключові слова: замовні матеріали, корпоративна джінса, лобістські матеріали, маніпулювання медіаконтентом, прихована реклама, монополізація ЗМІ, заангажованість, замовчування, дезінформація.

Постановка проблеми. Після перемоги Революції Гідності кланово-олігархічна боротьба на українській політичній арені традиційно знаходить своє відображення у медійному просторі. Олігархи, силою підконтрольних до себе ЗМІ, намагаються захистити свої інтереси та боротися із опонентами. Хоча із поваленням режиму Віктора Януковича нові державні цензори усе таки зменшили тиск на ЗМІ, натомість посилюється контроль зі сторони власника, а його втручання в редакційну політику під виглядом замовних матеріалів стало більш помітним. Адже поява на той момент вакантних позицій у вищих ешелонах влади змусило впливові бізнес-групи просувати своїх людей до найвищого керівництва країною. Трансляція замовних матеріалів є поширеною практикою для українських телеканалів. Провідні загальнонаціональні телеплатформи України, як правило, належать впливовим олігархам, і дуже часто редакційна політика медіа стоїть на заваді публікації правдивих і неупереджених журналістських творів. Телеканали «Інтер», «1+1» та «Україна» стали потужним ресурсом монополізації інформації в руках їх контролерів, які використовують ЗМІ задля формування необхідної громадської думки у суспільстві. Винятком не стали навіть інформаційні програми новин «Подорожчів» (Інтер), «ТСН» (1+1) та «События» (Україна), які мали б подавати правдиві й відокремлені від оціночних суджень інформаційні повідомлення.

Актуальність теми обумовлена тотальним втручанням власників у редакційний процес телеканалу і відповідно збільшенням кількості замовних матеріалів. Приватні загальнонаціональні телеканали продовжують замовчувати реальні факти, які компрометують їх власників, натомість гучні скандали за участю спонсорів медіа подають у доволі необ'єктивний спосіб, захищаючи інтереси керівництва. Медіа у свою чергу перетворюється на механізм лобізму політичної та економічної діяльності олігарха та агітаторською машиною у період виборчих кампаній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема замовних матеріалів у ЗМІ досить побіжно згадується у наукових працях дослідників пострадянського простору Є. Старобінського, В. Музиканта, Є. Щербакова, К. Іванова, насамперед у контексті прихованої реклами. Відносно нове поняття «корпоративна джінса» або матеріали на замов-

лення власника ЗМІ, якому приділена ключова увага у даній роботі, ще не було об'єктом наукової розвідки, натомість воно нерідко досліджувалося експертами Інституту масової інформації, фахівцями Інтернет-порталу «Телекритика» та «Mediasapiens», які систематично займаються моніторингом українських новин на наявність замовних матеріалів. Окрім того, у роботі також піднімається питання маніпулювання контентом замовних матеріалів, його досліджували такі вітчизняні і зарубіжні вчені – Р. Берон, О. Болянська, В. Гончаренко, А. Долгова, Д. Річардсон, О.М. Холод, Г. Лебон, Г.Г. Почепцов, В.М. Бехтерева, Є.С. Кара-Мурза, С.А. Зелінський.

Новизна. Удосконалено поняття «замовний матеріал» та уперше надано детальну характеристику лобістським медіапродуктам. Також методом контент-аналізу доведено втручання власника в редакційну політику телеканалу. Уперше аналізується роль законодавчих змін у сфері прозорості медіавласності в Україні при ідентифікації замовних матеріалів.

Метою статті є виявити вплив олігарха на медіаконтент, поданий у підконтрольному до нього ЗМІ, охарактеризувати процес маніпулювання журналістами змісту новин в інтересах власника.

Завдання:

1. Дати визначення поняттю «замовний матеріал», охарактеризувати його види та особливості;
2. Дослідити специфіку матеріалів на замовлення власника на українських загальнонаціональних телеканалах «1+1», «Інтер» та «Україна»;
3. Методом контент-аналізу виявити кількість і характерні ознаки замовних матеріалів, що транслюються у вечірніх випусках «ТСН», «Подорожчів», «События»;
4. Визначити методи та прийоми маніпулювання у вечірніх випусках новин, які застосовуються для лобіювання інтересів власника на досліджуваних телеканалах.

Об'єкт дослідження – контент загальнонаціональних телеканалів «1+1», «Інтер» та «Україна».

Предмет дослідження – замовні матеріали на загальнонаціональних телеканалах (на прикладі інформаційних програм «ТСН» (телеканал «1+1»), «Подорожчів» (телеканал «Інтер»), «События» (телеканал «Україна»);

Виклад основного матеріалу дослідження. Під поняттям замовний матеріал або «джінса» слід розуміти медіапродукт маніпулятивного ха-

рактеру, що виконаний на замовлення в обмін на грошову або нематеріальну винагороду і публікується на ряду із традиційним журналістським контентом. В українському законодавстві цей термін не закріплений, проте надається визначення прихованої реклами, яка означає «інформацію про особу чи товар у програмі, передачі, публікації, якщо така інформація слугує рекламним цілям і може вводити в оману осіб щодо дійсної мети таких програм, передач, публікацій» [9]. Традиційно виділяється два різновиди замовних матеріалів: комерційні та політичні. Комерційна джінса має на меті прорекламувати товар, підкреслити його якості і збільшити продажі. Політичні матеріали на замовлення містять елементи білого або чорного піару і створюють відповідно позитивний або негативний імідж політичним фігурам. Деякі фахівці, зокрема експерти Інтернет-порталу «Телекритика», також виділяють поняття «корпоративна джінса», якому приділена ключова увага у даній науковій розвідці. Це – замовний журналістський матеріал, створений з метою обслуговування інтересів власника і не передбачає грошову винагороду журналістові. Характерними ознаками таких матеріалів є порушення базисних правил журналістики: балансу думок, повноти, достовірності та відділення фактів від оціночних суджень. Ключовими фігурами лобістських медіапродуктів є або сам власник, близькі до нього особи або навіть опоненти. В українському медіаландшафті проблема джінсових матеріалів на замовлення власника є поширеною практикою, зокрема на загальнонаціональних телеканалах «1+1», «Інтер» та «Україна». При дослідженні корпоративної джінси питання власності медіа є першочерговим, тому, аби чітко розпізнати і проаналізувати замовні матеріали в інтересах власника, насамперед слід з'ясувати, хто насправді володіє засобом масової інформації. Із цим в Україні тривалий час існувало чимало проблем, оскільки лише донедавна такі дані залишалися закритими, і не існувало жодного законодавчого акту, який би змусив ЗМІ оприлюднити вкрай важливу інформацію для суспільства. Однак 1 квітня 2016 року, згідно із вимогою так званого закону про прозорість медіавласності, стало відомо дані про кінцевих бенефіціарів і власників істотної частки медіахолдингів. Так, станом на 31 грудня 2015 року кінцевим вигодоотримувачем телеканалу «1+1» є Ігор Коломойський. Власником істотної участі є Ігор Суркіс. ТОВ «Телерадіокомпанія «Студія 1+1» належить близько чотирнадцятьом офшорним компаніям, зареєстрованим на Кіпрі, в Белізі та Британських Віргінських островах [7]. Кінцевим бенефіціаром телеканалу «Інтер» є Дмитро Фірташ, власниками істотної участі є Валерій Хорошковський, Сергій Львовчкін та Світлана Плужникова [11]. За оприлюдненими на сайті телеканалу «Україна» даними, вигодоотримувачем ТОВ «Телерадіокомпанія «Україна» є донецький олігарх Рінат Ахметов [12]. Такі дані дають підставу стверджувати: деякі матеріали, які тематично пов'язані із бізнесом контролера ЗМІ, транслюються на вимогу. Варто зазначити, що між олігархічними телеканалами тривають інформаційні війни, під час яких бізнесмени вимагають транслювати матеріали із елементами

чорного піару та інших маніпулятивних прийомів проти опонентів.

Та навіть попри затяжну реформу українського законодавства у царині медіа, приналежність телеканалу до певного олігарха можна підтвердити медіаконтентом, який упереджено репрезентує близькі до власника теми. Показовим прикладом нівелювання базисних правил журналістики та корпоративної джінси уже тривалий час є програма «ТСН», що транслюється на каналі «1+1». Цікавим для дослідження стала саме ця телепередача, оскільки з моменту призначення одного із власників телеканалу Ігоря Коломойського на посаду губернатора Дніпропетровщини і по сьогоднішній день – він та його соратники виступають фігурантами багатьох політичних скандалів і стали неодноразовими ньюзмейкерами на українському телепросторі. Тому цілком очевидно, що олігарх використовує свій медіаресурс на повну потужність. Аби краще розібратися, якої редакційної політики притримується програма «ТСН» (інакшими словами: кого журналісти мають виправдовувати і рекламувати, а кого безпощадно критикувати), слід окреслити коло інтересів самого бенефіціарного власника Ігоря Коломойського. Окрім медіахолдингу «1+1 Media», до його активів належать понад 40% найбільшого добувача нафти в Україні ВАТ «Укрнафта». Він контролює Кременчуцький НПЗ, а також комбінат «Нафтохімік Прикарпаття». Більше того, до інших відомих активів екс-губернатора входять фінансова установа «Приват банк», авіакомпанія «МАУ», мережа заправок «Укрнафта» та «Авіас», а також футбольний клуб «Дніпро» [5]. Є близькі до олігарха люди у і менеджменті міжнародного аеропорту «Бориспіль» [13]. Це далеко не повний список власності бізнесмена, але навіть цього достатньо, аби продемонструвати маніпулювання журналістами «ТСН» інформації, яка безпосередньо пов'язана зі сферою впливу самого І. Коломойського. Не слід забувати і про політичний вплив олігарха. Лояльними до нього є депутатська група «Відродження» у парламенті на чолі із В. Хомутинником та В. Бондарем, міжфракційне об'єднання «УКРОП», до якого входять народні депутати В. Парасюк, В. Береза, Д. Ярош, О. Шевченко, Т. Батенко, В. Дідич, О. Дубінін тощо, однойменна політична партія на чолі із Д. Борисенком та чималий список чиновників [16]. Окремою увагою журналістів програми «ТСН» користується і близький до І. Коломойського голова президії партії «УКРОП» Геннадій Корбан, який ще по кількох справах перебуває під слідством [3]. Окрім того, близькими до олігарха називають депутатів-мажоритарників А. Денисенка, Б. Березу та інших. Більше того, пов'язують із власником телеканалу і колишнього прем'єр-міністра Арсенія Яценюка та його партію «Народний фронт».

Окрім «1+1», у фокусі дослідження є і найбільш рейтинговий в Україні телеканал «Інтер» і зокрема інформаційна програма «Подорож». Головними контролерами телеканалу є Дмитро Фірташ, Сергій Львовчкін, яких пов'язує колишній спільний газовий бізнес і компанія-посередник «Росукренерго», та В. Хорошковський. Нині понад 70% українських облгазів контролюють структури бізнесмена Дмитра Фірташа. Хоча колишній уряд

А. Яценюка і намагався повернути облгази до активів державного підприємства «Укрнафта» [18]. Також у власності бізнесмена знаходяться більше половини вітчизняних хімічних підприємств. Однак у постреволуційний період статки Д. Фірташа значно скоротилися, тільки у 2015 році – майже в 4 рази – до \$270 мільйонів. Восени 2015 року Фірташ втратив контроль над Вільногірським ГМК та Іршанським ГОКом (видобування титану та цирконію). Через проблеми з поставками газу півроку вже не працюють «Рівнеазот» та Черкаський «Азот». Ще два хімічних заводи (Северодонецький «Азот» і горлівський «Концерн Стірол» через військові дії на Сході 1,5 роки не працюють. Підконтрольний бізнесмену «Банк Надра» Нацбанк визнав проблемним і ліквідував. Втратив Фірташ і одноосібний контроль над ЗГМК (наразі управляє разом з урядом). Працюючі активи у його власності – це «Кримський Титан» (хоча його довелося перереєструвати за російським законодавством), «Остхем Україна», «Черкасигаз», аграрні активи [1]. У парламенті фракцію «Опозиційного блоку» очолює давній соратник пана Фірташа Юрій Бойко, а також працюють кілька депутатів, які раніше вважалися його соратниками. Екс-голова Адміністрації Президента В. Януковича і народний депутат від фракції «Опозиційний блок» Сергій Льовочкін також має чималий вплив на медіа-ресурс і часто є основним спікером у сюжетах.

У даній темі важливо пригадати і про донецького олігарха Ріната Ахметова. Згідно з останнім рейтингом *Forbes* [17], він залишається найбагатшою людиною в країні. Статки бізнесмена хоча і зменшилися, все одно становлять 2,3 мільярди в американській валюті. Окрім медіахолдингу «Україна», бізнесмен має істотні частки у багатьох галузях економіки України. Активи Ріната Ахметова зосереджені в групі «SCM» («System capital management»), яка була заснована в 2000-му році. Йому належить 100% компанії. Холдинг включає металургійну корпорацію «Метінвест» та енергетичну компанію ДТЕК [4]. Медіамагнат також володіє значною частиною шахт у східних областях та на Дніпропетровщині, а також енергогенеруючі підприємства, «Укртелеком» та «Київенерго», повідомляють у виданні «BBC Україна». МК «Запоріжсталь» знаходиться в процесі інтеграції до групи «Метінвест». Рінат Ахметов також є власником футбольного клубу «Шахтар». Слід відзначити, що він є ініціатором і спонсором Благодійного фонду Р. Ахметова, який допомагає мешканцям Луганської і Донецької областей продуктивними пакетами, ліками та медичної допомогою. Р. Ахметов вважався негласним спонсором Партії регіонів до перемоги Революції Гідності, нині він підтримує політичну силу «Опозиційний блок» [2]. Депутати В. Гусак, Т. Бахтеева, В. Новинський, Д. Колесніков В. Бойко, Ю. Воропаєв вважаються найбільш близькими до медіамагната. Тобто, проаналізувавши бізнес-інтереси медіавласників, можна стверджувати, що телевізійні матеріали, які висвітлюють бізнес і політичні сили олігарха, мають ознаки замовності.

Ключовим елементом даної роботи є дослідження контенту телепередач «ТСН» (1+1), «Подорожчів» (Інтер) та «События» (Україна) на предмет наявності замовних матеріалів і та виявлення їх характеристик. Для підтвердження

гіпотези було обрано формалізований метод контент-аналізу, що гарантує отримання надійних і валідних висновків. Дослідження складається із трьох частин відповідно до кількості телепередач, що обумовлюється розбіжностями змістових одиниць. Концептуальна схема проведеного дослідження включає такі категорії: інформаційний потік, баланс думок, доступ спікерів до ефіру, повнота інформації, сенс апеляції до аудиторії, герой матеріалу, тематика повідомлення, інформаційний привід, позиція у верстці. Контент-аналіз проводився у період з 30 червня по 30 грудня 2015 року із пропорцією вибірки 25%, тобто у вибірку сукупність потрапив кожний четвертий випуск програми. Під час дослідження було виявлено і охарактеризовано корпоративну джінсу (лобістські матеріали) у програмах «ТСН», «Подорожчів» та «События». При ознайомленні інформаційного потоку сорока випусків новин кожної з трьох досліджуваних програм і їх диференціації на релевантні (ті, які містять ознаки корпоративної джінси) і нерелевантні матеріали було виявлено 210 релевантних повідомлень. У програмі «ТСН» частка таких матеріалів становить 55 одиниць, що відповідає близько шести відсоткам від усіх матеріалів програми. У «Подорожчів» виявлено 61 матеріал, що приблизно співпадає із часткою «ТСН». Удвічі більше корпоративної джінси було виявлено у програмі «События» на телеканалі «Україна», а саме 94 матеріали або близько 13% з усіх сорока випусків новин передачі. Теоретична статистична похибка для програм «ТСН» і «Подорожчів» – 3,7%, «События» – 4,1%. При дослідженні тематики матеріалів можна стверджувати, що головним приводом для використання «джінсових матеріалів» для двох передач «ТСН» і «Подорожчів» стали місцеві вибори у жовтні 2015 року. На «1+1» на цю тему припадає 30% лобістських матеріалів, у яких рекламували партії «УКРОП» та «Відродження». Другою темою, яка потребувала спотворення змісту в інтересах І. Коломойського, є судова справа над Г. Корбаном (24%). На «Інтері» тема виборів характерна для 57% матеріалів на замовлення, що містить приховану рекламу «Опозиційного блоку», іще 16% повідомляють про діяльність цієї політичної сили без згадки про вибори. Однак якщо корпоративна джінса двох попередніх програм має кон'юнктурний характер, то в передачі «События» темою номер один для замовних матеріалів є діяльність Гуманітарного штабу Р. Ахметова. Цікаво, що експерти вважають джінсу, яка пов'язана із благодійністю, найменш шкідливою для аудиторії. Можна стверджувати, що у трьох програмах переважає політична складова над економічною. Порівнюючи силу інформаційного приводу і позицію у верстці, робимо висновок, що журналісти програми «ТСН» абсолютно адекватно звертали випуски новин відповідно до принципу першочерговості резонансних і важливих подій. Одна половина маніпулятивних сюжетів зі слабким інформаційним приводом, а друга – з потужним. У «Подорожчів» явно порушили журналістські стандарти при розташуванні новин у верстці, таку думку підтверджують результати дослідження: близько 25% подій із слабким інформаційним приводом отримали високу позицію у верстці. У програмі «События»

штучно зобразили значну частину новин зі слабким інформаційним приводом під виглядом подій високої і середньої значимості. Для порівняння, лише 17% від загальної кількості замовних новин – із потужним інформприводом, а переважна більшість (83% повідомлень) має високу позицію у верстці. За критерієм балансу думок, більшість матеріалів містять лише пряму мову соратників або соратників разом із нейтральними спікерами, у «ТСН» і в «Подробицях» в сумі такі матеріали складають трохи більше 60%, в «Событиях» – натоємі цей показник росте до 70%. Визначним показником для ідентифікації корпоративної джинси є доступ до ефіру різних за відносинами із власником мовцями. Так, на «1+1» та на каналі «Україна» соратники отримали по 60% відведеного під синхрони ефірного часу, на Інтері цей показники дорівнює 70%. Майже 30% припадає на нейтральних спікерів на «ТСН» і в «Подробицях», у «Событиях» – 40%. Проте найголовнішим фактором є частка спікерів-опонентів. У «ТСН» її виявилось найбільше – 13% ефірного часу, виділеного під синхрони, «Подробиці» – 6% і найменше у «Событиях» – 2%. Вагомим критерієм журналістських стандартів є повнота інформації, у замовних матеріалах, що репрезентують інтереси власника, тільки на телеканалі «Україна» повні матеріали переважають над неповними із часткою майже 60%. На інших телеканалах неповних трохи більше. Цікавим для дослідження є фігури, що виступають в ролі героїв замовного матеріалу. На «ТСН» ключовими постатями є Г. Корбан і Б. Філатов, відомі соратники І. Коломойського. У «Подробицях» – Ю. Бойко та О. Пузанов, члени партії Опозиційний блок. А в «Событиях» – це працівники Гуманітарного штабу Р. Ахметова та давній конкурент донецького олігарха по енергоринку К. Григоришин. Слід зазначити цікавий факт, що І. Коломойський і Д. Фірташ теж виступали в ролі героїв корпоративної джинси, один і два рази відповідно, натоємість Р. Ахметов уже тривалий час не дає коментарі – навіть на своєму телеканалі. Дослідження було б незавершеним без даних, які визначають сенс апеляції до аудиторії. У більшості випадків на трьох передачах – це спроба заручитися підтримкою аудиторії і заклик стати на сторону позиції редакції, а отже і власника ЗМІ.

Маніпулювання медіаконтентом в інтересах власника ЗМІ є досить поширеною практикою в українському медіаландшафті. Цікаво, що при створення матеріалів, які в журналістській практиці називаються джинсою, зазвичай використовуються спеціальні технології, які в подальшому гарантують досягнення запланованого ефекту. Під поняттям маніпулювання медіаконтентом слід розуміти послідовну сукупність методів обробки аудіовізуальної і текстової інформації, яка спотворює первинний зміст документу для досягнення певних цілей. Ця технологія здійснюється багатьма методами. Один з найбільш поширених на українському телебаченні – це одностороння подача інформації. Яскравим прикладом такої заангажованої редакційної політики стало висвітлення перевиборів на 205 чернігівському окрузі у липні 2015 року у програмі «ТСН», де головними противниками, які боролися за посаду народного депутата, були Сергій Березенко від

політичної сили БПП і соратник І. Коломойського та голова президії партії «УКРОП» Геннадій Корбан. Сюжети на цю тему містять ще один метод маніпулювання – «замовчування інформації» [10]. Технологія функціонує за принципом, коли окремий факт чи деталь свідомо приховується або згадується частково. Ще один досить поширений метод при створенні інформаційних матеріалів – «фабрикації фактів», коли інформація дозується, подається із незначними відхиленнями. Маніпулятори використовують правдиву інформацію лише у тих випадках, коли вона може бути легко перевірена, в інших випадках – притримуються сценарію. Більше того, сфабриковані факти сприймаються на віру, коли інформація базується на стереотипах, зазначає дослідник Сергій Кара-Мурза [6]. У сюжетах на замовлення використовується і метод «повторення хибної тези». У даному випадку інформація подається у вигляді готових шаблонів, які активно асоціюються із наявними в підсвідомості стереотипами. Стверджувати певну думку означає неможливість подальшого обговорення альтернативних точок зору, оскільки сила ідеї, яка може піддаватися дискусії, втрачає свою правдоподібність. Так на телеканалах «Інтер» та «Україна», періодично повторюється теза, що «влада не справляється зі своїми обов'язками, доводить економіку до краху, внаслідок чого погіршується життя людей. Слід відзначити, що маніпулятивним прийомом в «ТСН» стала і сама «верстка програми», коли редактори під впливом інтересів власника визначають, які новини є більш вагомими, а які ні. А деякі взагалі можуть не потрапити у новини і залишитись без уваги громадськості. Так, у день затримання Геннадія Корбана, випуск «ТСН» почався із новини про соратника І. Коломойського (коли на багатьох інших загальнонаціональних каналах першочерговою стала тема із збитим російським літаком в Єгипті). Та навіть попри інші не менш резонансні події, тема Г. Корбана загалом розглядалася у 12 із 17 матеріалів програми «ТСН» за 31 жовтня 2015 року.

Висновки. Поняття «замовний матеріал» означає медіапродукт маніпулятивного характеру, що публікується на ряду з традиційним журналістським контентом і виконаний на замовлення сторонньої від редакційного колективу особи в обмін на фінансову винагороду журналістові або його керівництву. У професійному середовищі медійників більш поширеними є поняття-аналогі «джинса» і «заказуха». У вітчизняному законодавстві ці терміни не закріплені, натоємість наявна дефініція «прихованої реклами». Згідно із Законом України «Про рекламу» від 3 липня 1996 р., «це інформація про особу чи товар у програмі, передачі, публікації, якщо така інформація слугує рекламним цілям і може вводити в оману осіб щодо дійсної мети таких програм, передач, публікацій» [9]. Виділяється два різновиди такого роду медіапродукту: комерційний і політичний. Проте практики зазначають, що має місце ще один вид медіапродуктів на замовлення – «корпоративна джинса». Її можна пояснити як замовний журналістський матеріал, створений з метою обслуговування інтересів власника ЗМІ, що не передбачає грошову винагороду автору. У таких творах зазвичай порушуються базисні

журналістські принципи: балансу думок, повноти, достовірності, точності та відділення фактів від оціночних суджень. Натомість медійник використовує цілу низку маніпулятивних прийомів і свідомо спотворює зміст повідомлення. У центрі таких матеріалів є близькі до власника особи та структури, завдяки яким вирішуються соціально важливі питання і проблеми. Інколи героєм сюжету є навіть сам спонсор ЗМІ. Лобістські сюжети, що репрезентують інтереси власника медіа, функціонують у парі із «корпоративним цензуруванням», яке має фільтрувати небажані або компрометуючі для власника ЗМІ дані.

Уже тривалий час телеканали є привабливим бізнесом для олігархів, який хоч і не приносить значні дивіденди у грошовому еквіваленті, натомість вони слугують інструментом колосального впливу на аудиторію та іміджевою підтримкою для власника ЗМІ. В українському медіаландшафті лобістські матеріали є поширеною практикою, зокрема на загальнонаціональних телеканалах: «1+1», «Інтер» та «Україна». Аби ідентифікувати корпоративну джінсу, необхідно володіти даними про власника ЗМІ. І хоча цієї інформації в мережі Інтернет уже тривалий час є в достатку, лише нещодавно вона стала офіційною. 1 квітня 2016 року, згідно із вимогою так званого закону про прозорість медіавласності нарешті на веб-сайтах вищезгаданих телеканалів оприлюднено відомості про кінцевих бенефіціарів і власників істотної частки медіахолдингів [8]. Так, станом на 31 грудня 2015 року вигодоотримувачем телеканалу «1+1» є дніпропетровського бізнесмена Ігор Коломойський [5]. Власником істотної участі є Ігор Суркіс. Слід відзначити, що на пряму холдингом володіють юридичні особи – чотирнадцять офшорних компаній, які зареєстровані на Кіпрі, в Белізі та Британських Віргінських островах [7]. Телеканал «Інтер» за посередництвом знову ж таки офшорних установ належить олігарху Дмитру Фірташу, власниками істотної участі є Валерій Хорошковський, Сергій Львовичкін та Світлана Плужникова [11]. За даними телеканалу «Україна», вигодонабувачем медіахолдингу «Україна» є донецький олігарх Рінат Ахметов [12]. Такі дані дають підставу стверджувати, що деякі матеріали транслюються на вимогу власника ЗМІ. Достатньо проаналізувати політичні і бізнес-інтереси контролера медіа і прослідкувати, як часто і яким чином вони висвітлюються на телеканалі. Приміром, якщо у програмі «События» мова йде про енергетику чи металургію у контексті діяльності холдингу «SCM», очевидно, що в матеріалі наявна позиція власника. Матеріали про Благодійний фонд Р. Ахметова більше схожі на іміджеві, адже у сюжетах весь час фігурує ім'я олігарха, яке згадується виключно у позитивному ключі. У «ТСН» лобістські матеріали насамперед висвітлюють діяльність політичних партій «УКРОП» та «Відродження», а також тему нафтового бізнесу олігарха, фінансової установи Приват банк. У «Подробицях» необхідними для власника є теми обгладів, гірничо-металургійного комплексу, а також партія «Опозиційний блок».

Для досягнення мети даної наукової розвідки було проведено дослідження змісту трьох ін-

формаційних програм «ТСН» (1+1), «Подробиці» (Інтер) та «События» (Україна) методом контент-аналізу. При ознайомленні із інформаційним потоком сорока випусків новин кожної з трьох досліджуваних передач у період з 30 червня по 30 грудня 2015 року із пропорцією вибірки 25% і відбору матеріалів, які містять ознаки замовності, було виявлено 210 повідомлень. Із них у програмі «ТСН» 55 із 911 одиниць, що відповідає близько шести відсоткам. У «Подробицях» – 61 з 930 матеріалів або близько 7%. Майже удвічі більше матеріалів на замовлення власника було виявлено у програмі «События» на телеканалі «Україна», а саме 94 з 748 інформаційних повідомлень або майже 13%. Тобто, телеканал «Україна» Ріната Ахметова виявся лідером по розміщенню корпоративної джінси. При дослідженні тематики матеріалів можна стверджувати, що головним приводом для використання «джінсових матеріалів» для передач «ТСН» і «Подробиці» стали місцеві вибори наприкінці жовтня 2015 року. У передачі «События» незмінною темою замовних матеріалів є діяльність Гуманітарного штабу Р. Ахметова. За критерієм балансу думок, більшість матеріалів на трьох передачах містять лише пряму мову соратників або соратників разом із нейтральними спікерами. Доступ до ефіру різних за дистанцією до власника спікерів є визначним показником для ідентифікації матеріалів на замовлення. Так, у «ТСН» та «Событиях» соратники отримали по 60% відведеного під синхроні ефірного часу, на Інтері цей показник дорівнює 70%. Лише у програмі «События» повні матеріали становлять переважну більшість (60%). На інших телеканалах неповних трохи більше. Цікавим для дослідження є фігури, що виступають в ролі героїв замовного матеріалу. На «ТСН» ключовими постатями є Г. Корбан і Б. Філатов, відомі соратники І. Коломойського. У «Подробицях» – Ю. Бойко та О. Пузанов, члени партії «Опозиційний блок». А в «Событиях» – це працівники Гуманітарного штабу Р. Ахметова та давній суперник донецького олігарха на енерго-ринку К. Григорішин.

З огляду на те, що телеканали залишаються найбільш популярним видом ЗМІ і зберігають пристойну аудиторію, вони є найбільш популярним каналом медіа, у якому застосовуються маніпулятивні технології. Аби виконати замовлення ініціатора лобістського матеріалу, журналісти новин вдаються до багатьох маніпулятивних прийомів. Більшість інформації, яка безпосередньо стосується діяльності контролерів ЗМІ, подається вибірково, із величезним масивом експресивної лексики і доброзичливих епітетів. На опонентів натомість навішуються ярлики. Події, як правило, подаються спрощено, із використанням технології стереотипізації. Ефективним методом залучення глядачів на свій бік є використання коментарів переважно «своїх спікерів», зазвичай це є близькі до оточення олігарха народні депутати, політики та експерти. Такі мовці створюють фальшивий плюралізм думок, адже висувують аргументи на захист однієї сторони конфлікту, а саме власника ЗМІ. Більше того, медійники вдаються до прийомів дезінформації та фабрикації фактів, із застосуванням яких спотворюється зміст повідомлення.

Список літератури:

1. Білоусова Н. «Чорно-білий» Фірташ. І трохи «сірого»... [Електронний ресурс] / Н. Білоусова // День. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/chorno-bilyu-firtash-i-trohy-sirogo> (дата звернення: 12.04.2016). – Назва з екрану.
2. Вуєць П. Список Опозиційного блоку: Ахметов, Фирташ и Медведчук собирают друзей [Електронний ресурс] / П. Вуєць // Главком. – Режим доступу до ресурсу: <http://glavcom.ua/articles/22854.html> (дата звернення: 11.04.2016). – Назва з екрану.
3. ГПУ: Корбан получил условный срок только по одному эпизоду [Електронний ресурс] // Ліга. – Режим доступу до ресурсу: http://news.liga.net/news/politics/10274328-gpu_korban_poluchil_uslovnyy_srok_tolko_po_odnomu_epizodu.htm (дата звернення: 10.05.2016). – Назва з екрану.
4. Загальна інформація [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.scm.com.ua/uk/business/overview/> (дата звернення: 12.04.2015). – Назва з екрану.
5. Ігор Валерійович Коломойський [Електронний ресурс] // ubr.ua. – Режим доступу до ресурсу: <http://br.ubr.ua/uk/profile/kolomoiskii-igor-valeriiovich> (дата звернення: 04.12.2015). – Назва з екрану.
6. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / С. Кара-Мурза. – М.: Эксмо, 2005. – 832 с.
7. Оприлюднено структуру власності каналу «1+1» [Електронний ресурс] // Корупціонер. – Режим доступу до ресурсу: <http://korupcioner.info/oprilyudneno-strukturu-vlasnosti-kan/> (дата звернення: 20.04.2016). – Назва з екрану.
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прозорості власності засобів масової інформації та реалізації принципів державної політики у сфері телебачення і радіомовлення: Закон України від 03.09.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/674-19> (дата звернення: 20.04.2016). – Назва з екрану.
9. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.04.2016). – Назва з екрану.
10. Ральська В. Телебачення як засобів маніпуляції масовою свідомістю (на прикладі українських теленовин) [Електронний ресурс] / В. Ральська // Науковий блог. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://naub.org.ua/?p=834> (дата звернення: 23.12.2015). – Назва з екрану.
11. Схематичне зображення структури власності суб'єкта інформаційної діяльності ПрАТ «ТЕЛЕКАНАЛ «ІНТЕР» [Електронний ресурс] // Інтер. – Режим доступу до ресурсу: <http://xn--elapkg2h.xn--jlamh/> (дата звернення: 03.04.2016). – Назва з екрану.
12. Схематичне зображення структури власності ТОВ «Телерадіокомпанія «Україна» [Електронний ресурс] // Телеканал Україна. – Режим доступу до ресурсу: http://trkmedia.olcdn.net/uploads/trku/documents/struktura_a.pdf (дата звернення: 03.04.2016). – Назва з екрану.
13. У керівництво «Борисполя» увійшли люди Коломойського [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/10/8/7040162/?attempt=1> (дата звернення: 14.02.2016). – Назва з екрану.
14. Українці не знають, хто володіє українськими телеканалами. Соціопитування [Електронний ресурс] // Media Sapiens – Режим доступу до ресурсу: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/ukraintsi_ne_znayut_khto_volodie_ukrainskimi_telekanalami_sotsopituvannya/ (дата звернення: 14.02.2016). – Назва з екрану.
15. У «Нафтогазі» назвали причини відсторонення ставленника Коломойського від управління «Укртранснафтою» [Електронний ресурс] // ZN,UA – Режим доступу до ресурсу: http://dt.ua/ECONOMICS/u-naftogazi-nazvali-prichini-vidstoronennya-stavlenika-kolomoyskogo-vid-upravlinnya-ukrtransnaftoyu-167432_.html (дата звернення: 20.04.2016). – Назва з екрану.
16. У Раді створили міжфракційну групу «Укроп» [Електронний ресурс] // Тиждень. – Режим доступу до ресурсу: <http://tyzhden.ua/News/124927> (дата звернення: 23.12.2015). – Назва з екрану.
17. Форбс представляет новый рейтинг богатейших людей Украины [Електронний ресурс] // BBC Україна. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/03/150326_oligarch_ukraine_mar_v (дата звернення: 12.04.2015). – Назва з екрану.
18. Яценюк вимагає від облгазів перерахувати та повернути українцям гроші за газ [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://economics.unian.ua/energetics/1298278-yatsenyuk-vimagae-vid-oblgaziv-pererahuvati-ta-povernuti-ukrajintsyam-groshi-za-gaz.html> (дата звернення: 20.04.2016). – Назва з екрану.

Митева К.А.

Институт журналистики

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ЗАКАЗНЫЕ МАТЕРИАЛЫ В ИНТЕРЕСАХ СОБСТВЕННИКА НА ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫХ ТЕЛЕКАНАЛАХ «1+1», «ИНТЕР» И «УКРАИНА»

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема вмешательства собственника медиа в редакционный процесс на примере телеканалов «1+1», «Интер» и «Украина», методом контент-анализа измеряется частота трансляции заказных материалов, а также изучается их характеристика. Работа раскрывает зависимость информационного наполнения телеканала от политических и бизнес-интересов собственника. Также определяются методы и приемы манипулирования медиаконтентом.

Ключевые слова: заказные материалы, корпоративная джинса, лобистские материалы, манипулирование медиаконтентом, скрытая реклама, монополизация СМИ, ангажированность, умалчивание, дезинформация.

Mitieva K.O.Institute of Journalism of
Kyiv National University of Taras Shevchenko**ADVERTORIAL IN THE INTEREST
OF THE OWNER ON «1+1», «INTER», «UKRAINA» NATIONWIDE TV CHANNELS****Summary**

In this article it is researched, how media tycoon interferes in editorial process on «1+1», «Inter» and «Ukraine» TV channels, due to the results of content-analysis it is described the frequency of editorial materials on news and their characteristics. The work reveals the interdependence between the program content and political and business interests of media owners. Also it is described methods and techniques of media content manipulation.

Keywords: advertorial, covert advertisement, manipulation of information, media monopolization, bias, reticence, disinformation.

УДК 070.449.8:7.049.2

**СТАНОВЛЕННЯ КАРИКАТУРИ
ЯК САМОСТІЙНОГО ЖАНРУ ВІЗУАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ****Назаренко Д.С., Сухомлин О.Ю.**Інститут журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто становлення карикатури як самостійного жанру візуальної комунікації, що поєднує у собі елементи образотворчого мистецтва та публіцистики. Досліджено перехід жанру карикатури із образотворчого мистецтва до розрізу журналістикознавчого дискурсу. Визначено етимологічні особливості терміну «карикатура». Досліджено підміну понять «caricature» и «cartoon».

Ключові слова: ілюстрація, карикатура, візуальна комунікація, жанр, журналістика, образотворче мистецтво.

Постановка проблеми. Журналістика – рід діяльності, який миттєво реагує на будь-які зміни у суспільстві, технологіях, тематиці, лексиці. Психологи та медіа психологи доводять, що невербальну інформацію люди сприймають набагато легше і засвоюють краще, ніж вербальну. У розрізі публіцистики візуальна залишається на другому плані, більш того не завжди визнана як публіцистика взагалі, хоча заслуговує окремого розгляду, відштовхуючись хоча б від того, що на одній з найпрестижніших премій у галузі літератури, журналістики, музики і театру в США, що заснована видавцем «жовтої преси» Джозефом Пулітцером – Пулітцерівській премії, поряд із номінаціями, що стосуються журналістики, такими як: «За висвітлення місцевих новин», «За видатне розслідування», «За майстерність», «За видатну подачу сенсаційного матеріалу», «За розкриття національної теми», «За міжнародний репортаж», «За нарис», «За коментар», «За художню критику» та «За редакційний коментар» стоїть номінація «За редакційну карикатуру».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми: дослідження становлення карикатури не як жанру образотворчого мистецтва, а як жанру публіцистики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення візуальних елементів та використання ілюстрацій на сторінках друкованих видань є предметом наукових досліджень як вітчизня-

них (О. Цуканова, Т. Кузнєцова, Л. Якименко, Н. Миколаєнко та ін.), так і зарубіжних науковців (А. Бернацька, С. Галкін, О. Анісімова, А. Каск, В. Тулуповта, О. Скогорева та ін.).

На жаль, у дослідженнях українських вчених карикатурі як жанру публіцистика не надається належної уваги, частіше її розглядають як підвид образотворчого мистецтва. Однак, карикатура відігравала і відіграє досить вагоме значення у друкованій пресі, більш того під час війн, конфліктів, гострих соціальних, національних, економічних та політичних протистоянь вона набуває важливого пропагандистського значення.

Мета статті: дослідити та систематизувати наявні відомості про розвиток та становлення жанру карикатури в системі візуальної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «карикатура» етимологічно походить від італійського дієслова «Caricare», яка незалежно від семантичних зв'язків зі світом мистецтва, означає «навантажувати», «перевантажувати» або «обтяжувати», а також від дієслівного іменника caricature. Але дуже швидко слово набуває іншого значення – в епоху його виникнення (близько XVI – XVII ст.) термін позначав визначення і підкреслення індивідуальних рис особистості, а отже – перебільшене зображення. Слово набуває поширення в різних мовах. Через французьку мову в XVIII в. потрапляє в німецьку, там досить швидко стає збірним поняттям з широким семан-

тичним полем: спотворення зображення особи; деформовані явища і прояви сатири; як синонім виразу «політична карикатура» – візуальний коментар, який є журналістським жанром. [1]

Однак, у XIX ст. відбулася так звана підміна терміна на позначення карикатури в англійській мові після 1830 року почали використовувати термін «cartoon» (гумористична картинка), такий термін згодом прижився і використовується понині. Більшість сучасних джерел, передусім англomовних, набуття терміном «cartoon» сучасного значення «каркаатура» датують 1840-ми роками. Дослідники наголошують, що поширенню слова як позначення мальованої пародії, гумористичної та часто сатиричної у своєму зображенні соціальних і політичних подій, посприяли англійський сатиричний журнал «Панч» («Punch», перший номер вийшов 1841 року) та американський літературно-публіцистичний щотижневик «The New Yorker» (уперше вийшов 21 лютого 1925 року), які популяризували цю візуальну форму жарту. Називається навіть більш точна дата «народження» цього нового значення терміна «cartoon» («смішні малюнки в газетах і журналах») – 1843 рік, коли номер «Панча» за 24 червня вийшов з таким анонсом: «Punch» має задоволення оголосити, що на перших сторінках свого наступного номера він здивує парламентську комісію публікацією кількох вишуканих малюнків, які будуть називатися «каркаатурами (cartoons) 'Панча'» [9].

М. Горький у своїй статті «Кукринікси» у 1932 році написав: «Каркаатуру багато хто вважає «кривим дзеркалом» життя. Так дивляться на неї люди, за адресою яких давно і переконливо сказано: «Нема чого на дзеркало нарікати, коли пика крива». Каркаатура – соціально значне і корисніше мистецтво зображати різні, не завжди видимі «простим оком» викривлення в поважному обличчі сучасних героїв або кандидатів в герої (маю на увазі гітлерів всіх мастей), а також і в особах громадян, які не бажають бути героями. Викривлення ці «неозброєне» око уловлює насилу, бо, як відомо, внутрішнє неподобство дуже часто і дуже майстерно прикривається зовнішнім благополуччям.

Гостре і влучне око каркаатуриста відмінно вмє розкривати ці протиріччя зовнішнього і внутрішнього» [3].

У Європі каркаатура має давню традицію. Дослідники зазначають, що історія каркаатури починається у середньовіччі. В. Нестеренко відзначає однією із кращих праць роботу А. Швинова «Иллюстрированная история каркаатуры с древнейших времен до наших дней», яка вийшла у світ в 1902р. У вступі до цього видання роль каркаатури у житті суспільства визначена так: «Якщо ми захочемо відновити у нашій пам'яті будь-яку подію, що давно поринула у вічність, нам варто лише взяти тогочасні каркаатури, і вона постане перед нами у всій своїй силі і виразності...» [8].

Найдавнішою з відомих сьогодні каркаатур прийнято вважати єгипетський папірус – малюнок митця, ім'я якого встановити неможливо. Він жив понад три тисячі років тому і висміяв самого фараона Рамзеса III (1269 – 1244 рр. до н.е.). Каркаатурист використав у своїй сатирі дуже давній байкарський прийом: фігури в образах звірів і домашніх тварин. На відомій каркаатурі зображе-

но гру в шахи, де за столом один навпроти іншого сидять самовпевнений лев і антилопа. Протиставлення сили і беззахисності викликає іронію.

Також до нас дійшли каркаатури, зображені на античних вазах Греції та Етрурії. Це смішні, зухвалі пародії та епіграми на міфічних богів і героїв. Характерну печать моралі свого часу несуть каркаатури середніх віків, що висміюють непристойність, користолюбство, перелюб тощо. Більшість цих комічних і дошкульних каркаатур зроблено невідомими митцями. Однак слід згадати, що сатиричними малюнками захоплювалися такі великі художники, як Леонардо та Мікеланджело.

Леонардо да Вінчі і його «каркаатури» умовно можна так назвати, якщо розглядати каркаатуру крізь призму класичного поняття. Адже класично, каркаатура – це навмисно спотворене зображення з метою висміяння або усмішки. Око ж і рука Леонардо наполегливо намагалися схопити і як можна точніше передати огидні і потворні образи. І тут, як і в багатьох інших сферах він виступав піонером. Художники, як до, так і після нього дбали про передачу прекрасного. Потворне, звичайно, теж мало місце бути: без цього образотворче мистецтво неможливо просто технічно, але Леонардо був, напевно, першим, хто свідомо і наполегливо прагнув відобразити потворне свідомо і цілеспрямовано. Зародження і розквіт того, що ми сьогодні називаємо каркаатурою припав на XVI століття, з поширенням Реформації, коли противники з протестантського і католицького таборів поливали один одного помиями, не гребуючи в пасквільних виглядах зображати суперника. І тут досвід Леонардо став у нагоді неказанно вчасно.

Широко відома, написана в 1513 році, картина «Потворна герцогиня» фламандського художника Массіса. Каркаатурний її характер, очевидно, для сучасників значно знітився. Героїня носить аристократичний головний убір (hornedheaddress), вельми модний років за 30 до створення картини, але застарілий в рік її написання. В її правій руці квітка, символ того, що вона очікує можливого претендента її руки.

Спорідненість даної картини з каркаатурами Леонардо настільки очевидно, що впору говорити про пряме наслідування. Створений Леонардо зразок надихнув не одного Массіса. Буквальною реплікою з леонардовського малюнка є алжирська королева на парному портреті голландського художника Венлара Холлар, і знаменита Потворна герцогиня з «Аліси в країні чудес», як її побачив перший ілюстратор казки Теннієл. Дані приклади зайвий раз підтверджують таку просту думку, що далеко не всі художники черпають зразки своїх зображень прямо з життя. Найчастіше їх очі пропускають бачене через своєрідний художній фільтр, встановлений попередниками.

Своїми «каркаатурами» Леонардо вільно чи мимоволі втягнувся в полеміку про так звані «парадокси потворного», яка особливо бурхливо розгорнулася в епохи романтизму. Багатьом тоді подобалося те, що раніше вважалося неестетичним в мистецтві: дисонанси в музиці, асиметричне і спотворене в образотворчому мистецтві, вульгарне в літературі. І навпаки, те що вважалося прекрасним, звичайно, не було повалено з п'єдесталу, але вже здавалося гладким, вилощеним, позбавленим життя і руху, а тому нецікавим [2].

Не можна не згадати про внесок у жанр карикатури великого іспанця Франциско Гойї. У відомій серії карикатурних листів «Капрічос» Гойя у гротесково закодованих сатиричних алгоріях висловив почуття глибокого незадоволення деспотизмом і цинізмом тогочасної влади, яскраво розкрив жорстокість інквізиції. У «Капрічос» з приголомшливою силою постає вся Іспанія тієї епохи. Побойуючись переслідування інквізицією, художник підніс офортні дошки королю, не зрозумівшому (а швидше він просто не вважав за необхідне розуміти) їх істинний сенс. Відкриває серію лист з автопортретом – хворобливий, насторожений, занурений в скорботні переживання постає в ньому Гойя тих років. А за автопортретом, змінюючи один одного, слідує повні сарказму, жаху, часом відчаю і ненависті сцени. Проходить тема дурості та неучтва, паразитизму аристократії, дрібної, улесливої, нікчемної знаті – придворних, здатних перетворити ослів у благопристойних сеньйорів. Але, мабуть, центральне місце займає тема марновірства, релігійного фанатизму, трагічної загибелі жертв в руках інквізиції. Співчуваючи осудженим і вважаючи їх невинними, Гойя не щадить натовп свідків розправи, яка в своєму шаленстві здається позбавлено людського вигляду. Похмурим представляється майбутнє Іспанії в руках страшних відьом-парок, богинь долі, нещадних до людського життя (лист «Тонко тчуть»). Особа парки, що сидить праворуч, нагадує стару королеву, мати Карла IV. Але з цього не випливає, що в офортах завжди укладено натяк на певну особу, їх значення ширше, ніж карикатура в звичайному розумінні цього слова. Будь-яка гіпербола і гротеск розкривають багатогранні риси людського характеру, цим і визначається надзвичайна сила впливу «Капрічос».

Незважаючи на композиційну і сюжетну схожість з народною графікою французької революції, прийоми Гойї в підході до образу за своїм масштабом і значущістю ближче до карикатур Леонардо да Вінчі. Листи побудовані за принципом висування кількох фігур на передній план, загальною компактною і часто статичною композицією, місце дії ледь позначене та детально не конкретизоване. Фігури дуже пластичні, тонкі обривисті штрихи дають не тільки лінію контуру, а й обсяг. Основний мальовничий ефект побудований на контрастному зіставленні чорних і білих плям [8].

Надзвичайно цікаву сторінку в історії відкриває гумористична графіка, пов'язана з фігурою Наполеона I, якого засипали своїми сатиричними стрілами англійські, італійські, німецькі, російські карикатуристи. Особливо дошкуляв імператору англійський художник Джеймс Гілрей.

Наполеон – окрема тема в низці карикатурних персонажів художника. Одну з його робіт про французького імператора досі вважають мало не найвідомішою політичною карикатурою усіх часів. Йдеться про роботу «Пудинг в небезпеці або Епікурейці за вечерею» 1805. На ній прем'єр-міністр Великобританії Пітт і Наполеон ділять світ: Англія відрізає собі світовий океан, а Франція – Європу. Сам Наполеон Бонапарт не раз обіцяв повісити художника Джеймса Гілрея, але, здавалося, такі заяви тільки заохочували

художника на створення ще більш витончених сатиричних малюнків про імператора.

У 1830 році французький художник і журналіст Шарль Філіппон заснував одну з перших в Європі газет, що спеціалізуються на карикатурах, LaCaricature. За гостру політичну сатиру і зображення короля Луї-Філіпа в образі груші Філіппон потрапив до в'язниці, після чого став дещо стриманіше [4].

З часом в силу своїх особливостей, функцій і орієнтованості на масового глядача (читача), карикатура, що виникла як жанр графічного мистецтва, поступово втрачає свою самостійність, об'єднується з книгою і журналом. Виникнення політичної образотворчої сатири пов'язують з Францією початку XIX ст., передумовами чого стали як політичні заворушення, так і винахід способу літографічного друку. Завдяки цьому поліпшувалася репродукція, з цього часу і почалася спочатку у Франції, а потім і інших країнах сатирична преса.

Світова практика показує, що редакційній карикатурі відводяться цілі шпальти провідних газет, таких як: «WashingtonPost» (Америка), «NewYorkTimes» (Америка), «Jyllands-Posten» (Данія), «DagensNyheter» (Швеція), таблоїд «Expressen» (Швеція), «Przekroju» (Польща). Більш того, створюються цілі проекти присвячені редакційній карикатурі. Наприклад, Марек Рачковський, польський карикатурист, лауреат спеціальної нагороди місячника «Press» («Преса») у категорії публіцистика (за 2003 р.) і «Малого Жезла 2004» – нагорода Фонду Польської Культури, видав збірку карикатур польською мовою, що розкривають різноманітні соціальні явища Польщі.

Карикатура в соціальних мережах стала невід'ємною частиною новинних стрічок у соціальних мережах. Анонімні та авторські карикатури висміюють політику держави, соціальні проблеми та навіть світське життя. В Україні існує спілка карикатуристів, у світі стали вже звичними фестивалі та конкурси карикатури, активно проходять виставки карикатур, зокрема у 2015 році в Києві проходила міжнародна виставка, головною ідеєю якої було представлення карикатури як критичного та незалежного жанру. В Україні кількість художників, які співпрацюють із медіа є обмеженою, та незважаючи на це, сформовані багаті традиції жанру й досягнення київської школи карикатуристики – у багатьох країнах відомі роботи А. Василенка, В. Дружиніна, О. Дергачова, А. Казанського, Ю. Кособукіна, В. Казаневського та ін. Карикатуру активно використовують провідні медіа України та світу. Однак, сучасних досліджень карикатури на ниві вітчизняної науки не так багато.

Висновки з даного дослідження. Дослідивши історіографію жанру карикатури, можемо зробити висновки, що карикатура, як явище, виникло ще у XVI сторіччі, однак не мало чіткого визначення і позначало визначення і підкреслення індивідуальних рис особистості, а отже – перебільшене зображення предмету. Знаходилася у розрізі образотворчого мистецтва і жодним чином не пов'язувалася із журналістикою та медіа.

У подальшому карикатура розширила межі охоплення. І від рис особистості, у сучасному розумінні шаржу, почала розвиватися і транслюва-

ти явища життя. У цей період виникає політична, побутова та соціальна карикатури. Франція стала осередком побутової карикатури, а от Іспанія та Італія, що славляться нестримними характеристиками народів, дали початок соціальній та політичній карикатурі.

Війни та революції, а особливо Друга світова війна стали знаковими для пропагандистської функції карикатури. Сатиричні малюнки, що їх розклеювали по всіх містах, викидали пачками з гелікоптерів та використовували як роздаточний матеріал – були ледь не найпотужнішим механізмом впливу на свідомість та формування громадської думки. Масовість та зрозумілість ма-

люнка для різних верств населення робили свою справу. У цей час карикатура перестає сприйматися як образотворче мистецтво, а переходить у розріз публіцистики. Саме карикатура другої світової війни дає поштовх для наукових досліджень цього жанру як публіцистичного.

Підсумовуючи вищезазначене, відзначаємо, що карикатура мобільний та пластичний жанр. Відповідно до перебігу світових подій, а також технічних можливостей, карикатура набуває нових ознак, функцій та методів використання. Саме тому потребуються сучасні дослідження карикатури, які б відповідали сучасному стану медіа та суспільства в цілому.

Список літератури:

1. Вайшенберг З. Журналістика та медіа / Вайшенберг З., Кляйнштойнбер Г., Пьорксен Б. – К.: Центр вільної преси, Академія української преси, 2011. – 530 с.
2. «Вечные сюжеты» [Електронний ресурс] // Л. даВинчи. «Карикатуры» – [Режим доступу]: <http://sokolwlad.narod.ru/sujets/00index.html>
3. Горький М. Кукрыниксы // Правда. 1932. 31.01. № 30
4. Историческая правда [Електронний ресурс] // Самые опасные карикатуры: – Режим доступу: <http://www.istpravda.ru/artifacts/12552/>
5. Нестеренко В. Шарж і карикатура в системі графічного мистецтва / В.О. Нестеренко, Т. І. Батенко. – Львів: Астролябія, 2008. – 240 с.
6. Сарказм по-английски: карикатуры Джеймса Гилрея к 200-летней годовщине [Електронний ресурс]: – Режим доступу: https://artchive.ru/news/940-Sarkazm_poanglijski_karikatury_Dzhejmsa_Gilreja_k_200letnej_godovschine
7. Хмурий В. Образотворча сатира 1905 року / В. Хмурий // Всесвіт. – № 22 – 23. – 1905. – С.12–15.
8. Швилов А. Иллюстрированная карикатура с древнейших времен до нашей дней / А. Швилов. – М., 1902. – 320 с.
9. Ink&Snow [Електронний ресурс] // «Cartoons» – Substance&Shadow: – Режим доступу: <http://inksnow.blogspot.com/2011/07/cartoonssubstanceshadow.html>

Назаренко Д.С., Сухомлин О.Ю.

Институт журналистики

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

СТАНОВЛЕНИЕ КАРИКАТУРЫ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ЖАНРА ВИЗУАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация

В статье рассмотрены становления карикатуры как самостоятельного жанра визуальной коммуникации, сочетающий в себе элементы изобразительного искусства и публицистики. Исследовано переход жанра карикатуры по изобразительному искусству в разрезе журналистско-ведческого дискурса. Определены этимологические особенности термина «карикатура». Исследовано подмену понятий «caricature» и «cartoon».

Ключевые слова: иллюстрация, карикатура, визуальная коммуникация, жанр, журналистика, изобразительное искусство.

Nazarenko D.S., Sukhomlyn O.U.

Institute of Journalism

of Taras Shevchenko National University of Kiev

CREATION OF CARTOONS AS AN INDEPENDENT GENRE OF VISUAL COMMUNICATION

Summary

This article shows the establishment of cartoon as independent genre of visual communication, that compares both elements of art and publicism. Investigated the transition from the cartoon genre of art to journalistic discourse section. Etymological features defined the term «cartoon». Studied substitution of concepts «caricature» and «cartoon».

Keywords: illustration, cartoon, visual communication, genre, journalistic, art.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.111:379.85

ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ НА КАФЕДРЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА И ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКИ

Беспалова Н.В.

Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля

Статья посвящена актуальным проблемам теории и практики обучения русскому языку как иностранному. Автор рассматривает современные подходы в обучении и характеризует стадии формирования соответствующих умений. Методические разработки в практической части работы направлены на обучение студентов-иностранцев русскому языку. Представлены основные требования к разработке учебника. Рассматриваются некоторые способы создания положительного мотивационного настроя у студентов-иностранцев при обучении РКИ.

Ключевые слова: русский язык как иностранный, студенты-иностранцы, формирование умений, ученик, мотивация.

Постановка проблемы. Русский язык как иностранный (РКИ) – один из разделов лингводидактики, который занимается изучением русского языка с целью разработки методов, методик, технологий его описания для преподавания носителям других иностранных языков. Успех обучения зависит от стиля преподавания, который определяется выбором методов. Однако многие преподаватели русского языка как иностранного сталкиваются с тем, что существует мало учебников и учебных пособий по русскому языку как иностранному, в которых представлены интересные диалоги из реальной повседневной жизни, фразы из которых иностранцы смогут выучить и использовать при повседневном общении на русском языке.

Анализ последних исследований и публикаций. Подходы к обучению РКИ достаточно детально изучены в отечественной методике: Панченко Е. И. [6], Е. В. Шкурко, Н. Ю. Козырева [8], А. М. Горбенко, Н. И. Никоненко, С. В. Черняк [2]. Методика преподавания РКИ (методика преподавания русского языка как иностранного) состоит из следующих основных разделов: общая методика преподавания РКИ, методика преподавания звучащей речи (произношение и интонация), методика преподавания грамматики, методика преподавания лексики, методика обучения видам речевой деятельности (обучение аудированию, чтению, письму и говорению).

Существуют различные методы обучения русскому как иностранному: грамматико-переводной, аудиовизуальный, коммуникативный, метод активизации возможностей личности и коллектива. Специально разработанные пособия способствуют успешному обучению на занятиях по русскому языку. На кафедре международного туризма и языковой подготовки Днепропетровского Университета имени Альфреда Нобеля также накоплен положительный опыт активизации работы с иностранными студентами при обучении РКИ.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В последнее время возникла необходимость высокой степени включенности обу-

чаемых в процесс обучения, так называемой «вынужденной активности» – принудительной активизации мышления и деятельности обучающихся; повышенной эмоциональной включенности обучаемых и творческого характера занятий; обязательности непосредственного взаимодействия обучаемых между собой, а также с преподавателем; коллективного форсирования усилий, интенсификации процесса обучения [2, с. 12]. Образование становится динамичным, оно связано с инициативным поведением субъектов обучения. Форма обучения, способствующая пассивному восприятию информации студентами, не актуальна в настоящее время.

Цель статьи выявить и систематизировать круг вопросов, которые вызывают неизбежные трудности у иностранцев и у преподавателей РКИ и разработать практические рекомендации по изучению разговорного русского языка.

Изложение основного материала. Зачастую иностранцы, изучающие русский язык, не чувствуют себя свободно в реальных жизненных ситуациях: не могут поддержать диалог, не могут выразить свои мысли – не владеют разговорным русским языком. Почему это происходит? Если уроки русского языка как иностранного проходят в обычном режиме: читаем – переводим текст, делаем грамматические упражнения, отвечаем на небольшое количество вопросов по тексту, то мозг иностранца работает в режиме, который необходим для данного вида деятельности, т.е. иностранец учится читать, переводить, искать в тексте ответы на вопросы, при этом новые слова запоминает медленно (в той степени, в какой они необходимы для понимания текста). При таком изучении русского языка иностранец учится выполнять тесты, но не может общаться. Иностранец всё понимает, но сказать не может.

Разговорный русский язык для начинающих и продолжающих изучать русский язык иностранцев нужно изучать по коммуникативным ситуациям.

Что делать, чтобы иностранец заговорил по-русски? Чтобы начать говорить по-русски,

иностранцу нужно выработать совершенно другие навыки, чем для чтения и выполнения грамматических упражнений. Иностранец должен, во-первых, научиться понимать русскую речь на слух, а во-вторых, быстро реагировать на реплики своих собеседников в различных жизненных ситуациях, необходимо выработать автоматизм в речи.

Что делать преподавателю русского языка как иностранного? На уроке русского языка как иностранного нужно смоделировать среду, приближенную к реальной языковой среде. Для этого нам не поможет большинство художественных и публицистических текстов, потому что в них используется лексика, которую мы не используем в разговорной речи при повседневном общении. Поэтому так важно использовать на уроках русского языка для иностранцев коммуникативные диалоги, из которых иностранцы смогут почерпнуть необходимую лексику, а также научиться правильно строить фразы, которые они смогут использовать в реальной жизни, в повседневной разговорной речи.

При работе над диалогами на уроках русского языка для иностранцев мы рекомендуем придерживаться следующей схемы:

1. Преподавателю нужно прочитать диалог, отделив реплики разных людей более длинными временными промежутками. Если у Вас сильный ученик, то первый раз иностранцу лучше прослушать диалог, не смотря в книгу. Если ученик слабый, то он может слушать диалог и следить по тексту.

2. Теперь иностранец должен прочитать диалог по книге и перевести его (если это групповые занятия, то иностранцы читают диалог по ролям). Преподавателю нужно обратить внимание иностранца на те места в диалоге, которые он не совсем понял (объяснить лексику, грамматику, модели построения предложения).

3. После этого надо попросить иностранца закрыть книгу. Преподаватель читает реплики одного из участников диалога, а ученик должен отреагировать на реплики в соответствии с ситуацией в диалоге. Ученик не обязательно должен дословно воспроизводить реплики из диалога. Если иностранец делает ошибки, то преподаватель должен объяснить иностранцу, почему так сказать нельзя и как лучше выразить эту мысль. (Если урок русского языка проходит с группой иностранцев, то на реплики преподавателя иностранцы отвечают по очереди). После этого студенты меняются ролями. Иностранцу нужно объяснить, что понять – мало, это только первая ступень: чтобы говорить по-русски легко и с удовольствием в реальных жизненных ситуациях, необходимо выработать автоматизм в речи. И данные упражнения помогут это сделать. Если иностранец делает много ошибок в диалоге, то к этому диалогу нужно вернуться в конце урока и на следующих уроках, пока иностранец не сможет быстро и без ошибок реагировать на реплики.

4. Обсудить с иностранцем данный диалог: например, спросить у иностранца, как бы он поступил на месте персонажей. Если это диалог в магазине, спросить, что он обычно покупает, часто ли он ходит в магазины, в какие магазины он ходит, любит ли он готовить и есть дома или

предпочитает ходить обедать в кафе и рестораны, он предпочитает покупать вкусные продукты или полезные продукты и т.д.

5. Если учебник русского языка для иностранцев или учебное пособие не содержит вопросов на понимание текста, обязательно нужно самим придумать и задать вопросы иностранцам, чтобы убедиться, что они поняли смысл прочитанного правильно, а также могут выразить свои мысли. После этого нужно обсудить прочитанный текст с иностранцами. Если на уроках русского языка придерживаться данных рекомендаций при работе над диалогами, то иностранцы извлекут максимальную пользу от уроков русского языка, смогут выучить разговорный русский язык и выработать автоматизм в речи.

Из курса должна быть исключена вся неприменимая на практике теоретическая информация, т.е. курс не перегружен филологическими терминами, пространственными определениями. Уделяется внимание только тому, что действительно необходимо в практике преподавания русского языка как иностранного, что потребует на уроках русского языка для иностранцев.

Чтобы продемонстрировать, в чем заключается методика преподавания РКИ, в качестве примера рассмотрим особенности преподавания падежей русского языка для иностранцев. Методика преподавания падежей иностранцам кардинально отличается от методики преподавания падежей русскоязычным школьникам. Для иностранцев правописание падежных окончаний является наименьшей сложностью, т.к. они и без помощи преподавателя РКИ способны выучить наизусть падежные окончания. То, что они не смогут понять без помощи преподавателя русского языка как иностранного, – это какой падеж в каком случае нужно употребить. Если в качестве объяснения Вы будете подставлять падежные вопросы (например, иду с кем? – с девушкой), то иностранцу это никак не поможет. Иностранец может определить, что это творительный падеж по окончанию, которое он выучил наизусть, но ему не понятно, почему в этом случае нужно употребить именно творительный падеж, а не какой-либо другой.

Носители языка употребляют нужный падеж безошибочно, но не осознают, в каких случаях они употребляют каждый из падежей. Вы можете провести эксперимент: спросите у своих друзей, в каких ситуациях употребляется, например, родительный падеж. Максимум, что вам ответят носители русского языка без специальной подготовки по методике преподавания РКИ, – это при ответе на вопросы «кого?», «чего?», но для начинающих изучать русский язык иностранцев эти падежные вопросы – пустые звуки. В нашем курсе мы разбираем основные ситуации употребления каждого падежа.

Основной курс состоит из набора уроков, которые объединяет история или сюжет с основными героями. Каждый урок содержит определенный блок лексико-грамматических заданий: представлена тема урока, связанная с конкретной темой грамматики и соответствующие лексико-синтаксические конструкции. Весь представленный материал затем предлагается отработать, повторить и закрепить, сделав упражнения к уроку. Уроки расположены по степени усложне-

ния грамматики и постепенного расширения объема лексики. Таким образом, мы даем возможность учащемуся возможность выбора: можно идти последовательно от урока к уроку, постепенно расширяя свои знания и навыки в области языка. Но можно при желании выбирать именно те темы (или разделы грамматики, конструкций или упражнений), которые хочется изучить – или повторить – в первую очередь.

Структура урока состоит из следующих элементов:

- подготовительные задания (предъявление новой лексики, запоминание и проверка запоминания лексических единиц, знакомство с ключевыми фразами)
- знакомство с диалогом
- задания на понимание диалога
- грамматический комментарий
- словарь к данной теме
- система упражнений по фонетике, грамматике и лексике, письменные и речевые упражнения на закрепление основного материала.

Развивать интерес у иностранных студентов к изучению русского языка помогает, так называемая, ролевая игра – методический приём, относящийся к группе активных способов обучения практическому владению иностранным языком. Замечено, что использование на занятии ролевых игр способствует выработке коммуникативных умений, способности обучающихся активно использовать языковой «запас» в общении на иностранном языке, варьировать такое общение, переносить усвоенные единицы в другие ситуации [4; 7]. Ролевая игра даёт возможность преподавателю создавать желаемые реальные ситуации, а студентам – приобретать навыки в совместной деятельности. Студентам предлагаются такие реальные ситуации: «Знакомство», «В общежитии», «В деканате», «В столовой», «В банке». Работа с подобным материалом позволяет ввести студентов в прямой контакт с реальным использованием языка. Максимальная приближенность к реальным речевым ситуациям, лич-

ностно-ориентированный характер диалогов – стимулируют творческую активность студентов. Предлагаемые реальные ситуации, с которыми студенты-иностранцы могут столкнуться в жизни, формируют субъективную мотивацию. У них появляется уверенность в своих силах и неограниченных возможностях. Практика преподавания РКИ показывает, что активное отношение студентов-иностранцев к процессу обучения способствует повышению их заинтересованности в восприятии материала, достижению более высоких результатов в обучении. Активные методы обучения РКИ способствуют активному использованию языкового «запаса», а это поддерживает ориентацию студентов-иностранцев уже на дальнейшее активное самообучение.

Выводы из данного исследования и перспективы. На кафедре готовится к изданию коммуникативный учебник русского языка для иностранцев. В пособии будут представлены тексты и диалоги, специально отобранная лексика, необходимая для общения в повседневных ситуациях, оригинальные вопросы, которые позволят на уроках русского языка обсудить с иностранцами ситуации в диалогах без дополнительных усилий со стороны преподавателя РКИ. Грамматика в книге дается через ситуации повседневного общения, т.е. объяснение грамматических правил продиктовано реальными коммуникативными потребностями иностранцев.

Наша цель при создании этого учебника – предоставить возможность выучить разговорный русский язык для начинающих, чтобы иностранцы с первого же урока русского языка учили только те фразы, которые понадобятся им в реальном общении, чтобы после каждого урока иностранцы видели, как увеличивается их словарный запас, как с каждым днем они свободнее говорят по-русски. При создании учебника мы уделяем большое внимание тому, чтобы уроки русского языка для иностранцев проходили интересно и весело, т.к. это важные факторы эффективности обучения.

Список литературы:

1. Артёмов В. А. Психология обучения иностранным языкам / В. А. Артёмов. – М.: Просвещение, 1969. – 279 с.
2. Горбенко А. М. Основные направления ориентации образования иностранных студентов на подготовительном факультете / А. М. Горбенко, Н. И. Никоненко, С. В. Черняк // Реализация традиционных методов и поиск инноваций в процессе подготовки иностранных студентов в современном высшем учебном заведении: Междунар. науч.-метод. конф. – Х.: ХПИ, 2008. – С. 11–15.
3. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку / И. А. Зимняя. – М.: Наука, 1989.
4. Китайгородская Г. А. Методические основы интенсивного обучения иностранным языкам / Г. А. Китайгородская. – М.: МГУ, 1986. – 176 с.
5. Леонтьев А. А. Предмет лингводидактики глазами филолога и методиста. Человек. Сознание. Коммуникация. Интернет / А. А. Леонтьев. – Варшава, 2004.
6. Панченко Е. И. Поём по-русски. Интерактивный комплекс для внеклассной работы со студентами-иностранцами: методичні вказівки для студентів-іноземців / Е. И. Панченко, Н. Ю. Козырева. – Дніпропетровськ, 2008. – 44 с.
7. Пассов И. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / И. И. Пассов. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
8. Шкурко Е. В. Методическое пособие по развитию речи (для студентов-иностранцев подготовительного факультета) / Е. В. Шкурко, Н. Ю. Козырева. – Днепропетровск: ДНУ, 2005. – 88 с.

Беспалова Н.В.

Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

НАВЧАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ НА КАФЕДРІ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ ТА МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація

Стаття присвячена актуальним проблемам теорії та практики навчання російської мови як іноземної. Автор розглядає сучасні підходи до навчання та характеризує стадії формування відповідних умінь. Методичні розробки у практичній частині роботи спрямовані на навчання російської мови студентів-іноземців. Представлені вимоги до розробки підручника. Розглядаються деякі засоби створення позитивного мотиваційного настрою у студентів-іноземців в навчанні РЯІ.

Ключові слова: російська мова як іноземна, студенти-іноземці, формування вмінь, підручник, мотивація.

Bespalova N.V.

Alfred Nobel University

TEACHING RUSSIAN TO FOREIGN STUDENTS AT THE INTERNATIONAL TOURISM AND LANGUAGE TRAINING DEPARTMENT

Summary

The article is devoted to the urgent problems of teaching Russian as a foreign language. The author analyzes the modern approaches to teaching Russian and characterizes the main stages of the formation of the necessary skills. The practical recommendations can be useful for teaching Russian as a Foreign Language. The criteria for the textbook have been given. Some ways to create a positive motivational attitude among foreign students have been discussed.

Keywords: Russian as a Foreign Language, foreign students, formation of skills, textbook, motivation.

УДК 811.581.11

КЛАСИФІКАЦІЯ ЧАСТИН МОВИ У КИТАЙСЬКІЙ МОВІ

Беляєва А.В.

Міжнародний гуманітарний університет

У статті досліджено різні теорії та погляди мовознавців відносно кваліфікацій частин мови у китайській мові. На основі лінгвістичних праць, у яких вивчають ці теорії або їх варіації та посібниках з синтаксису та морфології китайської мови проаналізовано цю проблему. Представлено та охарактеризовано найвідоміші теорії розмежування частин мови а саме теорії мовознавців Лі Цзіньсі, Чжао Юаньженя та А. А. Драгунова. Виявлено що найбільш точним є традиційний спосіб розмежування частин мови, цей спосіб правильно відображає особливості китайської мови.

Ключові слова: частини мови, морфологія, синтаксис, морфеми, службові слова, прислівник.

Постановка проблеми. Проблема морфології китайської мови в частині розмежування частин мови досить складна, тому що якоюсь мірою перетинаються схожі між собою мовні теорії, теорії, які були створені одна із одної. Важливі всі теорії, однак на сьогодні не має єдиної думки, щодо розподілу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному мовознавстві немає спеціальних досліджень, присвячених аналізу різних теорій в частині розмежування частин мови. Наявні лінгвістичні праці, у яких вивчають ці теорії або їх варіації. Лише деякі мовознавці робили спробу визначити критерії цього розмежування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як все в мові, частини мови

в ході еволюції мови поступово змінюються, змінюються їх характеристики – функція, сполучваність, морфологічна оснащеність (остання може проявлятися і зникати); функції окремих частин мови можуть ставати більш спеціалізованими і більш чітко відмежовані один від одного, можуть, навпаки, набувати подібні властивості, і тоді їх функції можуть, як іноді кажуть у граматичних творах, «перехресчуватися». В китайській мові досі не можуть розмежувати чітко частини мови.

Мета статті – проаналізувати різні теорії та погляди мовознавців відносно кваліфікацій частин мови у китайській мові, запропонувати критерії розмежування слів на частини мови.

Об'єктом даного дослідження є аналіз сучасного частини мови у китайській мові.

Предметом дослідження є способи виокремлення частин мови в китайській мові.

Матеріали дослідження включають в себе підручники і посібники з синтаксису та морфології китайською мовою.

Виклад основного матеріалу. Визначення частини мови. Згідно з «Словником сучасної китайської мови» (现代汉语词典), частини мови – це граматичні класи слів. Це визначення правильне. Однак, якщо ми підемо далі і запитасмо: «Що собою являють граматичні класи?», то тоді потрібно більш точно визначення. Крім наведеного, існують ще два найбільш часто вживані визначення. Відповідно до першого з них, частинами мови є слова, які виділяються в деякі класи за формою, значенням і функцією. Особлива роль в цьому визначенні відводиться формі. Що ж таке форма? Під формою мається на увазі відмінювання іменників, відмінювання дієслів; в деяких мовах існує також різного роду узгодження прикметників з іменниками і т.д. Форма – відмінна особливість флективних мов. В флективних мовах, які володіють формою, слово в реченні видозмінюється. Морфологія є однією з головних складових частин граматик західних мов. При читанні хрестоматій з англійської мови і тим більше хрестоматій з російської та французької мов немає необхідності справлятися в словнику для того, щоб дізнатися, до якої частини мови належить те чи інше слово, оскільки зміна іменників, дієслів, прикметників в цих мовах за формою різна. Якщо слідувати цим визначенням, то можна сказати, що в китайській мові частини мови відсутні, тому що в мові немає ні відмінювання іменників, ні відмінювання дієслів і т.п. [1, с. 54].

Є й інше визначення: частинами мови називаються слова, об'єднані в деякі класи за вираженням ними значень і за їх функцією в реченні. Тут поняття форми відкидається і йдеться лише про значення і функції. Значення – предмет лексики, функція – предмет граматики. Дане визначення з'єднує поняття значення та функції. Якщо слідувати цим визначенням, то абсолютно очевидно, що в китайській мові є частини мови.

У минулому при обговоренні питання про частини мови мали місце дві крайності.

З одного боку, стверджували, що китайська – це мова, в якій є морфологія; при цьому вважали, що в китайській мові є відмінювання іменника і т.п. Така точка зору, звичайно, помилкова. З іншого боку, деякі лінгвісти вважали, що в китайській мові взагалі немає частин мови. Чи правильна така точка зору? Це залежить від того, що ми розуміємо під частинами мови. Якщо розрізняти частини мови, виходячи з форми, то в китайській мові їх немає, якщо ж абстрагуватися від форми і виділяти класи, виходячи із значення і функції, то можна стверджувати, що в китайській мові є частини мови. Ван Лі вважає що в китайській мові є частини мови.

Розмежування частин мови. На скільки ж класів можна розділити слова китайської мови? До виходу в світ граматика Ма Цзяньчжуна «Ма ши вень тун» 马氏文通 в Китаї практично не було книг по граматиці, тому й не існувало поняття частини мови. Однак, незважаючи на те, що в давнину у нас не було терміна «частини мови», уявлення про

класи слів все ж існувало. За традицією морфеми китайської мови ділилися на два великі класи – 实字 – shízi – повні (знаменні) і 虚字 – xūzi – порожні (службові). Терміни «повні» і «порожні» морфеми з'явилися приблизно в епоху Цин.

Сучасні китайські граматики запозичили граматичні поняття, прийняті на Заході, «word» ми переводимо як 词 – cí – слово, а не 字 – zì – морфема. Якщо раніше ми говорили про службові морфеми і знаменні морфеми, то зараз говоримо про службові і знаменні слова. Однак поняття 虚字 – xūzi – службове слово і 实字 – shízi – знаменне слово не так-то просто перевести на іноземні мови, бо ці терміни були створені китайськими вченими, а не іноземними. Ми розділили слова на два великих класи – знаменні і службові, що цілком науково, тому за кордоном, познайомившись з даними поняттями, також стали використовувати їх [2, с. 49].

Сучасний лінгвіст Фриз розділив англійські слова на два великі класи: перший клас носить назву content word – значиме слово, другий клас – functional word – функціональне слово. Чжао Юаньжень вважає, що класи, які виділялися в китайській граматичній традиції – 虚字 xūzi – службове слово і 实字 – shízi – знаменне слово відповідають класифікації Фріза. Чи справедливо це? Для того щоб відповісти на це питання, необхідно подивитися, до якого класу ми відносимо прислівники. Якщо ми віднесемо прислівники до знаменних слів, то дійсно прийдемо до класифікації Фріза. Проте в даний час ми відносимо прислівники до класу службових слів, що відрізняється від ділення, пропонованого Фризом. Те, що Фриз відносить прислівники до класу знаменних слів, для англійської мови виправдано, оскільки у цієї мови багато прислівників, які утворені від прикметників. У підручниках з китайської граматики заперечується походження прислівників від прикметників. Тут прислівники цілком і повністю є функціональними словами, тому ми включаємо прислівники в клас службових слів [3, 95].

У зв'язку з виділенням в китайській мові двох великих класів слів виникає кілька питань, які потребують вирішення. Перше питання – як раз про прислівники, про які щойно йшлося. Знаменними або службовими словами є все-таки прислівники?

Стверджувати, що прислівники – повністю службові слова, теж було б не зовсім вірно, тому що вони мають дуже конкретне значення. В роботах граматиста Ван Лі вони названі напівзнаменними словами 半实字 – bànshízi, хоча він і включає їх в клас службових слів. Наприклад, морфема 很 – hěn – дуже в 很好 – hěnhǎo – дуже добре, звичайно, є прислівником, однак у неї є власне значення: висока ступінь, надзвичайно, тому Ван Лі і називає їх напівзнаменними словами.

Є ще один клас слів, що займає прикордонне становище, – займенники. Чи відносяться займенники до знаменних слів? Звичайно, адже вони заміщають назви людей і предметів. Однак займенники володіють однією властивістю, що наближає їх до службових слів: предмет, на який вказує займенник, є невизначеним. Наприклад: 他来了 – tā lái le – він прийшов, і цим 他 – tā – він може бути Чжан Сань, Лі Си, а можливо, і Ван У. З цієї точки зору займенники є службовими

словами. Тому здавна розглядали займенники як службові морфеми, службові слова. У «Шовень цзеци» морфема 这 – zhè – той, хто розглядалася як 词 – cí – слово, в «Цзин чжуань ши цзи» займенники також трактувалися як службові слова. В роботах Ван Лі займенники названі напівслужбовими словами, але віднесені при цьому до класу знаменних слів. Якщо для порівняння звернутися до історії західних мов, то там дана властивість займенників проявляється ще більш чітко. Ми знаємо, що в латинській мові займенники вживалися дуже рідко, вказівка на особи в ньому здійснювалось за допомогою зміни закінчень. Цілком очевидно, що латинські займенники – функціональні слова [4, 16].

Існує ще один спосіб класифікації, в якому відбулося уявлення про класи слів. Цей поділ слів насамперед на дієслова та імена. Морфеми із значенням дії 动词 – dòngcí – це те, що ми сьогодні називаємо дієсловами, під іменами 静字 – jìngzì маються на увазі головним чином іменники, а також деякі прикметники. Терміни 动词 – dòngcí та 静字 – jìngzì були введені вжиток філологами Цінської епохи, і тому не можна сказати, що в давнину в Китаї не існувало уявлення про класи слів, хоча вони й не називалися частинами мови. Однак у той час поділ на класи слів не було таким детальним, як в сьогодишній граматиці, де слова розбиті щонайменше на вісім, а іноді навіть більше ніж на десять класів.

На скільки ж класів повинні ділитися слова? Це питання не вирішено належним чином і сьогодні. У «Ма ши вень тун» класи слів виділялися за зразком західних граматик, тому в ній були присутні ті ж вісім класів слів, що і в англійській граматиці. Користуючись сучасною термінологією, це були іменники, займенники, дієслова, прикметники, прислівники, прийменники, сполучники, вигуки. Але в «Ма ши вень тун» був ще й дев'ятий клас – властивий китайській мові службові морфеми – 助字 – zhù zì це 也 – yě 乎 – hū 在 – zài та ін. Помилково вважати, що «Ма ши вень тун» є точною копією західних граматик. Ма Цзяньчжун, враховуючи особливості китайської мови, виділив у ньому службові морфеми, і в цьому його заслуга.

Розподіл слів на дев'ять класів (Лі Цзіньсі називає їх 九品词 – jiǔpǐncí – слова дев'яти категорій) стало традиційним в граматиці. Воно було прийнято аж до появи в 1956 р. «Тимчасової граматичної системи для викладання китайської мови», яка і сьогодні використовується в середній школі і навіть в університетах. У роботі Ван Лі слова китайської мови розділені на одинадцять класів: іменники, дієслова, прикметники, числівники, рахункові слова, займенники, прислівники, прийменники, сполучники, службові слова і вигуки. У порівнянні з граматику Ма Цзяньчжуна тут додалася числівники і лічильні слова.

У традиційних західних граматиках числівники не виділялися окремо, а включалися в клас прикметників. Останнім часом в деяких граматах англійської мови і в телевізійних уроках англійської мови також стали виділяти числівники. Мені невідомо, виділяють чи зараз в Англії та Америці числівники в окремий клас, але, наприклад, в російській мові вони складають самостійний клас. Рахункові слова, по суті

справи, походять від іменників, тому в «Ма ши вень тун» вони і розглядаються як звичайні іменники. Ван Лі називає їх іменники-одиниці.

Лі Цзіньсі також виділяє рахункові слова, але розглядає їх як підклас іменників. В даний час в наших граматах китайської мови для середньої школи числівники і лічильні слова утворюють два самостійних класи. У «Словнику сучасної китайської мови» виділяється ще один клас – звуконаслідувальні слова. Звуконаслідувальні слова виділені з класу вигуків. Багато нового для вирішення питання про розмежування частин мови дають роботи Чжао Юаньженья. Він розділив слова сучасної китайської мови на п'ятнадцять класів: іменники, власні імена, слова із значенням місця, слова з значенням часу, рахункові комплекси, визначення, рахункові слова, слова з просторовим значенням, займенники, дієслова, прикметники, прийменники, прислівники, сполучники, службові слова [5].

Розподіл слів за класами. Часто виникає питання про розподіл слів за класами. Це питання дуже важливе. Якщо немає розподілу слів за класами, то виникає сумнів у тому, чи є взагалі частини мови в китайській мові, якщо ж вважати, що в китайській мові є частини мови, то необхідно подивитися, яким чином розподілити слова китайської мови за класами. Обґрунтування А.А. Драгуновим наявності частин мови (лексикограматичних, по його термінології, категорій) в китайській мові для вітчизняної китаїстики, та й взагалі для всієї нашої лінгвістики має виключно важливе значення. В рамках вітчизняної науки про мову можна говорити як про свого роду переверот наших поглядів на частини мови взагалі. А.А. Драгунов об'єктивно показав, що частини мови – це класи слів, що розрізняються своїми граматичними властивостями. Підхід до частин мови Драгунова з теоретичної точки зору може бути оцінений як відмова від вузького морфологізма в питанні про частини мови, який склався в індоєвропейському мовознавстві на основі матеріалів флексивних форм ізольованих мов.

Відкинувши морфологічні особливості китайських слів, Драгунов показав, що вже на підставі чисто синтаксичних властивостей можна виділити класи слів, які характеризуються загальним граматичним значенням і спільними граматичними властивостями. Тим самим була показана незалежність частин мови від наявності або відсутності морфології. Для повноти картини залишалося врахувати і морфологічні властивості (наявність слова та формотворчих афіксів та напівфіксів, а також особливості морфологічної структури складних слів), вирішити питання про слова з подвійною приналежністю.

Тим же шляхом, що і А.А. Драгунов, йшли і деякі інші дослідники ізольованих мов. У Китаї – Лу Чжівей, Люй Шуся і Ван Лі, в США – американський лінгвіст китайського походження Чжао Юаньжень та ін. У ряді моментів з концепцією А.А. Драгунова зближується точка зору на частини мови Ван Лі, в'єтнамського вченого, який працював у Франції. Але А.А. Драгунов, мабуть, найбільш чітко сформулював і показав практично, використавши дуже конкретні критерії, що в ізольованій мові не тільки можна, але і необхідно виділити частини мови. Виключно важливе твердження А.А. Драгунова про те, що «лексико-

граматичні категорії лежать в центрі китайської граматичної системи, відбиваючись і в побудові словосполучень, і в різних типах речень. Поза цими категоріями не можна зрозуміти структурні особливості китайської мови і було б неможливо викладати граматику китайської мови» [6].

Заперечуючи наявність частин мови в китайській мові, Гао Мінкан виходить з положення про те, що частини мови – це обов'язково морфологізовані класи слів [8]. Він підкреслює, що поділяє точку зору що до частини мови П.С. Кузнецова, яка, на мою думку, є класичним вираженням індоєвропейського представлення про частини мови, нав'язано матеріалом флективних (і навіть, точніше, флективно-синтетичних) мов.

Висновки і пропозиції. Було розглянуто питання виокремлення частин мови в китайській

мові. Це питання досі не вирішене остаточно. Враховуючи, що в «Ма ши вень тун» і в класифікації Лі Цзіньсі налічується дев'ять класів, а у Чжао Юаньжєня – п'ятнадцять класів, розходження в поглядах можна визнати досить значними. Як же бути в такому випадку? Особисто я вважаю, що за основу лягає традиційний спосіб розмежування частин мови (поділ на дев'ять класів в «Ма ши вень тун»), цей спосіб правильно відображає особливості китайської мови, його не слід піддавати значним змінам.

Дане дослідження не розкриває в повному обсязі всіх сторін зазначеної проблеми. В процесі роботи визначилося коло питань, які були вирішені в рамках даної роботи, але представляються актуальними у світлі подальшого вивчення особливостей синтаксису китайської мови.

Список літератури:

1. Ван Ляо-И. Основы китайской грамматики. Перевод с китайского. – М.: Иностранная литература, 1954. – 245 с.
2. Ветров П.П. Проблема синтаксиса и стилистики фразеологических единиц в свете экспериментальных данных: на материале современного китайского языка: М.: 2007. – 27с.
3. Горелов В. И. Грамматика китайского языка-М.: Просвещение, 1982.- 280 с.
4. Горелов В. И. Теоретическая грамматика китайского языка: Учеб. Пособие для студентов пед ин-тов – М.: Просвещение, 1989.- 318 с.
5. Горелов В.И.»Грамматика китайского языка: для 8-10-х кл. сред. школы» – Просвещение, 1974.- 279с.
6. Драгунов А. А. Исследования по грамматике современного китайского языка. – М.: 1952.- 232 с.
7. Драгунов А.А. Грамматическая система современного китайского разговорного языка. Л.:Издательство ЛГУ, 1962. – 270 стр.
8. Задонко Т. П., Хуан Шуин. Основы китайского языка, вводный курс – М.: Наука, 1993.- 272 с.
9. Шкарбан Л.И. Еще раз о прилагательном и теоретических проблемах типологии систем частей речи // Новое в изучении вьетнамского языка и других языков Юго-Восточной Азии. – М.: 1989. – 251с.
10. Шутова Е.И. Проблема частей речи в китаеведении // Китайское языкознание. Изолирующие языки: XI Междунар. конф., Москва, 25-26 июня 2002 г. – М.: 2002. -346с.

Беляева А.В.

Международный гуманитарный университет

КЛАССИФИКАЦИЯ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В статье исследованы различные теории и взгляды лингвистов относительно квалификации частей речи в китайском языке. На основе лингвистических работ, в которых изучают эти теории или их вариации и пособиях по синтаксису и морфологии китайского языка проанализировано эту проблему. Представлены и охарактеризованы известные теории разграничения частей речи а именно теории лингвистов Ли Цзиньси, Чжао Юаньжэня и А. А. Драгунова. Выявлено что наиболее точным является традиционный способ разграничения частей речи, этот способ правильно отражает особенности китайского языка.

Ключевые слова: части речи, морфология, синтаксис, морфемы, служебные слова, наречие.

Bielliaieva A.V.

International Humanitarian University

CLASSIFICATION OF PARTS OF SPEECH IN CHINESE LANGUAGE

Summary

The article research the theories and views of linguists regarding the qualification of parts of speech in the Chinese language. On the basis of linguistic studies, which examine these theories or their variations and books of syntax and morphology of Chinese analyzed the problem. Presented and described well-known theories of differentiation of the parts of speech such as the theory of linguist Li Jinxi, Yuen Ren Chao and A.A. Dragunov. It is found out that the most exact is the traditional method of qualification of parts of speech, this method accurately reflects the characteristics of the Chinese language.

Keywords: part of speech, morphology, syntax, morpheme, function words, adverb.

ОРАТОРІЯ «НЕБЕСНА СОТНЯ» БОГДАНА БОЙЧУКА ЯК МОНУМЕНТАЛЬНИЙ ЗРАЗОК УКРАЇНСЬКОЇ МАЙДАННОЇ ПОЕЗІЇ

Білик Г.М.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті вперше науково осмислено ідейно-художні особливості ораторії «Небесна сотня» Богдана Бойчука в контексті української літератури про Євромайдан (Революцію Гідності). Закцентовано оригінальну жанрову поетику твору, позначену взаємодією мистецтв і тяжінням до національної модерністичної традиції. Зауважено, що ораторія побудована на чергуванні сольних арій ліричного героя і хорових партій. Її змістова тенденція – славослів'я невинно убієнним новітнім мученикам-майданівцям і долучення суб'єкта мовлення до колективного переживання спільного болю на піку тісного національного згуртування в протидії тоталітарним рецидивам управлінської системи. Духовно-культурна історична спроектованість, гуманістична ідейна сфокусованість, стильовий кларизм надають твору монументального естетичного виміру. **Ключові слова:** українська література про Євромайдан (Революцію Гідності), інтермедіальність, поезія, ораторія, монументальна цілісність, Богдан Бойчук.

Постановка проблеми. Наприкінці осені 2013 року в українському письменстві окреслилася нова тематична ніша, пов'язана з Євромайданом, або Революцією Гідності. На сьогодні це вже розлога різножанрова бібліотека, котра нараховує кілька десятків книжкових видань [8–10] і сотні публікацій у періодиці, збірниках, Інтернеті. Як і науковці, журналісти, громадсько-політичні та релігійні діячі, майстри слова намагаються осмислити цю надважливу історичну подію сьогодення, створити, виходячи зі своїх мистецьких можливостей, її конкретно-чуттєвий образ, відобразивши думки, переживання, характери, мотиви й устремління людей на барикадах, їхній героїзм і трагізм, моральний месіанізм та громадянський подвиг. І, звісно ж, зафіксувати подробиці майданних подій у їх множинній інтерпретації, зацентрувати конфлікти, перипетії, ролі і постаті, пафосні тенденції, мову новітнього українського відродження й національно-державного утвердження. Засобами втілення творчого задуму письменників найчастіше є традиційний ліричний («Говорить Майдан. Збірка революційної поезії»; «Небесна сотня. Антологія майданівських віршів»; «Знакове світло Майдану» Н. Дички; «Небесна Сотня воїнів Майдану» Т. Домашенко; «Солоний Хрещатик» А. Листопад; «Вірші з Майдану» Д. Павличка; «Час революції» Ю. Руфа, ін.) та епічний («Синдром листопаду, або Homo Comptiens» В. Амеліної; «Армагеддон на Майдані» В. Базіва; «Вогняна зима» А. Кокотюхи; «Під крилами великої Матері. Ментальний Майдан» С. Процюка; «Я з Небесної Сотні» М. Рудневича; «2014» В. Івченка, ін.) арсенали художнього вираження. Нерідко майстри пера послуговуються і прийомами художньо-документального письма, позиціонуючи свої тексти як літописи, хроніки, щоденники («Євромайдан. Лірична хроніка», «Євромайдан. Хроніка відчуттів», «Євромайдан. Хроніка в новелах»; «Майданний семестр. Революційні хроніки киевського препода» К. Галушка; «Дневник Майдана» А. Куркова; «Приватний щоденник. Майдан. Війна» М. Матіос; «Літопис самовидців: дев'ять місяців українського спротиву», ін.). Яскраво помітною є й тенденція до інтермедіального умасштабнення площини твору шляхом залучення ілюстрацій, світлин, мелодій, перфор-

мансу, кінематографа тощо («Казка про Майдан» Х. Лукашук; «Люди Майдану. Хроніка»; «Майдан. Революція гідності. Фотолітопис»; книга-реквієм «Небесна сотня»; «Майдан (Р)Еволюція духу» А. Мухарського, ін.). Одним із наслідків міжвидової та міжмистецької взаємодії є оновлення жанрів, постання, подібно до літератури модернізму початку ХХ століття, оригінальних, рідкісних змістоформ. Підтвердженням тут – ораторія «Небесна сотня» Богдана Бойчука, опублікована 2015 року в журналі «Кур'єр Кривбасу» [2] і 2016-го – в новій книзі «Прощання в Парижі та інші тексти» [3] письменника-«ньюйорківця».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературу про Євромайдан науковці лише починають системно осмислювати, хоч є доволі багато оглядів і рецензій таких тематичних видань. Одним із перших теоретичні засади бачення проблеми запропонував Я. Поліщук, назвавши українську Революцію Гідності знаковою подією і локального, і глобального виміру, яка відмітила початок нового літочислення як для України, так і для Європи та всього світу. Її потужний інформаційний потік підпорядкував собі сучасне письменство, повернувши довіру читачів до слова й водночас помітно модифікувавши його – соціалізувавши, суб'єктивізувавши, увиразнивши емоційно й тенденційно, збагативши експериментально. На цьому підґрунті «виросатиме художня література постмайданного штибу» [6, с. 16]. У книзі «Реактивність літератури» вчений розглядає «євромайданівський» формат як важливу «дистанцію» на шляху до якісного оновлення вітчизняного художнього слова [7]. В одній із наших публікацій – «Особливості зображення Революції Гідності в українській літературі 2013-2015 років» – зроблено доскіпливий аналіз типології видань про Євромайдан, зацентовано такі риси його літературно-художнього контенту, як історичність жанру з елементами автодокументалістики, активізація принципів міксування, гіпертекстового й інтермедіального творення, розбудова громадянського пафосу з його піднесеною, трагічною, сатиричною тональностями [1]. Бачиться, що надалі літературознавство повинно більш активно розробляти цю важливу для суспільства, зокрема його культурно-освітньої сфери, тему, не прикриваючись нібито «естетич-

ною невизрілістю» літератури про Євромайдан, а вишукуючи й репрезентуючи читачеві ті цінні здобутки, які вона вже щедро створила.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Одним із вишуканих зразків української майданної поезії є ораторія «Небесна сотня» патріарха еміграційної колії в нашому письменстві, одного із засновників Нью-Йоркської Групи, поета, прозаїка, драматурга, перекладача, літературного критика, редактора-упорядника, мистецтвознавця Богдана Бойчука (1927). Від кінця 1990-х років митець-модерніст періодично мешкає і працює в Києві; в Україні видано двадцять його останніх книг, десятки різнопланових текстів уміщено в часописах «Всесвіт», «Київ», «Критика», «Кур'єр Кривбасу», «Світо-Вид», «Сучасність» та ін. Свідок епохально-трагічних подій Революції Гідності, він не оминув їх у творчості, підтвердивши таким чином свій літературний статус не лише обсерватора чуттів, співця лірики кохання, а й аналітика-екзистенціаліста, противника тоталітарного деспотизму. Ораторія «Небесна сотня» засвідчила глибоко гуманістичну тенденцію в письмі художника слова, його стилістичну вкоріненість у засадничі для цивілізації «ноосферні» виміри – культуру й духовність. А в контексті збірки «Прощання в Парижі та інші тексти» вона додатково резонує своїм релігійним пафосом. Разом із тим ця оригінальна художня річ досі не привернула достатньої уваги дослідників письменства.

Мета статті. Головною метою нашої роботи є розгляд ідейно-художньої системи ораторії «Небесна сотня» Богдана Бойчука, осмислення поетики жанру цього непересічного літературного явища.

Виклад основного матеріалу. Твір написано впродовж лютого-березня 2014 року в Києві – в період, коли на столичному Майдані безперестанно звучала «Пливе кача...» й Україна проводжала в останню путь своїх новочасних мучеників – полеглих від злочинних куль і побоїв захисників європейського вибору. Із руки письменниці Тетяни Домашенко, яка 21 лютого 2014 року створила поезію «Небесна Сотня воїнів Майдану» [4, с. 34–35], їх почали йменувати Небесною Сотнею. Трагічний катарсис унаслідок шокуючого розвитку засадничо мирної протестної акції оголив людські чуття, зокрема й письменницькі: зі сторінок багатьох творів, передусім поетичних, линули плач і скорбота, переплетені з ушлявленням громадянського подвигу звичайних людей, їхньої мужності й саможертвності в ім'я збереження ідеалів свободи особи й держави, обстоювання гідності як морального тестаменту дій усіх і кожного. Ораторія Богдана Бойчука – також своєрідний тренос-псалом, утім автор додає йому драматизму, масовості, святенності, монументалізму, ставлячи оспівувану подію в контекст неперехідної трагічності українського національного буття, трактуючи її як один з епізодів усякчасної народної боротьби за обітовану землю.

Ліричний герой поета – його alter-ergo – це літній чоловік, безсилий долучитися до фізичного протесту євромайданівців («А я, / придавлений до землі роками, / не міг допомогти їм...» [2, с. 156]), утім сповнений розуміння їхньої

місії – «...боролися за своє і наше / існування...» [2, с. 155] та неадекватності жертви – «...і вони бачили крізь вічність / велич своєї батьківщини» [2, с. 157], захоплений духом майданного побратимства і волі до перемоги – «Вірні друзі / далі стояли на барикадах, / щоб рятувати честь / погблих / і виграти бій» [2, с. 157–158]. Разом із тим він гнівно осуджує призвідців трагедії: «найманців смерті» снайперів кинули на мирне населення два морально глухі «кумири / (межигірський і кремлівський), / яким вітри часу / здирали пащеки» [2, с. 156], оприянюючи їхню справжню сутність – «Вони тупо сиділи / на золотих тронах унітазів, / запаморочені запахами, / і нічого не чули. // Тільки бачили марева / своєї величі» [2, с. 156]. Спозиціоновані на контрасті велич батьківщини й примарна особиста велич самодурів-державців увиразнюють зміст перенесеного у твір історичного конфлікту: це змагання демократії з деспотією, індивідуума з тоталітаризмом, множинного «я» народу з узурпатором його прав і свобод.

Із твору помітна цілковита інформаційна поглинутість суб'єкта мовлення подіями Євромайдану, з розгортанням яких і в його приватне життя входить кривавий вододіл: «...вони летіли до Бога. // А я не міг наздогнати їх» [2, с. 155]. Це позначено в тексті артикуляцією екзистенціальної «грані / між дочасним і непроминяльним» [2, с. 158], котра розділяє, умовно кажучи, сповідально-хронікальну й рефлексивно-молитовну частини художнього цілого. Друга з них вивершується візією входження в Царство Небесне полеглого на барикадах воїнства. Тут посріблений віком ліричний герой із наївною, несценічною, розпростороною, здається, аж у трансцендентне чуттєвістю, з гірким усвідомленням непоправного слізно вихлюпує свій і всезагальний біль за убієнними: «...на тих місцях, / де полягли хлопці / Небесної сотні, – / до хідників і до асфальту / поприлипали їхні імена / і фотографії. // Люди освічують ті імена / свічечками, / обкладають квітами, / обтуплюють / вічною пам'яттю // і плачуть; // бо життя одно, / життя – це дар, / який дано кожному / на мить, / і вбивати його – / смертельний злочин»; «Надіюсь, / що по дорозі до неба / погбли повернулися на мить / до Майдану, / щоб захопити з собою / по квіточці. // Щоб не сумувати. // Щоб квіти, / якими обкладали їхні імена, / нагадували їм / про життя на барикадах» [2, с. 158–159]. У свідомості суб'єкта мовлення вибудовується опозиція «трембіти», «дзвони» – і «гранати», яка символізує природне й аномальне відпущення душі в «позасвіти», проте до мучеників Майдану Всевишній прихильний – «На голубих хвилях / хилився човен / з Небесною сотнею» [2, с. 161]: за «остаточною брамою» їх чекає «жизнь безконечна».

Звісно ж, ані пафос міфологізації полеглих учасників Революції Гідності – зображення їх особливим – уже небесним – загоном (сотнею) захисників України, ані визнання кожного з них мучеником і героєм не поменшує тягара втрати людського життя. Проте і смерть на барикадах – не рядова: це очисна жертва, яка мусить історично закріпити незворотність шляху, що на

нього ступило українське суспільство, вирівняти за доленосною потугою чин живих і чин мертвих, тільки тоді пам'ять про убійних захисників Майдану не буде зрадженою. Резонує цю ідею у творі голос хору (ще одне наративне джерело), що є жанровою особливістю такого роду змістоформ.

Відомо, що ораторія (італ. *oratorio*, від лат. *oratorium*: місце молитви, oro: говорю, благаю) – це «монументальний концертний твір для солістів, хору й симфонічного оркестру, написаний за певним мотивом» [5, с. 160]. Від часу свого зародження в італійській бароковій культурі початку XVII ст. вона ґрунтувалася на біблійному сюжеті, в трагічно-величальному ореолі виводила мучеників, грішників, святих і ставилася здебільшого в храмах у період Великого посту. Композиційно ораторія передбачала інструментальну увертюру, речитативне мовлення, литаври й труби для супроводу співу, органну гру. Як і в античній монодії, доволі часто ситуацію в ній прояснював хор, розставляючи змістові акценти.

Хорові партії в «Небесній сотні» – медитативно-сентенційні. Вони постають антифоном до солоспіву героя в плані чуттєвості – зводять її до нуля, натомість виголошують чіткі істини: «На землі / немає вічності, // є тільки / вічна пам'ять, // з якою / ми живемо, // яку возносимо тим, / що відходять від нас» [2, с. 156]; «Можна / прожити життя // в любові, / щоб жити в Бозі. // Можна / віддати життя // задля найвищої любові – / «за друзі своя» – // щоб жити / в безсмерті» [2, с. 157]. Функція хору у творі – ще й активізувати дію, оголюючи певну проблему, як це бачимо у фіналі переломної четвертої глоси: «Слава во вишніх, / а на землі мир. // Та миру на нашій землі / ніколи не було. // Були тільки смерть / і вічна пам'ять. <...> // Так: / слава во вишніх, – / ми не маємо вибору...» [2, с. 158]. Цим пояснено мотив боротьби євромайданівців і їхній відчайдушний виклик смерті. Водночас життя означається як «делікатний келих»: його легко розбити, а «тоді болить душа тих, / що пам'ятають» [2, с. 159]. Пам'ять митець трактує як виняткову властивість живих: полегли на барикадах рани свої та болі лишають їм, у леті донебесному одягаючи пелену забуття, поринаючи в супокій. За таких обставин – пам'ять дуже болюча, виснажливіша за смерть. Однак живі наразі в боргу перед мертвими, і в цей момент вознесення Небесної Сотні вони мають останню надію озватися до побратимів і бути ними почутими. Відтак прифінальні глоси у творі – і героя, і хору – спрямовані до убійних (підкреслене звертання «ви»), сповнені риторики, жалю і смирення. Тут два «голоси» твору солідаризуються в єдиному пориві донести прикінцеве слово – молитовно.

Твір Богдана Бойчука надзвичайно стрункий композиційно. Він містить шістнадцять текстових фрагментів, упорядкованих у вісім пронумерованих частин (глос), сім із яких (2–8) – пари солоспіву та хоралу, перша є непойменованим уступом, що мусив би підхопити настроєву тему увертюри (ту ж таки «Пливе кача...», приміром) або й накласти на неї, а завершальна – «Епілог» – своєрідна ідейно-пафосна кода. Соло в тексті вирізняє курсивом, хорові партії подані як семантично місткі двовіршеві конструкції (на 2–6 строф), уся поезія написана верлібром, який легко трансформується в речитативний лад ораторії.

Цікаво, що та екзистенціальна грань твору, про яку мовилося вище як про відрефлексовану ліричним героєм межу сущого і трансцендентного, плинного і вічного, добра і зла, життя і смерті, споглядання і страждання тощо, є, по суті, ще й композиційною медіаною твору – накреслюється після хоралу четвертого архітектонічного сегмента. На наш погляд, у такий спосіб митець урівноважує дві іпостасі людського існування – тілесного і духовного, тимчасового зримого земного й вічного позасвітнього. А отже, і один учинок «тут» може дорівнювати безкочному буттю «там». Подібно складається доля героїв-мучеників. Але й ті, хто довершує їхню справу й перемагає, – так само достойники.

Зауважимо, що в українське мистецтво ораторія прийшла в час модернізму – на початку XX ст., репрезентуючи здебільшого вже вимодифікований часом світський лірико-сповідальний тон. Першим музичним твором такого формату була «Дума про дівку-бранку» (1923) Михайла Вериківського. Водночас поетика ораторії (посутньо, а інколи номінально) поширилася й на письменство: «Золотий годин» (1917) Павла Тичини, «Моя ораторія» (1928) Гео Шкурупія, «Слово про рідну матір» (1942) Максима Рильського та ін. «Небесна сотня» Богдана Бойчука, як і збірка «Ораторія хвали» (2015) близької до «ньюйоркців» Віри Вовк, свідчить про відновлення цього жанру в неомодерністичному літературному середовищі на черговому зламі епох. Прикметно, що влітку 2014 року – до 23-ї річниці Незалежності України – на Софійській площі в Києві було поставлено саме ораторію – «З нами Бог» режисера Сергія Проскурні, присвячену героям Небесної Сотні та воїнам АТО.

Висновки і пропозиції. Ораторія «Небесна сотня» Богдана Бойчука – художньо вивіреним авторський погляд на трагічну і доленосну для українців Революцію Гідності, який уславлює невичерпність душі й незнищенність духу українського народу, його невідступне виборювання власного права на повноцінне історичне буття. Дальшим кроком у вивченні твору стане його аналіз у контексті авторського набутку та детальніше простеження жанрових зв'язків.

Список літератури:

- Білик Г. Особливості зображення Революції Гідності в українській літературі 2013–2015 років / Галина Білик // Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2015. – № 2 (33). – С. 118–124.
- Бойчук Б. Небесна сотня: ораторія / Богдан Бойчук // Кур'єр Кривбасу. – 2015. – № № 302–304. – С. 155–161.
- Бойчук Б. Прощання в Парижі та інші тексти: повісті, ораторія / Богдан Бойчук. – Львів: ЛА «Піраміда», 2016. – 196 с. – (Серія «Приватна колекція»).

4. Домашенко Т. Небесна Сотня воїнів Майдану. – Вид. 2-ге. – К. – Вишневе: Видавництво «Духовна вісь», 2014. – 192 с., іл.
5. Літературознавча енциклопедія: У 2-х томах. Т. 2 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с. – (Серія «Енциклопедія ерудита»).
6. Поліщук Я. Ефект Євромайдану і література / Ярослав Поліщук // Слово і Час. – 2015. – № 10. – С. 3–17.
7. Поліщук Я. Реактивність літератури / Ярослав Поліщук. – К.: Академвидав, 2016. – 192 с.
8. Список книг про Євромайдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_книг_про_Євромайдан. – Назва з екрана, 29.05.2016.
9. Українська революція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.livelib.ru/selection/26516#books>. – Назва з екрана, 29.05.2016.
10. Euromaidan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldcat.org/search?q=Euromaidan&fq=&dblist=638&qt=first_page. – Назва з екрана, 29.05.2016.

Билык Г.Н.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленко

ОРТОРИЯ «НЕБЕСНАЯ СОТНЯ» БОГДАНА БОЙЧУКА КАК МОНУМЕНТАЛЬНЫЙ ОБРАЗЕЦ УКРАИНСКОЙ МАЙДАННОЙ ПОЭЗИИ

Аннотация

В статье впервые научно осмысленно идейно-художественные особенности оратории «Небесная сотня» Богдана Бойчука в контексте украинской литературы о Евромайдане (Революции Достоинства). Акцентируется оригинальную жанровую поэтику произведения, обозначенную взаимодействием искусств и тяготением к национальной модернистической традиции. Замечено, что оратория построена на чередовании сольных арий лирического героя и хоровых партий. Ее содержательная тенденция – славословие невинно убиенным новейшим мученикам-майдановцам и приобщение субъекта речи к коллективному переживанию общей боли на пике тесного национального сплочения в противодействии тоталитарным рецидивам управленческой системы. Духовно-культурная историческая проекция, гуманистический идейный фокус, стилизованный кларизм придают произведению монументального эстетического измерения. **Ключевые слова:** украинская литература о Евромайдане (Революции Достоинства), интермедальность, поэзия, оратория, монументальная целостность, Богдан Бойчук.

Bilyk H.M.

V.H. Korolenko National Pedagogical University of Poltava

THE BOHDAN BOICHUK'S ORATORIO «HEAVENLY HUNDRED» AS MONUMENTAL EXAMPLE OF UKRAINIAN MAIDAN POETRY

Summary

Author proposes in the current article first academic reflection on the ideological and artistic features of the Bohdan Boichuk's oratorio «Heavenly hundred» in the context of Ukrainian literature about Euromaidan (Revolution of Dignity). The original genre poetics of the work marked by the interaction of art and gravitation to the national modernistic tradition is accentuated. Researcher notes that the oratorio is based on the alternation of solo arias of the lyrical hero and choral parties. Its semantic trend is the praise for the innocent victims, the latest martyrs-Maidaners, and joining the subject of speech to experiencing of collective pain on the peak of close national cohesion in countering the totalitarian recurrence of administrative system. Spiritual and cultural history projection, humanistic ideological focus, stylistic clairism provide to the monumental aesthetic dimension of the work.

Keywords: Ukrainian literature about Euromaidan (Revolution of Dignity), intermediality, poetry, oratorio, monumental integrity, Bohdan Boichuk.

МІФОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ МЕТАФОРИ В АМЕРИКАНСЬКОМУ І УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЧНИХ ПРОМОВ ПРЕЗИДЕНТІВ Б. ОБАМИ І П. ПОРОШЕНКА)

Добощ О.С.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті здійснено лінгвокогнітивний опис метафори з вихідною поняттєвою сферою Природа в американському і українському політичному дискурсі на матеріалі публічних промов президентів П. Порошенка і Б. Обами. В роботі використано поліпарадигмальний підхід до вивчення метафори. На основі семантико-структурного підходу до аналізу метафоричних висловів виявлено актуальну сему, на базі якої відбувається семантичне зрушення в метафорі, проаналізовано конотативний фон. Лінгвокультурологічний підхід дозволив виділити в семантичній структурі метафори міфологічний компонент, на якому базується прагматичний потенціал досліджуваних одиниць. У рамках когнітивного підходу проведено ейдетичний і логічний аналіз. Ейдетичний напрям реалізовано в експлікації актуальних понятійних сфер-джерел, у побудові метафоричних моделей і парадигм. Логічний напрям представлено у структуруванні сфер-джерел метафори.

Ключові слова: метафора, метафорична модель, міфологема, фреймово-слотова структура, політичний дискурс США і України.

Постановка проблеми. Поширеним явищем в інформаційному просторі сьогодення є використання різноманітних метафор для створення виразності та образності у політичному дискурсі. Це пов'язано із демократизацією різноманітних сфер суспільного життя, прагненням запам'ятатися і виділитися. Метафора функціонує в політичному дискурсі подібно тому, як живий організм, який має властивості спадковості та мінливості, взаємодіє з навколишнім середовищем, тобто «еволюціонує» та «виживає» нарівні з іншими метафорами. Метафори, «якими ми живемо», самі впливають на світогляд та поведінку людей. [7] Так, порівняння політики/природи у політичному дискурсі використовується представниками влади як інструмент риторики з метою впливу на свідомість широких мас, ролі мови у створенні іміджу політика, індивідуального стилю політика як мовної особистості. [4] Актуальність дослідження обумовлена і тим, що метамоделі «ПОЛІТИКА – СВІТ ПРИРОДИ» безпосередньо пов'язана з органістичним способом мислення, досить характерним для, здавалось би, лише слов'янських народів. Проте, як покажуть нам подальші приклади організації і «оранжування» американського політичного дискурсу, традиції органістичного мислення теж притаманні цьому народові і досить продуктивні, хоча на кожному новому етапі суспільного розвитку старі моделі розгортаються відповідно до духу часу. [9] Особливо великою є значущість органістичної метафори в текстах з настановою на фундаментальні національні цінності, на повернення «до першоджерел», тому, на наш погляд, для українського та американського політичного дискурсу метамоделі «ПОЛІТИКА – СВІТ ПРИРОДИ» є важливою й актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою дослідження стали роботи з метафори, у тому числі і з теорії концептуальної метафори (В.Ю. Апресян, Н.Д. Арутюнова, А.М. Баранов, М. Блек, А. Вежбіцька, Д. Девідсон, І.М. Кобозева, Е. Маккормак, В.В. Петров, Г.М. Складєвська, В.М. Телія, І.О. Філатенко, А.П. Чудінов, В.М. Шаклеїн, Т.А. Яценко), політичного дис-

курсу (Ф.С. Бацевич, Т.А. Ван Дейк, Р. Водак, О.П. Єрмакова, С.Й. Карцевський, В.В. Красних, Л.П. Крисін, Г. Почепцов), лінгвокультурології (А.М. Афанасьєв, Г.Ю. Богданович, Г.О. Булашев, Л.С. Васильєв, Т.В. Ковтун, М.М. Маковський, В.А. Маслова). З міфологічного аспекту метафори існує немало робіт (Н.Д. Арутюнова, Г. Башляр, Т.В. Козлова, В.А. Маслова, О.О. Потєбня, Г.М. Складєвська, Н.В. Слухай, Т.А. Яценко та ін.), виконаних в основному на матеріалі фольклорних, міфологічних та художніх текстів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що уперше подано комплексний опис мовної реалізації в сучасному політичному дискурсі метамоделі «ПОЛІТИКА – СВІТ ПРИРОДИ»; акцентовано увагу на міфологічному значенні вихідного компонента, оскільки всі образи природи ґрунтуються на певних міфологемах, а людині властиве моделювання соціальної ситуації на основі природних явищ; виділено нові понятійні сфери-джерела метафори в політичному дискурсі США і України: Вода, Вогонь, Земля, Погода.

Основна мета роботи – виявити міфологічний компонент у семантичній структурі метафор з концептуальною сферою-джерелом Природа і проаналізувати особливості їх функціонування в політичному дискурсі України і США на матеріалі промов президентів П. Порошенка і Б.Обами.

Об'єкт дослідження: мовна реалізація політичної метафори, що включає лексику природи, в сучасному політичному дискурсі України і США.

Предмет дослідження: метамоделі «ПОЛІТИКА – СВІТ ПРИРОДИ».

Матеріалом для дослідження стали тексти з метафоричним слововживанням у сучасних українських і англійських засобах масової інформації (2014 – 2016 рр.), а також вибірки із політичних оглядів американських ЗМІ («The Washington Post», «Daily News», «The New York Times» за 2014-2016 рр.).

Виклад основного матеріалу. Метафора передає когнітивну інформацію і нове розуміння відношень подібності між старим і новим знанням, вона не лише формує уявлення про об'єкт, а й

зумовлює спосіб та стиль мислення про нього. [2] Необхідність систематизації метафоричного слововживання в різних дискурсах породила теорію метафоричного моделювання (А.М. Баранов, Ю.М. Караулов, Дж. Лакофф, І.О. Філатенко, А.П. Чудінов та ін.). Під метафоричною моделлю розуміємо динамічну структуру, що демонструє взаємодію сфери-джерела і сфери-мішені. [3] Виділяють чотири групи метафор: антропоморфні, природоморфні, соціоморфні та артефактні. Аналізовані метафори належать до природоморфних (метафор природи). Умовно поділяємо їх на дві підгрупи: «Метафори неживої природи» та «Метафори живої природи». У межах першого підкласу виділено метафоричні моделі «ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНИ – це СТАН І РУХ ВОДИ», «ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ – це ПОЖЕЖА», «ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ КРАЇНИ – це ОСОБЛИВОСТІ РЕЛЬЄФУ» і «ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ КРАЇНИ – це АТМОСФЕРНІ ЗМІНИ», «ПОЛІТИКА – СВІТ ТВАРИН» і «ПОЛІТИКА – СВІТ РОСЛИН». Ці моделі утворюють метафоричну парадигму, на основі якої формується «надмодель», або метамодель, «ПОЛІТИКА – СВІТ ПРИРОДИ».

Світ природи є вічним, відтак втілює Універсум: з нього все починається і ним усе закінчується, але при цьому нічого не зникає безслідно. У даній статті класифіковано й описано метафоричні моделі з вихідною понятійною сферою-джерелом *Природа*. На даному етапі дослідження розмежовано дві групи: «Нежива природа» і «Жива природа». До першої групи увійшли такі сфери, як *Вода*, *Вогонь*, *Земля* і *Погода*. Група «Жива природа» включає *Світ тварин* і *Світ рослин*. Спершу розглянемо приклади вжитих метафор, що належать до групи «Жива природа».

«ПОЛІТИКА – СВІТ ТВАРИН». Використання зооморфних метафор в політичних промовах продовжує міфологічну, фольклорну і літературну традицію, які живуть в свідомості обох народів. Ознаки певних тварин виступають в якості міфологічного коду: заєць – блягузливий, свиня – брудна, теля – немудре, вовк – ненаситний і інші. Лиш деякі зооморфні метафори мають позитивне емоційне забарвлення. Це, в основному, уявлення людини про образи орла, сокола, лева, тигра. Так, під час свого виступу на спільному засіданні Сейму та Сенату Республіки Польща П. Порошенко використовує наступну метафору: «Я без перебищення назвав би Польщу «європейським економічним тигром» [12]. Ця метафора підкреслює швидкий і безстрашний економічний стрибок Польщі з тієї пропасті, в якій вона була у 80-х роках. При необхідності окреслити джерело майже дармового поповнення бюджету або отримання якихось інших благ, використовуються образи *дійної корови*, *вівці*, з якої *стрижуть* вовну і т.д. «Слід негайно демонтувати механізм, що збагачує невелике коло олігархів та корумпованої бюрократії, які фактично приватизували державу і потрошать її, наче м'ясник коров'ячу тушу» [11]. Відносини між політичними партіями, вчинки суб'єктів соціальної і економічної діяльності часто зображають за допомогою зооморфної метафори, що допомагає виявити їх особливу агресію, та безжалісність політичної боротьби. Найбільш поши-

рені визначення – *гризтися*, *клювати*, *жалити*, *ричати*. Президент США використовує концептуальну метафору «ТЕРОРИСТИ – це ДИКІ ЗВІРИ (TERRORISTS ARE WILD ANIMALS)». За допомогою цієї концептуалізації Обама намагається підкреслити негативне ставлення до ворога, так як поведінка дикого звіра є імпульсивною, грубою, безжалісною. Терористи порівнюються з гієнами, вовками і іншими хижаками, які переслідують свої жертви і вбивають не заради того, щоб вижити, а заради власного чванства чи щоб показати своє верховенство: «*Whatever hateful agenda drove these men to such heinous acts will not – cannot – prevail*» [13]. При аналізі зооморфізмів виникає відчуття зміни відносин між людиною і природою. Така людина вже не частина природи, а її господар, який незавжди, на жаль, виявляється хорошим.

«ПОЛІТИКА – це СВІТ РОСЛИН». Фіто-морфні метафори відображають ідею природності і безперервності розвитку життя, близькості і взаємозв'язку людини та природи. Політична діяльність уявляється як процес зростання / вирощування рослин – від їх посіву до дозрівання плодів. У цих метафорах наявні каузальні відношення – необхідність відповідного ґрунту для отримання урожаю: «*Поки буде відповідний ґрунт, з нього виростатимуть нові й нові корупціонери, як ті гриби після дощу*» [11]. При найменуванні причини, джерела явища традиційним є використання метафор *насіння*, *зерна*, *кореня*. Президент Обама описує ненависть як щось, що можна посіяти як зерна на полі: «*So long as our relationship is defined by our differences, we will empower those who sow hatred rather than peace*». Але в іншій промові згадує про зерна позитивних змін: «*The seeds of change for all Americans were sown here*» [13]. У промовах про боротьбу з тероризмом Обама використовує концептуальну метафору «TERRORISM IS A WEED», натякаючи таким чином, що позбутись цього ненависного «*суспільного бур'яну*» можна тільки шляхом повного викорінення. У такому ж контексті він використовує й вираз напруга вкоренилась: «*We meet at a time of great tension between the United States and Muslims around the world – tension rooted in historical forces that go beyond any current policy debate*» [10]. При найменуванні наслідку використовується метафора *плоду*, *паростків*: «...обидва народи повинні вирощувати *паростки нових відносин*». Так, у своєму зверненні до народу Президент США наголошує, що працюючі люди заслуговують на хороший врожай: «*We believe in rewarding hard work and risk takers and letting people keep the fruits of their labor*»; «*Everything we sow last year should yield the first fruits this year*» [13]. Поганих людей в колективі він порівнює з *гнилими яблуками*: «*And we knew there were some bad apples, among good cops...*» [11]. На церемонії урочистого підняття Державного Прапора України Президент також використовує метафору *плоду*, щоб покарати свій народ і навчити добре засвоїти сумний урок долі: «*Реформи назріли і перезріли. Пожинаємо тепер гіркі плоди і чужої агресивності, і власного безвідповідального пацифізму*» [11].

Під час свого виступу на церемонії вшанування пам'яті жертв Голодоморів в Україні 28 Листопада

2015 р. П. Порошенко заявляє: «Смерть мільйонів українців напочатку 30-х років минулого століття не була наслідком природних катаклізмів чи епідемії. Ці страшенні «**жнива скорботи**» стали результатом нелюдської жорстокості тоталітарного режиму» [12]. «Жнива скорботи» – знаменита праця англо-американського історика і письменника Роберта Конквеста про Голодомор в Україні. Він так само, як і американсько-український публіцист та історик Джеймс Мейс, працювали в Комісії Конгресу США з вивчення Голодомору в Україні і прорвали щільну дезінформаційну блокаду, в якій Москва десятиліттями тримала Україну та весь світ.

«ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ – ЦЕ ОСОБЛИВОСТІ РЕЛЬЄФУ». Особливості політичного життя країн і кар'єр політиків співвідносяться з ключовою опозицією вершина – під'їзд. В основі цієї метафори лежить найдавніший архетип верх / низ, який є досить актуальним для публіцистичного дискурсу і реалізується в інших сферах-джерелах (пор. поверхня – дно; зростання – в'янення тощо). Рух угору розцінюється позитивно, а вниз – негативно. [7] Прагматичний зміст розглянутих метафор полягає в тому, що політичне життя країни і кар'єра політичних діячів характеризується зльотами і падіннями, прогресом і регресом. Дана метафорична модель представлена наступними концептами: *скелі, гори, долини, стежки, пілюка, пісок* і інші. Вищеперелічені номінації відображають складну соціально-політичну і економічну ситуацію в обох країнах: «*Fifteen years into this new century, we have picked ourselves up, **dusted ourselves off**, and begun again the work of remaking America*»; «*Thank you for believing all the way, through every **hill**, through every **valley***»; «*Where we too often **run onto the rocks** is how to pay for these investments*»; «*But we ought not – we will not – travel down that **hellish path** blindly*» [13]; «Як би це не було важко, я запевняю, ми спільно знайдемо гроші на оборону. І зробимо так, щоб значна частка коштів пішла не в **пісок**»; «Ми – на порозі **грандіозних, тектонічних змін**»; «...частиною **тектонічних перетворень** має стати і реформування оборонного сектору: армії, спецслужб, ВПК»; «...та це лише **вершина айсбергу** і тільки початок боротьби»; «...санкції є тільки **лінією на піску**», що Захід намалював після 2014 року»; «...багато хто думає, що це всього лише питання часу, коли **пил осяде в Україні**»; «...І в мене немає сумніву, що **мир – точно не за горами**. Я впевнений, що шлях непростих, **тектонічних змін** нам треба не просто пройти, а пробігти!» [12] У вищенаведених прикладах війна порівнюється із пекельною стежкою, труднощі зі скелями, горами, які слід подолати; підкреслюється масштабність змін, окреслюючи їх тектонічними.

«ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ КРАЇНИ – ЦЕ АМОС-ФЕРНІ ЗМІНИ». Достатньо часто у політичному дискурсі використовується метафора погоди і природних катаклізмів. Метафорика катаклізмів є сильнодіючим засобом, який зображає державну, політичну і економічну діяльність як непередбачувані катастрофічні явища і процеси, які можуть не тільки нанести матеріальні збитки, але й викликати людські жертви. [9] Сучасна

політичноорієнтована публіцистика – це широкий спектр стихійних лих: «Стихія полум'я, яке знищує все на своєму шляху: «*I know there are many – Muslim and non-Muslim – who question whether we can forge this new beginning. Some are eager to **stoke the flames** of division, and to stand in the way of progress*»; «...gave a **fiery speech** on the national stage» [13]; «Тому з реформами нам – аж **горить**». Стихія води (як правило, це сила очищення) – *паводок, цунамі, затяжні опади*: «Треба зупинити **потоки брехні і ненависті**, які поширюються російськими ЗМІ» [11]. Стихія повітря – *поривчастий вітер, ураган, буря, торнадо*: «*We must accelerate positive transformations and find a **second wind** in the implementation of reforms*»; «*That's how America leads – not with **bluster**, but with persistent, steady resolve*» [10]. Публіцисти з ціллю підсилити стан емоційного занепокоєння, з ціллю скласти яскраву картину тривожних соціально-політичних процесів, що відбуваються в країні, використовують образи всіх чотирьох стихій – землі (землетрус), вогню (вулкани і пожежі), води (паводки) і повітря (буря і ураган). У метафоричній моделі погоди суспільне буття мислиться як зовнішні обставини, що не залежать від діяльності людини, але істотно впливають на неї. Метафору погоди з метою досягнення емоційного ефекту активно використовує у своїй Інавгураційній промові нинішній президент США Барак Обама: «*Yet, every so often the oath is taken amidst **gathering clouds and raging storms***». Аналогічний приклад спостерігаємо й у промові Барака Обами у Військовій академії у Вест-Пойнті: «*And we must make it clear to every man, woman and child around the world who lives under the **dark cloud of tyranny***». «*America, in the face of our common dangers, in this **winter of our hardship**, let us remember these timeless words. With hope and virtue, let us **brave once more the icy currents, and endure what storms may come***» [13]. Метафори зими, крижаного холоду, буревію як асоціанти несприятливих суспільних умов актуальні для багатьох культур світу, у тому числі й широко використовуються українською мовною свідомістю для концептуалізації явищ соціальної дійсності. [5] При цьому особливу цікавість викликає вжита у наведеному контексті метафора «**winter of our hardship**». Вона становить дещо видозмінений варіант метафоричної назви роману відомого американського письменника Джона Ернста Стейнбека (1902-1968) «Зима тривоги нашої» («The Winter of Our Discontent», 1961), у якій в сконденсованій формі передано тривожне відчуття соціальної й морально-духовної нестабільності у тогочасній Америці і світі загалом. Завдяки своїй надзвичайній ємності ця метафора була широко розтиражована у американським і світових ЗМІ як узагальнене вираження соціальної занепокоєності, а відтак втратила свій індивідуальний характер і перетворилася на риторичну метафору, кліше, штамп. [6] З огляду на ці екстралінгвістичні чинники вжита в Інавгураційній промові нового президента США метафораремінісценція «**winter of our hardship**» – будучи доповненою метафорами «**brave the icy currents**» і «**endure what storms may come**», що покликані підкреслити складність внутрішньо- і зовнішньополітичного становища США на початку XXI ст.,

та емоційно підсиленою метонімізовано-персоніфікованим звертанням «America» – «працює» на створення «міфу Барака Обама» як такого лідера, котрий не боїться труднощів і готовий узяти на себе відповідальність за майбутнє країни в один з найскрутніших моментів державної і світової історії. Образи дощу, туману, пільми, як уособлення соціального зла, є спільним для багатьох культур через здатність розмивати чіткі обриси реальності і перетворювати все у невиразну сіру картину.

Висновки і пропозиції. Образи флори і фауни, кліматичних і погодних явищ, ландшафтно-зональних особливостей оточують людину з народження, а тому близькі йому і зрозумілі. Природна метафорика є своєрідною метамовою, яка дозволяє назвати, оцінити і відповідним чином

сприйняти соціально-політичні явища. [2] Сучасні політичні промови пронизані аргументативними, маніпулятивними та сугестивними технологіями, адже є результатом роботи цілої команди професійних спічрайтерів. Політичні промови президентів України і США рясніють експресивною лексикою, фразеологізмами, емоційними епітетами, метафорами. Образність, картинність, жива внутрішня форма фразеологізмів обумовлюють їхній високий прагматичний потенціал, роблять промову емоційно потужною, а висловлення політиків – влучними. Тому, метафора є хоча і дієвим, але лише одним із мовленнєвих засобів впливу на масову свідомість. Інші технології, в свою чергу, потребують детального вивчення і можуть стати предметом подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Арутюнова Н.Д. Метафора // Лингвистический энциклопедический словарь / Н.Д. Арутюнова. – М.: Изд-во Советская энциклопедия, 1990. – С. 296–297.
2. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры М.: Прогресс, 1990. – С. 5–32.
3. Баранов А.Н. Очерк когнитивной теории метафоры // Русская политическая метафора. Материалы к словарю / А.Н. Баранов, Ю.Н. Караулов. – М.: Институт русского языка АН СССР, 1991. – С. 184–192.
4. Баранов А.Н. Парламентские дебаты: традиции и новации / А.Н. Баранов, Е.Г. Казакевич. – М.: Знание, 1991. – 42 с.
5. Дацишин Х.П. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.08 «Журналістика» / Х.П. Дацишин. – Львів, 2005. – 20 с.
6. Кудрявцева Л. О. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція / Л. О. Кудрявцева, Л. П. Дядечко, О. М. Дорофієва, І. О. Філатенко, Г. А. Черненко // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 58–66.
7. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387–415.
8. Солодовникова Н. В. «Природа» как источник политической метафоры / Н. В. Солодовникова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Симферополь, 2004. – № 1, Т. 16 (55). – С. 76 – 82. – (Серия «Филология»).
9. Фоменко О.С. Лінгвістичний аналіз сучасного політичного дискурсу США (90-ті роки XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.С. Фоменко. – Київ, 1998. – 20 с.
10. <http://www.politico.com/story/2016/05/obamas-howard-commencement-transcript-222931#ixzz489xkbiyP>
11. <http://www.president.gov.ua/news/31937.html>
12. http://gartua.io.ua/s867035/zbirnik_promov_prezidenta_ukraeni_petra_poroshenka
13. <http://www.americanrhetoric.com/barackobamaspeeches.htm>

Добощ О.С.

Национальный университет «Львовская политехника»

МИФОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ МЕТАФОРЫ В АМЕРИКАНСКОМ И УКРАИНСКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПУБЛИЧНЫХ РЕЧЕЙ ПРЕЗИДЕНТОВ Б. ОБАМЫ И П. ПОРОШЕНКА)

Аннотация

В статье осуществлено лингвокогнитивное описание метафоры с исходной понятийной сферой-источником Природа в американском и украинском политическом дискурсе на материале публичных речей президентов П. Порошенко и Б. Обамы. В работе использован полипарадигмальный подход к изучению метафоры. Семантико-структурный подход позволяет выделить актуальную сему, на основе которой происходит семантический сдвиг, а также определить коннотативный фон метафоры. Когнитивный подход позволяет вскрыть мыслительные процессы и выявить прагматический потенциал метафоры, что является особенно актуальным при исследовании политической метафоры.

Ключевые слова: метафора, метафорическая модель, мифологема, фреймово-слотовая структура, политический дискурс США и Украины.

Dobosh O.S.

Lviv Polytechnic National University

MYTHOLOGICAL ASPECT OF METAPHOR IN THE AMERICAN AND UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE (ON THE BASIS OF PUBLIC SPEECHES OF THE PRESIDENTS B. OBAMA AND P. POROSHENKO)

Summary

This article is devoted to the linguocultural aspect of analysis of metaphor with the source-domain Nature in the American and Ukrainian political discourse on the basis of presidents P. Poroshenko's and B. Obama's speeches. According to the semantical approach to the analysis of metaphorical expressions we pointed out the most actual component in the semantical structure of metaphor, connotative surrounding of metaphor was also analyzed. We realized linguocultural analysis and pointed out the mythological component in the semantic structure of metaphor. In the base of cognitive analysis we described the most actual models of metaphors. The logical direction of the cognitive analysis is presented in the building of frame structure of source-domain and explication of the pragmatic meaning of metaphor.

Keywords: metaphor, metaphorical model, mythology, frame organization, the political discourse of Ukraine and the USA.

УДК 398.21

СПЕЦИФІКА ЧАСОВО-ПРОСТОРОВОЇ СТРУКТУРИ УСНИХ НАРАТИВІВ ПРО ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ

Карбан А.А.

Інститут філології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто особливості зображення хронотопу в усних оповіданнях про голодомор 1932-1933 рр. Виділено і проаналізовано основні часові рівні (історичний, біографічний, сюжетний) та просторові координати («свої» і «чужі» території, межові локуси тощо) художнього світу фольклорних наративів. Приділено увагу взаємозв'язку категорій часу і простору як композиційній та жанротворчій функції і способу систематизації та інтерпретації зафіксованих у свідомості свідків трагічних подій.

Ключові слова: хронотоп, народне оповідання, час, простір, локус, голодомор.

Постановка проблеми. Час і простір – дві важливі характеристики будь-якого літературного чи фольклорного тексту. Вони відповідають за побудову суцільної композиції твору, конструюють відображену у ньому навколишню реальність чи мистецьку вигадку, допомагають загалом реалізувати авторську інтенцію та диктують формально-змістові ознаки того чи іншого жанру. Тому вагомим теоретичним питанням аналізу народної прози про голодомор 1932-1933 рр. є вивчення організації її часово-просторової системи. Вирішення цього питання дасть науковцям можливість розібратися передусім у специфічних ознаках цього оповідного жанру, стереотипності, традиційного уявлення про жанр при його відносно вільній формальній структурі, а також у контекстуальних особливостях наративів про конкретний історичний період загалом тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема хронотопового підходу при опрацюванні українських народних оповідань ще не є предметом активного зацікавлення вітчизняних дослідників. Побіжно про взаємозв'язок часу і простору саме в цьому фольклорному жанрі згадується в

працях С. Мишанича («Усні народні оповідання») та Н. Лисюк («Міфологічний хронотоп»).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні студії над усними народними оповіданнями-спогадами свідків трагічного ХХ ст. присвячені здебільшого аналізу їхньої тематики, поетики, образної системи тощо. Проте, на наше переконання, вивчення часово-просторової парадигми текстів стане важливим ключем до розуміння психологізму, історизму, трагізму, ролі біографічного спогаду, колективної пам'яті та «пам'яті жанру» (прим. авт. – термін М. Бахтіна), рефлексій, й окремо – епічної структури, взаємозв'язку внутрішньої дії та зовнішньої реальності, яка в процесі оповіді диференціюється на дійсність минулого і теперішній момент появи наративу.

Головною метою цієї розвідки є наукове осмислення способів моделювання художнього простору та репрезентації категорії часу оповідачами усних меморатів про Великий голод.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фольклорний твір не виникає ні звідки і не функціонує самотійно, його внутрішній образний та естетичний світ завжди є віддзеркален-

ням переосмисленої і художньо трансформованої навколишньої реальності. Тож, важливими характеристиками його художньої картини світу є *час* і *простір*. У гуманітаристиці на позначення активної взаємодії цих двох категорій усталювалося, свого часу уведене М. Бахтіним, поняття *хронотопу*. Цим терміном автор підкреслював нерозривність часово-просторових відношень у літературному творі і зауважував, що «ознаки часу розкриваються у просторі, і простір осмислюється та вимірюється часом» [1, с. 235].

Загалом же, можна говорити про те, що світ фольклорних наративів формується певними сталими народними художніми прийомами відображення часу і простору у тексті. Так, народне оповідання – один із тих жанрів, у якому часово-просторовий взаємозв'язок найбільш наближений до реального і точного сприйняття дійсності, а сюжетна лінія залежить від ступеню релевантності тієї чи іншої події. Отже, факторами, що впливають на створення реального часово-просторового континуума в оповіданнях, є фольклорна оповідна традиція та позафольклорні чинники, зокрема, індивідуальний життєвий досвід автора-оповідача, а також соціально-історичні, психологічні та біографічні моменти, суб'єктивний фактор та культурна традиція, що виводять ту чи іншу подію на рівень небуденності.

Український науковець С. Мишанич, аналізуючи зміни композиційно-мовленнєвих форм народних оповідей, оперує поняттями «епічного ракурсу» та «епічної дистанції». Вони, на його думку, покликані формувати «блочні утворення» усного побутового спілкування та ширше – жанри та жанрові різновиди народної документалістики» [4, с. 74]. Епічний ракурс, С. Мишанич трактує як «кут, під яким оповідач зображує події». Тоді ж як в «епічній дистанції» автор вбачає «просторову і часову віддаленість процесу розповіді від тих подій, що лежать в основі фабули» [4, с. 74]. Також науковець формулює й описує три основні форми вияву епічного ракурсу та епічної дистанції. У першому випадку, як зазначає С. Мишанич, суб'єкт буде знаходитися на зовнішній щодо зображуваного позиції. Це означає, що оповідач є об'єктивним до зображуваних подій – участі він у них не брав, про них міг лише чути або читати. У творах такого автора просторово-часовий план буде загальним, а розповідний час стягненим. У другому ж – суб'єкт розташовуватиметься на внутрішній щодо зображуваного, але зовнішній щодо інших персонажів розповіді позиції. Тут оповідач виступатиме свідком подій, але сам безпосередньої участі в них він не буде брати. Просторово-часова дистанція може бути синхронною або з невеликим часовим інтервалом. І нарешті третя форма часово-просторового вияву полягає у тому, що суб'єкт знаходиться на внутрішній щодо подій і щодо персонажів оповіді позиції, тобто виступає оповідачем і персонажем. Просторовий і часовий плани – крупні, описи деталізовані, стягнення часу невелике. Переважає теперішній час, широко цитується пряма мова, діалоги [4, с. 74-75]. Таким чином, відштовхуючись від міркувань С. Мишанича, можемо говорити про те, що усним спогадам про голодомор 1932-1933 рр. якраз і властива третя форма вираження «епічної дистанції» та «епічного ракурсу», адже час у

творі окреслений, простір достатньо деталізований, а оповідач виступає одночасно й автором, і дійовою особою у фольклорному тексті.

Треба визнати, що категорія часу у казках, легендах, народних оповіданнях тощо є жанрологічною ознакою, а «часові параметри неказкової прози, пов'язаної з актуальними віруваннями, дозволяють співвідносити їх події з набагато більш точно окресленими часовими періодами. Якщо дія переказів віднесена до історичного (точніше, квазіісторичного) минулого, то... в народних оповіданнях події розгортаються у відносно-недавньому (недавно минулому або й «теперішньому», такому, що триває й донині) часі» [3, с. 72].

Отже, аналізуючи усні народні оповідання про голодомор 1932-1933 рр., ми простежуємо, що категорія часу розкривається та втілюється у синтезі трьох темпоральних рівнів. Насамперед, історична доба – 30-ті роки ХХ ст., період Радянського союзу, процес колективізації і відповідно голодомору – формує перший, зовнішній і найширший часовий рівень – *історичний*. В усній прозі про голод історичний час може як окреслюватися конкретними роками: «Тоді у 1932-1933 роках забирали в голодовку, нас розкуркуляли ще раніше і забрали все начисто...» [2, с. 95], так і не акцентуватися узагалі. Історичний час твору у такому випадку ми можемо ідентифікувати із загальною темою оповіді, проговореною оповідачем: «Голод почався раптово. Прийшли «буксири» – зайдлі комуністи, які забрали усе зерно і картоплю, – і сім'я лишилася голодною» [8, с. 132], або ж з деталізованих просторових описів, які відповідно виступають у ролі своєрідних маркерів трагічної доби: «Від села в поле є дорога в бік Шполи, обсажена старими осокорами. По тій дорозі валялися трупи людей» [5, с. 227]. Як бачимо, історичний час оповідань про голод не завжди виявляється винятково в конкретизації термінів («осінню 32-го прийшли активісти», «сильний голод почався в 33-му» тощо), а й також у чіткості змальовання типового для періоду колективізації і голодомору простору («всюди валялися трупи», «з обох боків дороги лежали пухлі люди» і таке інше).

У свою чергу, в оповіданнях нерідко можна простежити розчеплення історичного часового рівня на періоди «до», «під час» і «після» колективізації. Початок колективізації у спогадах свідків показується своєрідним переломним моментом. Час, який змальовується «до» – це майже завжди типова ідилічна картина життя працюючого селянина: «Була тиха й ясна осінь 1932 року в рідному селі Іванівка. Люди щойно впоралися зі жнивими. Урожай видався непоганий, а тому ніщо не провіщало чогось недоброго... Та от зібрали сільський сход...» [5, с. 184-185]. Проте вже від епізоду, у якому йдеться про початок колективізації оповідь набуває тривожного забарвлення і поступового емоційного нагнітання: «Коли почалася колективізація, по дворах ходили гуртом активісти, як чорна смерть...» [5, с. 172] або ж, уривок спогаду Бибич Г.Т., 1923 р.н., с. Остапівка Миргородського району: «Тата заарештували з початком клятої колективізації. Засудили на шість років. Нас з мамою вигнали з хати і до кінця осені 1932 року ми жили по людях...».

Історичний часовий план замкнений і завершений. Варто зауважити, цей той час, який уже відбувся, але, що важливо, він відбувся у недалекому минулому, яке продовжує існувати у пам'яті живого свідка голоду, а це, у свою чергу, виводить нас на другий часовий вияв – *суб'єктивний* – біографічний та емпіричний. Суб'єктивний темпоральний рівень залежить, по-перше, від індивідуального відчуття часу оповідача, а, по-друге, обмежується рамками його життя і, власне, реалізується конкретними особистими спогадами. Якщо історичний і суб'єктивний часові рівні трансформуються в оповідання, виконуючи функцію часової фактури, відповідають за змістове наповнення та є тематичними джерелами, то третій – *сюжетний (нараційний)* – відповідає за структуру, композицію та форму усного оповідання як фольклорного жанру. Сюжетний рівень будує часово-просторові відношення безпосередньо в самому тексті. Нанизуючи одну за одною події, свідком яких став оповідач, сюжетний час моделює художній світ розповіді, сприяє естетичній реалізації спогаду і перетворенню його у завершений фольклорний зразок. Підкреслимо, що специфіка акту оповіді диктує кілька важливих часових характеристик, серед них суб'єктивність, фрагментарність, детальність, скороченість та щільність епізодів, які виникають один за одним. Також досить часто оповідач будує сюжет свого нарративу за критерієм важливості того чи іншого спогаду.

Істотний вплив на вияв часу у творі має *усність*, адже між подіями голодомору, процесом їх пригадування та моментом творення лежить різниця у десяти років. У зв'язку з цим часові відношення мають непослідовний, фрагментарний, мозаїчний характер, а саме: перемикаються з історії життя оповідача на епізоди з біографії його родичів, сусідів, знайомих, коливаються від однієї пори року до іншої, повертаються до початку подій і знову рухаються до хронологічного або сюжетного завершення тощо. Щоб простежити ці темпоральні коливання, розглянемо сюжетний «часовий скелет» оповідання про голодомор Івана Івасюка [повний текст – 5, с. 164–167]. Так, свій наратив виконавець починає із біографічного часового уточнення – його голодні роки застали у семирічному віці. Далі він по черзі ділиться переживаннями і вчинками своїх батьків. Згодом оповідач вилучає новий спогад, у ньому «бачить» активістів, що прийшли розкуркулювати їхніх сусідів, а вже за мить Іван Івасюк знову повертається до епізодів з біографії свого батька. У наступному абзаці оповідач зупиняє свою увагу на історичних подіях, типових моментах для періоду голодомору 1932–1933 рр. – прихід «розкуркулювачів» і злочини, які ті влаштовували. Найтрагічніша точка сюжету цього оповідання синхронна піку голоду по Україні, зокрема на Черкащині, звідки родом оповідач. І. Івасюк згадує: «А далі настав великий голод. Люди мертві валялися під тинами, при дорозі, в бур'янах...». Після цього автор вкотре перемикається і пригадує свого батька, розповідаючи, як той подався до Волочиська, звідки час від часу привозив хліб та сухарі своїй родині, яка, за його відсутності, харчувалася лободою та кропивою. До своєї оповіді виконавець додає також епізод про свого дядька Сергія, якого за

антирадянську частівку забрав «чорний ворон» і від якого «дотепер ні чутки, ні звістки». І на завершення автор пригадує, наскільки численним село Степківка було до 1933 року і яких втрат воно зазнало після голодомору. Як можемо простежити, пам'ять оповідача зберігає лише найбільш сильну за своїм змістом ретроспективну інформацію. Також помічаємо, що смислова лінія підпорядковується не хронологічному принципу, а принципу релевантності події. Сюжети творів ніколи не розгортаються так само послідовно, як це було у реальності, вони вириваються з пам'яті очевидця хаотично і дисгармонійно, деякі моменти забуваються або не подаються, а на дечому виконавець свідомо робить додатковий акцент.

У розповідях очевидців голодомору 1932–1933 рр. виявляється ще одна особливість відображення часово-просторових параметрів, яка додає особливого трагізму та психологізму творам. Мова йде про несвідому, неточну, але вкрай емоційну деталь – «вимірювання» часу, у якому відбуваються події, через заповнення довколишнього простору тим, що можна з'їсти. До прикладу: «Ну цей бур'ян, тоді лобода, пшінка, кропива, це я добре пам'ятаю, що це ми таке рвали і їли...» [2, с. 107] або «...вже суніці починали спіти; рослини: лобода, щавель, листя з липи...» [2, с. 108]. З цих уривків стає зрозумілим, що оповідачі говорять про весну, не називаючи її, і поділяють пору року на певні часові відрізки, що залежать від появи тієї чи іншої «їстівної» рослини.

Просторові плани усних наративів про голодомор 1932–1933 рр. змальовуються оповідачами більш докладно й повно. Зображуваній у них дійсності притаманні чіткі «місцеві» особливості і детальна передача. В оповіданнях завжди описується конкретне село чи місто, вулиця, двір і хата, колгосп і дитячий будинок, при цьому кожне місце повсякчас матиме різне емоційне й семантичне навантаження. Що важливо, просторові плани у фольклорних оповідях про голод не є винятково місцем розвитку дії, це також і прагматична категорія, наповнена різноманітними символами, метафорами і сенсами.

Так чи інакше, народний оповідач конструює художній простір твору інстинктивно, несвідомо опираючись на народну естетичну, міфологічну та емпіричну основи. Амбівалентні просторові уявлення українського народу про навколишню реальність знайшли своє переосмислене відображення й в оповіданнях про голодомор 1932–1933 рр. У цих творах дійсність особливо чітко розмежовується на свою, безпечну, сакральну та чужу, профанну і лиху – *смертоносну*. До «своїх» локусів оповідачі зазвичай відносять *хату, двір, вулицю, село, церкву* й у найширшому сенсі – *Україну*, до «чужих» же – *колгосп, «сільраду», в'язницю, дитячий будинок, яму-могилу, залізницю, місто*, а також *Москву і весь Радянський Союз*. Крім того, в спогадах фігурують і деякі вагомі межові території, яким притаманне змінне смислове навантаження, серед них виділимо – *поле, вулицю і дорогу*. В оповіданнях можна прослідкувати як з часом ці місця змінюють своє першопочаткове позитивне значення на негативне. Поле, яке раніше було врожайним, символізувало достаток і відсутність голодної зими, перетворюється або на пустку: «Поле не було засіяне, хліба

не було...» [5, с. 223], або ж на «місце злочину», адже за вкрадені колоски, жорстоко карали: «Судили за колоски, судили скрізь по селах» [2, с. 165]. Дорога і вулиця у свою чергу насаджуються семантикою загрози, лиха, яке чекає на кожному кроці. Тут на дітей зазвичай чатують людодіди, а на кволих, немічних, старих – підвода коней, яка забирала і відвозила їх до спільного захоронення: «Правління колгоспу виділило підводу з двома чоловіками, котрі сильніші, щоб їздили по вулицях і підбирали мертвих. Якось, щоб не їхати знову по тій самій вулиці, забрали на підводу старого діда, хоча той говорив їм: «Я ще живий, синашу». Забрали й скинули в яму разом з мертвими...» [7, с. 49]. Крім того, дорога й вулиця – це два локуси, завдяки яким найяскравіше демонструється процес нагнітання і розвитку трагедії через витіснення живого простору мертвим: «Йти вулицею було дуже страшно, весь шлях був вкритий трупами, коли я йшла із сестрами до дитсадка, ми просто перечіпалися через них...» [7, с. 39].

Поза тим, у народних оповіданнях про голодомор 1932-1933 рр. досить часто можна простежити ще одну просторову особливість – кореляція місця дії із персонажами. Герої, які з'являються у спогадах очевидців, не лише рухають сюжетну лінію, вони також є емоційною складовою творів, таким чином, негативне уявлення оповідача про конкретних осіб екстраполюється загалом на про-

стір, до якого вони належать, і навпаки: «У селі Пінчуках у колгоспі «Червоний колос» головою був Микитинський. Одного дня він на смерть вбив дитину. Хлопчик, Линник Андрій Іванович, 8 чи 10 років йому було. І цей хлопчик, коли годували людей, він десь там ходив і вкрав кусочок хліба. І цей Микитинський запам'ятав його, і коли побачив у дворі Шевченка Михайла Микитовича цього хлопчика, то така злоба напала, можете собі уявити, у цього голови на ту дитину, що це ж вона голодна і спасалася. Він схватив хлопчика і взяв його за дві ноги і з розмаху вдарив голівкою об дерево. Та дитина і померла. І ніхто ніякої відповідальності не ніс» [2, с. 148-149]. У цьому уривку досить повно розкривається уявлення автора про колгосп та його очільників. Простір колгоспу для селянина є чужим і небезпечним, персонажі, що належать цьому локусу майже завжди злі та ненависні, а їхні жахливі вчинки повсякчас залишаються безкарними.

Висновки з цього дослідження і перспективи. Отже, цей частковий огляд категорій часу і простору народних оповідань про голодомор 1932-1933 рр. засвідчує, що їхня взаємодія має формотворчий характер і виконує композиційну та жанротворчу функції у творах. Завдяки художньому взаємозв'язку простору та часу, зафіксовані та збережені у свідомості оповідачів події трагічного минулого, організовуються, систематизуються та інтерпретуються.

Список літератури:

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе: Очерки по исторической поэтике // М.М. Бахтин. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М., 1975. – 504 с.
2. Борисенко В.К. Свіча пам'яті: Усна історія про геноцид українців у 1932-1933 роках. – К.: ВД «Стилос», 2007. – 288 с.
3. Лисюк Н.А. Міфологічний хронотоп: Матеріали до курсів «Міфологія», «Міфологія слов'янська і світова». – К.: Український фіто соціологічний центр, 2006. – 200 с.
4. Мишанич С. В. Усні народні оповідання. Питання поетики – К.: Наукова думка, 1986. – 328 с.
5. Народні оповідання / Упоряд. С. В. Мишанич. – К.: Техніка, 2008. – 448 с.
6. Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив: Т. 1. 2-ге вид. / Упоряд. о. Ю. Мицика. – К.: Вид-дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 296 с.
7. Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив: Т. 2. / За ред. о. Ю. Мицика. – 2005. 443 с.
8. Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив: Т. 3 / Упоряд. Ю. Мицик, Л. Іваннікова. – К.: Вид-дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 432 с.

Карбан А.А.

Институт филологии

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

СПЕЦИФИКА ВРЕМЕННО-ПРОСТРАНСТВЕННОЙ СТРУКТУРЫ УСТНЫХ НАРАТИВОВ О ГОЛОДОМОРЕ 1932-1933 ГОДОВ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности изображения хронотопа в устных народных рассказах о голодоморе 1932-1933 гг. Выделено и проанализировано основные временные уровни (исторический, биографический, сюжетный) и пространственные координаты («свои» и «чужие» территории, граничные локусы и т.д.) художественного мира фольклорных нарративов. Внимание обращено на взаимосвязи категорий времени и пространства как композиционной и жанротворческой функции и способу систематизации и интерпретации зафиксированных в памяти свидетелей трагических событий.

Ключевые слова: хронотоп, народный рассказ, время, пространство, локус, голодомор.

Karban A.A.

Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

SPECIFICITY OF TIME-SPATIAL STRUCTURE OF ORAL NARRATIVES ABOUT HOLODOMOR (FAMINE) 1932-1933

Summary

The article deals with the features of the image chronotop in oral prose narrative about the famine of 1932-1933. The paper identifies and analyzes the key timing (hystorical, biografical, narrative) and levels of spatial coordinates («own» and «foreign» territory, boundary locus) of the artistic world of folk narratives. The attention paid to the relation between categories of time and space as a function of composition and method of ordering and interpreting recorded in the memory of the witnesses of the tragic occasion.

Keywords: chronotop, oral history, time, space, locus, Holodomor (famine).

УДК 821.161.2-1.09(477.44)

ІМПЕРАТИВИ РОДОВОГО БУТТЯ В ЛІРИЦІ ПЕТРА ПЕРЕБИЙНОСА

Крупка В.П.

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті аналізуються художні особливості рустикальної лірики Петра Перебийноса – представника літературного покоління 70-х років XX століття. Окреслюється духовний зв'язок між поколіннями, спадкоємність як провідні риси родового буття його поетичної творчості. Утверджуються імперативи роду, які засвідчують ключові принципи національної ідентичності.

Ключові слова: рустикальна лірика, ліричний герой, архетип, імператив, родове буття, пам'ять роду.

Постановка проблеми. Рустикальну лірику другої половини XX століття годилося б назвати радше народницькою чи неонародницькою. Однак, на думку В. Моренця, саме цей термін дає можливість позбутися численних негативних конотацій, зумовлених довільністю використання поняття «народництво», яке є категорією передусім соціологічною, етнопсихологічною, а не естетичною [5]. Соцреалістичний дискурс активно використовував її здобутки в спорадично освоєних ідейно-проблемних аспектах поетики, проте тільки літературне шістдесятництво призвело до її естетичного ренесансу, збурило письменництво до пошуку нових прийомів і засобів художнього світовираження, обумовлених глибинними етноментальними особливостями української літератури.

До чільної когорти цієї стильової течії В. Моренець вписує прізвища П. Воронька, Б. Олійника, В. Коломійця, А. Бортняка, М. Братана, О. Довгого, Д. Луценка, П. Осадчука, М. Шевченка, Д. Іванова, С. Чернілевського, стверджує, що вона є найбільш масовою в ліриці цього періоду, тому перелік можна продовжити ще не одним десятком поетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До яскраво виражених представників рустикальної стильової течії належить і Петро Перебийніс – митець слова виразно національний, чия творчість органічно вписується в «просторозмовний мовленнєвий ренесанс в українській поезії (і прозі!) 60-80-х років» [5, с. 29]. Таку домінанту його лірики М. Слабошпицький наповнює поняттями

«універсальний зміст» [15], у підбудові якого, на переконання Т. Салиги, лежить, «код його душі, спадок роду, еволюція генетичної свідомості» [14, с. 110].

Сам поет з цього приводу відзначає: «Моя поезія – це моє життя. Це моя чорнява подільська земля, без якої неможливо уявити планету. Це мій древній хліборобський рід, без якого неможливо уявити людство... мало сказати я люблю свою землю. Я приріс до неї думками і серцем» [8, с. 5]. Дослідженням художньої домінанти *роду/народу* в його творчості займалися Д. Павличко, М. Слабошпицький, Т. Салига, І. Прокоф'єв, Л. Пастушенко, О. Логвиненко, розглядаючи її здебільшого у світоглядно-естетичному аспекті і лише принагідно крізь призму текстуального аналізу.

Мета нашого дослідження – простежити художні особливості родового буття, в основі якого лежить етична домінанта імперативу пам'яті як зв'язку між поколіннями роду в поезії Петра Перебийноса.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. Моренець стверджує, що «ідеологічним засновком рустикальної лірики є утвердження істинності й незнищенності родового буття <...>. Оскільки ж національне буття України і в Україні подосі переважно ототожнюється з сільським, нерозривно пов'язаним із землею-годувальницею і трударем, причетним до дива її плодосіння, то саме цей останній трудар (або ж «ця остання» – трудівниця, щоб не викликати фемі-

ністичного обурення) і виступає носієм істини, успадкованої від батьків і заповіданої дітям» [5, с. 25]. Родове буття в поезії П. Перебийноса висвітлено у трьох вимірах: минулому (світ пращурів), теперішньому (світ ліричного героя – носія істини роду), майбутньому (світ нащадків):

І от стою.

Стою серед усіх

Єдинокровних родичів моїх.

Над ними зараз маю перевагу:

Одних – уже немає,

Інших – ще немає,

А я – живу.

Я тягну ниточку живу

З минулого

В сучасне

І майбутнє («Центр родоводу», [10, с. 17]).

Ліричний герой, осягаючи відповідальність перед пращурами і нащадками, на генетичному рівні, завдяки структурам колективного позасвідомого, спочатку відчуває, а потім і усвідомлює необхідність імперативу пам'яті. Адже за стародавнім українським звичаєм кожен член роду (родини) до набуття зрілості зобов'язаний був знати свій родовід до сьомого коліна, про що проголошує П. Перебийніс у вірші «Голос крові»:

Стою, дивлюсь на рідний край

І чую клич нетлінний:

Далеких предків пам'ятай

До сьомого коліна! [9, с. 16].

Тяглість, неперервність роду забезпечується не тільки його фізичним продовженням, а в й зв'язком поколінь, «пам'яттю роду», де пам'ять як «символічна присутність відсутнього» [16, с. 45] заступає забуття, набуває рис ритуально осучасненого характеру, певної усталеності, займає належну роль в ієрархії цінностей родової свідомості, що свідчить про духовну спадкоємність.

Важливим аспектом поетичного дискурсу П. Перебийноса у вимірах свого роду є самоідентифікація ліричного героя, який називає себе подоляком з діда-прадіда: «З прадідів-дідів я подоляк, / З міцного, роботячого я роду. / Мій предок не шукав мільного броду, / Не падав серед бою в переляк» («Моя основа», [9, с. 6]). Тому цілком логічно з цього приводу є історична ретроспекція, яка вимальовує когорту пращурів, їхній рід занять, героїчні та побутові колізії життя, моральні імперативи тощо. Поетично осмислюючи своє прізвище *Перебийніс*, автор вводить його в контекст відомого козацького наймення *Кривоніс*, стверджуючи, що він походить із цього славного роду. На думку І. Прокоф'єва, «поетичних натяжок тут немає» [13, с. 178]. Адже, як стверджує ліричний герой, «у прізвищі моему козацька кров кипить», і тому прагне насажити душі сучасників величчю предків:

Перебийніс. Кривоніс.

Імена. Козацькі лиця.

Бусурманам кару ніс

Помах криці-блискавиці.

Гей, нащадку! Поклонись

Тіні прадіда Максима.

Розтинає небовись

Блискавиця негасима («Перебийніс. Кривоніс», [12]).

Осміслення й усвідомлення спадкоємності поколінь відбувається завдяки прийому своєрід-

ного діалогу ліричного героя зі своїми пращурами крізь виміри історичного часу. Цим автор намагається відродити пам'ять про минуле роду, вимальовувати його легендарні постаті на родовідному дереві персонажа: «Відлунне в камені пам'ять жива / мого народу і роду. / Що сниться вам предки? / Мовчать імена, віками нещадно затерті» («Козацькі могили», [12]); «Гей, та покличмо з пісні живої, / з полум'я, з попелу з диму / всіх неоспіваних предків-героїв – / аж до прабатька Максима» («Пісня нащадка», [12]).

Художньо осмислюють історію свого роду й інші представники рустикальної лірики, зокрема В. Забаштанський і Д. Іванов. Так, у В. Забаштанського – «То прадіди мої за баштанами. / Під пралісом на белебні жили. / Багаті полотняними штанами / І виводком забаштанят були»; «Діди з Богданом кидались на шляхту / Та виринали аж в Кармалюка» («Древо роду», [2, с. 98]); у Д. Іванова – «Я, від роду Гендега, тепер Іванов, / На папері сім слово складаю / Заповітне. Нащадкам моїм хай воно / Й через тисячу літ нагадає» («Заповіт мого роду», [3, с. 61]). Рецепція родового коріння в героїчній ретроспекції є художньою спробою обсервувати свої генетичні первні, вписати себе в колективне буття і в контексті екзистенції роду/народу визначити свій національно-етичний чин: «Із древнього я роду, / що знав косу і кріс. / До рідного народу / я коренем проріс» ([10, с. 19]).

Тому для ліричного героя поезії П. Перебийноса вкрай важливою є актуалізація цих етичних постулатів, оскільки знищувальна дія часу неблаганно призводить спочатку до розмитих контурів на дереві роду, а згодом і до їхнього забуття:

Стою я, сутній на вітрах життя.

– Хто ви, мої прадіди? – питаю.

Перекликом століття гримотять,

Незримо рветься ниточка

І тане... («Центр родоводу», [10, с. 17-18]).

Пам'ять роду художньо інтерпретована архетипно-символічним рядом «сік землі», «пам'ять землі», «вузлик землі», «голос крові», «моя основа», де етноментальним осередком, кодом родового буття є архетип Земля. В «Українській міфології» В. Войтовича цей образ окреслюється, як «символ жіночого начала, материнства; осмислюється як прародителька і мати-годувальниця всього живого. Земля – велика берегиня вічнозеленого Древа життя» [1, с. 188]. У поезії П. Перебийноса – це та сакральна опора, яка утверджує рід, надає йому міцності і сили, почасти ототожнюється з пращурами ліричного героя. О. Таланчук, досліджуючи цей архетип в українському фольклорі, стверджує: «Язичницький культ Матері-Землі тісно переплітається з культом померлих, пізнішою трансформацією якого постало пошанування своїх предків і своїх батьків» [17, с. 153]. У лоні Землі вони виробили свої національні стереотипи: обожнювали її, шанобливо ставилися до неї, здійснювали багатовікову практику мудрого побутування.

Відгомін культу Землі як художньої домінанти визначальний у фольклорі, літературі XIX століття, зокрема у творчості Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, М. Коцюбинського, Ольги Кобилянської, В. Стефаника та ін. А як літературна традиція, став пріоритет-

ним в заповідально-селянському дискурсі другої половини ХХ століття – початку ХХІ століття.

Тому поет неодноразово апелює до архетипу Землі, який набуває сакрального звучання в родовому бутті його лірики. Наприклад: «Мій рід навіки тут приріс / До ниви щедрої і доброї» («Подільський шлях», [11, с. 29]); «Моя основа – тут, у цьому ґрунті. / З горбів оцих у всесвіт я лечу» («Моя основа», [9, с. 6]); «І я розвіюсь над широким світом / живущими пилинками землиці – / тієї, у якій коріння хліба, / тієї, у якій моє коріння» («Вузлик землі», [12]); «Скажу по правді: / страх бере, що вмиє / зі мною згасне, / як живий вогонь, / чуття землі – / наука всіх наук...» («Рости, мій сину», [12]).

У поезії «Сік землі» цей архетип втілений в образі жнивного поля, що є свідченням правічного духу, великого працелюбства, досвіду, мудрості – тих духовних цінностей пращурів, які, незважаючи на часоплин родового буття, залишаються сталими, викристалізованими етичними імперативами, що визначають майбуття, долю кожного наступного покоління: «Смаглочоллий хлопчик-серпеня / нагинає пружний колос дня... / Пий, козаچه, сік землі поволі / На колінах перед полем долі» [11, с. 28]. Імператив пам'яті підсилюється художньою деталлю *стерня* («гостра, насторожена стерня»; «хай стерня мене в землі не коле»), яка є пересторогою забуттю. У популярній українській пісні «Сік землі», слова до якої написав поет Володимир Вихрущ, а музику – Владислав Толмачов, концептуальним осердям, як і в ліриці П. Перебийноса, є зв'язок між поколіннями, який у вимірах родового буття проголошується найвищою цінністю: «З роду в рід кладе життя мости, / Без коріння саду не цвісти, / Без стремління човен не пливе, / Без коріння сохне все живе».

Реалізація цього зв'язку відбувається ще й завдяки архетипу *Води*. Відомою є істина про те, що вода здатна вбирати в себе і зберігати світло, думку, музику, молитву тощо. Тому для ліричного персонажа роль «мудрої кринички польової» як оберегу пам'яті неоціненна, оскільки це місток із давнини у сьогодення і майбутнє, це можливість зцілитися святістю свого роду: «Ти ковтнув цілющої води, / Що з глибин пробилася сюди, / Що навік освячена землею / Правитчизни щедрої твоєї. / Смаглочоллий хлопчик-серпеня / Над тобою ніжив колос дня... / Пий, козаچه, сік землі поволі / На колінах перед полем долі!» [11, с. 28].

Художньо вимальовуючи своє родове буття у тривимірності його часопростору, ліричний

герой звертається до різних його представників, зокрема до своїх прапрадідів і прадідів («Хто ви, мої прапрадіди?», «Прапрадіди, в тім і моя вина...», «Що сниться вам, предки?»), діда і баби («Добридень вам, дідусю і бабусю»), свого сина («Пам'ятай, мій сину, жнивне поле...», «Пий, козаچه, сік землі поволі...», «Мій сину, / знай / – науку цю колись / я перейняв од батька...»). Використовує автор і риторичні звертання від пращурів до ліричного героя як носія родових цінностей: «Вийшли ми, хлопче, з кріпкого роду», «Гей, нащадку! Поклонись / Тіні прадіда Максима». Для нього особливо важливим є не тільки отримати духовний спадок, а й передати його своїм дітям.

Іван Огієнко з приводу родинного виховання відзначав: «Чого батько і мати навчать у родині, з тим і в світ піде дитина» [6, с. 32]. Ці одвічні істини поціновує і ліричний персонаж П. Перебийноса, він заповідає своєму синові духовні реліквії пращурів, вписуючи його в родовідне дерево. Такий прийом є свідченням своєрідного перегуку між різними поколіннями роду, де ліричний герой питає у своїх прадідів поради-настанов, і, таким чином, оживляє, передає своїм нащадкам пам'ять, визнаючи її доміантним імперативом.

Ліричний персонаж, вдивляючись у себе з вершин родового позачасся, виголошує:

Стою я,
Поки світ в очах не згас, –
Праправнук

І прапрадід водночас («Центр родоводу», [10, с. 18]).

О. Логвиненко з цього приводу відзначає, що «...герой гіперболізується в Атланта, котрий підпирає руками могутню родову крону, закорінену в землю, яка міцно скріплює духовний зв'язок часів» [4, с. 6]. Він засвідчує родову згуртованість, яка переростає в національно-екзистенційну («відлунює в камені пам'ять жива / могого народу і роду»), створює перспективи для втілення державотворчої ідеї.

Висновки. Отже, Петро Перебийніс своєю націоутверджувальною творчістю декларує імперативи родового буття, закорінені в етноментальну етику, значною мірою позначену й глибинною релігійністю народу. А духовний зв'язок між поколіннями, де до пантеону пращурів належать люди героїчної долі, призводить до відновлення «колективної гідності» (Е. Сміт), яка в екзистенції роду/народу засвідчує ключові принципи національної ідентичності.

Список літератури:

1. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
2. Забаштанський В. Свічкою слова: вірші та балади / В. Забаштанський. – Жмеринка, 2000. – 448 с.
3. Іванов Д. Заповіти мого роду: поезії / вступ. слово Б. Олійника / Д. Іванов. – К.: Рад. письменник, 1983. – 126 с.
4. Логвиненко О. «Праправнук і прапрадід водночас»: [про поет. зб. «Княжа Лука»] / О. Логвиненко // Літературна Україна. – 2000. – 2 березня. – С. 6.
5. Моренець В. Рустикальна лірика (уризок зі студії «Стильові течії української поезії др. пол. ХХ століття») / Володимир Моренець // Мандрівець. – 2003. – № 1. – С.25-32.
6. Огієнко І. (Іларіон; митр.). Навчаймо дітей своїх української мови: проповіді / І. Огієнко. – Вінніпег: б. в., 1961. – 63 с. – (Християнська бібліотечка; ч. 2. «Віра й Культура»)
7. Павличко Д. Світ поезії Петра Перебийноса / Д. Павличко // Голос України. – 2006. – 15 лютого. – С. 9.
8. Перебийніс П. До читача / П. Перебийніс // Дар Вітчизни: Вибрані поезії. – К.: Молодь, 1987. – С.5.
9. Перебийніс П. Присягаю Дніпром!: Поезії / П. Перебийніс. – К.: Молодь, 1985. – 96 с.

10. Перебийніс П. Світловий рік: Поезії / П. Перебийніс. – К.: Молодь, 1982. – 136 с.
11. Перебийніс П. Третя спроба: Поезії / П. Перебийніс. – К.: Рад. письменник, 1983. – 143 с.
12. Поет Петро Перебийніс // http://perebyinis.blogspot.com/p/blog-page_8346.html
13. Прокоф'єв І. «Гарячі вітри історії» Петра Перебийноса / І. Прокоф'єв // Київ. – 2011. – № 6. – С. 177-179.
14. Салига Т. Гіркою мовою калини, силвета Петра Перебийноса на тлі літпроцесу / Т. Салига // Дзвін. – 2006. – № 11-12. – С. 109-114.
15. Слабошпицький М. Де шукати універсальний зміст: кілька уваг про поезію Петра Перебийноса / М. Слабошпицький // Київ. – 2004. – № 6. – С. 122-124.
16. Стародубцева Л. Мнемозина и Лета. Память и забвение в истории культуры: Монография / Л. Стародубцева. – Х.: ХГАК, 2003. – 696 с.
17. Таланчук О. Священний шлюб. Архетип Матері-Землі у фольклорі / Олена Таланчук // Українознавство. – № 1. – 2001. – С. 152-154.

Крупка В.П.

Винницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

ИМПЕРАТИВЫ РОДОВОГО БЫТИЯ В ЛИРИКЕ ПЕТРА ПЕРЕБИЙНОСА

Аннотация

В статье анализируются художественные особенности рустикальной лирики Петра Перебийноса – представителя литературного поколения 70-х годов XX столетия. Определяется духовная связь между поколениями, наследие как ведущие черты родового бытия его поэтического творчества. Утверждаются императивы рода, которые свидетельствуют о ключевых принципах национальной идентичности.

Ключевые слова: рустикальная лирика, лирический герой, архетип, императив, родовое бытие, память рода.

Krupka V.P.

Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University of Vinnytsia

IMPERATIVES OF EXISTENCE IN THE LYRICS OF PETRO PEREBYINIS

Summary

The article touches upon the artistic peculiarities of Petro Perebyinis's rustic lyrics, who is a representative of the literary generation of the 1970's. The spiritual link between generations and heredity as main features of family entity of his poetic works have been defined. The research consolidates the imperatives of the family which are the key principles of the national identity.

Keywords: rustic lyrics, lyrical character, archetype, imperative, family entity, family values.

УДК 81'25

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПЕРЕВОДА СТИХОТВОРЕНИЯ Д.Г. ЛОУРЕНСА 'THE ELEPHANT IS SLOW TO MATE'

Леонтьев А.Н.

Международный гуманитарный университет

В статье представлен краткий обзор существующих переводов стихов Д.Г. Лоуренса. Предлагается сравнительный анализ перевода стихотворения Д.Г. Лоуренса 'The elephant is slow to mate'. Рассматриваются возможные трудности и неточности при переводе. Определяются основные принципы и методы перевода, которые необходимо применять для перевода поэтического текста. В статье отмечается необходимость дальнейшего развития методов поэтического перевода, в том числе, для перевода других стихов Д.Г. Лоуренса.

Ключевые слова: стих, перевод, оригинал, смысл, образ, язык, интонация.

Постановка проблемы. Д. Г. Лоуренс автор восьми сборников стихов, но из всего его поэтического наследия переводились в основном только «Последние стихи» – 'Last Poems' (1932) [1]. Несколько стихотворений из других сборников перевели М. Немцов [3] и Е. Фельдман [4].

Что касается анализа переводов стихотворений Д.Г. Лоуренса, то он практически отсутствует в литературоведении.

Анализ последних исследований и публикаций. Александр Грибанов [2] в своём предисловии к «Последним стихам» Д.Г. Лоуренса представ-

ляет Лоуренса-поэта в культурно-биографическом контексте, оставляя за скобками собственно анализ перевода стихов. В статье «Поэзия Д.Г. Лоуренса» Шлыкова Л.С. [5] анализирует смысло-образные аспекты поэзии Лоуренса, стилистические особенности языка, структуру стиха, специфическую «кинематографическую» образность его поэзии. Англоязычные исследования сосредоточены на мировоззренческих и эстетических концепциях Лоуренса, акцентируя внимание на «вопросах пола», фрейдистских аллюзиях в его поэтическом творчестве. Например, Джойс Кэрл Оутс [6] в статье 'The Hostile Sun: The Poetry of D.H. Lawrence' «Враждебное солнце – поэзия Д.Г. Лоуренса».

Выделение нерешённых ранее частей общей проблемы. Упомянутые литераторы, литературные критики и переводчики, исследуя поэтические, литературные, эстетические, философские, психологические особенности поэзии Д.Г. Лоуренса, представляя достаточно полный и исчерпывающий литературоведческий анализ его поэтического творчества, в культурно-историческом и философско-эстетическом контексте эпохи, уделили недостаточно внимания «технологии» перевода стихотворений Д.Г. Лоуренса, характеру, особенностям и способам трансформации поэтического текста на другой язык.

Цель статьи. Цель данной статьи заключается в том, чтобы на примере сравнительного анализа перевода стихотворения 'The elephant is slow to mate' («Любовное терпение слона») Д.Г. Лоуренса показать отличие поэтического перевода от интерпретации, переложения, которыми некоторые литераторы-переводчики подменяют собственно перевод; охарактеризовать некоторые особенности поэзии Лоуренса.

Изложение основного материала. Всемирную популярность классика английской литературы Дэвиду Герберту Лоуренсу принес роман «Любовник леди Чаттерлей» ('Lady Chatterley's Lover' 1928).

Но не менее известен Лоуренс был и как поэт, – уже сборник стихов «Смотри! Мы справились!» ('Look! We Have Come Through' 1917), был положительно отмечен читающей публикой.

Д.Г. Лоуренс разработал собственную, оригинальную поэтику, близкую к поэтике имажистов. Замечательны его стихи о животных, такие, например, как «Кенгуру» – 'Kangaroo' (1923); стихи из поэтических сборников: «Черепашка» – 'Tortoise' (1921) и «Птицы, звери и цветы» – 'Birds, beasts and flowers' (1923). Уникальны его своеобразные поэтические этюды из сборника «Анютины глазки» – 'Pansies'. Многие стихи из этих сборников до сих пор не переводились, в том числе и стихотворение «Любовное терпение слона» ('The elephant is slow to mate') из сборника 'Pansies' (1929).

Прежде чем приступить к анализу перевода этого стихотворения, необходимо охарактеризовать его литературно-поэтические особенности.

Стихотворение имеет сложную структуру, делится на шесть строф. Каждая строфа – катрен, при этом стихотворный размер меняется: некоторые стихи имеют восемь или десять слогов, тогда как другие (самые короткие, например) – только два или четыре слога. Иногда использу-

ется неполная рифма – как в первой или четвертой строфе, а иногда полная рифма, например, в последних двух четверостишиях. Заметим, что полная рифма обычно имеет место, когда последний ударный гласный и все последующие звуки двух или более слов или фраз одинаковы. То есть это не белый стих по формальным признакам, так как у белого стиха при наличии регулярного метра отсутствует рифма, и не свободный стих, в котором отсутствует метр, рифма или другие особые качества интонационного музыкального рисунка. Все эти факторы, конечно же, затрудняют перевод.

О чем же это стихотворение? Название показывает, что стихотворение является парадоксом, так как самое большое животное, самый крупный зверь – по иронии судьбы, вынуждено «сочетается в любви» медленно.

Ключ к пониманию стихотворения, без сомнения, находится в третьей строфе, в которой Лоуренс сравнивает животных с людьми. Поэт использует прилагательные: shy (робкий, стеснительный) wise (мудрый) – для изображения и характеристики слонов, то есть он употребляет слова, которые выражают качества именно человека, поскольку животные лишены интеллекта, и не могут говорить; они выражают свои чувства и эмоции с помощью тела, посредством голоса... Животные обладают собственным кодом для общения с себе подобными. Изображая любовные отношения, Лоуренс показывает, что животные и люди ведут себя похоже, и достаточно цивилизовано. Лоуренс хочет, чтобы мы осознали, как факт, что животные и люди не так уж сильно отличаются друг от друга.

Главные тема стихотворения – это празднование мощи, силы, могущества, великолепия, мудрости природы. Семантика стихотворения многозначна и требует дополнительной интерпретации; переводить такое стихотворение и удовольствие, и испытание. Наверное, поэтому было сделано всего несколько переводов.

Интересен перевод, который несколько лет назад выполнил известный одесский литератор и филолог Анатолий Яни (текст перевода следует за оригиналом стиха Д.Г. Лоуренса).

The elephant, the huge old beast,
is slow to mate;
he finds a female, they show no haste
they wait

for the sympathy in their vast shy hearts
slowly, slowly to rouse
as they loiter along the river-beds
and drink and browse

and dash in panic through the brake
of forest with the herd,
and sleep in massive silence, and wake
together, without a word.

So slowly the great hot elephant hearts
grow full of desire,
and the great beasts mate in secret at last,
hiding their fire.

Oldest they are and the wisest of beasts
so they know at last

how to wait for the loneliest of feasts
for the full repast.

They do not snatch, they do not tear;
their massive blood
moves as the moon-tides, near, more near
till they touch in flood. [9]

МЕДОВЫЙ МЕСЯЦ У СЛОНОВ

(Из Дэвида Герберта ЛОУРЕНСА, 1885 – 1930)

Как ведут себя, знаете, в брачный период
слоны?

О, гиганты! Они это делают нежно и медленно.
Спешки не проявляя, всегда ожиданья полны:
Эту неторопливость хранить им влюблённо-
стью велено.

И пока они мешкают (я говорю о слонах)
Или листья срывают с ветвей, что открыты
их взору,

Вожделение робко растёт в их огромных
сердцах –

Так же медленно, как черепаха, идущая в гору.

Вот им кажется: скачут они сквозь кустарник
лесной

Иль в густой тишине погружаются в дрему
со стадом,

Пробуждаясь потом, как родная природа вес-
ной,

Понимая без слов песню сердца великого
рядом.

Вы не видели, как сочетаются браком слоны?
Наполняясь желаньем, они это делают тайно.
Те секреты огня никогда никому не видны.

Очень медленно всё происходит и как бы слу-
чайно.

О, они-то, мудрейшие, знают, как ждать им
пиров

Или пиршеств – банкетов и праздников
чувств сокровенных!

И пьянея от яркого счастья бесценных даров,
Как вино, они тянут усладу минут незабвен-
ных.

Никогда на куски они не разрывают любовь,
И по джунглям плывут, как забвение, в ритме
особом,

И колышется их африканская, жаркая кровь,
Как прилив и отлив, завершаясь всемирным
потопом. [6]

Даже беглый взгляд на перевод А. Яни дает
возможность понять, что это, скорее, перело-
жение темы, или даже пересказ стихотворения
Д.Г. Лоуренса.

Нарушены основные принципы поэтического
перевода, а именно эквилинеарность и эквирит-
мичность. Хотя для современных переводчиков
эти принципы не являются табу, но мера должна
соблюдаться в любом случае: текст перевода
А. Яни почти вдвое больше текста оригинала, не
говоря уже о «вставках от себя», таких, напри-
мер, как «я говорю о слонах», которые отсут-
ствуют в оригинале.

Создается впечатление, что забыв об авторе
и, воспользовавшись оригинальной идеей и заме-
чательной системой образов, подсказанной Лоу-
ренсом, переводчик пишет собственный стих на
заданную тему.

И даже броское название «Медовый месяц
у слонов» не более чем красивая выдумка, а не
ключ к замыслу автора.

Если прибавления (которых нет в тексте
Лоуренса): «как черепаха, идущая в гору», или
«как родная природа весной», или «африкан-
ская, жаркая кровь». Если перевести обратно на
английский язык, – получится новое стихотворе-
ние, которого Лоуренс никогда не писал.

Такая «вольность перевода», наверное, была
возможна во времена А.С. Пушкина, или Т.Г. Шев-
ченко. И хотя, например, Василий Жуковский
и являлся сторонником вольного перевода, его
перевод «Одиссеи» Гомера до сих пор считается
каноническим, и многократно переиздавался.

И все же, полагаю, переводчик должен стре-
миться к адекватности перевода, к передаче на
ином языке не только «духа», но и «буквы» тек-
ста; необходимо точно фиксировать формальные
особенности оригинала, тем более, когда речь
идет о поэтическом переводе.

В этой связи особенно заметны неточности
А. Яни при передаче интонации и стихотвор-
ного размера. У Лоуренса ударение в стихе
практически везде падает на второй слог,
у А. Яни в тексте перевода ударение везде
падает на – третий.

Понятно, что сохранить интонацию оригинала
сложно. Язык синтетический – язык «длинных»
существительных отличается от языка анали-
тического (английского) – «коротких» глаголов.
И всё же сохранить музыку (интонацию) ори-
гинального стихотворения переводчик обязан,
и этого не могут подменить даже интересные
находки, на уровне отдельных фраз, как то:
«тянут усладу минут незабвенных».

Предлагаю на рассмотрение свой перевод, в
котором я постарался избежать указанных недо-
четов.

ЛЮБОВНОЕ ТЕРПЕНИЕ СЛОНА

Слон – древний гигантский зверь,
долго пару себе подбирает;
он находит подругу, и они терпят,
они ожидают

когда любовь в безбрежных сердцах
медленно пробудится,
пока они гуляют вдоль русел рек
и ощипывают листья

и в панике бросаются через лес
вместе со стадом,
и спят в огромном безмолвье небес,
просыпаясь, в молчании рядом.

И так горячо их большие сердца
распалываются,
что гиганты влюбляются без конца,
в тайном огне скрываются.

Старейшие и самые мудрые из зверей
они знают, как продлить страсть,

растягивая удовольствие от пиров,
и наслаждаясь властью.

Они не набрасываются, неистовствуя;
их мощной крови ток
в блаженстве медленно растворяется,
пока они входят в любви поток.

Название 'The elephant is slow to mate', которое и задает главную тему, и содержит определенный идейный подтекст – следует переводить, учитывая грамматическую структуру английского предложения, а именно модальность инфинитивной конструкции, нацеленность в будущее и запланированность действия: «Слон вынужден (должен, ему придется) медленно, терпеливо сочетаться (влюбляться)».

Лейтмотив «терпения», «сдерживания», «необходимости выждать» повторяется многократно, поэтому использование именно этого значения глагола 'mate' в названии вполне корректно.

Необычна структура стихотворения: сочетание длинных и коротких строк, плавного и сбивчивого течения стиха. В английском оригинале гласные, в большинстве своем, длинные, кроме фразы 'dash in panic' «ринуться в панике».

Интересна просодия стиха: если декламировать его по-английски, то можно услышать

постоянно меняющийся ритм, то сбивчивый, то текучий, и если продлевать при произнесении, как в оригинале, долгие звуки, то чтение может затянуться – чтец ощутит «терпение», а читатель поймет и почувствует, как и что Д.Г. Лоуренс говорит о любви не только в мире животных, но и о любви человеческой, любви вселенской.

Именно эту идею я стремился выразить при переводе.

Выводы и предложения. Проведенный краткий сравнительный анализ перевода стихотворения Д.Г. Лоуренса 'The elephant is slow to mate' позволяет выявить необходимость применения переводчиком таких принципов поэтического перевода, как эквилинеарность и эквиритмичность, без их абсолютизации; соблюдение просодии, адекватной передачи смыслово-образной системы, с учетом лексических и грамматических различий языков.

При переводе необходимо учитывать также и литературоведческую интерпретацию текста; жанровое своеобразие.

Принимая во внимание незначительное количество научных работ, посвященных исследованию переводов поэзии Лоуренса, свою задачу мы видим в дальнейшем развитии методов и принципов поэтического перевода на основе анализа перевода других стихотворений Д.Г. Лоуренса.

Список литературы:

1. Грибанов А. Переводы. [Электронный ресурс] / А. Грибанов. – Режим доступа: <http://agribanov.houa.org/Files/B7.html>.
2. Грибанов А. Д.Г. Лоуренс. Последние стихи. Предисловие. [Электронный ресурс] / А. Грибанов. – Режим доступа: <http://www.stihi.ru/2010/02/07/280>.
3. Немцов М. Дэйвид Герберт Лоуренс. Переводы. [Электронный ресурс] / М. Немцов. – Режим доступа: http://vladivostok.com/Speaking_In_Tongues/LAWRENCE.HTM.
4. Фельдман Е. Д.Г. Лоуренс. Зелень. [Электронный ресурс] / Е. Фельдман. – Режим доступа: <http://www.stihi.ru/2012/10/24/9339>.
5. Шлыкова Л.С. Поэзия Д.Г. Лоуренса. [Электронный ресурс] / Л.С. Шлыкова. – Режим доступа: <http://20v-euro-lit.niv.ru/20v-euro-lit/articles-angliya/shlykova-poeziya-lorensa.htm>.
6. Яни А. Медовый месяц у слонов. [Электронный ресурс] / А. Яни. – Режим доступа: http://www.igrunov.ru/vin/vchk-vin-stich/od_poets/yani/1241589771.html.
7. Oates J. C. Hostile Sun: The Poetry of D. H. Lawrence / J.C. Oates. – Los Angeles: Black Sparrow Press, 1974. – 60 p.
8. Lawrence D.H. Pansies: Poems/ D. H. Lawrence. – Miami: Fredonia Books, 2002. – 156 p.
9. Lawrence D.H. The elephant is slow to mate / [Электронный ресурс] / D.H. Lawrence. – Режим доступа: http://famouspoetsandpoems.com/poets/david_herbert_lawrence/poems/146

Леонтьев О.М.

Міжнародний гуманітарний університет

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕКЛАДУ ВІРША Д.Г. ЛОУРЕНСА 'THE ELEPHANT IS SLOW TO MATE'

Анотація

У статті представлений короткий огляд існуючих перекладів віршів Д.Г. Лоуренса. Пропонується порівняльний аналіз перекладу вірша Д.Г. Лоуренса 'The elephant is slow to mate'. Розглядаються можливі труднощі і неточності при перекладі. Визначаються основні принципи і методи перекладу, які необхідно застосовувати для перекладу поетичного тексту. У статті відзначається необхідність подальшого розвитку методів поетичного перекладу, у тому числі, для перекладу інших віршів Д.Г. Лоуренса.

Ключові слова: вірш, переклад, оригінал, сенс, образ, мова, інтонація.

Leontyev A.N.

International Humanitarian University

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE TRANSLATION OF D.G. LAWRENCE'S 'THE ELEPHANT IS SLOW TO MATE'

Summary

The article presents a brief overview of existing translations by D.G. Lawrence's poems. It considers comparative analysis of the translation of D.G. Lawrence's poem 'The elephant is slow to mate'. There have been observed peculiar difficulties and possible errors during the process of translation. Some basic principles and translation methods to be used for translation of a poetic text have been defined. The article states the need for further development of methods of poetic translation, inter alia, to translate the other poems by D.G. Lawrence.

Keywords: poem, translation, original, sense, image, language, intonation.

УДК 811.111:81.42

БІЛІ ТА ЧОРНІ СИМВОЛИ У СУЧАСНІЙ КАНАДСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Малишева-Кочубей М.В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті запропоновано аналіз поетичних текстів сучасних канадських поетів. Розкрито сутність колоронімів «білий» та «чорний», пояснено походження та особливості символіки ахроматичних кольорів в поетичних текстах. На тлі лінгвокогнітивного поетичного простору поезії Канади виділено протиставлення кольорних символів «чорний» та «білий», в основі якого лежить зв'язок із прототипами дня та ночі.

Ключові слова: колоронім, кольорний символ, ахроматичний, антитеза, поетичний образ.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. Багатство кольорної лексики в поетичному мовленні (колоронімів) пояснюється важливістю зорових вражень як одного з джерел пізнання навколишнього світу. Кольорні ознаки матеріальних об'єктів абстрагуються свідомістю людини й набувають «самостійного існування у сфері ідеального, у різноманітних пластах духовного досвіду людства» [7, с. 34], – від найдавніших знакових систем міфології і фольклору до сучасного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні спостереження в галузі лінгвопоетики переконують, що в поетичній мові назви кольорів є естетично акцентованими, відзначаються багатством семантичного наповнення і виконуваних функцій (Борисова О.Б., Гаспарян С.К., Задорнова В.Я., Ліпгарт А.А.). Кольорна гама як важлива мовноестетична категорія є одним із показників індивідуального стилю автора, має принципове значення для розуміння специфіки поетичної картини світу, динаміки ідейно-художніх систем, традицій і новаторства поетичної мови тощо. У новітніх дослідженнях позначень кольору ураховуються як позамовна інформація про феномен кольору, так і його місце та роль у формуванні національної мовної картини світу, що дозволяє простежити смислову перспективу розгортання кольорних образів (Григорьева І.В., Кудрина А.В., Кульпіна В.Г., Мецераков Б.Г., Рахимова Г.Р.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У центрі нашої уваги постає

символіка кольору в канадських англомовних поетичних текстах ХХ-ХХІ ст. У сучасній когнітивно-дискурсній парадигмі канадська поезія досліджена недостатньо, є лише поодинокі наукові розвідки, присвячені вивченню стилістичних засобів творення образів природи, людини на основі лінгвокогнітивного підходу (Просянікова Я.М., Лебідь Є.О.).

Актуальність роботи зумовлюється також загальним спрямуванням когнітивної поетики на виявлення й пояснення когнітивних механізмів створення особливого естетично-емоційного ефекту поетичними формами. Розкриття когнітивно-семіотичних механізмів формування символіки колоронімів в поетичному тексті й виявлення їхніх комунікативно-функціональних особливостей сприяє визначенню специфіки образної картини світу в сучасній канадській поезії.

Мета статті полягає у розкритті лінгвокогнітивних особливостей символіки кольору в сучасних канадських поетичних текстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій картині світу все розмаїття зорових вражень становить чітко окреслену систему [6, с. 11], яка виявляється в існуванні відчуттів ахроматичних (білий, чорний, різні відтінки сірого) і хроматичних кольорів. Білий колір розкладається на спектр, у якому виділяють сім хроматичних барв (червоний, оранжевий, жовтий, зелений, голубий, синій, фіолетовий), здатних змінюватися за такими фізичними параметрами, як тон, яскравість та насиченість. Ахроматичні кольори (від грець. *α* – заперечна частка + *χρῶμα* – колір)

відрізняються повною відсутністю кольорного тону. Ахроматичні кольори, а саме: чорний, білий та сірий – можуть описуватись за допомогою лише однієї змінної величини – яскравості, оскільки вони виникли шляхом умовного розділення кольорного простору, що характеризується лише яскравістю, а всі хроматичні кольори описуються за допомогою усіх трьох величин [10, с. 106]. Іншими словами, початком ахроматичного спектру є самий яскравий відтінок (білий), а завершується ряд найтемнішим відтінком (чорним).

Для дослідження нами було обрано антитезу «білий-чорний», яка існує майже у всіх символічних системах. Концепція чорного і білого як діаметрально протилежних символів негативного та позитивного є надзвичайно поширеним явищем [13, с. 56]. Чорно-біле зображення присутнє в символах Ін-Янь, дня і ночі, життя і смерті, світу й темряви.

Чорний та білий кольори є одними з найперших та найважливіших кольорних символів людства. Ці кольори використовувалися в магичних ритуалах первісних людей [8, с. 75-77]. Найбільш важливими з цих ритуалів були ритуали, присвячені народженню, ініціації, шлюбу і смерті, де був присутній білий колір. Білий колір використовувався і як захисний засіб – злі сили не могли завдати шкоди людині, тварині чи оселі, якщо вони були помічені білою фарбою, або мали амулети білого кольору.

Другим найважливішим кольором в житті первісних людей був чорний колір. Якщо білий означав світло, то чорний – морок, якщо білий – життя, то чорний – смерть, білий – чистота і порядок, чорний – бруд і хаос. Тим самим, чорний – антипод білого. Оптично, контраст білого і чорного найбільш сильний; також контрастні і символічні значення цих двох кольорів. Білий і чорний відносяться до дуальних символів і, як зазначає Х. Керлот [5, с. 547], подібно всім дуальним формулам мають безпосередній зв'язок з великим міфом про близнюків. Члени дуальної пари (люди, тварини, рослини і т. д.) мають протилежні забарвлення, що відображає протиставлення двох світів. Чорний – це відсутність світла, ніч, коли активність людини знижена, і вона не може добре орієнтуватися в навколишньому просторі, стає беззахисним перед стихіями і хижаками. Чорний – відсутність свідомості, сон, подібний смерті, колір попелища і розпаду.

В християнстві білий колір залишається непоручним символом святості, чистоти і духовності. Ангели на небесах – в білому одязі, як і святі. Особливо важливим було таке значення білого як чистота і непорочність, звільнення від гріхів, як про це йдеться в «Одкровенні» Іоанна. Білий не має в Християнстві негативних значень, навіть білий саван означає, як і у первісних народів, перехід в інший, «кращий» світ, очищення від гріхів і тільки в цьому полягає його «траурність».

Ставлення до чорного було, переважно, негативне, як кольору зла, гріха, диявола і пекла, а також – смерті. У значеннях чорного, як і у первісних народів, зберігся і навіть розвинувся аспект «ритуальної смерті», смерті для світу. Тому чорний став кольором чернецтва [2, с. 12]. В Біблії колоронім «чорний» вживається 16 раз, переважно для опису темряви, яка пов'язана із

судом та покаранням. Колоронім «білий» використовується більше 50 разів і в значенні кольору, і при описі сяяння світла. Контраст світу і темряви є основним мотивом Євангеліє от Іоанна, де Ісус зображується як світло світу, який розсіює темряву божественного суду [12, с. 366].

Народнопоетична творчість увиразнює протиставлення кольорів на рівні символічних значень. Найчастіше контрастують білий і чорний, які перебувають на протилежних полюсах народної шкали оцінок (як уособлення життя і смерті, радості і печалі, щастя і горя), посідаючи чільне місце в ієрархії цінностей [4, с. 34].

У сучасній англійській мові за словом *білий* закріплене значення «колір молока або свіжого снігу, утворений відбиттям видимих променів світла // найсвітліший колір, як сніг або сіль» [9, с. 56]. Слово *чорний* тлумачиться як «дуже темний колір, утворений шляхом відсутності або повним поглинанням світла // найтемніший колір, як вугілля або сажа» [9, с. 545]. До мікрополя колороніму *білий* в англійській мові належать складені колороніми із словами-інтенсифікаторами (bright white), слова-замінники (light, pale) та колороніми із лексемою на позначення явища навколишньої дійсності (snow white). Мікрополе *чорний* включає синоніми, які мають певний відтінок (jet, ebony), складені колороніми з інтенсифікаторами (deep black), слова-замінники (dark) та колороніми із лексемою, яка позначає явище навколишньої дійсності (pitch black).

Слова білий та чорний пов'язані зі словами світлий і темний. «Ключом до розкриття семантики слів темний і світлий слугує поняття зору, а прототипове використання цих слів пов'язано не з предметами, а із середовищем» [3, с. 231-290]. Ці слова не засвоюються наглядно із вказівкою на предмети, які можуть слугувати еталоном «темного» чи «світлого» кольору. Скоріш за все, прототипом темряви буде ніч, а світу – день, вважає А. Вежбицька. Автор визначає, що семантична структура англійських black і white відображає статус основного колороніму, який засвоюється остенсивно, і їх зв'язок з поняттями «темний» і «світлий».

Поезія Канади сформувалася на основі усної творчості корінного населення – ескімосів та індіанців, для яких білий та чорний кольори були основними символами. Підґрунтям також слугують французькі і англійські традиції, які інтерпретуються по новому в своєрідному канадському соціокультурному середовищі. Сучасний етап розвитку поезії – це період активної творчості Маргарет Етвудт, Кетрін Хейл, Ал Перді, Марка Штранда, Майкла Ондатже, Леонарда Нормана Коена, Ірвінга Лейтона та ін. Оскільки Канаду населяють 34 крупні етнічні групи, [14] то творчість поетів часто зазнає впливу різноманітних культур, які привносять свої символи в сучасну канадську поезію.

У наведених нижче поетичних уривках сучасних канадських поетів простежується процес створення візуальних образів засобами символізації чорного та білого кольорів.

*Tell yourself
as it gets cold and gray falls from the air
that you will go on*

walking, hearing
the same tune no matter where
you find yourself --
inside the dome of dark
or under the cracking white
of the moon's gaze in a valley of snow.
(Mark Strand. Lines For Winter)

У наведеному поетичному уривку темрява, яка вербалізується у виразах *gray falls from the air* (сірість падає з повітря), *inside the dome of dark* (всередині куполу темряви) протиставляється світлу – *under the cracking white of the moon's gaze in a valley of snow* (під тріскуче білим поглядом місяця в долині снігу). За допомогою епітету *cracking* та метафори *the moon's gaze* автор створює візуальний образ наступаючої зими.

When neons flash the girl into light and shadow
the room vanishes and all those others
guests who checked out long ago
are smiling
and only the darkness of her may be touched
only the whiteness looked at
she stands above him as a stone goddess
weeping tears and honey
she is half his age and far older
and how can a man tell his wife this?
(Al Purdy. Married man's song)

Даний поетичний текст принизаний символами протиставлення темряви і світла: *light and shadow* (світло і тінь), *the darkness of her may be touched only the whiteness looked at* (до її темряви можна доторкнутися, на її білість можна лише дивитися). Згідно із словниками символів білий уособлює чистість, світ, невинність, в той час чорний – колір темряви, мороку, ночі. Антитеза «білий-чорний» символізує протистояння двох світів, двох першоджерел, двох духовних іпостасей [1, с. 540].

THUNDER of riotous hoofs over the quaking sod;
Clash of reeking squadrons, steel-capped, iron-shod;

The White Maid, and the white horse, and the
flapping banner of God.

Black hearts riding for money; red hearts riding
for fame;

The maid who rides for France and the king
who rides for shame.

Gentlemen, fools and a saint, riding in Christ's
high name!

(Theodore Goodridge Roberts. The Maid)

Біблейська тематика використовується автором для позначення протистояння, боротьби темного та світлого. Білий кінь завжди є символом життя, денного світла, духовного просвітлення та тріумфу. У наведеному вірші *the white horse* (білий кінь) уособлює тріумф та вдалу боротьбу. У словосполученні *Black hearts* епітет чорний символізує всю темну сторону людей – жадібність, невігластво, хитрість.

The air smells of rhubarb, occasional
Roses, or first birth of blossoms, a fresh,
Undulant hurt, so body snaps and curls
Like flower. I step through snow as thin as script
Watch white stars spin dizzy as drunks, and
yearn

To sleep beneath a patchwork quilt of rum.
I want the slow, sure collapse of language
Washed out by alcohol. Lovely Shelley,
I have no use for measured, cadenced verse
If you won't read. Icarus-like, I'll fall
Against this page of snow, tumble blackly
Across vision to drown in the white sea
That closes every poem -the white reverse
That cancels the blackness of each image.

(George Elliott Clarke. Blank sonnet)

Антитеза «білий-чорний» пронизує увесь вірш – *Watch white stars spin dizzy as drunks* (спостерігати як крутяться білі зірки неначе сп'янілі), *Against this page of snow, tumble blackly Across vision to drown in the white sea* (...на цю сторінку снігу, впасти похмуро крізь видіння потонути в білому морі). Протиставляється образ зародження, початку життя із внутрішніми творчими переживаннями автора. Кульмінацією протистояння темряви в душі автора і надією є останні рядки ...*That closes every poem -the white reverse That cancels the blackness of each image, de the white reverse* означає білу протилежність до чорноти кожного зображення. Автор підкреслює існування чорного та білого, темряви та надії, хорошого й поганого поряд – одне може перекрити або скасувати інше.

Висновки. В основі протиставлення кольорних символів чорний та білий лежить сильний оптичний контраст і пов'язування їх з прототипами дня та ночі. Символічні значення колоронімів набувають у творчості різних поетів своєрідного авторського тлумачення. Подальшою перспективою дослідження може бути виявлення механізмів функціонування зазначених кольорних символів в сучасній поезії Канади.

Список літератури:

1. Андреева В. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Андреева В., Кукулев В., Ровнер А. – М.: Локхид; Миф, 1999. – 576 с.
2. Базыма Б. А. Цвет и психика / Борис Алексеевич Базыма. – Харьков: ХГАК, 2001. – 172 с.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая. – М.: Русские словари, 1997. – 416 с.
4. Губарева Г. А. Семантика та стилістичні функції кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко: дис...канд філ. наук: 10.02.01/ Губарева Галина Анатоліївна. – Х., 2002. – 173 с.
5. Керлот Х. Э. Словарь символов. / Х. Э. Керлот. – М.: REFL-book, 1994. – 608 с.
6. Кравков С.В. Цветовое зрение / Сергей Васильевич Кравков. – М.: Просвещение, 1951. – 250 с.
7. Пастушенко Т.В. Колірна номінація як елемент вторинної мовної картини світу (на матеріалі сучасної англійської мови): дис. .. канд. філ. наук: 10.02.04 / Пастушенко Тетяна Володимирівна. – К., 1998. – 198 с.
8. Тэрнер В. У. Символ и ритуал / Виктор Уиттер Тэрнер. – М.: Наука, 1983. – 280 с.
9. Хокинс Д. Толковый словарь английского языка Oxford / Д. Хокинс. – М.: АСТ, 2008. – 556 с.
10. Brockhaus. Die Enzyklopdie in 24 Bänden. – Neubearbeitete Auflage. – Leipzig, 1996–1999. – В. 17: PERU – RAG. – 910 S.
11. Canadian poetry online [Electronic Resource]. – Access Mode: http://canpoetry.library.utoronto.ca/index_poet.htm.

12. Dictionary of biblical imagery [general editors: Leland Ryken, James C. Wilhoit, Tremper Longman III]. – England: Inter Varsity Press, 2000. – 3290 p.
13. Sirlot J. E. A Dictionary of Symbols / J. E. Sirlot. – L.: Routledge & Kegan Paul Ltd, 1971. – 451 p.
14. The Canadian Encyclopedia [Electronic Resource]. – Access Mode: <http://www.thecanadianencyclopedia.com/en/>.

Малышева-Кочубей М.В.

Киевский национальный лингвистический университет

БЕЛЫЕ И ЧЕРНЫЕ СИМВОЛЫ В СОВРЕМЕННОЙ КАНАДСКОЙ ПОЭЗИИ

Аннотация

В статье предложен анализ поэтических текстов современных канадских поэтов. Раскрыта сущность колоронимов «белый» и «черный», дано объяснение происхождения и особенностей символики ахроматических цветов в поэтических текстах. На фоне лингвокогнитивного поэтического пространства поэзии Канады выделено противопоставление цветосимволов «черный» и «белый», в основе которого лежит связь с прототипами дня и ночи.

Ключевые слова: колороним, цветосимвол, ахроматический, антитеза, поэтический образ.

Malysheva-Kochubey M.V.

Kyiv National Linguistic University

WHITE AND BLACK SYMBOLS IN CONTEMPORARY CANADIAN POETRY

Summary

The article presents an analysis of poetic texts of contemporary Canadian poets. The essence of colour terms «white» and «black» is revealed and the origin and characteristics of the achromatic colour symbols in poetic texts are explained. The antithesis of colour symbols black and white is based on the day and the night prototypes connection and it has been highlighted dealing with linguo-cognitive poetic area of Canadian poetry.

Keywords: colour term, colour symbol, achromatic, antithesis, poetic image.

УДК 81'373.611

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В СЛОВООБРАЗОВАНИИ

Неврева М.Н., Дуванская И.Ф., Кудинова Т.И.

Одесский национальный политехнический университет

Статья посвящена решению теоретического вопроса дефиниции философских терминов, используемых в лингвистике, и в частности в словообразовании – «тип» и «модель». В современных исследованиях эти термины зачастую замещаются один другим. Это приводит к неточности как при постановке проблемы, так и при описании результатов анализа. В статье на основании обзора литературных источников доказывается необходимость разграничения этих двух терминов. При этом даются их точные значения и представляются примеры, взятые из исследования по словообразованию.

Ключевые слова: аффикс, морфема, производное слово, структурная формула, формант.

Постановка проблемы. Исследование словообразовательных систем английского языка – одно из самых перспективных направлений в теоретической лингвистике. Основным положительным аспектом анализа словообразовательных систем и типов является получение результатов, которые наряду с необходимыми для разработки оптимальных методик обучения чтению и пониманию научного текста специалистами и др.

Для этого, естественно, нужно чтобы все особенности словообразовательных единиц были точно и однозначно охарактеризованы. Но дело

в том, что лингвистическая наука является подвижной, динамичной наукой, постепенно изменяющейся с накоплением новых результатов исследований, и отсюда – появлением новых, насущных задач, которые должны быть решены. Поэтому для этих решений в теории время от времени возникают абсолютно не определенные ранее терминологические единицы.

Отсутствие достаточной определенности в отношении некоторых понятий и терминов, характеризующих их, в дальнейшем может привести к непониманию и разночтению в результатах научных исследований.

Такое положение требует внимательного рассмотрения. С этой целью в статье будут проанализированы авторитетные литературные источники и сделаны соответствующие выводы.

Анализ последних исследований и публикаций. В лингвистической литературе можно найти достаточно большое количество публикаций на тему словообразовательных особенностей лексем, функционирующих не только в художественном дискурсе, но и в текстах научного функционального стиля. Во-первых, практически все диссертационные работы, особенно современные, выполняемые на основе анализа частей речи, в обязательном порядке включают описания их словообразовательных особенностей [1-5]. Во-вторых, наблюдается острый интерес также и зарубежных исследователей к этой теме [5-8]. Известно, что в свое время была тщательно разработана так называемая *Leipzig Glossing Rules* [9].

Однако здесь также невозможно найти такие важные для любой науки определения терминов, а сам анализ направлен только на практическое исследование речевых единиц.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Итак, как уже было сказано, в работах, посвященных разработке словообразовательных систем различных языков и функциональных стилей, не учтены точные определения и описания основных словообразовательных элементов.

Формулирование целей статьи. Целью работы является описание обзорных исследований доступной лингвистической литературы, чтобы дать точное и исчерпывающее определение словообразовательным единицам, функционирующих в различных типах речи.

Изложение основного материала. В словообразовании как разделе языкознания в последнее время помимо основной единицы (производного слова) и минимальной единицы (форманта) выделяются комплексные единицы – словообразовательные типы и др. [10, с. 116]. Однако понятие словообразовательного типа не имеет еще достаточной определенности.

Одни исследователи под словообразовательным типом понимают схему, показывающую, какие части речи вовлечены в словообразовательный акт и какая из них является производящей, а какая производной. Например, $V + \text{Suf.} = N$ является схемой, которая объясняет, что от основы глагола при помощи суффикса образуется существительное: $\text{boil} + \text{er} = \text{boiler}$. Однако по этой же схеме образуются существительные: $\text{syparatuin} = \text{separat} (e) + \text{ion}$; $\text{equipment} = \text{equip} + \text{ment}$; $\text{delivary} = \text{deliber} + y$. Поэтому внутри схем выделяются словообразовательные модели, описывающие производящую основу, конкретный аффикс и производное слово. Так, в схеме $V + \text{suf.} = N$ имеются разные модели: $V + \text{ion} = N$; $V + \text{ment} = N$; $V + y = N$ и т.п. [11, с. 39].

Другие авторы употребляют лишь термин «словообразовательная модель», понимая под ним стабильную типовую структуру с обобщенным лексико-категориальным значением и реализующуюся при ее наполнении лексическим материалом [12, с. 53]. При этом производящее и производное данной модели должны быть связаны звуковой корреляцией, которая под- держивается как смысловой общностью, так и

смысловым различием между производящим и производным [13, с. 19; 14, с. 95].

Е.С. Кубрякова, определяя понятие словообразовательной модели, говорит следующее о ее форме и структуре элементов, из которых она складывается: «... понятие модели определяется не столько за счет механического перечисления морфем, входящих в ее состав (иными словам структура модели и ее морфемного состава – понятия не тождественные), сколько за счет выявления тех конкретных языковых единиц (аффиксов и основ), из которых она складывается» [10, с. 132].

Н.Я. Янко-Триницкая дает сходное толкование модели слова. При этом она выделяет в моделях структурно-семантические разновидности – образцы. «Модель – структурный, формальный аналог производного слова. Ее содержание исчерпывается указанием на словообразовательные аффиксы в сочетании с системой флексий и категориальную характеристику производящей основы. Образец – в отличие от модели – структурно-семантическая схема производного слова. В содержание этого понятия включаются: 1) аффиксы с системой флексий; 2) семантика производящей основы в той степени обобщения или конкретизации, в которой эта семантика сказывается на значении производного слова».

В.Н. Ярцева вместо термина «словообразовательный тип» употребляет термин «ряд»: «Под рядами мы понимаем любое объединение по тому или иному структурному признаку словесных единиц в языке. Емкость этих рядов, их устойчивость, их важность для системы данного языка могут быть очень различными» [15, с. 8].

Некоторые лингвисты термин «словообразовательный тип» определяют как структурно-семантическую схему образования производного слова, которая характеризуется общностью способа словообразования, общностью словообразующего форманта и общностью формальных и семантических отношений между производящим и производным [16, с. 50]. В словообразовательной системе языка много словообразовательных типов, обладающих разными словообразовательными значениями, разными средствами их выражения и разными формальными показателями «В пределах одного и того же словообразовательного типа могут функционировать словообразовательные разновидности, обусловленные различными морфологическими и фонетическими факторами».

В других случаях производные слова определенных словообразовательных моделей исследователи относят к разным словообразовательным типам. Так, к разным словообразовательным типам относятся субстантивные прилагательные, которые характеризуются разными словообразовательными значениями. В рамках одной словообразовательной модели выделяют словообразовательные типы, например, с такими словообразовательными значениями: обладающий тем, что названо производящим существительным; имеющий свойства того, похожий на то, что обозначено производящим существительным.

Таким образом, разный подход к определению понятий словообразовательного типа и модели очевиден. Между тем, понятия «тип» и «модель»

используются, как известно, не только в языкознании, но и в других науках. В содержании термина «тип» при всем разнообразии его использования в разных науках обычно имеется в виду выявление в многообразии явлений той или иной сферы некоторых групп или классов, объединяющих эти явления по сходству ряда свойств или признаков. Такие группы (классы), выделяемые из множества рассматриваемых явлений, обычно в общей сфере сокращенно имеют типы.

Термин «модель», в отличие от термина «тип», имеет конкретное значение образца чего-либо, или формы, схемы, по которой копируется что-нибудь. Разновидности предметов, явлений одного типа обычно называются моделями.

Использование понятий «тип» и «модель» в разных науках в приблизительно сходном значении позволяет говорить о понятиях типа и модели в общем виде и рассматривать понятие словообразовательного типа и модели слова как частные по отношению к общему понятию типа и модели вообще.

Учитывая изложенное выше, мы предпримем попытку дать общую характеристику понятий «словообразовательный тип» и «модель». Итак, «словообразовательный тип» – это общая структурная схема построения производного слова, в котором учитываются прежде всего внешние, формальные, материально выраженные признаки производного слова. Однако эти признаки не могут быть единственными для всех типов производных. Они зависят от способа словообразования, структуры производящей базы и словообразовательных средств. В аффиксальном словопроизводстве, например, слова образуются путем сложения основ или слов с аффиксами (суффиксами и префиксами), а в словосложении – в результате сложения двух и более основ или слов.

В производных словах, образованных суффиксальным способом: *driver*, *percentage*, *engineering*, *evaporator*, *reinforcement*, *rationalization* в качестве производящей базы использованы слова: корневое – *drive*, префиксальное – *percent*, суффиксальное – *engineer*, префиксально-суффиксальное – *evaporate*, сложно-префиксальное – *reinforce*, сложно-суффиксальное – *rationalize*, а в качестве словообразовательного средства (форманта) – суффиксы: *-er*, *-age*, *-ing*, *-or*, *-ment*, *-ation*. Словообразовательные типы указанных производных слов можно представить в виде структурных формул: $K + C$, $PK + C$, $KC + C$, $ППК + C$, $KCC + C$, где: K – корневая морфема, C – суффикс, P – префикс.

В префиксальных производных: *compound*, *deblocking*, *noncondensables*, *nontransposition*, *evaporation* производящей базой служат, соответственно, слова: корневое – *round*, суффиксальное – *blocking*, префиксально-суффиксальное – *condensables*, сложно-префиксальное – *transposition* и сложно-суффиксальное – *vaporation*, а словообразовательным формантом – префиксы: *com-*, *re-*, *non-*, *e-*. Очевидно, что словообразовательные типы данных слов можно представить структур-

ными формулами: $P + K$, $P + KC$, $P + PKC$, $P + PK$, $P + KCC$.

В производном слове, образованном способом словосложения, содержится, как известно, две или более основ (слов), каждая из которых может быть корневой или аффиксальной. Словообразовательный тип сложного слова определяется структурой и порядком расположения слагаемых компонентов. Например, производное слово *network* образовано путем сложения двух простых слов (*net* + *work*), производное слово *rising-film* – путем сложения суффиксального и простого слов (*rising* + *film*); производное слово *distillate-reflux* путем сложения суффиксального и префиксального слов (*distillate* + *reflux*). Словообразовательные типы сложных слов имеют, следовательно, структурные формулы: $K + K$, $KC + K$, $KC + PK$ и т.д.

В синхронном плане численность словообразовательных типов имеет характер конечного множества или закрытой системы. Опыт создания отраслевых частотных словарей показывает, что набор словообразовательных типов сравнительно невелик и незначительно варьируется как по составу, так и по количеству.

Производное слово, помимо структурных признаков, обладает также и семантическими признаками, т.е. имеет внешнюю форму и лексическое значение. Форма и содержание производного слова едины. Поэтому словообразовательный тип может реализоваться только после наполнения его лексическим содержанием. В пределах одного и того же словообразовательного типа могут функционировать словообразовательные разновидности, обусловленные семантическими факторами. Такие семантические разновидности производных слов в пределах одного словообразовательного типа мы называем «словообразовательными моделями».

Обычно выделяют три разных качества словообразовательной модели: 1) продуктивность, т.е. количество лексических единиц, образованных по ее образцу; 2) активность – способность модели к образованию новых производных; 3) употребительность – частота повторения данной модели в тексте [17, с. 383]. Представляется, что качества продуктивности, активности и употребительности свойственны также и словообразовательному типу.

Выводы из данного исследования. Ознакомление с диссертационными работами показало, что исследователи, анализирующие словообразовательные системы в различных языках далеко не всегда корректно используют соответствующую терминологию. Представляемая статья показывает, что привычные термины могут иметь совершенно другой смысл.

Обзор литературы, связанной с определением лингвистических терминов, необходимых для их введения в статьи и диссертации по теме словообразования, показал, что философские понятия «тип» и «модель» совершенно не идентичны по своему содержанию, и этот факт должен быть принят во внимание при описании теоретических вопросов.

Список литературы:

1. Рогачева Н. В. Морфемна структура іменників у текстах різних функціональних стилів (на матеріалі англійської мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Рогачова. – Київський держ. лінгвістичний ун-т. – К., 2000.-25 с.
2. Щербакова О. В. Структурно-семантическая и этимологическая характеристика словообразовательного поля существительных-неологизмов в современном английском языке: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. фил. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / О. В. Щербакова. – Ростов-на-Дону, 2005. – 20 с.
3. Оганесян М. В. Сопоставительно-переводческий анализ английской и русской медицинской терминологии по генетике: дис. ... канд. фил. наук: 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание»: Москва, 2003. – 174 с.
4. Миляева Л. И. Структурно-семантическое исследование словообразовательных вариантов существительных в современном английском языке (парадигматический аспект): дис. ... канд. фил. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Л. И. Миляева. – Пятигорск, 1984. – 176 с.
5. Жоголев Е. А. Факторы, определяющие аффиксальную сочетаемость существительных в современном английском языке: Дис. ... канд. фил. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Е. А. Жоголев. – Смоленск, 2006. – 147 с.
6. Lehmann Chr. Directions for interlinear morphemic translations / Christian Lehmann.- Folia Linguistica 16: 1982/ – 199-224.
7. Croft W. Typology and universals / William Croft. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 2nd ed. – P.19-25.
8. Sneddon J.N. Indonesian: A comprehensive grammar / James Neil Sneddon. London: Routledge, 1996. – 387 p.
9. Leipzig Glossing Rules Conventions for interlinear morpheme-by-morpheme glosses. – Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. – 2008.- 11 p.
10. Кубрякова Е. С. Части речи в ономасиологическом освещении / Е. С. Кубрякова. – М.: Наука, 1978. – 115 с.
11. Мешков О. Д. О словосложении в современном английском языке / О. Д. Мешков. – М.: Высшая школа, 1985. – 175 с.
12. Степанова М. Д. Вопросы моделирования в словообразовании и условия реализации моделей / М. Д. Степанова // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1975. № 4. – С.53-63.
13. Халифман Э. А. Словообразование в современном французском языке / Т. С. Макеева, О. В. Раевская. – М.: Высшая школа, 1983. – 124 с.
14. Marchand H. Phonology. Morphology and Word-Formation. «Neuphilologische Mitteilungen» / H. Marchand // Bulletin de Societe neophilologique de Helsinki, 1951. – № 3, 4. – P. 94-129.
15. Ярцева В. Н. Сопоставительный анализ структуры слова в современных германских языках / В. Н. Ярцева // Проблемы морфологического строя германских языков. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С.5-14.
16. Лопатин В. В., Улуханов И. С. О некоторых принципах морфологического анализа слов / В. В. Лопатин, И. С. Улуханов // Труды АН СССР, ОЛЯ, 1983. – Т. XXII. – Вып. 3. – С. 190-223.
17. Кубрякова Е. С. Словообразование / Е. С. Кубрякова // Общее языкознание. Внутренняя структура слова. – М.: Наука, 1972. – С.344-386.

Неврева М.М., Дуванська І.Ф., Кудінова Т.І.

Одеський національний політехнічний університет

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У СЛОВОТВОРІ

Анотація

Стаття присвячена рішення теоретичного питання дефініції філософських термінів, які використовуються в лінгвістиці, зокрема у словотворі – «тип» та «модель». В сучасних дослідженнях ці терміни найчастіше заміщаються один одним. Це призводить до неточності як при постановці проблеми, так і при описі результатів аналізу. В статті на підставі огляду літературних джерел доводиться необхідність розмежування цих двох термінів. При цьому даються їх точні значення та представляються приклади, які взяті із дослідження з словотвору.

Ключові слова: афікс, морфема, похідне слово, структурна формула, формант.

Nevreva M.N., Duvanskaya I.F., Kudinova T.I.

Odessa National Polytechnic University

THE DEFINITION OF TERMINOLOGICAL UNITS IN WORD-FORMATION

Summary

The paper deals with solving the theoretical problem of definition of philosophical terms used in linguistics, and, in particular, in word-formation – «type» and «model». In modern research these two terms are frequently substituted with each other. This results in an inaccuracy both in stating the problem and in describing the results of analysis. In the paper on the basis of the literature review the authors prove the need for a differentiation of these two terms. Wherein their correct meanings are given, and the examples taken from the research on word-formation are presented.

Keywords: affix, derivative, formant, morpheme, structural formula.

КОГНИТИВНЫЙ И БИХЕВИОРИСТСКИЙ ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Подопригора В.С.

Учебно-научный центр международных образовательных программ
подготовительного отделения для иностранных граждан
Международного гуманитарного университета

Исследованы когнитивный и бихевиористский подходы к обучению русского языка как иностранного для успешности восприятия русского языка учащимися. Описаны основные характеристики методов для верного выбора преподавателей. Рассматриваются психологические типы личностей и их возможности. Выделена главная цель методов – их эффективность. Отмечены перспективные задачи совершенствования методики преподавания.

Ключевые слова: когнитивизм, бихевиоризм, подход, русский язык, процесс.

Постановка проблемы. Основной проблемой является выбор метода к обучению русского языка как иностранного для того, чтобы получить успешный результат у студентов.

Анализ последних исследований и публикаций. По последним исследованиям можно выделить множество подходов к обучению иностранных студентов, но более эффективными являются два – когнитивный и бихевиористский.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Существуют признанные всеми основополагающие принципы преподавания иностранных языков. И самый важный из них можно выразить так: нужно говорить со студентами не только «о русском», но и «по-русски», то есть давать им возможность как можно больше практиковаться. Студенты должны общаться на языке, выражать на нем свои мысли и чувства, и задача учителя – помогать им в этом. А какими методами он будет этого добиваться не так уж важно. Главное – чтобы обучение было эффективным.

Цель статьи. Разработка методики (подхода) преподавания русского языка как иностранного предполагает, что должны учитываться и сочетаться в едином учебном процессе традиции лингводидактики в сфере обучения русскому языку и современные общеевропейские/международные требования, предъявляемые к изучению иностранных языков.

Изложение основного материала. Язык – основное средство человеческого общения. При помощи языка люди общаются друг с другом, передают свои мысли, чувства и желания. Являясь средством общения, язык связан с жизнью общества, с народом – носителем данного языка. Общество не может существовать без языка, как и язык вне общества. Язык возник в глубокой древности, в процессе совместной деятельности людей. Русский язык выполняет три функции: национального языка русского народа, языка межнационального общения народов, одного из международных языков [13, с. 235].

Русский язык – один из самых богатых языков мира. Он имеет большой лексический запас, располагает развитыми выразительными средствами для обозначения всех необходимых понятий в любой сфере человеческой деятельности. Ф. Энгельс говорил, что русский язык «...всемерно заслуживает изучения и сам по себе, как один из

самых сильных и самых богатых из живых языков, и ради раскрываемой им литературы...» [7, с. 122]. Как средство межнационального общения русский язык помогает решать задачи политического, экономического и культурного развития.

Все больше возрастает значение русского языка как средства межнационального общения, растет стремление людей разных национальностей к овладению русским языком. На русском языке говорят на всемирных конгрессах, международных совещаниях, где обсуждаются вопросы мира и разоружения, проблемы науки и просвещения и др.

Русский язык как иностранный является одним из самых тяжелых языков мира как для понимания, так и для восприятия. Множество филологов очень тщательно подбирали подходы к обучению иностранных студентов. И отметили два подхода – когнитивный и бихевиористский.

Когнитивный подход к обучению основан на когнитивной психологии, опирается на принцип сознательности в преподавании и на теорию социоконструктивизма, согласно которой учащийся является активным участником процесса учения, а не объектом обучающей деятельности преподавателя [4, с. 32]. В психологии известны различные индивидуально-психологические особенности человека, которые определяют тип его личности и влияют на процесс учения.

Выделяются следующие типы личности:

- Интровертивный и экстравертивный. Для первого типа характерно спокойное, уравновешенное поведение, направленность на собственную личность, самоанализ; экстраверты же любят общение, стремятся к лидерству, бурно выражают свои эмоции;

- Дедуктивный и индуктивный. Выделяются в зависимости от того, какой способ умозаключения для них характерен: от общего к частному – дедуктивный или от частного к общему – индуктивный;

- Инертный и лабильный. Инертный тип соотносится с рационально-логическим способом мышления, для него характерны использование сознательного подхода, произвольного внимания, анализа; лабильный тип соотносится с интуитивно-чувственным способом мышления и характеризуется неосознанностью, использованием непроизвольного внимания, целостным восприятием материала;

• Тип личности, для которой характерна склонность к сверх обобщению, сверх генерализации, или недостаточному обобщению. Первое имеет место, когда правило применяется к явлениям, не подлежащим охвату этим правилом второе приводит к неспособности обобщить факты и сделать выводы.

В зависимости от индивидуальных психологических особенностей и качеств личности у обучаемых формируется определенный способ выполнения деятельности в процессе познания, путь познания мира, или когнитивный стиль. Исследователи выделяют различное количество когнитивных стилей, которые соотносятся с психологическими характеристиками типа личности и качествами человека. Применительно к изучению иностранного языка основными когнитивными стилями можно считать следующие:

• полевая независимость – способность индивида выделять нужный объект среди ряда отвлекающих факторов; полевая зависимость – зависимость человека от всего спектра воспринимаемых фактов, неумение выделить нужный объект;

• доминирующая роль одного из полушарий головного мозга: если доминирует левое полушарие, то человек имеет аналитический склад ума, тяготеет к дедуктивному способу изложения мысли; при ведущей роли правого полушария имеет место индуктивный способ мышления, при котором человек оперирует блоками информации, запоминает их целиком, предпочитает использовать наглядность;

• толерантность – способность индивида быть терпимым, воспринимать материал, противоречащий его взглядам, а также овладевать материалом различными способами, включая те, которые не характерны для его стиля познания;

• рефлексивность и импульсивность: рефлексивность характерна для инертного типа нервной системы, когда учащийся сначала обдумывает и взвешивает свое речевое поведение, а затем принимает решение и вносит коррективы; импульсивность соотносится с лабильным типом нервной системы и предполагает быстрые, зачастую необдуманные ответы, которые нередко изобилуют ошибками;

• визуальный и слуховой стили: первый стиль характерен для учащихся, которые отдают предпочтение чтению, для лучшего запоминания используют таблицы, диаграммы и рисунки; учащиеся второй группы предпочитают запоминать материал на слух или в звуковом сопровождении.

• Некоторые авторы относят к когнитивным стилям и различные качества учащихся: наличие желания рисковать, что необходимо для изучения иностранного языка и преодоления психологического барьера; способность к самоанализу и самооценке, при этом отмечается склонность к завышенной или заниженной самооценке; состояние тревоги, озабоченности, волнения в процессе обучения, боязнь сделать ошибку; эмпатия, способность к сопереживанию, которая проявляется в процессе выполнения различных заданий, когда учащиеся должны учитывать способности и возможности собеседника, терпимо относиться к его ошибкам, сочувствовать, если что-то не получается.

Как правило, человек пользуется определенным набором когнитивных стилей, однако

более успешной оказывается деятельность тех, кто умеет сознательно выбирать и эффективно использовать разные когнитивные стили. Когнитивные стили, характерные для того или иного учащегося, определяют его учебный стиль и влияют на выбор им учебных стратегий.

В соответствии с когнитивным подходом при планировании, организации и проведении учебного процесса преподаватель должен учитывать различные когнитивные стили, характерные для учащихся этой группы, а также учебные стратегии, которые используют учащиеся.

Применительно к обучению русского языка как иностранного когнитивизм означает, что изучение того или иного лингвистического явления должно опираться на умственные процессы и действия, лежащие в основе понимания и использования этого явления в речи [8, с. 134]. Этот подход подчеркивает необходимость учитывать особенности овладения учащимися тем или иным языковым явлением, а также обращает внимание на способность учащихся организовывать свою учебную деятельность сознательно.

Когнитивная теория обучения иностранным языкам основывается на следующих положениях:

• Развитие мышления является неотъемлемой составляющей процесса овладения языком. Обучение языку не должно строиться только на восприятии и механическом заучивании единиц языка (структур, словосочетаний, речевых образцов) или правил. Учащихся следует вовлекать в активный процесс познания сути изучаемых явлений, когда создаются условия для реализации личностных ориентиров.

• Учащиеся должны являться активными участниками процесса обучения, индивидуальные интересы и особенности которых необходимо учитывать.

• Процесс учения носит не только личностно, но и социально обусловленный характер, когда учащиеся, как и в реальном мире, общаются друг с другом и с преподавателем. В связи с этим как учащиеся, так и преподаватели должны быть вовлечены в процесс взаимного познания и понимания друг друга и сотрудничества в период обучения и учения.

Когнитивный подход к обучению реализуется в таких методах, как грамматико-переводной, сознательно-ориентированный подход, а также при обучении с помощью базы данных.

С появлением коммуникативного подхода к обучению в зарубежной методике появилась тенденция недооценивать роль когнитивных процессов при изучении языка; их стали связывать только с заучиванием правил и системным овладением языком, что означает понимание когнитивного подхода в узком смысле.

В отечественной психологии и методике, которые исторически тяготели к изучению когнитивных процессов личности, когнитивность принято понимать в широком смысле и говорить о ее различных уровнях:

• уровень правила – выполнение речевых действий в соответствии с правилом;

• уровень значения – осознание и понимание значения употребляемых языковых единиц;

• уровень выполнения речевой деятельности – как говорящий строит высказывание, с

чего начинается, чем заканчивает, какие доводы приводит;

- социальный уровень – осознание содержания того, что говорится, какую функцию несет высказывание (совет, просьба, возражение и т. д.);
- культурологический уровень – осознание того, насколько сообщаемая информация и ее речевое оформление соответствуют культурным нормам носителей языка;
- когнитивный стиль работы учащихся – осознание учащихся того, как он/она учится, какие приемы использует, оценка их эффективности, а также самооценка уровня владения языком.

Названные уровни когнитивности соотносятся с компонентами коммуникативной компетенции и свидетельствуют о влиянии когнитивных процессов на ее формирование. Это позволяет сделать вывод о наличии в коммуникативной компетенции когнитивного компонента. Такой подход нашел свое отражение в трактовке коммуникативного метода обучения отечественными методистами, которые оперируют терминами «коммуникативно-когнитивный метод» или «подход».

Однако, самым распространенным подходом, которые пользуются большинство преподавателей – *бихевиористский*. Основоположителем данного подхода считается Б. Скиннер, который разработал систему принципов поведения человека в строго определенных условиях. Он считал, что на процесс обучения в первую очередь влияет окружающий человека мир, а не генетический фактор [11, с. 15].

Б. Скиннер развил теорию условных рефлексов Павлова применительно к обучению и ввел понятие «операций», под которыми, в отличие от операций, функционирующих в речевой деятельности, понимаются различные варианты поведения человека. Скиннер также указывал на необходимость «поддержания и закрепления» реакции [10, с. 56].

Таким образом, бихевиоризм описывает обучение как операционально обусловленный процесс, то есть процесс, в котором индивидуум реагирует на стимул определенным поведением. Последующее закрепление данного поведения с помощью различных поощрений или наказаний либо будет способствовать его воспроизведению и повторению, либо приведет к отказу от него. Предполагалось, что с помощью такого подхода к обучению можно

добиться от учащегося самостоятельного выполнения определенного набора действий, за которыми закреплена положительная реакция учителя, или отказа от выполнения действий, которые сопровождалась его отрицательной реакцией.

Б. Скиннер предложил четыре основных принципа, направленных на повышение уровня образования:

- преподаватели должны четко объяснять, чему они будут обучать;
- задание должно носить пошаговый характер, то есть процесс обучения должен состоять из серии градуированных по трудности заданий;
- необходимо с помощью индивидуальных обучающих программ обеспечить учащимся возможность работать в индивидуальном режиме;
- обучение должно носить «программированный характер», включать себя все перечисленные выше компоненты и обеспечивать стопроцентный успех благодаря повторению и закреплению с помощью различных поощрений.

Бихевиористский подход к обучению имел много положительного, так как обеспечивал учащихся и преподавателей детально разработанной программой изучения и преподавания того или иного предмета, в которой материал градуировался по степени сложности и изучался небольшими порциями. Процесс обучения строился с учетом индивидуальных особенностей учащихся, обеспечивал обратную связь, которую учащийся получал на уроке либо непосредственно от преподавателя, либо в виде контрольного варианта, предусмотренного обучающей программой.

Выводы и предложения. Анализируя подбор необходимого подхода преподавателем, можно определить, что главным фактором выбора того или иного подхода – являются учащиеся. В зависимости от них, преподаватель испытывал оба, когнитивный и бихевиористский, подходы выбирает ту, которая будет больше подходить. Преподаватель не может выбирать подход к обучению, который интересен ему, особенно, если преподавать сложный язык, такой как русский. Каждый преподаватель должен внимательно следить за студентами, его восприятием и реакцией на тот или иной подход. Главной целью обучения является результат, то есть, способность учащихся принимать информацию и уметь ней пользоваться за пределами учебных заведений.

Список литературы:

1. Басов М. Я. Общие основы педологии. – М.-Л.: ГИЗ, 1931. – 802 с.
2. Варгас Дж. Анализ деятельности учащихся. Методология повышения школьной успеваемости. – М.: Оперант, 2015.
3. Вишняков С. А. Русский язык как иностранный. Учебное пособие. Для среднего и продвинутого этапов обучения. – М.: Флинта, Наука, 2007.
4. Евсеева И.В. Комплексные единицы русского словообразования: Когнитивный подход. – М.: Изд-во УРСС, 2012. – 312с.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. М.: Едиториал УРСС, 2004.- 264с.
6. Леонтьев А.А. Психология общения. – М.: Смысл, 1999. – 365 с.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание 2. Том 18. – М.: Политиздат, 1961. – 526 с.
8. Петрова С. Н. Когнитивная парадигма и семантика понимания/УВ кн.: Мышление, когнитивные науки, искусственный интеллект/Отв. ред. В. В. Петров.-М.: 1988.-С.119- 133.
9. Ричардсон Джон Т.Э. Мысленные образы. Когнитивный подход. – М.: Когито-Центр, 2006. – 250с.
10. Скиннер Б. Наука и поведение человека. – New – York: Macmillan, 1953.
11. Скиннер Б. Теория обучения. – New- York: Appleton – Century – Crofts, 1968.
12. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово, 2000. – 624 с.
13. Шатилов С.Ф. Актуальные проблемы методики обучения русскому языку иностранных учащихся. Л., 1985.

Подопригора В.С.

Учбово-науковий центр міжнародних освітніх програм
підготовчого відділення для іноземних громадян
Міжнародного гуманітарного університету

КОГНІТИВНИЙ ТА БІХЕВІОРИСТСЬКИЙ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОГО

Анотація

Досліджено когнітивний і біхевіористський підходи до навчання російської мови як іноземної для успішності сприйняття російської мови учнями. Описані основні характеристики методів для вірного вибору викладачів. Розглядаються психологічні типи особистостей і їх можливості. Виокремлена головна мета методів – їх ефективність. Відзначені перспективні завдання удосконалення методики викладання.

Ключові слова: когнітивізм, біхевіоризм, підхід, російську мову, процес.

Podoprygora V.S.

Educational-Scientific Center of International Educational Programs
of the Preparatory Department for Foreign Citizens
of International Humanitarian University

COGNITIVE AND BEHAVIOURIST APPROACHES TO TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

The cognitive and behaviorist approaches to teaching Russian as a foreign language for the successful perception of Russian language learners. The basic characteristics of the methods for the correct selection of teachers. Considered the psychological personality types and their capabilities. Obtained main objective methods – their efficiency. Pointed out the perspective problems of improving teaching methods.

Keywords: cognitivism, behaviorism, approach, the Russian language, process.

УДК 811.111'373.43:004

НЕОЛОГІЗМИ-СКОРОЧЕННЯ В АНГЛОМОВНИХ ВЕРСІЯХ МІЖНАРОДНИХ СОЦМЕРЕЖ

Сеньків О.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Летнянка О.І.

Дрогобицьке державне музичне училище імені Василя Барвінського

У статті (на прикладі англomовних версій Facebook, Instagram та Twitter) проаналізовано неологізми, що виникли чи набули поширення в міжнародних соціальних мережах. Схарактеризовано різні підходи до класифікацій неологізмів. Показано, що найпродуктивнішою словотвірною моделлю утворення нових слів у соціальних мережах є скорочення. Встановлено типи лексичних і графічних неологізмів-скорочень. Особлива увага приділена графічним скороченням, зокрема фоноідеограмам.

Ключові слова: неологізми, соціальні мережі, аббревіація, лексичні скорочення, графічні скорочення, фоноідеограми, словотвірні моделі, Facebook, Instagram, Twitter.

Постановка проблеми. Мова – відкрита, динамічна система, яка постійно вдосконалюється, тому лексичний склад багатих мов постійно оновлюється. Однією з ознак динамічного характеру мови є утворення нових лексичних одиниць – неологізмів [8]. Водночас стрімкий розвиток всесвітньої мережі Інтернет призвів до появи соціальних мереж, котрі займають особливе місце в системі віртуальної комунікації як сервісу зорієнтованого на міжособистісне спілкування інтернет-користувачів [16, с. 5]. Інтернаціональний

характер англійської мови зумовив перетворення таких американських соцмереж як Facebook, Twitter та його додатку Instagram у міжнародні. Користувачі цих мереж створюють і масово популяризують нові слова. Такому процесу вчені дали назву «неологічного буму» [13, с. 68].

Варто зазначити, що важливою умовою для появи нового слова є наявність продуктивних словотвірних моделей. Тому **актуальність** даної розвідки полягає в загальному спрямуванні дослідників визначити та обґрунтувати осно-

вні тенденції в сучасних словотвірних процесах, що спричинені як динамічним розвитком мови в цілому так і швидким розвитком міжнародних соцмереж (Facebook, Instagram, Twitter), що безпосередньо впливає на словниковий склад мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема неології не є новою для лінгвістики, а привертала і надалі привертає увагу багатьох учених. Серед українських лінгвістів, котрі присвятили свої праці дослідженню неологізмів у англійській мові, варто відзначити: Ю. Зацного [12], О. Малярчук [14] та ін. Серед зарубіжних учених, які вивчають цю проблему, слід відзначити праці: К. Антюфєєвої [1], І. Белікової [4], Ю. Несветаїло [19], І. Рец [21], Е. Тугуз [23], Daphné Kerremans [32] та інших. Л. Бауер, Р. Лібер, І. Плаг [26] присвятили свої розвідки дослідженню словотвірних процесів у сучасній англійській мові. О. Дзюбіна [10] присвятила свою публікацію питанню лексичних скорочень у сучасній англійській мові, а частково і графічним аббревіаціям.

Об'єктом дослідження є англійські лексичні та графічні неологізми-скорочення. **Предметом** – комплексне вивчення процесу утворення англійських неологізмів-скорочень, що функціонують в англомовних версіях міжнародних соцмереж. У ході дослідження виокремлено 300 лексичних та 100 графічних одиниць.

Актуальним завданням сучасного мовознавства є дослідження нових лексичних одиниць. Нова лексика, що вживається у соцмережах, стає активною складовою частиною словників англійської мови, зокрема онлайн-словників, котрі синхронно реагують на трансформації в суспільстві. Це і зумовило обрання теми дослідження.

У даній розвідці ставляться наступні цілі:

- схарактеризувати основні підходи до класифікації неологізмів;
- визначити лінгвістичний статус неологізмів;
- розглянути основні словотвірні способи творення неологізмів в англомовних версіях міжнародних соцмереж;
- проаналізувати словотвірні особливості утворення лексичних скорочень в англомовних версіях міжнародних соціальних мереж;
- виокремити та схарактеризувати графічні неологізми-скорочення у англомовних версіях Twitter, Facebook та його додатку Instagram.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникнення неологізмів являється одним із найважливіших шляхів збагачення словникового складу мови. За даними Каліфорнійської організації Глобального моніторингу мови (The Global Language Monitor), нове слово в англійській мові у всьому світі з'являється кожні 98 хвилин. Щороку від 800 до 1000 нових слів додаються до словників англійської мови. Редактори третього видання Оксфордського словника англійської мови, який має бути завершеним до 2037 року, стверджують, що швидкість включення нових слів до цього словника сягає близько 4000 слів на рік. У 2014 році до цього ж словника додано більше 2500 нових слів [25].

Отож словниковий склад англійської мови може збільшуватись на тисячі чи навіть десятки тисяч слів на рік. Така кількість неологізмів пояснюється не лише стрімким розвитком суспільства і технологій в ньому, а й наявністю різних варіантів англій-

ської мови (від американського, що включає тисячі слів, відсутніх у базовому – британському варіанті, до китайського варіанту, де багато слів розуміють лише носії мови). Дослідження неологізмів останніх років показують, що збагачення лексичного складу мови відбувається, в основному, за рахунок власних ресурсів мови [15, с. 36].

В наш час англомовне населення щодня утворює нові одиниці мови, за допомогою яких закривають прогалини у назвах нових предметів і явищ. Оскільки соціальні мережі стали важливою складовою нашого щоденного життя, то необхідно розглянути які саме нові одиниці вони внесли. Серед різних верств суспільства молодь найбільше піддалась впливу соціальних мереж, і саме вона стала основним творцем більшості нових слів у всесвітній павутині.

Причинами створення неологізмів являються екстралінгвістичні та внутрішньо лінгвістичні фактори. До екстралінгвістичних факторів можна віднести стан суспільства, зміст суспільної свідомості, рівень суспільних потреб, досягнення у сфері культури, а також в області науки і техніки. Внутрішньолінгвістичні фактори визначаються наявністю величезного мовного потенціалу оновлення мовних засобів. При цьому система словотвірних законів і правил має сильний вплив на творчу діяльність людей, які створюють нові слова. Неологізми повинні не тільки позначати нове явище чи феномен, а й підкорятись законам і правилам певної мови. На сьогодні в англійській мові активно діють закони *аналогії та закон мовної економії а також переважають тенденції до однотипності* [14].

Швидке зростання кількості неологізмів зумовило потребу в їх класифікації. Проблема класифікації неологізмів полягає в тому, що неологізмом вважається слово чи словосполучення, яке було створено недавно, використовується для позначення нового предмета чи явища і є невідомим для більшості людей, хоча і це визначення не є повним.

Більшість авторитетних у цій галузі фахівців визнають актуальними наступні напрямки дослідження: проблема віднесення нового слова до неологізму; необхідність створення особливих словникових статей та позначок, що дозволяють позначати неологізми; нечіткість в стилістичній характеристиці неологізмів, а значить і в питанні про віднесення до неологізмів сленгових одиниць, професіоналізмів, термінів та інших пластів лексики [18, с. 38].

Аналіз наукової літератури виявляє різноманіття думок стосовно трактування терміну *неологізм*, бо у сучасному мовознавстві не існує єдності думок щодо лінгвістичного статусу неологізмів. Виникнення нових слів відбувається з геометричною прогресією, а необхідність їх опису зумовило виникнення *неології* – розділу мовознавства, який займається утворенням неологізмів у сучасних мовних системах [24].

Виникає необхідність дослідження неологізмів, так як дані мовні одиниці досить швидко переходять з пасивного словника в активний. На сьогодні учені-лінгвісти пропонують декілька класифікацій неологізмів з врахуванням різних критеріїв. Головними класифікуючими ознаками є час виникнення неологізмів, спосіб їх появи

(лексичні, семантичні неологізми), цілі утворення неологізмів і їх призначення в мові (номінативні, стилістичні неологізми), тип мовної одиниці (неолексеми, неофрази, неосемеми) і ступінь їх новизни (абсолютні, відносні неологізми) [5].

В українських та зарубіжних дослідженнях прийнято класифікувати неологізми за логіко-семантичними ознаками та за способами словотвору.

Є. Розен та М. Степанова пропонують розрізняти три типи неологізмів за шляхом їхнього проникнення у мову: **власне неологізми** – слова, що вперше зафіксовані в мові. Вони володіють новизною форми і новизною значення; **новотвори** – слова, що відзначаються новизною форми. У них відомі вже морфеми виступають у незвичних поєднаннях, утворюючи слова із зовсім новим значенням; **семантичні неологізми** – слова, у яких нове значення передається формою, вже наявною у мові [20, с. 150]. Перші два типи неологізмів являються собою слова, що володіють новою, не зареєстрованою в мові формою, новим звукорядом і новим морфемним складом. При цьому, лише власне неологізми володіють цією рисою абсолютно.

За М. Булавіним неологізми поділяються на: **морфологічні, лексичні та стилістичні**.

Морфологічні неологізми – неологізми створені не на основі існуючих морфем, рідко зустрічаються в англійській мові: *Gas, Kodak* [7, с. 104-105].

Лексичні неологізми можуть бути створені наступними шляхами: шляхом словотвору на основі вже існуючого мовного матеріалу; в результаті набуття існуючим словом нового значення; шляхом запозичення слова з іншої мови, у деяких випадках, шляхом запозичення слів із діалектів у літературну мову.

Стилістичні неологізми створюються для вираження емоційно-естетичної оцінки існуючих понять. Такі новотвори називають **оказіоналізмами** – це мовленнєві одиниці, які утворюються за стандартними та новими словотвірними моделями, з характерним експресивним забарвленням та індивідуальним характером, які не вважаються неологізмами. Оказіоналізми зазвичай не входять в загальноживану лексику, в цьому і полягає основна відмінність оказіоналізмів та неологізмів.

І. Рец виділяє декілька теорій, що характеризують різні аспекти неологізмів, виділивши **стилістичну, психолінгвістичну, лексикографічну, денотативну, структурну та історичну** теорії, що розкривають мовну сутність даного явища. На її думку, у зарубіжній лінгвістиці домінує лексикографічна теорія нового слова, представлена в дослідженнях Дж. Айто, К.Р. Барнхарта, С.Т. Гріса, А. Меткалфа і Е. Сандерса [21, с. 43]. Прихильники даного напрямку відносять до неологізмів слова, незареєстровані в словниках. Канадський лінгвіст С. Кук пропонує наступні критерії виділення мовних інновацій з метою їх реєстрації в словниках нових слів: 1) відсутність у словникових джерелах; 2) наявність нового значення; 3) узуальний характер (необхідно, щоб одиниця не належала до якоїсь із підмов і перебувала у вживанні не менше 3 років) [27, с. 7]. Всі теорії ґрунтуються на критерії новизни походження або вживання мовної одиниці [21].

Основою типології нових слів служать наступні ознаки: 1) спосіб входження в мову; 2) належність

до мови – мовлення; 3) тривалість існування; 4) походження; 5) сфера використання.

Класифікація за способом входження неологізмів у мову дозволяє виділити наступні категорії неологізмів: 1. **Фонологічні неологізми** створені з окремих звуків. Наприклад, *zzz* позначає «короткий сон» (найчастіше комікси імітують звуки, що видаються сплячою людиною за допомогою трьох букв *zzz*). 2. **Морфологічні неологізми** – неологізми, що створюються з морфем за словотвірними моделями, що існують в даній мовній системі. В англійській мові прикладами морфологічних неологізмів, які активно вживаються в англійських версіях міжнародних соцмереж, можуть служити одиниці: *duckface* (словоскладання, модель іменник + іменник), *digital afterlife* (словоскладання, модель прикметник + іменник). Значна кількість нових слів зобов'язана своєю появою в сучасній англійській мові саме словотвірним процесам. В окрему групу можна віднести слова, що виникли через інформаційне перенавантаження та свідому тимчасову відмову від сучасних технологій, гаджетів та спілкування нон-стоп: *digital detox; phone stack; unplugged wedding; ifinger; dreamathon; texttetary; driveste; gloatgram; phablet* [34-36]. Варто зазначити, що серед проаналізованих неологізмів слова-антропоніми є найбільш поширеними (*Facebooknecrologist, Formspring Hero, Facebook Drama Queen*). Доволі поширеними є також слова, пов'язані з непрофесіоналізмом користувачів чи з нав'язливою ідеєю та навіть з одержимістю (*Facebooknecrologist, Formspring Hero, Facebook Drama Queen, Tweethearts – (Twitter + sweetheart)*). 3. **Лексичні неологізми** становлять абсолютну більшість серед мовних новотворів. До даної групи неологічних одиниць відносяться слова, створені за продуктивним моделям деривації або запозичені з інших мов [22]. Наприклад, слово *bahala* запозичено з філіпінської мови, а *pinja* з японської. 4. **Семантичні неологізми**. До даної категорії відносяться слова, котрі раніше були відомі в літературній мові, але сьогодні отримали нові значення. Поява семантичних неологізмів обумовлена здатністю мовних одиниць здобувати нові лексико-семантичні варіанти і вживатися у різних контекстних умовах. Так, наприклад, слово «troll» – зі значенням «надприродна істота зі скандинавської міфології» у свій час отримало значення «особа, яка провокує емоційну перепалку (найчастіше з переходом на особистості), яка переслідує інших користувачів або (рідше) видає себе за іншу людину». 5. **Фразеологічні неологізми**. До фразеологічних інновацій дослідники відносять нові фразеологічні одиниці, що активно використовують носії мови. Дані одиниці можуть, як позначати нове явище, так і по-новому називати вже відоме. Однак, їх кількість, у порівнянні з неологізмами інших типів, набагато менша. Фразеологічні неологізми відрізняються від неологізмів попередньої категорії своєю синтаксичною формою словосполучення. Так в англійській мові до розряду фразеологічних новацій можна віднести вираз «*learn the ropes*» та словосполучення «*football widow*». 6. **Візуальні неологізми**. В окрему групу можна виділити одиниці, новизна яких виражається в зміні написання при збе-

реженні вихідної фонетичної форми і в деяких випадках значення слова: *terror wrist* «зануда» (*terror* «терор», *wrist* «зап'ястя», за аналогією з *terrorist* «терорист») [21, с. 51-55].

Класифікація за принципом приналежності мови-мовлення дозволяє виділити дві основні категорії: *узуальні* і *неузуальні* неологізми. Узуальні неологізми вживаються у літературній мові. До категорії неузуальних зазвичай відносять індивідуально-авторські okazionalizmi [6].

Класифікація за тривалістю існування дозволяє виділити наступні категорії неологізмів:

а) неологізми за нетривалим існуванням на рівні мова-текст (одноразове вживання). Зазвичай вживаються у газетно-публіцистичному стилі та художніх текстах. Так, наприклад, одна зі статей британської газети *Morning Star* з заголовком «*Yet more old style Toryism*» «старомодний торизм», ілюструє утворення okazionalizmu за допомогою суфіксації. Одиниця *Toryism* «консерватизм», сконструйована за допомогою власної назви *Tory* «Торі – назва англійської політичної партії», а також суфікса – *ism* демонструє іронічне ставлення автора до нововведень партії [21, с. 56-57].

б) неологізми, що закріпилися завдяки традиції слововживання. В англійській мові слово «*latte*» було неологізмом в 1989 р. минулого сторіччя [29]. Однак після багаторазового вживання слово стало частиною літературної англійської мови.

в) неологізми, що використовуються певний час у мові, а потім йдуть з мовного вживання («історизм сучасності»). Деякі неологізми не затримуються в мові, як наприклад, слово «*velocipede*» було замінено на «*bicycle*» [21, с. 57].

Своєрідним феноменом в наш час стали соціальні мережі. У процесі користування ними виникали нові слова, а старі лексичні одиниці набували нових значень. Наприклад, у 2011 році до Оксфордського словника були додані наступні нові лексичні одиниці – *LOL* (*laughing out loud*) та *OMG* (*oh my God*). Раніше до словника були додані такі аббревіатури, як *IMHO* (*in my humble opinion*), *TMI* (*too much information*) та *BFF* (*best friends forever*) [33]. Цей факт може служити підтвердженням поширення сленгу користувачів соцмереж за межі інтернет-комунікації.

Важливою умовою для появи нового слова є наявність продуктивних словотвірних моделей. Серед продуктивних моделей словотворення на сучасному етапі розвитку англійської мови виділяють *скорочення* (усічення, аббревіатура та телескопія), *афіксацію*, *словотворення*, *конверсію*. До малопродуктивних моделей відносять: *ониматопію* – це утворення слів способом звуконаслідування і переважно прямо пов'язана із істотами чи предметами – джерелами звуку: *twitter*; *редуплікацію* – спосіб словотвору методом повного чи часткового повторення кореня чи основи початкового слова без зміни чи з частковою зміною звукового складу: *riff-raff*, *guy-cry* [23, с. 48-54]. Проаналізовані емпіричні дані свідчать, що скорочення (54% див. Мал. 1.) з його видами є найбільш продуктивним словотвірним способом творення нових слів інтернет-комунікації.

Тенденція до економії мовних зусиль виявляється в компресії слова (злиття двох та більше частин слова в одне при збереженні значення

цілого), котра може виражатись на фонетичному і морфологічному рівнях. Це у свою чергу призводить до появи скорочених слів – аббревіацій.

У лінгвістиці традиційно виділяють *лексичні* та *графічні* скорочення (аббревіатури). Скориставшись класифікацією аббревіацій, розробленою С. Баріною, можна виокремити наступні типи лексичних скорочень у проаналізованих версіях соцмереж [2, с. 10]:

– *складові: апокопи* (відсікання кінцевої частини слова) *tab* ← *tablet*, *fro yo* ← *Frozen yogurt*, *glam* ← *glamorous*, *fab* ← *fabulous*; [31]; *афепези* (відсікання початкової частини слова): *blog* ← *Weblog*, *rents* ← *parents*; *змішані скорочення* (відсікання початкової та кінцевої частини): *gratz* ← *congratulations* та *стягування* або *синкопи* (вилучення центральної частини слова, скорочені слова, які зазнають граматичної флексії): *Igers* ← *Instagrammers*.

– *багатоскладові*:

• власне багатоскладові складаються принаймні з двох скорочених складів. У більшості випадків аббревіатури цього типу зображуються на письмі як звичайні слова відповідно до правил правопису, що існують в англійській мові, але іноді вони пишуться і великими літерами. Наприклад, *SoLoMo* ← *so* (*cial*) + *lo* (*cal*) + *mo* (*bile*), *MoJo* ← *mo* (*bile*) + *jo* (*urnalism*) or *jo* (*urnal*ist).

• зрощення або слова-телескопи. Під телескопією зазвичай розуміють процес, при якому нове слово виникає зі злиття повної основи одного слова зі скороченою основою іншого або ж зі злиття скорочених основ двох слів. Наприклад, *celfie* = *celebrity* + *selfie*, *facebrag* = *Facebook* + *bragging*, *footsie* = *foot* + *selfie*, *halfie* = *hair* + *selfie*, *iHunch* = *iPhone* (*iPad*, *iPod*, etc.) + *hunch*, *Instapic* = *Instagram* + *Picture*, *neweeter* = *new* + *tweeter*; *nomophobia* = *no-mobile-phone-phobia*, *sweeple* = *sweet* + *Twitter* + *people*, *twiends* = *Twitter* + *friends*, *twileb* = *twitter* + *celebrity*, *twiplomat* = *twitter* + *diplomat*, *twittonary* = *twitter* + *dictionary*.

– *ініціальні*:

• ініціалізми (літературні аббревіатури) – це лексичні одиниці, представлені початковими буквами скорочуваних слів. Вони позначають предмети або явища та належать до класу іменників, тобто мають номінативний характер. Наприклад, **BBB** (*Boring beyond belief*), **Mcm** (*man-crush Monday*), **CPT** (*celebrity party tongue*), **HT** (*Hashtag on Twitter*), **MBF** (*Must Be Following*), **FTC** (*First To Comment*), **PRT** (*Please Re-Tweet*).

• звукові ініціальні скорочення (**акроніми**) вимовляються ніби звичайні слова, написані такими ж буквами, тобто вони зливаються у вимові. Їх можна поділити на три підгрупи: а) повноцінні акроніми – **AGIG** (*American Girl InstaGram*), **AYSOS** (*Are you stupid or something?*), **BUF** (*Big, ugly, fat*), **FTAD** (*Facebook Twitter Addict Disorder*), **FBOCD** (*Facebook Obsessive Compulsive Disorder*); б) акроніми зі службовими словами – **JAM** (*Just A Minute*), **JATA** (*just another Twitter App*), **JOMO** (*The joy of missing out*), **FMOT** (*Follow Me On Twitter*), **HAND** (*Have A Nice Day*), **NOLM** (*No one loves me*), **PAW** (*Parents Are Watching*); в) акроніми-омоніми – **BOL** (*Bark Out Loud*) або **BOL** (*Best Of*

Luck), **FOGO** (*Fear of Being Offline*) або **FOGO** (*The fear of going out*).

Під графічними розуміються такі аббревіатури, які використовують лише на письмі і не мають своєї власної звукової форми. Оскільки графічні скорочення утворені з елементів повного слова або поєднання скороченої форми декількох слів, вони повинні володіти необхідною і у достатній мірі ступенем стислості. Дані одиниці передають інформацію, закладену в слові або словосполученні по можливості найменшою кількістю графічних знаків (букв), не доводячи до втрати його зрозумілості. Тобто, графічні скорочення мають межу, кінцеву протяжність, що дозволяє зберігати семантичну цілісність зашифрованих одиниць [3, с. 28].

Серед причин графічної аббревіації виділяються внутрішні і зовнішні. Внутрішніми причинами є: склад алфавіту, особливості графіки і орфографії, нарешті, «самий тип письма», тобто все те, що вплинуло на вироблення специфічної системи скорочень в даному письмі. Зовнішніми причинами появи графічної аббревіації являються потреби: в прискоренні рукописного письма; в економії матеріалу для письма; в скороченому, а згодом і в символічному записі.

Саме на письмі виникають графічні скорочення, з лексикалізацією окремих з них, так як процес спрощення складних одиниць будь-якого типу неминучий. Читання графічних скорочень за назвами букв, поступове формування цих прочитань у стає слово є одним із шляхів до появи перших лексичних аббревіатур в англійській мові [2, с. 9]. Графічне скорочення, щоб стати словом, засвоює різноманітні лексичні ознаки: власну побуквену вимову; власну орфографію; здатність до утворення похідних слів; власний семантико-стилістичний зміст. Графічні скорочення не мають власної вимови, при читанні вони «розшифровуються», тобто існують лише для зорового сприйняття. Так, **at** читається як *attention*, **dl** – *download* тощо. Літерні аббревіатури та інші скорочені слова (**PDF**, **tab**, **PC**) мають власну вимову, вони представляють цілком самостійні звукові комплекси і не повторюють звучання повного найменування. Так, **tab** – слово, яке складається з трьох фонем, а **tablet** – інше слово, що включає 6 фонем. Однак нерідко свідомо чи через незнання не розшифровують графічні скорочення, а вимовляють їх за назвами букв. Така вимова ще не означає заміни графічного скорочення словом. Лише за умови закріплення власної вимови графічні скорочення можуть стати аббревіатурами-словами, наприклад, попереднє графічне скорочення **PC** < *personal computer*. Сучасні ініціальні аббревіатури можуть виникати як звичайні слова, минаючи графічну стадію, проте досить часто вони не відразу набувають власного звучання та постійної закріпленої фонетичної форми.

В усному мовленні графічні аббревіатури реалізуються як відповідна скорочена форма і в принципі є своєрідним стенографічним записом певного слова або словосполучення, напр.: **gm** < *gram* тощо.

Для графічних аббревіатур характерні певні особливості. Так, одне скорочення може замінити цілий ряд слів або словосполучень, а одна

буква «А» може замінювати більше ста найменувань, наприклад: *academy, academician, acre, active, adjective, advanced, aeronautics, ampere, annually, answer* тощо.

У лінгвістичній літературі існує ряд класифікацій графічних скорочень. Е. Дубенець розрізняє такі їх види: 1) скорочення за початковою літерою слова. Серед них виділяються два підвиди: з крапкою (**S.O.** < *Significant other*) і косою рисою (**W/E** < *Whatever*); 2) скорочення, коли відсікається закінчення, суфікс (*i*) або частина кореня (*fab* < *fabulous*; *def* < *definitely*); 3) графічна «контрактура». Ці скорочення утворюються внаслідок виокремлення з середини слова його частини, на місце якої вставляється дефіс (*key-tainer* < *key container*); 4) скорочення з поєднанням приголосних букв (*thx* < *thanks*; *txt* < *text*); 5) змішані скорочення (**H-BDAY** < *birthday*; **YDAY** < *yesterday*) [11, с. 151-152].

Є. Волошин виділяє шість видів графічних скорочень з врахуванням способів їх оформлення і способів скорочення повних слів: 1) *крапкові скорочення*. Це скорочення, які скорочуються лише на приголосну, пишуться з крапками на місці скорочень, зазвичай залишається початкова частина слова (*sec.* < *second*; *in.* < *inch*); 2) *дефісні скорочення*. Це скорочення, в яких на місці опущеної середньої частини слова стоїть дефіс (*sci-fic* < *scientific fiction*; *in-laws* < *parents-in-law*); 3) *дробові скорочення*. Вони вживаються при скороченні словосполучень або складних слів (**N/A** < *not available*; **M/F** < *Are you Male or Female*); 4) *курсивні скорочення*. Це скорочення, які друкуються особливим шрифтом – курсивом (*Apr* < *April*; *Mon* < *Monday*); 5) *нульові (графічно виділені) скорочення*. Це скорочення без будь-яких показників (**BA** < *Bachelor of Arts*; **Dr** < *Doctor*); 6) *комбіновані скорочення*. Це скорочення, які створюються за рахунок одночасного застосування декількох прийомів редукування слів і словосполучень, наприклад: *a/p* < *account purchase* (курсивно-дробових) та ін. [8, с. 85-101].

Отже перші два типи графічних скорочень і частково шостий містять опис як способу оформлення, так і способу скорочення на відміну від інших видів скорочень, що вказують або на графічні прийоми утворень скорочених слів, або на сферу їх використання.

С. Барінова виділяє наступні типи графічних скорочень: *сигли (ініціальні скорочення), суспензії (складові скорочення, силабограми):* *esc* < *escape*, *exch* < *exchange*, *bud* < *buddy*, *контрактури (консонатограми):* *thx* < *thanks*, *pls* < *please*, *frm* < *from*, *chk* < *check*, *clk* < *click*, *фоноідеограми* (складаються із знаків, що вказують на приблизний зміст і на точне або приблизне прочитання цього знака). У своєму дослідженні вона також виокремлює і графічні зображення, котрі набули масового поширення в Інтернеті, в тому числі й соцмережах – емотикони (емограми, смайли). Проте відносить їх до піктограм (умовних малюнків із зображенням будь-яких дій, явищ, предметів), а не до графічних скорочень. У кожному з типів скорочень, в залежності від їх графічного оформлення, вона виділяє такі підтипи: *крапкові, дробові та з елементом &*.

Надзвичайно цікаві з точки зору дослідження англійських графічних скорочень є фоноідео-

грами, властиві мові Інтернету та соцмереж. Ця група є своєрідною і включає в себе ідеографічні знаки, що складаються з знака-детермінативи, котрий вказує на приблизний зміст знака, і знака-фонетика, що вказує на точне або приблизне прочитання цього знака. У даному дослідженні дана група скорочень складається з 80 одиниць. Доцільним видається поділ їх на три типи, в залежності від структурного елементу, яким представлений фонетик:

- цифрою 2bctnd < to be continued, j4f < just for fun;
- буквою CU < see you, tuvnm < thank you very much, HRU? – *How are you?*;
- комбінований тип (буквено-цифровий) hate < H8, fate < F8, see you later < CUL8R, t2u18r < talk to you later, HB2U < Happy Birthday To You [2, с. 13; 34–36].

Числівник 2 (*two*) може замінити прийменник «to», наприклад: U2 (*you too*), F2F (*face to face*), G2SY (*glad to see you*), 2DAY (*today*), B2B (*business-to-business*), H2CUS (*hope to see you soon*), HB2U! (*Happy birthday to you!*). Найпродуктивнішими цифрами для такого типу аббревіатур є 2, 4 та 8, наприклад, числівник 4 (*four*) замінює співзвучний із ним прийменник «for»: O4U (*Only for you*), B4 (*before*), 4X – *forex* (*foreign exchange*) [34–36].

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах прискорення сучасного темпу життя та блискавичного розвитку інформаційних технологій для багатьох із нас соціальні мережі стали невід'ємною частиною нашого сьогодення. Новітні технології та, перш за все, Інтернет-спілкування, стають новим виміром життя для

сучасної прогресивної молоді. Саме тому виникає нагальна потреба у мовному відбитті нових понять, які масово зароджуються у сфері соціальних мереж.

Аналіз неологізмів соціальних мереж Facebook, Instagram та мікроблогу Twitter довів, що найпродуктивнішою словотвірною моделлю утворення нових слів є скорочення (Мал. 1). У свою чергу можна виокремити три найчисельніших підвиди даної продуктивної моделі утворення нових у мові проаналізованих соцмереж: ініціальні скорочення, акроніми та слова-телескопи (Мал. 2.). Виокремлені лексичні неологізми можна поділити на три основні групи: власне неологізми (нова форма – новий зміст: *bromance*, *FOGO*, *NOLM* тощо); стилістичні – okazionalni новотвори (*POTUS*, *FLOTUS* тощо); семантичні, тобто переосмислення вже існуючих у мові форм – новий зміст: *friend*, *troll*, *wall* тощо). Дві групи, окрім останньої, характерні для неологізмів-скорочень проаналізованих соцмереж. Користувачі міжнародних соцмереж таких як Twitter, Facebook та Instagram широко використовують такі графічні скорочення як: сигли, суспензії та контрактири. Проте найчисельніші, та напродуктивнішу групу складають фоноідеограми.

Як правило, більшість проаналізованих неологізмів-скорочень мають сленгове походження, але ввійшли чи ввійдуть до інтернет-словників англійської мови. Окрім того, певні неологізми-скорочення перетворюються у інтернаціоналізми. Перспективним видається дослідження інших продуктивних способів утворення неологізмів, а саме афіксації та конверсії як у окремій міжнародній соцмережі так і в декількох водночас.

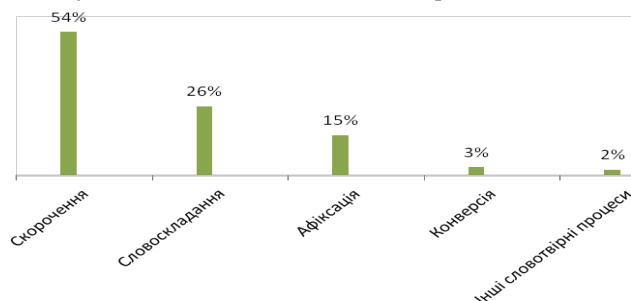

Рис. 1. Продуктивні словотвірні моделі утворення неологізмів у англомовних версіях міжнародних соцмереж

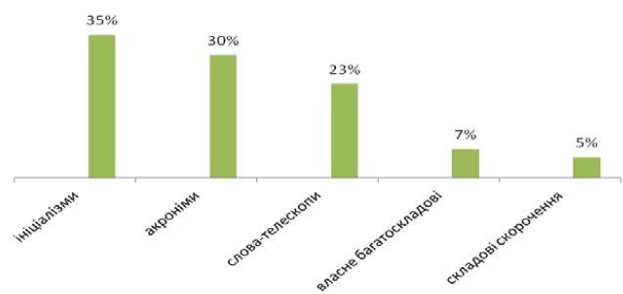

Рис. 2. Типи лексичних скорочень у англомовних версіях міжнародних соцмереж

Список літератури:

1. Антюфеева Ю. Английские новообразования в развитии: потенциальное слово, окказионализм, неологизм: дис. ... канд. филол. наук / Ю. Антюфеева. – Тула, 2004. – 184 с.
2. Барина С. Типология англоязычных сокращений, используемых в сети Интернет: автореф. дис. ... канд. филол. наук / С. Барина. – Воронеж, 2008. – 22 с.
3. Барина С. Типология англоязычных сокращений, используемых в сети Интернет: дис. ... канд. филол. наук / С. Барина. – СПб., 2008. – 277 с.
4. Беликова И. Особенности образования терминов-неологизмов в подязыке компьютерной техники: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. / И. Беликова. – Омск, 2004. – 147 с.
5. Блохина Е. Английские неологизмы и их перевод на русский язык (на материале компьютерной лексики) / Е. Блохина // Коммуникативные аспекты языка и культуры: сборник материалов XIV Международной научно-практической конференции студентов и молодых ученых, г. Томск, 21-23 мая 2014 г. в 3 ч. / Национальный исследовательский Томский политехнический университет (ТПУ), Институт международного образования и языковой коммуникации (ИМОЯК); под ред. С. Песоцкой. – 2014. – Ч. 1. – С. 216-219.
6. Брагина А. Неологизмы в русском языке / А. Брагина. – М.: Просвещение, 1973. – 224 с.
7. Булавин Н. О тенденциях пополнения словарного состава британского и американского вариантов английского языка / Н. Булавин // Вопросы лингвистики и методики преподавания иностранных языков. М.: Издательство ИМО, 1960. – С. 104-141.

8. Волошин Е. Структура аббревиатур и способы их образования в современном английском языке / Е. Волошин // Учен. зап. І МПІІІЯ ім. М.Тореза. – М., 1966. – Т. 35. – С. 80-111.
 9. Грацкова І. Неологізми в сучасному англійському мові / І. Грацкова // Science Time. – № 5 (17). – Казань, 2015. – С. 114-118.
 10. Дзюбіна О. Скорочення як спосіб утворення неологізмів в сучасній англійській мові. (на матеріалі англійських інтернет-видань та форумів в молодіжних соціальних мережах) / О. Дзюбіна // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Вип. 3. – Житомир, 2014. – С. 309-312. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VZhDU_2014_3_61.pdf
 11. Дубенец Э. Лингвистические изменения в современном английском языке / Э. Дубенец. – М.: Глосса-Пресс, 2003. – 256 с.
 12. Зацний Ю. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови / Ю. Зацний, Т. Пахомова. – Запоріжжя, 2001. – 385 с.
 13. Макаренко Ю. До проблеми перекладу неологізмів галузі Інтернет та комп'ютерних технологій / Ю. Макаренко, І. Матковська // Філол. трактати. – № 4. – Суми, 2012. – С. 68-72.
 14. Малирчук О. Особливості творення неологізмів-телескопізмів у сучасній англійській мові (на матеріалі лексикографічних джерел) / О. Малирчук // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. – № 3. – Дрогобич, 2015. – С. 137-140.
 15. Мангушев С. Роль і місце словообразовання в розвитку сучасного англійського мови / С. Мангушев // Вестн. Оренбург. гос. пед. ун-та. – № 3/4. – Оренбург, 2010. – С. 36-40.
 16. Марченко Н. Социальная сеть «ВКонтакте»: лингвопрагматический аспект. автореф. дис. на соиск. учен. степ. к.филол.н. специальность 10.02.19 / Наталья Марченко; [Юж. федер. ун-т]. – Ростов-на-Дону, 2013. – 20 с.
 17. Михайличенко Ю. О специфике перевода англоязычных фразеологизмов и неологизмов / Ю. Михайличенко // Электронный научно-практический журнал «Филология и литературоведение». – № 9 (48). – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philology.snauka.ru/2015/09/1640>
 18. Мхитарян К. Современные перспективы развития английского языка и фактор ретронимии в моделировании языковой картины мира: дис. представленная на соискание академической степени доктора филологии / Кристина Мхитарян. – Батуми, 2013. – 134 с.
 19. Несветаило Ю. Неологизмы и окказионализмы как конститuentы лексического макрополя современного английского языка: системный и словообразовательный аспекты: дис. ... канд. фил. наук: 10.02.04. / Ю. Несветаило; Юж. федер. ун-т. – Ростов-на-Дону, 2010. – 169 с.
 20. Пожилова В. Контекстуальные неологизмы: критерии систематизации / В. Пожилова // Сборник трудов участников V Всероссийской научно-практической конференции «Современное непрерывное образование и инновационное развитие» // Под ред. проф. А. Царькова и проф. И. Бугакова. – Серпухов: МОУ «ИИФ», 2015. – С.150-152.
 21. Рец И. Лингвокультурологические и эколлингвистические аспекты неологизмов: дис. ... канд. фил. наук: 10.02.19 / И. Рец. – Волгоград, 2014. – 201 с.
 22. Розенталь Д. Современный русский язык / Д. Розенталь, И. Голуб, М. Теленкова. – М.: Айрис-Пресс, 2002. – 528 с.
 23. Тутуз Э. Лингводискурсивные особенности неологизмов в спортивном дискурсе (на материале английского языка): дис. канд. наук: 10.02.19. / Э. Тутуз. – Краснодар, 2014. – 271 с.
 24. Усова И. Неологизмы в современном английском языке / И. Усова // Многоязычие и межкультурное взаимодействие. – Ижевск, 2008. – С. 265-267
 25. Atkins Alexander. Tag Archives: how many words enter the English language each year. Why do some new words last and others fade? / Alexander Atkins. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://atkinsbookshelf.wordpress.com/tag/how-many-words-enter-the-english-language-each-year/>
 26. Bauer Laurie. The Oxford Reference Guide to English Morphology // Laurie Bauer, Rochelle Lieber, Ingo Plag. – Oxford University Press, 2015. – 720 p.
 27. Cook C. Exploiting linguistic knowledge to infer properties of neologisms / C. P. Cook. – Toronto: University of Toronto, 2010. – 154 p.
 28. Davidson Lauren. Is your daily social media usage higher than average? / Lauren Davidson. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telegraph.co.uk/finance/newsbysector/mediatechnologyandtelecoms/11610959/Is-your-daily-social-media-usage-higher-than-average.html>
 29. Fenton Ben. The cool century – 100 years of being hip / Ben Fenton // The Telegraph. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/4193946/The-cool-century-100-years-of-being-hip.html>
 30. Grampietro Marina. Social Media Neologisms. / Marina Grampietro. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prezi.com/ijlgp2z1lfgg/social-media-neologisms/>
 31. Huffman Lois. New Words: Here Today, Gone Tomorrow? Part Two of Three. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ncreading.org/wp-content/uploads/2015/04/new-words-part-II.pdf>
 32. Kerremans Daphny A Web of New Words. A Corpus-Based Study of the Conventionalization Process of English Neologisms / Daphny Kerremans. – Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2015. – 278 p.
 33. Oxford dictionary adds Net terms // CNET News. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.cnet.com/2100-1023-214535.html>
- Джерела ілюстративного матеріалу:**
34. Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.facebook.com>.
 35. Instagram [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.instagram.com>.
 36. Twitter [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.twitter.com>.

Сеньків О.М.

Дрогобычський державний педагогічний університет імені Івана Франка

Летнянка О.І.

Дрогобычське державне музикальне училище імені Василя Барвинського

НЕОЛОГИЗМЫ-СОКРАЩЕНИЯ В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ВЕРСИЯХ МЕЖДУНАРОДНЫХ СОЦСЕТЕЙ

Аннотация

В статье (на примере англоязычных версий Facebook, Instagram и Twitter) проанализированы неологизмы, возникшие или которые нашли распространение в международных социальных сетях. Охарактеризованы различные подходы к классификации неологизмов. Показано, что самой продуктивной словообразовательной моделью образования новых слов в социальных сетях является сокращение. Установлено типы лексических и графических неологизмов-сокращений. Особое внимание уделяется графическим сокращениям, в частности фоноидеограммам.

Ключевые слова: неологизмы, социальные сети, аббревиация, лексические сокращения, графические сокращения, фоноидеограммы, словообразовательные модели, Facebook, Instagram, Twitter.

Sen'kiv O.M.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Letnyanka O.I.

Vasyl Barvinskiy Drohobych State Music College

ENGLISH ABBREVIATED NEOLOGISMS IN INTERNATIONAL SOCIAL NETWORKS

Summary

The article is devoted to English neologisms used in international social networks (such as Facebook, Instagram and Twitter). In the article it has been analysed different approaches to classification of neologisms. It has been shown that the most productive word-building model of creating new words in social networks is shortening. It has been classified main types of lexical and graphical abbreviated neologisms. Special attention is paid to graphical shortenings, especially to phonoideohrams.

Keywords: neologisms, social networks, abbreviation, lexical shortenings, graphical shortenings, phonoideograms, word-building models, Facebook, Instagram, Twitter.

УДК 81'373.7:811.161.2

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Сушко О.І., Кириленко М.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У пропонованій праці порушено одну із актуальних лінгвістичних проблем щодо виявлення специфіки фразеологізмів, які функціонують в офіційно-ділових текстах. На матеріалі документів першої половини ХХ ст. подано авторську класифікацію ділових фразеологізмів. Схарактеризовано особливості фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу. Виявлено специфіку функціонування фразеологізмів у дипломатичному та адміністративно-управлінському підстилях офіційно-ділового стилю. Проаналізовано місце і роль мови в політичному житті держави.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеотворення, офіційно-діловий стиль, стилістичні засоби мови, суспільно-політичний дискурс.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Одним із важливих завдань лінгвістики є дослідження стилістичних засобів мови. Це завдання значною мірою стосується й фразеологічної стилістики. На необхідність вивчення стилістики фразеологізмів звертали увагу В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк та ін. У російському мовознавстві до цієї проблеми під-

ходили В.В. Виноградов, В.П. Мурат, І.А. Федосов та ін. Перед лінгвістами постала необхідність виявити критерії та методи стилістичного розмежування фразеологічних одиниць, їх функціонально-стилістичної та емоційно-експресивної диференціації. Тим самим стала очевидною потреба класифікації та систематизації фразеологічного матеріалу з погляду функціонально-стилістичної диференціації, оскільки для кож-

ного функціонального стилю властиві специфічні риси, які виявляються в доборі певних лексем, у словотворі, у будові речень, у ритміці, інтонації. До названих специфічних рис зараховуємо також і фразеологічні одиниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато сучасних науковців (Л. Авксентьев, Я. Баран, В. Білоноженко, І. Гнатюк та ін.) звертають увагу на мовні особливості функціональних стилів, але менш дослідженою залишається проблема фразеологічної семантики в стильовій парадигмі.

Окремі аспекти цієї проблеми окреслено в працях таких науковців, як: Н. Брандес, А. Григораш, В. Мурат, О. Сушко, М. Федосов.

Помітний інтерес викликає дослідження фразеологічних одиниць, які функціонують в офіційно-діловому стилі. Цю проблему порушено саме в пропонованій праці, оскільки кожен мовний стиль формується шляхом детального добору лексичних засобів у відповідності з умовами спілкування.

Стилістична організація фразеологічних одиниць будується на співвідношенні стилістично нейтральних фразеологізмів і фразеологізмів стилістично маркованих.

Метою нашої розвідки є виявлення особливостей фразеологізмів офіційно-ділового стилю, які, характеризуючись нейтральністю з точки зору їх емоційно-експресивного забарвлення, займають своє місце в системі функціонально-стилістичної диференціації української фразеології. Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких **завдань**:

- виявити специфіку офіційно-ділової фразеології;
- подати класифікацію фразеологічного фонду офіційно-ділового стилю;
- схарактеризувати особливості метафоричних фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Кожна розвинена національна мова – це чітко організована система, що складається з низки підсистем, складовими частинами якої є окремі рівні: морфологічний, синтаксичний, семасіологічний, фразеологічний і стилістичний. Важливий спектр досліджень для мовознавчої науки дає стилістика, оскільки оперує використанням мовних одиниць і категорій у різних мовних стилях.

Стилістика розглядає способи добору, поєднання і використання мовних одиниць для створення певного стилістичного колориту. Помітне місце в цьому сенсі посідають фразеологічні засоби мови.

Фразеологізми офіційно-ділового стилю належать до книжних одиниць, які, протиставляючись фразеології нейтральній, вирізняються своєю літературністю й властиві переважно писемному мовленню, оскільки книжна фразеологія вирізняється рафінованою семантикою висловлювань та строгою нормованістю функціонування.

Офіційно-діловий стиль має власну фразеологію, яка властива саме йому та за мовностилістичними ознаками вирізняє його з-поміж інших стилів у системі функціонально-стилістичної

диференціації: *переїняти зобов'язання, подати меморандум, набирати чинності, у встановленому порядку, до виконання тощо.*

Офіційно-діловий стиль української мови, як і всі інші структурно-функціональні стилі, має кілька різновидів, які поряд зі спільними для цього стилю в цілому ознаками мають і свою окрему, притаманну лише цьому різновиду специфіку. Найвиразнішими варіантами названого стилю, на наш погляд, є його різновиди в системі офіційно-ділових стосунків, у межах яких на основі характерних ознак можемо розрізняти стильові підвиди – власне ділові, а також такі, що стосуються не лише офіційно-ділової сфери, а, скажімо, активно проникають у публіцистичний стиль.

У текстах службових документів залежно від їх жанрових особливостей функціонують як власне ділові (ядерні) фразеологізми, так і периферійні фразеологізми. Тому багатий фразеологічний фонд офіційно-ділового стилю умовно можна поділити на дві групи:

- 1) власне ділові фразеологізми;
- 2) фразеологізовані утворення суспільно-політичного дискурсу.

Особливість власне ділових фразеологічних одиниць полягає в тому, що вони тяжіють до термінів, а в їх семантиці закладено кваліфікативне значення, що й дозволяє нам виділити в межах власне ділової фразеології кілька підгруп:

а) фразеологізми, що функціонують у текстах службових документів першої половини ХХ ст. як номінації конкретних понять: *комісар народної освіти, секретар в справах харчових, особливий комісар*, тощо;

б) фразеологізми, які окреслюють субстантивовані абстрактні поняття: *природа влади, натура війни, поважні успіхи, добросусідські відносини, державний організм, відповідальність державної служби*, тощо;

в) фразеологізми, що виступають назвами окремих дій, процесів, станів: *зміцнити державну скарбницю, прийти до певності* та ін.

Термінологічна фразеологія в офіційно-діловому стилі не є продуктивною. Вона охоплює в основному сферу державно-ділового урядування. Українська ділова мова послуговується переважно складеними термінами та найменуваннями на позначення органів державної влади, різних відомств, установ, політичних та громадських організацій, посадових осіб тощо. І це не випадково, адже офіційно-діловий стиль є органічною сферою застосування термінологічної лексики та фразеології. Тому деякі дослідники, зокрема О. І. Сушко, справедливо, на наш погляд, зауважують, що термінологічні словосполучення, які функціонують у документації, виконують ту саму роль, що й терміни в науковій мові [9, с. 4].

У межах термінологічної фразеології виділяємо:

- фразеологічні одиниці на позначення органів державної влади та відомств, політичних і громадських організацій, різних суспільних інституцій;

- фразеологічні одиниці на позначення посадових осіб, а також осіб, які виконують громадські доручення офіційно-ділового характеру.

Найчастіше термінологічна фразеологія використовується в суспільно-політичній сфері. Сус-

пільно-політична фразеологія характеризується підвищеною стандартністю. Така стандартність, на наш погляд, знаходить своє виявлення, по-перше, в утраті експресивності фразеологічної одиниці, а по-друге, в тому, що в офіційно-ділових текстах перевага надається не своєрідним, вишуканим, а масовим, типовим образам, які реалізуються в певному наборі фразеологічних одиниць: *Палата Панів Австрійської Державної Ради, Краєвий Сойм, Українська Парламентарна Репрезентація, Міністр-предсідник, Голова Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки* тощо.

Ще одну підгрупу складають термінологічні фразеологічні одиниці суспільно-політичної сфери, які використовуються на позначення посадових осіб, а також осіб, які виконують різні громадські доручення державного рівня. Сюди залучаємо такі фразеологізми: *член Палати Панів Австрійської Державної Ради, відпоручник партійної організації* тощо.

Як уже зазначалося, фразеологічні одиниці офіційно-ділового стилю переважно позбавлені будь-якого експресивно-емоційного забарвлення. Проте дослідження показують, що в деяких офіційно-ділових документах функціонують (правда, значно рідше) експресивно забарвлені вислови, які виділяємо в окрему групу. Як зазначає М.П. Брандес, у текстах, пов'язаних з окремими сферами офіційного життя (переважно дипломатія), «помічається емоційна експресивність і навіть образність» [4, с. 155].

Фразеологічні одиниці, які характеризуються певною образністю, функціонують переважно в дипломатичному й адміністративно-управлінському підстилі офіційно-ділового стилю, а в законодавчому підстилі їх використання обмежене. В основі творення фразеологічних одиниць цієї групи стоїть метафора. Тому сутність семантичних перетворень компонентів аналізованих нами образних висловів полягає в тому, що фразеомоторні компоненти в процесі фразеологізації розвивають у собі якісно нові властивості. Політики та громадські діячі першої половини ХХ ст. у зв'язку з активізацією пошуків нової ідеології та спробами реалізації моральних цінностей народу неодноразово зверталися до використання відповідних метафоричних моделей, які в нашому дослідженні кваліфікуються як фразеологізовані утворення політичного дискурсу.

Перша половина ХХ ст. була насиченою різними політичними подіями, а тому особлива роль відводилася політичному мовленню як сукупності вербальних структур, що використовувалися у сфері політики та здійснювали вплив на політичну свідомість громадян, залучаючи їх до перебігу політичних процесів.

Як відомо, у політиці мова виконує не тільки комунікативну функцію, а й виступає одним із засобів впливу, а точніше – маніпулятивного впливу, який передбачає не лише повідомлення про політичну дійсність, а й її інтерпретацію, а також її оцінку як явну, так і приховану.

Фразеологізовані утворення суспільно-політичного дискурсу є важливим складником політичного мовлення. Окремі дослідники вважають, що широке використання метафоричних висловів у політичному дискурсі є ознакою

кризової політичної та економічної ситуації. Із метою переконати співрозмовника в правильності своїх поглядів деякі політики залучають до свого ділового мовлення образні фразеологізовані утворення. Однак у межах офіційно-ділового стилю ця образність має дещо інше смислове навантаження, ніж у художньому чи публіцистичному стилях.

Семантика фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу в текстах службових документів досліджуваного періоду відображає як позитивні сторони суспільного укладу, так і ті негативні моменти, які існували в суспільстві. Тому окремо виділяємо: а) вислови, функціонування яких розраховане на створення піднесеності мовлення; б) вислови, яким властиве знижене забарвлення.

Фразеологізовані утворення першої підгрупи використовуються в текстах службових документів з метою передати кращі риси характеру особистості, охарактеризувати провідних політичних діячів тощо. Сюди залучаємо такі вислови, як: *розумна частина української еміграції, викликати пошану до українського імені, галуза слов'янських народів* тощо. У суспільно-політичній комунікації суб'єктивна оцінка змістового аспекту спілкування інколи пов'язується зі спеціальним негативом у змалюванні соціальних реалій. Значна роль у цьому сенсі належить суспільно-політичним фразеологізмам, які функціонують у тексті службового документа з метою давати характеристику окремим подіям, політикам і громадським діячам за певним шаблоном, традицією. Такі фразеологізовані утворення виділяємо в окрему підгрупу.

Фразеологізовані утворення другої підгрупи використовуються з метою загострити увагу на непривабливих явищах у житті народу. Одним із таких явищ є вороже ставлення до тих, хто бореться за свою незалежність. Тому низка політичних висловів, залучених до названої підгрупи, віддзеркалює сутність ворогів українського народу: *українські націонал-угодіванці, свідомий ворог української ідеї, підшиватися під українську шкуру, хатні вороги українського народу* тощо.

До другої підгрупи залучаємо також вислови, які окреслюють інші негативні сторони життя: *симпатії платонічного характеру, становище Євангельських дів, політична наївність, партійні слабодухи пасинки партії* та подібні.

Специфіка суспільно-політичних фразеологізованих одиниць полягає в тому, що, потрапляючи в текст службового документа, вони органічно поєднуються з особливостями офіційно-ділового стилю, набуваючи рис, притаманних саме цьому функціональному стилю, що дозволяє говорити про останній як такий, що відрізняється від інших функціональних стилів не тільки своєрідною фразеологією, але й особливим використанням фразеологічного фонду мови.

Висновки й пропозиції. Отже, фразеологізми офіційно-ділового стилю займають належне місце в системі української фразеології, що ще раз підкреслює багатогранність стилістичної системи української мови.

Помітне місце в офіційно-діловій комунікації займають суспільно-політичні фразеологічні оди-

ниці, оскільки їм властива компонентна стислість і разом із тим максимальна семантична точність при висловленні думки.

У перспективі дослідження – подальше виявлення специфіки фразеологічних одиниць офіційно-ділового стилю.

Список літератури:

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова: Фразеологія / Л. Г. Авксентьев. – Харків: Вища школа, 1988. – 134 с.
2. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови / Я. А. Баран. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 175 с.
3. Білоноженко В. М. Функціональна та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наукова думка, 1989. – 155 с.
4. Брандес Н. П. Стилистика текста: теоретический курс / Н. П. Брандес. – М.: Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 461 с.
5. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М.: Наука, 1997. – 416 с.
6. Виноградов В. В. Русский язык / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
7. Григораш А. М. Фразеология и стиль / А. М. Григораш. – К.: Вища школа, 1991. – 139 с.
8. Мурат В. П. Об основных проблемах стилистики / В. П. Мурат. – М.: Издательство Министерства образования СССР, 1971. – 335 с.
9. Сушко О. І. Функціонування фразеологічних одиниць у текстах службових документів першої половини ХХ століття: посібник / О. І. Сушко. – Слов'янськ: Канцлер, 2005. – 96 с.
10. Федосов М. А. Функционально-стилистическая дифференциация русской фразеологии / М. А. Федосов. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1977. – 211 с.

Сушко О.І., Кириленко М.В.

Донбасский государственный педагогический университет

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОГО СТИЛЯ

Аннотация

В данной статье затронута одна из актуальных лингвистических проблем касательно выявления специфики фразеологизмов, которые функционируют в официально-деловых текстах. На материале документов первой половины ХХ века сделана авторская классификация деловых фразеологизмов. Описаны особенности фразеологизированных образований общественно-политического дискурса. Определена специфика функционирования фразеологизмов в дипломатическом и административно-управленческом подстилях официально-делового стиля. Проанализировано место и роль языка в политической жизни государства.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеобразование, официально-деловой стиль, стилистические средства языка, общественно-политический дискурс.

Sushko O.I., Kirilenko M.V.

Donbass State Pedagogical University

FUNCTIONAL-STYLISTIC ORGANIZATION PHRASEOLOGICAL UNITS OFFICIAL STYLE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Summary

This article discusses one of the problems concerning the specificity of detection of phraseological units that operate in official and business texts. On the material documents the first half of the Twentieth Century author proposed classification frazeologizmov business. Describes the use of phraseological oobennosti formations of social and political discourse. Specifics of functioning of phraseological units in diplomatic and administrative substyles of official style are defined. It shows the role of language in the political life of the state.

Keywords: phraseological units, frazeoobrazovanie, officially-business style, stylistic means of language, socio-political discourse.

КОГНІТИВНА СТРУКТУРА МАРКЕТИНГОВОГО ТЕРМІНА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ДИНАМІКИ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Шапран Д.П.

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Стаття є продовженням циклу публікацій автора з проблем української маркетингової термінології. Висвітлено один із аспектів когнітивно-дискурсивного дослідження термінологічної лексики: на прикладі базових понять маркетингу (купівля-продаж, товар, продукт, якість, обмін, корисність) виявлені та отримали наукову інтерпретацію факти взаємозв'язку між розвитком термінологічного значення й динамікою наукового (професійного) знання, виникненням і розповсюдженням наукових ідей, створенням нових концепцій. Досліджено ступінь відповідності мовної репрезентації галузевого терміна актуальному стану вміщеної в ньому когнітивної інформації, обсяги якої зазнають змін з розвитком відповідної наукової парадигми.

Ключові слова: когнітивне термінознавство, мовна картина світу, термін, українська маркетингова термінологія.

Постановка проблеми. Пізнання за допомогою мови здійснюється через мовний знак, в якому фіксуються виділені й узагальнені спільною суспільною практикою характерні властивості пізнаваного об'єкта, а також історична інформація про стан суспільної наукової думки, рівень інтелектуалізації суспільства. Водночас невід'ємним фактором людського пізнання є мовна комунікація як основний засіб обміну інформацією щодо процесу пізнавальної діяльності та його результатів, оскільки мова як пізнавальне знаряддя взаємодії людського інтелекту з навколишнім світом реалізує свою когнітивну функцію через мовлення. Зважаючи на це, виходимо з того, що будь-яка термінологія існує в різних вимірах: з одного боку – як конвенційно закріплена в мові сукупність лексичних одиниць, результат фіксації наукового пізнання (термінологічні словники, довідники, стандарти, тезауруси, термінологічні банки тощо); з іншого боку, термін виступає як функціональна одиниця з властивими їй комунікативними завданнями та конотативними нашаруваннями (наукова та навчальна література, мова засобів масової інформації, фахова комунікація та ін.). Своєю чергою, конотативна інформація, яка з'являється в терміна на рівні функціонування, досить часто «здатна ставати конвенційною, постійно відтворюваною» [10, с. 198], що з часом веде до змін когнітивної структури уже відомої термінологічної одиниці. Наукова картина світу репрезентує раціональну модель пізнання світу, за допомогою якої інтегруються й систематизуються конкретні знання, отримані в різних галузях наукового пошуку [21, с. 52]. Багато дослідників, зокрема М. Володіна, С. Ворушилова, С. Гриньов-Гриневич, В. Дейнека, Т. Скопюк, Е. Сорокіна та ін., підкреслюють динамічність наукової картини світу, що виражається, зокрема, в зміні когнітивно-інформаційної структури терміна, яка зазнає безперервного доповнення й уточнення [5; 6; 8; 9]. Причина постійної динаміки наукової картини світу полягає в незавершеності процесів пізнання, а також у тому, що «характер мислення був відмінним на різних стадіях розвитку мисленнєвих здібностей людини» [8, с. 7-9]. Поява нової термінологічної лексики, її уточ-

нення веде до виникнення нових концептуальних фрагментів у мовній картині світу [9, с. 267], що, природно, викликає науковий інтерес до цих процесів з боку термінознавців та фахівців-практиків різних наукових галузей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З позицій когнітивного термінознавства, що зародилося в лоні функціонального підходу до вивчення термінології, терміни народжуються в дискурсі та формують свій зміст у процесі когніції й лише пізніше закріплюються (або не закріплюються) на рівні фіксації [13, с. 48]. У когнітивно-дискурсивному аспекті термін розглядається як мовний знак на позначення спеціального концепту, що виникає, вдосконалюється в процесі пізнання, яке матеріалізується в науковому дискурсі [16, с. 233-234]. У зв'язку з цим з-поміж інших пріоритетних завдань когнітивного термінознавства називають: 1) подальший аналіз когнітивних властивостей термінів як корелятивів ментальної діяльності й одиниць наукового (професійного) мислення та знання; 2) вияв та інтерпретацію фактів взаємозв'язку між розвитком термінології й динамікою наукового (професійного знання), виникненням і розповсюдженням наукових ідей [15, с. 183].

Актуальні аспекти дослідження когнітивної природи терміна в межах галузевого термінознавства розглядалися в працях І. Барнич (фінансово-економічна термінологія) [3], М. Бондарчук (авіаційна термінологія) [4], Л. Гаращенко (науково-технічна термінологія) [7], О. Селіванова (лінгвістична термінологія) [19] та ін. На нашу думку, зважаючи на прикладний характер галузевого термінознавства, потребує більш глибокого вивчення проблема відповідності мовної репрезентації галузевого терміна актуальному стану вміщеної в ньому когнітивної інформації, обсяги якої можуть змінюватися з розвитком відповідної наукової парадигми.

Мета статті – дослідити динаміку змін і розвитку когнітивної структури деяких базових термінів маркетингу залежно від загального та професійного фонду людських знань і досвіду на певному етапі їх еволюції.

Виклад основного матеріалу. Когнітивна структура терміна є досить складною. Глибина освоєння когнітивного обсягу спеціальних назв

на загальноомовному рівні визначається загальною освіченістю народу загалом, а також межами когнітивної парадигми кожного конкретного мовця (наприклад, вона відрізнятиметься для фахівця-маркетолога і звичайного споживача товарів і послуг, якщо йдеться про маркетингову термінологію), проте основне денотативне значення терміна в кожному разі залишається тим самим, співвідноситься з конкретним предметом, явищем тощо. Такий підхід зумовлює трактування терміна як звичайного слова з усіма властивостями загальноомовної природної лексичної одиниці.

У спеціальному науковому контексті значення терміна визначає його системну вартість як знака вузькоспеціальної галузі знань. Як одиниця термінологічної системи термін відображає певні зв'язки й відношення, об'єктивно наявні в колі іменованих понять, явищ тощо. У системному значенні терміна на перший план висунуто співвіднесеність з поняттям, а не з реальним об'єктом дійсності. Функціонально структура системного значення терміна також існує в кількох різновидах: починаючи з найпростіших і закінчуючи найбільш складними, оскільки рівень професійних знань окремих представників певної професії не є однаковим. Проте, як відносно проста, так і максимально складна когнітивна структура виражають постійно одну й ту саму системну вартість певної термінологічної одиниці, оскільки термін через посередництво термінологічної парадигми є носієм системного значення, належить до певного конвенційного семіотичного коду. Співіснування предметного і системного значень терміна у когнітивно-функціональному аспекті є підставою для виникнення зв'язку, який можна визначити як ще один вимір значення терміна. Це специфічний вид «глибинного» значення, яке відображає культурно-цивілізаційний досвід народу. Це значення є предметом когнітивного аналізу, що передбачає дослідження «структур знання та їх репрезентацію у свідомості людини, а також фіксацію в мові світогляду мовного колективу у вигляді ментальних моделей мовної картини світу» [6, с. 8].

Згідно з законом Елькоста, історичне становлення лінгвістичного знака має потенційно безмежну семантику (цит. за: [Тищенко, с. 211]), проте когнітивна структура терміна не є результатом довільної інтерпретації, оскільки основа її закладена в субстанції базової народної мови, а характер можливої інтерпретації визначається системоутворюючою вартістю термінологічної одиниці, тобто структурою відповідного термінологічного поля. Вище згадувалося про змінний характер відношень між автономним, одиничним значенням терміна і його системною вартістю. До цього слід додати, що фундаментальною характеристикою когнітивного виміру значення терміна є його безпосередня залежність від часового стану згаданих відношень, що виступає як домінанта актуальної моделі професійного розвитку. Отже, розглядаємо термін як форму реалізації різних типів значення: 1) термін виступає в автономному об'єктному значенні. У цьому вияві він належить загальнонародній мові; 2) термін через посередництво термінологічної парадигми є носієм системного значення і як такий належить

до відповідної професійної субмови; 3) термін містить інформацію про рівень науково-технічного стану суспільства й у цій якості є предметом когнітивного аналізу. Означає це передусім необхідність поглибленого дослідження істотних з погляду потреб професійної діяльності семантичних імплікацій певного терміна.

На підтвердження наведених міркувань розглянемо розвиток когнітивної структури таких базових маркетингових термінів, як *купівля* та *продаж* (*купувати* / *продавати*), а також системно пов'язаних з ними термінів *товар* / *продукт*. На рівні об'єктного, автономного значення, зміст термінів *купувати* / *продавати* є цілком зрозумілим, а їх семантичне протиставлення не потребує коментарів: «Купувати – придбавати за гроші» [18, т. 2, с. 423], а «продавати – віддавати який-небудь товар в обмін на гроші або інший товар» [18, т. 3, с. 777]. Напр.: «Очевидно, батько вибрався зі своїм інтересом: побачити, що люди продають, по яких цінах, послухати, про що говорять, яка людська мода пішла на харчі та на одягу, або ж і самому купити що» (М. Вінграновський. «Наш батько»). Терміни, вжиті в неспеціальному контексті, визначають предметну віднесеність відповідного поняття.

На рівні системного значення термін *продаж* виступає як семантична домінанта досить розбудованого парадигматичного ряду: *продаж комісійний* / *оптовий* / *анонімний* / *персональний* / *особистий* / *прямий* / *пакетний* / *комплексний*. Ця парадигма репрезентує професійні знання в галузі торговельного маркетингу. Звичайний покупець товару не мусить знати, що, наприклад, *продаж анонімний* – маркетингова стратегія продажу, що здійснюється без участі виробника і полягає в доставці товару, не маркованого товарним знаком. Тоді як для професіонала це знання є надзвичайно важливим, оскільки всі витрати, пов'язані з дослідженням і формуванням ринку, в цьому разі бере на себе не виробник, а імпортер.

Урахування глибинного когнітивного виміру терміна *продаж* веде до змін його семантичної інтерпретації. Виявляється, що *продавати* можна не тільки матеріальні цінності, як це впливає з визначення. Так, наприклад, у межах нового, антропоцентричного, концептуального підходу до ринку «*продаж товарів у маркетингу* – це не тільки акт реалізації продукції, а й засіб спілкування і вивчення споживачів» [14, с. 7]. А проникнення маркетингової ідеології в такі сфери, як кінематограф, державне управління, освіта, охорона здоров'я, ринок релігійних концепцій і соціально-філософських ідей веде до висновку, що предметом купівлі-продажу, тобто товаром, можуть бути не тільки матеріальні цінності, як це впливає з традиційного визначення товару як «матеріального виробу, пропонованого на ринку з метою його придбання або споживання» [2, с. 422]. У маркетингу з категорією товару пов'язують можливість його використання за призначенням безпосередньо споживачем, тому маркетинговий концептуальний підхід розширює семантику терміна новими компонентами: *споживча вартість* і *задоволення потреб*. Нова когнітивна структура терміна *товар* знаходить своє відображення на рівні фіксації шляхом доповне-

ння й уточнення дефініцій. На думку американського вченого В. Стентона, товар – це комплекс матеріальних та нематеріальних властивостей, до яких належать упаковка, колір, ціна, престиж виробника та роздрібного торговця, тобто все те, на що звертає увагу покупець, шукаючи товару для задоволення власних потреб і бажань [14]. Відомі американські маркетологи Г. Армстронг і Ф. Котлер визначають як товар «все, що може задовольнити потребу та пропонується на ринку для привернення уваги, придбання, використання або споживання» [1, с. 595]. Це можуть бути фізичні об'єкти, послуги, особи, місця, організації та ідеї. До речі, в англійській мові термін *goods* (товари) означає тільки фізично відчутні продукти. Більш загальний термін *product* (продукт) включає у свою нематеріальну частину, наприклад, послуги, ідеї, організації. В українській мові, як і в російській, ці терміни часто використовують як синоніми.

Нових семантичних інтерпретацій у зв'язку з поглибленням когнітивної структури поняття зазнає і термін *якість*. Зумовлено це так само певними процесами в сучасному культурно-цивілізаційному просторі. Роль та значення якості постійно зростає під впливом розвитку технологій виробництва і потреб людини. Зростання рівня культури та освіти з кожним днем робить споживачів все більш розбірливими і вимогливими. На думку американського вченого А. Фейгенбаума, сьогодні для 80% покупців якість товарів важить стільки ж або навіть більше, ніж ціна, тоді як на початку 70-х років такої думки дотримувалися лише 30% споживачів [14, с. 34]. У цих умовах у більшості підприємств склалося розуміння того, що найкращий спосіб швидше продати товари – це поліпшувати їхню якість. Звідси нове трактування поняття *якість* і нова актуалізація семантичних компонентів цього терміна внаслідок поглибленого когнітивного аналізу необхідних з погляду професійних потреб нових суттєвих ознак: у 80-х роках ХХ століття в країнах з розвиненою ринковою економікою найбільшого поширення набуло визначення поняття *якість продукції*, наведене у стандарті ІСО (Міжнародної організації зі стандартизації) 8402-86 «Якість. Словник». Відповідно до принципів цього стандарту терміни *якість* і *продукція* треба розглядати як взаємопов'язані. Під якістю розуміють сукупність властивостей і характеристик продукції (послуг), що дають можливість задовольнити зумовлені та передбачувані потреби споживачів. Так само трактує якість і стандарт ДСТУ 2925-94, СТУ ISO 9000-2001: «Якість продукції – це сукупність характеристик продукції (процесу, послуги), що зумовлюють її здатність задовольнити встановлені та передбачені потреби».

З позицій нової концепції ринку, якість продукту визначається рівнем його споживчих властивостей, його здатністю вирішувати проблеми споживачів; якість повинна вимірюватись, виходячи з оцінок саме споживачів [12, с. 138]. Ще одна зафіксована дефініція: «Якість – сукупність технічних, економічних, експлуатаційних, соціальних та ін. властивостей речей і процесів, які характеризують їх корисність» [11], – безпосередньо пов'язує *якість* з поняттям *корисності*, яке так само набуває нової інтерпретації в кон-

цептуальній картині маркетингу, що виявляється в утворенні нової, відмінної від загальноомовного значення, когнітивної структури. Антонімічна парадиigma *корисний/некорисний* зазнає перебудови і розширюється через доповнення поняття корисності такими семантичними складовими, як *негайна споживча задоволеність* і *довгострокові блага споживачів*: продукти *корисні* – такі, що мають низьку негайну привабливість, зате надзвичайно корисні для споживача в довгостроковому плані (наприклад, ремені безпеки для автомобілів) / продукти *бажані* – такі, що поєднують високий ступінь негайної задоволеності з високим ступенем довгострокової користі (наприклад, смачні поживні харчові продукти) / продукти *приємні* – такі, що можуть забезпечити споживачеві високий ступінь одномоментного задоволення, але завдати шкоди в довгостроковій перспективі (наприклад, цигарки) / продукти *неповноцінні* – такі, що не мають ні негайної привабливості, ні позитивного ефекту в довгостроковій перспективі (наприклад, малоефективні і з поганим смаком ліки) [12, с. 88 – 89].

Показовим прикладом розвитку когнітивної структури терміна залежно від динаміки наукового (професійного) знання є інший базовий термін маркетингу – *обмін*. Його було утворено від дієслова *обмінювати*, *обмінювати* (віддаючи, одержувати натомість кого-, що-небудь) шляхом навантаження загальноживаного слова новим значенням з утворенням лексико-семантичного варіанта. Унаслідок термінологізації слово набуло спеціального значення: «Обмін – акт одержання від когось бажаного продукту шляхом пропонування йому чогось натомість» [12]. Але таке визначення, як виявляється, не точно відбиває суть поняття обміну, коли йдеться, наприклад, про новий вид обміну – так званий *перерозподільний обмін* (наприклад, обмін, який ґрунтується на уявленні про те, що необхідно ділитися, скажімо, здавання крові)» [17, с. 69]. Зміна когнітивної вартості поняття призвела до дещо парадоксальної зміни семантичної структури терміна: одна з головних сем «натомість», яка, власне, й відбиває найсуттєвішу ознаку поняття обміну, зникає, коли йдеться про *перерозподільний обмін*. Таку ж невідповідність спостерігаємо й на прикладі дефініції терміна *трансферт*, який визначають як один із видів обміну (поряд з *транзакцією*): «Трансферт – передавання будь-кому ціннісно значущого об'єкта без отримання чогось натомість (наприклад, подарунок, субсидія, добродійний внесок)» [12, с. 124]. Тобто наукове поняття обмін у сучасному розумінні позначає процес перерозподілу цінностей, що обов'язково передбачає участь у ньому хоча б двох сторін, але необов'язково з обопільним пропонуванням. У невідповідності двох семантичних компонентів (обов'язковість обопільного пропонування/необов'язковості його) полягає різниця між семантичним обсягом первинного значення терміна і його сучасною інтерпретацією. Тому дефініції терміна *обмін*, які відбивають звужене значення поняття і не враховують змін його когнітивної структури, потребують уточнення й уніфікації на рівні фіксації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розвиток науково-технічного та соці-

ально-економічного стану суспільства, поглиблення культурно-цивілізаційного досвіду народу веде до зміни інформації, яку містить у собі термін, до ускладнення його когнітивної структури, розширюючи таким чином семантичні виміри останнього. Урахування цього з прагматичного погляду потребує в багатьох випадках фіксації на рівні мови шляхом доповнення й уніфікації

дефініцій з метою відображення нових суттєвих ознак наукового поняття, оскільки правильно побудоване визначення – важливий крок у пізнанні реальних властивостей досліджуваного об'єкта. Водночас такий підхід відкриває можливість для міждисциплінарних досліджень щодо вивчення терміносистем у широкому культурно-цивілізаційному контексті.

Список літератури:

1. Армстронг Г. Маркетинг. Загальний курс / Г. Армстронг, Ф. Котлер. – М.: Виддім «Вільямс», 2001. – 608 с.
2. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азриляна. – М.: Фонд «Правовая культура», 1994. – 528 с.
3. Барнич І.І. Когнітивний підхід до трактування терміна (на матеріалі фінансово-економічної сфери в німецькій та українській мовах) / І.І. Барнич // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 65. Філологічні науки, 2012. – С. 188 – 191.
4. М.Н. Бондарчук. Лінгво-когнитивные особенности построения фреймовой модели авиационной терминосистемы [Електронний ресурс] / М.Н. Бондарчук, 2013. Режим доступу: http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2013_1/10.pdf
5. Володина М. Н. Знание сквозь призму терминологической информации / М.Н. Володина // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. – 2011. – № 3. – С. 136 – 145.
6. Ворушилова С. А. Когнитивно-антропоцентрический подход к изучению прототерминологического уровня в развитии терминологий [Електронний ресурс] / С.А. Ворушилова // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика». – 2012. – № 2. – С. 7 – 14. – Режим доступу: <http://vestnik-mgou.ru/Issue/IssueFile/77>
7. Гаращенко Л.Б. Аналітичні номінації науково-технічної галузі в когнітивно-ономасіологічному аспекті / Л. Б. Гаращенко // Лінгвістичні дослідження. – 2013. – Вип. 35. – С. 239 – 244. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_lingv_2013_35_40
8. Гринев-Гриневич С. В. Основы антропологистики / С.В. Гринев-Гриневич, Э.А. Сорокина, Т. Г. Скопюк. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 128 с.
9. Дейнека В. М. Мовна особистість у процесах термінологічного регулювання як складова мовної картини світу [Електронний ресурс] / В.М. Дейнека, 2012. Режим доступу: http://www.philosophy.donnueat.dn.ua/Download/ua/10_2012/Deyneka.pdf
10. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П.Н. Донец. – Харьков: «Штрих», 2001. – 386 с.
11. Економічний словник-довідник / За ред. С.В. Мочерного. – К.: Вид. центр «Академія», 2000. – 864 с.
12. Загнітко А.П. Словник-довідник маркетингової термінології / А.П. Загнітко, Д.П. Шапран, І.Х. Баширов. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. – 160 с.
13. Іващенко В. Л. Когнітивне термінознавство: перспективи розвитку [Електронний ресурс] / В.Л. Іващенко // Термінологічний вісник. – 2011. – № 1. – С. 47 – 54. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/51160/05-Ivashchenko.pdf?sequence=1>
14. Кардаш В.Я. Маркетингова товарна політика: Навч. посібник / В.Я. Кардаш. – К.: КНЕУ, 1997. – 156 с.
15. Кізіль М. А. Когнітивне термінознавство: Витоки, завдання і перспективи розвитку / М.А. Кізіль. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2015. – № 16. – С.182 – 184. Режим доступу: <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v16/51>
16. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура: [монография] / В.М. Лейчик. – 2-е изд. – М.: КомКнига, 2006. – 256 с.
17. Маркетинг. Энциклопедия / Под ред. М.Бейкера. – СПб.: Питер, 2002. – 1200 с.
18. Новий тлумачний словник української мови: В 3-х т. / Уклад. В.Яременко, О.Сліпущко. – К.: Аконті, 2001.
19. Селіванова О.О. Метафора в лінгвістичній термінології: когнітивний аспект / О.О. Селіванова // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць / Відп. ред. В.Л. Іващенко. – К.: Інститут української мови НАНУ, 2013. – Вип. IX. – С. 58–66.
20. Тищенко К. М. Метатеорія мовознавства / К. М. Тищенко. – К.: Основи, 2000. – 350 с.
21. Філон М. І. Наукова картина світу у філософському й лінгвістичному вимірах / М.І. Філон, О.М. Кримець // Термінологічний вісник: Збірник наукових праць / Відп. ред. В. Л. Іващенко. – К.: Інститут української мови НАНУ, 2013. – Вип. 2 (1). – С. 50 – 56.

Шапран Д.П.

Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

КОГНИТИВНАЯ СТРУКТУРА МАРКЕТИНГОВОГО ТЕРМИНА КАК ОТРАЖЕНИЕ ДИНАМИКИ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора по проблемам украинской маркетинговой терминологии. Рассмотрен один из аспектов когнитивно-дискурсивного исследования терминологической лексики: на примере базовых понятий маркетинга (купля-продажа, товар, продукт, качество, обмен, полезность) определены и научно интерпретированы факты взаимосвязи между развитием терминологического значения и динамикой научного (профессионального) знания, возникновением и распространением научных идей, созданием концепций. Исследуется степень корреляции информации о специальном понятии, зафиксированной в термине, и функционально актуализированной в данной языковой единице в определённый исторический период времени.

Ключевые слова: когнитивное терминоведение, языковая картина мира, термин, украинская маркетинговая терминология.

Shapran D.P.

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

COGNITIVE STRUCTURE OF MARKETING TERM AS THE REFLECTION OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE DYNAMICS

Summary

The present article goes on the cycle of the author's publications on the Ukrainian marketing terminology issues. One of the aspects of cognitive and discursive research of terminological lexis is stated using basic marketing concepts as an example (purchase and sale, goods, product, quality, exchange, utility); scientific evidences of the correlation between terminology development and dynamics of scientific (professional) knowledge, introduction of new scientific ideas and their dissemination, creation of new concepts are revealed and interpreted. The degree of compliance of linguistic representation of industry-specific term with the current state of cognitive information contained in it, the amount of which is changing with the development of relevant scientific paradigm, is studied.

Keywords: cognitive terminology, Ukrainian marketing terminology, term, linguistic world image.

УДК 004:372.881.111

ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Юзвяк О.О.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті висвітлено основні принципи комп'ютеризованого навчання іноземної мови. Охарактеризовано комунікативну спрямованість у навчанні іноземних мов. Продемонстровано використання новітніх інформаційних технологій як засобу інтенсифікації та оптимізації навчально-пізнавальної діяльності.

Ключові слова: професійна мотивація, комунікативна спрямованість, комп'ютеризоване навчання, комп'ютерні програми, індивідуалізація, диференціація, інтенсифікація.

Постановка проблеми. У реалізації стратегічної мети, що постає перед Україною у зв'язку з її входженням до Європейської спільноти як повноправного партнера, іноземна мова набуває ролі інструментарію, без якого неможливо розв'язати це серйозне завдання. Тому підвищення ефективності вивчення іноземної мови має важливе соціально-економічне значення для майбутнього країни. Процеси реформування

національної системи освіти України вимагають оновлення й модернізації навчальних технологій і методів навчання. Особливої актуальності в сучасних умовах розвитку ринку набувають інтерактивні методи навчання, які стимулюють до інноваційних змін у культурному і соціальному середовищі. Ці методи є активним відгуком на проблемні ситуації, які виникають як перед окремою людиною, так і перед суспільством в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадження комп'ютерів у сферу освіти змінює форми, зміст, засоби навчання, наближує його до реалій сучасного життя. Про специфіку застосування комп'ютерних технологій в процесі викладання іноземної мови згадує зокрема Б.С. Гершунський [1], а психолог Б. Ломов [5] визначає, що комп'ютер є знаряддям людської діяльності, застосування якого якісно змінить можливості пізнання, збільшить накопичення й застосування знань та вважає, що його використання як засобу пізнання людини означає появу нових форм мислення, мнемічної, творчої діяльності, що можна розглядати як фактор історичного поступу психічних процесів людини. Велику увагу дослідники приділяють використанню комп'ютера при вивченні дисциплін мовознавчого циклу (В. Извозчиков [2], В. Редько [8], В. Різун [9]). Зокрема, В.Извозчиков відмічає, що використовуючи ЕОМ, мовознавець може автоматизувати трудомісткі, але найнеобхідніші для його наукової і навчальної діяльності операції. Праці таких вчених, як І.В. Городянський, О.Ю. Уваров [10], С.В. Фадєєв [11] свідчать, що стрімке втручання комп'ютерів у життя та процес навчання зокрема примушує викладачів іноземних мов вирішувати проблеми, про які десять років тому жоден лінгвіст не підозрював.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. В даній статті спробуємо уточнити принципи використання комп'ютерних технологій у навчанні іноземної мови, визначити ступінь складності використання комп'ютерних навчальних програм у самостійному вивченні іноземної мови, а також визначити етапи впровадження інноваційних технологій та їх застосування в навчанні мови.

Мета статті. Головна мета даної роботи полягає у поясненні методики навчання діалогічного мовлення та розвитку комунікативних здібностей студентів, а також доцільність використання технічних засобів у навчальному процесі з іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Особливості сучасного етапу розвитку освіти в Україні потребують впровадження розвинених форм і методів навчання, що сприяють становленню особистості студента. У вищих навчальних закладах перевага віддається активним методам навчання, які спрямовані на формування у студентів самостійності, гнучкості, варіативності, критичності мислення. Найпотужнішим джерелом пізнавальної активності студентів, розвитку їхніх творчих здібностей, інтересів, умінь і навичок та інших інтелектуальних чинників є сьогодні нові інноваційні технології. Актуальним стає питання розробки і впровадження моделей гуманно зорієнтованого навчання і виховання студентів на основі широкого використання комп'ютерних технологій, зокрема мультимедіа, що дадуть змогу студенту у повній мірі реалізувати його природний освітній, соціальний і духовний потенціал та забезпечать активізацію всіх сфер діяльності, у першу чергу навчально – пізнавальної. Однією з найсуттєвіших переваг впровадження таких моделей в практику навчання є можливість в повній мірі реалізувати методи індивідуалізації і диференціації. Врахування індивідуальних особливостей

студентів, їх суб'єктного досвіду дозволяє обрати для кожного оптимальний шлях навчання.

Сьогодні велике зацікавлення викликає збільшення ролі іноземної мови в діяльності випускників вищих навчальних закладів. Специфічний внесок іноземної мови в розвиток студента полягає передусім у тому, що в процесі навчання цього предмету людина з'ясовує способи оформлення думки, пізнає функціонування мови як засобу спілкування. Іноземна мова благотворно впливає на культуру спілкування рідною мовою і є важливим засобом формування всебічно розвиненої особистості; вона наближає обстановку навчального процесу до реальних умов, що породжує потребу в знаннях та їх практичному застосуванні й забезпечує особисту зацікавленість студентів, перехід від пізнавальної мотивації до професійної. Окрім зазначених вище функцій іноземної мови в розвитку особистості, ми виділили ще кілька її специфічних функцій, а саме: іноземна мова служить засобом розширення диференціації й уточнення категоріального апарату; розвитку пізнавального інтересу й формування професійної спрямованості; розв'язання комунікативних, пізнавальних і професійних завдань [4, с. 43-45].

Професійна діяльність характеризується високим рівнем професійної мотивації. Процес її формування зумовлений особистою зацікавленістю студентів, рівнем їх пізнавальної мотивації. Враховуючи велику і серйозну зацікавленість студентів інформаційними технологіями, можна використовувати цю можливість як могутній інструмент розвитку пізнавальної та професійної мотивації на заняттях з іноземної мови.

Важливим чинником успіху є розуміння того, що мова найкраще засвоюється тоді, коли студентам пропонується індивідуальна методична увага й участь, які ґрунтуються на аналізі особистісних навчальних потреб і відповідальності.

Комунікативна спрямованість у навчанні іноземних мов – це створення умов для мовленнєвої взаємодії. Таким чином, такі умови та потреби сучасного життя зумовили виникнення нового напрямку у вивченні іноземної мови – застосування таких інноваційних технологій, як комп'ютеризоване навчання.

Робота з комп'ютером не тільки сприяє підвищенню пізнавального інтересу та інтересу до навчання, а й дає можливість регулювати подання навчальних завдань за ступенем складності, заохочення до правильних рішень. Крім того, комп'ютер дає змогу повністю усунути одну з найважливіших причин негативного ставлення до навчання – неуспіх, зумовлений нерозумінням матеріалу або проблемою недостатнього знання предмету. Саме цей аспект передбачений авторами багатьох комп'ютерних навчальних програм. Тому, хто навчається, надається можливість використовувати різну довідкову літературу і словники. Працюючи на комп'ютері, студент має можливість довести розв'язок задачі до кінця, спираючись на необхідну допомогу [7, с. 11-14].

Використання комп'ютера при навчанні аудіювання дає можливість кожному студентові чути іноземну мову. При навчанні говоріння кожен студент може вимовляти фрази в мікрофон. При вивченні граматичних явищ кожен студент може виконувати граматичні вправи, має можливість

розгадувати кросворди, чайнворди, займатися пошуком слів, виконувати ігрові вправи.

Сфера застосування комп'ютера в навчанні іноземних мов широка. Він може бути ефективно використаний для ознайомлення з новим мовним матеріалом, новими зразками висловів, а також з професійним спілкуванням іноземною мовою. На етапі тренування і на етапі застосування сформованих знань, навичок, умінь комп'ютер може бути використаний в найрізноманітніших комунікативних завданнях і навчальних професійних ситуаціях з урахуванням особливостей студентів.

Комп'ютер може створювати оптимальні умови для успішного освоєння програмного матеріалу, при цьому забезпечується гнучке, достатнє і посилене навантаження вправами всіх студентів у групі. Крім того, важко переоцінити роль комп'ютера як засобу здійснення контролю діяльності студентів з боку викладача, а також як засобу формування і вдосконалення самоконтролю.

Важливою особливістю комп'ютера в навчально-виховному процесі з іноземної мови є те, що він може бути «співбесідником» студента, тобто працювати в комунікативно-спрямованому діалоговому режимі і певним чином, наприклад, за допомогою графічних засобів, аналізатора і синтезатора мови заповнювати відсутність природного комунікативного канта, моделюючи та імітуючи його мовленнєву поведінку.

Отже, комп'ютеризоване навчання на уроках іноземної мови реалізується на таких принципах як:

- **індивідуалізація** (можливість персонально працювати з кожним студентом)
- **диференціація** (можна обирати та пропонувати студентам необхідні варіанти навчальних завдань певної складності й кількості та у такій послідовності, що відповідає їхнім пізнавальним можливостям, рівню знань та умінь)
- **інтенсифікація** (наявні різні засоби презентації навчального матеріалу, його структурування із широким залученням інтерактивних видів і форм робіт).

Серед головних дидактичних функцій, що можуть бути реалізовані за допомогою комп'ютерних технологій, треба назвати такі:

Пізнавальна. Так, наприклад, використовуючи комп'ютерні технології та Інтернет, можна отримати будь-яку необхідну інформацію, а застосування навчальних програм, на яких відображені текст, звук, зображення, відео сприяє пізнавальній активності студентів.

Розвивальна. Робота студентів з навчальною програмою сприяє розвитку таких необхідних пізнавальних процесів, як сприйняття, логічне мислення, пам'ять, уява.

Тренувальна. За допомогою комп'ютерних програм учні мають можливість самостійно у нетрадиційній формі тренуватися та перевірити свій рівень знань та умінь з певної теми, визначити конкретні прогалини, усунути їх.

Діагностична. Використовуючи комп'ютерні технології, викладач має змогу швидко здійснити контроль та з'ясувати рівень засвоєння навчальної теми студентами.

Комунікативна. Під час роботи з навчальними програмами, ведучи діалог з комп'ютером, студенти долають бар'єр боязливості. У них формується добре ставлення до предмету, вони ово-

лодівають значним базовим рівнем спілкування іноземною мовою.

До комп'ютерних програм як засобів навчання висуваються наступні вимоги: 1) необхідність відповідати тим же дидактичним вимогам, що й традиційні навчальні посібники (науковість, систематичність, послідовність та ін.);

2) відповідність навчальній програмі з дисципліни у ВНЗ;

3) функція урізноманітнення форм і методів навчання, створення умов для підвищення розумової активності студента;

4) зрозумілість програми як викладачам, так і студентам; однозначне сприйняття інформації, що вноситься на екран.

При вивченні мови етапи уроку повинні відповідати етапам оволодіння мовним матеріалом (сприйняття мови, її аналіз, закріплення та використання у мовленні). Перша фаза передбачає сприйняття мови (мотивацію учнів, підготовку через зняття лексичних та граматичних труднощів, попереднє читання або прослуховування, перевірка розуміння). Етап аналізу мови включає виокремлення і пояснення певних мовних феноменів, пояснення граматичних та лексичних правил тощо. На етапі закріплення виконуються вправи на окремі мовні явища. На заключній фазі вивчений матеріал використовують у мовленні в різних комунікативних ситуаціях.

Вчені вважають, що мультимедійні засоби навчання є універсальними, оскільки можуть бути використаними на різних етапах уроку: під час мотивації як постановка проблеми перед вивченням нового матеріалу, у поясненні нового матеріалу як ілюстрації, при закріпленні та узагальненні знань, для контролю знань.

Використання навчальних комп'ютерних програм дає змогу викладачеві перекласти частину своєї роботи на комп'ютер, роблячи при цьому навчання більш цікавим, різноманітним, інтенсивним. Але комп'ютер не замінює викладача, а тільки доповнює його, бо викладач постійно консультує студента.

Однією з найбільш дієвих форм навчання є створення мультимедійних Power Point презентацій. Застосування комп'ютерних презентацій на заняттях уможливорює ввести новий лексичний, професійно орієнтований матеріал у найбільш захопливій формі, реалізується принцип наочності, що сприяє засвоєнню інформації. Самостійна творча робота зі створення комп'ютерних презентацій розширює запас активної лексики професійного спілкування.

Завдання модернізації освіти не можуть бути розв'язані без оптимального впровадження інформаційних технологій у всі її сфери. Використання інформаційних технологій дає поштовх розвитку нових форм і змісту традиційних видів навчальної діяльності. Робота з комп'ютером повинна бути організована так, щоб з перших же занять вона стала могутнім психолого-педагогічним засобом формування мотиваційного плану діяльності студентів, засобом підтримки і подальшого розвитку їх пізнавального інтересу до предмету та майбутньої професії.

Таким чином, впровадження та застосування комп'ютерних навчальних програм на уроках англійської мови це:

- ефективний допоміжний технічний наочно-слуховий засіб;
- допоміжний засіб навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- засіб підвищення мотивації та бажання студентів вивчити мову;
- швидкий та ефективний засіб оцінювання та контролю знань, вмінь та навичок студентів;
- засіб підвищення інтерактивної та комунікативної діяльності.

Висновки з даного дослідження. Отже, застосування на заняттях комп'ютерних навчальних

програм – це досить ефективний та доцільний засіб у навчанні студентів іноземної мови, спрямований на розвиток комунікативних здібностей студентів. Крім цього, використання комп'ютерних технологій у викладанні іноземної мови дає змогу відійти від традиційних форм навчання й підвищити індивідуалізацію навчальної діяльності студентів, оптимізувати засвоєння мовних структур та граматичних правил, а також подолати монотонність заняття при формуванні мовленнєвої та комунікативної компетенції студентів при навчанні іноземної мови.

Список літератури:

1. Гершунский Б.С. Образование в третьем тысячелетии: гармония знания и веры: (Прогност. гипотеза образоват. триумфа) / Б.С. Гершунский – М.: Моск. психол.-соц. ин-т, 1997. – 117 с.
2. Дидактические основы компьютерного обучения: Межвуз. сб. научн. тр. / ЛТИ им. А.И. Герцена.; Редкол.: В.А. Извозчиков (отв. ред.) и др. – Л., 1989. – 204 с.
3. Дюк В.А. Компьютерна психодіагностика. Аспекти вивчення психологічних особливостей учня. – К.: Наукова думка, 1994. – 364 с.
4. Кузьмичева Т. Н. Технічні засоби в навчанні англійської мови. – Київ: Просвіта, 2001. – 243 с.
5. Ломов Б.Ф. Системность в психологии. – М.; Воронеж, 1996. – 383 с.
6. Методика интенсивного обучения иностранным языкам / Под ред. В.А. Бухбиндера и Г. А. Китайгородской. – К.: Вища школа, 2000. – Глава 5. – С. 123 – 125.
7. Полат Е. С. Деякі концептуальні положення організації дистанційного навчання іноземної мови на базі комп'ютерних телекомунікацій // Іноземні мови у школі. – 1998 № 5. – С. 11 – 14; № 6. – С. 7 – 8.
8. Редко В.Г. Карп С.І. Дидактико-методичні підходи до конструювання змісту електронних підручників з іноземних мов для середньої школи / Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2004. – № 2. – С. 7-10.
9. Різун В.В. На передовій журналістської освіти в Україні: До 10-річчя Ін-ту журналістики, нагородженого у 2002 р. Почесною грамотою Кабінету Міністрів України: Доп. дир. на урочистому засіданні вченої ради Ін-ту журналістики 28 трав. 2003р. / Інститут журналістики Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 24 с
10. Уваров А.Ю. Электронные учебники: теория и практика. – М., 1999.
11. Фадеев С.В. ЭВМ в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1990.

Юзвяк О.О.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЕЙШИХ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация

В статье рассматриваются главные принципы компьютеризованной учебы иностранного языка. Подается характеристика коммуникативной направленности в учебе иностранных языков. Продемонстрировано использование новейших информационных технологий как средство интенсификации и оптимизации учебно-познавательной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная мотивация, коммуникативная направленность, компьютеризованная учеба, компьютерные программы, индивидуализация, дифференциация, интенсификация.

Yuzvyak O.O.

Drohobytch State Pedagogical University of Ivan Franco

USING OF THE LATEST INFORMATION TECHNOLOGIES FOR TEACHING OF FOREIGN LANGUAGE OF PROFESSIONAL COMMUNICATION

Summary

The article deals with the main principles of foreign language learning with the help of the computer. Communicative trend of foreign language teaching is explained. The use of the latest information technologies as the means of intensification and optimization of educational and cognitive activity is shown.

Keywords: professional motivation, communicative orientation, computer-assisted studies, computer programs, individualization, differentiation, intensification.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 15.922.73

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В УМОВАХ ПСИХІЧНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ

Бочаріна Н.О.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті викладено теоретичне дослідження проблеми розвитку особистості дитини в умовах психічної депривації. Виділено особливості депривованого розвитку особистості: сповільненість і дезорганізація розвитку психічних процесів, деформованість самосвідомості, зниженість комунікативної активності. У депривованій дитині присутня нерівномірність й ослабленість психофізичного розвитку. В умовах психічної депривації у дитини не достатньо розвинена емоційна сфера. Ці діти можуть успішно розвиватися за умов систематичної та комплексної психолого-педагогічної роботи, ядром якої має бути особистісно-орієнтоване спілкування дорослого з дитиною.

Ключові слова: психічна депривація, самосвідомість, комунікативна активність, депривована дитина, емоційна сфера.

Постановка проблеми. Проблема особистісного розвитку дитини зі зруйнованими сімейними зв'язками, що виховується в деприваційних умовах сьогодні стала дуже гострою. Сучасний стан українського суспільства, що характеризується політичною й соціальною нестабільністю, радикальними соціально-культурними змінами, станом війни, негативно відбивається на функціонуванні сім'ї як важливому соціально-виховному інституті. Економічна депривація, притаманна більшості українських родин, деформує історично усталені шлюбні зв'язки, викликає виникнення принципово нових проблем, що зумовлюють «відмежування» дитини від батьків, катастрофічне зростання кількості дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку особистості в умовах психічної депривації неодноразово викликала підвищений інтерес як у зарубіжних (Дж. Боулбі, М. Раттер та ін.), так і вітчизняних вчених (Л.І. Божович, В.С. Мухіна, Т.І. Юферова та ін.). Вивченню особливостей психічного розвитку і становлення особистості в закладах інтернатного типу також присвячено низку робіт. Зокрема, цю проблему розглядали: І.В. Дубровіна (вивчення розвитку дітей в інтернатних закладах освіти), Й. Лангмейєр, З. Матейчек (вплив депривації на психічний розвиток дітей), А.М. Прихожан, Н.Н. Толстих (розвиток особистості в умовах материнської депривації). Даній проблематиці також відповідають роботи вчених, присвячені психосоціальному розвитку дітей, які перебувають у прийомних сім'ях (Г.М. Бевз, В.М. Ослон, А.Б. Холмогорова), особистісним зрушенням вихованців, що є наслідком переживання ними тривалої соціально-психологічної депривації (Г.О. Хомич) та шляхам надання психологічної допомоги депривованій особистості (В.В. Барабанова, Н.П. Іванова, О.А. Заводілкін).

Сучасні дослідники проблеми депривації Я.О. Гошовський, І.В. Дубровіна, С.Ю. Меще-

рякова, В.С. Мухіна, Г.В. Сем'я, Є.О. Смірнова, Є.А. Стребелева, Т.Н. Щасная, А.М. Прихожан, Н.М. Толстих, Т.І. Шульга, Л.М. Шипіцина, І.В. Ярославська, у своїх наукових працях розглядають фактори, які обумовлюють появу різних видів депривації. Особливу увагу дослідженню явища психічної депривації, як наслідку негативного соціально-психологічного впливу, якого зазнають вихованці закладів інтернатного типу, приділяли Т.О. Басілова, В.І. Брутман, Л.С. Волинець, М.М. Малофеев, Є.А. Стребелева та ін.

Також, актуальними залишаються пошуки шляхів оптимізації особистісного розвитку дітей, позбавлених батьківського впливу, їх соціалізації в суспільстві та активне включення в провідну діяльність. Тому досить гостро для педагогічної та психологічної спільноти постає вирішення питань конструктивних взаємодій з депривованою молоддю під час їх особистісного становлення після етапів кризового розвитку у наслідок материнської депривації та вироблення ефективних механізмів адаптації та соціалізації для конструктивного дорослого життя.

Мета статті: здійснити теоретичне вивчення особливостей розвитку особистості дитини в умовах психічної депривації

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив психічної депривації на розвиток та формування особистості дитини несе за собою різноманітні негативні наслідки. Але, необхідно зазначити, що однакові деприваційні умови по-різному діють на дітей різного віку. З віком змінюються потреби дитини, а також сприйнятливість щодо їх недостатнього задоволення.

За даними досліджень, саме перший рік життя має фундаментальне значення для всього подальшого розвитку дитини. Характерні зміни поведінки з боку дорослого (менша чутливість до сигналів дитини, домінування, дефіцит залученості в спілкування, емоційна усуненість) і з боку дитини (скороченість і ослабленість сигналів, менша чуйність на соціальну поведінку дорос-

лого, знижена ініціативність) з високою вірогідністю можуть привести до порушень взаємодії в системі «мати-немовля», відхиленням і змінам в ході і темпах розвитку дитини [1].

Спілкуючись з дорослим чи граючи з однолітками, дитина локалізує свої тілесні і психічні стани в самої собі, відділяючи «Я» від «не Я». Внаслідок цього поступово складається її уявлення про себе, виникає зародження самосвідомості, яка виявляється у тому, що в цьому віці дитина вже добре впізнає себе у дзеркалі, на фото. Замість висловлень про себе у третій особі і ніби зі сторони, вона все частіше вживає займенник «Я». Ці зміни свідчать про появу психічного новоутворення віку – самосприймання [4].

Вперше ідея негативного впливу на розвиток особистості дитини у наслідок ранніх порушень у стосунках із матір'ю, тобто у деприваційних умовах виховання була обґрунтована в теорії об'єктних відносин Д. Віннікот, М. Малер [13].

Б. Лофенфельд встановив, що за результатами розвитку діти з вродженою або рано придбаною сліпотою подібні з депривовано зрячими дітьми (дітьми із закритих установ). Це проявляється у вигляді загального чи часткового запізнення розвитку, виникнення деяких рухових особливостей та особливостей особистості та поведінки [6].

Дослідниця Т. Левін, яка вивчала особистість глухих дітей із застосуванням тесту Роршаха, виявила, що характеристики емоційних реакцій, фантазії, контролю у таких дітей також схожі з аналогічними особливостями дітей-сиріт з установ [7].

І. Лангмейер і З. Матейчек вважають, що діти, котрі виховуються без матері, починають страждати від відсутності материнської турботи, емоційного контакту з матір'ю з сьомого місяця життя, а до цього часу найбільш патогенним чинником є саме збіднене зовнішнє середовище [8].

За даними дослідження Н.С. Денісенкова, Ю.В. Єгошкін, Н.А. Носкової, С.Є. Рижикова, А.А. Ярулова, емоційні реакції дошкільнят і молодших школярів з установ інтернатного типу відрізняються більш високою напруженістю, афективними зривами, великим напруженням емоційної фрустрації, що виражаються в агресії. Умови виховання дитини в закладах інтернатного типу (обмеженість емоційно-ідентифікаційних відносин з дитиною) виступають як несприятливі для розвитку співпереживання, які не сприяють реалізації потреби дитини у визнанні дорослими і однолітками. Діти, які відчувають депривацію, приходячи у школу нездатні знаходити вихід з конфліктних ситуацій, у них переважають реакції по типу самозахисних: ворожість, агресивність по відношенню до оточуючих.

Для дітей, що знаходяться в ситуації депривації, характерна слабка вираженість значущості дружніх зв'язків, відсутність постійних диад і триад, що носять в основному ситуативний характер. У вихованців закритих дитячих установ ставлення до дорослих визначається практичною корисністю останнього в житті дитини [10].

Одним зі значущих показників розвитку дитини є сфера спілкування. Характеристики повноцінного спілкування дитини з дорослими: ініціативність стосовно старшого, прагнення при-

вернути його увагу до своїх дій; перевага предметної співпраці з дорослим, наполеглива вимога від дорослого співучасті у своїх справах; довірливість, відкритість і емоційність у ставленні до дорослого, прояв до нього любові і відгук на ласку; чутливість до дорослого, до його оцінки та перебудові своєї поведінки в залежності від поведінки дорослого, тонке розрізнення похвали і осуду [1].

Атмосфера відносин, впливів і взаємодії в процесі спілкування, як вказує Б.Д. Паригін, є потужним фактором формування особистості і групових стосунків [11]. В умовах ізоляції у неї немає можливості інтеріоризувати суспільні відносини і перетворити їх на вищі психічні функції. У дітей, які перебувають в установах інтернатного типу, відзначається несформованість навичок спілкування, діти не ініціативні в спілкуванні з дорослим і однолітками.

За даними М.І. Лісіної, спілкування вихованців будинку дитини характеризується збідненим емоційним фоном. Дорослі не так зацікавлені помічають все нове і цікаве, чого навчається робити малюк, який зростає у будинку дитини, не так жваво радіють і засмучуються його діям, не так прагнуть підтримувати його ініціативи. Емоційність дорослого в значній мірі визначає загальний тон дитячої активності, що позитивно чи негативно впливає на її перебіг [9].

Обмежене коло контактів перешкоджає формуванню продуктивних навичок спілкування з однолітками і дорослими і ускладнює формування адекватної картини світу, що, в свою чергу, виявляється суттєвою перешкодою на шляху їх адаптації та інтеграції в більш широкому соціумі.

Наприкінці першої фази дошкільного дитинства, у дітей може з'явитися потреба у співпереживанні дорослого за умов їх афективно-особистісних зв'язків. Ця потреба має власну наскрізну лінію розвитку протягом усього дитинства, досягаючи в старшому віці найрозвиненішої форми.

Учена І.А. Залісіна порівнювала потребу у співпереживанні у дітей, які виховуються у сім'ї і поза нею. Вихованці дитячого будинку мало здатні на співпереживання. Сімейні діти в експериментальному дослідженні І.А. Залісіної які шукали співчуття у дорослого і однолітків, активно відгукувалися на переживання інших дітей та персонажів казок [5]. Вихованець дитбудинку несміливо шукає відгук на свої переживання, його зусилля спрямовані переважно на отримання від дорослого більшої уваги.

Отже, становлення потреби у співпереживанні (емпатії) зароджується у дитинстві та вимагає розвиненої емоційної сфери, але за відсутності належного підґрунтя, емпатія не розвивається чи має дуже низький рівень розвитку.

А. Джерсильд, описуючи емоційний розвиток дітей, зазначав, що здатність дитини любити оточуючих тісно пов'язана з тим, скільки любові вона отримала сама і в якій формі вона виражалася. А. Фройд, досліджуючи розвиток дітей, які осиротіли під час війни і виховувалися у дитячих будинках, виявила, що у підлітковому віці вони не були здатні до виборчого ставлення до дорослих і однолітків. Багато підлітків намагалися встановити такі тісні дитячо-материнські

взаємини з ким-небудь з дорослих, які не відповідали їх віку. Без цього перехід до дорослості ставав неможливим [6].

У депривованій дитини на всіх етапах дорослішання по особливому протікає процес формування самооцінки, саме в умовах деприваційних впливів, діти мало не в кожній справі схильні бачити нездоланні перешкоди, тому що орієнтовані не на своє «Я», а на дорослого. Самооцінка відчуває конфлікт між високим рівнем домагань і невпевненістю у собі, тому більшість дітей не відчують себе успішними, а дефіцит успіху веде до появи негативного образу «Я». Низька самооцінка закріплює за собою комплекс неповноцінності, що веде до душевного дискомфорту і тривожності [13].

В. С. Мухіна зазначала, що у дитячому будинку вихователі часто звертаються до дітей за прізвиськом, а ім'я втрачається при зверненні. Як результат – у дитини формується негативне ставлення до свого імені. У наслідок цього дитина не може співвіднести своє теперішнє «Я» з «Я» у майбутньому. Свого індивідуального минулого діти-сироти не пам'ятають, а майбутнє для них не визначено.

Формування самосвідомості дітей-сиріт повністю залежить від умов виховного середовища. Формування «ми-образу», яке відбувається, здебільшого, шляхом ідентифікації (часто негативної) з однолітками, проблеми ставевої рольової ідентифікації ускладнюють утворення якісно нового «Я-образу» [12].

Учений Л.С. Виготський в своїх працях довів, що реабілітація депривованих дітей має бути акцентована не в бік зміни реакції дитини, а саме – на ліквідацію причин депривації [1]. Тільки у постійному контакті з дорослим можлива інтеріоризація як основний механізм розвитку. Крім того, цей контакт сприяє формуванню в дитині потреби в прихильності до близького дорослого. Девіантна турбота перетворює соціальну «ситуацію розвитку» для дитини в ситуацію неможливості, сприяє виникненню у неї загальної напруги та тяжких афективних станів [2].

На думку Я.О. Гошовського, нехтування депривованою особистістю довколишнім мікросоціумом призводить до появи цілої низки психологічно дискомфортних станів, викривлених і роздроблених компонентів образу «Я», що неминуче відбивається на всій структурі самосвідомості. Чітко простежується самозанурення, пригнічене самокопання, що реалізується в хиткому й хаотичному образі «Я» та у загальній особистісній дезадаптації [3].

Деприваційні прояви можуть включати характеристики різних відхилень особистісного розвитку дитини. У ранньому дитячому віці депривація приводить до характерних порушень раннього розвитку (відставання в ранньому мовному розвитку, недостатній розвиток дрібної моторики і миміки). У наступні вікові періоди, можуть проявлятися й емоційні порушення у вигляді загальної згладженості прояву почуттів при частій схильності до страхів і тривог, поведінкові відхилення (часті реакції активного і пасивного протесту, відмови, недолік почуттів, дистанції в спілкуванні з іншими, ускладнень при спілкуванні).

У дошкільному віці особливостями розвитку особистості дитини виявляється у зниженні інтересу до спілкування і різних форм ігрової діяль-

ності, у структурі протестної поведінки в поєднанні з високою частотою негативізму по відношенню до однолітків, підвищеною конфліктністю, що різко обмежує можливості позитивної соціалізації дітей в організованих групах і залишає їх без необхідних форм психологічної підтримки.

У молодшому шкільному віці як наслідок деприваційного впливу з'являється гіперактивна поведінка, яка визначається відсутністю формуванням механізмів самоконтролю, нездатністю до затримки реакцій з проявами імпульсивності у емоційно-особистісному реагуванні та пов'язаному з ним психоемоційному напруженні, яке відчувають діти.

У підлітковому віці особливостями деприваційного впливу є труднощі самовираження через психотравмуючі переживання: тривоги, втрати, страх перед невизначеним майбутнім, роздратування по відношенню до однолітків. Одночасно відзначається «поляризація» відхилень поведінки: з одного боку поведінкові реакції з підвищеною дратівливістю, конфліктністю, а з іншого боку з пасивністю, замкнутістю і негативізмом. Неконструктивне спілкування, проблеми з формуванням самосвідомості та потреби самореалізації.

Усі ці наслідки депривованих впливів, якщо не були вчасно усунуті, завдяки корекції, особливо гостро виявляються у юнацькому віці, так як центральним моментом розвитку особистості в юності є розвиток самосвідомості, динаміка саморегуляції образів Я. Оптимальні варіанти особистісного розвитку припускають відносну спадкоємність минулого, сьогодення і майбутнього Я в поєднанні з продуктивним поступальним зміною, яке є не просто рухом у часі життя, а підйомом до нових якостей; при цьому ознакою розвитку, на відміну від просто зміни, стає дозвіл деяких ціннісно-сміслових протиріч. У тих випадках, коли процес дорослішання протікає в кризових формах (материнська депривація), динаміка Я приймає інші деструктивні форми.

Отже, депривація є шкідливою на кожному віковому етапі, але найбільш пагубно впливає на дітей-немовлят і дітей дошкільного віку. Чим швидше звільнити дитину від негативного впливу депривації, тим повноціннішим буде весь подальший розвиток особистості.

Дослідження проявів психічної депривації дозволило виділити особливості депривованого розвитку особистості дитини. Вони спектрально різноманітні, основні з них визначаються:

1. У сповільненні і дезорганізації розвитку психічних процесів і процесу становлення орієнтовно-досліджувальної поведінки на ранніх стадіях онтогенезу, зниженні пізнавальних інтересів у розумінні і передбаченні подій, у недостатньому інтелектуальному розвитку.

2. У деформованості самосвідомості, особистісних «викривленнях» і зниженні базової довіри до світу, недостатньої сформованості довільних форм поведінки.

3. У зниженні комунікативної активності і труднощах у встановленні контактів з широким соціумом, порушенні процесу соціальної взаємодії та негативному розвитку «Я – образу».

4. У нерівномірності й ослабленості психофізичного розвитку дитини, зниженні функціональної активності організму внаслідок недо-

статньої сформованості адаптаційного механізму, що може привести до виснаження внутрішніх резервів організму, а у результаті – до дезадаптації у суспільстві і розвитку різного роду психосоматичних захворювань.

5. У соматичній знесиленості, інфантилізмі і хронічних хворобах.

6. У зниженні толерантного потенціалу дитини як складового адаптаційного механізму.

7. У погано розвиненій емоційній сфері, завдяки відсутності позитивного підкріплення з боку дорослого, наявними є млявість емоційних реакцій, агресивність, невпевненість у собі, низький рівень емпатії.

Висновки. Названі особливості породжують «захисні механізми» у сиріт – замість творчого мислення розвивається класифікаційне, замість

становлення довільності поведінки – орієнтація на зовнішній контроль, замість вміння самому справитися з важкою ситуацією – тенденція доафектного реагування, образи, перекладання відповідальності на інших.

Відхилення і затримка розвитку психіки і особистості дитини, які виникли на різних етапах розвитку онтогенезу не є фатальними. Ці діти можуть успішно розвиватися за умов систематичної та комплексної психолого-педагогічної роботи, ядром якої має бути особистісно-орієнтоване спілкування дорослого з дитиною. При правильній організації середовища, в яке потрапляють діти, належному рівні підготовки психолого-педагогічного персоналу, можна уникнути багатьох відхилень, що виникають у дітей-сиріт, які зростають в умовах психічної депривації.

Список літератури:

1. Аксарина Н.М. Воспитание детей раннего возраста / Н.М. Аксарина – М., 2001. – 260 с.
2. Аралова М.П. Психологические особенности общения со взрослыми и сверстниками выпускников школ-интернатов: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / М. П. Аралова. – М., 1991. – 22 с.
3. Гошовський Я. Крос-культурне дослідження депривованої особистості/Гошовський Я // Наука і освіта. Спецвипуск. Психологія особистості: досвід минулого погляд у майбутнє. – 2004. – № 6–7. – С.65–67.
4. Данилюк С.В. Развитие личности ребенка в условиях депривации/ Данилюк С.В – М., 1994 – 350 с.
5. Залисина І.А., Смирнов Є.О. Деякі особливості психічного розвитку дошкільників, які виховуються поза родиною/ Залисина І.А., Смирнов Є.О. // Питання психології – 2005 – № 2. – С. 129-141.
6. Крайг Г. Психология развития / Крайг Г., Бокум Д. – 9 -е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 940 с.
7. Козловская Г.В. Нарушения психического развития у детей сирот /Г.В. Козловская, М.Е. Проселкова // Журнал невропатологии и психиатрии С.С. Корсакова. 1995. № 5. С. 52-56.
8. Лангмайер Й. Психическая депривация в детском возрасте / Й. Лангмайер, З. Матейчек. – Прага: Авице-нум, 1984. – 334 с.
9. Лисина М.И. Психическое развитие воспитанников детского дома/ Лисина М.И., Дубровина И.В. – М., 1990 – 290 с.
10. Марцинковская Т.Д. Дитяча практична психологія: [підручник] / Марцинковская Т.Д. – Москва: Гардарики – 2000 – 375 с.
11. Прихожан А.М., Толстых Н.М. Особливості дітей, які виховуються поза родиною. // Питання психології. – 1998. – № 2. – С. 80 -86
12. Развитие личности ребенка в условиях депривации: Сб. науч. тр. / МО РИПКО; Лаборатория психологической диагностики и коррекции / [Под общ. ред. В.С.Мухиной].- М., 1994. – 60 с.
13. Пиклер Э. Современные формы проявления госпитализма/Пиклер Э. // Особенности развития личности ребенка, лишённого родительского попечительства. Дети с отклоняющимся поведением. М., 1989. – С. 19-26.

Бочарина Н.А.

Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА В УСЛОВИЯХ ПСИХИЧЕСКОЙ ДЕПРИВАЦИИ

Аннотация

В статье изложены теоретические исследования проблемы развития личности ребенка в условиях психической депривации. Выделены особенности депривованного развития личности: замедленность и дезорганизация развития психических процессов, деформированность самосознания, сниженность коммуникативной активности. У депривованного ребенка присутствует неравномерность и ослабленность психофизического развития. В условиях психической депривации у ребенка недостаточно развита эмоциональная сфера. Эти дети могут успешно развиваться в условиях систематической и комплексной психолого-педагогической работы, ядром которой должно быть личностно-ориентированное общение взрослого с ребенком.

Ключевые слова: психическая депривация, самосознание, коммуникативная активность, депривованный ребенок, эмоциональная сфера.

Bocharina N.A.

Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University of Gregoriy Skovoroda

ESPECIALLY OF THE CHILD'S PERSONALITY DEVELOPMENT IN TERMS OF MENTAL DERIVATION

Summary

The article presents a theoretical study on the development of the child personality in terms of mental deprivation. Peculiarities particularly deprived of personality development, slowness and disorganization developed mental processes, self-consciousness deformation, decline communicative activity. In the child, who have deprived there is present uneven and weakening psychophysical development. In terms of mental derivation of a child is not sufficiently developed emotional sphere. These children can thrive under conditions of systematic and comprehensive psycho-educational work, the core of which should be personality-oriented dialogue with the adult with the child.

Keywords: mental derivation, consciousness, communicative activity, deprived children, emotional sphere.

УДК 159.954

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ УЯВИ ДОШКІЛЬНИКА У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Гуріна З.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядається проблема дослідження уяви протягом дошкільного онтогенезу. Аналізуються численні дослідження зарубіжних та вітчизняних учених, звертається увага на розвиток уяви та механізми її стадії її розвитку у дитини дошкільного віку. Описується динаміка розвитку уяви у дошкільному віці.

Ключові слова: дошкільний вік, уява, розвиток уяви дитини-дошкільника.

Постановка проблеми. Національна доктрина розвитку освіти, Державна національна «Освіта» (Україна ХХІ століття) вказують на важливість гармонійного розвитку дитини. В цьому велику роль відіграє розвиток емоційно-почуттєвої сфери дитини. Базовий компонент дошкільної освіти в змістовій лінії «Психічне Я» націлює на те, що дитина має орієнтуватися у назвах та специфіці проявів основних емоцій, розрізняти прояви кожної з них, встановлювати причинно-наслідкові та смислові зв'язки між подіями життя тощо. Дошкільний вік характеризується бурхливим розвитком емоційної сфери, яка має величезний вплив на особистісний розвиток дитини, на оволодіння нею різноманітними видами діяльності. Впродовж дошкільного дитинства емоції розвиваються, ускладнюються і набувають інтелектуального характеру (Л. Виготський). Особливої уваги заслуговує вивчення емоційного ставлення дитини дошкільного віку до себе, оскільки ставлення загалом є проекцією особистісного розвитку людини, який започатковується саме у цьому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення розвитку уяви на етапі дошкільного онтогенезу є досить поширеними в дитячій психології. Феномен уяви досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні вчені: Т. Рібо, Дж. Селлі, Л. Виготський, С. Рубінштейн, М. Палагіна, О. Дьяченко, О. Кононко та ін., які зробили великий внесок у вивчення означеної проблеми.

Дослідження емоційної сфери дітей є предметом численних досліджень (О. Вовчик-Блакитна, О. Запорожець, О. Кульчицька, Я. Неверович, О. Чебикін, О. Шаграєва та ін.). Узагальнюючи різні дослідження (М. Грот, К. Ізард, Д. Ліндслей, Я. Рейковський, та ін.), можна відзначити, що емоції як невід'ємний компонент психічної діяльності змінюються у процесі життя людини. Вплив емоцій на протікання багатьох психічних процесів посилює необхідність пізнання механізмів їхнього виникнення, розвитку і можливого коригування в навчально-виховному процесі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дані щодо розвитку емоційних особливостей у дітей різного віку та статі (Н. Авдєєва, С. Мецеракова, Т. Бауер, К. Ізард, І. Кон, О. Кононко, А. Лічко, В. Мухіна, Д. Ельконін та ін.) засвідчують недостатність пізнання цієї проблеми. До того ж, окремими фахівцями (Т. Вісковатова, Д. Ісаєв, І. Кулагіна та ін.) констатуються численні складнощі у розвитку емоційної сфери дітей.

Формулювання цілей статті. Основною метою наукової статті є аналіз теоретичних психолого-педагогічних досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців з проблеми емоційного розвитку дошкільника та визначення особливостей розвитку емоцій на етапі дошкільного онтогенезу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емоційний розвиток на етапі дошкільного онтогенезу неодноразово досліджувався як зарубіж-

ними, так і вітчизняними науковцями. Спочатку уяву розглядали як один із творчих процесів усередині загальних концепцій психічного розвитку дитини. Так, представники класичного асоціанізму вивчали творчі процеси з боку розвитку їх механізмів. Т. Рібо розглядав уяву як встановлення нових асоціацій [8]. Механізм уяви за Т. Рібо трактувався таким чином: дисоціація – операція поділу рядів станів свідомості – і асоціація – їх об'єднання. Таким чином, на його думку, це є свідомим об'єднанням та творчим розвитком існуючих асоціацій. Ця єдність виявляється в одному із законів, що породжують нові сполучення – асоціації за подібністю. Т. Рібо зазначав: «Асоціація за схожістю передбачає змішану роботу асоціації та дисоціації: це діяльна форма. Тому вона і є головне джерело матеріалів творчої уяви...» [8]. Перші прояви уяви автор відносив до віку близько 3-х років, підкреслюючи при цьому, що уява дитини набагато швидше розвивається, ніж мислення, тому й здається, що вона багатша від уяви дорослої людини. Генезис уяви Т. Рібо представляв у вигляді чотирьох стадій:

- для першої стадії характерна наявність переходу від пасивної уяви до творчої;
- друга стадія починається, коли дитина оживляє навколишні предмети;
- третьою стадією є стадія гри, коли дитина проходить період від наслідування до перевтілення;
- четверту стадію автор визначав як період «романтичної винахідливості», або стадію художньої творчості.

Різні стадії розвитку уяви, за Т. Рібо, обумовлені розвитком розумових здібностей дітей, а вони, у свою чергу, залежать від запасу образів, багатства їх поєднань, пам'яті, мови, відчуттів.

Розглянута Т. Рібо якісна своєрідність процесу переходу від пасивної уяви до творчої знайшла відображення у формулюванні основного закону розвитку уяви. Згідно з цим законом, уява проходить у своєму розвитку два періоди, розділених між собою критичною фазою: «... період самобутності, або пригонування, критичний момент і період остаточного складання, відбувається у різних видах». Перший період виявляється в незалежності уяви від мислення. Критичній фазі властиві протиріччя між об'єктивністю процесів мислення і суб'єктивністю уяви. На другому етапі під впливом критичного мислення уява може згаснути, або, збагачена «розумом», стає творчою.

Як і Т. Рібо, Дж. Селлі вважав, що одним із основних способів роботи уяви є асоціація. Іншим способом автор виділяв аперцепцію – суб'єктивний відбір засобів і ознак, що входять до складу нового значення [10]. Дж. Селлі встановив, що уява в дитячому віці проявляється найбільш яскраво і знаходить своє вираження у вигадуванні неіснуючих друзів і уособлення оточуючих предметів, а також у нереальній інтерпретації навколишніх умов.

Автором були виділені два етапи в розвитку фантазії. Перший етап є передумовою виникнення уяви і характеризується перевагою сприйняття. Дж. Селлі відносив початок цього етапу до 8-ми, 9-ти місяців. Власне уява виникає тоді, коли дитина створює міфи, суб'єктивно представлені у її фантазії як реальна дійсність. Цей

етап, на думку Дж. Селлі, має місце в дошкільному віці [10].

Активний характер уяви був підкреслений і в гештальтпсихології. Представники цього напрямку ставили на перший план переосмислення предметного змісту, що виявляється у виникненні нової структури. Ці автори вважали, що будь-який творчий процес починається зі структурно незавершеної проблемної ситуації. Ситуація ж рішення завершується структурно, і «структурний розлад» зникає завдяки виникненню нової структури шляхом миттєвої перебудови («інсайту») психічних («ментальних») структур («образів»). Однією з умов переструктурування проблемної ситуації, за М. Вертгеймером, є відмова від звичних схем, шаблонів, що відклалися у минулому досвіді.

К. Коффка, досліджуючи розвиток уяви дитини, що виявляється в застосуванні заміників у грі, прийшов до висновку, що у дитини спочатку існує специфічний світ дитячих структур поведінки, які складаються з окремих розрізнених дій [8].

На відміну від розглянутих вище концепцій, дехто з психологів надавав уяві самостійної позитивної ролі у розвитку пізнання, хоча і відводив фантазії велике місце в житті дитини. Вони розглядали фантазування як перехідний етап у розвитку, як деяку недосконалість пізнавальної сфери.

К. Бюлер вважав діяльність фантазії спонтанною і вказував на відсутність зв'язку основних ліній пізнавального розвитку та фантазування. Автором були виявлені певні етапи у розвитку уяви. Першу сходинку К. Бюлер відносив до віку від 2-х до 4-х років, коли в житті дитини панують уявні значення. Другий ступінь – з 4-х до 6-ти років – це вік казок, вік вправлення у фантазуванні. Е. Мейман вказував на те, що все дошкільне дитинство дитина проводить у світі фантазій.

Повний відрив творчих процесів, в тому числі й уяви, від дійсності, зумовленість їх розвитку біологічними факторами, було відображено у психоаналітичній концепції З. Фрейда. Автор вважав, що основою творчих процесів узагалі та творчої уяви зокрема є внутрішній конфлікт особистості, закладений у ранніх переживаннях дитинства [9]. Напружені ситуації дитячого віку, на думку З. Фрейда, залишаються в пам'яті, і творча уява постає як заміщення подій дитинства. При цьому сам характер творчості визначається імпульсами несвідомого. Дослідник стверджував, що у фантазіях реалізуються таємні бажання, в основі яких лежить сексуальність. Ці бажання не пропускаються свідомістю й витісняються в межі несвідомого, оскільки вони не відповідають прийнятним у суспільстві соціальним і моральним нормам.

М. Вульф, Е. Кріс, К. Кюбі та інші послідовники З. Фрейда вказували на відсутність взаємозв'язку між фантазією і реальним життям дитини і підкреслювали залежність фантазії від задоволення своїх власних бажань. Так, М. Вульф вважав, що «...у дитини точного уявлення про фантастичне на протигагу до реального немає й відрізнити одне від іншого вона не вміє».

Е. Кріс і К. Кюбі вважали, що творча поведінка є заміщенням подій дитинства, бачили у творчому акті повернення до дитячих способів

мислення. Творча уява, на їхню думку, це фактично вміння по-дитячому обіграти матеріал у передусвідомлення [10].

Психоаналітична концепція З. Фрейда та її модифікації неодноразово піддавалися критиці в подальших дослідженнях за перебільшення ролі біологічних тенденцій у розвитку психіки людини. Такий підхід відриває уяву дитини від реальної дійсності, фіксуючи увагу лише на суб'єктивних переживаннях. Разом з тим, дослідження останніх років підтверджують наявність захисної функції уяви, підкреслюючи при цьому, що не весь процес творчості спрямований на знищення негативних емоцій і сексуальних комплексів.

Засновник генетичної психології Ж. Піаже, виводячи весь психічний розвиток з особливостей взаємодії дитини з середовищем, розглядав уяву як тимчасову стадію спотвореного відображення реальної дійсності, при цьому відмовляючи їй у позитивній ролі в цьому процесі. Автор вказував на те, що первинна форма ставлення дитини до реальності полягає у пануванні аутистичного мислення і є основою побудови уявної дійсності.

Пізніше у своїх дослідженнях Ж. Піаже пов'язував генезис уяви з розвитком символічної функції у дитини. Автор розглядав цей психічний процес як особливу форму репрезентативного мислення, що дозволяє передбачати зміни дійсності. Механізм уяви, за Ж. Піаже, становлять образи, що виникають у процесі розвитку дитини у такому порядку:

- статичні образи, що дають близьке до сприймання відображення дійсності;
- кінетичні образи, що відображають зміни просторових положень об'єктів;
- трансформовані образи, що відображають зміни форм.

А. Валлон у своїх дослідженнях описав два види уяви, один з яких проявляється тоді, коли дитина відокремлює реальність від фантазії, інший – коли дитина цілком живе у своїх уявленнях, тобто дитина змішує суб'єктивне та об'єктивне, «... їх спотворення розглядається як гра фантазії дитини».

У дослідженні Л. Дайлелла, М. Ватсона виділені рівні розвитку зв'язку фантазії дитини з реальною дійсністю. На першому рівні дитина переживає фантазію як реальність. На другому рівні вона застосовує зовнішні допоміжні прийоми, щоб перейти від фантазії до реальності і навпаки. На наступному рівні дитина чітко контролює переходи від реального до уявного. На останньому рівні вона відмежовує світ уяви від світу реальності.

У більш старшому віці уява вже не вимагає постійних зовнішніх опор, може повністю протікати у внутрішньому плані, тобто в грі відбувається становлення уяви як власне внутрішньої, психічної діяльності дитини. Відірваність уяви від предмету та її перехід у внутрішній план особливо явно простежується в іграх дошкільнят, однією з форм яких, на думку О. Леонтьєва, є гра-фантазування. У грі зароджуються інші види діяльності, що мають істотне значення для розвитку уяви дитини. Як вказує Л. Виготський, гра «служить підготовчим етапом художньої творчості дитини». З неї виділяють окремі, більш-менш самостійні види дитячої творчості (малю-

вання, драматизація, твори). Він вважав, що будь-який вид дитячої творчості схожий на гру за своїм характером (одномоментність творчого акту, відсутність тривалої роботи над творами) і пов'язаний з емоціями дитини. Але при загальному походженні від гри кожен вид продуктивної діяльності має свої специфічні особливості, які полягають в тому, що їх виконання дозволяє прямо ставити перед дитиною творче завдання (придумати, скласти, зробити самостійно). Це дозволяє якнайповніше актуалізувати уяву і цілком проявити творчий потенціал дитини [2].

Питання співвідношення розвитку специфічних для кожного виду діяльності творчих можливостей і уяви дитини так і залишається відкритим. Його рішення можливе тільки при аналізі самих механізмів уяви і їх розвитку впродовж дошкільного періоду. До подібного аналізу і звертається в своїй концепції В. Давидов. Він вважає, що уява є одним з основних новоутворень дошкільного віку, яка формується на основі ігрової діяльності дитини і дозволяє їй проводити у своїх діях перенесення властивостей одних речей на інші, заміщення одного предмету іншим. Головною особливістю уяви, на думку автора, є можливість виділяти ціле раніше частини і переносити риси одного об'єкту реальності на інший. Сама уява вважається ним як основна форма пізнання в дошкільному віці, яка обов'язково супроводжує всі види розумової діяльності дитини [9].

Психологи вважають, що процеси уяви мають аналітико-синтетичний характер, як і процеси сприймання, пам'яті, мислення. Вже в сприйманні і пам'яті аналіз дозволяє виділяти і зберігати деякі загальні, істотні риси об'єкта і відкидати несуттєві. Цей аналіз завершується синтезом – створенням свого роду еталону, за допомогою якого здійснюється впізнання тих об'єктів, які при всіх змінах не виходять за межі певної міри схожості. Аналіз і синтез в уяві мають інший напрямок і характеризуються іншими тенденціями [4].

У психології пізнавальних процесів не вироблено єдиного способу розвитку уяви. У кожному із запропонованих способів, авторами підкреслюються ті сторони, які, на їх думку, є найбільш яскравими і важливими рисами уяви, що відрізняють її від інших психічних процесів.

Уява і фантазія є однією з найважливіших сторін життя дитини. Засвоїти певну програму без уяви неможливо. Вона є вищою і необхідною здатністю людини. Разом з тим саме ця здатність потребує особливої турботи в плані розвитку. А розвивається уява особливо інтенсивно у віці від 5 до 15 років. І якщо в цей період уяву спеціально не розвивати, то в подальшому настає швидке зниження активності цієї функції. Разом із зменшенням здатності фантазувати у дітей збіднюється особистість, знижуються можливості творчого мислення, гасне інтерес до мистецтва, до творчої діяльності. Для того, щоб розвивати творчу уяву у дітей, необхідна особлива організація образотворчої діяльності [4].

Значний стрибок у розвитку як самої дитини, так і малювання, відбувається в дошкільному віці. Під впливом дорослих з'являються зображення будинків, дерев, квітів, машин. Дитина долає шаблони і починає малювати те, що їй цікаво. Все, що тільки вона здатна уявити, пред-

ставити в своїй уяві, дитина намагається намалювати. У багатьох спостерігається інтерес до фантастичного світу, вони малюють чарівників, принців, фей, чаклунів тощо [9].

У дослідженні В. Мухіної зазначено, що діти малюють і те, що відбувається в реальному житті дорослих. Малювання, як і гра, допомагає дитині освоїти її соціальне оточення, світ, в якому вона живе [7].

За методикою домальовування контурних зображень частин предметів (наприклад, зламаної гілки, осколка розбитої вази тощо) або простої геометричної фігури (кола, квадрата, трикутника) можна вивчити особливості розвитку у дітей уяви (О. Дяченко), визначивши тип розв'язування завдання – домалювати, щоб у результаті отримати картину [3].

Науковці зазначають, що всі необхідні якості уяви (широта, довільність, стійкість, яскравість, оригінальність) виникають не спонтанно, а при умові систематичного впливу з боку дорослих. Вплив має збагачувати і уточнювати сприйняття і уявлення дитини про навколишній світ, а не зводитися до «нав'язування» їй готових схем. Дитині потрібно допомагати знайомитися з дійсністю, щоб її зображати, розвивати здатність оперувати образами, щоб створювати на їх основі нові. Важливо формувати у дітей пізнавальні інтереси [11].

Якщо ж цю роботу з ними не проводити, то і уява значно відставатиме в розвитку. В результаті до початку шкільного навчання дитина може виявитися не готовою до засвоєння навчального матеріалу, який вимагає достатньо сформованого рівня уяви. До цього віку вже повинні з'явитися такі психічні утворення, як довільність, внутрішній план дій, рефлексія. Завдяки цим новоутворенням з'являється і якісно новий вид уяви – довільна уява. Зростає цілеспрямованість, стійкість задумів, образи уяви наочні, динамічні і емоційно забарвлені. Присутня творча переробка уявлень [1].

Розвиток уяви у дітей дошкільного віку найбільш ефективно здійснюється в ході групової роботи. Вона сприяє розширенню кругозору, розвиває особисті риси дітей. Педагог має створювати доброзичливу атмосферу в дитячому колективі, зміцнити віру дітей у власні можливості, формувати інтерес до заняття. Правильно організована психолого-педагогічна діяльність педагога у більшості випадків попереджає появу небажаних відхилень в поведінці, формує в групі колективні, соціально прийнятні стосунки, розвиває уяву кожної дитини-дошкільника.

Уява дошкільника обмежена внаслідок недостатності знань і уявлень. Водночас бурхливе дитяче фантазування зумовлене низькою критичністю мислення. Дошкільник легко об'єднує різні враження і некритично ставиться до одержаних комбінацій, що особливо помітно у старшому дошкільному віці (Л. С. Виготський). Переважає пасивна уява: у дитини комбінації образів не спрямовані на практичне втілення. Вона фантазує заради самого фантазування, яке перетворюється на своєрідну гру [2].

Спочатку уява спрямовується на предмети, з якими дитина діє, потім спирається на ігрові дії у сюжетно-рольовій грі, а наприкінці дошкільного віку переходить у внутрішній план. Здатність

уявного оперування образами призводить до виявів творчої активності дітей у різноманітних сферах: у мовленні (складання казок, оповідань, загадок), малюванні, конструюванні, музичній діяльності. Зростає довільність уяви, що відкриває можливість для створення перших завершених продуктів творчості. Дошкільник не створює нічого принципово нового з погляду суспільної культури. Характеристика новизни образів має значення тільки для самої дитини.

Розвиток ігрової діяльності, її перехід у дошкільному віці до сюжетно-рольової гри – найважливіша умова розвитку уяви. Виконання ролі у грі вимагає від дитини складної діяльності уяви: передбачити, що повинен робити герой, планувати його подальші дії. Мотивом сюжетної гри є сам процес її здійснення, що характерно і для творчості взагалі. Гра за сюжетом означає, що дитина наперед має ідеальну картину того, що відбувається у грі, визначає ролі, підбирає заміники і предметний матеріал. Саме у грі, як і у творчості, дитина виражає себе як найповніше. Творчість починається у грі, де дитина виявляє свою ініціативу, вміння організовувати, планувати, робить перші кроки на шляху до здатності діяти цілком у плані образів та уявлень, які Я. О. Пономарьов назвав «внутрішнім планом діяльності».

Необхідність наочної опори виявляється при відтворенні художнього тексту. Без ілюстрації молодший дошкільник не може переказати казку. У старших дошкільників слова тексту починають викликати образи і без наочної опори, але вони зазнають труднощів у передачі внутрішнього значення твору. Важливою є ілюстрація, що зображає ті дії персонажів та їх відносини, в яких яскраво виявляються їх внутрішні особливості [6].

В середньому дошкільному віці у дітей на основі стрімкого розширення їхнього досвіду зростають творчі прояви в діяльності, перш за все у грі, ручній праці, зв'язному мовленні.

На думку О. Дяченко, у дошкільному віці вирізняються два етапи розвитку уяви. Перший – у 4-5 р. Рівень творчої уяви дещо знижується через орієнтацію на засвоєння зразків соціальної поведінки. Афективна уява виникає у ситуаціях, що викликають реальні переживання. Пізнавальна має відтворюючий характер. Виникає планування, але воно поширюється тільки на наступний крок, а не на весь ланцюжок дій.

Другий – 6-7 років. Уява проявляється як вільне оперування засвоєних на попередньому етапі зразків поведінки. Афективна уява призначена для створення емоційно важливих для дитини ігрових ситуацій, які допомагають подолати негативні переживання. Пізнавальна уява збагачується. Вирізняється процес пошуку ідеї, створення задуму, а також підбору адекватних засобів їх втілення. Образ уяви – це вже не окремий предмет, а цілісна ситуація (квадрат домальовує до цеглини, яку піднімає кран на будівництві). Планування поширюється на всю діяльність, хоча і коригується у ході здійснення [3].

Активно починаючи формуватися в період дошкільного дитинства, вищі форми уяви, однак, не закінчують своє формування, і вимагають подальшого розвитку і вдосконалення. Систематична навчальна діяльність має сприяти цьому.

Період старшого дошкільного віку характеризується активізацією функції продуктивної уяви та сприяє її подальшому розвитку. Основним напрямком у розвитку дитячої уяви у цей віковий період є її перехід до все більш правильного і повного відображення дійсності на основі відповідних знань. Психологічною основою формування творчої уяви старшого дошкільника є такі види навчальної діяльності, які вимагають оперування просторовими й іншими образами, перетворення, трансформування їх, створення нових комбінацій [11].

У своїй навчальній діяльності дошкільники щоразу мають відтворити той образ дійсності, відомості про який повідомляє дитині вихователь або книга у формі словесних описів, картин і схем. Здатність до цього розвивається послідовно, проходячи дві стадії. Спочатку відтворювані образи лише приблизно характеризують реально існуючі об'єкти, вони мізерні, бідні деталями. Ці образи статичні, оскільки в них не представлені розвиток, рух, дії об'єктів, їх взаємозв'язок. Друга ж стадія характеризується значним збільшенням кількості ознак і властивостей в образах. Вони набувають повноти та конкретності завдяки уявленням про дії та взаємозв'язки об'єктів. До того ж відтворення образів дійсності може відбуватися без безпосереднього їх опису та особливої конкретизації, з опорою на пам'ять дитини або загальну схему об'єкта [11].

Відтворювальна уява старших дошкільників розвивається шляхом формування у дітей умінь визначати і зображувати стан об'єктів, прямо не зазначений в їх описі, але такий, який закономірно з них випливає, і вміння розуміти умовність деяких об'єктів, їх властивостей і станів, наслідки умовних подій. Однак, нерідко робота відтворювальної уяви має випадковий і нецілеспрямований характер, задовольняючи лише потреби дитини у фантазуванні. У міру засвоєння відомостей про об'єкти багато нових образів набувають обґрунтований і логічний характер. Прагнення старших дошкільників вказати умови походження та побудови будь-яких об'єктів є передумовою для розвитку творчої уяви [1].

Отже, згідно теоретичних досліджень, першою формою людської активності є емоції, але за сьогоденних умов психічний розвиток дитини значно ускладнений. Емоції стають своєрідним орієнтиром у пізнанні світу. Чим більше емоцій, тим більше дитина має можливостей взаємодії з дорослим.

Висновки дослідження і перспективи. Отже, згідно теоретичних досліджень, першою формою людської активності є емоції, але за сьогоденних умов психічний розвиток дитини значно ускладнений. Емоції стають своєрідним орієнтиром у пізнанні світу. Чим більше емоцій, тим більше дитина має можливостей взаємодії з дорослим.

З досліджень визначено, що емоції як невід'ємний компонент психічної діяльності, змінюються у процесі життя людини. Вплив емоцій на протікання багатьох психічних процесів посилює необхідність пізнання механізмів їхнього виникнення, розвитку і можливого коригування в навчально-виховному процесі.

Розвиток емоційної сфери дитини значною мірою залежить від характеру її спілкування з дорослими й однолітками, від того соціуму, у якому вона перебуває.

Отже, розвиваючи уяву з раннього дитинства, ми не тільки удосконалюємо пізнавальні процеси і здібність до творчості, але й формуємо особистість дитини.

Список літератури:

1. Вовчик-Блакитна О. О. Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини: стратегії педагогічного супроводу / О. О. Вовчик-Блакитна // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 4. – С. 1–3.
2. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии / Л. С. Выготский. – СПб.: СОЮЗ, 1999. – 224 с.
3. Дьяченко О. М. Об основных направлениях развития воображения у детей / О. М. Дьяченко // Вопросы психологии. – 1988. – № 6. – С. 52 – 59.
4. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. Перев. с англ. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 464 с. : ил. (Серия «Мастера психологии»).
5. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Науково-методичний посібник / Науковий редактор О.Л.Кононко. – К.: Редакція журналу «Дошкільне виховання», 2003. – 243с.
6. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О. Л. Кононко. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
7. Мухина В. С. Психология дошкольника / В. С. Мухина; [под ред. Л. А. Венгера]. – М.: Просвещение, 2005. – 239 с.
8. Развитие личности ребёнка / Н. Ньюкомб. – СПб.: Питер, 2003. – 640 с.
9. Реан А.А. Психология личности. Социализация, поведение, общение / А.А.Реан. – М.: АСТ; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 407, [9] с.
10. Флейк-Хобсон К., Робинсон Б.Е., Скин П. Мир входящему: Развитие ребёнка и его отношений с окружающими: Пер. с англ. / Общ.ред. И предисл. М.С. Мацковского. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1992. – 511с.
11. Шаграева О. А. Эмоциональное развитие дошкольников: Учебное пособие / О. А. Шаграева. – М.: «Академия», 2003. – 176 с.

Гурина З.В.Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды**ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ВОООБРАЖЕНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ
В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ****Аннотация**

В статье рассматривается проблема исследования воображения в дошкольном онтогенезе. Анализируются многочисленные исследования зарубежных и отечественных учёных, обращается внимание на развитие воображения та механизмы и стадии её развития у ребёнка дошкольного возраста. Описывается динамика развития воображения в дошкольном возрасте.

Ключевые слова: дошкольный возраст, воображение, развитие воображения ребёнка-дошкольника.

Gurina Z.V.

Pereyaslav-Khmelnytsky state pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda

**THE PROBLEM OF DEVELOPMENT OF IMAGINATION PRESCHOOL CHILDREN
IN PSYCHOLOGICAL AND EDUCATIONAL RESEARCH****Summary**

In the article the problem of the study of imagination in preschool ontogenesis. Analyzed numerous studies of foreign and domestic scholars, draws attention to the development of imagination the mechanisms and stages of its development in a child of preschool age, the dynamics of the development of imagination in preschool age.

Keywords: preschool age, the imagination, the imagination development of a preschool age.

УДК 159.964.2:[616.89-008.442.6:17.023.34]

**НАРЦИСИЧНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ
ЯК ЧИННИК СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ****Клименко М.Р.**

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті наведено результати дослідження нарцисичної саморегуляції як чинника суб'єктивного благополуччя. Виявлено, що рівень суб'єктивного благополуччя та задоволеності життям осіб із більш ефективною нарцисичною саморегуляцією є вищим. З'ясовано, що суб'єктивне благополуччя детермінується проявом «сили» Я, наявністю ідеалу своєї самодостатності та мінімальною тенденцією до знецінення оточуючих, а задоволеність життям (когнітивна оцінка сфер існування) – включеністю особистості в системи соціальних комунікацій, наявністю базового потенціалу надії та переживанням значущості власного Я. Особам із більш ефективною нарцисичною саморегуляцією притаманна більша значущість таких цінностей як «безпека» та «універсалізм».

Ключові слова: нарцисична саморегуляція, суб'єктивне благополуччя, задоволеність життям, цінності, Я-система.

Постановка проблеми. Проблема суб'єктивного благополуччя особистості, як інтегрального соціально-психологічного утворення, що включає оцінку та ставлення людини до свого життя і самої себе, в останні десятиліття набуває гостроти у зв'язку із посиленням динаміки життя, зміни критеріальних оцінок життєдіяльності людей у суспільстві. За останні роки нарцисизм став однією із невід'ємних рис нашого суспільства. Актуальні соціокультурні зміни заохочують зростання індивідуалізму в різних сферах життєдіяльності і підсилюють нарцисичні тенденції суспільства, породжуючи певний набір

життєвих домінант, які сьогодні сприймаються як норма, формують характерний світогляд і специфічний душевний світ людини (особистості, зосередженої на власному благополуччі). Зростання таких тенденцій впливає на психологічний стан людей, спонукає з'ясувати специфічність їх суб'єктивного благополуччя, що розглядається крізь призму нарцисичної саморегуляції, як підтримки афективної рівноваги щодо почуттів внутрішньої стабільності, власної цінності і впевненості в собі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання суб'єктивного благополуччя досліджу-

валась у працях таких психологів: М. Аргайла, Е. Дінера, Н. Брьодберна, К. Ріффа, М. Селігмана, А. Ватермана, а також Р. Шаміонова, Т. Молодиченко, Е. Созонтова, С. Гончара, П. Фесенко. На сьогоднішній день в психології не існує єдиного визначення цього поняття, воно потерпає від неоднозначностей.

Перше конкретизоване визначення конструкту «суб'єктивного благополуччя» запропонував Е. Дінер: «суб'єктивне благополуччя – це інтегральне психологічне утворення, що включає оцінку і ставлення людини до свого життя і самої себе» [6]. Воно містить три компоненти, «наріжні камені», психічного явища – когнітивний, емоційний та поведінковий, на основі яких вибудовується оцінкове ставлення [1].

Проаналізований теоретичний матеріал дав змогу дійти висновку, що різні вчені описують різні сторони конструкту та можна виокремити два базові підходи у розумінні проблеми: гедоністичний та евдемоністичний (у статті описується лише перший, оскільки він брався за основу у емпіричному дослідженні питання).

Гедоністичний підхід найбільш яскраво описаний у роботах Н. Брьодберна та вище згаданого Е. Дінера. Н. Брьодберн вводить поняття «психологічне благополуччя» прирівнюючи його до суб'єктивного відчуття щастя та загальної задоволеності життям [3]. Структура такого відчуття лаконічна: баланс двох різновидів афекту – позитивного та негативного, а різниця між ними – показник благополуччя конкретного суб'єкта. Натомість Е. Дінер перший ввів поняття власне «суб'єктивного благополуччя», що за суттю своєю дуже близьке «психологічному благополуччю». Е. Дінер виділяє три його компоненти: задоволення; приємні емоції; неприємні емоції [6].

Продовжуючи аналітичний огляд, перейдемо до питання нарцисичної саморегуляції. Багатогранність і складність проблеми нарцисичної регуляції відображається в психологічній науці у працях З. Фрейда, Х. Когута, О. Кернберга, Х. Хензлера, Р. Шамшикової, Н. Клепикової, Ф.-В. Денеке, Б. Хільгенштока. Нарцисична саморегуляція – один із механізмів несвідомої саморегуляції, який можна дослідити емпірично, це механізм підтримування афективного рівноваги щодо почуттів внутрішньої стабільності, власної цінності, впевненості в собі і гарного самопочуття, тобто почуття цінності власного Я [2]. На думку Ф.-В. Денеке та Б. Хільгенштока система регуляції діє в таких напрямках: задоволення чуттєво-тілесних потреб; задоволення потреби у впевненості/безпеці; задоволення потреби в стабільній самооцінці; в сенсі життя; в освоєнні нових можливостей, нових форм почуттів, переживань, подій, думок; у визнанні себе та самовираженні [2]. Важливим фактом є те, що показником порушеного механізму функціонування нарцисичної системи регуляції є нестабільне почуття власної цінності (як завищене, так і надмірно занижене). Важлива інтегруюча функція нарцисичної саморегуляції забезпечує взаємодію психічних процесів і властивостей, а отже творить цілісну психологічну структуру особистості, необхідну для ефективного функціонування суб'єкта [5].

Цікавим є виокремлений на основі теорії Х. Когута підхід до розуміння питання Н. Йоффе

і Дж. Сандлера, які розглядають здорову форму нарцисизму в аспекті розвитку самосвідомості людини. На їхню думку – це такий психічний стан, який в нормі супроводжує гармонійний та інтегрований розвиток усіх сторін особистості. Особистість ж є системою, що здатна до саморегуляції свого цілісного та неперервного Я. Безпосередня підтримка енергетичного балансу прагнень та підтримка афективного балансу здійснюється системою нарцисичної регуляції [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження окресленого питання здійснювалося науковцями зарубіжних психологічних шкіл. Лиш тільки віднедавна «біла пляма» у вивченні особливостей функціонування нарцисичної саморегуляції (а іншими словами «здорового» нарцисизму людини) починає заповнюватися роботами українських науковців. Проте досі виникає потреба допрацювання, здійснення не лише теоретичних аналізів, а й емпіричного вивчення. Актуальність проблеми нарцисичної саморегуляції як чинника суб'єктивного благополуччя визначається її високою значимістю для вирішення питань конструктивного розвитку і функціонування особистості в сучасному, мабуть достатньо гедонізованому, суспільстві, з одного боку, і недостатністю теоретичних і емпіричних досліджень цієї проблеми науковій сфері – з іншого.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Брак інформації, яка стосується питання функціонального нарцисизму визначили як мету дослідження, так і мету цієї статті – це встановлення зв'язку між нарцисичною саморегуляцією та переживанням людиною її суб'єктивного благополуччя. А саме які механізми Я-системи визначають переживання людиною задоволеності життям. Робота може бути використана як наукова база для подальших досліджень якості життя осіб з різними профілями нарцисичної саморегуляції, що будуть сфокусованими не на дефіцитарних, а на ресурсних аспектах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні використовувались такі методики як: тест оцінки нарцисизму «Self» (Ф. Денеке та Б. Хільгеншток), опитувальник «Нарцисичні риси особистості» (О. Шамшикова і Н. Клепикова), опитувальник цінностей (Ш. Шварц), «Шкала суб'єктивного благополуччя» (Г. Перуе-Бадю), опитувальник «Задоволеність життям» (Е. Дінер). Досліджено 81 особу юнацького віку та періоду ранньої дорослості (від 18 до 21 року) – 30 хлопців і 51 дівчину. Результати дослідження опрацьовано за допомогою кластерного, порівняльного, кореляційного та регресійного аналізу.

Вимірювання Індексу функціонування Я-системи базується на порівнянні даних результатів тестування досліджуваних й «ідеальних показників особистості з сильним Его». Проаналізовано особливості виділених груп на основі відмінностей їхніх профілів від профілю «ідеально сильної особистості». («Ідеальні показники» – стандартизовані показники методики «Self», вивідені дослідниками) (див. рис. 1).

Тож було виділено дві групи досліджуваних. До першої групи належать ті особи, які мають підвищений рівень прояву нарцисизму, що супроводжується ефективнішим функціо-

нуванням Я-системи, а ніж у досліджуваних з низьким коефіцієнтом нарцисизму, у яких ефективність функціонування системи Я є гіршою. Високий коефіцієнт нарцисизму підтверджує те, що на етапі сучасного розвитку суспільства, нарцисизм став однією із невід'ємних рис особистості, що детерміноване зростанням індивідуалізму в різних сферах життя. Найбільш значимі відмінності між кластерами було зафіксовано за показниками «Безсиле Я», «Незначне Я», «Негативне тілесне Я», «Соціальна ізоляція» та «Архаїчний догляд». Найбільш наближеними показниками в обох групах були: «Нарцисична користь від захворювання», «Іпохондричний захист Я», «Симбіотичний захист Я», «Ідеал цінностей», «Обезцінювання об'єкта», «Ідеал самодостатності», «Прагнення до ідеального об'єкту Я», «Грандіозне Я» та «Базовий потенціал надії».

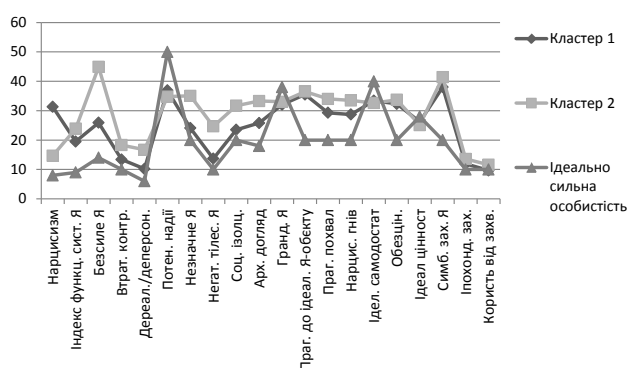

Рис. 1. Виділені профілі саморегуляції за показниками Self-опитувальника та профіль «Ідеально сильної особистості»

Варто зазначити, що методика «Self» спрямована на вивчення нарцисизму як обов'язкової складової неусвідомлюваних регулятивних процесів у Я-системі. В роботі нас цікавив кількісний показник «сили» особистості, який містить вивчення різних аспектів організації та регуляції нарцисичної системи особистості її функціонально-структурної важливості в тій мірі, в якій вони доступні для самоспостереження. Зокрема переживання грандіозності власного Я, відповідальності перед собою з орієнтацією, передусім, на власні зусилля в досягненні мети та наявність переконаності особистості в потенціалі свого виживання, присутність максимальної установки на реалізацію своїх особистісних ресурсів, фундаментальна переконаність у власній спроможності (базовий потенціал надії) при нормальному непатологічному їх прояві є стрижневими характеристиками сильної особистості. Особам із більш ефективною нарцисичною саморегуляцією є притаманними: зростання відчуття своєї психічної цілісності, більш оптимальна здатність протистояти втраті самоконтролю над емоціями, переконаність у власній ресурсності, менша залежність від оцінки себе оточуючими, більш позитивне уявлення про власне тіло, вищий потенціал соціальної включеності, схильність орієнтуватись на власну активність, менша залежність від прояву уваги оточуючих, більш конструктивне використання нарцисичного гніву (на захист цілісності Я-системи), більша гордість за наявні ціннісні орієнтації; менш характерними є деперсоналіза-

ційний відтінок самосприйняття і дереалізаційний відтінок сприйняття навколишньої дійсності.

На основі методики «Нарцисичні риси особистості» також виділено дві групи:

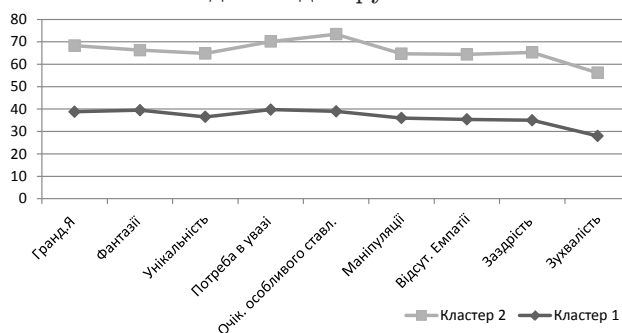

Рис. 2. Виділені профілі саморегуляції за показниками прояву нарцисичних рис (методика «Нарцисичні риси особистості»)

Виявлено, що особам із схильністю до нарцисизму (функціонування нарцисичної саморегуляції здійснюється менш ефективно) є більш притаманним уявляти чи фантазувати в повсякденному житті. Такі фантазії виникають при загрозі Я-концепції. Також особи з порушенням функціонування нарцисичної саморегуляції схильні перебільшувати власні здібності, досягнення і очікувати оцінки себе оточуючими як особливо обдарованої людини, незважаючи на те, що досягнення об'єктивно не є настільки значними. Навпаки ж, при ефективній нарцисичній саморегуляції фіксується більш адекватна оцінка власних здібностей.

Отже, використавши кластерний аналіз було виділено два профілі у двох блоках виокремлених на основі методик: «Нарцисичні риси особистості» та «Self» опитувальника. Виділені профілі порівнювалися у кожному блоці окремо, оскільки структура їх компонентів відрізняється. Певні відмінності у результатах за двома методиками є наслідком різних парадигм у їх формуванні та мети яка в них вкладена. Методика «Self» дозволяє вимірювати силу особистості, індекс її функціонування пов'язуючи це із несвідомими саморегулятивними процесами, одним із структурних елементів якої є власне система нарцисичної регуляції Я. Опитувальник «Нарцисичні риси особистості», сформований на основі виокремленого О.Кернбергом патологічного набору нарцисичних рис, в конкретній методиці дозволяє вимірювати різноманітні конфігурації нарцисичних рис, що формують континуум перехідних форм нарцисизму.

При порівнянні груп викристалізованих на основі опитувальника «Self» було виявлено такі важливі, щодо предмету нашого дослідження, відмінності показників: загальний рівень задоволеності життям (тест Е.Дінера) ($t=3,7$; $p<0,05$); напруженість та чутливість ($t=-2,0$; $p<0,05$); ознаки, що супроводжують основну психоемоційну симптоматику ($t=-2,95$; $p<0,05$); зміни настрою ($t=-3,07$; $p<0,05$); значимість соціального оточення ($t=-3,95$; $p<0,05$); задоволеність повсякденною діяльністю ($t=-2,0$; $p<0,05$); суб'єктивне благополуччя ($t=-5,05$; $p<0,001$); цінність «безпеки» ($t=2,12$; $p<0,05$).

Можна зробити висновок, що особи із ефективною нарцисичною саморегуляцією пережива-

ють більше позитивних емоцій, щодо оцінки свого суб'єктивного благополуччя, характеризуються високим рівнем емоційного комфорту, оскільки виконується головна мета нарцисичної саморегуляції – втримування афективного балансу в межах позитивного уявлення осіб про себе та своє існування. «Зовнішні» чинники (соціальні, економічні умови) суб'єктивного благополуччя, як і «внутрішні» (уявлення, емоційні реакції) оцінюються достатньо високо. У осіб із більш ефективною нарцисичною саморегуляцією рідше спостерігається потреба в самотності, порушення сну, надмірна гострота реакцій на незначні перешкоди та невдачі, почуття занепокоєння, погіршення настрою, переживання нудьги у повсякденній діяльності. Припускаємо, що в більш «сильних» особистостей високий прояв здорових нарцисичних рис зумовлений і специфікою вибірки (особи пізнього юнацького віку та ранньої дорослості). Підвищений рівень аутоеротизму є засобом захисту психіки від розбалансовуючих впливів, що виникають на базі потреби формування усталеної ідентичності у різних сферах свого життя. Тому й цінність безпеки, гармонія, стабільність взаємин є визначальними для осіб, що належать до групи із більш ефективною нарцисичною саморегуляцією. Можна припускати, що таким засобом Я утверджує свою силу. І навпаки особам, що належать до групи з менш ефективною нарцисичною саморегуляцією є характерними: нестабільність функціонування системи Я, переживання емоційного дискомфорту є більш вираженим, що супроводжується негативно забарвленими афективно-оцінковими реакціями.

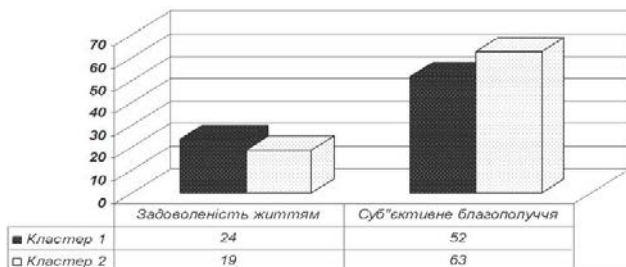

Рис. 3. Середні показники суб'єктивного благополуччя та задоволеності життям у осіб із більш ефективною (1) та менш ефективною (2) нарцисичною саморегуляцією

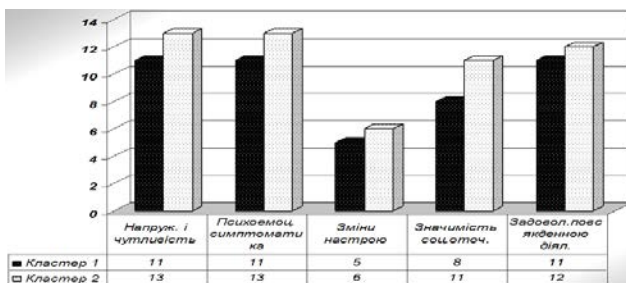

Рис. 4. Середні значення показників суб'єктивного благополуччя у осіб із більш ефективною (1) та менш ефективною (2) нарцисичною саморегуляцією

За допомогою порівняльного аналізу груп виокремлених на основі методики «Нарцисичні риси особистості» серед набору цінностей самовозвеличення за Ш. Шварцом (сегмент кола: гедонізм, влада, досягнення) для осіб із менш ефективною нарцисичною саморегуляцією високі показники

були отримані для цінностей типу «влада» та «гедонізм» (див. Рис. 5).

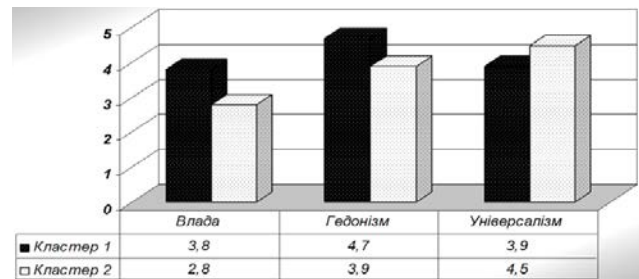

Рис. 5. Середні значення показників цінностей: влада, гедонізм, універсальність у осіб із більш ефективною (1) та менш ефективною (2) нарцисичною саморегуляцією на основі методики «Нарцисичні риси особистості»

Для тих, у кого нарцисична саморегуляція працює менш ефективно важливим є досягнення соціального статусу та престижу, існує потенційне бажання контролю або домінування над людьми. Такі люди вважають владу засобом підкреслення досягнень та збереження домінуючих позицій в рамках цілої соціальної системи. Для досліджуваних, що увійшли до групи осіб із менш ефективною регуляторною діяльністю нарцисичної системи є важливим переживання насолоди, іншими словами – чуттєвого задоволення у процесі свого існування. Протилежною цінністю для осіб із погіршенням функціонування системи Я є «універсальність». Розуміння, терпимість, захист благополуччя всіх людей і природи є менш притаманним.

Констатовано, що особи жіночої статі характеризуються більш ефективним функціонуванням нарцисичної саморегуляції та вищим рівнем задоволеності життям. Зміни настрою (погіршення чи значне зниження оптимістичного модусу сприймання) є більш властивим чоловікам (задоволеність життям: $t=2,95$; $p<0,05$; шкала, яка відображає його емоційний компонент – зміни настрою: $t=-2,51$; $p<0,05$).

Аналіз психологічних особливостей суб'єктивного благополуччя в осіб із різним типом функціонування нарцисичної саморегуляції за допомогою методу виявлення кореляційних зв'язків з'ясовано, що коефіцієнт нарцисизму прямо корелює із цінністю «стимуляція» ($r=0,29$) та із загальною задоволеністю життям ($r=0,32$). Натомість, Індекс функціонування системи Я обернено корелює: із задоволеністю життям ($r=-0,31$) та потенціалом надії ($r=-0,34$).

Такі результати свідчать про те, що чим більше показник Індексу функціонування системи Я відхиляється від показника «ідеально сильної особистості», тим менш ефективною є її система саморегуляції й тим нижчим є рівень задоволеності життям. А також зростає емоційний дискомфорт, а саме: спостерігаються частіші порушення сну, переживання почуття безпредметного занепокоєння, надмірна гострота реакцій на незначні перешкоди та невдачі, посилюється неуважність; зміни настрою є більш притаманними; зростають почуття самотності та соціальна ізоляція; спостерігається переживання нудьги в повсякденній діяльності, настрої вранці частіше неадекватні, задоволеність повсякденною діяльністю є низькою; базовий потенціал надії –

низький. Це супроводжується відчуттям, що власна особистість може бути «зруйнованою», а любов до себе буде втраченою.

З'ясовано, що чим вищим є коефіцієнт нарцисизму, тим вищим є і емоційний комфорт особистості та її задоволеність життям: менш вираженою є потреба в самотності, відсутністю переживання безпредметного занепокоєння чи надмірної гостроти реакції на незначні перешкоди, часте погіршення настрою теж спостерігається рідше, а також задоволеність повсякденною діяльністю є вищою. Когнітивна оцінка задоволеності різними сферами свого життя є високою, майже немає розриву між існуючим становищем і тим, що представляється особам із високим коефіцієнтом нарцисизму, ідеальною ситуацією або таким, що вони у житті заслужили. Загальна рефлексивна оцінка такими особами свого минулого і сьогодення є більш позитивною.

Отже, ефективна нарцисична саморегуляція є спрямованою на переживання задоволення (отримані результати підтверджують, що в основі оцінки задоволеності життям лежить гедоністична парадигма уявлень про суб'єктивне благополуччя), пошуку «приємного» та «позитивного», групуванні об'єктів зовнішнього та внутрішнього світу у відповідності до їх афективної значимості для індивіда, а також переживання емоційного комфорту особистості та наявності позитивно забарвлених афективних уявлень про себе. Ефективне функціонування такої саморегуляції є джерелом і підтримкою гомеостазу на соціальному та психологічному рівнях.

Для виявлення чинників суб'єктивного благополуччя, що лежать у сфері несвідомих саморегулятивних процесів Я, застосовано метод множинної регресії, де як незалежні змінні обрано показники регуляції системи Я (показники «сили» особистості). Як залежну змінну по чергому обирали показники задоволеності життям та суб'єктивного благополуччя.

Таблиця 1

Регресійна модель задоволеності життям

Задоволеність життям	
Чинники задоволеності життям	Beta
Показник соціальної ізоляваності	-0,23
Наявність базового потенціалу надії	0,30
Показник незначущості власного Я	-0,30

Когнітивна оцінка задоволеності життям у різних його сферах при комплексній дії чинників, що детермінують ефективність нарцисичної саморегуляції в найбільшій мірі залежить від показника соціальної ізоляваності. Чим вищим є рівень задоволеності життям, тим вищим є потенціал включеності в соціум; також характерними є високі можливості кооперувати з небезпечними ситуаціями й здійснювати «детоксикацію» можливих невдач. Такі властивості дозволяють особистості бути більш соціально відкритою. Іншим чинником є наявність базового потенціалу надії (оптимізм, опора на власні сили в будь-яких ситуаціях, причому рівень несприятливості ситуації паралельний мобілізації зусиль, спрямованих на самозбереження), що детермінує високий рівень задоволеності життям. Важливим чинником задоволеності життям є й показник незначущості власного Я – мала залежність від оцінки оточуючими себе, своєї соціальної успішності, ефективності в конкретних ситуаціях пристосувальної поведінки. Відповідно, це теж є показником сили Я.

Здійснено аналіз чинників суб'єктивного благополуччя, зміст якого пов'язаний з емоційним станом, соціальним становищем і деякими фізичними симптомами.

Таблиця 2

Регресійна модель суб'єктивного благополуччя

Суб'єктивне благополуччя	
Чинники суб'єктивного благополуччя	Beta
Показник безсилового Я	0,39
Наявність ідеалу самодостатності	-0,39
Показник обезцінювання об'єктів	0,37

Показник емоційного комфорту особистості, при комплексній дії чинників, що детермінують ефективність нарцисичної саморегуляції, найбільше залежить від показника сили власного Я. Для вищого рівня емоційного комфорту є нехарактерним стан тотальної безпорадності, зниження відчуття своєї психічної цілісності, відсутність мети чи негативної самооцінки (навіть у транзиторному вигляді); почуття внутрішньої порожнечі є відчутним (і це не пов'язане з глибокою астеною). Такі особи здатні зберігати самоорганізацію поведінки в стресових та фруструючих ситуаціях. Іншим чинником є наявність ідеалу самодостатності. Перш ніж приймати допомогу інших, «сильна» особистість максимально використовує власні ресурси. Ще одним чинником суб'єктивного благополуччя є показник обезцінювання об'єктів. Чим «сильнішою» є особистість по цьому параметру, тим вищим є її емоційний комфорт. «Сильне» Я характеризується високим рівнем соціалізації, що супроводжується мінімальною тенденцією до знецінення оточуючих.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Нарцисична саморегуляція – механізм, який здатен ефективно підтримувати цілісність та зв'язок усіх елементів структури нашого Я, зберігати позитивне уявлення про себе, забезпечувати адекватну та здорову любов до себе та самооцінку, підтримувати почуття само значущості й хороше самоставлення. Емпірично виявлено, що рівень суб'єктивного благополуччя та задоволеності життям осіб із більш ефективною нарцисичною саморегуляцією є вищим. Дослідження підтверджує, що виконується головна мета цього типу саморегуляції – втримування афективного балансу в межах позитивного уявлення про себе та своє існування. Особам із більш ефективною функціонуючою нарцисичною саморегуляцією притаманна більша значущість цінностей «безпеки» та «універсалізму». Натомість, для осіб, що характеризуються її менш ефективним функціонуванням значущими є «гедонізм» та «влада».

Суб'єктивне благополуччя, як переживання емоційного комфорту особистості, визначається відчуттям своєї психічної цілісності та позитивно забарвленою самооцінкою; наявністю ідеалу самодостатності та високим рівнем соціалізації; мінімальною тенденцією до знецінення оточуючих. Задоволеність життям (когнітивна оцінка

сфер існування) визначається включеністю особистості в системи соціальних комунікацій; переживанням своєї соціальної успішності та ефективності; наявністю впевненості, щодо власної ресурсності (потенціал надії).

В мабутьному більш детального аналізу потребує розгляд проблеми механізмів функціону-

вання нарцисичної саморегуляції, як детермінанти суб'єктивного благополуччя в різних соціальних та вікових групах, здійснити вивчення механізмів взаємозв'язку функціонування нарцисичної саморегуляції та захисних (компенсаторних) механізмів психіки, що є іншими формами неусвідомлених регулятивних процесів й стабілізують структуру Я.

Список літератури:

1. Александров Ю. Компоненты благополучия личности как проявления и детерминанты психологического здоровья / Ю.М. Александров // Психологические перспективы. – М.: Башня, 2009. – Вып. 14. – С. 67-75.
2. Процедура стандартизации зарубежной методики «Selbst. Narzissmusinventar» F.W. Deneke, B. Hilgenstock, R. Müller (1989–1994) // Развитие человека в современном мире: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. Новосибирск: НГПУ, 2006. С. 260–286.
3. Созонов А.Е. Гедонистический и эвдемонистический подходы к проблеме психологического благополучия / А.Е. Созонов // Вопросы психологии. – 2006. № 4. – С. 105–114.
4. Соколова Е. Т. Нарциссизм как клинический и социокультурный феномен // Вопросы психологии. 2009. № 1. С. 67 – 80.
5. Шамшикова, О.А. О некоторых аспектах аффективной и нарциссической регуляции, психической травмы и переживании пустоты / О.А. Шамшикова // Социокультурные проблемы современной молодежи. Материалы Международной научно-практической конференции. – 4.1. – Новосибирск: НГПУ, 2006. – С.49–60.
6. Diener E. Subjective well-being: Three decades of progress // Psychological Bulletin. 1999. – P. 276–301.

Клименко М.Р.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

НАРЦИССИЧЕСКАЯ САМОРЕГУЛЯЦИЯ КАК ФАКТОР СУБЪЕКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ

Аннотация

В статье приведены результаты эмпирического исследования нарциссической саморегуляции, как фактора субъективного благополучия личности. Выявлено, что субъективное благополучие детерминруется проявлением «силы» Я, идеалом личностной самодостаточности, а также небольшой тенденцией к обесцениванию окружающих людей. Удовлетворенность жизнью (когнитивная оценка бытия человека) детерминруется принадлежностью личности к системам социальных коммуникаций, наличием потенциала надежды, переживанием важности своей личности. Констатируется, что для индивидов с более эффективно функционирующей нарциссической саморегуляцией, значение таких ценностей как «безопасность» и «универсализм» соответственно тоже выше.

Ключевые слова: нарциссическая саморегуляция, субъективное благополучие, удовлетворенность жизнью, ценности, Я-система.

Klymenko M.R

Lviv National University of Ivan Franko

THE NARCISSISTIC SELF-REGULATION AS A FACTOR OF SUBJECTIVE WELL-BEING

Summary

The article presents the results of the empirical research of the narcissistic self-regulation as a factor of subjective well-being. It was found that the level of subjective well-being and life satisfaction of persons with more efficient narcissistic self-regulation is higher. Subjective well-being is determined by a manifestation of a «power» of our Self, the presence of the ideal of self-sufficiency and minimal tendency to depreciation of other people. The life satisfaction is determined by inclusion in the system of social communication, the presence of base hope and experience a significance of Self. For persons with more efficient narcissistic self-regulation values of «security» and «universalism» are more characteristic.

Keywords: narcissistic self-regulation, subjective well-being, life satisfaction, values, Self-System.

МОДУСИ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ В СИТУАЦІЇ НАБУТОЇ ІНВАЛІДНОСТІ

Клименко О.Є.

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

Досліджено особливості життєвої перспективи в ситуації набутої інвалідності. Ситуація набутої інвалідності у статті визначається як специфічна ситуація порушення гомогенності життєвого шляху. Визначено основні закономірності та дискримінанти життєвої перспективи осіб з набутою інвалідністю. Важливими характеристиками у становленні життєвої перспективи осіб з набутою інвалідністю належить показниками життєстійкості, ціннісно-мотиваційній сфері та часовим орієнтаціям. За результатами дослідження виявлено низький рівень задоволеності життям у групі осіб з набутою інвалідністю та високі показники життєстійкості.

Ключові слова: життєва ситуація, набута інвалідність, життєва перспектива, задоволеність життям, життєстійкість.

Постановка проблеми. Як динамічне утворення в структурі особистості, життєва перспектива формується під впливом різноманітних життєвих ситуацій, особистісного розвитку та особистих досягнень і є результатом інтегративної реципрокної взаємодії життєвої ситуації, з огляду на її об'єктивні характеристики, та особистісних якостей суб'єкта. Життєва перспектива – життєтворчий конструкт, який, виходячи із можливостей, досягнень людини та її ціннісних пріоритетів, визначає образ майбутнього і детермінує характер та цільову орієнтацію діяльності особи загалом.

Ситуація набутої інвалідності змінює суб'єктивну соціальну реальність, порушуючи життєвий простір реалізації особистості та простір звиклого існування людини. Обмеження можливостей фізичного функціонування, водночас утруднення можливостей самореалізації, вимагає ефективного вибудовування образу життя та залучення компенсаторних механізмів для побудови ефективної взаємодії «Я» та світу у новому життєвому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, проблемою становлення життєвого шляху в специфічних умовах індивідуального розвитку займалися Л.В. Тищенко (Психологічні особливості життєвих перспектив студентів з обмеженими функціональними можливостями) [5], Г.Ю. Мустафаєв (життєві плани сліпих старшокласників) [4]. Більшість наукових праць в контексті вивчення осіб з інвалідністю присвячені вивченню їх психологічних особливостей та особливостей «Я-концепції». Дослідження змін особистості під впливом хвороби: (Л.С. Виготський, О.Р. Лурія, Л.І. Васерман, Л.Л. Рохлін, В.М. М'ясищев). Поняття трансформації життєвої перспективи в ситуації травматизації представлені в таких поняттях як «приспосовування до нещастя» та моделі приспосовування до спинальної травми [1].

Т. Дембо та Г. Левитон, досліджуючи соціально-психологічну реабілітацію людей, які стали інвалідами, говорять про проблему приспосовування до нещастя, де причиною є втрата, перебудова та переосмислення життєвих цінностей [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри ґрунтовні теоретичні напрацювання в руслі тематики життєвого шляху та життєвої перспективи та її конструювання, недостатньо вивчені закономірності та особливості формування життєвої перспективи осіб з інвалідністю,

зокрема в ситуаціях набутої та вродженої інвалідності. Особливу увагу при дослідженні життєвої перспективи осіб з інвалідністю варто акцентувати на особливостях сприйняття подій власного життя, у тому числі і ситуацію інвалідності.

Мета статті. Дослідити особливості становлення життєвої перспективи в ситуації набутої інвалідності та розкриття особливостей взаємодії з набутим функціональним станом та визначити роль життєвої ситуації в структурі побудови життєвої перспективи в ситуації набутої інвалідності.

Виклад основного матеріалу. Життєва перспектива особистості, як відображення сприйняття особою власного життя у сукупності подій і смислів, у контексті цілісності континууму «минуле – майбутнє», є мотиваційно-сміисловою предиспозицією щодо формування та творення власного майбутнього. Як невід'ємна складова самосвідомості, життєва перспектива формується суб'єтом крізь призму оцінки власних можливостей, власного досвіду та об'єктивної ситуації, в якій особистість розвивається, та є предиспозицією щодо інтеграції людини в соціумі [3].

Розглядаючи інвалідність як певну ситуацію розвитку, увагу зосереджено на впливі ситуації інвалідності на побудову життєвої перспективи; включеності функціонального (сенсорного) обмеження у образ життєвого шляху.

Для збору емпіричного матеріалу використано *опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо ZTPІ* (адаптація українською мовою О. Сенік) (шкали: позитивне минуле, негативне минуле, гедоністичне теперішнє, фаталістичне теперішнє, майбутнє), *шкала задоволеності життям Е. Дінера, методика діагностики соціальної підтримки скорочена форма, тест життєстійкості С. Мадді* (адаптація Д. Леонтьєва) (шкали: контроль, залученість, прийняття ризику та загальна життєстійкість), *список термінальних цінностей Рокіча* (активне діяльнісне життя, життєва мудрість, здоров'я, цікава робота, краса природи та мистецтва, любов, матеріальне забезпечення життям, наявність вірних друзів, суспільне визнання, пізнання, продуктивне життя, розвиток, розваги, свобода, щасливе сімейне життя, щастя інших, впевненість в собі), *модифікована методика діагностики самооцінки Дембо – Рубінштейна* (шкали: здоров'я, щастя, розум, оптимізм, успіх), *методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонда* (шкали: прийняття себе, прийняття інших), анкета із

загальними даними про досліджуваного. Для отримання інформації про важливі життєві події застосовувалась методика «Психологічна автобіографія» Л.Ф. Бурлачука, О.Ю. Коржової, яка дає змогу визначити середній час ретроспекції та антиципації подій, типи та види подій, значущість подій життєвого шляху особистості.

Дослідженнями було охоплено 280 осіб, з них 106 осіб з набутою інвалідністю, 85 – з вродженою інвалідністю та 89 осіб без інвалідності.

Порівняння психологічних особливостей в ситуації набутої інвалідності, ситуації вродженої інвалідності та осіб без інвалідності. За результатами порівняння у трьох групах встановлено, що для осіб в ситуації набутої інвалідності присутні найвищі показники за усіма цінностями, за якими виявлені відмінності: цінність активного діяльсного життя ($p \leq 0,001$), життєвої мудрості ($p \leq 0,05$), цікавої роботи ($p \leq 0,05$), наявності вірних друзів ($p \leq 0,01$), важливості щастя інших ($p \leq 0,01$) та впевненості в собі ($p \leq 0,01$) у порівнянні з групою осіб з вродженою інвалідністю та без інвалідності. (табл.1). Суттєві відмінності у ціннісній сфері та вищий рівень виявлених відмінностей у групі осіб з набутою інвалідністю підтверджує важливість перебудови ціннісної сфери особистості після порушення гомогенності (певної сталості) життєвого шляху.

Також простежується ряд відмінностей за показниками методики «Психологічна автобіографія»: це стосується кількості зазначення

подій у часових відрізках життя, частоти зазначення видів та типів подій.

Для осіб з набутою інвалідністю характерна найнижча кількість зазначення майбутніх подій ($p \leq 0,001$), аніж у двох інших групах. Натомість, вказаних минулих подій найменше зазначають особи з вродженою інвалідністю ($p \leq 0,001$).

Найменша кількість зазначених подій майбутнього у групі осіб з набутою інвалідністю, можна припустити, пов'язана із недостатньою асиміляцією життєвого досвіду у новій ситуації розвитку, а відтак невизначена ситуація актуального розвитку та процес пристосування до неї не дає можливості продовжувати теперішні події в майбутнє.

Особи без інвалідності зазначають більшу кількість як минулих, так і майбутніх подій, що було попередньо визначено при опрацюванні методики «Психологічна автобіографія».

Виявлені відмінності за біологічними типами подій подіями що належать до змін фізичного та соціального середовища, і найчастіше ці події зазначають особи без інвалідності; не виявлено відмінностей за частотою вказування подій, що належать до особистісно-психологічного типу, а відтак значення ситуацій, що належать до вибору життєвого шляху у групах досліджуваних мають однаково частоту, проте, різні механізми та різні зв'язки із досліджуваними параметрами.

В ситуації набутої інвалідності варто звернути увагу на біологічні типи подій. За результатами

Таблиця 1

Порівняння досліджуваних характеристик у групі осіб з вродженою інвалідністю, набутою інвалідністю та осіб без інвалідності

Жирним курсивом виділені ті показники, які у досліджуваній групі найвищі

Характеристики, за якими виявлені значущі відмінності	* $p \leq 0,001$ ** $p \leq 0,01$ *** $p \leq 0,05$	Вроджена інвалідність	Набута інвалідність	Особі без інвалідності
Кількість минулих подій	*	2,28235294	2,716981	4,2696629
Кількість майбутніх подій	*	1,95294118	1,716981	2,988764
Біологічні події	*	7,64705882	13,20755	15,842697
Фізичні події	*	5,52941176	2,641509	7,9775281
Соціальні події	*	2,24705882	2,273585	3,9101124
Події типу «Шлюб»	*	3,17647059	4,528302	9,3258427
Події типу «Діти»	*	0,51764706	0,849057	1,8314607
Події типу «Здоров'я»	*	0,94117647	4,811321	0,2247191
Події типу «Я»	**	4,70588235	3,679245	8,2022472
Події «Матеріальне становище»	*	1,05882353	0,849057	4,2696629
Події типу «Освіта»	*	7,05882353	5,660377	12,58427
Активне життя (цінність)	*	4,30588235	4,509434	3,8764045
Життєва мудрість (цінність)	***	4,42352941	4,716981	4,4606742
Цікава робота (цінність)	**	4,58823529	4,716981	4,3258427
Вірні друзі (цінність)	**	4,48235294	4,754717	4,3033708
Щастя інших (цінність)	**	4,34117647	4,622642	4,1573034
Впевненість (цінність)	***	4,54117647	4,745283	4,4606742
Здоров'я реальне	*	5,27529412	4,95283	6,4382022
Оптимізм реальний	**	2,55209037	2,595767	2,4044562
Залученість	*	31	35,24528	32,516854
Контроль	*	24,0470588	26,16038	28,494382
Прийняття ризику	**	14,0588235	14,98113	16,202247
Загальна життєстійкість	*	69,1058824	76,38679	77,213483
Прийняття себе	**	70,6418994	76,49781	75,468512
Прийняття інших	*	59,4276614	65,22798	61,354551

Джерело: розроблено автором за даними однофакторного дисперсійного аналізу

порівняльного аналізу виявлені відмінності за біологічними типами подій, і у групі осіб з набутою інвалідністю, у порівнянні із особами з вродженою інвалідністю, показники зазначення їх є вищими, але нижчими, аніж у групі осіб без інвалідності. Проте події, що стосуються здоров'я, є суттєво вищими у групі осіб з набутою інвалідністю ($p \leq 0,001$). Події, що стосуються здоров'я у групі осіб з вродженою інвалідністю та осіб контрольної групи не мають такого суттєвого розриву у кількості вказування подій у порівнянні між собою. Для осіб з набутою інвалідністю події, що стосуються травматизації та реабілітації, займають суттєву частку у образі життєвого шляху. Також особи з набутою інвалідністю оцінюють свій стан здоров'я найнижче ($p \leq 0,001$). Особи із вродженою інвалідністю вище оцінюють стан свого реального здоров'я (проте, об'єктивно, це не означає, що стан їх здоров'я є найкращим), нижчий рівень оцінки здоров'я, у порівнянні із особами з вродженою інвалідністю пояснюється можливістю порівняти функціональний стан до стану інвалідності та після травматизації.

Також, за типами і видами подій виявлені відмінності за подіями типу «шлюб» та «діти» ($p \leq 0,001$), середні показники частоти вказування є найвищим у групі осіб без інвалідності, і середніми показниками в ситуації набутої інвалідності. Події типу «Я», «матеріальне станове» та «навчання» за якими виявлені відмінності ($p \leq 0,001$) найменше зазначають в ситуації набутої інвалідності. Події, що належать до змін фізичного середовища та події, що належать до змін соціального середовища частіше зазначають у групі осіб без інвалідності.

У групі осіб з набутою інвалідністю, у порівнянні із двома іншими, вищі показники за часовими орієнтаціями позитивного минулого ($p \leq 0,05$), гедоністичного теперішнього ($p \leq 0,001$) та майбутнього ($p \leq 0,001$), нижчий показник, у порівнянні із групою осіб без інвалідності за шкалою фаталістичного теперішнього ($p \leq 0,01$). Високі показники за часовими орієнтаціями у ситуації набуття інвалідності, за аналогією до високих значень показників цінностей, свідчать про необхідність перебудування життєвого шляху, адже в випадку дискретності життєвої перспективи, що порушує гомогенність у життєвому шляху, особистість по-іншому в часових значеннях окреслює події власного життя: змінюється смисл подій (життєва перспектива набуває іншого ціннісно-смислового значення) та їх часове окреслення.

У ситуації набутої інвалідності статистично достовірні найвищі показники прийняття себе та прийняття інших, навідину від осіб з вродженою інвалідністю та осіб без інвалідності. Це може свідчити про наявність компенсаторних компонентів, що забезпечують ефективні соціальні компетенції та вибудовування ефективних соціальних зв'язків. Високий рівень орієнтації на себе та на інших може слугувати в подальшому ефективній самореалізації та самодетермінації особистості.

За параметрами життєстійкості у групі осіб з набутою інвалідністю найвищі показники за шкалою залученості. Оскільки залученість є активна життєва позиція особистості, впевненість у тому, що тільки діяльна людина може знайти в житті варте й цікаве, ситуація інвалідності, особливо

набутої, вимагає від особистості зміни діяльності та її активностей для ефективних механізмів взаємодії із новою ситуацією розвитку.

За параметрами контролю та прийняття ризику у групі осіб з набутою інвалідністю нижчі показники, аніж у групі осіб без інвалідності, проте вищі аніж у групі осіб з вродженою інвалідністю.

Вибудова нової життєвої стратегії та становлення життєвої перспективи в ситуації набутої інвалідності потребує контролю над подіями власного життя та уміння приймати рішення за свої дії.

Показники за шкалою загальної життєстійкості у групі осіб з набутою інвалідністю та без інвалідності наближаються до високих, проте у групі осіб з набутою інвалідністю дещо нижчий.

Провівши порівняльний аналіз у трьох групах досліджуваних, можемо уже зробити деякі висновки про загальні тенденції у формуванні життєвого шляху та життєвої перспективи залежно від генези (походження) інвалідності:

- в ситуації набутої інвалідності пристосування до змін у новій соціальній ситуації розвитку диктує зміни ціннісних життєвих орієнтацій;
- розглядаючи результати відмінностей згідно методики «Психологічна автобіографія», в ситуації набутої інвалідності набувають вагомості події, що стосуються подій типу «здоров'я»;

- виявлений високий рівень прийняття себе та прийняття інших у групі осіб з набутою інвалідністю, що також може слугувати компенсаторними механізмами для виявлення нових соціальних компетенцій;

- порівнюючи компоненти життєстійкості та визначаючи життєстійкість тією характеристикою, що ефективно розвивається в процесі розв'язання важливих завдань, у ситуації набутої інвалідності виявлені найвищі показники за шкалою залученості, та вищі від групи осіб з вродженою інвалідністю показники за шкалою прийняття ризику та контролю;

Порівнюючи досліджувані групи, можна виділити наступні тенденції: у групі осіб з вродженою інвалідністю характерні низькі показники за досліджуваними характеристиками, у цій групі досліджуваних важко виділити провідні тенденції у побудові життєвої перспективи. Натомість, у групі осіб з набутою інвалідністю за досліджуваними характеристиками прослідковуються провідні тенденції у формуванні нового образу життєвої перспективи.

Описуючи порівняльний аналіз у групах досліджуваних (t-test Стьюдента чи Anova) прослідковується така закономірність за результатами порівнянь: тенденція до зниження досліджуваних параметрів у групі осіб з вродженою інвалідністю, тенденція до високих досліджуваних параметрів у групі осіб без інвалідності. Що ж стосується осіб з набутою інвалідністю – спостерігаються тенденції до середніх показників за досліджуваними характеристиками із високими результатами тих характеристик, котрі мають важливе значення у адаптації та ефективній взаємодії у новій ситуації розвитку.

Порівняння психологічних особливостей в ситуації інвалідності за ознакою статі. Згідно цього критерію у дослідженні взяли участь 93 особи чоловічої статі та 98 – жіночої.

За результатами порівняльного аналізу за статтю виявлено лише три відмінності за досліджуваними характеристиками, серед них такі: 1) жінки з інвалідністю частіше вказують події, що стосуються виду діти ($p \leq 0,01$); жінки дещо вище оцінюють щастя ідеальне ($p \leq 0,05$); 3) чоловіки дещо вище надають значення такій цінності як наявність вірних друзів ($p \leq 0,05$).

Оскільки за даними показниками практично не виявлено відмінностей за психологічними досліджуваними характеристиками, можна стверджувати, що поняття інвалідності «немає статі», знаходиться поза статевою приналежністю. Інвалідність є тим поняттям, що незалежно від статі людини накладає відбиток на психологічну архітектуру особистості.

За результатами порівняльного аналізу простежуються закономірності у становленні життєвої перспективи у досліджуваних групах.

Найбільше відмінностей виявлено в тій комбінації, де порівнюються особи з вродженою інвалідністю та досліджувані без інвалідності. Найменше відмінностей виявлено у групі осіб з інвалідністю, які порівнювались за статтю, що є вагомою характеристикою, що свідчить, що поняття інвалідності не має статі, переживається чоловіками і жінками по-різному. Окрім критерію тривалості (походження) інвалідності, виявлені відмінності і за категорією.

Таким чином, поняття інвалідності є дуже різноманітним і поєднуючись з об'єктивними характеристиками та особистісними чинниками, вибудовує різноможливі варіанти у побудові життєвої перспективи, проте з цих різноможливих варіантів можна відслідкувати певні тенденції.

Продовжуючи порівняльний аналіз досліджуваних ознак у групах респондентів був проведений дискримінантний аналіз даних (метод *Forward stepwise*), де метою є виокремлення характеристик класифікаторних ознак, згідно з якими можна визначити приналежність досліджуваного до певної групи. Для дискримінантного аналізу групуючою змінною обрано характер набуття інвалідності (вроджена інвалідність, набута інвалідність, особи без інвалідності). В якості незалежних змінних було обрано параметри самооцінки, задоволеність життям, соціальна підтримка, загальна життєстійкість та її компоненти, часові орієнтації, прийняття себе та прийняття інших, типи подій згідно методики «Психологічна автобіографія».

За результатами дискримінантного аналізу в основну класифікаторну модель увійшло 15 змінних (*Wilks' Lambda* $\approx 0,47$), які дискримінують (визначають) об'єкти, які відносяться до різних груп. Хоча показники λ Wilks' не є найкращими, за результатами канонічного аналізу, добре прослідковується розподілення груп в різних площинах та їх центрі маси.

В основну дискримінативну модель увійшли наступні характеристики (в порядку їх важливості включення в розподіл об'єктів): 1) оцінка здоров'я реального ($p \leq 0,001$); 2) події, що належать до змін соціального середовища ($p \leq 0,001$); 3) оптимізм реальний ($p \leq 0,07$); 4) орієнтація на часову перспективу майбутнього ($p \leq 0,055$); 5) події, що належать до змін фізичного середовища ($p \leq 0,01$); 6) оцінка розуму реального

($p \leq 0,05$); 7) контроль ($p \leq 0,001$); 8) замученість; 9) біологічні події ($p \leq 0,05$); 10) гедоністичне теперішнє ($p \leq 0,05$); 11) сімейний стан ($p \leq 0,05$); 12) задоволеність життям ($p \leq 0,050$); 13) фаталістичне теперішнє ($p \leq 0,12$); 14) оцінка здоров'я ідеального ($p \leq 0,021$) та 15) оцінка розуму ідеального ($p \leq 0,29$).

Тож визначальний вплив на розрізнення приналежності особи до групи мають: тип зазначених подій, тип часових орієнтацій, параметрів самооцінки, зокрема оцінки здоров'я та розуму, задоволеності життя. Ці всі окреслені параметри мають значення у становленні життєвої перспективи у кожній групі досліджуваних та, відслідковуючи закономірності прояву цих подій можна стверджувати про особливості становлення життєвої перспективи в ситуації набутої інвалідності. Зокрема, можемо говорити про важливість цих змінних як специфічних характеристик становлення життєвої перспективи осіб з набутою інвалідністю, адже процент коректності впливу ознак у цій групі є найвищим і становить 72,64%. У групі осіб без інвалідності процент коректності становить 71,9% і найменший він у групі осіб з вродженою інвалідністю – 67,05%.

Відтак, ситуація набутої інвалідності та становлення образу життя в ній часто може бути більш прогностичною та більш визначатися особистісними характеристиками людини, її особистісним потенціалом.

Проведений канонічний аналіз, який дозволяє подивитися особливості розсіювання канонічних змінних на площині. Значення величини *Wilks' Lambda* $\approx 0,40$ (за результатами дискримінантного аналізу), що спричинене невеликою відстанню центру маси (центроїдів) у трьох групах величин, проте згідно результатів проведеного канонічного аналізу даних можна зробити висновки (рис. 1):

1) перша горизонталь приблизно розділяє здорових осіб та осіб з інвалідністю, а отже групи осіб з інвалідністю та без інвалідності є відмінними за тими вищеописаними критеріями, що дають змогу віднести того чи іншого досліджуваного у певну точку площини;

2) друга вертикаль відділяє осіб з вродженою та набутою інвалідністю.

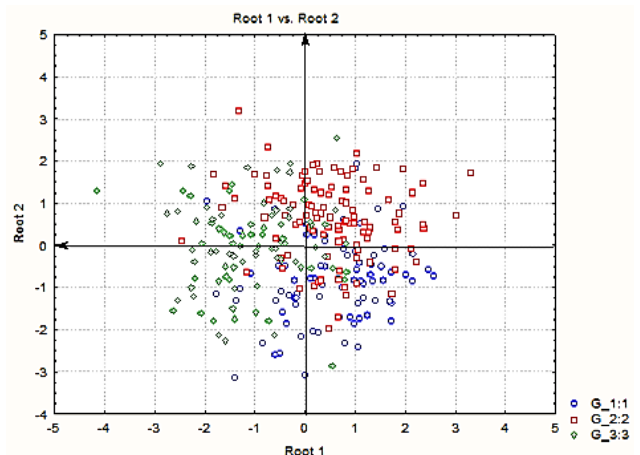

Рис. 1. Графік розміщення досліджуваних у просторі канонічних змінних

Джерело: розроблено автором згідно даних дискримінантного аналізу

Хоча у кожній групі досліджуваних присутня велика кількість так званих викидів у інші площини і центри маси груп знаходяться близько відносно один до одного, проте тенденції та загальні закономірності у відмінностях залишаються: група осіб з інвалідністю відмінна від контрольної групи та група осіб з набутою інвалідністю відмінна від групи осіб з вродженою інвалідністю.

Також у дослідженні були проаналізовані статистично значимі відмінності та ті, які знаходяться на межі значимості між даними дискримінантних ознак у трьох групах досліджуваних з допомогою методу множинних порівнянь Шеффе.

До порівнянь увійшло 11 дискримінантних характеристик (табл. 2).

Результати порівнянь підтверджують, що в різних ситуаціях становлення життєвої перспективи присутній різний рівень впливу дискримінуючих ознак. Важливо виділити ту групу, де життєва перспектива формується та визначається гомогенністю життєвого шляху внаслідок ситуації травматизації: для них характерно часто зазначати біологічні події, проте не так часто як особи без інвалідності; вони найчастіше вказують події, що належать до змін фізичного середовища та мають середній рівень частоти вказування подій, що належать до змін соціального середовища. Окрім того в ситуації набуття інвалідності задоволеність життям у порівнянні із 2-ма іншими групами є нижчою, особливо ця відмінність простежується при порівнянні осіб з набутою інвалідністю та тих, які належать до контрольної групи.

Високий рівень залученості, як компонента життєстійкості, та середній рівень контролю також дає підставити віднести у 72,64% досліджуваних до другої групи (осіб з набутою інвалідністю).

Що ж стосується дискримінантних ознак самооцінки, то в ситуації набуття інвалідності їх визначають найнижчі показники оцінки здоров'я реального та найвищі показники оцінки оптимізму реального.

І останніми параметрами, що виділені в результаті дискримінантного аналізу і мають значення до розподілу досліджуваних із загальної сукупності – параметри часових орієнтації (майбутнє та теперішнє: фаталістичне та гедоністичне). А відтак не так важливим в розподілі

досліджуваних є минуле, як їх актуальний стан та вміння вибудовувати картину майбутнього. Осіб з набутою інвалідністю із генеральної сукупності вирізняє висока орієнтація на параметри гедоністичного теперішнього та майбутнього та середні показники за параметрами часової орієнтації фаталістичного теперішнього. На орієнтацію фаталістичного теперішнього все є більше орієнтовані особи з вродженою інвалідністю, що і, разом з низьким показником орієнтації на майбутнє, дискримінує (визначає) їх із генеральної сукупності досліджуваних.

Таким чином, за результатами дискримінантного та канонічного аналізу прослідковуються основні характеристики за якими можна відслідкувати та зробити певний прогноз стосовно коректності класифікацій.

А від так, виявлені дискримінантні ознаки у групі осіб з інвалідністю стають прогностичними, зокрема у особливостях становлення життєвої перспективи в ситуації набуття інвалідності.

Висновки. За результатами порівняльного аналізу виявлені наступні закономірності у формуванні образу життя в ситуації порушення гомогенності життєвої перспективи:

1) для осіб в ситуації набуття інвалідності в контексті порівняння їх з особами з вродженою інвалідністю вагома частка подій припадає на біологічні події, проте, при порівнянні осіб контрольної групи, зменшується частка особистісно-психологічних подій;

2) у групі осіб з набутою інвалідністю в структурі їх життєстійкості є вищі показники контролю, аніж у двох інших групах. Таким чином окреслюється проблема вміння контролювати власний функціональний стан;

3) у ситуації зміни та пристосування до нового функціонального стану велике значення займають цінності та ціннісна сфера особистості, адже при порівнянні осіб з вродженою інвалідністю та осіб контрольної групи не виявлено великої кількості відмінностей у ціннісній сфері. Проте, значно більше відмінностей виявлено при порівнянні цінностей осіб з вродженою та набутою інвалідністю, та ще більше при порівнянні осіб з набутою та осіб контрольної групи;

4) задоволеність життям відмінна від інших груп у групі осіб з набутою інвалідністю і є нижчою;

5) також виявлена тенденція, що особи з вродженою інвалідністю мають нижчі показники

Таблиця 2

Результати тесту Шеффе за дискримінантними ознаками для трьох груп досліджуваних

	1	2	p	1	3	p	3	2	p
Біологічний тип подій	0,76	1,32	0,01	0,76	1,58	0,00	1,58	1,32	0,37
Події, що належать до змін фізичного середовища	0,55	0,26	0,05	0,55	0,79	0,15	0,79	0,26	0,00
Події, що належать до змін соціального середовища	2,24	2,27	0,99	2,24	3,91	0,00	3,91	2,27	0,00
Задоволеність життям	21,5	20,36	0,37	21,5	22,28	0,65	22,28	20,36	0,05
Залученість	31,0	35,24	0,00	31,0	32,51	0,42	32,51	35,24	0,04
Контроль	24,0	26,16	0,04	24,0	28,49	0,00	28,49	26,16	0,02
Здоров'я реальне	5,27	4,95	0,65	5,27	6,43	0,00	6,43	4,95	0,00
Оптимізм реальний	6,45	7,50	0,01	6,45	6,62	0,90	6,62	7,50	0,05
Гедоністичне теперішнє	3,24	3,35	0,34	3,24	3,10	0,28	3,10	3,35	0,00
Майбутнє	3,43	3,73	0,00	3,43	3,55	0,28	3,55	3,73	0,5
Фаталістичне теперішнє	3,28	3,09	0,20	3,28	2,86	0,00	2,86	3,09	0,11

Джерело: розроблено автором згідно даних множинних порівнянь тесту Шеффе

у прийнятті себе, а особи з набутою інвалідністю вищі показники у прийнятті інших;

б) що з стосуються часових орієнтацій, у групі осіб в ситуації набутої інвалідності простежуються високі показники за орієнтацією на

позитивне минуле, аніж у групі осіб з вродженою інвалідністю ат вищі показники за часовими орієнтаціями на позитивне минуле, гедоністичне та фаталістичне теперішнє і майбутнє, аніж у групі осіб контрольної групи.

Список літератури:

1. Булюбаш И.Д., Морозов И.Н. Психологическая реабилитация пациентов с последствиями спинальной травмы / И.Д. Булюбаш, И.Н. Морозов, М.С. Приходько. – Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2011. – 272 с.
2. Дембо Т., Левитон Г., Райт Б. Приспособление к несчастью: проблема социально-психологической реабилитации: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://traumatherapy.com.ua/content/prisposoblenie-k-neschastyu-problema-socialno-psihologicheskoy-reabilitacii>
3. Клименко О.Е. Дослідження життєвої перспективи осіб з інвалідністю на основі «Психологічної автобіографії» / О.Е. Клименко // Науковий вісник Херсонського державного університету – Херсон, 2014. – Вип. 1. – Т.2. – С. 39-45.
4. Мустафаев Г. Ю. Особенности житевых планів сліпих старшокласників: Автореф. дис...канд. психол. наук: 19.00.08. – К., 1999. – 19 с.
5. Тищенко Л.В. Психологічні особливості життєвих перспектив студентів з обмеженими функціональними можливостями / Л.В. Тищенко // Автореф. дис...канд. психол. наук: 19.00.01. – Київ, 2010. – 28 с.

Клименко Е.Е.

Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности

МОДУСЫ ЖИЗНЕННОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ В СИТУАЦИИ ПРИОБРЕТЕННОЙ ИНВАЛИДНОСТИ

Аннотация

Исследованы особенности жизненной перспективы в ситуации приобретенной инвалидности. Ситуация приобретенной инвалидности в статье определяется как специфическая ситуация нарушения однородности жизненного пути. Определены основные закономерности и дискриминанты жизненной перспективы лиц с приобретенной инвалидностью. Важными характеристиками в становлении жизненной перспективы лиц с приобретенной инвалидностью принадлежит показателям жизнестойкости, ценностно-мотивационной сфере и временным ориентациям. По результатам исследования выявлен низкий уровень удовлетворенности жизнью в группе лиц с приобретенной инвалидностью и высокие показатели жизнестойкости.

Ключевые слова: жизненная ситуация, приобретенная инвалидность, жизненная перспектива, удовлетворенность жизнью, жизнестойкость.

Klymenko O.Ye.

Lviv State University of Life Safety

MODUS OF LIFE PERSPECTIVE IN THE SITUATION OF ACQUIRED DISABILITY

Summary

The features of life perspective in a situation of acquired disability. The situation of acquired disability in the article is defined as a violation of a specific situation homogeneity of life. The basic laws and discriminant life prospects of people with acquired disabilities. An important characteristic of the development prospects of life of people with acquired disabilities belongs indicators of vitality, value-motivational sphere and temporal orientation. The study found low levels of life satisfaction in the group of persons with acquired disabilities and high rates of viability.

Keywords: life situation, acquired disability, life perspective, life satisfaction, hardiness.

УДК 159.923.2:159.9.072.42:37.03

ВПЛИВ МОТИВІВ НА ВИБІР МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ**Кондратенко В.С., Губа Н.О.**

Запорізький національний університет

В статті представлений науково-теоретичний аналіз понять «мотивація» та «професійний вибір» старших школярів. Представлені отриманні данні дослідження зміни сучасних мотивів старшокласників, та їх вплив на вибір майбутньої професії. Було виокремлено нові професійні наміри вступу у ВНЗ. Викладені результати опитування старшокласників на престижність професій та професій, які найбільш привабливі для респондентів. На підставі кількісного і якісного аналізу виокремили основні домінуючі мотиви, які впливають на вибір майбутньої професії.

Ключові слова: мотивація, професійний вибір, майбутня професія, наміри, престиж професії, домінуючі мотиви.

Постановка проблеми. Мотиви формуються в процесі індивідуального розвитку як відносини людини до навколишнього середовища. Відомо, що при виборі тієї або іншої професії людина керується цілим рядом мотивів. У сучасному суспільстві, що кожного дня змінюється, мотиви старшокласників підпадають під вплив багатьох соціально-психологічних факторів: матеріальні умови життя, нові реформи середньої та вищої освіти, індивідуально-психологічні особливості старшокласника, його здібності, комунікативні навички, якість навчально-виховного впливу школи, сім'ї та інших інститутів соціалізації. Усе це обумовлює зміни в мотиваційній системі особистості, що в свою чергу впливає на процес вибору майбутньої професії.

Метою даного дослідження було встановити зміни сучасних мотивів старшокласників, та їх вплив на вибір майбутньої професії.

Об'єктом дослідження є процес вибору майбутньої професії.

Предметом дослідження є сучасні мотиви старшокласників, які впливають на вибір професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень, присвячених проблемі мотивації вибору професії, виявляє велику різноманітність мотивів, що впливають на ефективність процесу професійного самовизначення. Поряд з економічними мотивами (гідна заробітна плата, наявність пільг) велике значення мають психологічні мотиви: самоповага, визнання з боку оточуючих членів колективу, моральне задоволення роботою. Ці види мотивів базуються на вивченні потреб людини, що призводить до появи двох глобальних теорій мотивації: змістовної і процесуальної [3, с. 89].

Відповідно до першого підходу потреби людини і є основним мотивом поведінки, а, отже, і діяльності особистості. До прихильників такого підходу можна віднести американських психологів Абрахама Маслоу, Фредеріка Герцберга і Девіда Мак Клеланда.

Основа другого підходу – процесуальні теорії. До них відносяться теорія очікувань, або модель мотивації по В. Вруму, теорія справедливості і модель Портера Лаулера.

Серед вітчизняних вчених найбільших успіхів у розробці теорії мотивації досягли Л.С. Виготський і його учні А.Н. Леонтьєв та Б.Ф. Ломов.

Ці роботи стали основою для розробки методологічного інструментарію дослідження мотива-

ції у майбутніх соціальних працівників, вивчення якої проводилося на базі філії КемГУ в місті Прокоп'євську. Була висунута наступна гіпотеза: ступінь вираженості, рівень і характер мотивації впливають на ефективність навчання, виконання професійної діяльності, сприяють або перешкоджають становленню фахівця-професіонала [1, с. 114].

Аналіз даних тих років показує значні зміни в мотиваційних факторах вступу до вузів, а також розширення спектра самих мотивів. Соціологами відзначено, що в 1961р. було виявлено 10 мотивів, а в 1994р. – вже 82 мотиву.

У шестидесяті роки, ведучим був мотив отримання професії. Слабо мотивувався індивідуальний особистісний розвиток майбутнього фахівця, бо радянська вища школа розвивалася, насамперед, як «кузня кадрів» для народного господарства. Домінуючим мотивом привабливості майбутньої, зокрема, інженерної діяльності у відповідях першокурсників 70-х років виступав інтерес до безпосередньої участі у розвитку науково-технічного прогресу (близько 50% всіх першокурсників).

У 80-і рр. високо цінувалася можливість займатися цікавою, змістовною роботою і повністю застосовувати свої здібності, а також можливість завойовувати повагу в колективі. Творчий зміст праці і хороший зарібок цінувалися менше. Можливо, це було пов'язано з тим, що отримати і реалізувати все це було досить складно.

На переломному етапі історії нашої країни на початку 90-х рр. лідируючим мотивом стало бажання просто отримати диплом про закінчення вузу: вуз не давав необхідних знань для роботи, або вони були вже застарілими. На виробництві знову доводилося вчитися.

Вже в 1994 році структура мотивів досить суттєво змінюється. Провідними стають мотиви бути високоосвіченою, культурною людиною (58%), домогтися успіху в житті (54%), зробити кар'єру (37%), мати певний соціальний статус (20%). Хоча мотив отримання професії продовжує займати досить високе місце (41%), дослідження показують падіння цього показника [2, с. 558].

З'явилися установки, породжені сучасною ситуацією: ставлення до еміграції, професійного статусу і кар'єри, до матеріального становища. Так з'явився і такий новий для нашої країни мотив, як можливість роботи за кордоном (18%). Соціологами помічено, що «студенти-гуманітарії зі своїм навчанням пов'язують в основному мотиви отримання освіти, знань, розширення

кругозору, саморозвитку. Студенти технічних спеціальностей – по перевазі отримання спеціальності і майбутні перспективи» [3, с. 274].

Існує безліч факторів, що впливають на вибір професії юнаками і дівчатами: думка батьків, однолітків і шкільного персоналу; статеворольовий фактор; рівень розвитку інтелекту, індивідуальні здібності, а також такий важливий чинник, як інтерес до того чи іншого виду діяльності.

Серед різних психологічних феноменів, які приймаються за мотив або спонукання до діяльності, велика увага приділяється інтересу, який розглядається як вольовий імпульс, направляючий дії людини, виступає як мотив, намір, свідомо поставлена мета [1, с. 14].

У психології мотивації інтерес розглядається, як правило, у двох основних аспектах: інтерес як потреба і інтерес як відношення.

Більшість психологів пов'язують інтерес з потребою, але розуміють цей зв'язок по-різному. Одні зводять інтерес до певної форми самих різних потреб, у тому числі пізнавальних (В. Вічева, А.К. Ковальов, А.В. Петровський та ін.), Інші вважають, що інтерес – більш складне і широке явище, ніж проста потреба (Л.С. Виготський, Б.І. Додонов, В. Макдауголл). На мій погляд, інтереси виникають на основі потреб, але не зводяться до них. Потреба виражає необхідність, інтерес висловлює особисту приязнь до якоїсь діяльності. Поглиблюючись і затвердившись інтерес може стати потребою, трансформуючись в мотив при виборі професії. Наприклад, інтерес до педагогічної діяльності може стати рішачою потребою надходження в педагогічний вуз і отримання в майбутньому професії, пов'язаної з даним видом діяльності.

О. Г. Грачева у своїх дослідженнях мотивації старшокласників виявила, що вирішальним при виборі професії є матеріальні і престижні мотиви (42%). Це говорить про те, що молоді люди прагнуть до отримання професії, яка забезпечувала б їм стабільне майбутнє і при цьому була оцінена оточуючими, значущими для них людьми. Це підтверджує думку, що на вибір професії впливають думки друзів, знайомих, рідних. Найменше значення в цьому виборі мають мотиви, пов'язані з отриманням роботи (18%). Тут проявляються протиріччя, пов'язані з предметним змістом потреб. З одного боку, старшокласники хочуть добре заробляти, з іншого боку, вони не дуже хочуть прикладати великі розумові або фізичні зусилля, що пізніше може призвести до життєвої й особистісної кризи.

Незначними для вибору професії є пізнавальні, утилітарні та моральні мотиви (24%, 22%, 19% відповідно). Вибір цих мотивів обумовлений тим, що 90% випускників прагнуть вступати до вищих навчальних закладів і розуміють, що для цього потрібні велике розумове напруження і фізична робота.

Група соціальних і естетичних мотивів (12%, 8% відповідно) мають для випускників другорядне значення. Пов'язано це зі зниженням патріотизму в суспільстві в цілому, політичної інфантильності молоді у цьому віці: перед старшокласниками стоїть інша мета; майбутня професія предстает досить розпливчисто, при цьому багато хто з них вибирають, куди піти вчитися, а не конкретну спеціальність.

Таким чином, мотиваційні чинники – це рушійна сила процесу, визначає його характер або окремі його риси. У нашому дослідженні – це рушійна сила вибору професії школярами. Професію можна вибирати залежно від багатьох обставин, але корисно враховувати той факт, що, надаючи велике значення мотиву вибору як стартовою характеристикою, необхідно бачити як ретроспективу (історію) даного вибору, так і його перспективу, тобто прогнозувати можливий розвиток.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з метою даного дослідження, встановити зміни сучасних мотивів старшокласників, та їх вплив на вибір майбутньої професії, було проведено опитування старшокласників середніх освітньо-виховних закладів Запорізької області. Усього опитаних респондентів – 117 осіб.

За результатами анкетування, щодо професійних намірів учнів 11-х класів були виявлені наміри учнів: навчатися в університеті – 78%, навчатися у технікумі, ПТНЗ, коледжу – 4%, не вирішили – 18%. Вже обрали професію, якою бажали б оволодіти – 66%, обрали, але невпевнені у виборі – 28%, не обрали 6%. (Таблиця 1).

Таблиця 1

Наміри учнів	%	%	Обрали професію
Навчатись в університеті	78%	66%	Так
Навчатися у технікуму, ПТНЗ, коледжу	4%	28%	Так, але невпевнені у виборі
Не знаю	18%	6%	Не обрали

Респондентам було запропоновано обрати професію, які найбільш престижні на сьогодні за їх думкою (Таблиця 2) та професію, яка є найбільш привабливою для них. (Таблиця 3)

Таблиця 2

Програміст	30 – 54%
Лікар	15 – 27%
Підприємець	7 – 13%
Менеджер	7 – 13%
Юрист	4 – 7%
Економіст	5 – 9%
Перекладач	4 – 7%

Таблиця 3

Програміст	11 – 20%
Актор	4 – 7%
Менеджер	8 – 15%
Лікар	6 – 11%
Юрист	5 – 9%
Економіст	2 – 4%
Психолог	3 – 5%

Як ми бачимо, є невелика розбіжність між престижністю професії та вибором майбутньої професії для себе. Наприклад 54% опитаних вважають професію «Програміст» найпрестижнішою на сьогоднішній день, але менше половини (а саме 20%) проявляють бажання оволодіти цією професією.

27% респондентів вважають професію «Лікар» дуже престижною, але лише 11% хотіли би стати мед-робітниками.

3 місце у шкалі престижності опитані старшокласники віддали професії «Підприємець», але ніхто не проявив бажання ставати підприємцем по закінченню школи.

У той самий час професії, які не вважаються більш перспективними, на думку респондентів, такі, як «Менеджер» (13%) та «Юрист» (7%), викликали бажання оволодіти ними у 15% (Менеджер) та у 9% (Юрист), а це на 2% більше ніж за шкалою «Престиж».

Та остання категорія «Психолог», яку жоден респондент не відібрав у шкалі «Престиж», та 4% опитаних хотіли би обрати цю професію.

Як ми можемо спостерігати данні за шкалою «Престижності», та данні за шкалою «Приваблива для мене» розійшлися, що свідчить о том, як мотив престижності професії частково впливає на вибір майбутньої професії старшокласника.

Отриманні данні поставили перед нами головне питання: «Які мотиви спонукають старшокласників робити такий вибір?»

Для отримання відповіді на це запитання, ми провели ще одне опитування, щоб зрозуміти, від чого відштовхуються учні, коли роблять головний вибір у їх житті.

Респондентам було запропоновано відповісти на ряд питань, а саме «Чи цікавилися Ви, наскільки вона затребувана на ринку праці Запорізької області?» (Таблиця 4) та «Що вплинуло на Вашу зацікавленість саме цією професією?» (Таблиця 5)

Таблиця 4

Чи цікавилися Ви, наскільки вона затребувана на ринку праці Запорізької області?	%
Так	28%
Ні	28%
Вважаю, що маю про це уявлення	39%
Не вважаю це важливою інформацією на сьогодні	5%

Згідно з даними таблиці 4 та таблиці 5, половина опитаних перш ніж робити вибір проконсультувалася про попит тієї чи іншої професії на ринку праці, а найвищий відсоток при виборі майбутньої професії є такі мотиви «Мої інтереси та нахили» (83%), «Матеріальне забезпечення, добра заробітна плата» (39%), «Престиж професії» (33%).

За загальними результатами анкетування можна зробити висновки, що 76% бажають навчатися в університеті. Найбільш престижні на сьогодні за думкою респондентів є професії: програмісти, лікарі, підприємці. 53% у 11-х класах вважають, що обрали свою майбутню професію. Найбільш привабливими для респондентів є професії: програміст, актор, менеджер, юрист, лікар. 40% знають основні вимоги до професії. На зацікавленість професією вплинули інтереси та нахили учнів в більший мірі, матеріальне забезпечення, добра заробітна плата, престиж професії.

Таблиця 5

Що вплинуло на Вашу зацікавленість саме цією професією?	%
а) мої інтереси та нахили	15-83%
б) інтереси та нахили моїх близьких друзів	1 - 5%
в) авторитет цієї професії в очах моїх батьків	2 - 16%
г) престиж професії	6 - 33%
д) матеріальне забезпечення, добра заробітна плата	7 - 39%
е) потреба у професії на ринку праці	4 - 22%
ж) немає вибору, примушують життєві обставини	2 - 11%

Висновки з даного дослідження. Загалом можна зробити висновок, що домінуючі мотиви вибору майбутньої професії змінилися. З мотиву отримання професії у мотив займатися цікавою та змістовною роботою, і вже у 90-х роках цей мотив модифікували у мотив бути високоосвіченою, культурною людиною. Ми в змозі простежити динаміку зміни мотивів за останні десятиліття. На даному етапі людина сама визначає коло своїх інтересів і згідно з ними обирає, якою професією бажає оволодіти. Саме тому у 21 ст. молоді людиною стали керувати мотиви «Матеріальне забезпечення, добра заробітна плата» та «Престиж професії».

Для нього важливі престиж та добра заробітна плата обраної професії. Життєві обставини впливають на вибір лише у 2-11%.

Підкреслюючи підсумки можна відокремити актуальність даної теми, що спонукає до подальших дослідженнях мотивів вибору майбутньої професії.

Список літератури:

1. Кирилова Н. А. Ціннісні орієнтації в структурі інтегральної індивідуальності старших школярів // Зап. психології. 2000. № 4. С. 29.
2. Головаха Е. І. Життєва перспектива і професійне самовизначення молоді. Київ, 1988. С. 15.

Кондратенко В.С., Губа Н.А.

Запорозький національний університет

ВЛИЯНИЕ МОТИВОВ НА ВЫБОР БУДУЩЕЙ ПРОФЕССИИ СТАРШЕКЛАСНИКОВ

Аннотация

В статье представлен научно-теоретический анализ понятий «мотивация» и «профессиональный выбор» старших школьников. Представлены полученные данные исследования изменений современных мотивов старшеклассников, и их влияние на выбор будущей профессии. Было выделено новые профессиональные намерения поступления в ВУЗ. Изложены результаты опроса старшеклассников на престижность профессий и профессий, которые более привлекательны для респондентов. На основании количественного и качественного анализа выделили основные доминирующие мотивы, которые влияют на выбор будущей профессии.

Ключевые слова: мотивация, профессиональный выбор, будущая профессия, намерения, престиж профессии, доминирующие мотивы.

Kondratenko V.S., Guba N.A.

Zaporizhzhya National University

EFFECT OF MOTIVES ON CHOOSE OF A FUTURE PROFESSION OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Summary

In the article there is the scientific and theoretical analysis of the concepts of «motivation» and «professional choice» of the high school students. Research data of changes modern motifs seniors and their influence on the choice of future profession was published. It was singled out new professional intentions of entering to the university. The results of a survey of high school students in prestige occupations and professions those are most attractive to respondents. Based on quantitative and qualitative analysis we highlighted the major dominant motives that influence the choice of future profession.

Keywords: motivation, professional choice, future profession, intention, prestige, dominant motifs.

УДК 316.47:37

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ АТРАКЦІЇ

Шамардак Ю.А.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У даний час проблема міжособистісних відносин і пізнання особистості набула особливої актуальності, оскільки вона безпосередньо пов'язана з гуманістичними тенденціями, складовими сучасного педагогічного процесу. Сучасні підходи передбачають організацію професійно-педагогічного спілкування на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя та учнів. У статті зосереджено увагу на таких аспектах педагогічного спілкування, як атракція (специфічне емоційне відношення, що визначає привабливість однієї людини для іншої і на основі якого формується інтегральне стійке почуття прихильності до іншої людини).

Ключові слова: атракція, міжособистісна взаємодія, фактори формування атракції.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми полягає в недостатньому вивченні явищ атракції, зокрема у структурі професійно-педагогічного спілкування. Атракція як компонент міжособистісного сприймання органічно входить до структури спілкування, складаючи його емоційний фон. Атракція є однією з умов ефективного педагогічного спілкування. Виникнення атракції у взаємовідносинах зі студентами сприяє оптимізації праці педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі всього життя симпатія та антипатія постійно супроводжує людей, формує певне

ставлення до себе, до оточуючих, до життя в цілому. Серед вітчизняних дослідників проблему атракції розглядали О.О. Бодальов, Л.Я. Гозман, Г.М. Андреева, В.П. Казміренко, Н.В. Казарінова, В.А. Лабунська, С.Д. Максименко, В.М. Фомічева. За кордоном проблему атракції досліджували Д. Бірн, Б. Лотт і А. Лотт, Т. Ньюком, Ф. Хайдер та інші. У педагогічному аспекті про атракцію згадують Я.Л. Коломійський, О.М. Леонтьєв, В.О. Сухомлинський, Т.К. Яценко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Баготочисленні дослідження вчених та практика показують, що молоді педа-

гоги, розпочинаючи свою педагогічну діяльність, зустрічаються з труднощами в налагодженні педагогічного спілкуванні та взаємовідносин зі студентами в сфері особистісних контактів. Необхідно відмітити, що основу педагогічної майстерності становить комунікативна компетентність. Суттєвим показником педагогічної комунікативності є міжособистісна атракція вчителя як передумова отримання задоволення від спілкування з дітьми. Таким чином, поняття атракції напряду пов'язано із професійною майстерністю викладача і є засобом досягнення педагогічної майстерності.

Мета статті. Метою даної статті є міжособистісна атракція, а саме процес формування її у педагога. Міжособистісна атракція (від англійського *attract* – залучати, притягувати, полонити, спокушати) – «процес переваги одних людей над іншим, взаємного тяжіння між людьми, взаємної симпатії» [4, с. 197].

Виклад основного матеріалу. У педагогічному процесі, як і в будь-якому іншому, суб'єкти щоденно вступають у різного роду взаємодію, що детермінує виникнення певних емоційних відносин. Педагог і студенти не просто сприймають один одного, а й формують певні відносини між собою. «Міжособистісні відносини – це система установок, орієнтацій і очікувань членів навчальної групи щодо один одного, зумовлених змістом і організацією спільної діяльності та цінностями, на яких ґрунтується спілкування людей» [8, с. 194]. Звідси випливає, якщо вони між собою будуть партнерами, то і результати в навчанні будуть досить високими.

Неодноразово в педагогічній літературі піднімалося питання про те, що відношення до навчального процесу обумовлюється відношенням до вчителя. Тому важливо, щоб педагог визивав повагу, був привабливим у спілкуванні і як професіонал, і як особистість. Взаєморозуміння учасників навчального процесу є необхідною умовою, так як воно допомагає сприятливому психологічному клімату спілкування та співпраці в навчальній діяльності.

Якщо компетентність розуміється нами як «рівень умінь особистості, що відображає ступінь відповідності, визначеної компетентності і дозволяє діяти конструктивно в умовах, що змінюються» [6, с. 91], то галузь досліджень, пов'язаних із виявленням механізмів емоційних відносин до людини яка сприймається, отримала назву атракції.

«Атракція – це, перш за все, емоція, що має своїм предметом іншу людину;... Це порівняно стійка оцінна реакція, яка спонукає нас діяти певним чином при взаємодії з конкретною людиною» [4, с. 197]. Це вид соціальної установки, що виявляється у ставленні однієї людини до іншої.

Щоб оптимально вести професійно-педагогічну діяльність, педагогу важливо встановити позитивні відносини з тими, хто навчається. А для цього важливо підняти їм настрій. Немає настрою в учня – немає і глибокого та уважного сприйняття ним навчального матеріалу. Встановлено, що перші враження від контакту з педагогом визначають поведінку учня. Вона узгоджується з цими враженнями і підкріплює його. Проявляється це в такий спосіб: нас тягне до тих, хто, як ми вважаємо, володіє позитивними характеристиками або якостями особистості і, навпаки, нас

відштовхують ті педагоги, студенти, учні, яких ми сприймаємо негативно. При цьому, сили тяжіння або відштовхування прямо пропорційні від сприймання нами переваг чи недоліків інших учасників педагогічного процесу.

К. Ушинський у статті «Про користь педагогічної літератури» писав: «Потрібно стільки любові до дітей, щоб наодинці постійно думати про них...» [9, с. 23]. Педагог своїм вихованням посилає певний сигнал. Сигналами можуть бути вербальні засоби спілкування: зміст промови, дикція, голос, артикуляція і т.п. і невербальні: міміка, пантоміма, сміх, сльози, постава, хода, одяг, зачіска, прикраси. Для людини, якій посилається сигнал, він повинен бути позитивним, емоційно нейтральним та несвідомим.

Емоційна привабливість педагога обумовлена рядом факторів, серед яких найважливішими є: професійна ерудиція, творча неповторність, педагогічна майстерність, включаючи мистецтво спілкування... Важливою ознакою педагогічної комунікабельності є атракція.

Виникнення атракції у спілкуванні людей залежить від багатьох факторів, які можуть бути як зовнішніми відносно суб'єкта й об'єкта спілкування, так і внутрішніми. Зовнішні фактори атракції – це ті, які не мають явного зв'язку з процесом спілкування між людьми. Сюди ми відносимо зовнішню привабливість, ситуацію спілкування, оточення. До внутрішніх факторів формування атракції відносять внутрішні якості суб'єкта й об'єкта, стиль спілкування [3, 5].

Перше, що ми сприймаємо – це зовнішність людини. Приваблива зовнішність забезпечує вищу популярність особистості. Цілком очевидно, що вплив зовнішньої привабливості досить великий на етапі встановлення взаємовідносин. Зовні приваблива людина наділяється соціально бажаними рисами, такими як розум, доброта, інтелігентність, товариськість тощо. Підтвердження цьому можна знайти в народних казках, у яких позитивний герой завжди привабливий або в кінцевому результаті стає таким, а негативний персонаж наділений неприємною зовнішністю, прикладом чого є Баба-Яга.

Крім зовнішності на атракцію впливають й інші властивості суб'єкта – розум, ерудиція, енергія, оптимізм. Також важливим є вміння підтримати бесіду, привернути до себе увагу, товариськість, бажання підтримувати дружні стосунки з оточуючими, емоційний стан людини. Похмура людина менше цікавить інших, ніж життєрадісна і весела. Важливе значення у формуванні атракції має емпатія як емоційний відгук на переживання іншої людини.

Просторова близькість сприяє виникненню атракції. О.О. Леонт'єв зазначає, що вчителі мимоволі схильні більше звертатися до тих учнів, які сидять на перших партах, також оцінюють їх вище ніж тих, хто знаходиться за останніми партами [7].

Важливим фактором атракції є стиль спілкування, особливості вербальної і невербальної поведінки. Як людина поводить себе в розмові, у якому тоні спілкується – усе це приваблює або відштовхує співрозмовників. Хамство, грубість, нетактовність відлякує людей навіть від самої зовні привабливої людини.

Атракція формується на основі того, що кожен сигнал, який надходить людині від органів чуттів, а також емоції і відчуття зберігаються в пам'яті певну кількість часу. Слід може бути негативним, позитивним або нейтральним. При цьому кожен сигнал партнера має на нас той чи інший вплив. Тому кожен із нас, не усвідомлюючи, на рівні інстинктів створює позитивний або негативний образ кожної людини. Отже, вивчивши основи психології атракції, можна істотно впливати на сприйняття своєї персони суспільством або конкретною людиною.

Виділяють наступні засоби досягнення атракції [2, 5].

Посмішка. Секрет посмішки полягає в наступному: дії більш виразні, ніж слова. Посмішка – це дія, що означає: «Я до вас добре відношуся. Ви мені подобаєтеся, мені добре з вами, я радий (а) вам». Усе це дуже приємно усвідомлювати, і тому посмішка є завуальованим компліментом. Дружнє ставлення породжує у відповідь розташування. Посмішка – це сигнал: «Я ваш друг», більшість людей по-доброму посміхаються своїм друзям. Друг, відповідно до словника української мови, «прихильник, захисник». Однією з потреб людини є потреба в безпеці, захищеності. Коли потреба задовольняється, це супроводжується позитивними емоціями. Людина завжди прагне до того, хто викликає в неї позитивні емоції. Розташовувати до себе учнів – це обов'язок вчителя, продиктований не інструкцією, а виробничою необхідністю. Отже, уміння посміхатися – це професійне вміння педагога. При спілкуванні з студентами необхідно завжди мати на обличчі добрий та приємний вираз, легку посмішку.

Ім'я як засіб атракції. Відомо, що людині приємно чути своє ім'я. Коли ми хочемо переконати когось, то мимоволі і досить часто згадуємо його ім'я. Вимовляти ім'я слід не скоромовкою, а з почуттям і в тому ж темпі, у якому йде розмова. Шанобливо вимовляти ім'я – важливий крок у досягненні атракції. З історії відомо, що багато видатних людей пам'ятали велику кількість імен. Те, що запам'ятав ім'я (особливо після давньої і нетривалої розмови), – це своєрідний комплімент. Лев Толстой, наприклад, довгі роки пам'ятав імена та по батькові безлічі відвідувачів – усіх тих, хто хоч раз відвідував його в Ясній Полянці. Цезар знав ім'я кожного з тисяч своїх легіонерів. Невипадково ці люди мали велику притягальну силу. Ім'я людини супроводжує її все життя, ім'я та особистість нероздільні. Коли до людини звертаються, не називаючи імені, – це «знеособлене» звернення. У цьому випадку людина цікавить нас не як особистість, а як об'єкт службових функцій. Ім'я – символ особистості. Називаючи людину по імені ми виявляємо повагу до неї, стверджуючи її як особистість. Кожен претендує на те, що він особистість. Отримуючи підтвердження, що я особистість, виникає почуття задоволення, яке завжди супроводжується позитивними емоціями. Якщо хтось викликає у нас позитивні емоції, він при-

тягує до себе, тобто формує атракцію. Цей прийом необхідно завжди застосовувати до всіх учнів.

Компліменти – це невелике перебільшення позитивних якостей людини. Коли людина чує комплімент, виникає ефект навіювання. Як наслідок навіювання – потенційне задоволення потреби виглядати не гірше за інших, бути більш досконалим. У наслідок цього виникають позитивні емоції, спрямованість, схильність до того, хто ці емоції викликає.

Візуальний контакт і атракція. Погляд є надзвичайно важливим для атракції. Дивлячись на студента, викладач, по-перше, проявляє зацікавленість, а по-друге, зосереджує увагу на тому, про що говорить. Оптимальна тривалість погляду не повинна перевищувати 10 секунд. Більш тривалий погляд може сприйматися як виклик та збентежити. Особливо це стосується людей невпевнених або сором'язливих (а їх близько 40%). Зустріч поглядами зазвичай триває кілька секунд – цього цілком достатньо для взаєморозуміння. Виняток становить обговорення неприємних запитань, візуальний контакт є проявом ввічливості і розуміння емоційного стану співрозмовника.

Пози і жести. Вони відіграють важливу роль для формування атракції. Нахилений до нас співрозмовник сприймається як уважний слухач. А коли співрозмовник відкидається назад, а тим більше сидить, ми відчуваємо певну незручність, напруженість, що перешкоджає формуванню атракції. Встановлено, коли співрозмовники симпатизують один одному або прийшли до спільної думки, то вони мимоволі повторюють пози і жести один одного. Це як би останній акорд у повному поєднанні особистостей. Тому, щоб домогтися атракції, рекомендується дзеркально відображати пози, жести співрозмовника.

Звичайно, у житті можна зустріти багато інших прийомів атракції і продовжити їх список. Потрібно тільки мати на увазі, що сфера застосування прийомів атракції – це несвідома сфера психіки людини. Виникнення атракції у спілкуванні педагога з учнями, зумовлюється, перш за все, особистісними якостями вчителя як суб'єкта педагогічного спілкування.

Висновки і пропозиції. Важливою складовою педагогічної професії є професійно-педагогічне спілкування як цілеспрямоване спілкування вчителя з учнями на уроці чи поза ним, що має на меті передачу знань, умінь, навичок, а також створення сприятливого психологічного клімату, оптимізацію навчальної діяльності і стосунків в учнівському колективі. Воно вимагає від вчителя спеціальної підготовки. По-перше, педагог має володіти психолого-педагогічними якостями і вміннями, що дає змогу оволодіти майстерністю педагогічного спілкування. По-друге, високий рівень особистісної атракції педагога є важливою передумовою ефективного спілкування з студентами та колегами, що значно підвищує ефективність навчального процесу в цілому.

Список літератури:

1. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И.Ф. Исаев. – М.: Издат. центр «Академия», 2002. – 208 с.
2. Камардина Г.Г. Психологические трудности общения: основы психотехнологии: учебное пособие / Г.Г. Камардина. – Ульяновск, 2000. – 52 с.
3. Коваленко О.Г. Атракція як умова підвищення соціального статусу вчительської професії / О.Г. Коваленко // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2004. – Т. 6, Вип. 2. – С. 143–150.
4. Куницына В.Н. Межличностное общение: учебник для вузов / В.Н. Куницына, Н.В. Казаровина, В.М. Погольша. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.
5. Овчарова Р.В. Психологическая фасилитация работы школьного учителя: учебное пособие / Р.В. Овчарова. – М., 2007. – 305 с.
6. Психология: словарь / [ред. А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский]. – М.: Политиздат, 1990. – 590 с.
7. Рунова С.А. Коммуникативная компетенция учителя как основополагающая составляющая его профессионализма / С.А. Рунова // Образование на рубеже третьего тысячелетия. Состояния. Проблемы. Перспективы: межвуз. сб. науч. статей. – 2000. – Вып. 2. – С. 40–49.
8. Усанова О.Г. Коммуникативная компетентность в культуре педагогического общения: монография / О.Г. Усанова. – Челябинск, 2004. – 139 с.
9. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. / К.Д. Ушинский; под ред. А.И. Пискунова [и др.]. – М.: Педагогика, 1974. – Т. 1. – 584 с.

Шамардак Ю.А.

Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ АТРАКЦИИ**Аннотация**

В настоящее время проблема межличностных отношений и познания личности приобрела особую актуальность, поскольку она непосредственно связана с гуманистическими тенденциями, составляющими современного педагогического процесса. Современные подходы предусматривают организацию профессионально-педагогического общения на основе субъект-субъектного взаимодействия учителя и учеников. В статье сосредоточено внимание на таких аспектах педагогического общения, как аттракция (специфическое эмоциональное отношение, определяет привлекательность одного человека для другого и на основе которого формируется интегральное устойчивое чувство привязанности к другому человеку).

Ключевые слова: аттракция, межличностное взаимодействие, факторы формирования аттракции.

Shamardak J.A.

Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hrygoriy Skovoroda

CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL ATTRACTION**Summary**

The present problem of interpersonal relationships and knowledge of the individual has become especially important because it is directly related to the humanistic tendencies of modern pedagogical process components. Current approaches include the organization of professional pedagogical dialogue based on subject-subject interaction between teachers and students. The article focuses on the following aspects of pedagogical communication as attraction (specific emotional relationship that determines the attractiveness of one person to another and on which is formed integral persistent sense of attachment to another person).

Keywords: attraction, interpersonal interaction, factors of attraction.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.013.77:378.034(477):004

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ

Волошин С.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті досліджено психологічні засади процесу духовно-морального виховання учнів інтернатних закладів в Україні. Встановлено, що систему виховної роботи слід здійснювати за такою технологією: усебічна діагностика особистості вихованця закладів інтернатних типів, формування мети та завдань виховної роботи з наданням переваги духовно-моральному вихованню, вибір ефективних засобів, прийомів і методів. У контексті дослідження важливо наголошено на необхідності наповнення навчального процесу у закладах інтернатного типу методами та засобами виховання духовності. Обґрунтовано мету загальноосвітньої школи-інтернату, яка полягає в розвитку і формуванні особистості, забезпечення її соціально-психологічної адаптації, виховання громадянської позиції, достатнього рівня культури, здатності до самостійного життя.

Ключові слова: психологічні засади, духовно-моральне виховання, заклади інтернатного типу, духовність, мораль.

Постановка проблеми. Сучасна кризова ситуація у сфері духовно-морального виховання дітей та молоді через відходження від традиційних цінностей потребує нагальних систематичних заходів на всіх рівнях освітньо-виховної системи України. Науковці стверджують, що мета загальноосвітньої школи-інтернату полягає в розвитку і формуванні особистості, забезпечення її соціально-психологічної адаптації, виховання громадянської позиції, достатнього рівня культури, здатності до самостійного життя. У формуванні змісту духовно-морального виховання слід враховувати психологічні детермінанти учнів, які відзначаються суперечливими явищами – зростанням інтелектуальної і моральної зрілості, пошуками світоглядної парадигми, тенденціями негативізму, який виступає у вигляді субкультури, часто з небезпечним ухилом у бік зневаги до моралі. Стратегія реконструювання педагогічних норм у вихованні дітей, які проживають у середовищі інтернатних закладів актуалізує розроблення теоретико-методологічних засад формування духовно-моральної вихованості учнів закладів інтернатного типу із урахуванням їх вікових особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні положення щодо обґрунтування психологічного інструментарію духовно-морального виховання особистості висвітлені у працях І. Коберника [7], Т. Петракової [9], В. Серебряка [13], О. Сухомлинської [14], О. Хорошайло [15]. Закономірності формування моральних якостей вихованців інтернатних закладів, трансформації виховних функцій цих установ аналізують О. Богданова [1], С. Борисова [2], О. Гордійчук [3], Л. Канішевська [5], О. Каташова [6], А. Полянничко [11] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз проблеми духовно-морального виховання в розрізі культурологічних та психолого-педагогічних досліджень показує, що категорії духовності й моралі у роботах учених наділялися гуманістичним змі-

стом і ґрунтувалися на принципах залежності і взаємозв'язку християнських загальнолюдських сторін виховання; визначений вплив християнсько-національних традицій на пізнавальний процес, творчу діяльність особистості, на розвиток її високих моральних і духовних якостей. Найбільш значимими є соціальне оточення й індивідуальний досвід діяльності та спілкування з іншими вихованцями. Проте, не достатньо обґрунтованими вважаємо осмислення психологічних засад духовно-морального виховання учнів інтернатних закладів в Україні.

Мета статті – обґрунтувати психологічні засади організації процесу духовно-морального виховання учнів інтернатних закладів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна модель виховання та освіти спрямована на особистість, її активне включення у процес культурної творчості, устрій життя, стереотипів поведінки, що є продуктом глобалізаційних процесів та мають альтернативу у власних національних духовних традиціях. Її розвиток детермінується віковими надбаннями та культурою народу, зумовлюючи перехід до особистісно-диференційованої підготовки учнів у середовищі закладу-інтернату.

У наукових розробках О. Богданової передбачено формування моделі гармонійної особистості з соціогенним мисленням, життя якого «погоджене з навколишнім світом і людьми». Аналізуючи ситуативність духовно-морального виховання, дослідниця акцентує доцільність формування духовно-моральних якостей особистості, вироблення в учнів-старшокласників умінь і навичок моральної поведінки, формування гуманних взаємовідносин у різних видах діяльності [1].

Як втілення істинного і принципового ставлення до особистісного життя розглядає духовність та моральність С. Рубінштейн. Це – не тільки сприймання особистістю певних моральних переконань, а «здатність духовно детермінувати події, вчинки на момент їх здійснення і у процесі виховання» [12]. Водночас психолог зазначав, що

моральність не виступає відданістю формальному обов'язку, догмі, вірності раз і назавжди усталеним правилам, «здатністю усвідомлювати і приймати відповідальні рішення» [12, с. 300].

Методологеми духовно-морального виховання, згідно з О. Сухомлинською слід втілювати на основі християнських цінностей, використовуючи широкий спектр попереджень, переконань, порад, схвалень, які виступають безпосередніми виховними впливами [14, с. 13].

Наслідки сирітства відбиваються на формуванні акцентуації характеру. Є. Захарченко обґрунтовує, що відсутність емоційної близькості з батьками, жорстоке ставлення, фізичне насильство провокує формування у дитини збудженого типу акцентуації, для якого характерними є пригнічений стан, підозрілість, корисливість, схильність до агресії, жорстокості [4].

Таким чином, необхідною умовою виховання самостійної і успішної особистості є залучення її до спільної діяльності, що формує почуття радості, відчуття успіху, розвитку, руху вперед, розуміння власної цінності й індивідуальності. Загалом ця умова переважно використовується на організаційному етапі діяльності, а також на етапі педагогічної корекції і передбачає широке впровадження таких форм діяльності дітей, за яких вони зможуть оволодіти необхідними знаннями, вміннями і навичками у спеціально змодельованих ситуаціях [13, с. 248 – 256].

Школа-інтернат – це загальноосвітній навчальний заклад для дітей, які потребують спеціального соціального супроводу в процесі їх соціалізації. Головним завданням школи-інтернату є утримання, навчання і виховання дітей шляхом створення необхідних умов [10]. Отже, духовно-моральне виховання учнів інтернатних закладів – це цілісна система формування психологічних особливостей та якостей особистості через комплексне перенесення моральних мотивів, переконань та оцінних еталонів на суб'єкту діяльну сферу вихованців у навчальному середовищі закладу інтернатного типу.

Особливість загальноосвітньої школи-інтернату визначається, передусім, тим, що переважна більшість її вихованців є сиротами. Науковці виділяють як соціальні, так і економічні чинники зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [5, с. 77].

У зазначених вище працях, автори, спираючись на різні методологічні підходи до проблеми духовно-морального виховання цієї категорії дітей констатують, що в умовах інтернату доцільно сформувати таку особистість, яка зуміє поєднати свої здібності й задатки з новоутвореними ціннісними орієнтаціями.

Науковці розглядають середовище інтернатних закладів як цілісну систему, де соціально-педагогічна діяльність з подолання соціальної депривації підлітків реалізується на трьох рівнях: внутрішньому, що вдосконалюється завдяки розширенню та активізації соціально-виховного впливу всіх сфер життєдіяльності інтернатного закладу (соціально-побутові умови, навчання, позанавчальна діяльність, традиції, учнівське самоврядування, дозвілля); зовнішньому рівні соціального середовища, яке складають різноманітні соціальні інститути, з якими координує соціально-виховну

діяльність школа-інтернат для розв'язання соціально-педагогічних завдань, пов'язаних із подоланням соціальної ізоляції [11].

Аналіз проблеми духовно-морального виховання особистості в розрізі історико-культурологічних досліджень показує, що категорія духовності й моралі наділена гуманістичним змістом і ґрунтується на принципах залежності і взаємозв'язку християнських загальнолюдських цінностей. У працях науковців, які досліджували означену проблему, визначений вплив християнсько-національних традицій та цінностей на пізнавальний процес старшокласника, творчу діяльність особистості, на розвиток її високих моральних і духовних якостей; обґрунтована необхідність формування естетичного сприйняття духовно-морального потенціалу з метою освоєння навколишньої краси як символу моральних почуттів і дій.

Одну з важливих рис гуманітарних предметів становить здатність впливати на дитину емоційно, а також нести у собі певні оцінні характеристики, тобто підказувати учневі, як до нього ставитися. Особливо це стосується уроків літератури, історії, суспільних наук, що найбільше впливають на психіку учня. Стверджуючи, що у процесі духовно-морального виховання учнів інтернатних закладів важливе місце посідає навчальний план, погоджуємось з твердженням С. Борисової про те, що духовно-моральному вихованню практично неможливе без українознавства. Змістом цієї навчальної дисципліни передбачено поглиблювали учнівські знання про потенціал українських народних традицій, обрядів та звичаїв [2, с. 200 – 204].

Тенденція імплементації духовно-морального виховання залежить від емоційного ставлення учнів старших класів до засвоєння знань про мораль та духовність. Це означає, наприклад, що у процесі читання книги, адаптивно засвоюється матеріал, сприйнятий не стільки розумом як почуттями. Добираючи матеріалу для уроку, за переконаннями О. Гордійчук, вчитель повинен передбачати вплив як на мислення так і на почуття учнів. Очевидно, мова йде про емоційну насиченість [3, с. 174].

Професор Б. Лихачов визначив «моральне виховання» як напрям виховної роботи, що здійснюється у процесі повсякденних моральних відносин у суспільстві. Даний процес сприяє формуванню у дітей «звичної моральної свідомості, звичних дій та поведінки, призводить до розвитку морального мислення і здатності до прийняття відповідального вибору» [8].

Пріоритет духовно-моральному вихованню дітей у загальній системі освіти віддавала відома дослідниця Т. Петракова, яка стверджувала, що «духовність та моральність є найважливішими, базисними характеристиками особистості» [9]. Аргументи вченої зводилися до того, що духовно-моральне виховання базується на християнській антропології, повинно мати обов'язковий освітній компонент, спиратися на національну культуру та гуманістичні цінності.

Суб'єктний вплив на духовно-моральне виховання має вчитель інтернатного закладу. Цьому сприяють і об'єктивні умови, його позиція у колективі навчального закладу, формування значимості

соціальної ролі, яку вони виконують. У становленні духовно-моральної вихованості учнів старшого шкільного віку особливого значення набуває принцип гармонійного поєднання свободи і необхідності. Основним видом діяльності, де це поєднання виступає безпосередньо і найбільш переконливо, є діяльність – навчальна і трудова.

Висновки і пропозиції. Вважаємо, що на часі є необхідність цілеспрямованого проектування освітнього середовища закладу-інтернату, засновано на психологічній складовій ідентифікації сформованих та таких, що формуватимуться духовно-моральних знань, умінь, навичок: створення розвивального середовища у закладі-інтернаті для максимального забезпечення навчально-виховної активності дітей; використання методів, що активізують мислення в учнів старших класів і їхньому сприяють духовно-моральному становленню; сприяння засвоєнню морально-етичних норм, еталонів поведінки, накопичення досвіду та механізмів взаємодії у суспільстві.

Процес духовно-морального виховання, систему виховної роботи слід здійснювати за такою технологією: усебічна діагностика особистості вихованця закладів інтернатних типів (емоційно-вольова, стосунки з групою, причини негативної поведінки); формування мети та визначення завдань виховної роботи з наданням переваги духовно-моральному вихованню; вибір ефективних засобів, прийомів і методів для означеної діяльності у напрямі підвищення рівня духовно-моральної вихованості. У контексті нашого дослідження важливо наголосити на необхідності наповнення навчального процесу у закладах інтернатного типу методами та засобами виховання духовності, що надасть допомогу у формуванні життєвої у формуванні життєвої стратегії, побудованої на аксіологічній складовій. Адже, особистісне самовизначення, пошук соціальної ролі учня, здатності до критичного осмислення дійсності формуються соціогенним оточенням.

Список літератури:

1. Богданова О. Нравственное воспитание младших школьников: автореф. дисс. ... д-ра пед. наук / О. Богданова. – М., 1975. – 51 с.
2. Борисова С. В. Формування національної самосвідомості сучасної молоді як проблема педагогіки вищої школи: питання методології / С. В. Борисова, О. М. Литвинов // Проблеми розвитку педагогіки вищої школи в ХХІ ст. – Ч. І. Сучасні тенденції розвитку професійної педагогіки: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (30 – 31 травня 2002 р.). – Одеса, 2002. – С. 200 – 204.
3. Гордійчук О. Практичні дослідження як метод морального виховання особистості. Майстер-клас з курсу «Основи традиційної моралі» / О. Гордійчук // Початкова освіта. – 2007. – № 19. – С. 12 – 14.
4. Захарченко Е. Акцентуації характеру у дітей, лишених батьківської опіки / Е. Захарченко // Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 25 – 27 листопада 2002. – К.: Міленіум, 2002. – С. 208 – 211.
5. Канишевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позааурочній діяльності: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.07 / Л. В. Канишевська. – К., 2011. – 490 с.
6. Каташова О. А. Духовні цінності – першооснова виховання старшокласників / О. А. Каташова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць. Вип. 3. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007. – С. 70 – 79.
7. Коберник І. Моральне виховання: традиції, проблеми, інновації / І. Коберник // Рідна школа. – 2002. – № 5. – С. 42 – 44.
8. Лихачев Б. Т. Педагогика. Курс лекцій: уч. посіб. [для студ. пед. учебн. заведений и слушателей ИПК и ФПК] / Б. Т. Лихачев. – М.: Прометей, 1992. – С. 152.
9. Петракова Т. И. Содержание образования: духовно-нравственный аспект. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.verav.ru/common/mpublic.php?num=1548>.
10. Положення про загальноосвітню школу-інтернат: Наказ МОН України № 363 від 12.06. 2003 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0525-03>.
11. Поляничко А. О. Подолання соціальної депривації дітей-сиріт в мовах загальноосвітньої школи-інтернату: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / А. О. Поляничко. – Суми, 2011. – 264 с.
12. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии / С. Л. Рубинштейн. – М., 1959. – 312 с.
13. Серебряк В. В. Православная педагогика как основополагающий фактор духовного воспитания молодежи / В. В. Серебряк // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць. – Луганськ: Вид-во Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2004. – Вип. 3. – С. 248 – 256.
14. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – 16 с.
15. Хорошайло О. С. Філософський та психолого-педагогічний аспекти категорії «цінність» // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць / Гол. редактор Г. П. Шевченко. – Вип. 6 (12). – Луганськ: Видавництво Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2005. – С. 192 – 201.

Волошин С.Н.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ ИНТЕРНАТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье исследованы психологические основы процесса духовно-нравственного воспитания учащихся интернатных учреждений в Украине. Установлено, что систему воспитательной работы следует осуществлять по следующей технологии: всесторонняя диагностика личности воспитанника заведений интернатных типов, формирование целей и задач воспитательной работы с предпочтением духовно-нравственному воспитанию, выбор эффективных средств, приемов и методов. В контексте исследования отмечена необходимость наполнения учебного процесса в учреждениях интернатного типа методами и средствами воспитания духовности. Обоснованно цель общеобразовательной школы-интерната, которая заключается в развитии и формировании личности, обеспечения ее социально-психологической адаптации, воспитания гражданской позиции, достаточного уровня культуры, способности к самостоятельной жизни.

Ключевые слова: психологические основы духовно-нравственного воспитания, учреждения интернатного типа, духовность, мораль.

Voloshyn S.M.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL BASIS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF PUPILS IN BOARDING SCHOOLS OF UKRAINE

Summary

The article deals with the psychological foundations of the process of spiritual and moral education of pupils in boarding schools in Ukraine. It was established that the system of educational work should be carried out on such technology – comprehensive diagnosis of individual pupil residential types, forming the goals and objectives of the educational benefits of giving spiritual and moral education, the choice of effective tools, techniques and methods. It is emphasized the necessity of filling the educational process in residential care methods and means of education of spirituality. It is grounded the purpose boarding school, which is the formation and development of the individual, ensuring its social and psychological adaptation, civic education, sufficient cultural capacity for independent living.

Keywords: psychological principles of spiritual and moral education, residential care, spirituality, morality.

УДК 37.036:070.422

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ЖУРНАЛІСТІВ

Дяченко М.Д.

Класичний приватний університет

Стаття присвячена проблемі науково-методичного забезпечення розвитку творчих здібностей майбутніх журналістів у процесі професійної підготовки. Розкрито сутність понять «творчі здібності журналіста» й «журналістська творчість», висвітлено наукові підходи до процесу розвитку творчих здібностей майбутніх журналістів, визначено методи та форми творчої самореалізації студентів.

Ключові слова: журналістська творчість, майбутній журналіст, професійна підготовка, розвиток, самореалізація, творчі здібності, формування.

Постановка проблеми. Сучасні реалії потребують активізації розвитку особистості кожного представника ЗМІ, формування творчої індивідуальності майбутнього журналіста, здатного вільно орієнтуватися в усіх сферах людського життя й бути компетентним з широкого кола питань. Без творчого підходу до підготовки майбутніх журналістів неможливо очікувати, що серед

них з'явиться справжній професіонал. Здатність до публіцистичної творчості – одна з основних рис журналістського професіоналізму й конкурентоспроможності. Тому розвитку творчих здібностей студентів-журналістів має приділятися належна увага у вищих навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням журналістської творчості та розвитку

творчих здібностей майбутніх журналістів присвячені наукові розвідки українських (В. Гоян, В. Здоровага, В. Лизанчук, І. Михайлин, І. Чеме-рис, Ю. Шаповал та ін.) й зарубіжних (З. Вайшен-берг, А. Бобков, Р. Бухарцев, О. Дорошук, Н. Дрок, С. Корконосенко, М. Кім, Г. Мельник, В. Олешко, Дж. Пулітцер, А. Тепляшина, О. Чернікова та ін.) журналістикознавців. Учені дотримуються думки, що професійна журналістська творчість потребує спеціальної підготовки, а високий рівень профе-сiоналізму забезпечується здібностями, розвину-тими у процесі професійної освіти.

Специфіка професійної підготовки фахівців для ЗМІ пояснюється складністю журналістської творчості. Як стверджує С. Виноградова, «жур-налістика пронизана творчістю: співробітникам ЗМІ доводиться приймати рішення в конкретних умовах, деколи спростовуючи схеми, що раніше стійко існували і в соціальній практиці, і в суспільній свідомості, та не вкладаються в рамки нашого щоденного досвіду» [1, с. 47]. За словами І. Михайлина, «поки спеціальність «журналіс-тика» не буде визнана творчою професією, очіку-вати на істотні зрушення в журналістській освіті марно» [2, с. 73].

Як зазначає український журналістикознавець Ю. Шаповал, специфікою творчості журналіста є й те, що «життя надиктовує свої методи роботи. Скільки журналістів – стільки методів роботи. Всі по-різному працюють. Творчість не підлягає ніяким обмеженням» [5, с. 78]. Журналіст, неза-лежно від свого таланту і глибини розуму, пови-нен упродовж усього життя самовдосконалюва-тися, постійно працювати над розвитком творчої індивідуальності, власного авторського стилю, застосовувати творчий підхід до вирішення про-фесійних завдань, до виконання журналістських функцій. Це і є журналістська творчість.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але, не зважаючи на чис-ленні дослідження творчих здібностей і засад професіоналізму в царині журналістикознавства, доводиться констатувати, що в контексті педа-гогічних досліджень ще недостатньо уваги при-діляється вивченню проблеми розвитку творчих здібностей майбутніх журналістів, дослідженню процесу формування й розвитку творчої осо-бистості студента-журналіста як архітектора і творця власного професіоналізму.

Тому **метою статті** стало розкриття сутності понять «творчі здібності журналіста» й «журна-лістська творчість», висвітлення наукових підхо-дів до процесу розвитку творчих здібностей май-бутніх журналістів, визначення методів і форм освітньої діяльності студентів, що сприяють зба-гаченню досвіду їхньої творчої самореалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попри інтенсивний розвиток інформаційних тех-нологій, що пронизують усі сфери суспільного життя, журналістика все ж таки повинна зали-шатися творчою професією, оскільки, за словами І. Михайлина, «поки спеціальність «журналіс-тика» не буде визнана творчою професією, очіку-вати на істотні зрушення в журналістській освіті марно» [2]. Творчість журналіста полягає не тільки в літературних здібностях при створенні публіцистичного твору чи іншого інформаційного продукту, але й у творчо-діяльнісному ставленні

до навколишньої дійсності, до виконання про-фесійних завдань, у фахово свідомій позиції при формуванні громадської думки та організації кон-структивного суспільного діалогу тощо.

Відтак формування та розвиток у студен-тів творчих умінь, комунікативних здібностей, що допоможуть визначитися і діяти в несподі-ваних, протирічних умовах, а також виховання прагнення до саморозвитку є одним із завдань професійної підготовки майбутніх фахівців ЗМІ. Адже, як зазначав Г. Олпорт, особистість – не стільки завершений продукт, скільки процес [3].

Загалом навчальна діяльність майбутніх жур-налістів повинна мати креативний характер, оскільки це є необхідним для їхньої майбутньої професійної діяльності. «Задатки творчої діяль-ності притаманні будь-якій людині. Прояви твор-чих здібностей варіюють від великих і яскравих талантів до скромних і малопомітних, але сутність творчого процесу – однакова для всіх» [4, с. 286].

Формуванню творчого досвіду майбутніх журналістів сприяє введення до навчального плану індивідуальної роботи викладача зі сту-дентами та дотримання «творчої пропорції» [2], конструювання спеціальних педагогічних ситуа-цій, які створюють умови для творчого підходу до їх вирішення, стимулюють творче мислення, адже навчання творчості відбувається голо-вним чином на проблемах, уже вирішених суспільством; творча співпраця студентів і викла-дачів, створення майстер-класів, відкриття творчих лабораторій, експериментальних май-данчиків; розробка системи нестандартних мето-дів навчання, зокрема ділових ігор, під час яких кожен студент-журналіст міг би розвивати влас-ний творчий потенціал, формувати свою творчу індивідуальність, саморозвиватися і самовдоско-налюватися, що особливо важливо для майбут-ньої професійної діяльності у журналістиці.

Так, наприклад, під час практичних занять з дисципліни «Літературна праця журналіста» можна використовувати такі форми роботи: написання журналістської мініатюри з викорис-танням усіх із запропонованих слів (наприклад: відповідальність, чесність, обов'язок, громадян-ська позиція, свідомість, журналіст, сумління, допомога, гуманізм, діалог, толерантність, приві-тність, емпатійність, порядність, надія, злагода).

Індивідуальні завдання з дисципліни «Літера-турна праця журналіста» для самостійної роботи майбутніх журналістів спрямовані на самороз-виток складників творчого потенціалу (зокрема, творчого мислення, здібності бачити проблему та генерувати ідеї, творчого підходу до розв'язання завдань тощо):

- прокоментувати журналістську доцільність використання літературних художніх тропів у трьох публікаціях художньо-публіцистичних жанрів (текст публікації та періодичне видання – на вибір студента);

- написати журналістський твір (пейзажну замальовку, есе) з використанням художніх тро-пів, пояснити їх значення в тексті;

- написати журналістський текст з викорис-танням літературних прийомів, які є доречними для публіцистики;

- написати портрет сучасника (портретна замальовка, портретний нарис);

- написати коментар з вираженою позицією автора (тема – на вибір);
- написати рецензії на книгу одного із сучасних українських письменників (на вибір), на одну з театральних вистав;
- написати текст з використанням прийому значущої деталі;
- написати творчі роботи (жанр – на вибір) на запропоновані теми: «Журналістика: творчість чи ремесло?», «Осінь сльоза», «Політ кленового листочка», «Щоб побачити райдугу – треба пережити дощ», «Сонячна посмішка», «Проміні щастя», «Крила н (Н)адії», «Наодинці з совістю», «Усмішка твоя – єдина, очі твої – одні», «Життя іде, і все без коректур...», «Герої ХХІ століття», «Духовна основа нації», «Патріотизм у сучасному розумінні», «На пульсі часу», «Творчість як життя цінність», «Творчий потенціал журналіста», «Принцип бумерангу», «Шлях до самовдосконалення», «А віз і нині там...», «Під лежачий камінь вода не тече», тощо.

Враховуючи необхідність цілеспрямованої підготовки викладачів, які проводять навчальні заняття й організовують позааудиторну роботу з майбутніми журналістами, а також зважаючи на відсутність психолого-педагогічної підготовки у більшості викладачів щодо цілеспрямованого розвитку творчих здібностей майбутніх журналістів пропонується проведення психолого-педагогічного семінару «Професійно-творче освітнє середовище».

Тема 1. Сутність понять «творчість», «творчі здібності» «творча особистість журналіста», «професійно-творче освітнє середовище».

Тема 2. Роль професійно-творчого середовища в освітньому процесі ВНЗ.

Тема 3. Компоненти професійно-творчого освітнього середовища: суб'єктний, соціальний, просторово-предметний, ціннісний.

Тема 4. Освітнє середовище як відкрита, інтегративна, динамічна система.

Тема 5. Творча співпраця та духовна взаємодія викладачів і студентів у навчально-виховному процесі та позааудиторній роботі.

Тема 6. Імпровізоване поле діяльності в межах професійно-творчого освітнього середовища.

Тема 7. Організація творчої проектної діяльності студентів в умовах творчого освітнього середовища.

Тема 8. Формування творчої індивідуальності майбутніх журналістів крізь призму професійно-творчого освітнього середовища.

Тема 9. Саморозвиток та самовдосконалення студентів в умовах професійно-творчого освітнього середовища.

Тема 10. Збагачення студентів досвідом творчої самореалізації як одна із функцій творчого освітнього середовища.

Створення педагогічно комфортного, творчо-професійного освітнього середовища, максимально наближеного до журналістського, є основною умовою для розвитку творчих здібностей майбутніх журналістів та їхнього професійного творчого самовираження у процесі фахової підготовки.

Розвиток творчих здібностей майбутнього журналіста, вважаємо, не може бути відірваним від формування у студента професійної культури спілкування, вдосконалення техніки моно-

логічного й діалогічного мовлення, чому найбільша увага приділяється під час навчальних занять з дисципліни «Дикція та орфоепія». Найефективнішими формами роботи, що одночасно впливають на розвиток творчих і комунікативних здібностей майбутніх журналістів, можна вважати: написання доповідей, їх виголошення під час семінарів; складання питань для інтерв'ю та його проведення під час імпровізованих зустрічей з відомими сучасниками; написання власних інформаційних повідомлень і їх дикторське озвучування під час занять; створення сценаріїв авторських передач і їх презентація; імпровізація спонтанних бесід в уявній теле/радіостудії; складання власних вправ для покращання дикції (з використанням загальноновідомих) і проведення мовленнєвих тренінгів у студентській групі під час занять з дисципліни «Дикція та орфоепія».

Ефективною формою розвитку асоціативного мислення майбутніх журналістів є виконання завдань, пов'язаних зі створенням образів, що виникають на основі асоціації (це може бути прослуховування записів симфонічної музики і синхронне написання замальовок (пейзажних, портретних), нарисів, сценаріїв до теле/радіопередач тощо).

Завдання викладача – розкрити й цілеспрямовано розвивати творчі здібності майбутнього журналіста. Приклади творчих занять на розвиток образного мислення: написати мініатюру (замальовку, есе, сатиричну замітку тощо), використовуючи всі слова/частину слів із запропонованого переліку: вересень, синява, літня жінка, срібло волосся, спогади, радість життя, сонячне сяйво, фарби райдуги, краплі дощу, червона намістина горобини, життєвий шлях, стежки долі, сумлінна праця, синівська вдячність, подвиг матері...

Процес розвитку творчих здібностей майбутнього журналіста – неможливий без нестандартних видів навчальної діяльності: інтерактивна лекція; дискусія, дискусійна платформа; семінар-інтерв'ю; випуск студентської газети; студентські блоги; індивідуальні й колективні навчально-творчі завдання; завдання на конструювання журналістських ситуацій; створення та публічний захист творчих проектів тощо.

Проектно-технологічна, перетворювальна діяльність – це спосіб розвитку самостійності, творчого підходу до вирішення проблем, втілення креативних ідей у процесі створення оригінального інформаційного продукту, творчого пошуку, в процесі якого студенти оволодівають алгоритмом творчої діяльності, вчать самостійно збирати, обробляти й аналізувати інформацію, інтегрувати та застосовувати раніше набуті знання і вміння, досягати бажаних практичних результатів. Ефективним способом формування проектно-технологічної культури майбутніх журналістів є включення їх у практичну творчу проектно-технологічну діяльність під час практичних і семінарських занять із професійно орієнтованих дисциплін: «Літературна праця журналіста», «Планування й розробка радіопрограм», «Планування й розробка телепрограм», «Журналістська майстерність», «Теорія і методика журналістської творчості», «Ведучий телепрограм», «Ведучий радіопрограм» тощо.

Робота над проектами у творчій лабораторії дозволяє студентам збагатитися досві-

дом творчої діяльності, здобути нові знання, вміння, навички, яких при традиційних методах навчання досягти не можна. Студентський журналістський проект передбачає можливість нестандартного вирішення професійних завдань, проведення самостійних досліджень, розвитку творчих здібностей майбутніх журналістів; сприяє творчій взаємодії між студентами; формує основу журналістського професіоналізму. Студентам пропонуються індивідуальні та колективні проекти, оскільки професійна діяльність вимагає від журналістів умінь і працювати в творчій групі, і створювати власні тексти, сценарії тощо. Метод групових проектів дає можливість розвивати творче мислення у процесі висловлення ідей, порівнювати власні думки з думками інших та оцінювати їх, розвивати культуру професійного діалогу, вдосконалювати навички спілкування у групі та вміння чути й розуміти інших. У процесі створення групових проектів зростає творча активність усіх учасників, відповідальність кожного перед колективом за результати спільної роботи.

Важливу роль відіграє оформлення, презентація та захист проектів із використанням мультимедійних засобів, що підтверджує рівень сформованості інформаційної культури у майбутніх журналістів.

Переваги методу проектів: 1) сприяє розвитку вмінь самоорганізовувати самостійну роботу, творчо мислити, орієнтуватися в новій ситуації, бачити проблему і знаходити шляхи її вирішення; 2) підвищує мотивацію навчальної творчої діяльності, інтерес до нових знань, про-

фесійних умінь та навичок; 3) сприяє виявленню природних творчих здібностей студентів та формуванню професійно-творчих якостей і розвитку їхніх креативних здібностей; активізує вироблення нових підходів до професійної підготовки майбутніх працівників ЗМІ; спонукає студентів до творчого самовдосконалення.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, професійна освіта – це не тільки підготовка студентів до професійного життя, але й саме життя. Підготовка майбутніх журналістів у сучасних умовах повинна мати творчий характер і бути спрямованою на успішну професійну самореалізацію кожного учасника педагогічного процесу, а оволодіння стандартом освіти – це лише умова життєвого і професійного самовизначення студентів. Не заперечуючи важливості й актуальності інформаційних технологій, вважаємо професію журналіста творчою, адже, за нашим переконанням, журналістське ремесло і творчість мають перебувати в органічному, гармонійному, взаємозбагачувальному зв'язку.

У процесі фахової підготовки майбутніх журналістів необхідно формувати у них творчий підхід до майбутньої професійної діяльності, глибокі спеціальні знання, літературний хист, здатність виживати в умовах ринкової економіки, оперативність, конкурентоспроможність. Не зважаючи на численну наявність і різноманітність підходів до розвитку творчих здібностей особистості студента, наразі ще відсутня чітка система методів підготовки майбутніх журналістів до постійного творчого саморозвитку, що відкриває перспективи подальшої роботи над цією проблемою.

Список літератури:

1. Виноградова С. М. Слагаемые журналисткой профессии / С. М. Виноградова // Основы творческой деятельности журналиста: Учебник для студ. вузов по спец. «Журналистика» / Редактор-составитель С. Г. Корконосенко. – СПб.: Знание, СПбИВЭСЭП, 2000. – 272 с.
2. Михайлин І. Л. Журналістська освіта і наука: підручник / І. Л. Михайлин. – Суми: Університетська книга, 2009. – 336 с.
3. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / [Пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева]; под общ. ред. Д. А. Леонтьева. М.: Смысл, 2002. – 462 с.
4. Педагогіка вищої школи: Словник-довідник / Упорядник О. О. Фунтікова. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2007. – 404 с.
5. Шаповал Ю. Г. Феномен журналістики: проблеми теорії / Ю. Г. Шаповал. – Рівне: Роса, 2005. – 248 с.

Дяченко М.Д.

Классический приватный университет

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩИХ ЖУРНАЛИСТОВ

Аннотация

Статья посвящена проблеме научно-методического обеспечения развития творческих способностей будущих журналистов в процессе профессиональной подготовки. Раскрыта сущность понятий «творческие способности журналиста» и «журналистское творчество», освещены научные подходы к процессу развития творческих способностей будущих журналистов, определены методы и формы творческой самореализации студентов.

Ключевые слова: журналистское творчество, будущий журналист, профессиональная подготовка, развитие, самореализация, творческие способности, формирование.

Dyachenko M.D.
Classic Private University

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF FUTURE JOURNALISTS

Summary

The article deals with scientific and methodological support of development of creative abilities of future journalists in training. The essence of the concepts «creativity of the journalist» and «journalistic creativity», lit scientific approaches to the process of development of creative abilities of future journalists, defined the methods and forms of creative self-realization of students.

Keywords: journalistic creativity, the future journalist, training, development, self-realization, creativity, formation.

УДК 37.01:331.101.21

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДІТЕЙ НА ПРАЦЮ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Єжова Т.Є.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Згідно законодавства України, право на працю та на заняття підприємницькою діяльністю надається громадянам України з 16-річного віку, а в окремих випадках – з 15-річного віку. Оскільки даний вік офіційно вважається дитячим і дитина перебуває в цьому віці у школі, в статті розглядаються можливості школи щодо забезпечення учням цього права. Діяльність школи розглядається в двох напрямках: 1) можливість забезпечення права на працю учням, які працюють у вільний від навчання час; 2) створення підґрунтя для забезпечення цього права випускникам школи. Обґрунтовано складові педагогічного забезпечення права дітей на працю: 1) педагогічне сприяння реалізації права на працю (професійна орієнтація та допрофесійне навчання); 2) педагогічна охорона права дітей на працю (пошук інноваційних форм професійної орієнтації та допрофесійного навчання, правового навчання та виховання, надання дітям інформації про можливі шляхи пошуку роботи); 3) педагогічний захист права дітей на працю (просвітницько-профілактичні заходи, спрямовані на ознайомлення дітей з трудовим законодавством, навчання розпізнаванню та униканню небезпечних ситуацій, пов'язаних з економічною експлуатацією).

Ключові слова: право на працю, педагогічна реалізація прав дітей, педагогічна охорона прав дітей, педагогічний захист прав дітей.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що право на працю є одним з основних прав людини, оскільки саме його реалізація забезпечує кожній окремій людині та суспільству в цілому гідне існування. Зазначимо, що згідно законодавства України, право на працю та на заняття підприємницькою діяльністю надається громадянам України з 16-річного віку, а в окремих випадках – з 15-річного віку. Оскільки даний вік офіційно вважається дитячим і дитина перебуває в цьому віці у школі, вважаємо за доцільне розглянути, що саме може зробити навчальний заклад щодо забезпечення учням цього права. При цьому діяльність школи варто розглянути в двох напрямках: 1) можливість забезпечення права на працю учням, які працюють у вільний від навчання час; 2) створення підґрунтя для забезпечення цього права випускникам школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз тематики наукових досліджень, проведених за останні 10 років у педагогіці та юриспруденції, дає підставу для висновку, що питання забезпечення права дітей на працю здебільшого знаходилися в полі зору науковців юридичної галузі. Так, юридичні питання захисту дітей від

економічної експлуатації розглядаються в працях І. Доляновської (2008 р.) та Д. Калмикова (2011 р.). Правовий механізм реалізації права осіб віком до 18 років на працю розглядається в дослідженні Я. Малихіної (2009 р.). Механізми правового захисту економічних прав дитини у міжнародній практиці висвітлені в дослідженні Н. Лінник (2011 р.).

В педагогіці розглядалися дотичні питання – допомога дітям у виборі професій та підготовка їх до праці в процесі трудового та профільного навчання. Найбільш вагомими працями в даному напрямі є докторські дослідження: «Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України» (А. Вихрущ, 1994 р.), «Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації» (Б. Федоришин, 1996 р.), «Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності» (Н. Побірченко, 2000 р.), «Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання» (М. Піддячий, 2010 р.). Значна кількість досліджень присвячена вивченню широкого кола проблем підготовки старшокласників до самостійного вибору

майбутньої професії (М. Бех, 2010 р.; В. Вострікова, 2009 р.; Ю. Іваньо, 2011 р.; М. Кузів, 2011 р.; А. Назарчук, 2009 р.; М. Піддячий, 2010 р.; В. Туляев, 2008 р.; Л. Турчина, 2011 р. та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Педагогічні дослідження, присвячені підготовці дітей до свідомого вибору професії та праці в умовах ринкової економіки, не розглядають ці процеси через призму сприяння забезпеченню права учнів на працю. Між тим, саме в школі дитина набуває первісних ґрунтовних уявлень про свої права, шляхи їх реалізації та захисту. Зазначимо, що школа має для цього значні можливості, оскільки є потужним соціальним інститутом, здатним впливати на формування світогляду своїх вихованців. Завдяки освіті, яку дитина здобуває в школі, вона може визначитися зі своїми інтересами, схильностями та уподобаннями й обрати відповідний до цього вид професійної діяльності; набути допрофесійної, а в деяких випадках і початкової професійної підготовки; навчитися впізнавати ознаки експлуатації та дізнатися, як себе від неї захистити.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення складових педагогічного забезпечення права дітей на працю.

Виклад основного матеріалу. Право громадян України на працю закріплено в Конституції України (ст. 43) та інших нормативно-правових актах. Дане право забезпечує людині можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується; можливість працювати в безпечних і здорових умовах та отримувати заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Проте щоб людина могла вільно обирати працю, вона має: знати, з чого обирати; мати можливість оволодіти професією, яка їй до вподоби; мати можливість працевлаштуватися за набутою спеціальністю; вміти захистити себе від непорядних роботодавців тощо. Очевидно, що первісно усі необхідні для цього знання, уміння та навички дитина набуває в школі. Таким чином, школа сприяє забезпеченню права громадян, зокрема дітей, на працю.

На підставі аналізу наукової літератури в галузі теорії держави і права, а також філософії права, нами обґрунтовано поняття «організаційно-педагогічне забезпечення прав дітей», визначено складові та механізм забезпечення прав дітей педагогічними засобами [2].

Так, *організаційно-педагогічне забезпечення прав дітей* (забезпечення прав дітей в умовах навчального закладу) ми розуміємо як реалізацію, охорону і захист прав дитини педагогічними засобами на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії з дитиною та її сім'єю.

Педагогічна реалізація прав дітей полягає у створенні в навчальному закладі сприятливого для реалізації певних прав дітей середовища, що надасть дітям можливість усвідомити свої права та безперешкодно ними користуватися. Очевидно, що у випадку, який розглядається, мова може йти не про саму реалізацію права, а лише про сприяння школою реалізації права дітей на працю. Таке сприяння може здійснюватися в ході професійної орієнтації та допрофесійного навчання. Таким чином, робота школи буде спря-

мована на створення підґрунтя для забезпечення права на працю випускникам.

Педагогічна охорона прав дітей полягає в усуненні або послабленні педагогічними засобами можливих перешкод для їх реалізації. Такі перешкоди можуть знаходитися як у навчальному закладі, так і за його межами. Усунення перешкод для реалізації прав дітей у навчальному закладі здійснюється в результаті діяльності педагогів щодо вдосконалення педагогічного процесу. Очевидно, в даному випадку мова може йти про пошук інноваційних форм професійної орієнтації та допрофесійного навчання, правового навчання та виховання. Якщо перешкоди для реалізації прав дітей знаходяться за межами навчального закладу, то найчастіше мова може йти лише про послаблення їх впливу на дітей, що здійснюється шляхом формування в дітей адекватного ставлення до негативних факторів соціального середовища, уміння критично оцінювати ситуацію та приймати рішення, спрямовані на розв'язання проблем, пов'язаних з можливістю порушення прав. Перешкодою для реалізації права дітей на працю за межами навчального закладу може бути утруднення у пошуку роботи, або взагалі неможливість її знайти. В даному випадку мова може йти про надання дітям інформації про можливі шляхи пошуку роботи. Таким чином, робота школи буде спрямована як на сприяння охорони права учнів на працю, так і на створення підґрунтя для забезпечення даного права випускникам.

Педагогічний захист прав дітей полягає у припиненні педагогічними засобами їх порушень, що здійснюється шляхом надання педагогічної підтримки дітям у подоланні певного життєвого неблагополуччя. Таким неблагополуччям для працюючих дітей може бути ціла низка обставин: подібна до рабства практика використання дитячої праці (праця за примусом, шляхом обману, боргові зобов'язання, обмеження або позбавлення волі тощо); залучення дітей до найгірших форм праці – проституції, порнографії, виготовлення та розповсюдження наркотиків, що негативно впливає на фізичний, психічний, розумовий та моральний розвиток дитини; важка фізична праця, що є небезпечною або шкідливою для здоров'я дітей; праця в несприятливих санітарно-гігієнічних умовах. Проте навіть у ззовні благополучній організації може відбуватися серйозне порушення трудового законодавства, а відтак – порушення права дітей на працю: залучення їх до праці без належного оформлення трудових відносин; відмова в оформленні трудових книжок; перевищення норм робочого часу; залучення до роботи у нічний час; недотримання строків виплати заробітної плати; недотримання вимог щодо проведення медичного огляду [7, с. 19-72; 3, с. 1]. Основним напрямом роботи з дітьми в цьому випадку буде просвітницько-профілактична діяльність школи. Дитина має знати свої права, умови, на яких вона може бути прийнята на роботу та умови оплати праці, мати елементарні трудові навички, знати техніку безпеки тощо. Таким чином, робота школи буде спрямована на захист права учнів на працю.

Розглянемо можливості школи щодо сприяння забезпеченню права дітей на працю докладніше.

У працях з теорії педагогіки показано, що навчання відбувається тим ефективніше, чим

сильніше мотивація учня (І. Зязюн, О. Пометун, С. Сисоева та ін.). Позитивну мотивацію до будь-якої діяльності створює можливість задоволення людиною її особистих потреб. Визначити потреби дитини у набутті певної професії допомагає професійна орієнтація, складовими якої є професійна інформація, професійна консультація і професійний відбір.

Не вдаючись до докладного розгляду методики проведення професійної орієнтації, зупинимося коротко на її компонентах, щоб показати ресурси та роль школи у професійному самовизначенні учнів.

Як відомо, мета професійного відбору в школі полягає у допомозі дитині визначити свої схильності до окремих видів професій відповідно до її індивідуально-психологічних особливостей, інтересів і здібностей. Класичним інструментом для цього є диференційовано-діагностичний опитувальник Є. Клімова, проте він не є єдиним; добре себе зарекомендували опитувальник А. Сукомаяги, опитувальник професійних переваг Дж. Голланда, тест визначення рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера тощо [1, с. 78-84]. Отже, за наявності такого ґрунтового діагностичного інструментарію школа має достатні можливості для допомоги учням розібратися в своїх інтересах та уподобаннях і свідомо підійти до вибору майбутньої професії.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемам надання учням професійної інформації і проведення професійних консультацій (М. Піддячий, С. Пряжников, Б. Федоришин та ін.) дав можливість визначити основні моменти, на які необхідно звертати увагу дітей при ознайомленні їх з різними видами професій: достоїнства та недоліки даної професії (ступінь тяжкості та напруженості праці, імовірність травматизму, медичні протипоказання, професійні захворювання, ризик безробіття тощо), можливі місця роботи; навчальні заклади, де дану професію можна набути. Ініціювання та підтримка інтересу дітей до різних видів професійної діяльності забезпечить їм гнучкість у майбутньому в разі виникнення необхідності перекваліфікації.

Здійснення допрофесійної підготовки реалізується через трудове навчання в школі II ступеня та профільне навчання у школі III ступеня.

Аналіз програм з трудового навчання для 5-9 кл. дав можливість визначити основні якості, на формуванні яких робиться наголос: формування культури поведінки з різноманітними засобами праці; створення умов для професійного самовизначення, обґрунтованого вибору професії з урахуванням власних здібностей, уподобань та інтересів; формування в учнів культури праці, відповідальності за результати власної діяльності, комплексу особистісних якостей, потрібних людині як суб'єкту сучасного виробництва і культурного розвитку суспільства; виховання активної життєвої позиції, адаптивності, готовності до безперервної професійної освіти, конкурентної боротьби на ринку праці, потреби ініціативно включатися в систему нових економічних відносин, в підприємницьку діяльність. Таким чином, уроки праці спряють формуванню особистості, здатної свідомо обирати вид діяльності та творчо й відповідально ставитися до її вико-

нання. Продовження розвитку зазначених якостей – завдання трудового виховання, в процесі якого розширюється світогляд дітей, формуються уміння визначати цілі та їх досягати, закріплюються їх навички роботи в команді тощо.

Мету профільного навчання М. Піддячий визначає як «створення умов старшокласникам для послідовного і свідомого входження в систему трудових відносин, які складаються на регіональному ринку праці» й обґрунтовує необхідність і можливість створення умов навчання для старшокласників за профільними напрямками: агропромисловий комплекс; будівництво, архітектура і дизайн; основи медицини і педагогіки; транспорт та зв'язок, легка та харчова промисловість, інформаційно-комп'ютерні технології та їх забезпечення [4].

Аналіз навчальних програм, за якими проводиться профільне навчання, показав, що перелік профільних навчальних дисциплін, які викладаються у школі III ступеня, дещо інший. З одного боку, в ньому більше найменувань, в основному за рахунок спеціальностей легкої промисловості, а з іншого – не увійшли спеціальності з напрямів архітектура і дизайн; основи медицини і педагогіки; транспорт та зв'язок, інформаційно-комп'ютерні технології та їх забезпечення. Звичайно, звування переліку спеціальностей профільного навчання обмежує можливості дітей у виборі професії, не дає їм по-справжньому відчувати «смак» певної діяльності та побачити на практиці її особливості. Своєрідною «компенсацією» тут можуть бути екскурсії в різні організації, зустрічі з викладачами професійно-технічних і вищих навчальних закладів, представниками різних професій, ділові ігри тощо. Проте навіть при добре організованому профільному, а потім і професійному навчанні знання, уміння та навички можуть так і залишитися незатребуваними, якщо людина не знаходить роботу.

С. Попов вважає працевлаштування головною формою реалізації права на працю, оскільки саме працевлаштування сприяє досягненню повної, продуктивної й вільно обраної зайнятості [5, с. 8]. Зазначимо, що школа може лише опосередковано сприяти працевлаштуванню своїх учнів та випускників. Таке сприяння полягає у навчанні дітей шукати роботу. Аналіз науково-методичної літератури з проблем працевлаштування різних категорій населення дає підставу для твердження, що найбільш повно поради щодо цього сформульовані авторським колективом на чолі з А. Шевцовим. Так, автори вважають за необхідне надавати учням знання про джерела вакансій та заходи по відпрацюванню цих джерел. Під «джерелом вакансії» розуміється будь-яка особа чи організація, яка може запропонувати роботу. Заходи по відпрацюванню джерел вакансій містять докладні алгоритми аналізу оголошень, які даються в ЗМІ; безпосереднього звернення до роботодавця (особистого, письмового й по телефону); пошуку роботи через місцеві центри зайнятості та кадрові агентства. Також докладно роз'яснюються правила складання резюме та аналізуються типові помилки, які при цьому допускаються [6, с. 52-79]. Зазначимо, що хоча даний посібник написаний для специфічної аудиторії, ми вважаємо за доцільне використовувати

інформацію, що стосується пошуку роботи, під час професійної орієнтації учнів звичайних шкіл.

Як зазначалося вище, значна кількість дітей працює в несприятливих, а часом і шкідливих умовах, коли недотримуються санітарно-гігієнічні норми та правила техніки безпеки; коли праця не оформлюється офіційно і роботодавцем порушується трудовий кодекс щодо норм робочого часу та оплати праці дітей. Для того, щоб допомогти дитині не потрапити у важку, неприємну, небезпечну ситуацію, щоб уберегти її від експлуатації, необхідно послідовно здійснювати правове виховання. Таке виховання починається задовго до отримання дитиною права на працю. Під час позакласних заходів дітей необхідно знайомити з Конвенцією про права дитини. В даному випадку нас цікавить ст. 32 даного документу, в якій йдеться про захист дітей від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні освіти чи завдавати шкоди фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку. У навчальному процесі пропедевтична робота передбачається ще в початковій школі під час вивчення курсу «Охорона здоров'я». Так, у третьому класі дітей учать упевнено відмовлятися від небезпечних пропозицій. У четвертому класі відпрацьовуються різні способи відмови, розвивається вміння чинити опір тиску однолітків. Дітей знайомлять зі службою «Телефон довіри» і вчать нею користуватися. Старші діти мають добре орієнтуватись у реальних суспільних відносинах щоб через свою необізнаність і довірливість не ставати жертвами непорядних роботодавців. Для цього в школі має регулярно проводитися інформаційно-роз'яснювальна робота щодо запобігання небезпечних ситуацій,

пов'язаних з експлуатацією. Така робота в основному проводиться у позакласний час. Учням необхідно роз'яснювати, що є незаконними формами праці, які умови наймання працівників регулюються законодавством, що таке важка і небезпечна праця та які негативні наслідки вона дає, яким чином можна уникнути небезпеки від різних форм експлуатації тощо. Ознайомлення із трудовим законодавством на ґрунтовному рівні здійснюється в курсі вивчення правознавства (9 кл.). Так, згідно діючої програми, учні розглядають наступні питання: зміст права на працю; регулювання законодавством трудових відносин; сутність трудового договору; регулювання законодавством праці неповнолітніх; право неповнолітніх на підприємницьку діяльність; процедура реєстрації підприємця. Навчання передбачає аналіз і розв'язування правових ситуацій, пов'язаних з працевлаштуванням та працею неповнолітніх осіб; формування навичок складання резюме для прийому на роботу.

Висновки і пропозиції. Складовими педагогічного забезпечення права дітей на працю є професійна орієнтація та допрофесійне навчання (педагогічне сприяння реалізації права дітей на працю); пошук інноваційних форм професійної орієнтації та допрофесійного навчання, правового навчання та виховання, надання дітям інформації про можливі шляхи пошуку роботи (педагогічна охорона права дітей на працю); просвітницько-профілактичні заходи, спрямовані на ознайомлення дітей з трудовим законодавством, навчання розпізнаванню та униканню небезпечних ситуацій, пов'язаних з економічною експлуатацією (педагогічний захист права дітей на працю).

Вважаємо, що подальшого дослідження потребують можливості школи у забезпеченні інших прав дітей.

Список літератури:

1. Борисенко М. І. Професійна орієнтація та професійний добір: [навч. посіб.] / М. І. Борисенко. – Чернігів: [б.в.], 2009. – 204 с.
2. Єжова Т. Можливості школи щодо забезпечення прав дітей / Т. Є. Єжова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 47. – С. 74-79.
3. Малихіна Я. А. Юридичні гарантії реалізації права на працю особами віком до 18 років: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Я. А. Малихіна. – Харків, 2009. – 19 с.
4. Піддячий М. І. Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика трудового навчання» / М. І. Піддячий. – К., 2010. – 40 с.
5. Попов С. В. Правовий механізм реалізації конституційного права на працю в сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / С. В. Попов. – К., 2010. – 32 с.
6. Практичні питання працевлаштування та зайнятості осіб з інвалідністю: посібник / авт.-уклад. А. Г. Шевцов [та ін.]; наук. ред. А. Г. Шевцов. – Л.: [б. в.], 2009. – 139 с.
7. Працюючі діти як соціально-педагогічний феномен: навч.-метод. посіб. / [О. П. Петрашук, З. Доннелл, С. Д. Максименко та ін.]; ред. І. І. Цушко. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 511 с.

Ежова Т.Е.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВА ДЕТЕЙ НА ТРУД: ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**Аннотация**

Согласно законодательству Украины, право на труд и на занятие предпринимательской деятельностью предоставляется гражданам Украины с 16-ти лет, а в отдельных случаях – с 15-ти лет. Поскольку данный возраст официально считается детским и ребенок посещает в этом возрасте школу, в статье рассматриваются возможности школы относительно обеспечения ученикам этого права. Деятельность школы рассматривается в двух направлениях: 1) возможность обеспечения права на труд учащимся, которые работают в свободное от учебы время; 2) создание предпосылок для обеспечения этого права выпускникам школы. Обоснованы составляющие педагогического обеспечения права детей на труд: 1) педагогическое содействие реализации права на труд (профессиональная ориентация и допрофессиональное обучение); 2) педагогическая охрана права детей на труд (поиск инновационных форм профессиональной ориентации и допрофессионального обучения, правового обучения и воспитания, предоставление детям информации о возможных путях поиска работы); 3) педагогическая защита права детей на труд (просветительско-профилактические мероприятия, направленные на ознакомление детей с трудовым законодательством, обучение распознаванию и избеганию опасных ситуаций, связанных с экономической эксплуатацией).

Ключевые слова: право на труд, педагогическая реализация прав детей, педагогическая охрана прав детей, педагогическая защита прав детей.

Yezhova T.E.

National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova

PROVIDING THE CHILDREN'S RIGHT TO WORK: PEDAGOGICAL ASPECT**Summary**

In accordance with legislation of Ukraine, the right to work and be engaged in business activity is allowed for Ukrainian citizens from the age of 16 years, and in separate cases – from 15. Since this age is officially considered as the infant one, and the child stays at school in this age, considered in this paper are the possibilities of school to provide children with this right. The respective school activity is considered here in two aspects: i) possibility to provide the right to work for schoolchildren that could work during their leisure time; ii) creation of a basis for providing this right for school leavers. Found here also are the components for pedagogical providing the children's right to work: i) pedagogical assistance in realization of the right to work (professional orientation and pre-professional education); ii) pedagogical convoy of this children's right (search of innovation approaches for professional orientation and pre-professional education, legal training and education, providing the children with information about possible ways for looking for a job); iii) pedagogical protection of the children's right to work (educative and prophylactic measures aimed at familiarization of children with labor legislation, training in discerning and avoiding the dangerous situations related with economic exploitation).

Keywords: right to work, pedagogical implementation of children rights, pedagogical safety of children rights, pedagogical protection of children rights.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Кашуба О.М., Кравчук Т.О., Навольська Г.І.

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У статті окреслено особливості формування граматичної компетенції студентів філологічних факультетів під час вивчення іноземних мов. Виявлено, що її сформованість забезпечується дотриманням основних дидактичних принципів навчального процесу та врахуванням домінуючої ролі вправ. З'ясовано, що структура, види вправ і навчальних завдань повинні спрямовуватись на осмислення, усвідомлення і виконання мовних операцій, які є складовою граматичної компетенції студентів. Визначено, що успішність іншомовного спілкування безпосередньо залежить від сформованості іншомовної граматичної компетенції студентів-філологів.

Ключові слова: граматична компетенція, дидактичні принципи, вправи, іноземна мова.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі освітня галузь потребує фахівців новітнього формату. Актуального значення набувають питання професійної підготовки спеціаліста, який досконало володіє знаннями. Одним із компонентів професійної компетентності студентів-філологів є граматична компетенція. Здійснення професійної комунікативної діяльності у майбутньому актуалізує формування граматичної компетенції студентів під час вивчення іноземних мов.

У працях учених висвітлено широке коло питань із проблеми формування граматичної компетенції. Зокрема, встановлено етапи формування рецептивних і репродуктивних граматичних навичок та сформульовано принципи організації й навчання граматичного матеріалу (Ю.І. Пассов, Н.К. Скляренко); над питаннями формування та функціонування граматичної компетенції працювали такі вчені: Ю. Павлов, П. Сисоєв, С. Ніколаєва та інші.

Проте, на нашу думку, проблема формування граматичної компетенції студентів філологічних факультетів під час вивчення іноземних мов потребує всебічного і глибшого дослідження.

Мета статті – з'ясувати особливості формування граматичної компетенції студентів філологічних факультетів під час вивчення іноземних мов.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Визначальними особливостями граматичної компетенції є здатність розуміти й виражати значення, продукувати і розпізнаючи правильно оформлені фрази і речення, що є протилежним заучуванню, та відтворення їх як стійких формул [2, с. 112].

О. Вовк вказує, що граматична компетенція забезпечує системне знання лексичного, морфологічного, синтаксичного, фонетичного та орфографічного аспектів мови для побудови осмислених і зв'язних висловлювань; володіння граматичними поняттями, а також засобами вираження граматичних категорій, навички і вміння адекватно використовувати граматичні явища в мовленнєвій діяльності в різноманітних ситуаціях спілкування для розв'язання мовленнєво-розумових проблем і завдань. Основними компонентами граматичної компетенції є граматичні навички (репродуктивні (говоріння, письмо)), (рецептивні (аудіювання, читання));

граматичні знання; граматична усвідомленість [7, с. 75].

Н. Кузьміна вважає формування компетенцій кінцевим результатом освіти, а компетентність – властивістю особистості. І. Зязюн тлумачить компетентність як якість особистості, що ґрунтується на знаннях, інтелектуально і особистісно зумовленому досвіді соціально-професійної життєдіяльності людини [4, с. 35].

Ми погоджуємося з науковцями, які тлумачать граматичну компетенцію не лише як систему знань про мову, а й вміння користуватися її граматичними ресурсами.

Вважаємо, що для філологів граматична компетенція є найважливішою складовою професіограми майбутнього фахівця. Тому її формування та й ефективність усього навчального процесу забезпечуються завдяки дотриманню основних дидактичних принципів: свідомості, доступності, науковості, систематичності, послідовності, активності студентів у навчальній діяльності, міцності засвоєння знань, і, особливо, врахування домінуючої ролі вправ.

Основа навчання мов – формування вмінь і навичок у процесі тренування, ефективність якого підвищується, якщо студент не лише виконує дії (операції), а й засвоює способи виконання дій. Тренування проходить у процесі виконання вправ і навчальних завдань [5, с. 43]. Однією з умов успішного формування навички є використання вправ певного характеру та їх відповідна організація.

М. Львов дає наступне визначення вправ: «Вправа – це вид навчальної діяльності, яка ставить студентів перед необхідністю багаторазового та варіативного використання набутих знань у різних зв'язках та умовах» [2, с. 217]. Завдяки вправам дія автоматизується і перетворюється в уміння або навичку. Дослідник Н. Скляренко вважає, що метод систематичного повторення засвоєного раніше граматичного матеріалу та перевірки рівня його усвідомлення студентами є важливим чинником оволодіння граматичними вміннями [6, с. 10].

При вивченні граматики та лексики виконуються мовні вправи. Вони спрямовані на усвідомлення лексико-граматичних норм мов, що вивчаються. Мовні вправи навчають розпізнавати різні морфологічні показники (рід іменників, прикмет-

ників, вказівних та присвійних займенників, розуміння їхньої відмінкової системи, засвоєння дієслівних форм, уживання прийменників тощо). Головне призначення граматичних вправ полягає у тому, щоб забезпечити оволодіння граматичним матеріалом як у рецептивному, так і у репродуктивному плані.

Вправа як основна одиниця навчальної діяльності повинна мати мету, забезпечувати чітку постановку задачі, а також орієнтувати в способах її розв'язання; створювати необхідну мотивацію; забезпечувати стимули й опори – вербальні (зразок, ключові слова тощо) та невербальні (наочність), або і ті й інші, з поступовим їх зменшенням. Методично важливо, щоб кожна вправа була використана на своєму місці, тобто виконувала те, для чого вона призначена. Інакше кажучи, вправа має бути адекватною [8, с. 30].

Рецептивні вправи йдуть безпосередньо за поясненням. Їх мета вироблення первинних умінь, а потім навичок. Суть завдань полягає у знаходженні студентами вивчених одиниць мови при читанні або прослуховуванні. Необхідно дотримуватися певної послідовності у методичних діях при ознайомленні студентів із рецептивним граматичним матеріалом. Наприклад:

1. Представлення нового граматичного матеріалу на дошці (картці, слайді, тощо).

2. Установлення значення нового граматичного явища на основі аналізу декількох письмових контекстів.

3. Формулювання правила, що включає вказівку на формальні та змістові ознаки нового граматичного явища.

Репродуктивні вправи полягають в усному та письмовому (або лише в усному) відтворенні відомих для нас одиниць матеріалу для мови та їх комплексів.

Рецептивно-репродуктивні вправи полягають у співвідношенні впізнаних елементів і знаків мови між собою при прослуховуванні і читанні з метою розуміння висловлювань. Тренування передбачає виконання ряду диференційованих, трансформаційних та вправ на підстановку.

У процесі виконання мовних вправ відбувається формування мовних вмінь і навичок, що є важливою передумовою становлення мовленнєвих навичок з їх подальшим переходом у комунікативні вміння. Російський лінгвіст Ю. Пассов виділяє такі етапи формування граматичних навичок: сприйняття структури в мові у процесі її презентації; імітація (формує механізм аналогії в утворенні форм); підстановка (зароджується усвідомлення узагальненої моделі мовного зразка); трансформація (зароджується механізм самостійного виклику структури); цілеспрямоване ізолюване використання (на основі репродукції засвоюється цілеспрямований виклик і використання однієї структури, що автоматизується); переключення (формується механізм вибору, оволодіння структурою, стійкість навички) [3, с. 62].

Мовленнєві (комунікативні) вправи призначені для подальшої автоматизації первинних навичок шляхом застосування навичок, що виробляються в процесі реалізації вторинних умінь. Вони спрямовані на вироблення у студентів нового складного умінь – мобілізувати засвоєний мовний матеріал з метою здійснення мов-

ної комунікації. Вправи поступово стають більш творчими і все більше наближаються до невимусненого акту мови.

Структура і спрямованість вправ повинна забезпечувати системність граматичних явищ та відповідати теоретичним завданням курсу. Варто враховувати, що при вивченні іноземних мов весь матеріал: фонетика, граматики, лексика – вводиться комплексно [1, с. 69].

Як показує аналіз навчальних програм, на філологічних факультетах вивчають сучасні іноземні мови (англійську, німецьку, французьку тощо) та латинську мову. Успішне вирішення завдання формування граматичної компетенції у студентів-філологів пов'язане з їх умінням порівнювати аналогічні граматичні явища у різних мовах. Сьогодні «Латинська мова» як навчальний предмет не повинен розглядатися, як щось самостійне, відокремлене, а лише як частина елементів, які формують граматичну компетенцію студентів. Адаже розуміння сучасних європейських мов неможливе без знання латинської мови. Такий підхід дає змогу виявити і правильно тлумачити численні закономірності, встановити причинно-наслідкові зв'язки між мовними явищами. Латинська мова розвиває у студентів абстрактне граматичне мислення і формує науковий підхід до вивчення мов. Наступним етапом має стати трилінгвістичний аналіз [1, с. 23] (латинська, українська, іноземна (англійська, німецька, французька і т. д.)).

Необхідно брати до уваги як спільні, так і відмінні риси граматичної структури мов, що дасть змогу передбачити потенційні можливості як для позитивного, так і для негативного переносу (інтерференції), і в одному випадку підсилять його, а в іншому – дадуть змогу побудувати навчальний процес так, щоб запобігти негативному впливу уже сформованих навичок. З метою послаблення інтерференції рекомендуємо використовувати зіставлення явищ, що контрастують. Але для того, щоб зіставлення давало певний ефект і проводилось цілеспрямовано, потрібно знати що і як порівнювати. Для цього необхідно шляхом взаємозіставного аналізу (В. Шовковий) навчального матеріалу мов, які вивчає студент, встановити мовні факти, які збігаються повністю, а які схожі за формою, але контрастують за семантикою та вживанням і через те інтерферують одне з одним. Результати такого аналізу дають змогу на науковій основі передбачити можливості інтерференції і виробити систему роботи, спрямовану на її подолання [8, с. 29].

Система вправ водночас повинна бути і системою контролю, бо основними об'єктами контролю при вивченні іноземної мови є відповідні уміння та навички. Ми розглядаємо контроль не лише як виявлення результатів навчання, але, перш за все, як засіб навчання. Оскільки метою навчання є засвоєння, а контроль невід'ємно пов'язаний з навчанням, то об'єктом контролю повинно бути засвоєння, тобто набуття комплексу навичок та умінь, оперування визначеним об'ємом матеріалу у мовленні. Система контролю пов'язана із системою вправ і є компонентом цієї системи. Перевіряти необхідно не лише уміння формувати граматичні форми і конструкції, а й уміння виконувати дії або операції з ними, тобто вміти

використовувати їх в процесі висловлювання, впізнавати при сприйманні невеликих текстів або групи речень. Рецептивний етап становлення граматичних навичок усного мовлення може бути проконтрольований за допомогою письмового синхронного перекладу. Безумовно, контроль та оцінка повинні бути абсолютно об'єктивними.

У процесі навчання іноземних мов ми використовуємо попередній, поточний, проміжний та підсумковий контроль. Попередній контроль варто провести при знайомстві з групою, оскільки ефективно будувати навчальний процес можливо лише у тому випадку, якщо викладач добре знає початковий рівень підготовки студентів. Поточний контроль дозволяє бачити процес становлення умінь та навичок, змінювати окремі прийоми роботи, їх послідовність у залежності від особливостей тієї чи іншої групи студентів. Доцільно застосовувати різні форми контролю (індивідуальні, фронтальні, групові, парні). Проміжний контроль завершує розділ (модуль) фронтальним опитуванням. Підсумковий контроль проводиться наприкінці семестру або після завершення курсу за допомогою тестів, опитування, екзамену.

Таким чином, контроль допомагає виявити як проходить процес формування граматичної компетенції, які проблеми виникають у студентів та визначити шляхи їх подолання. Водночас

він виявляє ефективність прийомів навчання, які використовує викладач.

Висновки. Отже, успішність іншомовного спілкування безпосередньо визначається рівнем сформованості граматичної компетенції, оскільки саме граматики допомагає зрозуміти логіку мислення та оформлення думки іноземною мовою. Граматика має велике значення при вивченні та формуванні практичних навичок іноземної мови. Система вправ для іноземної мови завжди повинна мати на меті практичне оволодіння іноземною мовою, оскільки виконання різних видів вправ перш за все спрямоване на осмислення, усвідомлення виконання мовних операцій, які складають структуру граматичної компетенції студентів філологічних факультетів. Ефективність процесу забезпечується завдяки врахуванню таких дидактичних принципів: свідомості, науковості, доступності, систематичності, послідовності, активності студентів у навчальній діяльності. Водночас система вправ повинна служити і системою контролю. Контроль допомагає виявити, як проходить процес формування знань і умінь та виявити ефективність застосованих прийомів навчання.

Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо у необхідності створення навчально-методичного посібника вправ, який буде сприяти формуванню у студентів граматичної компетенції.

Список літератури:

1. Кацман Н. Л. Методика преподавания латинского языка в институтах и на факультетах иностранных языков / Н. Л. Кацман. – М.: Высшая школа, 1979. – 142 с.
2. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка / М. Р. Львов. – М.: Просвещение, 1988. – 240 с.
3. Пассов Е. И. Условно-речевые упражнения для формирования грамматических навыков / Е. И. Пассов. – М.: Просвещение, 1978. – 128 с.
4. Педагогічна майстерність: [Підручник] / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища шк., 1997. – 349 с.
5. Плахотник В. Вправи і завдання в лінгводидактиці / В. Плахотник // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 3. – С. 43 – 45.
6. Скляренко Н. К. Типологія вправ в інтенсивному навчанні іноземних мов / Н. К. Скляренко // Гуманістичні аспекти лінгвістичних досліджень і методики викладання іноземних мов: Збірник наукових праць. – К.: Київський держ. пед. інст. іноз. мов, 1992. – С. 9 – 14.
7. Тригуб І. П. Формування граматичної компетенції у студентів немовних спеціальностей ВНЗ у процесі вивчення англійської мови / І. К. Тригуб // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія, 2014. – № 10. – Т. 2. – С. 74 – 76.
8. Яновицька Н. Типи та види вправ під час вивчення граматичного матеріалу з української мови як другої / Н. Яновицька // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 2. – С. 29 – 31.

Кашуба А.М., Кравчук Т.А., Навольська Г.И.

Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАММАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация

В статье обозначены особенности формирования грамматической компетенции студентов филологических факультетов при обучении иностранным языкам. Определено, что ее формирование обеспечивается благодаря соблюдению основных дидактических принципов учебного процесса и учета доминирующей роли упражнений. Установлено, что структура, виды упражнений и учебных заданий должны направляться на осмысление, осознание и выполнение языковых операций, которые являются составной грамматической компетенции студентов. Определено, что успешность иноязычного общения напрямую зависит от сформированности иноязычной грамматической компетенции студентов-филологов.

Ключевые слова: грамматическая компетенция, дидактические принципы, упражнения, иностранный язык.

Kashuba O.M., Kravchuk T.O., Navolska H.I.

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

PECULARITIES OF GRAMMATICAL COMPETENCE FORMATION IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGES LEARNING BY THE STUDENTS OF PHILOLOGICAL FACULTIES

Summary

The paper outlines the peculiarities of grammatical competence formation in the process of foreign languages learning by the students of philological faculties. This formation has been proved to be ensured by basic principles of teaching abidance on the one hand and a dominant role of exercises on the other one. It has been found that the structure, types of exercises and training tasks should aim at understanding, awareness and implementation of language operations, which are the component of the students' grammatical competence. It has been determined that a successful foreign language communication depends on the students' formation of foreign language grammatical competence.

Keywords: grammatical competence, didactic principles, exercises, foreign language.

УДК 373.3.016:74

ПРОЕКТУВАННЯ ЯК ВИД НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Молчанова В.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті приділено увагу проектній діяльності та розглянуто процес навчального проектування. Теоретично обґрунтовано сутність процесу створення проекту. Розкрито специфіку проектної діяльності молодших школярів. Розглянуто функції та види проектування. Здійснено аналіз проектування як виду навчальної діяльності учнів початкової школи.

Ключові слова: діяльність, проектування, навчальна діяльність, проектна діяльність, учні початкової школи, методика проектування.

Постановка проблеми. Формування та розвиток у зростаючого покоління ключових компетентностей стало основним завданням на початку ХХІ століття. Ця проблема набуває актуальності у зв'язку з тим, що сучасний світ характеризується стрімким соціальним, технологічним і політичним розвитком, який потребує від людини здатності робити духовно-моральний вибір, бути мобільною та відповідальною у прийнятті рішень, продукувати вміння ефективно спілкуватися та досягти успіху.

Однією із найперспективніших складових освітнього процесу є проектна діяльність, тому що створює умови для творчого саморозвитку та самореалізації особистості, формує всі необхідні життєві компетенції, які на Раді Європи були визначені як основні в ХХІ столітті: полікультурні, мовленнєві, інформаційні, політичні та соціальні. Самостійне здобування знань, їх систематизація, можливість орієнтуватися в інформаційному просторі, вміння бачити проблему й приймати рішення відбувається саме через проектування. Апелюючи до визначення поняття «проектна діяльність», зазначимо, що поняття «діяльність» у матеріалістичній педагогіці розглядається як цілеспрямоване перетворення людиною навколишнього середовища. Діяльність

може бути зовнішньою та внутрішньою, а її складовими елементами є дії та операції. У зв'язку з цим виникає потреба розглянути процес проектування як особливий вид різновид діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній педагогіці існує чимало підходів до трактування поняття «проектна діяльність». Вона визначається як «конструктивна і продуктивна діяльність особистості, спрямована на розв'язання життєво значущої проблеми, досягнення кінцевого результату в процесі цілепокладання, планування і здійснення проекту» [4, 717].

На думку Ю. Загуменнова, Л. Шелковича, Г. Шварца, проектна діяльність – це самостійна навчальна діяльність учнів на основі особистісного вибору щодо пізнавальних або практичних завдань у нестандартних ситуаціях. Під час проектної діяльності проявляється раціональне сполучення теоретичних знань і практичних дій при вирішенні конкретної проблеми, використовується сукупність проблемних, дослідницьких, практичних методів роботи, за своєю сутністю завжди творчих [5, с. 36 – 47].

Німецький педагог А. Флітнер характеризує проектну діяльність як навчальний процес, в якому обов'язково беруть участь розум, серце і руки («Lernen mit Kopf, Herz und Hnde»), тобто

осмислення самостійно отриманої інформації здійснюється через призму особистого ставлення до неї і оцінку результатів у кінцевому продукті. Отже, із зазначених досліджень простежується, що за допомогою проектувальної діяльності удосконалюється навчально-виховний процес, а, за допомогою узагальнення часткових проектів та результатів їхньої реалізації розвивається теорія педагогічного проектування.

Формулювання цілей статті. Мета написання статті полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності процесу створення проекту, його специфіки, функцій та видів проектування та, виходячи з цього, аналізі проектування як виду навчальної діяльності учнів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у вітчизняній педагогічній науці проектування трактується як самостійна поліфункціональна педагогічна діяльність, що обумовлює створення нових або перетворення наявних умов процесу виховання і навчання. Серед основних функцій проектної діяльності прийнято виділяти дослідницьку, аналітичну, прогностичну, перетворювальну, нормувальну [2]. Для проектування також характерна конструктивність, тобто націленість на отримання абсолютно певного практично значущого результату на основі прогностичного знання. Цим проектна діяльність відрізняється від простого виявлення й опису загальних педагогічних закономірностей.

Виходячи з класичної тріади «природа – суспільство – людина», виділяють природні, технічні (інженерні) і соціальні проекти. Проектування в галузі педагогіки і освіти належить до соціальної сфери, а його продукт можна віднести до розряду гуманітарних проектів. При цьому слід підкреслити, що сенсом і метою гуманітарного проектування є удосконалення того, що визначається особливостями людської природи і людських відносин.

Дослідник Г.П. Щедровицький виділяє два різних у стратегічному плані види педагогічного проектування: адаптацію до соціального середовища і її умови (своєрідний спосіб відповіді педагогів на соціальні виклики в освіті) та удосконалення або перетворення середовища відповідно до власних цінностей, цілей, переконань [9].

В.І. Слободчиков пише про два типи проектування, виділяючи:

- психолого-педагогічне проектування освітніх процесів, маючи на увазі навчання як оволодіння способами діяльності; формування як оволодіння досконалої форми дії; виховання як дорослішання і соціалізація;
- соціально-педагогічне проектування освітніх інститутів і освітнього середовища, в яких реалізуються відповідні процеси [8].

Науковець В.П. Бедерханова, відзначаючи різноманіття практичних варіантів проектування, також виділяє два основних напрями. Перший – включає проектування і створення проектів в інтенсивних формах. Сюди належать організаційно-діяльнісні, інноваційні, продуктивні ігри і проектувальні. Другий – співвідноситься зі спільним покроковим проектуванням освітнього процесу всіма його учасниками, де сам процес проектування розглядається як один із чинників становлення освітнього закладу з гуманістичною орієнтацією [1, с. 168-178].

Виходячи з цього робимо висновок, що проект – сукупність певних дій, документів, текстів для створення реального об'єкта, предмета, створення різного виду теоретичного продукту. Основою методу проектів є розвиток критичного мислення, пізнавальних навичок учнів, умінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі. Цей метод завжди зорієнтований на самостійну діяльність учнів – індивідуальну, парну, групову, яку вони виконують протягом певного відрізка часу. Цей підхід органічно поєднується з груповим (cooperative learning) підходом до навчання. Метод проектів завжди припускає розв'язання деякої проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а з іншого – інтегрування знань, умінь із різних галузей науки, техніки, технології, творчих галузей. Результати виконаних проектів повинні бути «відчутними», тобто, якщо це теоретична проблема, то конкретне її розв'язання, якщо практична – конкретний результат, готовий до впровадження.

Таким чином, проектування – це зміст і форма навчання та виховання. Найбільш сучасні сфери людської діяльності базуються на проектуванні. Сучасне виробництво ґрунтується на результатах творчої діяльності людини, втілених у нові технології та результати її впровадження, що користуються попитом. Зовнішній (матеріальний) результат роботи над проектом можна бачити, сприймати на дотик, застосовувати на практиці, використовувати в повсякденному житті. Проте набагато важливішим є результат внутрішній (нематеріальний) – досвід виконання певних видів діяльності, отримані при цьому знання й уміння. Отже, виходячи з вище викладеного, можемо стверджувати, що проектування – це вид діяльності.

Проектна діяльність – це особливий вид розумової (інтелектуальної) діяльності, характерними рисами якої є самостійний пошук необхідної інформації, її творче перетворення в матеріальний результат (виріб, сценарій, плакат, реферат, стендову доповідь, мультимедійну презентацію тощо). Робота над проектом здійснюється в певній послідовності. Однак не можна розглядати проектну діяльність як чітко наперед задану послідовність, оскільки це процес творчої фантазії й прийняття конкретних рішень. Під час виконання проектів кожен продукт діяльності, послугу можна реалізувати різними шляхами (варіантів вирішення кожного завдання є безліч). Тому потрібно кілька разів намалювати, прочитати і, лише переконавшись у тому, що певний варіант найбільш технологічний, економічний, екологічний, відповідає вимогам дизайну, найбільш задовольняє вимоги школи, сім'ї чи ринку, приступити до його виготовлення.

Проектна діяльність, як складова педагогічної діяльності, вимагає розробки способу її організації, тобто розробку методики. Методика проектної діяльності на уроках у школі – це науково обґрунтована і перевірена на практиці система роботи, що характеризується наявністю мети, ключової ідеї, проблеми, змісту, принципів (змістова складова), функцій (діяльнісна складова), засобів реалізації за допомогою методів, прийомів, технік. Вона враховує компетентнісні підходи під час організації про-

ектної діяльності (загальнонавчальна форма знань та основні предметні компетенції).

Необхідність розробки методики проектної діяльності аргументується потребою гуманізації, модернізації освіти, практичного застосування особистісних підходів у навчально-виховному процесі, пошуком методично вмотивованих способів організації навчання в умовах діалогової взаємодії та шляхів подолання відчуженості суб'єктів освітнього процесу. Актуальною є потреба практичної розробки подальших перспектив запровадження ідеї компетентнісного підходу, що в першу чергу передбачає розвиток учня – суб'єкта пізнавального мислення, людини культури, креативної особистості.

Ключова ідея методики проектуального навчання полягає у трактуванні цього способу побудови освітнього процесу як оптимального для розвитку особистості, наділеної суб'єктними властивостями (незалежність, свобода вибору, рефлексія, саморегуляція, життєтворчість та ін.). Головною проблемою визнано пошук шляхів подолання відчуженості учнів від навчання шляхом застосування різноманітних засобів впливу: методів, прийомів, технік, що пробуджують прагнення до самостійної творчої діяльності, стимулюють активність учнів та їх пізнавальний розвиток, адже суб'єктність – це те, що властиво особистості онтологічно (тобто невід'ємно від буття), те, що в ній завжди є. Змістова складова методики ґрунтується на принципах діяльності, самоорганізації складних систем, природовідповідності, життєвого проекту, наочності, інструментальності. Принципи, покладені в основу методики, – це основні положення, сформульовані в результаті аналізу науково-педагогічних підходів вітчизняних та зарубіжних учених. Зокрема, вони визначають зміст, форми і методи взаємодії під час організації та проведення проектного навчання і підпорядковані головній меті – створенню умов для становлення і розвитку особистості школяра. Основним, що об'єднує зазначені принципи методики, є врахування об'єктивних закономірностей розвитку особистості, її потреб, а це передбачає пошук на методичному рівні способів досягнення гармонійного проживання учнем свого життя у шкільному віці, сприяння його освітньому розвитку у природних умовах. За допомогою принципів як основоположних складових методики здійснюється загальна орієнтація суб'єктів освітнього процесу під час організації проектного навчання, що передбачає переосмислення традиційних методів на основі особистісно орієнтованих підходів та використання методичних прийомів, технік, що мають характер відтворюваних.

Методика організації проектної діяльності ґрунтується на загальнодидактичних **принципах навчання**:

– Принцип новизни: незвична форма уроків, свобода у визначенні теми, об'єкта дослідження, можливість обирати товаришів по команді, ігрові варіанти у визначенні власного статусу, шанс досліджувати і популяризувати те, що цікавить, будить фантазію, бажання шукати оригінальні форми дослідництва й захисту своєї роботи на презентації. Ці особливості вважаємо вагомими у визначенні методичних підходів під час засто-

сування такої форми навчання, зокрема, уміння вчителя максимально раціонально використати навчальний матеріал для подальшого зростання когнітивної складової, гнучко застосовувати методичні прийоми і техніки з метою максимального розкриття, наприклад, художньої настанови твору чи сприяння успішності кожного учня тощо.

– Принцип природовідповідності передбачає органічність навчального процесу, коли досвід дитини постійно розвивається у культурному середовищі, яке забезпечує їй природне отримання знань. Коли учня не змушують оволодівати якимись знаннями, а потім їх застосовувати, а створюють можливість активно діяти задля вирішення проблеми, пробуджують зацікавленість у пошуку нових знань для вирішення цієї проблеми. Так створюються передумови для того, щоб учитель зміг відійти від прийомів класичної школи, в якій домінувало керівництво і контроль, формалізм і непослідовність, щоб він зміг успішно долати відчуження особистості від освітнього процесу, яке відбувається внаслідок «глибокого розриву між навчанням і діяльністю загалом» [3].

– Принцип наочності реалізується за допомогою навчання через приклад, коли учень отримує можливість спостерігати, як народжується художня думка у творі і за допомогою своєрідного алгоритму, певних технологічних кроків спочатку повторює, а далі виробляє власні підходи в інтерпретації будь-якого твору мистецтва. Цей принцип отримує органічне продовження в інструментальному підході, що передбачає використання мислення учня для оволодіння досвідом, коли в навчанні простежується важливий зворотній зв'язок із реальною ситуацією. Тобто тоді, коли учень отримує реальну можливість використання своїх знань і усвідомлює значимість виконаної роботи, він отримує потужний поштовх до нової дії, а не механічного запам'ятовування («проходження») нового матеріалу, і саме ця дія змушує його «мислити, обдумано простежувати зв'язки, вивчати результати».

– Принцип життєвого проекту (від лат. *proiektus* – кинутий вперед) – це не просто необхідність розробки чіткого плану певної діяльності, а загальне розуміння того, що здійснення системи пріоритетних проектів – спосіб життя сучасної людини. Реалізація цього принципу передбачає застосування учителем таких методів впливу на учнів, що спонукатимуть до усвідомлення важливості здійснення постійної рефлексії, активної діяльності по реалізації свого життєвого проекту, де головною є духовна самореалізація. Здійснення такої настанови під час проектного навчання можливе за умови розвитку філософського складу розуму учнів, формування потреби осмислення питань буттєвісного характеру.

Теоретичну основу методики складає концепція особистісного підходу. У дослідженні шляхів застосування методу проектів у класно-урочній системі навчання засадничими вважаємо ідеї С. Подмазіна стосовно основних форм соціально-педагогічної взаємодії (особистісно центровану, особистісно орієнтовану та особистісно директивну) [6].

Особистісно орієнтований підхід забезпечує розуміння учнями значимості свого навчання, він

досягається учителем за рахунок застосування досвіду школяра, уміння побудувати з ним довірливі, щирі стосунки. Учителю в такій системі взаємодії стає і помічником, і джерелом пізнання для школярів, він дуже цінує їхнє прагнення до самоактуалізації. В особистісно-орієнтованому навчанні основну надію учитель покладає на прагнення учня до самоактуалізації і бере на себе роль помічника, генератора ідей – з одного боку, й засобу навчання учнів – з іншого. Особистісно орієнтований підхід виявляється дуже ефективним під час реалізації проектного методу у випадку прагнення учня продовжити науково-пошукову роботу, розпочату під час навчального проекту, у позакласній роботі. Особистісно орієнтований підхід передбачає навчання, що керується учителем у відповідності до навчальної програми. Ключову роль в організації проектної діяльності відіграє надана учневі можливість вибору для нього як суб'єкта діяльності тих способів просування до визначеної мети, яким він надає найбільшу перевагу. Саме постійне тренування суб'єктності – здатності до вільного вибору й відповідальності – найбільше сприяє становленню морально розвинутої особистості. Педагогічна взаємодія вчителя й учня може бути такою, що відкриває перед учнем можливість вибору подальшого напрямку власної поведінки й діяльності в межах узгоджених норм і цінностей, або вона може повністю позбавляти учня такої можливості, вимагаючи від останнього виконання безальтернативної настанови. Успішність взаємодії залежить від уміння педагога працювати в умовах діалогу, в якому учень отримує можливість вибирати в межах необхідного, бо саме вміння вибирати є основою особистісної свободи. Рух учня до мети має підтримуватися позитивним зворотнім зв'язком – оцінюванням і «цінуванням», і позитивний зв'язок у навчальному процесі повинен домінувати над негативним. Цінування – це щире вираження вчителем своєї радості з приводу діяльності та досягнень учня, воно безпосередньо не пов'язане з оцінюванням. В особистісно директивному підході зберігаються усі особистісні принципи, визнається право за вчителем на лідерство відповідно до умов, які виникли, але він при цьому зберігає особистісне ставлення до учнів, що і відрізняє такий підхід від авторитарного.

Поняття навчальна діяльність під час роботи в проекті означає реалізацію дидактичної мети, тобто навчання у дії або активне навчання. Так створюються умови для надання навчальному процесу природних ознак, а для учнів – комфортних умов для засвоєння нових, потрібних і цікавих знань. Проектування розуміємо як діяльність учнів на першому етапі пошукової роботи (визначення, що є предметом дослідження, концепцією, гіпотезою тощо) і як творчий процес регулювання ходу всієї роботи від її початку до презентації та практичного втілення.

Розглянута методика проектної діяльності учнів передбачає реалізацію таких функцій:

1. Рефлексивно-мотиваційної – сприяє пробудженню бажання учнів самостійно моделювати свою навчальну діяльність на основі зацікавлення предметом вивчення; оцінювати і корегувати власний розвиток, що забезпечує резуль-

тативність, успіх під час роботи в проекті та можливість подальшої реалізації у соціумі;

2. Інформаційно-дослідницької – допомагає учням самостійно визначати обсяг необхідних знань з інших наукових галузей, структурувати та адаптувати їх відповідно до поставленої мети, відчувати радість пізнання;

3. Інструментально-адаптивної – сприяє умінню універсалізувати, використовувати набуті знання за допомогою отриманих навичок під час роботи в проекті, вибудовувати авторську і власну концепцію будь-якого мистецького явища;

4. Діагностичної – допомагає учителю визначати умови застосування відповідних методів, прийомів, технік у системі суб'єкт-суб'єктних стосунків.

Закономірності, принципи та ідеї педагогічного проектування, останнім часом все частіше зустрічаються в педагогічних дослідженнях і в педагогічній літературі. Це питання є досить актуальним, оскільки зумовлене все більшою потребою кожного вчителя в ефективному інструменті своєї професійно-педагогічної діяльності. Проектування являє собою функціональний компонент педагогічної діяльності, що відображає передбачення (прогнозування) вчителем майбутнього освітнього процесу.

Основними елементами проектування, як виду діяльності, є: побудова технологічного процесу – моделювання навчально-пізнавальної діяльності учнів з освоєння змісту освіти; – планування способів управління цим процесом. Реалізується проектування при підготовці навчального процесу в цілому і кожного заняття окремо. Проектувальна діяльність одна зі складових щоденної роботи вчителя.

Організація проектної діяльності учнів доводить, що проектування – комплексна діяльність, якій властиві:

– ознаки автодидактики (учасники проектування ніби автоматично, без спеціально означеної дидактичної задачі з боку організаторів засвоюють нові поняття, нові уявлення про різні сфери життя, про виробничі, особисті, соціально-політичні відносини між людьми, нове розуміння змісту тих змін, яких вимагає життя);

– взаємодія: участь у проектній діяльності ставить дітей і дорослих у рівноправних, тобто проектування виступає як принципово інша суб'єктна, а не об'єктна форма участі в соціальній діяльності;

– креативність – це специфічний індивідуально-творчий процес, який вимагає від кожного оригінальних нових рішень і в той же час це процес колективної творчості.

Успішність та ефективність навчального проектування теж забезпечується за умови правильної і послідовної, організаційно спланованої діяльності з виготовлення запланованого виробу. Зміст проектування складається з таких етапів, які взаємопов'язані між собою й найефективніше розкривають послідовність розроблення та виконання проекту, а саме: організаційно-підготовчий, конструкторський, технологічний, завершальний.

На кожному етапі має здійснюватися відповідна система послідовних дій у виконанні проекту, які називаються стадіями.

ЕТАПИ (СТАДІЇ) ПРОЕКТУВАННЯ:

1. Організаційно підготовчий – пошук і визначення проблеми. Збір та аналіз інформації, що стосується об'єкта проектування.

2. Конструкторський – вибір оптимального варіанта розв'язання проблеми та її обґрунтування. Макетування проекту. Вибір інструментів та обладнання.

3. Завершальний – організація робочого місця. Виконання технологічних операцій. Самоконтроль власної діяльності. Оцінка якості.

4. Технологічний – коригування виконаного виробу. Оформлення текстової частини проекту. Самооцінка проекту. Розробка презентації проекту. Захист проекту.

На початку роботи слід визначити, який проект буде виконуватися – індивідуальний чи груповий. Якщо проект виконується парою або групою учнів, то вони формуються за інтересами, розподіляються ролі й завдання відповідно до рівня знань, бажаної практичної діяльності в рамках проекту.

В основі проекту лежить певна проблема, щоб її вирішити, потрібно мати знання з різних галузей науки, а також володіти певними вміннями: інтелектуальними (робота з інформацією, її аналіз, узагальнення і висновки), творчими (вироблення ідей, варіантів вирішення проблеми, прогнозування результатів), комунікативними (ведення дискусії, уміння слухати й чути співбесідника, обстоювати свою точку зору, висловлювати власну думку). Звідси, доцільним є вже в початковій школі давати учням проектувальні завдання бо, залучення саме молодших школярів до проектної діяльності, сприяє формуванню в них таких компетентностей:

- уміння працювати в групі;
- уміння розділяти відповідальність;
- аналізувати результати діяльності;
- відчувати себе членом команди;
- розвиває навички аналітичного погляду на інформацію;
- здатності до адекватної самооцінки.

Проект – це індивідуальна, частіше групова або колективна діяльність школярів, яка спрямована на створення певного унікального кінцевого продукту. Проект розглядають як «п'ять П»: проблема, планування, пошук інформації, продукт, презентація.

Шосте «П» проекту – його портфоліо, тобто папка, у яку зібрані всі робочі матеріали (чернетки, плани, звіти тощо).

Особливості проектної діяльності молодших школярів:

– робота у проекті розпочинається із чіткого формулювання мети проекту, завдань та планування дій.

– найбільш важливою частиною плану є покрокова розробка проекту, в якій вказаний перелік конкретних дій із вказівкою виходів, термінів, відповідальних.

– обирається форма проектної діяльності: індивідуальна, групова, колективна.

– робота у проекті передбачає пошук інформації, яка потім буде оброблятися, систематизуватися, узагальнюватися, адаптуватися для подальшого використання.

– результатом роботи над проектом є певний кінцевий продукт. Наприклад: газета, книга, листівка, виставка малюнків, колективне панно, твір, комп'ютерна презентація, стаття у газету, реклама, віртуальний музей, фотоальбом, збірка власних творів, вистава, свято, концерт, рольова гра, екскурсія, тематична міні-збірка, сценка, дослідницька робота тощо.

– робота у проекті закінчується презентацією його кінцевого продукту.

Висновки. Багатогранне тлумачення проекту відкриває широкі можливості для його використання у різних сферах наукових досліджень, виробництва і життєдіяльності людини. Розглянуті позиції визначають три основні варіанти аналізу та побудови проектного контексту в сфері освіти: соціокультурний, психолого – педагогічний та освітній. Діяльність, під час якої обґрунтовується і розробляється проект, називається проектуванням. Отже, проектування як творча, інноваційна діяльність завжди націлена на створення якісно нового продукту, що має суттєве значення або для людини, або для суспільства.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо у застосуванні проектної діяльності як однієї із найперспективніших складових всього освітнього процесу та вважаємо за необхідне організацію проектної діяльності у навчанні школярів починаючи з початкової школи.

Список літератури:

1. Бедерханова В. П. Становление личностно ориентированной позиции педагога / В.П.Бедерханова. – Краснодар, 2001. – 256 с.
2. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В.П.Беспалько – М.: Изд-во Института профессионального образования, 1995. – 348с.
3. Дьюи Дж. Демократия и образование / Дж.Дьюи. – М.: Педагогика-Пресс, 2000. – 204 с.
4. Енциклопедія освіти / [голов. ред. В.Г. Кремень]; підгот.: Н.М.Авшенюк та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1038 с.
5. Загуменнов Ю. Особистісно зорієнтовані технології в освіті / Ю.Загуменнов, Л. Шелкович, Г. Шварц // Підручник для директора – 2005. – С. 36-47.
6. Подмазин С. И. Личностно-ориентированное образование: социально-философское исследование / С. И. Подмазин. – Запорожье: Просвита, 2000. – 349с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии /С.Л.Рубинштейн. – Т.1. – 1989.
8. Слободчиков В.И. Психология образования человека. Становление субъектности в образовательных процессах: учеб. пос. / В.И.Слободчиков. – М., 2013.
9. Теория дизайна / Г. П. Шедровицкий (в соавторстве). – М., 2004. – 372 с. (Переиздание книги «Теоретические и методологические исследования в дизайне».)
10. Управление персоналом в современных организациях: [пер.с англ. Н.Г.Владимирова.]. – М.: ООО «Вершина», 2004. – 543 с.
11. Энциклопедический социологический словарь / под ред. Осипова Г.В. – М.: ИСПИ РАН, 1995. – 939 с.

Молчанова В.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ПРОЕКТИРОВАНИЕ КАК ВИД УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье уделено внимание проектной деятельности и рассмотрен процесс учебного проектирования. Теоретически обоснованно сущность процесса создания проекта. Раскрыта специфика проектной деятельности младших школьников. Рассмотрены функции и виды проектирования. Осуществлен анализ проектирования как виду учебной деятельности учеников начальной школы.

Ключевые слова: деятельность, проектирование, учебная деятельность, проектная деятельность, ученики начальной школы, методика проектирования.

Molchanova V.V.

Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda

PROJECTING AS TYPE OF TRAINING ACTIVITIES FOR PRIMARY SCHOOL PUPILS

Summary

The article is focused on the project activities and the process of training. The projecting is considered here. The process of project creation is theoretically justified. The specificity of junior's project activities is presented in the article. The functions and kinds of projecting are reviewed here. The analysis of the projecting is implemented as the views of primary school pupils' training activities.

Keywords: activity, projecting, training, project work, pupils of primary school, projecting technique.

УДК 378.011.3-051:654.197

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ТЕЛЕЖУРНАЛІСТІВ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Носова К.В.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Сьогодні проблема формування професійної культури спілкування телевізійних журналістів особливо актуальна. Існує низка наукових досліджень, які спрямовані на вивчення проблеми формування професійної культури спілкування майбутніх телевізійних журналістів, але медіа, медіа-простір демонструє низький рівень освіти. Доцільність дослідження постає у зв'язку з необхідністю педагогічно забезпечити цей процес, внести в нього елементи педагогіки.

Ключові слова: тележурналісти, формування, культура професійного спілкування, педагогічні умови, культура спілкування.

Постанова проблеми. Проблема формування культури професійного спілкування майбутніх тележурналістів – проблема складна, багатогранна та актуальна й для сучасної педагогічної теорії і практики, і для педагогіки вищої школи. У сучасній соціокультурній ситуації відбувається процес трансформування самого феномену знання. Разом з тим, ринок праці сьогодні потребує таких випускників вищих навчальних закладів, які мають навички широкого міжкультурного спілкування, здатні працювати в мультикультурному середовищі.

Аналіз останніх досліджень й публікацій свідчить, що існує низка доробок, які дають уявлення про основні проблеми професій-

ної освіти на рівні вищої школи, зокрема про особливості професійної підготовки майбутніх тележурналістів. Багато наукових праць присвячено формам, технологіям формування культури професійного спілкування та розробляються науково-методичні матеріали, які забезпечують організацію та зміст культури професійного спілкування (Волкова Н., Гоян В., Шестьоркіна Л., Шаповал Ю.), дослідженню окремих питань зазначеної проблеми приділяли увагу як вітчизняні (Е. Багіров, Р. Борецький, В. Ворошилов, Г. Кузнєцов, М. Назаров, В. Суруханов, Б. Фірсов та ін.), так і зарубіжні вчені (Дж. Карлсон, Г. Гербнер, Л. Гросс, С. Катц, Дж. Клаппер, М. Шадсон).

Різні аспекти досліджуваної проблеми знайшли своє відображення в наукових працях, спрямованих на: визначення сутності професійної культури фахівця (В. Андрущенко, А. Бойко, І. Бех, О. Бондаревська, І. Зарецька, І. Зязюн, І. Ісаєв, Н. Крилова, Л. Нечепоренко, С. Маркова, В. Правоторов, В. Сластьонін, Г. Соколова та ін.); закономірності розвитку особистості під впливом соціального середовища та виховання (Л. Божович, Л. Буєва, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.); вимоги до моделі професіонала в контексті сучасної соціокультурної та інформаційно-технологічної ситуації (І. Бех, М. Васильєва, Н. Волкова, М. Євтух та ін.); визначення особливостей фахової підготовки, особливості журналістської творчості (В. Аграновський, Р. Бухарцев, В. Горохов, Г. Лазутіна, В. Падейский, О. Проніна та ін.); психологію впливу діяльності тележурналістів на глядачів (Н. Богомолова, Н. Брушлинська, Н. Даниленко, Е. Денніс, О. Зернецька, А. Каптерев, С. Кара-Мурза, Н. Костенко, В. Кудін, Л. Матвєєва, Ю. Мочалова). Питання формування мовної культури майбутніх журналістів підіймаються та вирішуються у наукових працях В. Костюка; методологічної культури – у дослідженнях В. Ворошилова, Я. Засурського, О. Марачевої; логічної культури журналістів – у дослідженнях О. Тертичного. Сутність професійної культури журналіста відображена у працях В. Олешка.

Вирішення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність дослідження й вирішення проблеми формування професійної культури майбутніх тележурналістів, її актуальність і доцільність, крім того, зумовлені наявними суперечностями між: глобальною потребою суспільства у тележурналістах з високим рівнем культури професійного спілкування та недостатнім рівнем прагнення майбутніх тележурналістів до формування культури професійного спілкування; значними потенційними можливостями системи вищої освіти, її усвідомленням викладачами ВНЗ необхідності формування у майбутніх тележурналістів культури професійного спілкування та неготовністю їх до цієї роботи; малою спроможністю студентів до цієї роботи; складністю, тривалістю й різноспрямованістю формування культури професійного спілкування у майбутніх тележурналістів і недостатньою розробленістю в сучасній педагогічній науці та практиці інноваційних заходів, спрямованих на забезпечення ефективності цього процесу.

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати проблему культури майбутніх тележурналістів у системі вищої школи та внести елементи педагогіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») зазначає: «Існуюча в Україні система освіти перебуває в стані, що не задовольняє вимог, які постають перед нею в умовах розбудови української державності, культурного та духовного відродження українського народу» [4]. Вища освіта України потребує модернізації і вдосконалення управління ВНЗ як сучасною соціокультурною системою.

Роль телевізійних журналістів як носіїв певних поглядів у суспільстві є особливою. Позитивний вплив телебачення на телеглядачів зале-

жить від внутрішніх моральних якостей, етичних цінностей, професійної культури тих, хто створює телевізійні програми. Проте сучасний телепростір досить часто демонструє відсутність журналістської культури: більшість телевізійних передач викликає корозію духовно-культурного клімату суспільства, працює на поглиблення соціальної кризи, загострює суперечності в суспільстві, дезорієнтує, ставить під сумнів загальнолюдські цінності, моральні та культурні ідеали. Тому сьогодні набуває особливої актуальності проблема формування професійної культури майбутніх тележурналістів.

У результаті аналізу теорії і практики вищої освіти тележурналістів було констатовано суперечності між: а) глобальною потребою суспільства у тележурналістах з високим рівнем культури професійного спілкування та недостатнім рівнем прагнення майбутніх тележурналістів до формування культури професійного спілкування; б) значними потенційними можливостями системи вищої освіти, її усвідомленням викладачами ВНЗ необхідності формування у майбутніх тележурналістів культури професійного спілкування та неготовністю їх до цієї роботи; малою спроможністю студентів до цієї роботи; в) складністю, тривалістю й різноспрямованістю формування культури професійного спілкування у майбутніх тележурналістів і недостатньою розробленістю в сучасній педагогічній науці та практиці інноваційних заходів, спрямованих на забезпечення ефективності цього процесу.

Зауважимо, що сучасна тележурналістика – це поєднання творчого процесу в телерадіоефірі зі знаннями, пов'язаними з технічним забезпеченням телерадіомовлення, технічним процесом діяльності студії, каналу [3, с. 5-6]. Діяльність журналіста пов'язана не тільки з найрізноманітнішою й соціально вагомою інформацією, але й з потребами самого суспільства в цій інформації. Система освіти завжди була орієнтована на потреби практики тієї галузі діяльності, для якої вона готує фахівців. Для вищих навчальних закладів, що готують кадри для телевізійних мас-медіа, оперативне реагування на запити практики є важливим саме під час кардинальних економічних і соціально-політичних змін.

Модель процесу формування методологічної культури майбутнього журналіста містить п'ять компонентів: методології соціального пізнання, загальної журналістської методології, методології аналізу журналістського твору, методології інтерпретації, імперичних даних та методології збору й обробки імперичних даних. Реалізація цієї моделі, на думку автора, передбачає розвиток професійно-особистісних якостей майбутніх журналістів як самооцінка, рефлексивність, відповідальність, комунікативність, активність.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив констатувати відсутність вітчизняних досліджень проблем формування культури професійного спілкування у майбутніх тележурналістів, виконаних на дисертаційному рівні.

На основі аналізу наукової літератури визначено поняття «культура», «професійна культура», «спілкування», «культура професійного спілкування», розкрито та обґрунтовано її сутність, специфіка та структурні компоненти, про-

аналізовано особливості фахової підготовки студентів – майбутніх тележурналістів.

Аналіз теоретичних засад дослідження професійної культури особистості встановлено, що у філософії професійна культура розглядається у взаємозв'язку з формуванням світоглядного, соціально-аксіологічного, логіко-гносеологічного потенціалу (М. Каган); у культурології – як специфічний спосіб людської діяльності, що має важливе значення для розвитку суспільства та особистості (А. Арнольдов). Психологічна наука значущість професійної культури фахівця визначає спрямованістю поведінки національних, етнічних та інших груп на загальнозначущі цінності, як сукупність загальних стійких смислів (Е. Клімов).

У педагогіці професійна культура фахівця розглядається як передумова формування його професіоналізму; показник професійної готовності; міра та спосіб творчої самореалізації особистості в професійній діяльності; суспільна та особистісна цінність; соціально-професійна якість суб'єкта праці; сукупність спеціальних знань та досвіду їх реалізації у професійній діяльності (О. Новиков); відображення зрілості та розвинутості всієї системи соціально значущих особистісних якостей; сукупність соціальних цінностей, моральних переконань, норм, правил, які сформувалися історично та регулюють професійну діяльність особистості у суспільстві Є. Зеєр, І. Зарецька.

Навчальний процес містить два полюси: початковий – передача знань від викладача до студента; кінцевий – повернення знання студентами викладача. Педагогічна інтеграція об'єднує всі елементи навчально-виховного процесу (зміст, форма, методи), що являє собою розширення функції навчання (інтегративна функція); інноваційним навчанням; модернізацією освіти; результати освіти (цілісна особистість). Інтеграційні процеси у освіті стимулюють пошук нових форм та методів відтворення інтеграції в освіті, а навчальна середа є базою інтеграції знань. Інтегративний навчальний процес – це велике технологічне поле гнучкості мислення, універсальності знань та вмін студентів, їх інтелектуального та творчого розвитку у процесі професійної підготовки [5, с 2-8].

Вища освіта рухається в руслі всесвітніх тенденцій та спрямована на реалізацію принципів гуманізації, професіоналізму, фундаментальності, міждисциплінарності. Важливим у системі освіти є концепція гуманітарної та практичної спрямованості навчальних дисциплін які допомагають освоїти цінності суспільства та культури.

На нашу думку, фахова підготовка, яка формує професійну культуру майбутніх тележурналістів, повинна базуватися на активних методах і сучасних технологіях навчання та виховання.

Стрімкість наукового поступу суспільства, поширення перетворюючого впливу телебачення на всі аспекти людської життєдіяльності спонукає вищу школу формувати у майбутніх тележурналістів креативність – здатність до творчості, використання інформаційних технологій, уникнення традиційних схем, оперативного розв'язання проблемних ситуацій.

Основи професійної культури життєдіяльності журналіста закладаються в системі вищої освіти, уміння організувати продуктивний діалог

у найрізноманітніших сферах людської діяльності, Формування культури діалогу – невід'ємна складова фахової підготовки майбутніх журналістів, оскільки комунікація пронизує всі види діяльності журналіста і актуалізується у всіх формах – від міжособистісного спілкування до масової комунікації.

Адже діалог у сучасній журналістиці – це не лише спосіб засвоєння інформації, не лише авторський прийом, а й спосіб реалізації вихідних функцій журналістики, умова життєздатності системи в цілому. Спілкування як самостійну та специфічну форму активності особистості, яка необхідна для об'єднання людей для діяльності. Метою такого спілкування є взаємини з іншими людьми та досягнення взаєморозуміння, вирішення ділових справ.

Майбутньому тележурналісту необхідно формувати вміння визначити настрій оточуючих, внутрішній стан, характер, експресію поведінки співрозмовника. Він повинен у якості засобу спілкування використовувати міміку, пантоміміку.

Головним є важливість вміння орієнтуватися у ситуації спілкування, що надає можливість починати контакти з партнерами у ситуації, вміння створювати ситуації спілкування, входити у вже існуючу ситуацію спілкування, знаходити теми спілкування. Вміння орієнтуватися в ситуації, припускає види спілкування (ділове – вільне, у групі – в колективі) та вибір адекватного способу взаємодії з партнерами. Виокремлено вміння (мовлене спілкування, орієнтовка у ситуації спілкування, групове спілкування) мають велике значення у професійній діяльності майбутнього спеціаліста. Успішність спілкування залежить від культури дискусії її учасників. Вона включає: здібність попередження співрозмовника; прагнення відокремлювати факти, про які говорить співрозмовник.

Стосовно кожного етапу слід дотримуватися певних правил які оптимізують взаємодію: формування почуття «ми», демонстрація спільності поглядів, що усуває соціальні бар'єри, об'єднують для досягнення спільної мети; установлення особистісного контакту; демонстрація власного ставлення (посмішка, інтонація, рухи, дистанція); показ цілей спільної діяльності (зацікавленість співрозмовника, спільного «ми», міцності, єдності); передача розуміння внутрішнього стану (настрій співрозмовника, зацікавленість у взаємодії, взаєморозумінні); постійний вплив інтересу до співрозмовника (слухати, ставити питання, цінувати думки, співпереживати, підкреслювати позитивне, говорити комплементи); створювати ситуації успіху; постійне схвалювання потенційних можливостей, підкреслення індивідуальної значущості кожного – реалізувати все це можливо при правильному виборі стилю професійного спілкування основою якого буде позитивна спрямованість на особистість» [2, с. 6-9].

Специфіка діяльності телевізійного журналіста полягає у двох аспектах: поведінковому (інструментальному), що пов'язаний з технологічним етапом творчого процесу – збором, обробкою фактичного матеріалу, характером прийомів та способів, що використовуються телевізійним журналістом з цією метою; вербальному (змістовому), що пов'язаний з творчим етапом – літе-

ратурним оформленням зібраного та обробленого фактичного матеріалу, характером понять, образів, а також лексичних, стилістичних, композиційних засобів, що використовуються з цією метою» [2, с. 12-16].

Оскільки робота журналіста орієнтована на взаємодію з аудиторією, інформаційними ресурсами, у навчальному процесі ВНЗ особливу увагу варто звертати на міждисциплінарний підхід, системність у використанні інноваційних методик і технологій, що, за нашим переконанням, дасть студентам змогу отримати уявлення про закономірності спілкування й комунікації, допоможе майбутнім журналістам підготуватися до успішної професійної діяльності.

Для вирішення поставлених завдань було використано комплекс методів дослідження: досягнення мети, вирішення завдань і перевірки гіпотези дослідження використано комплекс сучасних загальнонаукових методів: *теоретичні*: аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури, а також літератури з журналістськознавства – для з'ясування стану досліджуваної проблеми; систематизація, узагальнення – для розкриття сутності проблеми, формулювання понятійно-термінологічного апа-

рату, визначення основних компонентів професійної культури майбутніх тележурналістів, виявлення педагогічних умов її формування у фаховій підготовці; *емпіричні*: діагностичні (спостереження, анкетування, експертна оцінка, бесіда), методи самооцінки – для виявлення рівнів сформованості професійної культури майбутніх тележурналістів; анкетування, усне та письмове опитування – з метою діагностики впливу телебачення на особистість; аналіз навчальних планів, методичної літератури – для визначення особливостей професійної підготовки майбутніх тележурналістів; педагогічний експеримент з якісним та кількісним аналізом результатів дослідження – для перевірки ефективності запропонованих педагогічних умов; метод середніх величин, метод парних порівнянь – для оцінювання одержаних результатів.

Висновки і пропозиції. Ми розглянули деякі аспекти проблеми формування професійної культури спілкування телевізійних журналістів. Зауважили, що медіа, медіа-простір демонструє низький рівень освіти. У якості подальшого дослідження планується розглянути сутнісну характеристику культури професійної спілкування майбутніх тележурналістів.

Список літератури:

1. Андрущенко В. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть / В.Андрущенко // Вища освіта України. – № 1. – 2001. – С. 12-16.
2. Волкова Н. Педагогіка: посібник для вузів / Н.П.Волкова. – К.: Академія, 2002. – С. 6-9, 12-16.
3. Гоян В. Інформаційна телевізійна програма: типологічна характеристика, параметри діяльності журналіста: Автореф. ... дис. канд. філолог. наук: 10.01.08 / В.В.Гоян. – К., 1999. – С. 5-6.
4. Державна національна програма «Освіта» – К.: Райдуга, 1994.
5. Шестеркина Л. Университеты и медиа: опыт и тенденции развития телерадиокомпаний «ЮУрГУ»: монография / Л.Шестеркина. – 2-е изд., перераб и доп. – Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2010. – С.6-9.

Носова К.В.

Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ БУДУЩИХ ТЕЛЕЖУРНАЛИСТОВ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Сегодня проблема формирования профессиональной культуры телевизионных журналистов особенно актуальна. Существует большое количество научных исследований, направленных на изучение проблемы формирования профессиональной культуры общения будущих телевизионных журналистов, но медиа и медиа-пространство демонстрирует низкий уровень образования. Целесообразность исследования связано с необходимостью педагогически обеспечить процесс, внести в него элементы педагогики. **Ключевые слова:** тележурналисты, формирование, культура профессионального общения, культура общения.

Nosova K.V.

Lugansk National University of Taras Shevchenko

FORMING A PROFESSIONAL CULTURE OF COMMUNICATION FOR FUTURE TELEVISION JOURNALISTS AT THE UNIVERSITY

Summary

There are a number of academic disciplines that aims on studying. The problem of forming professional culture of communication for future television journalists, but modern media space demonstrates the low level of development university. Research expedience appears in connection with a necessity of pedagogical providing of this process, adaptation of pedagogical elements in it.

Keywords: television journalists, forming, culture professional of communication.

РОЗВИТОК ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ВНЗ МЕДИКО-ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ПРОФІЛЮ

Прохорова О.О.

Харківський національний фармацевтичний університет

У даній статті описана технологія розвитку індивідуального стилю педагогічної діяльності викладачів ВНЗ, яка дозволить підвищити рівень їх професійно-педагогічної компетентності для роботи у системі вищої освіти України. У статті наведено структуру формувального експерименту та його опис по етапах.
Ключові слова: індивідуальний стиль педагогічної діяльності, технологія розвитку індивідуального стилю педагогічної діяльності викладачів ВНЗ, професійна компетентність.

В умовах євроінтеграції дуже гостро стає питання про необхідність удосконалення навчального процесу у педагогічних навчальних закладах, підвищення його ефективності, а також застосування нових технологій та засобів навчання. Та щоб успішно виконувати такі складні завдання необхідно мати кваліфіковані педагогічні кадри. Професіоналізм та компетентність у педагогічній діяльності детермінуються, перш за все, високим рівнем володіння системою професійних знань та умінь педагога, а також, навичками творчої діяльності.

Постановка проблеми. Наше дослідження має напрямок на рішення проблеми розвитку індивідуального стилю педагогічної діяльності у викладачів ВНЗ під час підвищення кваліфікації у вищому навчальному закладі. Вищі навчальні заклади, які виконують завдання з підготовки викладачів ВНЗ мають подвійну відповідальність щодо результатів освіти, тому що рівень кваліфікації тих спеціалістів, які навчаються, залежить від рівня професійної компетентності підготовлених педагогічних кадрів. Одним із напрямків реформ освітніх систем більшості країн визначена безперервна педагогічна освіта, у центрі якої – особистість педагога та його індивідуальний стиль діяльності. Відомо, що серед вітчизняних педагогів свій індивідуальний стиль можуть визначити менш ніж 10%, в той час у США – 84%. Це, насамперед, свідчить про недостатню психолого-педагогічну підготовку випускників наших вищих навчальних закладів освіти. У сучасній педагогічній освіті існує протиріччя між зростаючими вимогами до компетентності педагогів та недостатньої розробленістю науково-теоретичних та методичних основ формування індивідуального стилю діяльності, а також акцентування уваги на сучасних прогресивних підходах до освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Індивідуальний стиль педагогічної діяльності визначається неоднозначно, проте багато дослідників прийшли до висновку про те, що він обумовлюється рівнем системи безперервної педагогічної освіти, конкретними умовами педагогічної освіти та педагогічної діяльності. Його формування в умовах колективного навчання у вузі можливо тільки на основі особистісно-орієнтованої парадигми освіти, яка на думку Якиманської І.С. припускає: розвиток індивідуальних здібностей та якостей особистості учнів як реалізація головної мети освіти; індивідуалізація

цілей розвитку особистості, які не можуть і не повинні бути поставлені як універсальні та єдині для всіх; здійснення розвитку особистості та процесу опанування знань з обліком суб'єктного досвіду та спроможностей учнів; будівництва системи освіти у напрямку від учня до мети, змісту та технологіям навчання і виховання, але не навпаки; діагностика та стимулювання розвитку особистості на основі тривалого спостереження для виявлення індивідуальних особливостей та розвитку у відповідності з ними в умовах широкого різноманіття змісту освіти, її методів та засобів [1, с. 59].

Розвиток індивідуального стилю діяльності викладача ВНЗ неможливо проводити без обліку нескінченного різноманіття його особистісних особливостей. Відомий педагог Сорока-Росинський, який характеризував вимоги до педагога, справедливо помічав, що кожен педагог не матрац, який наповнений доброчинністю, але особистість, певний склад характеру, особлива порода – кожен у своєму стилі...Кожен педагог повинен визначити, до якої породи він належить, для того щоб знати свої сильні та слабкі сторони, та всі особливості свого знаряддя, тобто, своєї особистості, як вчителя і вихователя.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема вивчення різних аспектів індивідуального стилю педагогічної діяльності не є новою. Вона вирішувалась на різних методологічних засадах. Вивчення типологічних властивостей нервової системи призвели психологів і психофізіологів (З.І. Вяткіну, Є.О. Клімова, В.С. Мерліна, Н.І. Петрову та ін.) до визначення індивідуального стилю діяльності як «обумовленої типологічними особливостями людини стійкої системи засобів діяльності, яка складається у людини, яка прямує до найкращого здійснення даної діяльності» [2, с. 49].

Інші дослідники (В.О. Кан-Калік, І.О. Колесникова, Н.В. Кузьміна, В.О. Сластенін та ін.) під стилем розуміють виявлення у своєї діяльності особистісних якостей, визначаючих своєрідність професійної поведінки педагога, його майстерність, творчий почерк, своєрідні канали самореалізації та педагогічного впливу на учнів, яким віддається перевага. Багато визначень досліджуємого предмету обумовлено його складністю та багатогранністю. Можливо розглядати індивідуальний стиль педагогічної діяльності скрізь при зму навчання, тоді обидві його складові повинні бути прийняті до уваги: стиль викладання і стиль

навчання, які пов'язані між собою та взаємообумовлені. О.В. Торхова визначає ІСПД як «обумовлену індивідуальними особливостями та сталу систему засобів, якої педагог віддає перевагу, за допомогою яких він успішно створює освітнє середовище, яке сприяє розвитку індивідуального стилю навчальної діяльності учнів» [3, с. 62-63].

Крізь всі елементи педагогічної діяльності проходить її компонент – професійно-педагогічне спілкування, яке також має багато стильових характеристик. Стиль регуляції педагогом своєї діяльності та поведінки детермінує його інтегральний стиль життєдіяльності і впливає на рівень результатів професійної діяльності. Велике значення у структурі ІСПД має імідж педагога, який, у свою чергу, має певні якісні характеристики. В.А. Толочек класифікує стилі, які досліджує «у координатній системі двох факторів – діяльнісного та суб'єктного. В існуючому різноманітті стилів ми виділяємо чотири основні групи: стилі адаптації, стилі діяльності, стилі взаємодії, та стилі відношення» [4, с. 57-58].

Метою даної статті є розробка та опис технології розвитку індивідуального стилю педагогічної діяльності викладачів ВНЗ, яка дозволить підвищити рівень їх професійно-педагогічної компетентності для роботи у системі вищої освіти України.

Індивідуальний стиль педагогічної діяльності є головним фактором та узагальненим показником професійної компетентності, а також метою подальшого професійного самовдосконалення. Дійсно, усім педагогам ВНЗ, які досягли рівня професійної майстерності, притаманний свій власний, неповторний стиль професійної діяльності, який дозволяє їм на підставі унікального життєвого досвіду, а також індивідуальних особистісних характерологічних особистостей досягати високих результатів праці. Головним фактором професійної компетентності педагога – є відповідність стилю педагогічної діяльності вимогам конкретної ситуації розвитку. Індивідуальний стиль проявляється в умінні педагога створювати оптимальні умови для розвитку тих, хто навчається, формувати їх світовідчуття та оптимізувати шляхи власного професійного самовизначення.

Виклад основного матеріалу. Експериментальне дослідження процесу розвитку індивідуального стилю діяльності педагогів ВНЗ здійснювалося на базі НФаУ а також у Державному медичному університеті ім. Горбачевського, м. Тернопіль з 2014 по 2016 рік зі слухачами циклів: «Основи психолого-педагогічної підготовки викладачів», «Основи педагогічної майстерності», «Професійна діяльність і особистість викладача».

На першому етапі необхідно було виявити рівень сформованості уявлення про ІСПД. Для цієї мети було проведено опитування викладачів ВНЗ. Їм було запропоновано відповісти на питання «Що Ви розумієте під індивідуальним стилем педагогічної діяльності?» та «Які фактори, на Ваш погляд, впливають на формування індивідуального стилю педагогічної діяльності?», а також написати твір-мініатюру на тему «Мій стиль педагогічної діяльності в практиці викладання спеціальних дисциплін у вищому навчальному закладі».

Визначення рівня уявлень викладачів ВНЗ про ІСПД та його компоненти.

Визначення рівня повинно здійснюватися у два прийоми. Спочатку методом анкетування визначається, що викладачі ВНЗ знають про індивідуальний стиль педагогічної діяльності та його складові. З цією метою використовується анкета з відкритими запитаннями: «Що Ви розумієте під індивідуальним стилем педагогічної діяльності?»; «Які складові ІСПД Ви можете назвати?»; «Що, на Ваш погляд, впливає на формування ІСПД?». Далі шляхом контент-аналізу визначається оцінка по кожному запитанню.

Контент-аналіз (від англ. *content analysis* – аналіз змісту) – один із міждисциплінарних методів дослідження, що застосовується в соціальних науках. Н.В. Кузьміна відзначає, що «як метод наукового аналізу тексту, він застосовується в гуманітарних науках з метою поглибленого розуміння змісту тексту, соціальної позиції автора, його ціннісних орієнтацій, ідейно-політичної спрямованості як комунікатора (виробника тексту, повідомлення), так і сприйняття його реципієнтом. Контент-аналіз як спеціальний якісно-кількісний аналіз змісту текстів припускає послідовну систематичну й надійну фіксацію одиниць досліджуваного змісту й квантифікацію одержуваних даних» [5, с. 104].

Як правило контент-аналіз складається з таких процедур:

- формалізація одиниць аналізу, коли складносурядне речення подається у вигляді суми простих речень;

- усі отримані одиниці досліджуваного змісту (трансформовані судження), що відбивають якісні сторони об'єкта дослідження, групуються, після чого підраховується повторюваність кожного трансформованого судження в різних зафіксованих судженнях;

- якісні характеристики, отримані в процесі проведення робіт першого етапу, ранжуються за кількісними показниками, підрахованими на другому етапі;

- на основі аналізу проранжованих трансформованих суджень виділяються істотні сторони, що характеризують об'єкт вивчення. При цьому дослідник може до отриманого переліку додати свої характеристики, не виявлені в результаті вищезгаданого аналізу, обґрунтувавши таке додавання.

Наприклад, визначення ІСПД, було трансформоване в такий спосіб.

Складносурядне речення: «Індивідуальний стиль педагогічної діяльності (ІСПД) – це стійка, особистісно забарвлена система відносно однорідних способів виконання педагогом операцій, прийомів і дій з метою навчання й виховання студентів на підставі існуючих у нього знань, умінь й навичок, яка забезпечує ефективність професійно-педагогічної діяльності при оптимальних особистісних витратах педагога».

Прості речення, що утворюють визначення ІСПД:

1. ІСПД – система способів виконання педагогом операцій, прийомів і дій.
2. Способи виконання педагогом дій відносно однорідні.
3. Мета виконання педагогом операцій, прийомів і дій – навчання й виховання студентів.
4. Ця система стійка й особисто забарвлена.

5. Система існує на підставі наявності у педагога знань, умінь і навичок.

6. Система забезпечує ефективність професійно-педагогічної діяльності педагога.

7. Система робить оптимальними особистісні витрати педагога.

У відповідях слухачів на запитання анкети підраховувались і зараховувались судження, які за змістом збігалися з наведеними вище трансформованими складовими визначення ІСПД. За кожний збіг нараховувалося один бал. Загальна кількість балів по першому запитанню, відповідно, – 7 балів. За друге запитання, структуру правильної відповіді на яке наведено у даному підрозділі вище, – 10 балів. Як правильна відповідь на третє запитання виступала розроблена модель з такими складовими: 1) професійні знання, уміння й навички педагога; 2) загальні та спеціальні педагогічні здібності; 3) індивідуальні психологічні особливості особистості педагога; 4) типологічні біопсихічні властивості педагога. Таки чином, за третє запитання нараховувалося 4 бали.

Таким чином, після анкетування для кожного викладача ВНЗ було отримано суму балів по кожному запитанню, а також їх загальну суму, яка, як показано раніше, дорівнює 21 балу. У результаті було отримано шкалу від 0 до 21 бала, яку було розбито на три інтервали: 0-8 балів – *низький рівень*; 9-16 балів – *середній рівень*; 17-21 – *високий рівень уявлень про ІСПД*.

Наступний компонент. Оцінка ступеня розвитку рефлексії слухачів.

Крок 1. Спочатку методом анкетування визначається як викладачі ВНЗ оцінюють себе в педагогічній діяльності. З цією метою використовується анкета з відкритими запитаннями: «Які якості Вашої особистості будуть сприяти опануванню професії педагога?», «Які якості Вашої особистості будуть утруднювати цей процес?», «Як і за рахунок чого Ви будете компенсувати прояв у себе небажаних якостей і властивостей особистості?». Далі шляхом контент-аналізу визначається оцінка по кожному запитанню про йшлося вище.

Крок 2. Кожний викладач ВНЗ експериментальної групи складає «Програму індивідуального саморозвитку особистості», створення якої є змістом семінарсько-практичного заняття у циклі «Основи педагогічної майстерності».

Крок 3. Кожним викладачем із використанням контент-аналізу оцінюється «Програма індивідуального саморозвитку особистості» з виділенням таких її компонентів, над якими йому потрібно працювати протягом певного терміну, що залишився до закінчення навчання на курсах підвищення кваліфікації у педагогічному закладі освіти.

Компонент Д3. Виявлення у викладачів ВНЗ наявності професійно важливих якостей (ПВЯ) та професійно шкідливих якостей (ПШЯ).

Виявлення вищезгаданих якостей у викладачів ВНЗ має здійснюватись шляхом тестування. Для виявлення певної якості використовується своя тестова методика. Перелік ПВЯ та ПШЯ із зазначенням методики для визначення кожної з них наведено нижче.

З метою виявлення у викладачів ВНЗ наявності професійно важливих та професійно шкідливих якостей нами були запропоновані певні тестові методики.

Професійно важливі якості нами визначені такі: доброзичливість; об'єктивність; оптимістичність; готовність до саморозвитку; організованість; емпатія; толерантність.

Професійно шкідливі якості:

– ригідність, котра розуміється як «індивідуально-психологічна особливість особистості, що проявляється як прихильність до однотипних способів дій та сприйняття». Ще ригідність розуміється як відносна нездатність змінити дію або ставлення, коли цього потребують об'єктивні умови. Визначення здійснюється за методикою, наведеною в [6, с. 79];

– агресивність, що розуміється як здатність до агресії. У свою чергу, «агресія (від лат. *aggredi* – нападати) – індивідуальна або колективна поведінка, дія, що спрямована на здійснення фізичної або психологічної шкоди, збитку або знищення людини, групи людей» [6, с. 81]. Визначення здійснюється за методикою, наведеною в [6, с. 96];

– авторитарність, під якою розуміється соціально-психологічна характеристика особистості, що відбиває її прагнення максимально підкорити своєму впливу партнерів по взаємодії та спілкуванню [6, с. 81-82]. Розглянемо інтерпретацію результатів за кожним із тестів.

Результати опитування і контент-аналізу творів показали, що у слухачів сформовано, але майже загальне уявлення про поняття, яке досліджувалося. Частіше за все викладачі ВНЗ ототожнюють ІСПД з реалізацією діяльнісного індивідуального підходу у навчанні.

На засаді отриманих результатів процес розвитку ІСПД у викладачів ВНЗ було прийнято рішення починати з цілеспрямованого формування уяви та поняття ІСПД, його структури, факторів впливання і характеристик різних стилів по існуючим класифікаціям. Для цього у рамках циклу «Лекторська майстерність педагога» було спеціально підготовлено та прочитано лекцію «Індивідуальний стиль педагогічної діяльності» (2 год.). З метою формування уяви про структуру ІСПД та характеристики його основних компонентів викладачам ВНЗ було запропоновано оцінити за десятибальною шкалою прояв складових ІСПД інших викладачів ВНЗ, використовуючи спеціально розроблену анкету. Після цього викладачам було запропоновано оцінити прояв компонентів вже особистого ІСПД за допомогою тієї ж анкети. Для психологічної готовності щодо виконання ролі викладача ВНЗ та підготовки до сприйняття власної педагогічної діяльності Викладачам ВНЗ, які опановували цикл «Основи психолого-педагогічної підготовки викладачів», було запропоновано перерахувати якості та властивості особистості, які є необхідними у подальшій професійній діяльності, а також бажаними та зонайменше небажаними. Викладачам ВНЗ було запропоновано оцінити ступень розвитку сформованості тих якостей та особистостей, які будуть сприяти подальшому їх розвитку у професійній діяльності, а також тих, які можуть ускладнити чи уповільнити процес професійної діяльності. На підставі виявлених якостей та особливостей, викладачам ВНЗ було запропоновано прогнозувати засоби оптимального застосування виявлених професійно важливих та компенсування небажаних якостей та осо-

бливостей особистості. Програма розвитку ІСПД викладачів ВНЗ складалася з декількох етапів.

По-перше, на практичних заняттях циклу: «Основи психолого-педагогічної підготовки викладачів» було організовано самопізнання викладачами ВНЗ тих особливостей їх особистості, які впливають на розвиток і визначають ІСПД. На цьому етапі було проведено їх психологічне тестування на виявлення типу нервової системи, типу темпераменту, типу акцентуацій характеру, а також виявлені рівні сформованості комунікативних та організаторських здібностей. Результати тестування порівнювали з результатами педагогічного спостереження. Згідно з результатами діагностики, викладачам ВНЗ було запропоновано скласти програму професійного розвитку власної особистості.

По-друге, для подальшої роботи по розвитку ІСПД викладачі ВНЗ були поділені на групи, у яких за допомогою спеціальних тренінгів на практичних заняттях у циклі «Педагогічна май-

стерність викладача» приділялося особлива увага розвитку і застосуванню професійно важливих якостей та властивостей особистості у професійній діяльності та коректуючим вправам по нівелюванню професійно небажаних особливостей.

По-третє, проводилося анкетування викладачів ВНЗ на педагогічних курсах підвищення кваліфікації та педагогічне спостереження з метою виявлення особливостей притаманного їм ІСПД.

На четвертому етапі здійснюватиметься корекція проявів окремих складових ІСПД викладачів ВНЗ з позиції особистісно-орієнтованого підходу.

Висновок. Таким чином, запропонована технологія розвитку індивідуального стилю педагогічної діяльності викладачів ВНЗ медико-фармацевтичного профілю дозволить підвищити їх рівень професійно-педагогічної компетентності для системи вищої освіти України, згідно з вимогами та положеннями, які містяться у Болонській декларації.

Список літератури:

1. Якиманська І.С. Особистісно-орієнтоване навчання у сучасній школі. М.: Вересень, 2000. – 110 с.
2. Клімов Є.О. Індивідуальний стиль діяльності у залежності від типологічних властивостей нервової системи. Казань, 1969.
3. Торохова А.В. Індивідуальний стиль діяльності учителя // Педагогіка, № 6, 2003. – С.59-66.
4. Толочек В.О. Стилі професійної діяльності: організація компонентів та взаємодія суб'єктів // Вісн. Моск. Ун-та. Сер. 14, Психологія, 1996, № 3. – С.51-59.
5. Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической деятельности / Ленинград. гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1970. – 114 с.
6. Зеер Э.Ф. Социально-психологические особенности личности инженера-педагога: Сб. науч. тр. / Свердлов. инженер.-пед. ин-т. – Свердловск: СИПИ, 1988. – 116 с.

Прохорова Е.А.

Харьковский национальный фармацевтический университет

РАЗВИТИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО СТИЛЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГОВ ВУЗОВ МЕДИКО-ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ

Аннотация

В данной статье описана технология развития индивидуального стиля педагогической деятельности педагогов ВУЗов, которая позволит повысить уровень их профессионально-педагогической компетентности для осуществления профессиональной деятельности в системе ВО Украины. Также, была приведена структура формирующего эксперимента и его поэтапное описание.

Ключевые слова: индивидуальный стиль педагогической деятельности, технология развития индивидуального стиля педагогической деятельности педагогов ВУЗов, профессиональная компетентность.

Prochorova H.A.

Kharkiv National University of Pharmacy

ELABORATION OF INDIVIDUAL STYLE OF PEDAGOGICAL ACTIVITY FOR UNIVERSITY EDUCATORS OF MEDICAL AND PHARMACEUTICAL PROFILE

Summary

The technology of elaborating individual style of pedagogical activity for university educators, which will help to increase the level of their professional competence for carrying out professional activity in the Higher Education system of Ukraine, is described in the article. The structure and step by step description of a forming experiment is also submitted.

Keywords: individual style of pedagogical activity, the technology of elaborating individual style of pedagogical activity, professional competence.

УДК 371.21(477)«18»

ЗАСОБИ ЗАОХОЧЕННЯ ТА ПОКАРАННЯ УЧНІВ СЕРЕДНІХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У СЕРЕДИНІ XIX СТОЛІТТЯ

Рукасова С.О., Крутогорська О.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті досліджено розвиток проблеми заохочення та покарання учнів середніх закладів освіти у середині XIX століття. З'ясовано специфіку морального заохочення кращих учнів гімназій та реальних училищ. Установлено особливості покарань вихованців, як індивідуальних так і колективних. Висвітлено відмінності у засобах заохочення та покарання чоловічих та жіночих гімназій. Визначено, що в досліджуваний період вчителі діяли за чіткими рекомендаціями щодо засобів заохочення та покарання учнів.

Ключові слова: похвальний лист, стипендія, медаль, догана, штрафний журнал.

Постановка проблеми. Актуальною дидактичною проблемою середини XIX століття є проблема перевірки, оцінки знань учнів. Підкреслимо, що цей період найбільш яскравий, насичений педагогічними ідеями, пропозиціями, зокрема в галузі організації контролю знань, умінь і навичок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми засвідчило інтенсивні пошуки визначення сутності, функцій, видів, форм і методів контролю, вимог до реалізації, розробки критеріїв оцінювання навчальних досягнень (Н. Волкова, С. Золотухіна, В. Крисько, Ч. Куписевич, І. Підласий, Є. Петровський, О. Савченко, М. Сорокін, М. Фіцула, М. Ярмаченко та ін.).

Інший напрям складають експериментальні дослідження у яких здійснено перевірку теоретичних висновків і рекомендацій (В. Безверхова, В. Буряк, Т. Дмитренко, Н. Карапузова, О. Масалітіна, Л. Рибалко, І. Синельник, Т. Солодка та ін.).

Окремий напрям визначає тенденція розкриття історико-педагогічних аспектів проблеми контролю в певні історичні періоди (А. Бойко, В. Вихрущ, М. Дем'яненко, М. Євтух, С. Золотухіна, Г. Кзензова, І. Підласий, О. Сухомлинська, Г. Троцько та ін.) з питаннями контролю щільно пов'язані й засоби заохочення та покарання, які використовували в середніх навчальних закладах.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Недостатньо дослідженим залишається започаткований нами напрям організації контролю навчальних досягнень учнів середніх закладів освіти в середині XIX століття, зокрема вивчення потребує систематизації ідей та наукового узагальнення практичного досвіду засобів заохочення та покарання учнів середніх закладів освіти у другій половині XIX століття.

Мета статті. Аналіз засобів заохочення та покарання учнів середніх закладів освіти у середині XIX століття.

Виклад основного матеріалу. У статуті гімназії 1828 року міри заохочення були викладені у параграфах сто п'ятдесят четвертому і двісті тридцять п'ятому; вони полягали в тому, що кращі з учнів, які відзначалися старанністю й доброчесністю, нагороджувались книжками й похвальними листами (не більше двох-трьох нагород на клас); саме нагородження відбувалося після іспитів на урочистому акті. У тому разі, коли учень був з бідної родини, статут передбачав нагородження такою книгою, яка надалі

могла йому знадобитися. Найкращих з вихованців останнього класу нагороджували золотими та срібними медалями, на розсуд ради гімназії.

Проте аналіз досвіду роботи середніх навчальних закладів свідчить, що на початку досліджуваного періоду в них застосовувалися й деякі інші засоби заохочень. Так, у публіцистичній й мемуарній літературі, міністерських розпорядженнях, звітних матеріалах знаходимо відомості про те, що прізвища кращих учнів систематично заносили на спеціальну почесну дошку, яка була в кожній гімназії; розподіл місць вихованців у класі здійснювали відповідно до рівня їх знань, старанності й поведінки, що було встановлено циркулярним розпорядженням що у 1813 році; був і такий вид нагород, як «почесні (схвальні) відгуки» про найбільш змістовні твори [2, с. 10-11].

У Санкт-Петербурзькому навчальному окрузі ще в 40-х роках за пропозицією попечителя «з метою викликати благородне змагання» були встановлені грошові премії переможцям конкурсів творів, які виконували учні 4-7 класів з предметів гімназичного курсу: спочатку на рік у вигляді досвіду, а потім і остаточно. Проте в інших навчальних округах того часу така нагорода не знайшла поширення: наприклад, керівництво Одеського округу відхилило її впровадження на тій підставі, що «...грошові премії за учнівські твори ... рано можуть розвинути в учнях корисливі спрямування» [3, с. 10-11; 7, с. 16].

Серед засобів заохочення слід відзначити і стипендії, що надавали «бідним, але благонадійним та старанним вихованцям», згадки про які належать ще до першої половини XIX століття. Так, згідно з міністерським розпорядженням від 1839 року стипендії з коштів державної скарбниці могли бути призначені дітям «бідних дворян і чиновників», які на річних іспитах з головних предметів отримали «повне число балів 5, з інших предметів – не менше 3» і мали схвальну поведінку. При цьому перевагу віддавали «учням вищих чотирьох класів». Питання про надання стипендії вирішувала педагогічна рада гімназії, а остаточно його затверджував попечитель навчального округу.

Та сама педагогічна рада позбавляла стипендії «учнів, упродовж піврічного курсу в щомісячних відомостях не схвалених у науках і старанності більш ніж половиною вчителів або викладачами трьох головних предметів; ті, хто по закінченні річного курсу не будуть переведені до наступного класу; ті, хто вчинив провини особливої

важливості чи по завершенні піврічного курсу за середнім числом балів у поведінці не одержать схвалення» [4, с. 165].

З часом поряд з державними почали з'являтися стипендії, засновані приватними особами або громадськими чи державними організаціями й установами, користуватися якими мали право не лише вихідці з привілейованих верств населення. Наприклад, затверджене у 50-х роках «Положення про стипендії В. Жуковського» встановлювало, що з двох заснованих у гімназії стипендій одну призначали вихованцю з сімей незаможних дворян, а другу – «вихідцю з бідних міських обивателів»; питання про її надання вирішувала рада гімназії, ґрунтуючись на результатах вступних іспитів; власника стипендії позбавляли права одержувати її в тому випадку, коли він залишався в тому ж класі на другий рік.

Крім стипендій, подекуди використовували і такий вид матеріального заохочення гімназистів, як одноразова грошова допомога, право на яку мали тільки старанні учні. Водночас слід зазначити, що на початку досліджуваного періоду стипендії були далеко не у всіх гімназіях, а там де вони були встановлені, їх кількість переважно не перевищувала двох-чотирьох на навчальний заклад; одноразова чи грошова допомога взагалі носила епізодичний характер.

Вимоги статуту про нагородження кращих з випускників золотими і срібними медалями були впроваджені в життя не відразу після затвердження статуту, а лише згодом, бо навіть сам малюнок медалей схвалено лише в 1835 році. При цьому підкреслювалося, що медалями нагороджуються особи «з удостоєних ... чину 14 класу»; тобто вихідці з привілейованих верств населення (переважно дворян).

Після коригування в 40-х роках статуту, медалями стали нагороджувати і тих юнаків, що за своїм походженням не мали права на чин 14 класу, але вимоги щодо нагородження були, як і раніше, не зовсім виразними: на розсуд ради гімназії, за затвердженням попечителя навчального округу, їх надавали випускникам, які «з цілковитим успіхом» завершили курс цього навчального закладу і, крім того, одержали оцінку «відмінно» з грецької чи російської мови та законодавства [1, с. 163-164].

Цілком виразно умови нагородження медалями та їх кількість у кожній гімназії були сформульовані лише у 1860 році: «Медалей удостоюються: а) золотої – учні, що одержали з двох третин предметів «задовільно» і б) срібної – ті, що мають принаймні з половини предметів оцінку «дуже задовільно» із другої половини «задовільно». Медалей можна видавати не більше трьох – однієї золотої і двох срібних, якщо є вихованці, що, при відмінній поведінці, задовольняють вичезгадані умови» [8, с. 103].

Значно докладніше в статуті були викладені міри покарання, до яких належали «догана, прискоромлення, позбавлення вищого місця в класі, виставлення імені винуватого на чорній дошці, зрештою, й ув'язнення на декілька годин у замкненому класі, проте не інакше, як удень, з повідомленням батьків». При цьому перші три з перелічених мір мали право накладати вчителі й

інспектор, а останні – тільки директор. Як крайній захід, педагогічна рада могла призначити й покарання різкими, але лише учнями перших трьох класів; старших гімназистів за аналогічні дисциплінарні вчинки виключаючи з навчального закладу.

Виключенню з гімназії підлягали учні, які «з нездатності чи недбалості не роблять ніяких успіхів: ті, що виховуються за рахунок державної скарбниці – після двох років, а своєкошті – після чотирьох років» перебування в тому самому класі (§§ 203, 204, 205, 217 статуту).

Серед засобів, запроваджених після затвердження статуту 1828 року, слід відзначити, по-перше, поширення з 1838 року тілесних покарань і на учнів старших класів, які дозволялися «у випадках особливої необхідності, не інакше як за бажанням чи з дозволу батьків». По-друге, жорсткі заходи, установлені того ж року щодо вихованців, виключених з середніх навчальних закладів: «1) учень, виключений з гімназії за провини, які не свідчать ще про зовсім зіпсовану моральність, не може бути прийнятий знову ні до тієї ж, ні до іншої гімназії ... раніше ніж через рік і без достатнього засвідчення в його виправленні; 2) якщо він зазнав такого виключення в другий раз чи приводом до виключення і в перший раз були провини, які виявляють прямо зіпсовану моральність, то забороняти прийняття його в гімназію назавжди; 3) останнє покарання накладати не інакше як з дозволу попечителя округу; 4) про кожного виключеного учня тимчасово або назавжди з гімназії директори округу ... повинні повідомляти один одного, а на документах, що повертаються учню, робити напис про виключення» [6, с. 286].

По-третє, зазнав змін параграф статуту щодо перебування в одному класі. Розпорядженням по Міністерству народної освіти від 1844 року було підкреслено, що до того часу відповідно до цього параграфа вихованці, які утримувалися у гімназіях за кошти державної скарбниці, могли перебувати в кожному класі по два роки. За змінним параграфом такий учень мав право залишатися в тому класі і на третій рік, але лише один раз за час навчання. Натомість він більше не міг у подальшому залишатися на другий рік в будь-якому класі і підлягав виключенню з навчального закладу. Дозвіл, як виняток з цього, могло дати лише в тому разі, якщо учень подає надію на виправлення.

На початку досліджуваного періоду в гімназіях застосовували й деякі інші міри покарання, наприклад батьків повідомляли про незадовільну успішність і погану поведінку їх дітей; за ці ж недоліки учителі могли ставити учнів навколішки в класі; досить суворо карали за невідвідування занять, – аж до залишення на другий рік у тому ж класі і виключення з гімназії; учнів, що навчалися за кошти державної скарбниці чи державних установ, визнаних «нездатними до вивчення наук», позбавляли грошового утримання [2, с. 4].

Зауважимо також, кращі педагогічні колективи розглядаючи питання порушення дисципліни учнями чи відступку від установлених правил, намагалися виявити їх передумови, особливості характеру порушників, пом'якшувальні (чи, навпаки, підсилювальні) обставини, тобто зробити

свою діяльність не «наглядом за тим, що робиться, а проникненням у те, що діється», у чому їх підтримували й прогресивні попечителі навчальних округів, про що свідчить, наприклад, діяльність київських гімназій того часу [5, л. 12, 47, 73].

У 1874 року Міністерство народної освіти встановило єдині для всіх гімназій Російської імперії «Правила про покарання», які того ж року були поширені й на учнів реальних училищ [8].

Як зазначалося в «Правилах...», покарання передбачали «моральне виправлення учнів»; вид покарання і його розміри повинні були «відповідати мірі провини» (з урахуванням віку вихованця, його розвитку, індивідуальних особливостей, попередньої поведінки) і призначатися, «за змогою, в суворій поступовості»; застосовували ж їх а) до всіх учнів загалом; б) до вихованців, які мешкали в пансіонах при гімназіях; в) до цілого класу [8, с. 36-37].

До першого виду покарань належали:

1. Догана викладача: наодинці; перед класом; із загрозою подальшого покарання (у разі невиконання).

2. Стояння учня під час уроку за лавою, біля неї чи коло дверей.

3. Одиночне сидіння в класі за окремою лавою (покарання за балаканину, підказування, суперечки з товаришами тощо).

4. Інформація класному наставнику від викладача про провини учня (з подальшою доганою від класного наставника).

5. Залишення в навчальному закладі по завершенні уроків (не більше ніж на одну годину) із занесенням цього випадку до зошита для записування уроків або ж оповіщенням про те батьків у який-небудь інший спосіб (покарання за неодноразове запізнення, невиконання домашніх завдань, лінощі під час занять).

6. Додаткові завдання на недільні і святкові дні з повідомленням про те батьків.

7. Додаткові заняття в навчальному закладі в недільні та святкові дні (протягом не більше трьох годин).

8. Догана інспектора наодинці або перед класом з унесенням до штрафного журналу і з повідомленням батьків.

9. Замикання в карцер з призначенням роботи (переважно письмової): а) на час від однієї до чотирьох годин; б) на час від 4-х до 8-ми годин; в) на час від восьми годин і не більш як на добу, з утриманням на чорному хлібі і воді (як у навчальні, так і в недільні та святкові дні), з негайним повідомленням про те батьків.

10. Догана директора наодинці (з унесенням до штрафного журналу) чи перед класом (з повідомленням батьків і зниженням оцінки за чверть за поведінку).

11. Догана від педагогічної ради перед класом (із зниженням четвертої оцінки за поведінку) чи перед гімназією (з попередженням про можливе виключення з гімназії).

12. Виключення з гімназії: а) з правом вступу до інших середніх навчальних закладів того ж міста; б) без такого права; в) із забороною вступу до будь-яких середніх навчальних закладів («з оповіщенням про те всіх шкільних керівників»).

До другого виду покарань належали:

1. Позбавлення за обідом останньої страви.

2. Стояння за столом під час сніданку, обіду чи вечері.

3. Сидіння за окремим столом під час сніданку, обіду чи вечері («з позбавленням однієї порції чи без такого»).

4. Залишення без сніданку, обіду чи вечері із заміною їх чорним хлібом і водою.

5. Позбавлення відпустки в недільні чи святкові дні.

6. Звільнення з пансіону (тимчасово або назавжди).

У разі вчинення якої-небудь провини, «несумісної з честю навчального закладу чи особливо шкідливої, й очевидного приховування цілим класом винного в такій провині», на клас накладали такі покарання:

1. Догана начальника закладу з унесенням усіх учнів поіменно до штрафного журналу.

2. Догана від педагогічної ради «із зменшенням усім учням оцінки за поведінку в найближчій квартальній відомості».

3. Догана від імені педагогічної ради «з негайним позбавленням всякого виду відзнак і переваг... зокрема й права на звільнення кого-небудь з класу в найближче півріччя або і в цілий наступний рік від плати за навчання, а також і на одержання стипендій та допомог» [8, с. 37-39].

Отже, наведені «Правила...» передбачали не лише індивідуальні дисциплінарні покарання деяких учнів, але й колективні, а також і такі негуманні (принаймні з сучасного погляду), як позбавлення їжі.

Умови попереднього і підсумкового (перехідні та випускні екзамени) контролю в жіночих гімназіях і прогімназіях з середини 70-х років регламентували досить стислі «Правила випробування під час вступу учениць до жіночих гімназій і прогімназій, переведенні з класу до класу і завершенні курсу, а так само й інших подробиць навчальної справи», затверджені міністром народної освіти в 1874 році [7].

Як і в чоловічих гімназіях в того часу, охочі могли вступати до будь-якого класу (за умови задовільних результатів вступних іспитів); кращих з учениць наприкінці навчального року заохочували похвальними листами і книжками; для одержання атестата вимагалось мати лише задовільні оцінки; «відмінніших» з випускниць нагороджували медалями.

Так, згідно з вищезгаданими «Правилами...», книжкою і похвальним листом нагороджували тих учениць, які «одержали в середньому виведенні з екзаменаційних чи річних оцінок від 4 S до 5 і мають не менше 4 з кожного окремого предмета», тобто сама ця нагорода відповідала нагороді 1-го ступеня в чоловічих гімназіях; досить близькими були й умови її одержання.

Книжкою нагороджували вихованок з «середнім виведенням від 4 до 5 включно», які не мали трійок з жодного предмета, а похвальним листом – гімназисток із «середнім виведенням» від 3 S до 4 балів включно.

Суворішими, ніж у чоловічих гімназіях, були вимоги для одержання медалей: золотими нагороджували випускниць «із середнім виведенням з усіх обов'язкових предметів 5 чи не менше 4 S», срібними – «не менше 4 S»; крім того, претендентки на нагороди повинні були показати

лише відмінну поведінку і знання з будь-якого предмета, оцінені не менше ніж четвіркою.

У разі, коли декілька учениць мали однакові бали, питання про те, «якій з них слід віддати перевагу», вирішувала педагогічна рада гімназії (нагадаємо, що в цей час вона мала право призначати не більше двох золотих і трьох срібних медалей) [7, с. 295-296].

На додаток до зазначених правил міністерськими циркулярами було встановлено, що, по-перше, переекзаменування дозволяли «під час переходу з класу до класу не більш як з одного обов'язкового предмета»; стосовно ж необов'язкових дисциплін відзначалося: «Навряд чи мало успішність в них може бути перешкодою для переведення до наступного класу».

По-друге, пояснювалося, що під час переведення до наступного класу під «задовільними» слід розуміти «ті оцінки, які вважаються такими в чоловічих гімназіях», бо «в основу правил про іспити в жіночих гімназіях 31-го серпня 1874 р. прийняті такі ж стосовно чоловічих» [7].

Висновки та пропозиції. Як засвідчує практика середніх закладів освіти, в досліджуваний період, усі види контролю почали здійснюватися за правилами однаковими для всіх гімназій і реальних училищ, а вчителі діяли за чіткими рекомендаціями щодо засобів заохочення та покарання.

Подальше вивчення історичних джерел дасть можливість розглянути проблему в більш широкому аспекті.

Список літератури:

1. Воронов А. Историческо-статистическое обозрение учебных заведений С.-Петербургского учебного округа с 1829 по 1853 год. / А.Воронов. – СПб.: Тип. Я.Трея, 1854. – 438 с.
2. Об училищных отметках (баллах), употребляемых и в наше время во всей России // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1861. – Ч. 109, отд. 1. – С. 1-46.
3. Об учреждении общего конкурса для учеников С.-Петербургских гимназий // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1840. – Ч. 27, отд. 1. – С. 5-6.
4. О назначении стипендий отличнейшим из бедных учеников в гимназиях Виленской, Минской, Гродненской и Белостокской // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1839. – Ч. 22, отд. 1. – С. 162-165.
5. Оп. 94, од. зб. 1356 «Журнал педагогической ради за 1859 р.». – 1860. – 169 арк.
6. Относительно допущения телесных наказаний в высших классах гимназий // Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения. Т.2 (1835-1849). – СПб.: Тип. Академии наук, 1866. – С. 283-286.
7. Правила испытания при поступлении учениц в женские гимназии и прогимназии, переводе из класса в класс и окончания курса, а равно и других потребностей учебного дела // Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения. Т.6 (1874-1876). – СПб.: Тип. П.П. Сойкина, 1901. – С. 293-298.
8. Правила про наказания // Хрестоматія з історії педагогіки. – Т.IV, Ч.2. – К.; Х., 1936. – С.36-39.
9. Протокол педагогического съезда директоров и учителей, происходившего в Одессе с 2-го по 14-е июля 1864 года // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1864. – Ч. 124. Особые приложения. – С.1-224.
10. Циркулярное предложение об отметках учеников гимназий, дающих право на получение аттестатов и на награждение медалями // Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения. Т.3 (1859-1864). – СПб.: Тип. Академии наук, 1867. – С. 1037-1039.

Рукасова С.А., Крутогорская Е.В.

Донбасский государственный педагогический университет

СРЕДСТВА ПОощРЕНИЯ И НАКАЗАНИЯ УЧЕНИКОВ СРЕДНИХ УЧРЕЖДЕНИЙ ОБРАЗОВАНИЯ В СРЕДИНЕ XIX СТОЛЕТИЯ

Аннотация

В статье исследовано развитие проблемы поощрения и наказания учащихся средних заведений образования в середине XIX века. Выявлено специфику морального поощрения лучших учащихся гимназий и реальных училищ. Установлены особенности наказаний воспитанников, как индивидуальных, так и коллективных. Освещены различия в способах поощрения и наказания мужских и женских гимназий. Определено, что в исследуемый период учителя действовали в соответствии с четкими рекомендациями относительно средств поощрения и наказания учащихся.

Ключевые слова: похвальный лист, стипендия, медаль, выговор, штрафной журнал.

Rukasova S.A., Krutogorie L.V.
Donbass State Pedagogical University

MEANS OF ENCOURAGEMENT AND PUNISHMENT OF STUDENTS IN SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS IN THE MIDDLE OF THE NINETEENTH CENTURY

Summary

The article explores the development problems of rewards and punishments of students in secondary education institutions in the middle of the nineteenth century. Clarified the specifics of moral encouragement of the best students of gymnasiums and real schools. The features of punishment of pupils, both individual and collective. Highlighted the differences in ways of rewards and punishments male and female gymnasiums. It was determined that in the study period, the teacher acted in accordance with clear recommendations regarding the means of encouragement and punishment of students.

Keywords: certificate of merit, scholarship, medal, reprimand, fine magazine.

УДК 305:[37:001]

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ҐЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ У ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Самойленко Н.І.

Переяслав-Хмельницький педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розкрито сутність поняття «ґендер» та визначено передумови виникнення ґендерного підходу у педагогічній науці. Виокремлено основні напрями досліджень по впровадженню ґендерного підходу у процес підготовки майбутніх педагогів; визначено законодавчі акти, що регулюють питання професійної підготовки в контексті забезпечення ґендерної рівності; проаналізовано основні положення ґендерного підходу, розкрито специфіку його застосування у формуванні особистості майбутніх педагогів.

Ключові слова: ґендер, ґендерний підхід, педагогіка, ґендерні стереотипи.

Постановка проблеми. Ґендерна проблема за останні десятиліття постійно перебуває в центрі уваги Європейського співтовариства, яке формує ґендерно-правовий простір, враховуючи ґендерний аспект країн, що приєднуються до нього. Цьому сприяє поняття міжнародно-правових аспектів з ґендерного законодавства в країнах Європейського континенту, в яких узагальнено потреби відповідних перетворень.

Становлення української держави, утвердження цивілізованих норм життя, інтеграція у Європейське співтовариство передбачає гармонізацію суспільних відносин, вимагає кардинальних змін у забезпеченні рівних можливостей представників обох статей у різних сферах суспільства. Необхідність забезпечення ґендерної рівності знайшла відображення у міжнародному та національному законодавстві.

Ґендерна проблема за останні десятиліття постійно перебуває в центрі уваги Європейського співтовариства, яке формує ґендерно-правовий простір, враховуючи ґендерний аспект країн, що приєднуються до нього. Цьому сприяє поняття міжнародно-правових аспектів з ґендерного законодавства в країнах Європейського континенту, в яких узагальнено потреби відповідних перетворень.

Становлення української держави, утвердження цивілізованих норм життя, інтеграція у Європейське співтовариство передбачає гармонізацію суспільних відносин, вимагає карди-

нальних змін у забезпеченні рівних можливостей представників обох статей у різних сферах суспільства. Необхідність забезпечення ґендерної рівності знайшла відображення у міжнародному та національному законодавстві.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій з даної теми формує уявлення про сучасний стан розробленості питання впровадження ґендерного підходу у процес підготовки майбутнього педагога. Важливий внесок у розробку концепції ґендерного підходу в педагогічній освіті зробили: О. Вороніна (проблеми розробки теорії та методології ґендерних досліджень, визначення їх місця в системі підготовки студентів), С. Кльочина (шляхи ґендерної соціалізації особистості з урахуванням вікових особливостей, розробка практикуму з ґендерної проблематики для студентів з метою ґендерних стереотипів). Ґендерний підхід при підготовці майбутніх учителів урахований у роботах С. Матюшкової, Н. Гендерник, Л. Шолохової, М. Поливянної, О. Шнирової.

І. Мунтян одним із перших в Україні запропонував інтегрувати ґендерний підхід у професійну підготовку студентів вищих педагогічних закладів, зазначив, що впровадження ґендерного підходу потребує використання ґендерного компонента змісту освіти, відповідних навчально-методичних засобів та комунікативних механізмів у поєднанні з професіоналізмом та майстерністю викладачів.

Дослідниці О. Цокур, І. Іванова наголошують, що «впровадження гендерних підходів у процес підготовки майбутніх педагогів – основа для вдосконалення їхнього професіоналізму та всебічного особистісного розвитку як активних суб'єктів соціального життя» [16, с. 194]. Науковці звертають увагу на те, що в практичній діяльності перед педагогом постають питання, для вирішення яких треба оперувати знаннями з гендерної тематики.

В. Кравець зауважує, що «для розуміння і професійної участі в процесі гендерної соціалізації дітей педагогу необхідний відповідний методологічний і методичний апарат, що містить систему наукових знань про гендер, педагогічні аспекти виховання й освіти як гендерні технології, фактори, умови та критерії ефективності гендерної соціалізації школярів» [19, с. 8].

Мета статті – розкрити суть поняття гендер, проаналізувати передумови виникнення гендерного підходу, визначити основні положення гендерного підходу в освіті.

Виклад основного матеріалу. Комплексне вирішення проблем розвитку суспільства неможливе без створення рівних можливостей для самореалізації особистості незалежно від її статі в будь-якій сфері життєдіяльності.

Велику роль у подоланні негативних проявів гендерних стереотипів мають відігравати заклади освіти. Особливо вищі навчальні заклади разом з іншими організаціями гендерної соціалізації визначають можливості особистісного, громадського та професійного вибору.

Разом з тим, практика показує, що в закладах освіти здебільшого поширений статевий-рольовий підхід, який ґрунтується на розрізненні жінок і чоловіків за психологічними характеристиками і, відповідно, різних підходах до навчання особистості залежно від статі. Такий підхід веде до утвердження прихованої нерівності представників різної статі та закріплення у суспільній практиці гендерної упередженості, ініціювання гендерно-рольових конфліктів тощо.

Розробка недискримінаційних підходів до освіти та професійної підготовки осіб різної статі потребує комплексних заходів, серед яких важливе місце посідає впровадження гендерного підходу в освітній процес, у тому числі, в професійну підготовку майбутніх фахівців, який ґрунтується на принципі рівноправності статей, утвердженні рівних можливостей жінок і чоловіків, їх взаємодії на партнерських засадах у різних сферах життєдіяльності. При цьому слід зазначити, що вимоги впровадження гендерного підходу в суспільну практику підкріплені рядом законодавчих актів. Зокрема, Законом України «Про забезпечення однакових прав і можливостей чоловіків і жінок», яким передбачено правове досягнення паритетного становища чоловіків і жінок у всіх сферах життєдіяльності суспільства, створення умов і можливостей для рівної участі обох статей у прийнятті суспільно важливих рішень.

В українській «Енциклопедії освіти» зазначено, що гендерні відмінності – це не біологічна відмінність чоловіків і жінок, а соціально-психологічна різниця між жіночими й чоловічими ролями, які виконують у соціумі його члени. Термін «гендер» трактується як поняття, яке об'єднує й характе-

ризує соціально-сформовані психологічні риси, ознаки, властивості суспільної поведінки суб'єкта, детерміновані його статтю [1, 127].

Через поняття «гендер», «гендерна система» демонструється сутність статей. Гендер є сукупністю цінностей, норм поведінки, ролей, способу мислення чоловіків і жінок, набутих ними в процесі соціалізації, що в кожному суспільстві може бути різною, навіть протилежною.

Освіта може розглядатися як засіб забезпечення рівності між усіма людьми, незалежно від їх походження, матеріальних статків, національності, громадянства, віросповідання чи статі. Багато досліджень, присвячених вивченню даного питання, показує, що «освіта більшою мірою схильна відображати і підтверджувати існуючу нерівність, аніж сприяти її усуненню» [7, 398].

Традиційний підхід розглядає освіту як соціальний інститут і аналізує її роль через соціально значимі функції, які вона виконує. Традиційною умовно називають модель освіти, яка спирається на методику, орієнтовану переважно на передачу спеціальних знань.

Традиції такого підходу продовжують суттєво впливати на теорію та практику освіти. Формування моральної культури і переконань здійснюється за допомогою особистісно-емоційних і дискусійних засобів переконання. Процес навчання і виховання включає в себе не тільки отримання необхідного обсягу знань, але й формування постійної потреби і здатності до безперервної самоосвіти, поновленню знань, до пошуку нового, удосконалення і підвищення рівня своєї культури.

Донедавна традиційний підхід не піддавався сумніву і вважався єдиною можливим підходом у педагогіці.

У 60-их рр. ХХ ст. загальноприйнятий підхід до освіти зазнав критики з боку деяких зарубіжних вчених в рамках так званої «критичної педагогіки». Критична педагогіка розглядає освіту в широкому історичному, соціальному і культурному аспекті. Її засновником є Пауло Фрейре (Freire) [10]. На його думку, освіта завжди сприяє формуванню класово- і культурно-орієнтованих, заданих поза школою форм соціальної практики, бачення минулого і майбутнього. Мета «критичної педагогіки» полягає в тому, щоб стимулювати вчителів (викладачів) і учнів (студентів) у сприянні трансформації освіти й усього суспільства. Успіхи в навчанні дитини не так вже й залежать від її особистих здібностей і талантів.

Французький філософ і соціолог П'єр Бурдьє у праці «Відтворення в освіті, суспільстві і культурі» (1977) доводить, що те знання, яке високо оцінюється в навчальних закладах, є по суті знанням класу буржуазії, а не якимось «об'єктивним» знанням. Підручники та навчальні програми містять не просто «інформацію», а зашифровані стереотипи [13, 60].

Критична педагогіка акцентує увагу перш за все на функціях освіти як каналу соціальної мобільності, розглядаючи систему освіти як джерело соціальної трансформації і емансипації.

Згодом у критичній педагогіці з'явився новий напрям, який отримав назву «феміністичної педагогіки», основним предметом уваги якої стали не класові, а міжстатеві стосунки. Представники феміністичної педагогіки (О. Аніщенко,

О. Здравомислова, Н. Кутова та ін.) вважають, що навчання в закладах освіти орієнтоване на закріплення традиційних статевих ролей. Американський дослідник М. Макдональд зазначає, що в навчальних закладах поведінка дитини оцінюється згідно з критеріями, які відповідають її статі. [17, 75]. Традиційно вважається, що чоловіка необхідно готувати до активної діяльності за межами сімейного кола, кар'єрного зросту і агресивного самоствердження. Головне призначення жінки – турбота про родину та чоловіка. Прихильники феміністського підходу в освіті оцінювали навчальні заклади, особливо школи, як орієнтовані на хлопців і ворожі до жінок. Саме ці стереотипи закріплює «прихований навчальний план» який є організацією навчального процесу в навчальному закладі, що відображає гендерні стереотипи, підтримує гендерну нерівність, визнаючи домінування чоловічого над жіночим. Є три виміри «прихованого навчального плану: соціальний устрій освітніх закладів, зміст предметів, стиль викладання. Іншими словами «прихований навчальний план» – це знання, вміння, навички, які засвоюються студентами (учнями) на додачу до змісту основної навчальної програми у процесі вивчення навчального матеріалу.

Українська дослідниця Н. Кутова відмічає, що феміністична педагогіка направлена на те, щоб виявити і викрити взаємопов'язані системи стереотипів, що виникають внаслідок статевих, расових, класових відмінностей. Заперечуючи принцип позитивізму, доводить, що освіта не може бути нейтральною або вільною від оцінювання.

Феміністична педагогіка значно розширила і доповнила теорію навчання Пауло Фрейре. Вона розглядає навчальний процес як більш інтерактивний, даючи студентам (учням) більше прав, ніж традиційний підхід. Тому одним із завдань феміністичної педагогіки є подолання психологічних, структурних і нормативних перешкод та надання процесу навчання більшої емоційної насиченості.

У 80-90 рр. з'являються гендерні студії, які виявилися політично більш безпечними, ніж жіночі. Як зазначає Н. Чухим, теорія гендеру знайшла подальшу розробку насамперед в жіночих та феміністичних студіях, проте на відміну від них, вона акцентувала увагу не на проблемах жінок, а на взаємовідношенні жінок і чоловіків у суспільстві. На її думку, гендерні студії стали тим відгалуженням феміністичної теорії, який наголошував, що неможливо адекватно зрозуміти становище жінки в суспільстві без аналізу і розуміння гендерних відношень. Розкриваючи сутність гендерного підходу у широкому значенні, можна констатувати, що це, з одного боку, «об'єктивна ознака культури», сутність якої не тільки у врахуванні інтересів обох соціально-статевих груп суспільства, але й у створенні і здійсненні «спеціальних заходів». Крім того, гендерний підхід – це і усвідомлення того, що явища, які відбуваються у суспільстві, по-різному впливають на чоловіче і жіноче населення, викликаючи неоднакові їх реакції. Гендерний підхід може включати в себе певні специфічні особливості теоретичного ракурсу, що свідчить про дискусійність і багатоплановість гендерних досліджень, що приводять до неоднозначності рішень. Гендерна методологія є міждисциплінарною: акуму-

люючи соціологічні, культурологічні, педагогічні ідеї, вона трансформує їх у принципово новий підхід до аналізу культури і суспільства.

Гендерний підхід за свої неповні 20 років існування довів свою необхідність у рамках різних дисциплін, але його адекватне застосування в гуманітарних дисциплінах ще далеко від ідеалу. Традиційне теоретизування над проблемою статі, побічність досліджень визначили в останній період не лише зацікавленість питанням, а й перетворили гендерні дослідження на важливий напрямок гуманітарної науки.

Гендерний підхід за наявності смислової варіативності поняття «гендер» може також містити в собі певні специфічні особливості теоретичного ракурсу, що говорить про дискусійність та багатоплановість гендерних досліджень.

Найбільш глибоко розкрита сутність цього поняття українським дослідником В. Кравцем. Він вважає, що сам гендерний підхід за наявності смислової варіативності поняття «гендер» «включає в себе певні специфічні особливості теоретичного ракурсу, що свідчить про дискусійність і багатоплановість гендерних досліджень, що приводять до неоднозначності рішень» [19, 7]. В. Кравець зауважує, що діяти з розумінням соціального, конструктивістського походження категорій «чоловічого» і «жіночого» в суспільстві, ставити особистість та індивідуальність дитини в розвитку і вихованні вищими за традиційні рамки статі означає здійснювати гендерний підхід в освіті.

Висновки. Отже, гендерний підхід можна розглядати як напрям дослідження, згідно з яким всі аспекти соціальності і культури можуть мати гендерний вимір. Базисом гендерного підходу є уявлення про те, що майже всі відмінності між статями, що традиційно вважаються природними, мають під собою не біологічне, а соціальне підґрунтя. Тобто, сучасна гендерна теорія не намагається заперечити існування тих чи інших біологічних, соціальних, психологічних відмінностей між конкретними чоловіками і жінками. Вона просто стверджує, що сам по собі факт відмінностей менш важливий у порівнянні з вихованням, орієнтованим на соціокультурну оцінку та інтерпретацію, а також побудову владної системи на основі цих відмінностей.

Гендерний підхід в освіті є одним із складових особистісно-орієнтованого підходу до навчання і виховання особистості, враховує її індивідуальні особливості у відповідності зі статтю і припускає на основі цього вибір змісту, форм і методів навчання і виховання, створення розвивального освітнього середовища у відповідності з її природним потенціалом.

Для традиційної педагогіки характерним є формування в процесі освіти і виховання типу особистості, бажаної для існуючої системи соціальних стосунків: для критичної – стимулювання учасників навчально-виховного процесу до сприяння трансформації освіти й усього суспільства; для феміністської – орієнтація на закріплення традиційних статевих ролей; для гендерної – ставлення до особистості в її розвитку і вихованні вищими за традиційні рамки статі.

Гендерна педагогіка розширює демократичні свободи людини і є більш прогресивною для сучасної освіти, особливо для вищої освіти Укра-

їни, а це означає не тільки дотримання прийнятих в Європі принципів, але й відкритість новому змісту самої освіти, у тому числі й впровадження в неї гендерної теорії. Суспільство в цілому має стати гендерно чутливим, розуміти гендерні проблеми, шукати шляхи їх вирішення.

Гендерна педагогіка гуманітаризує освіту, робить її особистісно-орієнтованою, значущою для кожного, хто навчається.

Перевага гендерного підходу в процесі навчання порівняно з традиційними підхо-

дами полягає у наданні студентам можливості розвивати індивідуальні здібності й інтереси незалежно від належності до конкретної статі, протистояти негативним проявам гендерних стереотипів, сприяти розвитку гендерної чутливості, під якою ми розуміємо обізнаність студентів з гендерною тематикою, формування у них егалітарного мислення, оволодіння навичками роботи з людьми з урахуванням стратегій гендерної рівності, здатність реагувати на порушення гендерних принципів.

Список літератури:

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Кутова Н. Гендерні ініціативи в педагогічній освіті / Н. Кутова // Вісн. Житомир. пед. ун-ту. – Житомир: Видав. Центр ЖДПУ. – Вип. 6. – С. 54–58.
3. Чухим Н. Д. Гендерна освіта в Україні / Н. Д. Чухим // Режим доступу: <http://www.gendercentre.org.ua/htdocs/article%2003.htm>
4. Мельник Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна // Основи теорії гендеру: навч. посіб. / Т. М. Мельник. – К.: К.І.С., 2004. – 536 с.
5. Теория и методология гендерных исследований: курс лекций / под общей ред. О. А. Ворониной. – М.: МЦГИ, 2001. – 384 с.
6. Малес Л. В. Біологічні, психологічні та соціокультурні чинники гендеру / Л. В. Малес // Основи теорії гендеру: навч. посіб. – К.: К.І.С., 2004. – 536 с.
7. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
8. Формирование духовной культуры студенческой молодежи. – К., 1990
9. Говорун Т. В. Гендерна психологія: навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджі. – К.: Академія, 2004. – 308 с.
10. Фрейре П. Педагогіка пригноблених / П. Фрейре. – К.: Юніверс, 2003. – 168 с.
11. Фрейре П. Формування критичної свідомості / П. Фрейре. – К.: Юніверс, 2003. – 176 с.
12. McLaren P. Critical Pedagogy and Predatory Culture / P. McLaren. – London, N.Y., 1995.
13. Фрумин И. Д. Вызов критической педагогики / И. Д. Фрумин // Вопросы философии. – 1998. – № 12. – С. 55–62.
14. Родіонова І. Ідеї критичної педагогіки в українському контексті / І. Родіонова // Американська філософія освіти очима українських дослідників: м-ли Всеукр. наук.-практичної конф. (Полтава, 22 груд. 2005 р.). – Полтава: ПОІППО, 2005. – 281 с.
15. Гайденок В. А. Критична педагогіка Пауло Фрейре / В. А. Гайденок // Гендерна педагогіка: хрестоматія / за ред. В. Гайденок. – Суми: Університетська книга, 2006. – С. 70–79.
16. Цокур О. С. Основи гендерного виховання / О. С. Цокур, І. В. Іванова // Гендерний розвиток у суспільстві (конспекти лекцій). – К.: Фоліант, 2004. – С. 183–222.
17. An introduction to women studies / ed. by D. Madoc-Jones & J. Coates. – Oxford: 1996.
18. Плахотнік О. Гендерний вимір сучасної освіти: здобутки американських феміністсько-педагогічних студій / О. Плахотнік // Американська філософія освіти очима українських дослідників: м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 22 груд. 2005 р.). – Полтава: ПОІППО, 2005. – 281 с.
19. Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки: навч. посіб. для студ. ВНЗ / В. П. Кравець. – Тернопіль: Джура, 2005. – 439 с.

Самойленко Н.И.

Переяслав-Хмельницький педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГЕНДЕРНОГО ПОДХОДА В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Аннотация

В статье дано определение термина «гендер» и определены предпосылки возникновения гендерного подхода в педагогической науке. Выделены основные направления исследований по внедрению гендерного подхода в процесс подготовки будущих педагогов; определены законодательные акты, регулирующие вопросы профессиональной подготовки в контексте обеспечения гендерного равенства; проанализированы основные положения гендерного подхода, раскрыта специфика его применения в формировании личности будущих педагогов.

Ключевые слова: гендер, гендерный подход, педагогика, гендерные стереотипы.

Samoilenko N.I.

Pereyaslav-Khmelnytsky Grygoriy Skovoroda State Pedagogical University

FORMATION CONDITIONS OF THE GENDER APPROACH IN PEDAGOGICS

Summary

This article reveals the meaning of the gender as a notion and defines the conditions of the gender approach formation in Pedagogics as a science. This article emphasizes the main directions of the research of the gender quality implementation approach in the process of training the future teachers. We also have defined the legislative documents that control and regulate the issue of professional training of future teachers according to gender quality. We analyzed the most significant statements of the gender approach and researched the peculiarities of use this issue in the personal formation of the future teachers. Gender approach implementation in training process of future teachers.

Keywords: gender, gender approach, pedagogic, gender stereotype.

УДК 378.011.3-051:811.112.2'243

МОТИВАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ, ЯКІ ВИВЧАЮТЬ НІМЕЦЬКУ МОВУ ЯК ДРУГУ ІНОЗЕМНУ

Сердюк Н.Ю., Марченко Н.М.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Проблема мотивації існує в навчанні будь-якої дисципліни, але особливо гостро вона виявляється під час вивчення другої іноземної мови, оскільки студенти, що володіють англійською мовою в більшості випадків упевнені у достатності їхніх знань. Вивчення саме німецької як другої іноземної є доречним в Україні як європейській державі. Тому існує потреба у висококваліфікованих фахівцях, які б не лише володіли мовою, а й могли сформувати навчальну компетенцію в учнів, спираючись на знання першої іноземної мови. І однією з найважливіших складових частин професійної спрямованості навчання є мотивація майбутнього педагога, яка в подальшому буде спроектована на учня в школі. Вивчаючи німецьку мову як другу іноземну студент вже в процесі вивчення має розуміти, як формуючи ту чи іншу компетенцію розвивати мотивацію учнів, який матеріал та види вправ при цьому використовувати. В статті показано роль мотивації, як важливої складової частини професійної підготовки майбутніх учителів німецької мови як другої іноземної, а також визначено основні фактори впливу на мотивацію студентів та методи, які вони застосовуватимуть в майбутньому, для ефективного впливу на цю сферу кожного учня зокрема.

Ключові слова: мотивація, мотивоване навчання, самомотивація, німецька мова, друга іноземна мова, навчальна компетенція, самоосвіта.

Постановка проблеми. В сучасному світі знання декількох іноземних мов вже стає як обов'язковим компонентом професійної діяльності, так і забезпечує людині більш повноцінне та цікаве проведення дозвілля. Постійні зміни в різних сферах ставлять високі вимоги до підготовки спеціалістів, здатних до професійного зростання та професійної мобільності в умовах інформатизації суспільства, розвитку нових технологій. Показником професіоналізму є не лише сукупність інтелектуальних та ділових здібностей спеціаліста, але й знання декількох іноземних мов. Практичний досвід переконує, що головне у вивченні іноземної мови – це наявність мотивації у студентів. Тим більше, коли це стосується майбутніх педагогів. Проблема мотивації існує в навчанні будь-якої дисципліни, але особливо гостро вона виявляється під час вивчення другої іноземної мови, оскільки студенти, які володіють англійською мовою в більшості випадків упевнені у достатності їхніх знань. Вивчення саме цього

предмета вимагає від студента наявності певної бази та спеціальних комунікативних здібностей. Тому важливим завданням стає досягнення такого оптимального рівня мотивації навчання в студентів, при якому отримання позитивних емоцій від самого процесу навчання буде поєднуватися з високою ефективністю засвоєння знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологи визначають мотивацію як психологічну якість, що веде людину до здійснення цілі. Сучасні уявлення про мотивацію беруть свій початок з концепцій О.М. Леонт'єва, С.Л. Рубінштейна, Д.М. Узнадзе [3, 4, 5]. Так, О.М. Леонт'єв визначає, що мотив є не переживанням потреби, але тим об'єктивним, у чому ця потреба конкретизується за таких умов і на що направлена діяльність. С.Л. Рубінштейн вважає, що предмети і явища зовнішнього світу виступають не тільки об'єктами пізнання, а й своєрідними дивизорами поведінки, переможцями, що народжують у людині певні спонукання до дії. Д.М. Узна-

дзе визнає, що мотив замінює один характер поведінки на інший: менш прийнятий на більш прийнятний – і таким чином створює можливість здійснення певної діяльності. Г.В. Рогова, О.І. Вишневський, Є.І. Пассов, П.М. Якобсон, Б.В. Біляєв відмічали великі потенційні можливості закладені у мотивованому навчанні.

У зарубіжній теорії та практиці навчання проблеми мотивації досліджували такі автори, як Р. Гарднер, У. Ламберт, З. Дорней, Г. Крукс, Р. Шміт, Дж. Келлер та інші. Особливою популярністю користується теорія «цілеспрямованої мотивації» Р. Гарднера, який визначає дві орієнтації щодо вивчення мови: 1) інструментальну, яка пов'язана з бажанням того, хто навчається, вивчити мову задля досягнення своєї мети, наприклад, складання іспиту, кар'єрне зростання і т. ін.; 2) інтегративну, яка пов'язана з бажанням того, хто навчається, вивчити мову через високе позитивне особистісне ставлення до цієї мови, народу, який нею спілкується, культури тощо [7]

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Із кожним роком дедалі більше учнів загальноосвітніх навчальних закладів вивчають німецьку мову як другу іноземну. Як правило, першою іноземною є англійська. Вивчення саме німецької як другої іноземної є доречним в Україні як європейській державі. Саме Німеччина є країною, яка в Європі пропонує найбільшу кількість освітніх і культурних програм. Тому існує потреба у висококваліфікованих спеціалістах, які б не лише володіли мовою, а й могли сформувати навчальну компетенцію учнів, спираючись на знання першої іноземної мови. І однією з найважливіших складових частин професійної підготовки є мотивація майбутнього педагога, яка в подальшому буде спроектована на учня в школі. Вивчаючи німецьку мову, як другу іноземну, студент вже в процесі вивчення має розуміти, як формуючи ту чи іншу компетенцію розвивати мотивацію учнів, який матеріал та види вправ при цьому використовувати.

Метою статті є показати роль мотивації, як важливої складової частини професійної підготовки майбутніх учителів німецької мови як другої іноземної, а також визначити основні фактори впливу на мотивацію студентів та методи, які вони застосовуватимуть в майбутньому, для ефективного впливу на цю сферу кожного учня зокрема.

Виклад основного матеріалу. Мотивоване вивчення німецької мови, як другої іноземної є необхідним для студентів, адже вони повинні відчувати потребу в мовному матеріалі для розширення і поглиблення своїх мовних можливостей, усвідомлюючи близьку і далеку перспективу застосування цих знань і вміти передати і викликати такі ж відчуття у своїх учнів. З цією метою викладачеві слід надати роботі над мовою характер пошукової, дослідницької діяльності, в результаті якої в студентів розвивається філологічна пильність, вміння бачити за безпристрасним мовним знаком значення і зміст.

Мотивація є тим фактором, що спонукає людину до діяльності. Джерелом мотивації в найбільш загальному розумінні є потреба, що створюється на основі суперечностей між тим, що людина має, чим володіє, чого досягла і тим, чого вона ще не має, чим не володіє, чого не дося-

гла. Бажання мати, оволодіти, досягти становить зміст потреби. І якщо в сферу таких потреб потрапляє володіння другою іноземною мовою, вони стають мотивацією до її засвоєння.

Внутрішня мотивація має сильний стимулюючий вплив на процес вивчення, оскільки вона спонукає, активізує навчальну діяльність, незалежно від наявності чи відсутності зовнішніх стимулів. А для цього необхідно будувати процес навчання таким чином, щоб ті хто вивчають мову на кожному етапі відчували просування до наміченої цілі. Викладачу важливо знати потреби, якими керуються студенти, він повинен постійно підтримувати мотивацію навчання на високому рівні [6, с. 161].

В наш час, коли діти так часточують англійську мову на телебаченні, по радіо, коли виходять газети і журнали англійською мовою, проводяться зустрічі з іноземцями, в учнів є мотиви до вивчення англійської мови. Завдання вчителя полягає в тому, щоб підтримати ці мотиви, і розвивати такі ж самі у вивченні німецької мови, не допустити зниження інтересу учнів до самого процесу навчання, заохотити учнів до самостійного пошуку, викликати бажання спілкуватися з ровесниками з Німеччини у позаурочний час. Для того, щоб мотивація була на стільки високою потрібно наблизити мовну діяльність на уроці до реальної комунікації, що дасть можливість використовувати мову як засіб спілкування.

Але спочатку таке мотивоване навчання повинно бути у студентів-педагогів. Гостро стоїть проблема з кількістю годин, що виділяються на вивчення другої іноземної мови. Якщо викладач неспроможний підвищити кількість аудиторного часу, він може і зобов'язаний націлити студентів на ефективну системну самостійну роботу у сфері іншомовної підготовки.

Принцип мовно-розумової активності передбачає таку організацію навчання, коли учень постійно втягнений в процес спілкування на мові (умовний чи реальний), тобто в процес практичного користування мовою на основі мовно-розумової діяльності, інструкції, які дає вчитель і які покликані зробити мовні дії студентів свідомими. Вправи в усному мовленні, в говорінні завжди характеризуються наявністю мовної задачі і мовного партнера. Мовна задача може бути умовною, тобто заданою ззовні (вчителем), чи реальною, яка виникла як результат мотивованості мовного вчинку, але присутність її у вправах обов'язкова. Мовна задача робить вправи мовленнєвими. Можна сказати, що при «говорінні» включається мотиваційно-розумовий рівень мовного механізму в той час як при «промовлянні» – лише операційний.

Наприклад, при навчанні говорінню всі вправи повинні бути в тій чи іншій мірі мовленнєвими. Зовнішній активності слід протиставити активність внутрішню, при якій мовний вчинок цілеспрямований і мотивований. Оскільки добитися такого стану речей, коли всі учні будуть весь час включені в говоріння, неможливо, необхідна організація навчання, що забезпечує внутрішню активність всіх співрозмовників, коли вони завдяки постійній готовності до мовного поступку, будуть автоматично включені в процес спілкування, що можливо навіть якщо людина не вимовляє жодного

слова. При навчанні говорінню основною задачею є розвиток мовного вміння, яке тісно пов'язане з комунікативною функцією мислення. Спілкування з психологічної точки зору завжди є процес вирішення комунікативної задачі. Саме при наявності комунікативної задачі у мовника з'являється внутрішня, мовно-розумова, активність. Сказане дозволяє сформулювати наступне правило що витікає з принципу мовленої спрямованості; при навчанні говорінню необхідно постійно викликати мовно-розумову активність студентів, за допомогою комунікативних задач мовного спілкування.

При навчанні іншомовній мовній діяльності індивідуальна реакція можлива лише в тому випадку, якщо мовне завдання, що стоїть перед студентом буде відповідати його потребам і інтересам як особистості. Тому щоб викликати адекватну реакцію необхідне врахування індивідуальних і перш за все особистісних якостей: життєвого досвіду, контексту діяльності, сфери інтересів, схильностей, емоційної сфери, світогляду, нарешті, статусу даної особистості в колективі. Такий підхід гарантує істинну мотивацію, а також справжню внутрішню активність учня.

Професіоналізм викладача досить часто також є мотивуючим механізмом у вивченні майбутніми фахівцями іноземної мови. Він передбачає високий рівень знання своєї дисципліни, психологічна спрямованість на педагогічну діяльність, досконале володіння педагогічними технологіями, уміння виявляти та ефективно використовувати здібності та індивідуальні особливості студента. Для ефективності педагогічної діяльності велике значення мають його педагогічні здібності.

Цілі будь-якої освіти успішно досягаються лише шляхом активної самостійної роботи та самоосвіти студентів. Саме вона здатна забезпечити постійне зростання професійної кваліфікації і самовдосконалення фахівця, сприяє вдосконаленню його стилю діяльності, спонукає до творчого пошуку. Отже, завдання вищої школи – виховання спеціаліста, здатного постійно вдосконалювати свої професійні навички. Тому завдання викладача – не тільки передача студентам певної інформації, а насамперед навчання їх засобам самостійних дій для здобуття й осмислення нової інформації, практичного її застосування.

Сучасні дослідники вважають, що вміння вчитися – це основний продукт всякої навчальної діяльності. Так, формування вмінь самомотивації

і самонавчання (тобто набуття здатності вчитися з інтересом) – це складова частина усіх цілей навчання іноземної мови, а не щось додаткове. Інакше кажучи, володіння спілкуванням іноземною мовою передбачає розвиток інтелектуальних вмінь, які не тільки дозволяють творчо і плідно здійснювати усне і письмове спілкування іноземною мовою, але й мають «самоцінність» в плані освіти і самоосвіти студентів, під час реалізації принципу безперервного навчання [2, с. 57].

Важливу роль відіграє використання метакогнітивних стратегій. Серед вправ для оволодіння метакогнітивною тактикою Н.Ф. Бориско виділяє заповнення анкет самооцінки з подальшим обговоренням результатів. Анкети можуть супроводжуватися невеликими текстами з введенням в проблематику і включати оцінювальну частину. Спочатку такі анкети студенти створюють самостійно, а потім розробляється спільна, яка буде постійно використовуватися на заняттях [1, с. 82].

Разом з тим студенти мають володіти прийомами когнітивної тактики, які вони повинні навчитися самостійно підбирати при вивченні того чи іншого матеріалу, обговорювати і в дискусії виявляти результативність даних прийомів, щоб в майбутньому допомогти учням мотивовано вивчати декілька іноземних мов. Прикладом може бути створення картотеки і вміння керувати нею. Граматичні довідники, складені самими студентами, є ефективним засобом систематизації граматичного матеріалу і отже, найважливішим пунктом закріплення граматичної бази.

Висновки і пропозиції. В процесі вивчення німецької мови, як другої іноземної необхідно вже на початковому етапі враховувати професійну спрямованість, використовуючи при цьому методи пошукової та дослідницької діяльності. Розвиваючи навчальну компетенцію, необхідно озброїти студентів певними прийомами оволодіння німецькою мовою з опорою на англійську, раціональний зміст яких був би очевидним і імпував їм. Студентів слід ставити перед необхідністю самостійного знайомства з новим мовним матеріалом, показуючи їм оптимальний шлях до цього, розвивати вміння порівнювати ті чи інші явища в обох мовах і за необхідності використовувати. В подальшому буде розроблений комплекс вправ для мотивованого навчання студентів з урахуванням міжмовної інтерференції, метакогнітивних та когнітивних стратегій.

Список літератури:

1. Бориско Н.Ф. Концепция учебно-методического комплекса для практической языковой подготовки учителей немецкого языка (на материале интенсивного обучения) / Н.Ф. Бориско – К.: Изд. Центр КГЛУ, 1999. – 268 с.
2. Косарева Н. В. Психологическая мотивация изучения иностранного языка в неязыковом вузе / Н.В. Косарева // Российское право в интернете. – 2008. – № 02. – С. 57–63.
3. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: в 2 т. / А.Н. Леонтьев. – М.: Педагогика. – Т. 2. – 1983. – 320 с.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. / С.Л. Рубинштейн – М.: Учпедгиз. – 1946. – 704 с.
5. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования / Д.Н. Узнадзе – М.: Наука. – 1966. – 452 с.
6. Шукин А.Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика / А.Н. Шукин – М.: Филоматис. – 2006. – 480 с.
7. Crookes G. Motivation: Reopening the Research Agenda / G. Crookes, R. Schmidt // Language Learning. – 1991. – № 41. – P. 469–512.

Сердюк Н.Ю., Марченко Н.Н.

Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

МОТИВАЦИЯ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ, ИЗУЧАЮЩИХ НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫК КАК ВТОРОЙ ИНОСТРАННЫЙ

Аннотация

Проблема мотивации существует в обучении любому предмету, но особенно остро она возникает во время изучения второго иностранного языка, поскольку студенты, которые владеют английским языком, в большинстве случаев уверены в том, что их знаний достаточно. Изучение немецкого языка популярно в Украине, как европейской стране. Поэтому существует потребность в высококвалифицированных специалистах, которые не только бы владели языком, но и смогли сформировать учебную компетенцию в учеников, опираясь на знания первого иностранного языка. И одной из главных составляющих частей профессиональной подготовки является мотивация будущего педагога, которая будет потом спроектирована на ученика в школе. Уже в процессе изучения немецкого языка как второго иностранного студент должен понимать, как формируя ту или иную компетенцию развивать мотивацию учеников, какой материал и виды упражнений при этом использовать. В статье показано роль мотивации как важной составляющей части профессиональной подготовки будущих учителей немецкого языка как второго иностранного, а также определены основные факторы влияния на мотивацию студентов и методы, которые они будут использовать в будущем для эффективного влияния на эту сферу каждого ученика в отдельности.

Ключевые слова: мотивация, мотивированное обучение, немецкий язык, второй иностранный язык, компетенция учения, самообразование.

Serdiuk N.Y., Marchenko N.M.

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

MOTIVATION AS A CONSTITUENT PART OF THE PROFESSIONAL ORIENTATION IN TRAINING FUTURE TEACHERS STUDYING GERMAN AS A SECOND FOREIGN LANGUAGE

Summary

The problem of motivation exists in any discipline learning, but it is turned out to be more acute in the study of a second foreign language, because students who speak English are mostly confident in their knowledge. It is the study of German as a second foreign language that is appropriate in Ukraine as a European country. Therefore there is a need for highly qualified specialists who not only possess the language, but also could create the educational competence of students, basing on the knowledge of the first foreign language. One of the most important components of the training professional orientation is the motivation of a future teacher and in future it should be pupil-oriented at school. Studying German as a second foreign language, a student should understand the way of developing the pupils' motivation, forming their competences, the choice of material to be taken and types of exercises to be used. The role of motivation as an important constituent part of training future teachers of German as a second foreign language is pointed out in the article. The main factors of the influence onto students' motivation and the methods, could be applied in future for the effective impact on a pupil's activity, are defined.

Keywords: motivation, motivated learning, self-motivation, German, second foreign language, educational competence, self-education.

INNOVATION EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AS BASE OF PREPARATION OF THE FUTURE TEACHERS-PHILOLOGIST IN CONDITION OF MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Titova S.V.

Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Scovoroda

The using of innovative teaching methods of philologist of teachers in teaching activities are analyzed; the content of innovation process in education is defined; the object and tasks of educational innovation are grounded; the conceptual design of efficient provision of educational technologies in the process of formation professional competence of teachers philologist are analyzed in the article.

Keywords: professional preparation, innovation educational technologies, pedagogical activity, innovative activity, teacher-philologist.

Actuality of the problem. Among the features of educational system in modern information society should be a much accessed education, provided by the extensive use of new educational technologies. The processes of modernization and globalization of higher education leads to the formation of appropriate conditions for high-quality training of specialists. The educational system is increasingly uses information technology in the context of innovative forms of learning. Ukraine as European country is on the verge of complete information support for society, and that is evidenced by a law of Ukraine «On the Concept of National Programme of Information Support» [1, p. 17], which states: «Information processes of education will be directed towards the formation and development of the intellectual potential»

In September 2012, the Government considered and approved the National Strategy for the development of Education in Ukraine for the period of 2012-2021, which states: «The efforts of education authorities at all levels, scientific and methodological services, supported by the entire society and the state should be focused on the implementation of priority trends for progress of education, overcoming of the actual problems, solving future challenges of sustainable development, including the formation of a modern material and technical support for the educational system, providing conditions for the growth of area of modern training means (teaching and methodical, electronic, technical, information and communication, etc.) development priorities of education comprise the introduction of modern information and communication technologies that ensure improvement of the educational process, the availability and effectiveness of education, training of young generation for the life activity in the information society.

Ukraine wishes to commit to the European dimension of higher education by adopting measures from the Bologna Declaration. At the same time, certain issues relating to the Bologna Process objectives remain to be addressed. One of the issues is to develop learners' professional language competence.

The democratic and humanization reforms which take place in Ukraine need renovating the process of teaching foreign languages, recomprehending aims, tasks and contents of education, implementation of new educational technologies to master foreign communicative competence successfully.

Using to computer technologies in the education makes in development of personal the different changes, it relating as to cognitive, so and to emotional-motivational processes, its influence on the character of personal, herewith increasing of cognitive motivation of students at work with computer. Using of means of information and communicative technologies in teaching contributes of increase the proportion of independent training activity and activation of student, formation his personal by development it ability to education, self education, self upbringing, self update and self realization. The information and communicative technologies affect to formation of theoretical, creative and modular-reflective intellection of students, computer visualization of educational information produces of significant influence on formation the ideas, it occupy of central place in creative thinking, and imagery representation of phenomena in the memory of student enriches of perception of educational material, it promotes his scientific understanding.

Innovations in methodology used in the educational process of higher institutions are connected with the new technologies. Interactive training as a new methodological approach to the foreign language teaching gives a chance to solve communicative-cognitive tasks through foreign language communication.

Analysis of last researches and publications from problems of the research showed, that there is significant world theoretical and practical improvements in the field of competence approach in the process of preparation of future teacher. By many scientists of Ukraine are considered the problem of forming of competence the specialists of different profiles. In particular, explored the problem of formation of professional pedagogical competence of teachers (N. Borytko, S. Demchenko, L. Zelen-ska, I. Mishchenko, R. Serozhnykova); professional competence of officers (O. Vorontsov); pedagogical competence of teachers (L. Golik, N. Loseva, A. Shyszko); psychological-pedagogical competence of teachers (N. Lisova) and others.

The problem of using the interactive methods of teaching foreign languages at the higher educational establishments were also studied by R. Blair, S. Martinelli, L. Konoplianyk, O. Siutkina, H. Stern, Ye. Polat, M. Tailor and other.

The purpose of this article and tasks of the research is to briefly look at certain of the new

methods that have attracted the attention of the profession in recent years, to show reason for interest in them, in what they are exploring, in what they accomplish, the principles and ideas that guide them.

Innovations in methodology used in the educational process of higher institutions are connected with the use of new technologies. Interactive training as a new methodological approach to the foreign language teaching gives a chance to solve communicative-cognitive tasks through foreign language communication [3, p. 14]. Interactive teaching is this kind of learning and cognition activity, which is realized in the form of a dialogue (student, teacher, student-student) with continuous adjustment of the learning content according to the analysis of activity of the subject of teaching. From conditions of using of interactive methods in the teaching process is organized, that almost all the students are involved in the learning process. The purpose of interactive methods in the process of learning a foreign language is to create of learning conditions in which all students' interaction among ourselves.

So, in terms of methodology, the meaning of a category interactive training will be considered as: a) a dialogue training in the course of which interaction between a teacher and a student occurs; b) training the purpose of which tackles linguistic, communicative and action tasks. Interactive training activity involves the organization and development of dialogue speech aimed at mutual understanding, interaction, solving of modern and general but significant tasks for every participant of the educational process [1, p. 146].

The main principles of cooperative learning within the interactive training system are: positive interdependence – when each student performs his (her) job well, the group succeeds; individual responsibility – when working together in a group each student has a different job; equal participation – each student is given the same amount of time to speak or complete a task; simultaneous interaction – when all students are involved at the same time [5, p. 30].

In the process of dialogue training the students learn: to solve complex problems on the basis of analyzing the circumstances and corresponding information, to consider alternative opinions, to take well-considered decisions, to take part in discussions, to associate with different people.

It's necessary to organize different forms of activity at the foreign language group that is individual, pair, and team. Among the most well known form of pair and group work the following kinds should be mentioned: inside (outside) circles, brain storm, line-ups, jigsaw reading, think-pair-share, debate, pair-interviews etc. E.g., jigsaw reading is an activity which involves the splitting of a text into different parts or the use of different texts on the same topic. The parts are given to different learners to read. They must communicate with each other in order to find out the whole message or different views on the topic. It is necessary to point out that all above-mentioned form of interactive training is efficient in case a problem is discussed as a whole in the students have previous experience and ideas which they have acquired

earlier at their classes or in a course of their private life. In the process of work the teacher should take into consideration the fact that the topics which are to be discussed in the classroom must not be limited or very narrow. One of the most common peculiarities which are characteristic of the interactive forms are those that these forms of training motivate the student not only to express their own opinion but after some argumentation of their partners in the process of work to change the point of view [4, p. 376].

The following advantages of interactive cooperative learning are determined:

- friendly atmosphere and relationships between learners are formed;
- learners have the opportunity to be more independent and self-confident; they are not afraid to make mistakes;
- it'll help the learners to overcome the problems of language barrier confidence and fear of making mistakes;
- learners talking time is longer, it's good for communication;
- a teacher doesn't dominate;
- a teacher has an opportunity to give the task to every student. All learners are involved in the work;
- it's good for individual work;
- learners can use their background knowledge.

The language is the social product, and as the form of existence of human intellectual activity it embraces all spheres of individual and social life. Perhaps one of the most essential pedagogical principles of language teaching is one that emphasizes the study of language in a cultural context. One of the main tasks of teaching foreign languages is the penetration into the culture the peoples whose language is learnt, into the system of their world perception. The language is the result of theoretical and practical activity of both an individual and society. The culture of peoples, social conditions of life and the language are inseparably connected.

The readiness to innovative teaching activities – particularly personal status of the teacher, which implies the presence of a motivational-value attitude to the professional activity, possessing of effective ways and means of achieving educational goals, the ability to creative and reflection is indicated. Many of the problems faced by teachers who work in an innovative mode, its associated with low innovation competence – systems of motivation, knowledge, skills, personal qualities of the teacher that provide effective using of new educational technologies in their work with children. The using of innovative teaching methods of philologist of the future teacher in teaching activities are analyzed; the content of innovation process in education is defined; the object and tasks of educational innovation are grounded; the conceptual design of efficient provision of educational technologies in the process of formation professional competence of future teachers philologist.

The priority of education development for philological department at the State Higher Educational Establishment «Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Scovoroda» is the implementation of modern information technologies that provide the access to the network of high quality databases, widen the possi-

bility of students to apprehend complex information. It is realized through the construction of individual module teaching programs with various complexity levels depending on specific needs, the use of the interactive methods, introduction of remote education, production of electronic textbooks.

Interactive methods of teaching foreign language give us a chance to solve some problems simultaneously. The main purpose is to develop communicative skills, to help establish emotional contact with the student, provide with realization of educational task, that is: to train them to work in a team, to considered somebody's opinion. As seen from experience the use of the above mentioned methods helps to avoid a student's nervous tension, to change the forms of activity, to draw attention to the main question of the lesson [2, p. 197].

To summarize the interactive methods of teaching give the foreign language teachers the possibility to master some new communicative methods of foreign language training. Risk taking and conversational interaction play a major part in language acquisition. It is hoped that this brief survey will encourage many language teachers to learn more about the interactive methods of training. Such knowledge will give some healthy perspective in

evaluating the innovations or new approaches to methodology that will continue to emerge over time.

Conclusions. Thus, important role is in the formation of general cultural competence play and innovative technologies that enhance knowledge and skills, promote the development of innovative thinking, innovative approach to teaching and learning process, provide new information material.

The main task of the modern teacher-philologist is self-improvement. We must try to acquire a lot of information to learn about new innovation technologies, training programs. Develop thinking, to create their own programs, projects that will contribute to improving of the general cultural competence of our citizens and help level of Ukraine with other countries in the world educational environment. And do not forget that the one who owns the information, he owns the world.

Prospects for further of scientific researches in this direction is considered more thorough consideration of practical peculiarities and methods of realization of competence approach and its components in the process preparation of future teacher-philologist, as well as the current control system implementation results of this approach in higher education in Ukraine.

References:

1. Blair R. Innovation approaches to language teaching / R. Blair // New York: Newbury House, 2010. – 252 p.
2. Васянович Г.П. Інформаційні технології для якісної та доступної освіти// Вибрані твори: у 7 т. / Г. Васянович – Т.5: Збірник наук. пр. – Львів: Норма, 2015 – С. 197-199.
3. Dubaseniuk O. Innovative teaching technologies – base for the modernization of university education / Educational innovative technologies in the process of teaching / By ed. O. Dubaseniuk: Collection of scient.-meth. works. – Zhytomyr: Publication Zhytomyr's University, 2004. – P. 14.
4. Zarichanska N. The real state of readiness of teachers of philological disciplines to innovative activity / N. Zarichanska // Modern information technologies and methods of teaching in preparation of specialists: methodology, theory, experience, problems: Collection of scient. works. / Ed. board.: Association «Planer», 2012. – Ed. 29. – P. 374-380.
5. Semenog O. Media Education of the future teacher in higher philological education: the experience of foreign countries and Ukraine / O. Semenog // The Ukrainian language and literature at school. – Kyiv, 2013. – N. 3, P. 30-38.
6. Sedziuviene N., Urboniene L. Strategy of innovative teaching/learning in higher school / N. Sedziuviene, L. Urboniene // «Professional education: methodology, theory and technologies»: Collection of scient. works. – Kyiv, 2015. – N. 1 – P. 5-15.
7. Glynn L. Helping each other to learn – a process evaluation of Peer Assisted Learning / L. Glynn, M. Kelly. – Higher Education, 2014. – 618 p.

Тітова С.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

НОВІТНІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ОСНОВА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація

У статті проаналізовано використання новітніх освітніх технологій навчання вчителів-філологів у педагогічній діяльності; визначено зміст інноваційних процесів в освіті; розкрито предмет і завдання освітньої інноватики в умовах сучасного освітнього середовища.

Ключові слова: професійна підготовка, новітні освітні технології, педагогічна діяльність, інноваційна діяльність, вчитель-філолог.

Титова С.В.

Переяслав-Хмельницкий государственный университет имени Григория Сковороды

ИННОВАЦИОННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ОСНОВА ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ-ФИЛОЛОГОВ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация

У статье проанализировано использование инновационных образовательных технологий обучения учителей-филологов в педагогической деятельности; определено содержание инновационных процессов в образовании; раскрывается предмет и задачи образовательной инноватики в условиях образовательной среды.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, инновационные образовательные технологии, педагогическая деятельность, инновационная деятельность, учитель-филолог.

УДК 796.012.1

МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНА СКЛАДОВА ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ

Ткачук О.Г.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

У роботі розкрито формування мотивації студентів до розвитку власної фізичної підготовки, до здоров'язбереження, до занять фізичним вихованням та спортом, що є пріоритетним завданням фахівців з фізичного виховання у вищому медичному навчальному закладі. Визначена ключова мотиваційно-ціннісна складова фізичної підготовки майбутніх лікарів, та фактори які сприятимуть формуванню мотивів і стимулів до занять з дисципліни «Фізичне виховання» у Національному медичному університеті імені О.О. Богомольця.

Ключові слова: вищий медичний навчальний заклад, здоровий спосіб життя, майбутні фахівці, стан здоров'я, мотивація, професійна підготовка майбутніх лікарів, фізичне виховання, фізична підготовка.

Постановка проблеми та її актуальність. Наукові дослідження українських і зарубіжних науковців свідчать [6; 7; 12 с. 73, 89], що рівень здоров'я студентської молоді та випускників вищих навчальних закладів нашої країни викликає неабияку тривогу, так як дані опитувань та медичних обстежень, свідчать про різноманітні відхилення в стані здоров'я різної етіології, рівень фізичної підготовки відповідає нижче середнього – 53%, і майже – 27% середнього рівня. Недостатня мотивація ключовий чинник, який спонукає особистість до збереження здоров'я, до ведення активного здорового способу життя, тому актуальність даної роботи в дослідженні мотиваційно-ціннісної складової фізичної підготовки у майбутніх лікарів НМУ імені О.О. Богомольця при вивченні дисципліни «Фізичне виховання».

Аналіз наукових праць. Фізичне виховання у вищих навчальних закладах (ВНЗ) [5; 15] – це складний психолого-педагогічний, навчально-виховний процес, метою якого є навчання і виховання відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих.

Згідно з основними нормативними документами, що регламентують організацію та проведення фізичного виховання, а саме: Закон України «Про фізичну культуру і спорт» зі змінами та доповненнями 2015р., Концепція Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної

культури на період до 2020 року» 2015р., Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах 2006р., та інші, ключовими завданнями є: виховання у особистості відповідних мотиваційних характеристик на здоровий спосіб життя та створення умов для занять фізичною культурою і спортом [5; 13; 15].

Проблему формування у студентів мотиваційно-ціннісного ставлення до занять фізичним вихованням досліджували М. Віленський, А. Дубогай, В. Дудоров, М. Лебедева, Г. Лещенко, В. Космачева, О. Петрова, С. Сичова; різноманітні аспекти формування потреб фізичного вдосконалення студентів вищих навчальних закладів досліджувалися в роботах А. Внукова, Е. Захаріна, М. Карченкова, С. Путрова, П. Щербакова та ін.

Мотивація студентів до занять фізичним вихованням в вищих медичних навчальних закладах досліджена недостатньо, тому перш за все звернемо увагу на термін «мотивація», який вчені по-різному трактують, наприклад [2; 4; 6; 9; та ін.]:

На думку О. Біліченко мотивація [2] – це співвідношення цілей, які людина ставить перед собою, та бажання, потреби і можливості. Формування мотивації треба починати з діагностики мотиваційної сфери (ідеалів і ціннісних орієнтацій, потреб, мотивів, цілей, інтересів та ін.).

За визначенням Я. Кульбашної [9, ст. 213]

мотивація – це сукупність внутрішніх і зовнішніх мотивів – рушійних сил, які спонукають особистість до діяльності, визначають поведінку, форми діяльності, надають цій діяльності спрямованості, орієнтованої на досягнення особистих цілей і цілей організації. Н. Бойко [3, ст.33] вважає, що це – емоційне прагнення, сукупність всіх мотивів, що впливають на поведінку особи та сприяє або полегшує досягнення цілей.

Інше визначення надали Г. Дмитренко, К. Шарапатова, Т. Максименко [4] – мотивація, як система факторів, що викликають активність організму та визначають спрямованість поведінки особистості, а саме потреби, мотиви, наміри, цілі, інтереси, прагнення; а також, – як характеристику процесу, що забезпечує поведінкову активність на певному рівні, тобто – мотивування.

Мотивація до активної участі студентів у навчально-виховному процесі з фізичного виховання здійснюється шляхом [5;8;13;15]:

- створення у вищому навчальному закладі умов для вибору студентами виду рухової активності для навчання та участі в спортивних заходах за інтересами;

- залучення студентів до виконання студентських науково-дослідних робіт з фізичного виховання з метою підвищення рівня їхньої фізичної досконалості.

Мотивація до занять фізичним вихованням спрямована на підтримку, розвиток та удосконалення функціонального стану організму, фізичної підготовки, здоров'язбереження в основі яких є індивідуальні потреби, пріоритети та інтереси студента [12]. Відповідно до цього А. Царик [1, с. 84] виявив основні компоненти, які сприяють формуванню потреби фізичного вдосконалення:

- умови й можливості для занять фізичною культурою та спортом;
- упевненість у необхідності занять фізичною культурою і спортом;
- виховання звички щоденно займатися фізичною підготовкою.

Погоджуємось з висловлюванням Г. Лещенко [10] зазначає, що при формуванні позитивної мотивації особистості до фізичного вдосконалення визначальне місце має сам викладач фізичного виховання, його професійна культура, педагогічна майстерність. У той же час, Ю. Павлов [14] наголошує, що системне зміцнення здоров'я має стати потребою і обов'язком кожної особистості, а здоровий спосіб життя – системний і динамічний стан, зумовлений певним рівнем спеціальних біологічних, гігієнічних, медичних знань, культурою харчування, фізичною культурою, соціально-духовними цінностями, надбаними в результаті виховання і самовиховання, освіти, мотиваційно-ціннісної орієнтації та самоосвіти, які втілені в практичну життєдіяльність, фізичне й психіфізичне здоров'я [16].

Мета статті: розкрити мотиваційно-ціннісну складову фізичної підготовки у майбутніх лікарів; визначити чи займаються студенти самостійно розвитком своєї фізичної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз даної проблеми спонукав нас на проведення дослідження стану мотиваційно-ціннісної складової до власної фізичної підготовки майбутніх лікарів в Національному медичному університеті імені

О.О. Богомольця. Дослідження здійснювалося шляхом методу анкетування із перерахуванням можливих мотивів, у якому прийняли участь 1299 студентів I (665 чол.) та II (634 чол.) курсів медичних, стоматологічного, медико-психологічного та фармацевтичного факультетів університету.

У процесі стимулювання студентів до занять з фізичного виховання, важливу роль відіграє самостійність як свідоме мотивування власних дій і їх обґрунтованість. Тому розглядаючи мотиваційно-ціннісну складову до занять з фізичного виховання у майбутніх лікарів, перш за все нас цікавило питання, чи займаються студенти самостійно розвитком власної фізичної підготовки у позанавчальний час (рис. 1)?

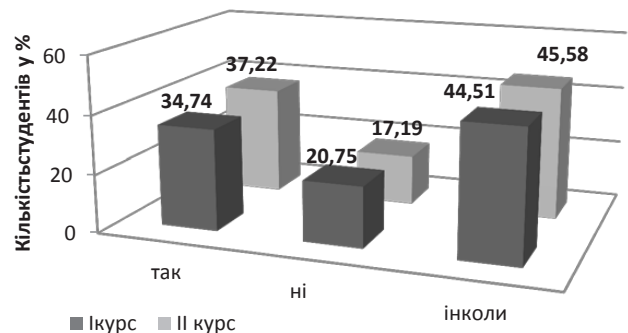

Рис. 1. Чи займаються студенти самостійно розвитком власної фізичної підготовки у позанавчальний час?

Аналіз даного дослідження свідчить, що:

1. найбільший відсоток студентів – 44,5% – 45,6% – «інколи» займаються самостійно;
2. 34,7% – 37,2% – «так» – займаються самостійно;
3. 17,2% – 20,7% – «ні» не займаються.

На нашу думку вагомою причиною таких показників є перш за все відсутність педагогічного контролю, відсутність інтересу до самостійного самовдосконалення, до покращення функціонального стану організму, покращення здоров'я, зменшення ваги та ін.

На запитання, «Що саме заважає студентам самостійно займатись фізкультурно-оздоровчою діяльністю?» – 67,8% – 69,5% студентів відповіли, що відсутність часу тому, найбільше якого відводиться саме на навчання основних дисциплін. Таке ставлення може бути цілком зрозумілим і сприйнятливим так, як студенти бажають стати справжніми фахівцями своєї професійної діяльності, але вони не повинні забувати про стан свого фізичного і психічного здоров'я.

Подальше дослідження стосувалося мотивів, які спонукають студентів першого та другого курсів до відвідування занять з фізичного виховання, тобто особливості формування мотиваційно-ціннісної складової майбутніх лікарів: покращення здоров'я; зменшення ваги; не мати заборгованості і отримати залік з дисципліни; підвищення рівня фізичної підготовки; отримання розрядки після розумового навантаження; фізичне самовдосконалення; покращення психоемоційного стану (Рис. 2., Табл. 2.).

Аналіз результатів проведеного анкетування свідчить, що найбільшою мотивацією відвідування студентами занять з фізичного виховання є:

1. «покращення здоров'я», який складає 22% у студентів I та II курсів;

2. «фізичне самовдосконалення», який варіюється в межах 18,5% на обох курсах;

3. майже 13,6% на II курсі та 14,5% студентів на I курсі відвідують заняття для отримання розрядки після розумового навантаження;

4. 4% відсотка студентів I курсу бажають зменшити вагу, а 18,35% – підвищити рівень фізичної підготовки;

5. 18,3% студентів II курсу відвідують для того, щоб не мати заборгованості і отримати залік, а 10% – для покращення психоемоційного стану.

Таблиця 2

Мотиваційно-ціннісна складова майбутніх лікарів

№ п/п	Мотивація студентів до занять з фізичного виховання	Показники у відсотковому значенні	
		I курс	II курс
1	Покращення здоров'я	21,8	22,08
2	Зменшення ваги	4,21	3,79
3	Не мати заборгованості і отримати залік з дисципліни	13,98	18,3
4	Підвищення рівня фізичної підготовки	18,35	13,72
5	Отримання розрядки після розумового навантаження	14,29	13,56
6	Фізичне самовдосконалення	18,5	18,3
7	Покращення психоемоційного стану	8,87	10,25

Аналіз мотиваційно-ціннісної складової майбутніх лікарів до відвідування занять з фізичного виховання свідчать про оздоровчий напрям, а саме: покращення здоров'я, зменшення ваги, отримання розрядки після розумового навантаження та покращення психоемоційного стану, можна об'єднати в один показник, який складає з 49% на I курсі і майже 50% на II курсі –

здоров'язбереження. А це дає змогу зробити висновок, що спираючись на результати дослідження ключовою мотивацією студентів до занять фізичним вихованням є здоров'язбереження.

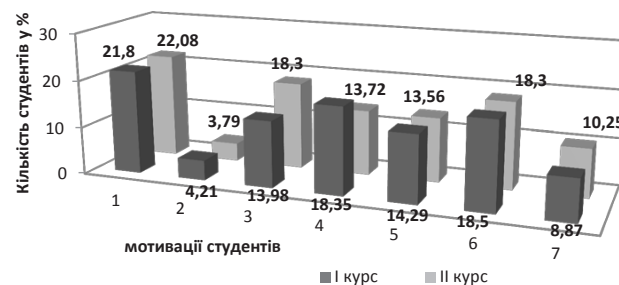

Рис. 2. Мотиваційно-ціннісна складова майбутніх лікарів

Висновок: – в умовах постійного розумового навантаження, малорухливого способу життя, високою концентрацією уваги, високою координацією верхнього плечового поясу, швидкістю і точністю рухових реакцій, прийняття швидких рішень студентів майбутніх лікарів, фізична підготовка необхідна для зміцнення здоров'я та відновлення життєвих сил.

– формування у студентів мотивації до занять фізичним вихованням є основним чинником, що спонукає до збереження і зміцнення здоров'я, до зменшення ваги, фізичного самовдосконалення, розвитку фізичних і психічних якостей студентів; – тому саме фізичне виховання у вищих навчальних закладах сприяє усуненню відхилень у стані здоров'я і його зміцненню, всебічному фізичному розвитку, вихованню професійно значущих якостей і здібностей, усунення можливих шкідливих впливів на студента протягом усього періоду навчання у вищому медичному навчальному закладі.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у розвитку та формуванні загальних компетентностей при викладанні дисципліни «Фізичне виховання».

Список літератури:

- Актуальні проблеми фізичного виховання різних верств населення: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 20 травня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Харків: ХДАФК, 2015. – 97 с.
- Біліченко О. О. Особливості мотивації до занять з фізичного виховання у студентів / О.О. Біліченко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 5. – С. 3–5.
- Бойко Н.С. Особливості мотиваційних аспектів навчання на педіатричній кафедрі та шляхи їх корекції / Н.С. Бойко // Науковий вісник Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. – 2013. – № 4 (40). – С. 32–37.
- Дмитренко Г.А., Шарапатова Е.А., Максименко Т.М. Мотивация и оценка персонала. – К.: МАУП, 2002. – 248 с.
- Закон України про фізичну культуру і спорт від 11.06.2015р.// електронний ресурс <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.
- Захаріна Е. А. Формування мотивації до рухової активності в процесі фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата наук з фіз. вих. і спорту: спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Е. А. Захаріна. – К.: Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України, 2008. – 20с.
- Зеленюк О. В. Фізичне здоров'я, мотивації та потреби до занять фізичною культурою і спортом студентів національного університету «Києво-Могилянська академія» / О. В. Зеленюк, Г. В. Біловол. – К.: КМ «Academia». – 2002. – С. 401–404. – (Наукові записки; т. 20).
- Канишевский С.М. Здоровый образ жизни студенческой молодежи и его формирование в условиях вуза /С.М. Канишевский, Р.Т. Раевский //Проблеми освіти: Науково-методичний збірник. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2006. – Вип. 48. – С. 57–61.
- Кульбашна Я.А. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців із стоматології: теоретичні й методичні основи: монографія / Я.А. Кульбашна. – К.: ВПП «Компас», 2014. – 416.
- Лещенко Г.А. Формування позитивної мотивації школярів до систематичних занять фізичними вправами: Дис. .. канд. пед. наук: 13.00.09 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2001. – 193арк. – Бібліогр.: арк. 167–185.

11. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. – СПб: Питер, 2009. – 352 с.
12. Матеріали І міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми фізичного виховання і спорту в сучасних умовах»: збірник наукових праць. – Дніпропетровськ. – 15 квітня 2015р.
13. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року від 25 червня 2013 року № 344/2013// електронний ресурс // <http://pon.org.ua/index.php?newsid=2446>
14. Павлов, Ю.О. (2013) Психолого-педагогічні аспекти формування професійного здоров'я майбутніх фахівців In: Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: матеріали звітної науково-практичної конференції (м. Київ, 28 березня 2013 р.) ІІТО НАПН України, м. Київ, Україна, стор. 167-170.
15. Положення «Про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах» від 11.01.2006р.// електронний ресурс // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0249-06>.
16. Фізичне виховання як соціальне явище / Т. Ю. Круцевич, В. В. Петровський. Підр. Теорія і методика фізичного виховання / Під ред. Т. Ю. Круцевич. – К.: Олімпійська література, 2008. – Т.1. – С. 27–46.

Ткачук Е.Г.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

МОТИВАЦИОННО-ЦЕННОСТНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ

Аннотация

В работе раскрыто формирование мотивации студентов к развитию своей физической подготовки, здоровьесбережению, занятии физическим воспитанием и спортом, что является приоритетной задачей специалистов физического воспитания в высшем медицинском учебном заведении. Определена ключевая мотивационно-ценностная составляющая физической подготовки будущих врачей, и факторы способствующие формированию мотивов и стимулов к занятиям по дисциплине «Физическое воспитание» в Национальном медицинском университете имени А.А. Богомольца.

Ключевые слова: высшее медицинское учебное заведение, здоровый образ жизни, будущие специалисты, состояние здоровья, мотивация, профессиональная подготовка будущих врачей, физическое воспитание, физическая подготовка.

Tkachuk O.G.

National O.O. Bogomolets Medical University

MOTIVATIONAL-VALUE COMPONENT OF PHYSICAL TRAINING OF FUTURE DOCTORS

Summary

The work discloses the formation of motivation of students to develop their physical fitness, health, physical education and sport, which is a priority task of the specialists of physical education in higher medical educational establishment. Identified key motivational value component of physical training of future doctors, and factors contributing to the formation of motives and incentives to the classes on the discipline «Physical education» in the National medical University named after O. O. Bogomolets.

Keywords: higher medical educational establishment, healthy lifestyle, future professionals, health status, motivation, training future doctors, physical education, physical training.

DIDACTIC CONDITIONS OF SENIOR HIGH SCHOOL STUDENTS' POLICULTURAL COMPETENCE DEVELOPMENT

Furth D.V., Novikova K.O.

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

Nowadays there are many problems in Ukrainian education environment, that's why it is necessary to create such conditionals that some psychological merits can be created in the senior high school students' minds. In the article the main didactic conditions of senior high school students' policultural competence development at English lessons are described. The views of some scientists on this problem are considered. The notion «didactic conditions» is identified. The main forms of work with senior high school students for the policultural competence successful development are considered. Necessary factors for effective work are identified.

Keywords: conditions, didactic conditions, policultural competence, the development of policultural competence, senior high school students, forms of work, cultural environmental, training programmes.

Problem statement. Changes in our society that are currently taking place (political and economic instability, exacerbation of national relations, conflict situation in communication, acts of cruelty, etc.) caused a number of topical issues in training and education. In such social and educational conditions it is important to reconsider the education concept, goals and tasks and to develop new didactic tools.

L. Vyhotskyi denoted that it is necessary to create conditions beforehand that will serve for the appropriate personal qualities development [2, p. 55].

Recent research analysis and publications. Different policultural education problems were studied by J. Banks, G. Dmitriev, V. Ershov, M. Kuzmin, N. Lebedeva, V. Makaeva, Z. Malkova, L. Suprunova, V. Tsaturova, V. Shapovalov and others.

Such scientists as I. Bim, N. Galskova, E. Pasow, V. Safonov, S. Ter-Minasova pay great attention to the use of language in the dialogue of cultures. They consider that in the modern world there is a necessity of possession of at least two language systems for everyone: system of their own language and system of a foreign language. It should be noted that language learning is not possible without a simultaneous study of the culture.

Aim and purpose of the article. But nobody has studied such phenomena as «policultural competence of high school students», so the present article is aimed to analyze different views on didactic conditions and to determine our own ones for successful development of senior high school students' policultural competence.

Defining the didactic conditions of senior high school students' policultural competence, we appeal to the fact that «condition» is a situation in which something is happening; it is a foundation and a precondition for something [7, p. 518-519]; it is an essential factor that helps to realize something or promotes something [8, p. 442].

In the philosophical dictionary «condition» is interpreted as something which determines something else (due) which allows the presence of things, state or process, as opposed to reason which creates something (action, the result of action) with necessity, inevitability, and opposed to the grounds that is a logical condition of the consequence [9, p. 469]. So, from the philosophical standpoint, «condition» is a factor by which a thing or process are appearing and functioning.

V. Buriak, analyzing the problems of organization of optimal educational environment for effective performing of educational and cognitive activities, distinguishes such didactic conditions as:

- organization of training according to the hierarchical patterns of knowledge acquisition (from lower level to higher);
- purposeful educational activity to activate operational structures of thinking in individuals which are studying;
- formation self-organizational skills in students;
- a shift of emphasis in training from transferring of knowledge to master the ways of operation with it;
- adequate application of techniques of stated and correcting control [1, p. 25-27].

Thus, didactic conditions, which determine the success of development of senior high school students' policultural competence, are understood as the circumstances of the educative process, which are the result of purposeful choice, formation and application of curriculum content elements, teaching methods, etc.

The development of senior high school students' policultural competence in subject oriented level of foreign language teaching can be successful owing to implementation of certain didactic conditions.

The first condition is integration of policultural information with the main programme material of academic subjects which should be realized during training activity. To ensure this integration, it is necessary to analyze regulatory documents, theory and practice of education. Such analysis was carried out by T. Poshtariova who singled out five models of national and regional elements implementation to general education curriculum. These models are versatile and can be applied for policultural information implementation in education curriculum content, namely:

- interdisciplinary model – provides the distribution of corresponding information on all subjects;
- modular model – implemented by involving the system of special themes (modules) which reflect ethnocultural uniqueness of the region to foreign language subject;
- monodisciplinary model – provides in-depth study of culture which language is being learnt,

history and geography of this country by students at the lessons specially dedicated for these purposes from academic subjects;

- complex model – implemented in the form of integrative courses in which some aspects of foreign language culture may be submitted in conjunction of history and regional ethnography, etc.

- complementary model involves familiarization with ethnocultural information during after-school and extracurricular activities [6].

From viewpoint of I. Zvereva, there are three types of interdisciplinary connections, which are based on the approach of systematicity [3].

In teaching process the interdisciplinary, module, monodisciplinary and integrated models of policultural information introduction to educational content can be implemented; it may be reached through subjects, integrated courses, elective courses, special modules, techniques, methods and methodological approaches that increase policultural specifics.

Based on the fact that development of senior high school students' policultural competence is a quite long process, it is necessary to apply more than one form of training. For this reason annual perspective plan must be drawn up determining what, in what form, by which means senior high school students will be acquainted with foreign language culture. This plan of actions should be based on common didactic principles of scientific character, concentricity, accessibility, combination theory with practice, students' consciousness and activity.

The following conclusion can be made that essential conditions for interdisciplinary integration in policultural competence development are:

- avoidance of narrowness in disciplines, leading to fragmentariness of policultural knowledge; along with in-depth coverage of problems of certain science, it is reasonable to demonstrate its policultural component;

- connection of the subjects prescribed with those which have policultural component in a greater degree (e.g.: disciplines of the humanities sciences);

- systematical consideration of concrete forms of connections between subjects, sections, themes, etc.

Also among the effective factors of creating conditions for development of senior high school students' policultural competence are trainings and seminars (teamwork, leadership, communication, technologies of persuasive impact, etc.) and organization of hobby and interests clubs, thematic exhibitions and tasks.

Besides, policultural information should be based on the differences in the cultures of different peoples, and finding that common that unites all people. It is necessary to emphasize on humanist orientation mentality of all people and universal humanistic values.

One of the most effective factors, which help to create conditions for student's policultural competence development are trainings, seminars (teamwork, leadership, communication, etc.) clubs, and thematic exhibitions.

Thus, academic disciplines in conditions of methodically literate organized work on the development of policultural competence not only can, but must be effective, as students master gener-

ally accepted rules of verbal communication and verbal behavior in the Ukrainian-speaking cultural environment.

The next didactic condition – implementation of the approach of systematicity which ensures the interconnection between educational and extracurricular activities in the process of policultural competence development.

The effectiveness of policultural competence development depends on interconnection between educational and extracurricular activities. The latter take place in the process of different activities: afterschool activity (thematic clubs, groups, exhibitions, etc.); out-of-class activity (meetings, advisories, evenings of communication, festivals, exhibitions, excursions, walking tours, museum activities, etc.); extrascholastic activity (contests, thematic excursions, festivals, conferences, seminars, etc.).

Students' extracurricular activity is defined as an effective form of work organized for the development of their personalities. Extracurricular events give more autonomy, initiative, creativity freedom to senior high school students, promote students' teambuilding, allow them to discover and realize their potential.

The organization of extracurricular events of policultural orientation should be based on the principles of consistency and continuity of logically related group and mass afterschool activities that reveal a certain theme, issue or trend, in particular, are aimed at developing senior high school students' policultural competence.

If in the academic activity the development of policultural competence is inherently individual, then in the extracurricular activity its formation expressed in individual's interaction with other individuals who are not alike in ethnocultural terms, ensuring its establishment. All variety of ethnically oriented forms of afterschool activity with students can be divided into four groups according to the main objectives: 1) social oriented forms («round tables», conferences, advisories, meetings with representatives of various ethnic diasporas, historians, ethnographers, cultural workers, newspapers publication, etc.); 2) cognitive forms (regional natural history and ethnographic excursions, walking tours, cultural days and festivals, oral magazines, quizzes, thematic evenings, museum activity, workshops, groups, clubs, exhibitions, etc.); 3) practice-oriented forms (trainings, role plays, mentoring and charitable activities, etc.); 4) forms of entertainment (evenings, festivals, fairs, folk concerts and theatrical performances, competitions in national sports and folk games, etc.) [6, p. 198].

The significance of extracurricular activities for the development of policultural competence can hardly be overestimated, since just in it students do not just recreate all that they learned in the process of training. Due to the uniqueness and originality of extracurricular activities, namely: spontaneous and informal communication, free choice of forms and means of activity, their application as they wish – students develop and supplement their policultural knowledge and skills, improving policultural competence. The interconnection between educational and extracurricular activities is determined by the

fact that practical activity which is performed by students at non-school hours stimulates its cognitive activity and requires the presence of certain theoretical policultural knowledge, thereby stimulating school education.

So, if students' training activity lays the foundations for the all-round development of personality, then extracurricular activity creates conditions for improving the efficiency of in-class activity. So extracurricular activity is natural continuation of training activity and involves the application of various forms and methods aimed at developing students' policultural competence.

In addition, extracurricular activity which has policultural orientation has strongly marked specific character of impact on personality [5, p. 342-46].

Extracurricular activity has great potential for development of senior high school students' policultural competence, but unfortunately it is stated that under current conditions it is not implemented systematically. However, as practice shows, work effectiveness is significantly improving when such work is carried out in schools and national and cultural association of national minorities' joint creative work.

The following extracurricular activities are proposed: 1) the evening of friendship in the presence of foreign visitors; 2) language Olympiad involving policultural material; 3) meeting with participants of traveling in policultural camps, and also with students who have worked in Europe and the USA; 4) participation in various research and training conferences with reports on policultural themes; 5) volunteer activities: humanitarian aid and theatrical performances in orphanages and boarding schools for children with disabilities; 6) visiting of various exhibitions of multicultural character; 7) arrangement of composition and presentations competitions, roundtables, quizzes, movies watching and authentic texts reading, organization of events and activities in English.

So, on the one hand, the involvement of students and their parents to policultural events contributes to thorough study of their ethnic group's culture, and on the other hand, it popularizes the best examples of other nations' national cultures, that in its turn positively affects the development of senior high school students' policultural competence. Great attention is given to parents' involvement in participation in policultural events because practice shows that namely family provides the basis for the development of children's policultural competence. In this regard, the role of the family in the formation of interethnic tolerance, positive image of their own ethnic culture and other ethnic cultures is increasing.

The third didactic conditions is defined as one that assists to create cultural space which will influence the development of policultural awareness, thinking, creative self-realization in the family, school and youth organizations.

N. Krylova considers cultural space as a system which components are cultural, educational, training, communication and information environments [4].

However, it should be noted that ethnic peculiarities of ethnic and cultural environment influence an individual's character and outlook, the treatment of representatives of his/her own or other cultures. This phenomenon is studied by many scientists: V. Kozlov, N. Lebedieva, P. Stepanov. They consider that the basis of such environment is nations' traditions and stereotypes through which communication and common understanding are realized. Accordingly, student's ethnocultural environment depends on the region, the conditions of which form the attitude to educational and cultural needs.

Organization of cultural space at school lies in the fact that students, considering their traditions and stereotypes, would be able to show independence in gaining practical experience and to understand the world of different cultures through their creative self-disclosure. Senior high school students' evaluation of other individuals without resorting to stereotypes, the development of critical and logical thinking, the application of the results gained to various problems and issues take place due to the implementation of cultural space organization. The level of policultural competence development depends on the variability and diversity of the thematic content of academic programmes in foreign language.

Organization of cultural space is fulfilled in various forms: the integrated classes, advisories and specialized course «regional ethnography», school-wide Olympiads, conferences, competitions, during research students' activity, during preparation of reports and abstracts, in socio-dramatic plays and business games, theatricalization, in forms of leisure activities and meetings with representatives of other cultures. In modern world cultural space directly depends on the mass media (TV, radio, Internet, etc.) which alter a person's life, not only in outer manifestation of symbolic forms, but also by changing the way of his/her life. Thanks to modern communication technologies, the level of interpersonal, intercultural and intergroup contacts is growing rapidly.

Developing senior high school students' policultural competence an important factor is teacher's culture, which is presented as a system of beliefs, norms, rules, values, etc. it is worth to say that training of teachers, who are competent in intercultural communication, is very necessary.

Teacher's professional competence is the unity of theoretical and practical readiness for educational activities, the individual ability to solve certain types of educational problems at different levels; it is also a dynamic, procedural side of teacher's training, professional growth characteristic, and professional changes.

Thus, didactic conditions encourage the process of senior high school students' policultural education and contribute to the formation of students' personal attitudes, open multifaceted world outlook and acceptance of other individuals' culture. However, without special purposeful work, positive changes in the minds of senior high school students' policultural awareness can not be achieved.

References:

1. Buriak, V (2007), «Systema dydaktychnykh umov efektyvnoi navchal'noi piznaval'noi dial'nosti» [«Didactic conditions system of learning cognitive activity effective organizing»], *Ridna Shkola*, №. 9, pp. 25 – 27.
2. Grekulova, O. D. (2003), *Pedagogicheskii entsyklopedicheskii slovar'* [Pedagogical encyclopedia], Moscow.
3. Zvereva, I. D. and Maksimova V. N (1981), *Mezhpredmetnye svyazi v sovremenoi shkole* [Intersubject communications in modern school], *Pedahohika*, Moscow.
4. Kodshchaspirova, G. (1996), *Sovremenyi filosofskii slovar'* [Modern philosophical dictionary], Odissai, Ekaterinburg.
5. Krylova, N. B (2000), *Kul'turologia obrazovaniya* [Education culturology], *Narodnoe Obrazovanie*, Moscow.
6. Pentyliuk, M. (2003), *Slovyk-dovidnyk z ukrains'koi lingvodydaktyky* [Vocabulary – handbook in Ukrainian lingvodidactic], Lenvit, Kyiv.
7. Peretiaga, L. E. (2009), «Dydaktychni umovy formuvania policul'turnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv» [«Didactic conditions of schoolchildren's policultural competence formation»], *Pedahohika i Psuhologiya formuvania tvorchoi osobystosti: problem i poshuky: zbirnyk naukovykh prats*, Vol. 54, pp 342 – 346.
8. Poshtariova, T (2006), «Teoria i praktyka formirovaniya etnokul'turnoi kompetentnosti uchashchikhsia v polietnicheskoi obrazovatel'noi srede» [«Theory and practice of formation pupils' ethnocultural competence in the multiethnic educational environment»], monograph, *Litera*, Stavropol.
9. Vyhotskii, L. S. (1960), *Razvitie vyshykh psikhicheskikh funktsyi* [The higher mental functions development], *APN RSFSR*, Moscow.

Фурт Д.В., Новікова К.О.

Донецький національний університет економіки та торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Анотація

На сьогоднішній день існує багато проблем в середовищі української освіти, саме тому необхідно створити такі умови, при яких психологічні якості старшокласників активно розвивалися. У статті розглянуті основні дидактичні умови розвитку полікультурної компетентності старшокласників на уроках англійської мови; розглянуті погляди деяких вчених на дане питання. Визначено поняття «дидактичні умови»; розглянуто основні форми роботи з старшокласниками для успішного розвитку полікультурної компетенції на уроках іноземної мови та визначено необхідні фактори для ефективної роботи.

Ключові слова: умови, дидактичні умови, полікультурна компетентність, розвиток полікультурної компетентності, старшокласники, форми роботи, культурне середовище, навчальні програми.

Фурт Д.В., Новікова Е.А.

Донецкий Национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ПОЛКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТАРШЕКЛАСНИКОВ

Аннотация

На сегодняшний день существует много проблем в среде украинского образования, именно поэтому необходимо создать такие условия, при которых психологические качества старшеклассников активно развивались. В статье рассмотрены основные дидактические условия развития поликультурной компетентности старшеклассников на уроках английского языка; рассмотрены взгляды некоторых ученых на данный вопрос. Определено понятие «дидактические условия»; рассмотрены основные формы работы со старшеклассниками для успешного развития поликультурной компетенции на уроках иностранного языка и определены необходимые факторы для эффективной работы.

Ключевые слова: условия, дидактические условия, поликультурная компетентность, развитие поликультурной компетентности, старшеклассники, формы работы, культурная среда, учебные программы.

ПРИРОДНО-СОЦІАЛЬНІ НЕБЕЗПЕКИ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ, ПРОФІЛАКТИКА

Харченко Н.А.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Стаття присвячена аналізу сучасного стану соціально-природних небезпек та шляхів їх попередження. Висвітлено причини та наслідки захворювань молодого покоління природно-соціальними небезпеками. Проаналізовано профілактичні технології щодо подолання таких соціальних хвороб як інфекційні захворювання, туберкульоз, СНІД та венеричні захворювання.

Ключові слова: здоров'я, соціальні хвороби, соціально-природні небезпеки, інфекція, туберкульоз, СНІД, венеричні хвороби, профілактика.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації, бурхливого розвитку новітніх цивілізаційних процесів, негативного антропогенного впливу на природу, питання забезпечення здоров'я людини на всіх рівнях суспільства потребує негайного вирішення. Сьогодні концептуально необхідно враховувати те, що поряд із прогресивними факторами наше реальне життя є середовищем пронизане і насичене складними, комплексними проблемами і викликами загальносвітового масштабу та загрозами для людства в цілому. Урбанізація, порушення екологічного балансу довкілля, виснаження енергетичних та продовольчих ресурсів в окремих регіонах країни висувають на перший план основну цивілізаційну проблему сьогодення – виживання та відтворення самої людини. Особливу проблему для безпеки життєдіяльності створюють біологічні чинники природного та антропогенного походження, які у великих кількостях перебувають у природному середовищі, на виробництві і в побуті. Біологічне забруднення пов'язано з присутністю у воді, повітрі і ґрунті патогенних мікроорганізмів, личинок і лялечок синантропних мух, яєць гельмінтів тощо. Деякі мікроорганізми викликають масове розповсюдження захворювань у вигляді епідемій і пандемій. Окрім того, розповсюдженню захворювань сприяють певні соціально-економічні умови, викликаючи такі природно-соціальні небезпеки як епідемії інфекційних захворювань, СНІД, туберкульоз, наркоманію, венеричні захворювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціально-природних небезпек та шляхів їх усунення висвітлювалося в дослідженнях багатьох учених різних галузей науки і техніки. Упродовж останніх років з'явилася низка підручників та навчальних посібників з безпеки життєдіяльності, в яких у стислій формі проаналізовано такі соціально-природні небезпеки як інфекційні хвороби (грип, вірусні гепатити, туберкульоз), венеричні хвороби, ВІЛ/СНІЛ, наркоманія, алкоголізм. Серед важливих публікацій, присвячених висвітленню цих питань є підручник В.М. Ярошевської [11] та навчальні посібники Є.П. Желібо [3], І.П. Пістуна [7], В.М. Лапіна [6] та ін.

Водночас проведений нами аналіз літератури показує відсутність в науковому просторі ґрунтовної роботи, в якій комплексно розкрито питання сучас-

ного стану природно-соціальних небезпек молодого покоління та шляхів їх усунення.

Метою написання статті є розкриття найбільш поширених природно-соціальних небезпек серед молоді та заходів стосовно їх попередження на основі аналізу літературних джерел сучасного стану.

Виклад основного матеріалу. Розповсюдження захворювань спричиняють певні соціальні умови, викликаючи так звані соціальні хвороби. Соціальні хвороби – це захворювання людини, виникнення і розповсюдження яких пов'язане переважно з несприятливими соціально-економічними умовами.

До природно-соціальних небезпек відносяться: епідемії інфекційних захворювань, венеричні захворювання, СНІД, наркоманія тощо.

В Україні зафіксовано 9 мільйонів випадків інфекційних захворювань на рік. Розглянемо деякі найвідоміші інфекційні хвороби, викликані вірусами.

Найбільш поширена вірусна інфекція – грип, яка виникає як епідемія щорічно. Вірус грипу дуже мінливий, має типи А, В, С, Д, а також багато інших підтипів. Грип передається при контакті з хворими людьми через дрібні крапельки, які потрапляють в повітря при кашлі та чханні хворого. Інкубаційний період становить 1-2 дні. Симптоми грипу: хворого морозить, піднімається висока температура, відчувається сильний головний біль, біль в'язах. Існує небезпека ускладнення вторинною інфекцією (наприклад, пневмонією, запаленням середнього вуха, плевритом тощо), яка може призвести навіть до смерті. Щорічно в світі хворіє на грип від 5 до 15% населення, смертельних випадків від грипу налічується близько 2 млн.

Одним з найнеефективніших засобів профілактики грипу в світі вважається імунізація протигриповими вакцинами. При застосуванні вакцини захист від захворювання досягає 90-98%.

Хвороба Боткіна, або вірусний гепатит. Відомо як мінімум сім збудників цього захворювання – А, В, С, D, E, G і TTV, різних за симптоматикою та серйозністю наслідків.

Найрозповсюдженіший і найменш небезпечний – гепатит А. Його з повним правом можна віднести до так званих хвороб «брудних рук», пов'язаних з нехтуванням правил гігієни. Збудник гепатиту А потрапляє в організм людини також із забрудненою водою та їжею. Як правило,

гепатит А не дає важких і хронічних форм. Хворі виликовуються вже через два тижні.

Дуже небезпечний і досить розповсюджений гепатит В – характеризується тривалим інкубаційним періодом й важкими наслідками (цироз і рак печінки). Передається вірус через більшість рідин організму (кров, слину, статеві секрети). Ризик з'являється, коли ці рідини від інфікованої людини потрапляють до здорової при: статевих контактах; ін'єкційному вживанні наркотиків; переливанні крові та її компонентів; від інфікованої матері до її дитини (при вагітності та пологах); при нанесенні татуювання, пірсінзі та інших немедичних процедурах, коли ушкоджується шкіра та слизові оболонки.

Вірус С, який спеціалісти називають «ласкавим вбивцею», – найпідступніший. Досить тривалий час захворювання проходить безсимптомно, але в більшості випадків закінчується важким ураженням печінки. Тільки носіями гепатиту С є 150 млн. чоловік. Зараження вірусом гепатиту С відбувається аналогічно зараженню гепатитом В. Але найчастіше цією формою гепатиту заражаються при медичних маніпуляціях, особливо при переливанні крові. Щорічно від гепатиту помирає 2 млн. чоловік.

Основні правила для попередження ураження цією небезпечною хворобою: мийте руки перед їжею, кип'ятіть воду, обливайте кип'ятком овочі і фрукти, при сексуальних контактах користуйтеся презервативами, вакцинація [2].

Туберкульоз (сухоти) – це різноманітне за своїми проявами інфекційне захворювання. Туберкульозна паличка (паличка Коха) може викликати ураження не тільки органів дихання (легень, бронхів, гортані), а й кишечника, сечостатевих органів, надирників, шкіри, кісток, суглобів, головного мозку тощо, але в переважній більшості випадків (80-90%) спостерігається ураження легень. Основне джерело розповсюдження інфекції – хворий на туберкульоз, який виділяє мокроту з бактеріями. Зараження відбувається, коли здорова людина вдихає дрібні крапельки рідкої або частки високої мокроту хворого на туберкульоз. Палички Коха можуть потрапити і через ушкоджену шкіру або слизову оболонку носа чи рота, а також при вживанні в їжу молока, м'яса від хворої туберкульозом худоби.

Прояви хвороби залежать від стану організму, характеру та ступеня ушкодження окремих органів і систем. Загальними ознаками для всіх форм хвороби є: підвищення температури, потовиділення ночами, погіршення сну і апетиту, втрата ваги, дратівливість, зниження працездатності. При туберкульозі легень також спостерігається кашель, сухий або з виділенням мокроту, може виникнути легенева кровотеча.

Виходячи з характеру епідемічного процесу, профілактику туберкульозу слід здійснювати за такими основними напрямками:

1. Профілактичні заходи серед усього населення – соціальна профілактика, санітарна профілактика, специфічна профілактика (вакцинація й ревакцинація БЦЖ), хіміопротекторика.

2. Профілактичні заходи серед груп ризику щодо туберкульозу (диспансеризація хворих і контактних осіб, хіміопротекторика, оздоровлення).

3. Профілактичні заходи в осередках туберкульозної інфекції (санация осередку, дезінфекція, ізоляція хворих із бактеріовиділенням, хіміопротекторика).

Усі зазначені профілактичні заходи взаємопов'язані й повинні здійснюватися з урахуванням поширеності туберкульозної інфекції. У зв'язку з тим, що поширення туберкульозу в Україні набуває епідемічного характеру слід більш детально зупинитися на його профілактиці.

Однією з найгостріших проблем сучасності, що переросла своє суто медичне та національне значення і набула ознак глобальності, є проблема поширення ВІЛ/СНІДу. За два десятки років «хвороба ХХІ сторіччя» еволюціонувала як в географічному, соціо-економічному, так і в гуманітарно-політичному плані. Вона набула інтернаціонального і загальнолюдського характеру, загрожуючи перетворитися на головну загрозу антропогенній безпеці ХХІ ст. як для стабільних суспільств, так і для країн, що розвиваються.

Слід відзначити, що характерною рисою нинішнього етапу поширення інфекції серед молоді є те, що якщо раніше її розповсюдження обмежувалося переважно традиційними «групами ризику», то сьогодні поширення набувають випадки появи нових груп – діти ВІЛ-інфікованих, члени їхніх родин та жертви порушення норм безпеки в окремих медичних закладах. Формуються численні «групи ризику вторинного порядку», виникнення яких має цілком соціальну природу [8].

Проблема глобального поширення СНІДу – це питання колективної безпеки, тому і вирішуватися воно має із застосуванням всього комплексу глобальних інформаційно-пропагандистських, матеріально-технічних, науково-технологічних важелів. Саме тому створення мережі сучасного менеджменту на всіх рівнях влади і суспільства – запорука ефективності спільної боротьби зі СНІДом.

В останні роки в Україні різко погіршилось становище щодо захворюваності на хвороби, які передаються статевим шляхом. В Україні за останні 8 років захворюваність на сифіліс виросла в 39 разів. У 1998 році в нашій країні зареєстровано 74,5 тисяч хворих. Сифіліс «молодшає», його виявляють навіть у дітей до 12 років, половина всіх хворих – молодь віком 20-29 років. При цьому зустрічаються пізні форми сифілісу – більш важкі і заразні. Щорічно відмічається 70-90 випадків побутового сифілісу, коли запущене захворювання передається, наприклад, від матері до дитини через поцілунок або чашку. Це катастрофа для країни, яка вважає себе цивілізованою. Якщо врахувати, що завжди і нині на одного хворого на сифіліс припадає в середньому 10 з гонореею і 20 з хламідіозом [10].

Згідно з міжнародною класифікацією ВООЗ, на сьогодні нараховується близько 30 захворювань, які передаються статевим шляхом. У цю категорію входять декілька груп, наприклад:

- хвороби, які викликають віруси – генітальний герпес, СНІД, вірусні генітальні бородавки та інші;

- паразитарні – короста та інші. Оптимальні умови для передачі створюються при статевих контактах;

- бактеріальні – сифіліс, гонорея, а також різноманітні уретрити, бактеріальний вагіноз;
- грибові – кандидоз на статевих органах та інші. Можуть виникати і без зараження, а як наслідок антибіотикотерапії, але передаються і статевим шляхом.

Боротьба з ВІЛ-інфекцією та СНІД повинна бути одним з пріоритетних завдань держави в галузі охорони здоров'я населення, яка повинна об'єднувати випереджувально-профілактичний вплив з комплексним соціальним, політичним, правовим, виховним та медичним підходами. Крім того, необхідно дотримуватись орієнтирів на сучасні стандарти здоров'я, поєднувати вітчизняні традиції і досягнення з існуючим світовим досвідом у галузі охорони здоров'я [9].

Соціальну профілактику здійснюють шляхом проведення профілактичних заходів соціально-економічного характеру державного масштабу. Головним завданням природно-соціальної профілактики молоді є поліпшення соціально-побутових умов життя. Соціальна профілактика направлена на: оздоровлення умов зовнішнього середовища; підвищення матеріального добробуту населення; зміцнення здоров'я населення; поліпшення харчування та життєво-побутових умов; розвиток фізичної культури й спорту; проведення заходів по боротьбі з алкого-

лізмом, наркоманією, палінням та іншими шкідливими звичками.

Враховуючи складну ситуацію в Україні щодо розповсюдження цих захворювань, слід зазначити, що важливе значення має профілактика цих захворювань, яка повинна бути спрямована на посилення санітарно-освітньої роботи серед населення щодо уникнення випадкових статевих стосунків, застосування презервативів, дотримання санітарно-гігієнічних правил. Вагоме місце в профілактиці венеричних захворювань повинно посісти статеve виховання молодого покоління.

Висновки. Проведений аналіз джерел та літератури стосовно сучасного стану природно-соціальних небезпек показав негативну тенденцію стосовного поширення інфекційних захворювань, ВІЛ/СНІДу, туберкульозу та венеричних захворювань молодого покоління в Україні.

Для попередження поширення природно-соціальних небезпек слід застосувати сучасні профілактичні технології, які повинні носити випереджувальний характер з комплексним соціальним, політичним, правовим, виховним та медичним підходами. Крім того, необхідно дотримуватись орієнтирів на сучасні стандарти здоров'я, поєднувати вітчизняні традиції і досягнення з існуючим світовим досвідом у галузі охорони здоров'я.

Таблиця 1

Захворювання, які передаються статевим шляхом

Назва захворювання	Збудник	Інкубаційний період	Патогенез
Сифіліс	Бліда трепонема	3–4 тижні	Після статевого зараження виникає локальне запалення в області зовнішніх статевих органів – твердий шанкр (первинний сифіліс). Вторинний сифіліс проявляється через декілька тижнів ураженням очей, кісток, суглобів та центральної нервової системи. Для третинного сифілісу притаманні ураження серця, центральної нервової системи, очей, кісток, шкіри
Гонорея	Гонокок	3–5 днів	Потрапляючи в слизову оболонку, викликає гостре захворювання статевих органів, яке часто переходить у хронічне; можливе ускладнення – сепсис. Спричиняє тяжке захворювання очей у немовлят
Хламідіоз	Хламідія	5–30 днів	Хламідії викликають запальні процеси сечостатевої системи. В інфікованих чоловіків вражається сечовий канал, передміхурова залоза тощо. В інфікованих жінок найчастіше вражається канал шийки матки, інфекція також може захопити матку і навіть черевну порожнину. Хламідії можуть проникати в сечовий міхур, викликаючи цитоуретрит
Генітальний герпес	Вірус герпесу	Від 1–2 до 3–4 днів	Захворювання характеризується хворобливими виразками на слизових оболонках статевих органів. Деколи з'являється головний біль, хворобливе сечовипускання, підвищується температура, збільшуються лімфатичні вузли. Вірус викликає хронічні запалення органів сечостатевої системи.
Трихомоноз	Трихомонада	10 днів	Паразити мешкають у сечостатевих шляхах і вражають ці органи, викликаючи запалення статевих органів у чоловіків (простатит) та жінок (ендоцервицит)
Урогенітальний кандидоз	Гриби роду Candida	10–90 днів	Зустрічається частіше у жінок, ніж у чоловіків, викликаючи запалення статевих органів
Лобковий педикульоз	Воші	30 днів	Лобкові воші викликають свербіж різної інтенсивності статевих органів, стегон, тулуба тощо
Короста	Кліщ	10–30 днів	Захворювання характеризується появою на певних місцях тіла висипів, які викликають свербіж.

Список літератури:

1. Баранова Н. Соціально-економічні наслідки епідемії ВІЛ / СНІДу в Україні: прогнозування, моделювання, оцінка / Н.Баранова // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 1. – С. 19-25.
2. Варивончик Д. Наукове обґрунтування та оцінка ефективності системи медико-соціальної профілактики ВІЛ – інфекційних підлітків / Д.Варивончик // Основи здоров'я та фізична культура:- 2006. – №4. – С. 5-10.
3. Желібо Є. П. Безпека життєдіяльності: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / Є.П. Желібо. – К.: Каравела, 2005. – 341 с.
4. Кокіна В. Більше знати про СНІД не зайве / В.Кокіна // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 199. – 24 жовт.
5. Косенко О. Дефіцит, що вкорочує життя: [СНІД] / О.Косенко // Демократична Україна. – 2006. – № 127. – 15 лип. – С. 5.
6. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини: Навч. посібник / В.М. Лапін – К.: Знання, 2000. – 184 с.
7. Пістун І. П. Безпека життєдіяльності: Навч. посібник / І.П. Пістун. – Суми: Університетська книга, 2003. – 300 с.
8. Профілактика ВІЛ/СНІДу – складова безпеки держави: [Прес-конференція за підсумками міжнародного проекту СМАРТ] // Людина і праця. – 2006. – № 9. – С. 10-11.
9. Соціальна робота з питань профілактики венеричних захворювань та ВІЛ/СНІДу / За заг.ред. А.О. Бучака. – Рівне, 2002. – 30 с.
10. Соціально-економічні наслідки епідемії ВІЛ/СНІД в Україні: нові прогнози. – К., 2003. – 146 с.
11. Ярошевська В. М. Безпека життєдіяльності: Підручник / В.М. Ярошевська. – Київ: ВД «Професіонал», 2004. – 559 с.

Харченко Н.А.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ПРИРОДНО-СОЦИАЛЬНЫЕ ОПАСНОСТИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ: ПРИЧИНЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ, ПРОФИЛАКТИКА

Аннотация

Статья посвящена анализу современного состояния социально-природных опасностей и путей их предупреждения. Освещены причины и последствия заболеваний молодого поколения естественно социальными опасностями. Проанализированы профилактические технологии по преодолению таких социальных болезней как инфекционные заболевания, туберкулез, СПИД и венерические заболевания.

Ключевые слова: здоровье, социальные болезни, социально-природные опасности, инфекция, туберкулез, СПИД, венерические болезни, профилактика.

Kharchenko N.A.

Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhorii Skovoroda

NATURAL AND SOCIAL DANGER YOUNG GENERATION: CAUSES, CONSEQUENCES, PREVENTION

Summary

The article is devoted to an analysis of modern state of social and natural dangers and ways of its preventions. Causes and consequences of young generation illness with naturally social dangers are highlighted. Analyzed the prophylactic technologies of overcoming such social illnesses as contagious diseases, tuberculosis, AIDS and venereal diseases.

Keywords: health, social diseases, social and natural dangers, infection, tuberculosis, AIDS, venereal diseases, prevention.

УДК 378.046.4

САМОМЕНЕДЖМЕНТ В СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО КЕРІВНИКА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Цимбал О.Ю.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Метою статті є з'ясувати сутність та функції самоменеджменту керівника освітнього закладу та напрями формування компетентностей менеджера освіти завдяки самоменеджменту. Розглянуто основні концепції самоменеджменту, зазначені професійні компетенції, що є результатом самоменеджменту. Автором виокремлені компетентності, що формуються під час вивчення майбутніми керівниками низки фахових дисциплін.

Ключові слова: самоменеджмент, менеджер освіти, функції само менеджменту.

Постановка проблеми. Проблема професійного становлення менеджерів навчальних закладів набуває особливого значення для вітчизняної системи освіти. Нові запити суспільства вимагають наукового аналізу особистісних і професійних якостей керівника навчального закладу, мотивів управлінської діяльності тощо.

Рівень професійної компетентності керівника значною мірою впливає на підвищення конкурентоспроможності та привабливості освітніх послуг. Зважаючи на це, пріоритетними завданнями перед сферою освіти, як зазначається у Національній доктрині розвитку освіти є розвиток людського потенціалу, забезпечення нового рівня якості підготовки спеціалістів, формування високоосвіченої творчої особистості [3]. Специфіка управління навчальним закладом, на відміну від інших установ, зумовлює визначення пріоритетного завдання: формування особистісних і професійних якостей менеджерів навчального закладу, розширення можливостей цього процесу за рахунок підсилення його цілісності, педагогічного аналізу функцій керівників освітніх установ та особливостей їхнього професійного становлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зростанню рівня професійної компетентності менеджерів усіх ланок і підвищенню управлінської культури присвячено багато досліджень як вітчизняних учених А. Алексюка, І. Бега, В. Галузинського, В. Григори, Л. Даниленко, В. Демчука, М. Євтуха, Г. Єльнікової, І. Зязюна, О. Касьянкової, О. Мармази, Н. Ничкало, В. Паламарчук та ін., так і зарубіжних Г. Емерсона, А. Файоля, Ф. Герцберга, А. Маслоу, Д. Мак-Грегора, Ф. Тейлора та ін. Досліджували питання самоменеджменту Л. Зайверт, М. Вудкок, Д. Френсіс, В. Андреев, Н. Лукашевич, В. Крижко, Є. Павлютенков та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Особливої уваги вимагає пошук місця розвитку навичок самоменеджменту в структурі професійної підготовки майбутнього керівника навчального закладу як окремого напрямку в освітньому процесі.

Метою статті є з'ясувати сутність та функції самоменеджменту керівника освітнього закладу та напрями формування компетентностей менеджера освіти завдяки самоменеджменту.

Виклад основного матеріалу. В педагогічних студіях окреслені сучасні вимоги до керівника навчального закладу, його професійних знань і вмінь, позитивного досвіду педагогічної діяльності, його професійних і особистісних якостей. Менеджер

освіти повинен досконало знати не лише об'єкт управління у вузькому і широкому сенсі. Як зазначає В. Смолей [5], праця освітнього менеджера – це специфічний вид педагогічної діяльності, один з напрямів соціального управління на мікрорівні. Предметом управлінської діяльності є люди та їх діяльність, а безпосередньою метою – координація дій для ефективного досягнення спільної мети або цілей. Високий рівень професійної майстерності та творчого підходу досягається управлінцями за умов, коли в них виникає й реалізується потреба професійного саморозвитку, самовдосконалення, а також коли вони виявляють мотиваційно-ціннісне ставлення до себе як суб'єкта педагогічної діяльності. Останнє знаходить свій прояв у безпосередньому здійсненні заходів та усвідомленій реалізації функцій самоменеджменту в професійній діяльності. Щоб ефективно виконувати свої функції в освітній установі, менеджер має вміти управляти й самим собою, тобто здійснювати особистий менеджмент. Цій проблемі приділяється особлива увага, вона є актуальною потребою сьогодення.

У зв'язку з тим, що проблема самоменеджменту лише нещодавно стала об'єктом наукових досліджень, складно знайти єдине визначення цього поняття.

Самоменеджмент розглядається В. Оглобліним як цілеспрямоване й послідовне використання практичних методів управління в повсякденній діяльності задля оптимізації використання своїх персональних ресурсів: інтелекту, волі, здібностей тощо [2].

Н. Лукашевич трактує самоменеджмент як послідовне і цілеспрямоване використання ефективних методів, прийомів та технологій самореалізації і саморозвитку свого творчого потенціалу [1].

В науковій літературі зазначено, що менеджмент є різновидом управління, який стосується лише процесу управління людьми (працівниками), колективами працівників, групами в умовах ринкової системи господарювання; це сукупність функцій, спрямованих на ефективне використання ресурсів для досягнення певних організаційних цілей. Якщо направити функції менеджменту на власну особистість, то маємо наступне визначення самоменеджменту – сукупність заходів, спрямованих на підвищення ефективності професійної діяльності через самовдосконалення особистісних якостей людини, яка займається цією діяльністю. Тоді метою самоменеджменту визначаємо ефективне використання власних професійних можливостей.

Описані в літературі концепції самоменеджменту будуються на визначеній ідеї, навколо якої формується система методик і прийомів роботи над собою для реалізації цієї ідеї. У концепції самоменеджменту Л. Зейварта – це ідея економії свого часу; у В. Андреева – ідея саморозвитку творчої особистості; у М. Вудкока й Д. Френсіса – подолання власних обмежень; у А. Хроленка – підвищення особистої культури ділового життя; у Б. і Х. Швальбе – ідея досягнення особистого ділового успіху [6].

Загальні функції менеджменту – планування, організація, мотивація та контроль – можемо віднести і до самоменеджменту. Реалізація кожної з функцій координується процесуально і з професійними цілями.

За концепцією Л. Зейварта функціями самоменеджменту є:

- аналіз ситуації, власних можливостей, сил та засобів і формування на цій основі особистих цілей – функція «визначення мети»;

- підготовка до реалізації цілей – розробка планів для максимально ефективного використання часу – функція «планування»;

- вибір першочергових задач і альтернативних варіантів дій у майбутній діяльності – прийняття рішень – функція «рішення»;

- строге дотримання розпорядку дня й організація трудового процесу – функція «організація і реалізація»;

- контроль процесу, підсумків, самоконтроль і самооцінка, а при необхідності – коригування цілей – функція «контроль».

Перераховані функції пов'язані між собою за допомогою наскрізної функції «інформація і комунікація», що присутня і необхідна у всіх фазах зазначеного процесу.

Отже, керівникові навчального закладу вкрай необхідно бути обізнаним у самоменеджменті. До найбільш важливих переваг самоменеджменту відносять: виконання роботи з меншими витратами; кращу організацію праці; кращі результати праці; зменшення поспіху і стресів; більше задоволення від роботи; велику мотивацію праці; підвищення кваліфікації; меншу завантаженість роботою; зменшення помилок при виконанні функціональних обов'язків; досягнення життєвих і професійних цілей найкоротшим шляхом.

В Україні особливого значення набув компетентнісний підхід, що розглядається системами освіти багатьох країн як такий, що впливає не тільки на саму структуру знань, а й на якість освіти в цілому. Компетентнісний підхід, який лежить в основі Стандартів вищої освіти ґрунтується на професійних компетенціях, тобто вміннях і навичках, які пов'язані з особливостями професійної діяльності менеджера освіти.

Важливу роль в аналізі зазначеної проблеми відіграє модель компетенції як теоретична система знань, умінь, навичок керівника, що забезпечують організацію реалізацію завдань менеджменту. Модель уніфікує вимоги і створює єдині стандарти функціонування, основу для оцінки та просування працівників.

Розглянемо найбільш відомі моделі компетенцій світових стандартів (базові типи компетенцій).

Модель SHL (міжнародні стандарти управління – фахівець, менеджер, керівник групи) виділяє наступні типи компетенцій:

- 1) підприємницькі якості (бізнес, творчий підхід, рішучість, стратегія);

- 2) якості керівника (лідерство, планування й організація, орієнтація на якість, переконливість);

- 3) професійні якості (спеціальні знання, аналіз і вирішення проблем, усна й письмова комунікація);

- 4) особисті якості (міжособистісне розуміння, гнучкість, стабільність, особиста мотивація).

Модель S. Whiddett & S. Hoolyforde (розробка моделі компетенцій на матеріалах компанії) виділяє такі типи компетенцій:

- 1) розвиток бізнесу (особистий розвиток, генерування й обґрунтування ідей);

- 2) досягнення результатів (планування, чіткість менеджменту, постановка цілей);

- 3) аналіз – робота з інформацією (аналіз і прийняття рішень);

- 4) люди (робота в команді, вплив, керування відносинами).

Модель Society for Human Resource Management (модель для керування колективом) виділяє наступні типи компетенцій:

- 1) знання бізнесу;

- 2) персональна дієздатність;

- 3) стратегічний внесок;

- 4) практичні навички та володіння технологіями менеджменту.

Для всіх приведених моделей компетенцій притаманна особиста робота менеджера над собою, своїми професійними та особистісними якостями, стилем управління та поведінки з підлеглими, спілкування з керівництвом, контрагентами та своєю командою [4].

У США практично у всіх вищих навчальних закладах вивчають «Самоменеджмент» і один з напрямків самоменеджменту – Time management (або управління часом).

В Україні не всі ВНЗ включають дисципліну «Самоменеджмент» у свої навчальні плани. Переважно це дисципліни за вибором навчального закладу. Теоретичне обґрунтування підготовки керівних кадрів до самоменеджменту в професійній діяльності ще не знайшло свого конструктивного вирішення у практичній діяльності закладів освіти. Це пояснюється недостатньою концептуальною обґрунтованістю, а також недосконалістю самого механізму трансформації теорії у практику на державному рівні, інерційністю ідей застарілої парадигми освіти, в межах якої було розроблено чинні навчальні плани та програми. Відтак, самоменеджмент керівника навчального закладу залишається недостатньо прогнозованим і керованим процесом.

Майбутній менеджер освіти повинен володіти теоретичними знаннями й практичними навичками з планування та організації власної роботи: на день, тиждень, інший період. Доречно ознайомити студентів з теорією самоменеджменту, що дало б їм не тільки відповідних управлінських знань та навичок, а допомогло б більш чітко формувати цілі свого індивідуального розвитку (самореалізація).

Зміст навчальних програм нормативних дисциплін і дисциплін за вибором підготовки магістра спеціальності 8.18010020 Управління навчальним закладом «Основи конкурентології», «Техніка управлінської діяльності», «Психологія управління», «Управління навчальною та виховною

діяльністю», «Управління трудовими ресурсами» та інші вказує на низку знань та умінь, спрямованих на формування компетентностей, пов'язаних із саоменеджментом: формування індивідуальних особливостей та поведінкових навичок, які необхідні майбутньому керівнику, а саме: розвиток у майбутніх менеджерів умінь організовувати особисту працю. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні знати: основи самоврядування своєю життєдіяльністю і професійною діяльністю; психофізіологічні резерви людини; закони, що управляють людиною, і механізм їх дії; технологію стратегічного і повсякденного саоменеджменту; засоби реалізації функцій самоорганізації та саморозвитку (техніки, технології, методи, прийоми); особливості персонального саморозвитку; Студенти повинні вміти: здійснювати ефективні міжособистісні комунікації: бути здатними до постійного удосконалення емоційних здібностей як інструменту розвитку у майбутніх фахівців навичок управління на індивідуальному, міжособистісному та груповому рівнях; здійснювати стратегічне і повсякденне планування життя; застосовувати

засоби самоорганізації (техніки, технології, методи, прийоми тощо) для розв'язання функціональних завдань; володіти прийомами і методами цілепокладання; раціонально планувати свій робочий час з метою ефективного його використання; володіти прийомами та методами прийняття рішень; застосовувати знання і навички самоорганізації для досягнення життєвих цілей. Вказані вище завдання слугують опосередкованому розвитку складових саоменеджменту.

На нашу думку, одним з шляхів створення умов для набуття студентами професійної компетентності є введення дисципліни «Саоменеджмент» до складу комплексу нормативних дисциплін в освітньо-професійну програму підготовки магістра будь-якої спеціальності, а особливо майбутнього менеджера освіти.

Висновки. Отже, саме саоменеджмент створює умови для вирішення складних завдань і прийняття управлінських рішень, пошуку нових способів мотивації педагогічного персоналу, надає більше свободи працівникам шляхом делегування і відповідальності.

Список літератури:

1. Лукашевич Н. П. Теория и практика саоменеджмента: Учеб.пособие. – К.: МАУП, 1999. – 360с.
2. Оглоблин, В.В. Роль саоменеджмента в процессе профессионализации личности / В.В. Оглоблин // – Режим доступа: <http://www.knm.ru/?a=news&b=68498>
3. Про Національну доктрину розвитку освіти. – Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
4. Саух І. В. Моделі професійної компетентності менеджера туристичної індустрії як основа конкурентоспроможності галузі. Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – № 2 (4). – Режим доступа: http://tourlib.net/statii_ukr/sauh.htm.
5. Смолей В. В. Саоменеджмент керівника навчального закладу / В. В. Смолей // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер. Педагогіка. – 2011. – № 2. – С. 3–7.
6. Управлінські аспекти соціальної роботи Курс лекцій / М. Ф. Головатий (кер. авт. кол.), М. П. Лукашевич, Г. А. Дмитренко та ін. – К.: МАУП, 2004. – 368 с. – Режим доступа: <http://buklib.net/books/27271/>

Цимбал О.Ю.

Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

САМОМЕНЕДЖМЕНТ В СТРУКТУРЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ РУКОВОДИТЕЛЕЙ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация

Целью статьи является выяснить сущность и функции саоменеджмента руководителя учебного учреждения и направления формирования компетентностей менеджера образования, используя саоменеджмент. Рассмотрены основные концепции саоменеджмента, указаны профессиональные компетенции, являющиеся результатом саоменеджмента. Автором выделены компетентности, которые формируются при изучении будущими руководителями ряда специальных дисциплин.

Ключевые слова: саоменеджмент, менеджер образования, функции же менеджмента.

Tsybmal O.Yu.

Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy

PRE-SERVICE SELF-MANAGEMENT FOR EDUCATIONAL LEADERS

Summary

The article aims to clarify the nature and the functions of self-management of the educational establishment principle and the directions of forming the education manager's competencies by means of self-management. The article examines basic concepts of self-management, points out professional competences which come out from self-management. The author singles out competencies which are formed during the future directors' study of a number of professional disciplines. The article emphasizes the need to submit self-management as a separate discipline in the structure of the education managers' professional training.

Keywords: Self-management, education manager, self-management functions.

ОГЛЯД ЕТАПІВ СТАНОВЛЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ ТА КОЗАЦТВА

Черевична Н.І., Скирда О.Є.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

У статті подано аналіз етапів розвитку і становлення освіти на Україні за часів Київської Русі та козацтва як підмурка для сучасної державної освіти і науки. Проаналізовано та наведено характерні риси освіти доби Великокняжої Русі. Висвітлено особливості діяльності перших державних вищих шкіл за добу князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Показано ефективність освітньої системи України часів козацтва, яка забезпечила практично повну грамотність населення і вітчизняну вищу освіту для гетьманів й козацької старшини. Доведено її прогресивність щодо створення умов для формування і зростання української духовної, військової, світської та наукової еліти тих часів.

Ключові слова: Київська Русь, школи грамоти, козацькі січові школи, колегіум, братські школи.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство стає все більш інформаційно-обізнаним. За таких умов індивідуальний розвиток особистості стає, з одного боку, показником прогресу, а з іншого – головною передумовою подальшого розвитку суспільства. Вплив цих тенденцій визначає сучасні пріоритети розвитку людини і суспільства. Серед них, наука – як сфера, що продукує нові знання, та освіта – як середовище, що олюднює знання й забезпечує індивідуальний розвиток людини.

В умовах, коли зміна ідей, знань і технологій відбувається занадто швидко, освіта має віднайти оптимальне співвідношення між лавиноподібним розвитком знань і технологій та людською здатністю їх творчо засвоїти. Вона повинна забезпечити баланс між локальним і глобальним, поєднати загальносуспільне й індивідуальне: сприйняття людини як найвищої цінності та право кожного залишатися собою відповідно до своїх природних здібностей.

Багато ідей і принципів сучасної вищої школи беруть початок ще в античний період. Античний тип інтелекту – це не тільки освіта, ерудиція й начитаність, але й здатність до творчості, здатність використати свої знання для вироблення оригінального й нового у сфері розумової діяльності.

Антична цивілізація зробила величезний внесок у скарбницю світової культури, створивши неповторні шедеври, що збагатили культурну творчість наступних поколінь і міцно ввійшли в життя народів Європи. За умови європейського вибору важливо перенести акцент формування освітнього потенціалу на сучасний рівень української освіти, використовуючи вітчизняні традиції та історичні аспекти. Тому вивчення історико-педагогічних особливостей становлення і розвитку вітчизняної освіти крізь призму минулого набуває особливої значущості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На території нинішньої України, як свідчать археологічні розкопки, з найдавніших часів жили скіфи і сармати, які мали значний розвиток матеріальної культури. За 200 років до виникнення Київської Русі, у них вже існувала оригінальна східнослов'янська культура. У виховній системі наших давніх пращурів значне місце займали ігрища, пов'язані з культовими обрядами.

Аналіз наукових джерел показує значну зацікавленість істориків педагогіки різними аспектами розвитку освіти періоду Київської Русі

та козацтва. Історію розвитку освіти в Україні досліджували О. Велемець [1], Д. Герцюк [2], І. Курляк [3] та ін. Дослідженню розвитку освіти та педагогічної думки цього періоду, діяльності братств і братських шкіл помітну увагу приділяли такі науковці, як Б. Мітюров [4], З. Хижняк [5], В. Шокотко, Є. Мединський [6], М. Ковальський [7] та інші. Розвиток педагогічної думки в Україні у добу козацтва вивчали П. Єрмаченко, І. Петрюк [8]. Вченими проаналізовані становище вищої школи, важливі аспекти авторитарної освітньої політики за часів Київської Русі та козацтва.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас більш детальному та аналізу етапів формування вищої школи за досліджуваний період та діяльності перших закладів вищої освіти присвячено не так багато праць.

Мета статті. Полягає у дослідженні етапів розвитку та особливостей формування освіти та окресленні перспектив творчого розвитку особистості того часу, визначенні тенденцій європейського впливу на становлення національної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдовго до прийняття християнства в Київській Русі перші київські князі разом з вирішенням важливих політичних і військових проблем державотворення опікувалися розвитком науки та освіти. Літописи розповідають не лише про військову силу, а й мудрість, освіченість, вченість князів, їх ратників та простолюдинів.

Князі Рюриковичі (Олег, Ігор, Ольга, Святослав) заклали підмурок державної освіти і виховання. Основними закладами цього періоду, що діяли до прийняття християнства, були школи грамоти, де діти навчалися читати, писати, лічити. До 988 року ці школи були носіями хліборобської культури, народних вірувань, традицій, звичаїв, обрядів [9, с. 211-228].

Хрещення князем Володимиром Київської Русі сприяло залученню її до європейської культури й християнської моралі, духовному і культурному єднанню різних народів, позначилося на освіті та писемній справі. Поширення освіченості відбувалося в тісному зв'язку із зміцненням держави, впровадженням християнства. За княжої доби школа і освіта Київської Русі якісно змінились.

Приблизно з X-XII ст. з'явився термін «школа». Християнізація висунула потребу у відкритті шкіл, в яких готувалися перекладачі й переписувачі церковної літератури, здобували

освіту вітчизняне духовенство, майстри будівельної справи для зведення храмів, спеціалісти з малярства, оздоблення церковних будівель, дипломати й державні чиновники різних служб.

Під час князювання Володимира Великого були створені перші державні школи, в яких вчилися діти знаті. Набір у школи здійснювався примусово, оскільки справа була нова, незнана і добровольців було мало, а держава гостро потребувала грамотних адміністраторів, дипломатів, здатних підтримувати зв'язки з Візантією та іншими країнами.

У Стародавній Русі школи були двох видів. Перші школи були утворені при кафедральних церквах, вчителями й вихователями яких ставало освічене духовенство. У школах вчили читати, писати й рахувати. Основними книгами були богослужбні, найчастіше Псалтир. Другий вид – школи вищого типу для «дітей кращих людей» давали, крім того, знання з філософії, риторики, граматики. Світська освіта була нижчою за релігійну, бо остання вимагала досконалого освоєння Святого Письма. Мережа шкіл княжої доби не обмежувалася Києвом, центром держави. Подібні школи відкривалися в Новгороді, Чернігові, Галичі та інших містах Київської Русі.

Основою вищої науки була грецька мова. На західних українських землях вчили ще латині та німецькій мові. Найвищим орієнтиром в освіті за Великокняжої Русі була візантійська освіта, яка спиралася на надбання багатьох поколінь і за своїм рівнем стояла чи не найвище в тогочасній Європі. Але отримати її могли лише одиниці, які досягали Царгорода [10, с. 159].

Великий князь Київський Ярослав Мудрий був фундатором книжності, вченості та освіти в давній Русі. Вважаючи освіченість важливою умовою успішної діяльності на будь-якому терені, він впровадив обов'язкове навчання для молоді з князівських і боярських родів. Нові школи відкривалися у Києві, Новгороді, Володимирі-Волинському та інших містах. На XI ст., коли припадає період розквіту Київської Русі, склалася така система шкіл і виховання: школи «книжного вчення», монастирські школи, школи грамоти, кормильство, жіночі школи. Поширення шкіл було зумовлене потребами життя.

Вищі школи, або школи «книжного вчення», відкривали при дворах удільних князів. Освічені люди потрібні були церкві й державі для здійснення економічних, торговельних, господарських справ тощо. Як правило, тут викладалося тривіум (тришляховий) і квалдривіум (чотиришляховий) цикли середньовічної школи, які передбачали вивчення в першому випадку – граматики, риторики і діалектики; у другому – арифметики, геометрії, астрономії й музики. Ці цикли становили «сім вільних мистецтв» – класичний середньовічний підхід до середньої освіти, що мав безпосередній зв'язок з надбанням античної школи та освіти.

Особливістю таких шкіл було те, що навчання здійснювалось за привнесеною християнством книжною системою, де головною була робота з книгою, з текстом. А це розширювало рамки пізнання і можливості освіти. Ці школи готували своїх вихованців до діяльності у різних сферах державного, культурного та церковного життя [10, с. 171-189].

Прикладом шкіл «книжного вчення» були школа Володимира (988) та палацова школа Ярослава Мудрого (1037). Остання існувала при Софійському соборі і мала міжнародне значення. Це була школа підвищеного типу, тут велось переписування книг, готувалися писарі і перекладачі для цієї справи. У ній було започатковано першу на Русі бібліотеку, яка стала дуже відомою.

Монастирські школи відкривали з XI ст. при монастирях, у них навчалися ченці, майбутні священнослужителі. Як і в Європі, такі школи, засновані різними чернечими орденами, поділялися на зовнішні (в яких навчалися миряни) і внутрішні (де навчалися майбутні монахи). Освіта була диференційованою: ченці із заможних родин опановували надбання середньовічної європейської освіти і готувалися до високих посад у церковній ієрархії, особи ж простолюддя вчилися читати та писати і готувалися до службових відправ. Монастирські школи Київської Русі значно випередили школи європейських країн, побудувавши навчання і виховання своїх учнів у раціонально-практичному плані.

Спочатку існували тільки закриті монастирські школи, їх відвідували новоприйняті монахи. Такі школи функціонували лише в період навчання останніх. Навчання носило індивідуальний характер. Постійна школа закритого типу працювала при Києво-Печерському монастирі (1068). Вона давала богословську освіту, яка досягала рівня візантійської духовної патріаршої академії. Навчання здійснювалось методами систематичних настанов, повчань з окремих тем християнського вчення з подальшим обговоренням. На відміну від європейських шкіл, навчання проводилось рідною мовою. За прийняттям у ній статутом до ченців ставилися суворі вимоги: подвижницька діяльність, грамотність, щоденне спілкування з книгами, тлумачення складних місць у церковних книгах менш досвідченим монахам і пастві. З її стін виходили не лише вищі духовні ієрархи (ігумени, єпископи тощо), а й видатні діячі давньоруської культури, представники богословсько-філософської думки.

З XII ст. за ініціативою князя Ярослава Осмомисла в Галицько-Волинському князівстві були запроваджені перші відкриті монастирські школи для населення [2, с. 221-228]. У школі Видубицького монастиря (м. Київ) навчалися і миряни, і майбутні монахи, яких готували до можливої вчительської діяльності.

Школи грамоти існували переважно в містах (в село грамота не проникала). Тут вчилися діти бояр, посадників, купців, лихварів, заможних ремісників. Утримувалися такі школи на кошти батьків, тому для бідного населення були недоступні. Вивчали читання, письмо, лічбу і хоровий спів.

Прикладом жіночих шкіл було відкрите онукою Ярослава Мудрого Анною Всеволодівною (сестрою Володимира Мономаха) при Андріївському монастирі у Києві (1086) перше в Європі жіноче училище для виховання жінок із шляхетних родів, яке свідчило про прогресивну думку щодо рівноправності громадян обох статей. Жіночі школи були відкриті в Суздалі, Полоцьку та інших містах. Це піднімало престиж Київської Русі в очах Європи.

За порівняно короткий час (XI-XII ст.) Київська Русь досягла надзвичайно великих успіхів у поширенні грамотності та шкіл і за станом освіти не поступалася західноєвропейським країнам. В Європі Київ посів славу освітнього центру, куди приїжджали на навчання іноземці, серед яких були і престолонаслідники. Представники влади в Київській Русі були освіченими людьми, князі володіли кількома мовами [11, с. 371-380].

Але українська освіта та наука тих часів була вочевидь менш розвинутою ніж європейська, зокрема, візантійська. Не досягаючи їх вершин освічені люди Київської держави здебільшого займалися перекладами і вивченням відомих праць. Характерними рисами освіти доби Великокняжої Русі були, по-перше, відкритість до світу, активне вбирання, запозичення і використання для освіти набутків та знань інших народів. По-друге, у вітчизняній освіті і науці того часу чітко простежувалася європейська орієнтація, прив'язка до християнських цінностей. По-третє, попри домінанту церковного освітнього середовища були і сильні компоненти світської освіти. По-четверте, достатньо високий рівень історико-літописної, правничої, книговидавничої справи, науки і освіти, але не розвинена сфера природничих наук.

Багатівкове існування України в стані роздробленості, під гнітом монголо-татарських орд, польських, литовських і угорських феодалів зробило сильний вплив на розвиток освіти. Україна часів козащини була європейською країною і входила в єдиний культурний простір Європи, в якій поширювалися ідеї гуманізму. Надзвичайно чітко простежувались науково-освітні зв'язки України з університетами Лейпцига, Гейдельберга, Кенізберга, Страсбурга, Кракова ін. Тут вчилися й вдосконалювалися українські професори, йшов науковий, інформаційно-книжний обмін, листування тощо [12, с. 129-143].

Освітня система України часів козацтва діяла ефективно, забезпечивши практично повну грамотність населення і вітчизняну вищу освіту для гетьманів й козацької старшини, а також створила умови для формування і зростання української духовної, військової, світської та наукової еліти. Її структура була багатоплановою та багаторівневою і включала початкові, середні школи-колегіуми, спеціальні школи, вищі школи – академії, університети.

Спершу це були, головним чином, грецько-слов'янські школи, на кшталт гімназії при Успенському братстві у Львові (1585). У ній панувала словенська, грецька та латинська мови. Традиційно грецькій мові надавали особливої уваги. Вивчали вищі ступені літературної освіти: поезику та риторику, початки математики, основи астрономії, музики, співу, малювання.

Не менш розповсюдженими були й козацькі (полкові) та козацькі січові школи в Глухові, Острозьку, Охтирці, Харкові, Ізюмі, Сумах, Чернігові, Ніжині, Ромнах, Яготині, Лубнах, Миргороді, Переяславі, Полтаві, Черкасах, Кременчуці, Києві, Фастові, Білій Церкві, Каневі, Корсуні, Чигирині, Умані, Брацлаві тощо [3, с. 20-23]. Крім того, на Гетьманщині, Запорізькій Січі, Слобожанщині були лірницькі (кобзарські) школи, вірменські, грецькі, католицькі, школи калві-

ністів, лютеран, василіан, єзуїтські колегіуми. Школи при монастирях – звичний початок багатьох академій чи колегій [1, с. 10-18].

Мережа колегіумів в Україні, особливо Західній, була досить густа – вона охоплювала Перемишль, Рогатин, Галич, Люблін, Луцьк, Кам'янець на Поділлі, Київ, Новгород-Сіверський, Львів, пізніше Чернігів, Харків, Переяслав.

Першим університетом на землях України вважають Слов'яно-греко-латинську академію (Острозьку академію) в м. Острог на Волині. Латиною всі університети називались академіями (або колегіями), бо латина була мовою науки і освіти тих часів та міжнародною мовою спілкування в Західній Європі.

Точних відомостей про день і рік заснування навчального закладу університетського типу в Острозі не збережено. За документами наявність Острозької академії зафіксована з 1576 року, цю дату і вважають роком її заснування. Першим ректором Острозької академії став поет Г. Смотрицький. Її наукові сили були не тільки з України, а з Греції, Риму, Польщі [7, с. 100-106].

Ініціатива щодо організації закладу йшла від князя К.К. Острозького, який був православного віросповідання. Академія та її уряд стояли на позиціях просвітництва православної молоді, що викликало шалений опір з боку католицьких громад і єпископів. Агітація за католицизм була проведена з нащадками князя і ті перейшли в католицизм. З цього моменту існування академії визнавалось небажаним і заклад зачинили у 1636 році. Академія в Острозі була відновлена лише за часів незалежності України.

Пізніше виникли братські школи у Львові (1585), Києві (1615), Луцьку (1620) і деяких інших містах. Викладання в цих навчальних закладах велось на рідній мові. Значна увага приділялася вивченню грецької, а пізніше латинської й польської мов (граматики, риторики). Крім того, вивчалися арифметика, астрономія, музика і богослов'я [4, с. 89, 6. с. 156-170].

Другою за часом заснування на землях України вважають Києво-Могилянську академію, яка почалася зі школи при монастирі 15 жовтня 1615 року на Подолі. В її організації почесне місце належить Єлизаветі Гулевичівні, дружині київського воеводи Галшка, поборниці українського просвітництва, яка походила із західних земель України, де добре знали про існування академій. Вона подарувала свою садибу із землями для створення цього культурно-освітнього комплексу [13, с. 170-172].

Згодом у 1632 році шляхом об'єднання Києво-Богоявленської братської і Лаврської шкіл була створена Києво-Могилянська колегія, названа на честь свого протектора митрополита Петра Могили, який був основним ініціатором реформи вищої школи, прийняв структуру і організацію єзуїтських шкіл, які тоді стояли найвище в Європі.

У кінці XVII на початку XVIII ст. Києво-Могилянська колегія мала значний вплив на розвиток науки і освіти в Україні. Вона зібрала велику кількість освічених, найкращих на той час діячів науки та культури: це і Петро Могила (опікун академії), Інокентій Гізель, Іоанікій Галятовський, Єпіфаній Славинецький, Симеон Полоцький, Лазар Баранович та інші. Усі вони зробили певний внесок у

розвиток педагогічної думки, розглядали загальні питання виховання і навчання молоді, розробляли методичні рекомендації, присвячували праці проблемам освіти, створювали підручники та навчальні посібники, підіймали освітні питання в полемічних виступах, промовах.

У 1701 році за царським указом Києво-Могилянська колегія одержала титул і права академії. До зміцнення академії доклали розум, руки і гроші гетьман Петро Сагайдачний і митрополит Петро Могила [14, с. 127-131].

Навчання в цьому закладі носило переважно загальноосвітній характер. Курс навчання продовжувався 12 років і поділявся на 8 класів: фару (підготовчий клас), інфиму (молодший клас), граматику, синтаксиму і вищі – поетику, риторіку, філософію і богослов'я. Студенти одержували філологічну підготовку, знання мов: слов'янської, української літературної, грецької, латинської, польської, вивчали класичну грецьку і римську і середньовічну літературу, історію, географію, філософію і богослов'я. З часом були введені курси російської, французької, німецької і староєврейської мов, чиста і змішана математика (тригонометрія, фізика, астрономія, архітектура), а в останні роки існування академії – класи домашньої і сільської економіки й медицини. Значне місце відводилося художній і музичній освіті. Щороку в академії навчалось від 500 до 2000 студентів, вікових обмежень не було. Приймали на навчання молодь всіх станів. Для бідних учнів при академії існувала бурса.

Києво-Могилянська академія була важливим просвітницьким центром і визначним науковим осередком, де формувався один з центрів філософської думки слов'янського світу загалом, відбувалося становлення української літературної мови, складалася літературна й поетична школа. Академія зробила значний вплив на організацію, зміст і методи навчання колегій в Гощі, Вінниці, Кремінці, Чернігові, Харкові, Переяславі та постійно їм допомагала.

У 1817 році Києво-Могилянську академію закрили, й замість неї в тому ж році було створено Київську духовну семінарію, перейменовану у 1819 році в Духовну академію, яка припинила своє існування у 1918 році [5, с. 184-189].

У 1992 році академію було відроджено як Національний університет «Києво-Могилянська академія», який часто скорочено називають Могилянська.

Певну роль в розвитку освіти на західноукраїнських землях відіграв Львівський університет, що був колегіумом католицького зразка, заснований 20 січня 1660 року єзуїтами, з метою посилення колонізації українського населення. Природно, що у той час діяльність цього університету визначалася соціальними інтересами й ідеологічними установками Мови Посполитої та до 1773 року цей заклад був у повному підпорядкуванні єзуїтського ордену. Склад студентів поповнювався за рахунок випускників єзуїтської школи-колегії, яка функціонувала як середня школа і входила в структуру університету.

В університеті діяли два відділи – теологічний і філософський, який був підготовчим. Студенти останнього протягом двох-трьох років освоювали, головним чином, філософську систему Аристотеля в її середньовічній інтерпретації. Невеликим об'ємом вивчалися історія, географія, грецька

мова. Після цього слідувала чотирирічна богословська підготовка. Викладання на обох відділах здійснювалося латинською мовою. Навчання в університеті завершувалося отриманням наукового ступеня – ліценціата, бакалавра, магістра, доктора наук. Знання, які студенти отримували в університеті, а також методи навчання мали за мету готування фанатиків, які в своїй майбутній місіонерській діяльності повинні були захищати інтереси католицької церкви.

Розвиток ідей французьких просвітителів, відкриття в галузі природничих наук у другій половині XVII ст., вплинули на освітній процес в університеті: була відкрита кафедра математики, створений фізико-математичний кабінет, астрономічна обсерваторія, вводилося вивчення польської, французької і німецької мов, географії та історії як окремих предметів. Ці нововведення вплинули на зміст і якість підготовки студентів. Багато хто з них потім продовжив навчання в Києво-Могилянській академії і згодом став викладачем Московської академії та Петербурзької семінарії [15, с. 17-19].

В той же час встановлювались зв'язки Львівського університету з культурними і навчальними закладами українських земель: Чернігівським, Харківським і Переяславським колегіумами, а також з європейськими університетами: Паризьким, Римським, Празьким.

Особливе значення мало відкриття в 1787 році при університеті Українського інституту, покликаного готувати, в першу чергу, вчителів для реальних і класичних гімназій, де навчалися українські діти. Не дивлячись на те, що програма інституту була обмежена, прогресивне значення мало викладання українською мовою. Український інститут в короткий період свого існування (до 1808 року) був провідником гуманітарної педагогічної освіти.

Чернігівський колегіум – один із старих навчальних закладів на Лівобережній Україні, створений у 1700 році, на базі слов'яно-латинської школи, переведеної з Новгорода-Сіверського. Його засновником був педагог, церковний діяч і письменник Іоанн Максимович. У колегіумі викладали загальноосвітні предмети: латинську і грецьку мови, історію, географію, математику, філософію. Навчання тривало 6 років. У 1776 році заклад був реорганізований в духовну семінарію, що існувала до 1917 року [8, с. 171-189].

Харківський колегіум – перший вищий навчальний заклад Лівобережної України – був створений в 1722 році в Белгороді єпископом Єпіфанієм Тіхорським як школа при архієрейському будинку. До Харкова її перевели в 1727 році за ініціативою і при активному сприянні князя М.М. Голіцина. Колегіум повинен був, за задумом засновників, готувати молодь до різноманітної духовної і світської діяльності. У ньому вивчали граматику, риторіку, філософію тощо. Розміщувався Колегіум на подвір'ї монастиря.

При Колегіумі існувала початкова школа, так званий, Сирітохарчувальний будинок або бурса, куди приймали дітей духівництва, переважно сиріт. Пізніше почали приймати і дітей різночинців. Умови життя і навчання в бурсі та Колегіумі були спартанські: у класах не топили, від холоду замерзало чорнило і учні тримали чорнильниці

за пазухою. Вихованців не забезпечували ні білизною, ні одягом, ні взуттям, мізерною була й їжа. Бажаючи хоч якось виправити своє матеріальне становище, старші учні на літніх канікулах розбрідалися по селах, де їх охоче наймали вчителями для своїх дітей поміщики і заможні селяни [15, с. 21-29, 16, с. 452-467].

Колегіум, який часто називали Тіхоріанською академією (по імені засновника), набув заслужену популярність. У програму навчання разом із богослов'ям, філософією, піїтикою, риторикою, церковнослов'янською, старогрецькою і латинською мовами входили сучасні російська, німецька і французька мови, історія, географія, математика, фізика. До них додалися з часом природні науки, що було особливістю Харківського колегіуму. Далеко не всі учні проходили повний курс навчання. Богослов'я вивчали учні, які готувалися стати священиками (це були, як правило, діти духівництва). Різноманітні зазвичай закінчували свою освіту філософією, не доходячи до богослов'я, і проявляли себе на різних теренах державної служби. Найбільш здібних вихованців після закінчення курсу посилали на стажування за кордон.

У 1768 році при Колегіумі були відкриті додаткові класи для світських осіб, яким викладали нові мови, російську літературу і мову, математику, інженерну справу, артилерію, архітектуру, геодезію, географію, малювання, а пізніше – також фізику і природну історію. Ці класи, проіснувавши 20 років, були відділені від Колегіуму в окреме Казенне училище, а у 1789 році об'єднані з Головним народним училищем у Головне словбідсько-українське училище.

Харківський колегіум був центром освіти Слобідської України до початку XIX ст., де навчались представники всіх верств населення.

Висновки з даного дослідження і перспективи.

На думку філософа і засновника першої академії Платона, держави досягнуть процвітання, якщо влада в них буде належати вченим і мудрим людям або ж якщо правителі присвятять себе вивченню наук і мудрості. Таке поєднання влади й мудрості може принести державам благополуччя. І тільки та країна, яка спроможеться забезпечити пріоритетний розвиток науки і освіти, зможе претендувати на гідне місце у світовому співтоваристві, бути конкурентоспроможною.

Список літератури:

1. Велемєць О. В. Розвиток освіти і педагогічної думки на Західноукраїнських землях в XVI-XVII століттях: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. техн. наук / О. В. Велемєць – К., 1998. – 22 с.
2. Герцюк Д. Розвиток української приватної школи в Галичині як вияв громадської ініціативи / Д. Герцюк // Вісник Львів. нац. ун-ту ім. І.Франка: зб. наук. праць / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2010. – Вип. 26: Серія: Педагогіка. – С. 221-228.
3. Курляк І.Є. Історико-педагогічні аспекти становлення перших українських ліцеїв / І.Є. Курляк // Питання педагогіки середньої і вищої школи. – Львів, 1996. – С. 20-23
4. Мітюров Б. Львівська братська школа XVI – XVII ст. Нариси історії Львова / Б. Мітюров – Л.: Книжково-журнальне вид-во, 1956. – 440 с.
5. Хижняк З.І. Історія Києво-Могилянської академії \ З.І. Хижняк, В.К. Маньківський – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 184 с.
6. Шокотко В.А. Братські школи на Україні і Білорусії: книга для вчителя / В.А. Шокотко, Є.М. Мединський. – Київ: Радянська школа, 1958. – 210 с.
7. Ковальський М.П. Острозькі стародруки / М.П. Ковальський // Український альманах. Варшава, 1998. – с. 100-106.
8. Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Книга в історії і культурі: під ред. А.Г. Болєбрух // зб. наук. праць / Днепропетр. нац. ун-т. – Д., 2012. – С. 171-189.
9. Історія української культури / За загал. ред. Г. Крип'якевича. – К.: Либідь, 1994. – 656 с.
10. Крип'якевич І.П. Історія України // Відп. редактори Ф.П. Шевченко, Б.З. Якимович. – Л.: Світ, 1990. – 520 с.
11. Довідник з історії України: у 5 томах / – К.: Генеза, 1995. – 435 с.
12. Ковальчук О.В. Українське народознавство / О.В. Ковальчук – К.: Освіта, 1992. – С. 129-143.
13. Петро Могила і Києво-Могилянська колегія // Новий довідник: Історія України. – К.: ТОВ «КАЗКА», 2005. – С. 170-172.
14. Акимович Є. О. Петро Могила – реформатор / Є. О. Акимович // Українська культура в історичному вимірі. – Одеса: Маяк, 2009. – С.127 -131.
15. Українські еліти в контексті місцевого і регіонального розвитку: історія та сучасність. Популярний нарис / [Пухтинський М., Власенко О., Лопатинський В., Обушний О.]. – Полтава: ПП Шевченко, 2009. – 170 с.
16. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. У трьох томах. Т. 1. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 452-467.

Черевичная Н.И., Скирда Е.Е.

Харьковский государственный университет питания и торговли

ОБЗОР ЭТАПОВ СТАНОВЛЕНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ВО ВРЕМЕНА КИЕВСКОЙ РУСИ И КОЗАЦТВА

Аннотация

В статье подан анализ этапов развития и становления образования на Украине во времена Киевской Руси и казачества как основания для современного государственного образования и науки. Проанализированы и приведены характерные черты образования эпохи Великокняжеской Руси. Освещены особенности деятельности первых государственных высших школ в период правления князей Владимира Великого и Ярослава Мудрого. Показана эффективность образовательной системы Украины времен казачества, которая обеспечила практически полную грамотность населения и отечественное высшее образование для гетманов и казацких старшин. Доказано ее прогрессивность в создании условий для формирования и роста украинской духовной, военной, светской и научной элиты тех времен.

Ключевые слова: Киевская Русь, школы грамоты, казацкие сечевые школы, коллегіум, братские школы.

Cherevychna N.I., Skirda E.E.

Kharkov State University of Food Technology and Trade

OVERVIEW STAGES OF FORMATION OF HIGHER EDUCATION IN KIEVAN RUS' AND COSSACKS

Summary

In the article analyzes the stages of formation and education in Ukraine for the Kievan Rus and the Cossacks as foundations for the modern state of education and science. Are analyzed and the characteristics of education grand day of. The specific features of the first public high school for one day reign of Vladimir the Great and Yaroslav the Wise. The efficiency of the educational system during the Cossacks Ukraine, which provided almost complete literacy and national higher education for Hetman and Cossack. Proved its progressiveness on creating conditions for the formation and growth of the Ukrainian spiritual, military, secular and scientific elite of the time.

Keywords: Kievan Rus, school diplomas, Sich Cossack school, college, fraternal school.

УДК 378.018.43

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Штихно Л.В.

Навчально-науковий інститут бізнес-технологій

«Українська академія банківської справи»

Сумського державного університету

У статті висвітлено основні проблеми впровадження та переваги використання дистанційної освіти в навчальному процесі. Розглянуто тенденції розвитку вищої освіти в сучасних умовах. Проаналізовано сучасний стан дистанційної освіти в Україні та світовий досвід. Досліджено перспективи впровадження дистанційної освіти у ВНЗ України. Визначено головні пріоритети розвитку сучасної освіти в Україні та її перспективні напрями.

Ключові слова: дистанційне навчання, дистанційна освіта, глобалізація, принципи навчання, перспективні напрями, переваги.

Постановка проблеми. Глобальні процеси, які відбуваються в сучасному світі, стають каталізатором трансформації традиційної системи освіти. Діяльність більшості освітніх установ реорганізується згідно з розвитком та використанням інформаційних технологій у поширенні знань, що є одним із головних завдань покращення якості освіти у ХХІ столітті. В результаті відбувається формування

єдиного освітнього простору та світового ринку освітніх послуг.

Європейські країни вже кілька десятиліть роблять послідовні кроки до зближення. Найбільш визначальним кроком у цьому напрямку стала перша зустріч європейських міністрів, що відповідають за вищу освіту, в Болоньї у 1999 році. Під час цієї зустрічі було прийнято спільну декларацію, де було визначено основні

завдання та принципи створення зони Європейської вищої освіти [3]. Нині до Болонського процесу прийнято 47 країн, в тому числі й Україну.

Економічні, політичні й соціальні зміни, які відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність прискорення реформування системи освіти. Перш за все це стосується задоволення освітніх потреб громадян протягом всього життя, забезпечення доступу до освітньої та професійної підготовки всіх, хто має необхідні здібності й адекватну підготовку. Тому передбачено впровадження у навчально-виховний процес новітніх педагогічних технологій та науково-методичних досягнень, створення нової системи інформаційного забезпечення освіти, входження України у міжнародну систему комп'ютерної інформації.

Найбільш ефективному рішенню вищезазначених проблем сприяє дистанційне навчання, тому запропонована тема є актуальною. Глобалізація в освіті веде до зростання академічної мобільності, уніфікації навчальних планів і методів навчання, широкого поширення дистанційної освіти.

Викладання навчальних дисциплін у вищій школі безперечно має ставити за мету підготовку фахівця, знання й уміння якого повністю відповідають умовам сучасного інформаційного суспільства. Але виникають певні труднощі, оскільки не можна цього досягти, використовуючи застарілі підходи та методи. В умовах, що склалися, головним завданням освіти в XXI столітті є використання нових інформаційних технологій в поширенні знань, у тому числі дистанційних методів.

Отже виникає потреба навчити студента самостійно вирішувати типові й нетипові завдання, вести пошук інформації, постійно опановувати нові знання. Для реалізації цього необхідні нові підходи щодо організації навчальної діяльності та створення необхідних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз джерел з проблеми дослідження засвідчує значний інтерес вітчизняних та зарубіжних науковців до питань розвитку сучасної освіти. На даний момент досліджено напрями підвищення ефективності навчання з використанням інформаційних технологій (В. Биков Р. Гуревич, М. Кадемія, Д. Опеншоу, Н. Тверезовська, І. Хорев, М. Жалдак, Ю. Жук); концептуальні педагогічні положення про дистанційне навчання (О. Андреев, Г. Козлакова, І. Козубовська, В. Олійник, Є. Полат, П. Стефаненко, А. Хуторський); дидактичні властивості комп'ютерних засобів (Є. Полат); педагогічні підходи до комп'ютеризації навчального процесу (Б. Гершунський, Є. Машбиць, І. Підласий); теорія і практика модульного навчання (В. Огнев'юк, О. Фурман); теорія і практика особистісно-орієнтованого навчання (І. Бех, С. Подмазін, І. Якиманський, В. Рибалка); методи творчого навчання за допомогою телекомунікаційних засобів (Г. Андріанова, А. Кудін, А. Хуторський). Незважаючи на велику кількість досліджень сучасна дистанційна освіта в Україні поки що нагадує традиційні форми заочного навчання, не розкриваючи всіх можливостей використання принципово нових форм і методів навчання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незначний за обсягом час існування системи дистанційної освіти, що базується на використанні сучасних технічних засо-

бів масової комунікації, збереження та доставки інформації, не сприяє створенню розвинених наукових теорій у цій галузі. У тому вигляді, в якому вони вже існують, вони більше стосуються технічної й організаційної сторін функціонування цієї системи. Суто психологічні й педагогічні аспекти системи дистанційної освіти до сьогодні залишаються найменш науково-теоретично обґрунтованими й усвідомленими.

Однак вітчизняний і зарубіжний досвід практики дистанційної освіти, що вже склався, наближає нас до розуміння сутності та особливостей цієї системи, заснованої на використанні специфічних освітніх технологій, сучасних методик навчання, технічних засобів і способів передачі інформації, інформаційних та телекомунікаційних технологій, дає змогу осмислити їх на рівні теоретичної концепції. Базовим для створення будь-якої концепції є визначення основних її понять.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан впровадження дистанційної освіти в Україні та за кордоном, розглянути особливості, переваги, труднощі та перспективи дистанційної форми навчання для системи вищої освіти України в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Головною передумовою входження України до єдиного європейського освітнього простору є впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу, яка передбачає посилення ролі самостійної роботи студентів. Найбільш ефективному розв'язанню зазначених проблем сприяє дистанційне навчання, яке здійснюється на основі сучасних педагогічних, інформаційних, комп'ютерних та телекомунікаційних технологій. Така форма організації навчання дозволить вирішити безліч проблем, перед якими безсилі інші форми освіти. Отримати першу або другу вищу освіту, підвищити свою кваліфікацію, обмінятися досвідом, отримати консультацію фахівця, активно брати участь у професійному спілкуванні, не залишаючи сім'ю чи роботу – саме ці проблеми стосуються великої кількості громадян будь-якої країни, в тому числі й України.

Останнім часом дистанційне навчання починає широко впроваджуватися в Україні, Росії, Казахстані та інших країнах СНД. Позитивним прикладом у сфері використання новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій в освіті є Сучасна Гуманітарна Академія (близько 30 учбових центрів України, більше 200 учбових центрів у Росії, в країнах СНД – Казахстан, Білорусь, Молдова, Вірменія, Таджикистан, Киргизія, де залучено більше 145 тисяч студентів) [2].

У нашій державі розвиток дистанційного навчання почав прискорюватися з прийняттям Закону України «Про Національну програму інформатизації», затвердження Постанови Кабінету Міністрів України від 23.09.2003 р. № 1494 «Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 рр.», Наказу міністра освіти і науки України № 802 від 04.12.2003 р. «Про затвердження Заходів щодо реалізації Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 рр.», затвердження Наказом Міністерства освіти і науки України Положення «Про дистанційне навчання» № 40 від 21.01.2004 р. [5; 14].

В Україні нараховується вже чимало вищих навчальних закладів, які проводять навчання з елементами дистанційної освіти, а саме Національна академія державного управління при Президенті України, Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти Академії педагогічних наук України, Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, Сумський державний університет тощо.

Основні принципи дистанційного навчання – це встановлення інтерактивного спілкування між студентом та викладачем без забезпечення їх безпосередньої зустрічі та самостійне освоєння певного масиву знань і навичок за обраним курсом при використанні певних інформаційних технологій [4].

В Україні поняття дистанційного навчання належить до тих дидактичних понять, місце яких серед дидактичних категорій не є суворо визначеним. Цьому сприяла відсутність донедавна єдиної концепції дистанційного навчання. Нині існують різні погляди на дистанційне навчання – від його абсолютизації як нової універсальної форми навчання, спроможної змінити традиційну, до технології комплектування засобів і методів передачі навчальної інформації.

Сучасні комп'ютерні телекомунікації здатні забезпечити передачу знань і доступ до різноманітної навчальної інформації іноді ефективніше, ніж традиційні засоби навчання. Експериментально підтверджено, що якість і структура навчальних курсів, так само як і якість викладання при дистанційному навчанні, часто набагато краща, ніж при традиційних формах навчання. Нові електронні технології, такі як інтерактивні диски, електронні дошки оголошень, мультимедійний гіпертекст, доступні через глобальну мережу Інтернет, не тільки можуть забезпечити активне залучення студента в навчальний процес, а й дозволяють керувати цим процесом на відміну від більшості традиційних навчальних середовищ. Інтеграція звуку, рухомого зображення і тексту створює нове, надзвичайно багате за своїми можливостями навчальне середовище, з розвитком якого збільшиться і ступінь залучення студента в процес навчання. Інтерактивні можливості програм і систем доставки інформації, що використовуються в системі дистанційного навчання, дозволяють налагодити і навіть стимулювати зворотний зв'язок, забезпечити діалог і постійну підтримку, які не можливі в більшості традиційних систем навчання [7].

Розглядаючи сутність дистанційної освіти та дистанційного навчання, більшість авторів визнає, що ідея не є новою, оскільки її елементи реалізуються в заочній та екстернатній формах навчання. Однак, як підкреслює багато авторів, заочне навчання не можна плутати з дистанційним. Заочне навчання – це лише прообраз дистанційного. Набагато простіше реалізовувати концепцію дистанційного навчання в тих навчальних закладах, які мають досвід заочного навчання. Натомість необхідно чітко уявляти принципи відмінності стандартів заочного навчання і нових ідей дистанційного навчання.

Так, заочне навчання передбачає одержання конкретної спеціальності за цілком визначеним навчальним планом. Дистанційне навчання більш

демократичне, тобто студент може обрати будь-який курс або систему курсів, не пов'язуючи це з одержанням конкретної спеціальності. При заочному навчанні зазвичай плануються очні заняття, коли студенти збираються разом для прослуховування оглядових лекцій, виконання лабораторних робіт, складання заліків та іспитів. При дистанційному навчанні такі сесії не плануються. Заочне навчання орієнтується на друкарські матеріали, що пересилаються звичайною поштою. Дистанційне навчання у своїй основі базується на використанні комп'ютерних і телекомунікаційних технологій.

Отже, дистанційне навчання – це форма навчання з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, які забезпечують інтерактивну взаємодію викладачів та студентів на різних етапах навчання і самостійну роботу з матеріалами інформаційної мережі. Це ідеальне рішення для тих, хто надає перевагу сучасним інформаційним технологіям в освіті та цінує свій час. Дистанційне навчання дає студентам можливість цілодобового доступу до навчальних матеріалів, постійну підтримку й консультації викладачів та методистів, відеолекції в режимі online, віртуальні тренажери та інші технологічні рішення для забезпечення ефективного процесу навчання.

Наразі дистанційна форма навчання демонструє свої переваги перед іншими формами навчання завдяки своїй значно вищій інформативності, доступності та економічній ефективності. Вона також потребує менше часу та енергії для засвоєння знань, є значно мобільнішою та комфортнішою, ніж інші форми навчання. Саме цими та іншими причинами зумовлюється експансія дистанційної форми навчання в усьому світі, а групове навчання в аудиторіях та читальних залах поступово втрачає свої позиції. До переваг дистанційної освіти можна віднести наступне: можливість індивідуалізації навчання, вибір бажаного темпу та швидкості навчання, висока якість контролю знань за допомогою модульної системи навчання, ефективне тестування. Треба зазначити, що дистанційна освіта не є просто електронним варіантом заочного навчання, адже вона потребує підготовки спеціальних учбових курсів. Але впровадження дистанційної освіти доцільніше починати саме на заочному відділі.

Висновки і пропозиції. На сучасному етапі інформатизації суспільства все більшого поширення в різноманітних сферах життя набувають комп'ютерні технології, які виступають одним із інструментів пізнання. Стрімкий розвиток глобалізації впливає на всі сфери життя людей – особистісну, соціальну, культурну. Супутниковий зв'язок та Інтернет руйнують усі бар'єри в сучасному світі.

Тому одним з основних завдань сучасної освіти є підготовка фахівця, який вільно орієнтується у світовому інформаційному просторі, має знання та навички щодо пошуку, обробки та зберігання інформації, використовуючи сучасні комп'ютерні технології. Дистанційне навчання покликане допомогти в глобальному освітньому просторі. Воно виступає як ефективне доповнення традиційних форм освіти, як засіб часткового вирішення її нагальних проблем. Цей напрямок вважається перспективним, адже в

цілому освіта характеризується як велика система, якісне функціонування якої неможливе без використання сучасних телекомунікаційних і комп'ютерних засобів зберігання, опрацювання, передавання та подання інформації.

Необхідно відзначити, що саме дистанційна освіта відкриває студентам доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищує ефективність самостійної роботи, дає абсолютно нові можливості для творчості, знаходження і закріплення різних професійних навичок, а викладачам дозволяє реалізовувати принципово нові

форми і методи навчання із застосуванням концептуального моделювання явищ і процесів. Розвиток дистанційного навчання в системі української освіти буде продовжуватися і вдосконалюватися з розвитком інтернет-технологій і вдосконалення методів дистанційного навчання. Актуальним напрямом подальшої роботи є аналіз стану дистанційної освіти в Україні в теорії та практиці діяльності ВНЗ, уточнення сутності базових понять, теоретичне обґрунтування психолого-педагогічних принципів розробки та використання елементів дистанційних технологій.

Список літератури:

1. Албегова, И. Ф. Образовательные информационно-коммуникационные технологии: суть, специфика и перспективы развития / И. Ф. Албегова // Дистанционное и виртуальное обучение. – 2009. – № 8. – С. 49–53.
2. Богданова, Н. Проблема інформатизації і соціалізації освіти / Н. Богданова // Вища освіта України. – 2009. – № 2. – С. 83–89.
3. Болонський процес: тенденції, проблеми, перспективи // Укл. В.П. Бех, Ю.Л. Маліновський; за ред. академіка В.П. Андрущенка. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – 221 с.
4. Гозман Л. Я. Дистанционное обучение на пороге XXI века / Гозман Л. Я., Шестопал Е. Б. – Ростов-н/Д.: Мысль, 1999. 368 с.
5. Державна національна програма «Освіта: Україна XXI століття». Київ, 1994 // Законодавчі акти та нормативні документи (на допомогу керівникам закладів та установ освіти). Збірник. – К., 1999. – 401 с.
6. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с.
7. Ибрагимов. И.М. Информационные технологии и средства дистанционного обучения: учеб. пособие для студ. вузов. / И.М. Ибрагимов – М.: Академия, 2005. 336 с.
8. Кадан А.М., Заяц Ю.Э. Современные глобальные сетевые технологии. Программа спецкурса. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://mf.grsu.by/Kafedry/kaf001/academic_process/104/pr?dwlnld=1.
9. Кремень В. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті і формування інформаційного суспільства // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. Науково-методичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 5–9.
10. Лапшина, І.С. Адаптивні підходи до моделювання освітніх процесів у системі дистанційного навчання / І.С. Лапшина // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2012. – № 6. – С. 42–47.
11. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; под ред. Е.С. Полат. – 4-е изд., стер. – М.: Академия, 2009. – 272 с. – (Высшее профессиональное образование).
12. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали травень-грудень 2004 р.) / За редакцією Кременя В.Г. Упорядники: Степко М.Ф., Болюбаш Я.Я., Шинкарук В.Д., Грубінко В.В., Бабін І.І. – Київ-Тернопіль, Вид-во ТДПУ ім. В.Гнатюка, 2004. – Частина 2. – 202 с.
13. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В., Петров А.Ю. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повышения квалификации пед. кадров / Евгения Семеновна Полат (ред.). – М.: Academia, 2001. – 271 с.
14. «Про Концепцію Національної програми інформатизації» № 75/98-ВР від 2.02.98 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 10. – С. 376.

Штыхно Л.В.

Учебно-научный институт бизнес-технологий
«Украинская академия банковского дела»
Сумского государственного университета

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК ПЕРСПЕКТИВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье освещены основные проблемы внедрения и преимущества использования дистанционного образования в учебном процессе. Рассмотрены тенденции развития высшего образования в современных условиях. Проанализировано современное состояние дистанционного образования в Украине и мировой опыт. Исследованы перспективы внедрения дистанционного образования в ВУЗах Украины. Определены главные приоритеты развития современного образования в Украине и его перспективные направления.

Ключевые слова: дистанционное обучение, дистанционное образование, глобализация, принципы обучения, перспективные направления, преимущества.

Shtykhno L.V.Education and Research Institute for Business Technologies
«Ukrainian Academy of Banking»
of the Sumy State University**DISTANCE LEARNING AS A PROMISING DIRECTION
OF DEVELOPING MODERN EDUCATION****Summary**

The article covers main problems, shortcomings of implementation and benefits of using distance education in the educational process. The tendencies of development of higher education in modern conditions are considered. The current state of implementation of distance education in Ukraine and world experience is analyzed. The problems and prospects of implementing distance education in universities of Ukraine are investigated. The main priorities of development of modern education in Ukraine and its future directions are defined.

Keywords: distance learning, distance education, globalization, learning principles, long-term trends, advantages.

УДК 372.881.1

**ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАНЯТЬ З АНГЛІЙСЬКОЇ ДІЛОВОЇ МОВИ
ДЛЯ ДІЛОВИХ ЛЮДЕЙ****Штохман Л.М.**

Тернопільський національний економічний університет

Досліджено основні принципи організації і планування занять з англійської ділової мови для працівників на підприємствах і фірмах. На сучасному етапі необхідне не тільки знання англійської, а й розвиток ряду комунікативних компетенцій з метою якісного виконання професійних завдань. У цьому випадку вивчення англійської пов'язується з певною сферою зайнятості, а увага фокусується на знанні мови як засобі професійної комунікації. Проаналізовано праці деяких українських та іноземних науковців та визначено ряд принципів побудови плану роботи із спеціалістами, які відчують високу мотивацію та бажання здобути необхідні, чи доповнити вже здобуті знання для покращення комунікативних навичок з метою просування у кар'єрі.

Ключові слова: ділова англійська мова, планування, організація, вміння, компетенції.

Постановка проблеми. На сучасному етапі практично всі професії пов'язані з англійською мовою. Можливість вільно спілкуватись англійською є важливим елементом професійної діяльності. Відомо, що багато іноземних компаній інвестують в нашу країну, тим самим забезпечуючи робочі місця. Однак, головною умовою для того, щоб працювати з ними, є знання англійської мови. Нерідко саме це є перешкодою для вітчизняних спеціалістів у реалізації їх потенціалу. Потенційний ринок робочих місць зростає із великою швидкістю, а багато центрів іноземних мов пропонують освітні послуги із викладання предмету «Ділова англійська мова» не лише для студентів, але й для спеціалістів, які відчують високу мотивацію та бажання здобути необхідні, чи доповнити вже здобуті знання для покращення комунікативних навичок з метою просування у кар'єрі. [5, с. 101]

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Керівники багатьох компаній розуміють, що першочерговим джерелом їх конкурентної переваги є знання, якими вони володіють, отож інвестують все більше і більше у підготовку своїх працівників. Тепер необхідне не тільки знання англійської, а й розвиток ряду комунікативних компетенцій з метою якіс-

ного виконання професійних завдань. У цьому випадку вивчення англійської пов'язується з певною сферою зайнятості, а увага фокусується на знанні мови як засобі комунікації, а не як самоцілі. Зростає потреба у діловій англійській, адже ті, хто її вивчають, мають чітке уявлення про свої цілі її застосування. У сучасній світовій економіці необхідними є не лише навички вільного читання, письма, говоріння – ті, хто вивчають мову, хочуть також спілкуватись так, щоб їх рівень визнали та оцінили співрозмовники – партнери із багатьох країн. Вони орієнтуються саме на такі результати і мають на меті, щоб їх результати оцінювались за такими, визнаними у світі критеріями – звідси і підвищений попит на іспити з ділової англійської.

Формулювання цілей статті. З огляду на окреслену проблему, метою нашої статті є представити огляд деяких праць вітчизняних та зарубіжних науковців щодо організації викладання предмету «Ділова англійська мова» на курсах додаткового вивчення мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських науковців питанню викладання курсу ділової англійської мови для реципієнтів різного спрямування приділяють А.О. Ходцева, Д.В. Бубнова, І.А. Федорова, Т.В. Шиян та

інші [1-4]. Головною метою викладача у цьому випадку визнається не стільки вивчення мови і комунікативних навичок, скільки розвиток ефективного професійного спілкування. А.О. Ходцева поділяє точку зору Н. Брігера, що критеріями ефективності є вплив подачі інформації (impact of delivery), різноманітність способів її подачі (variety of media) та усвідомленість комунікації (consciousness of communication) [4].

Виклад основного матеріалу дослідження. Курс Ділової англійської є єдністю трьох складових – викладання, самої англійської мови та обізнаності із термінологією та професійними особливостями бізнес-спільнот.

Саме тому викладачеві, що має на меті надати відповідні послуги, необхідно володіти певною інформацією як про організацію, що замовляє їх, її культуру, її становище, так і про тих, хто буде навчатись – їх потреби, стиль навчання і цілі. Важливо володіти інформацією про потенційне застосування англійської тими, хто навчається – створення презентацій, участь у конференціях, проведення переговорів і т. п. Обов'язковою є також обізнаність з їх сферою діяльності, їх інтересами. Релевантним у цьому зв'язку повинен бути і зміст курсу.

Основною перешкодою багатьох працівників є брак часу на роботу з вивчення мови, тому важливим є максимально ефективно використовувати час, відведений на це. М. Джонсон стверджує, що опрацювання тем, які є знайомими і цікавими для них, зробить навчання ефективнішим, адже більшість змісту і контексту буде для них відомою [11, с. 132].

Цілі навчання в цьому випадку можуть бути зумовлені необхідністю поглиблення і розширення комунікативних мовних компетенцій чи для виконання певних конкретних завдань, як то вміти скласти звіт, брати участь у конференціях, вільно використовувати мову для професійних і побутових потреб. Цілі впливають із мети як її компоненти. Вони є відображенням її конкретних спрямувань. Як відзначають науковці, кожна повинна відповідати критеріям SMART – бути специфічною, досяжною, реалістичною, точною [8; 11].

Цілі визначають організацію навчальної діяльності, спрощують планування курсу, підбір і підготовку матеріалу. Наприклад, мета вміти скласти звіт містить в собі ряд цілей, до яких входять вміння оцінювати проблему і знаходити її рішення, вміння володіти певним мовним запасом для висловлення точки зору і проведення дебатів, використовувати достатній професійний вокабуляр з цією метою.

Складання програм з ділової англійської є непростим завданням, але розуміння потреб тих, хто буде її осягати, дотримання певних принципів дозволить значно полегшити цей процес.

Дорослих людей передусім мотивує зв'язок навчання з їх професійною діяльністю, необхідність викликана нею, вигода, яку вони отримають в результаті. Тому навчаючи фінансистів, до навчальної програми необхідно включити різні аспекти роботи з цифрами, корпоративну фінансову лексику, розбір і складання фінансових звітів, підготування презентацій. Відповідно план навчання стосуватиметься тем (Менеджмент, Фінанси, Технології), ділових навичок (Презен-

тації, Переговори, Зустрічі, Звіти, Ділова кореспонденція), завдань (те, що повинно бути виконане для досягнення тих чи інших цілей). Сюди зазвичай входить лексичний матеріал (вирази, слова), тексти, граматика, стратегії навчання, міжкультурні навички.

Оцінювання є досить вагомим чинником успішного навчання, адже кожному викладачу необхідний зворотний зв'язок щодо якості і результативності курсу, щодо ставлення його студентів до методів та стилю викладання. М. Деамбросіс виділяє такі види оцінювання:

- самооцінювання, коли відповідно до того, як студенти відзначають свої успіхи та невдачі, корегується навчальний процес.

- Поточне оцінювання – аналіз успішності студентів, що проводиться на постійній основі.

- Перевірка результативності – перевірка того, чи було досягнуто поставлених цілей. У цьому тесті завдання мають відобразити якість викладання курсу.

- Оцінювання виконання завдань – студенти заздалегідь повинні знати критерії оцінювання виконання завдань.

- Оцінювання портфоліо – якщо у курсі робиться акцент на письмові навички, доцільно наперед визначити, скільки письмових документів має міститись у їхньому порт фоліо (звіт щодо результативності компанії, звіт щодо певного проекту, пам'ятка про політику компанії, ділове листування тощо).

- Зовнішні іспити – студенти можуть особисто вирішити здавати їх для підтвердження рівня володіння діловою англійською, або це може бути вимогою керівництва компанії у рамках програм із глобального впровадження англійської. Результати деяких тестів показують рівень володіння мовою (English Language Skills Assessment (ELSA – London Chamber of Commerce and Industry – LCCI), Test Of English for International Communication (TOEIC – Educational Testing Service – ETS). В інших вимагається досягнення певного рівня для зарахування результатів (Spoken English for Industry and Commerce (SEFIC – LCCI), English for Business (EFB – LCCI), Business English Certificate (BEC – Cambridge) [6].

Підбір основного та додаткового навчального матеріалу є не менш важливою складовою мовних програм. Результати вивчення курсу ділової англійської для працівників корпорацій та фірм повинні задовольняти потреби як самих студентів, так і їх керівництва. Досить важко знайти підручник, який би у всіх випадках відповідав поставленим цілям, тому у більшості випадків викладачі беруть додатковий навчальний матеріал попри використання основного підручника.

При виборі підручника М. Деамбросіс радить брати до уваги такі фактори:

- чи відповідає він поставленим цілям курсу;
- чи відповідає потребам студентів;
- чи пов'язаний з їх сферою діяльності;
- чи містить автентичні тексти.

Вибір матеріалів для вивчення ділової англійської постійно зростає. Зараз можливо знайти підручники із загальної ділової англійської до професійних відгалужень – Фінанси, Маркетинг, Юриспруденція та ін. До їх складу входять як CD та DVD диски чи інтерактивні CD-ROM,

словники з ділової англійської з CD, словники з бухгалтерської чи банківської справи, словники з фінансів чи юриспруденції. Крім того, всесвітня мережа рясніє сайтами видавців навчальної літератури, де на додачу до їхніх підручників пропонуються ще більше матеріалів. Багато сайтів присвячено вивченню та викладанню ділової англійської, а деякі крім того пропонують корисні посилання та статті, аудіо ресурси та ін. [4].

У випадку потреби скласти свій власний курс можна вибрати статті, подкасти, відео, що відповідають сфері зайнятості студентів, відображають їхні інтереси та на їх основі розробити завдання та різні види діяльності. У всесвітній мережі не є проблемою підібрати статті, журнали, сайти компаній чи міжнародних організацій.

Одним із найкращих ресурсів є самі студенти, адже вони є професіоналами у своїй сфері. Вони можуть забезпечити необхідну інформацію, надати матеріали та свою оцінку і зразки автентичних документів, які вони використовують: електронну пошту, звіти, листи, пам'ятки, контракти, журнали компанії, рекламні матеріали, презентації, відео.

Розпочинаючи курс, як радять фахівці [6; 7; 8], необхідно розставити акценти:

- студенти є відповідальними за своє навчання;
- узгодити з ними цілі курсу;
- спонукати їх до прийняття рішень в ході навчання;
- забезпечувати завдання, що спонукують до розумового штурму, а не пригнічують;
- посилались на досвід студентів;
- надавати студентам необхідні засоби для більшої самостійності;
- дозволяти студентам проводити деякі заняття;

– забезпечувати дружнє середовище, що спонукатиме до творчості та ініціативи;

– сприяти обміну інформацією.

Для утримання високого рівня мотивації студентам необхідне постійне підтвердження практичної професійної користі від навчання.

Для того, щоб пропонований матеріал відповідав потребам і вимогам студентів, науковці наголошують на систематичному оцінюванні програми курсу. Таке «оцінювання на 360 градусів», за М. Деамбросіс, полягає у тому, що 1) студенти оцінюють свій власний прогрес, 2) викладач оцінює як результативність студентів, так і хід курсу, 3) керівництво оцінює ефективність програми. Його можливо проводити як на завершення, так і в середині курсу [6].

Результати даного оцінювання є маркером необхідності зміни програми чи оновлення матеріалів, адже процес удосконалення програми може бути постійним.

Висновки з даного дослідження. Як показують дослідження, розробка програм із курсу «Ділова англійська мова» є процесом складним, але вдячним. І за словами С. Донни, ділова англійська є особливим предметом, адже дає змогу задовольнити негайні потреби студентів у використанні мови [7]. Крім того, він не лише є особливим предметом, а й може стати захоплюючою сферою викладання, адже в результаті докладених зусиль для покращення життя інших людей можна отримати цікавий досвід, задоволення від роботи та зануритись у їх сферу діяльності. А час, приділений вибору матеріалу та особистій підготовці до вільного оперування новими для філолога поняттями і явищами ділового світу буде нічим іншим, як забезпеченням найвищої ефективності навчального процесу.

Список літератури:

1. Бубнова Д.В. Методика навчання ділового спілкування англійською мовою студентів старших курсів вищих технічних навчальних закладів: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Д.В. Бубнова. – Севастопольський національний ун-т ядерної енергії та промисловості. – Севастополь. – 2007. – 236 с.
2. Тарнопольський О.Б. Successful Presentations (Успішні презентації). Посібник для навчання ділових презентацій англійською мовою студентів економічних спеціальностей / О. Б. Тарнопольський, Ю. С. Авсюкевич. – К.: Ленвіт. – 2007. – 135 с.
3. Федорова І. А. Методичні рекомендації щодо навчання ділового англійського монологічного мовлення // Вісник ХНУ. – 2009. – № 15. – С. 141-149.
4. Ходцева А. О. Особливості формування професійних комунікативних навичок в курсі ділової англійської мови / А. Ходцева // Сучасні технології викладання іноземних мов у професійній підготовці фахівців. Матеріали всеукраїнської науково – практичної конференції. – Київ, 2010. – С. 192 – 199. Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/5738>
5. Штохман Л. М. Ділова англійська – виклик професійності викладача мови? / Л. Штохман // Компетентнісно-діяльнісні технології навчання іноземної та рідної мови у середній і вищій школі: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції – Чернівці, 2014. – С. 100-102
6. Deambrosis M. V. Designing Business English programmes – Ел. Ресурс – Режим доступу: <http://teachingenglish.org.uk/article/designing-business-english-programmes-1>
7. Donna S. Teach Business English – Cambridge University Press, 2000. – 198 p.
8. Ellis M. Teaching business English. Oxford handbook for language teachers / M. Ellis, C. Johnson. – Oxford University Press. – 1994 – 237 p.
9. Frendo E. How to Teach Business English. – Pearson Education Limited. – 2005 – 135 p.
10. Gibson R. Intercultural business communication / R. Gibson – Oxford University Press. – 2009. – 111 p.
11. Johnson M. A Philosophy of second language acquisition. – London: Yale University Press. – 2004. – 218p.
12. Larsen-Freeman D. Techniques and principles in language teaching (2nd ed.). Oxford: University Press, 2000. – 189p.
13. Nunan D. Second Language Teaching & Learning
14. Richards J. C., Rodgers, T. S. Approaches and methods in language teaching (2nd ed.). – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 254 p.
15. Richards J. C. Curriculum Development in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 168 p.

Штохман Л.Н.

Тернопольський національний економічний університет

**К ВОПРОСУ ОРГАНИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ ПО АНГЛИЙСКОЙ ДЕЛОВОЙ РЕЧИ
ДЛЯ ДЕЛОВЫХ ЛЮДЕЙ****Аннотация**

Исследованы основные принципы организации и планирования занятий по английскому языку для работников фирм и предприятий. В современном обществе необходимо не только знание английского, но и развитие ряда коммуникативных компетенций с целью качественного исполнения профессиональных задач. В этом случае изучение английского связано с конкретной сферой деятельности, а внимание сосредотачивается на знании языка как средства профессиональной коммуникации.

Ключевые слова: деловой английский язык, планирование, организация, умения, компетенции.

Shtokhman L.M.

Ternopil National Economic University

**TO THE QUESTION OF ORGANIZATION
OF ENGLISH BUSINESS LANGUAGE LESSONS FOR BUSINESS PEOPLE****Summary**

Investigated are the key principles of organizing and planning English lessons for employees at firms and enterprises. Nowadays, not only fluent command of English is essential but also the advancement of some communicative skills to efficiently fulfill specialized goals. This situation demands studying English in association with professional area, and attention is focused on the language expertise for career objectives. Analyzed are Ukrainian and foreign scientific surveys and outlined are principles to arrange work with the people motivated to get new or improve already gained knowledge to develop communicative skills for career growth.

Keywords: business English, planning, organizing, skills, competence.

УДК 378.371

**ЛІДЕРСЬКІ ЯКОСТІ
В СТРУКТУРІ СКЛАДОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МЕНЕДЖЕРІВ****Яценко О.М.**

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Проаналізовано думки науковців, стосовно компетентнісного підходу в освіті. Досліджено теоретичні питання аналізу основних компетентностей майбутніх менеджерів. Обґрунтовано певний перелік компетентностей, що завдяки сформованим лідерським якостям, дозволять успішно працювати у конкурентному середовищі. Надано приклад вимог до основних функцій менеджера з позиції успішного керівника-лідера із вже сформованими лідерськими якостями. Запропоновано модель взаємозалежності ефективної діяльності організації від сформованих основних компетентностей та лідерських якостей майбутніх менеджерів.

Ключові слова: менеджери, компетентність, лідерські якості, організація, управління.

Постановка проблеми. В основу нової версії галузевих стандартів вищої освіти України в галузі знань з менеджменту й адміністрування покладено компетентнісний підхід, що дозволяє, на думку науковців, готувати фахівців, які в найбільшій мірі відповідають сучасним економічним умовам країни. Але перелік компетентностей майбутніх менеджерів не враховує потребу формування лідерських якостей. Адже успішні керівники повинні розуміти не тільки в економічних, маркетингових та управлінських процесах, а й володіти мистецтвом спонукання підлеглих до ефективної праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питанням підготовки фахівців у контексті компетентнісного підходу займалися вітчизняні науковці: А.Л. Андрєєв, М.Г. Артємова, Л.В. Афанасьєва, Н.М. Бібік, В.І. Ветошкін, А.А. Грушева, А.А. Мазаракі, Т.І. Ткаченко, М.В. Куїмова, Ю.М. Пазиніч, О.І. Пометун, О.В. Овчарук, О.Я. Савченко, А.В. Токарева, В.І. Жигір, В.А. Григор'єва, П.Б. Семенов, В.І. Маслов, В.С. Пономаренко, С.Є. Моторна, А.В. Семенова, та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на велику кількість досліджень компетентності питання

взаємозв'язку їх з лідерськими якостями висвітлено не достатньо.

Мета статті. Проаналізувати думки науковців стосовно формування компетентностей майбутніх менеджерів.

Головною метою цієї роботи є обґрунтування зв'язку між формуванням необхідних компетентностей, успішною діяльністю організації та наявністю лідерських якостей у майбутніх менеджерів.

Виклад основного матеріалу. Впровадження у науковий простір термінів «компетентність», «компетенції» було запропоновано у 70-і роки минулого століття в публікаціях Р. Бадера, Д. Равена, А. Шелтена. «Компетентність (від лат. *competens* – відповідний, здатний) – характеристика людини, яка дозволяє їй демонструвати ефективні моделі поведінки в певній області діяльності» [1, с. 302].

Науковці США, Канади, Швейцарії дають таке трактування поняття «компетентність» – «здатність успішно відповідати на індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання» [2, с. 114]. На їхню думку основу кожної компетентності складає комбінація пізнавальних відношень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань та умінь.

Міжнародною комісією Ради Європи у понятті «компетентності» визначено їх перелік з використанням логічно визначеного ряду: вивчати – шукати – думати – співпрацювати – діяти – адаптуватися [3, с. 65 – 75].

Вітчизняними науковцями компетентність визначається як «інтегрована характеристика якостей особистості, результат підготовки випускника ВНЗ для виконання діяльності у певних професійних та соціально-особистісних предметних сферах (компетенцій), що визначається необхідним обсягом і рівнем знань та досвіду у певному виді економічної і функціональної діяльності» [4, с. 3]. У кожній окремій компетентності В.С. Пономаренко бачить ознаки системності і, як наслідок, наявність синергетичної складової [5, с. 99]. Науковці В.В. Левчук, Л.В. Мишковець, С.В. Котлік вважають компетентність майстерністю не стільки в сенсі виконання, скільки в сенсі організації та системного розуміння всіх проблем, пов'язаних з діяльністю [6, с. 25].

На думку А.А. Мазаракі, Т.І. Ткаченко саме компетентність, а не організація навчального процесу повинна стати тим кінцевим результатом, на якому сьогодні акцентує увагу сучасна система освіти [4, с. 3 – 5].

В основу нової версії галузевих стандартів вищої освіти України в галузі знань з менеджменту й адміністрування покладено саме компетентнісний підхід. Завдяки йому обумовлено «перехід від традиційної тріади в освітній діяльності формування моделі менеджера «знання – уміння – навички» (спрямоване на репродуктивний автоматизм) до пентади «знання – професіоналізм – здатність до створювання – здатність до підприємництва – соціальність», що спрямована на продуктивність, творчість і практицизм [4, с. 3], та дозволяє «орієнтувати діяльність майбутніх фахівців на нескінчену різноманітність професійних і життєвих ситуацій» [7, с. 30 – 38]. На думку С. А. Щудло компетентнісна модель освіти «звіль-

няється від диктату об'єкта праці, але не ігнорує його» [8, с. 130].

Формування комплексу компетентностей, на думку А. А. Грушевої, необхідно майбутньому спеціалісту для адекватного виконання професійних завдань, а також сукупності певних особистісних якостей та норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи з обраної професії і подальший професійний та особистісний розвиток [9].

У рамках проекту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний – рівному» було запропоновано орієнтовні 7 ключових компетентностей: уміння вчитися, загальнокультурна, громадянська, підприємницька, соціальна, компетентності з інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ), здоров'язберігаюча. На думку зарубіжних науковців такі найвагоміші та найбільш інтегровані компетентності сприяють досягненню успіхів у житті, сприяють підвищенню якості суспільних інститутів та відповідають багатоманітним сферам життя [10, с. 200 – 204].

Під час підготовки майбутніх менеджерів у ВНЗ і формуванні в них необхідних компетентностей, необхідно пам'ятати, що підприємства, які виступають як суб'єкти, що створюють попит на професійних управлінців, є досить різними: великі національні компанії, що працюють на внутрішньому ринку, виробники інтелектуальних продуктів та послуг в гуманітарній сфері, громадські організації та політичні партії, система державного управління, сьогодні зацікавлені у фахівцях, які б вільно володіли не тільки професією, а й могли б орієнтуватися в суміжних областях діяльності, мали низку якостей, які б дозволяли швидко досягати поставлених цілей, мати професійну мобільність та бути готовим до професійного зростання. Адже в сучасному розумінні менеджер – це керівник або управлінець, який обіймає постійну посаду та наділений повноваженнями в області прийняття рішень стосовно конкретних видів діяльності фірми, що функціонує в складних ринкових умовах [11, с. 23]. Вимоги, що висувуються при цьому до менеджерів, є досить високими і перелік їх різноманітний. Головними з них вважаються – «уміння керувати людьми» (І. Н. Герчикова), «уміння менеджера бути менеджером, за яким люди готові йти, ідеям якого вони готові вірити» (О.С. Віханський), «уміння йти на компроміс з мінімумом негативних наслідків (А.А. Радугін).

Досліджуючи специфіку професійної діяльності менеджерів Л. В. Афанасьєва виокремлює наступні структурні компоненти професійної компетентності майбутніх менеджерів організацій:

функціональний компонент (компетентності – економічна, професієзнавча, управлінська, прогностична, контрольна);

соціальний компонент (складові компетентності – комунікативна, іншомовна комунікативна, інтеркультурологічна, компетентність у подоланні конфліктів, кооперативна);

особистісний компонент (компетентності – мотиваційно-вольова, рефлексивна, морально-духовна, та професійно важливі якості майбутнього менеджера організацій) [12, с. 7].

Акцент на розвитку управлінської компетентності робили в своїх дослідженнях В. В. Шапо-

лова, С. М. Резнік (управлінська компетентність інженерів), С. М. Тарасова, Н. І. Курмишева, А. А. Грушева (підготовка бакалаврів економічних спеціальностей).

Так, під управлінською компетентністю А.А. Грушева розуміє соціально-детерміноване системне динамічне утворення в складі професійної компетентності, яке проявляється в процесі управлінської діяльності, зорієнтованої на досягнення цілей завдяки реалізації знань, умінь, навичок і професійно важливих якостей, що зумовлюють здатність особистості займатись продуктивною професійною діяльністю [9].

Під час підготовки майбутніх менеджерів у ВНЗ і формуванні в них необхідних компетентностей потрібно враховувати особливості майбутньої професії, адже праця фахівця будь-якої спеціальності завжди пов'язана з конкретною системою діяльності і спрямована на певний об'єкт (предмет) діяльності й полягає у виконанні визначених виробничих функцій. У зв'язку з чим розглянемо основні види діяльності менеджерів.

Поле діяльності менеджера є організація. Будь-яка організація являє собою піраміду з ієрархічними рівнями, горизонтальний зріз якої характеризує систему вимог функціонального розподілу праці, а вертикальний – відношення влади та субординації. На самому низькому рівні управлінської відповідальності знаходяться менеджери низової (першої) ланки – інспектори, майстри, керівники проектів, координатори, завідувачі підрозділами. Задачі таких менеджерів полягають в координації роботи не управлінських службовців і безпосереднє управління іншими ресурсами. Одразу ж над менеджерами першої ланки в організаційній ієрархії знаходяться менеджери середнього рівня. Назви посад цих менеджерів, зазвичай, відображають їхні функ-

ціональні обов'язки – головний бухгалтер, керівник відділу, директор виробництва. До сфери обов'язків таких менеджерів входить оперативне управління (близько 75% всього часу). Наприклад на промислових фірмах дуже невелику частину часу менеджери цього рівня витрачають на роботу з клієнтами та споживачами. Замість цього вони зосереджують свою увагу на координації роботи груп, що очолюють менеджери низової ланки. Головні менеджери є керівниками на вищих рівнях організаційної піраміди – голова правління, член ради директорів, Президент, Голова виконавчої влади, Віце-президент. Вони несуть відповідальність за координацію діяльності фірми в цілому та за керівництво основною діяльністю підрозділами компанії. Їхній час розподілено між виконавцями основного планування, організації, керівництва та контролю діяльності компанії [13]. Не зважаючи, на якому рівні знаходиться менеджер, він в різній мірі здійснює певні дії – управлінські функції. Дослідники (М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, П. Друкер, О.С. Віханський, О.І. Наумов, І.М. Герчикова та ін.) виділяють чотири важливі функції, які вірно представляють управлінські обов'язки: планування, організація, мотивація, контроль. Досліджуючи діяльність менеджерів вищої ланки експерт менеджменту Г. Мінцберг дійшов висновку, що в незалежності від виконуваних функцій вони відіграють три взаємопов'язані ролі: міжособистісні, інформаційні та ролі прийняття рішень. І хоча автор пов'язував ці ролі тільки з топ-менеджерами, його дослідження можна розглядати ширше, і рівною мірою віднести до ролей, що стосуються менеджерів усіх рівнів [13].

Досліджуючи необхідність та шляхи формування лідерських якостей майбутніх менеджерів, вважаємо за доцільне розглянути вимоги до основних функцій менеджера з позиції успіш-

Таблиця 1

**Вимоги до основних функцій менеджера з позиції успішного керівника-лідера
із вже сформованими лідерськими якостями**

Основні функції менеджера	Стандартні вимоги щодо виконання основних функцій	Вимоги щодо виконання основних функцій з позиції керівника-лідера	Наявність сформованих лідерських якостей
Планування	Визначення цілей і майбутнього стану організації, а також ресурсів необхідних для їх досягнення.	Здійснення кваліфікованого планування на основі принципу участі (по Р. Ансоффу)	Ентузіазм, рішучість, енергійність, здатність дивитися вперед, розвинена інтуїція, вміння діяти у відповідності до ситуаційних змін, самоменеджмент.
Організація	Участь у системі розробки структури трудового процесу. Розподіл задач між підрозділами та серед підлеглих.	Доцільне співвідношення централізації та децентралізації влади.	Вміння досягати результатів, самодисципліна, здатність приймати складні рішення в умовах дефіциту часу та відсутності надійної інформації, вміння ефективно спілкуватися, опірність до стресу, вміння розпоряджатися своїм часом.
Мотивування	Виділення сукупності внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, що спонукають до діяльності.	Створення мотиваційної структури і мотивуючого середовища на основі поєднання формальних і неформальних основ влади.	Впевненість, порядність, вміння вести за собою, самовдосконалення, здатність впливати на інших, вміння визначати та розвивати таланти, вміння вселити впевненість в успіх спільної справи.
Контроль	Побудова системи контролю на основі чіткого стандарту відповідності бажаних результатів із наявними.	Взаємодія об'єкта та суб'єкта контролю як єдиного цілого на високому професійному рівні. Проектування системи контролю з пріоритетною аналітико-коригуючою функцією.	Готовність надати підтримку, здатність дивитися уперед, чесність та цілісність, тактовність.

ного керівника-лідера із вже сформованими лідерськими якостями (табл. 1).

Таким чином, від уміння керівника бути лідером залежить успішність виконання ним управлінських функцій і, як наслідок, ефективність діяльності всього підприємства.

Проаналізувавши вимоги, що висувають організації до успішного, конкурентоспроможного менеджера, а також бачення різних дослідників на перелік необхідних компетентностей, якими повинен володіти сучасний управлінець, нами виділено основні управлінські компетентності менеджерів які, завдяки сформованим лідерським якостям, дозволяють їм ефективно працювати на управлінській посаді, та сформулювали їх таким чином:

1) Організаційно-стратегічна компетентність. Менеджер повинен бачити перспективу розвитку організації як єдиного цілого. Вміти таким чином планувати свою діяльність, щоб на найвищих умовах отримувати необхідні організаційні результати.

2) Компетентність у сфері прийняття рішень. У ситуації невизначеності менеджер повинен обрати відповідний курс дій серед двох або більше альтернатив. Підлеглі виконують завдання, а менеджери повинні вирішувати яких цілей необхідно досягти, за рахунок яких ресурсів та який контроль буде здійснено.

3) Аналітична компетентність. Визначальним рівнем розвитку аналітичної компетентності є здатність менеджера до систематичної діагностики проблем з використанням наукового та кількісного підходів. Важливість цієї компетентності зростає при кар'єрному зростанні фахівця.

4) Адміністративна компетентність. Ефективно виконувати означені у процесі виробництва організаційні правила, координувати потік інформації та діяти в межах встановленого бюджету – необхідна майстерність менеджера в межах своєї організації.

5) Комунікативна компетентність. Деякі дослідники припускають, що саме мистецтво спілкування є важливим фактором успіху менеджера, адже приблизно 80% свого часу вони відводять на комунікацію один з одним, тому, спираючись на дослідження Г.С. Нікіфорова, ми вважаємо за потрібне розширити перелік комунікативних якостей, які є особливо важливими в управлінській діяльності:

а) здатність до кооперації та групової роботи (турбота про розвиток своїх власних здібностей, відповідальність перед самим собою за відображення власних ідей, інтересів, почуттів по відношенню до оточуючого світу, допомога і підтримка оточуючих, відкритість до нових ідей, готовність експериментувати та вчитися, позитивне налаштування на групову роботу;

б) поведінкові орієнтації при розв'язанні конфліктів;

в) соціальна компетентність при реалізації власних цілей в конкурентному середовищі [14].

6) Психологічна компетентність. Менеджери більшу половину свого робочого дня проводять у взаємодії з людьми. Колектив авторів В.В. Левчук, Л.В. Мишкорець, С.В. Котлік зазначає, що робота в системі ділових відносин «людина – людина», або управлінській системі «керівник – підлеглий» (до яких і відноситься робота менеджерів), буде максимально ефективною й оптимальною, якщо цю роботу буде виконувати гармонійно розвинена людина, підготовлена до реалізації своїх здібностей у творчій праці. Відповідний розвиток особистості та здібностей, відповідну психологічну готовність до діяльності може забезпечити переважно психологія [6, с. 308].

7) Виробнича компетентність. Знання менеджером основ виробництва є необхідним під час управлінської діяльності. Особливо це стосується менеджерів низової ланки управління. Інколи, вони змушені особисто виконувати певну частину трудової діяльності, однак, щоб не відбулося обмеження та підміна його функцій як спеціаліста з управління, менеджер повинен допомагати підлеглим у вирішенні проблем, навчати та консультувати співробітників, надавати кваліфікаційну оцінку способам та результатам діяльності співробітників [14, с. 169].

Вважаємо за потрібне наголосити ще на одному важливому аспекті підготовки менеджерів – загальнокультурному. Ми не виділили його в окрему компетентність, адже, на наш погляд, неможливо уявити собі формування вищезазначених компетентностей менеджера-лідера без погляду через призму наявності певного рівня культури майбутніх управлінців. У нашій країні багатьма поколіннями накопичено безцінний культурний та духовний досвід, тому виробнича культура, культура спілкування, культура організації

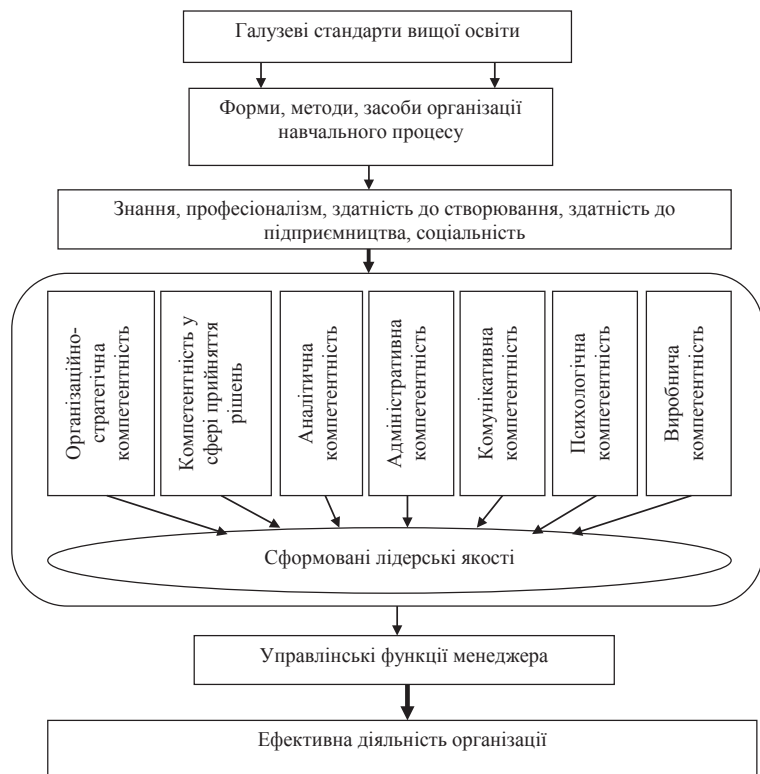

Рис. 1. Модель взаємозалежності ефективної діяльності організації від сформованих основних компетентностей та лідерських якостей майбутніх менеджерів

повинні лягти в основу управлінських компетентностей. Як зазначила С.С. Моторна «випускник університету, який володіє справжньою культурою, є творцем та втілювачем своїх найвищих та найпрекрасніших думок та прагнень» [15, с. 114].

Висновки і пропозиції. Таким чином, сформулювавши своє бачення переліку та визначення складових основних компетентностей менеджера ми розробили відповідну модель взаємозалежності ефективної діяльності організації від сформованих основних компетентностей та лідерських якостей майбутніх менеджерів (рис. 1).

Проведене дослідження показало, що перелік компетентностей майбутніх менеджерів у державному стандарті не враховує потребу формування лідерських якостей. На нашу думку прояв в практичній діяльності менеджера будь-якої сформованої компетентності проявленої не з позиції

неформального лідера, та не через призму сформованих лідерських якостей не буде мати максимального результату, необхідного для успішного функціонування підприємства, чи організації: «Якщо зміни та навчання не починаються згори – вони не починаються взагалі. Якщо вони не починаються – можна називати себе лідером – але не можна бути ним» [16, с. 122].

Отже, сьогодні зрозуміло, що тільки знання без певних навичок та умінь їхнього використання не можуть забезпечити підготовку студента до повноцінної професійної діяльності. Орієнтиром вищої освіти повинні стати ключові компетенції та компетентності, які окреслюють певні якості особистості, (а в рамках нашого дослідження особливої уваги заслуговують лідерські якості), формування яких повинно підготувати студентів для життя та ефективної праці в суспільстві.

Список літератури:

1. Менеджмент и организационное развитие высшей школы: учеб. / [авт. коллектив В. Р. Вебер, Е. В. Иванов, М. Н. Певзнер и др. под общ. ред. М. Н. Певзнера]. – Днепропетровск: Изд-во ДНУ, 2012. – 528 с.
2. Пазиніч Ю. М. Модернізація змісту професійної освіти на засадах компетентнісного підходу / Ю. М. Пазиніч // Науково-методичні підходи до викладання управлінських дисциплін в контексті вимог ринку праці: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 11-12 квіт. 2013 р.: у 2 т. – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2013. – Т. 1. – С. 113–115.
3. Арх. Віктор (Бедь В. В.) Упровадження нових освітніх систем та інноваційне оновлення змісту вищої освіти при підготовці фахівців у контексті компетентнісного підходу / Арх. Віктор (В. В. Бедь), М. Г. Артёмова // Науково-методичні підходи до викладання управлінських дисциплін в контексті вимог ринку праці [Текст]: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 11-12 квіт. 2013 р.: у 2 т. / Департамент освіти і науки Дніпропетр. облдержадмін. [та ін.]. – Д.: Біла К. О. [вид.], 2013. Т. 1: Взаємодія вищої освіти та ринку праці. – 2013. – С. 65–75.
4. Мазаракі А. А. Компетентнісна модель менеджера в галузевих стандартах вищої освіти України / А. А. Мазаракі, Т. І. Ткаченко // Науково-методичні підходи до викладання управлінських дисциплін в контексті вимог ринку праці: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 11-12 квіт. 2013 р.: у 2 т. – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2013. – Т. 1. – С. 3–5.
5. Пономаренко В. С. Проблеми підготовки компетентних економістів та менеджерів в Україні: монографія / В. С. Пономаренко. – Х.: ВД «Інжек», 2012. – 328 с.
6. Левчук В. В. Менеджмент: инновационно-стратегические и психолого-этические аспекты: учебное пособие / [В. В. Левчук, Л. В. Мишконец, С. В. Котлик и др.]. – Одесса: Астропринт, 2009. – 480 с.
7. Жигір В. І. Наукові підходи до побудови моделі професійної компетентності фахівців / В. І. Жигір // Проблеми трудової і професійної підготовки: наук.-метод. зб. Слов'янського державного педагогічного університету / [Кол. авт.; відповід. редактор і укладач В. В. Стешенко]. – Слов'янськ: СДПУ, 2011. – Вип. 16. – С. 30–38.
8. Щудло С. Вища освіта у пошуку якості: quo vadis: монографія / С. Щудло. – Харків: Коло, 2012. – 339 с.
9. Грушева А. А. Формування управлінської компетентності бакалаврів економічних спеціальностей у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. А. Грушева. – Київ, 2012. – 20 с.
10. Омельченко Л. М. Педагогічні умови формування ключових компетенцій майбутніх інженерів-педагогів енергетичного профілю / Л. М. Омельченко, О. М. Керницький, І. М. Шалімова // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти [Текст]: зб. наук. праць / за ред. Л. Л. Товажнянського, О. Г. Романовського. – Вип. 27 (31): в 3-х ч. – Ч.2. – Харків: НТУ «ХПІ», 2010. – С. 200–204.
11. Базарова К. Т. Социально-психологические факторы развития лидерских качеств руководителя: на материале транснациональной корпорации: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 [Електронний ресурс] / Базарова Камилла Тахировна. – М., 2008. – 208 с. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/sotsialno-psikhologicheskie-factory-razvitiya-liderskikh-kachestv-rukovoditelya-na-materiale>.
12. Афанасьєва Л. В. Формування професійної компетентності майбутніх менеджерів організацій у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Афанасьєва. – Кіровоград, 2013. – 20 с.
13. Основы менеджмента: учебное пособие для вузов / [Зайцева О. А., Радугин А. А., Радугин К. А., Рогачева Н. И.]; науч. ред. А. А. Радугин. – М.: Центр, 2000. – 432.
14. Психология менеджмента: Уч. для вузов / [под ред. Г. С. Никифорова]; 2-е изд. доп. и перераб. – СПб.: Питер. 2004. – 639 с.
15. Моторная С. Е. Современный научный базис психокомпетизации эволюционной изменчивости высшего образования: монография / С. Е. Моторная. – Севастополь: изд-во Вебер, 2009. – 452 с.
16. Рябова Е. В. Стратегический менеджмент в контексте требований рынка труда / Е. В. Рябова // Науково-методичні підходи до викладання управлінських дисциплін в контексті вимог ринку праці: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 11-12 квіт. 2013 р.: у 2 т. – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2013. – Т. 1. – С. 117–123.

Яценко О.Н.

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

ЛИДЕРСКИЕ КАЧЕСТВА В СТРУКТУРЕ СОСТАВЛЯЮЩИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МЕНЕДЖЕРОВ**Аннотация**

Проанализированы мнения ученых, которые касаются компетентного подхода в образовании. Исследованы теоретические вопросы анализа основных компетентностей будущих менеджеров. Обоснованно определен перечень компетенций, которые, благодаря сложившимся лидерским качествам, позволят успешно работать в конкурентной среде. Приведен пример требований к основным функциям менеджера с позиции успешного руководителя-лидера с уже сформированными лидерскими качествами. Предложена модель взаимозависимости эффективной деятельности организации от сложившихся основных компетентностей и лидерских качеств будущих менеджеров.

Ключевые слова: менеджеры, компетентность, лидерские качества, организация, управление.

Yatsenko O.M.

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

LEADERSHIP QUALITIES IN THE STRUCTURE OF THE MANAGER'S COMPETENCE CONSTRUCTION**Summary**

Research associates thoughts are analyzed regarding the competent approach in education. Theoretical matters are researched of the the main competency of the future managers. Specific list of competency is justified which because of established leadership qualities will help to work successfully in the competitive environment. The example of requirements regarding the main managers functions from the point of the successful manager-leader with already established leadership qualities is provided. The model of mutual dependence of effective organization operation from the established main competencies and leadership qualities of the future managers is suggested.

Keywords: managers, competence, leadership qualities, organization, management.

УДК 81'243'373

ОСНОВНІ ПІДХОДИ В ПРОЦЕСІ ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ**Яцканіч Н.М.**

Ужгородський національний університет

Першочерговим завданням дисципліни «Іноземна мова» у вузі є вивчення іншомовної лексики, яка в майбутньому допоможе ефективно вирішувати професійні задачі та буде корисною в соціально-побутовій комунікації. У статті виокремлено основні підходи в процесі збагачення словникового складу. Проаналізовано етапи встановлення лексичних структур іноземної мови та навчання коректній роботі з двомовними словниками. Даний підхід, безперечно, вимагає від викладача постійної клопіткої роботи. Проте, зростаючий ентузіазм та якість результатів навчання демонструють його ефективність.

Ключові слова: іноземна мова (ІМ), словниковий склад, лексичний матеріал.

Постановка проблеми. На сучасному етапі формування іншомовної комунікативної компетенції кожен викладач звертає особливу увагу на процес формування та збагачення словникового складу, вивчення та систематизації лексики. Важливість даного процесу знаходить своє віддлуння у навчальних програмах з дисципліни «Іноземна мова» (ІМ).

Проте, варто відмітити, що на певному етапі навчання, після вивчення невідомих слів та виконання низки тренувальних лексичних вправ, викладач знаходиться на роздоріжжі, зда-

ється обеззброєним. Постає важливе проблемне питання «Яким чином необхідно діяти надалі, щоб аудиторія змогла в майбутньому вміло його використовувати в іншомовній комунікації?», адже навчання лексичному матеріалу є неодмінною складовою педагогічного процесу.

Першочерговим завданням навчальної програми з дисципліни є вивчення лексичного складу мови, оскільки це є запорукою вільного володіння ІМ. Проте, сьогодні ми, викладачі, знаходимося в скрутному становищі, яке спричинене відсутністю як чіткої послідовності орга-

нізації навчального процесу, так і можливого практичного застосування засвоєних «прикладів». У певній безвиході знаходяться й студенти, які, безперечно, відчувають труднощі під час «відтворення» абстрактно вивчених «понять».

Зокрема, відчувається нагальна потреба в належному методичному забезпеченні дисципліни «ІМ», яке б могло вирішити проблемне питання ефективного оволодіння іншомовною лексикою. Переважна більшість сучасних посібників пропонують загальні розділи з вивчення конкретних понять відповідно до певної програми, інші, в свою чергу, поєднують матеріал, спрямований на формування вмінь та навичок письма та читання, що обмежується невеликим переліком невідомих (на думку редакції) слів та словосполучень, які, як показує досвід, не є важливими та доцільними для ефективного оволодіння словниковим складом ІМ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні існує чимало публікацій, автори яких цікавляться методикою формування іншомовної компетенції. Результати аналізу свідчать, що проблемним питанням займалися А.П. Боклан, Г.М. Цюник, С.В. Король, Н.З. Луцик, С.Ф. Шатілов, J. Courtillon, P. Bogaards, R. Mimran та багато інших. Значна кількість науковців з прикриттю констатує факт існування вищевказаних «зворотних» труднощів в процесі оволодіння словниковим складом ІМ, які є причиною як методологічної необхідності, так і складності, притаманній тій чи іншій окремо взятій мові.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, сьогодні існує нагальна потреба у вирішенні питання методики поетапного формування іншомовної лексичної компетенції, у пошуку ефективного підходу в процесі збагачення словникового складу ІМ, що й стимулює нас, молодих вчених України, до подальших наукових досліджень в даному напрямку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є спроба виокремити та проаналізувати основні підходи в процесі збагачення словникового складу іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі викладання/вивчення ІМ у вузі ми, викладачі, з прикриттю змушені констатувати факт недостатнього рівня володіння іншомовною лексикою студентами, що, в свою чергу, негативно відображається на іншомовній комунікації та сприяє труднощі в процесі читання та письма. Тож, на нашу думку, першочерговою необхідністю для кожного з нас є, безперечно, збільшення словникового складу ІМ, встановлення певних кількісних завдань. І тут постає низка проблемних питань. *На яку кількість слів необхідно збільшити словниковий склад ІМ? На яких напрямках необхідно зосередити увагу? До яких підходів доцільно вдатися в процесі навчання? Коли варто припинити цей процес?... Беручи до уваги той факт, що словниковий склад будь-якої мови – невичерпна система, яка щодня збагачується, чи можливо виокремити певні постійні тематичні межі? Яку роль відіграє процес вивчення нових слів у навчальному процесі?*

Насправді ж, збагачення словникового складу ІМ зовсім не призводить до феномену «насиче-

ності», а навпаки – «провокує ефект «сніжної кулі». Адже набагато легшим є вивчення іншомовного лексичного матеріалу, за наявності певного багажу знань, аніж за його відсутності (оскільки формується конкретна система, яка, з часом, набуває чіткої структури). Зауважимо, що встановлення кількісного завдання в процесі збагачення словникового складу ІМ є можливим, виключно, за умови опанування лексики, яка в майбутньому стане частиною певної системи та буде ефективно використовуватися протягом довготривалого періоду.

На нашу думку, в процесі навчання іншомовній лексиці найважчим завданням є досягнення певного рівня розширення словникового складу під час мовлення. Ми зовсім не намагаємося виокремити поняття «активна/пасивна лексика», «розуміння/мовлення», а тільки спробуємо витримати співвідношення «розуміння/відтворення», адже основним завданням дисципліни ІМ є вивчення іншомовних слів, які допоможуть в майбутньому ефективно вирішувати професійні задачі та будуть корисними в соціально-побутовій комунікації.

Відзначимо, що розвиток словникового складу мови безпосередньо пов'язаний з рівнем академічних знань студентів, які, в свою чергу, обмежуються навчальними програмами інших дисциплін. Викладач ІМ змушений щодня ставати дослідником маловідомих галузей, щоб в процесі навчання та в майбутньому його аудиторія змогла досягти успіху.

Для консолідації набутих знань та для вмілого їх відтворення в іншомовній комунікації, ми б радили вдатися до наступних дій в процесі вивчення лексичного матеріалу:

1) виокремлення в пам'яті нових слів серед організованих структур опанованої лексики, де «слово» не втрачається (як нечітко виявлений об'єкт), а знаходиться у певній морфологічній (або будь-якій іншій) системі, яка базується на вивчених раніше словах;

2) регулярна активізація нових слів, яка б не обмежувалася виключно спонтанним їх використанням (на даному етапі можна вдатися до виконання низки різноманітних тренувальних вправ);

3) повторне коротко та довго тривале використання слів, що мало б на меті їх вміле відтворення в усній та письмовій формі.

Відтворення нового лексичного матеріалу на письмі дозволяє якнайкраще закріпити слова та забезпечити їх коректне використання у граматичному контексті. Вивчення ж лексики в межах однієї теми повинно передбачати усний підсумковий контроль, в процесі якого студенти мали б змогу відтворювати нові слова. Однак, на нашу думку, така практика повинна базуватися на виконанні різноманітних вправ, а процес запам'ятовування – на розумінні лексичних структур.

Яким же чином можливо встановити словотвір певних понять? Мовні структури не є багато численними та відрізняються залежно від форми та змісту, а вміння їх ідентифікувати вважається необхідною складовою в процесі роботи з іноземними текстами різних рівнів складності. Якщо ж акцентувати увагу виключно на вивченні загальних значень мовних структур й зважати на той факт, що їх кількість є дещо лімітованою,

то може скластися хибне враження щодо легкості засвоєння навчального матеріалу. Коли ж ретельніше підійти до розгляду питання функціонування афіксальних конструкцій (з точки зору морфології та змісту), все стає набагато складнішим. Адже, час від часу, трапляються особливі випадки вживання, й існує можливість помилитися у виборі серед всього їх різноманіття, яке, на жаль, не підлягає жодній закономірності.

В процесі навчання лексичному матеріалу, ми б радили чітко виокремити визначальні елементи нових понять та бути завжди напоготові для роз'яснення їх існування та функціонування під час мовної інтерпретації. Важливим моментом вважаємо залучення до такої роботи студентів, які б на певному етапі зуміли самостійно знаходити вищезгадані «утворення» та зуміли розглумачити процес їх формування. Ми впевнені, що аудиторія не може залишатися осторонь або ж керуватися виключно загальною інформацією (яка, в деякій мірі, знищує «реальність», вдаючись до спрощених формулювань), оскільки такий підхід в жодному разі не сприятиме ефективному оволодінню ІМ.

На початковому етапі вивчення мовних структур, ми б радили навчати студентів розрізняти поняття «суфікс» та «префікс», не обмежуючись їх місцезнаходженням у слові, а, власне, зосереджуватися на вмінні ідентифікації їх особливостей (морфологічних, синтаксичних). Існує певна послідовність, яка, на нашу думку, може бути корисною для засвоєння вищезгаданих понять, що передбачає:

- зосередження уваги аудиторії на існуванні конкретного важливого феномену;
- процес ознайомлення з кожним окремим мовним явищем (префіксом, суфіксом), який повинен відбуватися систематично, із залученням (та роз'ясненням) таких важливих феноменів як омонімія, поліморфізм, з метою подальшого розширення словникового складу ІМ;
- повторення та узагальнення вивчених мовних структур.

Майже схожу схему можна взяти на озброєння в процесі вивчення синонімів, антонімів та омонімів. Щоб не обмежуватися складністю «спрощених» визначень, рекомендуємо висвітлювати кожне окреме поняття як лексико-семантичний феномен, який, слід відзначити, не є легким для опанування. Особливу увагу варто приділити поняттям «синоніми/антоніми», оскільки вони відіграють значну роль в процесі іншомовної комунікації. Безперечно, такий підхід у навчанні досить швидко може створити певні «делікатні» ситуації, коли варто вдатися до аналітичних роз'яснень та встановлення правил їх вживання. На нашу думку, використання вищезгаданої схеми полегшує досягнення головної мети предмету «ІМ», а саме – «справжнє та продумане» іншомовне мовлення. Формування ж мовної компетенції має зосереджуватися на розкритті всіх важливих протиставлень впродовж всього періоду навчання ІМ. Як вказує досвід, найдоречнішими в процесі виконання тренувальних вправ виявляються ситуації, спрямовані на пошук змістових відмінностей та критеріїв, які дають змогу розрізняти способи їх вживання.

Зокрема, для того щоб студенти мали змогу власноруч опановувати тексти різних рівнів

складності та розмовляти ІМ з достатнім рівнем мовної корекції, ми б радили не оминати в процесі навчання явище полісемії. Не беручи до уваги опис загальноновживаних слів у французькій мові («faire», «dire»), спробуємо відшукати явище полісемії, користуючись певним переліком, який би розрізняв:

- конкретне/абстрактне поняття;
- загальне значення;
- узагальнююче, окреме або технічне значення;
- специфічне/особливе значення словникового складу;
- сталий вираз.

На нашу думку, такий поділ є більш дієвим, аніж виключне розмежування значення на «пряме/непряме», яке, як правило, у багатьох ситуаціях може призвести до плутанини, оскільки пряме значення слова не завжди є реальним та матеріальним. Важливо відзначити той факт, що вищевказаний поділ можливо запроваджувати тільки поступово та поетапно, опрацьовуючи одні критерії за іншими. Надалі варто використовувати їх знову й знову, виявляючи факт існування «літературного» значення, яке відрізняється від звичного, щоденного, буденного вжитку.

Встановлений перелік критеріїв може бути корисним в процесі навчання коректній роботі з двомовними словниками. На нашу думку, це особливо важливий аспект, якому ми, викладачі ІМ, неодмінно повинні навчати студентів. На даному етапі збагачення словникового складу ІМ найважче працювати з аудиторією, яку «відлякує» об'єм друкованого видання та незрозумілість його практичного застосування. Вважати, що всі студенти вміють працювати зі словниками – помилково, а сподіватися, що вони користуються ними, виконуючи завдання, – дещо оманливо... Ми гадаємо, що неодмінно варто привчати аудиторію до роботи з двомовними словниками, запроваджувати їх систематичне використання впродовж навчання. За можливості, для пошуку необхідної інформації слід залучати до роботи всіх студентів (за умов достатньої кількості ефективного методичного забезпечення) або одного-двох (по черзі).

Ми б радили, з початку навчального семестру підготувати вправи визначального характеру, метою яких неодмінно має бути «фізичне вміння» визначення сторінки в словнику або ж місцезнаходження слова на сторінці. Радимо виконати на занятті з французької мови подібне завдання: «Віднайти у словнику прослуханий перелік слів, а саме таких, які б починалися на придихову «h» наступними звуками: [r], [ε], [x]». До речі, такі вправи варто проводити впродовж всього періоду навчання ІМ, відводячи незначну кількість часу для роботи з двомовними словниками, щоб спонукати студентів до самостійності. Адже, пошукове слово – це надзвичайна нагода вдатися до роздумів щодо граматичних категорій: «Чому слід шукати дієслово в неозначеній формі? А прикметник – у чоловічому роді (навіть якщо існує окрема його форма у жіночому)?».

Висновки та пропозиції. Таким чином, підсумовуючи все вищевказане, можемо стверджувати, що основними й ефективними підходами збагачення словникового складу ІМ є: процес

встановлення лексичних структур (морфологічних зв'язків; синонімів/антонімів/омонімів; явища полісемії) та коректне використання двомовних словників.

Вищевказані шляхи збагачення словникового складу вимагають від викладача впродовж всього періоду навчання ІМ зосереджувати увагу на чітких, фіксованих напрямках в роботі, здійснювати постійний моніторинг. Такий підхід спонукає нас

до щоденної клопіткої роботи, й хоч концепція його задуму впровадження досить проста, але, водночас, вона є досить складною в реалізації. Однак, поступово виявлена аудиторією зацікавленість до мови, зростаючий ентузіазм та якість результатів навчання демонструють ефективність проаналізованого підходу, який допомагає студентам відкривати для себе нові цікаві речі та читати літературні твори мовою оригіналу.

Список літератури:

1. Вікторова Л.В. Використання імітаційно-ігрового підходу у процесі вивчення іноземної мови / Л. В. Вікторова, О. С. Комарова // Вища школа [збірник наукових статей]. – К.: Знання. – 2012. – № 9. – С.62-67.
2. Ліла М. В. Врахування особливостей сприймання в засвоєнні лексичних одиниць іноземної мови / М. В. Ліла // Психолінгвістика. – 2008. – № 2. – С.34-42.
3. Основи психології та педагогіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://posibnyky.vntu.edu.ua/psihologiya/zmist.htm>.
4. Основы методики преподавания иностранных языков / под ред. В. А. Бухбиндера, В. Штраусса. – К.: Вища школа, 1986. – 336 с.
5. Шапкина О.М. Лінгвістичні передумови розширення словника на основі багатозначності / Шапкина О.М. / У книзі: Питання романо-германської філології та методики викладання іноземної мови. Вип.6 -К., 1979. – С. 151-156.
6. Bogaards P. – Le vocabulaire dans l'apprentissage des langues étrangères. – Hatier. – Paris: 1994.
7. Boucher A.M. – Méthodologie de l'enseignement et de l'apprentissage des langues secondes. – Université de Montréal. – 1992.
8. Courtillon J. – Lexique et apprentissage de la langue. – EDICEF. – Paris: 1989.
9. Girard. D. – Enseigner les langues: méthodes et pratiques. – Bordas. – Paris: 1995.
10. Klein W. – L'acquisition de langue étrangère. – Armand Colin. – Paris: 1989.
11. Mimran R. – Vocabulaire explicatif du français.- CLE International. – Paris: 2004.

Яцканіч Н.М.

Ужгородський національний університет

ГЛАВНЫЕ ПОДХОДЫ В ПРОЦЕССЕ ОБОГАЩЕНИЯ СЛОВАРНОГО СОСТАВА ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Первоочерёдным заданием дисциплины «Иностранный язык» в вузе является изучение иноязычной лексики, которая в будущем сумела б помочь эффективно решать профессиональные задачи и была б полезной в социально-бытовой коммуникации. В статье представлены главные подходы в процессе обогащения словарного состава. Осуществлён анализ этапов становления лексических структур иностранного языка и обучения корректной работе с двуязычными словарями. Данный подход, безусловно, требует от преподавателей ежедневной откровенной работы. Однако, повышающийся энтузиазм и качество итогов обучения демонстрируют его эффективность.

Ключевые слова: иностранный язык (ИЯ), словарный состав, лексический материал.

Yatskanych N.M.

Uzhhorod National University

THE MAIN STAGES IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE VOCABULARY ENRICHMENT

Summary

The primary task of the discipline «Foreign Language» at the university is to study foreign language vocabulary that will help to fulfill professional assignments effectively in future as well as could be helpful in social and everyday communication. The key approaches in the process of vocabulary expanding are distinguished in the article. The main levels of foreign language lexical structure and the training of operating with bilingual dictionaries are analyzed in the work. The given approach demands proper teacher's work. However, the growing enthusiasm and the qualified result of learning demonstrate its effectiveness.

Keywords: foreign language (FL), vocabulary, lexical material.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 165.61:321.01

ІРРАЦІОНАЛЬНЕ І ВЛАДА

Капустіна Н.Б.

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглядається співвідношення понять «ірраціональне», «влада», «ірраціональність влади». Продемонстрований круг проблем, пов'язаний з ірраціональністю і владою, на основі аналізу філософської спадщини Ф. Ніцше, З. Фрейда, К. Хорні. Встановлено, що ірраціональне грає не менш важливу роль в прояві влади, чим раціональне. Основа ірраціональності влади знаходиться у сфері несвідомого.

Ключові слова: ірраціональне, ірраціональність, влада, воля до влади, несвідоме.

Постановка проблеми. Актуалізація дослідження проблем співвідношення ірраціонального та феномену влади зумовлена потребою розуміння тих різноманітних трансформаційних процесів, що відбуваються у сучасному суспільстві. Ми вже є свідками зростання світової нестабільності, економічних і політичних криз, етнічних і релігійних конфліктів, світової терористичної загрози та навіть складно уявити, що все це є проявом людського саме «раціо». Багато владних інстанцій в наш час вдаються до авторитарних та іноді навіть брутальних засобів керування суспільством, майстерно використовуючи сучасні технічні засоби, зокрема і засоби психологічного маніпулювання, виходячи при цьому за межі раціонального. Історія людства свідчить, що у своїх проявах людина у боротьбі за владу та її збереження діє не тільки раціонально обґрунтовано, а має й ірраціональне підґрунтя. Усе це переконує в необхідності дослідження цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній неklasичній філософії уявлення про владу пов'язані з переглядом розуміння влади як чисто підконтрольного розуму феномену і розглядом її за межами раціонального. Першим з таким підходом виступив Ф. Ніцше. Життя Ф. Ніцше розглядає як «волю до влади». У нього «воля до влади» лежить в основі існування, пізнання світу, будучи «волею до істини», виявляється формою прояву ірраціонального. Ірраціональні прояви влади ми знаходимо у формі влади над собою, владою над обставинами, владою над природою і владою над людьми. Ці аспекти проблеми ірраціонального у владі та ірраціональності влади розглядалися в контексті філософсько-психологічних концепцій, З. Фрейда, К. Хорні, Е. Фромма.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є необхідність визначити роль і місце ірраціонального у владі та ірраціональності як характеристики феномену влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прагнення до влади властиво людській натурі і часто знаходиться за межами раціонального в площині ірраціонального. Ірраціональне спирається не на розум і логіку, а виключно на несвідоме, волю, віру, інтуїцію. Ці прояви ірраціонального не можуть бути описані з позицій традиційних підходів до влади тому у рамках

нашого дослідження виникає необхідність звернутися до неklasичних підходів.

В рамках неklasичної філософії представники біологічного трактування влади розглядають її як механізм приборкання людської агресивності, закладеної в найбільш фундаментальних інстинктах людини як біологічної істоти. У структурі біологічних властивостей, притаманних і людям, і тварині, агресія виступає у вигляді інстинкту боротьби, спрямованої проти представників того ж роду.

Найбільший інтерес представляє філософія Ф. Ніцше як представника цієї концепції. Взагалі проблема влади користувалася з його боку особливою увагою. Фуко писав: «Ніцше є тим, хто основною метою філософського мислення оголосив відносини влади» [4, 78].

В основу своєї концепції «волі до влади» Ф. Ніцше поклав ідеї А. Шопенгауера, який вважав, що в основі світу лежить воля, яка є причиною наявності в ньому нерозумного, випадкового і незрозумілого. Воля у Шопенгауера – це сукупність бажань, інстинктів, пристрастей, які проявляються як несвідомі спонукання чи неконтрольовані дії [5]. Ніцше слідом за Шопенгауером розглядає «волю до влади» як природне ірраціональне начало, яке лежить в основі існування світу. Наявністю волі він пояснював і ірраціональність самого світу. Цей світ він розуміє у вигляді потоку, вічного й абсолютного становлення, в якому немає ні мети, ні логіки, а є лише безглузда послідовність комбінацій і випадковостей. Становлення, Ніцше розглядає як результат суперництва між волями, кожна з яких прагне стати сильнішою. В результаті такого суперництва одна із сторін або збільшує свою владу, або втрачає її.

Життя Ніцше розглядав як «волю до влади». Поняття «волі до життя» і «волі до влади» їм отожднюються. Усе живе, згідно з філософом, прагне до влади, від клітини до людини. Воля як основна риса усього живого є «єдність трьох модусів: я хочу, я можу, я повинен», що і є влада [1, с. 222]. Життя таке, стверджує Ф. Ніцше, що сильні підпорядковують собі слабких, пригноблюють їх, живуть за їх рахунок. «Воля до влади у всякій комбінації сил, що обороняється проти сильнішого, нападаючи на слабкіше» [1, с. 313]. Дотримуючись цього поло-

ження, Ф. Ніцше підкреслював, що влада є волею і спроможністю до самоствердження.

Влада у Ніцше носить суто ірраціональний характер. Неоевропейському раціоналізму він протиставив почуття і інстинкти, що забезпечують волю до влади, а розум, вважає він лише допоміжний інструмент в руках непізнаної, всюдисущої «волі до влади». Згодом біологічне тлумачення влади послужило обґрунтуванням права одних народів керувати іншими. Це яскраво проявилось в ідеології і політиці у багатьох тоталітарних державах.

Для поглиблення розуміння влади і ірраціональності як її характеристики необхідно звернутися до ще однієї концепції влади – психоаналітичної. Ця концепція розглядає владу як спосіб панування несвідомого над людською свідомістю, де індивід підкоряється силам що знаходяться поза його свідомістю.

У психоаналітичній концепції З. Фрейда проблема влади – це проблема панування несвідомого над людською свідомістю і поведінкою, а також проблема відносин з цією владою, примирення чи боротьби з нею. Насамперед, вважає вчений, має місце підкорення свідомості силам, що знаходяться поза її межами. Отже, Фрейд бачить тут своєрідне рабство, де людина – раб самої себе, тобто своїх власних ілюзій, зокрема, раб бажання панувати, у котрому й полягає сама людська сутність [3]. У своїй структурі особистості Фрейд прямо вказує, що людська свідомість, на противагу усталеним раціоналістичним уявленням, є аж ніяк не господарем, а лише виконавцем, несвідомого реалізуючи його бажання.

Фрейд викладав проблеми влади мовою енергетики, біології, антропології свого часу і, найголовніше, – мовою створеного ним психоаналізу. Він розуміє людську психіку як цілісне утворення, в якому прозорі, проникні для свідомості елементи співіснують поруч із непрозорими, «силовими», «енергетичними» елементами. Цей психоаналітичний феномен уявляється принципово двохітним, він містить параметр знання і параметр сили. Інакше кажучи, несвідоме, що визначає свідомість і панує над нею, виступає як таке, що свідомість повинна пізнавати з метою якоюсь мірою ним керувати.

Усі ці конкретні життєві умови впливають на динаміку внутрішньо психічних сил або інстанцій влади, пов'язаних відносинами панування і підкорення. Ця динаміка, як відомо, розглядається Фрейдом на двох моделях. Перша – «несвідоме – підсвідоме – свідоме» і друга – «Воно- Я-Над-Я». Обидві засновані на ідеї «волі до влади» несвідомих сил, котрі прагнуть до задоволення потягів. У психіці людини ці потяги були витіснені, але продовжують існувати та відтворюватися на інших рівнях, справляючи свій формуючий або деформуючий вплив на всі можливі прояви свідомості людини та її діяльність.

Особливо чітко подана диференціація сил, що конфліктують, у другій моделі. Варто так само звернути увагу на характер антагонізмів між різноманітними інстанціями у психіці і на засоби реалізації влади одних над іншими. Так, лібідо – «воно» – втілює в собі принцип насолоди і поривається до негайного задоволення інстинктів. Проте, зіштовхуючись із вимогами зовнішнього

світу, «Воно» змушене змінювати свої установки, погоджувати бажання з реальністю, «погоджуватись» на відстрочене задоволення бажань.

У процесі еволюції «Воно» при зіткненні з вимогами зовнішнього світу приводить до виникнення «Я», що народжує принцип реальності. «Я» дозволяє людині певною мірою свідомо керувати власним життям. Проте і новоявлене «Я» не може самотійно узгодити потреби, які має «Воно», і вимоги зовнішнього світу: так починається становлення ще однієї, конфліктної стосовно нього самого, так само як і стосовно несвідомих потягів «лібідо», інстанції, що втілює провини, заборону, совість, закон. Це – «Над-Я». Дана інстанція втілює владу засвоєних людиною норм її соціального оточення. Середина, опосередковувальна інстанція «Я» знаходиться наче між двома безоднями і має цілий комплекс негативних почуттів, покликаних стимулювати її власні дії, як-от страх перед реальністю зовнішнього світу, тривогу, що її викликає «Воно», і муки совісті, зумовлені тим, що вимоги «Над-Я» залишилися нездійсненими [3, 304].

Побудова моделей функціонування психіки не була для Фрейда як фундатора психоаналізу самоціллю. Йому було необхідно перетворити знання про внутрішньопсихічні структури влади на практичні стратегії роботи з цими структурами.

У світлі досліджень останнього часу виявляється, що, незважаючи на всі інтелектуалістські претензії, фрейдівське уявлення про владу залишається відкритим для ірраціональності гіпнозу і для впровадження усіх інших форм влади людини над людиною. Психоаналіз знайшов своє практичне застосування при вирішенні конкретних проблем, що виникають у політичному житті суспільства таких, як, наприклад, з'ясування причин деструктивної поведінки особистості, забезпечення підтримки влади з боку особистості, можливість впливати і контролювати поведінку індивіда і груп тощо.

Інша представниця психоаналітичної концепції влади К. Хорні визначальним мотивом політичної поведінки вважала страх, породжуваний ворожим людині соціальним середовищем [2, 47]. Вона, впевнена що історично не в усіх культурах цінністю виступає влада, престиж або багатство. Так в первісному суспільстві, де переважає привласнюючий вид діяльності, владу здійснював старійшина, який за загальним визнанням був компетентний. Як правило, це була людина, що має життєвий досвід, мудрість, хоробрість. Влада в племенах носила не постійний характер, а здійснювалася коли виникала необхідність: ведення війни, рішення конфліктів, розподіл благ. З вирішенням проблеми необхідність у владі відпадала, а влада окремої особи припинялася. Можна сказати, що влада базувалася на раціональних засадах.

Для сучасного ж суспільства стає характерним і ірраціональні спонування, що призводять людину до влади. Такі спонування до влади, з точки зору Хорні, можуть бути нормальними і невротичними.

Хорні розглядає владу, престиж і володіння як аспекти однієї проблеми. У деталях, звичайно, перевага тієї або іншої із цих цілей має для людини велике значення. Те, яка з них домінує у невротичному прагненні до заспокоєння, зале-

жить як від зовнішніх обставин, так і від розкозжень в індивідуальних здібностях та психологічній структурі. Аналітик розглядає їх як єдине ціле, тому що всі вони мають дещо спільне. Прагнення до влади, престижу і володіння означає досягнення спокою через ослаблення контакту з іншими людьми і через зміцнення власного становища. Саме ж бажання домінувати, завойовувати престиж, здобувати багатство і домагатися добробуту, звичайно, не є невротичною схильністю.

Для того, щоб зрозуміти характеристики невротичного прагнення досягти своїх цілей, його слід порівняти з аналогічним нормальним прагненням. Наприклад, відчуття влади може виникати у нормальної людини в результаті реалізації її фізичної або духовної сили, зрілості або мудрості. Прагнення людини до влади може бути викликано також якоюсь особливою причиною, пов'язаною із сім'єю, батьківщиною, політичною чи фаховою групою, винаходом чи науковою ідеєю. У свою чергу, невротичне прагнення до влади народжується з тривожності, ненависті і почуття власної неповноцінності. Іншими словами, нормальне прагнення до влади народжується із сили, невротичне – зі слабкості.

Потрібно сказати, що невротичні прагнення до влади, престижу і володіння служать не тільки захистом від тривожності, але також і каналом, по якому може виходити витиснута ворожість. Насамперед, Хорні обговорює, як кожне з цих прагнень створює особливий захист від тривожності, а потім вказує особливі шляхи для виходу ворожості.

Прагнення до влади служить у Хорні, по-перше, захистом від безпомічності, яка є одним з основних елементів тривожності. Невротик відчуває таку сильну відразу до будь-якого віддаленого натяку на безпомічність або на слабкість у собі, що намагається уникати ситуацій, котрі нормальна людина вважає цілком звичайними.

По-друге, невротичне прагнення до влади служить захистом від загрози почувати себе або виглядати незначущим. Невротик виробляє жорсткий і ірраціональний ідеал сили, що змушує його вірити у свою спроможність впоратися з будь-якою ситуацією, якою б складною вона не була, і при тому негайно. Цей ідеал пов'язаний із гордістю, внаслідок чого невротик розглядає слабкість не тільки як небезпеку, але й як ганьбу [2].

У зв'язку з цим невротик поділяє людей на «сильних», якими захоплюється, і «слабких», котрими нехтує. Проте йому важко визначити, що вважати слабкістю. Він відчуває більше або менше презирство до всіх людей, які погоджуються з ним або поступаються його бажанням, а також до тих, хто має внутрішні забобони або не контролює свої емоції настільки старанно, щоб завжди мати безтурботний вигляд. Це презирство поширюється у нього і на аналогічні власні якості. Він відчуває приниження, якщо йому доводиться визнавати власну тривожність або внутрішні забобони, і тоді через презирство до себе за свій невроз змушений зберігати цей факт у таємниці. Він нехтує собою і через те, що не в змозі впоратися з неврозом сам-на-сам.

Особливі форми, яких набирає прагнення до влади, залежать від того, позбавлення якої саме влади невротик найбільше боїться (або якою нехтує).

Можна навести декілька проявів цього прагнення, що зустрічаються частіше від інших. По-перше, невротик буде намагатися керувати іншими, а також тримати під контролем себе. Він хоче, щоб без його рішення взагалі нічого не відбувалося.

Це прагнення до контролю може набирати ослабленої форми, коли людина свідомо дає іншим повну свободу, наполягаючи, однак, на тому, щоб знати усе, що вони роблять, і відчуваючи роздратування, коли що-небудь залишається в секреті від нього. Тенденції усе контролювати можуть витіснятися до такої міри, що не тільки сама людина, але й її оточення можуть бути переконані, що вона надзвичайно великодушна, надаючи свободу іншому.

Проте якщо людина настільки повно витісняє своє бажання контролювати, у неї щоразу може проявлятися пригніченість. Не знаючи причину такого роду розладів, вона може приписувати їх погодним умовам, поганому харчуванню або подібним стороннім факторам. Багато з того, що виглядає цікавістю, також визначається таємним бажанням людини керувати ситуацією. Люди цього типу також схильні бути завжди правими і дратуються, якщо їм доводять їхню неправоту, навіть з незначного приводу. Вони повинні знати про все краще за всіх. Часом ця риса виражається дуже яскраво.

Іншою установкою, що може характеризувати невротика в його прагненні до влади, є постійна потреба наполягати на своєму. Головним джерелом гострого роздратування для нього може служити небажання інших робити те, чого він від них очікує, і саме тоді, коли він цього хоче. Нетерплячість невротика тісно пов'язана з цим аспектом прагнення до влади. Будь-якого роду відстрочка, будь-яке змушене чекання стане джерелом роздратування. Часто невротик сам не усвідомлює існування керуючої ним установки або принаймні сили її дії. Звичайно, в його інтересах не усвідомлювати і не змінювати такі стосунки, бо вони виконують важливі захисні функції. Вочевидь, пошук влади є захистом від безпомічності і від почуття власної незначущості.

Домінування над іншими, характерне для невротичного прагнення до влади, не обов'язково відкрито виступає як ворожість до людей. Воно може бути приховане в соціально значущих або приятельських формах, проявляючись, наприклад, як схильність давати поради, намагання спрямовувати справи інших людей під приводом ініціативності або лідерства. Але, якщо за такими відносинами ховається ворожість, то підлеглі будуть відчувати її; їх реакцією може бути лояльність або протест. Сам невротик зазвичай не усвідомлює привнесеної ним ворожості, навіть якщо він доходить до стану сказу. Коли справи йдуть не так, як бажано для нього, він все одно думає, що за своєю суттю він є ніжним душею, і впадає у поганий настрій лише тому, що люди поведуться нерозумно і суперечать йому [2].

Дійсність же свідчить про дещо інше. Ворожість невротика набуває цивілізованих форм і виходить назовні, коли йому не вдається домогтися своєї мети. Приводом для розпачу може стати те, що інші люди не сприймають його позицію як власну через просту розбіжність у думках або неможли-

вість дотримуватись його порад. Проте такі дрібниці можуть викликати значний гнів, що виникає внаслідок протистояння, і може бути витиснутий, як ми вже бачили, разом із ворожістю і з переходом на рівень нової тривожності.

Висновки. Отже, ґрунтовно дослідивши проблему ірраціонального у владі та ірраціональності як характеристики феномену влади, можна дійти висновку, що в прагненні людини отримати владу,

володіти владою і зберегти владу часто спостерігається прояв нерозумного, незрозумілого ірраціонального початку. Ірраціональне так само природно притаманне владі, як і раціональне, воно мотивує людину в його прагненні дістати і мати владу. Саме у сучасному світі ми часто спостерігаємо ірраціональні прояви влади і знаходимо їх у формі волі до влади, панування несвідомого над людською свідомістю, невротичного прагнення до влади.

Список літератури:

1. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Ф. Ницше – М.: Культурная Революция, 2005. – 880 с.
2. Философия власти / Гаджиев К.С., Ильин В.В., Панарин А.С., Рябов А.В. / Под ред. Ильина В.В. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1993. – 271 с.
3. Фрейд З. Основные принципы психоанализа / З. Фрейд – М.: Мысль, 1998. – 345 с.
4. Фуко М. История сексуальности-III: Забота о себе / М. Фуко – Киев: Дух и литера; Грунт; М.: Рефл-бук, 1998. – 288 с.
5. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / А. Шопенгауэр – В 2_х т. – Т. 2. – М.: Наука, 1993. – 671 с.

Капустина Н.Б.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ИРРАЦИОНАЛЬНОЕ И ВЛАСТЬ

Аннотация

В статье рассматривается соотношение понятий «иррациональное», «власть», «иррациональность власти». Продемонстрирован круг проблем, связанный с иррациональностью и властью, на основе анализа философского наследия Ф. Ницше, З. Фрейда, К. Хорни. Установлено, что иррациональное играет не менее важную роль в проявлении власти, чем рациональное. Основа иррациональности власти находится в сфере бессознательного.

Ключевые слова: иррациональное, иррациональность, власть, воля к власти, бессознательное.

Kapustina N.B.

National University «Odessa law Academy»

IRRATIONAL AND POWER

Summary

The article views the relationships between such terms as «irrational», «irrationality», and «power». The article shows the range of problems associated with the irrationality and power, to solve these problems are used ideas of F. Nietzsche, Z. Freud, K. Horney. It is established that the irrational plays not less important role in manifestation of the power, than rational. The main message is that the fundamentals of irrationality of power belong to unconscious sphere.

Keywords: irrational, irrationality, power, the will to power, unconscious.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 328.185

RESEARCH THE CURRENT STATE OF THE PROBLEM OF CORRUPTION IN UKRAINE

Latynin D.A.

Educational and Research Institute of Business Technology
«Ukrainian Academy of Banking»
of Sumy State University

The article examined the current situation with the problem of corruption in Ukraine. Was explored the issue of lobbying situation in the economic sector of the state. Were researched the problems of shadow banking and money laundering in Ukraine. Particular attention was given to the world rankings, which are related to issues of corruption in the world. Also was characterized the reforming of the state in the issue of fighting against corruption.

Keywords: corruption, lobbying, shadow banking, money laundering, anti-corruption reform, bank, offshore.

Formulation of the problem. According to the documents of cooperation between Ukraine and the EU, one of the problems that must be solved by Ukraine – is the fight against the corruption. Everybody knows that nowadays Ukraine has pro-European policy inside the country. Ukraine tries to reform all spheres of the state life: policy, economy, government wants to get free visa regime with EU. That is why Ukraine has hard work with the EU, the International Monetary Fund, the World Bank and other structures. Therefore, problems of corruption in the political sphere, lobbying interests in the economic sector, shadow banking activities and the issue of money laundering are actual nowadays.

Analysis of recent research and publications. A large number of scientists, jurists, historians nowadays try to solve the problem of corruption in Ukraine. Currently, to overcome this social phenomenon in Ukraine are using the heritage and papers of foreign and domestic scientists: M. Miller, M. Paldan, S. Rose-Ackerman, D. Asemohlu, W. Miller, G. Broadmen, R. Vishnu, Alexander Baranovsky, A. Bova, T. Koshechkin.

The purpose of the article. The basis for the purpose of this article is to analyze the current state of corruption in Ukraine, its structure and the ways to overcome the problem according to the current reforming of the country.

The main material of the research. The law of Ukraine of course has a definition of the corruption. Corruption – is using by a person given him official power or associated possibilities to obtain undue advantage or the adoption of such benefits or acceptance of a promise / offer of such benefit for himself or others or under the promise / offer or provide undue advantage to the person or its request to other natural or legal person to persuade that person to the unlawful use of authority granted or related opportunities [1]. This definition means that if you use your opportunities to get some benefits in illegal way – it is a corruption.

Certainly, the Parliament of Ukraine adopted many laws to regulate problems of corruption in country. It is about:

- «The Anti-corruption Strategy»;
- «The Prevention of Corruption»;
- «The National Anti-Corruption Bureau of Ukraine»;
- «The cleaning the government», which provides mechanisms of lustration of the officials of state and local authorities.

These laws were developed and introduced into practice after receiving the recommendations of the European Commission «For Democracy through Law» (Venice Commission); recommendations from the GRECO; anti-corruption recommendations of the Action Plan to liberalize visa regime with the EU; offers programs of SIGMA. Most of these recommendations are based on key international anti-corruption instruments, most of which Ukraine ratified.

Another area of anti-corruption reforms is the creation an independent department that will do operational activities and pre-trial investigation in criminal offenses of corruption. Anti-Corruption Bureau – is investigating law enforcement agency with a mandate for investigative actions and operational-search activities. Similar structures exist in the USA, Poland, France, Singapore, Israel and India.

International anti-corruption organizations describe current situation in Ukraine by the next way. Transparency International says:

Today, our country's CPI (corruption perception Index) is 27 points of possible 100 points; it is only 1 point more than last year. In the world ranking Ukraine takes the 130th place out of possible 168 positions [2]. In 2015, our country was at the 142 place (Figure 1.1).

It is necessary to underline that in 2015 the level of corruption in Ukraine has increased in the provision of public services to entrepreneurs and the annual tax deductions. According to this indicator, Ukraine received only 3 points by a scale of World Economic Forum Executive Opinion Survey.

About the Global Competitiveness Index. Ukraine worsened its position in the Global Competitiveness Index, and takes place 79 against 76 a year earlier (Figure 1.2).

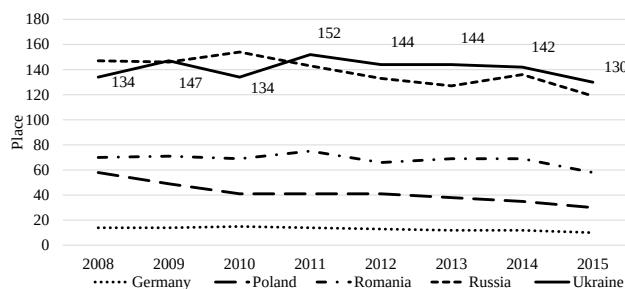

Fig. 1.1. Corruption Perception Index by Countries

This small increasing can be explained by the next Ukrainian changes: increasing of public condemnation of corrupt officials, the establishment of anti-corruption department and the appearance of movement denouncers of corruption. However, the main problems for the index is the delay in the actual punishment of corrupt officials, the increase of corruption in the relationship between business and government.

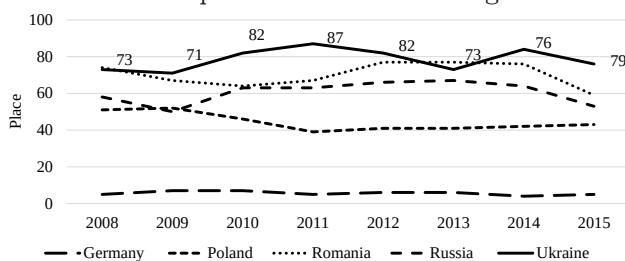

Fig. 1.2. Global Competitiveness Index by Countries

The drafters of the rating assessed a wide range of factors (about 100 items), including the development of infrastructure, currency and stock market, the work of government, the judicial system, economic activity, education level, employment rate of the population and the crime situation [3].

The total development of Ukraine ball on a seven-point scale is 4 points compared with 4.1 points a year earlier. At the same time, the greatest mark get the education sector – 6.1 points of a 7-point scale, the lowest – 3.1 points – macroeconomic stability and the development of state institutions. According to the rating, the nearest neighbors of Ukraine became Guatemala (78th), Tajikistan (80 place) and Greece (81 seats).

In addition, Ukraine has risen to four positions in the annual ranking of ease of doing business by the World Bank's Doing Business, finished at the 83 place (Figure 1.3). At the same time, the World Bank experts pointed out the key reform, which helped to increase in the rating, is the simplification of business registration [4].

At the same time, the problems for business in Ukraine remain: connecting to the power grid, conducting cross-border trade, obtaining building permits and bankruptcy proceedings.

Almost every Ukrainian can meet the corruption in everyday life – in the clinic, at school, at university, in court, at police station, at state institution etc...

Ukrainian residents have to resort to corrupt practices even for the realization of the legitimate rights. Nearly 60% of Ukrainians are aware of when somebody paid bribes for making legal decisions and 47% of Ukrainian residents are aware of cases of bribes for making an illegal decision [5].

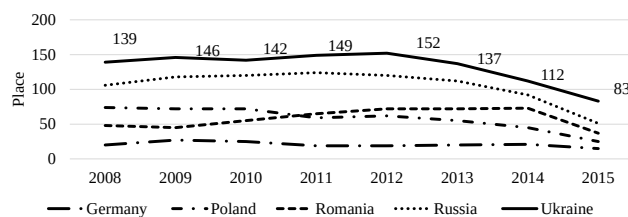

Fig. 1.3. Doing Business index by Countries

In addition, on the Figure 1.4 we see that the corruption in educational sector is one of lowest, but the situation in judicial system and government is terrible, and Global Competitiveness Index said the same.

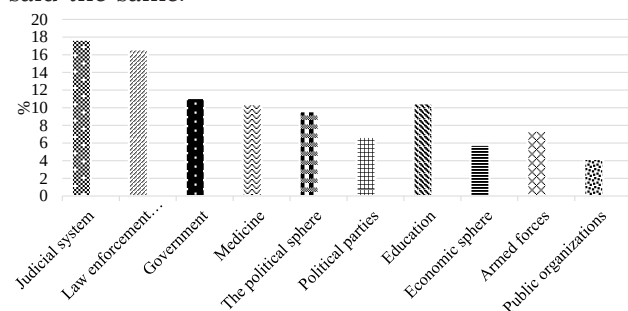

Fig. 1.4. The most corrupt sectors of economy in Ukraine

Another problem that must be solved by Ukraine is the issue of lobbyism in the state. The ability to lobby in Ukraine is regulated by lot of laws. These laws are about the:

- «Charity and charitable organizations»;
- «Public Associations»;
- «Civil service»;
- «Access to Public Information»;
- «Prevention of Corruption»;

The main objects of lobbying in Ukraine are:

- President of Ukraine;
- The Parliament of Ukraine;
- The Cabinet of Ministers of Ukraine;
- The National Bank of Ukraine;
- Local public authorities;
- Members of local authorities.

According to the official statistics, it's possible to calculate that the assets of millionaires in Ukrainian parliament is – 5.97 billion dollars, it's nearly 10,44% of Ukrainian GDP [6]. It must be emphasized that this fact is – an open lobbying in the Ukrainian parliament.

In addition, we have describe the situation with offshore countries. Ukraine officially in law recognizes more than 30 offshore countries. At the same time, these countries are the main foreign investors in Ukraine. After Cyprus imposed new taxes in Ukraine was suddenly appeared a new investor – Belize. Senior management of the state is well aware that these costs are the costs of the Ukrainian people, which were removed from Ukraine and now as foreign investment comes into the state. These schemes are working not only in Ukraine but also in the countries of the former Soviet Union.

Of course, in Ukraine the issue of shadow banking is actual nowadays. About 60 retired players and a deep devaluation – this was the result of the banking system in 2014-2015 years (Figure1.5).

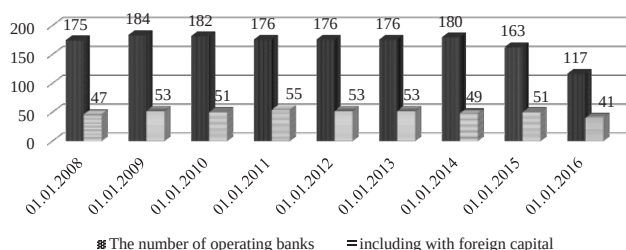

Fig. 1.5. Amount of banks in Ukrainian banking system in 2008-2016

The worst trend in recent months was in the development of shadow currency market – at small operations of people, and at the level of the banking system as a whole. This is the result of administrative action. In fact, the banking system now serves legal and illegal currency markets.

For the first time in the history of the young Ukrainian financial system, The National Bank of Ukraine began to speak openly against the banks as active links in the shadow economy. They began to close the banks, in particular, because of their participation in the shady schemes. However, active war of the National Bank of Ukraine led to dividing financial market and the company switched to settlements in the «black» dollars. As noted the situation with offshore zones and their problems, this situation is the same in the banking system. The share of the capital of Cypriot companies in the authorized capital of banks in Ukraine is 6.35%. It's one of biggest shares at all [7].

Let's look on the other side of shadow banking, the responsibility for this activity. The State Financial Monitoring Service of Ukraine in 2015 produced 686 cases that were sent to [8]:

- General prosecutor's office – 52 referrals;
- fiscal service – 75 referrals;
- police – 108 referrals;
- National Security Service – 128 referrals;

In these materials the amount of financial transactions that might be related with:

- Legalizing profits is 2,7 billion USD;
- The commission of another crime specified by the Criminal Code of Ukraine, is 0,79 billion. USD.

However, in the end of all investigations in Ukraine we can see another situation:

- Seized property (USD) – 0,11 million;
- Installed amount of authorized funds and assets (USD) – 0,4 million.

References:

1. Law of Ukraine about «The Prevention of Corruption». Official web site: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
2. Transparency International. Official web site: <http://www.transparency.org/about/>
3. The World Economic Forum. Official web site: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/>
4. The World Economic Forum. Official web site: <http://data.worldbank.org/data-catalog/doing-business-database>.
5. Ukrainian Institute for Global Development and Adaptation. Official web site: <http://uisgda.com/ua>
6. Forbes magazine. Official web site: <http://www.forbes.com/forbes/welcome/>
7. The National Bank of Ukraine. Official web site: <http://www.bank.gov.ua>
8. The State Financial Monitoring Service of Ukraine. Official web site: <http://www.sdfm.gov.ua>

The number of criminal offenses, pre-trial investigation that was carried out during the reporting period – 58:

- in financial and credit sector – 7;
- directly in banks – 4.

Also it's necessary to describe main schemes of laundering money through banks, which are all known in Ukraine. These schemes and all losses of the using these schemes for Ukrainian investors, citizens and businesses we can see at table 1.1.

Table 1.1
Main schemes of the money laundering through banks

Schemes	Losses of Ukrainian economy, citizens, investors
The withdrawal of funds through the placement of their correspondent accounts with foreign banks.	580 million USD
Removal of property from the pledge	500 million USD
Scheme with assignment of the rights requirements on loans	450 million USD
Misuse of credit funds	220 million USD
Alienation of the bank's assets at a lower price	200 million USD

About the first scheme, it should be recalled that the storage requirement currencies of the countries of the first level (dollar and euro) on correspondent accounts in the banks establish the National Bank of Ukraine. However, during bankruptcy of Ukrainian banks, funds placed on correspondent accounts in the EU, were debited off under various pretexts.

Alienation of the bank's assets at a lower price. Because of this, several banks were closed by The National Bank of Ukraine.

Conclusions and suggestions. That is why, to change the corruption situation in Ukraine, the government have to realize next steps:

1. Establish just one single national anti-corruption agency;
2. Ensuring an effective judicial system;
3. Providing irrevocable punishment for officials who have committed corruption crime;
4. Implementation of Law on transparency in business activities;
5. Restrictions on the conclusions unsubstantiated capital to offshore zones.

Латинін Д.О.

Навчально-науковий інститут бізнес-технологій

«Українська академія банківської справи»

Сумського державного університету

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРОБЛЕМИ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація

У статті були досліджені питання сьогоденного стану проблеми корупції в Україні. Проаналізовано ситуацію із лобіювання інтересів в економічному секторі держави. Розглянуті проблеми тіньового банкінгу та відмивання коштів в Україні. Особливу увагу було приділено світовим рейтингам, що пов'язані із питаннями корупції в світі. Охарактеризовано реформування держави в питанні боротьби з корупцією.

Ключові слова: корупція, лобізм, тіньовий банкінг, відмивання коштів, антикорупційна реформа, банк, офшори.

Латынин Д.А.

Учебно-научный институт бизнес-технологий

«Украинская академия банковского дела»

Сумского государственного университета

ИССЛЕДОВАНИЕ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ПРОБЛЕМЫ КОРРУПЦИИ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье были исследованы вопросы сегодняшнего состояния проблемы коррупции в Украине. Проанализирована ситуация с лоббированием интересов в экономическом секторе государства. Рассмотрены проблемы теневого банкинга и отмывания средств в Украине. Особое внимание было уделено мировым рейтингам, которые связанные с вопросами коррупции в мире. Охарактеризовано реформирования государства в вопросе борьбы с коррупцией.

Ключевые слова: коррупция, лоббизм, теневой банкинг, отмывание средств, антикоррупционная реформа, банк, офшоры.

НАШІ АВТОРИ

1. **Александрова Ганна Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
2. **Аль-Джанабі Касім Тобан Базун** – аспірант кафедри польових та овочевих культур Одеського державного аграрного університету Міністерства освіти і науки України
3. **Амірханов Ельдар Дамірович** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри радіо технологій Державного університету телекомунікацій
4. **Аніскова Ірина Олександрівна** – студентка Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
5. **Антощук Микола Миколайович** – студент Мукачівського державного університету
6. **Антощук Роман Ярославович** – здобувач Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського
7. **Афонічев Тимур Едуардович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
8. **Бабаєв Олександр Арташесович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
9. **Барін Олександр Робертович** – аспірант Національного університету «Одеська юридична академія»
10. **Бейчук Ніна Георгіївна** – лікар-ревматолог I категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
11. **Беспалова Наталія Володимирівна** – старший викладач кафедри міжнародного туризму та мовної підготовки Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля
12. **Бєляєва Анастасія Володимирівна** – викладач китайської мови кафедри германських та східних мов Міжнародного гуманітарного університету
13. **Бишко Микита Сергійович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
14. **Білик Галина Миколаївна** – старший викладач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
15. **Біловус Тетяна Вікторівна** – аспірант Академії фінансового управління при Міністерстві фінансів України
16. **Богачик Нонна Анатоліївна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри інфекційних хвороб та епідеміології Буковинського державного медичного університету
17. **Бойко Марія Олександрівна** – аспірант Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України
18. **Бойчук Марія Олегівна** – студентка Одеської державної академії будівництва та архітектури
19. **Бочаріна Наталія Олексіївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
20. **Буяк Андрій Євгенович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету
21. **Василишен Юрій Володимирович** – кандидат економічних наук Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
22. **Венгловська Ядвіга Вікентіївна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри інфекційних хвороб та епідеміології Буковинського державного медичного університету
23. **Виродова Оксана Володимирівна** – асистент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
24. **Вівсяник Володимир Васильович** – кандидат медичних наук, асистент Буковинського державного медичного університету
25. **Волошин Світлана Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
26. **Гасій Олена Володимирівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри фінансів та банківської справи ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
27. **Герасименко Наталія Миколаївна** – аспірант Національної академії державного управління при Президентові України
28. **Герик Богдан Вікторович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
29. **Гладка Лариса Ігорівна** – викладач кафедри економіки підприємств Університету митної справи та фінансів
30. **Глиняна Катерина Михайлівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»
31. **Глоба Лариса Сергіївна** – доктор технічних наук, професор інформаційно-телекомунікаційних систем Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
32. **Гнатейко Нонна Валентинівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

33. **Гнатишина Наталія Дмитрівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємства Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
34. **Головка Анатолій Анатолійович** – аспірант Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України
35. **Голубка Михайло Михайлович** – викладач вищої категорії Львівського кооперативного коледжу економіки і права
36. **Гонтар Зоряна Григорівна** – здобувач кафедри європейської інтеграції і права Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, викладач кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
37. **Гончаренко Владислава Олександрівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»
38. **Гордєєва-Герасимова Людмила Юрійвна** – старший викладач кафедри статистики, обліку та економічної інформатики Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
39. **Гретчин Віталій Миколайович** – лікар-ревматолог вищої категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
40. **Громова Анастасія Євгенівна** – асистент кафедри фінансів Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
41. **Губа Наталія Олександрівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Запорізького національного університету
42. **Гуріна Зоя Володимирівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
43. **Дахненко Валерій Леонідович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри машин і апаратів хімічних та нафтопереробних виробництв Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
44. **Добош Оксана Степанівна** – асистент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка»
45. **Донець Олександр Сергійович** – студент Київського медичного університету Української академії народної медицини
46. **Дуванська Ірина Федорівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
47. **Дундяк Роман Романович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
48. **Дученко Катерина Андріївна** – асистент Харківської державної зооветеринарної академії
49. **Дяченко Марія Дмитрівна** – доктор педагогічних наук, професор кафедри освіти та управління навчальним закладом Класичного приватного університету
50. **Єжова Тетяна Євгенівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри ортопедагогіки та реабілітології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
51. **Жидченко Катерина Петрівна** – здобувач Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
52. **Зінчук Ігор Ігорович** – студент Київського медичного університету Української академії народної медицини
53. **Ільчук Роман Васильович** – кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії картоплярства Інституту сільського господарства Карпатського регіону Національної академії аграрних наук України
54. **Ілюшина Антоніна Анатоліївна** – кандидат медичних наук, доцент Буковинського державного медичного університету
55. **Кам'янецька Оксана Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки Київського національного торговельно-економічного університету
56. **Капустіна Надія Борисівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія»
57. **Карбан Аліна Анатоліївна** – аспірант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
58. **Кашуба Олександра Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
59. **Кириленко Маргарита Валентинівна** – студентка філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
60. **Клименко Марія Романівна** – магістр психології Львівського національного університету імені Івана Франка
61. **Клименко Олена Євгенівна** – викладач кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
62. **Коваленко Наталія Петрівна** – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору наукознавства Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук

63. **Ковтун Єлизавета Ігорівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
64. **Козакишина Діана Василівна** – студентка Національного університету біоресурсів та природокористування України
65. **Колеснік Євгенія Олександрівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
66. **Кондакова Юлія Борисівна** – студентка Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
67. **Кондратенко Валерія Сергіївна** – студентка Запорізького національного університету
68. **Коркач Інна Вячеславівна** – аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка
69. **Косова Єліна Вадимівна** – кандидат економічних наук, магістр Інституту права імені В. Сташиса Класичного приватного університету
70. **Костіна Наталія Валеріївна** – лікар-ординатор інфекційного відділення КМУ «Чернівецька обласна клінічна лікарня»
71. **Котречко Олексій Олексійович** – кандидат технічних наук, доцент Національного університету біоресурсів і природокористування України
72. **Кравченко Владислав Ігорович** – асистент кафедри радіотехнологій Державного університету телекомунікацій
73. **Кравченко Олена Олексіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління Черкаського інституту Університету банківської справи
74. **Кравчук Тетяна Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
75. **Крайнюков Олексій Миколайович** – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
76. **Кривенко Юлія Василівна** – кандидат юридичних наук доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»
77. **Кривицька Маргарита Ігорівна** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
78. **Криштанович Мирослав Франкович** – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
79. **Кругляк Аліна Володимирівна** – студентка Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
80. **Крупка Віктор Петрович** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
81. **Крутогорська Олена Володимирівна** – студентка Донбаського державного педагогічного університету
82. **Кудінова Тамара Іванівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
83. **Курдеча Василь Васильович** – асистент кафедри інформаційно-телекомунікаційних систем Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
84. **Ландяк Оксана Миронівна** – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри телебачення Харківської державної академії культури
85. **Латинін Дамір Олександрович** – студент Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «Українська академія банківської справи» Сумського державного університету
86. **Леонтьєв Олександр Миколайович** – старший викладач кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету
87. **Летнянка Оксана Іванівна** – викладач англійської мови Дрогобицького державного музичного училища імені Василя Барвінського
88. **Лисоконь Ілля Олександрович** – студент історичного факультету Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет»
89. **Лоїк Олександр Іванович** – студент Хмельницького національного університету
90. **Лукомський Ярослав Юрійович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
91. **Макосій Світлана Дмитрівна** – здобувач кафедри регіональної політики та публічного адміністрування Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
92. **Малишева-Кочубей Марія Вікторівна** – аспірант Київського національного лінгвістичного університету
93. **Манойленко Галина Іванівна** – лікар гематолог дитячий відділення кардіоревматології КМУ «Обласна дитяча клінічна лікарня» м. Чернівці
94. **Марченко Наталія Миколаївна** – старший викладач кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
95. **Миздренко Оксана Миколаївна** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

96. **Мироненко Анна Олександрівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
97. **Мірзосєва Тетяна Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства імені професора І.Н. Романенка Національного університету біоресурсів і природокористування України
98. **Мітева Катерина Олександрівна** – студентка Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
99. **Молчанова Вікторія Василівна** – викладач кафедри педагогіки, теорії та методики початкової освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
100. **Навольська Галина Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
101. **Нагорна Ольга Валеріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри інвестиційної діяльності Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
102. **Назаренко Дар'я Сергіївна** – студентка Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
103. **Найда Андрій Михайлович** – здобувач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
104. **Намазило Анна Олександрівна** – студентка Національного університету біоресурсів та природокористування України
105. **Неврева Марія Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
106. **Нестеренко Алла Станіславівна** – доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного і фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»
107. **Нестеренко Оксана Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та військового господарства Національної академії Національної гвардії України
108. **Нестеренко Олександр Васильович** – викладач Шосткинського інституту Сумського державного університету
109. **Новак Наталія Петрівна** – кандидат економічних наук, докторант Херсонського державного аграрного університету
110. **Новікова Катерина Олександрівна** – асистент кафедри іноземних мов Донецького національного університету економіки та торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
111. **Носова Крістіана Вагіфівна** – аспірант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
112. **Омельчук Олександр Сергійович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»
113. **Осипова Вікторія Валеріївна** – студентка Київського університету права Національної академії наук України
114. **Осипчук Надія Олексіївна** – асистент кафедри мікробіології, вірусології та імунології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
115. **Панасенко Лариса Максимівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету
116. **Пандас Анастасія Валеріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Одеської державної академії будівництва та архітектури
117. **Парфьонова Ірина Володимирівна** – лікар гастроентеролог дитячий, завідувач гастроентерологічного відділення Обласної дитячої клінічної лікарні м. Чернівці
118. **Перун Максим Юрійович** – студент Харківського національного університету будівництва та архітектури
119. **Петренко Володимир Сергійович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія», суддя Київського районного суду міста Одеси
120. **Подопригора Вікторія Сергіївна** – викладач російської мови як іноземної Учбово-наукового центру міжнародних освітніх програм підготовчого відділення для іноземних громадян Міжнародного гуманітарного університету
121. **Пономарьова Наталія Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Хмельницького національного університету
122. **Проскурняк Іванна Миколаївна** – лікар-ендокринолог I категорії Міської поліклініки № 1 (м. Чернівці)
123. **Прохорова Олена Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки та психології Харківського національного фармацевтичного університету
124. **Радченко Дмитро Михайлович** – студент Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
125. **Рандюк Юрій Олександрович** – кандидат медичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри інфекційних хвороб та епідеміології Буковинського державного медичного університету
126. **Рарок Олександр Васильович** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри управління персоналом і економіки праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

127. **Рудь Інна Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
128. **Рукасова Світлана Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри технологій виробів легкої промисловості та дизайну Донбаського державного педагогічного університету
129. **Салата Юлія Вікторівна** – студент Буковинського державного медичного університету
130. **Самойленко Нееля Іванівна** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри педагогіки Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди
131. **Селютіна Галина Анатоліївна** – кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
132. **Сеньків Ольга Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
133. **Сенько Андрій Вікторович** – викладач Шосткинського інституту Сумського державного університету
134. **Сербенюк Віктор Олексійович** – кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут землеробства Національної академії аграрних наук»
135. **Сербенюк Ганна Анатоліївна** – кандидат сільськогосподарських наук, старший викладач кафедри ландшафтної екології і заповідної справи Національного університету біоресурсів і природокористування України
136. **Сердюк Наталія Юріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
137. **Сидорчук Аніота Степанівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри інфекційних хвороб та епідеміології Буковинського державного медичного університету
138. **Сіліна Ірина Сергіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
139. **Січкарь Інна Борисівна** – завідувач пульмоалергологічного відділення КМУ «Обласна дитяча клінічна лікарня» м. Чернівці
140. **Скирда Олена Євгенівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
141. **Собчук Ірина Андріївна** – студентка Національного університету біоресурсів і природокористування України
142. **Солодовник Ганна Валеріївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій Харківського національного університету будівництва та архітектури
143. **Сухомлин Ольга Юріївна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, асистент кафедри кіно та телемистецтва Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
144. **Сушко Оксана Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
145. **Табінський Віктор Антонович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Університету митної справи та фінансів
146. **Тараруєв Юрій Олександрович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємств, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
147. **Тарнавська Світлана Іванівна** – кандидат медичних наук, доцент Буковинського державного медичного університету
148. **Твердохліб Катерина Геннадіївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
149. **Телятник Сергій Вікторович** – асистент кафедри економіки підприємств, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
150. **Тишківцев Юлія Олексіївна** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
151. **Тітова Світлана Віталіївна** – аспірант кафедри педагогіки Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
152. **Ткачук Олена Геннадіївна** – викладач кафедри фізичного виховання і здоров'я Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
153. **Токарський Олександр Олександрович** – студент Ужгородського національного університету
154. **Третяк Діана Дмитрівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри страхування та ризик-менеджменту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
155. **Федоров Володимир Миколайович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

156. **Філіппова Марина В'ячеславівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри виробництва приладів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
157. **Фурт Дар'я Володимирівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Донецького національного університету економіки та торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
158. **Харченко Наталія Анатоліївна** – викладач кафедри медико-біологічних наук і валеології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
159. **Хайдуrow Владислав Володимирович** – старший викладач кафедри математичних та інформаційних дисциплін ПВНЗ «Європейський університет», Черкаська філія
160. **Харченко Тетяна Борисівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри екологічного менеджменту та підприємництва Київського національного університету імені Тараса Шевченка
161. **Хаустова Ксенія Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та управління економічними процесами Мукачівського державного університету
162. **Хацкевич Юрій Миколайович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
163. **Хижняк Юлія В'ячеславівна** – кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник Науково-дослідної частини Національного університету «Одеська юридична академія»
164. **Цибульська Ольга Юріївна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»
165. **Цимбал Оксана Юріївна** – доцент кафедри педагогіки вищої школи і освітнього менеджменту Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
166. **Черевична Наталія Іванівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
167. **Чернишенко Яків Геннадійович** – студент обліково-економічного факультету Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
168. **Чернишова Анастасія Валеріївна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
169. **Чиж Людмила Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент Одеського національного морського університету
170. **Чирва Юлія Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та військового господарства Національної академії Національної гвардії України
171. **Шамардак Юлія Андріївна** – викладач кафедри психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
172. **Шаповалова Олена Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій Харківського національного університету будівництва та архітектури
173. **Шапран Дар'я Петрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
174. **Шевченко Людмила Юріївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мови та стилістики Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
175. **Шевчук Наталія Миронівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
176. **Штефан Наталя Іллівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
177. **Штихно Людмила Василівна** – асистент кафедри іноземних мов Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «Українська академія банківської справи» Сумського державного університету
178. **Штохман Лілія Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету
179. **Щербакова Тетяна Віталіївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
180. **Юзьвяк Ольга Осипівна** – викладач кафедри романської філології та компаративістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
181. **Юрченко Оксана Олександрівна** – аспірант кафедри давньої та нової історії України Київського університету імені Тараса Шевченка
182. **Яценко Ольга Миколаївна** – асистент кафедри менеджменту та оподаткування Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
183. **Яцканич Надія Михайлівна** – викладач кафедри міжнародних комунікацій Ужгородського національного університету

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 6 (33) червень, 2016 р.

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 24.06.2016 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 20,93. Тираж 100 прим.
Зам. 0616-43.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.